چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

تۈزگۈچىلەر:

مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن

غەنىزات غەيۇرانى

ئىسمائىل قادىر

ئابلىمىت ئەھەت

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

察哈台语详解词典/艾尼扎提,买买提吐尔逊巴吾东编著
—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2002.3
ISBN7-228-07052-6

Ⅰ.察… Ⅱ.①黄… ②买… Ⅲ.①突厥语族—词典②词典—突厥语族、维吾尔语 (中国少数民族语言)
Ⅳ.H510.6

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2002)第 016183 号

责任编辑：艾尼扎提·艾如拉尼
买买提吐尔逊·巴吾东,艾克巴尔· 艾力
责任校对：艾尼扎提·艾如拉尼
封面设计：王洋
美 术 字：吾布力哈斯木·毛明

察哈台语详解词典 (维吾尔文)

买买提吐尔逊·巴吾东，艾尼扎提·艾如拉尼
斯马义·卡迪尔,阿布里米提·艾海提 编著

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编 830001)
新 疆 新 华 书 店 发 行
新 疆 新 华 印 刷 厂 印 刷
787×1092 毫米 16 开本 51.75 印张 2 插页
2002 年 4 月第 1 次印刷 2002 年 4 月第 1 版
印数:1-5,000

ISBN7-228-07052-6/H.483 定价： 100.00 元

كىرىش سۆز

چاغاتاي تىلى XIV ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XX ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە شىنجاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى خەلقلەر بولۇپمۇ ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك خەلقى ئورتاق قوللانغان تىل بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ خاقانىيە ۋارىيانتى بىلەن ئىدىقۇت ۋارىيانتىنىڭ قوشۇلۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن. شۇڭا بۇ تىل قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ داۋامى، يەنى ئۇنىڭ بىر تەرەققىيات باسقۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چاغاتاي چىنگىزخانىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى. چىنگىزخان ھايات ۋاقتىدا موڭغۇل ئىمپېرىيىسىگە قاراشلىق جايلارنى ئۆز ئوغۇللىرىغا مىراس تەرىقىسىدە تەقسىم قىلىپ بەرگەندە ھازىرقى شىنجاڭ، ماۋارەئۇننەھر، يەتتە سۇ قاتارلىق جايلارنى چاغاتايغا بەرگەن. چاغاتاي بۇ كەڭ زېمىندا 1224 ـ 1242 ـ يىللىرى ھاكىمىيەت تۇتقان ۋە بۇ ھاكىمىيەت تاكى 1370 ـ يىللارغىچە داۋاملىشىپ، چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن 37 كىشى خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان. چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئورناتقان ئەنە شۇ «چاغاتاي خانلىقى» قاتارلىق خانلىقلارنىڭ ھۆكۈمەت تىلى بولۇپ خىزمەت قىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قالغان. ئۇيغۇر زىيالىيلىرى خېلىدىن بېرى بۇ تىلنى «چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى» دېگەن مۇۋاپىق نام بىلەن ئاتاش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ تىل تەتقىقات قىلىنىشىغا باشلىغاندىن بېرى (مەملىكىتىمىزنىڭ سىرتىدا ئۆتكەن ئەسىردە باشلانغان) ئىلىم ئەھلى بۇ نام بۇ ئەدەبىي تىلنى زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق ئاجرىتىپ بېرەلەيدۇ، دەپ قارىغانلىقى ھەم بۇ تىل شۇ نام بىلەن ئاتىلىپ ئادەتلىنىلگەنلىكى ئۈچۈن ئىلىم ساھەسىدە يەنىلا «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتاش داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

چاغاتاي تىلى فونېتىكا، گرامماتىكا ۋە ئاساسىي لۇغەت فوندى جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا خاس ئالاھىدىلىكلەرنى ساقلاش بىلەن بىللە ئەرەب ـ پارس تىللىرىنىڭ خېلى زور تەسىرىگە ئۇچراپ، نۇرغۇنلىغان ئەرەبچە ـ پارسچە سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ قوللىنىلغانلىقى ۋە بىرمۇنچە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنىڭ قوبۇل قىلىنغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. چۈنكى ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئوقۇش ـ يېزىش ئىشلىرى ئاستا ـ ئاستا ئاساسەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلمىگان زىيالىيلار تەدرىجىي كۆپەيدى. ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئەنە شۇنداق كۆچلۈك تەسىرى ئاستىدا ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتىگە ئائىت ئوقۇملار ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىشقا، ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىدە بار سۆزلەرنىڭ ئورنىغىمۇ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىشكە، ھەتتا ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەر تولاراق ئەرەبچە ياكى پارسچە يېزىلىشقا يۈزلەندى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىغا چوقۇنىدىغان بىر قىسىم تۈركىي تىللىق زىيالىيلار ئىچىدە «تۈركىي تىل شېئىر يېزىشقا يارىمايدۇ»، «ئەرەب تىلى ھەسەل تىل»، «پارس تىلى شېكەر تىل»، «تۈركىي تىل قوپال، تىكەنلىك تىل» دەيدىغان تۈركىي تىلدىن يۈز ئۆرۈشتەك ئىنتايىن

خاتا پىكىر ئېقىمى پەيدا بولدى. بۇ چاغدا لۇتفى، سەككاكى، خارەزمى، ئاتايى قاتارلىق شۇ زاماننىڭ تۈركىي تىللىق مەشھۇر شائىر ـ ئەدىبلىرى تۈركىي تىل بىلەن مۇنەۋۋەر شېئىرلارنى يېزىپ، دىۋانلار تۈزۈپ يۇقىرىدىقىدەك خاتا پىكىر ئېقىمىغا زەربە بەردى. ئەتىجىدە XIV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ گرامماتىكا قانۇن ـ قائىدىلىرىنىڭ ئىختىيارىدا مىكلاپ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىلىدىغان بىر باسقۇچ يەنى «چاغاتاي تىلى» شەكىللەندى.

XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە چاغاتاي تىلىنىڭ ئىلشىر ئەۋايىنى يادرو قىلغان ھۇسەيىن بايقارا، مۇھەممەت سالىھ، بابۇر، ئۇبەيدى، شىكەستە قاتارلىق ۋەكىللىرى مەيدانغا كېلىش بىلەن بۇ تىل زور دەرىجىدە مۇكەممەللەشتى ۋە تۇراقلاشتى. بولۇپمۇ ئەلشىر ئەۋايىنىڭ زور ئىستېداد ۋە تالانت بىلەن يېزىلغان ئالەمشۇمۇل ئەسەرلىرى بۇ تىلنى كلاسسىك دەۋرگە ئېلىپ كىردى ھەم بۇ دەۋردە چاغاتاي يېزىق ئەدەبىي تىلى بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەر ئالدىنقىغا نىسبەتەن سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. گەرچە چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ ئىككى باسقۇچىدا ئەلشىر نەۋايى، لۇتفى قاتارلىق مەشھۇر شائىر ۋە ئەدىبلەر تۈركىي تىل بىلەن يۇقىرى سۈپەتلىك نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يېزىپ، تۈركىي تىلىنىڭ ھەممىگە قادىر پاساھەتلىك تىل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان ۋە ئۇنى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدۇرغان، بۇ ئارقىلىق تۈركىي تىلنى تۆۋەن كۆرۈشتەك خاھىشلارغا ئەجەللىك زەربە بەرگەن بولسىمۇ، ئىسلام مەدەنىيىتى غالىب تۇرۇۋاتقان ئاشۇ تارىخىي شارائىتتا ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەرنىڭ كۆپلەپ ئىشلىتىلىش ۋەزىيىتىنى تىزگىنلىيەلمىدى. بەلكى نەۋايى دەۋرىدە ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەرنىڭ ئىشلىتىلىش سالمىقى تېخىمۇ ئۆرلىدى. شۇنىڭدەك ئەلشىر نەۋايى قاتارلىقلار ئۆزلىرىمۇ ئەسەرلىرىدە ئەرەب ـ پارس تىلى سۆزلىرىنى كۆپلەپ ئىشلىتىشتىن خالىي بولالمىدى.

چاغاتاي تىلى XVII ئەسىردىن ئېتىبارەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى سۆزلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى ئەدرىجىي ئازىيىپ، بارغانسېرى ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك بىر خىل يۆنىلىش بويىچە راۋاجلىنىشقا باشلىدى. بۇ ھال XIX ئەسىردىن باشلاپ تېخىمۇ ئوچۇق گەۋدىلەندى. XVII ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تاكى XX ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا خاراباتى، خىرقىتى، زەلىلى، نىزارى، زىيائى، ھىجران، موللا شاكىر، بىلال نازىم، ناقىس، موسا سايرامى، ئەرشى، خەستە، شەھىدى، شەۋقى، سالاھى، مەھزۇن، نۆبىتى، قەلەندەر، سەبۇرى، مۇھەممەد سادىق كاشغەرى، گۈمنام، موللا سىدىق يەركەندى، مۆجىزى، زۇھۇرى، مەشھۇرى، ئابدۇقادىر دامولا قاتارلىق يۈزلەپ شائىر، ئەدىبلەر مەيدانغا كەلدى. بۇلار ئىجاد قىلغان مەيلى نەزمى مەيلى نەسرىي ئەسەرلەر ياكى تەرجىمە ئەسەرلىرى بولسۇن بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ نەۋايى مىسرالىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ نەۋايى ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇرغانلىقىنى كۆرسەتسە. يەنە بىر تەرەپتىن چاغاتاي تىلىنىڭ ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك يۈزلىنىشىنىڭ بۇ باسقۇچىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋام قىلغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. دېمەك، چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ 300 يىلدىن ئارتۇقراق تەرەققىيات جەريانى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىگە شەرت ـ شارائىت ھازىرلاش جەريانى بولدى. شۇنداق قىلىپ، 600 يىلغا يېقىن تارىخىي تەرەققىيات مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتكەن چاغاتاي تىلى XX ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغا كەلگەندە تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئاساسەن تاماملاپ، ئۆزىنىڭ بىۋاستە راۋاجى بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ

سەھنىسىگە چىقىشىغا يول بەردى.

زامانىنىڭ تەرەققىياتى، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەتنىڭ تېز يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ خەلقىمىز ئارىسىدا ئۆزىنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىنى، بولۇپمۇ ئالتە ئەسىر داۋام قىلغان چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ئاجايىپ مول ئەدەبىي مىراسلىرىنى ئۆگىنىش، بىلىش قىزغىنلىقى كۈتۈرۈلمەكتە. بىراق، چاغاتاي تىلىنى ئۆگىنىش، بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ۋە بۇ تىلغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنى ئوقۇپ چۈشىنىشكە يارىدەم بەرگۈدەك سىستېمىلىقراق تۈزۈلگەن قورال كىتابلار (لۇغەتلەر) نىڭ كەملىكى بۇ قىزغىنلىقنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا پايدىسىز ئامىل بولۇپ تۇرماقتا. شۇڭا بىز بۇ نۆۋەتتىنى نەزەرگە ئېلىپ، چاغاتاي تىلىنى ئۆگەنگۈچى ۋە بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا قىزىقىدىغانلارغا (ئومۇمەن هاجەتمەنلەرگە) ئازراق بولسىمۇ يارىدىمى بولار دېگەن مەقسەت بىلەن بۇ لۇغەتنى تۈزۈپ چىقتۇق. كەڭ ئوقۇرمەنلەر ۋە پايدىلانغۇچىلارنىڭ لۇغەت هەققىدىكى تەنقىدىي پىكىرلىرىنى قارشى ئالىمىز.

لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1. بۇ لۇغەتكە چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ۋە چاغاتايچىگە تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەردە ئىشلىتىلگەن ئەرەبچە، پارسچە ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ئىشلىتىلمەيدىغان ياكى ناھايىتى كەم ئىشلىتىلىدىغان كونا ئۇيغۇرچە سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدىن 21 مىڭدىن ئارتۇقراق كىرگۈزۈلدى.

2. سۆزلەر ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى.

3. سۆزلەر قۇرۇلۇشىغا ھازىرقى ئىملادىكى يېزىلىشى بويىچە قارا ھەرپ بىلەن يېزىلىپ، يېنىغا (ئۇنتۇرا ئىسكوپكىنىڭ ئىچىگە) چاغاتايچە يېزىلىشى، ئۇنىڭ يېنىغا (كىچىك ئىسكوپكىنىڭ ئىچىگە) ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار يەنى ئەرەبچە سۆزلەرگە «ئە»، پارسچە سۆزلەرگە «پ»؛ ئەگەر بىرىككەن ياكى ياسالما سۆزلەرنىڭ بىرىنچى تەركىبىي ئەرەبچە، ئىككىنچى تەركىبىي پارسچە بولسا «ئە + پ»؛ بىرىنچى تەركىبىي پارسچە، ئىككىنچى تەركىبىي ئەرەبچە بولسا «پ + ئە» شەكلىدە بېرىلدى. مەسىلەن:

ئابدەست [آبدست] (پ) ئەپچىل، چاققان؛ ئۆتكۈر.
ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما.
ئابۋاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا.
ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.
ئالەمسۇز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى.
بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن.
بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە؛ نادان.

4. ھەربىر سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ رەقەم بىلەن ئايرىلغان مەنىلىرىگە بىر ـ ئىككىدىن نەزمىي ياكى نەسرىي مىساللار كەلتۈرۈلدى. مەسىلەن:

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا، شېرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتلىك دەريادىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.

— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:

لەبلىك قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شېرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتىم.

— خىرقەتى.

3) شاراب، مەي:

ھەمىيەت داغى مانېڭ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.

— نەۋائى.

زەۋجە [زوجه] (ئە) ئايال، ئايالى، خوتۇن، خوتۇنى، جۇپتى:

بۇ خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھنىڭ زەۋجىلەرى ئېردى.

— مۆجىزى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ چاچ ئۆرۈمى: ئىشىق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلەن باغلايدۇر، ئۆكتۇرگەلى چاغلايدۇر، بۇقۇل نەزىيان ئەتمىش.

— ۋەفايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ تۇزىقى:
كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نەچاغ سەييادلەرغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ - يۈز:
ئاي يۈزۈڭنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

5. ئەرەبچە ياكى پارسچە سۆزلەرگە ئۇيغۇرچە قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسالغان سۆزلەر بولسا، ئۇنداق سۆزلەرگە ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار بېرىلمىدى. مەسىلەن:

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، يارىدار.

رەڭلىغ [رنك ليغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزىبىلىك.

6. ھەربىر سۆزدىن كېيىن تەركىبىيدە شۇ سۆز بار سۆز بىرىكمىلىرى ھازىرقى ئىملايىمىزدىكى يېزىلىشى ۋە ھازىرقى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە بېرىلدى. چاغاتايچە يېزىلىشى بېرىلمىدى. مەسىلەن:

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.

ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى؛ قاتتىق يامغۇر.

ئەبرى بالا — ئاپەتلىك بۇلۇت.

جاھ [جاه] (ئ) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە. 2) دۆلەت، بايلىق. 3) بۇيۇكلۇك، شان - شەرەپ.

ئالي جاھ — يۇقىرى مەرتىۋە.

جاھ بەزمى — ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.

جاھۇجەلال — شان - شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئۇلۇغلۇق.

7. پېئىللارنىڭ ئاساسەن نۆل دەرىجىسى ئېلىنىدى. مەسىلەن:

ئاۋۇچلاماق [اوچلاماق] ئوچۇملىماق، سقىملىماق.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئىشتىمەك. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىدىغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر

1. «ئەلىشىر نەۋايى ئەسەرلىرى تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» تاشكەنت، 1985 ـ يىل نەشرى.
2. «نەۋايى ئەسەرلىرى لۇغىتى»، تاشكەنت، 1972 ـ يىل نەشرى.
3. شەيخ سۇلايمان بۇخارى «لۇغەتى چاغاتاي»، ئىستانبول مەھران مەتبەئەسى، ھىجرىيە 1300 ـ يىل.
4. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن قىسقىچە سۆزلۈك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى.
5. «تۈركچە قامۇس»، ئىستانبول، مائارىپ كۇتۇبخانىسى.
6. «پارسچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
7. «ئەرەبچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
8. «تۈركچە سۆزلۈك»، ئەنقەرە. 1959 ـ يىل نەشرى.
9. نەۋايى «خەمسە»، قولىيازما.
10. نەۋايى «چاھار دىۋان»، قولىيازما.
11. «دىۋانى ئەرشى»، قولىيازما.
12. «دىۋانى نەۋبەتى»، قولىيازما.
13. «دىۋانى مەشھورى»، قولىيازما.
14. ئىبراھىم ئىبن يۈسۈپ خوتەنى «مەنتىقۇت ـ تەير»، قولىيازما.
15. نەۋايى «غەزەللەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
16. نەۋايى «تاپمادىم»، غەزەللەر، تاشكەنت، 1989 ـ يىل.
17. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
18. مۆجىزى «تەۋارىخى مۇسقىيۇن»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
19. «زەلىلى دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
20. «نىزارى داستانلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
21. «بولاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1 ـ سانىدىن تاكى 1993 ـ يىلغىچە بولغان بارلىق سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان كلاسسىك ئەسەرلەر.

لۇغەتتىكى «ئا، ئە، ت، ج، د، ر، ز، ژ، ف، غ، ك، گ، ل، ھ، ۋ، ئې، ئى، ي» ھەرپلىرىنى مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن، ئابلىمىت ئەھەتلەر؛ «ب، پ، چ، خ، س، ش، ق، م، ن، ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» ھەرپلىرىنى غەنىزات غەيۇرانى، ئىسمائىل قادىرلار ئىشلىدى.

هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى ھەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى

№	ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى ھەرپلەر	چاغاتاي يېزىقىدا ئىپادىلىنىشى		مىسالار
1	ئا	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	آ ع ا ۇ ا	آدەم (ئادەم) عالىم (ئالىم) سۇئال (سوئال)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا ا ى	صدا (سەدا) مسافىر (مۇساپىر) ھدى (ھۇدا)
2	ئە	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا، ۇ، ۋ ۇ ع ە ۋ ئە	ابد (ئەبەد) قرائت (قىرائەت) بدعت (بىدئەت) رۇوساء (رۇئەساء) جمعه (جۇمئە) جرأت (جۇرئەت) نشئه (نەشئە)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	(ـ)	بدل (بەدەل) خبر (خەبەر)
3	ب	ب		بازار (بازار) باطل (باتىل)
4	پ	پ		پاسىبان (پاسىبان) پاشنه (پاشنە)
5	ت	ت، ط ة		تاج (تاج) خط (خەت) صلاة (سەلات)
6	ج	ج		جنايت (جىنايەت) جهالت (جەھالەت)
7	چ	چ		چرخ (چەرخ) چشم (چەشم)
8	خ	خ		خاتمه (خاتىمە) خجل (خەجىل)
9	د	د		دريا (دەريا) دوست (دوست)
10	ر	ر		رحمت (رەھمەت) رخسار (رۇخسار)
11	ز	ذ ز ض ظ		ذليل (زەلىل) زبان دراز (زەبان دەراز) ضعيف (زەئىپ) ظالم (زالىم)
12	ژ	ژ		ژاله (ژالە)
13	س	ث س ص		ثابت (سابىت) سعادت (سەئادەت) صحنه (سەھنە)
14	ش	ش		شادمان (شادمان) شربت (شەربەت)
15	غ	غ		غبار (غۇبار) غلام (غۇلام)
16	ف	ف		فخر (پەخر) فرمان (پەرمان)
17	ق	ق		قبر (قەبر) قرعه (قۇرئە)

81	ك	ك		كريم (كەرىم) كلام (كەلام)
19	گ	گ		گلنار (گۈلنار) گياه (گىياھ)
20	ڭ	نگ		رنگ (رەڭ) جنگ (جەڭ)
21	ل	ل		لازم (لازىم) لشكر (لەشكەر) لغت (لۇغەت)
22	م	م		ماهيت (ماھىيەت) مدرسه (مەدرەسە)
23	ن	ن		ناطق (ناتىق) نتيجه (نەتىجە)
24	ھ	ح ھ ه		حاكم (ھاكىم) حق (ھەق) هجران (ھىجران) پادشاه (پادىشاھ)
25 26 27 28	ئو ئۇ ئۆ ئۈ	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	او، عو، ئو، ۇو ا ع	اوتاجى (ئوتاجى) عود (ئود) مسئول (مەسئۇل) رۇوف (رەئوف) الفت (ئۇلپەت) عشر (ئۆشر)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	-و (ـُ)	روح (روھ) خوب (خوب) حصول (ھۇسۇل) سرور (سۇرۇر) غصون (غوسۇن)
29	ۋ	و		وكيل (ۋەكىل) دوۋاء (دەۋاء) دولت (دەۋلەت)
30	ئې	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ايـ، ئيـ، عيـ، ا، ء، ۇ	ايجاد (ئىجاد) جبرائيل (جەبرائىل) عيش (ئىيش) اسراف (ئىسراف) عشق (عشق) مسائل (مەسائىل)
31	ئى	ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ـيـ (ـِ يـ، ى) (ـِ)	جيل (جىل) زير (زىر) غبارى (غۇبارى) بشارت (بىشارەت) مسكين (مىسكىن)
		سۆز ئاخىرىدا	ئي عي	جزئى (جۈزئى) شافعى (شافىئى)
32	ي	ى		يار (يار) يزدان (يەزدان)

چاغاتاي يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى

ا ب پ ت ث ج چ ح خ د ذ ر ز ژ س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك گ نگ ل م ن و ھ ى

ئىزاھات

1. چاغاتاي يېزىقى ئېلىپبەسىدە 33 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى بار. سوزۇق تاۋۇشلارغا مەخسۇس ھەرپ بەلگىلەنمىگەن ۋە ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلمىگەن.

2. بۇ جەدۋەلدىكى «ب پ ت ج چ خ د ر ز ژ س ش غ ف ق ك گ ل م ن و ھ ى» قاتارلىق 23 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى بىلەن ئوخشاش. لېكىن «ۋ» چاغاتاي يېزىقىدا چېكىتسىز يېزىلىدۇ، «ھ» نىڭ سۆز ئاخىرىغا ئولىنىدىغان «ە» شەكلىمۇ قوللىنىلىدۇ. بۇ شەكىل بەزى سۆزلەردە مۇشۇ شەكىل قوشۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنىڭ «ئە» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: خانە (خانە)، حلقە (ھەلقە)، شىشە (شىشە)، لېكىن «ە» نىڭ ئالدىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش «ئى» تەلەپپۇز قىلىنغان بەزى سۆزلەردە ۋە باشقا ئايرىم سۆزلەردە «ھ» ئېنىق تەلەپپۇز قىلىنمىدۇ:

سە (سىھ) مە (مەھ) سياە (سىياھ) كوتاە (كوتاھ)

3. جەدۋەلدىكى «نگ» سۆز ئاخىرىدا كەلگەندە «ڭ» تەلەپپۇز قىلىنمىدۇ، سۆز ئوتتۇرىسىدا بەزىدە «ن» ۋە «گ» گە ۋەكىللىك قىلىدۇ:

رەنگ (رەڭ) رنگى (رەنگى)

جنگ (جەڭ) جنگاور (جەنگاۋەر)

4. «ث ح ذ ص ض ط ظ ع» قاتارلىق سەككىز ھەرپ ئەرەب تىلىغا خاس ئۈزۈك تاۋۇشلارنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپلەر بولۇپ، چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب تىلىغا خاس سۆزلەرنى ئۆز ئىملاسى بىلەن يېزىش ئادەتلىنىلگەچكە بۇ ھەرپلەر ساقلاپ قىلىنغان. لېكىن بۇلار ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا مۇستەقىل فونېما بولمىغانلىقتىن «ث ص» تاۋۇشلىرى «س» بىلەن؛ «ح» تاۋۇشى «ھ» بىلەن؛ «ذ ض ظ» تاۋۇشلىرى «ز» بىلەن؛ «ط» تاۋۇشى «ت» بىلەن؛ «ع» تاۋۇشى بوغۇم بېشى بولغاندا شۇ بوغۇمدىكى سوزۇق تاۋۇش بىلەن، يېپىق بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ۋ» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ: علم (ئىلىم)، ممنوع (مەمنۇ).

5. ئەلىف (ا) ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ ئايرىم بىر ئۈزۈك تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. ئۇنىڭ تۆۋەندىكىدەك رولىرى بار: 1) سۆز بېشىدا كېلىپ سوزۇق تاۋۇش «ئە، ئى، ئۇ» نى ئىپادىلەيدۇ: اثر (ئەسەر)، استاذ (ئۇستاز)، اسم (ئىسىم). 2) ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىيدە «ئا» نى ئىپادىلەيدۇ: كامل (كامىل)، جسارت (جەسارەت). 3) سۆز بېشىدا «ي، و» دىن ئىلگىرى كېلىپ ھەمزىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ: ايجاد (ئىجاد)، اولى (ئۇلا) ← ئولى، «ايە» «ئە» نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋاريانتى ۋە «ئې» نى ئىپادىلەيدۇ؛ «او» «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋاريانتىنى ئىپادىلەيدۇ. 4) يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ھەمزە (ء) نىڭ تەگلىك ھەرپى بولىدۇ: شأن (شەئن)، بأس (بەئس).

6. بۇ جەدۋەلدىكى «و، ى» ھەرپلىرى «ۋ، ي» ئۈزۈك تاۋۇشلىرىنى ئىپادىلىگەندىن باشقا سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە ئورنىدا كېلىدۇ. «و» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ بۇ بوغۇمنىڭ «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: نوگ (نوگ) نفوس (نوفۇس) منقول (مەنقۇل) وقوف (ۋۇقۇف).

«ى» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ، شۇ بوغۇمنىڭ «ئى (ئي)» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ:

تسليم (تەسلىم) مجيد (مەجىد)

سلبى (سەلبى) فارسى (فارسى)

«ى» بەزى ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا ئەلىپقا ئوخشاش «ا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ: صدى = صدا (سەدا) معنى (مەنا).

7. بۇ جەدۋەلگە كىرگۈزۈلمىگەن لېكىن يېزىقتا ئۇچرايدىغان «ة» ئالامىتى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا كېلىپ «ت» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. حلاقة (ھەلاقەت) زكاة (زەكات) «وا» مەخسۇس پارسچە سۆزلەردە قوللىنىلىپ، ئىككى ئۈزۈك ئارىسىدا كەلگەندە «ا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ:

خواجه (خاجه) خوار (خار)

خواست (خاسەت) خواب (خاب)

8. چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب ـ پارس يېزىقىنىڭ ئىملاسى بويىچە ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدىكى سوزۇق تاۋۇشلار كۆپ ھاللاردا ئايرىم ھەرپ بىلەن ئىپادىلەنمەي دىئاكرىتىك بەلگىلەرنى قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن، بۇ بەلگىلەر مۇقەددەس كىتاب (قۇرئان) دىن ئېلىنغان نەقىل، باشلانغۇچ دەرسلىكلەر، بەزى شېئىرلىرى ئەسەرلەردە بېرىلگەندىن باشقا ئادەتتىكى كىتابلاردا قويۇلمىغان، لېكىن ئوقۇش جەريانىدا تولۇقلاپ ئوقۇش تەلەپ قىلىنغان. بۇ بەلگىلەر تۆۋەندىكىچە:

1) «ـَ» (زەۋەر ياكى پەتھە) «ئە»نى ئىپادىلەيدۇ:

بدن (بەدەن)، بشر (بەشەر).

2) «ـِ» (زىر ياكى كەسرە) «ئى»نى ئىپادىلەيدۇ:

جسم (جىسىم)، تمثال (تىمسال)

3) «ـُ» (پىش ياكى زەممە) «ئۇ»نى ئىپادىلەيدۇ:

كتب (كۇتۇب)، بقعه (بۇقئە)

4) «ـْ» (سۇكۇن) شۇ ھەرپنىڭ يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ: ابر (ئەبر)، خصلت (خىسلەت)

5) «ـّ» (تەشدىد) ئۈستىگە مۇشۇ بەلگە قويۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنى تەكرارلاشنى ئىپادىلەيدۇ: معلم (مۇئەللىم) مدرس (مۇدەررىس)

6) «ـٓ» (مەد) ئەلىپنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ (آ) «ئا» ئوقۇلىدۇ: اب (ئاب)، آسار (ئاسار)

7) «ـَ» (قوش زەۋەر) رەۋىشنى ئىپادىلەش ئۈچۈن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ئۈستىگە قويۇلىدۇ ھەم «ا» (ئەلىپ) قوشۇلۇپ «ئەن» ئوقۇلىدۇ: تماما (تەمامەن) ابدا (ئەبەدەن). ئەگەر سۆز ئاخىرىدا (ة) بولسا قوش زەۋەر شۇنىڭ ئۈستىگە قويۇلىدۇ، ئەلىپ قوشۇلمايدۇ: نسبةً (نىسبەتەن)، حقيقة (ھەقىقەتەن).

8) «ء» (ھەمزە) بۇ بەلگىنىڭ سۆز ئوتتۇرىسى، سۆز ئاخىرىدا كېلىشى ئەرەب تىلىغا خاس ئادەت. ئۇ ئەرەب تىلىدىن كىرگەن سۆزلەردە تۆۋەندىكىدەك قوللىنىلغان: ① بوغۇم بېشى بولۇپ كەلگەندە «ۇ، ۇ و ا» ياكى «ئى، ۇو، ئو» شەكلىدە:

تأمل (تەئەممۇل) مسئله (مەسئەلە)

مؤيد (مۇئەييد) رئيس (رەئىس)

مسئول (مەسئۇل)، دقائق (دەقائىق)

رءووف (رەئۇف) قرائت (قىرائەت)

② بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ا و ۇ ۇ» شەكلىدە كېلىدۇ: مأيوس (مەئيۇس) مؤمن (مۇئمىن) هجائ (ھەجائ) ماء (ماۇ).

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە 4
لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىلغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر 5
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى ھەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى..... 7
لۇغەت تېكىستى 1

ئا 1
ئە 23
ب 75
پ 119
ت 136
ج 177
چ 202
خ 214
د 243
ر 291
ز 332
ژ 370
س 371
ش 414
غ 443
ف 460
ق 488
ك 512
گ 545
ل 572
م 587
ن 656
ھ 698
ئو 733
ئۇ 735
ئۆ 741
ئۇ 743
ۋ 744
ئې 762
ئى 766
ي 798

ئا

ئا [آ] 1) ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى ھەرپى؛ 2) ئۇندەش: ئەي! ، ھەي! . 3) بەزى ئىسىملارغا قوشۇلۇپ قاراتمىلىق مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

ئا يىگىت — ئەي يىگىت.

بۇلبۇلا — ھەي، بۇلبۇل.

«دېدى گۈل، بۇلبۇلا سالدىڭ فىراقىڭ»

— خىرقەتى.

نىگارا — ھەي نىگار:

يافەلىك جەۋرى نىگارا، يا سېنىڭ دەردىڭ ماڭا.

— ئاتايى.

ئاب [آب] (پ) سۇ؛ كۆچمە م: ياش.

ئاب جۇش— قاينىق سۇ.

ئاب دېيىدە — 1) كۆز يېشى. 2) سۇغا چىلانغان، نەمدەلگەن، ھۆللەنگەن.

ئاب رەھا — سۇ يولى، ئېرىق.

ئاب زىلال — سۈزۈك سۇ.

ئابى ئاتەش رەڭ — كۆچمە م: مەي، مۇسەللەس.

ئابىي بەقا — مەڭگۈلۈك سۇيى، ھاياتلىق سۇيى:

ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئاغىز خىيالىن مەن،
كى مۇندە خىزىردەك ئابى بەقا تىلەي كەلدىم

— لۇتفى.

ئابى جارى — راۋان ئېقىۋاتقان سۇ.

ئابى چەشىم — كۆز يېشى.

ئابى چەشمە — بۇلاق سۇيى.

ئابى رەۋان — ئېقىن سۇ.

ئابى زەمزەم — مەككىدىكى زەمزەم بۇلىقىنىڭ سۇيى؛ تەۋرۈك سۇ.

ئابى زىندەگانىي — «ئابى ھەيات» غا قارالسۇن.

ئابى كەۋسەر — جەننەتتىكى كەۋسەر ناملىق بۇلاقنىڭ سۇيى:

ئۇد، ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررى ـ مارجان تاشلىرىدۇر كۆھسارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئابى ھەيات — ئەپسانىۋى ھاياتلىق سۇيى، تىرىكلىك سۇيى؛ بۇ سۇنى ئىچكەن كىشى مەڭگۈ ياشايدۇ، دەپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن ھەم بۇ بۇلاق سۇيىگە خىزىر پەيغەمبەر مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ، «خىزىر سۇيى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، گۈزۈڭ ئىنساب ئەيلىگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم گۈلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەيات.

— قەلەندەر.

ئابى ھەيۋان — «ئابى ھەيات» قا قارالسۇن:

خىزىر يەتمىگ گۈمر گۈچۈن ئەل ئابى ھەيۋان ئىستەسە،
بىزنى گۈلتۇرمەككە مەھۇش يارىنىڭ زەھەر ئابى بار.

— گۈمنام.

ئابى ھىرۋان — رەھمەت سۇيى:

قىلما پىرسىز ئابى ھىرۋاندىن خىيال،
پىرسىز ئول سۇنى تاپماقلىق مەھال.

—خەراباتى.

ئاباً [آبا] 1) ئاپا، چوڭ ئاپا؛ 2) ئاچا.

ئاباد [آباد] (پ) 1) گۈللەنگەن، ئاۋات؛ مول، پاراۋان. 2) ئوبدان، ياخشى. 3) چىرايلىق، ئېسىل.

خانەئى ئاباد — پاراۋان ئائىلە (ئۆي):

كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى يىمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.

— زەلىلى.

كىشۋەر ئاباد — گۈللەنگەن، ئاۋات مەملىكەت.

ئاباداں [آبادان] (پ) «ئاباد» غا قارالسۇن.

ئاباداں نەۋكەر — ۋەزىپىسىنى ياخشى بىجىرگۈچى نۆۋكەر.

ئابادگەر [آبادگر] (پ) ئاۋات قىلغۇچى؛ ئاۋاتلىق تىلىگۈچى، ياخشىلىق كۈتكۈچى.

ئابادى [آبادى] (پ) 1) گۈللەنمەك، ئاۋاتلاشماق؛ 2) ئاھالە رايونى، مەھەللە.

ئاباۋۇ ئەجداد [آباواجداد] (ئە) ئاتا ـ بوۋا، ئەجداد.

جەددۇ ئابا — ئاتا ـ بوۋا.

يەتتە ئابا — يەتتە ئاتا؛ كۆچمە م: يەتتە ئاسمان.

ئاباۇ [آباء] (ئە) [بىرلىكى: ئەب] 1) ئاتىلار، ئاتا ـ بوۋىلار، ئەجداد. 2) ئابرۇي، قەدىر ـ قىممەت، ھۆرمەت؛ غۇرۇر. 3) پارقىراق، يالتىراق.

ئاب پاش [آب پاش] (پ) 1) سۇ سەپكۈچى. 2) سۇ سەپكۈچ؛ ژارونكا.

ئابتابە [آبتابه] (پ) 1) ئاپتۇڭا، چۆگۈن. 2) سۇ كوزىسى (كومزىكى). 3) سەپەردە ئىشلىتىلمىدىغان سۇ قاپىقى.

ئابخور [آب خور] (پ) 1) سۇغىرىش ئورنى. 2) سۇ مەنبەسى، بۇلاق؛ قۇدۇق. 3) كۆچمە م: تەقدىر، قىسمەت. 4) ئامەت، تەلەي، نېسىۋە.

ئابخورد [آبخورد] (پ) 1) دەم ئېلىش ئورنى، ھاردۇق ئېلىش ئورنى، قونالغۇ. 2) تەقدىم؛ 3) ئامەت، تەلەي. 4) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابخورىش [آبخورش] (پ) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابدار [آبدار] (پ) 1) مول سۇ. 2) كۆچمە م: سۇزۇك؛ تىنىق؛ ساپ؛ يالتىراق:

چەشمەنى خۇرشىد نۇر ئەۋاجى بىرلە دەھرىنىڭ —
يۈپ يۇزىدىن قاراسىن كۆزگۈدەك ئەتتى ئابدار.
— تەجەللى.

3) توغرا، ئېنىق. 4) ئۆتكۈر.

ئابدار نوكتە — ئوچۇق، روشەن (تورا، ئېنىق) ھېكمەتلىك سۆز ۋە پىكىر.

خەنجەرى ئابدار — ئۆتكۈر خەنجەر، پارقىراق خەنجەر:

پۇتىغا كېيىپ مۇزەنى ھەككەدار،
بىلىگە ئاسىپ خەنجەرى ئابدار.
— موللا شاكىر.

لەئلى ئابدار — 1) تىنىق، يالتىراق لەئل؛ ساپ لەئل. 2) كۆچمە م: يارنىڭ لېۋى.

ئابدان [آبدان] (پ) «ئابادان» غا قارالسۇن.

ئابدان كاغەز — ياخشى قەغەز، سىلىق قەغەز.

ئابدەست I [آبدست] (پ) 1) ئەپچىل، چاققان؛ يېنىك؛ چېۋەر؛ قولى گۈل. 2) ئۆتكۈر.

ئابدەست II [آبدست] (پ) تون، تون چاپان.

ئابدەست III [آبدست] (پ) 1) پاكىزلىماق، تازىلىماق؛ قول يۇماق. 2) تەرتكە ئىشلىتىدىغان سۇ. 3) تەرەت ئالىدىغان جاي.

ئابدەست IV [آبدست] (پ) 1) توغرا، تۈز، تۆپتۈز؛ ئادىل، دۇرۇس، ھەققانى. 2) ئوچۇق ـ ئاشكارا.

ئابدەھان [آب دهان] (پ) 1) سېرىق سۇ، شۆلگەي. 2) ئاغزى ئىتتىنىڭ ئادىمى.

ئابرومەند [آبرومند] (پ) 1) ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، قەدىردان، ئابرۇيلۇق؛ غۇرۇرلۇق. 2) سالاپەت؛ مەرتىۋە. 3) يۈز، ئابرۇي، شۆھرەت. 4) گۈزەل، چىرايلىق، كېلىشكەن.

ئابرو (ي) [آبرو (ى)] (پ) 1) نام، ئابرۇي، ئاتاق، شۆھرەت، ھۆرمەت، نوپۇز، 2) قەدىر ـ قىممەت؛ غۇرۇر.

ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما:

دىدەدىن دەريا تۆكۈلگەن نەقل ئۈمىد ئابشار
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى كەلكۈن ئەيلەدى پەسلى بەھار.
— دىۋان قارى

ئابكار [آبكار] (پ) 1) سۈچى، سۇ توشۇغۇچى؛ 2) مەي ياسىغۇچى، ساتقۇچى.

ئابكەش [آبكش] (پ) 1) دەرەخنىڭ ياش نوتىسى، چىۋىق. 2) دەرەخنىڭ سۇ تارتىدىغان تومۇرى. 3) سۇ توشىغۇچى، سۈچى.

ئابگەرم [آبگرم] (پ) 1) ئارىشاڭ، ئارىشاڭ سۈيى. 2) ئىسسىق سۇ. 3) كۆز يېشى. 4) شاراب، مەي.

ئابگۈن [آبگون] (پ) 1) پارقىراق، ئۇنچىدەك، مەرۋايىتتەك، نۇر چېچىپ تۇرىدىغان. 2) كۆكۈچ رەڭ. 3) شىشە، ئەينەك.

پەردەئى ئابگۈن — ئاسمان مەنزىرىسى.

چەرخى ئابگۈن — كۆچمە م: ئاسمان، پەلەك.

ئابگىر [آبگير] (پ) 1) كۆل، كۆلچەك. 2) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 3) قاينام، گىرداب؛ 4) (دەريا، ئۆستەڭلەرنىڭ) قىرغىقىدىكى رايون. 5) ھاممام (مۇنچا) غا يەتكۈزۈپ بەرگۈچى.

ئابگىن [آبگين] (پ) 1) نەملىك، ھۆللۇك؛ 2) شىشە، ئەينەك.

ئابگىنە [آبگينه] (پ) شىشە، ئەينەك؛ ئىدىش؛ ئەينەك قاچا (ئىستاكان). 3) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 4) ساپال سىرى.

ئاب نەبات [آب نبات] (پ) ناۋات؛ قەنت ـ گېزەك.

ئاب نەمەك [اب نمک] (پ) تۇز ئېرىتمىسى، تۇز سۈيى.

ئابنۇس [آبنوس] (پ) 1) قارا رەڭلىك قاتتىق خۇش پۇراقلىق دەرەخ.

تەختى ئابنۇس — ئابنۇس ياغىچىدىن ياسالغان تەخت؛ كۆچمە م: قارا، قارا تۈس.

ئابۇتاب [آب وتاب] (پ) 1) تاۋلىنىش؛ ياشناش؛ 2) يېتىلمەكلىك. 3) تىنىقلىق، ساپلىق، پارلاقلىق، لاۋۇلدىماقلىق.

ئابۇخاك [آب وخاک] (پ) 1) يەر، تۇپراق، زېمىن. 2) ۋەتەن.

ئابۇدانە [آب ودانه] (پ) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك. 2) تۇرمۇش ۋاستىلىرى، تىرىكچىلىك يولى. 3) يېمەكلىك، يېمەك ـ ئىچمەك. 4) قىسمەت.

ئابۇرەڭ [آب ورنگ] (پ) 1) نۇر، پارقىراق، يالتىراق.

2) جامال، ھۆسن.

ئابۇشقە [آبوشقه] 1) ئاتا. 2) بوۋاي. 3) ئەر. 4) جۈپ؛ ئەر ياكى خوتۇن؛ خوتۇننىڭ ئېرى. 5) دوست:

پەلەكتىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئابۇشقە بىلە قىلدى ھەم خابلىق.

— ئا، نىزارى.

ئابۇگۈل [آب وگل] (پ) 1) سۇ ۋە لاي، سۇ - تۇپراق (ئىنسان گەۋدىسىنىڭ يارىتىلىشىدىكى قېلىپقا ئىشارە). 2) تۇغما تەبىئەت. 3) يەر بۆلىكى. 4) ئۆي.

ئابۇ ھەۋا [آب وھوا] (پ) 1) ھاۋا، كىلىمات، ئىقلىم. 2) سۇ ۋە تۇپراق.

يۇزۇڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بىلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

ئابۇاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا:

ئابۇاب شادىمەنلىك دايىم كۈشادە بولسۇن،
دۇنياده باردۇرسەن دىللارنى شادمان قىل.

— دىۋان قارى.

ئابى جۇ [آب جو] (پ) 1) ئارزۇ قىلىنغان سۇ، ئىزدەلگەن سۇ:

قەددىڭىز سەۋرى رەۋانۇ لەئلىڭىز ئابى زىلال،
تەشنەلىك دەفئىغە ئابى جۇ ئىكەننى بىلمەدىم.

— گۈمنام.

2) ئىچىملىك (مەي ۋە شارابقا ئوخشاش).

ئابىد [عابد] (ئە) 1) تائەت - ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئەر؛ ئىبادەت قىلغۇچى:

تەمامى ئابىدۇ زاھىد جەمالىڭ ئارزۇ ئەيلەپ،
ۋىسالىڭغە يېتەلمەي جۇملە ئالەم مەست شەيدادۇر.

— سادايى.

2) ئابىد (ئەرلەرنىڭ ئىسمى).

ئابىدە I [عابده] (ئە) 1) تائەت ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئايال. 2) ئابىدە (خوتۇن - قىزلارنىڭ ئىسمى).

ئابىدە II [آبده] (ئە) 1) قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان يادىكارلىق؛ تارىخىي ماددىي يادىكارلىق. 2) مۇھىم بىر ۋەقەنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ياسالغان بىنا ياكى تىكلەنگەن ھەيكەل؛ قىممەتلىك ئەسەر.

ئابىد فىرىب [عابدفريب] (ئە + پ) تەقۋادار ۋە نامازخان كىشىنى ئالدىغۇچى.

ئابى دىنار [آب دنار] (پ + ئە): شېپالىق ئۈچۈن ئىچىلىدىغان شەربەتلەر نامى:

ئەبرۇر ئابى دىنار پاكىم بۇزۇر.
تاپۇر بىرغىنا ئىچسە چاينەك ھۇزۇر

— مۇللا شاكىر.

ئابىر [عابر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئابىرەين] ئۆتكۈچى، ئۆتۈپ كەتكۈچى، ئۆتكۈنچى، يولۇچى؛

ئابىر ئەيلەمەك — ئۆتكۈزمەك، يۈرگۈزمەك.

ئابى رو [آب رو] (پ) ئابرۇي، نومۇس.

ئابى روكناباد [آب روكناباد] دەريا ئىسمى (ئىرانىنىڭ شىرازى ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جايىنىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا):

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئەبرۇر،
خۇلددىن ئەفزۇن تۇمەنمىڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئابىلە [آبله] (پ) (تىب) 1) چېچەك. 2) قاپارتما، سۇلۇق قاپارتما. 3) ئىشلەش ۋە كۆپ يول مېڭىش ئارقىلىق ئالىقان ۋە تاپاندا پەيدا بولىدىغان قاپارتما:

يۇزى سارىغ ئولدى، قولى ئابىلە،
شىكەنجى زەمانغە بولۇپ شامىلە.

— ئا. نىزارى.

4) داغ.

ئابىي I [آبی] (پ) بېھى.

دەرەخت ئابىي — بېھى دەرىخى.

شەربەتى ئابىي — بېھى شەربىتى.

ئابىي II [آبی] (پ) 1) ھۆل، نەملەنگەن. 2) ھاۋارەڭ. 3) كۆچمە م: خىجىل بولۇش؛ تەرگە چۆمۈش.

ئابيار [آبيار] (پ) سۇ نازارەتچىسى، مىراپ.

ئاتابەك ~ ئاتەبەك [اتابيک] 1) تەربىيىچى. 2) ئابباسىيە دەۋرىدىكى تۈرك سەركەردىلىرىنىڭ دۆلەت باشلىقى دەرىجىسىدىكى ئەمەل نامى.

ئاتار - تۇتار [آتار توتار] 1) ئوق ئاتماق، مەرگەنلىك. 2) چاقماقلىق؛ تېزلىك. 3) ئۆتكۈرلۈك؛ كەسكىنلىك. 4) شىددەت. 5) زورلۇق. 6) قىزىققانلىق، غەزەپ. 7) توپ تۇرىدىكى بىر خىل قورال ئىسمى.

ئاتاغ [آتاغ] 1) بىر ەرسىگە بېغىشلانغان، ئۇنىشىپ قويۇلغان (قىز). 2) ۋەدىلىشىلگەن نەرسە. 3) نەزەردىن ئۆتكەن. 4) ۋەدە، قارار. 5) ھەسسە، قىسمەت.

ئاتاغلاماق [آتاغلاماق] ۋەدە بەرمەك، شەرت قىلماق؛ نىشانلىماق.

ئاتاغلىغ [آتاغليغ] 1) بېشى باغلاغلىق، ۋەدىلىشىلگەن (قىز):

مېھر زۇلفىغە كۆڭلى باغلىغ ئىدى،

گۈيىيا بۇ ئاڭا ئاتاغلىغ ئېدى.

— نەۋايى.

2) يېقىنلىق.

ئاتالا [آتالا] بىر خىل تاماق تۈرى:

ياخشىدۇر شاھ قۇرس شەربەتىدىن،
فەقر ئىچرە ئاتالا ۋە ئوماج.

— مۇنىس.

ئاتەش [آتش] (پ) ئوت:

ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زار غەمكەش،
تۈشۈپ گۈل ھۇسنىدىن جانىغە ئاتەش.

— خىرقەتى.

ئاتەش ئالود [آتش الود] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن.

ئاتەش ئەفروز [آتش افروز] (پ) 1) يالقۇنلاتماق، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق. 2) ئوت ياققۇچى؛ ئوت بىلەن ئويناشقۇچى.

ئاتەش ئەفزۇن [آتش افزون] (پ) 1) زىيادە ئوت؛ كۆچلۈك ئوت. 2) ياندۇرۇلغان مەشئەل.

ئاتەش ئەندار [آتش انداز](پ) 1) ئوت ياققۇچى؛ ئوت قالىغۇچى. 2) ئوت چاچقۇچى.

ئاتەش ئەنگىز [آتش انگىز] (پ) ئوت كۆچەيتكۈچى؛ يالقۇنلۇق:

لەبىم نۇقلى شەكەرتەك ئاتەش ئەنگىز،
سالۇر يۈز مىڭ كۆڭۈلدە ئاتەشى تىز.

— لۇتفى.

ئاتەشبار [آتشبار] (پ) ئوت چاچقۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى.

ئاتەشپارە [آتاش پارە] (پ) ئوت پارچىسى؛ كۆچمە م: مەڭگۈ قىزىل يار، ئوتتەك قىزغىن دىلبەر:

تۇرغالى بىرلە ئاتەشپارەدۇر ئۇل شوخكىم،
يوقۇ بارمىنى ئانىڭ ئايىغى كۆيدۈرۇر.

— نەۋايى.

ئاتەشپەرەست [آتش پرست] (پ) ئوتقا چوقۇنغۇچى:

ئەي نەۋايى، بولدى ئۇل بۇت كافىرى ئاتەشپەرەست،
نى ئەجەب، ۋەھ ـ ۋەھ ئەگەر ئۇرسا جانىڭە زۇننار نار.

— نەۋايى.

ئاتەشتاب [آتشتاب] (پ) 1) ئوت نۇرى، ئوت ئىسسىقى، ئوت ھارارىتى؛ ئوت كۈچى. 2) ئوت ياققۇچى. 3) ئوت ئوچىقى.

ئاتەشخانە [آتاشخانه] (پ) 1) مەش، ئوت ئوچىقى. 2) ئوت قالايدىغان ئۆي (جاي)، ئوتخانا. 3) ئاتەشپەرەسلەر بۇتخانىسى.

ئاتەشدان [آتشدان] (پ) ئوتخانا.

ئاتەشدانلىغ [آتشدانليغ] كۆيدۈرۈش، ياندۇرۇش.

ئاتەشرىز [آتش ريز] (پ) ئوت سالغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى.

ئاتەش رىزە [آتش رىزه] (پ) ئوت پارچىسى، چوغ، ئۇچقۇن.

ئاتەش زەبان [آتش زبان](پ) قىزغىن سۆزلىگۈچى؛ سۆزى ئوتلۇق؛ تىلى راۋان.

ئاتەش زەدە [آتش زده] (پ) ئوت كەتكەن، ئوت چۈشكەن، ئۆرتەنگەن.

ئاتەش سۇخەن [آتش سخن] (پ) تۆھمەت قىلغۇچى، بوھتان چاپلىغۇچى، قارىلىغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى، كايىغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مازاق قىلغۇچى.

ئاتەش فىشان [آتش فشان] (پ) 1) ئوت چاچماق؛ ئوت چاچقۇچى. 2) ياناردىغ، ئۇلقان.

ئاتەش فىشانلىغ [آتش فشانليغ] ئوت چاچماقلىق، ئوت چاچراتماقلىق.

ئاتەش فىگەن [آتش فگن] (پ) ئوت سالغۇچى، قاقشاتقۇچى:

يانە سەنسىز ئاھ ئوتى شۇئلە زەندۇر،
كى گەردۇنغە ھەر ئۇچقۇن ئاتەش فىگەندۇر.

— نەۋايى.

ئاتەشكارلىغ [آتشكارليغ] 1) ئوت ئىشلىتىش؛ ئوتنى قىزىتىش؛ ئوت يېقىش. 2) تۆمۈرچىلىك.

ئاتەشكەدە [آتشكده] (پ) ئوت پەرەسلەر ئىبادەتخانىسى؛ ئوتخانا:

ئىشق بىر ئوتدۇركى كۆڭلۈمدۇر ئاڭا ئاتەشكەدە،
ئول ئۇساقىن كۆيدۈرۇر، بىزنى ئۇساقى كۆيدۈرۇر.

— نەۋايى.

ئاتەشگاھ [آتشگاه] (پ) 1) ئوتخانا، ئوچاق؛ 2) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار (ئاتەشپەرەسلەر) ئىبادەتخانىسى.

ئاتەشگەھ [آتشكه] (پ) «ئاتەشگاھ» قا قارالسۇن.

ئاتەشگۇن [آتشگون] (پ) ئوت رەڭ، چوغقا ئوخشاش، ئوتتەك.

ئاتەشناك [آتش ناک] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن:

مېھىر ئەمەس، مەشئەل يارۇتقان قەلبىنى ئەفلاكدىن،
كىم فەلەككە سالدى ئوت رۇخسارى ئاتەشناكدىن.

— نەۋايى.

كۆچمە م: 1) يارنىڭ لېۋى. 2) قىزىل مەي.

ئاتەشناك ئىشق — قىزغىن مۇھەببەت.
لەئلى ئاتەشناك — قىپقىزىل چوغدەك لەئەل.
ئاتەشۋار [آتش وار] (پ) ئوتقا ئوخشاش، ئوتتەك، ئاتەشتەك.
ئاتەشىن [آتشين] (پ) 1) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق:
ئۆزۈمنى ئاتەشىن ھۇسنىگە ئۇرسام،
ئوشۇل ئوت بىرلە كۈل بولسام، تۇزۇلسام.
— خىرقەتى.
2) ئوتتەك قىزىل؛ چوغ، چوغدەك.
ئاتەشىن ئارەز — قىزىل يۈز، مەجازى قىزىل.
ئاتەشىن ئاھى — ئوتلۇق ئاھ:
لەئلى گۈن ياشى ئاتەشىن ئاھى،
يالغۇز ئېردى، يوق ئېردى ھەمراھى.
— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.
ئاتەشىن لەئل — قىپقىزىل لەئەل.
ئاتەشىن ئۈزار — «ئاتەشىن ئارەز» گە قارالسۇن.
ئاتەشىن ۋەرد — قىپقىزىل گۈل، ئوت رەڭلىك گۈل.
ئاھى ئاتەشىن — «ئاتەشىن ئاھى» غا قارالسۇن.
لەئلى ئاتەشىن — «ئاتەشىن لەئلى» گە قارالسۇن.
لەئلى ئاتەشىن ئەتمەك — قىزىتما، قىزارتما.
ئاتقاماق [آتقاماق] قىرائەت قىلماق، يادلاپ ئوقۇماق.
ئاتىشلىغ [آتيشليغ] ئوق ئېتىشقا ماھىر، مەرگەن.
ئاتىفەت [عاطفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاتىف] مېھرىبانلىق، شەپقەت، مۇرۇۋەت.
ئاتىقماق [آتيقماق] نامى چىقماق، مەشھۇر بولماق، شۆھرەت قازانماق، داڭقى چىقارماق.
ئاتىل [عاطل] (ئە) 1) ھۇرۇن، بوشاڭ. 2) توختاپ قالغان، بوش، ئىشسىز. 3) ئۆزىنى چەتكە تارتقان.
ئاتىم [آتيم] مەنزىل، بىر ئوق يەتكۈچە ئارىلىق:
قورغاندىن دەريا بىر ئوق ئاتىمى بولغاي.
— بابۇر.
ئاج [عاج] (ئە) 1) پىل چىشى؛ پىل سۆڭىكى.
ئەي فۇزۇلى، بەن مالامەت مۇلكىنىڭ سۇلتانى يىم،
بەرقى ئاھىم تاجى زەرسىمى سەرەشكىن تەختى ئاج.
— فۇزۇلى.
2) كۆچمە م: ئاق، روشەن، يورۇق.
ئاجور [آجور] تەرخەمەك.
ئاجوز [آجوز] ئەرزان.
ئاجۇر [آجور] (پ) «ئاجىر» غا قارالسۇن.
ئاجۇرپەز [آجرپز] (پ) خىش پىشۇرغۇچى.
ئاجۇن [آجون] دۇنيا، جاھان، ئالەم، دەھر:
سەندەك ئاجۇندا بىر كۆزى ئەين بەلا قانى،
مەندەك ئانىڭ جەفاسى بىلە مۇبتەلا قانى؟
— لۇتفى.
ئاجۇنلۇغ [آجونلوغ] دۇنياۋى، دۇنيالىق؛ دۇنيا بىلەن باغلىنىش.
ئاجى I [آجى] مومايى، چوڭ ئانا.
ئاجى II [آجى] بىئاراملىق، ئاغرىقلىق؛ كۆچمە م: خۇشياقماسلىق.
ئاجىر [آجر] (پ) خىش.
ئاجىر پارە — خىش پارچىسى.
ئاجىرغانماق [آجيرغانماق] رەھىم ـ شەپقەت قىلماق، ھىمايىسىگە ئالماق.
ئاجىز [عاجز] (ئە) 1) ماغدۇرسىز، زەئىپ. 2) كۈچسىز، بوش:
ئول دۇكان شەرھىن قىلاي ئەمدى رەقەم،
گەرچە ئەۋسافىدا ئاجىزدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.
3) كۆچمە م: ئىلاجسىز، ناتەۋان:
تەلەپ قىلسە ئاجىز بالاسىن ئاتام،
ئاقىزسە ياشىنى شىكەستە ئانام.
— ئا. نىزارى.
4) كەمبەغەل، پېقىر. 5) قارىغۇ.
ئاجىزانە [عاجزانه] (ئە + پ) 1) ئاجىزلارچە، ناتەۋانلارچە. 2) ئىتائەتمەنلەرچە، تۆۋەنلىك بىلەن.
ئاجىزە [عاجزه] (ئە) 1) ئاجىز ئايال. 2) قىز بالا، قىز.
ئاجىز ناتەۋان [عاجز ناتوان] (ئە + پ) ئاجىز ۋە زەئىپ، ناھايىتى ئاجىز.
ئاجىغ [آجيغ] «ئاچىغ» قا قارالسۇن.
ئاجىغلانماق [آجيغلانماق] ئاچچىقلانماق، ئازابلانماق؛ ھاياجانلانماق.
ئاجىغلىغ [آجيغليغ] ئاچچىقلىق؛ غەزەپلىك. كۆچمە م: غەملىك، قايغۇ ـ ئەلەملىك.
ئاجىغماق [آجىغماق] ئاغرىنماق، رەنجىمەك، قايغۇلانماق.
ئاچار [آچار] 1) مېۋە ـ چېۋە. 2) كۆكتات. 3) مېۋىلىك دەرەخلەر ۋە ئۆسۈملۈكلەر.
ئاچمالىق [آچمالىق] سوپۇن؛ كىر تازىلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەر.

ئاچۇق [آچوق] 1) ئاشكارا، ئوچۇق، ئېنىق، ئېچىلغان. 2) كەشپ قىلىنغان. 3) بوشىتىلغان. 4) ھاياسىز، ئەدەپسىز.

ئاچۇن [آچون] «ئاجۇن» غا قارالسۇن.

ئاچىتماق [آچىتماق] جاننى قىينىماق، ئاغرىتماق.

ئاچىغ [آچيغ] ئاچچىق، غەزەپ، دەرد، ئەلەم؛ غەم ـ غۇسسە؛ (كۆڭلى) غەش، خىرە:

تىلسم ئاچىغ، دىلسم قاتىغ، ئۆزۈم زالىم،
قۇرئان ئوقۇپ، ئەمەل قىلماي يالغان ئالىم.

— ئەھمەد يەسەۋي.

ئاچىغ باش [آچيغ باش] 1) بەكـۆزاش، چېچىـلاڭغـۇباش ـ باشتاق. 2) يالاڭ باش.

ئاچىغلىق [آچيغليق] ئاچچىقلىق، غەزەپلىك؛ دەردلىك؛ ئەلەملىك، غەملىك، غەشلىك، خىرەلىك، قايغۇلۇق:

ھەم دەردىدە بار ئىدى قاتىغلىق،
ھەم ئەندىشە بار ئىدى ئاچىغلىق.

— نەۋائى.

ئاچىقگۈي [آچيق گوي] توغرا سۆزلۈك، ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلىگۈچى.

ئاچىقماق [آچيقماق] ئاچ قالماق، ئېچىرقىماق.

ئاختا [آختا] پىچىۋېتىلگەن، جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان.

ئاختا ئات — پىچىۋېتىلگەن (ئاختا قىلىنغان) ئات.

ئاختا قوزا — جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان قوزا، خادىم.

ئاختاچى [آختاچى] ئات باقار؛ مىراخور (خانلىقلاردا ساراي ئاتخانىلىرىغا باشچىلىق قىلغۇچى مەنسەپدار).

ئاخسۇم [آخسوم] 1) مەست، بەك مەست. 2) پۇشايمان. 3) يۇتۇم. 4) ھەيلە. 5) ئاداۋەت، گىنە؛ غۇم.

ئاخسۇملاماق [آخسوملاماق] 1) قىلىقسىزلىق قىلماق. 2) يۇتۇم ـ يۇتۇم ئېچمەك. 3) ئاداۋەت ساقلىماق. 4) ھۇجۇم قىلماق.

ئاخور [آخور] (پ) 1) ئوقۇر. 2) ئاتخانا؛ چوڭ ئاتخانا.

ئاخۇند [آخوند] (پ) ئۇقۇمۇشلۇق، بىلىملىك كىشى؛ مۇللا، ئوقۇتقۇچى.

ئاخىر [آخر] (ئە) 1) سۇڭ. 2) تۈگىگەن، پۈتكەن.

ئاخىر ئۇلماق — تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك.

ئەۋۋەل ۋە ئاخىر — باشلىنىشى ۋە ئاخىرى؛ ھەر ۋاقىت.

ئەۋۋەلىنۇ ئاخىرىن — بۇرۇنقىلار ۋە كېيىنكىلەر.

ئاخىرەت [آخرەت] (ئە) 1) ئۇ دۇنيا، باقي دۇنيا (ئۆلگەندىن كېيىنكى ئالەم). 2) قىيامەت. 3) دىنى: كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھايات.

ئاخىرەتلىك [آخرتليک] 1) ئۇ دۇنيالىق، باقي دۇنيالىق؛ 2) قىيامەتلىك. 3) كۆچمە م: كەپەنلىك. 4) دىنىي چۈشەنچىدە كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھايات لىق.

ئاخىر زەمان [آخرزمان] (ئە) دىنىي چۈشەنچىدە دۇنيا نىڭ، ھايات ۋە بارلىقنىڭ ئاخىرقى چاغلىرى، قىيامەتكە يېقىن قالغان زامان.

بوسۇغەدىن كۆڭگۈرە قويتى راۋان،
دېدى: مەنمۇ فىتنەئى ئاخىر زەمان.

— ئەھمەدى.

ئاخىرگەھ [آخركه] (ئە + پ) ئەڭ كېيىنكى ۋاقىت.

ئاخىرۇلئەمر [آخرالامر] (ئە) ئەڭ ئاخىرىدا؛ ئەڭ ئاخىرى، ئىشنىڭ كەينىدە.

ئاخىرىن [آخرين] (ئە + پ) كېيىنكىلەر.

ئاداب [آداب] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەب] ئىنسانىي قائىدە لەر، خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلىلەر، يۈرۈش ـ تۇرۇشتەكى ياخشىلىقلار:

ئۆتۈپ ئۆمرۈڭ ئەدا بولدى كۆزۈڭ غەفلەت ئىلە دەرخاب،
تاپىپ بىر پىرى كامىلنى نېچۈن ئۆرگەنمەدىڭ ئاداب.

— سەدائى.

ئادات [عادات] (ئە) [بىرلىكى: ئادەت] ئادەتلەر؛ كۆنۈكۈپ، سىڭىشىپ قالغان ئىش ـ ھەرىكەتلەر، ئەنئەنە لەر.

خەۋارىقى ئادات — ئادەتتىن تاشقىرى بولىدىغان، ئادەتكە كىرمەيدىغان ئىشلار.

ئاداش [آداش] 1) ئاخىر، ئاياغ، تامام؛ 2) ئوخشاش ئىسىملىكلەر؛ تەڭتۇشلار.

ئاداق [آداق] ئاياغ، ئاخىر؛ نىھايەت:

فۇرقەتىڭدە تۆكتى، شاھىم، كۆزلەرىم دۇررى يەتىم،
ئول ئاداقىڭغا تۆشۈپ، ھالىنى ئېيتسا تۇت قۇلاق.

— لۇتفى.

ئادەم [آدم] (ئە) كىشى، ئىنسان؛ پىكىر قىلىش، سۆزلەش ۋە ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە جانلىق زات.

ئادەم ئاتا [آدم اتا] دىنىي چۈشەنچىدە: يەر يۈزىدە تۇنجى يارىتىلغان كىشى (پەيغەمبەر)، ھاۋا ئانىنىڭ جۈپتى.

ئادەم ئەلەيھىسسەلام [آدم عليه السلام] (ئە) «ئادەم ئاتا» غا قارالسۇن.

ئادەم سەفى [آدم صفى] (ئە) ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئادەم كۆش [آدم كش] (ئە + پ) 1) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل؛ جاللات. 2) كۆچمە م: رەھىمسىز؛ شەپقەتسىز.

ئادەمي [آدمى] (ئە) ئادەمزات، ئادەم بالىسى. 2) ئادەملىك، كىشىلىك، ئىنسانىي.

ئادەمىيانە [آدميانه] (ئە + پ) ئادەملەرچە، ئىنسانلارچە.

ئادەمىيەت [آدميت] (ئە) ئىنسانىيەت، ئادەملىك.

ئادەمىيۇەش [آدمى وش] (ئە + پ) ئادەمگە ئوخشاش، ئادەم سۈپەت.

ئادى [عادى] 1) رېۋاتلەردىكى بىر قوۋم بولۇپ، ئېگىز بويلۇق، ناھايىتى چوڭ ئادەملەر، دەپ تەرىپلىنىدۇ. 2) ئىسمى، ئېتى:

بوتۇڭنى سەرۇ ئوقۇماق ئەلگە ئادەت ئولدى ۋەلىي،
ئەرەم نەھالى نې نىسبەت بۇ دېۋەچە ئادى بىلەن.

— ئاتايى.

ئادىل [عادل] (ئە) ئادالەتلىك، ئىنساپلىق؛ ھەققانىي.

ئادىل نەھاد — تۆپتىن ئادالەتلىك.

ئادىم [آدىم] قەدەم.

ئادىم ئاتماق — 1) قەدەم تاشلىماق. 2) كۆچمە م: ئىلگىرى سىلجىماق، ئالغا باسماق.

ئادىم ئالماق — قەدەم ئالماق.

ئادىم قويماق — 1) قەدەم باسماق، يۈرمەك. 2) بىرەر جايغا يېتىپ بارماق، ئېرىشمەك.

ئادىنە [آدينه] (پ) جۈمە (كۈنى).

ئار [عار] (ئە) 1) ئۇيات، نومۇس؛ خىجالەتچىلىك، ئۇيۇلۇش تۇيغۇسى. 2) ئابرۇي، پەخر.

ئارا I [آرا] (پ) «بىزەك، زىننەت؛ بېزىگۈچى، زىننەتلىگۈچى» دېگەنگە ئوخشا ئۇقۇملارنى ئاڭلىتىدىغان سۆزلەرنى ياسايدىغان قوشۇمچە.

ئارا ئەيلەمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

ئالەم ئارا — دۇنيا زىننىتى.

جىلۋە ئارا — چىرايلىق جىلۋە قىلغۇچى.

خۇد ئارالىغ — مەغرۇرلۇق، شۆھرەتپەرەسلىك.

دىلئارا — كۆڭۈلنى خۇشاللاندۇرغۇچى سۆيۈملۈك.

مەجلىسئارا — مەجلىسنى بېزىگۈچى، مەجلىسنى قىزىتقۇچى.

ئارا II [آرا] ئارا، ئوتتۇرىلىق.

ئاراغا كىرمەك — ۋاستە بولماق.

ئارالاردا — ئوتتۇرىلىرىدا.

شول ئارادا — شۇ ئوتتۇرىدا، شۇ مۇھلەت ئىچىدە.

ئاراست [آراست] (پ) «ئاراستە» گە قارالسۇن.

ئاراستە [آراسته] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن، تەرتىپلىك، ياستىغلىق:

ھەمە تاملارى نەقشى ئاراستە،
كى سەڭگى رىخام بىرلە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

ئاراستەلىق [آراستەليق] ئاۋات، تەرتىپلىك، سەرەمجانلىق؛ بېزەلگەنلىك.

ئارام [آرام] (پ) 1) تىنچ، سۈكۈنات؛ قارار. 2) راھەت، ئىستراھەت، ھۇزۇر. 3) ئولتۇرۇپ قېلىش، بىر جايدا ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇپ قېلىش.

ئارام ئالماق — تىنماق، بىر جايدا تىنىپ قالماق، ئىستراھەت قىلماق.

ئارامبەخش [آرام بخش] (پ) ئارام بەرگۈچى؛ راھەت، ھۇزۇر، ئاسايىشلىق بېغىشلىغۇچى.

ئارامجوي [آرام جوي] (پ) تىنچلىق ئىزدىگۈچى؛ تىنچ جاي قېدىرغۇچى؛ ئۆز تىنچلىقىنى خالىغۇچى.

ئارامگاھ [آرامگاه] (پ) تىنچلىنىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي؛ ياتاقخانا.

ئارامگىر [آرامكير] (پ) 1) تىنچلانغۇچى، ئارام ئالغۇچى؛ 2) جايلاشقان، ئورناشقان.

ئارامى جان [آرامى جان] (پ) جانغا، تەنگە ئارام بېرىدىغان، راھەت، ھۇزۇر بېغىشلايدىغان.

ئارامىش [آرامش] (پ) تىنچلىق، تىنچىش.

ئارامياب [آرام ياب] (پ) ئارام ئالغۇچى، ئارام ئالغان، تىنچلانغان.

ئاراي [آراي] (پ) «ئارا I » گە قارالسۇن.

ئارايىش [آرايش] (پ) بېزەك، زىننەت، پەرداز:

سۈرەتىم گۈلشەنگە ئارايىش دۈرۈر.
ھەيئەتىم كۆرگەنگە ئاسايىش دۈرۈر.

— نەۋايى.

ئارايىش تاپماق — 1) زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك. 2) تەرتىپلىمەك، تەھرىرلىمەك.

ئارايىش جەھان — جاھان زىننىتى.

ئارايىش زاھىرى — تاشقى بېزەك؛ زىننەت.

ئارايىش قىلماق — تەرتىپلىمەك، بېزىمەك، پەردازلىماق، زىننەتلىمەك.

ئارايىش كۆرگۈزمەك — «ئارايىش قىلماق» قا قارالسۇن.

ئارايىشى مەششاتە — بېزەكلەش، بەت زىننەتلەش تارغىچە.

ئارە [آرا] «ئارا I » گە قارالسۇن.

ئارەز I [عارض] (ئە) يۈز، بەت چىھرە، چىراي، جامال

ئاتەشسىن ئارەز — ئوتلۇق چىراي، قىپقىزىل چىھرە، گۈزەل يۈز:

يا رەب، ئول ئارەزىمدۇر يا لالە ئەرئەر ئۇستىنە،
يا شەقايىق بەرگىدۇر سەرۇى سەنەۋۇەر ئۇستىنە.

— ئاتايى.

قۇمۇلغان ئارەز — نۇرلۇق يۈز:

قۇمۇلغان ئارەزى جانلارغە لايىق،
ئاياقدىن باش بويى خانلارغە لايىق.

— لۇتفى.

ئارەز II [عارض] (ئە) 1) يۈز بېرىش پەيدا بولۇش. 2) ۋەقە، ھادىسە. 3) توسالغۇ.

ئارەز III [عارض] (ئە) شىكايەت قىلغۇچى، دەرد تۆككۈچى؛ دەۋاگەر، ئەرز قىلغۇچى؛ ئەيبلىگۈچى.

ئارەستەگى [آراستگى] (پ) بېزەلمەكلىك، سەرەمجالاشماقلىق.

ئارەمىدە [آرمىدە] (پ) تىنچ، ئارام ئالغان.

ئارەمىدە بولماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق.

ئارەنج [آرنج] (پ) جەينەك.

ئارتانماق [آرتانماق] «ئارتىنماق» قا قارالسۇن.

ئارتۇقسى [آرتوقسى] ئارتۇقچە، كۆپ، زىيادە:

يۈز ئۆزرە خال سىياھىڭ كى خۇش ياراشىپتۇر،
كى داغىدىن تاپار ئارتۇقسى زىيبۇ فەرلالە.

— لۇغەتى چاغاتاي.

ئارتۇقسلىغ [آرتوقسلىغ] ئارتۇقچىلىق، ئۈستۈنلۈك، كۆپلۈك.

ئارتىلماق [آرتىلماق] مىنمەك.

ئارتىنماق [آرتىنماق] ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك، تىرىشماق، تىرمىشىپ چىقماق، ئارتىلماق.

ئارد [آرد] ئارقا، كەينى.

ئاردىچە [آرديچە] كەينىچە، ئارقىچە، ئارقىسىدىن.

ئاردىچە بارماق — ئارقىسىدىن بارماق.

ئارزۇ [آرزۇ] (پ) 1) ئىستەك، خاھىش. 2) ھەۋەس، مەيل.

ئارزۇ ئەتمەك — 1) ئىستىمەك، خالىماق. 2) ھەۋەس قىلماق.

ئارزۇ قىلماق — «ئارزۇ ئەتمەك» گە قارالسۇن.

ئارزۇ خاھ [آرزوخواه] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى، ئۈمىدۋار.

ئارزۇ دارىي [آرزودارى] (پ) ناخشا، كۈي نامى.

ئارزۇ مەند [آرزومند] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ ئىنتىزار:

دىدى: ۋەسلىڭغە بارسەن ئارزۇمەند؟
دىدى: بارمەن خەيالى بىرلە خۇرسەند.

— نەۋائى.

ئارسىز [عارسيز] نومۇسسىز، ئۇياتسىز، نومۇس قىلمايدىغان، نومۇسسىزلىق.

ئارغاداماق [آرغاداماق] 1) ئالدىماق، ئاۋۇتماق، تەسەللى بەرمەك. 2) ھىيلە قىلماق.

ئارقەخەتى [آرقەخطى] كىشىنىڭ ئۇمۇرتقا سۆڭىكى.

ئارمان [آرمان] (پ) 1) ئارزۇ، غايە. 2) ھەسرەت، ئەپسۇس، ئېچىنىش.

ئاروق [آروق] 1) پاكىز، تازا. 2) ئورۇق، ياداڭغۇ. 3) كەم.

ئارىتماق [آريتماق] كەتكۈزمەك، پاكلىماق، تازىلىماق.

ئارىز [عارض] (ئە) تەبئىي بولمىغان، كېيىن پەيدا بولغان، يۈز بەرگەن، ھاسىل بولغان.

ئارىز بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك؛

ئارىز ئولماق — «ئارىز بولماق» قا قارالسۇن.

ئارىزە [عارضه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋارىز] ھادىسە؛ بەختسىز ھادىسە، ئاجىزلىق، كېسەللىك.

ئارىزەدەست بەرمەك — ھادىسە يۈز بەرمەك.

ئارىغ I [آريغ] «ئەرىغ» گە قارالسۇن.

ئارىغ II [آريغ] ئورۇق، ئازغىن.

ئارىغسىزلىق [آريغسزلىق] ناپاكلىق.

ئارىف [عارف] (ئە) بىلگۈچى، تونىغۇچى، مەرىپەتلىك، دانا، بىلىمدان:

مەقامى ئارىف ھەم ئاشىق ئىدى پاك،
بىمىسلى ئىبرىدىلەر مانەندى مەنسۇر.

— سەدائى.

ئارىفى كامىل — تولۇق، مۇكەممەل بىلگۈچى (مەرىپەتلىك)، يېتۇك.

ئارىلماق [آريلماق] ئايرىماق؛ خالاس بولماق، تازىلانماق.

ئارىماق [آريماق] «ئارىلماق» قا قارالسۇن.

ئارىي I [آرى] ھە، شۇنداق، توغرا، راست، شۇبھىسىز، ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:

يۇزۇڭنى تۇتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۇندىن،
كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئاري تارازۇ.
— لۇتفى.

ئاري II [عارى] (ئە) 1) يالىڭاچ. 2) بوش، خالي؛ تىنىق، تازا.
ئاري ئەتمەك — خالاس قىلماق.
ئاري قىلماق — تازىلماق.
ئاري ئولماق — خالي بولماق، بوشانماق.

ئاردى - ئاردى [آرى آرى] (پ) ھە - ھە، راست - راست، ئەلۋەتتە؛ بەللى؛ شۇنداق، ھەقىقەتەن.

ئاريەت [عاريت] (ئە) 1) ئار - نومۇس، ئىززەت - نەپس. 2) ئۇيات، شەرم. 3) ئەسلى ئۆزىنىڭ بولمىغان بىرەر نەرسىنى ۋاقىتلىق سوراپ ئېلىش.
ئاريەت دەۋلەت — قولدىن - قولغا ئۆتىدىغان ۋاقىتلىق بايلىق.
ئاريەت ئىستەمەك — ئاريەت ئېلىشنى خالىماق.

ئاز [آز] 1) ئاچ كۆزلۈك، ھېرسىلىك:
قاراغۇ قىلىپدۇر كۆزۈڭ ھېرس ئاز،
نە ئىمان سەندە، نە زەۋقى نەماز.
— زەللى.
2) ھېرىلگەنلىك.

ئازاد [آزاد] (پ) 1) ئەركىن، ھۆر؛ 2) ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرىلگەن، بوش.

ئازادە [آزادە] (پ) 1) ئازاد، ئەركىن. 2) توغرا، ئەيىبسىز. 3) غەمسىز، تەشۋىشسىز؛ شاد.
ئازادە سەرۇ — تىك ئۆسكەن سەرۇ؛ كۆچمە م: قەددى - قامىتى كېلىشكەن يار.
ئازادئى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەركىسى:
تابۇدەمدە دەھر ئارا ئازادەئى دەۋران ئىدىم،
تۇشتى باشىمغە سېنىڭ نادانلىقىڭدىن ماجەرا.
— قەلەندەر.

ئازادەكىش [آزادەكيش] (پ) نازۇك تەبىئەتلىك.

ئازادگان [آزادگان] (پ) «ئازادە» گە قارالسۇن.

ئازادەلىغ [آزادەلىغ] ئەركىنلىك، ئازادلىق، خالاسلىق؛ 2) پاكىزلىق، تازىلىق.

ئازادەۋەش [آزادەوش] (پ) ئازادە سۈپەت، ئەركىن؛ كۆڭلى ھېچنەرسىگە مايىل بولمىغان؛ ساپ كۆڭۈل؛ پاكىز.

ئازادى [آزادى] (پ) ئەركىن، ھۆر، ئازاد:
ئەي گۈل يۈزىگە ھۇر پەرى بەندەئى جانى،
تالتەك بۇيۇڭ ئازادى ئېرۇر سەرۇى رەۋانى.
— سەبۇرى.

ئازارى [آزارى] (پ) قىينالغان، خارلانغان، ئازاب چەكىكەن، ئېزىلگەن.

ئازارى جان [آزارى جان] (پ) جانغا ئازار بەرگۈچى، قىينىغۇچى، رەنجىتكۈچى.

ئازاغلاق [آزاغلاق] «ئازالماق» قا قارالسۇن.

ئازاق [آزاق] ئاياغ (پوت):
ئەي سەككاكى بۇ شاھ قابقىن غەنىمەت تۇت چۇ زۇلفىغە،
ئازاقىن باغلاغان قۇش سەن، ئۇچارغە ھېچ ھەۋا قىلما.
— سەككاكى.

ئازالماق [آزالماق] 1) ئازايتماق، كېمەيمەك. 2) يېتىشمەسلىك. 3) سەقلىماق.

ئازەر [آذر] (پ) 1) ئوت، ئالاۋ. 2) قەۋس ئېيىنىڭ يەنە بىر خىل نامى. 3) ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى بۇتتاراش (بۇت ياسىغۇچى) ئازەر.

ئازەر پەرەست [آذرپرست] (پ) ئوتپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى.

ئازەرم [آزرم] (پ) 1) ئۇيات، شەرم، ھايا. 2) مېھرى، مۇھەببەت، شەپقەت، مېھرىبانلىق. 3) غەزەپ.

ئازغاشماق [آزغاشماق] يولدىن چىقماق، ئازماق:
مۇبارەك ئوغلى بىر كۈن ئازغىشىپ راھ،
ئەجايىپ سۇ ساغاندە كۆردى بىر چاھ.
— لۇغەتى چاغاتاي.

ئازغۇرماق [آزغورماق] ئاداشتۇرماق، يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.
كۆز سالما ئەرۇسى دەھر رۇخسارىغە ئەي مەھزۇن،
ھەر كۈن نەچە سەندەكنى ئازغۇردى بۇ مەككارە.
— مەھزۇن.

ئازغۇن [آزغۇن] 1) يولدىن ئازغان؛ توغرا يولدىن چىققان، ئايىنىغان:
خالىقا كۆڭلۇمدە دۇنيايى دەنى،
مەن ئېرۇرمەن بەندەلەرنىڭ ئازغۇنى.
2) ئاسىي. 3) ئۇرۇق.
— سۈپى ئەللەيار.

ئازمايىش [آزمايش] (پ) سىناش، ئىمتىھان.
ئازمايىش ئەيلەمەك — سىناپ، ئىمتىھان ئېلىپ كۆرمەك.
ئازمايىش قىلماق — «ئازمايىش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئازمۇده [آزموده] (پ) سىناق، سىناقتىن ئۆتكەن:
ئۆلەر كىم سىزنى مېھرى ئاز دەرلەر،
مېنى دەرلەر ۋەفادە ئازمۇدە.
— ئاتايى.

ئازمۇن [آزمون] (پ) «ئازمايىش» قا قارا‌ڭ:
شاهغه مەلۇم بولغان ئول ئىشقى جۇنۇن،
ئىستەدى ئاشىقنى قىلماق ئازمۇن.
— نەۋايى.

ئازمۇنلۇق [آزمونلۇق] سىناشلىق.

ئازۇرده [آزرده] (پ) ئازار چەككەن، رەنجىگەن؛ قىينالـغان؛ ئازابلانغان.
ئازۇرده جان — جېنى قىينالغان:
ئىشق ئارا بىچارە ئەيلەپ ناتەۋان قىلغان مەلەك،
ھەجرىنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇزده جان قىلغان مەلەك.
— ئا. نىزارى.
ئازۇرده خاتىر — كۆڭلى ئازار يېگەن.
ئازۇرده دىل — دىلى رەنجىگەن.

ئازۇقلاماق [آزوقلاماق] ئوزۇقلاندۇرماق، غىزا بەرمەك.

ئازىتماق [آزتماق] 1) يوقىتىپ قويماق، ئاداشتۇرۇپ قويماق. 2) تەرتىپلىمەك، زىننەتلىمەك:
ئۆركۈرمې يولدىن ئاتى چىققان ئىمىش،
بىر ـ ئىككى قول ئىلە ئازىتقان ئىمىش.
— نەۋايى.

ئازىقماق [آزيقماق] ئاداشماق، يولدىن ئازماق.

ئازىم [عازم] (ئە) 1) بىرەر ئىشنى ېېجىرىشقا نىيەت قىلغۇچى. 2) يۇرگۈچى، كەتكۈچى، سەپەرگە چىققۇچى.
ئازىم بولماق — كەتمەك، جۈنەپ كەتمەك؛ سەپەرگە يول ئالماق.
ئازىمى دەشتى ئادىم — يوقلۇق چۆلىگە مېڭىش.

ئازىنە [آذينه] (پ) جۇمە، جۇمە كۈنى.

ئاس [آس] 1) يۇڭى ئاق رەڭلىك ۋە يۇمشاق كەلگەن بىر خىل ھايۋان ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا؛ 2) سىبىرىيە تەرەپتىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.
ئاس ـ ئاس [آس آس] تىب: سەۋدا كېسىلى، مالخوليا.

ئاسا [آسا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) تىنچىتقۇچى، راھەتلەندۇرگۈچى، راھەتلىك. 2) ئوخشاش، كەبى مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەچتى يول.
— ئا. نىزارى.
جان ئاسا — جاندەك، جانغا ئوخشاش.
دەريا ئاسا — دەريادەك ئوخشاش، ناھايىتى كۆپ.
دىل ئاسا — كۆڭۈل راھىتى.
سۇبھى ئاسا — تاڭغا ئوخشاش، يورۇق.
سۇبھى ئاسا قىلماق — تاڭدەك يورۇتماق.
قەتره ئاسا — تامچىدەك، ناھايىتى ئاز:
ئۆزىدىن ئەلگە دەريا ـ قەتره ئاسا،
ۋەلى ئەلدىن ئۆزىگە قەتره ـ دەريا.
— نەۋايى.

ئاسار [آثار] (ئە) [بىرلىكى: ئەسەر] 1) ئەسەرلەر. 2) نىشانلار، بەلگىلەر. 3) تەسىرلەر. 4) ھادىسىلەر؛ ۋەقەلەر:
ھىكايەت قىلسىڭ دەھرى ئاسارىنى،
ئىكەۋلەن دىبان قەۋلى ئەخبارىنى.
— ئا. نىزارى.
ئاسارئەتىقە — قەدىمكى يادىكارلىقلار.
نەسىمى قۇدسىي ئاسار — 3) كۆچمە م: تازا، بىغۇبار شامال، تاڭ شامىلى.

ئاساۋ [آساو] شاش، كۆندۈرۈلمىگەن (ئات):
مىنسەڭ ئەي شاھى فەلەك مەركەبىنى كۇن يەڭلىغ،
بولما مەغرۇر گاھى ئول ئىشھەب ئېرۇر ئەسرۇ ئاساۋ.
— مۇنىس.

ئاسايىش [آسايش] (پ) تىنچلىق، ئارام، خاتىرجەم، تەشۋىشسىز؛ پاراغەت، راھەت.
ئاسايىش تاپماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق، پاراغەت تاپماق؛ راھەتلەنمەك.

ئاسايىشته [آسايشته] (پ) «ئاسايىش» قا قارا‌ڭ.

ئاسايىشگاه [آسايشگاه] (پ) دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان، ھۇزۇرلىنىدىغان جاي.

ئاستان [آستان] (پ) «ئاستانه» گە قارا‌ڭ.
ئاستان خاكى — پايتەخت تۇپرىقى.

ئاستانه [آستانه] (پ) 1) بوسۇغا. 2) ساراي. 3) بىرەر كىشىنىڭ ھۇزۇرى:
بىر نەزەر كۆرۈپ ئاشىق جان بېرۇرنى مىننەت تۇت،
ئاستانەگى مەئشۇقى ياستانونى نىيەت تۇت.
— زەلىلى.
4) پايتەخت. 5) ئوردا.
ئاستان بوس — ئاستانە سۆيۇش، خىزمەتكارلىق.
ئاستانى قەبۇل — قوبۇلخانا، ھەممىنى قايىل قىلىدىغان جاي.

ئاستەر [استر] (پ) ئەستەر (كىيىم ـ كېچەكلەرنىڭ ئەستىرى).

ئاستىن [استين] 1) يەڭ، كىيىمنىڭ يېڭى. 2) پەس، تۆۋەن، تەرىپى، ئاستى، كەسىر.

ئاسرامىش [آسرامىش] 1) قوغداش، ئاسراش. 2) ئىگىدارچىلىق قىلىش، باشقۇرۇش، ھىمايە قىلىش.

ئاسرو [آسرو] (پ) «ئەسرو» غا قارالسۇن.

ئاسمان [آسمان] (پ) كۆك، سما، پەلەك.

ئاسماني تۆرت دەفتەر — كۆكتىن چۈشكەن تۆت كىتاب (زەبۇر، تەۋرات، ئىنجىل ۋە قۇرئان).

ئاسمان دەۋ [آسمان دەۋ] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، كۆكنى كەزگۈچى.

ئاسۇدە [آسوده] (پ) تىنچ، تىنچلانغان؛ خاتىرجەم.

ئاسۇدە خاتىر — كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم.

ئاسۇدەلىق [آسودەليق] تىنچلىق، خاتىرجەملىك:

ساغىنىپ ئاسۇدەلىق بىرلە ۋەتەن،
باغ بوستان بىرلە گۈلزارى چەمەن.

— نەۋابى.

ئاسىب [آسيب] (پ) زىيان، زەرەر؛ مۇسىبەت؛ ئاپەت، كۈلپەت، تىنچسىزلىق:

سەھەرى مەتلۇبى، پۈر مېھنەت تەرىقى ئىمتىھان،
مەنزىلى مەقسۇدى پۈر ئاسىبى راھى ئازمۇن.

— فۇزۇلى.

ئاسىبى زەمان — زامانە كۈلپەتلىرى، زامان كىشىلىرى تەرىپىدىن يەتكەن مۇسىبەت.

ئاسىغ [آسيغ] پايدا، نەپ:

ھاسىلى خىزمەت ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆرده نىچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقره بىلەن زەر مەتاۋ.

— زەلىلى.

ئاسىغلانماق [آسيغلانماق] ئىشلىمەك؛ پايدىلانماق، مەنپەئەتلەنمەك، نەپ ئالماق؛ تىجارەت قىلماق.

ئاسىي [عاصى] (ئە) گۇناھكار؛ يولدىن ئازغان؛ ئىسيانكار:

بەختسىز ئۆتكەن كۈنۈمگە ئەمدى رەنجۈرمەن بۇ كۈن،
تاڭلا ئەۋلاد ئالدىدا رەسۋايى ئادىي خجىلتىتىم.

— مەھزۇن.

ئاسىي ئۇممەت — گۇناھكار قوۋم.

ئاسىيۇ ئابىي — گۇناھكار؛ ئىنكار قىلغۇچى.

ئاسىيا [آسيا] (پ) 1) ئاسىيا قىتئەسى. 2) تۇگمەن:

خەرابى چېھرەگەندۇم گۈنى بېپەرۋا ئۇچۇن ھەر بار،
قەرار ئەتمەي چۇچەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۈر باشىم.

— زەلىلى.

ئاش ـ ئاش [آش آش] مۇجىزە؛ تەشەببۇسكار، باشلامچى.

ئاشارى [آشارى] ناھايىتى كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن.

ئاشام I [آشام] (پ) 1) يېيىش، ئىچىش:

قىلىپ تەلبەلىك، خوردۇ ئاشام يوق،
بۇ بىچارەدە لەھزە ئارام يوق.

— ئا. نىزارى.

2) سۆزگە قوشۇلغاندا كۆپىنچە ئىچكۈچى مەنىسىدە كېلىدۇ.

ئاشام ئەتمەك — ئىچمەك.

ئاشام ئەيلەمەك — «ئاشام ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دۇرد ئاشام — مەي ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى.

ئاشام II [آشام] تەبىقە، مەرتىۋە، دەرىجە.

ئاشاماق [آشاماق] «ئاشام I » غا قارالسۇن.

ئاشامە [آشامه] «ئاشام I » گە قارالسۇن.

ئاشكار [آشكار] (پ) ئايان، كۆرۈنۈپ تۇرغان؛ ئوپئوچۇق، ئايدىڭ.

ئاشكار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، ئوچۇق كۆرسەتمەك.

ئاشلاماق [آشلاماق] غىزالاندۇرماق.

ئاشنا [آشنا] (پ) دوست، بۇرادەر:

جەمالۇ جاھ ئېلىدىن يۇز فەراغەتتىم باردۇر،
ئورامۇڭ ئىتى ماڭا ئاشنا، كېرەك بولسا.

— لۇتفى.

ئاشناروي [آشناروى] (پ) تونۇش ـ بىلىش؛ دوستلارچە.

ئاشناۋەش [آشناوش] (پ) ئاشنا سۈپەت، دوستقا ئوخشاش.

ئاشۇب [آشوب] (پ) 1) غوۋغا، توپىلاڭ؛ ھاياجان:

فەلەك ئاشۇبىدىن كىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئۇلۇس بىدادىدىن بى ئېتىبار ئولغاي.

— سەبۇرى.

2) داد ـ پەرياد؛ قورقۇنچ. 3) كۆچمە م: ئويغىنىش، قوزغىتىش.

دىل ئاشۇب — كۆڭۈلگە غوۋغا سالغۇچى، ھاياجان سالغۇچى؛ يېقىملىق.

ئاشۇر [عاشور] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىنىڭ بىرىنچى ئېيى بولغان مۇھەررەمنىڭ 10 ـ كۈنى (مۇھەررەم ئورنىدا ئاشۇر، ئاشۇرا ئېيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ).

ئاشۇرا [عاشورا] (ئە) «ئاشۇر» غا قارالسۇن.

ئاشۇفتە [آشفته] (پ) 1) پەرىشان؛ چېچىلغان؛ چۈۋۈلغان. 2) بېرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق، شەيدا:

ماڭا مۇشكۈل كۆرۈندى ئەي، پەرىرولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يېغماغلىق.

— زەلىلى.

ئاشۇفتە دەستار — سەللىسى چۈۋۈلغان؛ ئۆزىگە ئېتىبار بەرمىگۈچى.

ئاشۇفتە دىل — كۆڭلى مەپتۇن بولغان:

گەر ئىلىندىم زۇلفىغە كۆرمەك مېنى ئاشۇفتە دىل،
دانەخور ئەتتى توزاققە بىزنى ئول لەئل ئۆزرە خال.
— لۇتفى.

ئاشۇفتە مىزاج — ئەھۋالى پەرىشان؛ ئېسىنى يوقاتقان.

ئاشۇفتە نېھاد — پەرىشان تەبىئەت؛ قارارسىز؛ بىئارام.

ئاشۇفتە ھالى — ھالى پەرىشان؛ ھاياجانغا چۈشكەن؛ ئەس - ھوشىنى يوقاتقان.

ئاشۇفتەخۇ [آشفتەخو] (پ) پەرىشان تەبىئەت، ھالى پەرىشان:
پانىي، دىۋانىي، ئاشۇفتەخۇ،
نېچە سۆز گەر سەندىن ئەتتى گۇپتى گۇ.
— نەۋائى.

ئاشۇفتە دىماغ [آشفتەدماغ] (پ) مەجنۇن سۈپەت:
پەرىشاندۇر كۆڭۈل تا كاكۇلۇڭ تارىدىن ئايرىلدى،
دىماغ ئاشۇفتە بولغاي بۇيۇمتەن ئەلبەتتە، ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

ئاشۇفتەلىغ [آشفتەلیغ] پەرىشانلىق؛ مەپتۇنلۇق، ببرىلگەنلىك.

ئاشۇفتەۋار [آشفتەوار] (پ) «ئاشۇفتەۋەش» كە قارالسۇن.

ئاشۇفتەۋەش [آشفتەوش] (پ) مەجنۇنلارچە، ھالى پەرىشان.

ئاشۇقماق [آشوقماق] ئىنتىلمەك، تاقەتسىزلىك بىلەن ھەرىكەت قىلماق، ئالدىرىماق؛ ھولۇقماق، بىسەرەمجان بولماق:
چۇ ئول دايە ئولدەم يۈگۈردى قۇپۇپ،
يېتىپ قەيس باشىغە ئول ئاشۇقۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئاشۇلە [آشوله] بىر تۈرلۈك كۈي - نەغمىنىڭ ئىسمى.

ئاشىق [عاشق] (ئە) ئىشقىغا گىرىپتار بولغۇچى، مۇھەببەتكە ببرىلگۈچى، سۆيگۈچى، خۇشتار.
ئاشىقى بىچارە — بىچارە ئاشىق.

ئاشىقانە [عاشقانه] (ئە + پ) ئاشىقلارغا ئوخشاش، ئاشىقلاردەك، ئاشىقلارچە؛ مۇھەببەتلىك.

ئاشىق پىشە [عاشق پیشه] (ئە + پ) ببرىلگەن ئاشىق.

ئاشىقنەۋاز [عاشق نواز] (ئە + پ) ئاشىقنى ئەركىلەتكۈچى، شەپقەت قىلغۇچى.

ئاشىان [آشیان] (پ) 1) ئۇۋا. 2) ئۇينىڭ يۇقىرى قەۋىتى. 3) ئۆي - جاي؛ ماكان، ۋەتەن.
شەجەردىن كۆرۈنمەس ئىدى ئاسمان،
كى بىر شاختىن ئەتتى چىقىپ ئاشيان.
— ئا. نىزارى.

بىر ئۇينى ئىكاۋ ئەيلەدى ئاشيان،
كى ئول ئاشيانىدا تۇتتى مەكان.
— ئا. نىزارى.

ئاشيانە [آشیانه] (پ) «ئاشيان» غا قارالسۇن.

ئاغ [آغ] 1) ئاق. 2) ئاغ (شىمنىڭ).

ئاغا [آغا] 1) ئاكا. 2) چوڭ ئاكا. 3) ھۆرمەتلىك زات. 4) باشلامچى. 5) جامائەت يېتەكچىسى:
شاھىكى ئاتاڭ ئاغا ئاغادۇر،
ئول ساڭا ئاتادۇر ۋە ئاغادۇر.
— نەۋائى.

ئاغاچ [آغاچ] 1) دەرەخ، ياغاچ:
پەھلىۋانلار، بادپالار سەكرە دەندە ھەر نېگە،
تىغل ھەم جەۋلان ئىدەر، ئەمما ئاغاجدەن ئاتى ۋار.
— فۇزۇلى.
2) مەنزىل، مۇساپە؛ پەرسەك (ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى):
ئابادى، خەرابى، دەريا سى، دۇزى،
يۇز قىرىق ئالتە ئاغاچ يولدۇر بۇ دۇنيا.
— مەخدۇم قۇلى.

ئاغاچە [آغاچه] چاغاتاي تىلىدا خان ۋە بەگلەرنىڭ ئايالىرىغا قارىتا ھۆرمەت نامى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. م: ئاغاچە خانىم ۋە ئاغاچە خوتۇن.

ئاغاچ قاۋۇنى [آغاچ قاونى] 1) تەرخەمەك. 2) لىمون.

ئاغاچلىق [آغاچلق] ئورمانلىق.

ئاغارماق [آغارماق] ئاقارماق:
ساچۇ ساقالىڭ ئاغاردى،
كۆزلەرىڭ فىروزەدەك.
قول - ئاياغىڭ قىپقىزىل،
خۇمداندا پىشقان كۆزەدەك.
— لۇغەتى چاغاتاى.

ئاغاز [آغاز] (پ) باشلاش، باشلىنىش، كىرىشىش، ئېپتىدا.
ئاغاز ئەتمەك — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئېچىپ يانە سۆزنى ئاغاز ئېتەي،
غەرىب بىنەۋا ئەھلىن ھەمراز ئېتەي.
— ئا. نىزارى.
ئاغاز ئەيلەمەك — باشلىماق.
ئاغاز قىلماق — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئاغازۇ ئەنجام — بىرەر ئىشنىڭ بېشى ۋە ئاخىرى؛ باشلىنىش ۋە توگەللىنىش.
شەرھى ئاغاز — شەرھى قىلىشنى باشلاش.

قىسسە ئاغاز — قىسسەنى باشلىماق.

ئاغالىغ [آغالیغ] بۇيۇكلۇك، قەبرىنداشلىق.

ئاغسەقال [آغسقال] ئاقساقال، مويسىپىت، مەھەللىنىڭ ھۆرمەتلىك كىشىسى.

ئاغۇ [آغو] ئوغا، زەھەر:

پىغان بىلەن ھەسرەت چۈشتى باشىمە،
بىر پىتىممەن ئاغۇ چۈشتى ئاشىمە.

— غېرىب ـ سەنەم.

ئاغۇش [آغوش] (پ) قۇچاق، باغىر، قويۇن.

ئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلىماق، قوينىغا، باغرىغا ئالماق:

سەرۇ قامەتى گۈل يۈش، زۇلفى كاكۇلى پەردۇش،
ئەيلەدى كەفەن ئاغۇش، ئەقلىمگ ئولسە ئىبرەت ئوت.

— زەلىلى.

ئاغۇش بولماق — قۇچاقلاشماق، بىللە يېتىشماق:

ياغىپ غەم باشىغە چۇ بەھۇش ئولۇپ،
كۆزى ياش ھەم خۇن ئاغۇش بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئاغۇشتە [آغوشته] (پ) «ئاغىشتە» گە قارالسۇن.

ئاغىر [آغیر] 1) ۋەزمىن، ئېغىر. 2) قىممەت. 3) سالماقلىق. 4) كۆچمە م: ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىدىغان.

ئاغىر ساتماق — قىممەت (باھادا) ساتماق.

ئاغىرلاماق [اغیرلاماق] 1) ئۇلۇغلىماق، ھۆرمەتلەمەك. 2) ئەركىلىمەك. 3) باھالىماق.

ئاغىشتە [آغشته] (پ) ئارىلاشقان، مىلەنگەن، بۇلغانغان؛ كىرىشكەن:

بۇكى ھەر بوستان ئارا سەرگەشتە سەن،
قان بىلەن تۇپراقغە ئاغىشتە سەن.

— نەۋائى.

ئافات [آفات] (ئە) [بىرلىكى: ئافەت] ئاپەتلەر، بەختسىزلىكلەر.

ئافاق [آفاق] (ئە) [بىرلىكى: ئۇفۇق] ئاسمان، ئۇپۇقلار؛ دۇنيا، ئالەم.

ئەرسەئى ئافاق — يەر يۈزى، دۇنيا يۈزى:

ئافاق ئىچىگە ھىجر تۇنىدە نەزەر ئەيلەگ،
مەھتاب ئەمەس شۇئلەئى ئاھىم يارۇتۇپدۇر.

— زەلىلى.

ئافاقسۇز [آفاق سوز] (ئە + پ) جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ھەممىنى ئۆرتىگۈچى:

لىك تەرسا زادەئى ئافاق سۇز،
شەيخنى ئول نەۋئى قىلغان تىيرە رۇز.

— نەۋائى.

ئافاقگەرد [آفاق گرد] (ئە + پ) دۇنيانى كەزگۈچى، جاھانگەشتى.

ئافاقگىر [آفاقگیر] (ئە + پ) دۇنيانى ئىگىلىگۈچى، جاھانگىر؛ شۆھرەتلىك.

ئافەت [آفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئافات] 1) بالا، بالايىئاپەت؛ مۇسىبەت. 2) كۆچمە م: ناھايىتى چىرايلىق يار.

ئافەت ئەنگىز — زىيان يەتكۈزگۈچى، ئاپەت قوزغىغۇچى.

ئافەت زەدە — زور بالا ـ قازاغا ئۇچرىغان.

ئافەتى جان — جانغا ئاپەت سالغۇچى؛ كۆچمە م: ئاجايىپ گۈزەل مەھبۇبە.

ئافەرىدە [آفریده] (پ) يارىتىلغان، يارالغان؛ مەخلۇق.

ئافەرىدگار [آفریدگار] (پ) ياراتقۇچى، تەڭرى.

ئافەرىن I [آفرین] (پ) ياخشى، ياشا، باركاللا (ئۇندەش):

ئەي نىگارا، ئافتابى تەلئەتىڭگە ئافەرىن،
باغ ئىچىندە سەرۋى يەكلىغ قامەتىڭگە ئافەرىن.

— سەدائى.

ئافەرىن II [آفرین] (پ) ياراتقۇچى، پەيدا قىلغۇچى.

ئافەرىنى سۇنئ — يارىتىش سەنئىتى.

جان ئافەرىن — جان ياراتقۇچى؛ خۇدا.

جەھان ئافەرىن — جاھاننى ياراتقۇچى.

سۇخەن ئافەرىن — سۆز ياراتقۇچى.

ئافەرىنەندە [آفریننده] (پ) ياراتقۇچى، ئاللا.

ئافەرىنەندەئى زەمەن — زېمىننى ياراتقۇچى.

ئافەرىنىش [آفرینش] (پ) يارىتىلىش، ۋۇجۇدقا كەلىش:

زەررە ـ زەررە ئافەرىنىشدىن كى خۇرشىدى ۋۇجۇد،
مەھۇ بولمايدۇر تەجەللىدىن تەلەبكار ئولمىشىم.

— زەلىلى.

ئافەرىنىش تەرھى — يارىتىش رەجەسى.

ئافتاب [آفتاب] (پ) قۇياش، كۈن نۇرى.

ئافتاب كۆرەسى — قۇياش شارى.

ئافتابى خاۋەرىي — شەرق قۇياشى، قۇياش:

سايەئى ئۇممۇدى زايىل، ئافتابى شەۋقى گەرم،
رۇتبەئى ئەدبار ئالى پايەئى تەدبىرى دۇن.

— فۇزۇلى.

ئافتابى زەرد — كۈننىڭ پېتىۋاتقان مەزگىلى.

ئافتابە [آفتابه] (پ) 1) ئاپتۇۋا. 2) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپقى؛ سۇدان.

ئافتابەچى [آفتابەچى] ئوردا ـ سارايلاردا، مېھمانلارغا ئاپتۇۋا تۇتىدىغان مۇلازىم.

ئافتاب پەرەست [آفتاب پرست] (پ) 1) كۈنگە چوقۇنغۇچى؛ 2) ئاپتاپپەرەس.

ئافتاب تەلئەت [آفتاب طلعت] (ئە + پە) گۈزەل، مېھرى ئىسسىق.

ئافتابرو [آفتاب رو] (پ) 1) قۇياشقا قارىغان (تەرەپ)؛ نۇرلۇق چېھرە. 2) قۇياش يۈزلۈك، قۇياشتەك گۈزەل.

ئافتاب زەدە [آفتاب زده] (پ) كۈندە كۆيگەن، قارايغان؛ كۆچمە م: ئىشق ئوتىدا ئۆرتەنگەن، كۆيۈپ كاۋاپ بولغان.

ئافىيەت [آفيت] (ئە) ساغلام، ساقلىق؛ ساقىيىش تىنچلىق؛ ئامان ـ ئېسەن، بەختلىك:

بەرەھنە بولمايىن بۇ قۇلزۇمى ۋەھدەتتە سۇ يەڭلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋۋارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

فۇزۇلى بولدى گەنجى ئافىيەت مەيخانە گەنجىدە،
مۇبارەك مۇلۇكدىر ئول، مۇلكى ۋەيران ئولمىسۇن يا رەب.

— فۇزۇلى.

ئافىيەت ئەھلى — ساغلام، پاكىز، كىشىلەر.

ئاق I [اق] ئاق (زىت مەنىسى: قارا). 2) تازا، پاك.

ساقال ئاقى — ساقالغا چۈشكەن ئاق، ساقالىنىڭ ئاقارغان قىسمى:

ساقال ئاقى ئۆلۈمگە پىشىرەۋدۇر،
كى ياشلىق سەبزەسىگە چۈشكەن قىرەۋدۇر.

— نەۋائى.

كۆز ئاقى — كۆزنىڭ ئېقى.

ئاق II [عاق] (ئە) باش تارتماق، يۈز ئۆرۈمەك.

ئاق پەدەر — 1) ئاتىسى لەنەت ئوقۇغان، لەنەتلىگەن؛ يۈز ئۆرۈگەن. 2) لەنىتى.

ئاق قىلماق — (ئۆز پەرزەنتىگە) لەنەت ئوقۇماق، نەپرەتلىنىپ يۈز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

ئاقار [آثار] 1) تۇرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى. 2) ئاقىدىغان، دائىم ئېقىپ تۇرىدىغان.

ئاقباش [آق باش] 1) يالاڭ باش. 2) قوناق.

ئاقبالداق [آق بالداق] قازاندا قورۇپ ئېتىلدۇرغان دان (يېمەكلىك).

ئاق تۈيغۇن [آق تويغون] بوز قارچىغا.

ئاقچە [اقچە] 1) ئاغچا (ئانا):

ئاقچە ئانا ـ مېھرىبانىم،
يارىم غېرىبجانىنى كەلتۇر.

— غېرىب ـ سەنەم.

2) پۇل؛ 3) قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى:

دېدى: كىم ئاقچە قوغۇنلارنى ئىلغار؟
دېدىكىم: بەرگىنەي، تورلۇق قوغۇن بار.

— مەھزۇن.

ئاق خەت [آق خط] ھەرپلىرى ئاق رەڭدىكى خەت؛ مۆھۈر خېتى؛ ئاق سىزىق.

ئاقسۆڭەك [آق سونكاك] ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى.

ئاقسۇم [آقسوم] «ئاخسۇم» غا قارالسۇن.

ئاقسۇملاماق [آقسوملاماق] «ئاخسۇملاماق» قا قارالسۇن.

ئاقشام [آق شام] 1) كۈنپېتىش بىلەن تۇن باشلىنىش ئارىلىقىدىكى گۇگۈم پەيتى؛ 2) كەچ، كەچقۇرۇن.

ئاق نامە [عاق نامه] (ئە) مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش توغرىسىدىكى پۈتۈك (خەت)، ۋەسىيەتنامە.

ئاقئۇي [آق اوى] كىگىزدىن ئىشلەنگەن ئۆي، ئوتاۋ، چېدىر.

ئاق ئۆيلۈك [آق اويلوك] مەملىكەتنىن قوغلاپ چىقىرىلغان، سۈرگۈن قىلىنغان.

ئاق ئۆيلۈك قىلماق — خەلق ئارىسىدىن قوغلاپ چىقارماق، سۈرگۈن قىلماق.

ئاقىب [عاقب] ۋارىس، مىراسخور.

ئاقىبەت [عاقبت] (ئە) [كۆپلۈكى: **ئەۋاقىب**] 1) ئاخىر، بىرەر ئىشنىڭ ئاخىرى، نەتىجە. 2) ئاخىرىدا، نەتىجىدە.

ئاقىبەت ئەندىش — ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت مەھمۇد — ئاخىرى ماختىنارلىق، ئاخىرى ياخشى، ئاخىرى خەيرلىك.

ئاقىبەت ئەندىش [عاقبت انديش] (ئە + پ) ئالدىن كۆرەلەيدىغان، ئالدىن بىلەلەيدىغان، يىراقنى كۆرەلەيدىغان، ئالدىن كۆرەرلىك؛ ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت بەخەير [عاقبت بخير] (ئە) 1) نەتىجىلىك، مۇۋاپىقىيەتلىك؛ نەتىجىسى ياخشى بولىدىغان؛ 2) ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگۈچى.

ئاقىبەتۈلئەمر [عاقبت الامر] (ئە) ئىشنىڭ ئاقىۋىتى، نەتىجە، خۇلاسە؛ ئاخىر.

ئاقىر قەرھا [عاقرقرحا] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى، ئېقىلقارا.

ئاقىزماق [آقيزماق] ئېقىتماق، ئاقتۇرماق.

ئاقىل [عاقل] (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، دانىشمەن، ئەقىللىق، دانا. 2) ئەقىل بىلەن ئېيتىلغان، قىلىنغان (ئەرلەر توغرىسىدا):
دۇناكۇن بىر ئەيلەسوفۇ ئاقىلى كۆرگەن كىشى،
ئىلغايئالمايدۇر بۇ كۇن مەجنۇن شەيدادىن مېنى.
— ئاتايى.

ئاقىلانە [عاقلانە] (ئە + پ) ئاقىل كىشىلەرگە ئوخشاش ئاقىللارچە ئويلاپ، ئەقىل بىلەن.

ئاقىلە [عاقلە] (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، ئەقىللىق، دانىشمەن، دانا (ئاياللار توغرىسىدا).

ئاقىلە زەن [عاقلەزن] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك. 2) ژايبغا يەتكەن، تولغان (ئاياللار توغرىسىدا).

ئاقىل فەرىب [عاقل فريب] (ئە + پ) 1) دانالىق، ئەپچىللىك، ئۇستىلىق، ماھارەت. 2) يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق، جەزىبىلىك، دىلبەر.

ئاقىل مەرد [عاقل مرد] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك. 2) ژايبغا يەتكەن، تولغان (ئەرلەر توغرىسىدا).

ئاكا [آكا] چوڭ قېرىنداش، ئاغا.

ئاكە [آكە] «ئاكا» غا قارالسۇن.

ئاكەچە [آكەچە] ئايلا، ئاچا، خانىئاچا، ئاغچا؛ (بۇ يەردە «چە» قوشۇمچىسى ئايال جىنسىنى كۆرسىتىدۇ. م: ئاكا ـ ئاكاچە ...).

ئاكچى [آكچى] «ئاكاچە» گە قارالسۇن.

ئاكو [آكو] شەخس، ئادەم، ئىنسان.

ئاكىف [عاكف]1) تەركىدۇنيا بولۇپ ياشىغۇچى، زاھىت، دەرۋىش. 2) ئىخلاسمەن، تەقۋادار، تەكرىگە چىن دىلىدىن بېرىلىپ ئېتىقاد قىلغۇچى.

ئاگاھ [آگاه] (پ) 1) ئاگاھ، خەۋەردار، ۋاقىپ:
كۆڭۈل دەردىغە بىر دەرمان قىل ئەمدى،
چۇ جانىم دەردىدىن ئاگاھ سەن ـ سەن.
— ئاتايى.
2) ئەقىللىق، پاراسەتلىك؛ ھوشيار؛ زېرەك، سەگەك.
دىل ئاگاھ — كۆڭلى تۇيغان، دىلى سەزگەن.

ئاگاھلىغ [آگاەلىغ] «ئاگاھى» غا قارالسۇن:
ئەيلە ئالغايمەن ساڭا ھەمراھلىغ،
ھالەتىمدىن بۇيلە تاپ ئاگاھلىغ.
— ئەۋلىيا.

ئاگاھۇار [آگاەوار] (پ) ھوشيارلىق بىلەن، ئاگاھلىق بىلەن؛ سەگەكلىك بىلەن.

ئاگاھۇەش [آگاەوش] (پ) 1) خەۋەردارراق، ئاگاھراق. 2) ھوشيارراق؛ ئەقىللىقراق، پاراسەتلىكرەك؛ سەگەكرەك.

ئاگاھى [آگاهى] (پ) ئاگاھلىق، خەۋەردارلىق. 2) ھوشيارلىق، زېرەكلىك، سەگەكلىك.

ئاگەھ [آگه] (پ) «ئاگاھ» قا قارالسۇن.

ئاگەھى [آگهى] (پ) «ئاگاھى» غا قارالسۇن.

ئاگىن [آكين] (پ) 1) تولۇق؛ ئارىلاش. 2) نەقىشلىك.
گۈل ئاگىن — گۈلدار، ھېزەلگەن.

ئاڭ I [آنك] 1) ئەقىل، ئىدراك؛ زېھىن؛ پەم. 2) چۈشەنچە، سېزىم. 3) ئاڭ.

ئاڭ II [آنك] ئوۋ (ئوۋلانغان ياكى ئوۋلىنىدىغان جان ـ جانىۋارلار).

ئاڭا [آنكا] ئۇنىڭغا، ئۇنىڭدىن:
ئاڭا سوردى: نېچۈكدۇر گۈل غەرىبىم،
مۇھىببىدىن ياد ئېتەرمۇ گۈل ھەببىم.
— لۇتفى.

ئاڭاچە [آنكاچه] ئاڭغىچە، ئۇنىڭغا قەدەر.

ئاڭدىبان [آنكديبان] تاسادىپىي، تۇيۇقسىزلا، ئۇشتۇمتۇت.

ئاڭدىماق [آنكديماق] تىڭشىماق؛ پايلىماق، مارىماق:
خىلۇەتده ئاڭا بۇ نەۋھەلەر ئىش،
ئاڭدىپ ئاناسى كەمىنده ئېرمىش.
— نەۋائى.

ئاڭدىنماق [آنكدينماق] «ئاڭدىماق» قا قارالسۇن.

ئاڭلاماق [آنكلاماق] 1) پەملىمەك، ئەسلىمەك، يادلىماق. 2) ئۇقماق، چۈشەنمەك، سەزمەك، بىلمەك.

ئاڭماق [آنكماق] 1) ئۇقماق، چۈشەنمەك، پەملىمەك. 2) ئەسلىمەك، ياد ئەتمەك:
دۇر تىشكۈ گۈل يۇزۇڭنى ئاڭىپ ئانچە يىغلادىم،
كىم، ماڭا مىلك نەۋھە بىرلە ئەبرى نەيسان يىغلادى.
— سەككاكى.

ئاڭىز [آنكيز] ئېڭىز.

ئال I [آل] 1) ئالدى تەرەپ، ھۇزۇرى. 2) ئۇدۇل، قارشىسى. 3) چېكە، پېشانە. 4) جامال، چىراي:
ئال بىرلە سالدى ئالمە ياڭاقلىق كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقە ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.
— سەككاكى.

ئالتىنە — «ئاللىدا» غا قارالسۇن:
بۇ شىۋە بىلە سەن يۈرسەڭ ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۇر يۈرۇمىگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىنده.
— ئاتايى.

ئاللىدا — ئالدىدا.

ئاللىغە — ئالدىغا:
بەزى ئاللىغە كېلىپدۇر مۇشكىلات،
كىم، سېنىڭ رەئىيىڭدىن ئىستەرلەر نىجات.
— نەۋائى.

ئاللىدا — «ئاللىدا» غا قارا.
ئالىغە — «ئاللىغە» گە قارا.
ئالىندە — «ئاللىدا» غا قارا:
ھەر كۆڭۈلكى جان تىلەر ھەم ۋەسلى جانان ئارزۇلار،
ئەھلى ئىشق ئالىندە مۇشىركدۇركى، ئىمان ئارزۇلار.
— ئاتايى.

ئال II [آل] (ئە) ھال، قىزىل، قىزىل تۈس، قىزغۇچ:
گۈلىستان زەينى جەمالىڭدىن سېنىڭ،
گۈل خىجىل رۇخسارى ئالىڭدىن سېنىڭ.
— نەۋائى.

ئال ئەتمەك — قىزىل قىلماق، قىزارتماق.
ئال ئەيلەمەك — «ئال ئەتمەك» كە قارا.
بادەئى ئال — قىزىل مەي.
ھوللەئى ئال — قىزىل كىيىم.

III **ئال** [آل] (ئە) ھىيلە، نەيرەڭ.

ئال IV [آل] (ئە) ئائىلە، خاندان، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداش.
ئالى ئەبا — «ئالى نەبي» گە قارا.
ئالى ئەسھاب — سەھابە ئائىلىلىرى، ئەۋلادلىرى.
ئالى رەسۇل — «ئالى نەبي» گە قارا.
ئالى نەبي — پەيغەمبەر ئائىلىسى؛ (مۇھەممەد پەيغەمبەر، قىزى فاتىمە زۆھرا، كۆيئوغلى ھەزرەت ئەلى، ئوغۇللىرى ھەسەن ۋە ھۈسەنلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ئالا [آلا] «ئالاي» غا قارا.

ئالات [آلات] (ئە) [بىرلىكى: ئالەت] ئەسۋابلار، قوراللار، ياراغلار.
چىننى ئالات — چىنە ئىدىشلار.

ئالا توپىلان [آلا توپىلان] غەلۋە ـ ماجىرا؛ تەرتىپسىز توپىلاڭ؛ تەرتىپسىزلىك، ئالىتوپىلاڭ.

ئالاچوغ [آلاچوغ] چەللە، كەپە، ئۆۋا.

ئالاچوق [آلاچوق] «ئالاچوغ» قا قارا.

ئالاچى [آلاچى] قاتىل، ئۆلتۈرگۈچى، جان ئالغۇچى، جاللات.

ئالار [آلار] ئۇلار:
مەسىھا خىزر ئىدى ئالەمدە جان بەخش،
ئالار ئولدەمدە ـ يۇ، بۇ دەمدە سەن ـ سەن.
— لۇتفى.

ئالارتماق [آلارتماق] ئالايماق، ئالايتماق؛ غەزەپتىن كۆزى قاراڭغۇلاشماق.

ئالاقماق [آلاقماق] تارمار بولماق، بەربات بولماق؛ بۇزۇلماق.

ئالاڭ [آلانكا] تۆپىلىك، ئېگىز، داۋان، ئېگىز ـ پەسلىك:
قەتئە قىلغۇنچە رىيا دەشتى ئارا يۈزمىلىڭ ئالاڭ.
— نەۋائى.

ئالامان [آلامان] مۇنتىزىم بولمىغان ئەسكەرلەر (پارتىزان).

ئالامانچى [آلامانچى] بۇلاڭچى، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغۇچى؛ باشباشتاق، يارىماس.

ئالاۋ [آلاو] 1) ئوت، يالقۇن، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرغان ئوت:
كۆرۈندى ئالاۋدىن ئاڭا بىر نىشان،
ئانى كۆردى مەجنۇن تاپىپ تازەجان.
— ئا. نىزارى.
2) ئىسسىقلىق، ھارارەت؛ 3) كۆچمە م: غەيرىتى يۇقىرى، جۇشقۇن.

ئالاۋلىماق [آلاولىماق] يالقۇنلىماق، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرماق، كۆيمەك.

ئالاي [آلاى] (پ) بۇلغىغۇچى، مىلىگۈچى؛ بويىغان.
چېھرى ئالاي — يۈزىنى بويىغۇچى؛ ئالدامچى، ھىيلىگەر.
مەي ئالاي — مەي يۇققان، مەي ئارىلاش.

ئالايمىش [آلايش] (پ) بۇلغىنىشلىق، ئىپلاسلىق؛ كىرلىك، خىرە.

ئالاڭ [آلاء] (ئە) نازۇنېمەتلەر، يېمەك ـ ئىچمەكلەر، مەئىشەت ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر.

ئالەپەكە [آلەپكە] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالەت [آلت] (ئە) «ئالات» قا قارا.

ئالەم [عالم] (ئە) 1) پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات. 2) بۇ دۇنيا، دۇنيا، ئالەم.
ئالەمى ئافاق — كەڭ دۇنيا:
ئالەمى ئافاقنىمۇ گەرچە تاماشا ئەيلەدىم،
لەبلەرىڭگە گەۋھەرۇ لەئلى بەدەخشان ئوخشاماس.
— سەدائى.
ئالەمى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسى.
ئالەمى فانى — يوقالغۇچى دۇنيا.
ئەھلى ئالەم — ئالەم كىشىلىرى.
پادىشاھى ئالەم — جاھانىڭ شاھى.

ئالەم ئارا [عالم ارا] (ئە + پ) ئالەمنى بېزىگۈچى، دۇنيا زىننىتى.

ئالەم ئاراي [عالم ارای] (ئە + پ) «ئالەم ئارا» غا قارا.

ئالەم ئەفروز [عالم افروز] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.

ئالەم پەناھ [عالم پناه] (ئە + پ) ئالەمنىڭ (ئالەمدىكى كىشىلەر ۋە مەملىكەتلەرنىڭ) پاناھى.

ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى، ئالەمگە ئىسسىقلىق بەرگۈچى.

ئافتابى ئالەمتاب — 1) ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ 2) كۆچمە م: قۇياش يۈزلۈك گۈزەل.

ئالەمسوز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى كۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى:

ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۆفر، ئىمان سوز ھەم.

— نەۋايى.

ئالەمشۇمۇل [عالم شمل] (ئە + پ) خەلقئارا ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيىتى ناھايىتى زور.

ئالەمفۇروز [عالم فروز] (ئە + پ) «ئالەم ئەفروز» غا قارا.

ئالەم گەرد [عالم گرد] (ئە + پ) دۇنيا كېزەر؛ تېز يۈرەر، چاپقۇر.

ئالەم گەردلىك [عالم گردلیک] دۇنيا كەزمەكلىك، تېز يۈرۈشلۈك، چاپقۇرلۇق.

ئالەمگىر [عالمگیر] (ئە + پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغان، قولىغا ئالغان، ئىشغال قىلغان، جاھانگىر.

ئالەمى كۆبرا [عالم كبرا] (ئە) 1) چەكسىز ئالەم، پۈتكۈل، بارلىق، كائىنات. 2) يۈرەك، دىل.

ئالەمەين [عالمین] (ئە) ئىككى ئالەم (باقي ۋە فاني دۇنيا) .

ئالبان [آلبان] زورلۇق بىلەن يۆكلەنگەن مەجبۇرىيەت، سېلىق، ئالۋان.

ئالپ [آلپ] باتۇر، قەھرىمان، باھادىر، پالۋان.

ئال تامغا [آل تمغا] قىزىل تامغا، خان يارلىقلىرىغا بېسىلغان تامغا.

ئالتايى I [آلتایی] قىزىل تۈلكە، ئالتاي تۈلكىسى ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن ئىشلەنگەن جۇۋا:

قىزىلگۈل تابى توق ئانچەكى سىماب،
يوق ئالتايىچە يانغان شۇئلەغە تاب.

— نەۋايى.

ئالتۇن بىلگە [آلتون بیلکا] يارلىق، پەرمان، تۇرك شاھلىرىنىڭ يارلىقى.

ئالتۇنلۇغ چىبىن [آلتونلوغ چیبین] تىللا چۈشى، يالتىراق چۈشى.

ئالتۇن مۇغ [آلتون موغ] كىمخاب، ئالتۇندىن توقۇلغان رەخت.

ئالتۇن ۋەرەق [آلتون ورق] قاشلىق (خال ۋە قاشقا سۈرتىدىغان بىر خىل قارا بوياق) .

ئالچى [آلچی] 1) ئۇشۇق ئويۇنىدىكى ئۇشۇقنىڭ ئوك يۈزىنىڭ ئاسمانغا قاراپ تۇرغان ھالىتى (ئۇتقانغا بېشارەت) . 2) ئەلچى. 3) تاغ چوققىسى. 4) ئۇستۇن، غالىب.

ئالچىق [آلچق] جاسۇس، ئىشپىيون، ئەيىيار.

ئالداراماق [آلداراماق] 1) ئالدىرىماق، ئالمان ـ تالمان ھەرىكەت قىلماق. 2) گاڭگىرىماق؛ ئۆزىنى يوقىتىپ قويماق؛ تەمتىرىمەك.

ئالداغ [آلداغ] ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ.

ئالداغچى [آلداغچی] ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.

ئالداغلىق [آلداغلیق] ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق، مەككارلىق.

ئالغۇن [آلغون] تۆپە، ئېگىزلىك؛ كىچىك تاغ.

ئالغىنچى [آلغینچی] توپلىغۇچى، يىغقۇچى.

ئالقاماق [آلقاماق] دۇئا قىلماق، ماختىماق؛ قوللىماق:

سەندە ناز ئولدى ئەۋايىدا نىياز ئەرمەس ئەجەب،
كىم سەن ئانى قارغىغان سايەسىنى ئول ئالقامىش.

— نەۋايى.

ئالمە باش [آلمەباش] ئۆرەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالۇج [آلوج] ئالۇچا (ئۆرۈككە ئوخشايدىغان بىر خىل مېۋە) .

ئالۇد [آلود] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بۇلغاڭ، كىرلەشكەن» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇ باسقان، ئۇيقۇسىزلىق، ئۇيقۇ ئارىلاش.

خۇن ئالۇد — قان ئارىلاشقان، يۇققان، قانلىق، قانغا بويالغان:

ئېردى باشدىن ئاياغى خۇن ئالۇد،
كۆڭۈل ئوتىدىن ئېردى ئاھىدا دۇد.

— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاشقان، زەھەر قوشۇلغان، زەھەرلىك.

مەي ئالۇد — مەي ئارىلاش، مەي يۇققان؛ مەي تەگكەن.

ئالۋده [آلوده] (پ) مىلەنگەن، بۇلغانغان، ئىپلاس.
ئالۋده دامەن — 1) ئىپلاس، يارىماس؛ نومۇسسىز، بۇزۇق. 2) ئېتىكى بۇلغانغان.
خاك ئالۋده — توپىغا مىلەنگەن:
يىقتىمىش ئانى ئىشق غارەت قىلىپ،
ياتىپ خاك ئالۋده راھەت قىلىپ.
گەردە ئالۋده — چاڭ باسقان.

ئالۋدەلىق [آلودەليق] ئىپلاسلىق، بۇلغانغانلىق، بۇزۇقلۇق.

ئالۋفته [آلفته] (پ) 1) بېرىلگەن، ئاشىق، ھەيران. 2) پەرۋاسىز؛ نازۇك تەبىئەت؛ سەتەڭ.

ئالۋفتەۋار [آلفتەوار] (پ) ئالىفتىلارچە، ئالىفتىلىق بىلەن ئىش تۇتقۇچى.

ئالىجەناپ [عالى جناب] (ئە) 1) ئالىي پەزىلەتلىك، ئۇلۇغ، ئېسىل. 2) ئالىي ھىممەت. 3) ناھايىتى ياخشى؛ مىسلىسىز.

ئالىفته [آلفته] (پ) «ئالۋفته» گە قارالسۇن.

ئالىم [عالم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇلىما] يۇقىرى ئىلمىي سەۋىيە ئىگىسى، يېتۇك، چوڭقۇر ئىلىملىك.

ئالىمۇلغەيب [عالم الغيب] (ئە) غايىب سىرلارنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: خۇدا.

ئالىن [آلين] پېشانە، ماڭلاي.

ئالىھى [آلە] (ئە) تەڭرى، ئىلاھ، خۇدا.
فانۇسى ئالىھى — ئىلاھى پانۇس:
كۆڭلۈمدە چىراغى ئىشق ياندۇرماق ئۈچۈن،
گويا كى فانۇسى ئالىھى بولدۇم.

ئالىي [عالى] (ئە) 1) يۇكسەك، يۇقىرى، ئېگىز، بەلەن. 2) ياخشى.
ئالىي بۇرۇج — ئېگىز چوققىلار؛ ئاسمان.
ئالىي جاھ — ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
ئالىي دەرگاھ — يۇقىرى دەرىجىلىك قەسىر، ساراي.
ئالىي سىفات — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك.
ئالىي شان — يۇكسەك مەرتىۋىلىك، ئەڭ قەدىرلىك.
ئالىي مەقام — يۇكسەك، يۇقىرى دەرىجىلىك.
ئالىي مەكان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
ئالىي نەژاد — يۇقىرى نەسەبلىك، ئالىي جىنسلىق.
ئالىي نىھاد — زاتى ئۇلۇغ.
ئالىي ھەسەب — يۇكسەك پەزىلەتلىك.
فەرمانىي ئالىي شان — ئالىي ۋە مۇتىۋەر پەرمان، پادىشاھلىق پەرمانى.

ئالىيە [عالىيە] (ئە) 1) يۇكسەك، ئۇلۇغ، بۇيۇك (ئايالالارغا قارىتا). 2) ئالىيە (ئىسىم).

ئام [عام] (ئە) ئامما، كۆپچىلىك، ئومۇمىي («خاس» نىڭ قارشىسى):
ئاتاي خاسلىق دەۋىي قىلۇرسەن ياخشىلار،
كۆڭۈلدە ساقلاكسم ئەسرۇ ياماندۇر ئام غەۋغاسى.
— ئاتايى.

ئام بولماق — ئومۇمىي بولماق، كۆپچىلىككە يېيىلماق.

بارى ئام — ئومۇمىي رۇخسەت، ئومۇمىي قوبۇل.

ئاماچ I [آماچ] (پ) نىشان، قارا (ئوق ئېتىپ مەشق قىلىش ئۈچۈن ئورنىتىلغان قارا، نىشان تاختىسى):
سەن بولۇپ تىرتەگنە ئاماچى،
تاپدى ئەلتاف شاھنى راجى.
— كامىل.

ئاماچ ئەيلەمەك — مۆلچەرلىمەك، نىشانغا ئالماق، قارىغا ئالماق.

ئاماچ II [آماچ] يەر ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان بىر خىل سايمان، بۇسۇقا.

ئاماچخانا [آماچخانه] (پ) ئوق ئاتىدىغان جاي، مەشق ئورنى.

ئاماده [آماده] (پ) تەييار، تەييارلانغان:
كى ئاماده قىلدى توي ئەسبابىنى،
زىيابەتكە ئاچتى ھەم ئەبۋابىنى.
— ئا. نىزارى.

ئاماده ئەتمەك — «ئاماده ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئاماده ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.

ئاماده تۇتماق — تەييارلىماق؛ تولدۇرماق؛ ئورنىغا قويماق.

ئاماده قىلماق — «ئاماده ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئامال [آمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئۇمىدلەر، تىلەكلەر، ئىستەكلەر، غايىلار.

ئامان [آمان] (ئە) ساق ـ سالامەت، ئامان ـ ئېسەن.

ئامەد [آمد] (پ) ئامەت، تەلەي؛ بەخت؛ تەقدىر.

ئامراغ [آمراغ] يېقىن، ئۇلپەت.

ئامراق [آمراق] «ئامراغ» قا قارالسۇن.

ئامىه [عامه] (ئە) «ئام» غا قارالسۇن.

ئامۇ [آمو] ئامۇ دەريا.

ئامۇده [آموده] (پ) 1) تۆلەم، تۆلىتىلگەن. 2) بېزىتىلگەن؛ يىپقا تىزىلغان (لەئىل ۋە گۆھەر ھەققىدە).

ئامۇرزىش [آمرزش] (پ) «ئامرزىش» قا قاراڭ.

ئامۇرزىگار [آمرزگار] (پ) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرۈم قىلغۇچى.

ئامۇز [آموز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئۆگەنگۈچى، بىلگۈچى، بىلەرمەن، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.
ئىلىم ئامۇز — بىلىم ئالغۇچى، ئىلىم ئۆگەنگۈچى.

ئامۇزگار [آموزكار] (پ) 1) ئۆگەتكۈچى، 2) تەجرىبىكار، بىلىمدان:
ھەرنەكىم كۆردى ئاتامدىن رۇزگار،
ھەم ئانى بولدى ماڭا ئامۇزگار.
— نەۋائى.

ئامى [عامى] (ئە) ساۋاتسىز، ئوقۇمىغان؛ ئاۋام.

ئامىختە [آميخته] (پ) ئارىلاش، ئارىلاشتۇرۇلغان، بىرىكتۈرۈلگەن، قوشۇلغان.

ئامىر I [آمر] (ئە) ئەمر قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى؛ ھۆكۈمدار.

ئامىر II [عامر] (ئە) ئاۋات، گۈللەنگەن، مەمۇرلۇق.

ئامىرزىش [آمرزش] (پ) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، كەچۈرۈم قىلىش.

ئامىز [آميز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بىرىكىكەن، قوشۇلغان، مىلەنگەن، . . . لىق، . . . دار» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.
خۇن ئامىز — قانلىق، قانغا مىلەنگەن، قان ئارىلاش:
كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۇر ئەندەلىپ،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.
— ئا. نىزارى.
رەڭ ئامىز — رەڭدار، پارلاق.

ئامىزىش [آميزش] (پ) ئارىلىشىش، بىرىش - كىرىلىش.

ئامىل I [عامل] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىشلىگۈچى، ئىشچى. 2) ئەمەلدار، ھاكىم.

ئامىل II [عامل] (ئە) سەۋەب.

ئامىن [آمين] (ئە) پاتىھەدە: «ئىلاھا شۇنداق بولسۇن، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، دۇئايىمىزنى قوبۇل قىلغاي» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان دۇئا ئىبارىسى.

ئان [آن] (پ) ۋاقىت، پەيت، لەھزە، دەم.
بىر ئان — بىردەم.

ئانت [آنت] ۋەدە، قەسەم:
ئانت ئىچىپسەن گويىياكىم ئەھدۇ ھۆسنۇڭدە بېگىم،
قىلماغايسەن بىر جەراھەتلىك كۆڭۈل دەرمانىنى.
— لۇتفى.

ئانتخور [آنت خور] قەسەمخور.

ئانجاق [آنجاق] شۇنچە، شۇنچىلىك:
لۇتفى سۆزىنىڭ لۇتفىنە تەبئىڭ يېتەر، ئانجاق،
ئەھسەنتەكى، مەھبۇبى سۆخەندەن يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

ئانچە [آنچه] بىرمۇنچە، شۇنچە، خېلى:
قىلىپ رەغنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلادىم،
كۆزۈمنىڭ جۇيبارى ئىچرە سەرۋى تا رەۋان بولدى.
— سەككاكى.

ئانچىنان [آنچنان] شۇنچە، شۇنچىلىك؛ شۇنىڭغا قەدەر، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ خېلى، خېلىلا: *بۇ ئوتنى كۆرۈپ شاد ئولۇپ ئانچىنان، كى ئول شۇئلە — سارىغە بولدى رەۋان.*
— ئا. نىزارى.

ئاندىماق [آنديماق] «ئاڭدىماق» قا قاراڭ.

ئانقەدەر [انقدر] شۇ قەدەر، شۇنىڭغا قەدەر، شۇ چاغقىچە.

ئاھ [آه] 1) مېھىر، خۇشاللىق، سېغىنىش قاتارلىق ھېس - تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ. 2) دەرد - ئەلەم، ناله - پىغان ۋە ئېچىنىش تۇيغۇسىنى ئىپادىلەيدۇ.
ئاھى ئاتەشبار — ئوت چاچقۇچى ئاھ:
ئاھى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ھەسرەتلىك ئاھ.
ئاھى دىلسوز — دىلنى كۆيدۈرگۈچى ئاھ:
ئاھى سەخت — قاتتىق ئاھ:
گورىستانغا بارماق ئىدى ئىككى ۋەقت،
پىغان - نەۋھە ئەيلەپ ئۆرۈپ ئاھى سەخت.
— ئا. نىزارى.
ئاھى سەرد — سوغۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ تارتىش:
كۆرۈپ لەيلى ئولدىم چېكىپ ئاھى سەرد،
قىزىلگۈل يۈزى ئىشقىدىن بولدى زەرد.
— ئا. نىزارى.

ئاھە [آهه] پولاتتىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىدىن بىرى.

ئاھەڭ I [آهنگ] (پ) 1) قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش. 2) باشلاش. 3) يۆنىلىش.

ئاھەڭ II [آهنگ] (پ) رەۋىش، تەرز، يوسۇن؛ ئوخشاش، كەبى.
ئايىنە ئاھەڭ ئەينەككە ئوخشاش، ئەينەكتەك.

ئاھەڭ III [آهنگ] (پ) ئاھاڭ، كۈي، تاۋۇش ئېقىمى.

ئاھەن [آهن] (پ) تۆمۈر.
ئاھەن پارە — پارچە تۆمۈر.

ئاھانجامە [آهن جامه] (پ) تۆمۈرتون؛ تۆمۈرچىلەر

ئش كېيىمى.

ئاھەنرەبا [آھن ربا] (پ) 1) ماگنىت. 2) كۆچمە م: ئۆزىگە تارتقۇچى، جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

ئاھەنگەر [آھنكر] (پ) تۆمۈرچى.

ئاھەنگۇداز [آھن كداز] (پ) 1) تۆمۈر تاۋلىغۇچى، تۆمۈرچى. 2) تۆمۈر (چويۇن) نى ئېرىتىدىغان ئوچاق.

ئاھەنىن [آھنين] (پ) تۆمۈردىن ئىشلەنگەن.

ئاھەنىن چەك [آھنين چنک] تۆمۈر پەنجە، پەنجە، پەنجىلىك؛ ناھايىتى كۈچلۈك.

ئاھەنىن دىز [آھنين دز] (پ) پولات قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

ئاھۇ I [آھو] (پ) كېيىك.

ئاھۇ II [آھو] (پ) ئەيب، گۇناھ.

ئاھۇئەفغان [اهوافغان] ئاھ ـ پىغان، ناله ـ پىغانلار:

تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۈچۈن جاندىن كى باقماق ئىنتىزارىمغە.

— ئا. نىزارى.

ئاھۇبەچچە [آھوبچه] (پ) كېيىك بالىسى (ئوغلىقى).

ئاھۇبەررە [آھوبره] (پ) «ئاھۇبەچچە» گە قارالسۇن.

ئاھۇچەشىم [آھوچشم] (پ) بوتا كۆز.

ئاھۇزار [آھوزار] (پ) «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇفىغان [آھوفغان] «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇگىرلىك [آھوكيرليک] ئەيب تاپىلاقلىق، ئەيب ئىزدىمەكلىك.

ئاھۇناله [آھوناله] «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇۋاۋەيلا [آھوواويلا] (پ) ئاھ، ئېھ، ۋاي (ھەسرەت چېكىش، ئازابلىنىشقا ئوخشاش ئىچكى ھېس ـ تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ).

ئاھۇۋاۋايلا! كۆرۈڭ، بىزلەرنى شەيدا قىلدى ئىشق،
سىررىيو پىنھانلارىم بىر ـ بىر ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.

— سەدائى.

ئاھۇيى خوتەن [آھوىختن] خوتەن كېيىكى.

ئاھۇيى مۇشك [آھوىمشک] (پ) ئىپار كېيىك:

ئايا دىلبەر ئەگەر كۆرسەڭ ئەمەس ھەر ياسىمەن ھاجەت،
يەنە بىر ئۈۋە ـ ئەنبەر ئاھۇيى مۇشك خوتەن ھاجەت.

— سەدائى.

ئاھىستە [آهسته] (پ) 1) ئاستا، تىۋشسىز. 2) ئالدىرىماستىن. 3) بىلىنەر ـ بىلىنمەستىن، سەل ـ پەل. 4) ھودۇقماستىن، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن. 5) بىلدۇر ـ مەي، بىلىندۇرمەي، ئاشكارا قىلماي، يوشۇرۇنچە. 6) ئېھتىياتلىق بىلەن، ئاۋايلاپ، ئاستاغىنە.

ئاھىستە ـ ئاھىستە [آهسته آهسته] (پ) ئاستا ـ ئاستا، تىۋشسىز، تىنچ، جىمجىت، يەڭگىل:

تۇن ئاقشام كەلدى كۆلبەمگە مېنىڭدەك دىلرەبا يالغۇز،
كۆرۈپ ئاھىستە ـ ئاھىستە ئانىڭدەك بىر سەفا يالغۇز.

— سەدائى.

ئاھىستە خو(ي) [آهستەخو (ى)] (پ) سىپايە، سىلىق، نازاكەتلىك، ئەدەپلىك.

ئاھىستەرەۋ [آهستەرو] (پ) ئاستىلىق، سۈسلۇق؛ ئاستا، سۈس (يول ماڭغاندىكى ھەرىكەت)، روھسىز:

ئەي ئەجەل! ئاھىستە رەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلىمەك،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك.

— ئا. نىزارى.

ئاۋ [اَو] شىكار، ئوۋ:

كۆزى ـ قاشىنىدىن ئوق ـ يانى كېتەرمەس،
كۆڭۈللەر قۇشلارىن ئاۋلار ھەمىشە.

— ئاتايى.

ئاۋارە [اواره] (پ) 1) سەرگەردان؛ 2) بەختسىز؛ 3) ماكانسىز:

بىر كۆرۈپ بىچارەلىك بىرلە بولۇپ مەجنۇن سۈپەت،
يۇرگەن ئاۋارە بولۇپ بى خانىمانىم قايدا سەن؟

— ئا. نىزارى.

ئاۋازە [آوازه] (پ) 1) خەۋەر، دېرەك. 2) داڭق، نام، شۆھرەت:

چىقمادى ئاۋازەئى ئۇمىر ئىچىدە سەندىن ئەغنىيا،
ھاتەمى تەيدەك جەھانگىر ئولغالى ئېھسان كېرەك.

ئاۋان [اوان] (ئە) [بىرلىكى: ئان] ۋاقىتلار، زامانلار، دەۋرلەر، چاغلار.

ئاۋاخ [اوخ] ئا! ۋاي! ئاھ ـ ۋاھ! (ئۇندەش سۆز).

ئاۋەر [آور] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «كەلتۇرىدىغان، كەلتۇرگەن، كەلتۇرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

پەيام ئاۋەر — خەۋەر كەلتۇرگۈچى.

رەشك ئاۋەر — قىزغانچۇقلۇق.

نۇكتە ئاۋەر — 1) چوڭقۇر مەنىلىك. 2) پاساھەتلىك. 3) چىرايلىق سۆزلىگۈچى، ياخشى جاۋاب قايتۇرغۇچى.

ئاۋەردە [آورده] (پ) كەلتۈرۈلگەن.

ئاۋۇرنىماق [آورينماق] 1) ئىنتىرىلمەك. 2) بىر نەرسىگە قول تەككۈزمەك. 3) تېپىنماق.

ئاۋۇتماق [اووتماق] 1) يىغدىن توختاتماق، تەسەللى بەرمەك:

ئەل ئارا شۆھرەت قەساھەتتىن بولۇپ،
نۇكته بىرله غەملىك ئەلنى ئاۋۇتۇپ.
— نەۋايى.

ئاۋۇچ [آوچ] 1) ئوچۇم، چاڭگال؛ سقىم، ئالىقان. 2) چاۋاك.
ئاۋۇچ ئاچماق — چاڭگال ئاچماق.
ئاۋۇچ خاك — (بىر) سقىم تۆپراق.
ئاۋۇچ قاقماق — چاۋاك چالماق:
كىرگامىز ئول شەھ يولىغە جان بىلە،
جان ئاۋۇچلاپ دىيدەئى گىريان بىلە.
— نەۋايى.

ئاۋۇچلاماق [آوجلاماق] ئوچۇملىماق، سقىملىماق.
ئاۋۇرت [آورت] قۇۋۇز.
ئاۋۇنتۇرماق [آوونتورماق] «ئاۋۇتماق» قا قارالسۇن.
ئاۋۇز [آويز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئېسىلغان، ئېسىلىق» قا ئوخشاش مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
دەست ئاۋۇز — 1) قولدا ئېسىلغان. 2) ۋاستە؛ قۇتۇلۇش ۋاستىسى. 3) سوۋغا، ھەدىيە.
ئاۋۇزە [آويزه] (پ) 1) ئېسىلغان، ئېسىلىق، ئاسما. 2) ھالقا، ئىسىرغا، زىرە.
ئاۋۇزە قىلماق — ئاسماق، ئېسىپ قويماق، تاقاپ قويماق.
ئائىد [عائد] (ئە) تەئەللۇق، دائىر، تېگىشلىك.
ئائىدە [عائده] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋائىد] تېگىشلىك، باغلىق بولغان (بىرەر نەرسىگە).
ئائىلە [عائلە] (ئە) 1) خوتۇن. 2) ئاتا ـ ئانا ۋە بالا ـ چاقىلار.
ئائىنە [آئينه] (پ) «ئاينە» گە قارالسۇن.
ئايا [آيا] (پ) 1) ئەي! . . . ھەي! . . . 2) سوراق ۋە ئەجەبلىنىشنى بىلدۈرگۈچى ياردەمچى سۆز: «ئەجەبا، ئۇنداقمۇ؟ ياكى، بەلكى، ئېھتىمال» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
ئايا بىلمەي — نېمە دېيىشىنى بىلمەي.
ئايامەھۇشا — ئەي ئاي يۈزلۈك!
ئايات [آيات] (ئە) [بىرلىكى: ئايەت] 1) نىشانلار، بەلگىلەر. 2) قۇرئان جۈملىلىرى:
جەمالىڭ مۇسەھەفىنىڭ ئايالىدىن،
ھەدىسى يۈسۈفى كەنئان بولۇپدۇر.
— ئاتايى.

ئاياتى شىفا — شىپا بەخش ئايەتلەر.
ئاياتى مۇبىن — بايان ئەتكۈچى ئايەتلەر.

ئاياز [آياز] 1) ئوچۇق ھاۋا، ئايدىڭ. 2) كېچىنىڭ سوغۇقى. 3) كۆچمە م: ئادىللىق:
سەيد بى پەرۋا يۈرۈرگە شەھبازى بولماسا،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھىنىڭ ئايازى بولماسا.
— زەلىلى.

ئاياغ [آياغ] «ئاياق» قا قارالسۇن.
ئاياق [اياق] 1) قەدەھ، قاچا، كاسا، جام. 2) ئاياغ، پۇت.
دەۋىر ئاياقى — ئايلانغۇچى قەدەھ، دەۋر قەدەھى:
تۇتار ئېردى ساقىي دەما ـ دەم ئاياق،
بولۇپ مەست، ھېچكىم ئەمەس ئاندا ساق.
— ئا. نىزارى.

ئاياقچى [آياقچى] 1) شاراب قۇيغۇچى، قەدەھ تۇتقۇچى، ساقىي. 2) مەي ساتقۇچى:
ئاياقچى ماڭا جام قىل مەرھابا،
ئانى نۇش ئېتىپ ئۆزنى ئەيلەي فەنا.
— ئا. نىزارى.

ئايالغۇ [آيالغو] «ئەيالغۇ» غا قارالسۇن.
ئايان [آيان] (ئە) كەلگۈچى.
ئايان بولماق — كەلمەك.
ئايەندە [آينده] (پ) 1) كەلگۈچى، كېلىدىغان؛ كېيىنكى؛ 2) كېلەچەك، كەلگۈسى.
خۇش ئايەندە — خۇش كەلگۈچى؛ يېقىملىق، گۈزەل تۇيۇلغۇچى.
ئولكى يىقمايدۇر ژۇجۇدى قەسرىن ئىشق ئايەندەئى،
ژەسلى خىلۋەتگاھ دىۋارىنى بۇنياد ئەتمەسۇن.
— مەھزۇن.

ئايتمان [آيتمان] ئېيتمايمەن.
ئايدىن [آيدين] ئايدىڭ (كېچە).
ئايرو [آيرو] 1) ئايرىم، ئۆزگە، بۆلەك، باشقا؛ جۇدا. 2) ئايرىلىپ، ئايرىپ.
سەندىن ئايرو — سەندىن باشقا، سېنىڭسىز:
ئاندىن ئايرو ئاشىقۇ دىۋانەمەن،
ئەقلۇ ھۇشۇ سەبرىدىن بىگانەمەن.
ئايرى [آيرى] باشقا، غەيرىي؛ بۆلۈنۈش، تەقسىملىنىش، چېچىلىش.
ئايرى ـ ئايرى [آيرىآيرى] باشقا ـ باشقا.
ئايرىلىق [آيريليق] ئايرىلىش، پىراق، ھىجران.
ئاي زەۋرەقى [آىزورقى] ئېگىلگەن قېيىققا ئوخشاش، ئىنچىكە يېرىم ئاي شەكلى.

ئايىردۇك [ئەيىردوك] ئايرىسۇن.

ئايىرماق [ئەيىرماق] ئايرىماق، ئايرىلماق، تەقسىملەمەك؛ چاچماق.

ئايرمان [ئەيرمان] ئايرمايمەن.
ئايرمان ساچىمنى بەندىدىن مەن كۆتكۈلىنى.
— نەۋايى.

ئايىقماق [ئەيقماق] 1) ھېيىقماق. 2) ھوشيار تۇرماق.

ئايىلدۇرماق [ئەيلدورماق] 1) ئايرىلدۇرماق. 2) ھوشيار قىلماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك.

ئايىلماق [ئەيلماق] ھوشيارلانماق، ھوشىغا كەلمەك، ئۆزىگە كەلمەك؛ تۇزۇلمەك.

ئايىم [ئەيىم] 1) نازىنىن، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، بەرنا. 2) يۇقىرى تەبىقە ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ئايال ۋە قىزلارنىڭ ئىسمىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن قوشۇلىدىغان نام. 3) ئانا:
دەۋلەتتىكىدىن كۆككە يەتتى بارچە قۇللارنىڭ باشى،
ئۇشبۇ نەتالىسىدۇر ئايىم بىزگە يەتسەڭ تاڭ ئاتار.
— ئاتايى.

ئايىن I [ئەيىن] (پ) 1) رەسىم، ئادەت، قىلىق، رەۋىش؛ تەرز، تەرتىپ، ئۇسۇل، مۇراسىم. 2) ئوخشاش، كەبى.
ئايىنە ئايىن — ئەينەككە ئوخشاش.
ئايىنى داد — ئادالەت رەسمى.
ئايىنى فەساھەت — پاساھەت رەۋىشى.
ئايىنى فەنا — پانىيلىق تەرزى.
ئايىنى قەتلۇگىن — ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش ئادىتى.
ئايىنى ھەرب — ئۇرۇش تەرتىپى.
ئايىنى ۋىفان — مۇھەببەت بىرىكىش.
شاھلىق ئايىنى — شاھلىق قائىدە ـ يوسۇن:
شاھلىق ئايىنىغە راجىئ بولاي،
ئۆزگە شەھگە نە ئۇچۇن تابىئ بولاي.
— نەۋايى.
گەۋھەر ئايىن — گۆھەردەك، گۆھەرگە ئوخشاش.

ئايىن II [ئايين] (پ) 1) زىننەتلىمەك، بېزىمەك، ياسىماق پەردازلىماق. 2) ياسانماق. 3) رەتلىمك.

ئايىننەما [ئايىنەما] (پ) چىرايلىق بېزەلگەن.

ئايىنە [ئايىنە] (پ) ئەينەك:
ئايىنەئى باسەفا — يورۇق، نۇرلۇق ئەينەك.
ئايىنە سېنىمك يۈزۈڭ كۆرۈبان،
لاپ ئۇرسا يۈزۈندە يوق سەفاسى.
— سەككاكى.

ئايىنە بەند [ئايىنەبند] (پ) زىننەتلەش، بېزەش؛ ياساش، پەردازلاش:
دىلئارانى ئانداغ تۆتۈپ ئەر جۈمەند،
شەھەرنى تەمام ئەتتى ئايىنە بەند.
— ئا. نىزارى.

ئايىنەدار [ئايىنەدار] (پ) ئەينەك ساقلىغۇچى، ئەينەك تۇتقۇچى:
لېكىن ئولمىش كۆزلەرمىدە گەرچە مەن خەففاش ئەمەس،
ئۆيلە ئالەم قارا كىيىم يەلداغەدۇر ئايىنە دار.
— تەجەللى.

ئايىنە سان [ئايىنەسان] (پ) ئەينەكتەك، سۇزۇك.

ئايىنە فام [ئايىنەفام] (پ) «ئايىنە گۈن» غا قارالسۇن:
رەھىم ئېيتىپ ھالىمغە ئول، باشىم قۇچاغىغە ئالىپ،
تۇتسە يۈزىنى نەفەس تەھقىقىغە ئايىنە فام.
— مەھزۇن.

ئايىنەكىردار [ئايىنە كيردار] (پ) «ئايىنە سان» غا قارالسۇن.

ئايىنە گۈن [ئايىنەگون] (پ) ئەينەك رەڭ، ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش، يالتىراق، سۇزۇك.

ئايىنە ۋار [ئايىنەوار] (پ) ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش:
ئول قىلىبان جىلۋەئى ھۇسن ئاشكار،
سەن كۆڭۈل بىرلە ئاڭا ئايىنەۋار.
— نەۋايى.

ئە

ئەئادي [اعادى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇۋ] دۇشمەنلەر.

ئەئالي [اعالى] (ئە) [بىرلىكى: ئالى] يۇقىرى دەرىجەلىكلەر، يۇقىرى تەبىقىدىكى ئادەملەر، ئۇلۇغلار، ئالىي زاتلار.

ئەئەززا [اعز] (ئە) ئەڭ ئەزىز، ئەڭ ئىززەتلىك، ئەزىزراق.

ئەئەززى ئەسھاب — سۆھبەتداشلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى.

ئەئەززى ئەھباب — دوستلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى، ھۆرمەتلىكى.

ئەب [اب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەباۋ] ئاتا، پەدەر:

«ئاتاڭ ئايۇ ئاناڭ خۇرشىد ئىدى ئەركىنكى سەن تۇغدۇڭ، ژەلي ھۆسنۇ لەتافەتدە نې ئەب ئوخشار ساڭانى ئۇمەم.»

— نەژايى.

ئەبا [عبا] (ئە) دەرۋىش ۋە قەلەندەرلەر كىيىدىغان، يۇڭ چەكمەندىن تىكىلگەن كالتا، يەڭسىز ئۇست كىيىم (يېپىنچا).

ئەبابىل [ابابيل] (ئە) تاغ قۇشى؛ ئۇزۇن قانات، قارلىغاچلار.

ئەباتىل [اباطيل] (ئە) 1) ئىغۇا، ئۇشۇشاق سۆز، پىتنە ـ پاسات، پىتنە ـ ئىغۇا، مىش ـ مىش گەپ، ئۆسەك سۆز، سۆز ـ چۆچەك، قۇرۇق گەپ؛ 2) «باتىل» غا قارالغا.

ئەباۋ [اباء] (ئە) رەت قىلىش، باش تارتىش.

ئەبەد [ابد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئاباد] پايانى يوق كېلەچەك زامان («ئەزەل» نىڭ قارشىسى): مەڭگۈلۈك؛ ئەبەدىي؛ دائىمىي؛ ئەبەد؛ چەكسىزلىك، دائىملىق.

ئەبەد نۇقتەسى — يېگانە خال، گۈزەللىكنىڭ دائىمىي ۋە ئۆزگەرمەس بەلگىسى.

ئەبەد ھەيات — تۇگىمەس، مەڭگۈ ھايات.

ئەبەد ئۇمىدى — تۇگىمەس، باقىي ئۇمۇر.

ئەبەدا [ابدا] (ئە) دائىما، ھەمىشە.

ئەبەدۇلئەبەد [ابدالابد] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ئەبەدىي؛ ئاخىرى، پايانى يوق؛ ئۆزلۇكسىز، چەكسىز.

ئەبەدىي [ابدى] (ئە) دائىمىي، دائىملىق، مەڭگۈلۈك.

ئەبەس [عبث] (ئە) بىھۇدە، پايدىسىز، ئورۇنسىز، كەرەكسىز، بىكار، بىكارغا:

ئەبەس بىرلە دىلنى بېرىپ دەھرىگە،
كىمە ئۆزرە چىقتۇق تۇشۇپ بەھرىگە.

— ئا. نىزارى.

ئەبەن [اباً] (ئە) «ئەبەن ئەن جەددەن» گە قارالغا.

ئەبەن ئەن جەددەن — ئاتا بوۋىدىن تارتىپ، بوۋىدىن بوۋىغا، نەسلىدىن نەسلىگە (قالغان).

ئەبەۋى [ابوى] (ئە) ئاتا:

رىزا بولسا فەرزەندلەردىن ئەبەۋى،
تۇغار باشىغە بەختىنىڭ كەۋكەبى.

— ئا. نىزارى.

ئەببەدەت [ابدت] (ئە) «ئەببەدەت ئەھسانەھۇ» غا قارالغا.

ئەببەدەت ئەھسانەھۇ — ياخشىلىقنى (ئېھسانلىرىنى) ئەبەدىيلەشتۇرسۇن، ياخشىلىقى (ئېھسانى) ئەبەدىي بولسۇن! (دۇئا).

ئەبتەر [ابتر] (ئە) 1) كالتە، قىسقا، ئۇزۇلگەن؛ خۇنۈك، نۇقسانلىق. 2) ئەرزىمەس، كېرەكسىز، بىكار، پايدىسىز. 3) تىنچسىز. 4) ۋەيران، خاراب:

ئۇلۇمغە چارە يوقدۇر ئەي بەرادەر،
ئۇلۇم ۋەھىمىدە ھەرجان بۇلغاي ئەبتەر.

— خەراباتى.

5) خەستە، ناتۇغان. 6) پەرىشان، بەختسىز:

سۇنبۇل ئولسۇن يا زىرە يا زەئفران يا ئۇدكىم،
بارچەنى ئەبتەر قىلۇر ئول سۇنبۇلى ئەنبەر شىكەن.

— گۇمنام.

7) ئاروز ئىلمىدىكى بىر خىل ئاتالغۇ.

ئەبتەر شىۋە [ابتر شيوه] (ئە + پ) ھەردەم خىيال.

ئەبتەرۋەش [ابتروش] (ئە + پ) بەختسىزرەك، خاراب لاشقاندەك، پەرىشانغا ئوخشاش.

ئەبتەرىي [ابترى] (ئە + پ) 1) ئەڭ بەختسىز؛ دۇئانە؛ 2) ئەخلاقسىز.

ئەبجەد [ابجد] (ئە) قەدىمكى ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سىرە (تەرتىپ) كۆرسەتكۈچى سەككىز ئۈيدۇرما سۆزنىڭ بىرىنچىسى ۋە شۇ ئۈيدۇرما سۆزلەر مەجمۇئەسىنىڭ نامى (بۇنىڭدىكى ھەربىر ھەرپ بەلگىلىك سان قىممىتىگە ئىگە) . ئەرەبچە تەرتىپى، ئەبجەد ھېسابىغا ئوخشاش.

تەختەئى ئەبجەد — ئەبجەد تاختىسى:
ئەيلەر مېنى لەۋھى قەلەم سىرىدىن ئاگاھ،
ئىلكىمگە ھەنۇز ئالمايىن ئول تەختەئى ئەبجەد.
— زەلىلى.

ئەبجەدخان [ابجدخوان] (ئە + پ) مەكتەپكە يېڭى كەلـگەن بالا، ئىلىپبەنى ئۆگىنىشكە باشلىغان ئوقۇغۇچى.

تىنفلى ئەبجەدخان — ئەبجەد ئۆگەنگۈچى بالا.

ئەبد [عبد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبىد/ ئىباد] قۇل، بەندە.

ئەبدال [ابدال] (ئە) 1) ۋەلىيلىكنىڭ (ئەۋلىيالىقنىڭ) بەلگىلىك بىر دەرىجىسىگە ئېرىشكەن گۈرۈھ؛ ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار. 2) تائەت ـ ئىبادەت قىلغۇچىلار، دەرۋىشـلەر؛ 3) قەلەندەر، دىۋانە.

ئەبدالۋەش [ابدال وش] (ئە + پ) ئەۋلىيا تەبىئەت؛ دەرۋىش سۈيەت؛ قەلەندەر سۈيەت.

ئەبدان [ابدان] (ئە) [بىرلىكى: بەدەن] بەدەنلەر، تەنلەر، كىشىنىڭ ھەممە ئەزاسى.

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.
ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى، قاتتىق يامغۇر:
تۆكۈپ گەشكىنى ئەبرى باران كەبى،
ئاقىپ ياشلار لەئلى رۇمان كەبى.
— ئا. نىزارى.
ئەبرى بەلا — بالا بۇلۇتى، ئاپەتلىك بۇلۇت، پالاكەت بۇلۇتى.
ئەبرى بەھار — باھار بۇلۇتى؛ كۆكلەم بۇلۇتى:
چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۇار،
بەلا ياغدۇرۇپ مىسلى ئەبرى بەھار.
— ئا. نىزارى.
ئەبرى بەھاران — «ئەبرى بەھار» غا قارالسۇن.
ئەبرى بەھاري — كۆك يېغىن بۇلۇتى.
ئەبرى پۇربا — «ئەبرى بەھاري» غا قارالسۇن.
ئەبرى خىرام — بۇلۇتقا سەكرەيدىغان؛ بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.
ئەبرى رەھمەت — رەھمەت يېغىنىنى كەلتۈرىدىغان، بەھرىمەن قىلىدىغان بۇلۇت.
ئەبرى غۇرران — گۈلدۈرماملىق بۇلۇت.
ئەبرى قىيرمانەندە — قارا بۇلۇت.
ئەبرى كافۇرېېز — قار ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.
ئەبرى كەرەم — كەرەم بۇلۇتى؛ ساخاۋەت بۇلۇتى.
ئەبرى گەۋھەربار — 1) گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت. 2) ساخاۋەتلىك كىشى، مەنپەئەتدار ۋە بەھرىمەن قىلغۇچى شەخس.
ئەبرى گەۋھەر سەنج — گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.
ئەبرى گىريان — ياش تۆككۈچى بۇلۇت:
ئىشق بەھرىدىن ۋۇجۇدۇم قەترەلەر جەزب ئەتمەسە،
نې ئۈچۈن ئۇششاق ئىچىدە ئەبرى گىريانداۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
ئەبرى مۇتىر — يامغۇر بۇلۇتى؛ كۆپ يېغىنلىق بۇلۇت.
ئەبرى نەۋبەھار — باھار مەۋسۈمىنىڭ باشلىنىش دەۋرىدىكى كۆك يېغىن بۇلۇتى.
ئەبرى نەيسا — «ئەبرى بەھار» غا قارالسۇن.
ئەبرى ھەسرەت — زەرەر يەتكۈزگۈچى، ھەسرەت بۇلۇتى.
ئەبرى ئېسھان — كۆچمە م: سېخىيلىق، مەردلىك، ياخشىلىق، ئالىيجانابلىق بىلەن ساخاۋەت قىلغۇچى.

ئەبرار [ابرار] (ئە) ياخشىلار، ياخشىلىق بىلەن تونۇلغانـلار، پاك كىشىلەر، ياخشىلىق ئىگىلىرى، ئەدەپ ـ ئەخلاقـلىقلار.

ئەبر ئاسا [ابرآسا] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

ئەبرەس [ابرص] (ئە) 1) بەدىنىگە ئاق چۈشكەن؛ تېرىسى ئاقارغان. 2) پېسە كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئادەم.

ئەبرەش [ابرش] (ئە) 1) قىزىل ئالا ياكى قارا ئالا تۈس. ئاق ۋە قىزىل رەڭ ئارىلاش، رەڭگارەڭ. 2) ئالا ـ بۇلا ئات، خالدار ئات:
تالىڭ يوقكى ئۇزگە مەۋشى ھەر نەچچە بولسە دىلكەش،
سەكرەتكەنىگدە ئەبرەش گەر بولسە پايمالىڭ.
— مەھزۇن.

ئەبرخىرام [ابرخرام] (پ) بۇلۇتقا ئۇرلەيدىغان (سەكـرەيدىغان)، بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.

ئەبركەف [ابركف] (پ) كۆچمە م: قولى ئوچۇقلۇق، سېخىيلىق.

ئەبركىردار [ابر كردار] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش، بۇلۇتـلۇق.

ئەبرۇ [ابرو] (پ) قاش:
مۇھەببەت ياسىدىن كىرپىك بىس ئوقىنى بەلەند ئەتتى،
مېنىڭ جانىمنى قۇربان ئەتكەلى پەيۋەستە ئەبرۇيى.
— زەلىلى.
كەمان ئەبرۇ — قېشى كامانەڭ، ئەگمە قاش، قايرىلما قاش.

ئەبرىشىم [ابريشيم] (پ) 1) يىپەك. 2) يىپەك گەزلىمە، شايى.

ئەبكار [ابكار] (ئە) [بىرلىكى: بىكر] قىزلار؛ يېڭى، تازا، نازۇك.

مەئنى ئەبكارى — كۆچمە م: نازۇك پىكرلەر، ساپ پىكرلەر.

ئەبكەم [ابكم] (ئە) 1) تىلسىز، كېكەچ: گاچا. 2) لال (خجالەتتىن تىلى تۇتۇلغان، دۇدۇقلىماق).

ئەبكەم قىلماق — خجالەت قىلماق، كېكەچلەندۇرمەك.

ئەبكەملىق [ابكم ليق] تىلسىزلىق؛ كېكەچلىك؛ لال بولماق؛ ئاجىزلىق.

ئەبلەغ [ابلغ] (ئە) ئاق بالاغەتلىك؛ بالاغەتلىكرەك، پىتۇكرەك.

ئەبلەق [ابلق] (ئە) 1) ئالا ـ بۇلا، ئاق ـ قارا تۇس. 2) ئالا پوستىن. 3) يۇڭلىرى ئالا يوللۇق ئات، ئالا ـ چىپار ئات، زىراپە. 4) كۆچمە م: كېچە ـ كۈندۇز، دەۋر.

زەمانە ئەبلەقى — كېچە ـ كۈندۇز:

زەمانە ئەبلەقى قالغاي رەۋشىدىن،
ئول ئاشۇبى زەمان سەكرەتسە ئەبرەش.

— نەۋائى.

ئەبلەھ [ابلە] (ئە) نادان، تەنتەك، ئەقىلسىز؛ پەمسىز، دۆت، ئەخمەق:

خەلقىغە مەردۇد ئەبلەھدۇر بىلىك،
ھەق قاتىدە مەلئۇن گۇمرەھدۇر بىلىك.

— خەراباتى.

ئەبلۈك [ابلوك] (ئە) پەسكەش، مۇناپىق؛ ئىككى يۈزلىمە.

ئەبنا [ابنا] (ئە) [بىرلىكى: ئىبن] ئوغۇللار، بالىلار، پەرزەنتلەر، ئەۋلاد.

ئەبنايى ئەمم — ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ پەرزەنتلىرى.

ئەبنايى جىنس — جىنسداشلار، تەڭتۇشلار؛ ئىنسانلار، ئادەملەر؛ پىكىرداشلار.

ئەبنايى دەھرى — دۇنيا ئەھلى. «ئەبنايى دەۋران» غا قارالسۇن.

ئەبنايى دەۋران — دەۋر پەرزەنتلىرى؛ زامانداشلار، تەڭتۇشلار.

ئەبنايى روزگار — بىرگە كۈن كەچۈرگۈچىلەر.

ئەبنايى زەمان — زامان ئەھلى.

ئەبھاس [ابحاث] (ئە) [بىرلىكى: بەھس] 1) تالاش ـ تارتىش، مۇنازىرە، بەس ـ مۇنازىرە، پىكىر يۈرگۈزۈش. 2) ماۋزۇ، تېما.

ئەبھەر [ابهر] (ئە) بوتاكوز گۈل، نەرگىس.

ئەبھەر شەمىم — نەرگىس پۇراقلىق، بوتاكوز ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەبۇ [ابو] (ئە) ئاتا؛ ئادەتتە ئاتاقلىق ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ كېلىدۇ:

ئەبۇ بەكر — بەكرنىڭ ئاتىسى.

ئەبۇتتۇرك [ابوالترک] (ئە) 1) تۇرك ئاتىسى، تۇرك خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى. 2) يافەسنىڭ كونا ئىسمى، لەقمى.

ئەبۇس [عبوس] (ئە) خۇنۇك، بەتبەشىرە، كۆرۈمسىز.

ئەبۇشقە [ابوشقه] ئەر، قېرى ئەر (خوتۇننىڭ ئېرى)، بوۋاي:

فەلەكدىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئەبۇشقە بىلە قىلدى ھەمخابلىق.

— ئا. نىزارى.

بىر ياندىن ئوغۇل غەمۇ شىكەنجى،
بىر ياندىن ئەبۇشقە دەردۇ رەنجى.

— نەۋائى.

ئەبۇلبەشەر [ابوالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئەجدادى، ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئەبۇلغازىي [ابوالغازى] (ئە) سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا-نىڭ لەقمى.

ئەبۇلفورس [ابولفرس] (ئە) پارسلارنىڭ ئاتىسى؛ پارس خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبولھىند [ابوالهند] (ئە) ھىندى ئاتىسى، ھىندى خەل-قىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبۇاب [ابواب] (ئە) [بىرلىكى: باب] 1) ئىشىكلەر، دەرۋازىلار، بۆلەكلەر، قىسىملار. 2) كىتاب بابلىرى، بۆ-لۈملىرى:

ئاڭا تاپشۇرۇپ بوردى ئاداب ئۇچۇن،
ئۇكۇش ئىلمىغە فەتھى ئەبۇاب ئۇچۇن

— ئا. نىزارى.

ئەبۇابۇلمەئانىي [ابواب المعانى] (ئە) مەنە ئىشىكلە-رى، يوللىرى.

ئەبىد [عبيد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار، بەندىلەر.

ئەبىر [عبير] (ئە) خۇشبۇي ماددىلار بىرىكمىسى، خۇش-بۇي ماددا (ھىد)، ئەنبەر، ئىپار.

ئەبىرى جەننەت — جەننەتكە مەنسۇپ ئەنبەر، خۇشبۇي ھىد.

ئەبىر ئاسا [عبيرآسا] (ئە + پ) ئىپار ھىدلىق، خۇشپۇراق تارقاتقۇچى؛ خۇش ھىدلىق؛ تەبئىي يېقىملىق، ئىپاردەك، ئىپارغا ئوخشاش:

ئەبىرەفشان [عبيرافشان] (ئە + پ) 1) ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) چېچىلغان («ئەبىر» گە قارالسۇن)، ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) بىلەن خۇش-

بۇي قىلىنغان؛ ئىپار بويلۇق. 2) يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى، ئەبىر چاچقۇچى.

ئەبىر بىز [عبيربيز] (ئە + پ) «ئەبىر ئاسا» غا قارالسۇن.

ئەبىر سىرىشىت [عبيرسرشت] (ئە + پ) 1) ئىپار ئارىلاش، خۇشبۇي. 2) كۆچمە م: ئەلگە قارالسۇن؛ «ئەبىر ئاسا» غا قارالسۇن.

ئەبيات [ابيات] (ئە) [بىرلىكى: بېيت] بېيىتلار، شېئىرلار:

ئەبياتلىك ئەي زەلىلى بوستان ئىچىدە ئەيتۇر،
سەرۋى بالەندى كۆزرە، قۇمرىنى بى نەۋايى.

— زەلىلى.

ئەبيات ئەتمەك — بېيت (شېئىر) ئىجاد قىلماق.

ئەبياز [ابيض] (ئە) ئاق، ئاپئاق.

ئەبياز پۇش [ابيض پوش] (ئە + پ) ئاق كىيگەن، ئاققا ئورالغان، ئاق رەغان.

سۇبھى ئەبياز پۇش — كۆچمە م: تاڭ، ئاپئاق تاڭ، ئاقارغان تاڭ.

ئەپپانى [اپپانى] (ئە + پ) كاچاتلاش، مۇشت بىلەن ئۇرۇش؛ تۇرتكە.

ئەتا [عطاء] (ئە) بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ئىنئام، ھەدىيە، ساخاۋەت.

ئەتائەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام بەرمەك؛ تۆھپە قىلماق، ساخاۋەت كۆرسەتمەك.

ئەتا ئەيلىمەك — «ئەتا ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەتا قىلماق — «ئەتا ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەتابىك [اتابيک] «ئاتابەك» كە قارالسۇن.

ئەتارىد [عطارد] (ئە) مىركۇرى يۇلتۇزى (ئەپسانىلەردە بۇ يۇلتۇز يازغۇچىلارنىڭ ھامىيسى ھېسابلىنىدۇ. پارسچىسى: دەبىر).

ئەتاكىش [عطاكيش] (ئە + پ) ئاتا قىلغۇچى، بەخش ئەتكۈچى.

ئەتالىق [اتاليق] ئاتىلىق، ئاتا ۋەزىپىسىنى بېجىرىش.

ئەتايا [عطايا] (ئە) تۆھپىلەر، ھەدىيىلەر، ئىنئام — ئېھسانلار.

ئەتەش [عطش] (ئە) 1) تەشنالىق. 2) خۇمار، بىرەر نەرسىگە ھەۋەسلەنمەك:

مەستى مەي مۇھەببەتنىڭ بادەنى ئىچتى ھۇنۇز،
نالەئى ئەل — ئەتەش قىلۇر بولماسا بىر زەمان قەدەھ.

— زەلىلى.

ئەتەكە [اتكه] تەربىيىچى، مۇرەببىي.

ئەتباق [اطباق] (ئە) [بىرلىكى: تەبەق] تەبەقلەر؛ قەۋەتلەر، قاتلاملار.

ئەتباڭ [اتباع] (ئە) تەۋەلەر، پۇقرالار، ... قاراشلىق كىشىلەر؛ تەرەپدارلار؛ ئەگەشكۈچىلەر.

ئەتتار [عطار] (ئە) ئۇپا — ئەكلىك، دورا — دەرمان ۋە تۇرلۇك خۇشبۇي نەرسىلەرنى سانقۇچى؛ تەنزىكەش؛ 2) «مەنتىقۇتتەير» نامىك مۇئەللىپى — فەرىددىدىن ئەتتارنىڭ لەقىمى:

ئەھلى ئىرفان سالىكى ئەتتارى ئول،
مەئرىفەت بازارىنىڭ ئەتتارى ئول.

— نەۋابى.

ئەتتارلىق [عطارليق] خۇش پۇراقلىق، خۇرسەن قىلغۇچى يېقىملىق سۆزلەر:

تارتىبان گاھ ئىززەتۇ گاھ خارلىق،
ئەيلەبان ئەقشامغىچە ئەتتارلىق.

ئەتر [عطر] (ئە) ئەتىر، خۇشبۇي مادداسى؛ خۇشبۇيلۇق.

ئەتر ئەنگىز — ئەتىر ھىدلىق؛ خۇش پۇراق.

ئەترى رۇھ ئەفزا — جانلاندۇرغۇچى ئەتىر.

ئەتراك [اتراک] (ئە) [بىرلىكى: تورك] تۇركلەر (ئەرەبلەر تۇرك سۆزىنىڭ ئەتراك قىلىپ، كۆپلۈك ئۇچۇن قوللىنىدۇ).

ئەتراكى فەقىر — كەمبەغەل، بىچارە تۇركلەر.

ئەتەرەفزاي [عطر فزای] «ئەتىرفىزاي» غا قارالسۇن.

ئەتىرفىزاي [عطرفيزاي] (ئە) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

ئەتشان [عطشان] (ئە) تەشنا.

ئەتف [عطف] (ئە) 1) گرامماتىكىلىق ئاتالغۇ، سۆزلەرنىڭ بىرىكىشى. 2) يۆزلەنمەك، ئاغماق؛ بۇرۇلۇش.

ئەتفال [اطفال] (ئە) [بىرلىكى: تىفل] گۆدەكلەر، ياش بالىلار:

بۇ ھەنگامەدە لەيلى رەنجۇر ئىدى،
كى ئەتفاللار سىلكىدىن دۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

ئەتفالى جۇنۇن — بالىلىق ساراڭلىقى، ياشلىق تەلۇلۇكلىرى.

ئەتفالى غەم — كۆچمە م: تۇرلۇك — تۇمەن غەم — قايغۇلار.

ئەتفالى نۇجۇم — كىچىك يۇلتۇزلار.

ئەتقيا [اتقيا] (ئە) تەقۋادارلار، يامان ئىشلاردىن ساقلانغۇچى كىشىلەر.

ئەتكە [اتكه] «ئەتەكە» گە قارالسۇن.

ئەتلال [اطلال] (ئە) ئەسكى بىنا ۋە ۋەيرانلىقلار (خارابىلىكلەر) نىڭ نىشانلىرى (ئىزلىرى).

I **ئەتلەس** [اطلس] (ئە) 1) ئەتلەس، گەزلىمە. 2) پەردە، توسۇق، توسۇقتىكى نەرسە.

ئەتلەس II [اطلس] (ئە) كۆك، ئاسمان.
ئەتلەسى چەرخ — ئاسمان.
ئەتلەسى فەلەك — ئاسمان؛ ئاسمان رەڭدارلىقى؛
ئەتلەسى گەردۇن — ئاسمان، ئاسمان بېزىكى، رەڭدارلىقى.

ئەتناب [اطناب] (ئە) چۇلۇڭلار، ئارقانلار، (ئارغامچىلار)؛ كەمەند؛ تۇزاق.

ئەتۋار [اطوار] (ئە) [بىرلىكى: تەۋر] 1) يۈرۈش - تۇرۇش، خۇلق، ھەرىكەت، قىلىقلار، پېئىللار. 2) يول، ئۇسۇل، تەرتىپ، ئادەت. يوسۇن. 3) باب (بابىدا) يول (يولىدا)، ساھە (ساھەسىدە).
ئەتۋارى پەسەندە — ياخشى، يېقىملىق خۇلق - ئەتۋار؛ يېقىملىق قىلىقلار.
سالىكى ئەتۋارلىق قىلماق — سوپىلىق يولىنى تۇتماق.

ئەتىببائ [اطباء] (ئە) [بىرلىكى: تەبىب] تېۋىپلار، ھەكىملەر، داۋالىغۇچىلار:
ھەكىمۇ ئەتىببانى جەمئ ئەتتى شاھ،
كى شەھزادە رەنجىگەن بول چارە خاھ!
— ئا. نىزارى.

ئەتئىمە [اطعمە] (ئە) [بىرلىكى: تەئام] تائاملار؛ يېمىشلەر.

ئەتىيە [عطيە] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق قىلىنغان نەرسە.

ئەجايىبول - مەخلۇقات [عجايب المخلوقات] (ئە) 1) ئاجايىپ مەخلۇقلار. 2) تۈرلۈك مەخلۇقلار ھەققىدىكى بىر كىتابنىڭ نامى.

ئەجەب [عجب] (ئە) قىزىق؛ تەئەججۇپ، ئاجايىپ - غارايىپ، ھەيرەتكە سالىدىغان.
ئەجەب قالماق — ھەيرەتتە قالماق، تەئەججۇپلەنمەك.

ئەجەب - ئەجەب [عجب - عجب] (ئە) قىزىق - قىزىق؛ يېڭى - يېڭى؛ ئاجايىپ — ئاجايىپ؛ ھەيرەتلىك.

ئەجەبلىق [عجب لیق] ئاجايىپلىق، تەئەججۇپلىك، چۈشەنمەسلىك.

ئەجەبۇەشلىك [عجب وشلیک] ئەجەبلەنمەكلىك، تەئەججۇپلەنمەكلىك.

ئەجەل [اجل] (ئە) ئەجەل، ئۆلۈم؛ ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم مۇھلىتى.
ئەجەل پەيكى — ئۆلۈم ئەلچىسى.
ئەجەل پەيمانەسى — ئەجەل مۇددىتى، ئۆلۈم پەيتى.
ئەجەل تاشى — ئۆلۈم تېشى.
ئەجەل تىيغى — ئۆلۈم خەنجىرى؛ ئۆلۈم تىغى.
ئەجەل جەمى — ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.
ئەجەل چابوكى — ئۆلۈم چەۋەندازى؛ ئۆلۈم ئالامەتلىرى.
ئەجەل خارى — ئۆلۈم تىكىنى؛ ئۆلۈم ئازابى.
ئەجەل خەيلى — ئۆلۈم لەشكىرى؛ ئۆلۈم غالىبلىقى.
ئەجەل دامى — ئۆلۈم تۇزىقى، ھالاكەت تۇزىقى.
ئەجەل دەۋزاسى — ئۆلۈم دەۋزازىسى، ئىشكى؛ ئۆلۈم يولى، ئۆلۈم ۋاقتىنىڭ يېقىنلىشىشى.
ئەجەل دەۋزەخى — ئۆلۈم دوزىخى، ئازابلىق، مۇشەققەتلىك ئۆلۈم.
ئەجەل زەھرى — ئۆلۈم ئوغىسى، زەھىرى.
ئەجەل سەررىشتەسى — ئۆلۈم يىپىنىڭ ئۇچى؛ ئۆلۈم ۋاستىلىرى.
ئەجەل سەرسەرى — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم قۇيۇنى.
ئەجەل شامى — ئۆلۈم ئاخشىمى، ئۆلۈم قاراڭغۇلۇقى، ئۆمۈر تۈگىگەن پەيت.
ئەجەل قەسرى — ئۆلۈم قورغىنى، يوقلۇق ئالىمى.
ئەجەل قەفەسى — ئۆلۈم قەپىسى، گۆر.
ئەجەل قۇللابى — ئۆلۈم تانىپى، ئۆلۈم چاڭگىلى.
ئەجەل گورى — ئۆلۈم گۆرى.
ئەجەل مەيى — ئۆلۈم شارابى.
ئەجەل نەخلى — ئۆلۈم دەرىخى.
ئەجەل ئۈيقۇسى — ئۆلۈم ئۇيقۇسى.
ئەجەل ئىلكى — ئۆلۈم قولى.
ئەجەل يېلى — ئۆلۈم شامىلى؛ ئاخىرقى نەپەس، ئۆلۈم نىشانىسى.

ئەجەم [عجم] (ئە) ئەرەب خەلقلىرى ۋە مەملىكەتلىرىدىن باشقىسى؛ ئىران (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىغە ئېيتىلىدۇ):
مەرھەبا سۇلتان ساتۇق بۇغرائى خانىم مەرھەبا،
مەشھەدىگىنى مەككەگى مۇلكى ئەجەم دەرلەر رەۋا.
— زەلىلى.

ئەجەم تىلى — پارس تىلى؛ ئەرەب تىلىدىن باشقا تىل.
ئەجەم شۇئەراسى — پارس شائىرلىرى.
ئەجەم مۇلۇكى — ئىران پادىشاھلىرى.

ئەجەمىي [عجمى] (ئە) پارسىي.

ئەجداد [اجداد] (ئە) [بىرلىكى: جەد (د)] ئاتا ـ بوۋىلار، بوۋا، ئەجداد.

ئەجدەر [اجدر] «ئەژدەر» گە قارالسۇن.

ئەجر [اجر] (ئە) ئەجىر؛ مۇكاپات.

ئەجرام [اجرام] (ئە) جىسىملار، ئاسمان جىسىملىرى.

ئەجز [عجز] (ئە) 1) كۆچسىز، زەئىپلىك، ئاجىزلىق، بېچارىلىق، ئىقتىدارسىزلىق؛ 2) بىمارلىق؛ 3) ئاجىزلىقىنى، تۆۋەنلىكنى تەن ئېلىش:

زىيارەت قىلىپمەن چۈ ئەيلەپ دۇئا،
تۇمەن ئەجز ئىلە كۆرگۈزۈپ ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ئەجز ئەتمەك — ئاجىزلىق قىلماق.

ئەجز كەلتۈرمەك — زەئىپلىك كۆرسەتمەسلىك.

ئەجزۇ تەھەييۇر — ئاجىزلىق ۋە ھەيرەتلىنىش.

ئەجزۇ نىياز — ئاجىزلىق ۋە يالۋۇرۇش؛ ئىلتىجا.

ئەجزا [اجزا] [بىرلىكى: جۈزۇ/ جۇز] 1) بىر نەرسىنىڭ بۆلەكلىرى، بۆلەكلەر، پارچىلار. 2) مۇقاۋىلانمىغان كىتاب ياكى دەپتەرنىڭ بۆلەكلىرى، پارچىلىرى، كىچىك رىسالە (بروشور).

قۇياش ئەجزاسى — قۇياش زەررىلىرى.

ئەجز پەيۋەندە [عجزپيوند] (ئە + پ) ئاجىزلىق، زەئىپلىككە مۇپتىلا؛ مادارسىز، ماغدۇرسىز.

ئەجزكەش [عجزكيش] (ئە + پ) ئاجىز، ئاجىزلىق؛ ئاجىزلىق كۆرسەتكۈچى.

ئەجساد [اجساد] (ئە) [بىرلىكى: جەسەد] جەسەتلەر، گەۋدىلەر، ئۆلۈكلەر.

ئەجلاف [اجلاف] (ئە) سادىدا ۋە گول كىشىلەر، بىلىمسىزلەر، قوپال كىشىلەر.

ئەجلال [اجلال] (ئە) ئۇلۇغلىرام، ھۆرمەت، ھۆرمەتلىك؛ ھۆرمەت قىلماق، ھۆرمەتلىمەك؛ قەدىرلىك.

ئەجمەل [اجمل] (ئە) ياخشى، گۈزەل، ئەڭ گۈزەل، بەك چىرايلىق.

ئەجناس [اجناس] (ئە) [بىرلىكى: جىنس] 1) جىنسلار، تۈرلەر؛ 2) تاۋارلار، مالىلار:

قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.

— ئا. نىزارى.

ئەجنا سۈتەقدىر — مال ۋە مەبلەغ.

ئەجنەبىي [اجنبى] (ئە) باشقا، يېگانە، يات، يات كىشى.

ئەجنەبىي سۆز — باشقا سۆز، يات سۆز.

ئەجۇبە [عجوبه] (ئە) ئاجايىپ؛ ئەجەبلەندۈرگۈچى؛ ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ ـ غارايىپلار.

ئەجۇبە پەيكەر — ئاجايىپ قامەتلىك، ئاجايىپ چىرايلىق، كىشىنى ناھايىتى ھەيران قالدۇرغۇچى جامال.

ئەجۇز [عجوز] (ئە) 1) قېرى خوتۇن (ئايال)، كەمپىر. 2) كۆچمە م: كونا ئالەم؛ 3) جادۇگەر، مەككار.

ئەجۇزە [عجوزه] (ئە) «ئەجۇز» غا قارالسۇن.

ئەجۇبە [اجوبه] (ئە) [بىرلىكى: جەۋاب] جاۋابلار.

ئەجىب [عجيب] (ئە) 1) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق. 2) ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان؛ ئاجايىپ ياخشى.

ئەجىللە [اجله] (ئە) [بىرلىكى: جەلىل] ئۇلۇغلار، كاتتىلار، بۈيۈك زاتلار.

ئەجىللەئى ئەسھاب — ئۇلۇغ سۆھبەتداشلار.

ئەجىللەئى ئەھباب — ئۇلۇغ دوستلار، مۆتىۋەر قەدىردانلار.

ئەخا [اخا] (ئە) تۇغقانلار، دوستلار.

ئەخەسس I [اخص] (ئە) خاسراق، مەخسۇسراق؛ ئەڭ خاس. ئەڭ مەخسۇس؛ ئەڭ خاسلار، ئالىي تەبىقىلەر، ئەڭ يېقىنلار:

«..... ئەگەر چەندە ئۇلار ئەخەسسى ئەرباب ۋە ئەمەززى ئەھباب ئىردىلەر، .....»

— قىدىرى.

ئەخەسسى ئەسھاب — ئەڭ يېقىن سۆھبەتداشلار.

ئەخەسس II [اخس] (ئە) 1) ئەڭ پەخسىق، ئۆتۈپ كەتكەن بېخىل. 2) پەس، خار ـ كىچىك (كىشىلەر).

ئەشرەف ئەخەسس — چوڭ ـ كىچىكلەر.

ئەخەۋى [اخوى] 1) ھەمنەپەسلىك، بۇرادەرلىك، دوستلۇق. 2) ئەخەۋى (تەسەۋۋۇپ ئاتالغۇسى).

ئەخبار [اخبار] (ئە) خەۋەرلەر، مەلۇماتلار، ئۇچۇرلار.

ئەخبار راۋىيلەرى — خەۋەر بەرگۈچىلەر، ھېكايە قىلغۇچىلار.

ئەخباس [اخباث] (ئە) يامان خۇسۇسىيەتلەر، پەسكەشلەر، يارىماسلىقلار؛ ناپاكلىقلار.

ئەخبەس [اخبث] (ئە) ئەڭ ئېپلاس، يامان، پەسكەش، يارىماس؛ ناپاك.

ئەختەچى [اختەچى] 1) ئات باقار، ئاتنا قارىغۇچى، ئاتلار بىلەن ھەپىلەشكۈچى. 2) خەۋەرچى، ئەلچى، خەت توشىغۇچى. 3) كىشىلەرنىڭ لەقىمى.

ئەختەر [اختر] (پ) 1) يۇلتۇز:
تۇلۇڭ ئەيلەدى چۈنكى ئەختەر كەبى،
كى سامبڭ قۇلاقىدا گەۋھەر كەبى.
— ئا. نىزارى.
2) تەقدىر، قىسمەت، بەخت. 3) يۇز، جامال، چىراي، ھۆسن. 4) بايراق، تۇغ. 5) مەنزىل، ماكان؛ شولا.
ئەختەر چېچەكلەرى — چاقنىغان يۇلتۇزلار.
ئەختەر قارا بولماق — بەختسىزلىككە يولۇقماق.
ئەختەر يارۇتماق — يۇلتۇز كۆلۈپ باقماق.
ئەختەرى بەخت — بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى بەلەند سايە — كۆچمە م: شاھزادە ئۇلۇغلار.
ئەختەرى پۇرتاب — پارلاق يۇلتۇز؛ ئەڭ پارلاق يۇلتۇز.
ئەختەرى تابناك — تاڭلىنىپ تۇرىدىغان (يالتىراق) يۇلتۇز.
ئەختەرى تالېئ — ئىقبال يۇلتۇز.
ئەختەرى جەھانتاب — جاھانغا نۇر بەرگۈچى يۇلتۇز؛ جاھاننى نۇرلاندۇرغۇچى يۇلتۇز.
ئەختەرى سەئد — بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى سۇۋگە تۇشمەك — بەختسىز بولماق، نابۇت بولماق.
ئەختەرى سۇھەيلى — سۇھەيلى يۇلتۇزى.
ئەختەرى فەر خۇندە — بەخت يۇلتۇزى، ئىقبال يۇلتۇزى.
ئەختەرى مەسئۇد — مۇبارەك يۇلتۇزى، بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى مۇنخەسىف — تۇتۇلغان يۇلتۇز، قۇياش نۇرىغا يوشۇرۇنۇپ، ئۆز نۇرىنى يوقاتقان يۇلتۇز.
ئەختەرى نەھىس — شۇم يۇلتۇز، بەختسىزلىك يۇلتۇزى.
ئەختەرى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت يۇلتۇزى.
ئەختەر شۇناس [اخترشناس] (پ) مۇنەججىم، ئاستىرونوم.
ئەختەرفىشان [اخترفشان] (پ) كۆز يېشى؛ يىغا.
ئەخرەب [اخرب] (ئە) ئاروز ئۆلچەملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.
ئەخز [اخذ] (ئە) ئېلىش.
ئەخز ئەتمەك — «ئەخز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەخز ئەيلەمەك — ئالماق، تارتىۋالماق؛
ئەخز مالى ھەرام — مەنئى قىلىنغان مالنى ئېلىش ھارام.

ئەخزەر [اخضر] (ئە) كۆپكۆك، يېشىل، سەۋزە رەڭ:
كۆرۈنۈر سېپىرى ئەخزەر، سەمەن چۇ سۇنبۇلە تەر،
كېچىلەردە ئاي ئەختەر، تاڭ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.
ئەخزەر بولماق — كۆكەرمەك، كۆپكۆك بولماق.
ئەخزەر خىلئەت — يېشىل تون.
ئەخزەر گىياھ — يېشىل ئۆسۈملۈك.
سېپىرى ئەخزەر— كۆپكۆك ئاسمان.
ئەخزەرپۇش [اخضرپوش] (ئە + پ) يېشىل كىيىملىك، يېشىل كىيىم كىيگەن؛ كۆك كىيىم كىيگەن؛ دەرۋىش، سوپى.
ئەخزەرگون [اخضركون] (ئە + پ) يېشىل رەڭلىك، يېشىل رەڭ.
ئەخزەرۇەش [اخضروش] (ئە + پ) يېشىل، يېشىلغا مايىل.
ئەخزەرى [اخضرى] (ئە) يېشىل رەڭلىك، كۆپكۆك بويالغان؛ ھاۋارەڭ.
ئەخسوم [اخسوم] «ئاخسوم» غا قارالسۇن.
ئەخسۇملەماق [اخسوملاماق] «ئاقسۇملاماق» قا قارالسۇن.
ئەخكەر [اخكر] (پ) 1) يېنىپ تۇرغان ئوت؛ چوغ:
داغى پەرزەنت جىسىم ئارا جانىمنى ئۆرتەپ قىلدى كۇل،
نەچچە يىغلاپ ئۆچمەدى خاكستەر ئىچرە ئەخگەرىم.
— مەھزۇن.
2) ئاشىق.
ئەخگەر قىلماق — ياندۇرماق، ئوتقا سالماق.
ئەخگەر كۆڭلى — چوغدەك يېنىپ تۇرغان يۈرەك.
ئەخگەر ئولماق — چوغلانماق، يانماق.
ئەخگەرنىشىن [اخكرنشين] (پ) چوغدەك تۇرغۇچى، كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ چوغقا چۈشكەن؛ ئۆزىنى ئوتقا تۇرغان.
ئەخلات [اخلاط] (ئە) [بىرلىكى: خىلىت] 1) خىلىتلار، ئارىلاشمىلار. 2) ئەخلەتلەر. 3) كۆچمە م: ھەر خىل پىكىرلەر.
ئەخلاق [اخلاق] (ئە) خۇلق، قىلىق، پېئىل؛ ئەدەپ، ئەخلاق.
ئەخلاقى ھەمىدە — ياخشى، ماختاشقا ئەرزىيدىغان خۇلق، ئەدەپ.
ئەخى I [اخى] (ئە) «ئەخمي» گە قارالسۇن.
ئەخى II [اخى] ئاخىر (يارەمچى سۆز)؛ نەتىجە.
ئەخمي [اخى] (ئە) 1) ئالىي ساخاۋەت ئىگىسى، ئەڭ

سېخي كىشى. 2) ئاكا ـ ئۇكا دوست، ئاغىنە، ھەمنەپس؛ 3) كىشى ئىسمى؛ لەقەم.

ئەد(د) [عد] 1) سان، ساناق، ھېساب. 2) قاتار؛ 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە؛ 5) مەرتەم، قېتىم.

بىھەددۇ ئەد(د) — سان ـ ساناقسىز.

ھەددۇ ئەد — سان ـ ساناق، چەك ـ چېگرا؛

I **ئەدا** [ادا] (ئە) 1) بايان، ئىپادىلەش. 2) ئۆتەش؛ تۆلەش، بېجىرىش. 3) تەلەپپۇز؛ مەنە. 4) سۆز؛ ئىبارە. 5) بىرەر ئىشنىڭ ئىجراسى، بېجىرىلىش يوسۇنى؛ تەلەپپۇزغا سېلىش. 6) سۆز ئاخىرى، قوشۇمچە.

ئەدا ئەيلەمەك — بېجىرمەك.

ئەدا بولماق — بەجا كەلتۈرۈلمەك؛ ئەمەلگە ئاشماق؛ ئاخىرىغا يەتكۈزۈلمەك، تۈگىمەك.

ئەدا تاپماق — ئىپادىلىمەك.

ئەدا قىلماق — يېزىپ تۈگەتمەك.

ئەدا تۈزمەك — 1 بەجا كەلتۈرمەك، بېجىرمەك، ئۆتەمەك. 2) ئورۇنلاشتۇرماق. 3) يەتكۈزمەك. 4) باشتىن ساقىت قىلماق؛ 5) بايان ئەتمەك، ئىپادىلىمەك.

ئەدا يەتمەك — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگەتمەك، تامام بولماق.

ئەدائى قەرز قىلماق — بۇرچىنى ئۆتىمەك.

ئەدائى مەئنەۋي — ئىچكى روھى، قەلبىنى سۆزسىز بايان قىلىش.

II **ئەدا** [ادا] (پ) ناز ـ كەرەشمە، گۈزەل قىلىقلار.

ئەدالە [عدالە] (ئە) ئادىللىق.

جامى ئەدالە — ئادىللىق قەدەھى؛ ئىنساپ يۈزىسىدىن تۇتۇلغان جام.

ئەدالەت [عدالت] (ئە) ھەققانىيەت؛ ئىنساپلىق، شەپقەتلىك، ئادىللىق.

ئەدالەت ئالەمى — ئىنساپ، رەھىمدىللىك دۇنياسى؛ دەۋرى.

ئەدالەت ئەۋجى — ئادالەت، ئاسمىنى؛ ياشاش يۈكسەكلىكى.

ئەدالەت پەرتەۋى — ئادالەت نۇرى، شولىسى، يالقۇنى.

ئەدالەت تەرقى — ئىنساپ، ئادىللىق يولىورۇقى، قانۇنى.

ئەدالەت جەھانى — ئادىللىق دۇنياسى، ئالىمى، دەۋرى.

ئەدالەت چەمەنى — ئادالەتنىڭ پەيتى.

ئەدالەت سېپەرى — ئادالەت ئاسمىنى، يۈكسەك ئادىللىق.

ئەدالەت گۈستەر — ئادالەتنى كېڭەيتكۈچى، يايغۇچى.

ئەدالەت ھەۋاسى — ئىنساپ يولىورۇقى.

ئەدالەت ئۆيىدىن سەددى ئىسكەندە ئەتمەك — ھەققانىيلىك تۈزۈمىنى مۇستەھكەملىمەك.

ئەدالىق [ادالىق] 1) جاراڭلىق. 2) ئىپادىلىك.

ئەدامەئۇمرەھۇ [ادامەعمرە] (ئە) تەڭرى ئۇنىڭ ئۆمرىنى ئۇزاق قىلسۇن!

ئەدانىي [ادانى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدنا] ناھايىتى تۆۋەن كىشىلەر، خارلار.

ئەداۋەت [عداوت] (ئە) دۇشمەنلىك، ئاداۋەت، قارىمۇقارشىلىق، ئۆزئارا زىددىيەت.

ئەداۋەت ئەبۇابى — ئاداۋەت، دۇشمەنلىك ئىشكى.

ئەداۋەت كۆرگۈزمەك —قارشىلىق قىلماق.

ئەداۋەت ئەييامى — دۇشمەنلىك دەۋرى، مۇددىتى.

ئەداۋي [اداوى] (ئە) دورىلار، ئوق ـ دورىلار، پارتلاتقۇچ دورىلار؛ دورا ـ دەرمانلار.

ئەدەب [ادب] (ئە) 1) ياخشى تەربىيە، مۇڭاپىق ھەرىكەت، ياخشى خۇلق. 2) ئىلىم، بىلىم، پەزىلەت ۋە كامالەت. 3) تەلىم ـ تەربىيە. 4) تەنبىھ؛ جازا.

ئەدەب ئەتمەك — جازاسىنى تارتماق.

ئەدەب ئەھلى — ئەدەپلىكلەر؛ دانىشمەن كىشىلەر.

ئەدەب بۇيرۇماق — جازا بەلگىلىمەك.

ئەدەب بىناسى — ئەدەپ ۋە ئەخلاق چېگرالىرى، پەردىسى.

ئەدەب تەركى — ئەدەپسىزلىك.

ئەدەب رەسمى — ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىسى، تەرتىپى.

ئەدەب قىلماق — 1) تەربىيە بەرمەك، ئەدەپ ئۆگەتمەك؛ 2) جازا بەرمەك، جازالىماق؛ ئاگاھلاندۇرماق.

ئەدەبگاھ [ادبگاه] (ئە + پ) تەربىيە ئورنى، مەكتەپ.

ئەدەد [عدد] (ئە) 1) سان؛ مىقدار؛ ساناق، ھېساب:

قەدەمنى ئەدەد بىرلە باسغىل ساناپ،
كى ئاگاھلىق بىرلە ھەريان قاراپ.

— ئا. نىزارى.

2) قاتار. 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە. 5) مەرتەم.

ئەدەددىن فۇزۇن — ھەددىدىن زىيادە، سان ـ ساناقسىز:

ئەدەددىن فۇزۇنراق ئىدى لەشكەر،
شۇ جاڭدە يەكتا ئىدى ھەر بىرى.

— ئا. نىزارى.

ئەدەد كەسرەتى — سانىنىڭ كۆپلۈكى.

ئەدەد مەخلەسى — ساناش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان سان؛ يىغىندى.

ئەدەبسىز [عددسيز] سان ـ ساناقسىز، ھېسابسىز، كۆپ.

ئەدەدلىغ [عددليغ] سانلىق.

ئەدەس [عدس] (ئە) ماشنىڭ بىر خىلى، يېسمۇق، ئاق ماش.

ئەدەش [عدش] (ئە) نامى ئوخشاش، ئىسمداش.

ئەدەم [عدم] (ئە) 1) يوق، يوقلۇق. 2) نابۇت، ئۆلۈم.

ئەدەم ئەتمەك — يوقاتماق، يوق بولماق؛ ھالاكەتكە يەتكىلاشتۇرماق.

ئەدەم ئەيلەمەك — يوق قىلماق، نابۇت قىلماق.

ئەدەم بولماق — 1) يوقالماق، يوق بولماق؛ 2) ئۆلمەك، يەر يۈزىدىن يوقالماق. 3) يامان ئەھۋالغا قالماق.

ئەدەم تەرىقى — يوقلۇق يولى.

ئەدەم تۇنى — پەيدا بولۇشتىن ئاۋۋالقى يوقلۇق.

ئەدەم خانە قاھى — ئۆزىنى (خۇدادىن ئۆزگىنى) ئۇنتۇش جايى.

ئەدەم دەرياسى — يوقلۇق دەرياسى؛ يوقلۇق ئېقىمى.

ئەدەم دۇرجى — ئۆزلۈكسىز يوقىتىدىغان جاي.

ئەدەم رىشتەسى — يوقلۇق يېپى، يوقلۇق تۇزىقى.

ئەدەم سەھراسى — يوقلۇق سەھراسى.

ئەدەم شامى — يوقلۇق قاراڭغۇلۇقى، يوقلۇق تۇنى.

ئەدەم قىلماق — يوق قىلماق.

ئەدەم كۆنجى — يوقلۇق بۇرجىكى.

ئەدەم كۆيى — يوقلۇق كوچىسى، مەنزىلى.

ئەدەم كىشۋەرى — يوقلۇق مەملىكىتى، ئۇ دۇنيا.

ئەدەم مۈلكى — يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم مىسرى — يوقلۇق شەھرى؛ يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم نىھانخانەسى — يوقلۇق، يوشۇرۇنلۇق؛ كۆرۈنمەسلىك؛ يوقتىن بار بولۇش، تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش.

ئەدەم ۋىلايەتى— يوقلۇق، نابۇتلۇق ۋىلايىتى.

ئەدەم ئىقلىمى — يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم يولىن تۇتماق — يوقىتىشقا كىرىشمەك.

ئەدەمى تەئەييۇن — تايىنى يوق؛ ئىشەنچسىزلىك؛ بەكۆڭۈلسىزلىك.

ئەدەمى تەربىيە — تەربىيىلىمەسلىك.

ئەدەمى تەمەئ — تەمەسىزلىك، تەمە قىلماسلىق.

ئەدەمى مۇناسىبەت — باغلانمىغان، باغلانمايدىغان.

ئەدەمى ئۇلفەت — كۆڭۈل يېقىنلىقىنىڭ بولماسلىقى، ئاشناسىزلىق، ئۇزۇرا قەدىرسىزلىك.

ئەدەمگام [عدم كام] (ئە + پ) قەدەم قويمىغان، ئۇچرىمىغان؛ بار بولمىغان.

ئەدەمۋار [عدم وار] (ئە + پ) يوققا ئوخشاش، يوقتەك، يوقلۇق.

ئەدەمۋار ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۇنتۇماق.

ئەدەن [عدن] (ئە) يەمەندە ئەڭ ياخشى مەرۋايىتلىرى بىلەن مەشھۇر بولغان بىر ئارالنىڭ نامى.

دۇررى ئەدەن — ئەدەن ئۇنچىسى:

مىڭ ساغەر ئىچىلسە ئۇيلەكسەم ئاڭا ھەيران،
يەرنىڭ تېھدا دۇررى ئەدەن بولسا كېرەك.

— قەدىرى.

ئەدەۋات [ادوات] (ئە) [بىرلىكى: ئەدات] ئەسۋابلار، قوراللار.

ئەدل [عدل] (ئە) 1) ئادالەت، ئادىللىق، توغرىلىق، ھەققانىيلىق؛ ھەقلىق:

ئەگەر ئەدل ئىلە چىقسە ئاتى ئانىڭ،
جەھان ئىچرە ياخشى سىفاتى ئانىڭ.

— ئا. نىزارى.

2) ئىنساپ.

ئەدل ئاياغى — مۇرۇۋۋەت، جامى؛ ياخشىلىق؛ مەرھەمەت.

ئەدل ئەمرى — ئادىللىق يولىيورۇقى؛ ئادىللىق كۆرسىتىمىسى.

ئەدل ئەھلى — ئادالەتلىكلەر، ئادىللار.

ئەدل ئەۋزانى — ھەقىقەت ئۆلچىمى، مىزانى.

ئەدل ئەيلەمەك — ئىنساپ، ھەققانىيلىق كۆرسەتمەك، ئادالەت يولىنى تۇتماق.

ئەدل بارۇسى — ئادالەت قولى؛ ئىرادە.

ئەدل بوستانى — ئادالەت باغى؛ ئادالەتنىڭ گۈللىنىشى، ياشنىشى.

ئەدل بۇنيادى — ھەققانىيلىقنى ئورنىغا قويۇش، ئادالەتنى تىكلەش.

ئەدل تەرىقى — ئادالەت يولىيورۇقى.

ئەدل جويبارى — ئادالەت، ئىنساپنىڭ يولغا قويۇلۇشى.

ئەدل زەنجىرى — ئادالەت زەنجىرى.

ئەدل سازىنى تۇزمەك — ئادالەت ئورناتماق.

ئەدل قانۇنى — ئادالەت يولىيورۇقى.

ئەدل قۇياشى — ئادىللىق، ئادالەتچىلىكنىڭ پارلاق ئەنئەنىسى.

ئەدل قىلماق — ئادالەت يۈرگۈزمەك.

ئەدلۇداد — ئادالەت، ئىنساپ، ھەققانىيلىق بىلەن ئەرز سوراش.

ئەدل ئۆيىنى مەئمۇر ئەيلەمەك — ئادالەتلىك، ھەقـ قانىيلىقنى ئورنىغا قويماق؛ ئادالەتلىك بۇرچىنى ئادا قىلـ ماق.

ئەدلچە [عدلچە] ئادالەتكە ئوخشاش؛ ئادالەتچىلىك، ئادىلـ لىقچە.

ئەدن [عدن] (ئە) جەننەت، باغ.

ئەدنا [ادنا] (ئە) 1) تۆۋەن، ئـەڭ پەس. 2) ئازغىنـا. 3) كىچىككىنە، ئەرزىمىگەن:

بۇ دېھقانچىلىق كەسىبى ئەئلا دۇرۇر،
كى ئاندىن بۆلەك بارچە ئەدنا دۇرۇر.

— غەربىي.

4) تۆۋەن تەبىقە ئادەملىرى، جەمئىيەتنىڭ تۆۋەن تەبىقىسى؛ خار ـ زار كىشىلەر:

ئەدنازادە — تۆۋەن ئادەملەر پەرزەنتى، ئەۋلادى.

ئەدنا مەقام — ئەڭ پەس ئورۇن؛ ئەڭ تۆۋەن ئورۇن.

ئەۋ ئەدنا — پەسرەك، يېقىنراق (قۇرئاندىكى بىر ئايەتكە ئىشارە).

ئەدھان [ادهان] (ئە) خۇشبۇي ماددا؛ ياغلار.

ئەدھەم [ادهم] (ئە) 1) قارا؛ قارا تورۇق ئات. 2) ئىسىم (پادىشاھلىقتىن ۋاز كېچىپ، تەسەۋۋۇپ ـ سوپىلىق يولىغا كىرگەن بەلخ پادىشاھى ئىبراھىمنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسـ مى):

چۇ ئىبراھىمى ئەدھەم تەختۇ تاجىدىن گۈزەر ئەيلەپ، ئۆزىنى ئاجىز بىچارەۋۇ بىخانمان قىلغانى.

— زەلىلى.

ئەدۇ [عدو] (ئە) «ئەدۇۋ» غا قارالسۇن.

ئەدۇۋ [عدو] (ئە) دۈشمەن، ياۋ، رەقىب:

يېقىلدى دەپ زەلىلىنى ئەدۇۋ شا ئولماغىل ھەرگىز،
مەبادىكارى ئانىڭ سۇلتان ساتۇن بۇغرا خانىم بار.

— زەلىلى.

ئەدۇۋ دامى — دۈشمەن تۇزىقى؛ دۈشمەننىڭ ھىيلىسىگە گىرىپتار بولۇش.

ئەدۇۋدىن مۇبەررا قىلماق — دۈشمەندىن خالىي قىلـ ماق، قۇتۇلدۇرماق.

ئەدۇۋ قەسدى قىلماق — دۈشمەننى يوقىتىشقا بەل باغلىماق.

ئەدۇۋبەند [عدوبند] (ئە + پ) دۈشمەننى ئەسىر قىلغۇـ چى، قولغا چۈشۈرگۈچى.

ئەدووش [عدووش] (ئە + پ) دۈشمەنلەرچە قىلىق، دۈشمەنلىك قىلىش؛ دۈشمەنگە ئوخشاش ئىش تۇتقۇچى، دۈشـ مەن سۈپەت.

ئەدۋار [ادوار] (ئە) [بىرلىكى: دەۋر] 1) دەۋرلەر، ئايلىنىشلار. 2) مۇزىكا ئىلمىنىڭ بىر ساھەسى. مۇزىكا نەزەرىيىسى، شەرق مۇزىكىسىنىڭ كونا نوتا ئۈسۈلى. 3) مۇزىكىشۇناسلىق؛ مۇزىكىغا ئائىت كىتابلار.

ئەدۋار ئىلمى — مۇزىكىشۇناسلىق ئىلمى، مۇزىكا نەزەـ رىيىسى.

ئەدۋىيە [ادويه] (ئە) [بىرلىكى: دەۋا] داۋالار، دورىلار.

ئەدىب [اديب] (ئە) 1) تەربىيىچى، مۇئەللىم (ئۇـ قۇتقۇچى). 2) ئەدەبىياتچى.

ئەدىل [عديل] (ئە) 1) قەدر ـ قىممەتتە بىر ـ بىرى بىلەن باراۋەر بولغان ئىككى نەرسە ياكى ئىككى ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 2) تۆگە ئۈستىدە ئىككى كاجىۋاندا ئولتۇرغان ئىككى ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 3) ئوخشاش، تەڭ، باراۋەر.

ئەدىلسىز [عديل سيز] (ئە) مىسلىسىز، ئوخشىشى يوق، تەڭداشسىز؛ يېگانە.

ئەدىم [عديم] (ئە) يوق، بولمىغان، تېپىلماس.

مىسلىڭ ئەدىم — ئوخشىشىڭ، تەڭدىشىڭ يوق.

ئەدىمۇلمىسل [عديم المثل] (ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.

ئەدئىيە [ادعيه] (ئە) [بىرلىكى: دۇئا] دۇئالار.

ئەديان [اديان] (ئە) [بىرلىكى: دىن] دىنلار.

ئەر [ار] (پ) 1) «ئەگەر» باغلىغۇچىسىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى (كلاسسىك ئەدەبىياتتا ۋەزىن ئېھتىياجى بىلەن «ئەـ گەر» سۆزى «ئەر» شەكلىدە قىسقارتىلىپ ئىشلىتىلگەن). 2) خاھ، خاھى:

ئەگەر مۇسلىھىمەن ئەر مۇفسىد، ۋەگەر ئاشتىمەن ئەر ئابىد،
نې ئىشىڭ بار سېنىڭ زاھىد، مېنىڭكى ئىختىيارىم بار.

— بابىر.

ئەرابە [عرابه] (پ) ھارۋا.

ئەراجىف [عراجيف] (ئە) بىھۇدە سۆزلەر، مىش ـ مىش گەپلەر.

ئەرازى [اراضى] (ئە) [بىرلىكى: ئەرز] يەرلەر، زېمىنلار، جايلار، ماكانلار.

ئەرازىل [اراذل] (ئە) ئەڭ رەزىللەر، پەسكەشلەر؛ ئەڭ تۆۋەن (پەس) تەبىقە ۋەكىللىرى؛ ناكەسلەر:

سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئەرايىس [عرايس] (ئە) [بىرلىكى: ئەروس] كېلىنلەر، كېلىنچەكلەر؛ گۈزەللەر.

ئەرەب [عرب] (ئە) 1) ئەرەب خەلقى؛ ئەرەب كىشىسى. 2) ئەرەبستان، ئەرەب مەملىكىتى.

ئەرەب بەررى — ئەرەب مەملىكىتى، ئەرەبستان.

ئەرەبچە [عربى] (ئە) 1) ئەرەبچە؛ ئەرەبكە، ئەرەب تىلىغا تېگىشلىك؛ ئەرەب، ئەرەب خەلقىگە مەنسۇپ.

ئەرەبىيات [عربيات] «ئەرەبىيەت» كە قارالسۇن.

ئەرەبىيە [عربيه] (ئە) ئەرەب تىلى ئىلمى.

ئەرەبىيە ئۇلۇمى — ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى، ئەدەبىيات قائىدىلىرى، مەنتىق، ئارۇز، قافىيە ئىلمىلىرى.

ئەرەبىيەت [عربيت] (ئە) ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتى؛ ئەرەب تىلىغا ئائىت، ئەرەبچە.

ئەرئەر [عرعر] (ئە) قارا ئارچا، تاغ سەرۋ دەرىخى:

قاشى مېھراب تا مۇنبەر، كۆزىدۇر چەشمەئى كەۋسەر،
قەدى چۈن سەرۋ يا ئەرئەر يۈرۈشى كەبكى خۇشرەفتار.

— نەۋبەتى.

ئەرز [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلىدە بولماي، كېيىن پەيدا بولغان ۋاقىتلىق سۈپىتى.

ئەرەس [ارس] (ئە) ئەزەربەيجاندىكى بىر دەريانىڭ نامى.

ئەرەسات [عرصات] (ئە) [بىرلىكى: ئەرسە] 1) بوش مەيدان مەنسىدىكى ئەرسە سۆزىنىڭ كۆپلۈكى؛ 2) غوۋغا، توپىلاڭ، قىيامەت.

ئەرەستۇ [ارسطو] (يۇنانچە + ئە) يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن ئارىستوتېل ئىسمىنىڭ ئەرەبچە شەكلى.

ئەرەش [ارش] (ئـە) ئۇزۇنلـۇق ئۆلچىمى (50 ـ 60 س.م).

ئەرەفات [عرفات] (ئە) ئەرەبىستانىنىڭ مەككە شەھىرى ئەتراپىدىكى بىر تاغنىڭ نامى.

ئەرەق I [عرق] (ئە) تەر.

ئەرەقى پىشانى — پېشانە تەرى.

ئەرەق II [عرق] (ئە) ئىچىملىك، ھاراق.

ئەرەق رىز [عرق ريز] (ئە + پ) تەر تۆككۈچى؛ مېھنەتكەش، مېھنەت سۆيەر.

ئەرەقناك [عرقناک] (ئە + پ) تەرلىك، تەرلىگەن.

ئەرەقنىشىن [عرقنيشين] (ئە + پ) تەرگە چۆمۈلگەن، تەرگە پاتقان.

ئەرەقنىشىن گۆل — مەھبۇبەنىڭ قىزىرىپ تەرلىگەن يۈزى.

ئەرباب [ارباب] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا لايىق كىشىلەر، ئىش ئىگىلىرى، پەزىلەت ئىگىلىرى. 2) ئەمەلدارلار، ئۇلۇغلار:

كەئبەئى ئەربابى ھاجەت قاشلارىڭ مېھرابىدۇر،
قىبلەئى ئەھلى مۇھەببەت خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.

— ئاتابى.

ئەربابى بىينەنىش — كۆرگۈچىلەر، بىر ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى كۆرەلەيدىغانلار.

ئەربابى تەغافۇل — غەپلەت ئىگىلىرى، غاپىللار، غەپلەتتە قالغانلار.

ئەربابى دىن — دىن ئەربابلىرى:

دېدى: ئەي ماڭا پىر ئەربابى دىن،
ئەمانەت سۆزۈمنى تۇتۇڭ مۇتمەئىن.

— ئا. نىزارى.

ئەربابى مەئانى — مەنە بىلگۈچى كىشىلەر؛ ئالىملار.

ئەربابى ھەقىقەت — ھەقىقەت يولىنىڭ ئىگىلىرى؛ ھەقىقەت كۆزلىگۈچىلەر.

ئەربابى ۋەزايىف — ۋەزىپە ئىگىلىرى، دۆلەت ئەربابلىرى.

ئەرباغ [ارباغ] سېھىر، كـۆز بويـاش، ئەفسـۇن؛ ئۇرۇلۇپ ـ چىرمىشىپ تۇرۇش.

ئەربەدە [عربده] (ئە) شاۋقۇن ـ سۈرەن، توپىلاڭ، قىيچۇ (چۇقان)، غوۋغا؛ مەستانە ۋارقىراش.

ئەربەدە ئەيلەمەك — شاۋقۇن ـ سۈرەن سالماق، ۋارقىراپ ـ جارقىرىماق، قىيا ـ چىيا قىلماق؛

ئەربەدە بۇنياد ئەتمەك — شاۋقۇن ـ سۈرەن كۆتۈرمەك، توپىلاڭ، تەرتىپسىزلىك قىلماق.

ئەربەدە قىلماق — «ئەربەدە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

بەبرىكى جۇنۇن بېشەسىن ئەربەدە قىلدى،
رۇباھ سۇفەت ئەقىل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.

— زەلىلى.

ئەربەدەجو [عربدەجو] (ئە + پ) غوۋغا قوزغاتقۇچى، توپىلاڭچى.

ئەربەدەگەر [عربدەكر] (ئە + پ) جاڭجالكەش، غوۋغاچى، ماجىراچى.

ئەربەئىن [اربعين] (ئە) 1) چىللە، قىرىق كۈن؛ قىرىق كۈن ئىبادەت قىلىش:

ئەربەئىن ئولتۇردى بولغايكىم رىيادىن شەيخلەر،
قول ئاچىپ ھەرگىز دۇئا قىلماس نىيازى بولماسا.

— زەلىلى.

2) جامىي ئەسىرىنىڭ نامى. 3) قىرىق ھەدىس (ئەسەر نامى).

ئەربەئىن ئەھلى — قىرىق ھەدىس يازغانلار.

ئەربەئىن ھەدىس — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەشھۇر قىرىق ھەدىسى، قىرىق سۆزى، نەسىھىتى.

ئەرتەنماق [ارتانماق] «ئەرتىلماق» قا قارالسۇن.

ئەرتىلماق [ارتيلماق] 1) ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك. 2) پاكلانماق، ئېرتىلماق.

ئەرجۈمەند [ارجمند] (پ) 1) ئېزىز، ئىززەتلىك، قەدىرلىك، قىممەتلىك، ھۆرمەتلىك، شەرەپلىك، مۆتىۋەر، دانىشمەن، ئەقىللىق:

ھەممە جانداراڭ بولۇپ بەھرىمەند،
كى ھەمدۇل سەنا بىرلەردۇر ئەرجۈمەند.

— غەرىبى.

2) ئەرزىيدىغان، لايىق، سازاۋەر. 3) مەشھۇر، ئۇلۇغ-ۋار. 4) يېتىشىش قىيىن بولغان نەرسە.

ئەرجۈمەند ئەتمەك — سازاۋەر قىلماق؛ ئىززەتلىك قىلماق، ئېزىزلىمەك؛

ئەرجۈمەند ئەيلەمەك — ئىززەتلىك، ئابرۇيلۇق قىلماق، ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىك.

ئەرجۈمەند بولماق — ئىززەتلىك، قەدىرلىك بولماق؛ بەھرىمەن بولماق.

ئەرجۈمەند تۇتماق — ئۆزىنى چوڭ تۇتماق؛

تۇتار ئېردىم ئاندىغ بەسى ئەرجۈمەند،
بارى مۇلكلەردىن ئىدى دىل پەسەند.

— ئا. نىزارى.

ئەرجۈمەند قىلماق — «ئەرجۈمەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرچە [ارچه] (پ) «ئەگەرچە» نىڭ قىسقارغان شەكلى؛ ئەگەر، ئەگەرچە، گەرچە.

ئەردەۋان [اردوان] (پ) قەدىمكى ئىراندىكى ئەپسانىۋى بىر پادىشاھنىڭ نامى؛ 2) ئىراندىكى قەدىمكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئەردەۋىل [اردويل] ئاقسۇنىڭ قەدىمكى نامى:

شەھرى ماچىندىن زەللىلى تالىبە ئەيلەپدۇر سەفەر،
ئەردەۋىل ئىلە كۆچارۇ سەير تۇرپاندۇر تەمەڭ.

— زەللىلى.

ئەرراس [عراس] (ئە) ھاڭراش، ھۆركىرەش (يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ۋارقىرىشى).

ئەرراس ئىزھار قىلماق — ھاڭرىماق.

ئەرراق [عراق] (ئە) 1) پالچى، رەمبال، يۇلتۇزغا قاراپ پال باققۇچى، مۇنەججىم. 2) داخان، باخشى، پىرىخون. 3) سەنئەتكار، سەنئەت ئەھلى.

ئەررە [اره] 1) ھەرە (ياغاچ كېسىشتە ئىشلىتىدىغان سايمان). 2) لەھەك ببلىقنىڭ ئارقا قانىتىنىڭ چىشلىرى:

باشىغە قويۇپ ئول زەمان ئەررەئى،
دەمىن ئاسۇادى، چىقمادى، زەررەئى.

— ئا. نىزارى.

ئەررەفىق [الرفيق] (ئە) «ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق» قا قارالسۇن.

ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق — «ئاۋۋال يولداش بول، ئاندىن سەپەرگە چىق» مەنىسىدىكى ئەرەبچە ئىبارە (ماقال).

ئەرز Ⅰ [ارض] (ئە) يەر، زېمىن، يەر يۈزى:

ئاسمانو ئەرزۇ ئەبرۇ ئاقتاب،
ئافەرىنىش بەھرىدىن گويا ھۇباب.

— زەللىلى.

ئەرز سەتھى — يەر يۈزى، يەر ئۈستى.

ئەرزۇ سەما — يەر ۋە ئاسمان؛

ئىشق بىر ئوتدۇركى ئۆچمەس تۇنۇ كۈن سوزانەدۇر،
ئۇچقۇنى تۇشمەس ساڭا ئەرزۇ سەمادا ئىستەگىل.

— گۇمنام.

ئەرزى ساكىن — جەمجىت تۇرغان يەر، بە قارار تۇرغان يەر.

ئەرزى ۋە سېما — كەڭ يەر، دۇنيا.

ئەرزىي كۇتۇب — يەر كىتابلىرى، دۇنياۋى كىتابلار.

ئەرز Ⅱ [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئېنى، كەڭلىكى.

ئەرز Ⅲ [عرض] (ئە) 1) بايان، مەلۇمات؛ ئىزھار، مۇراجىئەت، ئىستەك، ئىلتىماس؛ شىكايەت. 2) كۆرسەتىش، نامايىش قىلىش؛ ھاۋالە قىلىش.

ئەرز ئەتمەك — 1) بايان قىلماق، (مەقسىتىنى) ئىزھار قىلماق. 2) كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، قوبۇل قىلىشقا ھاۋالە قىلماق.

ئەرز ئەيلەمەك — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق؛ ئىزھار قىلماق.

ئەرز قىلماق — «ئەرز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرزگە يەتكۈزمەك — بايان ئەتمەك.

ئەرز ئولماق — بىلدۈرمەك؛ مەلۇم قىلماق.

ئەرزى پەيام — خەۋەر يەتكۈزۈش، دېرەك بېرىش.

ئەرزى تەزەللۇم — زۇلۇم كۆرگەنلىكىنى بايان قىلىش.

ئەرزى دۇئا ئەيلەمەك — دۇئايى سالام ئېيتماق، بىلدۈرمەك.

ئەرزى رۇخسار — يۈز كۆرسىتىش، بەت ئېچىش.

ئەرزى فەساھەت — پاساھەت مەيدانى، بابى، ساھەسى.

ئەرزى كارامەت ئەيلەمەك — مۆجىزە كۆرسەتمەك.

ئەرزى كەرەم قىلماق — سېخىيلىق كۆرسەتمەك.

ئەرزى مۇسقىي — مۇزىكا ئاڭلىتىش.

ئەرزى نىياز — 1) سالام، دۇئا. 2) زارلىنىش، يالۇۋۇرۇش.
ئەرزى نىياز ئەتمەك — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزى نىياز ئەيلەمەك — 1) موھتاجلىق دەردىنى بايان قىلماق، ھاجەتمەنلىكنى بىلدۈرمەك. 2) دۇئايى سالام ئېيتماق؛ ھاجەت مەقسىتىنى بىلدۈرمەك؛
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى قۇللۇغدا ئەرزى نىياز ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.
ئەرزى نىياز قىلماق — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزى نىياز ئولماق — زارلانماق، يالۇۋرماق، ئىلتىجا قىلماق.
ئەرزى نىياز ئىزھارى بولماق — موھتاجلىقنى ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ھال ـ ھال — ئەھۋال بايانى.
ئەرزى ھال ئەيلەمەك — (مەقسىتىنى) ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ھۇنەر — ھۇنەر كۆرسىتىش.
ئەرزى ئىخلاس ئەيلەمەك — ئىخلاس، سەمىمىي دوستلۇق كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ئىمان ئەتمەك — ئىمانغا دەۋەت قىلماق، مۇسۇلمانلىققا دەۋەت قىلماق.
ئەرزاق [ارزاق] (ئە) [بىرلىكى: رىزق] رىزقلار، ئوزۇقلار.
ئەرزال [ارذال] (ئە) [بىرلىكى: رەزىل] 1) پەسكەشلەر؛ رەزىللەر؛ پەس ئادەملەر؛ تۆۋەن؛ قەبىھ، پەس. 2) تۆۋەن تەبىقە، تۆۋەن تەبىقە كىشىلىرى، ئاۋام خەلق.
ئەرزال تەمەللۇقى — پەس كىشىلەرنىڭ خۇشامىتى.
ئەرزالۇ ئەشراب — تۆۋەن ۋە يوقىرى تەبىقىلەر.
ئەرزالۇ دۇرد ئاشام — مەي ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى تۆۋەن كىشىلەر.
ئەرزانىي [ارزانى] (پ) بەرىش، بېغىشلاش، لايىق كۆرۈش؛ سازاۋەر؛ مۇيەسسەر؛ لايىق، مۇۋاپىق.
ئەرزانىي ئەتمەك — «ئەرزانىي ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزانىي ئەيلەمەك — لايىق كۆرمەك، بېغىشلىماق.
ئەرزانىي تۇتماق — مۇيەسسەر قىلماق.
ئەرزە [عرضە] (ئە) ئەرز؛ ئىلتىماس؛ ئىزھار؛ شىكايەت.
ئەرزە قىلماق — بايان قىلماق، بىلدۈرمەك.
ئەرزەداشت [عرضەداشت] (ئە + پ) ئەرز قىلىش، ئەرز تۇتۇش؛ ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىش؛ ئىستەك، مەقسەتنى خەت ئارقىلىق بىلدۈرۈش.
ئەرزە داشت قىلماق — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق، مەقسىتىنى ئېيتماق.
ئەرزەندە [ارزنده] (پ) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:
بېگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۇن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.
2) ئەركە، سۆيۈملۈك.
ئەرسە [عرصه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەرسات] 1) مەيدان، سەھنە، بىنا قۇرۇلىدىغان كەڭ مەيدان؛ كەڭلىك:
بولدى چۇن زەررىن لەۋا سۇيىغ ئاقلىغدىن نۇرى بار.
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.
2) شاھمات تاختىسى. 3) ئالەم، دۇنيا:
ئەرسەئى ئاسمان — ئاسمان بوشلۇقى؛ يۇزى.
ئەرسەئى ئافاق — ئۈپۈقلار كەڭلىكى؛ كۆڭ، ئاسمان:
شورىشى جۇنۇنۇڭدىن تولدى ئەرسەئى ئافاق،
رەقس قىل زەللى سەن تابەكەي فەراموشى.
— زەللى.
ئەرسەئى ئالەم — ئالەم بوشلۇقى، يەر يۇزى.
ئەرسەئى باگەھ — پادىشاھ زىياپەتخانىسىنىڭ سەھنىسى.
ئەرسەئى بەزم — بەزم مەيدانى، سەھنىسى.
ئەرسەئى خاك — كۆچمە م: دۇنيا، يەر يۇزى، يەر مەيدانى.
ئەرسەئى شەترەنج — شاھمات تاختىسى.
ئەرسەئى مەھشەر — قىيامەتتە بارچە ئىنسانلار توپلىنىدىغان مەيدان، قىيامەت مەيدانى.
ئەرش [عرش] (ئە) 1) ئاسمانىنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى، يۇقىرى قەۋىتى. 2) ئەڭ يۇقىرى جاي، يۇكسەك جاي. 3) تەخت.
ئەرش بۇرجى — ئاسمانىنىڭ يۇقىرى چوققىسى.
ئەرش جەنان — ئەڭ يۇقىرى ئورۇن.
ئەرش سۇتۇنى — ئاسان تۇرۇشكى، دۇنيا تايانچى.
ئەرش قەندىلى — كۆچمە. م: قۇياش ياكى ئاي.
ئەرشى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئەرش؛ ئۇلۇغۋار.
ئەرشى ئەئلا — ئەڭ يۇكسەك ئەرش:
كى شەھزادە كەۋنەين ئارا شەھسەۋار،
بۇلار ئەرشى ئەئلاغەدۇر گۇشۋار.
— ئا. نىزارى.
ئەرشى بەرىن — يۇقىرى، يۇكسەك ئاسمان.

ئەرشى سەرىر — (ئاسمان) تەختى كۆتۈرۈلگەن، يۇقىرىلىغان؛ يۇكسەلگەن.

ئەرشى مۇئەللا — ئەرشئەلا.

ئەرش ئاسا [عرش آسا] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۇكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن؛ باغرى كەڭ.

ئەرشاىين [عرشايين] (ئە) ئەرشئەلا دەرىجىسىدىكى، ئەڭ يۇكسەك دەرىجىدىكى.

ئەرشەد [ارشد] (ئە) ئەڭ يېتۈك، دانا.

ئەرش پەرۋاز [عرش پرواز] (ئە + پ) يۇكسەك، يۇقىرى پەرۋاز، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگۈچى.

ئەرشسا (ي) [عرش سای] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۇكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن، ئاسمانىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسىغا تەڭ، ئەرشكە ئوخشاش.

ئەرش فەرسا [عرش فرسا] (ئە + پ) ئەرشكە ئوخشاش يۇكسەك، ئاسماندەك ئېگىز.

ئەرشى ئەئزەم ئىلى [عرش اعظم ايلى] (ئە) كۆچمە م: پەرىشتىلەر.

ئەرغەدال [ارغدال] تۆپە؛ تاغ ۋە تاغدەك ئېگىزلىكنىڭ باغرى:

باز نىيادىن قىلىبان ئىنتقال،
قۇمغە كىرىپ يۇردۇك ئاشىپ ئەرغەدال.

— زەلىلى.

ئەرغەدەماق [ارغداماق] ئالدىماق، ھىيلە بىلەن يەڭىمەك.

ئەرغەنۇن [ارغنون] (يۇنانچە) بىر تۈرلۈك چالغۇ ئەسۋابى.

نە ھاجەت نالەئى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى ئەرغەنۇندىن شورىشى پەيمەندۇرپەيدا.

— زەلىلى.

ئەرغەۋان [ارغوان] (پ) باھاردا ئېچىلىدىغان قىزىلگۈلۈك دەرەخ، قىزىلگۈل، قىزىل.

ئەرغەۋان بولماق — قىزارماق.

ئەرغەۋانى مەي — قىزىل مەي.

ئەرغەۋان خەد [ارغوان خد] (پ) قىزىل يۈزلۈك، گۈزەل مەڭىزلىك.

ئەرغەۋان رىز [ارغوان ريز] (پ) قان ـ ياش تۆككۈچى، قاتتىق يىغلىغۇچى.

ئەرغەۋان گۈن [ارغوان كون] (پ) كۆچمە م: قىزىل تۈسلۈك.

ئەرغەۋانى [ارغوانى] (پ) قىزىل رەڭلىك، توق قىزىل.

ئەرغەۋانى تون — قىزىل تون.

ئەرغۇشتەك [ئەرغوشتک] مۇزىكىلىق بىر ئۇسۇل، ئويۇن.

ئەرغۇۋان [ارغوان] (پ) «ئەرغەۋان» غا قارالسۇن:

بولۇپ چېھرىسى زەئفىدىن ئەرغۇۋان،
نەدۇر ئەرغۇۋان ئۈل، دېگىن زەئفەران.

— ئا. نىزارى.

ئەرفەئ [ارفع] (ئە) ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ يۇكسەك، يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك.

ئەرفەئى دەرەجات — دەرىجىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى.

ئەرقام [ارقام] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] 1) رەقەملەر، سانلار. 2) يېزىقلار.

ئەرقەم [ارقم] (ئە) 1) ئالىچىپار. 2) ئالىچىپار يىلان.

ئەرك [ارک] ساراي، قەسىر، ئېگىز قورغان، ئىچكى قەلئە؛ پادىشاھنىڭ شەھەر ئىچىدىكى قورغان ـ سارىيى.

ئەركان [ارکان] (ئە) [بىرلىكى: رۇكن] 1) تۈۋرۈكلەر، تايانچلار. 2) تەركىبىي قىسىملار، ئاساسلار. 3) بۇرجەكلەر. 4) رۇكىنلار (ئاۋزدا).

ئەركانى دەۋلەت — دۆلەت تايانچلىرى، دۆلەتنىڭ ئۇلۇغ كىشىلىرى؛ ئەمەلدارلار، ئەربابلار.

ئەرلات [ارلات] تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.

ئەرمەنۇار [ارمن وار] (پ) ئەرمەنچە.

ئەرمەنى [ارمنى] (پ) ئەرمەنىستانلىق.

ئەرمەنىي ساز [ارمنى ساز] (پ) ئەرمەنچە، ئەرمەنىستانلىقلار ئىشلىگەن.

شەرابى ئەرمەنىي ساز — ئەرمەنچە شاراب، ئەرمەن مېيى، شارابى.

ئەرمۇغان [ارموغان] تارتۇق، ھەدىيە.

ئەرنەب [ارنب] (ئە) توشقان.

ئەرۇز [عروض] (ئە) 1) شېئىر ۋەزىنلىرى ھەققىدىكى پەن، شەرق پوئېزىيىسىدىكى شېئىر ئۇلچىمى. 2) ئارۇز ۋەزىنىدە يېزىلغان شېئىر، قەسىدە. 3) ئەرەبىستانىدىكى بىر ۋادىنىڭ نامى.

ئەرۇز ئەھلى — ئارۇز ئىلمىگە ئائىت تۈرلۈك ئەسەرلەرنى يازغان ئالىملار.

ئەرۇز فەنى — شېئىر ۋەزىنلىرى، ئۇلچەملىرى ھەققىدىكى پەن.

ئەرۇس [عروس] (ئە) [بىرلىكى: ئەرائىس] 1) كېلىن، كېلىنچەك. 2) باھار چېچەكلىرى:

ھەر تەرەپى چىقتى سەداغى خۇرۇس،
جىلۋە بېرىپ گۈلشەن ئىچىندە ئەرۇس.
— زەلىلى.

ئەرۇسى پەردەنىشىن — پەردە ئارقىسىدا ئولتۇرغان ئىپپەتلىك كېلىنچەك.

ئەرۇسى گەردۇن — ئاسمان كېلىنى؛ ئاي.

ئەرۇسانە [عروسانه] (ئە + پ) كېلىنلەرچە، كېلىنلەرگە خاس؛ گۈزەل.

ئەرۇسەك [عروسک] (ئە + پ) ئويۇنچۇق، قورچاق.

ئەرۋاھ [ارواح] (ئە) [بىرلىكى: روھ] روھلار.

ئەرۋاھى قۇدۇسى — مۇقەددەس روھلار (پەرىشتىلەر).

ئەرى [ارى] 1) ھەرە، ھەسەل ھەرىسى:
لەب ئارا ئاغزىڭ چۈچۈك تىل بىرلە گويا ئاڭلاسام،
شەھدىلىغ نىشى بىلە گۈل بەرگىنى تەشمىش ئەرى.
— نەۋائى.

2) تازا، ساپ، پاك.

ئەرىتماق [اريتماق] 1) تازىلىماق، پاكلىماق؛ 2) كۆتۈرمەك، بىر تەرەپ قىلماق.

ئەرىز [عريض] (ئە) ئەنلىك، كەك.

ئەرىغ [ارىغ] 1) پاكىز، ساپ، تازا، تىنىق. 2) يېڭى. 3) ياخشى، دۇرۇس. 4) ئۇزاق. 5) مەھرۇم. 6) پايدىسىز. 7) ئېرىق (سۇ ئاقىدىغان):
گۈرۇھى ئېردى دەردۇ داغ ئىچىنىدە،
ئەرىغ قازماقغە شاغىل تاغ ئىچىدە.
— نەۋائى.

8) كۆز يېشىنىڭ ئېقىشى؛ «ئارىغ» قا قارالسۇن.

ئەرىغلىغ [اريغ ليغ] 1) پاكىزلىق، تىنىقلىق؛ پاكلىق. 2) ئېرىقتا ئاقىدىغان، ئېرىقتىكى.

ئەرىق [اريق] 1) «ئەرىغ» گە قارالسۇن. 2) باشقىچە؛ ساپ.

ئەرىماق [اريماق] تازىلانماق، پاك بولماق.

ئەرىن [عرين] (ئە) ئورمان، توقاي، جاڭگاللىق؛ يىرتقۇچلار، ھايۋانلار؛ يىرتقۇچ ھايۋان ياشايدىغان توقاي، جاڭگال.

ئەز [از] (ـز) سۆز ئالدى قوشۇمچە؛ ئۈيغۇر تىلىدا چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى «ـ دىن، ـ تىن» رولىدا كېلىدۇ.

ئەزتەھى دىل — ئەستايىدىل، چىن كۆڭۈلدىن.

ئەزرويى لۇتف — ياخشىلىق يۈزىسىدىن، ياخشىلىقتىن.

ئەزا [عزا] (ئە) 1) ماتەم، مۇسىبەت، ھازا. 2) داد ـ پەرياد، ۋارقىراش.

ئەزا تۇتماق — ماتەم تۇتماق، يىغلىماق، ھازا تۇتماق.

ئەزا سورەماق — كۆڭۈل سورىماق، تەسەللى بەرمەك، تەزىيە بىلدۇرمەك.

ئەزاب [عذاب] (ئە) مۇشەققەت، ئازار، دەرد، ئەلەم، ئازاب.

ئەزاب ئايەتلەر — ئازاب توغرىسىدىكى (قۇرئان) ئايەتلىرى (جۈملىلىرى)، ئازاب ئالامەتلىرى.

ئەزاب ئەتمەك — ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك.

ئەزابى ئەلەم — تاقەتسىزلىك ئازابى.

ئەزاب يەتكۈزمەك — ئازابلىماق، ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزازىل [عزازل] (ئە) 1) شەيتانىنىڭ ئىسلى ئىسمى. 2) كۆچمە م: ئەسكى، يامان؛ نەيرەڭ، ئۇياز.

ئەزامەت [عزامت] (ئە) شۇملۇق؛ غەرەز، خۇسۇمەت؛ يامانلىق.

ئەزەب [عزب] (ئە) بويتاق، ئۆيلەنمىگەن.

ئەزەل [ازل] (ئە) ئەڭ ئاۋۋال، باشلىنىش، باشلىنىشى نامەلۇم بولغان قەدىمكى زامان.

ئەز ئەزەل — ئەزەلدىن، قەدىمدىن.

ئەزەل خەتتى — تەقدىر، ئەزەلدە پۈتۈلگەن (يازمىش).

ئەزەل دېۋانى — قىسمەت، تەقدىر، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن تەلەي.

ئەزەلدىن تائەبەد — ئەڭ ئاۋۋالدىن ئەڭ ئاخىرغىچە؛ پۈتۈن، بارلىق، داۋاملىدا؛ باشتىن ـ ئاياغ.

ئەزەل ساقىيىسى — كۆچمە م: تەقدىر پۈتكۈچى؛ تەڭرى، خۇدا.

ئەزەل سۇبھى — ئەزەل تېڭى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تېڭى.

ئەزەل قەسسامى — قىسمەت پۈتكۈچى، ياراتقۇچى، خۇدا.

ئەزەل قىسمەت — ئەڭ ئاۋۋالقى نېسىۋە، تەقدىر، تەقسىمات.

ئەزەل نەققاشى — 1) تەقدىر سۈرەتچىسى؛ 2) كۆچمە م: ياراتقۇچى، تەڭرى، خۇدا.

رۇزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى كۈنى.

ئەزەلل [ازل] (ئە) ئاروۇز ۋەزنى زىھافلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەزەلىي [ازلى] (ئە) ئەزەلگە تەۋە، ئەزەلىي، دائىمىي.

ئەزەمەت [عظمت] (ئە) 1) ئۇلۇغۋارلىق، ئۇلۇغلۇق؛ بۈيۈكلۈك. 2) سەلتەنەت، ھۆكۈمرانلىق، ئەمەلدارلىق.
ئەزەمەت كۆرگۈزمەك — چوڭچىلىق قىلماق، كېرىلەمەك.
ئەزبەر [ازبر] (پ) ياد، ياددىكى، يادلانغان.
ئەزبەر ئەيلەمەك — يادلىماق؛ ئېسىدە تۇتماق.
ئەزبەر قىلماق — «ئەزبەر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەزبەر ئوقۇماق — يادقا ئوقۇماق.
ئەزبەس [ازبس] (پ) چۈنكى، شۇنىڭ ئۈچۈن؛ ھەر ھالدا، ھەر قاچان، قانداقتۇ.
ئەزبەسكى [ازبسكه] (پ) «ئەزبەس» كە قارالسۇن.
ژاۋەئى ھەيرەتدە ئەزبەسكى ھەرارەت چەكمىشىم،
سايە بەخش ئولغاي مېنىڭ باشىمغە گويياكى ھۇما.
— زەلىلى.
ئەزداد [اضداد] (ئە) [بىرلىكى: زىد] زىتلار، مۇخالىپلار، زىددىيەتلەر، قارىمۇ قارشىلىقلار.
ئەزرا [عذرا] (ئە) پاك قىز. 2) ۋامىق ئاشىق بولغان قىز («ئۇزرا» غا قارالسۇن).
ساقىئى ئەزرا ئۇزار — نەپىس كىيىم كىيگەن گۈزەل ساقي.
ئەزرائىل [عزرائيل] (ئە) ئۆلۈم پەرىشتىسى، جان ئالغۇچى پەرىشتە، ئەزرائىل.
ئەزرەق [ازرق] 1) (ئە) كۆك، كۆك تۇس، يېشىل؛ ھاۋا رەڭ؛ 2) كۆچمە م: ئاسمان.
سىپىھرى ئەزرەق — كۆك ئاسمان.
ئەززەشەئنۇھ (ۇ) [عزشاء نه] (ئە) ئاللا ئەزىزدۇر؛ ئۇلۇغ، شانلىق.
ئەززەمەن قەنەدۇ [عزمن قنع] (ئە) قانائەت قىلغان (قانائەتچان) كىشى ئىززەتلىك بولىدۇ؛ قانائەتلىك كىشى ئەزىزدۇر.
ئەزفەر [اذفر] (ئە) ئۆتكۈر ھىد؛ ئۆتكۈر ھىدلىق؛ تازا؛ خالىس.
مۇشكى ئەزفەر — ئىنتايىن خۇشبۇي ئىپار.
ئەزكىيا [ازكيا] (ئە) [بىرلىكى: زەكي] زېرەكلەر، زەكىيلەر.
ئەزل [عذل] (ئە) بوشىتىش، چەتلىتىش، ئۇزاقلاشتۇرۇش؛ مەنسەپتىن چۈشۈرۈش.
ئەزل ئەتمەك — بوشاتماق، ۋەزىپىدىن چۈشۈرمەك؛ ھەيدەمەك؛ ئۇزاقلاشتۇرماق، يوقاتماق.
ئەزل قىلماق — 1) يىراقلاشتۇرماق، سۈرگۈن قىلماق؛ ئەمەلدىن بوشاتماق. 2) رەت قىلماق؛ ئىستېپا بەرمەك.
ئەزلۇ فەۋت — چەتلىشىش ۋە يوقىتىش.
ئەزم I [عزم] (1) بىرەر ئىشقا نىيەت قىلىش، ئىنتىلىش، يۈرۈش، مېڭىش:
گويدەك بولدى ئاتابى ھەرتەرف سەرگەشتە ھال،
ئول سەنەملەر شەھسەۋارى ئەزمى چەۋگان قىلغالى.
— ئاتابى.
2) ئىرادە، قەتئىي، قارار:
ژەلي ئەمدى ئەزمىم بۇ دۇركىم خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۆمرۈمگە مۇھلەت فىزاي.
— نەۋائى.
ئەزم ئەتمەك — بىرەر ئىشقا قەست، نىيەت قىلىش، ئاتلىنىش؛ كېتىش، جۈنەش؛
دېدى شەھەر ئىچىنى سەرەنجام ئېتىپ،
چىرىك بىرلە جامغا يۈرۈك ئەزم ئۆتىپ.
— مۇللا شاكىر.
ئەزم ئەيلەمەك — «ئەزم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئەزم قىلماق — «ئەزم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئەزم كوسىن ئۇرماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەرگە تەييارلانماق.
ئەزمى ئەسەر — زور تەسىر؛ ھەددىدىن ئارتۇق تەسىر.
ئەزمى بېداد ئەيلەمەك — زۇلۇمنى مەقسەت قىلماق؛ ياۋۇز نىيەت بىلەن ئاتلانماق.
ئەزمى تەسبىھۇمۇسەللا قىلماق — تەسۇي ۋە جاينامازغا ئىنتىلمەك. تەسۇي ۋە جاينامازنى قولىغا ئالماق؛ نامازغا ئىنتىلمەك.
ئەزمى تەۋاف قىلماق — زىيارەتكە بېرىشنى نىيەت قىلماق.
ئەزمى جەۋلان ئەيلەمەك — كەزمەك، قەست، نىيەت قىلماق.
ئەزمى خىلۋەت قىلماق — خىلۋەتكە كىرمەك، يوشۇرۇنماق.
ئەزمى دەير قىلماق — بۇتخانا تەرەپكە بارماق؛ ئاتلانماق.
ئەزمى راھ — يولغا چىقىش.
ئەزمى زۇننار ئەيلەمەك — باشقا دىنغا ئۆتمەك؛ بۇتپەرەس بولماق، بۇتقا چوقۇنماق.
ئەزمى سەفەر ئەيلەمەك — سەپەرگە ئاتلانماق؛ نىيەت قىلماق.
ئەزمى سەما — ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈش.
ئەزمى سەما ئەتمەك — ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەك.
ئەزمى سەيد — ئوۋغا چىقىش.

ئەزمى ھەرەم قىلماق — ھەجگە بارماق؛ ئىختىيار قىلماق؛ كەئبە يولىغا قەدەم قويماق.
ئەزم ۋەتەن — ۋەتەنگە يول ئېلىش، ۋەتەنگە يۈزلىنىش.
ئەزم ۋىسال ئەيلەمەك — ۋىسالغا ئىنتىلمەك، بارماق، ۋىسالغا يەتمەك؛ مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

II ئەزم [عظم] (ئە) سۆڭەك، ئۇستىخان.
ئەزمى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەك، ئەسكى سۆڭەك.

ئەزم ساز [عزم ساز] (ئە + پ) تەييارلىق كۆرگۈچى؛ بىر ئىشنى يولغا قويغۇچى.

ئەزھا [اضحى] (ئە) قۇربانلار.
ئەزھا ئېيىدى — قۇربان ھېيتى.

ئەزھار [ازھار] (ئە) چېچەكلەر، گۈللەر؛ گۈزەللىك؛ زىننەتلىك.

ھەدايىقى نامەتەناھىي ئەزھارى — پايانسىز باغلارنىڭ گۈللىرى؛ بىرەر ئەسەرنىڭ سۆز بايلىقى؛ رەڭمۇرەڭلىكى.

ئەزھارۇمىنەششەمس [ازھار من الشمس] (ئە) قۇياشتىن يورۇقراق، روشەنرەك، ناھايىتى ئېنىق، مەلۇم؛ ئەڭ مەشھۇر.

ئەزھان [اذھان] (ئە) [بىرلىكى: زىھىن] زىھىنلەر، پەم - پاراسەتلەر.

ئەزھەر [اظھر] (ئە) ناھايىتى ئوچۇق، ئەڭ پارلاق، ياخشى كۆرۈنەرلىك.

ئەزۇبەت [عذوبت] (ئە) شېرىنلىك، تاتلىقلىق؛ يېقىملىق.

ئەزۋاج [ازواج] (ئە) [بىرلىكى: زەۋج / زەۋجە] زەۋجىلەر (خوتۇنلارنىڭ ئەرلىرى؛ نىكاھ بىلەن باغلانغان ئەر - خوتۇنلار، ئەرلەرنىڭ خوتۇنلىرى).

ئەزۋاق [اذواق] (ئە) [بىرلىكى: زەۋق] زوقلار، سۆيۈنۈشلەر.

ئەزىتماق [ازيتماق] «ئازىتماق» قا قارالسۇن.

ئەزىز [عزيز] (ئە) 1) تېپىلماس. 2) ئۇلۇغ، قەدىر - قىممەتلىك، مۆتىۋەر، مۆھتەرەم. 3) سۆيۈملۈك. 4) تەڭدىشى ئاز، تەڭداشسىز؛ ئۇلۇغۋار. 5) شاھ؛ كاتتا ئەمەلدار؛ ئۇلۇغ زات. 6) قەدىر - قىممىتى يۇقىرى، تەۋرۈك.
ئەزىز بىلمەك — ئەزىزلىمەك، قەدىرلىمەك؛
ئەزىز تۇتماق — ئەزىزلىمەك، ھۆرمەتلىمەك، قەدىرلىمەك.

ئەزىقماق [ازيقماق] «ئازىقماق» قا قارالسۇن.

ئەزىم [عظيم] (ئە) 1) ئۇلۇغ، كاتتا، بۈيۈك، زور. 2) مۇھىم. 3) ئېغىر، قىيىن. 4) ئىنتايىن كۆپ، ھېسابسىز. 5) باي، مەرتىۋىلىك.
ئەزىم شانى — ئۇلۇغ، شانلىق، مەرتىۋىلىك.
ئەزىمۇ جۈسسە — گەۋدىسى زور.
ئەزىمۇششەئن — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئېتىبارلىق، ھۆرمەتلىك.

ئەزىمە [عزيمه] (ئە) «ئەزىمەت» كە قارالسۇن.

ئەزىمەت [عزيمت] (ئە) 1) كاتتا. 2) قەست، نىيەت، جەزم؛ ئىنتىلىش:
تۈت ئەي ساقىي ئىچمەك ئەزىمەت قىلايلى،
چۈ شامى تىرىكلىك غەنىيمەت قىلايلى.
— ئا. نىزارى.
3) يۈنىلىش؛ سەپەرگە مېڭىش.
ئەزىمەت ئەتمەك — سەپەرگە ماڭماق، كەتمەك.
ئەزىمەت بولماق — يېتىپ بارماق؛ يوللانماق.
ئەزىمەت قىلماق — 1) قارار، ئەھد قىلماق، بىرەر يەرگە بېرىشقا ئاتلانماق، كەتمەك؛ سەپەرگە ماڭماق. 2) ئىنتىلمەك؛ يول ئالماق. 3) قوشۇن تارتىپ بارماق؛ يۈرۈش قىلماق؛ جۇنمەك. 4) ۋاپات قىلماق، ئۆلمەك؛ يوللانماق؛ ئۆتمەك.

ئەزىمۇششان [عظيم الشان] (ئە) ئۇلۇغ، كاتتا، يۇقىرى مەرتىۋىلىك؛ ئەتىۋارلىق، ھۆرمەتلىك.

ئەزىيەت [ازيت] (ئە) ئازار، ئازاب، ئوقۇبەت.

ئەژدەر [اژدر] (پ) ھەيۋەتلىك چوڭ يىلان، ئەپسانىۋى يىلان، ئەجدىھا.

ئەژدەرئاسا [اژدرآسا] (پ) ئەجدىھادەك، ئەجدىھاغا ئوخشاش.

ئەژدەرمار [اژدرمار] (پ) بوغما يىلان، چوڭ يىلان.

ئەژدەرھا [اژدارھا] (پ) «ئەژدەھا» غا قارالسۇن.

ئەژدەۋەرەش [اژدروش] ئەجدىھاغا ئوخشاش، ئەجدىھادەك؛ قورقۇنچلۇق، ھەيۋەتلىك.

ئەژدەھا [اژدھا] (پ) 1) ئەجدىھا؛ ئاغزىدىن ئوت پۈركىگۈچى ۋە كىشىگە ھەيۋە قىلغۇچى، دەم تارتقۇچى ئەپسانىۋى ۋەھشىي مەخلۇق. 2) قەست قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى؛ بالا؛ ئاپەت، دۈشمەن. 3) قورۇقچى، كۈچلۈك كۆزەتكۈچى.
ئەژدەھاسىنى مور ئەيلەمەك — 1) ئەجدىھاسىنى چۈمۈلە قىلىۋەتمەك. 2) كۆچمە م: زورلۇقلىققا زەربە بەرمەك، كۈچسىزلەندۈرمەك.
ئەژدەھا ئۆيى — ئەجدىھا ماكانى.

ئەژدەھاكۆش [اژدھاكش] (پ) ئەجدىھا ئۆلتۈرگۈچى، قورقماس، باتۇر:

قەتلىم ئەتمەسلەر غەمۇ دەردىڭ ژەلپ تەھقىردىن،
مور قەتلىن ئەژدەھا كۆشلار قاچان ئەيلەر پەسەند.
— نەۋائى.

ئەژدەھالىق [اژدھاليق] زوراۋانلىق.
ئەژدەھالىق قىلماق — زوراۋانلىق قىلماق.
ئەژدەھاۋەش [اژدھاوش] (پ) ئەجدىھا سۈپەت، ئەجدەھاسىمان، ئەجدىھاغا ئوخشاش؛ غەم ـ ئەندىشە يەتكۈزگۈچى.
ئەژىر [اژير] (پ) ئەقىللىق، ئىقتىدارلىق.
ئەسا [عصا] (ئە) ھاسا تاياق:
ناگەھانى زاھىر ئولدى مۇستەفا،
بەردىلەر بۇ يەتتە تەنگە بىر ئەسا.
— زەلىلى.

ئەسا تۇتماق — ھاسا تايانماق.
ئەسايى كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ تايىقى، ھاسىسى.
ئەساپقۇر [اساپور] (ئە) «ئەسەپقۇر» غا قارالسۇن.
ئەساتىر [اساطير] (ئە) ئەپسانىلەر، ئويدۇرمىلار.
ئەسارەت [اسارت] (ئە) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق.
ئەساس [اساس] (ئە) تاياچ، ئۇل. 2) ئاساس؛ زېمىن. 3) تەرتىپ، تۈزۈم. 4) كۆركەملىك، يېتۈكلۈك. 5) مۇستەھكەم بىنا. 6) سەۋەب، نېگىز؛ باھانە:
چۇ شەۋكەتتە گەردۇر ئەساس ئېردى ئول،
كى تەخت ئۈزرە زەررىن لىباس ئېردى ئول.
— ئا. نىزارى.

ئەساس تۈزمەك — «ئەساس سالماق» قا قارالسۇن.
ئەساس سالماق — بىرەر نەرسىنى ئورناتماق؛ مەيدانغا كەلتۈرمەك. مۇستەھكەملىمەك؛ ئىش باشلىماق، قول سالماق.
ئەساس كەلىسا — خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى؛ مەنزىلى، ئۆلى.
ئەساسى ئىختىلال — پەرىشانلىق سەۋەبى.
ئەساغىر [اصاغر] (ئە) [بىرلىكى: ئەسغەر] كىچىكلەر، ئەڭ كىچىكلەر، نارەسىدىلەر.
ئەكابىردىن ئەساغىرغىچە — كاتتىلاردىن كىچىكلەرگىچە.
ئەسافىل [اسافل] (ئە) [بىرلىكى: ئەسفەل] پەسلەر، تۆۋەن تەبىقىدىكى كىشىلەر، نادانلار.
ئەساكەش [عصاكش] (ئە + پ) ھاسىغا تايانغۇچى، ھاسىلىق.
ئەساكىر [عساكر] (ئە) [بىرلىكى: ئەسكەر] ئەسكەرلەر.
ئەساكىرى مەنسۇرە — غالىب ئەسكەرلەر، يېڭىلمەس قوشۇن.
ئەسالەت [اصالت] (ئە) ئېسىللىق، ئېسىلزادىلىك، ئۈلۈغلۇق، زاتى (نەسلى) پاكلىق.
ئەسالىق [عصاليق] ھاسىلىق، تاياقلىق.
ئەسالىق قىلماق — ھاسا، ياراغ ژەزىپىسىنى ئۆتىمەك.
ئەسامىي [اسامي] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] ئىسىملار، نامىلار، ئاتالمىلار.
ئەسامىي كۈتۈب — كىتاب نامىلىرى.
ئەسەب [اصب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەئساب] 1) نېرۋا جىددىيلىكى. 2) قىيىن، قىيىنچىلىق، دىشۋارچىلىق.
ئەسئەب [اصعب] (ئە) ناھايىتى قىيىن، ئىنتايىن مۈشكۈل، كۆپ مۈشەققەتلىك؛ قىيىنچىلىق، مۈشكۈللۈك؛ قىيىن؛ قىيىنراق، قاتتىقراق.
ئەسەپقۇر [اساپور] (ئە) قوينىڭ يەلكە سۆڭىكى، ئۈچەسى.
ئەسەد [اسد] (ئە) 1) شىر، ئارسلان. 2) شەمسىيە يىلنىڭ بەشىنچى ئېيى.
ئەسئەد بۈرجى — 1) ئەسەد ئېيى. 2) كۆچمە م: پادىشاھ دەرگاھى، ئوردىسى، تەختى. 3) غەلىبە.
ئەسەد بېشەسى — ئەسەد بۈرجى (نۇقتىسى: قەدىمكى ئاستىرونومىيە ئىلمىدا قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت دائىرىسى ئون ئىككى نۇقتا بويىچە ھېسابلىنىدۇ).
ئەسەد كىردارلىق — شىردەك، شىر قىلىقلىق؛ زوراۋانلىق.
ئەسەدۇللاھ [اسدالله] (ئە) خۇدانىڭ شىرى. (ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىبقا بېرىلگەن نام).
ئەسەر [اثر] (ئە) 1) ئالامەت، نىشان، ئىز، بەلگە؛ نىشانە. 2) كىتابلار، داستانلار، ئىجادىيەتلەر. 3) تەسىر:
ئاڭا كىم، ئىشق، ھالى بولدى غالىب،
ئەسەر قىلماس نەسىھەتگۈي پەندى.
— ئاتاي.

ئەسەر ئەتمەك — تەسىر يەتكۈزمەك.
ئەسەر ئەيلەمەك — تەسىر قىلماق.
ئەسەر قىلماق — «ئەسەر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەسەر ئولماق — مەۋجۇت بولماق؛ تەسىر تاپماق.
ئەسەر يەتكۈزمەك — 1) تەسىر قىلماق؛ 2) خەۋەر كەلتۈرمەك؛ نىشانە كۆرسەتمەك.
ئەسەرلىق [اثريق] تەسىرچان، جەلپ قىلارلىق.
ئەسەس [عسس] (ئە) مىرشەپ؛ كېچە قاراۋۇلى، پاسىبان، ساقچى:
قۇرقۇبان خاجە ئەسەسدىن قاچتىلا،

مەسجىدى ئۇچرادى، ئىشكىن ئەچتىلا.
— زەلىلى.

ئەسئەسە [عصصه] (ئە) داغدۇغا.

ئەسەف [اسف] (ئە) ئەپسۇسلانماق، قايغۇ.

ئەسەفا [اسفا] (ئە) ئەپسۇس، ئېچىنىش، نادامەت.

ئەسەم [اصم] (ئە) قۇلىقى ئاڭلىماس، گاس، پاڭ؛ ساراڭ.

ئەسەن [اسن] (ئە) يېشى چوڭ، ئەڭ قېرى.

ئەسەھ [اصح] (ئە) ئەڭ توغرا؛ توغرىراق، دۇرۇسراق.

ئەسەب [اسب] (ئە) ئات.
ئات ئوغلىغە بەرمەدى ئىختىيار،
كى بىر ياخشى ئەسبىغە ئەيلەپ سەۋار.
— نىزارى.

ئەسبى ئەرەب — ئەرەب ئېتى.
ئەسبى راۋان — يۈگۈرۈك ئات.
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسبى رەۋان،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دۇۋان.
— خەراباتى.

ئەسبى سىياھ — قارا ئات.

ئەسباب [اسباب] (ئە) [بىرلىكى: سەبەب] 1) سەۋەبلەر، باھانىلەر؛ ياراغلار؛ ۋاستىلەر. 2) ئەسۋاب، ئۈسكۈنە جاھازلار، كېرەكلىك ياراقلار. 3) مال ـ دۇنيا، قىممەت باھا نەرسىلەر، بېزەك بۇيۇملىرى. 4) داستىخان، نازۇ نېمەتلەر. 5) ئېلاج. 6) كىشەنلەر، بەند قىلىش ۋاستىلىرى. 7) ئەمگەك، سۆيۈش. 8) قابىلىيەت؛ بەرداش، تاقەت:
ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كېرەكلىكنى جەزم.
— نىزارى.

ئەسبابى ئالەت — قورال ـ سايمانلار.
ئەسبابى ئەيش — ئەيش ـ ئىشرەت، كۆڭۈل ئېچىشقا كېرەكلىك زۆرۈرىي نەرسىلەر.
ئەسبابى سەئادەت — بەختلىك بولۇش ۋاستىلىرى، يوللىرى.
ئەسبابى سۇۋارىي — باشقا سەۋەبلەر؛ دۇنياۋى مەشغۇلاتلار.
ئەسبابى مۇرە — كۆڭۈل تارتقان (خالىغان) بۇيۇملار.
ئەسبابى نەجات — قۇتۇلۇش ۋاستىلىرى، نىجاتلىق يوللىرى.
ئەسبابى نەغەمات — مۇزىكا سايمانلىرى.
ئەسبابى ھەرب — ھەربىي قورالـلار، ئۇرۇش ئەسلىھەلىرى.

ئەسباق [اسباق] (ئە) [بىرلىكى: سەباق] ساۋاقلار، دەرسلەر، تەلىملەر؛ تەجرىبىلەر.

ئەسباھ [اصباح] (ئە) سۇبھىلەر، ئەتىگەنلەر، چۈشتىن بۇرۇن.

ئەستار [استار] (ئە) [بىرلىكى: سەتر] پەردىلەر.

ئەستەغفىرۇللاھ [استغفرالله] (ئە) خۇدادىن ياخشىلىق، كەچۈرۈم سورايمەن («توۋا!! ئۆزۈڭ كەچۈر! خۇدا ساقلىسۇن!») غا ئوخشاش مەنە ئىپادىلەيدىغان ئۇندەش سۆز.

ئەسر [عصر] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) كۈنپېتىشقا يېقىن ۋاقىت؛ پېشىن ۋە شام نامازلىرى ئارلىقىدىكى ۋاقىت.
ئەسر قىيامى — ئەسىر نامىزىغا تۇرۇش.

ئەسرار [اسرار] (ئە) [بىرلىكى: سىر] سىرلار، يوشۇرۇن نەرسىلەر:
گۈلشەندە خىرام ئەيلەپ ئىدى گۈل قەدى قامەت،
ئەي دوست بەيەكبار،
ئالەم ئېلىغە تۇشتى چۇ ئەشۇبى قىيامەت،
فاش بولدى بۇ ئەسرار.
— زەلىلى.

ئەسرارى تاب — كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام سىرلىرى.
ئەسرارى شگەرف — ئاجايىپ سىرلار.
ئەسرارى قۇدس — ئىلاھى سىرلار.
ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرى.
ئەسرارى ھەقىقەت — ھەقىقەت سىرلىرى، ئىلاھى سىرلار.
ئەسرارى ۋەھدەت — تەنھالىق، بىرلىك، يېگانىلىق سىرلىرى.
ئەسرارى ئىرفان — بىلىم سىرلىرى.
ئەسرارى ئىشق — ئىشق سىرلىرى:
نىھان ئېردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.
ئەسرارى ئىلاھى — تەسەۋۋۇپقا ئائىت دىنىي سىرلار.
ساھىب ئەسرار — سىرداش.

ئەسرەئ [اسرع] (ئە) سۈرئىتى تېز، ئەڭ تېز يۈرۈشلۈك.

ئەسرۇ [اسرو] (پ) 1) ناھايىتى كۆپ، ھەددىدىن زىيادە، غايەت كۆپ، تالاي، ھېسابسىز:
بادەئى ھۇسنۇڭ بىلە مەغرۇر بولما ئەسرۇكىم،

ئاقىبەت غەم شەربەتىن ئىچرۇر قەلەك پەيمانەسى.
— ئاتايى.

2) تېز. 3) قانتىق.

ئەسسار [عصار] (ئە) جۇۋازچى، ياغچى.

ئەسسار ئۆيى — جۇۋازچى ئۆكۈزى (ئۆي، كالا).

ئەسغەر [اصغر] (ئە) كىچىكرەك؛ ناھايىتى كىچىك، ئەڭ كىچىك.

ئەسفار [اسفار] (ئە) [بىرلىكى/: سفر/ سەفەر]كىتابلار؛ مەكتۇپلار.

ئەسفارى سەما — كۆكتىن چۈشكەن كىتابلار؛ ئاسمان سەپەرلىرى.

ئەسفارى سەماۋي — «ئەسفارى سەما» غا قارالسۇن.

ئەسفەر [اصفر] (ئە) سېرىق، ساپسېرىق، ناھايىتى سېرىق.

ئەسفەل [اسفل] (ئە) ئەڭ پەس، ئەڭ تۆۋەن؛ پەسرەك.

جانىبى ئەسفەل — تۆۋەن تەرەپ، پەس تەرەپ.

ئەسفەلنىشىن [اسفل نشين] (ئە + پ) پەستە، تۆۋەندە ئولتۇرىدىغان، پەس ئورۇنلۇق؛ پەس، تۆۋەن مەرتىۋىلىك.

ئەسفەندان [اسفندان] (پ) قىچا.

ئەسفىيا [اصفيا] (ئە) [بىرلىكى؛ سەفي] پاكلار، تاللانغانلار.

ئەسقال [اثقال] (ئە) ئېغىرلىقلار، يۈكلەر؛ ئېغىر يۈكلەر، نەرسىلەر.

كېلىپ ئەسمەئى كۆردى ئەھۋالنى،
بولۇپدۇر نەدامەت ۋە ئەسقالنى.

— ئا. نىزارى.

ئەسكى [اسكى] كونا، قەدىمكى:

كى ئەسكرگەن ئىبردى دەرەختى ھەيات،
ئاڭا بولدى لازىم لىباس مەمات.

— ئا. نىزارى.

ئەسكى رەبات — كونا لەگگەر (كونا دۇنيا).

ئەسلا [اصلا] (ئە) ھېچ، ھېچ ۋاقىت، ھېچقاچان؛ مۇتلەق.

ئەسلاف [اسلاف] (ئە) [بىرلىكى: سەلەف] ئالدىنقىلار، ئاتا - بوۋىلار.

ئەسلەم [اسلم] (ئە) ئارۇز ۋەزىنلىرىدىن بىرى.

ئەسلەن [اصلاً] (ئە) ئەسلىدە، ھەقىقەت، تۈپ ماھىيىتى بىلەن.

ئەسلەھە [اسلحه] (ئە) [بىرلىكى: سىلاھ] قورالىلار، قورال - ياراغلار؛ ھەربىي ھازىرلىقلار.

ئەسما [اسما] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] 1) ئىسىملار، ئاتىلار، نام‌لار. 2) ئاتاش، نام قويۇش.

ئەسمار [اثمار] (ئە) [بىرلىكى: سەمەر/ سەمەرە] 1) مېۋىلەر:

بۇ ئاقشام ئاينىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخلى ئەسماردىن بىر ئاتاي.

— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: نەتىجىلەر.

ئەسماۋ [اسماع] (ئە) ئىشىتكەن، ئاڭلىغان.

ئەسماۋ ئەتمەك — ئىشتىمەك، ئاڭلىماق.

ئەسنا [اثنا] (ئە) زامان، پەيت، چاغ، ۋاقىت؛ ئارا، ئوتتۇرا؛ ھالەت.

ئەسناف [اصناف] (ئە) [بىرلىكى: سىنىف] سىنىپلار، تۈرلەر، خىللار، ژانىرلار.

ئەسنام [اصنام] (ئە) [بىرلىكى: سەنەم] بۇتلار، سەنەملەر.

ئەسھاب [اصحاب] (ئە) [بىرلىكى: ساھىب] سۆھبەتداشلار، ئۇلپەتلەر، دوستلار؛ ئاغىنىلەر، مەجلىس، زىياپەت ئەھلى:

كى تەسلىم ئېتەر يار - ئەھبابلار،
يىغىلغان بۇ مەجمەئدە ئەسھابلار.

— غەزىبى.

ئەسھابى جاۋىنداندى — دائىمىي، ئەبەدىي سۆھبەتداشلار، دوستلار.

ئەسھابى دىن — دىندارلار، دىن ئەھلىلىرى.

ئەسھابى رىسالەت — دوستلۇق ئەلچىلىرى، رىسالە ئىگىلىرى.

ئەسھابى رىسالەت ئايىن — پەيغەمبەرنىڭ ھەمسۆھبەتلىرى.

ئەسھابى كەننۇجۇم — مېنىڭ سۆھبەتداشلىرىم يۇلتۇزلارغا ئوخشاشتۇر.

ئەسھابى كەھف — يەتتە ئەسھاب (قىسسىسى)؛ غار دوستلىرى:

ئەي زەلىلى، سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۇ كۈن،
جەئفەرى تەييار ئىشكى بولدى غارى ئاشقان.

— زەلىلى.

ئەسھابى ھۇنەر — ھۇنەر ئىگىلىرى، سەنئەتكارلار:

تەۋەققۇ ئولدۇر ئەسھابى ھۇنەردىن،
كى چۈن فەيز ئالسالار بۇ مۇخەتەمەردىن.

— لۇتفى.

ئەسھابى يەمىن — ئىشەنچلىك سۆھبەتداشلار.

ئالۇ ئەسھاب — بىر ئائىلە كىشىلىرى ۋە سۆھبەتداشلار.

ئەسھەل [اسهل] (ئە) ئەڭ ئاسان، قۇلاي، ئاسانراق.

ئەسھەل قىلماق — ئاسان قىلماق.

ئەسۋاب [اثواب] (ئە) [بىرلىكى: سەۋب] كىيىملەر، كىيىم - كېچەك؛ تونلار.

ئەسۋات [اصوات] (ئە) [بىرلىكى: سەۋت] تەۋشىلەر، ئاۋازلار، سادالار.

ئەسۋەد [اسود] (ئە) قارا.

ئەسۋىلە [اسوله] (ئە) [بىرلىكى: سەۋال] سوئاللار، سوراقلار.

ئەسىر I [اسير] (ئە) 1) تۇتقۇن، ئەسىر، بەند. 2) مۇپتىلا، ئىختىيارسىز، ئاشىق. 3) موھتاج، قاراشلىق، تەۋە.

ئەسىر ئەتمەك — ئۆزىگە قاراتماق؛ مەھلىيا، رام قىلىۋالماق.

ئەسىر ئەيلەمەك — 1) بەند قىلماق، مۇپتىلا قىلماق. 2) نەپسىنى يەڭمەك، غالىب كەلمەك. 3) مەجبۇر قىلماق، مەجبۇرلىماق.

ئەسىر بولماق — 1) قولغا چۈشمەك، تۇتقۇن بولماق؛ قارام بولماق. 2) مۇپتىلا بولماق، ئىختىيارسىز ئاشىق بولماق، يولۇقماق، گىرىپتار بولماق. 3) غەرق بولماق، پاتماق.

ئەسىر قىلماق — 1) تۇتماق، قولغا چۈشۈرمەك، بەند قىلماق. 2) ئۆلتۈرمەك، ھالاك قىلماق.

ئەسىرى ئەندۇھ — دەرد، غەمگە مۇپتىلا بولغان.

ئەسىر فىراق — جۇدالىقتا قالغان؛ پىراق ئەسىرى؛ ئايرىلغان، ھىجران (ئايرىلىش) تۇتقۇنى.

ئەسىرى كۇفر — مەپتۇن بولغان؛ ئىشق يولىدا ھەر قانداق نەرسىنى تەرك قىلماق؛ مۇھەببەتكە بېرىلگەن.

ئەسىرى مېھەن — مۇشەققەتلەرگە دۇچار بولغان.

ئەسىرى ئىزتىراب — ئازاب، قايغۇ، ئەلەمگە يولۇققان.

ئەسىرا [اثر] (ئە) ئالىي، يۇقىرى، ئېگىز؛ ئاسمان، پەلەك.

چەرخى ئەسىر — ئېگىز ئاسمان؛ ئاسماننىڭ يۇكسەك قەۋىتى.

سېپەرى ئەسىر — «چەرخى ئەسىر» گە قارالسۇن.

ئەسىرانە [اسيرانه] (ئە + پ) ئەسىرلەرچە، تۇتقۇنغا ئوخشاش.

ئەسىرلىك [اسيرليک] مەھبۇسلۇق، بەندىلىك، تۇتقۇنلۇق.

ئەسىغ [اسيغ] پايدا، بەھر، نەپ.

ئەسىل [اصل] (ئە) ھەقىقىي؛ نەسلى پاك؛ شەرەپلىك.

ئەش [اش] شېرىك، دوست، ئۇلپەت، جۈپ.

ئەشئار [اشعار] (ئە) [بىرلىكى: شېئىر] شېئىرلار، غەزەللەر:

چۇ مايىل بولۇپ تەبئى ئەشئارغە،
تىزار ئېردى سۆز جەۋاھىرىن تارغە.

— ئا. نىزارى.

ئەشئە [اشعه] (ئە) [بىرلىكى: شۇئا] شولىلار، نۇرلار:

... مۇلك شەبىستانى بەر دەۋلەتى مەشئەلى بىرلە رەۋشەن بولدى، ئۇچقۇنى ئەشئەسىدىن بەدرى مۇنىر سۇھادەك ياشۇرىندى.

— قىدىرى.

ئەشئەئى زات — نۇرانە زات؛ تەڭرى نۇرى.

ئەشئەئى لەمەئات — پارقىرىغان نۇرلار.

ئەشئەئى مىھر — مېھىر نۇرلىرى.

ئەشەد (د) [اشد] (ئە) ئەڭ قاتتىق؛ قاتتىقراق.

ئەشەرات [عشرات] (ئە) [بىرلىكى: ئەشەرە] ئونلار.

ئەشەرە [عشره] (ئە) ئون، ئون دانە.

ئەشەرەئى كامىلە — كامالەتكە يەتكەن ئون قىز.

ئەشئەرىيە [اشعريه] (ئە) كالام (ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئېتىقاد قائىدىسى توغرىسىدىكى ئىلمىدە) بىر ئېقىم.

ئەشباھ I [اشباه] (ئە) [بىرلىكى: شىبھ / شەبھ] ئوخشاشلىقلار.

ئەشباھ II [اشباح] (ئە) 1) ئۇزاقتىن كۆرۈنگەن بىرەر شەكىلنىڭ قارىسى، شەپە؛ 2) گەۋدىلەر.

ئەشبەھ [اشبه] (ئە) ناھايىتى ئوخشاش؛ ئوخشاشراق.

ئەشتۇر [اشطر] (ئە) [بىرلىكى: شەتر] 1) يېرىم، بىر قىسىم. 2) شېئىرنىڭ يېرىم مىسراسى. 3) يۇنلۇش.

ئەشجار [اشجار] (ئە) [بىرلىكى: شەجەر] دەرەخلەر:

تېرىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارىنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارىنى.

— غەربىي.

ئەشجار تەربىيەتى — دەرەخلەر پەرۋىشى.

ئەشجارۇ ۋەرد — گۈل، ئەتىرگۈل كۆچەتلىرى.

ئەشرار [اشرار] (ئە) يامان ئادەملەر، بۇزۇقلار.

ئەشراف [اشراف] (ئە) [بىرلىكى: شەرىف] شەرەپلىك ۋە ئەتىۋارلىق كىشىلەر، شەرەپ ئىگىلىرى، ئالىي تەبىقە، ئالىي زاتلار.

ئەشراف ئىنبىساتى — ئۇلۇغلار سۆھبىتى، شادلىقى، خۇش چاقچاقلىقى.

ئەشرەف [اشرف] (ئە) شەرەپلىكرەك، ئەڭ شەرەپلىك؛ ئۇلۇغ، ئىززەتلىك، ئالىي زات:
تۆشۈپ بارگاھىغە قىلدى خىيال،
كى ئەشرەفلەرنىغە دېدى ئەرزھال.
— ئا. نىزارى.

ئەشرەفى ئەۋساف — ئەڭ ئالىي، شەرەپلىك سۈپەت، خۇسۇسىيەت.

ئەشرەفى خەلق — يارىتىلغان مەۋجۇداتنىڭ ئەڭ ئىززەتلىكى، ئەڭ ئۇلۇغى.

ئەشرەفىي [اشرفى] (ئە) ئاقچا نامى (قەدىمكى ئىران تىللاسىنىڭ نامى).

ئەشربە [اشربە] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسىلەر، ئىچىملىك، ئىچىملىكلەر.

ئەشغال [اشغال] (ئە) [بىرلىكى: شۇغل] مەشغۇلاتلار، ئىشلار:
گۈلىستان ئارا كەلدى ئەتغاللار،
قىلىپ چۈن سەياھەتكە ئەشغاللار.
— ئا. نىزارى.
دېدى ئەي بۇرادەر نېچۈك ھالدۇر،
ۋۇقۇئ ئەيلەگەن تۇرفە ئەشغالدۇر.
— ئا. نىزارى.

ئەشغال كەسرەتى — ئىش (مەشغۇلات) نىڭ كۆپلۈكى.

ئەشقيا [اشقيا] (ئە) [بىرلىكى: شەقي] 1) يارىماس؛ ياۋۇز كىشىلەر، زالىملار، ياۋۇزلار. 2) بەختسىزلەر:
كۆڭۈلدىن چىقار بەگزى ئوجب رىيا،
داغى قىلماغىل زۇمرەئى ئەشقيا.
— ئا. نىزارى.

ئەشك [اشك] (پ) 1) كۆز يېشى. 2) نۇر زەررىچىلىرى. 3) كۆز.

ئەشك ئارىتماق — يېشىنى ئېرىتماق.

ئەشك ئاقماق — يېشى ئاقماق.

ئەشك ئەختەرى — ياش تامچىلىرى.

ئەشك ئەفشان — ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى.

ئەشك بەھرى — كۆز يېشى دېگىزى، ياش دېگىزى.

ئەشك تۆخمى — كۆز يېشى؛ ياش تامچىسى؛ يىغا سەۋەبلىرى، ۋاستىلىرى.

ئەشك جۇيبارى — كۆزدىن ئاققان ياشلار.

ئەشك خۇنابى — قانلىق كۆز يېشى.

ئەشك دانەسى — ياش تامچىسى.

ئەشك دەرياسى — كۆز يېشى دەريا سى.

ئەشك دۇرلەرى — «ئەشك ئەختەرى» گە قارالسۇن.

ئەشكدىن ئەنجۇم تۆكۈش — ناھايىتى ئەلەملىك يىغلاش.

ئەشك ژالەسى — ياش مۆلدۈرلىرى؛ شەبنەملىرى.

ئەشك ساچماق — ياش تۆكمەك.

ئەشك سەيلى — كۆز يېشى سېلى؛ تىنىمسىز كۆز يېشى، قاتتىق يىغا.

ئەشك سۇۋۇى — كۆز يېشى.

ئەشك سۇيى — «ئەشك سۇۋۇى» غا قارالسۇن.

ئەشك سېلابى — «ئەشك سەيلى» گە قارالسۇن.

ئەشك سېلى — «ئەشك سەيلى» گە قارالسۇن.

ئەشك سابى — كۆز يېشىنىڭ يېرىڭلىنىشى (يېرىڭلىق كۆز يېشى).

ئەشك فىشان — «ئەشك ئەفشان» غا قارالسۇن.

ئەشك قانى — قانلىق كۆز ياش.

ئەشك قانىن ئاقىزماق — ياش ئاققۇزماق، قان يىغلىماق.

ئەشك كەسرەتى — كۆز يېشىنىڭ كۆپلۈكى.

ئەشك گەۋھەرى — كۆز يېشى دانىلىرى، تامچىلىرى؛ كۆز گۆھىرى.

ئەشك مەۋجى — كۆز يېشى دولقۇنى.

ئەشكىنى رەۋانە ئەيلەمەك — ياش ئاققۇزماق.

ئەشك ئېۋرۇلماق — كۆزىگە ياش كەلمەك.

ئەشكى ئاب — كۆز يېشى:
تولا نالە ئەيلەپ ئۇرۇپ پېچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.
— ئا. نىزارى.

ئەشكى ئەنجۇمرېز — تامچە ـ تامچە ياش تۆكۈش.

ئەشكى تەھەسسۇر — ئەپسۇس، ھەسرەت يىغىسى.

ئەشكى جىگەرگۇن — جىگەررەڭ كۆز يېشى.

ئەشكى رەۋان — ئېقىۋاتقان كۆز يېشى.

ئەشكى رىيازەت — ئىبادەت يىغىسى.

ئەشكى سىيم ئەندۇد — ئاق ساقالغا تامچىلىغان كۆز يېشى.

ئەشكى سىيمىن — «ئەشكى سىيم ئەندۇد» غا قارالسۇن.

ئەشك شەفەقگۇن — شەپەق رەڭگىدىكى قىپقىزىل كۆز يېشى.

بز ئەشكى غەلتان — تامچىلاپ ئاققۇچى كۆز يېشى؛ توختاۋسىز ئاققان كۆز يېشى.

ئەشكى گۈلرەڭ — گۈل رەڭ كۆز يېشى.

ئەشكى گۈلگۇن — تاقەتسىز يىغا نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان كۆز يېشى؛ قانلىق ياش.

ئەشكى گۈلنار — قانلىق ياش؛ قان يىغلاش.
ئەشكى لەئلىگۈن — لەئلى رەڭلىك كۆز يېشى.
ئەشكى نەدامەت — پۇشايمانلىق كۆز يېشى.
ئەشكى نىشات — خۇرسەنلىك يېشى، خۇشاللىق يىغىسى.
ئەشكى نىياز — ئۈمىدۋارلىق نەتىجىسىدە يالۋۇرۇپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز ياشلىرى.
ئەشكى نىياز ئەيلەمەك — ياش تۆكۈپ يالۋۇرماق.
ئەشكى نىياز تۇفانى — موھتاجلىقتا، زارلىنىپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز يېشى؛ موھتاجلىق كۆز يېشى؛ ئۈمىدۋارلىق كۆز يېشى.
ئەشكى ھەسرەت — ئەپسۇسلىنىش، ھەسرەت يېشى؛ نادامەت يىغىسى.
ئەشك ياغدۇرماق — يىغلىماق، ياش ئاققۇزماق.
ئەشك ياغماق — ياش تۆكمەك، ياش ئاقماق.
ئەشك يامغۇرى — ناھايىتى كۆپ ئاققان كۆز يېشى تامچىلىرى.
ئەشك يولىن تۇتماق — يىغنى توختاتماق، يېشىنى توختاتماق.

ئەشكال [اشكال] (ئە) [بىرلىكى: شەكىل] 1) شەكىللەر، تۇرلەر، جىنسلار، خىللار. 2) گېئومېتىرىك شەكىللەر، سۈرەتلەر. 3) قىياپەت، كۆرۈنۈش. 4) مۇشەكۇللۇكلەر، چىگىشلىكلەر. 5) ئاسمان جىسىملىرىنىڭ مەلۇم بىر پەيتتە ھاسىل قىلغان ئالاھىدە گېئومېتىرىك شەكلى.
ئەشكالى سىپىھر — ئاسمان شەكىللىرى.

ئەشكانىي [اشكانى] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىنىڭ بىر سۇلالىسى.

ئەشكەستە [اشكسته] (ئە) شىكەستە، سۇنۇق.

ئەشكەستەلىغ [اشكستەليغ] شىكەستىلىك، سۇنۇقلۇق.

ئەشكبار [اشكبار] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، كۆپ يىغلىغۇچى.
ئەشكبار ئەتمەك — يىغلاتماق.
ئەشكبار ئەيلەمەك — «ئەشكبار قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەشكبار قىلماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك.

ئەشكپاش [اشكپاش] (پ) كۆپ يىغلىغۇچى.

ئەشكرىز [اشكريز] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، يىغلاپ تۇرغۇچى.
ئەشكرىز بولماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك، يىغلاشقا بولماق.

ئەشكرىزان [اشكريزان] (پ) «ئەشكرىز» غا قارالسۇن.
ئەشكرىزان ئولماق — ياش تۆكمەك، يىغلىماق.

ئەشكرىزلىغ [اشكريزليغ] ياش تۆكمەكلىك، يىغلىماقلىق.

ئەشكفشان [اشكفشان] (پ) كۆز يېشىنى چاچقۇچى، يىغلىغۇچى.

ئەشكناك [اشكناك] (پ) ياش ئاققۇزغۇچى (تۆككۈچى)، ياشلىق، يىغلىق.
ئەشكناك ئەيلەمەك — كۆزىدىن ياش ئاققۇزماق، كۆزىگە ياش ئالماق، يىغلىماق.

ئەشمە [اشمه] 1) قول بىلەن ئىشلىگەن، ئارغامچا. 2) جاي ئىسمى:

ئۇشبۇ سۆز ئۇستىنده يېتىپ ئەشمەگە،
دەلۇەرسەن بىرلە سالىپ چەشمەگە.

— زەلىلى.

ئەشھەب [اشهب] (ئە) 1) ئېقىمتۇل، كۈل رەڭ ۋە شۇ خىل رەڭدىكى ئات. 2) بوز ئات؛ ئاق، ئېقىش بوز ئات.
ئەشھەبىنىڭ تۇياغى — ئاتنىڭ تۇيىقى.

ئەشھەر [اشهر] (ئە) ئەڭ مەشھۇر.

ئەشىر [عشر] (ئە) ئوندىن بىر.
ئوشرى ئەشىر — يۈزدىن بىر.

ئەشيا [اشيا] (ئە) [بىرلىكى: شەيئە] 1) دوستلار توپى. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، مەۋجۇدات (جانسىز).

ئەغراز [اغراض] (ئە) [بىرلىكى: غەرەز] غەرەزلەر، مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

ئەغزىيە [اغذيه] (ئە) [بىرلىكى: غىزالار] غىزا، يېمەكلىكلەر؛ ئوقەتلەر، تائاملار.

ئەغلات [اغلاط] (ئە) [بىرلىكى: غەلەت] سەۋەنلىكلەر، خاتالىقلار، يېڭىلىشلار.
ئەغلاتى ئامىمە — خەلق ئاممىسىنىڭ خاتالاشتۇرۇشى:

... شۇنىڭدىن بۇيان ئول يۇرت ئاقسۇن ئاتالدى،
كېيىن ئەغلاتى ئامىمە بىرلە ئاقسۇ ئاتالىپ قالدى.
ئەسلىدە بۇ شەھەرنى ئەردەۋئل دەر ئېرىدىلەر.

— مولىلا مۇھەممەد تۆمۇر.

ئەغلال [اغلال] (ئە) [بىرلىكى: غول] بويۇنتۇرۇقلار، زەنجىرلەر، كىشەنلەر:

چۇبىدىلنى كەلتۇردى خۇسرەۋغە پات،
سالىپ بەند ئەغلالنى قاتمۇ قات.

— ئا. نىزارى.
ئەغلالۇ سەلاسىل — زەنجىر ۋە كىشەنلەر.

ئەغلەب [اغلب] (ئە) كۆپ؛ كۆپچىلىك؛ كۆپرەك.

ئەغلەز [اغلظ] (ئە) ئاق كەپسىز، ئاق قوپال.

ئەغنەماق [اغنماق] ئېغىنىماق، يەردە يېتىپ دومىلىماق.

ئەغنىيا [اغنيا] (ئە) [بىرلىكى: غەنى] بايلار، دۆلەتمەندلەر:

بۇ كەشمىردىن بىر ئۇلۇغ سوداگەر،
ئۆزى ئەغنىيا ئىچىدى مالى گۆھەر.

— موللا شاكىر.

ئەغيار [اغيار] (ئە) [بىرلىكى: غەير] بىگانىلەر، يادلار، باشقىلار، غەيرىيلەر؛ رەقىبلەر، دۈشمەنلەر:

ۋۇجۇدىغە دۈشمەن ئوقى كار ئەمەس،
خۇدا يار ئىدى، ئەسلە ئەغيار ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

ئەفئا [افعا] (ئە) «ئەفئى» گە قارالسۇن.

كى ئىشرەت قۇرۇپ، مەي ئىچمەي دەمبە دەم،
چېكەردىن بۇرۇن ئۆمر ئەفئاسى دەم

— ئا. نىزارى.

ئەفازىل [افاضل] (ئە) [بىرلىكى: ئەفزەل] پەزىلەتلەر؛ پەزىلەت ئىگىلىرى، كاپالەت ئىگىلىرى؛ ئاق پەزىلەتلىك كىشىلەر.

ئەفازىلى دەۋران — زامان ئۇلۇغلىرى.

ئەفئال [افعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئىل] 1) ئىش ـ ھەرىكەتلەر؛ ئىشلار، قىلىقلار؛ قىلمىشلار؛ 2) ئادەت، ئەخلاق:

كۆرۈپ شەيخ سەئىدى بۇلار ھالىنى،
بۇ بىگانەلەر فېئىل ـ ئەفئالىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەفئالى تەبەئ — بويسۇنۇش، قارىغۇلارچە ئەگىشىش يوسۇنى، ئادىتى.

ئەفائىل [افاعل] (ئە) ئاروز ۋەزىن رۇكنىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەفەن [عفن] (ئە) ئاق بەتبۇي، سېسىق پۇراقلىق.

ئەفتاده [افتاده] (پ) 1) يېقىلغان، دەرمانسىز، زەئىپ، تاشلاندۇق؛ ئېزىلگەن، قىينالغان:

كەرەم قىل خۇداۋەند مەن زارغە،
كى ئەفتادەئى ئەسرۇ بىمارغە.

— ئا. نىزارى.

2) كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ئەفتاده ئەتمەك — قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفتاده بولماق — ئېزىلمەك، قىينالماق.

ئەفتادەئى ئىشق — ئىشق قۇربانى؛ ئىشققا مۇپتىلا بولغان؛ ئىشققا (يولىدا) ئېزىلگەن.

ئەفتادەلىغ [افتادەليغ] ئاجىزلىق، بىچارىلىك، زەئىپلىك، مەيۈسلۇك، چۈشكۈنلۈك.

ئەفتادەلىغ ئەييامى — قىينىچىلىق، خار ـ زارلىق پەيتلىرى.

ئەفتادەۋەش [افتادەۋش] (پ) دەرمانسىزلارچە، زەئىپلەرچە؛ ئاشىق سۈپەت؛ بىچارە ھال؛ كەمبەغەلگە ئوخشاش، غېرىبانە.

ئەفتانۇ خىزان [افتانو خيزان] (پ) يېقىلا ـ قوپا، يېقىلىپ ـ قوپۇپ.

ئەفراد [افراد] (ئە) [بىرلىكى: فەرد] كىشىلەر، شەخسلەر.

ئەفراد بىلمەك — قاتارغا كىرگۈزمەك، سەپداش بولماق.

ئەفراز [افراز] (پ) كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۇرۇش.

ئەفراشته [افراشته] (پ) «ئەفراز» غا قارالسۇن:

دېدى: ئەيلەڭنز بەزم ئارراستە،
مۇزىييەن بىساتىنى ئەفراشتە،

— ئا. نىزارى.

ئەفرەنج [افرنج] (ئە) پەرەڭ، ياۋروپا.

ئەفرۇخته [افروخته] (پ) لاۋۇلداپ تۇرغان، يالتىراق، پارلاق، پارلىغان، قىزىرىپ يانغان؛ ياندۇرۇلغان؛ ئوت ياقىلغان.

ئەفروز [افروز] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: «كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى، يورۇتقۇچى، روشەن قىلغۇچى، ئايدىڭلاشتۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئەدل نۇرى تۇرۇر جەھان ئەفروز،
پەرتەۋى مۇلك ئىچىدە زۇلمەت سۇز.

— موللا مۇھەممەد تۇمۇر.

ئەفريدۇن [افريدون] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرى.

ئەفزا [افزا] (پ) كۆپىنچە سۆزگە قوشۇلۇپ «ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئىشق ئەسرارىن ئىشتىمەك ئىستەمەڭ ئەي ئەقىل دەرد،
نۇكتەئىدۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى تۇفان خۇرۇش.

— سەبۇرى.

دەۋلەت ئەفزا — بايلىق كۆپەيتكۈچى.

راھەت ئەفزا — راھەتنى ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى.

روھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى.

ئەفزار [افزار] (پ) ئەسۋاب، ئىش قورالى.

ئەفزاي [افزاى] (پ) «ئەفزا» غا قارالسۇن:

ۋەزىرى ئەنەڭ مۇلىك ئارايى چىن،

ئانىڭ ئەقلىدە زىيىە ئەفزايى چىن.
— ئا. نىزارى.

ئەفزايىش [افزايش] (پ) زورايتىش، كۆپەيتىش؛ ئارتۇرۇش.

ئەفزۇد [افزود] (پ) كۆپەيىش، ئارتىش، ئۇلغيىش.

ئەفزۇن [افزون] (پ) 1) ئارتۇق، زىيادە، كۆپ؛ كۆپرەك. 2) ئەۋزەل، يۇقىرى، ئۈستۇن:
غەمزەلەرىم بارچەدىن ئەفزۇن ئېرۇر،
لەيلى مېنىڭ غەمزەمە مەجنۇن ئېرۇر.
— ئەھمەدى.

ئەدەددىن ئەفزۇن — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز.

ئەفزۇن ئەتمەك — ئاشۇرماق، كۆچەيتمەك.

ئەفزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق؛ كۆپەيتمەك؛ كۆپەيتۇرمەك.

ئەفزۇن بولماق — ئارتماق، زىيادە بولماق؛ ئارتۇقراق بولماق.

ئەفزۇن قىلماق — ئارتتۇرماق، كۆپەيتۇرمەك.

ئەفزۇن ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەفزۇنلۇغ [افزون لوغ] «ئەفزۇنلىغ» قا قارالسۇن.

ئەفزۇنلىغ [افزون ليغ] ئارتۇقلۇق، زىيادىلىك، كۆپەلۈك.

ئەفسار [افسار] (پ) نوختا، تىزگىن.

ئەفسار ئۇرماق — نوختا سالماق؛ ئۇزىگە رام قىلىۋەلمىشقا ھەرىكەت قىلماق.

ئەفسانە [افسانه] (پ) 1) ھېكايە، ئەقىل، داستان؛ رىۋايەت:
ۋۇجۇدۇم خىرمەنىدىن ھاسىلىم بىر دانەدۇر پەيدا،
ۋەلى ئول دانەدىن، ئالەمدە يۈز ئەفسانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.
2) يالغان، ئويدۇرما، بىمەنە سۆز. 3) مەشھۇر، ھەممىگە تونۇلغان. 4) ماختالماق؛ داۋراڭ.

ئەفسانە ئەيلەمەك — ھېكايە قىلماق، چۆچەك سۆزلەمەك؛ ئەقىل كەلتۈرمەك؛

ئەفسانە بولماق — كىشىلەرنىڭ ئاغزىغا چۈشمەك، تۈرلۈك رىۋايەتلەرگە سەۋەب بولماق.

ئەفسانە سەنج — 1) ئەفسانە ئېيتقۇچى، ھېكايە قىلغۇچى؛ 2) سۆزگە ئەزەر سالغۇچى، تەنقىدىي ئەزەر بىلەن ئاڭلىغۇچى.

ئەفسانە قىلماق — رىۋايەتلەر توقۇماق.

ئەفسانەئى دەرد — دەردلىك ئەپسانە، غەم ـ غۇسسە بىلەن تولغان ھېكايە.

ئەفسانەئى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت ھەققىدىكى ئەپسانىلەر.

ئەفسانە پەرداز [افسانه فرداز] (پ) ھېكايە توقۇغۇچى، ھېكايىنى (چىرايلىق قىلىپ) ئېيتقۇچى.

ئەفسانە سەراي [افسانه سراى] ئەقىل قىلغۇچى، ھېكايىچى.

ئەفسانە گۇزار [افسانه كزار] (پ) ھېكايە ئېيتقۇچى، سەرگۈزەشتىلەر سۆزلىگۈچى.

ئەفسانەلىغ [افسانه ليغ] مەشھۇرلۇق؛ ئەپسانىلىق؛ كۆپ سۆزلىمەكلىك.

ئەفسانەۋەش [افسانەوش] (پ) ئەپسانۇچى؛ ناتوغرا؛ يالغان.

ئەفسەر [افسر] (پ) پادىشاھلىق تاجى، جىغا؛ تاج؛ تەخت؛ بىرەر ئەرسىنىڭ بېشى، ئۈچى.

ئەفسەررۇم — رۇم شاھلىقى، پادىشاھلىقى.

ئەفسەر نىگار — تاج ئەقىش بىلەن بېزىتىلگەن.

ئەفسەرى رىفئەت — يۇكسەكلىك، مەرتىۋىلىك تاج.

ئەفسەرى گەردۇندىن ئۆتمەك — شاھلىق مەرتىۋىسى يۇقىرى چوققىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەفسەھ [افصح] (ئە) ئېنىق گۈزەل (فەسىھ) سۆزلىگۈچى، سۆزگە چېچەن (ئۇستا).

ئەفسەھۇلكەلام [افصح الكلام] (ئە) 1) ئېنىق گۈزەل، فەسىھ سۆز ئىگىسى، سۆزگە چېچەن (ئۇستا)، ناتىق. 2) ماھىر يازغۇچى، روشەن بايان قىلغۇچى.

ئەفسۇردە [افسرده] (پ) روھسىزلانغان، سۇلغان، سۇلغۇن، چۈشكۈن، بوشاشقان؛ غەملىك:
ئۈلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.
— ئا. نىزارى.

ئەفسۇردە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، چۈشكۈن.

ئەفسۇس [افسوس] (ئە) پۇشايمان، ئېچىنىش، ئەپسۇس.

ئەفسۇن [افسون] (پ) 1) سېھىر، نەيرەڭ، ھىيلە، مىكىر. 2) جادۇ، نەيرەڭ دۇئاسى؛ جادۇگەرلەرنىڭ سېھىرى. 3) ئەپسانە، ھېكايە؛ نەيرەڭ.

ئەفسۇن ئەيلەمەك — ئالدىماق، ھىيلە ـ نەيرەڭ ئىشلەتمەك؛ سېھىرلىمەك.

ئەفسۇن تىراز — قارا جادۇ، ئىشق سەۋداسىغا سالىدىغان تۇمار.

ئەفسۇنى كەشمىر — كەشمىر جادۇسى.

ئەفسۇنساز [افسون ساز] (پ) 1) سېھىرلىگۈچى،

سېھىر بىلەن ئوزىگە جەلپ قىلغۇچى، ھەيران قالدۇرغۇچى. 2) ماھىر ھېكايىچى، ئاجايىپ داستانچى.

ئەفشان [افشان] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى؛ تارتقۇچى؛ چېچىش؛ چېچىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. 2) كىتاب بېتىگە چېچىلغان زەر؛ نەقىشلىك بېزەك؛ يېزىق؛ تەۋسىپ:

ئاھ ئوزارىمەن ھەر زامان ئالەمگە مۇشك ئەفشان تولۇر،
چۈنكى زۇلفۇڭ بۇيىدىن كۆڭلۈم بولۇپدۇر مۇشكدار.
— گۇمنام.

زەرئەرق ئەفشان قىلماق — ئالتۇن زەررىسىنى چاچماق (كىتاب ۋاراقلىرىغا).

مۇشك ئەفشان بولماق — مۇشك (ئىپار) چاچماق، خۇش پۇراق تارقاتماق.

ئەفغان [افغان] (پ) 1) قايغۇ ـ ئەلەمدىن نالە قىلىش، پەريات قىلىش، ئاۋاز چىقىرىپ يىغلاش؛ ئاۋاز، سادا. 2) پىغانلار، پەريادلار، نالىلەر.

ئەفغان ئەتمەك — «ئەفغان قىلماق» قا قارا.

ئەفغان ئەيلەمەك — يىغلىماق، داد ـ پەريات قىلماق.

ئەفغان تارتماق — نالە ـ پەريات قىلماق.

ئەفغان تۇزمەك — داد ـ ۋاي سالماق، پەريات، نالە قىلماق.

ئەفغان چەكمەك — پەريات، پىغان چەكمەك، نالە قىلماق.

ئەفغان قىلماق — پىغان چەكمەك، نالە قىلماق.

ئەفغان ئوتى — ئاھۇ ـ پەريات ئوتى؛ ئىشق ئوتى.

ئەفغانلىق [افغان ليق] ئاھۇ پەريات چېكىۋاتقان، پىغانلىق.

ئەفقەر [افقر] (ئە) يوقسۇلراق؛ ئەڭ يوقسۇل، ئەڭ كەمبەغەل.

ئەفكار [افكار] (پ) «ئەفگار» غا قارا.

ئەفكەن [افكن] (پ) «ئەفگەن» گە قارا.

ئەفكەندە [افكنده] (پ) «ئەفگەندە» گە قارا:

ئارەزىنىڭ ئوستىدە قاشلار كۆك ئانىڭ ئەفكەندەسى،
ئاي يۈكۈنۈپ، كۈن ساغىنىپ سەجدە ئەيلەر بەندەسى.
— ئەرشى.

ئەفكەندەلىغ [افكندەليغ] «ئەفگەندەلىك» كە قارا.

ئەفگار [افكار] (پ) 1) يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ. 2) ئوزۇتەنگەن؛ ئېزىلگەن؛ ناچار؛ غەملىك.

ئەفگار ئەتمەك — يارىلاندۇرماق، جاراھەتلەندۇرمەك.

ئەفگار ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۇرمەك، يارىدار قىلماق، قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفگار قىلماق — «ئەفگار ئەيلەمەك» كە قارا.

ئەفگار كۆڭۈل — دەردلىك يۈرەك.

ئەفگار ئولماق — جاراھەتلەنمەك، ئېزىلمەك.

ئەفگار ئىستەمەك — قىينىماق، جەبىر ـ جاپا قىلماق.

ئەفگارلىغ [افكارليغ] ئاجىزلىق، جاراھەتلىك، مەجرۇھلۇق، يارىدارلىق.

ئەفگەن [افكن] (ئە) كۆپىنچە باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاشلىغۇچى؛ ئاتقۇچى؛ يىقىتقۇچى؛ چۈشۈرگۈچى؛ سالغۇچى؛ تارتقۇچى؛ چاچقۇچى؛ ياغدۇرغۇچى؛» مەنىلەردە كېلىدۇ.

خەدەڭگ ئەفگەن — ئوق ئاتقۇچى.

زۇلمەت ئەفگەن — قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى.

شەمئى نۇر ئەفگەن — نۇر چاچقۇچى شام.

لۇئبەت ئەفگەن — ھىيلىگەر.

ئەفگەندە [افكنده] (پ) 1) تۆۋەن، پەس، تاشلاندۇق؛ يىقىلغان؛ بەختسىز، بىچارە، ئاجىز، موھتاج. 2) تەۋە، قارام.

ئەفگەندەئى بىئىئتىبار — نەزەردىن قالغان كىشى، لاياقەتسىز كىشى.

بەندەئى ئەفگەندە — تاشلاندۇق بەندە (يېزىقتا كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

ئەفگەندەلىك [افكنده ليك] چۈشكۈنلۈك، زارلىق، پىقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك؛ زەئىپلىك.

ئەفلاك [افلاک] (ئە) [بىرلىكى: فەلەك] پەلەكلەر، ئاسمان؛ ئاسمان قەۋەتلىرى:

يەتتە ئەفلاك ئۆزرەكسىم مېئراج ئۈچۈن قويدۇڭ قەدەم،
گەردى نەئلىمىڭنى قىلمىشلەر مەلائىك تۇتىيا.
— زەلىلى.

ئەفلاك جامى — ئاسمان گۈمبىزى؛ بەخت ـ ساائادەتتىن بەھرىمەن بولۇش.

ئەفلاك جىرمى — كۆكتىكى يۇلتۇزلار.

ئەفلاك سەيرى — ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى.

ئەفلاك سىفەت — ئالىي سۈپەت.

ئەفلاك شاھى — شاھلار شاھى؛ قۇياش.

ئەفلاك شەھرىستانى — بېزەكلىك پەلەكلەر.

ئەفلاكئ ئەنجۇم — ئاسمان ۋە يۇلتۇزلار.

ئەفلاك ئېلى — پەلەكلەر يۈرتى، ئېلى؛ پەلەك ھەرىكىتى.

ئەفلاكى ئالىي — ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئەفلاكى بالا — بالا ئاسمىنى، بەختسىزلىك ئاسمىنى.

ئەفلاكى كەجرەفتار — ئەگرى، تەتۇر ئايلانغۇچى پە-

لەك.

ئەفلاكى مەشئەل ئەفرۇزي — يورۇقلۇق بەرگۈچى ئاسمان قەۋەتلىرى.

پەردەئى ئەفلاك — ئاسمان پەردىسى.

يەتتى ئەفلاك — يەتتە قات ئاسمان.

ئەفلاكچە [افلاكچه] ئالىي، ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك، يۇكسەك ئاسمان.

ئەفلاك رەۋ [افلا ك رو] (ئە + پ) ئاسمان كېزەر.

ئەفلاك سۇز [افلاك سوز] (ئە + پ) كۆكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى.

ئەفلەج [افلج] (ئە) پالەچ كېسىلىگە يولۇققان كىشى.

ئەفن [عفن] (ئە) «ئەفەن» گە قارالسۇن.

ئەفۇ [عفو] (ئە) كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش؛ ئۆز رىزقىنى قوبۇل قىلىش.

ئەفۇ ئەتمەك — «ئەفۇ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەفۇ ئەيلەمەك — گۇناھىدىن كەچمەك، كەچۈرمەك.

ئەفۇ قىلماق — «ئەفۇ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەفۇ كۆرگۈزمەك — ئىلتىپات قىلماق، كەچۈرمەك.

ئەفۇاج [افواج] (ئە) [بىرلىكى: فەۋج] گۈرۇھلار، توپلار.

ئەفۇاھ [افواه] (ئە) ئېغىزلار.

ئەفۇەللاھ [افوالله] (ئە) تەڭرى ئەپۇ قىلسۇن، خۇدا ساقلىسۇن!

ئەفئى [افعى] (ئە) 1) يىلان، كاتتا يىلان، زەھەرلىك يىلان:

مەلامەت ئاتەشگە باقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.
چۇ مارى ئەفئى يەڭلىغ چاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.
— زەلىلى.

2) كۆچمە م: چاچ، سۆيگىنىنىڭ چېچى؛ چاچ ئۆرۈمى:

ئەفئى مۇئەنبەر — خۇشبۇي قارا يىلان؛ كۆچمە م: سۆيگىنىنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى؛

ئەفئى مۇشكىن — 1) قارا يىلان. 2) كۆچمە م: قارا، خۇشبۇي چاچ.

ئەفىف [عفيف] (ئە) ئېپەتلىك (نومۇسلۇق)، پاك، پاكىز، تازا؛ يارامسىزلىقلاردىن خالي.

ئەفيون [افيون] (پ) كۆكنار، ئەپيۇن؛ قارا دورا.

ئەفيون كەسرەتى — ئەپيۇننىڭ كۆپلۈكى، موللۇقى.

ئەفيونى [افيونى] (پ) ئەپيۇنكەش.

ئەقاسى [اقاصى] (ئە) ئۇزاقلار.

ئەقاقىر [عقاقر] (ئە) بىر خىل دورىنىڭ نامى (ئۇسۇمـ لۇك يىلتىزى).

ئەقالىم [اقاليم] (ئە) [بىرلىكى: ئىقلىم] ئىقلىملار، مەملىكەتلەر، قىتئەلەر، ئۆلكىلەر.

ئەقالىمى جەھان — پۈتۈن دۇنيا، دۇنيا مەملىكەتلىرى.

ئەقالىمى سەبئە — يەتتە ئىقلىم، پۈتۈن يەر يۈزى؛ بارچە قىتئەلەر.

ئەقبە [عقبه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقبات] 1) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت، توسۇق؛ مۇشەققەتلىك، خەتەرلىك يوللار، تاغ يوللىرى. 2) كاتتا ۋە ئېغىر ئىش.

ئەقەللى [اقل] (ئە) ئەڭ ئاز.

ئەقبە [عقبا] (ئە) «ئەقبە» گە قارالسۇن.

ئەقبەھ [اقبح] (ئە) [بىرلىكى: قەبىھ] ئەڭ يامان، ئەڭ خۇنۇك.

ئەقتاب [اقطاب] (ئە) 1) قۇتبىلار. 2) پېشۋالار، ئەۋلىيالار. 3) كۆچمە م: بىرەر گۈرۇھ ياكى قوۋمنىڭ يېتەكچىلىرى (باشلىقلىرى):

ئاندا باردۇر قىرىق مەردانى خۇدا،
قۇتبۇلئەقتابى جەھانى ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

ئەقتابى زەمان — زامانە ئۇلۇغلىرى.

ئەقتار [اقطار] (ئە) [بىرلىكى: قۇتر] 1) چەت ـ ئەتراپلار. 2) ئايلانمىلار، دائىرىلەر.

ئەقتاۋ [اقطاۋ] (ئە) پارچە ـ پارچە نەرسىلەر، نان بۆلەكلىرى، پارچىلىرى.

ئەقد [عقد] (ئە) 1) باغلاش، تۈگۈن، بەند. 2) نىكاھ، جۈپلىشىش. 3) تاللاش، ئىختىيار قىلىش.

ئەقد ئەتمەك — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەقد ئەمر — نىكاھقا دائىر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار.

ئەقد ئەيلەمەك — نىكاھ قىلماق؛ نىكاھقا ئالماق؛ تاللىماق؛ ئىگىلىمەك، قولغا ئالماق.

ئەقد بەزمى — نىكاھ توپى.

ئەقد تەزۇج — نىكاھلاش.

ئەقد سىلكى — باغلاش يېپى.

ئەقد بولماق — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەقد مىساھى — نىكاھ شەرتلىرى.

ئەقدۇ كابىن — نىكاھ ۋە تويلۇق.

ئەقدام [اقدام] (ئە) [بىرلىكى: قەدەم] قەدەملەر؛ ھەرىكەت؛ ئېگىشىش:

چۇ لەيلى ئىشكىغچە گام ئۇرۇپ،
زەمان تىنمايىن يەرگە ئەقدام ئۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئەقدام ئۇرماق — قەدەم باسماق؛ ھەربىكەت قىلماق؛ يول يۈرمەك.

ئەقداھ [اقداح] (ئە) [بىرلىكى: قەدەھ] قەدەھلەر، كاسىلار، مەي پىيالىلىرى.

ئەقدەس [اقدس] (ئە) ئاللا مۇقەددەس؛ ئاللا مۇبارەك.

ئەقدەم [اقدم] (ئە) ئاللا ئىلگىرى، ئاللا مۇقەددەم؛ ئىلگىرىرەك، ئالدىنراق؛ يۇقىرى، ئالىي.

ئەقدەم كۆرمەك — يۇقىرى بىلمەك.

ئەقران [اقران] (ئە) [بىرلىكى: قەرىن] تەڭتۇشلار، تەڭ ياشتىكىلەر؛ يېقىنلار.

ئەقرەب [عقرب] (ئە) چايان، چايان بۇرجى.

ئەقرەبا [اقربا] (ئە) [بىرلىكى: قەرىب] ئۇرۇغ - تۇغقانلار، ئاللا يېقىن كىشىلەر.

ھەمە ئەقرەبا بىرلە بولدى رەۋان،
چۈ ئول قەريە ئەشجارى بولدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

ئەقسا [اقصا] (ئە) 1) ئاللا ئۇزاق (يىراق) قىرغاق؛ بىرەر ئۆلكە ياكى شەھەرنىڭ يىراق بۇرجىكى. 2) چەت، ئۇزاق؛ يۇقىرى، تۆر.

ئەقسا بىلاد — ئاللا يىراق مەملىكەتلەر.

ئەقسايى رۇم — رۇمنىڭ ئاللا چەت جايى.

مەسجدى ئەقسا — قۇددۇس شەھىرىدىكى كاتتا مەسچىت.

مەقسەدى ئەقسا — ئاللا ئاخىرقى مەقسەت.

ئەقسام [اقسام] (ئە) قىسىملار، ئۆلۈشلەر، بۆلەكلەر.

ئەقسۇم [اقسوم] «ئاخسۇم» غا قارالسۇن.

ئەقشام [اقشام] كەچقۇرۇن، كەچكى پەيت؛ تۈن، ئاخشام.

ئەقشام زۇلمەتى — تۈن قارانغۇسى.

ئەقشام كۆلى — ئاخشام خىرە - شىرەلىكى، تۇگىنىشى.

ئەقشامغى [اقشام غى] تۇندىكى، كېچىدىكى، ئاخشامقى.

ئەقشام قۇرۇن [اقشام قرون] كەچقۇرۇن.

ئەقل [عقل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇ قۇل] 1) ئەقىل، ئىدراك، زېھىن. 2) دانالىق، بىلىمدانلىق؛ پەم - پاراسەت.

ئەقل ئاللىدە — ئاڭلىق چۈشىنىش بويىچە؛ ئەقلەن.

ئەقل ئالماق — مەيدانغا قالدۇرماق، ھەيران قالدۇرماق.

ئەقل ئەھلى — ئەقىللىقلار، ھوشيارلار.

ئەقل پىرى — تەپەككۇر ئۇستازى؛ پاراسەتلىك كىشىلەر.

ئەقل چىرى — ئەقىل كۆچى، ئەقىل قۇۋۋىتى.

ئەقل خىرمەنى — ئەقىل مۇجەسسەملىكى، يىغىندىسى.

ئەقل دۇن — ئەقلى پەس.

ئەقل دېھقانى — ئاڭلىق چۈشەنچە، مۇلاھىزە؛ تەجرىبەلىك، ئاڭلىق كىشى.

ئەقل سەررافى — ئەقىل زەرگىرى، ئەقىل باھالىغۇچىسى.

ئەقل كۆيى — ئەقىل - ئىدراك يولى.

ئەقل كۆل — 1) كاتتا ئەقىل؛ ئىلاھىي ئەقىل (تۇغما ئەقىل). 2) جىبرىئىل.

ئەقل مۇھەندىسلەرى — دانىشمەنلەر، ئالىملار، بىلىمدانلار.

ئەقل مىزانى — ئاڭ، ئەقىل ئۆلچىمى، تارازىسى.

ئەقل نام ئاۋەرى — نام قويغۇچى ئەقىل.

ئەقل ھېسابى — ئاڭ دائىرىسى، چېگراسى.

ئەقل ئوتى — زېھىن ئۆتكۈرلۈكى، ھوشيارلىق.

ئەقلۇ فەھمى خۇردەدان — نازۇك، تولغان ئەقىل.

ئەقل ئۆيى — مېڭە، پىكىر - خىيال.

ئەقل ۋەسۋاسى — ئەقىل ۋەسۋەسىسى؛ مەپتۇنلۇق؛ ئەقىل دولقۇنى.

ئەقل ئىشىگى — ئەقل ئىشىكى؛ ئەقىل يولى. ئاڭلىق يول.

ئەقلى جەۋھەرشۇناش — يېتۇك، كامىل ۋە سۆزنىڭ يوشۇرۇن سىرلىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى كىشىلەرنىڭ ئىدراكلىرى.

ئەقلى خۇردەبىن — ئەقلى ئۆتكۇر، سەزگۈر، پەم - پاراسەتلىك.

ئەقلى خۇدبىن — پەقەت ئۆزىنى ئويلىغۇچى، ئۆزى ھەققىدىلا پىكىر قىلغۇچى شەخس.

ئەقىلدىن بىگانە — ئەقىلدىن ئازغان، تەلۋە.

ئەقلى زايىل — ئەقلى كەتكەن؛ ئەقلىدىن ئېزىش، ئەقىلسىز بولۇپ قېلىش.

ئەقلى زۇلمانى — ئەقىلسىز، دۆت.

ئەقلى سەركەش — ئىتائەتسىز، قەيسەر ئەقىل.

ئەقلى سەلاھ — توغرا، ساغلام پىكىر.

ئەقلى ستەمكار — جەبىر - زۇلۇم قىلغۇچى، جاپا يەتكۈزگۈچى ئەقىل؛ ئىشق يولىنى توسىدىغان ئەقىل.

ئەقلى كۆل — «ئەقل كۆل» غا قارالسۇن.

ئەقلى مەسلەھەتىن — مەسلىھەت كۆرسەتكۈچى، توغرا يول، توغرا پىكىرگە ئۈندىگۈچى ئەقىل.

ئەقلى مۇجەررەد — ساپ ۋە ئۆتكۇر ئەقىل؛ ئابستراكت ئەقىل.

ئەقلى مۇستەقىم — ئېغىشمايدىغان، ئىككىلەنمەيدىغان،

مۇستەقىل ئەقىل؛ بىر پىكىرلىك ئادەم.
ئەقلى مۇھاسىب — پەم ـ پاراسەتكە قايىل بولغۇچى؛ ئاقىل، ئەقىل ـ ئىدراك.
ئەقلام [اقلام] (ئە) [بىرلىكى: قەلەم] قەلەملەر.
ئەقلايىن [عقلايين] (ئە) ئاقىللانە، ئاقىللارچە، دانالىق بىلەن.
ئەقلەن [عقلاً] (ئە) ئەقىل يۈزىسىدىن.
ئەقىل زۇدا [عقل زدا] (ئە) ئەقلىنى ئىلغۇچى، هوشسىزلاندۇرغۇچى؛ ئەقىلنى يوقىتىدىغان، ئەقىلدىن ئايرىيدىغان.
ئەقل كۇش [عقل كش] (ئە + پ) ئەقلىنى يوقاتقۇچى، ئەقىلگە نۇقسان يەتكۈزگۈچى.
ئەقلىيات [عقليات] (ئە) ئەقىلگە ئائىت، ئەقلىي بىلىملەر.
ئەقمىشە [اقمشه] (ئە) [بىرلىكى: قۇماش] ھەرخىل توقۇلما ماللار، ماتالار.
ئەقۋال [اقوال] (ئە) [بىرلىكى: قەۋل] سۆزلەر، گەپلەر، رىۋايەتلەر:
چۇ مەردۇملۇق ئەقۋالى پەيان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان نەمايان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.
ئەقۋام [اقوام] (ئە) [بىرلىكى: قەۋم] قوۋملار.
ئەقۋىيا [اقويا] (ئە) [بىرلىكى: قەۋي] كۆچلۈكلەر، قاۋۇللار، قۇۋۇەتلىكلەر؛ چوڭلار.
ئەقىدە [عقيده] (ئە) 1) ئېتىقاد، ئىشەنچ؛ ئىخلاس. 2) چۈشەنچە، پىكىر، بىلىش.
ئەقىدە قىلماق — 1) ئىشەنچ ھاسىل قىلماق؛ ئېتىقاد لىق بولماق. 2) گۇمان قىلماق:
تەڭرى خانىن ئەچۈق ئەقىدە قىلىپ،
خەلقدىن روزى ئىستەگەن گومراھ.
— نەۋائى.
ئەقىق [عقيق] (ئە) قىممەت باھالىق قىزىل تاش، ھېقىق:
لەئلى لەبلىك كۆرەي دەبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىگنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.
— زەلىلى.
ئەقىق ناب — ساپ، سۈزۈك، ھېقىق.
ئەقىقى بەغەش — تازا، ساپ ھېقىق؛ كۆچمە م: قىزىل مەي، مەينىك قىزىلراقى.
ئەقىقى ناب — «ئەقىق ناب» قا قارالسۇن.
ئەقىقى يەمەن — 1) يەمەن ھېقىقى؛ قىپقىزىل ھېقىق. 2) كۆچمە م: قىپقىزىل لەۋ.
لەب ئەقىقى — لەۋ قىزىللىقى.
ئەقىلە [عقيله] (ئە) باشچى، يولباشچى. 2) ئەقىللىق ئايال؛ پەرەنجىگە ئورالغان ئايال. 3) زەئىپ، ئاجىز.
ئەقىم [عقيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەيىم] تۇغماس، پەرزەنتسىز؛ نەتىجىسىز، مېۋىسىز.
زەنى ئەقىم — «ئەقىمە» گە قارالسۇن.
مەردى ئەقىم — پەرزەنتسىز ئادەم.
ئەقىمە [عقيمه] (ئە) تۇغماس ئايال.
ئەكابىر [اكابر] (ئە) [بىرلىكى: ئەكبەر] ئەڭ ئۇلۇغلار، ئەڭ كاتتىلار؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر، مەنسەپدارلار.
ئەكابىرۇ ئىزام — ئەڭ كاتتا، چوڭ كىشىلەر.
ئەكابىر ۋە ئەشراف — ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئەتىۋارلىق زاتلار.
ئەكابىرە [اكابره] (ئە) ساسانىيلار سۇلالىسى پادىشاھلىرىنىڭ لەقىمى.
ئەكاسىرە [اكاسره] (ئە) «ئەكابىرە» گە قارالسۇن.
ئەكباد [اكباد] (ئە) جىگەرلەر.
ئەكباد پەيۋەند — جانجىگەرلەر، تۇغقانلار.
ئەكبەر [اكبر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكابىر] ئۇلۇغ، كاتتا؛ ئەڭ كاتتا.
ئەكتاف [اكتاف] (ئە) [بىرلىكى: كتف] يەلكىلەر.
ئەكرەم [اكرم] (ئە) ئەڭ ئالىيجاناب، ئەڭ سېخىي، ئەڭ ياخشى، تولىمۇ ھىممەتلىك.
ئەكرەمۇلئەكرەمىن — كەرىم (ياخشى، ئالىيجاناب، ھىممەتلىك) لەرنىڭ كەرىمى؛ تەڭرى، خۇدا.
ئەكرىمۇززەيفە [اكرم االضيفه] (ئە) «مېھمانىنى ھۆرمەت قىلىڭلار» دېگەن مەندىكى بىرىكمە.
ئەكس [عكس] (ئە) 1) سۈرەت، تەسۋىر، شەكىل؛ ئىنكاس. 2) شولا، يالقۇن. 3) (بىرەر نەرسىنىڭ) ئەكس تەرىپى، ئەكسى، قارىمۇ قارشى، زىت.
ئەكس ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، تەسۋىر قىلماق، تەسۋىرلىمەك.
ئەكس تاپماق — ئەكسى تەسۋىرىنى كۆرمەك، قوبۇل قىلماق.
ئەكس تۇتماق — قارشى، زىت ئىش قىلماق.
ئەكس تۇشمەك — سۈرىتى، تەسۋىرى چۈشمەك.
ئەكس سالماق — تەسۋىرىنى سىزماق، ئەكس ئەتتۈرمەك.
ئەكس كۆرگۈزمەك — شولىسى چۈشمەك، ئەكس كۆ-

رۇنمەك.

ئەكسەر [اكثر] (ئە) 1) كۆپ، كۆپچىلىك، كۆپ سانلىق. 2) ئىنتايىن نۇرغۇن. 3) دائىملىق. 4) كۆپىنچە، ئومۇمەن. 5) كۆپرەك، ئوشۇقراق.

ئەكسەريەت [اكثريت] (ئە) كۆپچىلىكى، يېرىمدىن كۆپرەكى.

ئەككە [عكه] (ئە) سېغىزخان.

ئەكل [اكل] (ئە) يېمەكلىك؛ يېمىش؛ تاماق:

فەراغەت تاپسپ ئەكل ـ ئاشامدىن،
چىقاردى سۆزىنى سەرۇ گۈلفامدىن.

— ئا. نىزارى.

ئەكلۇ شورب — يېمەك ـ ئىچمەك.

ئەكمەل [اكمل] (ئە) ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ يېتۈك، ئەڭ كامىل؛ ئەۋزەل:

ھەر كىشىكىم ئىلىمدە ئەكمەل دۇرۇر.
بەلكى مەلائىكدىن ئول ئەفزەل دۇرۇر.

— مولا مۇھەممەد تۇمۇر.

ئەكمەلى دەۋران — دەۋرنىڭ يېتۈك كىشىسى.

ئەكمەلى ئىنسان — ئەلا ئىنسان، ئىنسانىنىڭ ئەڭ ياخشىسى:

گۈمنام، يۈگۈر ئەكمەلى ئىنسان كەتتى.
كۆڭلۈڭ سەدەفىن تۈت لەبى نەيسان كەتتى.

— گۈمنام.

ئەكمەھ [اكمه] (ئە) تۇغما كور.

ئەكناف [اكناف] (ئە) ئەتراپلار، تەرەپلەر، تۆت ئەتراپ، ئۆپچۆرە، چېگرا.

ئەكنۇن [اكنون] (پ) ئەمدى؛ ئەمدىلىكتە؛ شۇ ۋاقىت، شۇ پەيت، شۇ دەم:

چەكتىم جەفانى ئەكنۇن تەندە ھالەت قالمادى،
كەزدىم شەھرۇ بەيابان دىلدە ھەسرەت قالمادى.

— مەشرەپ.

ئەلا I [الا] (ئە) ھاي، ئاگاھ بول، ئاڭلا! (ئۇندەش سۆز).

ئەلا II [على] (ئە) ..... ئۈستىگە، ..... گە؛ يۇكسەكلىك، ئالىي دەرىجە.

ئەلا قەدرى مەراتىبىھىم — ئۆز مەرتىۋىلىرىگە يارىشا.

ئەلا كۇللى ھال — ھەر ھالدا.

نۇرەن ئەلا نۇر — نۇر ئۈستىگە نۇر.

ئىززۇ ئەلا — ئىززەت ۋە يۇكسەك مەرتىۋە، دەرىجىگە ئىگىلىك:

تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئىچىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.

— مەھزۇن.

ئەلاچە [الاجه] ئەلا، ئالا ـ بۇلا، چىپار؛ سەگىز (ماتا).

ئەلاچە ھاشىيەلىك تون — ئالا ـ بۇلا جىيەكلىك تون.

ئەلاچۇغ [الاجوغ] «ئالاچۇق» قا قارالسۇن.

ئەقل ئەلاچۇغى — ئەقىل ئۇۋىسى، مېڭە؛ كۆكۈل.

ئەلاچۇغ ئىبلى — كۆچمەنچى خەلق.

ئەلاچۇق [الاجوق] «ئالاچۇق» قا قارالسۇن.

ئەلاخان [الاخان] خانۇەيران.

ئەلاخان ئەيلەمەك — خانۇەيران قىلماق؛

ئەلاخانۇ ئەلامان — ئۆي ـ جايسىز، ماكانسىز، خانۇەيران؛ ھايات تەشۋىشلىرى.

ئەلاقە [علاقه] (ئە) 1) مۇناسىۋەت، باغلىنىش؛ مۇئامىلە، ئالاقە. 2) سەللىنىڭ ئۇچى، ھالقىسى.

ئەلالا [علالا] (ئە) 1) شاۋقۇن ـ سۇرەن؛ غوۋغا، قىيا ـ چىيا. 2) ئاۋاز؛ 3) ماجىرا؛ گەپ:

يامان ئادەمىيلەر چۇ غوۋغا قىلىپ،
جەھان ئىچرە تۇرفە ئەلالا قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

ئەلالا ئەيلەمەك — داد ـ پەرياد قىلماق. شاۋقۇن كۆتۈرمەك.

ئەلالا تۇشمەك — غوۋغا، توپىلاڭ باشلانماق.

ئەلا سالماق — شاۋقۇن ـ سۇرەن سالماق، غوۋغا كۆتۈرمەك.

ئەلامان [الامان] «ئەلاخان» غا قارالسۇن.

ئەلامەت [علامت] (ئە) 1) بەلگە، نىشان، ئىز. 2) ھادىسە.

ئەلئان [الان] (ئە) ھازىرلا، شۇ پەيتىدە.

ئەلانىيە [علانيه] (ئە) ئاشكارا، ئوچۇق.

ئەلاھازەلقىياس [على هذاالقياس] (ئە) شۇنىڭغا قىياسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ ئېھتىمال:

كۆزۇ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلاھازەلقىياس.

— ئەرشى.

ئەلايق [علايق] (ئە) [بىرلىكى: ئەلاقە] 1) باردى ـ كەلدىلەر، ئالاقىلەر، باغلىنىشلار، مۇناسىۋەتلەر. 2) دۇنيا ـ مالغا ھۆۋەس قىلىش:

ئاتايى، كەچ بۇ دۇنيادىن، ئەلايىق تەركىنى قىلكىم،
سەلاتۇ سەۋم ئاشىقغە بۇ كۇن تەركى ئەلايىقدۇر.

— ئاتايى.

ئەلەپەكە [الاپكه] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئەلەپۈكە [الاپوكه] «ئەلەپەكە» گە قارالسۇن.

ئەلئاتەش [العطش] (ئە) ئۇسساش، ئۇسسۇزلۇق، تەشنالىق.

ئەلەددەۋام [علي الدوام] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت، ئۇزلۇكسىز:

ئەسبابى ئەيش بولسا مۇھەييا ئەلەددەۋام،
ئەلەمدە يوق مۇغەننى، دانا سۆزىنى ئەۋەرى.

— سەبۈرى.

ئەلئەدل [العدل] (ئە) ئادالەت، ئادىللىق.

ئەلەر [الار] (ئە) 1) ئۇلار. 2) ئۇ (ھۆرمەت مەنىسىدە).

ئەلەز (زە) [الذ] (ئە) ئەڭ لەززەتلىك.

ئەلەست [الست] (ئە) 1) مەن ئەمەسمۇ؟ 2) ئەزەلىيەت، ئىپتىدائىي زامانىنىڭ دەسلەپكى پەيتى.

جامى ئەلەست — تەقدىر نېسىۋىسى.

گۈلزارى ئەلەست — دۇنيانىڭ باشلىنىشى.

ئەلەسسەباھ [على الصباح] (ئە) ئەتىگەن تاڭدا، ئەزاندا، ئەتىگەنلەپ.

ئەلەسسەۋىيە [على السويه] (ئە) باراۋەر، باپباراۋەر، تەڭ.

ئەلئەسمائ [الاسماء] (ئە) ئەلئەسمائۇ تەنزىلۇ مىنەسسەمائ — ئىسىملار ئاسماندىن چۈشىدۇ.

ئەلەف [علف] (ئە) ئوت، كۆكات (كۆكتات)، زىرائەت، يېمىش.

ئەلەف بەھا — زىرائەتلەرنىڭ كۆكىگە قاراپ بەلگىلەنگەن سېلىق.

ئەلەلخۇسۇس [على الخصوص] (ئە) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

ئەلەلئىتلاق [على الاطلاق] (ئە) مۇتلەق ئومۇمىيەتلىك بىلەن، ئومۇمىي رەۋىشتە.

ئەلەلئىجمال [علي الاجمال] (ئە) قىسقا قىلىپ ئېيتقاندا، يىغىپ ئېيتقاندا.

ئەلەلئىھتىمال [على الاحتمال] (ئە) ئېتىمالغا يېقىن:

بارىپ ئول شەھەرگە قىلىڭلار سوئال،
بىلۇر ئادەمى بار ئەلەلئىھتىمال.

— ئا. نىزارى.

ئەلەم I [علم] (ئە) 1) ئالامەت، بەلگە، نىشان. 2) بايراق، تۇغ. 3) كۆتۈرۈلگەن؛ كۆچمە م: يالقۇن:

ئوت ئەلەم تارتار ئىمىش ئەفلاككە،
بەرق تۇشكەندەك خەسۇ خاشەككە.

— نەۋائى.

ئەلەم ئەيلەمەك — كۆچمە م: مەشھۇر قىلماق، ھەممىگە تونۇتماق؛ بايراق قىلىپ كۆتۈرمەك.

ئەلەم بولماق — كۆچمە م: مەشھۇر بولماق، نام چىقارماق، تونۇلماق.

ئەلەم تارتماق — «ئەلەم چەكمەك» كە قارالسۇن.

ئەلەم چەكمەك — 1) بايراق تىكمەك؛ بايراق كۆتۈرمەك. 2) يۈرۈش قىلماق؛ گۈزەللىك كۆرسەتمەك. 3) يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك؛ ئۆرلىمەك:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۈزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.

— ئەرشى.

ئەلەم سۈتۈنى — بايراق دەستىسى؛ غەلبە بەلگىسى.

ئەلەم قىلماق — «ئەلەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەلەم كۆتۈرمەك — بايراق كۆتۈرمەك؛ كۆتۈرۈلمەك؛ چىقماق (قۇياش)؛ نۇر تارتماق.

ئەلەم ئۇرماق — 1) بايراق تىكمەك؛ جەزم قىلماق، مەقسەت قىلماق. نام چىقارماق؛ بېگانە بولماق. 2) كۆتۈرۈلمەك؛ زورايماق، كۆچەيمەك، ئەۋج ئالماق؛ مەرتىۋىگە ئېرىشمەك. 3) نىشانە، بەلگە بەرمەك.

ئەلەمى زەركەش — زەرلەنگەن بايراق؛ قۇياش.

ئەلەمى نىگۇنسار بولماق — تەسلىم بولماق. تەن بەرمەك؛ يەر بىلەن يەكسان بولماق.

ئەلەمى يىقۇق — كۆچمە م: ئاجىز، قولى قىسقا؛ مەغلۇپ.

سۈتۈنى ئەلەم — «ئەلەم سۈتۈنى» غا قارالسۇن.

ئەلەم II [علم] (ئە) ئاتاقلىق ئات.

ئەلەم III [الم] (ئە) 1) ئاغرىق، دەرد، ئەلەم؛ رەنج، غەم، قايغۇ، ئازاب، ھەسرەت.

ئەلەم چەكمەك — دەرد تارتماق، قىينالماق، ئازاب تارتماق.

ئەلەم قويماق — غەم ـ ئەندىشىگە سالماق، خاپا قىلماق.

ئەلەم يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئاغرىتماق.

ئەلئەمان [الامان] (ئە) ئۇندەش سۆز: يارىدەم بېرىڭ! قۇتقۇزۇڭ!

لەھزە ـ لەھزە باش چېكەر ئىشقىم شەرابى، ئەي رەفىق،
ئەلئەمان، شەۋقى مۇھەببەت شۇئلەسىدىن ئەلئەمان.

— نەۋائى.

ئەلەم ئەنگىز [الم انكيز] (ئە + پ) 1) ئەلەم قوزغاتقۇچى، ئەلەمگە سالغۇچى. 2) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك.

ئەلەم پەرۋەرد [الم پرورد] (ئە + پ) دەرد - ئەلەملىك، ھەسرەتلىك.

ئەلەمتىراز [علم طراز] (ئە) سۈرىتى بايراقنى بېزىگۈچى.

ئەلەمسەنج [الم سنج] (ئە + پ) غەم ۋە ھەسرەتلىك؛ ئازاب تارتقۇچى.

ئەلەمشوي [الم شوي] (ئە + پ) دەرد - ئەلەمنى كەتكۈزىدىغان.

ئەلەمكەش [علم كش] (ئە + پ) بايراقچى، بايراق كۆتۈرگۈچى؛ بايراقدار:

كى مەھزۇن دېدى: «بۇ نە يەڭلىغ ئۇمۇر؟
ئەلەمكەش باشىمدا تاپىپدۇر زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

ئەلەمكەش ئولماق — كۆچمە م: يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەلەن [علن] (ئە) ئاشكارا، ئايان، ئوچۇق.

ئەلەن ئەتمەك — ئاشكارا قىلماق.

ئەلەيھىسسەلام [عليه‌السلام] (ئە) ئۇنىڭغا سالاملار بولسۇن! (پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ ئېيتىلىدىغان ھۆرمەتنامە: مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، دېگەنگە ئوخشاش).

ئەلباس [الباس] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] «ئەلبىسە» گە قارالسۇن.

ئەلبورز [البرز] (پ) ئىران مازەندەرانىدىكى تاغنىڭ نامى.

ئەلبىسە [البسه] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] لىباسلار، كىيىملەر، ئۈستۈاشلار.

ئەلتاف [الطاف] (ئە) [بىرلىكى: لۇتف] 1) ئىلتىپاتلار، مەرھەمەتلەر، يۇمشاقلىقلار، ياخشىلىقلار؛ 2) يېقىملىقلىق.

ئەلتەف [الطف] (ئە) ئەڭ ئىلتىپاتلىق، ئەڭ نازۇك، ئەڭ مۇلايىم.

ئەلدەلدەغە [الدالداغه] ئۆزدەكنىڭ بىر تۈرى.

ئەلسىنە [السنه] (ئە) [بىرلىكى: لىسان] تىللار.

ئەلغەرەز [الغرض] (ئە) خۇلاسە، نەتىجە (شۇڭا):

تۇرمادۇق ئول لەنگەر ئارا، ئەلغەرەز،
يول يۈرۈمەك بولدى قەلەندەرگە فەرەز.

— زەللى.

ئەلف [الف] (ئە) مىڭ (1000).

ئەلفە - ئەلفە — مىڭ - مىڭ، مىڭلاپ.

ئەلفۇ ئەلف — «ئەلفە - ئەلفە» گە قارالسۇن.

ئەلفاز [الفاظ] (ئە) [بىرلىكى: لەفز] 1) لەۋزلەر، سۆزلەر، ئىبارىلەر، جۇملىلەر. 2) سۆز قىلىش ئۇسۇلى، تەلەپپۇز. 3) تىل:

زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.

— ئا. نىزارى.

ئەلفازى شىرىن — تاتلىق (شېرىن) سۆزلەر.

ئەلفازى فەسىھ — گۈزەل سۆز، چىرايلىق نۇتۇق.

تۇرك ئەلفازى — تۇرك سۆزلىرى.

چىن ئەلفاز — راست سۆزلەر.

ئەلفەقىرۇلھەقىر [الفقيرالحقير] (ئە) پېقىر ۋە كەمتەرىن، پېقىر ۋە كەمتەر.

ئەلفىراق [الفراق] (ئە) ئايرىلىش، ئاجرىلىش ئالدىدا ئېيتىلىدىغان «ئەلۋىدا» رولىدىكى ئۇندەش سۆز:

يىراقلىقدىن ئانداغ يىراقتىن يىراق،
زىھى ئۇن چېكىپ: ئەلفىراق، ئەلفىراق.

— ئا. نىزارى.

ئەلقاب [القاب] (ئە) [بىرلىكى: لەقەب] 1) لەقەملەر، نامالار، تەخەللۇسلار. 2) سۆپەتلىگۈچى، ماختىغۇچى سۆزلەر.

ئەلقەماق [القماق] ئالقىشلىماق (قارغىماقنىڭ زىت مەنىسى)، كۆككە كۆتۈرۈپ ماختىماق.

ئەلقىسسە [القصه] (ئە) خۇلاسە؛ ھېكايىمىزغا كېلەيلى؛ شۇنداق قىلىپ؛ خالاس.

ئەلكاسىب [الكاسب] (ئە) ھۈنەرۋەن، كاسىپ.

ئەلكاسىبۇ ھەببۇللاھ — كاسىپ (بىرەر كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى) ئاللانىڭ دوستىدۇر.

ئەلكەن [الكن] (ئە) تىلسىز؛ كىكەچ؛ گاچا؛ لال.

ئەلكىن [الكن] مېھمان:

ئارپا، بۇغداي سامانىنى سەلكىن ئايرىيدۇ،
ياخشى بىلەن يامانلارنى ئەلكىن ئايرىيدۇ.

— خەلق قوشىقى.

ئەللاف [علاف] (ئە) 1) ئاشلىق سودىگىرى. 2) تۇگمەنچى؛ 3) ئۇن بازىرى.

ئەللام [علام] (ئە) ئەڭ بىلىملىك، ئالىم؛ تەڭرى.

ئەللامە [علامه] (ئە) ئاتاقلىق، بۈيۈك ئالىم:

جۇنۇن دەرسىنى ئېيتۇرمەن مەگەر پىرى مۇغان بىلگەي،
زەللى سۆزنى نازۇك ئەيلەدىگ، ئەللامە بىلمەيدۇر.

— زەللى.

ئەللامەئى كىشۋەر — مەملىكەتنىڭ يېتۈك ئالىمى.

ئەللامۇل غۇيۇپ — غايىبنى بىلگۈچى:

يەنە غايىبغە ئەللامۇل غۇيۇبسەن،
قۇلۇڭ ئەيبىگە سەنتارۇل ئۇيۇبسەن.
— خەراباتى.

ئەللان [علان] (ئە) تۆھپىكار.

ئەللاھ [الله] (ئە) ئاللا (خۇدانىڭ نامى)؛ خۇدا، تەڭرى.
ئەللاھ — ئەللاھ! خۇدا ـ خۇدا؛ كۆچمە م: ئەي! ئەجەبا! (ھەيرەت، تەئەججۇپنى ئىپادىلەيدىغان ئۇندەش).

ئەلماس [الماس] ئالماس، قىممەت باھا قېزىلما مېتال.

ئەلمۇتەخەللۇس [المتخلص] (ئە) تەخەللۇسلۇق، تەخەللۇس قويغان، نام ئالغان، لەقەملىك.

ئەلمۇتەكەللىم [المتكلم] (ئە) سۆز ئىگىسى، سۆزلەگۈچى.

ئەلمۇلەققەب [الملقب] (ئە) لەقەملەنگەن، لەقەملىك.

ئەلمۇلكۇلەھۇ [الملكه] (ئە) مۇلۇك ئۇنىڭغا (خۇدا غا) تېگىشلىك.

ئەلمىننەتۇ [المنة] (ئە) شۈكۈر، تەشەككۈر.
ئەلمىننەتۇ لىللاھ — خۇداغا شۈكۈر.

ئەلھان [الحان] (ئە) [بىرلىكى: لەھن] 1) ياخشى، يېقىملىق ئاۋازلار، تاۋۇشلار؛ قۇشلارنىڭ سايرىشى. 2) كۈي، ئاھاڭ، نەۋا:
مۇغەننى دەرد مەندانە غەزەلخان،
تۇزۇپ بۇلبۇل نەۋا بۇ قۇمرى ئەلھان.
— لۇتفى.

ئەلھانسەرا [الحان سرا] (ئە + پ) سايرىغۇچى؛ ناخشىچى.

ئەلھاننەماي [الحان مای] (ئە + پ) تۇرلۇك ئاھاڭدا كۈيلىگۈچى، شېرىن تىل بىلەن ھېكايە قىلغۇچى.

ئەلھەزەر [الحذر] (ئە) 1) ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلىماق، پەخەس بولماق، دىققەت قىلماق. 2) كۆپىنچە ئۇندەش مەنىسىدە ئىپادىلىنىپ: «ھەزەر قىل! ساقلان! پەخەس بول! ساقلا!» غا ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:
جەفايۇ جەبر يەتكۈر گەچ سىپېھرى نىلۇفەر تەنھا،
قەدىم دەرۋازەئى فەقر ئۆزرە قويدۇم ئەلھەزەر تەنھا.
— زەلىلى.

ئەلھەق [الحق] (ئە) ھەقىقەتەن، توغرىسى، راستتىن.

ئەلھەمدۇلىللاھ [الحمدلله] (ئە) 1) بارلىق مەدھىيە تەڭرىگە خاس؛ خۇداغا ھەمدىلەر بولسۇن. 2) خۇداغا شۈكۈر:
كەلدىم ئىشىككە دەپ «شەيئى لىللاھ»،
كۆردۈم يۈزۈڭنى، ئەلھەمدۇلىللاھ.
— مەشرەب.

ئەلھۆكمۇلىللا [الحكم لله] (ئە) ھۆكۈم قىلىش ئاللانىڭ ئىشىدۇر، خۇدانىڭ ھۆكۈمى شۇنداق.

ئەلۋان [الوان] (ئە) [بىرلىكى: لەۋن] رەڭلەر، بوياقلار، رەڭگارەڭ، تۈرلۈك ـ تۈمەن.
ئوتۇن گەر نەچچە ئەلۋاندۇر، كۆيۈپ ئوت بولسە يوق فەرقى،
ئەدەد مەئدۇم ئولۇر ئول ئوت كەبى سوزۇ جەلالىدىن.
— گۈمنام.

ئەلۋاھ [الواح] (ئە) [بىرلىكى: لەۋھە] لەۋھەلەر، تېكىست تاختىلىرى.

ئەلۋىداۋ [الوداع] (ئە) كېتەر (ئايرىلىش) ۋاقتىدا خەيرلىشىش (خوشلىشىش) ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان: خەير، قېلىڭ ... مەنىلىرىدىكى سۆز؛ خەير ـ خوش، ئەلۋىدا، ياخشى قېلىڭ:
قىلىپ ئول زەمان پىر ئىلە ئەلۋىداۋ،
چۇ شەھزادە بارماقغە قىلدى شۇجاۋ.
— ئا. نىزارى.

ئەلۋىدا قىلماق — خەيرلەشمەك؛ تەرك ئەتمەك؛ ۋىدالاشماق.

ساغەرى ئەلۋىدا — كېتىش، خەيرلىشىش ئالدىدا ئىچىلىدىغان مەي.

ئەلى [علی] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىلىرىدىن تۆتىنچىسى ۋە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ كۈيئوغلى.

ئەلى زۇلفىقارى — ئەلىنىڭ قىلىچى.

ئەلىف [الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى بىرىنچى ھەرپ «ا» نىڭ نامى:
كى مىژگان ئوقىنى قاش ياسىدىن ئول ماھ رۇخسار،
ئەلىف ئىرمىس ئوقىدۇر «جان» ئىچىندە جانغە ئاتاغاندۇر.
— ئەرشى.
2) ئوق، نەيزە؛ ھايات ۋاستىسى. 3) «ئەبجەد» ھېسابىدا بىر. 4) كۆچمە م: تىك شەكىل، تىك قامەت:
ئەلىف ئىردى قەدىم، ئەي شاھى خۇبان، ئەمدى نۇن يەڭلىغ،
سىتەمگەربى مۇرۇۋۋەت كۆرمەدىم دۇنيايى دۇن يەڭلىغ.
— زەلىلى.
5) كۆچمە م: كىشىنىڭ بەدىنىگە چېكىلگەن خال (داغ) نىڭ تىك تۇرغاندىكى شەكلى. 6) ئاھ، نالە، ئىز، نىشانە؛ ئەكس.

ئەلىف چەكمەك — ئېلىپ شەكلىدە سىزماق، يازماق.

ئەلىف كەسمەك — 1) بەدەنگە يۇزگە ئېلىپ شەكلىدە خال ئويماق. 2) مۇشەققەت چەكمەك.

ئەلىق [اليق] (ئە) «لايىق» نىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى. (ئەك لايىق، ئەڭ مۇۋاپىق).

ئەلىل [عليل] (ئە) ئىللەتلىك، نۇقسانلىق كېسەل؛ بىمار

(ئاغرىق) ؛ غەش؛ دەردەمەن، ئاجىز.
ئەلىل قىلماق — خار قىلماق؛ تارتىنماق؛ ھەزەر قىلماق؛ ئاغرىتماق؛ ئاجىزلاشتۇرماق.
ئەلىم I [عليم] (ئە) بىلەرمەن (بىلگۈچى)، دانا، خەۋەردار.
ئەلىم II [اليم] (ئە) ئەلەملىك؛ ئەلەم قىلغۇچى، مۇشەققەتلىك؛ ئېغىر.
ئەزابى ئەلىم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق ئازاب.
ئەلىيۇلئەزىم [علي العظيم] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ يۇكسەك:
ئىلاھا، سىغاتلىڭ، ئەلىيۇلئەزىم،
كى ئاللاھ زاتلىڭ، سىغاتلىڭ قەدىم.
— ئا. نىزارى.
ئەلىيەق [ئەلىيەق] (ئە) ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇناسىپ؛ مۇناسىپراق، لايىقراق؛ ئوخشاشراق؛ كېلىشكەن.
ئەما [عمى] (ئە) كور، قارىغۇ، ئەما؛ كورلۇق.
ئەمارەت [امارت] (ئە) ئەمىرلىك، ھاكىملىق، بەگلىك، ئەمىرگە قاراشلىق، مەنسەپدارلىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ بۇيرۇق قىلىش.
ئەمارەت دىۋانى — مەھكىمە.
ئەمارەت سىيتى — ئەمىرلىك، ھاكىملىق شان ـ شۆھرەتلىك.
ئەمارەت مەئاب [امارت مآب] (ئە) ئەمىرلىك مەنسەپىدىكى (ئەمىرنىڭ ئۇنۋانى) ؛ ئەمىرلىك مەنسىپىدە تۇرغۇچى؛ ئەمىرلىكنى كۆزەتكۈچى.
ئەمارىي [عمارى] (ئە) 1) ئادەم توشۇش ئۈچۈن تۆگە ياكى پىلغا ئارتىلغان كاجىۋا، بالداق. 2) كۆچمە م: جىنازا، تاۋۇت:
چۈبىر نەئش ئەمارىغە كىردى ئىكەۋ،
كى ئۆلگەن كىشىن بىرلە جانسىز كۆيەۋ.
— ئا. نىزارى.
ئەماسىل [اماثل] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار؛ «ئەمسال 1» گە قارالسۇن.
ئەمامە [عمامە] (ئە) سەللە، دەستار:
ئەفەندى سەن مەگەر ئىسلام ئىلىنىڭ شەھىرىدە ئادلىقى،
باشىڭدا بىر قۇچاق ئەمامەڭ جۇبى زەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.
ئەمان [امان] (ئە) 1) خەۋپسىزلىك، ئاسايىشلىق؛ نىجات، قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.
ئەمان تاپماق — 1) تىنچلىق، پاراغەتتە بولماق. 2) نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.
ئەمان ھىرزى — سىپىر ۋە جادۇغا قارشى يازدۇرۇلغان تۇمار.
ئەمانىي [امانى] (ئە) ئەپۇ، كەچۈرۈم.
خەتتى ئەمانىي — كەچۈرۈم خېتى، ئازادلىق خېتى.
ئەمەد [عمد] (ئە) ياغاچ، تۈۋرۈك.
ئەمەل I [عمل] (ئە) 1) ئۇمىد، ئىستەك، تىلەك، ئارزۇ. 2) ئىش، ھەرىكەت؛ ئىجرا. 3) مەنسەپ؛ خىزمەت؛ ۋەزىپە.
ئەمەل ئەھلى — ئەمەلدارلار.
ئەمەل ئەيلەمەك — 1) (بىرەر ئىشنى) بېجىرمەك، ئىجرا قىلماق. 2) رىئايە قىلماق؛ ئىش تۇتماق.
ئەمەل قىلماق — «ئەمەل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەمەل مۇقىلسىلىغى — ياخشى ئىشلارنىڭ بولماسلىقى.
ئەمەل مىزانى — ئەمەل ئۆلچىمى.
ئەمەل ھىرىسى — ئەمەلگە بېرىلىش.
ئەمەل II [امل] (ئە) كۆي، ناخشا، ئاھاڭ.
ئەمەل ئەھلى — كۆيچى، كۆيلىگۈچى.
ئەمەلۇ قەۋل — كۆي ـ ئاھاڭ.
ئەمەلە [عملە] (ئە) 1) ئەمەلدارلار. خىزمەتچىلەر. 2) ئىش بېجىرگۈچىلەر. 3) پائالىيەت؛ ئىشلىنىش.
ئەمتار [امطار] (ئە) [بىرلىكى: مەتەر] يامغۇرلار، ھۆل ـ يېغىن؛ تامچىلار.
ئەمجاد [امجاد] (ئە) يۇكسەك دەرىجىلىك، شۆھرەتلىك، ئالىي نەسەب.
ئەمدا [عمدا] (ئە) قەستەن، بىلىپ تۇرۇپ، ئەتەي، ئەتەيلەپ.
ئەمدەن [عمداً] (ئە) «ئەمدا» غا قارالسۇن.
ئەمر [امر] (ئە) 1) بۇيرۇق، ھۆكۈم، پەرمان. 2) ھەققىدە، خۇسۇسىدا، توغرىسىدا. 3) ئىش، ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە.
ئاۋ ئەمرى — ئوۋ ئىشى.
ئەمر ئەتمەك — «ئەمر قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەمر ئەيلەمەك — بۇيرۇق بەرمەك، بۇيرۇماق، پەرمان قىلماق.
ئەمردىن غەيرى — بۇيرۇقتىن تاشقىرى.
ئەمر قىلماق — بۇيرۇماق، پەرمان بەرمەك.
ئەمرۇنەھىي — بۇيرۇش، ئۇندەش (ياخشى يولغا) ۋە قايتۇرۇش (يامان يولدىن).
ئەمرۇنەئى — قىلىشقا بولىدىغان ۋە بولمايدىغان ئىشلار.
ئەمرى خىلاف — بۇيرۇققا خىلاپ ئىش قىلىش.

ئەمرى غەرىب — دىققەتنى جەلپ قىلغۇچى ھادىسە.
ئەمرى مەھال — قىيىن، بېجىرىش مۇشكۇل بولغان ئىش:
ئانىڭ خىزمىتىنى چۇ قىلسام خىيال،
كى ئەجرىنى ياندۇرماق ئەمرى مەھال.
— ئا. نىزارى.
ئەمرى مەئرۇف — ياخشىلىققا ئۈندەش.
ئەمرى ھىدايەت — توغرا بۇيرۇق، ھەققانىي بۇيرۇق؛ توغرا يول.
ئەمرى ئىتتىفاقىي — بىر ـ بىرىدىن خەۋەرسىز ھالدا بىر خىل ئىش قىلىپ قويۇش، ئەينەن بىر خىل شەيئىنى يېزىش؛ تۇيۇقسىز بىرەر ھادىسىنىڭ يۈز بېرىشى.
ئەمراز [امراض] (ئە) [بىرلىكى: مەرەز] كېسەللىكلەر.
ئەمراغ [امراغ] (ئە) ئۆزىگە تارتىش، خۇشال قىلىش، بەزلەش.
ئەمراغ ئەتمەك — ئۆزىگە تارتماق، خۇشال قىلماق، بەزلىمەك.
ئەمرەد [امرد] (ئە) ياش، يېگىت.
ئەمرەق [امرق] (ئە) دوستلۇق، ئۇلفەت؛ ئامراق.
ئەمرود [امرود] (پ) نەشپۈت، ئاموت.
ئەمرىبەدبەخ [امربديع] (ئە + پ) گۈزەل، يېقىملىق ئىش، قىزىق ئىش.
ئەمرى مەئھوم [امر موهوم] (ئە) ھاياتىي گەپ.
ئەمرى مەئھۇد [امر معهود] (ئە) ئادەتتىكى ئىش.
ئەمسار [امصار] (ئە) [بىرلىكى: مىسىر] كاتتا شەھەرلەر.
ئەمسال I [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار، تەڭتۇشلار، تەڭداشلار.
ئەمسال II [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مەسەل] مەسەللەر، ماقالالار، مىساللار؛ دەلىللەر.
ئەمسىلە [امثله] (ئە) [بىرلىكى: مىسال] مىساللار، ئۆرنەكلەر.
ئەمكىنە [امكنه] (ئە) [بىرلىكى: مەكان] تۇرار جايلار، ئورۇنلار.
ئەملاك [املاک] (ئە) [بىرلىكى: مۈلك] مۈلۈكلەر، بايلىقلار، يەر ـ سۇلار، كىشىنىڭ ئىختىيارىدىكى بۇيۇملار.
ئەملاك ئەتمەك — ئۆز مۈلكىگە ئايلاندۇرماق.
ئەملەھ [املح] (ئە) ئاق گۈزەل، ئاق شېرىن، ئاق يېقىملىق.
ئەملەھ ئولماق — گۈزەللەشمەك، ئاق گۈزەل بولماق.
ئەمم [عم] (ئە) قېرىنداش.
ئىبن ئەمم — ئىككى تۇغقان بۇرادەرلەر:
ئەندەلىبى مەن ھەمىشە بوستانى ھەمدىدىن،
نەغمە پاكى ئىبن ئەمم مۇستەفا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.
ئەمما بەئد [امابعد] (ئە) مەقسەتكە كەلسەك، شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭدىن كېيىن.
ئەممار [امار] (ئە) بۇيرۇغۇچى، ئۈندىگۈچى (يامان يولغا).
نەفسى ئەممار — يامان يولغا ئۈندىگۈچى نەپس.
ئەممارە [اماره] (ئە) «ئەممار» غا قارالسۇن.
ئەممارە نەفس — «نەفسى ئەممارە» گە قارالسۇن.
نەفسى ئەممارە — يامان يولغا ئۈندىگۈچى نەپس:
مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبىردەكتۇر بۇكى ئەفل ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر ئىستەر ئەمارەت نەفسى ئەممارە.
— نەۋائىي.
ئەممال [ئمال] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىش كۆرگۈچى؛ 2) سېلىق سالغۇچىلار.
ئەمن [امن] (ئە) 1) ئامانلىق، تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق. 2) تىنچ؛ خىلۇەت؛ راھەت.
ئەمنى مەنزىل — تۇرار جاينىڭ خاتىرجەملىكى، خەۋپسىزلىكى؛
مەنزىل ئەمن — تىنچ جاي.
ئەمن ئاباد [امن آباد] (ئە + پ) 1) تىنچلىق جايى؛ تىنچ جاي، راھەت ـ پاراغەتلىك جاي؛ 2) تىنچ ـ ئامانلىق تىلىكى؛ ئالقىش.
ئەمنۇ ئەمان [امن وامان] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق ۋە راھەت.
ئەمنىيەت [امنيت] (ئە) تىنچلىق، ئامانلىق؛ خەۋپسىزلىك؛ خاتىرجەملىك.
ئەمنىيەت رۇب [امنيت روب] (ئە + پ) تىنچلىقنى بۇزغۇچى، تىنچسىزلاندۇرغۇچى.
ئەمۋات [اموات] (ئە) [بىرلىكى: مەييىت] ئۆلۈكلەر.
ئەمۋات ئەتمەك — كۆچمە م: خازان قىلماق؛ قىشلىق ئۈيقۇغا كىرگۈزمەك (دەرەخلەرنى).
باخ ئەمۋاتى — كۆچمە م: قىش ئۈيقۇسىدىكى دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر.
ئەمۋاج [امواج] (ئە) [بىرلىكى: مەۋج] مەۋجلەر، دولقۇنلار.

ئەمۋال [اموال] (ئە) [بىرلىكى: مال] مالالار، ئەشيالار، مال - مۈلۈك، مال - دۇنيا، بايلىقلار:
ئەمۋالى بولسا ھەددى ئەدەددىن فۇزۇن داغى،
ئەنزارى بولسە ھەمەدىن ئارتۇق ھەمە مەھمل.
— سەبۇرى.

ئەمىر [امير] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇمەرا] پادىشاھ، رەئىس، ھۆكۈمدار، ھاكىم، باشلىق، بەگ، پېشۋا.

ئەمىرزادە [اميرزاده] (ئە + پ) پادىشاھنىڭ ئوغلى، شاھزادە.

ئەمىرۇلمۇئمىنىن [اميرالمؤمنين] (ئە) 1) مۇسۇلمانلار ئەمرى؛ 2) خەلىپىلەرگە بېرىلگەن نام؛ (ئەمىر سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى ئادەتتە «مىر» شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ.)

ئەمىرۇلئۇمەرا [اميرالامراء] (ئە) ئەمىرلەرنىڭ ئەمىرى، شاھلارنىڭ شاھى:
ئەيلەدىلەر ۋەسپى ئەمىرانە چىن،
بەلكى ئەمىرۇلئۇمەرا خانە چىن.
— زەلىلى.

ئەمىق [عميق] (ئە) چوڭقۇر، تېرەن:
تاپمادى بۇ مەلاھەتنىڭ ھىچ فەرشتە يۇ پەرى،
يۇسۇف مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەيغەبنىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

ئەمىق ئەيلەمەك — ئەتراپلىق پىكىر قىلماق.
ئەمىق زېھن — ئۆتكۈر زېھىن، تېرەن (چوڭقۇر) پىكىر.
ئەمىق ئولماق — چوڭقۇر بولماق.
جەھالەت ئەمىقى — جاھالەتنىڭ چوڭقۇرلۇقى:
ئەقىدە يولىدىن كىمەرسە چىقار،
جەھالەت ئەمىقىغە ئۆزىنى تىقار.
— ئا. نىزارى.

فىكرى ئەمىق — چوڭقۇر پىكىر:
تەئەممۇل بىلە قىلدى فىكرى ئەمىق،
خىيالات بەھرىدە بولدى غەرىق.
— ئا. نىزارى.

ئەمىن [امين] (ئە) 1) ساقلىغۇچى؛ ئامانەتكە خىيانەت قىلمىغۇچى، سادىق، ئىشەنچلىك؛ توغرا؛ خەزىنىچى. 2) خەۋپسىز، تىنچ، سالامەت:
بەلايۇ فىتنەدىن دايىم ئەمىندۇر،
مۇرەببىئى بۇ تۇركىستان زەمىندۇر.
— زەلىلى.

3) ۋەكىل.

ئەمىيم [عميم] (ئە) ئومۇمى؛ ئامما؛ ھەممىگە يېيىلغان، بارچىگە تەئ.

ئەمىيمى لۇتف — بارچىگە تەئ ئىلتىپات.
لۇتفى ئەمىيم — «ئەمىيمى لۇتف» غا قارالسۇن.

ئەنا [عنا] (ئە) 1) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، ئازاب؛ ئوقۇبەت، كۈلپەت؛ رەنج. 2) ھەسەت؛ ئىغۋا.
ئەھلىئەنا — ھەسەتخورلار، ئىغۋاگەرلەر، خاپىلىق كەلتۈرگۈچىلەر.
رەنجۇ ئەنا — رەنجىش ۋە مۇشەققەت.

ئەنادىل [عنادل] (ئە) [بىرلىكى: ئەندەلىب] بۇلبۇللار.

ئەناسىر [عناصر] (ئە) ماددىلار، ئېلېمېنتلار، بىرەر نەرسىنىڭ تەركىبىي قىسىملىرى؛ ئۇنسۇرلار:
ئەناسىردىن قىلىبسەن ئادەمنزاد،
بىراۋنى دىۋىدەك، بىرنى پەرنزاد.
— خەراباتى.

ئەناسىرى ئەربەئە — تۆت ئۇنسۇر، ئېلېمېنت (سۇ، ھاۋا، تۇپراق، ئوت).
ئەناسىرى ئەفلاك — پەلەك جىنسلىرى، ئۇنسۇرلىرى.

ئەنام [انام] (ئە) كىشىلەر، خەلق.
بەينەل ئەنام — خەلق ئارىسىدا.
كاففەئى ئەنام — بارچە ئادەملەر، بارچە خەلق.

ئەناملى [انامل] (ئە) پەنجە ئۇچلىرى.

ئەنان [عنان] (ئە) بۇلۇت.

ئەنانىيەت [انانيت] (ئە) 1) مەنمەنلىك، تەكەببۇرلۇق، ئۆزۈمچىلىك. 2) ئىززەت نەپسى، غۇرۇرى.
ئەنانىيەت خاشاكىنى ساۋۇرماق — كىبىر ۋە تەكەببۇرلۇقنى يوقاتماق، يەڭمەك.

ئەناۋىن [عناوين] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنۋان] نام - نىشانلار، بەلگىلەر، ئۇنۋانلار.

ئەنە [انا] (ئە) مەن.
ئەنە ئەفسەھ — مەن ئۆتكۈر ناتىقمەن.
ئەنە ئەفسەھ — «ئەنەئەفسەھ» كە قارالسۇن.

ئەنەس [انس] (ئە) پەيغەمبەر ساھابىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەنەلھەق [اناالحق] (ئە) مەن ھەقمەن:
مەستانە ئەنەلھەق ئۈزە ئەسرارنى كۆردۇم،
مەنسۇر بولۇپ باش ئالىبان دارنى كۆردۇم.
— گۈمنام.

ئەنبار [انبار] (پ) 1) خامان، ئامبار. 2) ئەخلەت، سۈپۈرۈندى.
ئەنبار ئەيلەمەك — يىغماق، جەملىمەك.

ئەنبارکەش [انبار کیش] (پ) ئەخلەت توشۇغۇچى، يەغقۇچى.

ئەنباز [انباز] (پ) 1) شېرىك، ئۇلپەت؛ جۈپ، ئىش:
گەھى قەتر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھى مەۋج ئۇستىدە كۆن بىرلە ئەنباز.
— لۇتفى.

ئەنباز كەلمەك — ماس كەلمەك، مۇۋاپىقلاشماق.
ئەنباز ئولماق — شېرىك، ئورتاق بولماق.

ئەنبانچە [انبانچه] (پ) خالتا، توۋرا.

ئەنبە [انبه] (پ) ئىران ۋە ھىندىستان مېۋىلىرىدىن بىرى.

ئەنبەر [عنبر] (ئە) 1) خۇش پۇراقلىق نەرسىلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدىن تەييارلانغان خۇشبۇي قارا ماددا؛ خۇش پۇراق. 2) كۆچمە م: يارنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى.

ئەنبەر سارا — ساپ ئەنبەر، ئەڭ خۇش پۇراق ئەنبەر؛ ناھايىتى يېقىملىق پۇراق.
ئەنبەر نەسىم — ئەنبەر ھىدىنى كەلتۈرگۈچى، خۇش پۇراق تارقاتقۇچى.
ئەنبەرى سۇنبۇل — ئەنبەر پۇرايدىغان چاچ:
نې سەرۋ بىلە گاھىدا بۇ شەكلى شەمايىلدۇر،
نې ئەنبەرى سۇنبۇلدا بۇ نەۋئىي سەلاسىلدۇر.
— گۈمنام.

ئەنبەر ئاسا [عنبر آسا] (ئە + پ) ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەردەك.

ئەنبەر ئالۇد [عنبر آلود] (ئە + پ) ئەنبەر ئارىلاش: ئەنبەردەك قاپقارا.

ئەنبەر ئەفشان [عنبرافشان] (ئە + پ) ئەنبەر (خۇش پۇراق) چېچىلغان؛ ئەنبەر چاچقۇچى، تارقاتقۇچى.
ئەنبەر ئەفشان ئەيلەمەك — خۇش پۇراق تارقاتماق، يايماق.

ئەنبەر بار [عنبر بار] (ئە + پ) ئەنبەر ياغدۇرغۇچى، يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى.

ئەنبەر بىز [عنبر بیز] (ئە + پ) ئەنبەر چېچىلغان، خۇشبۇي.

ئەنبەرسا [عنبرسا] (ئە + پ) «ئەنبارساي» غا قارا.

ئەنبەرساي [عنبرسای] (ئە + پ) 1) ئەنبەر سۈرتۈلگەن خۇشبۇي؛ 2) تاك قاراڭغۇلۇقى.

ئەنبەر سەرىشت [عنبرسرشت] (ئە + پ) ئەنبەرلىك، ئەنبەر ئارىلاش، خۇشبۇي.

ئەنبەر شەمىم [عنبر شمیم] (ئە) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەنبەرفشان [عنبرفشان] (ئە + پ) خۇش پۇراق تارانتۇچى، ئەنبەر چاچقۇچى.

ئەنبەرۇەش [عنبروش] ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەر پۇراقلىق.

ئەنبەرىن [عنبرین] (ئە + پ) 1) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي؛ ئەنبەر ئارىلاشقان؛ 2) قارا نەرسە:
ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالسىپ دەما ـ دەم ساناشۇر.
— ئەرشى.

ئەنبەرىن ئەفئى — قارا يىلان؛ كۆچمە م: ئۇرۇلگەن ئۇزۇن قارا چاچ.
ئەنبەرىن تەناپ — كۆچمە. خۇشبۇي پۇرايدىغان، ئەمبەر ھىدلىق چاچ.
ئەنبەرىن خال — قارا خال، مەك.
ئەنبەرىن دۇد — كۆچمە م: خۇشبۇي، ئەنبەر پۇرايدىغان قاپقارا چاچ.
ئەنبەرىن زۇلف — 1) خۇشبۇي، ئەنبەر ھىدلىق قارا چاچ؛ 2) قاراڭغۇ كېچە.
ئەنبەرىن فام — ئەنبەر تۈسلۈك، ئەنبەر ھىدلىق چاچ.
ئەنبەرىن ھىلال — (ھىلال: ئۈچ كۈنلۈك ئاي) كۆچمە م: قاراقاش.

ئەنبۇر [انبور] (پ) ئامبۇر، قىسقۇچ.

ئەنبۇھ [انبوه] (پ) 1) ئۈيۈشقان، توپلانغان. 2) تولا، ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز. 3) جامائەت، گۈرۇھ:
نەمايان كۆرۈپ بېستۇن كۆھنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھنى.
— ئا. نىزارى.

ئەنبۇھ ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەنبىيا [انبیا] (ئە) [بىرلىكى: نەبي] پەيغەمبەرلەر، نەبىيلەر، ئەلچىلەر: تاڭدىتە ئۇزۇن ئۆمر شۇماری ئاخر، تاپقىنداىبل ئەنبىيا شىئارى ئاخر.

ئەنبىيا ھەلقەسىنىڭ خاتىمى — پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاخىرى (مۇھەممەد پەيغەمبەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ):
ئەنبىيائى مۇرسەلىن — ئەلچىلەر، كىتاب ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەرلەر.

ئەنجام [انجام] (پ) 1) ئاقىۋەت، ئاخىر، تۈگەش؛ نەتىجە، بېجىرىش؛ تۈگەللىنىش:
ئەزەلدىن جەھان رەسمى ئەنجامىدا،
ئەمەس ئىنسۇجىن ئەسلە ئارامىدا.
— ئا. نىزارى.

ئەنجام ئەيلەمەك — كۆچمە م: قەست قىلماق؛ لايىق كۆرمەك.
ئەنجام بەرمەك — تۈگەتمەك، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.
ئەنجام تاپماق — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگىمەك، تامام بولماق.
ئەنجامۇ ئاغاز — ئاخىر ۋە باشلىنىش.
ئەنجامى ئەدل — ئادالەت نەتىجىسى.
ئەنجامىغا يەتكۈزمەك — تۈگىمەك، تامام بولماق.
ئەنجۇم [انجم] (ئە) [بىرلىكى: نەجم] 1) يۇلتۇزلار. 2) ئۇنچە، مەرۋايىتلار:
يىغىلىدى ھەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، بىل ئانى قۇم كەبى.
— ئا. نىزارى.
ئەنجۇم ئەنجۇمەنى — يۇلتۇزلار توپى.
ئەنجۇم تۆكمەك — كۆچمە م: ياش تۆكمەك.
ئەنجۇم تىرناغى — يۇلتۇز قىرلىرى.
ئەنجۇم خەيلى — يۇلتۇزلار لەشكىرى؛ يۇلتۇزلار توپى.
ئەنجۇم دۇررى — يۇلتۇزلار.
ئەنجۇم دىرەملەرى — يۇلتۇز تەڭگىلىرى؛ يۇلتۇز نۇرلىرى، كۆرۈنۈشلىرى.
ئەنجۇم ساچماق — كۆچمە م: بەخت ـ سائادەت بەرمەك.
ئەنجۇم سىپاھ — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز قوشۇنلار؛ ئەسكىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنجۇم سىپاھى — يۇلتۇزلار لەشكىرى.
ئەنجۇم قىياس — يۇلتۇزغا ئوخشاش.
ئەنجۇم كۆزى — يۇلتۇزلار يورۇقلۇقى، نۇرلۇق كۆرۈنۈش.
ئەنجۇم گۈرۈھ — كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنجۇم گۈلى — يۇلتۇزلار گۈلى؛ ھېسابسىز گۈل.
ئەنجۇمى ئەشك — ياش تامچىلىرى.
ئەنجۇمى پەيكان — ھېسابسىز نەيزىلەر، تىغلار؛ كۆز ئوقى.
ئەنجۇمى رەخشان — پارلاق يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى سىپىھرنىشىن — ئاسمانغا تاقالغان يۇلتۇزلار؛ ئېگىز، يورۇق يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى شەبگەرد — «ئەنجۇمى شەبگىر» گە قارالسۇن.
ئەنجۇمى شەبگىر — تۇنده سەير قىلغۇچى (ئايلىنىپ يۈرگۈچى) يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمۇ نەھس — يامانلىق كەلتۈرگۈچى يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى ئۇلۇۋۋى رىفئەت — يۇكسىلىشىنىڭ ئالىي يۇلتۇزلىرى؛ ئەڭ ئېگىز، يۇكسەك يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمەن [انجمن] (ئە) 1) يىغىلىش، مەجلىس، يىغىن، بەزمە، مەرىكە. 2) كۆپچىلىك، جامائەت:
ھەمراھ ئىدى يەتتە قەلەندەر بىلەن،
سۇھبەتىمىزدىن ھەمەيەر ئەنجۇمەن.
— زەلىلى.
ئەنجۇمەن ئەھلى — بەزمىدىكىلەر؛ مەجلىس، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.
ئەنجۇمەنى غەم — خاپىلىق، ماتەم يىغىنى؛ دەرد ـ ئەلەمنىڭ كۆپلۈكى، كۆلۈپەتلەر يىغىندىسى.
ئەنجۇمەن ئاراي [انجمن آرای] (ئە + پ) يىغىلىشقا ھۆسن بەرگۈچى، بېزىگۈچى.
ئەنجۇمەن پەردازلىغ [انجمن پردازلیغ] مەجلىسنى قىزىتماقلىق.
ئەنجۇمەن دىيدە [انجمن دیده] (ئە + پ) مەجلىس كۆرگەن، كۆپنى كۆرگەن، تەجرىبىلىك.
ئەنجۇمەن ساز [انجمن ساز] (ئە + پ) 1) مەجلىس قۇرغۇچى؛ 2) كېڭىش بىلەن ئىش قىلغۇچى.
ئەنجۇم رەباي [انجم ربای] (ئە + پ) يۇلتۇزنى ئۆزىگە تارتىدىغان؛ يۇلتۇزلارنى نىشانغا ئالغۇچى:
ھەم ئوقى تىرە كېچە ئەنجۇم رەباي،
ھەم قىلىچى زەھىم بولۇپ يېڭى ئاي.
— نەۋائى.
ئەنجۇم رىز [انجم ریز] (ئە + پ) 1) يۇلتۇزلارنىڭ نۇر ياغدۇرۇشى، يۇلتۇزلارنىڭ ئۆچۈشى. 2) يامغۇرغا ئوخشاش كۆز يېشى.
ئەنجۇم سان [انجم سان] (ئە) يۇلتۇزدەك، يۇلتۇزغا ئوخشاش؛ ئەتراپىنى يۇلتۇز ئورىغاندەك.
ئەنجۇمشۇناس [انجم شناس] (ئە + پ) يۇلتۇزشۇناس، ئاسترونوم، مۇنەججىم.
ئەنجۇم گۈرۈھ [انجم کروه] (ئە + پ) كۆپ پۇقرالىق (شاھ)، كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەندار [انداز] (پ) 1) تاشلىغۇچى، ئاتقۇچى؛ سالغۇچى. 2) تاشلاش، ئېتىش. 3) قەست، دۇشمەنلىك. 4) مۆلچەر؛ ئىنتىلىش؛ نىشانغا ئېلىش.
خارە ئەنداز — تاش ئاتقۇچى.
ئەندازە [اندازه] (پ) 1) ئۆلچەم، قېلىپ، ئەندىزە. 2) نەمۇنە؛ قىياس؛ سىلىشتۇرۇش؛ ئوخشاش. 3) يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك.
ئەندازەسىز [اندازەسىز] ئۆلچەمسىز، چەكسىز، چېگرىسىز، ھېسابسىز؛ قىياسسىز.

ئەندام [اندام] (پ) 1) بەدەن، بوي، گەۋدە، قەددى ـ قامەت، تەن؛ جىسىم:
چۇ خۇسرەۋ كۆرۈپ بۇ سىفەت يالپال،
ئەجەب شىر ئەندامۇ ساھىب جەمال.
— ئا. نىزارى.
2) ئەپت ـ بەشىرە؛ قىياپەت. 3) زىننەت؛ تەرتىپ؛ يارىشىقلىق؛ كۆركەملىك. 4) كۆرۈنۈش.
ئەندام بەرمەك — زىننەت بەرمەك؛ تەرتىپكە سالماق.
ئەندامى رۇھىئەۋزا — روھلاندۇرغۇچى قىياپەت.

ئەندەر [اندر] (پ) ئىچىدە، ئارىسىدا؛ ... ـ دا، ... ـ دە.
زەر ئەندەر زەر — ئالتۇن، ئالتۇن ئىچىدە.

ئەندەرز [اندرز] (پ) پەند ـ نەسىھەت؛ ۋەسىيەت.

ئەندەك [اندک] (پ) بىرئاز، ئازغىنا؛ جىنىدەك:
ئەندەك ئاھىم، قورقەمەن، توققۇز فەلەكنى ئۆرتەگەي،
گەر قوبى يۈزلەنسە بىللە تا سەمەكنى ئۆرتەگەي.
— ئەرشى.

ئەندەلىب [عندليب] (ئە) بۇلبۇل:
ئەندەلىبى بىنەۋا يەڭلىغ قاچانغە يىغلايىن،
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە بىردەم بەختى بىدار ئولماسا.
— زەلىلى.
ئەندەلىبى خۇشنەۋا — يېقىملىق كۈيلىگۈچى بۇلبۇل؛ كۆچمە م: پەيغەمبەرلىك بەلگىسى.
ئەندەلىبى سۇخەنۇەر — سۆزلىگۈچى (گەپ قىلغۇچى) بۇلبۇل، شېرىن سۆز بۇلبۇل؛ بىلىمدانلىق كۈيچىسى.
ئەندەلىبى نەغمە سەراي — كۈيلىگۈچى بۇلبۇل؛ كۆچمە م: بىلىمدىغان، دانىشمەن.

ئەندەلىبۇار [عندليب وار] (ئە + پ) بۇلبۇلغا ئوخشاش، بۇلبۇلدەك، بۇلبۇل سۈپەت:
چېكىپ ئەندەلىبۇار ئاھۇ فىغان،
ئوقۇپ ئىشق ھەرفى بىلەن داستان.
— ئا. نىزارى.

ئەندۇختە [اندوخته] (پ) ھاسىل قىلىنغان، توپلانغان، يىغىلغان، نەتىجە.
ئەندۇختەئى ئىشتىياق — زوق ـ شوق، ئىستەك يىغىندىسى، دولقۇنى.

ئەندۇد [اندود] (پ) سۈۋالغان؛ قاپلانغان؛ سۈرتۈلگەن؛ (كۆپىنچە مۇستەقىل سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىدۇ.)
سىيمى زور ئەندۇد — كۈمۈش ئۇستىگە ئالتۇن قاپلانغان.

ئەندۇز [اندوز] (پ) كۆپىنچە سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) ئالغۇچى؛ ھاسىل قىلغۇچى؛ قازانغۇچى. 2) ئېلىش، ھاسىل قىلىش؛ قازىنىش، ... قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
ئىشرەت ئەندۇزى — راھەتلىك، پاراغەتلىك.

ئەندۇھ [اندوه] (پ) غەم، قايغۇ، ئەلەم، دەرد، رەنج.
ئەندۇھ تۇفراغى — قايغۇ، ئەلەم تۇپرىقى.
ئەندۇھ غىزاسى — غەم يېيىش، ئەلەم چېكىش.
ئەندۇھ يەئجۇجى — غەم لەشكىرى.
ئەندۇھ يېلى — غەم شامىلى.
ئەندۇھى دەۋران — دەۋر، زامان، غەم ئەلەملىرى.
ئەندۇھى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، دەردى، قايغۇسى.
ئەندۇھى فىراق — پىراق قايغۇسى.
ئەندۇھى ھىجران — ئايرىلىش قايغۇسى.

ئەندۇھ ئاسا [اندوه‌آسا] (پ) غەم ئارىلاش، قايغۇ ـ غەم بىلەن.

ئەندۇھ ئەفزا [اندوه‌افزا] (پ) غەم، قايغۇ كەلتۈرگۈچى؛ مۇڭلۇق، قايغۇلۇق، غەمكىن.

ئەندۇھزا [اندوه‌زا] (پ) قايغۇ، غەم كەلتۈرگۈچى، ئارتتۇرغۇچى.
ئەندۇھزا خەيلخانەسى — غەم ـ قايغۇلار ئۆيى.

ئەندۇھگىن [اندو ەكين] (پ) غەملىك، قايغۇلۇق.

ئەندۇھلىغ [اندوه‌ليغ] قايغۇلۇق.

ئەندۇھناك [اندوه‌ناک] (پ) قايغۇلۇق، غەملىك، دەردلىك:
ھىدايەت زەماندا ئول زاتى پاك،
كىرىپ كەئبە يولىغە ئەندۇھناك.
— ئا. نىزارى.

ئەندىش [انديش] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال؛ مۇلاھىزە. 2) پىكىر قىلغۇچى، ئويلىغۇچى. 3) مۇلاھىزىلىك.

ئەندىشە [انديشه] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال، مۇلاھىزە. 2) خەۋپ، قورقۇنچ. 3) مەقسەت، قەست:
ئالىپ قولغە مىتىن بىلە تىشەنى،
سۇ ئاچماق ئۈچۈن قىلدى ئەندىشەنى
— ئا. نىزارى.
ئەندىشە قىلماق — ئويلىماق، پىكىر قىلماق.
ئەندىشەئى گۇمراھ — كۆچمە م: ئېتىقاد.
ئەندىشەئى نۇر — چوڭقۇر خىيال، پىكىر.

ئەندىشەۋار [انديشه‌وار] (پ) مۇلاھىزىلىك پىكىر؛ مەقسەتلى ئوخشاش.
ئەندىشەۋار بولماق — پىكىر، مەقسەت جەھەتتىن ئوخ-

شىماق، پىكىر، مەقسىتى ئوخشاش بولماق؛ مۇلاھىزىلىك بولماق.

ئەنزار [انظار] (پ) قاراشلار، نەزەرلەر؛ بېقىشلار؛ تەكشۈرۈش.

كەۋكەب ئەنزارى — يۇلتۇزلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتى.

ئەنساب [انساب] (ئە) [بىرلىكى: نەسەب] نەسەبلەر، نەسىللەر.

ئەنسار [انصار] (ئە) ياردەمچىلەر؛ ياردەم بەرگەنلەر؛ مەدەت بەرگۈچىلەر، تەرەپدارلار؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرگە مەدەت بەرگەن مەدىنە ئاھالىسى، ئەنسارلار.

ئەنسەب [انسب] (ئە) ئەڭ مۇناسىپ، ئەڭ لايىق؛ مۇناسىپراق، لايىقراق.

ئەنشى [انشى] (ئە) ئىنشا، يېزىق، خەت، ئىجاد.

ئەنشى ئەتمەك — ئىنشا قىلماق، يازماق، ئىجاد قىلماق.

ئەنفاس [انفاس] (ئە) [بىرلىكى: نەفەس] 1) نەپەسلەر، تىنىقلار؛ دەملەر. 2) تىل، ئاۋاز، سۆز؛ سۆزلەش ئاھانگى.

ئەنفاسى جان بەخش — «ئەنفاسى مەسىھا» غا قارالسۇن.

ئەنفاسى رۇھۇللاھى — ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپىسى، جان بەخش ئەتكۈچى، تىرىلدۈرگۈچى نەپەسلەر؛ ئۆتكۈر نەپەس.

ئەنفاسى فەسىھ — يېقىملىق نەپەسلەر.

ئەنفاسى قۇدسى — «ئەنفاسى مۇقەددەس» كە قارالسۇن.

ئەنفاسى مەسىھ — ئەيسا نەپەسلىرى.

ئەنفاسى مەسىھا — جان بېغىشلىغۇچى نەپەسلەر، ئۆتكۈر نەپەسلەر:

سۈرەتى يۈسۇفى، نىگارا سەندەدۇر،
دايىم ئەنفاسى مەسىھا سەندەدۇر.

— لۇتفى.

ئەنفاسى مۇقەددەس — پاك، مۇقەددەس نەپەسلەر.

ئەنفاسى نەفھەئى سەندەل — سەندەل دەرىخىنىڭ ئىسى كىلىدىغان نەپەسلەر.

ئەنفاسى ئىساسىرىشت — ئەيسا دىنى بىلەن يۇغۇرۇلغان؛ ھاياتبەخش، جانلاندۇرغۇچى.

ئەنفەئ [انفع] (ئە) ئەڭ پايدىلىق؛ پايدىلىقراق، پايدىلىق.

ئەنفۇس [انفس] (ئە) [بىرلىكى: نەفس] شەخسلەر، جانلار.

ئەنقا [عنقا] (ئە) 1) قاپ تېغىدا ياشايدىغان ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى، ئەنقا. 2) تېپىلماس، نادىر، يېگانە:

كۆزلەرنىڭدەك بەسكى تۇتتۇم گۈشە ئۇزلەت قاقىدە،
قەرق ئېتە ئالماي دۇرۇرلار زەررە ئەنقارىن مېنى.

— ئاتايى.

ئەنقەرىب [عن‌قريب] (ئە) يېقىندا، يېقىن كۈندە، يېقىن ئارىدا؛ ئېھتىمال:

ئەي گۈرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولمالىڭ بۇ كۈن تاڭلا قىيامەت ئەنقەرىب.

— زەلىلى.

ئەنكەبۇت [عنكبوت] (ئە) ئۆمۈچۈك:

قارا زۇلغۇڭ خەيالى چىرمادى باشدىن ئايانمىنى،
مەگەر بىر ئەنكە بۇتىغە مەگەسدەك سەيدى تار ئولدۇم.

— گۈمنام.

ئەنكە بۇتى پەردەدارى — ئۆڭا ياسىغۇچى ئۆمۈچۈك.

ئەنكەر [انكر] (ئە) ناھايىتى يېقىمسىز (ئاۋاز ھەققىدە)؛ خۇنۇك؛ يېقىمسىزراق.

ئەنكەرۇلئەسۋات — ئەڭ يېقىمسىز، خۇنۇك ئاۋاز، تاۋۇش.

ئەنكەل [عنكل] (ئە) گىرىپتار، باغلىنىپ قالغان، بېرىلىپ قالغان، ئاشىق.

ئەنگەبىن [انكبين] (پ) «ئەنگۈبىن» غا قارالسۇن:

زەھر ئىچەر يار ئىلكىدىن ھەرزار رىندى مەييەرەست،
ھۇرى جەننەت ئەنگەبىندىن ئەيلەگەن ھەلۋا بىلۇر.

— گۈمنام.

ئەنگەچە [انكچە] ئۇنىڭغىچە؛ ئۇ پەيتكىچە؛ ئۇ ۋاقىتتىقىچە.

ئەنگەل [انكل] (پ) دەخلى يەتكۈزگۈچى؛ ئارتۇقچە، بىگانە؛ يېقىمسىز كىشى.

ئەنگۈبىن [انكبين] (پ) ھەسەل، بال:

لەئلى ھەدىسىدە دىمانكىم، سىفەت ئۈيلە كىرپىگىن،
ئەغزىمە چۈنكى سانچىلۇر نىش بۇ ئەنگۈبىن ئارا.

— نەۋايى.

ئەنگۇر [انكور] (پ) ئۈزۈم:

ياپۇرماغى ئارا ئەنگۇر شاھى،
سىپەر تارتىپ يۈزىگە چۈن سىپاھى.

دانەئى ئەنگۇر — ئۈزۈم دانىسى:

كەچكۈل ئىچرە دانەئى ئەنگۇر ئىدى،
دانە ئىرمەس ئىبردى، ئەينى نۇر ئىدى.

دەرەختى ئەنگۇر — ئۈزۈم تېلى، تال.

ئەنگۇرىستان [انكورستان] (پ) ئۈزۈمزارلىق، ئۈزۈملۇك باغ.

ئەنگۇشت [انكشت] (پ) بارماق (قول ياكى پۇتنىڭ).

ئەنگۇشتخاي [انكشت خاى] (پ) ھەيرەتتە قالغان،

ھەيران؛ ئەپسۇسلىنىش.

ئەنگۈشتىنەما [انكشت نما] (پ) بارماق بىلەن سانىغۇ- دەك؛ ئەتىۋارلىق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك؛ شۆھرەت، داڭق چىقارغان؛ ئابرۇيلۇق؛ ھەممىنى قايىل قىلىدىغان.

ئەنگىز [انكيز] (پ) 1) قوزغىتىش؛ قوزغاتقۇچى، ئويغاتقۇچى. 2) قەست. 3) باشلاش؛ مەشغۇل بولۇش:

سەن ئاناڭ نازۇ ئىشرەت بىرلە ئەنگىز،
مەن ئۇش مۇنداق سېرىشكىم بىرلە خونرېز.

— لۇتفى.

ئەنگىز ئەيلەمەك — باشلىماق، بايان قىلماق؛ كۆتۈر- مەك.

ئەنگىز قىلماق — «ئەنگىز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

بۇ دەۋلەتدىن ھەسەد ئېتىپ زەمانە،
يەنە ئەنگىز قىلدى مىلك باھانە.

— لۇتفى.

فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى؛

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى.

ئەنھار [انھار] (ئە) دەريالار؛ قانىاللار، ئېقىن سۇلار:

سالىپ تەرھى مېئمار ئىشىغە بۇلار،
قىلىپ جارى ئەنھار ئىچرە سۇلار.

— ئا. نىزارى.

ئەنھى [انھى] (ئە) خەۋەر، مەلۇمات.

ئەنۋار [انوار] (ئە) [بىرلىكى: نۇر] 1) نۇرلار، يورۇقلۇقلار، روشەنلىكلەر. 2) كۆچمە م: چېھرە، نۇرلۇق چېھرە:

ئەنۋارى تەجەللىيى ئىلاھاغا تولۇپدۇر،
تاسەر سەرى ئالەمگە زەللى چۇ نەزەر قىل.

— زەللى.

ئەنۋارۇلھۇدا — توغرا يول نۇرلىرى:

«ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئىسى ئەنۋارۇلھۇدا»
(قۇياشتەك چاقناپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن توغرا يول نۇرلىرى پارلايدۇ.)
يار ئەكسىن مەيدە كۆر دەپ جامدىن چىقتى سەدا.

— نەۋايى.

ئەنۋارى شاھەنشەھ — ئۇلۇغ شاھلىق بەلگىسى، شاھ- لىق نۇرلىرى؛ ئۇلۇغ كۆرۈنۈش.

ئەنۋارى قۇدس — مۇقەددەس نۇرلار.

ئەنۋارى ئىشراق — پارلىغان نۇر.

ئەنۋاع [انواع] (ئە) [بىرلىكى: نەۋئ] تۈرلەر، خىللار؛ خىلمۇ خىل، ھەر خىل، تۈرلۈك - تۈمەن.

ئەنۋائى بەلىيەت — تۈرلۈك خاپىلىقلار؛ ھەر خىل كۆر- گۈلۈكلەر.

ئەنۋائى زەرەر — تۈرلۈك - تۈمەن زەرەرلەر.

ئەنۋائى قىسق — تۈرلۈك - تۈمەن يامان ئىشلارنى قىلماق.

ئەنۋائى نېئمەت — خىلمۇ خىل نېمەت:

يېتىلۇر بىس لەتىف ئەنۋائى نېئمەت.
كېلىپ قىلسا بۇلۇر تۈرلۈك مەئىشەت.

— لۇتفى.

ئەنۋائى نىيازمەندلىغ — تۈرلۈك - تۈمەن ھاجەتمەن- لىك.

ئەنۋائى ئىزا ۋە زەرەر — ناھايىتى كۆپ، تۈرلۈك كۆلىمەتلەر ۋە زىيانلار، ئەزىيەتلەر.

ئەنۋەر [انور] (ئە) ئەڭ نۇرلۇق، ئەڭ روشەن، پارلاق:

باقىبان ئەل ساڭا جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالسالڭ،
رۇخۇڭنى چۇن مەھى ئەنۋەر تەجەللىئى خۇدا دەرلەر.

— زەللى.

ئەنىس [انيس] (ئە) 1) ئۇلپەت، دوست، يېقىن، ئور- تاق، ئاشنا، ھەمدەم، ھەمدەرد، ھەمسۆھبەت، سىرداش؛ 2) يېقىملىق.

ئەنس بولماق — ئۇلپەت بولماق.

ئەنىسى ئەنجۇمەن — مەجلىس ئۇلپىتى؛ كۆڭلىگە يېقىن دوست، ھەمسۆھبەت؛ سىرداش.

ئەنىسى جاۋىدانىي — مەڭگۈلۈك دوست؛ ئايرىلماس ئۇلپەت.

ئەنىسى خىلۋەت — يالغۇزلۇقتىكى ھەمدەم، سىرداش دوست.

ئەنىف [عنيف] (ئە) 1) قوپال، رەھىمسىز؛ قەھىرلىك. 2) ئۆچەكەشكۈچى.

ئەنىن [انين] (ئە) ناله قىلىش.

ئەھادىس [احاديث] (ئە) [بىرلىكى: ھەدىس] پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرى؛ ھەدىسلەر؛ سۆزلەر، گەپلەر.

ئەھادىس رەسۇل — پەيغەمبەر سۆزلىرى، ھەدىسلىرى.

ئەھادىسى مۇستە فاۋي — پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەدىسلە- رى.

ئەھالى [احالى] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر، ئادەملەر، ئاھالە.

ئەھەب (ب) [احب] (ئە) ناھايىتى سۆيۈملۈك، ئەڭ ياخشى.

ئەھەد [احد] (ئە) بىر، يالغۇز؛ بىرەركىم، بىرسى.

باغى ئەھەد — جەننەت، خۇدانىڭ بېغى.

ھېچ ئەھەد — 1) ھېچكىم. 2) كۆچمە م: خۇدا، تەڭرى.

ئەھەقق [احق] (ئە) ئەڭ لايىق، مۇناسىپ؛ ھەقلىقراق.

ئەھەم (م) [اهم] (ئە) ناھايىتى مۇھىم.

ئەھباب [احباب] (ئە) [بىرلىكى: ھەببب] دوستلار، يارانلار، سۆيۈملۈكلەر؛ سىرداشلار:

دۇرۇدۇ سەلام ئالى ئەسھابىغە،
كى تەسلىم ئەۋلادۇ ئەھبابىغە.

— ئا. نىزارى.

ئەھباب مۇلاقاتى — دوستلار سۆھبىتى.

ئەھبار [احبار] (ئە) دانىشمەنلەر، دانالار، ئالىملار.

ئەھد I [عهد] (ئە) ۋەدە، ۋەدە بېرىش، سۆز بېرىش، قەسەم، شەرت؛ ئۈستىگە ئالغان مەجبۇرىيەت.

ئەھد ئەتمەك — قەتئىي قارار قىلماق، سۆز بەرمەك، ئەھدۇ پەيمان قىلماق.

ئەھد ئەيلەمەك — ۋەدىلىمەك، بىر سۆزدە بولماق.

ئەھد باغلاماق — قەتئىي قارار قىلماق، ۋەدە بەرمەك.

ئەھد شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.

ئەھد مىساق — ئەھدۇ پەيمان، قەتئىي ۋەدە بېرىش.

ئەھدۇ قەۋل — شەرتلىشىش، قول باغلىشىش.

ئەھدى مەھكەم — ئۆز سۆزىدە تۇرغۇچى، ۋەدىسىنى ئەملگە ئاشۇرغۇچى.

ئەھدى يالغان — ئالدامچى؛ ۋاپاسىز. ۋەدىسى يالغان.

ئەھد II [عهد] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) ھايات، ئۆمۈر.

ئەھدى پەئىد — ئۆزاق مۇددەت؛ يىراق زامان، قەدىم زامان.

ئەھرار [احرار] (ئە) [بىرلىكى: ھۇر] 1) ئازاد، ئەركىن. 2) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك؛ ئالىيجاناب ۋە ھىممەتلىكلەر؛

يەنە ھەزرەتى خاجە ئەھرارنى،
مۇھىبى خۇدا، پاك ئەبرارنى.

— ئا. نىزارى.

ئەھرەمەن [اهرمن] (پ) ئەڭ دەھشەتلىك دىۋە:

مەنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇلئىسلام ئەھرەمەن يەئلىغ،
نىچۈن بوينۇمدا زۇلفى تارى چىرماشقان تۇمارىم بار.

— گۈمنام.

ئەھزان [احزان] (ئە) غەملەر، قايغۇ ـ ئەلەملەر، قايغۇلار.

ئەھسەن [احسن] (ئە) 1) ناھايىتى ياخشى، ئەڭ گۈزەل؛ ياخشىراق، گۈزەلرەك. 2) ماختاش، ئاپىرىن.

ئەھسەن ئەيلەمەك — ياخشىلىماق، تۈزەتمەك.

ئەھسەنۈلقەسەس — قىسسەلەرنىڭ ئەڭ گۈزىلى، قىسسە ۋە ھېكايىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى.

ئەھسەنى تەقۋىم — ئەڭ چىرايلىق سۈرەت، ئىنسان سۈرىتى.

ئەھسەنتە [احسنت] (ئە) 1) قايىل، تەھسىن، ئاپىرىن، بەللى! 2) ياخشى قىلدىڭ:

ھەمە دېدى: ئەھسەنتە ئەي نەۋجەۋانى،
كى قىلماس بۇ ئىشنى جەھان پەھلەۋانى.

— ئا. نىزارى.

ئەھشا [احشا] (ئە) ئىچكى ئەزالار (قېرىن، يۈرەك، جىگەر، بۆرەككە ئوخشاشلار).

ئەھشام [احشام] (ئە) خادىملار، تەۋەلەر، قاراشلىقلار.

ئەھفاد [احفاد] (ئە) ئەۋلاد، ئەۋلادلار؛ نەۋرىلەر.

ئەھقەر [احقر] (ئە) ناھايىتى قەدىرسىز، ناھايىتى ئېتىبارسىز، ناھايىتى خار؛ كۆچسىز.

ئەھكام [احكام] (ئە) [بىرلىكى: ھۆكم] 1) ھۆكۈملەر، يولىيورۇقلار، نىزاملار، قانۇنلار، پەرمانلار، بۇيرۇقلار؛ نەتىجىلەر. 2) ئاستىرونومىيىدە يۇلتۇزلار ھەرىكىتى ۋە ھالىتىنى تەنقىق قىلىش. 3) گەپ؛ مەسىلە.

ئەھكامى نامەئدۇد — سان ـ ساناقسىز ھۆكۈملەر؛ ھادىسىلەر.

نۇجۇم ئەھكامى — يۇلتۇزلار ھەققىدىكى تەتقىقاتلار.

ئەھل [اهل] (ئە) 1) ئىگە، ساھىب؛ تېگىشلىك. 2) ئائىلە، ئايال. 3) ئاھالە. 4) ئاشىق؛ ساداقەتلىك، لايىق.

ئەھلۇ ئەۋلاد — ئائىلە ۋە پەرزەنتلەر، ئۇرۇق ـ ئەيماق.

ئەھلى ئالەم — ئالەم ئاھالىسى، بارچە ئادەملەر.

ئەھلى ئەدەب — ئەدەب ئەھلى، ئەدەبلىك كىشىلەر.

ئەھلى ئەدەم — يوق بولغان؛ نابۇت بولغان.

ئەھلى ئەزا — ھازىدار كىشىلەر، ماتەملىك كىشىلەر.

ئەھلى ئازاب — ئازاب چەككۈچىلەر، مەزلۇملار.

ئەھلى ئەزىمەت — يولغا، سەپەرگە چىققان كىشىلەر.

ئەھلى ئەس — زاماناشلار.

ئەھلى ئەقل — ئەقىل ئىگىلىرى، دانالار، ئەقىللىقلار.

ئەھلى ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم تارتقۇچىلار، ئازاب تارتقۇچىلار.

ئەھلى ئەنا — مۇشەققەتتە، قىينىچىلىقتا قالغانلار.

ئەھلى ئەيان — ئىمانى كامىللار، ھەقىقىي ئىشەنچ ئىگىلىرى.

ئەھلى ئەيش — مەئىشەتپەرەسلەر، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەنلەر.

ئەھلى ئەييام — زامانە كىشىلىرى.

ئەھلى باتىن — يوشۇرۇن سىرلارنى بىلگۈچىلەر، كېلە-

چەكنى كۆرگۈچىلەر، ئۆلىيالار؛ تەسەۋۋۇپ ئەهلىلىرى؛ بىلىمدانلار. دانىشمەن كىشىلەر؛ كۆڭلىنى خۇداغا باغلىغانلار.

ئەهلى بەزم — زىياپەتتىكىلەر، بەزمىدە هازىر بولغانلار.

ئەهلى بەقا — باقىيلار، ئەبەدىيلەر؛ ئەبەدىي تىرىكلەر؛ تەڭرىگە يېقىن كىشىلەر.

ئەهلى بەلىيىەت — رەنج، مۇشەققەت، ئازاب چەككۈچىلەر؛ بالاغا قالغانلار.

ئەهلى بەيئ — ئۆي ئىگىلىرى؛ دەللاللار.

ئەهلى بىنىش — كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەر؛ يىراقنى (ئۆزاقنى) كۆزلىگۈچىلەر؛ دانا، دانىشمەنلەر؛ زېرەك، هوشيارلار.

ئەهلى پەرخاش — جەڭچىلەر.

ئەهلى تاج — شاهلار، تاج ئىگىلىرى.

ئەهلى تەبئ — ئىقتىدارلىق كىشىلەر، شائىرلار، ئەدىبلەر.

ئەهلى تەجاهۇل — جاهالەت ئەهلى، جاهىللار.

ئەهلى تەختۇتاج — پادىشاهلار.

ئەهلى تەرەب — بەزم ئەهلى، خۇش چاقچاق كىشىلەر.

ئەهلى تەرىق — مەلۇم بىر مەسلەك كىشىلىرى، سوپى-لىقا مەنسۇپ كىشىلەر، مۇرىت.

ئەهلى تەرىق بولماق — زاهىد ۋە سوپىلار قاتارىغا كىرمەك.

ئەهلى تەزەللۇم — مەزلۇملار، ئېزىلگەنلەر.

ئەهلى تەسەۋۋۇف — سوپىلار، خۇدا كۆيلار، نەپسىدىن كەچكەنلەر.

ئەهلى تەقۋا — «ئەهلى تەقۋى» گە قارالسۇن.

ئەهلى تەقۋى — تەقۋادارلار.

ئەهلى تەلەب — ئومۇمەن بىرەر تىلەك، ئىستەك ئارقىسىدا يۈرگۈچىلەر.

ئەهلى تەلەۋۋۇن — تۇرلۈك تۇستە كۆرۈنگۈچىلەر، شائىرانىتقا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرغۇچىلار.

ئەهلى تەمكىن — سۆلەتلىك كىشىلەر؛ ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن كىشىلەر.

ئەهلى تەمىز — ئاجراتقۇچى، پەرقلەندۈرگۈچىلەر؛ زېرەك كىشىلەر.

ئەهلى تەنەئئۇم — نېمەت ئىگىلىرى، پالۋان ياشىغۇچى كىشىلەر.

ئەهلى تەهقىق — بىلىمدانلار، هەقىقەتنى ئىزدىگۈچىلەر؛ شېئىرشۇناسلار.

ئەهلى تەئرىخ — تارىخچىلار، تارىخشۇناسلار.

ئەهلى تەئىيىد ئولماق — قۇۋۋەتلىك، ئىرادىلىك بولماق.

ئەهلى تۇزاب — تۇپراققا قوشۇلغانلار، ئۆلۈكلەر.

ئەهلى تۇرۇق — 1) كەسىپداشلار. 2) سوپىلارغا ئەگىشىدىغان كىشىلەر.

ئەهلى جاه — مەنسەپدارلار، يۇقىرى دەرىجىلىك كىشىلەر، بايلار.

ئەهلى جەدەل — بەسلەشكۈچىلەر، بەس تالاشقۇچىلار.

ئەهلى جافا — جاپاكەشلەر، جاپا چەككۈچىلەر.

ئەهلى جەهان — بارچە ئادەملەر، پۈتۈن دۇنيا ئەهلى.

ئەهلى جۇد — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەهلى جۇلۇس — مەجلىستىكىلەر، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.

ئەهلى جۇنۇن — شەيدالار، ئاشىقلار؛ دىۋانىلەر، سەۋدالىلار.

ئەهلى خانەقاه — نامازخانلار.

ئەهلى خەرابەت — 1) مەيخانا ئەهلى. 2) كۆچمە م: ۋەهدەت مەيى بىلەن مەست بولغانلار.

ئەهلى خۇراسان — خۇراسان خەلقى، ئاهالىسى.

ئەهلى خىرەد — هوشيارلار، ئەقىل ـ ئىدراكلىقلار، زېرەكلەر.

ئەهلى خىزمەد — خىزمەت كۆرسەتكەنلەر، خىزمەتتىكىلەر.

ئەلى دانىش — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر.

ئەهلى دەرد — دەردمەنلەر، ئاغرىقلار؛ ئاشىقلار.

ئەهلى دەرك — چۈشەنگۈچىلەر، بىلگۈچىلەر.

ئەهلى دەرۋىش — دەرۋىشلەر.

ئەهلى دەقىق — دەققەت قىلغۇچىلار، ئېتىبار بەرگۈچىلەر.

ئەهلى دەۋر — دەۋر، زامان كىشىلىرى.

ئەهلى دەۋران — دەۋر، زامان كىشىلىرى؛ زامان ئەهلى، زامانداشلار.

ئەهلى دەۋزەخ — دوزەخىيلار.

ئەهلى دەۋلەت — دۆلەتمەنلەر؛ بايلار.

ئەهلى دەير — بۇتخانا ئەهلى.

ئەهلى دۇنيا — هەممە ئادەملەر، دۇنيادىكى بارلىق كىشىلەر؛ دۇنيانى دوست تۇتقۇچىلار:

كافىر بولساڭ ئىشقى بول، ئەهلى دۇنيا بولماغىل،
زاهىد سۇپەت دۇنيا دەپ، هەرگىز مۇردار بولماغىل.
— مەشرەب.

ئەهلى دىل — 1) پاكىز كىشىلەر؛ سوپىلار. 2) يۈرەك

سىرلىرىنى سەزگۈچى، سىرداش، غەمخور؛ كۆڭۈل بەرگەن، ئاشىق.

ئەھلى دىن — 1) دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار، دىندارلار. 2) زاھىدلار.

ئەھلى دىيار — ۋەتەن، ئۆلكە خەلقى.

ئەھلى رەھمەت — مېھرىبانلار، شەپقەتچىلەر، غەمخورلار، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچىلەر؛ گۇناھى كەچۈرۈلگەنلەر.

ئەھلى رۇزگار — زامان كىشىلىرى.

ئەھلى رىيا — مۇناپىقلار، مەككارلار.

ئەھلى زاھىر — 1) يۈزەكى نەرسىلەرنى بىلگۈچىلەر، يۈزەكى كۆرۈنۈشنى بايقىغۇچىلار؛ يۈزەكى قارىغۇچىلار. 2) روشەن، ئېنىق پىكىر قىلغۇچىلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى زەك — ھەبەشتەك قاپقارا.

ئەھلى زەمان — زامانداشلار، زامانە ئەھلى؛ زامان كىشىلىرى.

ئەھلى زۇلم — زالىملار؛ زالىم تەبىئەتلىك كىشىلەر.

ئەھلى زۇھد — دىندارلار، سوپىلىققا بېرىلگەن كىشىلەر.

ئەھلى زىندان — زىندانداىكىلەر، تۇتقۇنلار.

ئەھلى سەئادەت — سائادەتمەنلەر، بەختىيارلار.

ئەھلى سەخا — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى سەفا — كۆڭلى ساپ كىشىلەر، پاك كىشىلەر.

ئەھلى سەفەر — يولۇچىلار، سەپەر قىلغۇچىلار.

ئەھلى سەلامەت — ساق ـ سالامەت قېلىشنى ئىزدىگەنلەر؛ سالامەتلەر، ساقلار، پاكلار، ياخشى كىشىلەر.

ئەھلى سەلاھ — ياخشى كىشىلەر، تەقۋادارلار، پاكلار.

ئەھلى سەۋال — سوئال بەرگۈچىلەر، سورىغۇچىلار.

ئەھلى سەۋدا — ئىشق سەۋداسىغا يولۇققان كىشىلەر، سەۋدايىلار، شەيدالار.

ئەھلى سۇرەت — يۈزەكى، نادان ئادەملەر، تېشى پال ـ پال، ئىچى غال ـ غال كىشىلەر.

ئەھلى سۇلۇك — تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى سۇننەت — سۇننىيلەر، سۇننىي مەزھىپىگە ئەگىشكۈچى مۇسۇلمانلار.

ئەھلى سىدق — توغرا سۆزلۈك كىشىلەر، سادىقلار، ساداقەتلىكلەر، توغرىلار؛ راستچىللار.

ئەھلى شەست — سالغا، سىرتماق تاشلىغۇچىلار.

ئەھلى شەقاۋەت — بەدبەختلەر؛ بەختى قارىلار.

ئەھلى شۇھۇد — شاھىدلار، گۇۋاھلار، گۇۋاھچىلار.

ئەھلى غۇرۇر — مەغرۇرلار، غۇرۇرغا بېرىلگەنلەر.

ئەھلى غىنا — 1) سازەندىلەر، ناخشىچىلار. 2) بايلار.

3) ھېچنەرسىنى نەزىرىگە ئىلمايدىغان ھېممەتلىكلەر.

ئەھلى فەزەئ ۋە نەفىر — قورقۇنچ، ۋەھىمىدىن نالە قىلغانلار.

ئەھلى فەزل — پەزىلەت ئىگىلىرى، ئىلمىي كىشىلەر.

ئەھلى فەزلۇكەمال — پەزىلەتلىك، يېتۈك كىشىلەر؛ ئالىم ۋە دانا كىشىلەر.

ئەھلى فەساد — يول توسارلار، قاراقچىلار.

ئەھلى فەن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى، يېتۈك، بىلىملىك، ماھىر كىشىلەر.

ئەھلى فەنا — ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ئىلاھىيغا بېرىلگەن ئادەملەر، تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى فۇزۇن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى؛ بىلىمدانلار.

ئەھلى قەبۇل — خۇلق ـ مىجەزى ياخشى كىشىلەر، خەلققە ياقىدىغانلار، خەلق ياقتۇرىدىغانلار.

ئەھلى قەلەم — قەلەم ئىگىلىرى، ئەدىبلەر، شائىرلار؛ كاتىپلار.

ئەھلى قۇبۇر — قەبرىدە يانقانلار، ئۆلۈكلەر:

ھەر يېتىمى كى بۇ جەھان ئىچرەدۇر،
يىغلار ئانىك ھالىغە ئەھلى قۇبۇر.

— زەلىلى.

ئەھلى قۇلۇب — كۆڭلى ساپ، ۋىجدانى پاك كىشىلەر؛ قەلب ئىگىلىرى.

ئەھلى كەرەم — سېخىي، قولى ئوچۇق كىشىلەر:

گەدادۇر جەنابىڭدا ئەھلى كەرەم،
ئەتا قىلماغاي بەرمەسەك سەن دەرەم.

— ئا. نىزارى.

ئەھلى كەلام — سۆز ئۇستىلىرى، ئەدىبلەر، ناتىقلار.

ئەھلى كەمال — ھېكمەت، كامالەت ئىگىلىرى، ئالىملار.

ئەھلى كەمىن — ئۆزىنى چەتكە ئالغۇچىلار.

ئەھلى كۇفرۇدىن — كاپىرلار، دىنسىزلار.

ئەھلى گۇناھ — گۇناھكارلار.

ئەھلى ماتەم — ماتەم تۇتقانلار.

ئەھلى مەئانىي — مەنە ئىگىلىرى، مەنە ۋە بايان ئالىملىرى.

ئەھلى مەجلىس — ئۇلپەتلەر، سۆھبەتداشلار؛ يىغىنغا توپلانغانلار.

ئەھلى مەززەللەت — خار، تۆۋەن كىشىلەر.

ئەھلى مەشرەب — ئىچىملىك مۇخلىسلىرى.

ئەھلى ماقالەت — سۆز، نۇتۇق ئەھلى؛ گەپدانلار.

ئەھلى مەكتەب — مەكتەپتىكىلەر؛ ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتـ

قۇچىلار.

ئەھلى مەلامەت — مالامەت، تاپا ـ تەنە قىلغۇچىلار.

ئەھلى مەئرىفەت — مەرىپەت، ئىلىم ئىگىلىرى.

ئەھلى مەئنى — مەنە ئىگىلىرى، بىلىمدانلار؛ سۆزخەدانلار.

ئەھلى مۇتېئ — ئىتائەتكارلار؛ بويسۇنغۇچىلار، باش ئەگكۈچىلەر.

ئەھلى مۇسىبەت — غەم، ئەندىشە، قايغۇ ـ ئەلەم چەككۈچىلەر.

ئەھلى مۇناجات — يېلىنىپ يالۋۇرغۇچىلار.

ئەھلى مۇھەببەت — ئاشىقلار؛ دوستلار؛ مۇھەببەتلىكلەر.

ئەھلى نامۇس — نومۇسلۇق، نومۇسچان كىشىلەر.

ئەھلى نەجات — قۇتۇلغانلار، نىجات تاپقانلار، خالاس بولغانلار.

ئەھلى نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچىلار، ئەپسۇسلانغۇچىلار.

ئەھلى نەزەر — ياخشى قارىغۇچىلار، نەزەر سالغۇچىلار.

ئەھلى نەسىم — يەل، يېقىملىق شامالدىن بەھرىمەن بولغۇچىلار.

ئەھلى نەشات — ۋاقتىنى شادلىق بىلەن ئۆتكۈزگۈچىلەر، خۇشاللىق ئىزدىگۈچىلەر.

ئەھلى نۇجۇم — مۇنەججىملەر، ئاستىرونوملار.

ئەھلى نۇقسان — جاھىللار؛ نادانلار؛ نۇقسانلىقلار.

ئەھلى ھال — تەسەۋۋۇپ چۈشەنچىسىدە: ئىشق يولىدا ئۆزىنى يوقىتىش ھالىتىگە چۈشكەن سوپىلار.

ئەھلى ھەربى — ھەربىيلەر، سپاھىلار، ئەسكەرلەر.

ئەھلى ھەق — تەڭرىگە يېقىنلار.

ئەھلى ھەقىقەت — سوپىلىقتا، سوپىلىق مەسلەكلىرىدە خۇداغا يېتىشكەن كىشىلەر.

ئەھلى ھەيا — ھايالىقلار، ئىپپەتلىكلەر؛ ئەندىشە بىلەن يۈرگۈچىلەر.

ئەھلى ھۇزۇر — ھازىرلار، ئاگاھلار، ھوشيارلار.

ئەھلى ھۇش — ھوشيارلار، زېرەكلەر.

ئەھلى ھۇسن — گۈزەللەر، زىبالار.

ئەھلى ھۇنەر — ھۇنەر ئىگىلىرى، ھۇنەرۋەنلەر.

ئەھلى ھىجاز — ھىجاز خەلقى، ئاھالىسى.

ئەھلى ھىجران — ئايرىلىش ئازابىدا كۈن كەچۈرۈۋاتقانلار.

ئەھلى ھېكمەت — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر؛ پەيلاسوپلار.

ئەھلى ئوقۇل — ئاقىللار، دانالار، ئەقىل ئىگىلىرى.

ئەھلى ئۇبۇر — كەزگۈچى، ساياھەتچى، ئۆتكۈنچى، كېزىپ يۈرگۈچىلەر؛ سودىگەرلەر، ساياھەتچىلەر.

ئەھلى ئۇسۇل — دىنىي قانۇن ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار.

ئەھلى ۋەرەڭ — تەقۋادارلار، پەرھىزكارلار؛ پاكلار:

ئەگەر ئىشق ئافەتنى كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ۋەرەڭ بىلكىم،
تىلىڭغە ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەڭلىغ.

— گۈمنام.

ئەھلى ۋەسل — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەنلەر.

ئەھلى ۋەفا — ۋاپادارلار، ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىلار.

ئەھلى ۋەھدەت — خۇدانىڭ بىرلىكىنى تەن ئېلىپ، ئۇنىڭغا بويسۇنغان كىشىلەر.

ئەھلى ۋەيل — دوزاختىكىلەر، دوزاخ ئەھلى.

ئەھلى ۋۇسۇل — يېتىشكەن، ئېرىشكەنلەر.

ئەھلى ۋۇقۇف — خەۋەردار كىشىلەر، بىلگەنلەر، خەۋەردارلار.

ئەھلى ۋىداد — دوستلار.

ئەھلى ۋىسال — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەن ئاشقىلار.

ئەھلى ۋىفاق — ھەمكارلىق، دوستلۇققا ئىنتىلگۈچىلەر.

ئەھلى ئېھتىدا — توغرا يولدا ماڭغۇچىلار؛ يول تاپقانلار.

ئەھلى ئېھتىياج — موھتاج كىشىلەر.

ئەھلى ئېئتىبار — ئىبرەت ئالغۇچى كىشىلەر، ئىبرەت ئىگىلىرى.

ئەھلى ئىدراك — ئەقىللىقلار، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ پاراسەتلىك، زېرەك كىشىلەر.

ئەھلى ئىرادەت — مۇرىتلار، مۇخلىسلار.

ئەھلى ئىرتىداد — دىندىن قايتقانلار؛ مەسلەكتىن يانغانلار؛ ھەيدەلگەنلەر.

ئەھلى ئىرفان — بىلىم، مەرىپەت ئەھلى.

ئەھلى ئىسلام — مۇسۇلمانلار.

ئەھلى ئىسيان — ئىتائەتسىز كىشىلەر، قوزغىلاڭچىلار، ئىسيانكارلار.

ئەھلى ئىشق — ئاشىقلار.

ئەھلى ئىلىم — ئىلىم ئىگىلىرى؛ ئالىملار.

ئەھلى ئىمان — مۇسۇلمانلار، مۆمىنلەر، دىنغا ئېتىقاد

قاد قىلغۇچىلار.

ئەھلى ئىيادەت — ھال - ئەھۋال سورىغۇچىلار.

ئەھلى يەقىن — خۇدانى تونۇغانلار، خۇداكۆيلار.

ئەھلەن [اهلاً] (ئە) ئەھلەن ۋە سەھلەن (بەزىدە «مەرھا-با» سۆزى ھەم قوشۇلىدۇ): «خوش كېلىپسىز، ياخشى كېلىپسىز، مەرھەمەت!» كە ئوخشاش ياخشى تىلەكلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئەھلىلىق [اهل ليق] ئىنسانلىك، ساھىبلىق؛ مەھرەملىك (دوستلۇق، بۇرادەرلىك؛ چورىلىق)، بىر دىللىق.

ئەھلىللاھ [اهل الله] (ئە) ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار:

يەتتە تەن كەلتۈر ئۇ ئەھلىللاھدىن،
بەدەزان ھاجەت تىلە ئەللاھدىن.

— زەللى.

ئەھلىيەت [اهليت] (ئە) يېقىن بولۇش، يېقىنلىق.

ئەھمال [احمال] (ئە) [بىرلىكى: ھەمل] يۆكلەر.

ئەھمال ۋە ئەسقال — يۆكلەر ۋە ئېغىر نەرسىلەر.

ئەھمەر [احمر] (ئە) قىپقىزىل، قىزىل:

سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمىنىڭ مەھى ئەنۋەرى.

— ئا. نىزارى.

لالەئى ئەھمەر — قىزىل لالە:

چېمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىگدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەللى.

ئەھمەرىي [احمري] (ئە) قىزىل؛ قىزىلغا مەنسۇپ.

ئەھمەق [احمق] (ئە) گول، نادان، ئەخمەق.

ئەھۋال [احوال] (ئە) [بىرلىكى: ھالەت] ھالەتلەر، ھاللار، ئەھۋال.

ئەھۋالى مەسەل — خار - زارلىقتا نەمۇنە.

ئەھۋال [احول] (ئە) ئالغاي، ئەلەس كۆز (كۆزى بىرەر نەرسىنى ئىككى ياكى ئۈنگدىن ئارتۇق قىلىپ كۆرىدىغان)، غىلاي:

كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۋەل، تەگرى تەجەللى نەبەل،
روبى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد - ماھ ئەمەسمۇ.

— زەللى.

ئەھىبا [احبا] (ئە) [بىرلىكى: ھەبىب] ئەھبابلار، دوستلار، سۆيۈملۈكلەر، جورىلار.

ئەھىبايى دەۋران — دەۋران، زامانە دوستلىرى.

ئەھيا [احيا] (ئە) 1) قايغۇلار، مىسكىنلىكلەر. 2) ۋۇجۇدقا چىقىش؛ تىرىك؛ جانلاندۇرۇش، تىرىلدۈرۈش:

كۆڭۈل ئارەزىن مەيدە ھەمرا قىلاي،
ئانىڭ كەيفىدە دىلنى ئەھيا قىلاي.

— ئا. نىزارى.

ئەھيانەن [احياناً] (ئە) بەزەن؛ بەزى ۋاقىتتا، گاھى - گاھى.

ئەۋ [او] ئۆي، خانا:

گۈل نەۋرۇزنى كۆتەرىپ ئەۋگە ئېلىتكەنى.

— لۇنقى.

كۆز ئەۋى — كۆز چانىقى.

ئەۋاخىر [اواخر] (ئە) [بىرلىكى: ئاخىر] ئاخىرلار، كەينىلەر؛ بىرەر دەۋرنىڭ ئاخىرلىرى، كەينىكى بەتلەر.

ئەۋارىز [عوارض] (ئە) [بىرلىكى: ئارىزە] پەيدا بولغان نەرسىلەر، ھادىسىلەر؛ تۇرلۇك تاسادىپىيلىقلار، ئىشلار، مەشغۇلاتلار؛ يامانلىقلار، ئىللەتلەر.

ئەۋاسىت [اواسط] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسەت] ئوتتۇرىلار؛ ئوتتۇرا ھاللار؛ ئوتتۇرا زامان.

ئەۋام [عوام] (ئە) ئومۇم، ئامما؛ خەلق، خالايىق؛ ئاددىي كىشىلەر.

ئەۋام ئەرازىلى — ئاددىي خەلقنىڭ ئەڭ تۆۋەن تەبىقىلىرى.

ئەۋامۇننىاس [عوام الناس] (ئە) خەلق ئاممىسى، ئومۇم خەلق، ئاددىي خەلق، پۇقرا.

ئەۋامىر [اوامر] (ئە) [بىرلىكى: ئەمر] ئەمرلەر، بۇيرۇقلار.

ئەۋان I [اوان] (ئە) ۋاقىت، پەيت، زامان، مەۋسۇم. شەباب ئەۋانى — ياشلىق پەيتى.

ئەۋان II [عوان] (ئە) 1) ئۆي ئىشى بىلەن مەشغۇل ئايال. 2) ئەرلىك ئايال. 3) دۆلەت پاسىبانى، مىرشاب؛ قاتتىق قوللۇق، جازالىغۇچى جاللات.

ئەۋانىي [اوانى] (ئە) [بىرلىكى: ئىنا] ئىدىشلار؛ قاپلار.

ئەۋانىيى سىيمىن — كۈمۈش ئىدىشلار.

ئەۋائىل [اوائل] (ئە) [بىرلىكى: ئەۋۋەل] ئاۋۋاللار، ئىلگىرىلەر، دەسلەپ، بىرەر نەرسىنىڭ باشلىنىش دەۋرى، ئىپتىدائىيىسى؛ ئاۋۋالقى دەۋرلەر.

ئەۋايىل [اوايل] (ئە) «ئەۋائىل» غا قارالسۇن.

ئەۋباش [اوباش] (پ) بەتقىلىق، بەكچاش، تەرسا، ساياق:

ھەردەم يېتىبان پەلەككە ھۇيۇم،
ئەۋباش ئىلە بارچە گۇفتۇ گۇيۇم.

— قىدىرى.

ئەۋباشلىق [اوباش ليق] تەرتىپسىزلىك، تەربىيىسىز-لىك، ئۆز بېشىمچىلىق.

ئەۋتاد [اوتاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەد] 1) قوزۇقلار، تايانچلار. 2) قەبىلە پېشۋالىرى، بىرەر جامائەتنىڭ ئۇلۇغ، ھۆرمەتلىك كىشىلىرى؛ ئەۋلىيالار؛ تۆت ئەۋلىيانىڭ باشلى-قى؛ خۇداغا يېتىشكەنلەر. 3) ئىككى ھىجالىق ئاروز رۇكۇ-نى.

ئەۋتار [اوتار] (ئە) چالغۇ تارلىرى.

ئەۋتان [اوطان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەن] ئورۇن، ماكان؛ ۋەتەنلەر؛ ئىستىقامەت جايلىرى.

ئەۋج [اوج] (ئە) 1) ئېگىز، يۇقىرى. 2) بىرەر نەرسە-نىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسى؛ چوققا. 3) ئېگىزلىك. 4) ئاسمان، پەلەك:

مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالەسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بەرھەمەن باش كۆتەردى كۆفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.

— زەللى.

ئەۋج ئالماق — كۆچەيمەك، زورايماق.

ئەۋج بەرمەك — يۇقىرى دەرىجىگە، يۇكسەك مەرتىۋىگە يەتكۈزمەك، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك.

ئەۋج تاپماق — يۇكسەك ئورۇن ئالماق، يۇقىرى دەرىجە ۋە مەرتىۋىگە يەتمەك؛ تەرەققىي قىلماق.

ئەۋج تۇتماق — يۇكسەك دەرىجىگە، يۇقىرى ئورۇنغا، ئېگىز چوققىلارغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەۋج تىلەمەك — يۇقىرى مەرتىۋە ۋە يۇكسەك ئورۇنغا ئىنتىلمەك، مايىل بولماق.

ئەۋجى رىفئەت — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇكسەك دەرىجە.

ئەۋجى سەلتەنەت — پادىشاھلىق ئورنى.

ئەۋجى سىپىھر — ئاسمان چوققىسىنىڭ ئەڭ يۇكسەك ئورنى.

ئەۋجى شەرەف — ئۇلۇغلۇق مەرتىۋىسى، بۈيۈكلۈكنىڭ يۇقىرى چوققىسى.

ئەۋج كەمال تاپماق — كامالەت چوققىسىغا ئېرىشمەك.

ئەۋجى مۇقەرنەس — ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى.

ئەۋجى ھەقىقەت — ھەقىقەت ئاسمىنى؛ ھەقىقەتنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

ئەۋجى ۋەلا — ئەڭ يۇكسەك:

مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەتتى شەمسۇز زۇھا.

— ئا. نىزارى.

ئەۋجىگاھ [اوجى كاه] (ئە + پ) يۇقىرىسى، يۇقىرى ئورۇن، يۇكسەك جاي:

ئۆتۈپ بۇ كېچە بولدى خۇرشىد فاش،
سەما ئەۋجىگاھىدا تۇردى قۇياش.

— ئا. نىزارى.

ئەۋد [عود] (ئە) قايتىش، ئارقىغا قايتىش.

ئەۋد ئەتمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك؛ قايتىلىماق.

ئەۋد ئەيلەمەك — «ئەۋد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەۋد قىلماق — «ئەۋد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەۋر [عور] (ئە) يالىڭاچ.

ئەۋر ئولماق — يالىڭاچ بولماق.

ئەۋراد [اوراد] (ئە) [بىرلىكى: ۋىرد] بامدات، تاڭ نامىزىدىن كېيىن ئوقۇلىدىغان دۇئا ياكى ئايەت؛ دۇئالار؛ ۋەزىپىلەر («ۋىرد» قا قارالسۇن).

مەنۇ رۇخسارۇ زۇلفۇڭ زىكرۇ فىكرى،
خەلايىق سۇبھۇ شام ئەۋراد ئوقۇرلەر.

— ئاتايى.

ئەۋراق [اوراق] (ئە) [بىرلىكى: ۋەرەق] 1) ۋاراقلار، سەھىپىلەر. 2) بەرگلەر؛ يايراقلار:

لالە يافراغى ۋەيا ئەۋراقى گۈلدىن دەفتەرى،
مىسرەئى شوخىنى تەھرىر ئەتكەلى دىۋان كېرەك.

— زەللى.

3) بۆلەكلەر، پارچىلار، قىسىملار. 4) قەغەزلەر، ھۆججەت-لەر. 5) يازمىلار (شېئىر، رىسالە ۋە باشقىلار)، كىتابلار. 6) بىرەر نەرسىلەر مەجمۇئەسى، قامۇسى، يىغىندىسى.

ئەۋراقى سىيم — كۈمۈش ۋاراقلار؛ كۆچمە م: قۇياش نۇرلىرى.

جەمال ئەۋراقى — كىشىنىڭ يۈزى (مەجىزى).

ئەۋرەت [عورت] (ئە) ئەۋرەت، جىنسىي ئەزا، ئۇياتلىق جاي، نامەھرەمگە كۆرسىتىشكە بولمايدىغان ئەزالار (دىنىي چۈشەنچىدە: ئەرلەر ئۆچۈن كىندىكتىن تىزغىچە بولغان قىسمى؛ خوتۇن ـ قىزلار ئۆچۈن جەينەكتىن بوينىغىچە ۋە بويىندىن تۆۋەنگىچە بولغان قىسمى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

سەتىرى ئەۋرەت — ئەۋرىتىنى يېپىش (يوشۇرۇش).

ئەۋرەڭ [اورنگ] (پ) 1) تەخت، ئوردا:

چىقارسام بۇ ئەۋرەڭگە شەھزادەنى،
كۆزۈم نۇرى دىلبەند فەرھادنى.

— ئا. نىزارى.

2) تاج. 3) شەرەپ؛ گۈزەللىك. 4) ئەقىل: بىلىم. 5) ئاسمان. 6) ھۆكەر يۇلتۇز (يۇلتۇزلار تۈركۈمىدىن بىرىنىڭ نامى). 7) شەۋكەت (ئەل ئىچىدە قازانغان كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت؛ شان ـ شۆھرەت).

ھەفتە ئەۋرەڭ — يەتتە تەخت:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۇمۇررەڭ،

يا مىسىۇ نۇقرەۋۇ دەك، يا كۆھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئەۋرۈلمەك [اورولماك] 1) ئايلانماق، ئۆرۈلمەك. 2) مەشغۇل بولماق؛ قايغۇرماق.

ئەۋزار [اوزار] (پ) ئەسۋاب، قورال («ئەفزار» غا قارالسۇن).

ئەۋزان [اوزان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزن] 1) ۋەزىنلەر؛ ئۆلچەملەر (شېئىرىي ئۆلچەم)؛ ئارۇز ۋەزىنلىرى. 2) مۇزىكىدىكى ئۆلچەم.

ئەۋزائ [اوضاع] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزئ] ھالەتلەر؛ ئەھۋاللار؛ شارائىتلار.

ئەۋزەھ [اوظح] (ئە) روشەن؛ روشەنرەك، ئوچۇقراق؛ ئىك روشەن، ئەك ئوچۇق.

ئەۋساق [اوصاق] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسق] سۈپەتلەر، تەرىپلەر، ماختاشلار.

ئەۋسافى پەسەندىدە — يېقىملىق سۈپەتلەر، مۇۋاپىق ھالەتلەر.

ئەۋسافىن بىتمەك — تەرىپ ـ تەۋسىپىنى يازماق.

ئەۋسافى ھەمىدە — ياخشى سۈپەتلەر مەدھىيىسى.

ئەۋسافى ھىلىم — تاقەت، بەرداش؛ يۇمشاقلىق سۈپەتلىرىنىڭ ماختىلىشى.

ئەۋسەت [اوسط] (ئە) 1) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىچە. 2) قىسقا، ئىخچام.

ئەۋسەت سۆز — قىسقا سۆز، ئىخچام سۆز.

خەيرۇلئۇمۇرى ئەۋسەتۇھا — ھەممە ئىشلارنىڭ ئوتتۇرىچىسى ياخشى.

ئەۋسەتۇننىاس [اوسطالناس] (ئە) ئوتتۇرا تەبىقىدىن بولغان كىشىلەر.

ئەۋسەئ [اوسع] (ئە) كەڭرەك؛ ناھايىتى كەڭ.

ئەۋقات [اوقات] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقت] 1) ۋاقىتلار، پەيتلەر؛ كۈنلەر. 2) ئۆمۈر، ھايات؛ زامان، دەۋر. 3) ئۆمۈر كەچۈرۈش، ۋاقىت ئۆتكۈزۈش:
تەلىبۇۇ رەسۇلىي خەرابات ئوچۇن،
ئاشىقى بەدنام ھەر ئەۋقات ئوچۇن.
— زەلىلى.

ئەۋقات جامى — ۋاقىتلار جامى؛ ۋاقىت جەريانى؛ ۋاقىتنىڭ سىغدۇرۇش ھەجمى.

ئەۋقات سۈرمەك — ھايات كەچۈرمەك، ئۆمۈر ئۆتكۈزمەك.

ئەۋقاف [اوقاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقف] ۋەخپىلەر، ۋەخپە قىلىنغان مۈلۈكلەر (مەسچىت، مەدرىسە، قارىيخانا، خانىقا تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلەپ قويۇلغان دارامەتلەر — سۈۋە باشقا مۈلۈكلەر، «ۋەقف» گە قارالسۇن).

ئەۋلا [اولا] (ئە) ياخشىراق، تۈزۈكرەك؛ ئەك ياخشى.

ئەۋلاد [اولاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلەد] پەرزەنتلەر، ئوغۇللار؛ ئوغۇل ـ قىزلار؛ نەسىل.

ئەۋلادى كىرام — ياخشى ئەۋلاد.

ئەۋلادلىغ [اولادليغ] پەرزەنتلىك، تۇغقانلىق، قېرىنداشلىق.

ئەۋلاد مانەند [اولاد مانند] (ئە + پ) ئوغلىدەك، پەرزەنتىدەك، قېرىنداشتەك.

ئەۋلى [اولى] (ئە) ياخشىراق، ئەۋزەلرەك، تۈزۈكرەك؛ ئەك ياخشى.

ئەۋلىيا [اوليا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلىي] ۋەلىيلەر، دوستلار؛ ئېتىقادلىق، دىندار كىشىلەر؛ مۇقەددەس، ئەزىز ئادەملەر؛ روھانىيلار.

ئەۋلىيائى مۇرسەلىن — خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلەر.

ئەۋلىيائى ئىزام — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك ئەۋلىيالار.

ئەۋلىيائۇللاھ [اولياءالله] (ئە) خۇدانىڭ دوستلىرى، يېقىنلىرى؛ خۇداغا يېقىن كىشىلەر.

ئەۋن [عون] (ئە) ياردەم، مەدەت، كۆمەك.

ئەۋھام [اوهام] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھم] ۋەھىمىلەر، قورقۇنچلار، ئويلار، تۇيغۇلار، بىھۇدە خىياللار.

ئەۋۋارە [اواره] (ئە) ئاۋارە، ئامالسىز؛ سەرگەردان، تېنىمگەن:
بەيابانى فىراق ئىچرە بەسى ئەۋۋارەلەر سىزمۇ؟
قايۇ ئەۋۋارەلەر، دەرد ئىچرە باغرى پارەلەر سىزمۇ؟
— ئەرشى.

ئەۋۋارەئى بېخانۇمان — ئۆي ـ جايسىز، سەرگەردان؛ تېنىمگەن.

ئەۋۋەل [اول] (ئە) 1) بىرىنچى، ئاۋۋالقى، دەسلەپ؛ ئالدىن، ئىلگىرى. 2) باشلانغۇچ؛ ئىپتىدائىي، باش.

ئەۋۋەلى ئافەرىش — يارىتىلىشنىڭ بېشى (دەسلىپى).

ئەۋۋەلى جۇلۇس — مەجلىس، مۇراسىمنىڭ باشلىنىشى.

ئەۋۋەلى ھال — دەسلەپ، ئاۋۋال.

ئەۋۋەلا [اولا] (ئە) بىرىنچىدىن؛ ئالدىدىن، باشتىن.

ئەۋۋەلئاقشام [اول آقشام] كەچقۇرۇن، تۇن باشلىنىش پەيتى.

ئەۋۋەلەن [اولن] (ئە) بىرىنچىدىن؛ دەسلەپ، باشتىن،

ئاۋۋالدا، دەسلەپكى ۋاقىتتا.

ئەۋۋەلغى [اولغى] «ئەۋۋەلگى» گە قارالسۇن.

كۆڭلۈم ئىچرە دەردۇ غەم ئەۋۋەلغىلەرغە ئوخشاماس،
كىم ئۇل ئاينىڭ ھەجرى ھەم ئەۋۋەلغىلەرغە ئوخشاماس.
— نەۋائى.

ئەۋۋەلگى [اولكى] بىرىنچى، دەسلەپكى، ئالدىنقى، ئاۋۋالقى، بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى.

ئەۋۋەلىن [اولين] (ئە) ئالدىنقى، ئالدىنقىلار.

ئەۋۋەلىنۇ ئاخىرىن — ئالدىنقى (ئاۋۋالقى) لار ۋە ئاخىرقىلار «باشلىنىش ۋە تۈگەللىنىش.»

ئەۋۋەلىيەت [اوليت] (ئە) ئىلگىرىلىك، بىرىنچىلىك؛ قەدىمكىلىك؛ ئەزەلدىن بارلىق.

ئەئادى [اعادى] (ئە) دۈشمەنلەر.

ئەئتاف [اعطاف] (ئە) مېھرىبانلىقلار، مەرھەمەتلەر.

ئەئجەم [اعجم] (ئە) 1) كۆچمە م: نادان، ياخشى تەربىيە كۆرمىگەن. 2) ياخشى سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىقتىدارى تۆۋەن

ئەئجەمىي [اعجمى] (ئە) «ئەئجەم» گە قارالسۇن.

ئەئجۇبە [اعجوبه] (ئە) «ئەجۇبە» گە قارالسۇن.

ئەئجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادىشاھى،
خىزگاھىڭ بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئەئجۇبەلىق [اعجضبەليق] ئاجايىبلىق، غارايىبلىق.

ئەئدا [اعدا] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇ] دۈشمەنلەر.

ئەئدا سىپاھى — دۈشمەن لەشكىرى.

ئەئداد [اعداد] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەد] سانلار، ساناقلار، ھېسابلار.

ئەئدادىدە تۇتماق — سانغا قوشماق، قاتاردا سانىماق، ھېسابقا قوشماق.

ئەئراب [اعراب] (ئە) ئەرەبلەر، كۆچمەنچى ئەرەبلەر؛ سەھرايى ئەرەبلەر:

سوردىلەر ئەئرابلەردىن كىم قايان،
رەۋزەئى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.
— زەلىلى.

ئەئرابىي [اعرابى] (ئە) بەدەۋىي (سەھرادا كۆچمەنچى)، ئەرەبلەر.

ئەئراز [اعراض] (ئە) [كۆپلۈكى ئەرەز] «ئەرەز» گە قارالسۇن.

ئەئزا [اعضاء] (ئە) 1) تەن ئەزالىرى، قىسىملىرى؛ 2) بەدەن، تەن، گەۋدە.

ئەئزەم [اعظم] (ئە) ئەڭ كاتتا، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ ئۇلۇغ:

كى فاروقى ئەئزەم ئەدالەت سىرىشت،
ھەياكانى ئوسمان ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

ئەسسەۋادول ئەئزەم — ئەڭ زور كۆپچىلىك، مۇتلەق كۆپ سانلىقلار.

ئەئزەم سەۋاد — كاتتا شەھەر، كاتتا ئۆلكە.

ئەئقەل [اعقل] (ئە) ئەقىللىقراق؛ ئەڭ ئەقىللىق.

ئەئقەلى دۇزگار — زامانىسىنىڭ ئەڭ ئەقىللىق كىشىسى.

ئەئلا [اعلا] (ئە) ئالىي، يۇكسەك، يۇقىرى؛ ئۈستۈن؛ يۇكسەكرەك، ئالىيراق:

بولسا جەننەتدە ئاتايى سەنسىزىن قىلغاي فىغان،
سالدىلار دەۋزەخكە دەپ فىردەۋسى ئەئلادىن مېنى.
— ئاتايى.

ئەئلا مەقام — يۇقىرى، يۇكسەك مەرتىۋە، دەرىجە.

ئەئلام [اعلام] (ئە) [بىرلىكى: ئەلەم] 1) بايراقلار؛ 2) ئاتاقلىق ئاتلار (ئىسىملار). 3) مەلۇم قىلىش، ئۇقتۇرۇش:

خوجەغە قىلدى سەلام ئىكرام ئېتىپ،
بارچە ئەھۋالاتىنى ئەئلام ئېتىپ.
— زەلىلى.

ئەئلەم [اعلم] (ئە) زور ئالىم، بۈيۈك ئالىم؛ ناھايىتى دانا، كاتتا ئىلىم ئىگىسى، دانىشمەن.

ئەئلەمى ئۇلەما — ئالىملارنىڭ ئەڭ بىلىمدانى.

ئەئما [اعما] (ئە) 1) كور؛ كۆزى ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ؛ 2) بىلىمسىز، نادان؛ خەۋەرسىز.

ئەئما كەلمەك — بىلىمسىزلىك، ئاجىزلىق قىلماق.

ئەئمال [اعمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئەمەللەر، ئىشلار، قىلمىشلار.

ئەئمال نامەسى — قىلمىغان ئىشلار خاتىرىسى.

ئەئمالى خەير — ياخشى ئىشلار.

ئەئمالى قەبائىھ — يامان، رەزىل، قەبىھ قىلمىشلار.

ئەئۋاد [اعواد] (ئە) قۇرۇق سۆلەت.

زۇمرەئى ئەئۋادۇ تەكاسۇل — بىر توپ بىكارچى، مېھنەتتىن باش تارتقۇچىلار.

ئەئۋام [اعوام] (ئە) يىللار، زامانلار.

ئەئۋان [اعوان] (ئە) ياردەمچىلەر.

ئەئىززە [اعزه] (ئە) [بىرلىكى: ئەزىز] ئەزىزلەر، ھۆرمەتلىكلەر؛ چوڭلار؛ دانىشمەنلەر.

ئەئىززەئى ئەھباب — ئەزىز دوستلار؛ ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك جورىلار؛ كۆڭلى يېقىن كىشىلەر.

ئەئىممە [ائمە] (ئە) [بىرلىكى: ئىمام] ئىمامىلار، پېشۋالار.

ئەئىممەئى ئىسلام — ئىسلام ئىمامىلىرى، ئىسلام دىنىنىڭ پېشۋالىرى.

ئەئيان [اعيان] (ئە) 1) ئاقسۆڭەكلەر، ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىكلەر، تونۇلغان، ئاتاقلىق كىشىلەر. 2) كۆزگە كۆرۈنگەن، ئاشكارا، ئوچۇق، چۈشىنىشلىك؛

پادىشاھا، يوقتۇر ھېچ پىنھان ساڭا،
زاھىرۇ باتىن ھەممە ئەئيان ساڭا.

— خەراباتى.

ئەئيانى ھەزرەت — (پادىشاھ) ھۆزۈرىدىكى مەنسەپدارلار.

ئەيالەت [ايالت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەيالات] ۋىلايەت، بىرەر مەمۇرىي دائىرە.

ئەيالغۇ [ايالغو] 1) مۇزىكا ئەسۋابلىرىدىن بىرى. 2) ئۇلەن، كۈي، ئاھاڭ، تەسىرلىك قوشاق.

ئەيالغۇچى [ايالغوچى] مۇزىكانت.

ئەيب [عيب] (ئە) نۇقسان، خاتا، كەمچىلىك، گۇناھ.

ئەيب كۆزى — نۇقسان ئىزدىگۈچى، كۆز.

ئەيبپوش [عيب پوش] (ئە + پ) ئەيب يوشۇرغۇچى، سىر ساقلىغۇچى، بىراۋنىڭ كەمچىلىكىنى كۆرمەسلىككە سالغۇچى، ئەيب كەچۈرگۈچى.

ئەيبجو [عيب جو] (ئە + پ) ئەيب ئاختۇرغۇچى، كەمىستكۈچى؛ قارا نىيەت؛ پىتنە ـ پاسات تارقاتقۇچى.

ئەيبجوى [عيب جوى] (ئە + پ) «ئەيبجو» غا قارا.

ئەيبجويلىق [عيب جويليق] ئەيب تېپىش، كەمچىلىك ئىزدەش؛ قارا نىيەتلىك، پىتنە ـ پاسات تارقاتماقلىق.

ئەيبجويلىك [عيب جويليک] «ئەيبجويلىق» قا قارا.

ئەيبكو [عيب كو] (ئە + پ) چېقىمچى، يامانلىغۇچى، بىراۋنىڭ ئەيبىنى يايغۇچى، يۈزىگە سالغۇچى.

ئەيبكوى [عيب كوى] (ئە + پ) «ئەيبكو» غا قارا.

ئەيببىنلىغ [عيبين ليغ] بەتنىيەتلىك، قارا كۆڭۈلۈك، تىرناق تېگىدىن كىر ئىزدەش.

ئەيببىنلىق [عيبين ليق] «ئەيببىنلىغ» گە قارا.

ئەيت [ايت] 1) ئېيتماق، سۆزلىمەك. 2) يازماق، پۈتمەك. 3) ئوقۇماق. 4) كۈيلىمەك.

ئەيتام [ايتام] (ئە) [بىرلىكى: يەتىم] يېتىملار.

ئەيتىكلىك [اعتيكليک] چېقىمچىلىق، ئېغىزا؛ گەپ ـ سۆز؛ تەنە.

ئەيزەن [ايضاً] (ئە) يەنە، بۇنىڭدىن تاشقىرى، بۇنىڭدىن باشقا.

ئەيش [عيش] (ئە) تۇرمۇش، ياخشى تۇرمۇش؛ ھايات. 2) خۇشاللىق، كۆڭۈللۈك؛ خۇشال ـ خۇراملىق، شادلىق، راھەت ـ پاراغەت، كۆڭۈل خۇشلۇقى:

كەتتى چۇ سەرسەرى جەھان، كەلدى نەسىمى نەۋ بەھار.
تەلبە زەلىلى ئەيشىدىن كۆڭلىدە ناتۇمىد ئەمەس.

— زەلىلى.

ئەيش ئەتمەك — خۇرسەنچىلىك، كەيپ ـ ساپا قىلماق، كۆڭلىنى خۇش قىلماق.

ئەيش ئەھلى — ئەيش ـ ئىشرەت قىلغۇچىلار، بەزمىدەكىلەر.

ئەيش ئەيلەمەك — ئەيش ـ ئىشرەت قىلماق، كەيپ ـ ساپا سۈرمەك.

ئەيش بەزمى — ئويۇن ـ كۈلكە، خۇرسەنچىلىك، خۇشاللىق بەزمىسى.

ئەيش تەھرىسى — ئەيش ـ ئىشرەت ئىستىكى.

ئەيش جامى — شادلىق قەدەھى.

ئەيش خەتى — خۇشاللىق خېتى.

ئەيش دەۋرانى — خۇشاللىق ۋاقتى؛ خۇشاللىق چاغلىرى.

ئەيش سازى — ئەيش ـ ئىشرەتكە لازىمەتلىك جابدۇق ۋە ئوزۇقلار.

ئەيش سۈبھى — ۋىسال ئۈمىدى؛ خۇشاللىقنىڭ باشلىنىشى.

ئەيش كامى — ھالاۋەت؛ ھايات تەمى.

ئەيش گۈلبۇنى — شادلىق گۈللەپ ـ ياشنىغان چاغ.

ئەيش گۈلى — خۇشاللىقنىڭ ياشنىغان پەيتى.

ئەيشۇ تەرەب — شادلىق، خۇرسەنلىك، ئويۇن ـ كۈلكە:

ئەيشۇ تەرەبدە ئەي پەرى سەن كەبى دىلرەبا كېرەك.
دەردۇ غەمسىزدە ئۆلگەلى مەن كەبى مۇبتەلا كېرەك.

— گۈمنام.

ئەيشۇ كام — خۇشاللىق ئىستىكى؛ پاراغەت، مەقسەتكە ئېرىشىش.

ئەيشۇ مۇراد — مەقسەتكە، شادلىققا يېتىش.

ئەيشۇ نەشاد — شاد ـ خۇراملىق، خۇشاخلىق.

ئەيشۇ ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپا.

ئەيشى خلۇەت — خالىي جايدىكى خۇشال تۇرمۇش:

دىلىمدا ھۆسنۈڭ شىكارى نەقشى تابىدۇر فەلەك،
ئەيشى خىلۋەت ئىچرە ھەمتارىڭ ئەمىس ئېردى مەلەك.
— گۈمنام.

ئەيشى سۈرۈر — ئەيش ـ ئىشرەت خۇشاللىقى، ھايات سۆيۈنچىسى، شاد تۇرمۇش.

ئەيشى مۇدام — دائىملىق راھەت ـ پاراغەت مەيى، شادلىق كەيپى.

ئەيشى مۇستەدام — دائىمىي خۇرسەنچىلىك؛ ئۈزلۈكسىز ئەيش ـ ئىشرەت.

ئەيش پەرداز [عيش پرداز] (ئە + پ) تىرىكچىلىك قىلغۇچى، ئۆمۈر ئۆتكۈزگۈچى.

ئەيشساز [عيش ساز] (ئە + پ) ئەيش ـ ئىشرەتساز، ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئەيشساز بولماق — ئەيش ـ ئىشرەتكە مەشغۇل بولماق.

ئەيش كۆزىن [عيش كوزين] (ئە + پ) ياخشى كۆن كەچۈرگۈچى، ياخشى مەئىشەت، ئىشرەتپەرەس، ئەيش ـ ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەيلەدىك [ايلاديک] ئەيلىدۈق، قىلدۇق، (پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلى).

ئەيلەيۇ [ايلايو] ئەيلەپ، قىلىپ (پېئىلنىڭ رەۋىشداش شەكلى).

ئەيماق [ايماق] ئېيتماق، دېمەك.

ئەيمان [ايمان] (ئە) 1) ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ. 2) قەسەملەر؛ ۋەدىلەر:
ئاشق ئولمايدۇر كىشى تا كەچمەگۈنچە جانىدىن،
زۇلفىغە مەھرەم بولۇرمۇ ئۆتمەسە ئەيماندىن.
— زەلىلى.

ئەيمەن [ايمن] (ئە) 1) ئەرەبستاندىكى بىر جايىنىڭ نامى؛ 2) دەرەخ نامى:
ئەيمەن دەرەختىدىن كىم مۇساغە ئوت كۆرۈندى.
ئىنىنى ئەنەللاھ ئەيتۇر ئەسرارى جان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ناری ئەيمەن — ئوت يالقۇنلاپ تۇرىدىغان دەرەخ.

ئەين I [عين] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ع» ھەرپىنىڭ نامى.

ئەين II [عين] (ئە) 1) كۆز قارىچۇقى. 2) بۇلاق. 3) بەلگە؛ ئەينەك، كۆزگۈ. 4) ماھىيەت؛ جەۋھەر. 5) مەنبە سەۋەب:
تۇرفەتۇل ئەين ئىجرە رو بولدى بەلا،
ئارى ـ ئارى مۇستەجاب ئولدى دۇئا.
— زەلىلى.

ئەينەن تۇسەممىا سەلسەبىل — سەلسەبىل نامىلىق بۇلاق.

ئەينى ببباكلىك — ئىتائەتسىزلىكنىڭ ئەينى ئۆزى.

ئەينى بىنىش — ئۆتكۈر كۆز، چوڭقۇر چۈشەنگۈچى، بىلىملىك كىشىلەر.

ئەينى تەلەتتۇف — نازۇك مۇئامىلىدە بولۇش تۇپەيلى، بىرلا ياخشىلىق ئۇچۇن.

ئەينى جەلادەت — ئەزىمەتلىك يۈزىسىدىن، چاققانلىق، تېزلىك.

ئەينى رەسۇالىق — ئۆتە رەسۇالىق؛ رەسۇالىقنىڭ ئۆزى.

ئەينى رەشك — رەشك تۇپەيلى، رەشك تەقەززاسى بىلەن، رەشكلىك قاراش (نەزەر).

ئەينى زەمان — زامانىنىڭ ياخشىسى، ئۇلۇغى.

ئەينى سەفا — ساپ ئىرادە، گۈزەل ئارزۇ.

ئەينى كەرەم — ياخشىلىق يۈزىسىدىن.

ئەينى كەسافەت — كاساپەت مەنبەسى؛ ناھايىتى كاساپەت.

ئەينى مەقسۇد — ئەسلى مەقسەت، ھەقىقىي مەقسەت.

ئەينى مۇھەببەت — مۇھەببەت تۇپەيلى؛ خالىس مۇھەببەت.

ئەينى ناز — ناز تۇپەيلى؛ نازلىق كۆز؛ پەقەت ناز قىلماقلىق.

ئەينى نەزاھەت — ھەقىقىي پاكلىق، ئەسلى پاكلىق.

ئەينى نۇر — نۇرنىڭ دەل ئۆزى، ئۆز يورۇقلۇقى.

ئەينى ھەيات ئەفزا — ھايات بېغىشلىغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى، ئىلتىپاتلىق كۆز.

ئەينى ئىززەت — ئىززەت يۈزىسىدىن، ۋەجىدىن.

ئەينى ئىفلاس ۋە فەلاكەت — ئىنتايىن چۈشكۈنلۈك ۋە پالاكەت.

ئەينى ئىنايەت — ئىنايەتنىڭ ئەينى ئۆزى؛ خالىس مېھرىبانلىق.

ئەينى يەرەقان — سېرىق كېسەللىكى بىلەن ئاغرىغان كىشىنىڭ كۆزى.

ئەينە [اين] (ئە) قەيەردە؟

ئەينەلمەفەر — قاچىدىغان جاي قەيەردە؟

ئەينەين [عينين] (ئە) ئىككى كۆز.

ئەينۈلكەمال [عين الكمال] (ئە) كامالەت، بالاغەت، پەقەت كامالەت سەۋەبىدىن.

ئەينۈلھەياۋ [عين الحيات] (ئە) 1) ھايات بۇلىقى، ھايات سۈيى؛ 2) ئەسەر نامى:

ئەرقىنى دەپان ئىسمى «نەھرۇننەجات»،
كى سەرشارىنىڭ ئاتى «ئەينۇلھەياتى».
— ئا. نىزارى.

ئەينۇلىيەقىن [عين اليقن] (ئە) بىرەر نەرسىنى ماھىيەتى بىلەن ئېنىقلاش ۋە كۆرۈش، بىرەر نەرسە ھەققىدىكى ئېنىق مەلۇمات:
كۆفرۇ ئىمان ئايەتىنىڭ شەرھىنى ساھىب نەزەر،
كۆزلەرنىڭ ئاقۇ قارا‌سىندەك كۆرەر ئەينۇلىيەقىن.
— ئاتايى.

ئەينۇلىيەقىن ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر؛ چىن، ھەقىقەتنى بىلگۈچى، مۇلاھىزە قىلغۇچى كىشىلەر.

ئەينىيەت [عينيت] (ئە) ئەينى ئۆزى؛ ئۆزلۈك.

ئەيۋان [ايوان] (ئە) 1) ئالدى ئوچۇق يۇكسەك بىنا، قەسىر. 2) ئالتىنچى قەۋەت ئاسمان، پەلەك؛ ئالتىنچى قەسىر:
بۇساغاڭدا كۆك تىرەر ئېردى باشىم لۇتفۇڭ بىلە،
يەرگە چالدىڭ شىشەدەك ئەيۋانى مىنادىن مېنى.
— ئاتايى.

3) قۇياشنىڭ 12 بۇرجىكىدىن بىرى.

ئەيۋانى رىفئەت — يۇكسەك (قەسىر)؛ ئاسمان.

ئەيۋانى مۇنەققەش — بېزەكلىك، نەقىشلىك قەسىر، پەلەك، چەرخ.

ئەيۋانى مىينا — كۆك ئاسمان.

ئەيبانە [عيبانه] (ئە) جەرىمانە، تۆلەم.

ئەيبغ [ايبغ] ئېيىق.

ئەيقماق [ايقماق] ئايرىلماق؛ ئويغانماق؛ ھوشيار بولماق، ھوشىغا كەلمەك؛ چۈشەنمەك؛ پەملىمەك.

ئەيلدوماق [ايلدورماق] ئويغاتماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك؛ ئاجراتماق.

ئەيلماق [ايلماق] «ئەيقماق» قا قارا‌ڭ.

ئەييا‌ب [عياب] (ئە) ئەيبلىگۈچى.

ئەييار [عيار] (ئە) ھىيلىگەر، مەككار؛ سېھرىگەر.
ئەييار كۆز — ھىيلىگەر كۆز.
دىلبەرى ئەييار — سېھرلىگۈچى دىلبەر.

ئەييارە [عياره] (ئە) مۇناپىق، ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار؛ كونا دۇنيا.

ئەييا‌ش [عياش] (ئە) مەئىشەتكە بېرىلگەن، مەئىشەتپەرەس، ئەيش ـ ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەييام [ايام] (ئە) [بىرلىكى: يەۋم] كۈنلەر، دەۋر؛ پەيت، چاغلار، زامانلار، ۋاقىتلار.
ئۇيقۇسىز ئۆتكەزكى سەن ئەييامنى،
بىھۇدە ئۆتكەزمە سۇبھى ـ شامنى.
—خەراباتى.

ئەييامى ئەدل كۆرگۈزمەك — ئادالەت، ئىنساپ كۆرسەتمەك؛ ھەققانىيلىك دەۋرى، زامانى بولماق.

ئەييامى شەباب — يىگىتلىك دەۋرلىرى، ياشلىق دەۋرى.

ئەييامى فاتىي — ئۆتكەن كۈنلەر، ئۆتكۈنچى پەيتلەر.

ئەييامى ۋىسال — پېتىشىش كۈنلىرى، ئۇچرىشىش پەيتلىرى.

زەئىف ئەييامى — كۈچسىزلىك پەيتلىرى، ئاجىزلىق دەۋرى.

ئەييۇھەسساقىي [ايهاالساقى] (ئە) ئەي ساقىي.

ئەييۇھەننا‌س [ايهاالناس] (ئە) ئەي ئادەملەر، ئەي خالايىقلار!
بىلمەك ئەييۇھەننا‌س نېتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغا بەرگۈم غۇلام.
— ئا. نىزارى.

ب

ب چاغاتاي ئېلىپبەسىنىڭ ئىككىنچى ھەرپى.

با [با] (پ) 1) بىرەر سۈپەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان سۆز ئالدى قوشۇمچە، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۈپەت ياسىغۇچى «لىق، چى، دار» قوشۇمچىلىرىنىڭ رولىدا كېلىدۇ:

سۇلۇكەتتە ماھىر ئەجەب بالىدەك،
تەكەللۇم قىلۇر سەۋتكە غۇنچە لەب.

— ئا. نىزارى.

2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ: با قەلەم ـ قەلەم بىلەن، با تەرتىپ ـ تەرتىپ بىلەن، با مەسلىھەت ـ مەسلىھەت بىلەن. 3) «بە I » گە قارالسۇن.

باب I [باب] (ئە) 1) ئىشىك، دەرۋازا، قوۋۇق:

كى شاھزادە ئاچتى كەرەم بابىنى،
كۆرۈپ شاھى فەغفۇر بۇ ئېنئامىنى.

— ئا. نىزارى.

2) بۆلۈم، قىسىم، باب:

سۆزلەشىبان ھەربىرى بىر بابىدىن،
تىز رەۋان ئۆتتىلەر تىزنابىدىن.

— زالىلى.

3) جەھەت، ساھە، مەسىلە:

پاكلىق بابىدا يوقتۇر بىر سېنىڭدەك دەھرئارا،
كىم يۈزۈڭنى كۆردى دەر: مەريەمدىن ئېرمىشدۇر ئەفىق.

— ئۇبەيدى.

باب II [باب] (پ) ماس، مۇۋاپىق، لايىق، باب.

بابا [بابا] بوۋا؛ مويسىپىت؛ قېرى؛ بۇرۇن ياشىغان كىشىلەر، ئەجدادلار.

بابەت [بابت] (ئە) جەھەت؛ توغرىسىدا، ھەققىدە؛ تۇر، خىل.

بابەركەت [بابركت] (پ + ئە) بەرىكەتلىك، مول.

بابەھا [بابھا] (پ) باھالىق، قىممەت.

بابەھاۋ [بابھاء] (پ + ئە) ھۆسن، جامال، گۈزەللىك، روشەنلىك.

بابزەن [بابزن] (پ) كاۋاپ زىخى.

بابۇل خىلاپ [باب الخلاف] (ئە) ئەگىرىلىك، ناتوغرىلىق.

بابىل [بابل] (ئە) ئىراقتا قەدىمكى زاماندا مەشھۇر بولغان بىر شەھەر.

باپەندە [بافندە] (پ) باپكار، توقۇمچى:

ۋۇجۇدىغە باپەندىنىڭ تۇشتى تاب،
زەبان چەرخىغە ئەشتى سۆزدىن تەناب.

— غەربىي.

بات [بات] (پ) تېز، ئىلدام، ئىتتىك، پات:

قارا ساچىڭ كۆڭۈلگە كەلسە دەرمەن،
قەرارىمغەكى بات بول باشىڭ ئال، قاچ.

— ئاتايى.

بات ئەيلەمەك — تېز قىلماق، قەتئىي بەرمەك:

گەر مالىنى ئەسبابى نىجات ئەيلەگەسەن،
دەرۋىشكە سەدقىسىنى بات ئەيلەگەسەن.

— نەۋائى.

باتەئەب [باتعب] (پ + ئە) 1) ھارغان، ھاردۇق يەتكەن، چارچىغان. 2) مادارسىز، كۈچسىز:

يەنە خاجە سوربەدكى، ئەي باتەئەب،
ھەلەب شەھرىگە كەلمەكىڭ نې سەبەب.

— ئا. نىزارى.

باتەرتىب [باترتيب] (پ + ئە) تەرتىپ بىلەن، تەرتىپلىك.

باتەنەززۇل [باتنزل] (پ + ئە) چۈشكۈنلۈك بىلەن، ئۆزىنى پەس كۆرۈپ.

بات ـ بات [بات ـ بات] (پ) تېز ـ تېز، پات ـ پات.

باتراغ [باتراغ] تېزرەك، پاتراق.

باتماق [باتماق] 1) چۆكمەك، غەرق بولماق، پاتماق؛ 2) يوشۇرۇنماق، كۆمۈلمەك، يوقالماق:

فەلەك ياتىب ئاياغ ئىلگىن ئۆزاتىپ،
ئېشىڭ يەتلىغ قارا بالچىققا باتىب.

— نەۋائى.

باتمان I [باتمان] ئېغىرلىق ئۆلچىمى، پاتمان.

باتمان II [باتمان] پاتمايمەن.

باتىل [باطل] (ئە) 1) بۇزۇق، بۇزۇلغان؛ بوش،

قۇرۇق:
... ئىلاھا باتىل ئىشلاردىن ماڭا بەرگىل پۇشەيمانلىق.
— ئەھمەد يەسەۋى.
2) ئاساسسىز، بىھۇدە؛ ناتوغرا، ناھەق:
قازىلار پەتۋايى بەريان ھەقنى باتىل قىلدىلار،
كۇفر ئېتىپ ئىمانە كەلمەس، كەلمەكىكە ئار ئەتتىلەر.
— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.
3) يالغان، ساختا:
تەمبۇرەنىڭ باتىلە پەرۋەردەسىن،
يىرتايىن ئول باشتىن - ئاياغ پەردەسىن.
— ئەھمەدى.

باتىل ئەتمەك — بۇزماق.
باتىل بولماق — بۇزۇلماق.
باتىل خەيال — بىھۇدە، بۇزۇق خىيال.

باتىن [باطن] (ئە) 1) ئىچ، ئىچكى دۇنيا، كۆڭۈل:
قىلىب باتىننىدە خۇدادىن تەلەب،
خالاس ئولماقىغە ئىچۈكدۇر سەبەب.
— ئا. نىزارى.
2) يوشۇرۇن، مەخپىي، پىنھان:
خۇدانىڭ خەلقىغە كۆپ جەبر ئەيلەر،
كى باتىن كۆزلەرنى كور ئەيلەر.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.

باتىن ئەئما — زېھىنسىز، ئوقۇشسىز.
باتىن ئۆي — كۆڭۈل ئۆيى.
باتىنى قارا زاھىرى ئاق — ئىچى قارا كۆرۈنۈشى ئاق، ئىككى يۈزلىمچى.

باتىنەن [باطناً] (ئە) ئىچىدىن، يوشۇرۇن.
باتىنەن ۋە زاھىرەن — ئىچىدىن ۋە تېشىدىن.

باج [باج] (پ) پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ تەرىپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىگە قاراشلىق جايلاردىن ئالىدىغان سېلىقى؛ باج، ياساق:
چۇ شاھلارغا قىلساڭ ئەگەر تاجىنى،
كى ئالتۇن - كۈمۈشتىن ئالىپ باجىنى.
— غەربىي.

باجۇد [باجود] (پ + ئە) مەرھەمەتلىك، ھىممەتلىك، سېخىي.
ۋۇجۇدى باجۇد — مەرھەمەتلىك شەخس.

باخەبەر [باخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋىرى بار:
بۇلاردىن سوراب مەن، ئايا راھبەر،
بۇ ئىشدىن فەقىرنى قىلىڭ باخەبەر.
— ئا. نىزارى.

باختەر [باختر] (پ) 1) غەرب، كۈنپېتىش.
باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربدىن شەرققىچە.

2) بەلخ شەھىرىنىڭ قەدىمكى نامى.

باختەن [باختن] (پ) يېڭىلمەك، ئۇتتۇرماق؛ زىيان تارتماق.

باخسۇم [باخسوم] تېرىق، بۇغداي ياكى قوناق ئۇنىدىن قىلىنغان بوزبىغا ئوخشاش ئىچىملىك.

باخنامە [باخنامه] (پ) 1) لەقەم. 2) نام، ئۇنۋان، ئاتاق.

باخۇسۇس [باخصوص] (پ + ئە) 1) مەخسۇس قىلىنغان، خاس. 2) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

باخىرەد [باخرد] (پ) ئەقىل، ھوشقا ئىگە؛ ئەقىللىق، دانا.

باد [باد] (پ) يەل، شامال:
قىلىب باد يەڭلىغ جەھاننى گۈزەر،
خەبەر ئالماقىغە شەھەرمۇ شەھەر.
— ئا. نىزارى.

بادى ئەجەل — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم خەۋىرى:
بولۇپ غەرق كىشتى، فۇرۇ كەتتى ئەل،
كى تەقدىر ئىلە ئەستى بادى ئەجەل.
— ئا. نىزارى.

باد پەنەھ — شامالدىن پاناھلىنىدىغان جاي.

بادى خەزان — كۈز شامىلى:
دەر ئېردىكى تىترەپ چۈبادى خەزان،
كى ئۈچتى چىداغىم نېتەي، ۋاھ، جان.
— ئا. نىزارى.

بادى سەبا — تاڭ شامىلى، مەيىن شامال.

بادى سەرسەر — ئىتتىك شامال، قاتتىق شامال، بوران:
بولۇپ بادى سەرسەر مەسەللىك ئېتى،
قاباتىپ تۇزار جۇرغا تىڭنىڭ ئېتى.
— مۇللا شاكىر.

بادى سۇبھ — سەھەر شامىلى:
كىم ئايغاي شەرھى ھالىمنى قاتىڭدە،
چۇ بادى سۇبھ يېتمەس ھەزرەتىڭدە.
— لۇتفى.

بادى مۇخالىف — تەتۇر شامال:
چۇ قوزغالدى بادى مۇخالىف شەددە،
خەلايىق جاندىن ئۈزۈلدى ئۈمىد.
— ئا. نىزارى.

بادام [بادام] (پ) بادام؛ بادام شەكىللىك:
كاكۇلىنىڭ تارى داغى بادامدۇر،
كۆزلىرى گۈياكى چۇن بادامدۇر.
— زەلىلى.

بادامە [بادامه] (پ) بادام شەكىلدىكى، بادام نۇسخا.

بادامە مۇھر — بادام شەكىلدىكى مۇھۇر.

باد ئاۋەرد [باد آورد] (پ) يەل كەلتۈرگەن، شامال ئېلىپ كەلگەن؛ مۇشەققەتسىز قولغا كەلگەن.

بادە [باده] (پ) مەي، شاراب:
ھەمە قاچتى مەندىن ھەرامزادەلەر،
چەراكسىم فەقىردا تۇگەپ بادەلەر.
— ئا. نىزارى.

بادە ئاشام — مەيپەرس، شارابخور.

بادە بەزمى — مەي زىياپتى، ئىچىملىك ئولتۇرۇشى.

بادەئى ئەسفەر — سېرىق مەي.

بادەئى تەھۇرا — ساپ، تازا مەي.

بادەئى سەندەل — سەندەل پۇراقلىق مەي.

بادەئى گۈلپام — قىزىل، ياقۇت رەڭ مەي.

مەدەئى گۈلگۈن — قىزىل رەڭلىك سۇزۇك مەي.

بادەئى ناب — تازا، تىنىق، ساپ مەي:
ئىلىنىدە بىر پىيالە بادەئى ناب،
مۇنىڭدەك كەلدى ئول گۈلبەرگى سىيراب.
— لۇتفى.

بادەئى ھۇمرا — قىزىل مەي.

بادەئى ئىشرەت — خۇشاللىق شارابى، ئىشرەت شارابى:
نەسىب ئەتمىش فەلەك خۇنابەئى ھەسرەتنى غەم بىرلە،
كۆرەرمۇ بادەئى ئىشرەتنى ئول ھەرگىز رەۋا بىزگە.
— مەھزۇن.

بادەئى ئىشق — ئىشق، سۆيگۈ، ۋىسال مەيى:
بادەئى ئىشقىڭدىن ئەت كۆڭلۈمنى مەست،
لېك ئول يەڭلىغكى بولغاي مەي پەرەست.
— نەۋايى.

بادەپالا [بادەپالا] (پ) مەينى سۇزۇلگەن ئىشلىتىدىغان لاتا، داكا، مەي سۇزگۈچ.

بادە پەرەست [باده پرست] (پ) مەيپەرەس، مەيگە بېرىلگەن.

بادە پەيماي [باده پیمای] (پ) مەي قۇيغۇچى؛ مەي ئىچكۈچى:
بۇ بەزمى غۇسسە ئىچرە بادە پەيماي،
بولۇر ھەرلەھزە مۇنداق مەجلىسئارايى.
— نەۋايى.

بادە پۇرۇش [باده فروش] (پ) مەي ساتقۇچى.

بادە كەش [باده کش] (پ) مەيخور، شارابخور:
سەن ئەمدى غەم يېمە كۆڭلۈڭنى خۇش تۇت،
تەرەب بىرلە ئۆزۈڭنى بادەكەش تۇت.
— نەۋايى.

بادە نۇش [باده نوش] (پ) مەي ئىچكۈچى، مەي ئىچكەن، مەيگە ئۆگەنگەن.

باد بان [بادبان] (پ) يەلكەن، يەلكەنلىك كېمە، كېمە چېدىرى:
خىرەد كىشتى ئۆزرە تىكىب بادبان،
قىلۇر بەھر ئىچرە قۇيۇندەك رەۋان.
— ئا. نىزارى.

بادپا [بادپا] (پ) يەلتاپان، تېز يۈرەر؛ چاپقۇر ئات:
يەنە ئەمر قىلدى پەرى ئەي ئاتا،
يەنە كەلتۈرۈڭ تېزرەك بادپا.
— ئا. نىزارى.

باد پاي [باد پاي] (پ) «بادپا» غا قارالسۇن.

بادنەما [بادنما] پ) شامال يۆنىلىشىنى كۆرسەتكۈچ ئەسۋاب.

بادىنجان [بادنجان] (پ) پېدىنگەن (چەيزە).

بادىيە [باديه] (ئە) چۆل، بایاۋان، سەھرا:
كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجىب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئېردى ئۇشول ۋادىيە.
— ئا. نىزارى.

بار I [بار] دۆر، ئېرۇر (كېسىملىك جۈملە ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېلىدىغان قوشۇمچە):
شوخلۇقتىن ئۇيناشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەستۇر جان بىرۇردە لەئلى شەككەر بارى بار.
— مەھزۇن خوتەنى.

بار II [بار] (پ) يۈك.
بارى ئەندۇھ — غەم يۈكى.
بارى دىل — كۆڭۈل يۈكى، كۆڭۈلدىكى تەشۋىش.

بار III [بار] (پ) 1) مېۋە؛ ھوسۇل. 2) قورساقتىكى بالا:
بولۇپ ھامىلەدىن شىكەم ئىچرە بار،
تۇغارغە بۇ يەرنى قىلىپ ئىختىيار.
— زەلىلى.

بار IV [بار] مەررە، قېتىم، نۆۋەت:
قىلىب نەغمىنى ئۇچ قاتار،
بۇ نەخش غەزەلنى نەچچە بار.
— مولا شاكىر.

بار ئەۋۋەل — دەسلەپكى قېتىم، بىرىنچى قېتىم، تۇنجى قېتىم.
باردىگەر — كېيىنكى قېتىم، ئىككىنچى قېتىم.
بىر بار — بىر قېتىم:
مەيخانەسىگە يول بەرسە بىر بار،
ئۆزلۈكىنى تاشلاپ بولسام سەبەبكار.
— خەستە.

بار V [بار] (پ) ئىجازەت، رۇخسەت، ئىزن؛ قوبۇل.
بار ئەھلى — ساراي مەمۇرلىرى.
بار بەرمەك — كىرىشكە رۇخسەت بەرمەك، قوبۇل ئەتمەك.
بار تاپماق — كىرىشكە ئىجازەت ئالماق، قوبۇل ئېتىلمەك.
بارى ئام — ئومۇمىي قوبۇل.
بارى ئام بەرمەك — ھەممىنى قوبۇل قىلماق.
بار ئىستەمەك — رۇخسەت، ئىجازەت سورىماق.

بار VI [بار] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: ياغدۇرغۇچى، تۆككۈچى، تارقاتقۇچى، ، ياغقۇچى مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
ئەنبەر بار — ئەنبەر تارقاتقۇچى، گۈزەل ھىدلىق.
باربد بار — سوغۇق تارقاتچۇچى.
كافۇر بار — كافۇر ياغدۇرغۇچى.

باراب [باراب] (پ) سۇغىرىلىدىغان يەر.

باراج [باراج] (پ) تۇغۇت ئانىسى.

بارئاغۇش [بارئاغوش] بىر باغلام، بىر قۇچاق، بىر يۈدە (ئوتۇن).

باران [باران] (پ) يامغۇر:
نە نامازۇ رۇزىيۇ نە ئەيلەدىم ھەججۇ ـ زەكات،
بولدى ئەمدى كۆز ياشىم چۈن مىسلى باران ئەلۋىدا.
— سەدائى.

تىير باران — ئوق ياغدۇرۇش.
سەڭگى باران — تاش ياغدۇرۇش.

بارە I [بارە] (پ) مەررە، قېتىم؛ «بار IV» غا قارالسۇن.

بارە II [بارە] (پ) ھەق...، خۇسۇس...،

بارەسىدە [بارەسىدە —] خۇسۇسىدا، ھەققىدە:
بىزنىڭ بارەمىزدە چېكىپ رەنجىمىگىن،
ئاڭا ئەرزىمەس بەرسە مىڭ گەنجىمىگىن.
— ئا. نىزارى

بارە III [بارە] (پ) قەلئە، قورغانىنىڭ تېمى.

بارە IV [بارە] (پ) ئات، ئۇلاغ.

بارە-بارە [بارە-بارە] (پ) بىر قېتىم ـ بىر قېتىم، ئاستا ـ ئاستا، بارا ـ بارا.

بارەندە [بارندە] (پ) ياغقۇچى.
بارەندە ئەبر — يامغۇرلۇق بۇلۇت.

باربار [باربار] (پ) قايتا ـ قايتا، تەكرار ـ تەكرار.

باربەست [باربست] (پ) يۈك تېڭىش.

بارخانە [بارخانە] (پ) چېدىر؛ مال ئامبىرى، ئامبار.

باردار [بار دار] (پ) 1) مېۋىلىك. 2) ھامىلدار، ئېغىر ئاياغ. 3) يۈك كۆتۈرگۈچى ھامال.

بارسىپ [بارسىب] سىلكىپ، ئويىنتىپ:
ساچ باغ ئۇچىنى بارسىپ،
مۇنساكىنى يۆرگەنىپ،
يولغا كىردى تەبرەنىپ،
يۇگۇرۇپ يۇرۇر ئېرىدىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

باركەش [بار كەش] (پ) يۈك توشۇغۇچى، ھامال.

بارگاھ [بارگاھ] (پ) 1) پادىشاھ قوبۇلخانىسى، قەسىر، ساراي:
تىكىلدى ئىككى ياندىن بارگاھلار،
مۇزاپىق بولدى ئىككى پادىشاھلار.
— لۇتفى.

2) چېدىر، ئۇتاق:
پەقىر نامراتلارغا ھەم بەردى ئات،
ئاق ئۆي چادىرۇ بارگاھ بىرلە كات.
— موللا شاكىر.

3) مازار، قەسىر:
خەلق تاۋاب ئەتمەك ئۈچۈن بارگاھ،
بارماقىنى بەرمەس ئىلكىدىن رەھا.
— زەلىلى.

فەلەك بارگاھى — ئاسمان قەسىر، يۇكسەك ئاسمان.

بارھا [بارھا] (پ) بىرنەچچە قېتىم، بىرنەچچە مەررە.

بارۇت [باروت] (پ) مىلتىق دورىسى، پۇرۇخ.

بارۇت ساز [باروت ساز] (پ) مىلتىق دورىسى ياسىغۇچى.

بارۇتكەر [باروت كر] (پ) مىلتىق دورىسى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئۇستا.

بارۇر I [بارور] (پ) مېۋىلىك، ھاسىل بولغان.

بارۇر II [بارور] باردىغان:
قايدا باراي مەن ئەي سەنەم، يوقتۇر يەنە بارۇر يېرىم،
ئىشىق ئىلىنىڭ بولۇپدۇرۇر سەجدەگاھى بۇ بابىڭىز.
— ئۇبەيدى.

بارۇھ [باروح] (پ + ئ) روھلۇق، جانلىق، ياشىناپ

تۇرغان.

بارمي [بارى] (ئە) يارانقوچى، ئاپىرىدە قىلغۇچى ئاللا.

باربان [بارىبان] ببرىپ.

بارىد [بارد] (ئە) سوغۇق.

بارىد رەتىب — ھۆل سوغۇق.

بارىد يابىس — قۇرۇق سوغۇق.

باربقە [بارقە] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، چاقنايدىغان.

باربقەئى زىيا — نۇرنىڭ پارلىشى.

باربقەئى سەرمەدىي — ئەبەدىدىي روشەنلىك.

باربقەئى لەتاپەت — يارقىن، ئىللىق گۈزەللىك.

بارىك [باريك] (پ) ئىنچىكە، نازۇك.

باربكەللاھ [بارك الله] (ئە) ئاللا بەرىكەت بەرسۇن!

خۇدا مۇبارەك قىلسۇن! :

دېدى باربكەللاھ مۇرادىڭغا يەت،

نەقىش خاتىرەڭگە يېتەر، قىل ئەبەت.

— ئا. نىزارى.

باربكبىن [باريك بين] (پ) نازۇك نەرسىلەرنى كۆرۈپ بىلەلەيدىغان، ئۆتكۈر، زېرەك.

باربكبىنلىك [باريك بين ليك] زېرەكلىك، ئۆتكۈر زېھىنلىك.

باربندەك [بارندەك] (پ) يامغۇرلۇق بۇلۇتتەك:

جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى باربندەك،

سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مايى مايىنتەك.

— لۇتفى.

بارەۋاج [بارواج] (پ + ئە) راۋاجلانغان، ئىشى ئالغا باسقان:

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،

تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ - خەراج.

— موللا شاكىر.

باربياب [باربياب] (پ) قوبۇل قىلىنغان، كۆرۈشكە رۇخسەت قىلىنغان.

باز I [باز] (پ) لاچىن:

چۇ ناز ئول تەزەرۇ ئاشكار ئەيلەبان،

بەسى بازۇ شاھىن شكار ئەيلەبان.

— نەۋائى.

باز II [باز] (پ) يەنە، قايتا:

چۇ بىر جامنى باز مەملۇ ئېتىپ،

ماڭا تۇتتى جامنى خۇشبۇ ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

باز III [باز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئوينىغۇچى، ئوينا-قۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ: مەيمۇنباز - مايمۇن ئوينا-قۇچى، ئىشقىبباز - ھەقىقىي ئاشىق.

باز ئەتمەك — ئوينىتماق:

كەبكدەك رەفتار ئىلە ھەر سارى ئەيلەپ جىلۋەلەر،

بەندى زۇلفىن باز ئېتىپ ئەنبەر فىشانلىقلار مۇدۇر.

— گۇمنام.

باز IV [باز] (پ) ئېچىش، ئېچىلىش؛ ئوچۇق:

ئۇتۇپ ئېردى ئول كۇن بۇ يەڭلىغ ئۇمۇر،

ئەجەب ۋاقتىدە باز تاپتى زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

بازار [بازار] (پ) سودا - سېتىق قىلىنىدىغان جاي، بازار.

بازارگان [بازاركان] (پ) بازارچى، سودىگەر، ئېلىپ - ساتار.

بازارى [بازارى] (پ + ئە) بازارلىق، بازار ئەھلى.

بازئاۋەرد [باز آورد] (پ) قايتا كەلتۈرۈش؛ ھەدىيە، سوۋغا.

بازەۋق [با ذوق] (پ + ئە) زوقمەن، زوقمەنلىك بىلەن.

بازبان [بازبان] (پ) لاچىنۋاز، لاچىننى شىكارغا ئۆگەتكۈچى، لاچىن بىلەن شىكار قىلغۇچى.

بازبىن [بازبين] (پ) بېلەت سانتۇچى.

بازجۇست [بازجست] (پ) ئاختۇرۇش، تەكشۈرۈش.

بازجۇست ئەيلەمەك — قىدىرماق.

بازگەشت [بازگشت] (پ) قايتىش، يېنىش.

بازگەشت ئەيلەمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك.

بازگۇن [بازگون] (پ) ؛ 1) تەتۈر، چەپ، ئەكس. 2) بەختسىز.

بازگۇنە [بازگونه] (پ) «بازگۇن) غا قارالسۇن.

بازگۇي [بازگوي] (پ) ناخشا، غەزەلدە بىر سۆزنى ياكى بىر بېيىتنى قايتىلاپ تەكرار ئېيتىش.

بازۇ [بازو] (پ) بىلەك:

كى بازۇسىدۇر مىسلى شاخى چىنار،

يۇزى ئاي مەسەللىك ئۆزى تاجدار.

— ئا. نىزارى.

بازۇيى ئەدل — ئادالەت قۇلى.

بازۇلۇق [بازولوق] 1) بىلەكلىك. 2) كۆچمە: كۈچ-لۈك:

چۇكىم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،

كېلىپ لەرزىگە كۇھ ئاندافكى بېد.

— ئا. نىزارى.

بازی [بازی] (پ) ئويۇن؛ ئالداش.
بازی بەرمەك — ئالدماق.
بازی يېمەك — ئالدانماق.

بازىچە [بازيچه] (پ) 1) ئويۇنچۇق؛ قوچاق؛ 2) چاقچاق.
بازىچەئى ئەتفال — بالىلار ئويۇنچۇقى.

بازىگەر [بازيگر] (پ) ئويۇنچى، مەسخىرىۋاز.

باسەفا [باصفا] (پ + ئ) ساپالىق، تازا، يېقىملىق:
كۆرۈپمەن ئەجەب گۈنبەزى باسەفا،
كى ئۇستاد ئىلكىدە تاپمىش بەنا.
— ئا. نىزارى.

باسرۇغ [باسروغ] 1) ئاق ئۆي ئۈستىگە ياپىدىغان كەگىز. 2) باسقۇچ (باسىدىغان).

باسقۇن [باسقون] تاجاۋۇز، ھۇجۇم.

باسۇت [باسوت] ياردەم، قوللاش، مەدەت، ياردەمچى، يۆلىگۈچى، كۆيۈنگۈچى.

باسىبان [باسيبان] بېسىپ:
ئون كىشىدە ئالتە ئېشەك، ئىككى قوي،
گاھ باسىبان يۇقارى، گاھىدا ئوي.
— زەلىلى.

باسىت [باسط] (ئ) 1) ئېچىلغان، يېيىلغان. 2) كۆڭۈل ئاچقۇچى.

باسىرە [باصره] (ئ) كۆرۈش قۇۋۋىتى، كۆرۈش سەزگۈسى؛ كۆز.

باسىق [باسيق] بېسىملىق، چىداملىق.

باسىن [باسن] باسما، مەتبەئە.

باسىنج [باسنج] زۇلۇم، ئېزىش.

باسەۋەللاھ [باسوى الله] (ئ) ئاللادىن باشقىسى:
ئاھىكىم ئول بادەدىن نۇش ئەيلەسەم،
باسەۋەللاھنى فەرامۇش ئەيلەسەم.
— خەراباتى.

باشەرەف [باشرف] (پ + ئ) شەرەپكە ئىگە، ئالىيجاناب، ئېسىل:
تىلەر ئەردى ھەقدىن كى قابىل خەلەق،
مۇناجات ئەيلەپ شەھى باشەرەق.
— ئا. نىزارى.

باشەفىق [باشفيق] (پ + ئ) شەپقەتچى، ھېسداشلىق قىلغۇچى:
مەلىكە دېدى: خاجەئى باشەفىق،
نەچۈك كەل دۇرۇر سىزگە بولغان رەفىق.
— ئا. نىزارى.

باشۇكۇھ [باشكوه] (پ) شەۋكەتلىك، سەلتەنەتلىك؛ تەنتەنىلىك؛ تەمكىن، سالماق:
شەھەنشاھ ئاندىغ ئېرۇر باشۇكۇھ،
خەزايىن ئاڭا بار ئىدى كوھ ـ كوھ،
— ئا. نىزارى.

باشارماق [باشارماق] باشقۇرماق، يولغا سالماق.

باشام [باشام] (پ) پەردە، ئىشىك ياكى دېرىزە پەردىسى.

باشامە [باشامه] (پ) ئايالالارنىڭ چۈمپەردىسى.

باشقان [باشقان] باشلىق، يۇرت چوڭى.

باشقالىق [باشقاليق] ئىختىلاپ، ئايرىمىلىق، جۇدالىق.

باشى [باشى] (پ) رەھبەر، باشلىق، سەردار.

باشىر [باشير] سۈت بىلەن:
ئانىڭدەك ئەتتىلەر بارچەسى تەدبىر،
كى بىر ـ بىرىگە قاۋۇشقاي شەھدۇ باشىر.
— لۇتفى.

باغ [باغ] (پ) گۈلزار، گۈلشەن، باغ.
باغۇ بوستان — باغ ۋە گۈلزارلار، ياشىنغان باغ:
يەنە ئەيلەدى باغۇ ـ بوستانلار،
كى پەيدا قىلىپان گۈلىستانلار.
— غەربى.

باغۇراغ — باغ ۋە دالا، باغ ۋە ئوتلاق:
ئاندا گەر قىلساڭ تەمەئكىم سەرۋىنۇ ھەم باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەيرانە ئىچرە گۈشەئى دىۋار تۇت.
— مەھزۇن.

باغى ئىرەم — جەننەت بېغى؛ كۆچمە: ناھايىتى ياخشى باغ:
يا پەرى يا ھۇر يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەرىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

باغى ۋىسال — ۋىسال بېغى.
باغى جەننەت — جەننەت بېغى، بوستان.
باغى جىنان — «باغى جەننەت» كە قارالسۇن:
مەلامەت ئوقىدىن جىسمىمدە ھەدسىز يارەلەردۇر كىم،
بولۇرمۇ ئىشق ئىلىگە يارەلەر باغى جىنان بىر كۇن.
— گۇمنام.

باغى رەھمەت — رەھمەت بېغى.
باغى رىزۋان — جەننەت.

باغات [باغات] (پ) باغلار، باغلىق جايلار.

باغى [باغى] (ئ) باش تارتقۇچى؛ ئازغۇنلۇق.

باقى [باقى] (ئە) 1) ئەبەدى، دائىمىي، مەڭگۈ:
ئەلقىسسە، بۇ شاھلارغا ھەياتلىق باقى بولماي، جەھان سەلتە-
نەتنى ببرىپ، بۇ فەلەكنى غەددار پات فۇرسەتتە ياندۇرۇپ
ئالدى.
— مولا سىدىق.

2) قالدۇق، ئېشىپ قالغان نەرسە:
نېچۈك جان بەرمەسۇن ۋەسلىگ تىلەپ دەردۇ فىراقىدىن،
قەلەندەرغە ۋىسالۇ دەۋلەتۇ ھەم ئومرى باقىدۇر.
— ئوبەيدى.

باقىنى ئومۇر — قالغان ئومۇر:
قەدەھگەردان قىلىبان ساقىنى ئومۇر،
كەچۈردىلەر مۇنىڭدەك باقىنى ئومۇر.
— لۇتفى.

باقىمەندە [باقى ماندە] (پ) قالدۇق، قالدۇق قەرز؛ باقىمەندە.

باك [باك] (پ) 1) قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە:
دەرىن ئەردىكى باغرىن چاك قىلسا،
يۈرەكىنى چىقارىپ باك قىلسا.
— لۇتفى.

2) زەرە:
جان ئەگەر ئول ئارەز ئۈچۈن بارسا يوق، كۆڭلىدە رەھىم،
سۈسىزىن يۈز بالىغ ئۆلسە بەھرىغە نې باك ئېرۈر.
— لۇتفى.

3) ئەندىشە، يىغا ـ زار:
ئاقىل ھۇۋەيدا بولۇپ ئەيلەدى باك،
بەرەھنە سەبر باقاسىنى قىلدى چاك.
— ئەھمەدى.

باكاۋۇل [باكاول] پادىشاھنىڭ تامىقىنى ئېتىدىغان خىز-
مەتچى، ئاشپەز:
باكاۋۇل پادىشاھغە پەركەچىدۇر،
بىلىپ دۇئانغە ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.
— مەھزۇن.

باكەمال [باكمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، يېتىل-
گەن؛ مۇكەممەل؛ تالانتلىق، ئىقتىدارلىق:
ھۇنەرمەنلىكتە ئەجەب باكەمال،
ۋە لېكىن ئاڭا ئەردى ئون ئىككى سال.
— ئا. نىزارى.

باكى [باكى] (ئە) يىغلىغۇچى.

باكىر [باكر] (ئە) تالاق، ئەتىگەن.

باكىرە [باكرە] (ئە) توي قىلمىغان قىز.

بالك [بانك] (پ) قەچقىرىلغان، ۋارقىرىغان ئاۋاز، سادا، پەريات:
بۇ ۋەسۋاس ئىلە تۇن ئۆتۈپ ئاتتى تالاك،
كى مۇرغى سەھەر ئول زەمان ئۇردى بالاك.
— ئا. نىزارى.

بالكى بەلەند — يۇقىرى ئاۋاز:
بەيت ئوقۇپ ئۇچ كىشى بالكى بەلەند،
يۈردۈكۈ قالدى سىپىلى يارىكەند.
— زەلىلى.

بال I [بال] (پ) قانات.
بالۇ پەر — قانات ـ قۇيرۇق:
دېمە قىرغول، كەبۇتەر بىرلە ئورمىش بالۇ پەر،
شۇكتفار ئىلە ھەم خىرام ئولمىش ھەۋا ئوستىدە قار.
— سەبۇرى.

بال II [بال] (ئە) كۆكۈل، دىل، خاتىرە.

بال III [بال] ھەسەل.

بالا [بالا] (پ) ئېگىز، يۇقىرى، ئۈستۈن:
گۈلشەن گۈلى تازە، قەدى سەرۇ ئولمەقى بالا،
قەدىگ تۇز ئۇلۇپ تازە ئاچىلغانىگ ئۇچۇندۇر.
— گۈمنام.

بالىباس [بالباس] (پ + ئە) كىيىم كىيگەن، كىيىم-
لىك:
رەسۇلى خۇدا دېدى ئولدۇركى ناس،
جەھان مەجلىسىدە بولۇر بالىباس.
— غەربى.

بالىق [بالق] بېلىق:
گەھى قەئر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھى مەۋج ئۇستىدە كۈن بىرلە ئەنباز.
— لۇتفى.

بالىن [بالين] (پ) ئورۇن ـ كۆرپە، چۈشەك:
ئانى يانقۇزۇپ ئۆيدە بالىن ئۆزە،
نە بالىن ئۆزە فەرش قالىن ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

بام [بام] (پ) 1) سۇبھى، تاك. 2) ئۆگزە، ئۆگزە
ئۈستى:
كى بىر ھۇجرا تەئىين قىلىپ بام ئۆزە،
چىكىپ ئاھۇ ـ ئەفغان چىقىپ تام ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

بامەسلەھەت [بامصلحت] (پ + ئە) مەسلىھەت بە-
لەن، پىكىرلىشىپ، مەسلىھەتلىشىپ.

بامداد [بامداد] (پ) ئەتىگەن؛ ئەتىگەنلىك نامازى.

بامىده [بامىده] ئۆگزىدە:
تىكلادىم ئول ھالىنى ھەيرەت تۇنى،

يەتتى فەلەك بامىدە غەۋغا ئۇنى.
— ئەھمەدى.

بامقدار [بامقدار] (پ + ئە) مىقدارلىق، باھالىق، قەدرى بار.

بان [بان] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ، شۇ ئىسىم بىلدۇرگەن شەيئىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچىنىڭ نامىنى بىلدۇرىدىغان ئىسىم ياسايدۇ:
باغبان ـ باغۋەن، پاسبان ـ پاسۋان، دەرۋازەبان ـ دەرۋازەۋەن:
بۇلار ھەر بىرى بىر جەھانبان ئىدى،
جەھان مۇلكىگە خانۇ خاقان ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) قاراۋۇل، قاراۋۇللۇق قىلغۇچى:
سىپەند ئېرمەس ئوت ئۆزرە ئول سەنىڭكى دانەئى خالىك،
ئەسىرىك بەند ئەتمەكلىككە ئول بانى زەنەخداندۇر.
— گۈمنام.

بانەۋا [بانوا] (پ) ئاۋازى ياخشى، ئاۋازلىق: باي، بەختلىك.

بانو [بانو] (پ) ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئايالىلارنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇپ قوللىنىلىدۇ: خانىم، ئايىم:
تاماشا قىلىپ ساقىتى ماھۇش،
كى بانۇيى ئالى نەسەب شاھۇش.
— ئا. نىزارى.

بانى [باني] (ئە) بىنا قۇرغۇچى، بىناكار.

باھ [باھ] (پ) جىنسىي مۇناسىۋەت، جىنسىي قۇۋۋەت.

باھەسرەت [باحسرەت] (پ + ئە) ھەسرەتلىك:
مۇنىڭدەكدە ئول ئىككى يارى ھەمدەم،
كۇنىچە روبەرو باھەسرەتۇ غەم.
— لۇتفى.

باھەم [باھەم] (پ) بىرلىكتە.

باھەيات [باحيات] (پ + ئە) ھاياتبەخش، جانلىنىپ تۇرغان.

باھۇزۇر [باحضور] (پ + ئە) ھۇزۇر قىلىپ، راھەتلىنىپ، بىمالال:
كىلىپ تاغۇ تاغدىن بۇ نەزرى نۇزۇر،
بۇ لەشكەر ھەمە ياتدىلار باھۇزۇر.
— مۇللا شاكىر.

باھۇنەر [باھنر] (پ) ھۇنىرى بار، كەسپى بار.

باھىر [باھر] (ئە) روشەن، ئېنىق، ئاشكارا.

باھىس [باحث] (ئە) ئىزلەنگۈچى، تەتقىقاتچى.

باۋەفا [باوفا] (پ + ئە) ۋاپادار، ئىشەنچلىك، سادىق.

باۋەر [باور] (پ) 1) ئىشەنچ، ئېتىقاد:
كى باۋەر قىلمىسا ئۇشبۇ سۆزۈمگە بىۋەفا دىلبەر،
يېرىپ بۇ كۆكرىكىم خەنجەر بىلەن باغرىمنى كۆرسەتسەم.
— ئا. نىزارى.

2) توغرا، ھەقىقەت.

باۋەر ئەتمەسلىك — ئىشەنمەسلىك، چىنپۇتمەسلىك؛ گۇمان، شۇبھە بىلەن قارىماق:
باۋەر ئەتمەس نەچچە قان يۇتسام يۇزىنىڭ يادىدا،
كۆرمەدىم دەپ كۆزلەرىڭدىن ئىشقىنىڭ ئاشارىنى.
— ناقىس.

باۋەر ئەيلەمەك — ئىشەنمەك، چىنپۇتمەك.

باۋەر بولماق — ئىشەنچلىك بولماق:
بەرمەپ ئېركەن ھەقتەئالا ساڭا ھەرگىز ئېتىقاد،
مەك دېدىم ئەرزىمنى بىرى بولمادى باۋەر ساڭا.
— ئۇبەيدى.

باۋەر قىلماق — ئىشەنچ قىلماق:
مەنىڭ ئىشقىمنى باۋەر قىلمادى، قاشىمغە كەلتۇرگىل،
كۆرۈپ ھالىم قولىن تىشلەپ نەچاغلىق شەرمسار ئولسۇن.
— گۈمنام.

باۋۇرچى [باورچى] ئاشپەز:
باۋۇرچى قىلدىلەر تويدى قېرىننى،
قوغۇنلار ئاراسدا بېھتەرىننى.
— مەھزۇن.

باۋۇرچىخانە [باورچى خانە] ئاشپەزخانا.

باۋۇجۇد [باوجود] (پ + ئە) 1) مەۋجۇتلۇققا ئىگە، ۋۇجۇدقا كەلگەن. 2) شۇنداق بولسىمۇ، شۇنداق بولۇپ تۇرۇپ:
باۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئول دونخسال،
تونىگە تىكمىش ئىدى گەردۇن مىسال.
— نەۋائى.

بائېتىقاد [بااعتقاد] (پ + ئە) ئېتىقاد بىلەن، ئېتىقادى بولغان ھالدا:
دېدى: ئاندا شاپۇرى باۋېتىقاد،
قىلاي كارىڭىزدا فەقىر ئېتىمباد.
— ئا. نىزارى.

باۋىس [باعث] (ئە) 1) سەۋەب، ۋەج، باھانە:
چۇ باۋىس بولۇپ دەردى سەرگە خاجە،
كى فائىل بولۇپ دەردى سەرگە خاجە.
— ئا. نىزارى.

2) ئاساس، مەنبە:
سەنسىز بىلمەم ئۆزۈم بەلكىم ئۆلۈك مەن يا تىرىك،

بائىسى ئۇمرى ئەزىزۇ ئىفتىخارىم قايداسەن؟
— ئۇبەيدى.

بائىسى ئەفگارلىغ — غەمكىنلىك، كۆڭلى غەشلىكىنلىك سەۋەبى.

بائىسى تەھەييۇر — ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىشنىڭ ئاساسى.

بائىسى دەرد — غەم، دەردنىڭ سەۋەبى.

بائىسى غەمكەش — غەم يېيىشنىڭ سەۋەبى:
ئىشق ئارا جانۇ دىلىم ھەردەم كەشاكەشلىقدادۇر،
بائىسى غەمكەشلىك ئول دىلجۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

بائىسى قۇۋۋەت — قۇۋۋەت مەنبەسى.

بائىسى ئىفتىخار — ئىپتىخارلىنىشنىڭ سەۋەبى.

بائىجازەت [باإجازت] (پ + ئە) رۇخسەت قىلىنغان، ئىجازەت بېرىلگەن؛ رۇخسەت بىلەن.

بائىدراك [باإدراك] (پ + ئە) ئىدراكلىق، زېھنى ئۆتكۈر، پاراسەتلىك.

بائىلم [باعلم] (پ + ئە) ئالىم، ئىلىملىك.

بائىمتىياز [باإمتياز] (پ + ئە) ئىمتىيازغا ئىگە، ئىمتىيازلىق.

بايەد [باید] (پ) 1) جەزمەن، چوقۇم، زۆرۈر. 2) مۇمكىن، ئېھتىمال:
كى بايەدكە شايەد ئاتا ئەيلەگىل،
بۇ ئېھسان ئىشىن بى خەتا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى.

بە [بە] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئالدىغا ئۇلىنىپ سۈپەت ياسايدۇ:
بەقۇۋۋەت ـ قۇۋۋەتلىك، بەھۇزۇر ـ ھۇزۇرلۇق.
2) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىپ ئورۇن، يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:
كى ئاندىن يۇرۇپ تېز ئەيلەپ سەمەند،
كى داخىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.
— ئا. نىزارى.
3) جۈپ سۆزلەرنىڭ ئارىسىدا كېلىپ «مۇ، ۋە، ھەم» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
يارنى سۇراغلاپ دەشت بەدەشت، كۆھ بەكۆھ يۈرەي،
مەجنۇن سىفەت دىلبەر ئۈچۈن ئەيلە ئارىسىز.
— مۇللا بىلال.
4) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
بەجانۇ دىل ئەتتىكى ئەمرىن قوبۇل،
دېدىكىم، قىلايىن قىزىمنى دوخۇل.
— ئا. نىزارى.

بەئەيىن [بەعين] (پ + ئە) ئاجرىتىپ بولىمايدىغان دەرىجىدە ئوخشاش، ئۇنىڭ ئوخشىشى، خۇددى ئۆزى:
ماڭا بۇ سەھەرنىڭ ئىشىدۇر زەدۇر،
بۇ يولنىڭ غەمىدۇر بەئەينى سۇدۇر.
— ئا. نىزارى.

بەباد [بباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ بىكارغا.
بەباد بەرمەك — بىكارغا كەتكۈزمەك، ھاۋاغا ئۇچۇرماق.
بەباد ئولماق — بىكارغا كەتمەك، سورۇلماق.
بەباد ئولماغاي — بىكار كەتمىگەي، يوق بولمىغاي.

بەبر [ببر] (پ) يولۋاس:
بۇ بېشەكىم ئۆتەردە ۋەھىم ئېتىپ لال،
سالۇر بەبر ئاندا پەنجە شىر چەڭگال.
— نەۋائى.

بەبرى خۇنرىز — قان تۆككۈچى، بىرتقۇچ يولۋاس.
بەبرى بەيابان — سەھرا يولۋىسى.

بەت I [بط] (ئە) ئۆردەك.
بەت كەباب — ئۆردەك گۆشىدىن تەييارلانغان كاۋاپ.

بەت II [بت] (پ) «بەد» گە قارالسۇن:
ئاران قويدى ئېسە تاتماغە قۇرسەت،
تاتار ـ تاتماستىن يىغدى سۇفرەنى بەت.
— لۇتفى.

بەتائەت [بطائت] (ئە) ئاستىلىق، سۆرەلمىلىك.

بەتالەت [بطالت] (ئە) 1) بىكار تەلەپلىك، ئىشسىزلىق. 2) باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق؛ دادىل.

بەتەر [بتر] (پ) «بەدتەر» گە قارالسۇن:
فۇرقەتىدە كىم ئۆلۈمدىندۇر خەتەر،
سەككىز ئۇچماق، يەتتى دەۋزەختىن بەتەر.
— لۇتفى.

بەتەك [بتنگ] (پ) تار، سىقىلغان.
بەتەك كەلمەك — سىقىلماق، تويماق:
كەلدىم ئوشۇل ھالدە جاندىن بەتەك،
چىقتى خارابەتتە غەۋغايى جەك.
— ئەھمەدى.

بەتەمام [بەتمام] (پ + ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن، تۈلۈقى بىلەن:
ئالدى سەبرىم ئول پەرىزاد، دىلىم ئالدى قەددى شەمشاد،
مېنى كۆرۈپ بولدى ناشاد بەتەمامى خەيلى ئەفلاك.
— مۇللا بىلال.

بەتتال [بطال] (ئە) 1) كېرەكسىز، ئىشتىن چىققان،

قىممىتى يوق. 2) بىكارچى، ئىش قىلمايدىغان. 3) باتۇر، قەھرىمان.

بەتلان [بطلان] (ئە) پايدىسىز؛ يالغان، ساختا، ئىشەنچسىز.

بەتن [بطن] (ئە) قورساق، ئىچ:
چۇ ئىزھار ئېتىپ مەزھەرى ئىشقىنى،
سەدەپ بەتندىن گەۋھەر ئىشقىنى.
— ئا. نىزارى.

بەچە [بچه] (پ) گۆدەك، بالا خىزمەتكار، بالا ئويۇنچى:
ئالىپ كىردى ئول قەسر ئەيۋانغە،
كى ئول بەچە ئولتۇرغۇزۇپ يانىغە.
— ئا. نىزارى.

بەچچە [بچه] (پ) «بەچە» گە قارالسۇن.

بەخت [بخت] (پ) شادلىق، مەمنۇنىيەتلىك، ئارمانسىزلىق؛ ئامەت، تەلەي؛ ئىقبال، تەقدىر؛ بەخت.

بەخت ئەختەرى — بەخت يۇلتۇزى.

بەختى بەد — بەختى قارا:
قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كۆيدۈرەردۇر بۇ نازىڭىز، ئۆلتۈرەدۇر ھىجابىڭىز.
— ئۇبەيدى.

بەختى بەلەند — بەختلىك، ئامەتلىك.

بەختى بىدار — ئويغاق بەخت، دائىمىي بەخت.

بەختى كامران — بەختكە ئېرىشكەن، مەقسىتىگە يەتكەن، بەختلىك.

بەختى گۈمراھ — ئاداشقان، بەختسىز.

بەخش [بخش] (پ) بەرمەك، بېغىشلىماق؛ ھەدىيە قىلماق؛ ئىگە بولماق:
ئاتام ئېردى ئول شەھر ئارا تاج بەخش،
كى شەھلىق بىلەن نەچە يىل سۈردى رەخش.
— ئا. نىزارى.

بەخشايىن [بخشاين] (پ) 1) كەچۈرۈم قىلماق. 2) تۆھپە، ھەدىيە، ئىنئام.

بەخشەندە [بخشنده] (پ) بەرگۈچى، بەخش قىلغۇچى.

بەخشىش [بخشش] (پ) ھەدىيە، سوۋغا؛ ئېھسان، سەدىقە.

بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بەخىل [بخيل] (ئە) پىخسىق، بېخىل؛ ئىچى تار، ئاچكۆز.

بەخىيە [بخيه] (پ) تىكىش، كىيىمنىڭ تىكىشى، جىيەك.

بەخىيەساز — جىيەك تىككۈچى.

بەد [بد] (پ) 1) يامان، يارىماس، بۇزۇق:
كېلىپ ئىشكىگە دائىم گەدادەك تەلمۈرۈپ تۇردۇم،
گەدالىق بەد ئىدى دوستلار، گەدادىن بەلكى خار بولدۇم.
— مولا بىلال.
2) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە كېلىپ «يامان، بۇزۇق» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:
قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كۆيدۈرەردۇر بۇ نازىڭىز، ئۆلتۈرەدۇر ھىجابىڭىز.
— ئۇبەيدى.
3) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ، ئىسىم بىلدۈرگەن مەنىنىڭ يامانلىق تەرەپتىكى سۈپىتىنى بىلدۈرىدىغان سۈپەت ياسايدۇ:
بەد بەشىرە — سىرت چىراي؛ بەدھال ـ ھالسىز؛ بەدخۇي ـ قىلىقى يامان.

بەدئاموز [بدآموز] (پ) 1) يامانلىققا ئۆگەنگەن. 2) يامانلىقنى ئۆگەتكۈچى.

بەداھەت [بداهت] (پ) 1) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ 2) تاسادىپىي ۋەقە.

بەد ئاۋاز [بدآواز] (پ) ئاۋازى خۇنۇك، ئۇنى يېقىمسىز.

بەدايەت [بدايت] (ئە) باشلىنىش، دەسلەپ:
شەبابەت زەمانى بەدايەت ئىدى،
مېنىڭ ۋەرزىشىم كۆپ سايا‌ھەت ئىدى.
— ئا. نىزارى.

بەدئايىن [بدآيين] (پ) 1) قانۇن ـ شەرىئەتنى ئىنكار قىلىدىغان، گۇناھكار. 2) دىنسىز، دىنغا ئىشەنمەيدىغان.

بەدئەختەر [بداختر] (پ) بەختسىز، بەختى قارا، تەلەيسىز.

بەدەخشان [بدخشان] (پ) ئابغان تۆركلىرى ئورۇنلاشقان بىر ناھىيىنىڭ نامى ۋە ئۇ يەر لەئىل بىلەن تونۇلغان، بەزىدە لەئىل مەنىسىدىمۇ قوللىنىلىدۇ:
بارچە خوش قامەت سەفا تەلئىمت ۋە لېكىن باتىنى،
ئاق قوناق شەخى، سۇنۇق شىشە، بەدەخشان كورسى.
— ناقىس.

لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاننىڭ قىزىل تېشى؛ قىپقىزىل لەۋ؛ سۆيگىنىنىڭ قىزىل لېۋى:
مۇنچە كۆيدۈرمەك نەدۇر، خۇرشىدى تابانىم، نەسۇد،
يۈرەكسىم قان ئەيلەدىڭ لەئلى بەدەخشانىم، نەسۇد.
— ئۇبەيدى.

بەدئەدا [بدادا] (پ) 1) قوپال سۆزلۈك، ئاچچىق تىللىق؛ 2) خۇنۇك، يېقىمسىز تاۋۇش.

بەدەر [بدر] (پ) قويۇۋېتىلگەن؛ قاچقان.

بەدەر كەتمەك — نام ـ نىشانسىز، ئىز ـ دېرەكسىز كەتمەك، قارىسىنمۇ كۆرسەتمەي كەتمەك:
بيابان تەرەپكە بەدەر كەتتى گول،
يۈگۈرماق بىلە باقمايسن گۈك ۆە سول.
— ئا. نىزارى.

بەدئەفئال [بدافعال] (پ + ئە) قىلىقى سەت، خۇلقى يامان، قىلىقسىز.

بەدەل [بدل] (ئە) ئالماشتۇرۇش: ئالماشتۇرۇلىدىغان نەرسە:
دېدى: گون بەرابەر كۆمۈشتۇر بەدەل،
بېرىلگ دەرمەدەل گەسلە قىلماي جەدەل.
— ئا. نىزارى.

بەدەل قىلماق — ئالماشتۇرماق.

بەد ئەمەل [بدعمل] (پ + ئە) يامان قىلىق، بۇزۇق ھەرىكەت.

بەد ئەندام [بداندام] (پ) خۇنۇك، سەت.

بەدئەھد [بدعهد] (پ + ئە) ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان، ۋاپاسىز، تۇراقسىز.

بەدئەھدۇپەيمان [بدعهدپيمان] (پ + ئە + پ) ۋەدىسى يالغان، يالغانچى، ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان:
بۇكى ئانىگ گەھدۇ پەيماندا مەن گولسام داغى،
ياخشى پۇرسەت تاپسالگ، گول بەدئەھدۇ پەيماننمغا ئايت.
— نەۋائى.

بەدئەھل [بداهل] (پ + ئە) بۇزۇق، پەسكەش، يامان، ناچار.

بەدەۋلەت [بەدولت] (پ + ئە) چوڭ دۆلەتكە، بايلىققا ئىگە، دۆلەتمەن.

بەدەۋى [بدوى] (ئە) كۆچمەن خەلق؛ نادان، مەرىپەتسىز.

بەدەۋىيەت [بدويت] (ئە) كۆچمەنلىك؛ نادانلىق، مەرىپەتسىزلىك.

بەدبار [بدبار] (پ) قوپال، كېلەڭسىز، ئېغىر.

بەدبەخت [بدبخت] (پ) بەختسىز، تەلەيسىز؛ بەختى قارا.

بەدبەشرە [بدبشره] (پ + ئە) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدبەيەن [بدبيەن] (ئە + پ) يامان مەلۇمات، خاتا دەلىل؛ زىيانلىق پىكىر؛ ناتوغرا مۇلاھىزە:
ۋەزىر بەدبايانغا ھاجەت گەرمەس،
مىسال گەتمەك ئايانغا ھاجەت گەرمەس.
— زەلىلى.

بەدبۇ [بدبو] (پ) ھىدى يامان، يېقىمسىز پۇراق، سېسىق پۇراق.

بەدبىن [بدبين] (پ) باشقىلارغا يامانلىق سېغىنغۇچى.

بەدتەر [بدتر] (پ) يامانراق، بەتەر:
ھەم گول يەردە يېقىلدى زار ـ مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەدتەر ماھى قەسەبپۇش.
— لۇتفى.

بەدتەرىن [بدترين] (پ) ناھايىتى يامان، ئەڭ يامان:
ئۆزى پەرۋەرىش گەيلەگەن بىر خەسىس،
زەھى بەدتەرىن گىبنى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

بەدتەئىم [بدطعم] (پ + ئە) تەمسىز، تەمى يوق.

بەدجەھل [بدجهل] (پ + ئە) پەيلى يامان، ئاچچىقى تېز كېلىدىغان.

بەدخاھ [بدخواه] (پ) يامانلىق سېغىنغۇچى، يامان نىيەتلىك.

بەدخور [بدخور] (پ) ئېغىزغا تېتىمايدىغان، تەمسىز.

بەدخۇ [بدخو] (پ) مىجەزى يامان، يامان خۇيلۇق؛ قوپال، يامان ئادەتلەنگەن:
بارچەغە لۇتفى گەيلەرۇ قىلماس ماڭا ھىچ گىلتىفات،
بۇ مەنىگ ھالىمغە گول بەدخۇ گىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

بەدخۇلق [بدخلق] (پ + ئە) خۇلقى، قىلىقى يامان.

بەدخۇي [بدخوي] (پ) «بەدخۇ» غا قارالگ:
نەقىلدىم يارەب گول بەدخۇي جەۋاب بەرمەس سەلامىمغە،
ئاچىغ سۆز بىرلە دەشنام گەيلەدى شىرىن كەلامىمغە.
— مەھزۇن.

بەددىل [بددل] (پ) يامان نىيەت، شۇبھىلىنىك، گۇمانلىق.

بەددىل بولماق — شۇبھىلەنمەك، بەتگۇمان بولماق.

بەددىيانەت [بددیانت] (پ + ئە) دىنىي قائىدىلەرگە رىئايە قىلمايدىغان، ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:
گەر مۇسۇلمان زادە بولسالگ گەي مەھى نامبەربان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.
— ئۇبەيدى.

بەدر [بدر] (ئە) تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:
گول ھىلالى قاشلەرىنغە گوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئۆزىن كۆرگىلى نې يەرگە يەتكۈزۈر ھەر ماھ ـ ماھ.
— ئەتائى.

بەدرى كەۋاكەب — يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى تولۇن ئاي:
ئۇشبۇ جەماگەت بەدرى كەۋاكەب بىز،

مەنسى يوق باتىلۇ ببباك بىز.
— ئەھمەدى.

بەدرى ماھ — تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:
لەبلەك ئىستەپ نېدىن جان بەرمەيىن ئابىھەيات ئاندىن،
يۈزۈك كۆرگەچ نېچۈك كۆز ئاچمايىن ئول بەدرى ماھىمدۇر.
— گۈمنام.

بەدرى مۇنىر — نۇرلۇق تولۇن ئاي:
سەئادەت سىپېھرىدە بەدرى مۇنىر،
دىيانەت ئېلى ئىچرە رەۋشەن زەمىر.
— ئا. نىزارى.

بەدرەگ [بدرک] (پ) تېگى پەس، ناپاك، ئىپلاس:
بەرىپ قىممەتىنى كەنىزەك ئۈچۈن،
فوسۇنساز پۈرمەكر بەدرەگ ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى.

بەدرەڭ [بدرنگ] (پ) 1) رەڭگى سەت، كۆرۈمسىز:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى بەدرەڭ.
— مەھزۇن.

2) رەڭگى سەت بىر خىل قوغۇن.

بەدرۇددۇجا [بدرالدجى] (ئە) تۇندىكى تولۇن ئاي:
ئايا شاھى لەۋلاك بەدرۇددۇجا،
شەفائەت مەيىدىن ماڭا قىل ئەتا.
— ئا. نىزارى.

بەدرۇز [بدروز] (پ) يامان كۈن، بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەدزاد [بدزاد] (پ) يامان، يارىماس ئادەم:
يەنە قول ئۇزاتتى پەرىزادغە،
يەنە ئوردى خەنجەرنى بەدزادغە.
— ئا. نىزارى.

بەدزەبان [بدزبان] (پ) تىلى يامان، يامان سۆزلۈك.

بەدسىگال [بدسگال] (پ) نىيىتى يامان، نىيىتى بۇزۇق:
قەزار كىرىپ باغ ئارا پىرى زال،
بۇيى زاھىرى، باتىنى بەدسىگال.
— ئا. نىزارى.

بەدشەكل [بدشكل] (پ + ئە) كۆرۈنۈشى سەت، خۇنۈك.

بەدفەرجام [بدفرجام] (پ) ياخشى نەتىجە بەرمەيدىغان، يامان ئاقىۋەتلىك.

بەدكار [بدكار] (پ) ئەخلاقسىز، يارىماس، يامان ئىش قىلغۇچى:
ناقىسلاكىم قەدرى كەمدۇر ئەھل ئىلىم، قارىيۇ،
دەرۇنشىنلەك،
فاسىقۇ بەدكار، بەدخۇ مۇھتەرەم ئىنسان ئارا.
— ناقىس.

بەدكەردار [بدكردار] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يامان قىلىقلىق:
قىلۇرمەن شىكۇەلەر مەككارەلەردىن،
نە بەدكەردار بەد خۇنخارەلەردىن.
— مۇھەممەد سادىق.

بەدكارلىق [بدكارليق] ئەخلاقسىزلىق، بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق:
ساڭا كەسىب بەد فېئىل بەدكارلىق،
ماڭا كەسىبدۇر ئەبرىشىمكارلىق.
— غەربىي.

بەدگۇمان [بدگمان] (پ) گۇمانخور، يامان نىيەت؛ شۇبھە.
بەدگۇمان ئەيلەمەك — گۇمان قىلماق، شۇبھىلەنمەك.
بەدگۇمان بولماق — شۇبھە بىلەن قارىماق، گۇمانلاشماق:
نېتىپ قاشىمدا كۆرەي دېۋلەركى، باردۇر ئىشىم،
مەلايىك ئۈتسە ئانىڭ ساري بەدگۇمان بولماق.
— نەۋائى.

بەدگۇمانلىق [بدگمانليق] ئىشەنمەسلىك، گۇمانخورلۇق.

بەدگۇي [بدگوي] (پ) يامان سۆزلىگۈچى؛ قوپال سۆزلۈك، تۆھمەتچى، غەيۋەتچى.

بەدگۇيلۇق [بدگويلۇق] تۆھمەتچىلىك، غەيۋەتچىلىك:
كىشىدىن ساڭا يەتسە بەدگۇيلۇق،
ئاڭا ئەيلەسەك ئۆزنى خوشخۇيلۇق.
— غەربىي.

بەدگەۋھەر [بدگوهر] (پ) ئەسلى يامان، ئەسلى پەس.

بەدگەۋھەرلىغ [بدگوهرليغ] ئەسلى يامانلىق، ئەسلى - زاتى پەسلىك.

بەدلەھجە [بدلهجه] (پ + ئە) قوپال سۆزلۈك، سۆزى يېقىمسىز، سېسىق گەپ قىلىدىغان.

بەدمەسلەھەت [بەدمصلحت] (پ + ئە) يامان مەسلەھەت بەرگۈچى، بۇزۇق نىيەتلىك:
ئەداۋەت سارىگە بەد مەسلەھەتلەر،
ئىلاج كوردەن كاج مەسلەھەتلەر.
— مۇھەممەد سادىق.

بەدمېھر [بدمهر] (پ) شەپقەتسىز، مېھرسىز، كۆيۈمسىز:

كۆڭۈلنى باغلىما مېھرىغە ئول ئېرۇر بەدمېھر،
دەمى بۇزال نېچە ئەلنى ناتەۋان قىلادۇر.

— غەربى.

بەدنام [بدنام] (پ) يامان نام چىقارغان، نامى بۇلغانغان، نامسىغا داغ چۈشكەن، يامان ئاتلىق:

چىقاردى يۈلەپ بارچە خەدداملار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدنامىلار.

— ئا. نىزارى.

بەدنەپەس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى سوغۇق، يامانلىق كۆتكۈچى.

بەدنەپس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى يامان، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان.

بەدنەما [بدنما] (پ) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدنەماي [بدنماي] (پ) «بەدنەما» غا قارالسۇن:

بۇ كەسىب ئىچرە ئۇمر ئۆتسە ھالىڭغا ۋاي،
داغى بەخر ئېتەر سەنمۇ، ئەي بەدنەماي.

بەدنىھاد [بدنهاد] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يىرگىنچلىك، سەت، كۆرۈمسىز:

كېچە چىقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

بەدھال [بدحال] (پ + ئە) 1) ئەھۋالى يامان، ناچار؛ بەختسىز:

چۈ تەببىھ قىلىپ بارچە جۈھھالغە،
كى ئىبرەت قىلىپ جۈملە بەدھالغە.

— ئا. نىزارى.

2) جانسىز. كۆچسىز، مادارسىز:

ۋەلى نەۋرۇز ئانىڭتەك ئەردى بەدھال.
كۆز ئاچمادى تاڭ ئاتقۇنچە قالىپ لال.

— ئا. نىزارى.

بەدھال ئولماق — ھالسىزلانماق، يامان ئەھۋالغا قالماق، كۆڭلى بۇزۇلماق:

زەمانى تۇرۇپ ئانچە بەدھال ئولۇپ،
ئاڭا سۆز قىلىشقە تىلى لال ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

بەدھەيبەت [بدهيبت] (پ + ئە) كىشىنى قورقۇنچقا سالىدىغان، ۋەھىمىلىك؛ سەت، قوپال.

بەدھۇش [بدهوش] (پ) ھوشىدىن كەتكەن، ھوشسىزلانغان، بىھوش:

ساقىيا، ھىجران خۇمارى لالۇ بەدھۇش ئەيلەمىش،
بەرمەگەيسەن بىزگە يەتسە دەۋرى ساغەر ئىنتىزار.

— نەۋائى.

بەدۇك [بدوك] بۇيۇك، چوڭ؛ ناھايىتى.

بەدىماغ [بەدماغ] (پ + ئە) 1) دىمىغى ئۇستۇن، كىبىرلىك، تەكەببۇر. 2) يۇقىرى پەرۋاز:

بەلكى بۇ فەسلى باغ ئۆتەر، قۇمرىيۇ ـ تۇتى، زاغ ئۆتەر،
سەرۇ يەنە بەدىماغ ئۆتەر، بەلكى بۇ نەۋبەھار ئۆتەر.

— مۇللا بىلال

بەدىھە [بديهه] (ئە) ھازىر جاۋابلىق؛ ئۇشتۇمتۇت، بىر-دىنلا ئېيتىلغان سۆز.

بەدىئ [بديع] (ئە) نەپىس، گۈزەل، نادىر؛ تازا، ساپ.

ئىلمى بەدىئ — ئەرەب تىلى ئىستىلىستىكىسىنىڭ 3 ـ قىسمى؛ ئىستىلىستىكا.

بەدىئ خۇبى مەنزەر — ناھايىتى گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك:

يەمەن خانى رەفئ فەررۇخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.

— لۇتفى.

بەدىئ ئولماق — گۈزەل، نەپىس بولماق، گۈزەللەشمەك.

بەدىئە [بديعه] (ئە) 1) گۈزەللىك، نەپىسلىك، كۆركەملىك. 2) كىشىنى جەلپ قىلىدىغان، ماختاشقا سازاۋەر بەدئى ئەسەر.

بەدىئۇەش [بديعوش] (ئە + پ) مۇكەممەل، ئاجايىپ نادىر يېزىلغان شېئىرلار.

بەدىئى [بديعي] (ئە) سەنئەتلىك، ئىستېتىكىلىق.

بەر I [بر] (پ) 1) سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «قا، غا؛ دا، دە؛ ئۈستىدە، توغرىسىدا...» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. 2) بەزىدە «بە» قوشۇمچىسىنىڭ رولىدا كېلىدۇ.

بەركەمال — تولۇقى بىلەن؛ بەردەۋام ـ داۋاملىق.

بەر II [بر] (پ) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە، پايدا، مەنپەئەت:

كىشى ھەنزەل ئېكسە ئاچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەككەر تاپار.

— نەۋائى.

بەر تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرە ئالماق:

قەدىمنىڭ سەرۋىدىن تاپماس كىشى بەر،
مېنى كۆرمەس پەرىتەك ئادەمىلەر.

— لۇتفى.

بەر يېمەك — لەززەتلەنمەك، پايدىلانماق:

سېنى ئىستەگەن ئول مىسكىن غەمخار،
ۋىسالىڭدىن يېسۇن بەر ئاخىرى كار.

— لۇتفى.

بەر Ⅲ [بر] (پ) بەدەن، گەۋدە؛ كۆكرەك.

بەر Ⅳ [بر] (ئە) قۇرۇقلۇق، يەر؛ دەشت، چۆل.

بەررۇ بەھر — قۇرۇقلۇق ۋە سۇ، يەر يۈزى.

بەرابەر [برابر] (پ) تەڭ، بىر خىل؛ بىر - بىردىن قېلىشمايدىغان:

كىم ئۆرتەي دېدى ئالەمنى سەراسەر،
تىلەدى كۆرمەدى گۈلنى بەرابەر.

بەرات [برات] (ئە) 1) يارلىق؛ ئازارلىق خېتى:

مۇشكىن خەتكى چەشمەگى ھەيۋان نەباتىدۇر،
بىر دانە جان ئەچكەكى تىرىكلىك بەراتىدۇر.

— ئاتايى.

2) قەمەرىيە يىلى ھېسابىدا 8 - ئاينىڭ نامى، شەبان؛ بايرام:

ئەي قەلەندەر، گەر تاپىشسام ئول پەرى پەيكەر بىلە،
شۇم رەقىبغە نەھس، ماڭا باردۇر ئەيدى بەرات.

— ئۇبەيدى.

بەرئامەد [برآمد] (پ) چىقىش، كۆتۈرۈلۈش، يۈكسىلىش.

بەراي [براي] (پ) ئۈچۈن؛ چۈنكى، ... لىقتىن؛ ھەققىدە.

بەرايى خۇدا — خۇدا ھەققىدە، خۇدالىق ئۈچۈن:

مەنى ئاندا يەتكۈر بەرايى خۇدا،
قۇدۇمىڭنە ياران، بۇ جانىم فىدا.

— ئا. نىزارى.

بەرايا [برايا] (ئە) خالايىق؛ مەخلۇقات:

رەئاياغا قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەرايانغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.

— ئا. نىزارى.

بەرەس [برص] (ئە) ئاق كېسەل؛ پېسە.

بەرەنداز [برنداز] (پ) بۇزغۇچى، بەربات قىلغۇچى، ۋەيران قىلغۇچى:

چۈن ئەمەلى بىرلە نەۋاساز ئولۇپ،
ئول نەي ئۈنى خانە بەرەنداز ئولۇپ.

— نەۋايى.

بەرەندە [برندە] (پ) ئىگە بولغان، ئېرىشكەن، ئالغان؛ ئىگە بولغۇچى؛ يەڭگۈچى، غالىب.

بەرەھنە [برھنە] (پ) 1) قىپيالىڭاچ، كىيىم - كېچەكسىز:

بولۇپ سەر بەرەھنە بارىپ مەن يەقىن،
سالام ئەيلەدىم يەرگە سۇرۇب جەبىن.

— ئا. نىزارى.

2) كەمبەغەل، يوقسۇل.

بەرباد [برباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ شامال بىلەن؛ سورۇلغان، يوقالغان؛ ۋەيران، خاراب، يوق:

نەسىمى يار قويىنىدىن تاپىلسە،
سۇلەيمان مۇلكىنى بەرباد ئوقۇرلەر.

— ئەتايى.

بەرباد ئەتمەك — «بەرباد قىلماق» قا قارالسۇن.

نىقاب ئاچماقنى بۇ مەھزۇنغە بىر ياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز،
مەنى ئۆرتەپ ئول ئوتقە كۆلنى بەرباد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۈمنام.

بەرباد قىلماق — يوق قىلماق، تۈگەتمەك، شامالغا ئۇچۇرۇۋەتمەك.

بەربەت [بربط] (ئە) بەربەت، ئۆردەك شەكىلدىكى چالغۇ ئەسۋابى:

كى قانۇنۇ تەنبۇرۇ بەربەت، غەجەك،
يەنە چەڭگۇ سەمتۇر ياشىل چەمبەرەك.

— ئا. نىزارى.

بەربەتزەن [بربطزن] (ئە + پ) بەربەتچى.

بەربەتنەۋاز [بربطنواز] (ئە + پ) بەربەت چالغۇچى.

بەربەر [بربر] (پ) 1) ئافرىقىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر قەبىلە خەلقى. 2) ۋەھشىي، ياۋۇز. 3) تەييار، تەييارلانغان، ھازىرلانغان:

ئايرىلار بولساڭ مېنىڭدىن، ئەي دىلاۋەر، ئەلۋىدا،
مەنمۇ ھەم ئەمدى كېتەرمەن سۇيى بەربەر، ئەلۋىدا.

— مولا بىلال.

بەرتەرەپ [برطرف] (پ + ئە) چەتتە، ياقتا؛ ياقلىق؛ بىر ياقلىق، بىر تەرەپتە.

بەر تەرەپ قىلماق — بىر ياقلىق قىلماق؛ تازىلماق؛ تۈگەتمەك:

كەلدى سەفا لەشكەرىيۇ تۇزدى سەفى،
قىلدى ئەدالەت چىرىكىن بەر تەرەفى.

— ئەھمەدى.

بەرجا [برجا] (پ) مۇناسىپ، ئورۇنلۇق.

بەرجامەندە [برجامندە] (پ) بىر جايدا ئولتۇرۇپ قالغان، سەپەرگە چىقمىغان.

بەرجاي [برجاي] (پ) جايغا، ئورۇنغا:

تۇرۇپ تويلاپ ئول ئەلدە بىر - ئىككى ئاي،
كېتۈردىلەر تەرەب شەرتىنى بەرجاي.

— لۇتفى.

بەرجەستە [برجستە] (پ) چوقچىيىپ تۇرغان، كۆزگە كۆرۈنەرلىك، گەۋدىلىك.

بەرخ [برخ] (پ) هەسسە، نېسىۋە، ئۇلۇش؛ قىسمەت.

بەرخەبەر [برخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋەر تاپقان، بىلگەن:

دېمەڭنز كىم، بەرخەبەر بول، تەلبە كۆڭلۈمدىن چۈگول،
قايدە كىم بارسە نەۋايىنى خەبەردار ئەيلەمەس.

— نەۋائى.

بەرخوردار [برخوردار] (پ) 1) بەھرىمەن، پايدىلانغۇچى. 2) بەختيار، خۇشال، شاد ـ خۇرام.

بەرخوردارلىغ [برخوردارلىغ] 1) بەھرىمەنلىك. 2) بەختيارلىق، شادلىق، خۇشاللىق.

بەرخى [برخى] (پ) بىرئاز، قىسمەن.

بەرد [بەرد] (ئە) سوغۇق:

ساچىپ گۈل كىشى يۈزۈمە ئابى سەرد،
ھەرارەت كېتىپ تەندەكى، بولدى بەرد.

— ئا. نىزارى.

بەردار [بردار] (پ) پايدا ئالغۇچى؛ بېجىرگۈچى، بويسۇندۇرغۇچى.

بەردە [برده] (پ) قۇل، ئەسىر، تۇتقۇن:

چۈ مۇقبىل قۇلى بەندەگى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەر كەردەسى.

— ئا. نىزارى.

بەردەدار [بردەدار] (پ) قۇلدار، قۇل ئىگىسى.

بەردەم [بردم] (پ) قاۋۇل، كۆچلۈك، ساغلام، تېتىك.

بەردەۋام [بردوام] (پ + ئە) داۋاملىق، توختاۋسىز.

بەردۇش [بردش] (پ) يەلكە، مۇرە، ئۇچا.

بەرروي خاك [برروى خاك] (پ) تۇپراقتا، توپىدا؛ تۇپراق ئاستىدا:

قالمىدىن رۇھ بارىپ ئېرىدى پاك،
ياتىپ ئۆلۈكلەر كېبى بەرروي خاك.

— ئەھمەدى.

بەررە [بره] (پ) 1) پاقلان، قوي. 2) كېيىك بالىسى:

كى ئاھۇ بەررە لەھمەسى جانۇەر،
ئىزافە ئاڭا شەھدۇ شەكەر.

— ئا. نىزارى.

3) ئاجىز، دەرمانسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بەرزەخ [برزخ] (ئە) 1) ئىككى نەرسىنىڭ ئارىلىقى؛ بوغۇز. 2) جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئارىلىقى. 3) قورقۇنچلۇق، خەتەرلىك ھالەت.

بەرزەڭگى [برزنكى] (پ) قاپقارا ئادەم؛ ھەيۋەتلىك.

بەرزگەر [برزكر] (پ) دېھقان، يەر تېرىغۇچى، ئۇرۇق چاچقۇچى.

بەرش [برش] (پ) ئۇمىد، ئارزۇ.

بەرغئاب [برغ آب] (پ) تۇغان، توسما.

بەرف [برف] (پ) قار:

ئەجەب گىريە ئاغاز ئېتىپ مەن شىگەرف،
چېكىپ ئاھى سەردۇ تۆكۈپ ئەشىك بەرف.

— ئا. نىزارى.

بەرق [برق] (ئە) 1) چاقماق، چېقىن، يېشىن:

غەم كۈنجىدە ھىجران تۇنى مەن يىغلاماقىم قان،
چۈن بەرق يانىپ ۋەئىدەگى يالغانلىق ئۈچۈندۇر.

— گۈمنام.

2) ئوت:

سېنىڭ يادىڭ دىلىم ئارامىدۇر، زىكرىڭ ئېرۇر قەندىم.
كۆڭۈل يورۇتقۇچى شەمئىمۇ جان كۆيدۈرگۈچى بەرقىم.

— موللا بىلال.

3) شولا، نۇر:

ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئورتەنۇر،
بەرقىدىن مەدھى نۇبۇۋۋەت مۇنبەرى.

— سەبۇرى.

بەرق ئەيلەمەك — «بەرق ئۇرماق» غا قارالسۇن.

بەرق ئۇرماقا — 1) چاقنىماق، پارقىرىماق. 2) نامايان بولماق، كۆرۈنمەك:

دۇدى ئاھىم بەرق ئۇرۇپ ھەردەم فەلەكنىڭ ئۇستىدە،
بۇ ئەزىز جىسمىم كۆيۈپ كۈل بولدى كەلمەيدۇ ھەنۇز.

— سەدائى.

3) كۆچمە: گۈللەپ ـ ياشنىماق، روناق تاپماق.

بەرقۇ شەرار — چاقماق ۋە ئۇچقۇن:

گۈمنامغە جەننەت گۈلى، دەۋزەخ ئوتى تەڭدۇر،
ئىشق ئوتى فەنا قىلدى نە بەرقۇ نە شەرارەمەن.

— گۈمنام.

بەرقى شەرەر نەما — چاقماق چاقتۇرۇپ، ئۇچقۇنلار كۆرسەتكۈچى:

چىقسە باشىغە تاج تاقسپ كۆيدۈرۈر ئەلنى ئوت ياقسپ،
چەر سارىغە قاراپ باقسپ بەرقى شەرەر نەما كۆرۈڭ.

— گۈمنام.

بەرقى ئاپەت — ئاپەت چاقمىقى، جان ئاپىتى، تېز كەلگەن ئاپەت:

تىيرى بارانى غەمىڭ كۆڭلۈمگە كىم ياغدى، ئېرۇر،
ھەر تەرەفدىن ئافەت لەمئەگى پەيكان ئاڭا.

— نەۋائى.

بەرقى ئەجەل — ئۆلۈم چاقمىقى:

بەرقى ئەجەل چاپۇكىگە مەركەبى تېز،

سالىبان رۇھ خەيلى ئىچرە گۈرىز.
— نەۋابى.

بەرقى خاتىف — كۆز قاماشتۇرغۇچى چېقىن.
بەرقى خۇ — چاقماقتەك تېز ماڭغۇچى، چاپقۇر.
بەرقى خىز — «بەرقى خۇ»غا قارالسۇن.
بەرقى رەخشان — پارلىغان چاقماق، چېقىن؛ كۆچمە: سۈزۈك مەي.
بەرقى ھەۋا — چاقناق، پارلاق ھاۋا.
بەرقى ۋىسال — ۋىسال نۇرى، ۋىسال ئوتى.
بەرقى ئىشق — ئىشق چاقمىقى، ئىشق ئوتى:
دەردۇ ئەلەم بەھرىدە مەن غەرقى ئىشق،
شۇئىلە ۋۇجۇدۇمدىن ئۇرار بەرقى ئىشق.
— ئەھمەدى.

بەرقەرار [برقرار] (پ + ئە) قەتئىي، تۇرغۇن، دائىمىي، قارار تاپقان.
بەرقرەۋ [برق رو] (ئە + پ) چېقىندەك تېز يۈرگۈچى.
بەرقۇەش [برق وش] (ئە + پ) چاقماقتا، چېقىنغا ئوخشاش، چېقىنسىمان:
... بۇراقى بەرقۇەش ئۇزرە چىققانى.
— نەۋائى.

بەرقئاسا [برق آسا] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتا ئوخشاش.
بەقئاسار [برق آسار] (ئە + پ) «بەرقئاسا» غا قارالسۇن.
بەرق رەفتار [برق رفتار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتەك تېز يۈرىدىغان.
بەرق مىسال [برق مثال] (ئە) 1) چاقماقتەك، چاقماقتا ئوخشاش. 2) شاد ـ خۇرام، كۆركەم:
رۇتبەسى ئانداكى يۇز پەيكى خىيال،
ئۇرسا يۇز مىلك قەدەمى بەرق مىسال.
— نەۋابى.

بەرقۇار [برقوار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتا ئوخشاش:
چاپار ئېردى ھامۇن ئارا بەرقۇار،
قىلىپ ھەۋزگە يەتكەلى ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.

بەرقىن [برقين] (ئە + پ) قەتئىي، قايتمايدىغان، ئىرادىلىك.
بەركە [بركە] (ئە) كۆل.
بەركەئى ماھىيان — بېلىقلىق كۆل.
بەركەمال [بر كمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، كەمكۈتسىز، مۇكەممەل، پىتىلگەن:
ئانى سۆيگىلى ھۇسنى بولغاي بەر كەمال،
بولماغاي مۇمكىن قۇياشنىغا زەۋال.
— سەبۇرى.

بەركىتمەك [بركيتماك] تەييارلىماق، تەخ قىلماق:
غەزەلچىغە جەرمەندە تەييار ئېتىپ،
دەغى باخشىلار داپلىرىن بەركىتىپ.
— غەربى.

بەرگ I [برگ] (پ) 1) يوپۇرماق؛ مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە. 2) ياخشىلىق:
بەرگىم قانى يەر يۈزىنى لالە رەڭ قىلۇر،
كۆرسە كىشى دېگەي ئەجەب لالە زاردۇر.
— موللا بىلال.

بەرگى ئەسفەر — سېرىق يوپۇرماق:
خەزان ئىچرە چۈن بەرگى ئەسفەر ساچىپ،
قەلەك ھەر ساري يۈزمىلىك ئەختەر ساچىپ.
— نەۋابى.

بەرگى سەمەن — ياسمەن يوپۇرمىقى، ياسمەن مېۋىسى:
ئىشق ئەسرارىنى ھەر چېھرەسى زىبىا بىلمەس،
بۇلبۇل ئەفغانىنى ھەر بەرگى سەمەنسا بىلمەس.
— ناقىس.

بەرگى شەجەر — دەرەخ يوپۇرمىقى.
بەرگى كاھ — سامان پارچىسى.
بەرگى گۈل — گۈل يوپۇرماقلىرى.
بەرگى لالە — لالە يوپۇرمىقى.
بەرگى ئۇمىد — ئۇمىد يوپۇرمىقى، ئۇمىد مېۋىسى.
بەرگى نەي — قوغۇنلىنىڭ بىر تۈرى، ناشپىكەر:
قوغۇن كەلدى بۇ يەردە بەرگى نەي دەپ،
سۆزۈمنى ئەيتىبان تۇرماي كېتەي دەپ.
— مەھزۇن.

بەرگ II [برگ] (پ) 1) ئەسۋاب، جاھاز، بېزەك. 2) زۆرۈر نەرسىلەر؛ مەجلىس، سەپەر ئەنجامىلىرى.
بەرگەسەن [برگاسن] بەرگەيسەن:
كۆزگۈ ئول بولغايكى تارتىپ يۈز بەلا،
بەرگەسەن لەۋھى زەمىرىڭگە جۈلا.
— نەۋابى.

بەرگەران [برگران] (پ) ساقىت.
بەرگەران بولماق — ساقىت بولماق، قۇتۇلماق:
كى ئەي فەرزەند، غەمدىن بەرگەرن بول،
بۇ ئىشكىم كامىلىك ئولمىش كامران بول.
— نەۋابى.

بەرگەشتە [برگشته] (پ) 1) ئارقىغا قايتقان، ئايلانغان،

2) ئامىتى قايتقان.

بەرگەشتە بەخت — بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەرگەشتەلىك [برگشتەليك] قايتقانلىق، كەينىگە كەتكەنلىك، يۇز ئۆرۈگەنلىك:

فەلەكدىن زىھى يەتتى سەرگەشتەلىك،
بولۇرمۇ بۇ رەڭ بەخت بەرگەشتەلىك.

— ئا. نىزارى.

بەرگرىز [برگ ريز] 1) يوپۇرماق تۆككۈچى؛ خازان، خازان بولۇش:

بىس يوق ئىدى باغ ئارا بۇ رۇستەخىز،
كى ئېتىبان سەرسەرىدەي بەرگرىز.

— نەۋايى.

2) قېرىلىق؛ ئامەتسىزلىك، بىتەلەيلىك.

بەرگرىز بولماق — خازان بولماق.

بەرگرىزان [برگ ريزان] (پ) يوپۇرماق تۆكۈلۈش؛ كۈز.

بەرگۇ [برگو] سېلىق تارتۇق، سوۋغا.

بەرگۈزىدە [برگزيده] (پ) تاللانغان، تاللاپ ئېلىنغان؛ ئالاھىدە:

بەرگۈزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى،
مۇئجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.

— نەۋبەتى.

بەرگۈزىن [برگزين] (پ) تاللاپ ئېلىنغان.

بەرگۈزىن ئەۋقات — ياخشى يېمەكلىكلەر.

بەرگۈم [برگوم] بېرىمەن:

دېدى شاھغە: شەيخ ئالىيجاناب،
بۇ مەئنى ھۇسۇلىغە بەرگۈم جەۋاب.

— ئا. نىزارى.

بەرگۈەش [برگوش] (پ) يوپۇرماقسىمان.

بەرنا [برنا] (پ) 1) ياش، گۈزەل، چىرايلىق؛ 2) ياش يىگىت:

يۈزى شەمسى قەمەر يەڭلىغ قەدى شەمشاد ئول بەرنا،
ئەگەر بىلسەڭ مېنىڭ يارىم ھەمەئەلدىنكى سەدرەدۇر.

— سەدائى.

بەرنامە [برنامه] (پ) پىلان، پروگراممما.

بەرھەم [برهم] (پ) يوقىلىش: يوقىتىش؛ نابۇت قىلىش:

رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىڭ،
ئانى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىكىڭ خەيلى سىپاھىدۇر.

— گۈمنام.

بەرھەم بەربەڭ — توختاتماق، خاتىمە بەرمەك؛ يوق قىلماق:

ئەگەر يەلدا تۇنىدە ئاي يۇزۈڭدىن پەردەنى ئالساڭ،
بۇ يەلداغا بېرىپ بەرھەم ئوشۇل شەبنى زىيا ئەيلەر.

— مولا بىلال.

بەرھەم قىلماق — پاراكەندە، پەرىشان قىلماق، يوقاتماق.

بەرھەم زەدە [برهم زده] (پ) يوقالغان، ئۆچكەن:

تولا قەھر ئىلە رەڭگى بەرھەم زەدە،
سەلافەت بىلە قىلغۇسى ئەربەدە.

— ئا. نىزارى.

بەرھەق [برحق] (پ + ئە) ھەق، ھەققانىي، چىن، راست، توغرا.

بەرئەفتاد [برافتاد] (پ) يېقىلغان، يېقىلىپ چۈشكەن:

تا ھىمسۇ ھەۋەس خىرمەنى بەرباد ئولماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئەفتاد ئولماس.

— سەبۇرى.

بەرى I [برى] ھەممە، ھەممىسى، بارى، بارچىسى:

قىز مەئنىسىگە چەندان ئەسرارى ھەمە مەئنا،
شەرھ ئەيلەسە ئاشقلار ئالەم بەرى ھەيران قىز.

— سەدائى.

بەرى II [برى] (ئە) خالىي، خالىس، پاك، تازا.

بەزە [بزه] (پ) گۈناھ، جىنايەت، ئەيىب:

يوقسە يالغان دەمەكدەكىم بەزەدۇر،
چۈن ئۇزاق چەكتى ئەسرۇ بىمەزەدۇر.

— نەۋايى.

بەزەك [بزك] بېزەك، ياسىنىش، زىننەت.

بەزەكدار [بزكدار] ياسانغۇچى، زىننەتلەنگۈچى، بېزەكلىك؛ بېزەك ئىگىسى:

بەزەكدارلارغە ياساپ سىخلار،
كى زەنجىر ئىشكەل بىلەن مىخلار.

— غەربىي.

بەززاز [بزاز] (ئە) رەخت، گەزلىمە سودىگىرى.

بەزل [بذل] (ئە) ئىنئام، ھەدىيە، سوۋغا:

چېقىپ تەختكە ئەيلەگىل دادى ئىدل،
ئۇلۇغلار بىلەن ئەيلە ئىجلاس بەزل.

— ئا. نىزارى.

بەزل ئەتمەك — بەخش قىلماق.

بەزل ئەيلەمەك — ھەدىيە، ئىنئام قىلماق:

كۆڭلىدە ئۈمىد ئېردى بۇ شاھغە،
كى بەزل ئەيلەسەم تەختىم ئول ماھغە.

— ئا. نىزارى.

بەزلە [بذلە] (ئە) لەتىپە، چىرايلىق ۋە يېقىملىق سۆز؛ شېئىرنى بەدىئي ئوقۇش.

بەزلەگۇ [بذلەگو] (ئە + پ) لەتىپە ئېيتقۇچى، كۈلدۈرگۈچى، ھېكايىچى.

بەزلەگۇي [بذلەكوي] (ئە + پ) «بەزلەگۇ» غا قارالسۇن.

بەزلەسەنج [بذلەسنج] (ئە + پ) بەدىئي سۆز ئۇستەسى، ماھارەتلىك شائىرە.

بەزلۇجۇد [بذل وجود] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

بەزم [بزم] (پ) ئويۇن ـ كۈلكىلىك سۆھبەت، ئولتۇرۇش:

باردۇرۇر كۆڭلى ئانىڭ دەردۇ غەلەمنىڭ مەسكەنى،
كىمنىكىم ناقابىلۇ بەزمى ھۇنەر پەرزەندى بار.

— ئۇبەيدى.

بەزمئاراي [بزم آراى] (پ) بەزمنى قىزىتقۇچى، قىزىقچى:

مېزبان يەنە بولدى بەزم ئاراي،
دېدى ئوت ھۇر ئولۇپ نىشان ئەفزاي.

— نەۋائى.

بەزم ئەفرۇز — بەزمنى قىزىتقۇچى.

بەزم ئەھلى — ئولپەتلەر، ئەيش ـ ئىشرەت قاتناشچىلىرى.

بەزمى دىلفەرىز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان بەزمە.

بەزمى شەۋق — ئەيش ـ ئىشرەت ئارزۇسى.

بەزمى ئىشرەت — ئويۇن كۈلگە، كەيپ ـ ساپا.

بەزمى ۋىسال — يارغا يېتىش، يار بىلەن ئۇچرىشىش بەزمىسى.

بەزمگاھ [بزمگاه] (پ) بەزمە جايى.

بەس [بس] (پ) 1) كۇپايە، يېتەرلىك. 2) كۆپ، غايەت؛ دېمەك، بولدى؛ چۈنكى:

يېتىلۇر بەس لەتىق ئەنۋائى نېئمەت،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۇرلۇك مەئىشەت.

— لۇتفى.

بەس بولدى — يېتەرلىك بولدى، كۇپايە قىلدى.

بەس ئەيلەمەك — تەرك قىلماق، توختاتماق.

بەس قىلماق — تۇگەتمەك.

بەسا [بسا] (پ) كۆپىنچە: دائىم.

بەسارەت [بصارت] (ئە) 1) ئۆتكۈر كۆزلۈك، ئالدىن كۆرەرلىك. 2) ئەقىللىق، دانا، ھوشيار:

يەمەن سۇلتانى چۇن كۆردى جەمالىن،
بەسارەت بىرلە بىلدى بارچە ھالىن.

— لۇتفى.

بەسارەت ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر:

بەسارەت ئەھلى ئەيلەدى ئىتتىپاق،
ھەرەم جانىبغە چۇ قويغىل ئاياق.

— ئا. نىزارى.

بەساغا [بساغا] مازار، قەبرە، قەبرىستان.

بەسالەت [بسالت] (ئە) باتۇرلۇق، چوڭ يۈرەكلىك.

بەساتىن [بساتين] (ئە) «بوستان» نىڭ كۆپلۈكى، بوستانلار، گۈلباغلار.

بەسەر I [بصر] (ئە) 1) كۆز، كۆرۈش، كۆرۈش قۇۋۋىتى. 2) بىلىم مەلۇمات:

يۈزۈڭدىن گەر يىراق سالسام نەزەرنى،
نېتەرمەن كۆزدە بۇ نۇرى بەسەرنى.

— ئاتايى.

بەسەر II [بسر] (پ) سەرەنجام، تامام.

بەسەل I [بسل] (پ) تېرىق؛ مەلۇم بىر نەرسىنىڭ كىچىك بىر پارچىسى.

بەسەل II [بصل] (ئە) پىياز.

بەست I [بسط] (ئە) 1) يېيىش، ئېچىش. 2) خۇرسەنلىك.

بەست ئەتمەك — شادلانماق؛ يايىماق.

بەست II [بست] (پ) باغلىنىش، بىرىكىش؛ باغلىق، بەنت.

بەستە [بسته] (پ) باغلانغان، بەنت:

ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۈزىددىن بىرىنى جەستە ـ جەستە دېدىم.

— نەۋائى.

بەستەئى دام ئەيلەمەك — تۇزاققا ئىلىنىدۇرماق.

بەستەئى دامى فىراق — ئايرىلىش تۇزىقىغا ئىلىنغان، ھىجران تۇزىقى:

ئىش تەرىقىدىن يىراق ئەتمىش بەسى،
بەستەئى دامى فىراق ئەتمىش بەسى.

— نەۋائى.

پاي بەستە — ئايىغى باغلانغان، تۇتقۇن.

بەست فىزاي [بسطفزاى] (ئە + پ) شادلىقنى، خۇرسەنلىكنى ئارتتۇرغۇچى.

بەسى [بسى] (پ) 1) كۆپ، ناھايىتى كۆپ، بەك نۇرغۇن:

ئەدۇڭ خەيلىگە سالسىپ شور غەۋغا،
بەسى جانلارنى ئايرىپ تەندىن ئاندا.

— مۇھەممەد سادىق.

2) ئىنتايىن، ناھايىتى، بەك، غايەت، تولىمۇ:

تالڭ ئاتقۇنچە مۇنىڭتەك باش تۆتتى،
بەسى غەم يىدى - يۇ خۇنابە يۇتتى.
— لۇتفى.

بەسى مۇشكىل — ئىنتايىن قىيىن، ناھايىتى مۇشەققەتلىك.

بەسىت [بسيط] (ئە) 1) كەڭ، يېيىلغان. 2) ئاددىي، مۇرەككەپ بولمىغان.
3) ئارۇز ۋەزنىدە بىر بەھرىنىڭ نامى:
بارچەسىغە بار ئانىڭ ئىلمى مۇھىت،
گەر مۇرەككەپ بولسۇن ئول شەي، گەربەسىت.
— نەۋائى.

بەسىر [بصير] (ئە) كۆرگۈچى، ئۆتكۈر كۆزلۈك: سەزگۈر.

بەسىرەت [بصيرت] (ئە) كۆزى ئۆتكۈرلۈك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك، زېھنى ئۆتكۈرلۈك:
بەسىرەت ئېلىن يېغدى خاقانى چىن،
ئۆزى تەخت ئۆزە بارچە مەسنەد نېشىن.
— ئا. نىزارى.

بەسىرەت كۆزى — ئۆتكۈر كۆز.

كۆھلى بەسىرەت — كۆز سۈرمىسى.

بەشاشەت [بشاشت] (ئە) خۇش چىراي، خۇشال، تەبەسسۇم:
سۈمۈردۇم ئانى كۆپ بەشاشەت بىلە،
كى ئىلكىگە سۆيدۇم بەشارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

بەشەر [بشر] (ئە) ئىنسان، ئادەمزات؛ ئىنسانىيەت:
بەشەرنىڭ بارچەسى يارىم ئۇچۇن ۋايەسە ھەيراندۇر،
كى بەرداش قىلا ئالغايمۇ مەلائىك كۆرسەلەر، ئايا.
— مولا بىلال.

بەشەرى جىنس — ئادەم ئەۋلادى، ئادەمزات.

بەشەرە [بشره] (ئە) چىراي، ئەپت، تۇرق.

بەشەرىيەت [بشريت] (ئە) ئىنسانىيلىك، كىشىلىك.

بەشەرىي [بشرى] (ئە) ئىنسانىي، ئىنسانغا مەنسۇپ:
ھۇر، يوق، يوق، نەھۇر، بەلكى پەرى،
نە پەرى، بەلكى ئافەتى بەشەرىي.
— نەۋائى.

بەشەك [بشك] (پ + ئە) شۇبھىلىك، گۇمانلىق.

بەشەگو [بشەگو] بەش، بەش دانە.

بەشىر [بشير] (ئە) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

بەشىك [بشيك] بۆشۈك.

بەغايەت [بغايت] (پ + ئە) ئاەدتتىن تاشقىرى، ناھايىتى.

بەغەير [بغير] (پ + ئە) باشقىچە، بۆلەك، ئۆزگە.

بەغىر [بغر] جىگەر؛ بېغىر؛ قەلب، كۆڭۈل؛ يۈرەك، كۆكس.
بەغىر پارىسى — جىگەر پارىسى.
بەغىر چاكى — قەلب يارىلىرى، كۆڭۈل دەردلىرى.
بەغرى سۇۋ — مەيۇس، غەمكىن، قايغۇلۇق.

بەغياز [بغياز] (پ) ئىنئام، ئېھسان، مۇكاپات.

بەقا [بقا] (ئە) 1) باقىيلىك، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك؛ بارلىق:
ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئەغىز خەيالىنى مەن،
كى مۇندا خىزىردەك ئابى بەقا تىلەپ كەلدىم.
— لۇتفى.
2) ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت:
تۇرۇپ نەچچە كۇندىن كېيىن مىيزبان،
قەزا يەتتى بولدى بەقاغە رەۋان.
— ئا. نىزارى.

بەقا ئالەمى — ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت.
بەقا دەشتى — مەڭگۈلۈك سەھرا، ئەبەدىيلىك باياۋىنى.
بەقا گۈلشەنى — جەننەت گۈلزارى.
بەقا مۇلكى — ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك ئالىمى، ئۇ دۇنيا.
بەقا نەقدى — مەۋجۇتلۇق دەۋرى.
بەقايى ئەبەد — ئەبەدىي بارلىق.
بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي، دائىمىي.
بەقايى سەرچەشىم — ئەبەدىي تىرىكلىك مەنبەسى، ئەبەدىيلىك بۇلىقى.
بەقايى كامىل — تۇگىمىس باقىيلىق.

بەقاسىز [بقاسيز] تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئەبەدىي تۇرمايدىغان؛ ۋاقىتلىق، ئۆتكۈنچى:
بەقاسىز جەھاننىڭ ئىشىن فەھم قىل،
فەقىر بىنەۋا ھالىغە رەھم قىل.
— ئا. نىزارى.

بەقەر [بقر] (ئە) كالا، سىيىر:
بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشلىك،
بۇ ھېرفە ئارا ئۆتتى يازۇ قىشلىك.
— غەربىي.

بەقەم [بقم] (ئە) قىزىل بوياق ئېلىنىدىغان دەرەخ؛ قىزىل بوياق؛ بەقەمنىڭ غولىغا ئوخشاش قىزىل:
كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قاياپ تۇرار مىسلى ئابى بەقەم.
— ئا. نىزارى.

بەگسىگ [بگسيگ] بەگكە ئوخشاش، بەگدەك، بەگ كەبى.

بەك [بنک] (پ) نەشە:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى، كەلدى بەدرەك،
چىرايى سارغايىپ يىگەن كەبى بەك.
— مەھزۇن.

بەكا [بنكا] ماكا، مەن ئۇچۇن:
شەرھى ئەھۋالىم ساكا يەتسە نەسىھەت كەبى تەلخ،
تەلى گۇفتارلىك بەكا مەخمۇرە ساغەرتەك لەزىز.
— فۇزۇلى.

بەل [بل] (ئە) 1) بەلكى، ئېھتىمال:
ماكا ھەم كەبابىنى قىلدى كەرەم،
يا كى جان كىرىپ بەل كېتىپ ئەسلى غەم.
— ئا. نىزارى.

2) ئەكسىچە:
يوقسا يول بىر كۇن ئىككى كۇنلۇك ئەمەس،
بەل كىشى پايانىغە يەتتۇك دېمەس.
— نەۋايى.

بەلا [بلا] (ئە) قايغۇ، مۇسىبەت؛ ئاپەت، بالا، بالا ـ قازا:
دەشت ئارا نەۋئى بەلالار چېكىپ،
جەۋرى سىتەم بىرلە بەلالار چېكىپ.
— زەلىلى.

بەلا ئەسىرى — ئاپەتكە، بالا ـ قازاغا ئۇچرىغۇچى.
بەلائەھلى — ئاپەتكە ئۇچرىغۇچى، مۇسىبەتكە دۇچار بولـغۇچى.
بەلا بەرقى — ئاپەت چاقمىقى.
بەلا خاراسى — بالا ـ قازا، ئاپەت، كۇلپەت تېشى.
بەلا دەشتى — ئاپەت، مۇسىبەت بالا ـ قازا سەھراسى.
بەلا سەيلى — بالا ـ قازا، ئاپەت سېلى، مۇسىبەت ئېقىمى.
بەلا سىپىھرى — بالا ئاسمىنى، ئاپەت كۆكى.
بەلا غۇبارى — بالا ـ قازا، ئاپەت، مۇسىبەت، غەم ـ قايغۇ توزىنى.
بەلا كۇلبەسى — بالا ـ قازا، ئاپەت، بەختسىزلىك ئۆيى.
بەلا لەۋاسى — بالا ـ قازا، ئاپەت بايرىقى، مۇسىبەت تۇغى.
بەلا مەزرەئى — بالا ـ قازا، ئاپەت مەيدانى، ئاپەت ئېكىنزارى.
بەلا مەسكەنى — غەمخانە؛ كۇلپەت، بەختسىزلىك ئۆيى.
بەلا مەكتۇبى — ئايرىلىش ـ ھىجران خەۋىرى، دەرد ـ ئەلەم دېرىكى.
بەلا مۇغلانى — بالا ـ قازا، ئاپەت تىكىنى:
ئاياققا كىرسە نې بوشقاي بەلا مۇغلانى،
گەر ئولسا بادىيەدىن كەئبەگى سەفا مەلھۇز.
— نەۋايى.

بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويى — بالا ـ قازا، دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت كوچىسى، يولى:
تەنمنى ئۆرتەگەن ئول دىلبەرمنىڭ ئىشتىياقىدۇر،
بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويىگە سالغان ئىزاقىدۇر.
— قەلەندەر.

بەلاۋۇ ۋەھشەت — بالا ـ قازا ۋە قورقۇنچ، خەۋپ ـ خەتەر.
بەلايى ياغدۇرماق — بالا ـ قازا، كۇلپەت، بەختسىزلىك كەلتۇرمەك.
بەلايى خۇمار — كەيپتىن كېيىنكى باش ئاغرىقى، خۇمارلىق دەردى.
بەلايى ئاسمان — تەقدىر، پېشانىگە پۈتۈلگەن مۇسىبەت.
بەلايى ناگەھان — ئۇشتـۇمتـۇت، تاسادىپـي ئۇچرىغان بالا ـ قازا، كۇلپەت.
بەلايى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت، ئىشق دەردى.

بەلا ئەنگىز [بلاانكيز] (ئە + پ) بالا كەلتۇرگۈچى، پالاكەتكە سالغۇچى، بالاغا قالدۇرغۇچى.

بەلابىل [بلابل] (ئە) [بىرلىكى: بۇلبۇل] بۇلبۇللار.

بەلاجو [بلاجو] (ئە + پ) «بالاجوي» غا قارالسۇن.

بەلاجوي [بلاجوي] (ئە + پ) بالا ـ قازا تىلىگۈچى، پىتنە سېلىشنى ئىزدىگۈچى.

بەلارەك [بلارك] (پ) يالتىراق تىغ، ئۆتكۇر قىلىچ.
بەلارەك زەربەتى — ئۆتكۇر قىلىچ زەربىسى.

بەلاشۇر [بلاشور] (ئە + پ) بالا تاپقۇچى، بالاغا قويغۇچى.

بالاغەت [بلاغت] (ئە) 1) ۋايىغا يېتىش، يېتىلىش، بالىغلىق. 2) سۆزنى دەل جايىدا ئىشلىتىش، بەدىئىي ئىپادە.
بەلاغەت ئەھلى — يېتىلگەن كىشىلەر، سۆز سەنئىتىنى ئىگىلىگەن كىشىلەر.
بەلاغەت بابى — بەدىئىي ئىپادىلەش، سۆزنىڭ يېتەرلىكلىكى.
بەلاغەت بۇرجى — بالاغەت چوققىسى.
بەلاغەت جەۋاھىرى — سۆز ئۇنچىلىرى، چىرايلىق سۆزلەر.
بەلاغەت تەزىينى — سۆز زىننىتى.

بەلاكەش [بلاكش] (ئە + پ) جەبرى ـ جاپا تارتقۇچى، ئازاب چەككۈچى، بالاغا قالغان.

بەلاگەردان [بلاگردان] (ئە + پ) بالانى قايتۇرغۇچى؛ سەدىقە، قۇربانلىق.

بەلاھەت [بلاهت] (ئە) ساددىلىق، مۇلاھىزىسىزلىك:
ئون جۈزۈ تۇرۇر ئېردى بارى ھۇسنۇڭ بەلاھەت،
قىسمەت كۇنى ھەق توققۇز ئۇلۇش سىزگە بېرىپدۇر.
— لۇتفى.

بەلەد I [بلد] (ئە) (كۆپلۈكى: بىلاد) : يۇرت، شەھەر، مەملىكەت:
خەزايىن يېغىپ لەشكەرى بىئەدەد،
تەسەررۇف قىلىپ دىيارى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

ئەھلى بەلەد — شەھەر خەلقى، شەھەرلىكلەر:
بولار روھىدىن يەتكۈسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

بەلەد II [بلد] (پ) 1) يول باشلىغۇچى؛ ھەمراھ. 2) كەسىپ ئەھلى، بىلگۈچى.

بەلەدىيە [بلديە] (ئە) شەھەرلىك ھۆكۈمەت.

بەلەند [بلند] 1) يۇقىرى، ئېگىز:
چۇ بەردىڭ ئاڭا رۇتبە مۇنداغ بەلەند،
قىلىپ كۆڭلىنى سېۋىمەكىڭ ئەرجۇمەند.
— نەۋائى.

2) ئۇستۇن، ئەۋزەل:
كۆرۈندى جەزىرە ھەۋاسى بەلەند،
كى قۇشلارىنىڭكىم نەۋاسى بەلەند.
— ئا. نىزارى.

3) مۇتنەۋەر، ئالىيجانناب:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۇمرىنى جاۋىدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئىنىنى يۇز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق

بەلەند ئەختەر — خۇش بەخت.

بەلەند پەرۋاز — 1) يۇقىرى، يۇكسەك پەرۋاز. 2) ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

بەلەندۇ پەست — ئېگىز - پەس، ياخشى - يامان.

بەلەند چىقماق — داڭق چىقارماق.

بەلەند ئىدراك — ئاڭلىق، زېھنىلىك، زېھنى ئۆتكۈر.

بەلدە [بلده] (ئە) شەھەر.

بەلدەئى فاخىرە — پەخىرلىك، كۆركەم شەھەر.

بەلكى [بلكه] (ئە + پ) بەلكى، ئەمما، ياكى؛ ھەتتا؛ ئېھتىمال:
تېرىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارنى.
— غەربىي.

بەلى [بلى] (پ > ئە) 1) ھە، خوش، شۇنداق؛ بەلكى:
داغى بىر كېلىپ كۆرگەنىم يارنى،
تاپىپ مەن بەلى بەختى بىدارنى.
— ئا. نىزارى.

2) ئەلۋەتتە:
كەنت - بەكەنتىنى تەماشا قىلىپ،
تۇشەۋۇ تالقان بەلى پەيدا قىلىپ.
— زەلىلى.

بەليغ [بليغ] (ئە) ياخشى سۆزلەيدىغان، سۆزمەن.

بەلىيات [بليات] (ئە) [بىرلىكى: بەلىيە] بالالار، قىيىنچىلىقلار، كۈلپەتلەر:
خۇدا ساقلاسۇن بارچە ئافاتدىن،
مۇبارەك تېنىڭنى بەلىياتدىن.
— ئا. نىزارى.

بەلىيە [بليە] (ئە) بالا، ئاپەت، بەختسىزلىك.

بەلىيەت [بليت] (ئە) «بەلىيە) گە قارالسۇن.

بەمەۋلا [بەمولى] (پ + ئە) ياخشى دوست:
قوپتى قەلەندەرلەر تەماشا قىلىپ،
رۇبى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

بەنات [بنات] (ئە) [بىرلىكى: بنت] قىزلار.

بەناگاھ [بناگاھ] (پ) تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت:
يۇرۇر ئېردى دەريا ئارا بارچە خەلق،
بەناگاھ مۇخالىپ بوران ئوردى ھەلق.
— ئا. نىزارى.

بەناگاھ قىلىپ قوپتى زەرگەر جەدەل،
سېنىڭ سۆزلەرىڭ بىزنى قىلدى كەسەل.
— غەربىي.

بەناگۇش [بناگوش] (پ) قۇلاقنىڭ يۇمشاق قىسمى، قۇلاق تۈۋى:
دەسىنى چىقارماي بولۇپ دەرغەزەب،
بەناگۇشىمە بەردى قاتىغ گەدەب.
— ئا. نىزارى.

بەند [بند] (ئە) 1) تۇگۈن، بوغۇنچە:
پەيكەرىم ئۇل يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەللىدە يېتىمپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

2) توسۇلۇش، توسۇق:
يەنە دۇانەلىك باشلاپ خىرەدىمەند،
بولۇپ دۇانەلەرغە مەۋسۇمى بەند.
— لۇتفى.

3) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق ھالەت:
بۇلبۇلى خامۇش بولۇپ تابۇكەي،
بەند ئەسىرى غەزەلۇ چەكمۇ نەي.
— زەلىلى.

4) مەپتۇنلۇق، بېرىلگەنلىك.
بەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتقۇن قىلماق:
بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال ساري ئالىپ كەتتىلەر.
— ئا. نىزارى.
بەند ئەيلەمەك — 1) باغلىماق، ئەسىر قىلماق، ئىختىيارىنى يارسىزلاندۇرماق. 2) توختاتماق، 3) قولغا كەلتۇرمەك، ئىختىيارىنى ئالماق:
دېسەم: زۇلفۇڭمۇ كۆڭلۈم ئەيلەدى بەند،
دەر: ئەي مىسكىن، ئانىڭ بىر تارىدۇر بۇ.
— نەۋائى.

4) ئىلىندۇرماق، تۇزاقتا چۇشۇرمەك.
بەند بولماق — ئىگىلەنمەك، ئىشغال قىلىنماق.
بەند ئولماق — باغلانماق، يېپىشماق.
بەندى ئەزىم — يىرتىق كىشەن، چوڭ كىشەن.
بەندى جۇنۇن — سارائىنى باغلايدىغان:
پەرىشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىنىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلفۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.
— گۇمنام.

بەندى زۇلف — چاچ ئۆرۈمى.
بەندى زىندان — زىندانغا ئېلىش:
تۇمۇردىن تۇزاق ئەتتىڭ ھەيۋان ئۇچۇن،
سەلاسىل ياساپ بەندى زىندان ئۇچۇن.
— غەربى.

بەندۇ كۇشاد — ئەسىرلىك ۋە ئازادلىق.
بەندە [بندە] (پ) 1) قۇل، ئەركسىز كىشى:
سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتىبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.
— قەلەندەر.

2) تۇتقۇن، ئەسىر:
ئۇلۇستا مۇستەھكەملەرنى قىلىپ شاد،
ھەم ئول دەم بەندىلەرنى قىلدى ئازاد.
— لۇتفى.

3) مەھلىيا:
نۇش قىلىپ جامى مەيى لالە گۇن،
بەندە قىلاي پارەئى بىزور جۇنۇن.
— زەلىلى.

4) كەمىنە، پېقىر.
بەندەئى ئەمر — بۇيرۇققا بويسۇنغان، ئۆز ئىختىيارىدىن چىققان:
بەشىنچىگە چۇن يەتكۇزۇپ گامنى،
قىلىپ بەندەئى ئەمرى بەھرامنى.
— نەۋائى.
بەندەئى بىئار — نومۇسسىز، ئۇياتسىز قۇل:
كۇندە مىڭ سەۋت ئەيلەسەڭ كەتمەس قاشىڭدىن،
سۇبھى شام، ئىشىكىڭدە بۇ سەدائى بەندەئى بىئار كەچ.
— سەدائى.
بەندە پەرۋەر — ئىنسانپەرۋەر، ساخاۋەتلىك.
بەندەئى چاكار — خىزمەتكار قۇل.
بەندەئى چاۋۇش — خىزمەتكار ئىشىك ئاغىسى.
بەندەئى خاكسار — بىچارە، پەقىر قۇل.
بەندە خانە — قۇلىنىڭ ئۆيى.
بەندەئى خاس — مەخسۇس قۇل، ئالاھىدە قۇل:
مەنسۇر ئىبرۇر ھەق پەرەست،
ئەللاھ بىرلە قەۋلى راست.
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.
بەندە زادە — قۇلدىن تۇغۇلغان، قۇل بالىسى.
بەندەئى فەرمان — بۇيرۇققا بويسۇنغۇچى، ئىتائەتكار.
بەندەئى مۇخلىس — ئىخلاسمەن، ساداقەتلىك قۇل.
بەندەئى نەفىس — نەپىس بەندەسى، ، نەپسى بۇزۇق، ئاچكۆز.
بەندە نەۋاز — رەھىمدىل، مېھرىبان.
بەندەلىك [بندەلىك] قۇللۇق، خىزمەتكارلىق؛ ئەسىرلىك:
خۇداغا بەندەلىك قىلغان كىشىكىم دوست سادىقتۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۇللى شەرىئەتكە مۇۋاپىقدۇر.
— نەۋائى.
بەندەۋار [بندەوار] (پ) قۇللارچە، قۇل كەبى:
كېلىپ باشىدىن ئۆيىرۇلۇپ بەندەۋار،
ياقامنى تۇتۇپ يىغلادىم زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.
بەندلىغ [بندلغ] باغلاقلىق، باغلىنىغلىق.
بەند ـ بەند [بندبند] (پ) پارچە ـ پارچە، ئۇگە ـ ئۆگۈ:
يانارىم يوقتۇرۇر مۇمكىن سېنىڭ ئىشقىڭدىن، ئەي دىلبەر،

ئەگەركىم سۆڭەكىمنى بەند ـ بەنددىن جۇدا قىلسائك.
— قەلەندەر.

بەندى تار [بندتار] (پ) تور، قىلتاق:
ئەي سابا، يەتكۈز بۇگۈن، مەندىن نىگارىمغا دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ چۈشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.
— ئا. نىزارى.

بەنى [بنى] (ئە) ئەۋلاد، بالىلار.
بەنى ئادەم — ئادەم بالىلىرى، ئادەم ئەۋلادى:
سىتەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدە زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.
بەنى ئەسفەر — سېرىق جىنس، سېرىق تەنلىكلەر.
بەنى ئىسرائىل — يەھۇدىيلار.

بەھ [بە] (پ) 1) ياخشى، ياخشىراق:
قەزارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ ـ بەتەھ.
— ئا. نىزارى.
2) ئەڭ ياخشى.

بەھا [بها] (ئە) 1) قىممەت. 2) ھۆسن، گۈزەللىك. 3) روشەنلىك. 4) ئەھمىيەت، قەدىر ـ قىممەت.

بەھادۇر [بهادر] باتۇر، پالۋان، قۇدرەتلىك:
كېلىپ تۇشتى ئاندىن بەھادۇر جاۋان،
جەنازە باشىدە قىلىپ كۆپ فىغان.
— ئا. نىزارى.

بەھار [بهار] (پ) ئەتىياز، باھار، كۆكلەم:
تۇگەندى ئىشكى گۈلگۈن، ئەمدى قالمىش زەفەرانى يۈز،
فەلەك زۇلمى بەدەل قىلدى خەزان بىرلە بەھارىمنى.
— نەۋائى.
بەھارى جەمەل — گۈزەل چىراي.
بەھارى ھۇسن — مەھبۇبە، گۈزەل.
بەھارى ۋەسىل — يېتىشىش باھارى، ۋىسال كۆكلىمى.
بەھارى ئىشق — سۆيگۈ باھارى، ئىشقىي ـ مۇھەببەتنىڭ باشلىنىشى.

بەھاران [بهاران] (پ) باھار، باھار پەسلى.

بەھارىستان [بهارستان] (پ) يېشىللىققا پۈركەلگەن گۈلزارلىق، باغچا.

بەھارگاھ [بهار گاه] (پ) ئەتىياز، ئەتىياز كۈنلىرى.

بەھاسىز [بهاسز] باھاسى يوق، قىممەتلىك، بىباھا:
ئاغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دىرەمگە بەھا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

بەھانە [بهانه] (پ) ئۆزرە، ئاساسسىز سەۋەب، باھانە:
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقرىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لۇتفى.
بەھانە قىلماق — ئاساسسىز سەۋەب كۆرسەتمەك، ساختا دەلىل كۆرسەتمەك:
تەرزى نىگاھىدا بەھانە قىلىپ،
روبى زەمىن خانەئى خانە قىلىپ.
— زەلىلى.

بەھەم I [بهم] (پ) 1) بىرلىكتە، بىرگە:
مېنىڭكى مۇرادىم ئىبرۇر سۇبھى ـ شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مۇدام.
— موللا شاكىر.
2) بىللە، يانمۇ يان:
جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىرەھەم،
يۇرتى خىتاي بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.
— زەلىلى.
بەھەم بولماق — 1) بىللە بولماق، ئىبرىشمەك:
ھەركىمكى بەھەم بولمادى بەندى خەم زۇلفۇڭ،
قەسدى ھەممەنىڭ ھەلقەئى چىرماشىڭ ئولۇپدۇر.
— گۈمنام.
2) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق:
ئەگەر بەرسە ھەق سىزگە قابىل خەلق،
تاڭ ئىبرىمس بەھەم بولسا ئۇشبۇ شەرەف.
— ئا. نىزارى.

بەھەم II [بهم] (پ) يوقىلىش، نابۇت قىلىش:
سىزگە بەھەم يەتمەگەي ئول نازەنىن،
سۇرتەي ئاياغىغا بۇ ماھى جەبىن.
— زەلىلى.
بەھەم يەتمەك — يوقىلىش، خاراب بولۇشقا يۈز تۇتماق، كۆكۈلسىزلىككە ئۇچرىماق:
بۇمۇ ھەم يەتمەي بەھەم گۈل دېسە گۈل ئاينىڭ ئىتى،
ھەرنەچە تاش تۇشسە باشىمدۇر بەلىيەت تاغىدىن.
— گۈمنام.

بەھەمدۇللاھ [بحمدالله] (پ + ئە) ئاللاغا ھەمدۇ ئېيتىش بىلەن، ئاللاغا ھەمدۇ ـ سانا ئېيتىپ:
بەھەمدۇللاھ، كۆردۇم جەمالىڭنى مەن،
قىلاي ئەمدى دەفى مەلالىڭنى مەن.
— ئا. نىزارى.

بەھر I [بحر] (ئە) [كۆپلۈكى: بىھار/بۇھۇر] دەريا، چوڭ دەريا؛ دېڭىز.
بەھر ئەخزەر — يېشىل دېڭىز.

بەھر نەۋەرد — دەريا كەزگۈچى.
بەھرۇبەر — 1) ھۆل ـ قۇرۇق، دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇق. 2) پۈتۈن دۇنيا:
بولغۇدەكسەن دەھر ئارادا پادشاھى بەھرۇبەر،
دەۋلەتۇ بەختۇ سەئادەت بولسە گەرياۋەر ساڭا.
— قەلەندەر.

بەھرى جەھەل — كۆز يېشى دەريالسى.
بەھرى ئەمىق — چوڭقۇر دېڭىز.
بەھرى ئەزىم — ئۇلۇغ دېڭىز، چوڭ دەريا.
بەھرى بىپايان — چەك ـ چېگرىسىز دېڭىز.
بەھرى بەقا — جەننەت دەريالسى، ئەبەدىيلىك دەريالسى.
بەھرى جۇد — «بەھرى كەرەم» گە قارالسۇن.
بەھرى خاك — سۇ ـ تۇپراق:
ئېرمەس ئۇلار تۇپراغ ۋە سەن نۇرى پاك،
خىلقەت ئۇلارغە، ساڭا بەھرى خاك.
— سەبۇرى.

بەھرى رەھمەت — ئىلتىپات، مەرھەمەت دەريالسى.
بەھرى غەم — غەم دېڭىزى.
بەھرى كەرەم — ھىممەت، مەرھەمەت دەريالسى.
بەھرى كەمال — كامالەت دېڭىزى، تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك يەتكۈزىدىغان دەريا.
بەھرى گەردۇن — ئاسمان، پەلەك.
بەھرى گۇزەشت — ئاقار دەريا:
بۇ يار ئۇستىنى دامەنى كوھى رەست،
ئۇ يار ئاستى دەريايى بەھرى گۇزەشت.
— موللا شاكىر.

بەھرى مەۋج — مەۋجلىك دەريا، دولقۇنلۇق دېڭىز:
بۇ ھەينە يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا ربيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.

بەھرى ۋاسىئ — كەڭ دېڭىز.
بەھرى ئىرفان — ئىلىم ـ مەرىپەت دېڭىزى.
بەھرى ئىشق — ئىشق دېڭىزى.

بەھر Ⅱ [بحر] (ئە) (شېئىردا) ۋەزىن، ئۇلچەم مەنىسىدە.

بەھرە [بهره] (پ) قىسمەت، نېسىۋە؛ ئۇلۇش؛ پايدا:
تۇغۇلمىش ئىدى كاشىغەر شەھرىدە،
جەھانغا كېلىبان ئاتا بەھرىدە.
— ئا. نىزارى.

بەھرە يەتكۈزمەك — پايدا يەتكۈزمەك، پايدىلاندۇرماق.
بەھرە تاپماق — پايدىلانماق.

بەھرەدار [بهره‌دار] (پ) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى.
بەھرەمەند [بهرمند] (پ) بەھرە ئالغۇچى، پايدا ئالغۇچى:
ھەمە جاندارلار بولۇپ بەھرەمەند،
كى ھەمدۇ سەنا بىرلەردۇر ئەرجۇمەند.
— ئا. نىزارى.

بەھرەۋەر [بهره‌ور] (پ) پايدىغا ئىگە بولغۇچى، مەنپەئەتلەنگۈچى:
ھەمانا چىقىپ مۇلك مەيداندىن،
مېنى بەھرەۋەر قىلدى چەۋگاندىن.
— ئا. نىزارى.

بەھرەۋەر بولماق — بەھرە تاپماق:
جەھان ئىچرە بول ئىلىم ئىلە بەھرەۋەر،
ھەۋايۇ ھەۋەس يولىدىن قىل ھەزەر.
— ئا. نىزارى.

بەھرەياب [بهره‌ياب] (پ) «بەھرەۋەر» گە قارالسۇن.

بەھرەين [بحرين] (ئە) 1) ئىككى دەريا (رۇم ۋە پارس دەريالسى):
ئەي نەۋابى، مەجمەئۇلبەھرەين بولغاي ئاشكار،
مەيلى قىلسە سېلى ئەشكىم ناگاھان جەيھۇن ساري.
— نەۋابى.
2) شەھەر نامى.

بەھرۇلئەبرار [بحرالابرار] (ئە) ياخشىلىق دەريالسى، ياخشىلىق، ساخاۋەت.

بەھرۇننەجات [بحرالنجات] (ئە) 1) نىجاتلىق دەريالسى، قۇتۇلۇش دەريالسى. 2) پەرھاتنىڭ شېرىن ئۈچۈن قازغان كۆلىنىڭ نامى:
مۇجەررا بولۇپ نەھرى ئەينۇلھەيات،
قۇيۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇننەجات.
— ئا. نىزارى.

بەھرىنە [بحرنه] دېڭىزغا:
يولۇڭدا قاش ئېرۇر كۆز بەھرىنە يول،
ساڭا ھەر نېچەكىم مۇنداق گۇزەر بار.
— لۇتفى.

بەھس [بحث] (ئە) تالاش ـ تارتىش، پىكىر يۈرگۈزۈش، ئىزدىنىش.
بەھس ئەتمەك — پىكىر يۈرگۈزمەك، مۇنازىرە قىلماق، تارتىشماق:
بەھس ئېتەر ئەردى مۇنەججىم سەفەر ئاغزىم نۇقتەسىن،
ھاسىلى مەبھەسىنى سوردۇم ئەرسە، ئايتۇر ھېچ، ھېچ.
— قەلەندەر.

بەھمەن [بهمن] (پ) 1) شەمسىيە يىلى ھېسابىدىكى

11 ـ ئاي. 2) قىش ئېيى (يانۋار). 3) ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ نامى.

بەھىل [بەحل] (پ + ئ) رازىلىق، رازى:
كۆزۈم نۇرى كەتتى جەھان بولدى داج،
بەھىلدۇرمەن ئەكنۇن جان ئەتسە خىراج.
— ئا. نىزارى.

بەئۇلۇ [بەعلو] (پ + ئ) يۇكسەك، يۇقىرى.

بەۋادى [بوادى] (ئ) [بىرلىكى: بادىيە] چۆللەر، سەھرالار.

بەۋارىق [بوارق] (ئ) [بىرلىكى: بارىقە] چاقماقلار، پېشىنلەر.

بەۋاسىر [بواسير] (ئ) بۇۋاسىر كېسەللىكى، گېمورروي.

بەۋەجھ [بوجه] (پ + ئ) يۈز بىلەن.
بەۋەجھى ئەھسەن — چىرايلىق يۈز بىلەن.

بەۋەقت [بەوقت] (پ + ئ) ۋاقتىدا.
بەۋەقتى بەھار — باھار ۋاقتىدا.

بەۋۋاب [بواب] (ئ) دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى.

بەئىد [بعيد] (ئ) يىراق:
جەھان ئەھلى باردۇر شەقى يا سەئىد،
بىرى يارىغە قۇرب، بىرىدۇر بەئىد.
— غەربىي.

بەئىدۇلفەھم [بعيدالفهم] (ئ) چۈشەنچىدىن يىراق، چۈشىنىش قىيىن.

بەيابان [بيابان] (پ) سەھرا، چۆل:
تىكىپمىز بەيابان ئارا كۆپ شەجەر،
كى ئۇل نەخلەردىن بولۇپ كۆپ سەمەر.
— غەربىي.

بەيات [بيات] 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىردىن بىرى. 2) ئون ئىككى مۇقامدىن بىرىنىڭ نامى:
زىلەيخائى جۇنۇن لەشكەر چېكىپ ئەيلەر سىياسەت كۆپ،
بەيات ئاھەڭگىدىن تاشلارمۇ سەن كۆڭلۈمنى زىندانە.
— ناقىس.

بەياد [بەياد] (پ) ياد قىلىش بىلەن، سېغىنىش بىلەن؛ سېغىنىپ، ياد قىلىپ:
ئەدا ئەيلەدىم ھەر كۈنى بامداد،
قىلىپ ئولتۇرۇپ ئېردىم ھەقنى بەياد.
— ئا. نىزارى.

بەياز [بياض] (ئ) 1) ئاق، ئاقلىق:
ساچىڭ شاھى سەۋادى لەيلەتۇلقەدر،
يۈزۈڭ سۇبھى بەيازى لەيلەتۇلبەدر.
— سەبۇرى.
2) شېئىرلار توپلىمى.

بەياز بولماق — ئاقارماق، يورۇماق:
يەنە ئۇل سەنەم ئەيلەدى ئېئتىراز،
چۇ يەتتى سەھەر بولدى سۇبھى بەياز.
— ئا. نىزارى.

بەيازۇ سەۋاد — ئاق ـ قارا، ئاق ـ قارىلىق:
بۇ ھىرفە ئارا ھەم سەلاھۇ ـ فەۋاد،
كى فېئلى ئېرۇر ھەم بەيازۇ ـ سەۋاد.
— غەربىي.

بەيازۇل بەيز [بياض البيض] (ئ) تۇخۇمنىڭ ئېقى.

بەيازۇل ئەين [بياض العين] (ئ) كۆزنىڭ ئېقى.

بەيان [بيان] (ئ) سۆز، ئىپادىلەش، تەسۋىر؛ تەرىپ، ئىزھار قىلىش: مەلۇمات، دەلىل:
بېھىشت دەۋزەخ تالاشۇر، تالاشماقتا بەيان بار،
دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مەندە ئىرىقۇن، ھامان بار.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بەيان ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، ئېيتماق، ئىپادىلىمە:
بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەئرىفەت،
خەبەردار بولۇپ، قىلمادىڭ مەرھەمەت.
— غەربىي.

بەيانى فەسىھ — گۈزەل، راۋان بايان.

بەيئەت [بيعت] (ئ) ۋەدە بېرىش؛ بويسۇنۇش:
كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيئەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قىيمەتىن.
— ئا. نىزارى.

دەستى بەيئەت — قول بېرىش، تەۋە بولۇش:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھالى پۈرسىش نەسىھەت قىلىپ.
— موللا شاكىر.

بەيەك [بيك] (پ) بەرلا، بەرغىنا:
كۈنىكىم بۇ يەڭلىغ شىكار ئەيلەبان،
بەيەك پۈشتى ئۆزرە گۈزار ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

بەيەكبار [بيك بار] (پ) بىرىۋلى؛ توساتتىن:
ئوشۇل مەجلىسەدكى ئەل كۈن بەيەكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.
— لۇتفى.

بەيت I [بيت] (ئ) [كۆپلۈكى: بۇيۇت] ئۆي، خانا،

جاي:
بىلمەدىم مەن نە ئىش بولدى بۇ كۈن بۇ تۈندە،
يوق ئول پەرى رەھنەمايىم بۇ بەيت ئىچىندە.
— سەككاكى.

بەيت كاشانە — ئۆي، خانا.

بەيتى ۋەيرانە — ۋەيرانە، خارابە ئۆي.

بەيت II [بيت] (ئە) ئىككى مىسرا شېئىر.

بەيتۇللاھ [بيت الله] (ئە) مەككە شەھىرىدىكى كەئبىنىڭ نامى؛ ئاللانىڭ ئۆيى.

بەيتۇلمال [بيت المال] (ئە(1) دۆلەت ئىختىيارىغا ئالىدىغان مال ـ مۇلۈك. 2) دۆلەت خەزىنىسى.

بەيتۇلھەزەن [بيت الحزن] (ئە) غەم ئۆيى، غەمخانا:
سەككاكىنىڭ ئورنىنى ئوشۇل يۇسۇفى سانىن،
يەققۇب بىكىن ھەجرىدە بەيتۇلھەزەن ئەتتى.
— سەككاكى.

بەيتۇلمەئمۇر [بيت المعمور] (ئە) ئاۋات ئۆي، (دىنى رىۋايەتتە: تۆتىنچى ئاسماندىكى كەبىگە ئوخشاش مۇقەددەس ئۆي):
غەنىلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرىملەر بىلە بەيتۇلمەئمۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

بەيتۇلمۇقەددەس [بيت المقدس] (ئە) قۇددۇس شەھىرى؛ قۇددۇسىتكى زىيارەتگاھ.

بەيتۇلھەرام [بيت الحرام] (ئە) بەيتۇللا ۋە كەئبىنىڭ يەنە بىر نامى:
كى تەختى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام،
ئەجدەم مۇلكىدە ئىبرىدى بەيتۇلھەرام.
— ئا. نىزارى.

بەيتۇل ئىنتىزام [بيت الانتظام] (ئە) ئىنتىزاملىق، تەرتىپلىك ئۆي؛ ئىنتىزامغا سالغۇچى ئۆي.

بەيرەم [بيرم] 1) ھېيت، بايرام، شادلىق كۈنى. 2) بىر خىل نازۇك، يۇپقا بۇز.

بەيزا [بيضا] (ئە) ئاق، ئاق رەڭلىك؛ نۇرلۇق:
مۇبەددەل بولۇر كۈنگە ھەم ئۇشبۇ تۈن.
شۇئائى يۇزۇڭدەكى بەيزا، ئىشق.
— موللا بىلال.

يەدى بەيزا — ئاق قول، پارلاپ تۇرىدىغان قول:
ئۇلۇسقا توي بېرۇر بولسائ قويۇپ ئالتۇن ـ كۆمۈش گىردە،
يەدى بەيزا بىكىن ئىلكىنى جەھانغە زەرفىشان كەلدى.
— سەككاكى.

بەيزە [بيضه] (ئە) تۇخۇم:
بۇ تاۋۇسغە بەيزە خۇرشىدۇ ماھ،
قىلۇر رەئ ـ بەرەئ چۇجەسىن جىلۋەگاھ.
— ئا. نىزارى.

بەيزەئى زەر — ئالتۇن تۇخۇم.

بەيزەدار [بيضەدار] (ئە + پ) تۇخۇملۇق، تۇخۇمى بار، ئۇرۇقلۇق.

بەيزەۋار [بيضەوار] (ئە + پ) تۇخۇمدەك، تۇخۇم كەبى.

بەين [بين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:
قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
ئوقۇپ بەينىنى دىلبەرى نىك خاھ.
— ئا. نىزارى.

بەين ـ بەين [بين بين] (ئە) ئارا ـ ئارىسىدا؛ ياخشىمۇ ئەمەس ـ يامانمۇ ئەمەس، ئوتتۇراھال؛ باراۋەر.

بەينەلئەخبار [بين الاخبار] (ئە) خەۋەرلەر ئارىسىدا، خەۋەرلەردە.

بەينەلمەنزىلەين [بين المنزلين] (ئە) ئىككى مەنزىل ئارىسى.

بەينەلمىلەل [بين الملل] (ئە) خەلقئارا، جاھان ئىچى.

بەينەھازەلفىراق [بين هذاالفراق] (ئە) بۇ ئايرىلىشتا، بۇ جۇدالىقتا:
ئىرادە قىلىپ خىزمەتىڭدىن يىراق،
كى ئىزھار ئېتىپ بەينە ھازەلفىراق.
— ئا. نىزارى.

بەيئ [بيع] (ئە) سېتىش، سودىلىشىش:
كى بەيئ ئەتكەمەن ئانى بولدى زەرۋار،
كى نەقدىنەلەرگە يېتەدۇر فۇتۇر.
— ئا. نىزارى.

بەيئ ئەتمەك — ساتماق:
دېدى: ئۇشبۇ گەۋھەرنى بەيئ ئەتكەمەن،
ئەگەر ئالماسائ سەن، يانىپ كەتكەمەن.
— ئا. نىزارى.

بەيئى ۋەسىل — ۋەسلىگە يېتىش سودىسى، ۋەسلىنى سېتىۋېلىش:
بارماغىم كۆكسۇمنى يارماغلىققە دايىم بارماغى،
بەيئى ۋەسلىنخە سانارغە ئاندا ئىبرىدى يارماغىم.
— گۈمنام.

بەيئ شەرا [بيع شرا] (ئە) سېتىش ـ سېتىۋېلىش، سودا.

بەيئ شەرا ئەيلەمەك — سودا قىلماق:

بىردەمى خوشلۇق يۇزىنى بۇ جەھاندا كۆرمەدىم،
سەن پەرى پەيكەر بىلەن تاڭىلەدىم بەيتو شەرا.
— قەلەندەر.

بەييىنە [بينه] (ئە) دەلىل، ئىسپات، ھۆججەت.

بەئد [بعد] (ئە) كېيىن، ... دىن كېيىن.

بەئدە [بعد] (ئە) «بەئد» گە قارالسۇن.
بەئدە ھەمدى خالىقى نەئىتى رەسۇلى مۇجتەبا،
جانىشىنى زارى پەيمبەر چەھار يارىم كېلۇر.
— نەۋبەتى.

بەئدەز [بعداز] (ئە + پ) ... دىن كېيىن:
نە ئېردى ئانىڭ مەقسەدىنى تاپىلىڭ،
كى بەئدەز ئانى خاك بىرلە يايلىڭ.
— ئا. نىزارى.

بەئدەزان [بعدازان] (ئە + پ) ئۇنىڭدىن كېيىن، بۇنىڭدىن كېيىن:
بۇ كۆڭلۇمدەكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
بولۇپ بەئدەزان مۇندا قايىم مەقام.
— ئا. نىزارى.

بەئدەزىن [بعدازين] (ئە + پ) ئاشۇنىڭدىن كېيىن:
ئەمدىكىم لەئلىڭ خەيالى بىرلە ئۇسرۇكمەن مۇدام،
بادەگەر ئابىھەيات ئولسە، كېرەكمەس بەئدەزىن.
— ئاتايى.

بەئزەن [بعضاً] (ئە) بەزى، بەزىدە، ئايرىم پەيتتە، گاھى ـ گاھىدا.

بەئزى [بعضى] (ئە) ... نىڭ بەزىسى، ... نىڭ بىر قىسمى، بىرئاز.

بەئىس I [باس] (ئە) 1) قورقۇش. 2) ئازاب. 3) قاتتىقلىق. 4) باتۇرلۇق.

بەئىس II [بعث] (ئە) 1) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش؛ 2) ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈش.

بوتە I [بوته] ئالتۇنچىلارنىڭ ئالتۇن ئېرىتىدىغان قاچىسى:
ئەي كۆڭۈل، ئول سىيمتەن ژەسلىن قىلۇر بولساڭ ھەۋەس،
قىل يۇزۇڭ ئالتۇنىنى غەم بوتەسىندە ئىمتىھان.
— ئاتايى.

بوتە II [بوته] (1) بوتا، بوتلاق. (2) كۆچەت.

بورچى [بورچى] ئاشپەز:
مىراخور، بەكاۋۇل، بورچى، ئۆيچىسى،
يەنە ناغرا كارنايۇ سۇرنايچىسى.
— موللا شاكىر.

بوريا [بوريا] (پ) بورا:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بوريا،
قومۇشىدىن بىسات ئەيلەدى خەلقئارا.
— غەربىي.

بوريابان [بوريابان] (پ) بورا توقۇغۇچى.

بوساغە [بوساغه] بوسوغا، پەس يەر.

بوستان [بستان] (پ) باغ، گۈلزار، چىمەن:
ئانى جىلۋەگەر قىلدى ئىنسان ئارا،
شەممىنى ئانداغكى بوستان ئارا.
— ئا. نىزارى.

بوستان ئەفرۇز — گۈلتاجى خوراز.
بوستان سەرا — بوستاندا سايرىغۇچى، بۇلبۇل.

بوقۇرسا [بوقورسا] بوقۇسا (يەر ھەيدەيدىغان سايمان):
ئەگەر ئەتمەسەڭ بىز بوقۇرساڭغا تىش،
كى ھەيرەتتە يازلىڭ بولۇر ئېردى قىش.
— غەربىي.

بولجاب [بلجاب] مۆلچەرلەپ، ئېنىقلاپ:
كۇنىن بولجاب ھەم ئول كۇن يولغە تۇشتى،
ئۇرۇپ فەرخار مۇلكىنە ياۋۇشتى.
— لۇتفى.

بولجار [بلجار] مۆلچەر، نىشان:
تۇگسەر جايى تاغ باشى،
بولجارىمىز يار باشى.
شۇ بولجارغا يەتكەندە،
توختىمايدۇ كۆز ياشى.
— موللا بىلال.

بولغامەن [بولغامن] بولغايمەن، بولىمەن:
گۈل يۇزۇڭ سەرۇ قەدىڭ قىلسام خەيال،
سەرۇ يەڭلىغ بولغامەن سەرگەشتە ھال.
— گۇمنام.

بولۇبان [بولۇبان] بولۇپ:
شام ئىدى ئاھىستە قويۇپ ناگەھان،
يۇردۇم ئوشۇل يولغا بولۇبان رەۋان.
— زەلىلى.

بۇ I [بو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
چۇ مۇھرى ئاڭا بەردى پىر يادكار،
كى بۇ مۇھرىدە تۇرفە ئەسرار بار.
— ئا. نىزارى.

بۇ دەم — شۇ ۋاقىت، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە:
مىھمانانۇ بىرلە قىلىپدۇر ياراش،

ئانىڭ بىرلە بۇ دەم تۇرۇپدۇر مەڭاش.
— ئا. نىزارى.

بۇدۇر — مۇنداق، مۇنۇلار:
ۋەسىيەت بۇدۇر، شاھلار قەۋلىدىن،
فەنا ئىستە ئاخىرەتكى ھەۋلىدىن.
— ئا. نىزارى.

بۇدۇركىم — شۇنداقكى، ... بولسا مۇنداق:
تىرىكلىك كېرەكمەس سېنىڭسىز ماڭا،
مۇرادىم بۇدۇركىم يېتمىشسەم ساڭا.
— ئا. نىزارى.

بۇ يەڭلىغ — شۇ كەبى، شۇنىڭغا ئوخشاش:
نەچە ئاي بۇ يەڭلىغ قىلىپ پەرۋىش،
كى سۈتدىن كېچىپ ئاغزىغە چىقتى تىش.
— ئا. نىزارى.

بۇ باڭ — بۇنداق ساداء، بۇنىڭغا ئوخشاش ساداء.

بۇ II [بو] (پ) «بۇي» غا قارالسۇن.

بۇبەك [بوبک] (پ) 1) كەپتەر. 2) ئاچا ـ سىڭىل:
ھەر تۇنكى قىلسام ئول بۇبەكنى فىتنە يادىنى،
يۇرمەن ياشىمدىن ئىككى كۆزۈمنىڭ سەۋادىنى.
— ئاتايى.

بۇت I [بت] (پ) 1) بۇتپەرەسلەر چوقۇنۇپ ئىبادەت قىلىدىغان سۈرەت ياكى ھەيكەل، بۇت:
ناز ئىلە چىقساڭ ئۆيۈڭدىن بۇ قەدەر رۇخسار ئىلە،
سەجدە ئەيلەر قاشلارىڭغە بۇت بىلە ھەم بۇتتەراش.
— قەلەندەر.

بۇت ئەيلەمەك — بۇت ياسىماق:
شەھەر خەلقىنىڭ ئەسلى بازارى يوق،
كى بۇت ئەيلەمەكدىن بۆلەك كارى يوق.
— ئا. نىزارى.

2) سەنەم، گۈزەل:
ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بۇتى چەۋكان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۇچۇن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

بۇتى نەبۇد — ئالەمدە يوق بىر سەنەم:
بۇتى نەبۇد مەگەر ھۇرى پەرىزاد،
لەبى نازۇك، بۇيى چۇن سەرۇى ئازاد.
— لۇتفى.

بۇت II [بوت] پۇت، ئاياغ:
قەتل قىل نەفسىڭ ھەۋاسىن ئىستەسەڭ ئازادەلىغ،
بۇت ئوشاتماي ئازەر ئوغلىغە قاچان تەگدى بەرات.
— ناقىس.

بۇتا [بتا] (پ) ئەي بۇت؛ ئەي گۈزەل.

بۇتتەراش [بت تراش] (پ) بۇت ياسىغۇچى:
چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچدىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

بۇتپەرەست [بت پرست] (پ) بۇتقا سەجدە قىلغۇچى، بۇتپەرەس:
ۋىلايەت ھەمە كافىرۇ بۇت پەرەست،
بۇلار كۇفر تۇغيان مەيى بىرلە مەست.
— ئا. نىزارى.

بۇتخانە [بتخانه] (پ) بۇتپەرەسلەرنىڭ ئىبادەتخانىسى:
مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالىسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بەرەھمەن باش كۆتەردى كۇفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

بۇتراماق [بوتراماق] توزۇماق، تارقىماق، پاراكەندە بولماق:
ئانىڭ ۋەھشەتىدىن گەجەب تىترەدىم،
سەراسىمەۋار ھەر تەرەف بۇترادىم.
— ئا. نىزارى.

بۇتكەدە [بتكده] (پ) «بۇتخانە» گە قارالسۇن.

بۇتگەر [بتگر] (پ) «بۇتتەراش» غا قارالسۇن.

بۇتۇن [بطون] (ئە) [بىرلىكى: بەتن] قورساقلار، قېرىنلار.

بۇ جەھل [بوجهل] (ئە) 1) ئەبۇجەھل سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ، مۇھەممەت پەيغەمبەرگە قارشى بولغان بىر ئەرەبنىڭ نامى. 2) كۆچمە م: ناھايىتى جاھىل.

بۇخار [بخار] (ئە) پار، تۇمان.

بۇخل [بخل] (ئە) بېخىللىق، پىشىقلىق، پىخسىقلىق:
مەنى گۇمنامغە بەرمەي زەكانى ھۆسن قايتاردىڭ،
كۆزەرمۇ بۇ خىل ئارا بىر شەھرى يارىمەن كەبى ھەرگىز.
— گۇمنام.

بۇخۇر [بخور] (ئە) خۇش پۇراقلىق ئىسرىق.

بۇخۇرات [بخورات] (ئە) [بىرلىكى: بۇخۇر] ئىسرىق.

بۇد [بود] (پ) بارلىق، مەۋجۇتلۇق:
ئول ئاي ئوتىدا بۇد بولدى نابۇد،
جان جانغە كىردى جانانە بولدۇم.
— گۇمنام.

بۇدۇ نابۇد — بار ۋە يوق، بار ئىدى، يوق ئىدى، بارلىق، ھەممە:
كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دەرمەن باغرى تاشمىدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشىمدۇر.
— گۇمنام.

زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يەر، ۋەتەن:
سۇراردا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىنەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.

بۇدى يوق — بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى يوق.
نابۇدىكىنى قىلدى بۇد — سېنى يوقتىن بار قىلدى.
بۇدۇم — بارلىقىم:
ئۆزۈمدىن كېتىپ مەن چۇ بىخۇد ئولۇپ،
كى بۇدۇم ئانىڭ بىرلە نابۇد بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بۇراق [براق] (ئە) ئىسلام دىنىنىڭ قارىشچە، مۇھەممەت پەيغەمبەر مىراج كېچىسى ئاسمانغا چىققاندا مىنگەن ئات؛ چاپقۇر ئات:
ياش فەرزەندىن يۇگۇرتۇپ يۈز سارى ھەردەم كۆزۈم،
چۇن سېنىڭ ئىزىڭنى تاپماي چاپتۇرۇپ گۈلگۇن بۇراق.
— لۇتفى.

بۇرج [برج] (ئە) 1) قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت يولىنى بويلاپ جايلاشقان ئون ئىككى يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ يىغىندىسى ۋە ئۇلارنىڭ ھەر بىرى:
تەۋسەنى دەۋلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.

2) سېپىلنىڭ چوقچىيىپ تۇرغان تۆت بۇرجىكى، مۇنار:
ئۆزۈك بىرلە تونىنى سالىپ دۇرج ئارا،
ھەمەل دۇرجىنى ھەم قويۇپ بۇرج ئارا.
— ئا. نىزارى.

بۇرجۇ بارۇ — قەلئەنىڭ مۇنارى ۋە تاملىرى.
بۇرجۇ كاھ — مۇنار ۋە ساراي.
بۇرجى ئاب — جەدى، دەلۋە، ھوت بۇرجلىرى (قىش ئايلىرى).
بۇرجى ئاتەش — سەرەتان، ئەسەد سۇنبۇل بۇرجلىرى (ياز ئايلىرى).

بۇررا [برا] (پ) ئۆتكۈر، كەسكىن.
خەنجەرى بۇررا — ئۆتكۈر قىلىچ:
ئۆلۈمنى خوش قىلىپ ھىجران ئېلىنىدىن،
سۇۋۇردى خەنجەرى بۇررا بىلىنىدىن.
— لۇتفى.

بۇرران [بران] (پ) «بۇررا» غا قارالسۇن:
ئۆزۈپ باشىنى تىغى بۇرران بىلە،
سۆكۈپ جىسمىنى تىيرى پەرران بىلە.
— ئا. نىزارى.

بۇررانلىغ [برانليغ] ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك.

بۇرقەئ [برقع] (ئە) يۈزگە تارتىدىغان پەردە، چۈمپەل:
يۈزىدىن بۇرقەئىن ئالسا يارۇتۇر مىسلى كۈن شەبنى،
قاماشسىپ كۆزلەرى ئولدەم ئۇچالماس مۇرغىكى شەبگار.
— موللا بىلال.

بۇرقەئ ئالماق — نىقابنى، چۈمپەلنى ئاچماق:
ئال بىرلە سالدى ئالما ياڭاقلىق كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقەئ ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.
— سەككاكى.

بۇرنا [برنا] بۇرۇن، ئىلگىرى:
شاقاۋۇل يوق ئىدى بۇرنا خوتەندە،
ئەجايىپ دىلجەم ئەردۇك ئۆز ۋەتەندە.
— مەھزۇن.

بۇرناغى [برناغى] بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى:
يازىپ بۇرناغى كاتىپ ئانداغ رەقەم،
سوئالى ئاندىن ئابغە بۇردەردۇ غەم.
— ئا. نىزارى.

بۇرھان [برهان] (ئە) دەلىل، ھۆججەت.
بۇرھانى ساتېئ — روشەن، ئېنىق دەلىل.
بۇرھانى قاتېئ — كەسكىن دەلىل.

بۇروج [بروج] (ئە) [بىرلىكى: بۇرج] بۇرجلار.

بۇرۇدەت [برودت] (ئە) سوغۇقلۇق.

بۇرىدە [بريده] (پ) كېسىلگەن، كېسەك.

بۇزۇغ [بزوغ] 1) بۇزۇق، ۋەيرانە:
بۇ فەرخى بۇزۇغ كۆسەنى تاپسەڭ،
ياتى باشىغە ئەسكى شالىن ياپسەڭ.
— ئا. نىزارى.

2) غەمكىن، قايغۇلۇق (كۆڭۈل ھەققىدە).

بۇس [بوس] (پ) «بۇسە» نىڭ قىسقارتىلمىسى؛ «بۇسە» گە قارالسۇن:
كېچە ـ كۈندۈز خەيالىم ئاستان بۇسىنى قىلماغلىق،
ۋىسالى دەۋلەتىن تاپماقتە سەگلەر سانى راھىمدۇر.
— گۈمنام.

بۇسە [بوسه] (پ) سۆيۈش، ئۆپۈش:
قىلىپ بۇسەلەر چۇن كەفۇ پايىغە،
سۇرۇپمەن يۈزۈمنى يۈزى ئايىغە.
— ئا. نىزارى.

بۇسە قىلماق — سۆيمەك، ئۆپمەك:
كى مەھۋۇننى بۇسە قىلىپ دىلبەرى،
كى لەئلى لەبدىن تاتىپ شەككەرى.
— ئا. نىزارى.

بۇسۇ كەنار — قۇچاقلاپ سۆيۈش:

ھەكسم ئەھلى ئەمر ئەتتى بۇسۇ كەنار،
ۋەلي ئۇزگە ئىشىدىن قىلمىغىز قەرار.
— ئا. نىزارى.

بۇش [بوش] غەزەپ، ئاچچىق:
ھەجر ئوتى نەچچە مەجرۇھ ئېتىپ بۇزدى جىگەرنى،
ۋەسلىك بۇشىغە مەرھەمى نې خۇش ياقە كەلدىا.
— سەككاكى.

بۇشۇرغانماق [بوشورغانماق] ئىچى پۇشماق، غەزەپلەنمەك، ئاچچىقى كەلمەك:
بۇشۇرغانىپ تۇمەن مىلك سۆز بىرلە،
كېچىشتى ئولتۇرۇپ نەردۇز بىرلە.
— لۇتفى.

بۇغز [بغض] (ئە) دۇشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.
بۇغزى ھەسەد — ئىچى تارلىق، كۆرەلمەسلىكتىن بولغان دۇشمەنلىك:
بىرەۋ كىم ساڭا قىلسا بۇغزى ھەسەد،
سىپارىش قىل ئانى جەنابى ئەھەد.
— ئا. نىزارى.
بۇغز بولماق — دۇشمەنلىكنى، ئۆچمەنلىكنى كەلتۇرمەك:
ھەرنە تاپسە ھەق يولىغە ئېھسان قىلۇر،
ببخىللارنىڭ ئەداۋەتى بۇغز بولماي.
— يەسەۋى.

بۇقئە [بقعە] (ئە) جاي، ئورۇن، زېمىن؛ خانىقا:
قەدەم بىرلە جەھانبان بەنا ئەيلەگەن،
كى بۇ بۇقئەنى جا ـ بەجا ئەيلەگەن.
— ئا. نىزارى.

بۇقەئ [بقع] (ئە) [بىرلىكى: بۇقئە] جايلار، ئورۇنلار؛
ئۇمىد ئىلە باردىم مەدەد ئىستەبان،
مۇبارەك بۇقەئدىن سەنەد ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.

بۇقرات [بقراط] قەدىمكى گرېك تېبابەت ئالىمى:
مەئانى ھەرىمىدە سۇقرات ئولاي،
كى سوقرات يوق، بەلكى بۇقرات ئولاي.
— ئا. نىزارى.

بۇك [بونك] مۇك، غەم:
زەكاتى بىرلە بۇكدىن دېسەم، ئايتۇر،
قاۋۇك، كەتسۇن، بۇ سەككاكى گەدانى.
— سەككاكى.

بۇلئەجەب [بوالعجب] (ئە) ئاك قىزىق، تەئەجۇپلىنەرلىك، ئاجايىپ.
بۇلەغاۋ [بلغاء] (ئە) [بىرلىكى: بەلىغ] سۆزمەنلەر.

بۇلبەشەر [بوالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئاتىسى، ئادەم ئاتا:
كېلىپ دەھر ئارا ھەزرەتى بۇلبەشەر،
سەمادىن تۇزۇپ مەنزىلى بولدى يەر.
— غەربى.

بۇلبۇل [بلبل] (ئە) 1) بۇلبۇل:
مەۋسۇمى بەھار ئولدى گۇل رەڭگىنى ئال ئەيلەر،
بۇلبۇلنى چەمەن ئىچرە شوردە مەقال ئەيلەر.
— زەلىلى.

2) ئاشىق:
سەھەر تەرفى چەمەندە گۇل بىلە تەنھا شەراب ئىچتى،
ئەجايىب باغبانى سىنەئى بۇلبۇل كەباپ ئەيلەب.
— زەلىلى.

بۇلبۇلى گۇيا — سايرىغان بۇلبۇل.
بۇلبۇلى شەيدا — پىغان قىلغۇچى بۇلبۇل؛ ببرىلگەن ئاشىق.

بۇللۇر [بلور] (ئە) ئەينەكنىڭ بىر تۈرى:
كۇمۇشدىن ئىيالە بۇللۇرى سۇراھ،
كى بۇتۇن سۇراھىدا گۇلرەڭ راھ.
— ئا. نىزارى.

بۇلھەۋەس [بوالهوس] (ئە) ھەۋەسكار، ھەۋەس قىلغۇچى:
كەتكۇك ئاخىر ربھلەت ئاھەڭگىن تۇزۇپ، ئەي بۇلھەۋەس،
بارچە قالغاي ئايرىلىپ، بارغاي نەدامەت بىرلە غەم.
— سەبۇرى.

بۇلۇغ [بلوغ] (ئە) يېتىشىش، بالاغەتكە يېتىش.

بۇنياد [بنياد] (پ) 1) ئاساس، ئۇل:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىرىغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.
— لۇتفى.

2) سەۋەب:
تۇغيان ئېتەر جۇنۇنۇم زەنجىرى ئىشق كەلتۇر،
ئەفسۇنگەران ئەزايىم بۇنياد ئەگەر قىلماسا.
— زەلىلى.

بۇنياد ئەتمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۇرمەك:
ئۇلار قاشىدا دەفمە بۇنياد ئېتىپ،
بۇزۇلغان بىقائىنى ئاباد ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

بۇنياد قىلماق — مەۋجۇت قىلماق، پەيدا قىلماق:
ياقاسىن چاك ئېتىپ فەرياد قىلدى،
كۆيۈكلۈك نەۋھەرلەر بۇنياد قىلدى.
— لۇتفى.

بۇي [بوي] (پ) پۇراق، هىد:
دېدى: «ئەي بالام، مەن سۆزۈڭگە قۇلاق ـ
سالىپەن، كېلۇر بۇيى دەردۇفىراق» .
— ئا. نىزارى.

بۇي تامماق — هىدى دىماغقا ئۇرۇلماق:
ۋەسلى باغىدىن دىماغىغە ئانىڭ بۇيى تامار،
كىم سارىغ تا يۇزىنىيۇ كۆزنى تا قان ئەيلەمەس.
— قەلەندەر.

بۇي كەلمەك — پۇراق چېچىلماق:
كۆرۈپمەنكى گۈلشەن ئېرۇر بىنەزىر،
كېلۇر بۇيى ئاندىن مۇشكى ئەبىر.
— ئا. نىزارى.

بۇيى خۇش — خۇش پۇراق:
بۇيى خۇش مۇشكى خوتەندىن زىياد،
خارى، خەسى مۇشكى سەمەندىن زىياد.
— زەلىلى.

بۇيى خۇن — قان هىدى، قان پۇرىقى:
سەبا سەھرايى غەمىدىن لالەگۇن جامى جۇنۇن كەلتۇر،
كى دەۋران ساغەرىدىن مەي كېرەكمەز بۇيى خۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

بۇيى ۋەفا — ۋاپادارلىق ئالامىتى، ۋاپا قىلىش بەلگىسى:
جەھاندىن ھىچ ئادەم تاپمادى بۇيى ۋەفا، يېغماڭ،
ئانى جەمئ ئەيلەگەنلەر كۆرمەدى غەيرى جەفا ئاخىر.
— زەلىلى.

بۇيله [بويله] بۇنىڭ بىلەن، بۇنداق:
دېدىلەر ھۇد ھۇدغا كىم پىشۋا،
بۇيله شاھا فۇرقەتى ئەرمەس رەۋا.
— سەبۇرى.

بۇرك [بورك] بۆك، باش كىيىم، قالپاق.

بۇركه [بوركه] كىچىك قۇل:
بۇ شەھزادەنىڭدۇر ئاتام كۆركەسى،
مۇخادىملاردىن فەقىر بۇركەسى.
— ئا. نىزارى.

بۇركلۇك [بوركلوك] بۆكلۈك، قالپاقلىق؛ يۆگەكلىك، ئورانقلىق:
بۇركلۇك يۇرگەن قىز ئەردى،
ئۆزى خەلقتىن ئۆز ئەردى.
— مۇللا مۇھەممەت نىياز.

بۇز [بوز] توقۇلغان ماتا، خام؛
كى بۇز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەھان مۇلكىدە بۇز بىلە قىلدى كار. — غەربى.

بۇزرەندە [برانده] (پ) بۇرەندە (موزدۇزلۇق ئىسۋابى):
ئۆتۈكچىغە بۇررەندە بىزدىن دۇرۇر،
كى نەججارغە رەندە بىزدىن دۇرۇر.
— غەربى.

بۇزۇرگ [بزرگ] (پ) ئۇلۇغ، زور؛ ھۆرمەتلىك.

بۇزۇرگۇ كۆچەك — چوڭ ـ كىچىك، ئۇلۇغ ـ ئۇششاق:
گۈلى پەردە نېشىننى زار ئەتمە،
بۇزۇرگۇ كۆچەك ئىچرە خارئەتمە.
— لۇتفى.

بۇزۇرگۋار [بزركوار] (پ) ئۇلۇغۋار، ھۆرمەتلىك، ئاتاقلىق:
تەرەددۇد قىلىپ ئول زەمان بۇزۇرگۋار،
بىنايى شەھەرگە نېچۈك ئورنى بار.
— مۇللا شاكىر.

بهه [به] (پ) ياخشى، خوپ، ماقۇل:
مۇشكىن ساچىڭغا ئەنبەرە ئۆزنى تۆتارسەن بهه،
سەۋدايى خام فاسىل ئېتىپدۇر دىماغىنى.
— لۇتفى.

بهبهۇد [بهبود] (پ) 1) ياخشىلىق، ساغلاملىق، ياخشى ھالەت، خاتىرجەملىك:
چۇ بىھۇدە سۆزلەر، ئاڭا سۇد ئەمەس،
بۇ ئەفغانە ئاشىقغە بهبهۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

2) پايدا، نىجات، ئاسايىشلىق:
خىجالەتكە سالماق مېنى سۇد ئەمەس،
شەھىنشاھلىق بىزگە بهبهۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

بهتهر [بهتر] (پ) ياخشىراق:
لەتافەت گۈلشەنىنىڭ گۈللارىنىڭ بهتەرىدۇرسەن،
يۈزۈڭ يۈلتۇزنى بەيزالىق، ساچىڭ شەبنى قارا ئەيلەر.
— مۇللا بىلال.

بهتهرين [بهترين] (پ) ناھايىتى ياخشى، ئەڭ ياخشى.

بهجهت [بهجت] (ئە) شادلىق، خۇشاللىق.

بهراغ [بهراغ] ياخشىراق، ئەڭ ياخشى:
ساڭا قۇل بولغالى بەرھەم ئەمەس قويدۇڭ ئەدەدسىز داغ،
ئېرۇر ھەرقايسى داغىڭ مىڭ ئاچىلغان لالەدىن بهراغ.
— گۇمنام.

بهزاد [بهزاد] (پ) ئەسلى زاتى ياخشى.

بىئاب [بي اَب] (پ) سۇسىز، قۇرۇق.

بىئابرۇ [بى ئابرو] (پ) ئابرۇيى يوق، ئابرۇيسىز.
بىئابۇتاب [بى اب وتاب] (پ) نۇرسىز، پارلاپ، يالتىراپ تۇرمايدىغان، خىرە.
بىئار [بى عار] (پ + ئە) ئار ـ نومۇسسىز، ئۇياتسىز.
بىئارام [بى ئارام] (پ) ئارامسىز، تىنچسىز؛ ھالاۋەتسىز، بىقارار.
بىئازار [بى ئازار] (پ) كىشىگە ئازار بېرىۋېدىغان، دىلىنى ئاغرىتىۋېدىغان، مۇلايىم.
بىئازەرم [بى ئازرم] (پ) ھاياسىز، ئۇياتسىز.
بىئاقىبەت [بى عاقبت] (پ + ئە) ئاقىۋىتى ياماڭ.
بىئەبا [بى ابا] (پ + ئە) تارتىنماي:
سورارمەن سوئال ئەزبەرايى خۇدا،
جەۋابىنى ئايتىڭ ماڭا بىئەبا.
— ئا. نىزارى.
بىئەدەپ [بى ادپ] (پ + ئە) ئەدەپسىز، تەرتىپسىز، ھاياسىز، نادان:
كى تەفتىش ئېتىپ شاھ قىلدى غەزەپ:
«نىدىن مۇنكىر ئولدۇڭ، ئايابىئەدەپ.»
— ئا. نىزارى.
بىئەدەد [بى عدد] (پ + ئە) ھېسابسىز، نۇرغۇن:
شۇم رەقىبنى شاد ئېتىپ، غەمكىن ئېتەرمەن زارىنى،
باردۇرۇر دەردۇ غەمىم ئۇشبۇ سەبەبدىن بىئەدەد.
— قەلەندەر.
بىئەدىل [بى عديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.
بىئەمەل [بى عمل] (پ + ئە) ئەمەل قىلمايدىغان، ئەمەلسىز.
بىئەندازە [بى اندازه] (پ) ئۆلچەمسىز، ئەندىزىسىز.
بىئەۋن [بى عون] (پ + ئە) ياردەمسىز، مەدەتسىز.
بىباك [بى باك] (پ) بېپەرۋا، ھېيىقمايدىغان، قورقماس.
چەرخى بىباك — بېپەرۋا پەلەك.
بىباكلىق [بيباكليق] بېپەرۋالىق، ھېيىقماسلىق:
كېرەكدۇر بۇ ۋەرتە ئارا پاكلىق،
داغى قىلماسۇن ئەسلە بىباكلىق.
— ئا. نىزارى.
بىبەدىل [بى بديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، مىسلىسىز:
كى شالگەر ئىشىنى ئالىپ بىبەدىل،
تىرەنى سۇنۇچ بىرلە ئەيلەپ ياشىل.
— غەربى.

بىبەر [بى بر] (پ) مېۋىسىز، ھوسۇلسىز.
بىبەرلىك [بى برليك] مېۋىسىزلىك.
بىبەرگ [بى برگ] (پ) يوپۇرماقسىز، بەرگسىز؛ مېۋىسىز:
ۋۇجۇدۇم گۈلىستانى بىبەرگدۇر،
بۇ ھەسرەت بىلە پەيكەرىم مەرگدۇر.
— ئا. نىزارى.
بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە، نادان:
تولا يىغلادى بىبەسەر ئولدى كۆز،
فىراق ئىچرە دايىم نەھىق ئولدى ئۆز.
— ئا. نىزارى.
بىبەقا [بى بقا] (پ + ئە) ئەبەدىي بولمىغان، ۋاقىتلىنچە، قىسقا، ئامانەت.
بىباھا [بى بها] (پ + ئە) باھاسى يوق، قىممەتلىك.
بىباھانە [بى بهانه] (پ) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، باھانىسىز.
بىبەھر [بى بهر] (پ) بەھرىسىز، پايدىسى يوق.
بىبۇنياد [بى بنياد] (پ) ئاساسسىز، تۈپسىز، ھۇلسىز:
دەمى مەھبۇبەسىز ئاشىق ھەياتسىز،
ئەگەر خىزىر ئېرسە بىبۇنياد ئولۇرلار.
— ئاتايى.
بىبى [بيبى، بى بى] (پ) خانىم، خوجايىن ئايال.
بىبىزائەت [بى بضاعت] (پ + ئە) مال ـ مۇلۇكسىز، بىساتسىز، كەمبەغەل.
بىبىم [بى بيم] (پ) قورقۇنچسىز، خەۋپسىز.
بىبىمۇ ۋەھىم — خەۋپ ـ خەتەرسىز.
بىپايان [بى پايان] (پ) چەكسىز، پايانسىز، ئاخىرى يوق.
بىپەدەر [بى پدر] (پ) ئاتىسىز:
گەر كىشى پىر سىزكى گويا بىپەدەر،
بىپەدەر كۆپ يۈرسە يول كۆرگەي خەتەر.
— خەراباتى.
بىپەرتەۋ [بى پر تو] (پ) نۇرسىز، شولىسىز، يالقۇزسىز.
بىپەرۋا [بى پروا] (پ) پەرۋاسى يوق، ئېتىبارسىز، بىغەم:
سەيدى بىپەرۋا يۈرۈر گەر شاھبازى بولماسە،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھىنىڭ ئايازى بولماسە.
بىپەيۇەند [بى پيوند] (پ) باغلىنىشسىز، بىرىكمىگەن،

ئۇلانمىغان.

بىپىر [بى پر] (پ) پىرسىز، رەھبەرسىز، يېتەكچىسىز.

بىتاب I [بى تاب] (پ) 1) بىتاقەت، بىئارام:
جەھان كارى بارىغە بىتاب ئولۇپ،
كى شاھى فەرىدۇنغە ھەمخاب ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.
2) كۈچسىز، دەرمانسىز:
قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەيكىم ئىشقى تىيرەڭگى،
جەھاندا بارمىدۇر مەندەك بەلا دەشتى ئارا قالغان.
— ئا. نىزارى.
بىتابۇ تەۋان — كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز.
3) كېسەل.

بىتاب II [بى تاب] (پ) 1) نۇرسىز، ھارارەتسىز. 2) تاۋلانمىغان، خام.

بىتابلىغ I [بى تابلىغ] كېسەللىك.

بىتابلىغ II [بى تابلىغ] نۇرسىزلىق، خىرەلىك، ھارارەتسىزلىك.

بىتاقەت [بى طاقت] (پ + ئە) سەۋرسىز، تاقەتسىز، بىئارام.

بىتەئەب [بى تعب] (پ + ئە) مۇشەققەتسىز، قىينالماستىن.

بىتەئەمەل [بى تامل] (پ + ئە) ئويلانماستىن، مۇلاھىزىسىز.

بىتەئەييۇن [بى تعين] پ + ئە) مۇئەييەن بولمىغان، ئېنىقسىز، بىتايىن.

بىتەخەللۇق [بى تخلق] (پ + ئە) خىلاپسىز، ئۆزگەرىشسىز، ئېنىق.

بىتەكەللۇف [بى تكلف] (پ + ئە) تەكەللۇپسىز، مۇشەققەتسىز.

بى تەمكىن [بى تەمكين] (پ + ئە) بىقارار، سەۋرسىز.

بىتەمىز [بى تميز] (پ) پاك بولمىغان، پاسكىنا، مەينەت:
ئۇچاسىدا بىر ژەندە بولغان لىباس،
كى ئول كەل دۇرۇر بىتەمىز بىقىياس.
— ئا. نىزارى.

بىتەھاشى [بى تحاشى] (پ + ئە) تارتىنماستىن، قورقماي:
چۇ ئول ئاستانەغە يېتىپ ئەردى باش،
كىرىپ ئۆي ئىچىگە كى ئول بىتەھاش.
— ئا. نىزارى.

بىتەھەررۇك [بى تحرك] (پ + ئە) ھەرىكەتسىز.

بىتەھەررۇك بولماق — قىمىرلىيالماس بولماق، ھەرىكەتسىز بولماق.

بىتەھەممۇل [بى تحمل] (پ + ئە) 1) كۆتۈرەلمەيدىغان، چىدامسىز، سەۋرسىز. 2) توختىماي، تىزدىن.

بىتەۋەققۇف [بى توقف] (پ + ئە) توختاپ تۇرماستىن.

بىتەۋەككۇل [بى توكل] (پ + ئە) تەۋەككۇلسىز، تەۋەككۇل قىلماستىن.

بىتەۋەھۇم [بى توهم] (پ + ئە) قورقۇنچسىز، ۋەھىمىگە چۈشمەي.

بىتەۋجىيە [بى توجيه] (پ + ئە) يۈزىنى بىر تەرەپكە بۇرىماسلىق، مەنىنى باشقىچە چۈشەندۈرەلمەسلىك.

بىتۇش [بى توش] (پ) مادارسىز، كۈچسىز.
بىتۇشو تاب — كۈچ ـ قۇۋۋەتسىز.

بىتۇشە [بى توشه] (پ) ئوزۇقسىز، تەمىناتسىز.

بىتەمەك [بيتمك] يازماق، پۈتمەك.

بىتىك [بيتيك] خەت، مەكتۇپ، نامە.

بىتىكچى [بيتيكجى] خەت يازغۇچى، كاتىپ، مىرزا.

بىج [بيج] ئەمچەك، كۆكس:
ئىككى قۇلاقى گۈلدە يايۇرماغدەك،
ئىككى بىجى سىنىدە قايماغدەك.
— زەللى.

بىجا [بى جا] (پ) نامۇۋاپىق، ئورۇنسىز.

بىجان [بجان] (پ) 1) جانسىز، ئۆلۈك:
لەئلى يادى بىر نەفەس كۆڭلۈمدە ئانىڭ بولماسا،
يۈز نەفەس سۈرسە مەسىھاداغى بىجاندۇر تەنىم.
— مەھزۇن.
2) كۆچمە: ئاجىز، نازۇك.
بىجان قىلماق — ئۆلتۈرمەك، جانسىزلاندۇرماق:
تۆمۈردىن يەنە ئوققا پەيكان قىلىپ،
ئەدۇ ـ خەيلىنى ئاندا بىجان قىلىپ.
— غەربى.

بىجامە [بى جامه] (پ) كىيىمسىز.

بىجەدەل [بى جدل] (پ + ئە) جاڭجالسىز، جېدەل قىلماي، تالاشماي.

بىجەزب [بى جذب] (ث + ئە) تارتىش قۇۋۋىتى يوق؛ يېقىمسىز.

بىجۇرم [بى جرم] (پ + ئە) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بىجۇرئەت [بى جرات] (پ + ئە) جۇرئەتسىز، قورقۇنچاق.

بىجىن [بجين] مايمۇن.

بىجىھەت [بى جهت] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئورۇنسىز.

بىچارە [بى چارە] (پ) چارىسىز، تەدبىرسىز، ئىلاجسىز.

بىچارەلىك [بى چارەلىك] چارىسىزلىك، ئىلاجسىزلىق:
چۈشاقنۇر بىلدى بۇ ئەۋژارەلىك،
كى ھىجران ئىلىكىدە بىچارەلىك.
— ئا. نىزارى.

بىخاب [بى خواب] (پ) ئۇيقۇسىز، ئويغاق:
مۇئەللىمغە تاپشۇردى ئاداب ئۇچۇن،
سەبەب قىلدى ھېكمەتدە بىخاب ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

بىخابۇ خور — ئۇيقۇسىز ۋە تاماقسىز:
تەشنەلەب باغرىم قىنىپ بىخابۇ خور خۇبنار ئولۇپ،
ۋەسلىك ئۈمىدى بىلە غەمدىن قۇرۇپ سارغارماغىم.
— گۈمنام.

بىخار [بى خار] (پ) تىكەنسىز:
گۈلى بىخار ئىدىم فەرخار ئىچىندە،
جەھاندا خار بولدۇم خار ئىچىندە.
— لۇتفى.

بىخاست [بى خواست] (پ) 1) توساتتىن، ئىختىيارسىز:
كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇتفى.

2) سورماستىن:
مۇخالىف سۆز بىلەن، ئەي قەۋلى ناراست،
مېنى سالدىك بۇ سەۋدا ئىچرە بىخاست.
— لۇتفى.

بىخانۇمان [بى خان ومان] (پ) 1) ئۆي ـ جايسىز، سەرسان ـ سەرگەردان:
مەجنۇن ئىزدەر لەيلىنى، پەرھاد شىرىننى تىلەر،
بۇلبۇلى بىخانۇمانغە گۈشەئى گۈلزار خۇب.
— قەلەندەر.

2) ۋەيران بولغان، سورۇلغان:
كېزىپ كۆچىلەر مېھمان ئىستەبان،
بۇزۇغ ئىچرە بىخانۇمان ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.

بىخەبەر [بى خبر] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى بولۇپ بىخەبەر،
تولا سۆز دېمەك ئەلگە سالماي نەزەر.
— غەربى.

بىخەتا [بى خطا] (پ + ئە) خاتاسىز، توغرا.

بىخەسارەت [بى خسارت] (پ + ئە) زىيانسىز، زەرەرسىز.

بىخەلەل [بى خلل] (پ + ئە) نۇقسانسىز، بېجىرىم، مۇستەھكەم:
فەراغەت تاپىپ بولدى ئاسۇدە ھال،
بولۇپ ئەيش ئارا بىخەلەل، بىمەلال.
— ئا. نىزارى.

بىخەۋف [بى خوف] (پ + ئە) خەۋپسىز، خەتەرسىز.

بىخەيال [بى خيال] (پ + ئە) خىيال قىلماستىن، ئويلىماستىن.

بىخۇد [بيخود] (پ) 1) ھوشسىز، ھوشىنى يوقاتقان:
ئول زەمان كۆردۈم يۈزۈڭنى ئەيلەدى ئىشقىلىك ئەسىر،
بۇ جەھەتتىن سەرۋىدەك بىخۇد گەھى ھوشيارمەن.
— موللا بىلال.

2) مەست:
ئىچىپ مەينى بىخۇد بولۇپ دەربەدەر،
چۇ دىلبەرنى ئىزدەپ قىلايمەن سەفەر.
— ئا. نىزارى.

بىخۇد ئولماق — ھوشىنى يوقاتماق، ھوشسىزلانماق:
تۇش بىلەن قۇش لەنگەرنگە يەتمىشىم،
بىخۇد ئولۇپ ھۇش ئىلىدىن كەتمىشىم.
— زەلىلى.

بىخۇدانە [بيخودانه] (پ) ھوشسىزلارچە.

بىخۇمار [بى خمار] (پ + ئە) خۇمارسىز.

بىخۇن [بى خون] (پ) قانسىز؛ رەڭگى تاتارغان:
يۈزۈندە بىلگۈلۈك فەررى فەرىدۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۇنگى بىخۇن.
— لۇتفى.

بىخىرەد [بى خرد] (پ) ئەقلسىز، ھوشسىز:
قوپالماي ئورۇندىن ئەقلىدىن بىخىرەد،
ئالىپ ئەقل ھوشىنى ئول سەرۋىقەد.
— ئا. نىزارى.

بىخىلاف [بى خلاف] (پ + ئە) خىلاپسىز، قارشىلىقسىز.

بىد [بيد] (پ) تال، تال دەرىخى:
چۇكسەم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،
كېلىپ لەرزىگە كۇھ ئاندا ئىكى بىد.
— ئا. نىزارى.

بىدى لەرزان — مەجنۇنتال:
بۇ باشىم ئايلاندۇرۇر ھەجرىلىك شامالى ھەر تەرەف،
گۈلشەنى ئىشقىدا قىلغان بىدى لەرزان سەنمۇسەن.
— گۈمنام.

بىداد [بيداد] (پ) جەبر — زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:

گەر مۇسۇلمانزادە بولساڭ ئەي مەھى نا مېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.
— قەلەندەر.

بىداد ئەيلەمەك — جەبر ـ زۇلۇم قىلماق.

بىدادفەن [بىيدادفن] (پ + ئە) جەبر ـ زۇلۇمغا ئۆگەنگەن.

بىدادگەر [بىيدادكر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم، جەبر سالغۇچى.

بىدادلىق [بىيدادلىق] زالىملىق:
قىلىپ ئىشق ئەھلىغە بىدادلىق،
زەمانى ئاڭا بەرمەيىن شادلىق.
— ئا. نىزارى.

بىدار [بىيدار] (پ) ئويغاق؛ هوشيار، سەگەك:
چۇ نەمرۇد جانىدىن بىزار بولغاي،
يارانلار ئۇيقۇدىن بىدار بولغاي.
— مۇھەممەد سادىق.

بىدار بولماق — 1) ئويغانماق، هوشيار بولماق:
چۇ گۇل ناز ئۇيقۇسىدىن بولدى بىدار،
كۆرەر بۇلبۇل قىلادۇر نالەئى زار.
— لۇتفى.

2) دائىمىي بولماق:
ماڭا بەخت بىدار بولدى نەسىب،
تۇمەن شۇكرى دىلبەرغە بولدۇم قەرىب.
— ئا. نىزارى.

بىدارلىغ [بىيدارلىغ] ئويغاقلىق، هوشيارلىق.

بىداۋ [بىيداو] چاپقۇر ئات:
مۇرەسسە قىلغان ئەتلەس ئۇلۇغ ئەۋلەر،
پەرى ئەگلىك سىلىق بويلۇق بىداۋلەر.
— لۇتفى.

بىدايەت [بدايت] (ئە) باشلىنىش، ئىپتىدا، ئاۋۋال:
ئەيب ئەتمەگىنز جەفادىن ئەگەر ئىگرەسە كۆڭۈل،
مەئلۇم ئەمەس مۇرىدقا بۇ هالەت بىدايەتى.
— سەككاكى.

بىدئەت [بدعت] (ئە) 1) يېڭى پەيدا بولغان ئادەت:
مبنى قويمادى باققالى هەر قايان،
بولۇپ فېئلى بىدئەتكە تۇرلۇك زىيان.
— ئا. نىزارى.

2) دىنغا خىلاپ يېڭىلىق ۋە كېيىن قوشۇلغان، ئۆرپ ـ ئادەت:
شەرىئەتكە مۇنكىر بولغان بىدئەتلىرى،
كۆزگە ئىلماي مۇبتەدىئلەر قاچار بولغاي.
— ئەھمەت يەسەۋى.

بىدەرەك [بى درنگ] (پ) تېز، دەرھال، توختاۋسىز:
چۇمۇشكىن ساچىم بولدى كاپۇررەك،
بۇگۈن ـ ئەرتە يەتسە قەزا بىدەرەك.
— ئا. نىزارى.

بىدەرد [بى درد] 1) دەردسىز، ئاغرىقى يوق. 2) ئىشقسىز، مۇھەببەتسىز.

بىدەرمان [بى درمان] (پ) كۇچسىز، قۇۋۋەتسىز.

بىدەريغ [بى دريغ] (پ) 1) ئايىماستىن، شەپقەتسىز، قورقماستىن:
مەلىكە قويۇپ ئالدى ئىلكىگە تىغ،
كېسەي يارنىڭ باشىنى بىدەريغ.
— ئا. نىزارى.

2) ئويلىماستىن:
بۇ سائەتتە سابىت ئالىپ قولغە تىغ،
ئۆزۈمگە ئۇرارمەن دېدى بىدەريغ.
— ئا. نىزارى.

بىدەست [بى دەست] (پ) قولسىز.
بىدەستۇ پاي — قول ـ ئاياغسىز.

بىدەۋا [بى دوا] (پ + ئە) داۋاسى يوق، ئىلاجى يوق، چارىسىز:
ئوشۇل كۇندىن ساڭا بەردىم كۆڭۈلنى، ئەي پەرى ـ پەيكەر،
مۇنىڭدەك يوقتۇرۇر بىلدىمكى دەردى بىدەۋا ھەرگىز.
— قەلەندەر.

بىدرۇد [بدرود] (پ) ۋىدالىشىش، تاشلاپ كېتىش:
دېدىم: مەھۇشا، ئىشقىڭ ئەتتى خەراب،
كى بىدرۇدغە قويمادى ئىزتىراب.
— ئا. نىزارى.

بىدرۇد ئەتمەك — ۋىدالاشماق:
كى بىدرۇد ئېتىپ قالدىلار جايىدا،
كۆڭۈلنى ئالىپ قالدى مەئۇايىدا.
— ئا. نىزارى.

بىدرەم [بى درم] (پ) پۇلسىز، يوقسۇل:
قىچقۇرۇرسەن سىيمۇ زەرلىكلەرنى كۆرسەڭ قاشىڭدە،
زەررە ياد ئەتمەي بىلالنى بەلكى بىلدىڭ بىدرەم.
— موللا بىلال.

بىدىل [بى دل] (پ) 1) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى يېرىم:
دېدى: ئەي نىگارا، خەبەردار بول،
كى بىچارە بىدىلغا دىلدار بول.
— ئا. نىزارى.

2) مەپتۇن، مەھلىيا:
كېچە قايغۇدىن ئەسرۇ بىدىل ئىدى،
تۇشى كۆردى پەرى بۇ نۇكتە ئىدى.
— ئا. نىزارى.

3) دەردلىك ئاشىق:
توشۇپ بەردى ئالدىن ھەمۇل ئاتنى،
ئوقۇر ئېردى بىدىل بۇ ئەبياتنى.
— ئا. نىزارى.

بىدىماغ [بى دماغ] (پ) روھى چۈشكۈن، سۈلغۇن، ھەسرەتلىك:
كى ناز ئەھلىدەك كىم ئۇزاتىپ ئاياغ،
قىلۇر ئاشىقنى ئەجەب بىدماغ.
— ئا. نىزارى.

بىدىن [بى دين] (پ + ئە) دىنسىز، غەيرىي دىن.

بىدىيانەت [بى ديانت] (پ + ئە) ۋىجدانسىز، ئىنساپسىز، نومۇسسىز.

بىر [بر] (ئە) ياخشىلىق.
بىررۇ ئەھسان — ياخشىلىق ۋە سېخىيلىق.

بىراھ [بيراه] (پ) يولسىز؛ ئاداشقان، يولدىن ئازغان:
قويغىن ئۇشۇل دەئۋىنى بىراھنى،
مات قىلايىن سەن كەبى يۈز شاھنى.
— ئەھمەدى.
بىراھ بەيدا — يولسىز چۆل، يولى يوق دەشت:
نەچە يىلدۇر ئول مېنىڭ جانىمغە قەست ئەيلەر، مۇدام،
شەمشەرى ھەجرى ئىلە بىراھ بەيدا قىلدى ئىشق.
— سەدائى.

بىراۋ [براو] باشقا بىر كىشى، كىمدۇر:
بىراۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

بىرەتە [بيرته]بىرەر، بىر دانە، بەزدە:
بىرەتە كېمىلەرنى چاپقابان يىل،
يوۋار ئەردى زۇھەل ئۆز يۈرتىدىن ئىل.
— لۇتفى.

بىرەنج [بى رنج] (پ) مۇشەققەتسىز، ئىلەمسىز؛ جاپا چەكمەي:
كۆڭۈل گەنجىنە ئانچە بار ئىدى گەنج،
كى قىلغاي ئەردى يىللار سەرف بىرەنج.
— لۇتفى.

بىرەھىم [بى رحم] (پ + ئە) شەپقەتسىز، رەھىمسىز:
سەلابەت بىرلە ئول بىرەھىم كافىر،
ئالارنىڭ شەرھى ھالىن سوردى بىر ـ بىر.
— لۇتفى.

بىرلە [بيرله] بىللە، بىلەن:
ئول ئاندىن نالەلەر بىرلە خىرامان،
بۇ ھەم مۇندىن فىراق ئوتىنىدە بەريان.
— لۇتفى.

بىرلەھزە [بيرلحظه] بىردەم، بىرمۇددەت، قىسقا بىر ۋاقىت:
ئەي بېگىم، ئىيد بولدى كەل، بىرلەھزە سەيران قىلغالى،
ئىيدگاھ خەلقىن مېنىڭدەك جۈملە ھەيران قىلغالى.
— ئاتايى.

بىشەرم [بى شرم] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، نومۇسسىز:
بىشەرمۇ ھەيا — ئار ـ نومۇسسىز:
بىھەمدۇللاھ، كىشى بىلمەس سەداينى قايسى مەزھەبتە،
كۆرۈپ بۇ زاھىرىمنى تۇرفە بىشەرمۇ ھەيا دەرلەر.
— سەدائى.

بىشەۋەر [بيشەور] (پ) جاڭگالدا ئۆسكەن، ياۋايى.

بىشۇمار [بيشمار] (پ) ھېسابسىز، سان ـ ساناقسىز، كۆپ:
بار ئەردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.

بىشۇمارە [بيشماره] (پ) «بىشۇمار» غا قارالسۇن.

بىشىكەب [بى شكب] (پ) سەۋرسىز، تاقەتسىز، سارسىم:
دېدىكىم: *كۆتەر باشىڭ ئەي غەم نەسىب،*
بەيان ئەيلە ھالىڭ ماڭا بىشكىب.
— ئا. نىزارى.

بىغايەت [بى غايت] (پ + ئە) چەكسىز، تۈگىمەس:
قاتار كىرپىكى ئوق، قاشى ئەردى يا،
كۆزى جادۇ، ساچى بىغايەت قارا.
— ئا. نىزارى.

بىغەش [بى غش] (پ + ئە) پاكىز، تازا، باشقا نەرسىلەر ئارىلاشمىغان:
خۇمار ئالۇدە مەن لۇتفى ئەيلەگىل، ئەي دىلبەرى رەئنا،
تەرەھھۇم قىل يەنا كەلتۇر ماڭا سەن بادەئى بىغەش.
— سەدائى.

بىغەم [بى غم] (پ + ئە) غەمسىز، ئەندىشىسىز، دەردسىز.
— بىغەمۇغەش غەم ـ ئەندىشىسىز:
يېتىشتىلەر ھەرەمغە بىغەمۇغەش.
— لۇتفى.

بىغەۋس [بى غوص] (پ + ئە) سۈغا شۇڭغۇماستىن، شۇڭغۇماي.

بىغەۋسۇ غەۋۋاس— غەۋۋاس سۈ ئاستىغا چۈشمەستىنلا:
ئوغان تەقدىردىن بىغەۋسۇ غەۋۋاس،
تېڭىزدە تاپتىلار بىر گەۋھەرى خاس.
— لۇتفى.

بىغۇبار [بى غبار] (پ) چاڭ ـ توزانسىز؛ كىرسىز.

بىقائىدە [بى قاعده] (پ + ئە) قائىدىسىز، تەرتىپسىز، قائىدە ئۇقمايدىغان:
ئول شۇخى شەكەر غەبغەب كۆرمەغۇ ئىدى مەكتەپ،
بىقائىدە زۇر يارەب، ھەر نەۋئى كەلام ئەتتى.
— ناقىس.

بىقەرار [بى قرار] (پ + ئە) 1) قارارسىز؛ بىئارام، تۇرالمايدىغان:
كېلىپ كۆلبەسىگە بولۇپ بىقەرار،
بولۇپ يانە كۆرمەك ئۇچۇن ئىنتىزار.
— ئا. نىزارى.

2) بىتاقەت، ئىنتىزار:
سېنىڭ ئىشقىڭ ئوتىدەك بولماغايمەن بىقەرار ھەرگىز،
ئەگەر دەۋزەخ ئوتىدەك ئىچىمە يۇز مىڭ شەرەر بولغاي.
— قەلەندەر.

بىقەيد [بى قيد] (پ + ئە) باغلاقسىز، كىشەنسىز.

بىقۇسۇر [بى قصور] (پ + ئە) قۇسۇرسىز، نۇقسانسىز.

بىقىياس [بى قياس] (پ + ئە) چەكسىز، مۆلچەرلىگۈسىز:
ئاڭا كەيدۇرۇپ ئانچە فاخىر لىباس،
مەلاھەتتە ئانچە بولۇپ بىقىياس.
— ئا. نىزارى.

بىكام [بى كام] (پ) ئۈمىدسىز، مەھرۇم:
قىلىپ ئەسفلەرغە توقۇم خاسۇ ئام،
كى رەختىم بىلە ئەيلەدىم ھەم بىكام.
— غەربىي.

بىكەران [بيكران] (پ) چەكسىز، سان ـ ساناقسىز، پايانسىز:
كى لەشكەر ئاڭا بىمەدۇ بىكەران،
سىپاھىدىن ئاندىغ تۆتۈلغان جەھان.
— ئا. نىزارى.

بىكەس [بيكس] (پ) 1) ھېچكىمى يوق، يېگانە، يالغۇز:
ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۇرسە، خوپ كەس بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

2) ئىگىسىز، يېتىم، پېقىر:
بۇ بىكەس كېلىپ يانقالى ئالتە ئاي ـ
بولۇپدۇر، ئايا پىرى خاجە ساراي.
— ئا. نىزارى.

بىكەسۇ مىسكىن — يېتىم ـ مىسكىن:
غەرىبۇ بىكەسۇ مىسكىنمەن، ئەي جان،
غەرىبۇ ئاشقۇ غەمكىنمەن، ئەي جان.
— لۇتفى.

بىكەسلىك [بيكسليك] يالغۇزلۇق، تەنھالىق؛ غېرىبلىق، يېتىملىك:
شاھ زەربەفتى ۋەفاسىزدۇر تەرىقى فەقر تۇت،
تاپتى بىكەسلىك بىلە كۆڭلى بۇزۇلغان ئاندا سۇد.
— سەبۇرى.

بىكر [بكر] (ئە) قىز بالا، ئىپپەتلىك، پاك:
ئېيتىپ خاجە كۆڭلىدە كۆپ شۇكرلەر،
جەھاندا تاپىلغاي دەبان بىكرلەر.
— ئا. نىزارى.

بىكىن [بيكين] ... دەك، كەبى؛ ... مىكىن:
ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۈمىز غەمناك ئېرۇر،
گۈل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئىلىندىن چاك ئېرۇر.
— لۇتفى.

بىگانە [بيكانه] (پ) 1) يات كىشى، ناتونۇش:
چىلتەن ئىدى جەنانە، بامۇ ھەمراھ ـ ھەمخانە،
يولۇقتىمۇ بىگانە، يولىڭىزدە دېدىيا.
— مولا مۇھەممەت نىيازى.

2) ئايرىلغان، ئازغان، نادان:
گەرچە شەرىئەتتە چۇ بىگانە مەن،
ئەھلى تەرىقەت بىلە ھەمخانە مەن.
— ئەھمەدى.

3) باشقا يۇرتلۇق، چەت ئەللىك:
قالۇر، ئاكىم، تەخت بىگانەگە،
خەلەق بىزدە يوق قالغۇسى يىگانە.

بىرۇبار [بيروبار] يەككە ـ يېگانە، دائىمىي:
خۇش قۇدرەتلىك پەرۋەردىگار بىرۇبارىم،
قولۇم تۇتۇپ يولغا سالغىل ئەنتەلھادى.
— سەبۇرى.

بىرئايەت [بى رعايت] (پ + ئە) ئەندىشىسىز؛ ئېھتىياتسىز؛ رىئايە قىلماسلىق.

بىرىلمەمىش [برلمايش] بېرىلمىگەن، بېرىلمىگۈدەك:
زېھى سەئادەت ئېرۇر سائەتى خەيالى غەمىن،

بىرلىمەمىش ئانى كەۋنەين خوشلۇغىغە ئىۋەر.
— سەبۇرى.

بىرىنج I [برنج] (پ) گۈرۈچ:
ئۈنچ نەرخىدىن بىرىنج قىممىتى بىس بەستدۇرۇر،
گەرچە يوق مۇندىن مۇكەررەمراق نېمەرسە دان ئارا.
— ناقىس.

بىرىنج II [برنج] (پ) مىس ۋە قوغۇشۇننىڭ ئارىلاشمىسى، برونزا:
يەنە نۇقرە تىللا بىرىنىج شەمىئىدان،
ياقىپدۇر ئانى بارچە بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

بىرىنجىنە [برنجينه] (پ) سېرىق مىس؛ برونزدىن ياسالغان؛ كۆچمە: سارغىيىش.

بىريا [بى ريا] (پ + ئە) راستلىق بىلەن، قىلچىمۇ ساختا قىلماستىن:
تەرەھەۋەم قىلىپ بىزگە قىلغىل دۇئا،
دۇئانى ماڭا ئەيلەگىل بىريا.
— ئا. نىزارى.

بىريان [بريان] (پ) كۆيۈپ قورۇلغان، كاۋاپ بولغان؛ كاۋاپ:
قېرىغە ئىچى كۆيىدى رەھىم ئەيلەبان،
ئىكى مۇرغى بىر يان بېرىپ نەچچە نان.
— ئا. نىزارى.

بىريان ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك، كاۋاپ قىلماق:
مەقسەدىڭ نېدۇر سېنىڭ ئەي مەھۋش ساھىبجەمال،
يۈرەكسمنى قان ھەم سىنەمنى بىريان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

بىريان قىلماق — كۆيدۈرمەك، ئۆرتەندۈرمەك:
ئوتلۇق كۆزۈڭ ئالىنده كۆپ بىريان قىلدىم جانۇدىل،
ئۇسرۇك ئول كافىر نەدىن مەيل ئەتمەدىلەر يانمە.
— سەككاكى.

باغرى بىريان — يۇرىكى كاۋاپ، ئۆرتەنگەن:
بىخۇد بولۇپ يۈرۈر بولغاي مەستۇ ھەيران،
ئەللاھ، دەيۇ كۆزده ياشى باغرى بىريان.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بىزائەت [بضاعت] (ئە) مال ـ مۈلۈك، ئەسۋاب، سەرمايە:
بۇ نېچۈك ئەلەمدۇر، ئەي يار، كۆرەردۇر يۈزۈڭنى ئەغيار،
مېنى سورغالى قىلىپ ئار كۆرەر سەنمۇ بىزائەت.
— مولا بىلال.

بىزار [بى زار] (پ) پەريادسىز، زارلىمايى.

بىزەبان [بى زبان] (پ) تىلسىز، گاچا.

بىزەرەر [بى ضرر] (پ + ئە) زەرەرسىز، زىيانسىز.

بىزەۋال [بى زوال] (پ + ئە) يوق بولماس، دائىمى.

بىساط [بساط] (ئە) پالاس، گىلەم؛ يەرگە سېلىنغان نەرسە:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بورىيا،
قومۇشتىن بىساط ئەيلەدى خەلقتارا.
— غەربى.

ئالەم بىساتى — يەر يۈزى.

بىسەئادەت [بى سعادت] (پ + ئە) ساۋادەتسىز، بەختسىز، ئىقبالسىز.

بىسەبات [بى ثبات] (پ + ئە) قارارسىز، تۇراقسىز؛ ئۆتكۈنچى:
مەگەر ئەللىك ئۈچ تەن قالىبدۇر ھەيات،
بەقاسىز جاھاننىڭ ئىشى بىسەبات.
— ئا. نىزارى.

بىسەبەب [بى سبب] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز.

بىسەبر [بى صبر] (پ + ئە) سەۋرسىز، بىتاقەت، چىدىغۇسىز:
نەچە بىسەبر سەن قىلمە تەكەللۇم ئىشقىدىن ھەرگىز،
كىشىكىم بۇلھەۋەسدۇر مەھز ئەسرار ئېتىپ بولماس.
— گۈمنام.

بىسەبرۇ تەھەممۇل — سەۋر ـ تاقەتسىز:
چۇ ئول ھالەت بىلە كۆردى ئانى گۈل،
يېرىندىن قوپتى بىسەبرۇ تەھەممۇل.
— لۇتفى.

بىسەد [بى صد] (پ) يۇز ئەمەس، تالاي، نۇرغۇن:
مەلىكەمگە لايىق مەتاۋ مۇندا بار،
بۇلەككە يۈگۈرمەك بىسەد زىنھار.
— ئا. نىزارى.

بىسەر [بى سر] (پ) باشسىز، بۇاش.
بىسەرۇ سامان — بىچارە، ھېچنەرسىسى يوق:
مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم كۆرگەن جەھاندا ئىشق ئارا،
بولسا بولغاي ماڭا ئوخشاش بىسەرۇ سامان ئەمەس.
— قەلەندەر.

بىسەرمايە [بى سرمايه] (پ) سەرمايىسىز، مەنبەسىز؛ قولى بوش.

بىسەرۇپا [بى سروپا] (پ) باش ـ ئاياغسىز؛ چارىسىز، تەمتىرىگەن:
يۈرۈپ نەچچە كۈن بىسەرۇپا بولۇپ،
ھەمە دەردۇ غەمگە مۇھەييا بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بستەر [بستر] (پ) ئورۇن ـ كۆرپە، توشەك، ياستۇق:
يېقىتتى مېنى بستەرى خابغە،
قويۇپ باشنى گۈمبەزدە مېھرابغە.
— ئا. نىزارى.

بسسەۋاب [بالصواب] (ئە) توغرىسى، ئېنىقى.
ۋەللاھۇ ئەئلەم بسسەۋاب — ئاللا توغرىسىنى ياخشىراق بىلگۈچىدۇر.

بسمىل [بسمل] (ئە) سويۇش، باش كېسىش؛ سويۇلغان.
بسمىل قۇش — بېشى كېسىلگەن قۇش:
ئەنا تىغىدا بسمىل قۇش كەبى ئەندۇھى دەۋراندىن،
تىنىمدا پېچتا بۇ جانىم ئىچرە ئىزتىراپ ئېردى.
— ناقىس.

بسمىل قىلماق — سويماق، ئۆلتۈرمەك:
ئوق ئاتىبان قولىغە ئىشكەل سالىپ،
داغى ئوق بىلە ئانى بسمىل قىلىپ،
— ئا. نىزارى.

نىم بسمىل — چالا بوغۇزلانغان:
ماتەمىدە نىم بسمىل قۇش كەبى باشىم ئورۇپ،
تىغلاماي نەيلەي مەنى بىچارە سەندىن شەھىدىم.
— مەھزۇن.

بسۇتۇن [بستون] (پ) پەرھات قازغان تاغنىڭ نامى:
نەمايان كۆرۈپ بسۇتۇن كۆھىنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھىنى.
— ئا. نىزارى.

بسيار [بسيار] (پ) كۆپ؛ مول:
دامەنەگى بېيىشدە بىر ساي ئىكەن،
مەددى قەد بسيار ئەجەب جاي ئىكەن.
— زەلىلى.

بش [بيش] (پ) كۆپ، ئارتۇق.

بشەبە [بى شبيه] (پ + ئە) ئوخشىمايدىغان، ئوخشاشلىقى يوق.

بگانەۋەش [بيگانەوش] (پ) بىگانە سۆيەت، يانقا ئوخشاش:
دەھرنىڭ بىگانەۋەش زالىغا بولما ئاشنا،
كىم سېنى تا ئاشنا ئەتتى ئۆزى بىگانە دۇر.
— سەبۇرى.

بگاە [بيگاه] (پ) ۋاقىتسىز.
گاھۇ بگاە — ئۆزلۈكسىز، ھەمىشە:
كېچە ـ كۈندۈز خەيالى بىرلە ھەمراھ،
ئىشى كۆچى بۇئەردى گاھۇ بگاە.
— لۇتفى.

بگەران [بى كران] (پ) چەكسىز، ھېسابسىز، كۆپ:
يىغىلسا ئەگەر لەشكەرى بگەران،
قۇتۇلماس بۇلاردىن قاچىپ ھېچقاچان.
— مۇللا شاكىر.

بگۇمان [بى گمان] (پ) گۇمانسىز، شۈبھىسىز، شەكسىز:
ھەزرەتى سۇلتان سۆزىدۇر بگۇمان،
قالدى گۇمان ئىچرە دېدىلەر گۇمان.
— زەلىلى.

بگۇناھ [بى گناه] (پ) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بلاد [بلاد] (ئە) [بىرلىكى: بەلەد] شەھەرلەر، مەملەكەت:
سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادىنى،
بلادىغە يەتكۈر بۇ دامادنى.
— ئا. نىزارى.

بلادى ئەزىم — ئۇلۇغ شەھەر، چوڭ مەملىكەت:
كى قۇستەنتەنىيە بلادى ئەزىم،
ئېرۇر ئاندا كۆپراقى نازۇ ـ نەشىم.
— ئا. نىزارى.

بلادى جەھان — دۇنيادىكى شەھەرلەر، ئاللەر:
سەمەرقەند بلادى جەھان سەيقەلى،
نە سەيقەلكى پەرتەۋقىشان مەشئەلى.
— ئا. نىزارى.

بلازەرۇر [بلاضرور] (ب) زۆرۇرىيەتسىز، كېرەكسىز.

بلە [بيله] بىلەن، بىللە:
بۇ كاسبغە مەۋجۇد ئىدى بىر ئوغۇل،
كى دەريا لەبىگە بىلە كەلدى ئول.
— ئا. نىزارى.

بلئەدەد [بالعدد] (ئە) سان بىلەن، رەقەم بىلەن:
چىراغىن ھۇرۇقىنكى ئەھلى خىرەد،
كى تارىخى سالىن دېمىش بلئەدەد.
— ئا. نىزارى.

بلئەكس [بالعكس] (ئە) ئەكسىچە.

بلئەين [بالعين] (ئە) كۆز بىلەن.

بلخاسسە [بالخاصه] (ئە) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بلخاسسىيە [بالخاصيه] (ئە) خاسىيەتى جەھەتتىن، ئالاھىدىلىكى بىلەن.

بلفېئل [بالفعل] (ئە) ئەمەلدە، ئەمەلىيەتتە، راستىن.

بلقۇۋۋە [بالقوه] (ئە) كۈچ بىلەن، كۈچىگە قاراپ.

بلقىس [بلقس] (ئە) سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن، ئۇنىڭغا تېپىشماقلارنى ئېيتقان ۋە ئۇنىڭ ھېكمەتـ

لىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغان سەبانىڭ ئايال پادىشاھى:
يا پەرى يا ھۇر ياردۇر يا بىلقىسى ئالى نەسەب،
يا ئۆيىدىن قىلدى ئول خۇرشىدى دەۋرانىم تۇلۇۋ.
— قەلەندەر.

بىلكۇل [بالكل] (ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن.

بىللاھ [بالله] (ئە) ئاللاغا قەسەمكى، خۇدا ھەققى:
ھېچكىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا سەرگەردان ئەمەس،
باشكىنەڭدىن ئۆرگۈلەي، بىللاھ سۆزۈم يالغان ئەمەس.
— قەلەندەر.

بىللاھكىم — خۇداغا قەسەم قىلمەنكى:
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئورما،
گەر ئەر بولساڭ مېنى بۇ غەمدە قويما.
— لۇتفى.

بىلمان [بيلمان] بىلمەيمەن:
قايسى بىر دەردىم بايان ئەيلەيكى قايسى كۆلفەتى،
بىلمان يا كەلمەگەي مۇنداق بىراۋغا مېھنەتى.
— مۇھەممەت سادىق.

بىلمەين [بيلماين] بىلمەي، بىلمەستىن:
ئاناسىغە يەتتىكى سۈرئەت بىلە،
ئۆزىن بىلمەين دەردۇ فۇرقەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

بىلھەقىقەت [بالحقيقت] (ئە) ھەقىقەتەن، راستتىن.

بىلھەم [بيل هم] شۇنى بىلگىنكى...

بىلئىتتىفاق [بالاتفاق] (ئە) ئىتتىپاقلىق بىلەن.

بىلىك [بيليك] ئىلىم، بىلىم:
كۆيمە بۇ سۆزگە چۇ بىلۈرسەن بىلىك،
باس يۈرەكىڭ، قارىنىڭغە قويغىن ئىلىك.
— ئەھمەدى.

بىم [بيم] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، ۋەھىمە:
بۇ خوشلۇقدىن كەتتى ئىككى ئىقلىم،
ئارادىن قوپتى خەۋفۇ قالمادى بىم.
— لۇتفى.

بىم ئەيلەمەك — قورقماق.
بىم سالماق — قورقۇتماق:
ئۆلۈم يادى كۆپ سالدى كۆڭلۈمگە بىم،
داغى جان بېرۈر خەۋفى دىلدا مۇقىم.
— غەربى.

بىمۇ ناكال — خەۋپ ـ خەتەر.
زىرى بىم — قورقۇنچ، ۋەھىمە ئاستىدا.
بېھەد ئەندازەئى بىم — چېكى بولمىغان قورقۇنچ، چەكسىز ۋەھىمە:
ئالدىمىزدا يەتتە ۋادىدۇر ئەزىم،
ھەر بىرىدە بېھەد ئەندازەئى بىم.
— سەبۇرى.

بىمار [بيمار] (پ) 1) ئاغرىق، كېسەل. 2) دەردكە مۇپتىلا ئاشىق:
كۆرىنۇر ئۇشبۇ جەھان سەنسىز ماڭا بەيتۇل خەزان،
ھەردەمى سەنسىز ئۆتۈپدۇر ئول دەمى بىمارمەن.
— موللا بىلال.

بىمانەند [بى مانند] (پ) ئوخشىشى تېپىلمايدىغان، تەڭداشسىز.

بىمايە [بى مايه] (پ) ھېچنەرسىسى يوق، سەرمايىسىز.

بىمەجال [بى مجال] (پ + ئە) كۈچسىز، ئىقتىدارسىز، ماجالى يوق:
باشىغا قويۇپ ئەردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ ناگلاج.
— موللا شاكىر.

بىمەدار [بى مدار] (پ + ئە) دەرمانسىز، ھالسىز:
كۆڭۈلنىڭ كارى يادلانماق، يۈرەكنىڭ پېتلى ئۆرتەنمەك،
بۇ ئىشلاردىن بىلىڭلار، بۇ زەئىف تەن بىمەدار بولماق.
— موللا بىلال.

بىمەدارا [بى مدارا] (پ + ئە) مۇرەسسەسىز، كېلىشىمسىز.

بىمەر [بيمر] (پ) ھېسابسىز، ئۆلچەپ بولمايدىغان.

بىمەرام [بى مرام] (پ) مەقسەتسىز؛ ئۇمىدسىز:
كى مەئشۇق ـ ئاشىق سۆزىدۇر تەمام،
كېتىپدۇر جەھاندىن بۇلار بىمەرام.
— ئا. نىزارى.

بىمەزە [بى مزه] (پ) تەمسىز، مەزىسى يوق؛ تۇتۇرۇقسىز.

بىمەغز [بى مغز] (پ + ئە) مېڭىسىز، ئەقىلسىز؛ مەنىسىز، مەنىسى يوق:
كى ئەي پۇرگۈئى بىمەغزى پەرىشان،
يەنە قايدىن كېتوردۇڭ ئۇشبۇ داستان.
— لۇتفى.

بىمەكان [بى مكان] (پ + ئە) ماكانسىز، جايسىز، ئورۇنسىز.

بىمەلال [بى ملال] (پ + ئە) مالال بولماي، ئەركىن، توسقۇنسىز.

بىمەلاھەت [بى ملاحت] (پ + ئە) كۆرۈمسىز، چىرايسىز.

بىمەنزىل [بى منزل] (پ + ئە) ماكانسىز، تۇرار

جايسىز.

بىمەھار [بىيمھار] (پ) يۈگەن، چۈلۈۋر:
ئۇچ كىشى گويا شۇتۇرى بىمەھار،
قوندۇق ئوشۇل كېچە باربان يەسار.
— زەلىلى.

بىمەھاسىل [بى محاصل] (پ + ئە) ئۈنۈمسىز، پايدىسىز.

بىمەھەل [بى محل] (پ + ئە) ۋاقتى، پەيتى ئۆتكەن؛
پەردەئى جانىم ئىچىندە ئاسرار ئىدىم مېھرىنى،
بىمەھەل ئەغغانلىرىم قىلدى مېنىڭ سىررىمنى پاش.
— قەلەندەر.

بىمەئنا [بى معنى] (پ + ئە) مەنىسىز، مەزمۇنسىز.

بىمۇرۋۋەت [بى مروت] (پ + ئە) ھىممەتسىز، ئادەمگەرچىلىكى يوق.

بىنەسىب [بى نصيب] (پ + ئە) نېسىۋىسىز، بەھرەسىز، ھەسسىسى يوق:
رەقىب تەئنە قىلۇر بىزنى بىنەسىب دەپان،
جەفاسى بىزگە نې يەتمەس نەسىب ھەزرەتىدە.
— ئاتايى.

بىنەفشە [بنفشە] (پ) 1) بىنەپشەرەڭ. 2) شۇ رەڭدە ئېچىلىدىغان خۇش پۇراق گۈل.

بىنەفئ [بى نفع] (پ + ئە) پايدىسىز، مەنپەئەتسىز.

بىنەماز [بى نماز] نامازسىز، نامار ئوقۇتمەيدىغان:
دەۋرەخ ئايتۇر مەن ئارتۇق، بىنەمازلار مەندە بار،
بىنەمازلار بويندا يىلان بىلەن چايان بار.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بىنەمەڭ [بى نمك] (پ) تۇزسىز، مەززىسىز:
نەلەر كەلتۇرۇپ باشىغە بۇ فەلەك،
قىلىپ ئەيشىنى زۇلم ئىلە بىنەمەك.
— ئا. نىزارى.

بىنەۋا [بى نوا] (پ) 1) پېقىر، يوقسۇل، كەمبەغەل:
غەربىۋ بىنەۋا، ئاجىز قولۇڭغا رەھىم قىل، يا رەب،
ئۈمىد تۇتتۇم دۇئالاردىن مەنۇ بىپارەئى زارى.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.
2) بەھرىسىز، مەھرۇم، بىچارە:
تاپىپ بەھر بىزدىنكى شاھۇ، گەدا،
نەۋا تاپقۇسىدۇركى ھەر بىنەۋا.
— غەربىي.

بىنەۋالىغ [بى نواليغ] بىچارىلىك، مەرھۇملۇق:
ئەتەي پەيمانەدىن ئەۋۋارە بولدۇڭ دەرسەن، ئەي ناسىھ،
فەنا دەيردە قىلغان بىنەۋالىغدۇر نەۋا بىزگە.
— مەھزۇن.

بىنەۋم [بى نوم] (پ + ئە) ئۇيقۇسىز:
ئۆزى پەنج ۋەقت دائىما سەۋم ئىدى،
كېچىلەردە بىدارۇ بىنەۋم ئىدى.
— موللا شاكىر.

بىنىھايەت [بى نهايت] (پ + ئە) چەكسىز، ئاياغلاشمىغان، پايانى يوق:
قامۇق ئالەمدە ئەدلۇ دادى مەشھۇر،
چىرىگى بىنىھايەت مۈلكى مەئمۇر.
— لۇتفى.

بىنىياز [بى نياز] (پ) بىھاجەت؛ ئېھتىياجسىز:
كى دۇنيا ئىشىدىن ئىدى بىنىياز،
قىلىبان نىياز ئەھلىنى سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

بىنىيام [بى نيام] (پ + ئە) ئۇخلىماي، ئۇيقۇسىز:
شاھ پەرزەندى تۇغقان زات «نەسىبى» دەپ قويدى ئات،
كېچە ـ كۈندۈز بىنىيام دۇئا قىلۇر ئەردىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

بىھا [بها] (پ) «بېھە» گە قارالسۇن.

بىھار [بحار] (ئە) [بىرلىكى: بەھر] دېڭىزلار:
گەھى كۆزۈمدىن ئاقار ياشۇ گاھ لەئل تامار،
بىھارۇ كان ھاسىلىدۇر ئانىڭ ئاقار ـ تامارى.
— سەككاكى.

بىھازا [بهذا] (ئە) بۇنىڭ بىلەن.

بىھازەلقىياس [بهذاالقياس] (ئە) بۇ مۇلچەر بىلەن، بۇ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بۇ قىياسچە:
ئەرۇر چۈن تەفاۋۇت بىلە ئول ئەساس،
ئەسافىلغە تەگرۇ بىھازەلقىياس.
— ئا. نىزارى.

بىھاسىل [بى حاصل] (پ + ئە) پايدىسىز، نەتىجىسىز، مېۋىسىز:
نېچۈك سەن بۇ ئۆزۈن يول ئەمگەكسىنىدىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل ئىلىنىدىن.
— لۇتفى.

بىھال [بى حال] (پ + ئە) ھالسىز، مادارسىز، زەئىپ؛ مەيۈس:
بۇلار ئىلغادى ياخشى ئەجناسىنى،
كى بىھال ئېتىپ بىرنەچە ناسىنى.
— ئا. نىزارى.
كى ئالتۇن كۆمۈش ئاندا بىھەد ئىكەن،
كى لەئلۇ جەۋاھىر، زۇمۇرەد ئىكەن.
— ئا. نىزارى.
2) ئىنتايىن، ناھايىتى، غايەت:

كى ئەتراپىدا غار بەھد تولا،
مۇئەييەن ئەمەس پىر يانقان خىلا.
— ئا. نىزارى.

بەھەددۇ بىگەران — ھەددى ـ ھېسابسىز، سان ـ ساناق-سىز:
كى لەشكەر ئاڭا بەھەددۇ بىگەران،
سىپاھىدىن ئاندىغ تۆتۈلغان جەھان.
— ئا. نىزارى.

بەھەددۇ غايەت — چېكى ۋە ئاخىرى يوق، چەكسىز.
بەھەددۇ قىياس — چەكسىز ۋە تەڭسىز:
مەن قەبرى قۇلدىن ئەگەر سەن ئار قىلساڭ تالڭ ئەمەس،
باردۇر ياش قۇللار ساڭا ئالەمدە بەھەددۇ قىياس.
— قەلەندەر.

بەھەددۇ ھېساب — ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز:
قىلدىڭىز جەبرۇ جەفا جانىمغە بەھەددۇ ھېساب،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان قىلدىڭىز.
— لۇتفى.

بەھەد بەئىد — ناھايىتى يىراق:
سىز تۇشۇپ ئول شاھدىن بەھەد بەئىد،
ئول ياۋۇقراق سىزگە مەن ھەبلىل ۋەددى.
— نەۋائى.

بەھەمدەم [بى ھەمدەم] (پ) ھەمدەمسىز، ئۇلپەتسىز.
بەھەمدىكە [بحمدك] (ئە) ماڭا ھەمدۇ (ئاللاغا ئېيتىلىدۇ)، شان ـ شەرىپىڭ بىلەن.
بەھەمدىللاھ [بحمدالله] (ئە) خۇداغا شۈكۈر:
بەھەمدىللاھكى، بولدى مۇنەۋۋەر كۆزۈم،
تۇرۇپ ئاڭلادى يار ئەندەك سۆزۈم.
— ئا. نىزارى.

بەھەمىيەت [بى حميت] (پ + ئە) 1) غەيرەتسىز، بوشاڭ، سۇس:
نەدۇر ئەي بەھەمىيەتلەر بۇ ھەيرەت،
ئەر ئوغلىغە كېرەكتۇر بولسا غەيرەت.
— لۇتفى.

2) پەزىلەتسىز، نومۇسسىز.

بەھەنگام [بى ھنكام] (پ) ۋاقىتسىز، پەيتسىز.
بەھەيا [بى حيا] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، ئار ـ نومۇسسىز:
ئۆتەر بىر ـ بىر باسىپ شۇم بەھەيالەر ۋەھشەتى بىرلە،
كۆرەلمەيكىم قالۇرلار شۇرۇ ـ شەر ئاھىستە ـ ئاھىستە.
— نەۋبەتى.

بەھۇدە [بى ھوده] (پ) 1) نەتىجىسىز، پايدىسىز:
بىلدىم ئەھدى يوقتۇرۇر مەيلىڭ ماڭا ئەي پۇرجەفا،
بەھۇدە كۆيمەك ساڭا بۇ داغى ھىجرانىم نەسۇد.
— قەلەندەر.

2) بىكاردىن، بولار ـ بولماس:
ئۆيى فەلان يەردە ۋەلىي بارماغىل،
بەھۇدە بۇ يولدا يۈرۈپ ھارماغىل.
— زەللى.

بەھـۇزۇر [بى حضور] (پ + ئە) بىئارام، ھالاۋەتسىز.

بەھۇش [بى هوش] (پ) ھوشسىز، ئۆزىدىن كەتكەن، بىتاب:
تەھەمۇل قىلىپ سۆزدە خاموش بول،
كى خاموش بولۇپ بەلكى بەھۇش بول.
— غەربى.

بەھۇكمى [بحكم] (ئە) ھۆكۈم قىلىشى بىلەن، ھۆكمى بىلەن.
بەھۇكمى لىللاھ — خۇدانىڭ ھۆكمى بىلەن:
شەھى مىرزەبانكىم، بەھۇكمى لىللاھ،
كى مەسئۇدى قىلدى ئۆز ئورنىدا شاھ.
— ن. زىيائى.

بەھى I [بهى] (پ) 1) بەھى (مېۋە نامى):
يۇزۇمدىن تىغى ھەجرىڭ زەخمى ھەر ساڭى ئېرۇر، نې ۋەجھ،
بەھىنى تىغ بىلەن چۇن قەتل قىلماي رەسمى ئەمەس ئەسلا.
— نەۋائى.

2) سېرىق رەڭ؛ سارغايغان چىراي:
بەھى رەڭگىدەڭ ئولمىش دەردى ھەجرىڭدىن ماڭا سىما،
دىماغىم ئىچرە ھەربىر تۇخمى يەڭلىغ دانەئى سەۋدا.
— نەۋائى.

بەھى II [بهى] (پ) ياخشىلىق، ساغلاملىق:
ئاڭا يىغلار ئېردى سەرەندىب شەھى،
ئاناسىنىڭ ئولغان ئىدى چوڭ بەھى.
— ئا. نىزارى.

بەھىجاب [بى حجاب] (پ + ئە) پەردىسىز، ئوۋۇق؛ يالىڭاچ:
ۋەزىر كىردى شاھ قاشىغە بەھىجاب،
دۇئالار ئەدا ئەيلەدى بەھىساب.
— ئا. نىزارى.

بەھىراس [بى حراس] (پ) قورقماس، يۈرەكلىك؛ قورقماستىن.
بەھىس [بى حس] (پ + ئە) ھېسسىياتسىز؛ رەھىمسىز.
بەھىشت [بهشت] (پ) جەننەت؛ ئەڭ گۈزەل باغ:
ماڭا بەھىشتى ۋىسالىڭ ئەمەستۇرۇر مۇمكىن،
قاچانغىچە چىكەيىن ھەجر دەۋزەخىدە ئەزاب.
— مەھزۇن.

بىھەشت ئاسا — جەننەت كەبى.
بىھەشت ئەدن — مەڭگۈ ياشاپ قالىدىغان جەننەت.
بىھەشتى جاۋىدان — ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك جەننەت:
كۆرمەگەي ھەرگىز بىھەشتى جاۋىداندا گۈل يۈزىن،
كىم يۈزى گۈل، كۆزى ئوتلۇغ، خارى مىژگاندىن كېچەر.
— گۈمنام.

بىھەل [بحل] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، رازى بولۇش:
بۇ قەۋمى قېرىنداش، ئىگىچە ـ سىڭىل،
رىزالىق ئالىسپ بىر ـ بىرىدىن بىھەل.
— مۇللا شاكىر.

بىھەل بولماق — رازى بولماق، بېغىشلىماق:
دوستلار، بىھەل بولۇڭلار بىز بارۇرمىز ئەلۋىداۋ،
شەھرى ئۇقباغە سەفەر ئەيلەپ بارۇرمىز ئەلۋىداۋ.
— نەۋبەتى.

بىھەل قىلماق — كەچۈرۈڭ، ئەپۇ قىلماق:
تۆكسە قانىم كۆزلەرىڭ، قىلدىم بىھەل، تۆكسۇن رەۋان،
كىم قاچان تاپقاي يەنە سەككاكى بۇ نەۋ قاننى.
— سەككاكى.

بىۋە [بيۋه] (پ) تۇل، يالغۇز ياشايدىغان ئايال:
دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بىۋە خاتۇنلار يېيىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

بىۋەجە [بى وجه] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، ئورۇنسىز.
بىۋەزن [بى وزن] (پ + ئە) ۋەزنى يوق، يەڭگىل؛ قەدىر ـ قىممەتسىز.
بىۋەفا [بى وفا] (پ + ئە) ۋاپاسىز؛ رەھىمسىز.
بىۋەھەم [بى وهم] (پ + ئە) ۋەھىمسىز، قورقۇنچسىز.
بىۋۇجۇد [بى وجود] (پ + ئە) ۋۇجۇدقا كەلمىگەن، پەيدا بولمىغان. گەۋدىلەنمىگەن:
قەرى ھەم بىۋۇجۇد ئەردىيۇ مۇھتاج،
تويا ئاش كۆرمەگەن ئاچۇ يالاڭئاج.
— لۇتفى.

بىۋۇقۇف [بى وقوف] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز.
بىۋۇھۇم [بى وهوم] (پ + ئە) «بىۋەھەم» گە قارالسۇن.
گۈلۈ غۇنچە تۆتسە ئۆزىن بىۋۇھۇم،
بەناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.
— ئا. نىزارى.

بىئېتىبار [بى اعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، تىلغا ئېلىنمايدىغان:
ئەجەب زىرە نازۇك ھۇنەر بىزدە بار،
ھۇنەر بىزدەدۇر ئۆزگە بىئېتىبار.
— غەربى.

بىئېتىدال [بى اعتدال] (پ + ئە) مۇتىدىل ئەمەس، نورمال بولمىغان، تەرتىپسىز.
بىئېتىماد [بى اعتماد] (پ + ئە) ئىشەنچسىز، تايانچسىز:
بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېتىقاد،
بۇ تۆتگان خۇنرىزى بىئېتىماد.
— موللا شاكىر.

بىئېتىنا [بى اعتنى] (پ + ئە) ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، كۆڭۈل بۆلمەيدىغان، دەققەت قىلماي.
بىئىبا [بى ابا] (پ) 1) تارتىنماي، ئۇيالماي:
بۇچاڭدىن چىقىپ نەچچە تۇرلۇك سەدا،
بۇ مەنچىلار كۆپ يىغلاشىپ بىئىبا.
— موللا شاكىر.
2) تارتىنمايدىغان، ئۇيالمايدىغان.
بىئىجتىناب [بى اجتناب] (پ + ئە) قاچمايدىغان، چەتلەشمەيدىغان، ئۇيالمايدىغان.
بىئىدراك [بى ادراك] (پ + ئە) ئاڭسىز، پەم ـ پاراسەتسىز؛ بىلىپ يەتمەي:
كى مەن تەۋرەنسەمۇ ئۇ يەردە تۇرماس،
ئەجەب بىغەمۇ بىئىدراكۇ بىجان.
— سەدائى.
بىئىستىتائەت [بى استطاعت] (پ + ئە) قۇدرەتسىز، كۈچسىز، زەئىپ.
بىئىشتىباھ [بى اشتباه] (پ + ئە) شۈبھىسىز، شەكسىز:
كى سەنسەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بىئىشتىباھ.
— ئا. نىزارى.
بىئىكراھ [بى اكراه] (پ + ئە) مەجبۇرسىز، زورلاشسىز.
بىئىنايەت [بى عنايت] (پ + ئە) رەھىمسىز، مەرھەمەتسىز.
بىئىنتىقال [بى انتقال] (پ + ئە) ئاجرالمايدىغان، كۆچمەيدىغان.
بىئىنتىھا [بى انتهى] (پ + ئە) ئاخىرى يوق، چەكسىز، كۆپ.
بىيارىد [بيارد] (پ) دوست بولماق:
جەنانەئى مەن بەمەن بىيارىد،

ۋىن مۇردە تەنىم بەئۇسپارىد.

— ئا. نىزارى.

بىيەقىن [بى يقين] (ئە) شۇبھىسىز، ئىنىق؛ جەزمەن:

ئايا، مۇسلىمى نەقدىنىك قىيمەتىن،
دېگىلى مەتائىنىك بارى بىيەقىن.

— ئا. نىزارى.

بىيەكبار [بيكبار] (پ) بىراقلا، بىر يولى؛ تېز:

جىلۇە سالىپ ئۆتتى بىيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.

— زەلىلى.

بىيىشە [بيشه] (پ) ئورمان، جاڭگال:

مۇسافەت يۇرۇپ كەلدى بىر بىيىشەگە،
تەرەددۇد بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.

— ئا. نىزارى.

بىيىك [بيىك] بۇيۇك، ئۇلۇغ، يۇكسەك:

بار ئەردىكى ھىندۇ دىيارىدا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپقان شەھى نىكخاھ.

— ئا. نىزارى.

بىيىك بارگاھ — كاتتا ۋە ئۇلۇغ ساراي، قەسىر:

چۇھىندۇ ئارا بار ئىدى پادشاھ،
كى ئۆز ۋەقتىدە ئول بىيىك بارگاھ.

— نىزارى.

پ

پا I [پا] (پ) «پاي» غا قارالغ:
خىرامىلىق چاغى لوتق ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

پا II [پا] (پ) تاب، تاقوت، قۇۋۋەت، ماغدۇر، قۇدرەت:
يوق ئېرىسە ئېرۇر بۇ قەۋى، ئول زەئىف،
ئاڭا ھېچ پا بىرلە ئېرمەس ھەرىف.
— نەۋايى.

پا بەرەھنە [پابرهنه] (پ) 1) يالاڭ ئاياغ. 2) كەمبەغەل:
پا بەرەھنە، باش يالاڭ، يىرتىپ ياقە، فەريات ئېتىپ،
تەلبەئى رەسۋا بولۇپ ھالى پەرىشانمۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

پابەرجا [پابرجا] (پ) بىر جايدا قىمىرلىماي تۇرىدىغان، مۇستەھكەم:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدىق ئەتۇارىندا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

پا بەست [پابست] (پ) «پا بەستە» گە قارالغ.

پا بەستە [پابسته] (پ) گىرىپتار بولغان، ئايىغى باغلانغان؛ تۇزاققا چۈشكەن، مۇپتىلا.

پا بەند [پابند] (پ) پۇتى باغلانغان؛ كىشەن، چۈشەك.

پا بەندان [پابندان] (پ) كېپىللىك قىلغۇچى، ھۆددىگە ئالغۇچى.

پا بۇس [پابوس] (پ) ئايىغىنى بۇسە قىلىش؛ ھۆرمەت، تەزىم.
پابۇس ئەتمەك — زىيارەت قىلماق.

پاپۇش [پاپوش] (پ) ئاياغ كىيىم، ئاياغ.

پاپۇش دۇزى [پاپوش دوزى] (پ) ئاياغ تىكىش، ئاياغ ياماش.

پاچە [پاچه] (پ) كىچىك پۇت؛ پاچاق.

پادار [پادار] (پ) «پايدار» غا قارالغ.

پاداش [پاداش] (پ) 1) بىر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان ھەق، بەدەل؛ مۇكاپات:
ئەگەر ئەيلەسە ئول ژەفادارلىق،
كى پاداشى بولمىش جەفاكارلىق.
— ئا. نىزارى.
2) ھەمراھ
پەلەكتىن نەلەر كەلدى بۇ باشىمە،
داغى ئىشق ئارا ئۇشبۇ پاداشىمە.
— ئا. نىزارى.

پاده [پاده] (پ) پادا، توپ.

پاده ـ پاده [پاده پاده] (پ) بىرنەچچە پادا، توپ ـ توپ.

پادەست [پادست] (پ) توختام، كېلىشىم.

پادزەھەر [پادزهر] (پ) زەھەرگە قارشى؛ زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا.

پادشا [پادشا] (پ) «پادشاھ» قا قارالغ:
بۇ ئەگەر دەرۋىش ئۆزى قىلسا گۈمان ئول پادشا،
يوق ئەجەب چۇن ئېككىسىدە يوق تۇرۇر ئەقلۇھەيا.
— نەۋايى.

پادشاھ [پادشاه] (پ) خان، شاھ، پادىشاھ:
خىرامان چىقسىپ تەختقە پادشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

پادشاھب [پادشاشب] (پ) كېچىسى شەھەر، بازارلارنى تەكشۈرگۈچى ئەمەلدار، پاششاپ:
سېرىغ ھىرىنى قىلدى پادشاھب،
كېچە ھېچكىم يامان ئىش قىلماسۇن دەپ.
— مەھزۇن.

پادشالىغ [پادشالیغ] پادىشاھلىق.

پادشاھانە [پادشاهانه] (پ) پادىشاھلارچە، دەبدەبىلىك.

پادشاھزادە [پادشاهزاده] (پ) پادىشاھنىڭ بالىسى، پادىشاھ ئەۋلادى.

پادشاھۋار [پادشاهوار] (پ) پادىشاھ كەبى، پادىشاھقا ئوخشاش.

پارە [پاره] (پ) 1) پارچە، بۆلەك:
ژە لېكىن تاپالماي ئاڭا چارەئى،
ئورۇپ يەرگە باغرىن قىلىپ پارەئى.
— ئا. نىزارى.

2) يانچىلغان، ئېزىلگەن:
جەبەلنىڭ يۈرىكىم بەسى يارەدۇر،
كى تىرناغى زەخمى بىلە پارەدۇر.
— ئا. نىزارى.

3) كىتابنىڭ بىر بابى، بۆلۈمى:
شەۋكەتى ھۈسنۈڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھاد ـ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.
— ئەرشى.

پارە ئەيلەمەك — پارچىلىماق، بۆلەك ـ بۆلەك قىلماق.
پارە بولماق — يانچىلماق.
پارە جىگەر — كۆڭلى ئېزىلگەن، كۆڭلى يېرىم:
دەبان: «كەلسە مۇندا ئۆگەر ئاشىقىم،
كۆزى ياشۇ پارە جىگەر ئاشىقىم.»
— ئا. نىزارى.

تەختە پارە — بىر پارچە تاختاي:
قالىپەنكى بىر تەختە پارە ئۆزە،
كى سۇ تاشلادى سەڭگىخارە ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

جىگەر پارە — سۆيۈملۈك؛ پەرزەنت:
جىگەر پارەسىدىن جۇدا بولدى ئول،
ئەلەم بىرلە ئاخىر فەنا بولدى ئول.
— ئا. نىزارى.

پارە ـ پارە [پارەپارە] (پ) پارچە ـ پارچە:
قىلىپ پارە ـ پارە بۇلار سالىنى،
كى دەريانغە غەرق ئەيلەبان مالىنى.
— ئا. نىزارى.

پارەسىز [پارەسىز] پۇتۇن، پارچىلانمىغان، سۇنمىغان.
پارەنج [پارنج] (پ) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچىلەرگە بېرىلىدىغان ئىنئام، سۆيۈنچە.
پارسا [پارسا] (پ) پەرھىزكار، تەقۋادار، خۇداگۈي، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى:
مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا، ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى ھۈسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.
— لۇتفى.

پارساۋۇ كۆبرا — تەقۋادار ئۇلۇغلار:
ئۆزرە بولماستىن تەزەللۇل ھەم تەمەللۇلدۇر ھەرام،
قىلماغىل سەن پارساۋۇ كۆبراغە غەلىز.
— شەۋقى.

پارسال [پارسال] (پ) ئۆتكەن يىل.
پارسالىغ [پارسالىغ] تەقۋادارلىق، خۇداگۈيلۈق:
كەل ئەمدى ئەرشى، ئۆز كۆڭلۈڭ سەلاھى پارسالىغدىن،
نېچۈككىم پارە ئەيلەپ خىرقە تارىدىن ريدا قىلدىم.
— ئەرشى.

زوھدى پارسالىغ — مال ـ دۇنيادىن كېچىپ تەقۋادارلىق قىلىش، ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش:
ئاتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئېلگە بولماسا، يا رەب،
يوق ئاندا فايدەسى زوھدى پارسالىغنىڭ.
— گۈمنام.

پارۇ I [پارو] (پ) سۈپۈرۈندى.
پارۇ II [پارو] (پ) كۆرەك؛ پالاق.
پاس [پاس] (پ) 1) كېچىنىڭ بىر قىسمى، سەككىزدىن بىرى:
ئۆتۈپ ئېردى تۇندىن داغى ئىككى پاس،
كى ئۇيقۇغە بارغان ئىدى بارچە ناس.
— ئا. نىزارى.

2) ساقلاش، مۇھاپىزەت، رىئايە.
پاس ئەتمەك — ساقلىماق، مۇھاپىزەت قىلماق:
قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۈسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانغا ئاساندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.

پاس تۇتماق — رىئايە قىلماق، ئەمەل قىلماق:
گەر مۇسۇلمانسەن پەيمبەر شەرئىگە قىلما خىلاف،
پاس تۇتقىل شەرئىدۇر ئىمانىڭ دىلگە غىلاف.
— نەۋبەتى.

پاسبان [پاسبان] (پ) مۇھاپىزەت قىلغۇچى، قاراۋۇل، ساقچى:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇفراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسبان ئاندا.
— ئەرشى.

پاسبانلىق [پاسبانلىق] مۇھاپىزەت، ساقچىلىق:
ئەمانلىق كېتىپدۇر، يامانلىق قالىپ،
تۇرۇپدۇر ئاندا شاھ پاسبانلىق قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

پاسۇخ [پاسخ] (پ) جاۋاب.
پاش [پاش] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «چاچقۇچى»، «سەپكۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
نۇر پاش — نۇر چاچقۇچى.
ئاب پاش — سۇ سەپكۈچى.
پاشەندە [پاشندە] (پ) چاچقۇچى، سەپكۈچى.
پاشكەستە [پاشكستە] (پ) 1) پۈتى سۇنۇق، توكۇر. 2) كۆچمە م: قۇدرەتسىز، ئاجىز.
پاشنە [پاشنە] (پ) 1) پاشنا، سوك؛ تاقا. 2) كۆچمە م: ئاستانە.

پاغۇندە [پاغندە] (پ) پاختا، ئېتىلغان پاختا.
پاغۇر [پاغر] (پ) قىل قۇرت كېسىلى.
پافشار [پافشار] (پ) ئېگىلمەس، قەيسەر، كۆچلۈك.
پاك [پاك] (پ) 1) پاك، تازا، ساپ:
قىلىپ سۈيە ئول دەم ياقاسىنى چاك،
كى ئەنۋاردىن قىلدى زۇلمەتنى پاك.
— ئا. نىزارى.
2) بىگۇناھ:
ئىكى پاك ئاشىق جەھاندىن كېچىپ،
كى روھى قۇشى خاكداندىن كېچىپ.
— ئا. نىزارى.
3) خالىس:
مەجازىدا كىم بولسا چۈن پاكرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.
— ئا. نىزارى.
پاك ئايىن — پاكىز، توغرا ئىش تۇتقۇچى.
پاك ئەلفاز — پاك سۆزلەر، يامان نىيەت ئارىلاشمىغان سۆزلەر.
پاك پەيۋەند — ئېسىلزادە.
پاك تەجرىد — بارلىق ھەۋەسلەردىن كەچكەن.
پاك تەدبىر — توغرا تەدبىر.
پاك زاد — ئېسىلزادە، ئۇلۇغ زات.
پاك زېھىن — ئۆتكۈر زېھىن.
پاك شىئار — ياخشى ئادەتلىك، ئەخلاقلىق.
پاكان [پاكان] (پ) پاك، تازا، ساپ بولغان:
يا رەب، مۇھەممەد ھۇرمەتى ھەم چەھار يارلار ئۇلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.
پاكباز [پاك باز] (پ) ساداقەتلىك، ۋاپادار، چىن ئاشىق:
زاھىدى پاكباز ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئېتىراز،
قورقما سوراھى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مېھرىبان قەدەھ.
— زەلىلى.
پاكدامەن [پاك دامن] (پ) ئىپپەتلىك، يامان يولغا ماڭمىغان.
پاكدەست [پاك دست] (پ) پاك قول، ھالال قول.
پاكراي [پاك راى] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك، بىلىملىك.
پاكرۇ [پاك رو] (پ) پاك يۈزلۈك، پاكىز.
پاكى [پاكى] (پ) پاكىز، تازا.
پاكىزە [پاكيزه] (پ) تازا، ساپ، پاكىز.

پالا [پالا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «سۈزگۈچ» دېگەن مەنىدىكى ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ.
بادە پالا — مەي سۈزگۈچ.
پالەھەڭ [پالهنگ] (پ) نوختا.
پالۇدە [پالوده] (پ) ساپ، سۈزگۈچتىن ئۆتكۈزۈلگەن.
پامال [پامال] (پ) «پايمال» غا قارالسۇن.
پامالى قەدەم — ئاياغ ئاستىدا قالغان، ئېزىلگەن:
گۈلدەك باشىمە خانا ھەجرىڭدە تۇتاشقان ئوت،
پامالى قەدەم بولغاي بەزم ئىچرە سەمەن سەنسىز.
— گۈمنام.
پاي [پاي] (پ) 1) ئاياغ:
كېلىپ چۈست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.
2) ئاست، تەگ، ئاساس:
ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.
پاياب [پاياب] (پ) تېيىز، كېچىپ ئۆتكىلى بولىدىغان سۇ.
پايان [پايان] (پ) چېگرا، ئاخىر، چەك:
ئەي جەفاچى ئوت غەنىمەت كۆركىنىڭ دەۋرانىنى،
كىم كىشى تاپمايدۇرۇر دەۋرنىڭ پايانىنى.
— مەھزۇن.
پايان ئابە — سۈنىڭ تەكتى.
پايان تاپماق — تامام بولماق.
پايە [پايه] (پ) 1) ئاياغ:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇمانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھىلالىڭغە فىدا يۇزقاتلە جانىمدۇر.
— ئەرشى.
2) باسقۇچ، دەرىجە، مەرتىۋە:
سەرۇ نەھەد بىرلە سەركەشلىك قىلۇر قەددىڭ بىلە،
بىلگۈرۇر مەيدان ئىچىندە ھەر كىشىنىڭ پايەسى.
— سەككاكى.
3) ئاست، تەگ:
نەردبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخكىم،
پايەلەردىن پايە ئېرى نەيىرى ئەگزەم ئەمەس.
— ئەرشى.
پايە تاپماق — مەرتىۋىگە ئىگە بولماق.
پايەندە [پاينده] (پ) داۋىمىي، ئەبەدىي، مۇستەھكەم:
رەھىم قىل گۈمنامغە بىر خەستە دۇر زارىڭ سەنىڭ،

دەۋلەتنىڭ پايەندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
— گۇمنام.

پايبەست [پايبست] (پ) «پابەستە» گە قارالسۇن:
ئۆتەر ئەردىم بىبال ئەفسانەئى ئەتقابى مەغرىبدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايبەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

پايبەستە [پايبستە] (پ) «پابەستە» گە قارالسۇن.

پايبۇس [پايبوس] (پ) «پابۇس» قا قارالسۇن.

پايدار [پايدار] (پ) بەرقارار، مەھكەم، دائىمىي.

پايدار بولماق — بەرقارار بولماق، دائىمىي بولماق:
چۇشەھزادە تۇرپاندا تاپتى قەرار،
ھەمە خاندانلار بولۇپ پايدار.
— ئا. نىزارى.

پايكار [پايكار] (ت) خىزمەتكار، چاكار، نۆكەر.

پايگاه [پايگاه] (پ) تۇرار جاي؛ بازار:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزىڭ ئول ئاستانى ئالئى ئۆزرە سەجدە گاھىمدۇر.
— گۇمنام.

پايمال [پايمال] (پ) ئاياغ ئاستى، ئاياغ ئاستى قىلىنغان، ئېزىلگەن:
جەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۇل ئەتمەسمەن،
بارى گۇلشەن گۇلى ئالىمدا خەسدېڭ پايمالىدۇر.
— گۇمنام.

پايمال ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق:
خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

پايمال بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، ئېزىلمەك:
مەن خەستە خەستەڭ تالئى ئەمەس بولسام يولىدا پايمال،
گول گۇل سەمەندىن سەكرەتىپ جەۋلان ئۆزە، جەۋلان ئېبرۇر.
— مەھزۇن.

پايمال قىلماق — ئەزمەك، ئاياغ ئاستى قىلماق:
كۆڭۈلنى قىلىڭ ئىشق ئارا پايمال،
ئەجەب يوق نەسىب ئولسە فەررۇخ جەمال.
— ئا. نىزارى.

پەدەر [پدر] (پ) ئاتا، دادا:
كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
بەلا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.
— ئا. نىزارى.

پەدەرانە [پدرانه] (پ) ئاتىلارچە.

پەدەر بۇزۇرگ [پدر بزرک] (پ) بوۋا.

پەدرۇد [پدرود] (پ) خوشلىشىش، خەيرلىشىش.

پەدرۇد ئەتمەك — خوشلاشماق، خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق:
كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋزار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.

پەدرۇد ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق، خوشلاشماق:
ئاقىزىپ ئىككى كۆزىدىن ئىككى رۇد،
ئاتاسى بىرلە ئەيلەدى پەدرۇد.
— نەۋائى.

پەدىد [پدید] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنۈپ تۇرغان، روشەن، ئېنىق:
ئانىڭ رەڭگىدىن زەئفى ئانچە پەدىد،
ئۇرۇپ تاشقە باشىن، بۇلۇبدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.

پەدىد ئەيلەمەك — پەيدا قىلماق:
ياساپ ھۇجرەنى ئاندا خاجە سەئىد،
مۇزەييەن بىساتىنى ئەيلەپ پەدىد.
— ئا. نىزارى.

پەدىد بولماق — زاھىر بولماق، پەيدا بولماق:
ياڭى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۇلەك قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.
— ئا. نىزارى.

پەدىد قىلماق — كۆزگە كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق:
ئەجەب ئىشدۇرۇر بولسا بۇ زەر خەرىد،
بۇ يەڭلىغ ھەراكەتنى قىلدى پەدىد.
— ئا. نىزارى.

پەدىد ئولماق — زاھىر بولماق، كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرماق:
روبى زەمىن ئۆزرە كۆر سۇبھى دەرەختى بەلەند،
سايە پەدىد ئولمادى تانەزەرى بولماسا.
— زەلىلى.

پەدىدار [پدیدار] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنگەن:
بارۇ خەزان پەدىدار، قالماس جەھاندا گۈلزار،
نى باغۇ نى سەمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.
— زەلىلى.

پەدىدار بولماق — پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك،
نەۋ بادەئى فىردەۋس ۋە سەرۋى خىرامان، ياخىنچەئى تۇبى،
يا بىر ئەلىفى جانغە بۇرەڭ بولدى پەدىدار، يا قامەتى زىبا.
— ئەرشى.

پەدىدار قىلماق — پەيدا قىلماق، كۆرسەتمەك.

پەر [پر] (پ) پەي، قانات:
نىگارىم كۆڭلى مۇلكىن ئالغالى ھاجەت ياراغ ئېرمەس،
نىگۈن قەد بىلە ئاھىم بەس، كەرەكمەس باش ئىلە پەر ھەم.
— گۇمنام.

پەر ئاچماق — قانات ئاچماق، ئۇچماق.

پەراكەندە [پراكندە] (پ) تارقالغان، توزىغان، قالايمىقان؛ پەرىشان:
پەراكەندىلەرنى قىلىپ مۇجتەمەئ.
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفەئ.
— ئا. نىزارى.

پەرەست [پرست] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تېڭىنغۇچى، چوقۇنغۇچى، بېرىلگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
بادە پەرەست — ئىچىملىككە بېرىلگەن.
ئاتەش پەرەست — ئوتقا چوقۇنغۇچى.
مېھمان پەرەست — مېھماندوست.

پەرەستار [پرستار] (پ) 1) تېڭىنغۇچى، چوقۇنغۇچى. 2) خىزمەتكار، چۆرە. 3) غەمخورلۇق قىلغۇچى.

پەرەستەندە [پرستندە] (پ) 1) تېڭىنغۇچى، قۇللۇق قىلغۇچى. 2) خىزمەتچى، چۆرە. 3) ياخشى كۆرگۈچى.

پەرەستىش [پرستش] (پ) تېڭىنىش، چوقۇنۇش.

پەرەن [پرن] (پ) «پەرەند» گە قارالسۇن.

پەرەند [پرند] (پ) يۇپقا يىپەك، ئەڭرىشىم.

پەرەندە [پرندە] (پ) ئۇچار قانات.

پەرتاب [پرتاب] (پ) ئېتىش (ئوق ھەققىدە).
پەرتاب ئەتمەك — ئاتماق.

پەرتەۋ [پرتو] (پ) نۇر، شولا، يورۇقلۇق:
تۇرى پاكلىك پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسيار ئەيلەدىلىك،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

پەرتەۋ ساچماق — نۇر چاچماق:
چەشم گىريانىم جىلا تاپتى ئىزى پەرتەۋ ساچىپ،
ئىتتىنىلىك ھەرنەچچەسى يۇز نەچچەئى مەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

پەرتەۋرا [پرتورا] (پ) نۇر ئىزى، نۇر سىزىقى، شولا:
مەھۇشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىنجىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

پەرتەۋلىغ [پرتولىغ] روشەنلىك، پارلاقلىق.

پەرتەۋى [پرتوى] (پ) نۇرلۇق، نۇرانە:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

پەرخاش [پرخاش] (پ) جەڭ، ئۇرۇش.
پەرخاش قىلماق — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

پەرداخت [پرداخت] (پ) زىننەت، بېزەك.
پەرداخت قىلماق — زىننەتلىمەك.

پەردار [پرداز] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «قىلغۇچى، ئەتكۈچى، ئۇستا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.
ئەفسانە پەردار — ھېكايە، چۆچەكلەرنى ئېيتقۇچى.
چارە پەردار — چارە تاپقۇچى.
خارە پەردار — تاش يونغۇچى، تاشتىراش.
سىھر پەردار — سىھىر قىلغۇچى، سىھىرگەر؛ سەنئەتكار.
كىنە پەردار — دۈشمەنلىك قىلغۇچى، ئاداۋەت ساقلىغۇچى.
نۇكتە پەردار — مەنىلىك سۆز قىلغۇچى، گۈزەل سۆز ئۇستىسى.

پەردە [پردە] (پ) پەردە، توسۇق:
خەلاس ئولماق ئۈمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.
پەردە سالماق — پەردە چۈشۈرمەك، پەردە يېپماق:
مەگەر تەشرىق ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردە سىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۇالار ئەيلەپ، مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.
پەردە كۆپمەك — پەردە كۆتۈرۈلمەك، سىر ئېچىلماق.
پەردەئى ئابگۈن — ئاسمان مەنزىرىسى.
پەردەئى زار — سىر پەردىسى، سىر.
پەردەئى شام — تۈن، كېچە.
پەردەئى شەرم — ھايا پەردىسى، ئۇيات.
پەردەئى مۇشكىن — 1) قارا پەردە. 2) كۆچمە م: قاراڭغۇ كېچە. 3) دۇتار، تەمبۇر قاتارلىق سازلارنىڭ پەردىسى.
پەردەئى ئىسمەت — پاكلىق پەردىسى.

پەردە باف [پردە باف] (پ) پەردە توقۇغۇچى.

پەردە پۇش [پردەپوش] (پ) پەردە ياپقۇچى؛ توسۇق:
قىلدى دەريانى بۇ خارىڭ پەردە پۇش،
مېھرى ئوتىدىن تۇشمەسۇن دەپ سۇغا جۇش.
— نەۋائى.

پەردەدار [پردەدار] (پ) پەردە تۇتقۇچى؛ ئىشىك باقار:

پەردەداری ھەززەتی ھەق بولغانلىقى مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدلىك تۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.
— زەلىلى.

پەردەدەر [پردەدەر] (پ) پەردە يىرتقۇچى، سىر ئاچقۇچى.

پەردەگى [پردەكى] (پ) پەردىلىك؛ يوشۇرۇن.

پەرران [پران] (پ) ئۇچقان ھالدا، ئۇچىدىغان، ئۇچقۇچى:
ئەي پەرى بىتابلىقدىن بەرقەدەك پەررانمۇ سەن؟
ئوت ساچىپ ھەريان يۇزۇڭدىن ئافەتى دەۋرانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

پەرران ئەتمەك — ئۇچۇرماق.
پەرران بولماق — ئۇچماق.
پەرران ئۆتمەك — ئۇچقاندەك تېز ئۆتۈپ كەتمەك:
چۇ ئول ئوق بارىپ تەگدى چۇنكى سىنان،
سىنان يوقكى، پەرران ئۆتۈپ ئوق يىلان.
— ئا. نىزارى.

پەرزەدە [پرزده] (پ) 1) قانات قاققان. 2) قانىتى قىرقىلغان. 3) چەككۈچ بىلەن چېكىلگەن.

پەرزور [پرزور] (پ) 1) كۈچلۈك، قابىل. 2) شىددەتلىك، قاتتىق.

پەرسەش [پرسش] (پ) سوئال سوراش، سوئال قويۇش؛ سوئال:
پەرسەشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەلىلى.

پەركاھ [پر كاه] (پ) شال پاخىلى:
دېدىكىم: «ئايا دەرد ئەھلىگە شاھ،
كى ئىشق ئەھلى قاشىڭدا بىر پەركاھ.»
— ئا. نىزارى.

پەركەچى [پركەجى] تاج تىككۈچى:
باكاۋۇل پاشاھغە پەركەچىدۇر،
بىلىپ دۇئانغە ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.
— مەھزۇن.

پەركەند [پر كند] (پ) پارچە، بۆلەك.
پەركەند ئەيلەمەك — پارچىلىماق.
پەركەند ـ پەركەند — پارچە ـ پارچە.

پەركەندە [پر كنده] (پ) قانىتى يۇلۇنغان.

پەرگار [پر گار] (پ) دۇگلەك، ئەندىزە، سىركول.

پەرگالە [پر گاله] (پ) تىتىلغان، يىرتىلغان، پارچە، بۆلەك.

پەرگالە ـ پەرگالە — پارچە ـ پارچە، پارە ـ پارە؛ ۋەيران:
چۇ دەريا باشىدا قىلىپ نالە كۆپ،
ئۆزىن قىلدى پەرگالە ـ پەرگالە كۆپ.
— ئا. نىزارى.

پەرنەيان [پرنيان] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان نېپىز رەخت:
ئىشكىلىك تۇپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېلدى.
— سەككاكى.

پەرھىز [پرهيز] (پ) ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش، ساقلىنىش، پەرھىز:
مەيى لەئلىڭ خەيالى چەشمەسى كۆڭلۇم ساری ئاقتىب،
يۇدى پەرھىز تۇپراغىنى ھەرنەچچە غۇبارىم بار.
— گۇمنام.

پەرۇبال [پروبال] (پ) قانات ـ قۇيرۇق:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۇبال ئىلەكىم بولۇپ خۇشنەما.
— ئا. نىزارى.

پەرۇبال ئاچماق — قانات ـ قۇيرۇقنى يايماق، ئۇچماق.

پەرۋا [پروا] (پ) سەۋر ـ تاقەت؛ رىغبەت، ئېتىبار، قىزىقىش:
نەچچە بىپەرۋا ئېسەڭ گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېرىدىڭ گاھى ـ گاھى ئەرشىغە پەرۋا يىگىت.
— ئەرشى.

پەرۋاز [پرواز] (پ) 1) ئۇچۇش، قانات قېقىش.
پەرۋاز ئەتمەك — ئۇچماق، قانات قاقماق:
مۇھەببەت ھەۋاسىدا پەرۋاز ئېتەي،
ھەرەمگە بارىپ بىرنەچە راز ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

2) ئۇچقاندەك تېز:
گەر ئالسە قولىغە شەمشىرى جانباز،
سالسىپ كۆفر ئەھلىنىڭ جانىغە پەرۋاز.
— موللا پازىل.

پەرۋانە [پروانه] (پ) 1) شام، چىراغ ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان كېپىنەك، پەرۋانە:
چۇ پەرۋانە ئەيلەپ ۋۇجۇدىن فەنا،
بولۇر ئاقىبەت شەمئ ھەم بىزىيا.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: سۆيگىنىگە بېرىلگەن، مەپتۇن بولغان:
يۇزى شەمئىغە ئەسىرۇ پەرۋانەمەن،

كى پەرۋانەدەك ھەرزەمان يانەمەن.
— ئا. نىزارى.

پەرۋانەدەك — پىرقىراپ، ئايلىنىپ:
چۇ مەجنۇن كىرىپ يارنىڭ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.
— ئا. نىزارى.

پەرۋانەۋار [پروانەوار] (پ) پەرۋانە كەبى، پەرۋانىدەك؛ بىرىلگەن:
ئۆرتەدى شەمئىغە دائىم پەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۈنكى ئەبرى نەۋبەھار.
— خەراباتى.

پەرۋەر [پرور] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيلىگۈچى، قوللىغۇچى، ئۆستۈرگۈچى، قۇۋۋەتلىگۈچى، سۆيگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
جان پەرۋەر — جانلاندۇرغۇچى.
خىرەد پەرۋەر — ئەقىللىق.
سىفلە پەرۋەر — تۆۋەنلىكنى قۇۋۋەتلىگۈچى:
ئېرۇر سىفلە پەرۋەر ئانىڭ قىلمىشى،
ئەمەسدۇركى ئەمىن ئانىڭدىن كىشى.
— ئا. نىزارى.
غەم پەرۋەر — غەم بىلەن تۆسكەن، غەمكىن.
ناز پەرۋەر — نازلىق قىلغۇچى:
تۇرفە كىم سەرگەشتەلىك ھەم قىلغاي ئۇل ئەفكەندەلىك،
لېك ئېتەر بۇ شىۋەلەرنى ناز پەرۋەر ئەگمە قاش.
— ئەرشى.
نەقش پەرۋەر — نەقشنى سۆيگۈچى:
قۇدرەتىن نەققاشى ھېكمەت نەقش پەرۋەر ئەيلەدى،
گۈل مەشامىن ئەيلەدى، سۈمبۈل مۇئەتتەر ئەيلەدى.
— ئەرشى.

پەرۋەرد [پرورد] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيلەنگەن، تۆسكەن دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.
دەرد پەرۋەرد — دەرد بىلەن تۆسكەن، دەردمەن.
ناز پەرۋەرد — ناز قىلىشقا ئۆگەنگەن.

پەرۋەردە [پرورده] (پ) تەربىيلەنگەن، پەرۋىش قىلىنغان.
پەرۋەردە تاپماق — تەربىيلەنمەك.
پەرۋەردە قىلماق — تەربىيلىمەك.

پەرۋەردىگار [پرودگار] (پ) بارلىقنى ياراتقۇچى، خۇدا:
چۇ گەنجى سىكەندەر بولۇپ ئاشكار،
ساخادۇر نەسىب لۇتفى پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

پەرۋەرىش [پرورش] (پ) تەربىيلەش، ئۆستۈرۈش.
پەرۋىزەن [پرويزن] (پ) غەلۋىر، ئەلگەك.
پەرۋىن [پروين] (پ) ئۈكەر يۇلتۇز:
كى خۇرشىد خاۋەر يۇزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئېرۇر ئۈنجۈسى.
— ئا. نىزارى.

پەرى [پرى] (پ) 1) پەرى. 2) گۈزەل، چىرايلىق:
قاچىپ كىردى تەخت ئاستىغە ئۇل زەمان،
پەرى ئۇل زەمان بولدى كۆزدىن نىھان.
— ئا. نىزارى.
پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك، گۈزەل، چىرايلىق.
پەرى رۇ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھر، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يىگىت.
— ئەرشى.
پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.
پەرى رۇخسار — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق.
پەرى كەھ — قايسى بىر پەرى، قانداقتۇر بىر پەرى:
چەشىم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئاندىغ خەيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

پەرىزاد [پرى زاد] (پ) پەرىدىن تۇغۇلغان، گۈزەل:
خەيال ئەيلەدى: «بۇ مېنىڭ لايىقىم،
ئۆيۈمدە پەرىزاد بولغاي مۇقىم.»
— ئا. نىزارى.
پەرىزاد ئەجناسى — پەرىزاد جىنسى، پەرىزات ئەۋلادى:
ئەرەم باغىنىڭ سەرۋى رەئناسىمۇ،
ۋە ياخود پەرىزاد ئەجناسىمۇ؟
— ئا. نىزارى.

پەرىزادە [پرى زاده] (پ) «پەرىزاد» قا قارالسۇن.

پەرىسان [پرى سان] (پ) پەرى كەبى، پەرىگە ئوخشاش؛ گۈزەل.

پەرىشان [پريشان] (پ) 1) چېچىلغان، تارالغان، تەرتىپسىز:
سىلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلە رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) پاراكەندە:
ئويقىدا ئېركەن مەگەر زۇلفۇڭنى تاغىتتى سەبا،

پەرىشان ئەيلەمەك — چاچماق؛ پاراكەندە قىلماق، بىئارام قىلماق:
جانۇ كۆڭلۈمگە قويۇپ ئەمدى يىتىملىك داغىنى،
بۇ تىرىكلىكدىن داغى كۆڭلۈم پەرىشان ئەيلەدىك.
— ئا. نىزارى.

پەرىشان خاتىر — خاتىرجەمسىز، بىئارام:
كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەزدى يول.
— ئا. نىزارى.

پەرىشان ئولماق — چېچىلىپ كەتمەك، بىئارام بولماق:
بۇ ئىشغە ئاتاسى پەرىشان ئولۇپ،
دېدى ھەم ئاناسى ھەراسان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

پەرىشانلىغ [پريشانليغ] تارقاقلىق؛ پاراكەندىچىلىك، بىئارامىلىق:
يۈزىگە ساچتىم ئۆگۈن تەگمىسۇن پەرىشانلىغ،
كۆڭۈلنى ئول تۇنۇر كۇن نېچە مۇپتەلا قىلسا.
— لۇتفى.

پەرىۋەش [پرى وش] (پ) پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:
پەرىۋەش بىلە ئۇچتى ئانداغ پەرى،
ئانى كەلتۈرۈپ بارچەدىن ئىلگەرى.
— ئا. نىزارى.

پەزىر [پذير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ قوبۇل قىلغۇچى، ياقتۇچى، تاپقۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
تەبئ پەزىر — كىشىنىڭ تەبئىتىگە ياقىدىغان، يېقىملىق.
دەرمان پەزىر — دەرمان تاپقان، دەرمانلىق:
كۆڭۈلنى دەرد ئىلە دەرمان پەزىر ئېمت،
كىشىكىم دەردى يوق ئول ھېچ كارە.
— ئەرشى.
دىل پەزىر — كۆڭۈلگە ياقتۇچى، يېقىملىق.
سېھھەت پەزىر — ساغلام:
چېكىپ زەخمىنىڭ دەردىنى ئول ۋەزىر،
ياتىپ نەچچە كۇن بولدى سېھھەت پەزىر.
— ئا. نىزارى.
نەسىھەت پەزىر — نەسىھەتنى قوبۇل قىلغۇچى، نەسىھەتنى ئاڭلىغۇچى:
كىمكى بولۇر مۇندا نەسىھەت پەزىر،
باستان ئانىڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.
— زەلىلى.
نەقش پەزىر — نەقشنى قوبۇل قىلغۇچى، ئۆزلەشتۈرگۈچى.

پەزىرە [پذيره] (پ) قوبۇل قىلىش، قارشى ئېلىش.
پەزىرە كەلمەك — ماقۇل بولماق.

پەژمان [پژمان] (پ) غەمكىن، سۇلغۇن؛ بىئارام.
جانى پەژمان — غەمكىن روھ، ئېزىلگەن ۋۇجۇد.

پەژمۇردە [پژمرده] (پ) 1) سۇلغۇن، بۇزۇلغان، خاراب بولغان:
ۋەلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.
— ئا. نىزارى.
2) غەمكىن، غەم باسقان:
قەبىلە بارى بىلدى ئول ھالنى،
سوراپ كەلدى پەژمۇردە ئەھۋالنى.
— ئا. نىزارى.

پەژمۇردە بولماق — غەمكىن بولماق؛ ۋەيران بولماق:
كى پەژمۇردە بولدى گۈل ئەممەر يۈزى،
كىشى بىلمەس ھالىن مەگەر ئول ئۆزى.
— ئا. نىزارى.

پەژمۇردە قىلماق — سۇلدۇرماق، ۋەيران قىلماق:
فەلەكنى قىلغۇسى پەژمۇردە ئەزبەس سوزى ئەففانىم،
مەدارى مەزھەبۇ ئايىنى شەمئى شەب رەۋان كەتمىش.
— ئەرشى.

پەژمۇردە ھال — ۋەيران، بىئارام:
ۋەزىر ھەم بولۇپ ئانچە پەژمۇردە ھال،
غەزەبدىن قىلىپ ئۆلتۇرۇشكە خەيال.
— ئا. نىزارى.

پەژۇھ [پژوه] (پ) تەكشۈرگۈچى، تەنقىق قىلغۇچى.
دانىش پەژۇھ — ئىلىم تەنقىق قىلغۇچى.
دىن پەژۇھ — دىن تەنقىق قىلغۇچى.

پەست [پست] (پ) تۆۋەن، پەس.
پەست قىلماق — پەسەيتمەك، توختاتماق:
تۇگەتتى سۆزىن، يۈمدى ئول كۆزىنى،
كى جان تاپشۇرۇپ پەست قىلىپ سۆزىنى.
— ئا. نىزارى.

پەسۇپىش [پس‌وپش] (پ) ئىلگىرى ـ كېيىن، ئىلگىرى ـ ئاخىر:
غەمكى دىن غەمىدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۇنانكى خوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ بىلەن پەسۇپىش.
— شەۋقى.

پەسىچ [پسيچ] (پ) 1) تەييار، تەييارلاپ قويۇلغان يۇك.
2) قىممەتلىك.

پەشمىن [پشمين] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان، يۇڭلۇق.

پەشمىن كىسۋەت — يۇڭدىن ئىشلەنگەن كىيىم.

پەشمىنە [پشمينه] (پ) 1) يۇڭ چەكمەن، يۇڭدىن توقۇلغان رەخت. 2) يۇڭ كىيىم:
يايىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
— ئا. نىزارى.

پەششە [پشه] (پ) پاشا:
ئەگەر ئىشق قىلسە بىرەۋنى ئەسىر،
ئەگەر پەششە بولسا، بولۇر مىسلى شىر.
— ئا. نىزارى.

پەشم [پشم] (پ) يۇڭ، موي.

پەشنەد [پشند] (پ) يېقىمسىز.

پەشىز [پشيز] (پ) 1) ئەرزىمەس. 2) پارچە پۇل، ئۇششاق پۇل.

پەغنە [پغنه] (پ) باسقۇچ، پەلەمپەي.

پەگاھ [پگاه] (پ) ئەتتىگەن، سەھەر، تاڭ.

پەلەڭ [پلنگ] (پ) قاپلان:
مەئانى بېشەسىدە شىرۇ ئەژدەھالار بار،
پەلەڭنى جەڤقەرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.
— زەلىلى.

پەلىد [پليد] (پ) ناپاك، نىجىس:
كۆرۈڭ قەتىرە پەلىدنى پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
— مۇللا پازىل.

پەناھ [پناه] (پ) 1) ھىمايە، ياردەم، باشپاناھ:
ھەقايق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا، نىزارى.

2) سىغىنىدىغان، ياردەم سورايدىغان جاي:
كېلىپمەن بۇ يەرگە پەناھ ئىستەبان،
سېنى ئىشق ئەھلىغە شاھ ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.

پەناھ ئەيلەمەك — سىغىنماق، پاناھلانماق:
تاپاي چۈن فەنا قاپىغە شاھ راھ،
سەئادەت ھەرئىمنى ئەيلەي پەناھ.
— ئا. نىزارى.

پەناھ بەرمەك — ئۆز ھىمايىسىگە ئالماق.

پەنج [پنج] (پ) بەش.

پەنج گەنج — بەش خەزىنە؛ خەمسە.

پەنجە [پنجه] (پ) قول، بارماق، چاڭگال:
پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم، بەناگاھ،
قىلغۇمدۇر خەيال ئەللاھ.
— ئەرشى.

پەنجە خۇرىشد — كۆچمە. م: قۇياش نۇرلىرى.

پەنجاھ [پنجاه] (پ) ئەللىك.

پەنجاھوھەفت — ئەللىك يەتتە:
ۋەرەقغە كىتابەت ئىشى بولدى سەبت،
ھەزارۇ دۇسەدباز پەنجاھۇ ھەفت.
— ئا. نىزارى.

پەند [پند] (پ) نەسىھەت، تەربىيە:
ئەي قاياشىم، سال قۇلاق بۇ پەندغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەڭ قەندغە.
— خەراباتى.

پەند ئەھلى — نەسىھەت قىلغۇچىلار.

پەند ئەيلەمەك — نەسىھەت قىلماق، تەربىيە بەرمەك:
كېلىپ چۇست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

پەند قىلماق — نەسىھەت قىلماق:
ئانى بىز تاپىپ پەند قىلساق كېرەك،
قابۇل ئەتمەسە بەند قىلساق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

پەند پەزىر [پند پزير] (پ) نەسىھەتنى قۇلىقىدا تۇتىدىغان، نەسىھەت ئاڭلايدىغان.

پەھلەۋان [پهلوان] (پ) باتۇر، قەھرىمان، يۈرەكلىك:
نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادەمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.
— ئا. نىزارى.

پەھلەۋانانە [پهلوانانه] (پ) قەھرىمانلارچە.

پەھلۇ [پهلو] (پ) يان، ببقىن؛ قانات.

پەي I [پى] (پ) ئاياغ، قەدەم:
بۇغەم بەزمىدە تۇت، ئەي ساقى مەي،
ھاياتى ئەبەدكە بولاي نىك پەي.
— ئا. نىزارى.

2) ئىز:
كۆڭۈل ئەگرىش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل زەغەن سەۋتى چەكارە.
— ئەرشى.

پەي سالماق — ئىزغا چۈشمەك.

پەي قويماق — ئاياغ باسماق.

پەي II [پى] (پ) تومۇر، نېرۋا يىپلىرى:
ئەز پەي كۆشىغە كىرگەيلەر ھەمە،

ھەربىرىنىڭ كۆڭلىدە يۈز زەمزەمە.
— زەلىلى.

پەيام [پيام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
پەيام تاپماق — خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق.
شىرىن پەيام — خۇش خەۋەر، يېقىملىق خەۋەر:
سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتفى ئەيلەبان شىرىن پەيامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىبەرسەڭ بۇ ھەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پەيامئاۋەر [پيامآور] (پ) خەۋەر كەلتۈرگۈچى.

پەياپەي [پياپى] (پ) قاتمۇقات، ئۈستى - ئۈستىلەپ، ئارقىمۇئارقا:
سەبا يەتكۈرسە بۇ ئوتلۇغ پەياپەي دەرد ئىلە كۆڭلۈم،
نې تاڭ فەرياد قىلسە ئەرغەنۇن بىرلە بەياد ئەيلەپ،
— ئەرشى.

پەيامبەر [پيامبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قارالسۇن.

پەيەمبەر [پيمبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قارالسۇن:
پەيەمبەر ئىدى ھەزرىتى زىكرىيا،
ئىبەردى بۇ دوستىغا تۈرلۈك بالا.
— ئا. نىزارى.

پەيەمبەران [پيمبران] (پ) [بىرلىكى: پەيەمبەر] پەيغەمبەرلەر:
يېتىسسەلەرچى ئەجەپ پەرتەۋى شەفائەتدىن،
بىمەققى ھۆرمەتى نامى پەيەمبەران تارىخ.
— شەۋقى.

پەيرەۋ [پيرو] (پ) ئەگەشكۈچى، ئىزدىدىن ماڭغۇچى:
مەداينى ئىلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھورمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.
— ئا. نىزارى.

پەيرەۋ بولماق — ئەگەشمەك، ئىزدىدىن ماڭماق.
پەيرەۋ كەلمەك — ئەگەشمەك، ماسلاشماق.

پەيرەۋلىق [پيرولىق] تەۋەلىك، ئەگەشكەنلىك:
ئىشق ئىستەر بولسا مەجنۇن ئەيلەگەي پەيرەۋلىقىم،
يولنى نې بىلگەي كىشى تارەھنەما كۆرسەتمەگەي.
— بابىر.

پەيرەۋى [پيروى] (پ) 1) ئىزدىدىن مېڭىش، تەۋە بولۇش. 2) تەۋەلىك.
پەيرەۋى قىلماق — ئەگەشتۈرمەك، تەۋە قىلماق:
لىسانى غەيبىگە سەن پەيرەۋى قىلالماس سەن،
زەلىلى شوخلۇقۇڭ تۇتتى مەرھابا قىلايىن.
— زەلىلى.

پەيرەۋىدە قىلماق — تەۋەلىكىدە، ھۆزۈرىدا قىلماق:
مېنى پەيرەۋىدە قىلىپ مۇستەقىم،
جەنابىڭدا بۇ قۇلنى قىلغىل مۇقىم.
— ئا. نىزارى.

پەيغام [پيغام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
يارىنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدە جان،
ئېسە ئەئجازى مەگەر مۇزمەر دۇرۇر پەيغامىدا.
— بابىر.

پەيغام ئەھلى — ئەلچىلەر، خەۋەرچىلەر.
پەيغام قىلماق — خەۋەر قىلماق، ئاڭلاتماق.
پەيغام ئولماق — خەۋەر يەتمەك، ئاڭلانماق.

پايغامگەر [پيغام كر] (پ) خەۋەر قىلغۇچى، سالام يەتكۈزگۈچى.

پەيغەمبەر [پيغمبر] (پ) خۇدادىن بەندىلەرگە خەۋەر كەلتۈرگۈچى، رەسۇل، ئەلچى.

پەيك [پيك] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى:
مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقتارا،
تاجدارۇ ھۇد - ھۇدى پەيكى سابا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

پەيكى خەيال — خىيالغا كەلتۈرگۈچى، خىيال ئەلچىسى.
پەيكى نەسىم — ئىللىق شامال ئەلچىسى.

پەيكار [پيكار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

پەيكان [پيكان] (پ) 1) ئوقيا ئوقىنىڭ ئۇچى، ئوق:
ئوقىدا پەيكان ئەمەس بىر قەترە ھەيۋان سۈيىدۇر،
يەتكەچ ئوق جانسىز تەنىمغە جان ئوشۇل پەيكان بېرۇر.
— بابىر.
2) تىكەن. 3) كۆچمە م: كىرپىك:
كۆز ئۇچى بىلەن باقتى، تەگدى تىيرى مژگانى،
سىنەم ئۆزرە پەيكانى رەھنە قىلدى ۋەيران، قىز.
— نەۋبەتى.

تىيرى پەيكان — ئوق ئۇچى:
تىگمىپ تىيرى ئىشقى ئەزىز جانىغە،
ھەدەف بولدى جان تىيرى پەيكانىغە.
— ئا. نىزارى.

ناۋەكى پەيكان — ئوقيا ئۇچىدىكى تۆمۈر:
نەگە تۇردۇڭ دەرسىلەر مەھشەردە لۇتفى دۇنيىدىن،
كۆرگۈزەي باغرىمدەغى ناۋەكلەرىڭ پەيكانىنى.

پەيكەر [پيكار] (پ) 1) گەۋدە، بوي:
پەپايانى گەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،
چۈدۇر رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.
2) سۈرەت، شەكىل:
تەن ئىچىدىن بەلگۈرۇر جانىڭ سەنىڭ،

شىشە يامىرغات ئولۇپتۇر پەيكارىك.
— گۇمنام.

3) يۇز، چىراي. 4) كۆرۈنۈش، قىياپەت:
غەرق ئېتىبىدۇر پەيكەرىمنى، ئاھكىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ توپان بىلە.
— ئا. نىزارى.

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك.
دىۋ پەيكەر — بەتبەيۈەت، دېۋە سۈرەت.
كۆھ پەيكەر — تاغدەك، تاغ سۈرەتلىك:
بولۇپ كۆھ پەيكەر ئاتىغە سەۋار،
قىلىپ ئەژدەھا سارىغا ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.

ماھ پەيكەر — ئاي يۈزلۈك.

پەيما [پيما] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «تارتقۇچى، ئۆلچىگۈچى؛ يۇرگۈچى، كەزگۈچى، تۇتقۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.
بادە پەيما — مەي تۇتقۇچى؛ ساقى.
بەھر پەيما — دەريا كەزگۈچى، دېڭىز سايا‌ھەتچىسى.
قەدەھ پەيما — قەدەھ تۇتقۇچى:
مەستمەن بىر باقماغىندىنكىم، جەھانغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامي بىلە مۇنداغ قەدەھ پەيما يىگىت.
— ئەرشى.

پەيمان [پيمان] (پ) ۋەدە، ئەھدە:
بىر قاتىغ جانلىغ جەھاندا كۆرمەدىم كۆڭلۇم بىكىن،
كىم چىكەر جەبرۇ بۇرۇنقى ئەھدو پەيمانىنىدۇر.
— لۇتفى.

پەيمان شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.
پەيمان قىلماق — ئەھدە قىلماق، ۋەدە بەرمەك:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
— ئا. نىزارى.

پەيمانە [پيمانە] (پ) 1) پىيالە، قەدەھ:
مۇيەسسەر بولسە گەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچە ۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

2) ئۆلچەم، قاچا:
چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزر پەيمانەسى.
— ئا. نىزارى.

پەيمانە كەش — مەي ئىچكۈچى.
پەيمانەئى ئۆمر — ئۆمرى تۈگىگەن.
ئەجەل پەيمانەسى تولماق — ئەجىلى يەتمەك.

پەيمۇدە [پيمودە] (پ) يول يۈرگۈچى، سەييا‌ھ:
زەمانە ئەھلى ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئايا تاپىلغايمۇ،
سېنىڭدەك دەردى پەيمانۇ، مېنىڭدەك دەردى پەيمۇدە.
— بابىر.

پەيۋەست [پيوست] (پ) تۇتاش، ئۇلانغان؛ ھەمىشە، دائىم.
پەيۋەست ئەتمەك — تۇتاشتۇرماق.

پەيۋەستە [پيوستە] (پ) 1) تۇتاشقان، ئۇلاشقان:
قاراقچى بولمىسا ئەييار كۆزى،
نەغۇ پەيۋەستە ھەربىر دەمدە سەنسەن.
— ئا. نىزارى.

2) ھەمىشە، دائىم:
جادۇ كۆزۈڭكى باردۇر ئانىك فىتنە قاشىدە،
پەيۋەستە نازۇ شېۋە ئەرۇر فىكرى باشىدە.
— ئاتايى.

پەيۋەستە قاش — قوشۇما قاش:
كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دېرمەن باغرى تاشمدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشمدۇر.
— گۇمنام.

پەيۋەند [پيوند] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «ئۇلىغۇچى، باغلىغۇچى، تۇتقۇچى، قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
ئەدل پەيۋەند — ئادالەتلىك قىلغۇچى:
مۇشارۇن ئىلىيە ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

بەند پەيۋەند — بەند قىلىنغۇچى، باغلاقلىق:
بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدا پەيدا ئېرۇر،
بىتەكەللۇف ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشقان.
— زەلىلى.

پەيۋەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتاشتۇرماق:
مېھرى لۇتفۇك نەچچە زىدلەر ئونسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتىش بىر ـ بىرىگە ئىختىلات.
— شەۋقى.

پەيۋەند ئەنگۈشت — بارماق ئۈگىلىرى.
پەيۋەند تاپماق — تۇتاشماق، باغلانماق.
پەيۋەند ئولماق — باغلانماق، ئۇلانماق.
چارە پەيۋەند — ئىلاج قىلغۇچى، چارە تاپقۇچى.
دەرد پەيۋەند — دەردلىك.
فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى.
قەيد پەيۋەند — بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى.
ھەۋەس پەيۋەنىد — ھەۋەس قىلغۇچى، ھەۋەسكە

بىرىلگۈچى.

پەيۋەندلىق [پيوندليق] 1) ئۇلاقلىق؛ 2) قېرىنداشلىق، يېقىنلىق.

پۇتراتماق [پوتراتماق] (پ) تارقاتماق؛ ئۇركۈتمەك.

پۇتراشماق [پوتراشماق] (پ) تارقىلىشماق:
سۇزۇلدى جەھاندىن ئەلاماتى گەرد،
قاچىپ، پۇتراشىپ يىلبەسۇن ئەھلى دەرد.
— ئا. نىزارى.

پۇتراماق [پوتراماق] (پ) تارقىماق، چېچىلماق؛ پاراكەندە بولماق:
چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۇترادى.
— ئا. نىزارى.

پۇد [پود] (پ) ئارقاق.
تارۇ پۇد — ئۇرۇش ۋە ئارقاق.

پۇر [پر] (پ) كۆپ، نۇرغۇن؛ مول:
كى سەئدىن شىكەستە ئاڭا پۇر ئىدى،
ۋەلى ئىشق ئوقى بىرلە مەھجۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

پۇر ئاب — سۇلۇق، سۇغا تولغان:
يۇزۇڭ ئۆزرە ئەرەقلەر يادى كۆزۈمنى پۇر ئاب ئەيلەپ،
دەۋا تاپماي قىلىپ دەرد ئىچرە دەرمانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

پۇر ئافەت — ئاپىتى كۆپ، ئاپەتلىك.
پۇر ئەيلەمەك — مول قىلماق، يېتەرلىك قىلماق:
نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەيى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.
— ئەرشى.

پۇر جەفا — جاپاسى كۆپ، جاپالىق:
بىر مەھۋەشى پۇر جافا قۇلىدىن،
ھەردەم ماڭا يۇز بەلا نېدىندۇر.
سەن رەھىم نىگاھى بىرلە باقماي،
مەندىن ساڭا بۇ ۋەفا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

پۇر خەتەر — كۆپ خەتەرلىك، ناھايىتى قورقۇنچلۇق.
پۇر خۇمار — مەست، كۆزى خۇمارلاشقان.
پۇر دەرد — دەردكە تولغان، دەردى كۆپ.
پۇر دەردانە — دەردمەنلەرچە، كۆپ قايغۇ بىلەن.
پۇر دىل — يۈرەكلىك، قەھرىمان.
پۇر زىيا — ناھايىتى يورۇق، ناھايىتى روشەن:
جەھان رەئنالاردىن كۆزلەرىم شەھبازدەك تىكتىم،
بولۇرمۇ كۆزلەرىم كۇندەك يۇزۇڭدىن پۇرزىيا بىر كۇن.
— گۇمنام.

پۇر زىينەت — ناھايىتى زىننەتلىك، ياسداق.
پۇر غۇسسە — كۆپ قايغۇ، غەم:
چىقتى داغى سىينەمگى پۇر غۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا،
بولمە نەۋمىد، ئەي، يارۇغلۇق بولسەگەر فېئلىڭ تەباھ.
— ئەرشى.

پۇر كار — ئىشچان، تەجرىبىلىك:
باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەمگى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەلەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پۇركارىمەن ياڭلىغ.
— گۇمنام.

پۇر گۇي — كۆپ گەپ قىلغۇچى.
پۇر مەكر — ھىيلىگەر، مىكىرلىك.
پۇر نۇر — پارلاق، نۇرلۇق:
مېھر ئەگەر پۇر نۇردۇر چەرخ ئەۋجىدە، سالمان نەزەر،
كۆلبەم ئىچرە جىلۋەمگى ماھى جەھانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

پۇر ھال — خۇرسەن، شاد.
پۇر ھالەت — ھەر خىل ھالدا.
پۇر ھەزىن — مەيۇس، قايغۇلۇق؛ كۆپ قايغۇ:
مەقسەدكى توختى پۇر ھەزىن قىلدى شۇرۇڭ غەمكىن ھەزىن،
ئەھۋال بەيان قىلدى كېيىن باشىغە ھەرنە كەلگەنىن.
— غەربىي.

پۇر ھىيلە — ھىيلىگەر، ھىيلىسى كۆپ.
تۇھفەمگى پۇر — نۇرغۇن تۇھپە، ئىنئام:
كى تەئيىن قىلىپ تۇھفەمگى پۇر بەھا،
قىلىپ ئول زەمان ياخشى قىتئە ئەدا.
— ئا. نىزارى.

پۇر II [پر] (پ) پەرزەنت، بالا:
زەمانى كۆڭۈل غەمدىن ئازاد ئەمەس،
ئاتا چاغلاغان پۇر پەرھاد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

پۇر تاب [پرتاب] (پ) ناھايىتى روشەن، پارقىراق.
پۇر پىچ [پرپيچ] (پ) چىرماش، كۆپ يۆگەلگەن.
پۇر جۇش [پرجوش] (پ) قاينىاق، زوقلۇق، خۇشال؛ ھاياجانلىق.
پۇر چىن [پرچين] (پ) قورۇقلىرى كۆپ، قورۇقلۇق.
پۇرچىن ئارەز — قورۇق باسقان يۈز.
پۇر خەم [پرخم] (پ) كۆپ بۇرالغان، بۇرام ـ بۇرام، كۆپ ئېگىلگەن.
پۇر خۇن [پرخون] (پ) قانغا تولغان، قانلىق:
ئەي ئوغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىسالىڭ،
دەرد بىرلە سىينە پۇر خۇن قىلمىسالىڭ.
— خەراباتى.

پۇر دان [پردان] (پ) كۆپ بىلگۈچى، بىلىملىك.
پۇر سو [پرسو] (پ) يورۇق، نۇرلۇق.
پۇر سوز [پرسوز] (پ) تېز ياندۇرغۇچى، كۆيدۈرگۈچى.
پۇر شور [پرشور] (پ) شاۋقۇن - سۈرەنلىك.
پۇر فەن [پرفن] (پ) نەيرەڭ‌ژاز، ھىيلىگەر:
جەفايۇ ئىشۇەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۇە پۇر فەندىن نەھاسىل.
— لۇتفى.
پۇر فۇسۇن [پرفسون] (پ) نەيرەڭلەر، ھىيلىلەر:
ئاتا يەتتۇب ئولمىش گىرىفتارى دۇن،
دىلىن سەيد قىلغان جەھان پۇر فۇسۇن.
— ئا. نىزارى.
پۇزىش [پوزش] (پ) ئۆزرە، كەچۈرۈم.
پۇزىش پەزىر — ئۆزرىنى قوبۇل قىلغۇچى.
پۇش [پوش] (پ) 1) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كىيگۈچى، كىيگەن» دېگەن مەنىنى بېلدۈ.
ئەخزەر پۇش — يېشىل كىيىملىك.
پەردە پۇش — پەردە يېپىنغان.
پۇست پۇش — تېرە كىيگەن؛ كۆچمە. م: دۇئانە.
زۇمرەد پۇش — يېشىل كىيىم كىيگەن.
زىرىە پۇش — ساۋۇت كىيگەن.
سىياھ پۇش — قارا كىيىملىك، ماتەم كىيىمى كىيگەن.
2) كىيىم، لىباس:
قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پۇشى پەرنىزادى،
كى ئاندىن تۇرده سۆزىنى يەزەدگە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.
زەررىن پۇش — زەر بىلەن زىننەتلەنگەن كىيىم:
نەكاپەر، نەمۇسۇلمان، تالگ ئاتتى زەررىن پۇش،
كىيەر يەنە كېچەلەردە گەداۋۇ شاھ قارا.
— زەلىلى.
پۇشت I [پشت] (پ) 1) ئارقا، ئارقا گەۋدە:
كۆزدىن پەرۇش ئۇچتىلار، سەۋدايى ئىشقىلگ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۇرۇلدى دىماغ.
— شەۋقى.
2) سىرت، تېرە:
سەرۋاد زاھىر ئەيلەپ پۇشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئېرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.
پۇشت پا ئۇرماق — تەرك ئەتمەك، كەچمەك.
پۇشت II [پشت] (پ) ئەۋلاد:
كى ئول مۇلك ئالارغا قالمىپ نېچە پۇشت،
چىقارماي ئالاردى سىپېھرى دۇرۇشت.
— نەۋايى.
پۇشتى پەناھ — يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان، يۆلەنگۈچى:
زۇھد ئېلىدىن ئىشق ئىلى ھەرگىزدە كۆز تۇتماس پەناھ،
بۇ نەزەر باز ئەھلىنىلگ پۇشتى پەناھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.
پۇشته [پشته] (پ) تۆپىلىك، ئېگىزلىك.
پۇشتىبان [پشتبان] (پ) تىرەك، تايانچ؛ مەدەتكار.
پۇشىده [پوشيده] (پ) 1) مەخپىي، يوشۇرۇن، بېكىتمىكلىك:
كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىلگ چېھرەسىن پۇشىده تۇت،
جىلۇەئى مۇسىنىده ئەيلەر ژەر نە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.
2) كىيىنگەن، يېپىنغان.
پۇيە [پويه] (پ) يۈگۈرۈش، چېپىش.
پۇيە ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك:
گەھى پۇيە ئەيلەر ئىدى ھەر تەرەف،
بولۇپ گاھ ھىجران ئوقىغە ھەدەف.
— ئا. نىزارى.
پۇيە تاپماق — يۈرۈشكە، بېرىشقا مۇيەسسەر بولماق.
پۇيە سالماق — يۈرۈش قىلماق.
پۇيە ئۇرماق — يۈرمەك، كەزمەك:
ئول ئىتدەك بەيابانىدا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پۇيە ئول ساڑى بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.
پۇيەزەن [پويەزن] (پ) قەدەم باسقۇچى، يۈرگۈچى.
پۇيەسىز [پويەسز] ھەركەتسىز، يۈرۈشسىز.
پۇيەگەر [پويەگر] (پ) يۈرگۈچى، يۈگۈرگۈچى:
ئۇمر ئىچى باشۇ - ئاياغ پۇيەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسە رۇپادىن غەيرى.
— ئەرشى.
پۇيەندە [پوينده] (پ) كەزگۈچى، يۈگۈرگۈچى.
پۇتكۇرمەك [پتكورماك] (پ) تاماملىماق، پۈتكۈزمەك:
ماڭا مۇشكىل سېنىلگ ئالدىدا ئاسان،
ئىشىم پۇتكۇرمەسلگ مەندە نەئىمكان.
— موللا پازىل.
پىتمەس [پتماس] (پ) پۈتمەيدىغان، يازمايدىغان:
نەۋبەتى ئاجىز جەھاندا دوست تۇتقىل ئالىمى،
تاتىرىكدۇرسەن گۇناھىڭنى پىتمەس بولسا پەيز.
— نەۋبەتى.

پىچ [پىچ] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش، بۇرىلىش.
پىچ بەرمەك — قولغا ئورىماق.
پىچ دەر پىچ — ئۈستى ـ ئۈستىگە ئورالغان، قاتمۇ قات، مەھكەم.
پىچ ئۈرماق — تولغانماق، بۇرالماق.
دەست پىچ — قولغا ئورىماق، چىلك تۆتماق.

پىچاپىچ [پىچاپىچ] (پ) 1) چىرماشقان، ئورالغان. 2) كۆچمە. م: مۇشكۈل، قىيىن.

پىچان [پىچان] (پ) تولغانغان، چىرمالغان.

ئىشقىپىچان [عشق پىچان] (ئە + پ) ھەشقىپىچەك (بىر خىل سامان غوللۇق گۈل):
رەھىم ئەيلە، ئەي مەھۋىش، تۇشتى جانىمە ئاتەش،
نەۋبەتى نىھالىڭغە بولدى ئىشقىپىچان قىز.
— نەۋبەتى.

پىچ ـ پىچ [پىچ پىچ] (پ) بۇرام ـ بۇرام؛ ئۆرۈم:
ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۈز مىڭ پىچ ـ پىچ،
سورماساڭ ھەردەم بۇقۇلنى، گاھى سورغىل كېچ ـ كېچ.
— ئاتايى.

پىچۈتاب [پىچو تاب] (پ) 1) تولغىنىش، مىدىرلاش:
كى بىچارەلىكدىن قىلىپ ئىزتىراپ،
كى مۇ ئوتغە تۇشكەن كەبى پىچۈتاب.
— ئا. نىزارى.

2) ھاياجانلىنىش:
كۆڭۈلگە تۇشۇپ ئول زەمان پىچۈتاب،
كى رەئشە بولۇپ جىسمى گويا سىماب.
— ئا. نىزارى.

3) قىينىلىش، ئازابلىنىش:
يۈزۈڭ مېھرىدە كۆڭلۈم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىلىڭ يادىدا تۇنلەر تولغانۇرمەن پىچۈتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پىچۈتاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازابلىماق:
فەلەكدە مېھرو گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۈل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچۈ تاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پىچۈتاب سالماق — لەرزىگە سالماق؛ سىلكىتمەك:
كېتەر بۇ چەمەندىكى رۇزى شەباب،
چۈ گۈل بەرگى ئىچرە سالۇر پىچۈتاب.
— ئا. نىزارى.

پىچۈتاب ئۈرماق — تولغانماق، پەرياد ئۈرماق:
تولا نالە ئەيلەپ، ئۇرۇپ پىچۈتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.
— ئا. نىزارى.

پىچىدە [پىچىدە] (پ) ئورالغان، چىرمالغان؛ تولغانغان.

پىچىش [پىچىش] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش؛ ئېگىلىش.

پىچىن [پىچىن] (پ) چىگىش، مۇرەككەپ، قىيىن.

پىر [پىر] (پ) 1) قېرى، ياشانغان، پىشقەدەم:
كۆرەرلەر بىرنى ئىككى پىرى گۇمراھ،
شەياتىن سەپلەرنگە زەردۇال شەيخ.
— شەۋقى.

2) بىرەر دىنىي، روھانىي گۇرۇھنىڭ باشلىقى؛ ئىشان، شەيخ، سوپىلار باشلىقى:
بىرۇر ئېردى تەئلىم ئاڭا ئاندا پىر،
ئۆزى پاك دامەن مۇئەللىم دەبىر.
— ئا. نىزارى.

3) بىرەر كەسپىنى ياخشى ئىگىلىگەن كىشى، ئۇستاز، ئالىم، ساقال:
ئاتام باردۇر مۇندا بىر ماھىگىر،
فەقىر كاردىن بىخەبەردۇر بۇ پىر.
— ئا. نىزارى.

پىرۇ جەۋان — قېرى ـ ياش:
ئىلىمسىز ھەسرەتتەدۇر پىرۇ جەۋان،
ئىلىم ئىستەپ كۇنۇ تۇن يۇرگىل رەۋان.
— خەراباتى.

پىرى ئەرباب — تەربىيىچى، ئۇستاز:
كۆرۈشتى كېلىپ پىرى ئەرباب ئىلە،
كى مەكتەبدەكى يارۇ ئەھباب ئىلە.
— ئا. نىزارى.

پىرى دانا — ھەممىدىن خەۋەردار ئەرباب:
كى مۇنداغ دۇرۇر پىرى دانا ئىشى،
بۇ ئىشنى قاچان قىلسۇن نادان كىشى.
— ئا. نىزارى.

پىرى دەير — مەيخانا باشلىقى:
ئۆلگۈدەك دۇرمەن خۇمارىم رەنجىدىن ئەي پىرى دەير،
رەھىم ئېتىپ ئاغزىمغا قەترەمەي تامىز چىقماستا جان.
— مەھزۇن.

پىرى زال — كەمپىر، قېرى خوتۇن:
دېدىم: «نەۋئەرۇسكى، ئىبرۇر پىرى زال،
ئەجەب ھەرزە گۇيدۇر ئەفسۇن سىگال.»
— ئا. نىزارى.

پىرى زال ئەتمەك — قېرىتماق؛ مۇكچەيتمەك:
بۇ بىچارەگە كۆپ بولۇبدۇر ژەبال،
ئىلىنى قەددىن ئەتتى فەلەك پىرى زال.
— ئا. نىزارى.

پىرى سەييياد — پىشقەدەم ئوۋچى:

بۇ مەۋزىنى ئارا پىرى سەييادە مەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستاد مەن.
— ئا. نىزارى.

پىرى كامىل — كامالەتكە يەتكەن پىر، ئۇستاز:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىنىدۇركى، قىلماس،
خەلاس ئول زەھىردىن، گەر پىرى كامىل.
— ئەرشى.

پىرى نۇر — پىشقەدەم يولباشچى، يېتەكچى؛ ئەقىل ـ پاراسەتلىك قېرى كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا بىر رەھبە كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرى نۇر كېرەك.
— خەراباتى.

پىرى ئۇستاد — پىشقەدەم ئۇستاز، تەربىيىچى:
تەۋەللا قىلىپ پىرى ئۇستادغە،
دېدى: «يەتكۈزۈڭ سەرۋى ئازادغە!»
— ئا. نىزارى.

پىراستە [پىراستە] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن؛ تەرتىپلىك:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.
— ئا. نىزارى.

پىراستە قىلماق — بېزىمەك، زىننەتلىمەك، تەرتىپكە سالماق:
... گاھى قەدەم كىسۈەتىن پىراستە قىلىپ، تەختەئى تابۇت سەرئەنداز قىلماق...
— ئا. نىزارى.

پىران [پىران] (پ) [بىرلىكى: پىر]: پىرلار:
ئەي ئۇمناما، پاكى زەمىران كەتتى،
ئۇقبا تەرەفىگە گۇشە گىران كەتتى.
ياتما، قوپاقوي، نەجىس جەھان ئۇستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ ـ تەننى پىران كەتتى.
— گۇمنام.

پىراھەن [پىراھن] (پ) كۆڭلەك:
گۇلىستاندا چىقار پىراھەنىگنى،
سەبادەك غۇنچە بىرلە ئويىنا سۇيماچ.
— ئاتايى.

پىرايە [پىرايە] (پ) بېزەك، زىننەت:
ئەي قارا زۇلفۇڭ سەنىڭ سەۋدايىلەر سەرمايەسى،
سەرۇ بويلۇقلار يۇزىنىڭ گۇل يۇزۇڭ پىرايەسى.
— گۇمنام.

پىرەھەن [پىرھن] (پ) «پىراھەن» گە قارا ڭ:
فانۇس كەبى شۇئلەسىدىن كېچەلا كۆيدۇم،
تا كىيدى قەددى قامەتىغە پىرەھەنى شۇخ.
— زەلىلى.

پىرەھەن ئەتمەك — كۆڭلەك قىلماق، كۆڭلەك كىيمەك:
رەسۇلىغ ئوتىنكىم ماڭا ئۇچرار ياقادۇرمەن،
جىسمىمغە سەمەندەر كەبى ئوت پىرەھەن ئەتتىم.
— گۇمنام.

پىرزەن [پىرزن] (پ) موماي؛ قېرى، ياشانغان ئايال:
كۆتەردىكى لەيلىنى ئول پىرى زەن،
چىقمىپ باشىغە گۇل كەبى سىيمتەن.
— ئا. نىزارى.

پىرلىق [پىرلىق] (پ) 1) قېرىلىق:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
يېتمىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.
— ئا. نىزارى.

2) شەيخلىق.

پىرى مۇغان [پىرمغان] (پ) مەيخانىچى:
تەلبە زەلىلى ھۇش ئىلە قوي قەدەمىڭ سېكىن ـ سېكىن،
پىرى مۇغان ئىشكىدە تىزدىلەر ھەر قايان قەدەھ.
— زەلىلى.

پىسە [پىسە] (پ) ئالچىپار، ئالا ـ بۇلا.
پىسە يىپەك — ئالچىپار يىپەك.
پىسە تەناب — ئالا ـ بۇلا يىپ.

پىسەر [پسر] (پ) 1) بالا، پەرزەنت، ئۇسمۇر، ياش:
ئىراده بۇ ئىركەن قەزاۋۇ قەدەر،
پىسەر كەلدى مۇندا قالىپدۇر پەدەر.
— ئا. نىزارى.

2) ئوغۇل، يىگىت:
بىرى دەپ: پەردىن يېتىپدۇر ئەسەر،
بىرى دەپكى: سەۋدا بولۇپدۇر پىسەر.
— ئا. نىزارى.

پىسەند [پسند] (پ) ياقتۇرۇش، كۆڭۇل بېرىش؛ ئېتىبار:
بىرى كۆڭلىگە بولسا ئاندا پىسەند،
بولۇرمۇ ئىكىن غەمگە ئول سۇرمەند.
— ئا. نىزارى.

پىسەند ئەيلەمەك — ماقۇل قىلماق، ماقۇللىماق:
رەفىقى لەيلى، مەجنۇن روھىنى ئەيلەدىم خۇشنۇد،
پىسەند ئەيلەگكى ئول يارىمغە قىلغان جان نىسارىمغە.
— ئا. نىزارى.

پىسەند قىلماق — ياقتۇرماق، كۆڭۇل بەرمەك:
كىشىكىم جەھاندا ئېرۇر دەرد مەند،

كى بۇ نەزمىنى كۆرسە قىلغاي پسەند.
— ئا. نىزارى.

خۇد پسەند — تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق:
نىزارى بولۇپدۇر بەسى خۇد پسەند.
ھۇا قەيدى بولمىش يولىغە كەمەند.
— ئا. نىزارى.

ناپسەند — ناماقۇل؛ يېقىمسىز.

پسەندە [پسندە] (پ) كۆركەم، يېقىملىق، ياخشى.

پسەندىدە [پسندىدە] (پ) تاللانغان، خالىغان، كۆڭۈلگە ياققان.

پستە [پستە] (پ) پستە ۋە پستە دەرىخى.
پستەئى دىلرەبا — مەھبۇبىنىڭ ئاغزىدىكى دىلنى تارتقۇچى پستە (مەھبۇبىنىڭ ئاغزىغا كىنايە قىلىنغان):
تۇرسە كەرمشىملەر قىلىپ، ناز ئىلە باقسە ئايلانىپ،
بولسە چۇ غۇنچە ئاچىلىپ پستەئى دىلرەبا كۆرۈڭ.
— گۇمنام.

پىش [پىش] (پ) ئىلگىرى، ئالدىن؛ ئالدى:
ھەر بەلايى پىش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.
— نەۋبەتى.

پىش ئامەد — ئۆزگىرىش، ۋەقە:
نەچە كەلسە مۇندا پىش ئامەد قىلۇر،
تىلەنمەك بىلە كۆپ خۇش ئامەد قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

پىش تۇتماق — ئالدىغا قويماق.
پىش قەدەم — ئالدىدا ماڭغۇچى، ئالدىنقى.
پىش نەزەر — كۆز ئالدىدىكى.

پىشاب [پىشاب] (پ) سۇيدۇك.

پىشاپىش [پىشاپىش] (پ) ھەممىنىڭ ئالدىدا، ھەممىدىن ئىلگىرى.

پىشانى [پىشانى] (پ) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) تەقدىر، تەلەي:
ئولدى بىر نۇرۇڭ ركابىن نەرگىسى رۇھۇل - ئەمىن،
رەھمەتىڭ پىشانەسىدە دائىما يوق ئەردى ھېچ.
— ئەرشى.

پىشە [پىشە] (پ) ھۇنەر، كەسىپ؛ ئادەت:
دېدى شاھزادە: «كېتۇر تىشەنى،
كى مەئلۇم قىل بىزگە بۇ پىشەنى.»
— ئا. نىزارى.

پىشە ئەيلەمەك — ئادەت قىلماق:
ئادەمىيلىق پىشە ئەيلەپ ئىشق ئەفزۇن ئەيلەگىل،
مۇمكىن ئېرمەس ئول پەرىگە گەرچە ئاشىق پەرۋەرى.
— ئەرشى.

پىشە قىلماق — كەسىپ قىلماق، ھۇنەر قىلماق:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇر كىم سەخاۋەت پىشە قىل،
رۇزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

ئافەت پىشە — ئاپەت كەلتۇرگۇچى، ئاپەتخور:
چىن چىنىدىن ئالىپ ئولدەم ئاچىلسە گۇل كەبى،
بولماغاي ناگەھ بۇ ئافەت پىشە، ناگاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دام پىشە — دامىغا چۈشۈرگۈچى، ھىيلىگەر:
مىكر ئايىن دام پىشە ئەنبەرىن كاكۇللارىڭ،
خاتىرىم تارقاتماق ئۈچۈن ھەر تەرەفكە تاراشۇر.
— ئەرشى.

خىرەد پىشە — ئەقىللىق، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.
ھەم پىشە — ھەم كەسىپ.
ۋەفا پىشە — ۋاپادار:
گەر بولسە ساڭا جەبرۇ جەفا خۇيۇ ۋەزىفە،
بولدى ماڭا ھەم مېھرۇ ۋەفا پىشەۋۇ ئادەت.
— ئاتايى.

پىشەسىز [پىشەسىز] ھۇنەرسىز، كەسپى يوق:
خوب ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۇشەسىز سەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۇلفەت مۇھەييالانمىسۇن.
— ئارەزى.

پىشەۋەر [پىشەور] (پ) ھۇنەرۋەن، كاسىپ.

پىشباز [پىشباز] (پ) كۇتۇۋېلىش، قارشى ئېلىش.
پىشباز چىقماق — قارشى ئېلىپ چىقماق، ئالدىغا چىقماق:
ھەمە ھېكمەت ئەھلى چىقىپ پىشباز،
تەھىييەت قىلىپ ئەيلەپ ئەرزۇنىياز.
— ئا. نىزارى.

پىشخانە [پىشخانە] (پ) قوبۇلخانا.

پىشكار [پىشكار] (پ) باشقۇرغۇچى، غوجىدار.

پىشكەش [پىشكش] (پ) سوغا، تۆھپە:
كۆتەرتىپ ھەمە پىشكەش مالنى،
تاپىپ كەلتۇرۇپ نەچچە ھەممالنى.
— ئا. نىزارى.

پىشگاھ [پىشگاھ] (پ) ئۆينىڭ تۆرى، ئالدى؛ ئالدى تەرەپ.

پىشۋا [پىشوا] (پ) يولباشچى، رەھبەر.

پىشۋاز [پىشواز] (پ) «پىشبازغا» غا قارالسۇن.

پىشىن [پيشين] (پ) 1) ئۆتمۈشتىكى. 2) كۈن ئېگىلگەن چاغ.

پىندار I [پندار] (پ) مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق.

پىندار II [پندار] (پ) ئويلاش، پىكىر قىلىش؛ گۇمان قىلىش.

پىنھان [پنهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپىي:

چۈ زېھرەك دېدى: «بىلمەدىم بۇ زەھرۇر،
كى پىنھان ئىدى، تاپتى بۇ ئىش زۇھۇر.»

— ئا. ئىزارى.

پىنھان ئەيلەمەك — يوشۇرماق:

خىزمەتتىگە بولمادىم بىردەمكى ئىشق ئاشۇبىدىن،
ئاغرىنىپ مەندىن كېتىپ ئۆزۈڭنى پىنھان ئەيلەدىڭ.

— ئا. ئىزارى.

پىنھان بولماق — يوشۇرۇنماق، غايىب بولماق:

ياشۇرۇپ گۈلدەك يۈزىن گۈلنار شۇپۈكى ئىچرە ۋاي،
گويىيا بولمىش قىزىل ئەبر ئىچرە پىنھان تولۇن ئاي.

— ئەرشى.

پىنھان تۇتماق — سىر تۇتماق:

چۈ ساندۇقنى ئېلىتىپ ئۆيىگە جۇھۇد،
كى پىنھان تۇتۇپ، قىلدى ئەلدىن ھۇسۇد.

— ئا. ئىزارى.

پىنھان قىلماق — يوشۇرماق، يۆگىمەك:

ئالىپ باردى پىنھان قىلىپ خاك ئارا،
يانىپ كەلدىلەر ئەل قىلىپ ماجەرا.

— ئا. ئىزارى.

پىنھانى [پنهانى] (پ) يوشۇرۇن، يوشۇرۇن ھالدىكى.

ت

تا [تا] (پ) 1) تا، تاکی:
تا سەفەر قىلماققە ئەزم، ئەي ماھىتابان، ئەيلەدىگ،
ئىلچىلىككە ئىلچىنى گويا كى زىندان ئەيلەدىگ.
— قەلەندەر.

2) ـ غىچە، ـ گىچە:
كىمسە گەر ئىشىكىڭنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجرىڭلە تا رۇزى مەھشەر قىلمە ھىرماندىن خەلاس.
— ئەرشى.

تائات [طاعات] (ئە) [بىرلىكى: تائەت] «تائەت» كە قارالسۇن.

تائەبەد [تاابد] (پ + ئە) ئەدەبىي، مەڭگۈ:
تا ئەبەد مەردۇدۇ مەلئۇن ئەيلەبان،
ئىبرەتتۇ ئافاقۇ گەردۇن ئەيلەبان.
— نەۋايى.

تائەت [طاعت] (ئە) [كۆپلۈكى: تائات] ئىتائەت قىلىش، بويسۇنۇش؛ تائەت ـ ئىبادەت، دىنىي بۇيرۇقلارنى بېجىرىش:
زاھىدلەرنىكى، تائەتتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.
— سەبۇرى.

تاب I [تاب] (پ) 1) تاقەت، چىدام؛ كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، قۇدرەت:
تاب كەلتۇرمەس نەزەر ھۇسنى جەھان ئاراسىغە،
ياشۇرۇن كۆپ پەردە كەينىدىن قارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

يۇرەدۇرمەن چىمەندە زارى يىغلاپ،
كۆڭۈلدە سەبر يوق، جىسىمىمدەدۇر تاب.
— خىرقەتى.

تابۇ تەۋان — قۇۋۋەت، دەرمان؛
تاۋۇ تەۋانالىغ — قادىرلىق، قۇدرەتلىك؛
2) ئېشىلىش، تولغىنىش:
قۇش بالاسى ئاشيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.

تاب ئاچىلماق — تارقالماق (ئېشىلگەن نەرسە ھەققىدە)؛
تاب بەرمەك — 1) يىپ ئەشمەك. 2) كۆچمە م: يەڭمەك.

تاب تاپماق — جىپسىلاشماق، چىرماشماق.
تاب ئۈرماق — چىرمالماق، تولغانماق، بۇرالماق.
رىشتە تاب — ئېشىلگەن، ئېشىپ پىشۇرۇلغان يىپ، «رىشتە» گە قارالسۇن.
3) نۇر، تاۋلىنىش؛ ئىسسىقلىق، ھارارەت، ئىسسىتما:
تاپىپ ئايتەك يۇزى كۇن تابىدىن تاب،
تۇتۇپ كۆزلەرى ياش ئورنىندە خۇناب.
— لۇتفى.

ھەر يۇرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزىشىدىن تابى بار،
سىخ بىلە پىشقان كەبابدەك سىچقىراپ خۇنابى بار.
— گۇمنام.

تاب سالماق — ئىسسىتماق، قىزىتماق.
جەھانتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى، غايەت قىزدۇرغۇچى.

تاب II [تاب] (پ) تەڭ:
كافىر ئەھلى تاب كېلەلمەسلەر ئانىڭ بىر تىغىغا،
قاتىلۇ جەللاد ئاتالغان نۇرى ئىمانىم كېلۇر.
— موللا بىلال.

تابان I [تابان] تاپان، پاشنا.

تابان II [تابان] (پ) نۇر، يورۇق، يارقىن، پارلاق، يالتىراق؛ شولا:
قايسى بەزم ئولمىش مۇنەۋۋەر بەرقەدىنگدەك شەمئىدىن،
قايسى شەمئىنىڭ شۇئلەسى رۇخسارى تابانىڭچە بار؟
— گۇمنام.

تەخت ئۆزە چىقىپ، ئەي جان، بىگە ھۇكم سۇلتان قىل،
تىرە تۇن ئاراسىدا گۇل يۇزۇڭنى تابان قىل.
— موللا بىلال.

بەرقى تابان — پارلاق چاقماق، يالتىراق چاقماق.
تابان ئەختەر — يورۇق يۇلتۇز.
خۇرشىدى تابان — قۇياش نۇرى، قۇياشنىڭ شولىسى:
لەبلەرىڭغە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

ماھى تابان — ئاي نۇرى.
مېھرى تابان — «خۇرشىدى تابان» غا قارالسۇن:
يۇزىمۇ بۇ يا مېھرى تابان يا يادى بەزامۇدۇر،
يا كۆڭۈللەر كۆزگۈسى يا بىر گۈلى ھەمراھمۇدۇر.
— ئەرشى.

تابه [تابه] (پ) تاۋا، لېس (نان، قۇيماق قاتارلىقلارنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە).

تابەدان [تابدان] (پ) تۆگۈلۈك، ئىشىك رۇجىكى.

تابەقەننەئلۇ [طابق النعل] (ئە) ماس كەلدى، ماسلاشىتى.

تابەكەي [تابكى] (پ) قاچانغىچە:

كائىناتى بى مەدارانىڭ ئىچىدە تابەكەي،
بەرقى يەتكىلىغ ئۈتكەرۈرمەن ھەيىپ ئۈمرۈمنى ئەبەس.

— زەلىلى.

تابەندە [تابندە] (پ) تاۋلانغۇچى، پارلىغۇچى، نۇر تارقاتقۇچى:

گويا يۇزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەئ،
تابەندە بۇگۈن كېچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.

— زەلىلى.

تابدار [تابدار] (پ) 1) چىداملىق، سەۋرچان. 2) پۇختا، چىڭ، مۇستەھكەم. 3) پارلاق، يالتىراق. 4) دولقۇنسىمان، ئورالغان، يۆگەلگەن، چىرماشقان. 5) بۇدۇر، بۇژغۇن:

بىنەفشە تابدارۇ بەرگى سۇنبۇل ھەم پەرىشاندۇر،
كۆتۈرمەي گۈل يۇزىدىن پەردەئى بادى سەبا ئاخىر.

— زەلىلى.

تابسىز [تابسىز] چىدامسىز، تاقەتسىز:

جىسمى گۈلگۈن، كۆڭلەكنى گۈل ئۈزرە گۈل،
كۆرمەگىدىن تابسىز يۇزمىڭ كۆڭۈل.

— نەۋائى.

تابناك [تابناك] (پ) نۇرلۇق، پارلاق؛ مۇنەۋۋەر.

تابۇت [تابوت] (ئە) تاۋۇت، جىنازا:

كى تابۇتلارنىڭ ئالىسپ مىخلارىن،
نە مىخلارنى ئالدىم تۆمۈر سىخلارىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تابۇتپوش [تابوت فوش] (پ) تاۋۇت ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق.

تابۇغ [تابوغ] ئىبادەت قىلماق، باش ئەگمەك، تەزىملىماق.

تابۇق [تابوق] 1) بويسۇنۇش، ئىتائەت. 2) ھۆزۈر؛ خىزمەت:

نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلار ئىخلاس زاھىر.

— لۇتفى.

تابۇق ئەتمەك — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تابۇق ئەيلەمەك — تەزىم قىلماق، يۈكۈنمەك؛

تابۇق قىلماق — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تابۇلغە [تابولغه] دوبۇلغا.

تابۇلغۇ [تابولغو] «تابۇلغە» گە قارالسۇن.

تابىئ [تابع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەبەئە، تەۋابىئ، تابىئىن] باشقىلارغا ئەگەشكۈچى، بويسۇنغۇچى؛ تەۋە، تەۋەلىكى:

شاھىكى بولسە تابىئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەبىيار بولسە نەزدىدە يۈز لەكچە لەشكەرى.

— سەبۇرى.

تابىئ بولماق — ئەگەشمەك، بويسۇنماق؛

تابىئى شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرىئىتىگە تەۋە.

تابىستان [تابستان] (پ) ياز.

تابىستانى [تابستانى] (پ) يازلىق، يازغا تېگىشلىك؛ يازدىكى.

تابىش [تابش] (پ) 1) نۇر، پارلاقلىق، يالتىراقلىق. 2) تەپتى، ھارارىتى. 3) ئىسسىقلىق ھارارەت. 4) كۆچمە م: كۈچ، مادار، قۇۋۋەت:

قىزارتۇر ئوت يېقىن بولغان كىشىنى،
قۇيارمۇ سالمايىن ئوت تابىشىنى.

— خىرقەتى.

تاپاك [طاپاك] تېپىرلاش، بىزەۋىتە بولۇش.

تاپان [تاپان] «تابان I» گە قارالسۇن.

تاپو [تاپو] ئىتائەت، سەجدە قىلىش، باش ئېگىش؛ ئەگىشىش.

تاپىرجىمەك [تاپيرجيماك] ھەركەتلەنمەك، قىمىرلىماق، تېپىرلىماق.

تاپىنماق [تاپينمق] تېۋىنماق، باش قويماق، سەجدە قىلماق.

تاتار [تاتار] «مۇشك» كە قارالسۇن؛

مۇشكى تاتار — تازا ۋە ئەڭ خۇشبۇي ئىپار.

تاتلاماق [تاتلاماق] 1) تاتلىماق؛ 2) ئاغدۇرماق (يەرنى)، ئارىلاشتۇرماق.

تاتماچ [تاتماچ] «تۇتماچ» قا قارالسۇن.

تاتماق [تاتماق] تېتىماق، تېتىپ باقماق:

ئوخشاماس كەئسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغوسى بۇ نەشئەدىن تاتقان گەدا.

— ئەرشى.

ئاران قويدى ئېسە تاتماغە فۇرسەت،
تاتار ـ تاتماسدىن يېغدى سۇفرەنى بەت.

— لۇتفى.

تاتۇ [تاتو] تاي، تايچاق؛ قەشقەر ئېتى.

تاتۇرماق [تاتورماق] 1) تارتقۇزماق، تارتقۇزۇپ قويماق.

2) تېتىتماق.

تاج [تاج] (ئە) شاھلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق بەلگىسى بولغان، قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن زىننەتلەنگەن باش كىيىم:
كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھۇ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجى دەۋلەت — دۆلەت تاجىنىڭ ئىگىسى:
تاجى ـ دەۋلەت، تېغى نۇسرەت بىرلە بولغايسەن مۇدام،
كۆز قارالىقىدەك سەربىرى ئىززەت ئۆزرە پايدار.
— تەجەللى.

تاجانماق [تاجانماق] 1) باش تارتماق، قايتۇرماق، رەت قىلماق. 2) غۇرۇرلانماق، كىبىرلەنمەك.

تاجدار [تاجدار] (ئە + پ) «تاجۋەر» گە قارالسۇن.

تاجدىھ [تاج دە] (ئە + پ) تاج بەرگۈچى؛ كۆچمە م: زور ۋە قۇدرەتلىك پادىشاھ.

تاجبەخش [تاج بەخش] (ئە + پ) تاجگۈل.

تاجبەر [تاجبەر] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇجبار] سودىگەر، تىجارەتچى:
ئاتام تاجبەر ئىدى بەغايەت غەنى،
مۇسافىرلىق ئىدى ئۇلارنىڭ قەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجۋەر [تاجۋەر] (ئە + پ) تاج كىيگەن، پادىشاھ، تاجدار.

تار [تار] (پ) 1) يىپ؛ ئارقان؛ تالا. 2) تار (سازنىڭ تارى):
ھەقىقەت ئەھلى تەرىق ئىتمەيىن قەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىر ـ بەم چەكتى.
— ئەرشى.

3) چاچ، كىرپىك تالاسى:
ھۇماگەر ئۇستىخانىم كۆرسە كىرپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالمىدە مۇنداغ ئىبرەتى جىسمى ناتەۋان پەيدا.
— ئەرشى.

4) شام پىلىكى. 5) ئۈزۈش. 6) قاراڭغۇ. 7) ھەسەت، ئىچى تارلىق. بەسلەشمەك. 8) تار («كەك» نىڭ قارشىسى):
ئىككى غۇنچەنىڭ ئىبرىمىس ئەي گۈلچىھرە تەك،
ئاغزىنىڭ ئەسرۇ تار، كۆڭلۈڭ ئەسرۇ كەك.
— نەۋائى.
زۇلمۇ ستەمنى زۇلفۇڭغۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەك جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

9) تور:
دەرددىن چىقار جانىم، ھىجۇر ئارا يىقىلدىم كىم،
ئەنكەبۇتنىڭ تارى چىرماشىپ ئاياغىمغە.
— مەھزۇن.

تارموي — چاچ تالاسى:
گاھى سۇفىلاردەك ئەيلەسەم ھەق،
ھەر تار مويۇم دېمىش ئەنەلھەق.
— موللا سالىھ.

تارۇپۇد — ئۇرۇش، ئارقاق:
لەشكەرى شەيتان ھۇجۇم ئەتكەندە كۆپ بەردى شىكەست،
تارۇ پۇدى خىرقە دۇشمەنگە سىپاھىگدۇر سېنىڭ.
— زەللى.

تارى ھەيات — تىرىكلىك يىپى، جان، نەپەس؛ تىرىكچىلىك:
ئۇرۇپ شەمئ ئوتىغا گاھى قاناتىن،
ئۆزەي دەپ دۇنيادىن تارى ھەياتىن.
— خىرقەتى.

شەبى تار — قاراڭغۇ كېچە:

مۇھەببەت تارى — مۇھەببەت رىشتىسى، مۇھەببەت يىپى:
جەھاندا بىر مېھنىگدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە داغىم ئەسرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

مىكرى تارى — قىلتاق يىپى (مىكرى قىلتىقىنىڭ يىپى):
مىكرى تارىدىن يۇزىگە سالىبان تۇرلۇك تۇگۇن،
ئۆزىگە ئازادەلەر قەيدىنى مۇئتاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

تاراج [تاراج] (پ) 1) بۇلاڭ، تالان ـ تاراج:
ئەرشى، يارىڭ نەقدى ئىمانىنى تاراج ئەيلەدى،
نېگە بەس ئول شوخ زالىم نامۇسۇلمان بولماسا.
— ئەرشى.

2) كۆچمە م: ئىشغال، ئىشغال قىلماق:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئىبتەرمەن بولماسۇن غاپىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.
— زەللى.

تاراج قىلماق — بۇلىماق، تالان ـ تاراج قىلماق.

تاراغ [تاراغ] تارغاق.

تارام [تارام] بۇلەك، ھەسسە.

تارەك [تارك] باشنىڭ تۆپە قىسمى، باش؛

تاجى تارەك — باش ئوستىگە قويۇلغان تاج.

تارەم I [طرم] (ئە) 1) ئوستى گۈمبەزلىك ئېگىز ئۆي، گۈمبەز؛ قۇببە. 2) كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى ئەتلا — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى مىينۇ — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەم II [طارم] (ئە) «تارەم I» گە قارالسۇن.

تارتار I [تارتار] يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە كۆتۈرۈلۈش، يۇكسىلىش:

شۇئلە تارتار بۇ كېچە ئاھىم فەلەككە، يا مەگەر،
شەمئى نەزرى ئېلتەدۇر ئىيسا پەيمبەر ساری بىل.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تار ـ تار II [تار تار] (پ) تالا ـ تالا، تارقاق:

بىراۋ قىلدى نەسساجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرەشىم ئېيلەدى تار ـ تار.

— غەربى.

تارى [طارى] (ئە) توساتتىن كۆرۈنۈش، كۆتۈلمىگەندە پەيدا بولۇش؛

تارى بولماق — توساتتىن پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك.

تارى قىلماق — كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق.

تارىق [تاريق] تېرىق (دان).

تارىق ـ تارىق — كۆچمە م: ئۇششاق.

تارىقماق [تاريقماق] زېرىكمەك، سىقىلماق:

مەن قۇشى دۇرمەن چەمەندىن چىقماغان،
دەشتۇ ۋادى سەيرىدىن تارىقماغان.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تارىماق [تاريماق] چاچماق، سەپمەك؛ دارىماق؛ پەيدا بولماق:

قىسىق تۇخمىن نەفس ئارا ئۇلكىم تارىر،
سۇۋ ئارا ھەر غۇتەكىم، ئۇردى ئارىر.

— نەۋائى.

تارىپ تۇخمى كىننى بولۇپ يانە غەش،
مېنى ئۇلتۇرەرگە قىلىپدۇر كەڭەش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تازە [تازە] (پ) 1) يېڭى:

ئول ئاي ھايات چەشمەسىدىن تازە جان قىلۇر،
ھەرلەھزە قاشى ياسى ماڭا قەسدى جان قىلۇر.

— گۈمنام.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:

ئەگەر رىغبەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

3) پاك، پاكىز، ساپ، تازا؛ ئازادە:

يۇزۇڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بىلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

تازە تاپماق — روھلانماق، جانلانماق:

تازە تاپىپ تەنده دىلۇ جان، ھەيات،
يول يۇرۇدۇك تا تەرەپى قۇم رەبات.

— زەلىلى.

تازە جانلىق — يېڭىدىن جانلانغان؛ روھلىنىپ كەتكەن.

تازە دەملىق — يېقىملىق سۆزلۈك.

تازەلىغ [تازەليغ] يېڭىلىق، ياشناپ تۇرغانلىق.

تازى [تازى] (پ) 1) ئەرەبىي، ئەرەبچە، ئەرەب خەلقىگە ۋە ئەرەب، جىنسىغا ئائىت. 2) ئەرەبىي ئات، ئەرەب ئارغىمىقى، چاپقۇر ئات، تۇلپار. 3) ئوۋ ئىتى.

تازيانە [تازيانه] (پ) قامچا:

ھەر شۇئلەكى ئاھىم ئوتتىدىن زەبانەدۇر،
ئەھلى جۇنۇنغە شۇئلە ئەمەس تازيانەدۇر.

— زەلىلى.

تازيانە چەكمەك — قامچا ئورماق، قامچىلىماق.

تاس I [تاس] (پ) داس، جام،

ھەۋادىس راھىغە ئەل نۇشى ئوچۇن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېھرىنى كاس.

تاسى نىگۇن — كۆمتۇرۇلگەن داس؛ كۆچمە م: ئاسمان، كۆك.

فەلەك تاسى — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تاس II [طاس] (پ) «تاس I» گە قارالسۇن.

تاسباز [طاس باز] (پ) نەيرەڭ، كىچىك جاملارنى ئىشلىتىپ ئويۇن كۆرسەتكۈچى سېھىرگەر.

تاسكەش [طاس كش] (پ) 1) قولغا سۇ قۇيغۇچى، ئاپتوۋۇچى. 2) ھاممال.

تاش [تاش] 1) تاش. 2) سەككىز چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتىكى مۇساپە. 3) تاشقىرى، تاشقى:

تاۋۇشكىم ئۆي تاشىدىن كەلسە دەرمەن: باغرى تاشىمدۇر،
ئىشكىدىن سايە كىرگەچ ساغىنۇرمەنكىم، قۇياشىمدۇر.

— نەۋائى.

تاغىتماق [تاغيتماق] يەلپۇتمەك، يېيىلدۇرماق:

سەبا زۇلفۇڭنى تاغىتتى مەگەر ھالى خەيالىمدە،
يازىلدى ئەژدەھا بولدى، ئورالدى ئەھرەمەن بولدى.

— سەككاكى.

ئەي ھۇسن گەنجى، بۇ زەئىف كۆڭلۇمنى ۋەيران ئەيلەمە،
يۇز ئۆزە زۇلفۇڭ تاغىتىپ، ئۆمرىم پەرىشان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

تاغمي [طاغى] (ئە) ھەددىدىن ئاشقۇچى؛ ئىسيانچى، قوزغىلاڭچى؛ بويۇن تولغىغۇچى.

I تاق [طاق] (ئە) 1) ئىشىك ۋە ھىنالارنىڭ ئۈستىدىكى، ئېگىز قىلىپ يېرىم دائىرە شەكلىدە ئىشلەنگەن جاي؛ گۈمبەز:

تاڭدا بىلە تا بولماسا ئىيسايى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمدىن كۈنگىرەئى تاقى زەبەرجەد.

— زەلىلى.

2) مېھراب، تەكچىلەرنىڭ تۆپىسىدىكى قايرىلما قىسىم:

مۇئەززىن كەئبە تاقى ئۈزرە كۆلباڭگى سەمەد ئۇردى،
بەرەھمەن دەير ئايۋاندا ئاھەڭگى سەنەم چەكتى.

— نەۋائى.

3) كۆچمە م: قاش ئەگمىسى:

ئوقتەك بويۇمىز ئىگىلدى ياتەك،
ئول فىتنەلىك ئىككى تاقىڭزدىن.

— لۇتفى.

تاقى ئەبرۇ — قاش ئەگمىسى؛ ئەگمە قاش:

يوق ئېردى سەجدە گاھىم ئىچرە تاقى ئەبرۇيۇڭ،
قاشىڭ كۆرۈنسە نەمازىم يارى قەزا قىلايىن.

— گۇمنام.

تاقى ئەفلاك — ئاسمان يۈكسەكلىكى.

كۆك تاقى — كۆك (ئاسمان) گۈمبىزى، ئاسمان (ئاسمانىڭ گۈمبەز شەكلىدە كۆرۈنۈشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

تاق II [طاق] (ئە) 1) تاق، يالغۇز، يەككە، يېگانە، بىردىنبىر. 2) ئەرسىز ياكى خوتۇنسىز كىشى تۇل ياكى بويتاق:

قىش كۈنىدە ئالما، چىلان قاقىدۇر،
مېۋە مەھەللىدە چىرە تاقىدۇر.

— زەلىلى.

قاچان بولغاي سېنىڭدەك يارى بېھراق،
ياراتىپدۇر سېنى ھەق ھۇسن ئارا تاق.

— خىرقەتى.

تاقى ئافاق — دۇنيادا يەككە ـ يېگانە.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك:

قاچان كۈن چىقسا ئاي، ئەختەر ئۈزىنى ئاشكار ئەتمەس،
ئانىڭدەك دىلبەرىم بىرلە قايۇ خۇبلار تاقاشىبدۇر.

— گۇمنام.

تاقاۋۇتقە [تاقاوۇتقە] تاقا، ئات تاقىسى.

تاقەت [طاقت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام، بەرداش، سەۋر:

كۆرمەسەم بىردەم ئانى ئارامۇ تاقەت يوق ماڭا،
نەۋبەتى قىلسام جانىم باشىغە ئىسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

تاقچە I [تاقچە] 1) ئۆي تەكچىسى. 2) ئۆۋا؛ كاتەك.

تاقچە II [طاقچە] «تاقچە 1»گە قارالسۇن.

تاقىيە فۇرۇش [تاقيەفروش] (پ) دوپپىچى.

تاك [تانک] 1) ئەتىگەن، سەھەر، سەھەر ۋاقتى:

ئەي ۋاي، قاچان شامى فىراقىڭ تاڭى ئاتقاي،
كىم بولدى ماڭا ئۇشبۇ يارۇق دۇنيا قارانغۇ.

— ئاتايى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىش:

ھەرنەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۆلكۇ كۆرۈب.

— ئەرشى.

تاڭ يېلى — تاڭ شامىلى، سەھەر شامىلى:

كۆز نەزاكەت گۈل كەبى تاڭ يېلىدىن گۈلبەرگىكىم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرەق.

— ئەرشى.

تاڭلا [تانكلا] ئەتە، ئەتىسى:

چىقار تاڭلا شاھى بۇتى قاشىغە،
خەبەر ھەم بېرۈرلەر قارى ـ ياشىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاڭلاغى [تانكلاغى] ئەتىكى، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تاڭلالىق [تانكلاليق] ئەتىلىك، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئۇقماق. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

تاڭىرغاماغ [تانكيرغاماغ] تېڭىرقىماق:

ئىلىكدىن ئىچقىنىب بالىقنى سالدى،
تاڭىرغاب بارماغىن تىشلەدى قالدى.

— لۇتفى.

تاڭىزغاماق [تانكيزغاماق] ئەجەبلەنمەك، تاڭ قالماق.

تالاز [تالاز] بوران، قۇيۇن.

تالغاماق [تالغاماق] تاللىماق، ئاجراتماق، پەرق قىلماق.

تالغوم [تالغوم] دولقۇن، مەۋج، قاينام.

تالۇن [تالون] تولۇن، تولغان:

سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۈزە كۆرگەچ بەدەل قىلمان،
تالۇن ئاي شۇئلەلىغ چولپان ۋە يا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.

— ئەرشى.

تالبھ [طالح] (ئە) يامان، ياۋۇز.

تالبۇ [طالع] (ئە) 1) كۆتۈرۈلگۈچى، چىققۇچى، كۆرۈنۈ-

گۆچى (كۆن، ئاي ۋە يۇلتۇز ھەققىدە):
فەلەكدىن مېھرى ئەنۋار بولدى تالېئ،
قارائغۇلۇقنى كۆزدىن قىلدى راجېئ.
— لۇتفى.

2) بەخت، ئىقبال، قىسمەت؛ تەلەي:
بەختى قاچقان بولماسام ھەم تالېئىم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىممۇ بۇ كۆن روبى ئانارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.
سەرنەۋشتىم ئېردىمۇ يا تالېئىمنىڭ دونلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرويلاردىن بىر دەۋايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

تالېئ بولماق — چىقماق، كۆرۈنمەك.

تالىب [طالب] (ئە) تەلەپ قىلغۇچى، ئىزلىگۈچى؛ خالىغۇچى، ئاختۇرغۇچى؛ تالىپ:
ئىلاھا خىرقەتىنى ئەيلە تالىب،
ۋىسال ئىستەرگە قىل ئىشقىنى غالىب.
— خىرقەتى.

تالىب بولماق — ئىستىمەك، خالىماق.

تالىبى ئىلىم — ئوقۇغۇچى، ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى.

تالىقماق [تالىيقماق] تالجىقماق (ئۈزۈلۈپ قالماق)، ئاغرىماق، كېسەل بولماق.

تام [تام] (ئە) 1) تولا، تولۇق، پۈتۈن. 2) كەمچىلىكسىز.

تامات [طامات] (ئە) بىھۇدە، تۇتۇرۇقسىز سۆزلەر، لاپ.

تامشالماق [تامشالماق] تەمشەلمەك، ئۇرۇنماق:
بى ۋاپادۇر، ئەي قەلەندەر، بۇ جەھان، تامشالماغىل،
قالغۇسىدۇر نېچە قىلساڭ باغىنىۋ ئەيۋان سەرا.
— قەلەندەر.

تامغا [تمغا] تامغا، مۆھۈر، نىشانە، بەلگە.

تامغاچى [تمغاچى] 1) تامغا باسقۇچى، مۆھۈردار. 2) ئانقا تامغا سالغۇچى. 3) باج ئالغۇچى، باجگىر.

تامغە [تمغە] «تامغا» غا قارالسۇن.

تامۇغ [تموغ] دوزاخ:
بولۇر كۆفرى ئەھلى ئېھىشتىدىن يىراق،
تامۇغدا مۇئەببەد چېكەر ئېھتىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تامېئ [طامع] (ئە) تەمەگەر، بىراۋدىن بىرەر نەرسە ئۈمىد قىلغۇچى، بىراۋنىڭ نەرسىسىگە كۆز تىككۈچى.

تامىئە [طامعە] (ئە) «تامېئ» غا قارالسۇن.

تامىزماق [تاميزماق] تېمىتماق، تامغۇزماق:
ئۇرۇب جانىغە نەيزە گۈل تىكەندىن،
تامىزىب قەترە ـ قەترە قان بەدەندىن.
— خىرقەتى.

تانۇغ [تانوغ] گۇۋاھ، شاھىد؛ بەلگە، نىشانە، ئىسپات، دەلىل؛
يالغان تانۇغ — يالغان گۇۋاھ.

تانۇغلۇغ [تانوغ لوغ] گۇۋاھلىق؛ بەلگىلىك.

تانۇق [تانوق] «تانۇغ» قا قارالسۇن.

تانۇقلاماق [تانوقلاماق] مۇۋاپىق كۆرمەك، ئېتىراپ قىلماق؛ ئىشەنمەك.

تانۇماق [تانوماق] تونۇماق، بىلمەك، ئۇقماق:
قىلۇر ئېردىم ئانداغ ئاڭا ئىزتىراب،
تانۇي دەپ بۇ جاننىڭ يۇزىگە قاراب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تانىماق [تانيماق] «تانۇماق» قا قارالسۇن.

تائۇن [طاعون] (ئە) ۋابا:
تائۇن مەرەزى — ۋابا كېسىلى.

تاۋاچى [تواچى] پادىشاھنىڭ بۇيرۇق ۋە تاپشۇرۇقلىرىنى تېگىشلىك يەرلەرگە يەتكۈزگۈچى ۋە ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ئەمەلدار.

تاۋشالماق [تاۋشالماق] ئېزىلمەك، يانجىلماق، زەئىپلەنمەك، كېسەل بولماق؛ دەردلىك:
تاقەتىم گەر قالمادى تارتارغە مېھنەت تاغىنى،
نە ئەجەب بۇ يۈكنى گەر ئەفلاك چەكسە تاۋشالۇر.
— نەۋايى.

تاۋۇس [طاوس] توز:
كى تاۋۇس پەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ،
نە پەردىن كى زەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاۋۇس پەيكەر — توز شەكىللىك، گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك.

تاۋۇشقان [تاووشقان] توشقان.

تاۋۇشماق [تاووشماق] 1) توشماق، كامالەتكە يەتمەك؛ ئاخىرىغا يەتمەك. 2) سەكرىمەك، يۈگۈرمەك، تېز ماڭماق.

تاۋۇق [تاووق] توخۇ:
مۇرغ، تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۇن سېنىڭ ئىشقىڭدا كىم،
بۇ غەرەزدىن تەلپىنۇرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۈپ.
— موللا بىلال.

تائىب [تائب] (ئە) توۋا قىلغۇچى، توۋا قىلغان.
تائىپ ئولماق — توۋا قىلماق.

تائىر [طائر] (ئە) «تايىر» غا قارالسۇن.

تائىفە [طائفە] قەبىلە؛ كىشىلەر توپى، گۈرۈھ:

خۇبانى جەھان تەلبە كۆرۈبان قاچادۇرلار،
ئادەم ئەمەس ئول تاڭغە گويا كى پەرنزاد.
— زەلىلى.

تاياغ [تاياغ] تاياق، كالتەك؛ چۈنۇق.

تاياغلاماق [تاياغلاماق] ئۇرماق، تاياق سالماق.

تاياق [تاياق] «تاياغ» قا قارالسۇن.

تايسب [تايب] (ئە) «تائسب» غا قارالسۇن.

تايىر [طاير] (ئە) 1) قۇش. 2) ئۇچقۇچى.
تايىرى دەۋلەت — دۆلەت قۇشى.
تايىرى قۇدس — كۆچمە م: روھ، جان.
ئوق تايىرى — كۆچمە م: ئېتىلغان ۋە ھاۋادا كېتىۋاتقان ئوق.

تايىي [طايى] (ئە) تاي ناملىق قەبىلىگە مەنسۇپ.

تە [ت] ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بەشىنچى ھەرپى ۋە ئۇنىڭ ئاتىلىشى:
«ت» تولۇن ئايدەك يۈزۈڭگە بەندەمەن، شاھى جەھان،
تاقەتىم يوق تەلمۈرۈپ، ئارزۇم قانارىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.

تەئادۇل [تعادل] (ئە) بىر ـ بىرىگە تەڭ كېلىش، باراۋەرلىك، تەڭلىك.
تەئادۇل ئەتمەك — باراۋەر قىلماق، تەڭ قىلماق.

تەئادىي [تعادى] (ئە) ئۆزئارا دۈشمەنلىشىش، دۈشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.

تەئارۇز [تعارض] (ئە) ئۆزئارا قارشىلىشىش، زىددىيەت، قارشىلىق.

تەئاشۇق [تعاشق] (ئە) بىر ـ بىرىگە مۇھەببەت باغلىماق، بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرمەك.

تەئاقۇب [تعاقب] (ئە) ئىز بېسىپ كېلىش، كەينىگە كىرىش، بىر ـ بىرىنى نازارەت (تەقىب) قىلىش، سۈئىدىشىش.

تەئاللاھ [تعالى الله] تەڭرى، بىرلا ئاللا:
ئۇلۇغ زاتىدۇرۇر بېچۇن، بى مىسل،
تەئاللاھ، ئاندىن بارچە ئەسغەر.
— ئەرشى.

تەئام [طعام] (ئە) يېمەكلىك، تاماق:
تەئامىنى ئالدىم يېدىم ئەندەكى،
كېتىپ ئەقلۇ ھۇشۇم ھەمە تەندەكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەب [تعب] (ئە) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق:
مەن ئولسام فەرھەلىك بىلە رۇز ـ شەب،
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
يۇرۇپ سال ئارا چۇن قىرىق رۇز ـ شەب،
بۇ مۇددەتتە يەتمەي ئاڭا ھېچ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
تەئەب تارتماق — قىينالماق.

تەئەبناك [تعبناك] (ئە + پ) 1) مۇشەققەتتە قالغان، قىينالغان. 2) مۇشەققەتلىك، قىيىن.

تەئەججۇب [تعجب] (ئە) ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىش:
ئايا بۇلبۇلكى، زار ئەيلەك بۇ تويكى بولدى شاھانە،
تەئەججۇب ئەيلەڭىز گىشق ئىچرە قىلغان كار بارىغە.
— ئا. نىزارى.

تەئەججۇب ئەنگىز [تعجب انگيز] (ئە + پ) كىشىنى ھەيران قالدۇرماق، ئەجەبلەندۇرىدىغان.

تەئەددۇب [تعدب] (ئە) ئەدەپلىك، تەرتىپلىك، ئەخلاقلىق:
كى مەكتەپكە بەردى ئانى ئىلىم ئۇچۇن،
تەئەددۇب، تەۋازۇئ بىلە ھىلىم ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

تەئەددۇد [تعدد] (ئە) سانلىق؛ سانلىش، سانى كۆپەيىش؛ كۆپەيتىش.

تەئەددى [تعدى] (ئە) زۇلۇم قىلىش، تاجاۋۇز قىلىش؛ ھەددىدىن ئېشىش.

تەئەددى پىشە [تعدى پيشه] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، تاجاۋۇز قىلغۇچى.

تەئەررۇز [تعرض] (ئە) 1) تېگىش، تاقىلىش. 2) قارشىلىق كۆرسىتىش.
تەئەررۇز قىلماق — (1) تەگمەك، تاقالماق. (2) قارشىلىق قىلماق.

تەئەززۇم [تعظم] (ئە) ئۇلۇغلىنىش، كىبىرلىنىش، ئۆزىنى چوڭ كۆرسىتىش.

تەئەسسۇف [تاسف] (ئە) ئېچىنىش، ئەپسۇسلىنىش؛ كۆيۈنۈش:
كۆرۈپ رەڭگى رۇيۇم تەئەسسۇف قىلىپ،
ئالىپ باردى ئۆزىگە تەكەللۇف قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەئەسسۇف يېمەك — ئېچىنماق، ئەپسۇسلانماق.

تەئەششۇق [تعشق] (ئە) ئاشىق بولۇش، ئاشىقلىق، سۆيۈش:

تەئەششۇق قىلىپ ساقىنى دىلفىگار،
كەرەم ئەيلە ساغەر قىلاي جان نىسار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەققۇل [تعقل] (ئە) ئەقلىگە كەلتۈرۈش، ئەقىل يۈرگۈزۈش.

تەئەققۇل ئەيلەمەك — ئەقلىگە كەلتۈرمەك، ئەقىل يۈرگۈزمەك.

تەئەققۇل قىلماق — «تەئەققۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەئەللۇق [تعلق] (ئە) 1) ئالاقە، باغلىنىش، مۇناسىۋەت؛ تەۋە، ئىگىلىك، تېگىشلىك:
فەرەڭگە تەئەللۇق، ھەۋاسى بارلەند،
بار ئېردىكى شاھى بەسى ئەرجۈمەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مال ـ دۇنيا، بايلىق:
قىلىپ يولدا ئانچە تەمەللۇقلارىن،
ئالىپ كەلدى بارچە تەئەللۇقلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەللۇل [تعلل] (ئە) 1) ئىللەتلىنىش، كېسەل بولۇش، يۇقۇملىنىش. 2) باھانە قىلىش، سەۋەب كۆرسىتىش.

تەئەللۇل قىلماق — باھانە قىلماق.

تەئەللۇم [تعلم] (ئە) ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش.

تەئەممۇل [تأمل] (ئە) چوڭقۇر ئويلاش، دىققەت بىلەن پىكىر قىلىش، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش:
گۈلۈستان ئىرەمنى تەئەممۇل قىلىپ،
يۈرۈپ سۇ ئىچىدە تەۋەككۇل قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەممۇلسىز [تامل مسيز] ئويلانماستىن، مۇلاھىزىسىز.

تەئەننى [تأنى] (ئە) ئاستىلىق، سۈسلۇق، بىرەر ئىشتا تېز بولماي، سۈس، ئاستا ۋە ئېغىرلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىش:
تەئەننىلەر ئەتتى يەنە لاجەرەم،
كى رۇمغە ئەزىيمەت قىلىپ بىشەكەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەھھۇد [تعهد] (ئە) ئەھد قىلىش، زىممىسىگە ئېلىش، سۆز بېرىش.

تەئەھھۇد ئەتمەك — ئەھدە قىلماق، سۆز بەرمەك.

تەئەھھۇد قىلماق — «تەئەھھۇد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەئەھھۇل [تأهل] ئۆيلىنىش، خوتۇن ئېلىش.

تەئەييۇن [تعين] (ئە) بەلگىلىك بولۇش، كۆزگە كۆرۈنۈش؛ ئېنىقلىنىش؛ ئاشكارا بولۇش؛ شۆھرەتلىنىش.

ئەدەمى تەئەييۇن — «ئەدەم» گە قارالسۇن.

تەئەييۇنات [تعينات] (ئە) [بىرلىكى: تەئەييۇن]بارلىق، مەۋجۇدات، دۇنيادا بار نەرسىلەر؛ «تەئەييۇن» غا قارالسۇن.

تەئەب [تعب] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك:
ئەزابىڭدىن ئېتىپ خەۋئى، ساھىبى تەبدەك كى تىترەرمەن،
بۇ ۋەجھىدىن بولۇپتۇركىم، چىرايىم ھەم سامان يەڭلىغ.
— موللا بىلال.

ساھىبى تەئەب — بەزگەك، كېسەلمەن.

تەئبار [تبار] (پ) قېرىنداش، ئەۋلاد؛ نەسىل، نەسەب.

خېش تەئبار — قېرىنداش، ئۇرۇق.

تەئبان [تبان] (پ) تۆلەم، ئىشتىراپ.

تەئباھ [تباه] (پ) خاراب، بۇزۇق، ۋەيران:
ئەمەسدۇر ئۇستۇخانى خەر ئىتنىڭ ئاستىدا سۆدرەلگەن،
غەمىڭ رەنجى بىلە ئۆلگەن مېنىڭ جىسمى تەباھمدۇر.
— گۈمنام.

تەباھ بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق.

تەباھ روزغار — تۇرمۇشى بۇزۇلغان.

فېئلى تەباھ — بۇزۇق ئىش، قىلىق:
كىردىگارا، لۇتق ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئلى تەباھمنى كەرەم.
— ئەرشى.

تەبايىئ [طبايع] (ئە) [بىرلىكى: تەبىئەت] «تەبىئەت» كە قارالسۇن:
چۇن كۆدۇراتى تەبايىئدىن نېچۇك بولغاي خەلاس،
ئەۋلىيا ئىشكىدە تا سۇزى گۇدازى بولماسا.
— زەلىلى.

تەبەئە [تبع] (ئە) تەۋە كىشىلەر، قاراشلىق كىشىلەر.

تەبەر I [تبر] (پ) پالتا:
ياساپ ئوغرىغە بەلكى تىغۇ تەبەر،
سېنىڭ خەنجەرىڭ بىرلە تامنى تېشەر.
— غەربى.

تەبەر II [طبر] (پ) «تەبەر I »گە قارالسۇن.

تەبەر جەڭگى [تبرچنكى] (پ) ئايپالتا.

تەبەرخۇن I [طبرخون] (پ) 1) چىلان، چىلان دەرىخى؛ 2) كۆچمە م: قىزىل رەڭلىك.

تەبەرخۇن II [تبرخون] (پ) «تەبەرخۇن I »گە قارالسۇن.

تەبەررا [تبرا] (ئە) چەتلىشىش، يۈز ئۆرۈش، ئۆزىنى قاچۇرۇش.

تەبەررا ئەيلەمەك — چەتلەشمەك، يوز ئۆرۈمەك، ئۆزگىنى قاچۇرماق.

تەبەررى [تبرى] (ئە) «تەبەررا» غا قارالسۇن.

تەبەسسۇم [تبسم] (ئە) مىيقىدا كۈلۈش:
ئول پەرىزادىم ماڭا باقىپ تەبەسسۇم ئەيلەدى،
ئىلتىفات ئەتتى قۇلىغە، ئەي رەقىبلەر سىز ئۆلۈڭ!
— قەلەندەر.

تەبەق [طبق] (ئە) 1) تاۋاق، ئاياق:
بۇ يەڭلىغ تەبەقدە غىزالار يىدۈك،
ياراتقان خۇداغە سەنالار دىدۈك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قات، قەۋەت:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.

تەبەقات [طبقات] (ئە) [بىرلىكى: تەبەقە] قاتلاملار، قەۋەتلەر، دەرىجىلەر.

تەبەقچى [طبق چى] تاۋاق (تاماق) توشۇغۇچى.

تەبەھ [تبه] (پ) «تەباھ» قا قارالسۇن.

تەبەھكار [تبەكار] (پ) جىنايەتچى، گۇناھكار، يولدىن ئازغان، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى:
دېدى: تاجىر ئېرمەس بۇ ئەيياردۇر.
قەۋاڧىل ئىچىدە تەبەھكاردۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئەگەرچە بۇ بەندەڭ گۇنەھكاردۇر،
يۈتۈرگەن يولىنى، تەبەھكاردۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەببا خ [طباخ] (ئە) ئاشپەز، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى.

تەبخ [طبخ] (ئە) پىشۇرۇش، يېمەكلىك پىشۇرۇش.

تەبخالە [تبخاله] (پ) ئوچۇق.

تەبخىي [طبخى] (ئە) پىشۇرغۇچى، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى، «تەببا خ» قا قارالسۇن.

تەبدىل [تبديل] (ئە) ئالماشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش:
ھۈسنى گۈل يەڭلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،
زەڧىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جانمۇ ئېكسىن.
— گۈمنام.

تەبرىز [تبريز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەرنىڭ نامى:
بىر شىر مەرتنى بار دەپ ئىشىتتىم،
تەبرىز ئىچىندە ئىسمى خۇدا داد.
— موللا بىلال.

تەبل [طبل] (ئە) كاتتا ناغرا، دۇمباق:
گەرچە ئەل ساڭا قاقار مېھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۇلشەنىڭدە يوقتۇرۇر ئەسرار مەندەك بۇلبۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

تەبلەك [طبلك] (ئە + پ) كىچىك ناغرا.

تەبۇغ [تبوغ] «تابۇق» قا قارالسۇن:
كۆز ياشى يىغلايۇ تۇشەيىن دەر ئاياغىڭە،
بىلمان نەدۇر تەبۇغدە، بۇ سائىل سەۋالىنى.
— سەككاكى.

تەبۇق [تبوق] «تابۇق» قا قارالسۇن.

تەبئ [طبع] (ئە) تەبىئەت، مىجەز، خاراكتېر، تالانت:
تۇرفە سۇئنى ئىلاھىدۇر كۆك چاي،
تەبئىنىڭ جىلۋەگاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.
مەندە تەبئى شائىرى يوقتۇر نىشانى ئاشىقى،
ھەرنە فەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسرارىدىن.
— ئەرشى.

بىتتەبئ — ئۆز خاھىشى بىلەن؛

تەبئ ئەھلى — شائىر، سەنئەت ئەھلى؛ زەكىي كىشىلەر:
ئۇرۇج ئەيلەر فەلەككە زارلىقدىن يىغلاغان ياشىم،
تەماشا قىلغالى تەبئ ئەھلىگە پەژۋارەدۇر كۆڭلۈم.
— مەھزۇن.

تەبئى ئاجىز — خاراكتېرى بوش.

تەبئى سەلىم — ساق تەبىئەت، ساپ خاراكتېر.

تەبئى مۇلايىم — بىرەر نەرسىنى تېز ئۆگىنىدىغان، زېھنى راۋان.

تەبئى نامەۋزۇن — كېلىشمىگەن خاراكتېر، شېئىر ئېيتىشقا لايىقسىز.

شوخ تەبئى — شوخ تەبىئەتلىك:
بىلمىك ئارماندا مەندە نېچۈككىم قالمادى دەرمان،
كى سەندەك شوخ تەبئى شوخ جەۋلانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

تەبئىيەرەست [طبع پرست] (ئە + پ) شېئىرغا بېرىلگەن، شائىر.

تەبىئەت [طبيعت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، پەيل، ئەتۋار، مىجەز.

تەبىب [طبيب] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر:
يۇرۇپ سوردۇم تەبىبلەردىن: «نەدۇر بۇ دەردىمە دەرمان؟»
تەبىب ئايتۇركى: «ئەي نادان، بۇ دەردى بىداۋا دەرلەر».
— زەلىلى.

تەبىيرى [تبيرى] (پ) دۇمباق، ناغرا:

تەبىيرى بېشەڭى مەيدان دۈڭانى سۇخەندۇرمەن،
كۆڭۈلدىن ماسۇا قەتئ ئەتكەلى تىغى دۈدەم تەنها.
— زەللى.

تەپ [تب] (پ) «تەب» كە قارالسۇن.

تەپانچە I [تبانچە] (پ) شاپىلاق، تەستەك.

تەپانچە II [طبانچە] (پ) «تەپانچە I » گە قارالسۇن.

تەتار [تتار] «تاتار» غا قارالسۇن.

تەتەببۇئ [تتبع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەتەببۇئات] بىرەر نەرسىنىڭ ئارقىسىغا (ئىزىغا) چۈشۈش، ئىز قوغلاپ تەكشۈرۈش، ئىزلاش؛ تەنقىد قىلىش، مۇھاكىمە قىلىش.

تەتەببۇئ ئەيلەمەك — ئەگەشمەك، ئىزدىن بارماق، تەكشۈرمەك.

تەتەببۇئ قىلماق — «تەتەببۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
خاجە سالماننىڭ قەسىدەسىغە تەتەببۇئ قىلىبدۇر.
— نەۋائى.

تەتەممە [تتمه] (ئە) ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش، تۈگەش.

تەتبىق [تطبيق] (ئە) سېلىشتۇرۇش؛ مۇڭاپىقلاشتۇرۇش، ئۇيغۇنلاشتۇرۇش.

تەتبىق قىلماق — سېلىشتۇرماق، مۇڭاپىقلاشتۇرماق.

تەتمىيم [تتميم] (ئە) «تەتەممە» گە قارالسۇن.

تەتۈىل [تطويل] (ئە) سوزۇش، ئۇزارتىش.

تەتمىمە [تتمه] (ئە) داۋامى، قالغان قىسمى.

تەجاھۇل [تەجاهل] (ئە) خۇپسەنلىك قىلىش، بىلمەسلىككە سېلىش.

تەجاۋۇز [تجاوز] (ئە) ئۆتۈش، چېگرادىن ئۆتۈش؛ تاجاۋۇز.

تەجاۋۇز ئەيلەمەك — ئۆتمەك، چېگرىدىن ئۆتمەك، تاجاۋۇز قىلماق.

تەجەددۇد [تجدد] (ئە) يېڭىلىنىش.

تەجەررۇد [تجرد] (ئە) ئالاقىسىزلىق، چەتلىنىش، ھەمە نەرسىدىن كېچىش، يالغۇزلۇق.

تەجەررۇئ [تجرع] (ئە) غورتۇلداپ ئىچىش.

تەجەززى [تجزى] (ئە) ئۇششاق بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈش.

جۇزئى تەجەززى پەزىر — پارچىلىنىشچان، بۆلۈنىدىغان بۆلەك.

تەجەللى [تجلى] (ئە) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش:
پەرتەۋى ھۇسنى تەجەللى يا يەدى بەيزا ئېرۇر،
كەئبەئى كويىنى كۆركىم لامەكان ئىماسى بار.

تەجەللىيات [تجليات] (ئە) [بىرلىكى: تەجەللى] كۆرۈنۈشلەر، جىلۋىنىشلەر.

تەجەممۇل [تجمل] (ئە) بېزەك، زىننەت، پەرداز:
سۇلەيمان ھەشمەتى، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زىھى شەمشىرى ئەدلىڭ مەۋجىنى ئالىي رەۋان دەرلەر.
— زەللى.

تەجەممۇل ئەھلى — دۆلەتمەنلەر، زىبۇ زىننەتلىك كىشىلەر.

تەجدىد [تجديد] (ئە) يېڭىلاش، يېڭىدىن پەيدا قىلىش.

تەجرىد [تجريد] (ئە) ئارتۇقچە نەرسىلەردىن خالىي بولۇش، چەتلىشىش، ئاجراش، يەككىلىك، تەنھالىق:
يەتكۈرۈر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.
— زەللى.

تەجرىد ئەھلى — ئارتۇقچە نەرسىلەردىن ئۆزىنى خالىي قىلغان كىشىلەر:
قەبۇلىدۇر نە يەگنى بەسكى سور دەپ،
ئانىڭ رەددىدە تەجرىد ئەھلى بىھەد.
— ئەرشى.

تەجنىس [تجنيس] (ئە) 1) ئەدەبىياتتا ئومونىملار (شەكىلداش سۆزلەر) ئارقىلىق سۆز ئويۇنى قىلىش، تۇيۇق. تەجنىسى تام — تولۇق تەجنىس؛ ئومونىملارنى شېئىر قاپىيىلىرىدە ئىشلىتىش.
2) مۇزىكىدىكى ئاڭ ئېغىر ۋە مۇرەككەپ كۆيلەردىن بىرى.

تەجھىز [تجهيز] (ئە) 1) جاھازلاش. 2) تەييارلاش، مېيىتنى يەرلىككە قويۇش ئۈچۈن تەييارلاش.

تەجھىل [تجهيل] (ئە) نادان، جاھىل دەپ ھۆكۈم قىلىش؛ نادانلىققا تەن بېرىش.

تەجۈىز [تجويز] (ئە) ماقۇل كۆرۈش، راۋا كۆرۈش، ئىجازەت.

تەجۈىز ئەتمەك — راۋا كۆرمەك، لايىق تاپماق.

تەجۈىف [تجويف] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىنى كاۋاك قىلىش.

تەجۈىف سالماق — كاۋاك قىلماق.

تەخەششۇئ [تخشع] (ئە) كەمتەر، كەمتەرلىك، كىچىك پېئىللىق؛ ئەدەپلىك، تاۋازۇلۇق؛ تەكەللۇپ:
ياساۋۇل ئايدى ئولدەم تەزەررۇئ بىلە،
قىلىپ كۆپ تەمەللۇق، تەخەششۇئ بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەخەلخۇل [تخلخل] (ئە) بۆلۈنۈش، بۆلەكلەرگە ئاجرىتىش، بىر - بىرىدىن جۇدا بولۇش.
تەخەلخۇلپەزىر — ئاجرالغان، ئاجرىلىدىغان.

تەخەلخۇل تاپماق — بۆلۈنمەك، ئاجرالماق، جۇدا بولماق.

تەخەللۇت [تخلط] (ئە) 1) ئارىلاشتۇرۇش، بىرىكتۈرۈش. 2) ئۇچرىشىش، يېقىنلىشىش.

تەخەللۇج [تخلج] (ئە) 1) قورقماق، چۆچۈمەك؛ تەمتىرىمەك، ھودۇقماق. 2) ھەيران قالماق، تاك قالماق.

تەخەللۇس [تخلص] (ئە) 1) خالاس بولۇش، قۇتۇلۇش. 2) تەخەللۇس (ئۆز ئىسمىدىن باشقا ئىككىنچى بىر نامنى قوللىنىش).

تەخەللۇف [تخلق] (ئە) 1) خىلاپلىق قىلىش. 2) ئىختىلاپ، نامۇۋاپىقلىق، توغرا كەلمەسلىك. 3) ئارقىدا قېلىش.

تەخەللۇق [تخلق] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق. 2) سالاپەت، سىپايە؛ كەمتەر.

تەخەللۇل [تخلل] (ئە) ئىناقسىزلىق، كېلىشەلمەسلىك، چىقىشالماسلىق.

تەخەييۇل [تخيل] (ئە) خىيالغا كەلتۈرۈش، خىيال قىلىش.

تەخەييۇل قىلماق — خىيال قىلماق، خىيالغا كەلتۈرمەك.

تەخت [تخت] (پ) پادىشاھنىڭ مۇراسىملاردا ئولتۇرىدىغان مەخسۇس ئورۇندۇقى، تەخت:

كى تۇججار بەچچە چىقىپ تەختكە،
سەزاۋەر بولدى ئۇلۇغ بەختكە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەختە [تخته] (پ) تاختا، دوسكا؛ پارچە:

ۋەقتىكى ئولسۇن خۇشكى مەيدەك، تۆھپە قىلغان بۇۋرەق،
بىر قارا چايى مۇئەنبەر تەختەسىدۇر خۇشگۇۋار.

— تەجەللى.

تەختە كىيىز — كىگىز پارچىسى.

تەختەيى رەمل — رەممال (پالچى) لارنىڭ مەخسۇس تاختىسى (پالچىلار پال ئاچقاندا ئۇنىڭدىكى چېكىت ۋە سىزىقلارغا قاراپ ئىش كۆرىدۇ).

تەختەسەك [تخته سنك] (پ) 1) تاشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تاشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تەختنىڭ پۇتى. 2) تەختنىڭ ئاستى:

ئانىڭ تەخت پايىن يۇزۈمگە سۈرۈپ،
يۇزۈم يوقكى بەلكى كۆزۈمگە سۈرۈپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەختگاھ [تختكاه] (پ) تەخت قۇرۇلغان جاي، پايتەخت، پادىشاھ ياشايدىغان شەھەر، پادىشاھ سارىيى.

تەختگىر [تخت گير] (پ) 1) تەخت ئالغۇچى. 2) كۆچمە م: كۆچلۈك پادىشاھ؛ مۇستەقىل پادىشاھ.

تەخسىس [تخصيص] (ئە) مەخسۇسلاش؛ تەيىنلەش، بەلگىلەش؛ بېكىتىش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىن كۆفر ئېلىگە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

بەتەخسىس — خۇسۇسەن.

تەخفىف [تخفيف] (ئە) 1) يەڭگىللىشىش؛ ئاجىزلىشىش. 2) ئازىيىش، كېمەيىش.

تەخفىف ئەيلەمەك — يەڭگىللەتمەك.

تەخلىس [تخليس] 1) خالاس قىلىش، قۇتقۇزۇش. 2) تازىلاش.

تەخلىس بەرمەك — قۇتقۇزماق؛ تازىلىماق.

تەخلىئ [تخليع] (ئە) سېلىش؛ سالدۇرۇۋېلىش (كىيىمدىنى).

تەخمىر [تخمير] (ئە) كىرىشتۈرۈش، ئارىلاشتۇرۇش، خېمىر قىلىش.

تەخمىر ئەيلەمەك — كىرىشتۈرمەك، خېمىر قىلماق.

تەخمىنشۇناس [تخمين شناس] (ئە + پ) تەخمىن قىلغۇچى؛ ھېسابلاپ چىققۇچى:

نەزمۇ نەسرىم كاتىبى تەخمىنشۇناس،
يازسا يۇز مىك بەيت ئەگەر ئەردى قىياس.

— نەۋائى.

تەخۋىف [تخويف] (ئە) قورقۇتۇش؛ تەھدىد.

تەخۋىف ئەتمەك — قورقۇتماق.

تەدارۇك [تدارک] (ئە) 1) ئورۇنسىز (خاتا) كەتكەن نەرسىنى ئورنىغا كەلتۈرۈش، تولۇقلاش. 2) ئىلاج، چارە.

تەدبىر [تدبير] (ئە) تەدبىر، چارە، ئۇسۇل، ئامال؛ پىلان، لايىھە:

بۇ تەدبىرنى ئايتىپ مەنى ئامەغە،
داغى چۇلغاغايكىم ياغى جامەغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەدرىج [تدريج] (ئە) ئاستا ـ ئاستا، ئاستىلىق، تەدرىجىي.

تەدقىق [تدقيق] (ئە) پارچىلاپ، ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈش.

تەدۋىر [تدوير] (ئە) 1) قورشىماق، مۇھاسىرە قىلماق،

ئورىماق. 2) ئايلانماق، پىرقىرىماق، ئايلاندۇرماق، پىرقىراتماق.

تەدۋىن [تدوين] (ئە) 1) تۈپلەش، جەملەش. 2) شېئىر ۋە باشقا ئەسەرلەرنى تۈپلەپ، تەرتىپلەپ كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرۈش، دىۋان تۈزۈش.

تەدۋىن قىلماق — تۈپلەپ تەرتىپلىمەك، تۈپلىمە ھالىتىگە كەلتۈرمەك.

تەر [تر] (پ) 1) ھۆل؛ نەم، تەر:
تۇرۇپ ئېرىدىم ئاندا ئاقىپ تەرلەدىم،
بۇ ھالەتنى كۆردى بۇرادەرلەرىم.
— ئا. نىزارى.
2) يېڭى، ساپ، تازا. 3) ئۇچار قاناتلار.

تەر ئەيلەمەك — 1) ھۆل قىلماق، ھۆللىمەك. 2) ئۇيالدۇرماق؛ ئۇيالدۇرۇپ تەرلەتمەك.

تەردامەن — كۆچمە م: گۇناھكار، يارىماس ئىشلارنى قىلغۇچى.

تەرۇ تازە — ياشىنغان، يېڭىلانغان، گۈللىگەن:
تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمىن،
كى ئامادە ئەيلەپ قويارغە كەمىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەرۇ تازە ئەيلەمەك — ياشناتماق، گۈللەتمەك.

تەرازۇ [ترازو] (پ) 1) ئۆلچەم، ئۆلچەش ئەسۋابى. 2) ھەق، ھەققانىي، توغرا:
يۇزۇڭنى تۇتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۇندىن،
«كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئارى تارازۇ».
— لۇتفى.

تەرازىي [تراضى] (ئە) بىر - بىرىدىن رازى بولۇش، شاد بولۇش، خۇشاللىنىش.

تەرازىي قىلماق — رازىلاشماق.

تەراش [تراش] (پ) 1) يۇنۇغۇچى، تاراشلىغۇچى. 2) قىرىندا.

خارا تەراش — تاش يونۇغۇچى.

تەراكىب [تراكيب] (ئە) [بىرلىكى: تەركىب] «تەركىب» كە قارالسۇن.

تەراكىمە [تراكمه] (ئە) [بىرلىكى: تۇركىمەن] تۇركىمەنلەر.

تەرانە [ترانه] (پ) 1) ناخشا؛ ئاھاڭ؛ مۇقام:
مۇغەننى ئەيلەگەچ مۇنداق تەرانە،
چەمەن چەكتى شەرابى ئاشقانە.
— زەلىلى.
2) سۆزلىمەك:
دېدىمكى: بۇ قىزغە فەسانە قىلاي،
كۆڭۈل خاھىشىنى تەرانە قىلاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) سايرىماق:
تەرانە بىرلە كېلىپ گۈلغە ھەر سەھەر بۇلبۇل،
فىراق خارىنىڭ ئازارىنى بەيان قىلادۇر.
— مەھزۇن.
4) ئاروز ئىلمىدا رۇبائىي ۋەزنىنىڭ نامى.

تەرانە تۇزمەك — ناخشا ئېيتماق، كۇيلىمەك.

تەرانە چەكمەك — «تەرانە تۇزمەك» كە قارالسۇن.

تەرانە سۇرمەك — كۇيلەپ ئوقۇماق؛ سۆزلىمەك.

تەرانغو [ترانغو] تاغتېرىكىگە ئوخشاش بىر تۇرلۇك ياۋايى دەرەخ.

تەراۋەت [طراوت] (ئە) يېڭى، تازا، ساپ، پاكىز؛ ساپلىق، يېڭىلىق:
بەھارى ئارەزىڭ تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن،
بە رەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

تەراۋىش [تراوش] (پ) سىزىپ چىقىش، تېمىش.

تەراۋىش ئەتمەك — «تەراۋىش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەراۋىش ئەيلەمەك — سىزىپ، تېمىپ چىقماق.

تەرەب [طرب] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:
خوشال، ئول رىندكىم ئۇمىر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەپ جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم - بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

تەرەب ئەنگىز — شادلىق كەلتۈرگۈچى.

تەرەب ساغەرى — شادلىق پىيالىسى، خۇشچاقچاقلىق.

تەرەب شەمئىن — خۇشاللىق شېمى، چىرىقى:
زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىك ئەل.
— زەلىلى.

تەرەبخىز [طرب خيز] (ئە + پ) شادلىق قوزغىغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى.

تەرەبفىزا [طرب فزا] (ئە + پ) شادلىقنى ئاشۇرغۇچى، شادلاندۇرغۇچى.

تەرەبلىق [طربلىق] خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق.

تەرەبناك [طربناک] (ئە + پ) خۇرسەن، خۇرسەنلىك بىلەن:
مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۇن كۆڭلۇم تەرەبناك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

تەرەددۇد [تردد] (ئە) بىرەر مەسىلىدە بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇش، ئىككىلىنىش:
سەۋەبلىك ئىشىنى تەرەددۇد قىلىپ،
ئىتى ھەم بۇرادەرلەرىنى ئالىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەرەششۇھ [ترشح] (ئە) 1) سويۇقلۇقنىڭ سىزىپ ئېقىشى. 2) كۆچمە م: بىرەر يوشۇرۇن نەرسىنىڭ بىلىنىپ قېلىشى.
تەرەششۇھ قىلماق — 1) سىزماق؛ 2) بىلىنىپ قالماق.

تەرەففۇئ [ترفع] (ئە) يۇقىرى كۆتىرىلىش، يۇقىرىلاش، يۇكسىلىش.

تەرەققۇس [ترقص] (ئە) ئۇسسۇل؛ تولغىنىش؛ تەۋرىنىش؛ قوزغىلىش، چاچراش:
باقىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلىپ،
كېلىپ خەشمى ئاداغ تەرەققۇس قىلىپ.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تەرەككۇب [تركب] (ئە) بىر نەرسىنىڭ باشقا بىر نەرسە بىلەن بىرىكىشى؛ بىر نەچچە ماددىنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولۇش.

تەرەنجەبىن [ترنجبين] (پ) يانتاق شېكىرى، تەرەنجەبىن.

تەرەننۇم [ترنم] (ئە) [كۆپلۈكى: تەرەننۇمات] كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش؛ يېقىملىق سۆزلەش.
خۇشا، ئۇل رىندكىم ئۆمر ئاساسى يوقلۇغىن بىلىخەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم-بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

تەرەننۇم ئەيلەمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق؛ چىرايلىق سۆزلىمەك؛
تەرەننۇم تۈزمەك — «تەرەننۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرەننۇمگەر [ترنم گر] (ئە + پ) چالغۇچى، سازەندە، كۈيلىگۈچى، قوشاقچى.

تەرەھھۇم [ترحم] (ئە) رەھىم قىلىش؛ غەمخورلۇق، مەرھەمەت:
ماڭا تەرەھھۇم ئېتىپ بەرمەسە مۇرادىمنى،
قىيامەت ئولسا سېنىڭ ياقاڭدا دۇر بىلەكىم.
— گۈمنام.

تەرەھھۇم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق.

تەربىئ [تربيع] (ئە) 1) تۆتكە يەتكۈزۈش، تۆتلۈك قىلىش. 2) تۆتكە بۆلۈش. 3) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە — بىر پىلانېتىنىڭ باشقا بىر پىلانېتا بىلەن توقۇنۇشۇشى.

تەرجۈمە [ترجمه] (ئە) بىر تىلدىن ئىككىنچى تىلغا ئاغدۇرۇش، تەرجىمە:
كىم، بۇ دەفتەرغە بېرىپ تەۋفىق ھەق،
تەرجۈمە رەسمى بىلە يازسام ۋەرەق.
— نەۋائى.

تەرجىھ [ترجيح] (ئە) بىر نەرسىنى ئىككىنچى بىر نەرسىدىن ئارتۇق كۆرۈش.
تەرجىھ ئەيلەمەك — ئۈستۈن (يۇقىرى) كۆرمەك.
تەرجىھ تاپماق — ئۈستۈن (يۇقىرى) بولماق.
تەرجىھ قىلماق — «تەرجىھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرجىئ [ترجئ] (ئە) قايتۇرۇش، تەكرارلاش.

تەرخان [ترخان] 1) سېلىقتىن ۋە ئەيىبلىنىشتىن ئازاد قىلىنغان؛ ئىمتىيازلىق كىشى. 2) شۇنداق ئىمتىيازغا ئىگە بولغان مەنسەپدار.

تەردامانلىق [ترداماناليق] كۆچمە م: ئىپلاسلىق، بۇزۇلغۇچى، ئەخلاقسىزلىق.

تەردامەنلىق [تردامن ليق] «تەردامانلىق» قا قارالسۇن.

تەردىد [ترديد] (ئە) رەت قىلىش، قايتۇرۇش؛ قەتئىي بىر پىكىر قىلماسلىق.

تەرراز [طراز] (ئە) ئوغرى، يانچۇقچى:
مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەرراز زەھرىگە،
كۆڭۈل ئەھلىن بەلايى ناگەھاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

تەرراھ [طراح] (ئە) 1) نەقىشلىگۈچى، نەققاش، بىنالارنى بېزىگۈچى. 2) ئارخىتېكتور.

تەرراھلىغ [طراح ليغ] 1) نەققاشلىق. 2) ئارخىتېكتورلۇق.

تەررە [تره] (پ) تاماققا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل كۆكتات («تەرۋە تازە/تەرۇ تازە» شەكلىدىمۇ كېلىدۇ).

تەررە فۇرۇش [تره فروش] (پ) كۆكتاتچى.

تەرز [طرز] (ئە) ئۇسۇل، چارە؛ يوسۇن، شەكىل:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۈزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۇر جويەندىسى.
— ئەرشى.
سەبا ئوشبۇ ساڭا بۇ قۇلنىڭ ئەرزى،
بىلۈرسەن جۈملە ئىشنىڭ ھەرنە تەرزى.
— خىرقەتى.

تەرس [ترس] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە.

تەرسا [ترسا] (پ) خرىستىئان، نەسرانىي، ئىساۋى (ئىسا دىنىدىكى):

كۆپ مۇسۇلماندىن قويۇپ تەرسا بولۇرنى قاۋلاساڭ،
سەن بۇ كۈندىن سۈكرە ھېچ زۇلغۇڭنى زۇننار ئەيلەمە.
— سەككاكى.

تەرسان [ترسان] (پ) قورقۇش، ۋەھىمە قىلىش:
ھەر كىشى ھەق قەھرىدىن تەرسان بولۇر.
گۇل كىشىدىن بارچە خەلقلەر زان بولۇر.
— خەراباتى.

تەرسگار [ترسكار] (پ) پەرھىز تۇتقۇچى، ئۆزىنى ساقلىغۇچى.

تەرسناك [ترسناك] (پ) 1) قورقۇنچلۇق؛ 2) قورقۇنچاق.

تەرسىۋ [ترصيع] (ئە) 1) قىممەت باھا تاشلار بىلەن بىرەر نەرسىنى زىننەتلەش، بېزەش. 2) شېئىردا بىرىنچى مىسرا بىلەن ئىككىنچى مىسرانى بىر - بىرىگە ئاھاڭداش، ۋەزىنداش ۋە قاپىيەداش قىلىپ كەلتۈرۈش.

تەرغىب [ترغيب] (ئە) قىزغىتۇرۇش، ئۇندەش، رىغبەتلەندۈرۈش.

تەرفىھ [ترفيه] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق.

تەرفىئ [ترفيئ] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرۈش، يۈكسەلدۈرۈش؛ مەرتىۋىسىنى ئاشۇرۇش.

تەرق [طرق] (ئە) 1) ئۇرماق، سوقماق. 2) ھۈجۇم قىلماق، زەربە بەرمەك:
زۇلفى سىلسىلىنى گۇل ئاي يۈزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نازۇ كەرەشمەدىن تەرق.
— زەلىلى.

تەرك I [ترك] ئۇرۇشتا باشقا كىيىلىدىغان مىس ۋە تۆمۈر قېتىشمىلىرىدىن ئىشلەنگەن باش كىيىم.

تەرك II [ترك] (ئە) تاشلاش، تاشلىۋېتىش؛ ۋاز كېچىش؛ قارىماي قويۇش:
يوقۇ بارىن تەرك قىلماي يار تاپماق يوقدۇرۇر،
تۇرفەدۇركىم بۇ زەماندىن ئىزدەر ئەل خاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
جەفا تەركىن تۇتۇپ، ئەي چەرخى زالىم، بىر تەرەھھۇم قىل،
جەھان كۈل بولغىدەك بولدى مېنىڭ ئاھۇ پىغانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەركى ئەدەب — ئەدەپ (ئەخلاق) قا زىت قىلىنغان ئىش - ھەرىكەت.

تەركى خاب — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
كىشىكىم تەشنە كۆرسە گۇل پەرىنى، جىلۋەگەر يۈرمەس،
نېگە ئەرشى كەبى تا روزى مەھشەر تەركى خاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

تەركى دۇنيا — دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ، يەككە ھالدا تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش.

تەركى ھۇش ئەتمەك — «تەركى ھۇش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

قويۇپ لەبىمنى مەي ئۆزرە تەركى ھۇش ئەتتىم،
تۇشۇپ ئاياغىغە سەرمەست ئەجز پەرۋەر ھەم.
— سەبۇرى.

تەركى ھۇش ئەيلەمەك — ھوشىدىن كەتمەك، ھوشىنى يوقاتماق.

تەركىب [تركيب] (ئە) بىرىكتۈرۈش؛ بىرىكمە، تەركىب:
ۋۇجۇدى مەجمەئۇل - بەھرەين رەھمەتدىن تاپىپ تەركىب،
بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەك يوق ھەرقايان ئاندا.
— ئەرشى.

تەرلىك [ترليک/تيرليک] ئىچ كۆڭلەك.

تەرھ [طرح] (ئە) 1) تاشلاش، ئېلىپ تاشلاش:
چەككەندە نەققاشى قەزا گۇل سەرۇ كۆلرۇخ سۈرەتىن،
گويا بېگەنمەي تاشلامىش تەرھ ئەيلەپ ئاي - كۈن ھەيئەتىن.
— نەۋايى.
2) قۇرۇلغان بىنا. 3) قۇرۇلۇشى، تۈزۈلۈشى، قۇرۇلۇش ۋە ئىمارەتلەرنىڭ پىلان - خەرىتىسى، لايىھە:
يوق پەرقلەر ئىچرە جانا سەن كەبى شېرىن دەھەن،
كۆزلەرنىڭ تەرھىغە نەچۈك ئوخشاتاي نەرگىسنى مەن.
— گۈمنام.
4) تەرتىپ، تۈزۈم.

تەرھى ئەجەب — ئاجايىپ بىنا لايىھىسى.

تەرھى ئەجەب سالماق — ئاجايىپ لايىھە تۈزمەك، ئاجايىپ ئىش قىلماق.

تەرھى تەئەب — قىيىنچىلىق، مۇشكۈللۈك.

تەرھى رەقەم قىلماق — لايىھە سىزماق.

تەرۋىج [ترويج] (ئە) راۋاجلاندۇرۇش؛ قىممىتى ۋە ئەتىۋارىنى ئاشۇرۇش.

تەرۋىھ [ترويح] (ئە) خۇشبۇي قىلىش؛ راھەتلەندۈرۈش، دەم بېرىش.

تەرىد I [طريد] (ئە) 1) خىتاب؛ نەرە؛ سۈرەن، شاۋقۇن. 2) كۆچمە م: قاتتىق ھۈجۇم:
تەرىد ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەملە قىلدى،
بۇلۇنتەك گۆكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.
— لۇتفى.

تەرىد ئەتمەك — «تەرىد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرىد ئەيلەمەك — قاتتىق ھۈجۇم قىلماق.

تەرىد II [ترىد] (ئە) توغرام، توغرالغان نان.

تەربد قىلماق — توغرىماق، توغراپ يۈمشاتماق (نانىنى).

تەربي [طرى] (ئە) 1) يېڭى. 2) كۆچمە م: گۈزەل، تازا.

تەربق [تريق] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇرۇق] 1) يول، ئىز. 2) ئۇسۇل، يوسۇن، قائىدە، رەسىم. 3) مەسلەك. 4) ۋاستە، سەۋەب:

بۇ خىلۇەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەربقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.

— ئەرشى.

ساھىب تەربىق — مەلۇم بىر مەسلەككە ئىگە كىشى (سوپىيلىقتا).

ھەمتەربىق — يولداش، ھەمراھ.

تەربيقەت [تريقەت] (ئە) ئۇسۇل، يول، مەسلەك، سوپىيلىق يولى.

تەربيقەت ئەھلى — سوپىيلار.

تەرياق [ترياق] 1) ئېپيۇن. 2) زەھەر قايتۇرۇش دورىسى.

تەرياك [ترياک] «تەرياق»قا قارالسۇن.

ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتىپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تەزەررۇئ [تضرع] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش:

بۇ دەريا لەبگە كېلىپ شاھزاد،
تەزەررۇئلار ئېتتى، قىلىپ ھەقغە داد.

— ئا. نىزارى.

تەزەررۇئ ئەتمەك — «تەزەررۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەزەررۇئ ئەيلەمەك — يالۋۇرماق، يېلىنماق، ئىلتىجا قىلماق.

تەزەرۇ [تزرو] (ئە) قىرغاۋۇل، ياۋا توخۇ:

بارۇر تەرفى چەمەنگە سەيرگۇچۇن بىر شوخ رەئنايى،
خىرامىدىن سالىپ كىبكۇ تەزەرۇ ئىچرە غەۋغايى.

— زەلىلى.

تەزەلزۇل [تزلزل] (ئە) 1) قىمىرلاش، تىترەش. 2) ئەھۋال ئۆزگىرىش. 3) ھولۇقۇش.

تەزەلزۇل تاپماق — قىمىرلىماق؛ تىترىمەك:

فەلەكدە مېھر گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

تەزەللۇل [تذلل] (ئە) ئۆزىنى خار تۇتۇش، ئۆزىنى پەس (تۆۋەن) تۇتۇش.

تەزەللۇم [تظلم] (ئە) زۇلۇمدىن شىكايەت قىلىش، زۇلۇمدىن زارلىنىش؛ داد ـ پىغان:

بۇ سۇڭ ئىچرە ناكەس تەزەللۇم قىلىپ،
ماڭا باقتى ئول شۇم تەكەللۇم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەھلى تەزەللۇم — زۇلۇمدىن پەريات قىلغۇچىلار، مەزلۇملار.

تەزەللۇم ئەتمەك — «تەزەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

خەلق ھالىغە تەرەھھۇم ئەيلەپان،
دىلبەرىغە كۆپ تەزەللۇم ئەيلەپان.

— نەۋائى.

تەزەللۇم ئەيلەمەك — زۇلۇمدىن شىكايەت قىلماق، داد ـ پىغان كۆتۈرمەك.

تەزەۋۇج [تزوج] (ئە) جۈپ بولۇش، ئۆيلىنىش.

تەزكىر [تذكير] (ئە) خاتىرىگە كەلتۈرۈش، ئەسلەش، زىكىر قىلىش.

تەزكىرە [تذكيره] (ئە) 1) خاتىرە، ئەسلەش، ئەسكە ئېلىش ئۈچۈن ۋاستە بولغۇچى يازما قەغەزلەر. 2) خاتىرىلەنگەن. 3) كۆچمە م: شائىرلار، ئالىملارنىڭ تەرجىمھالى ۋە ئەسەر نەمۇنىلىرىدىن تۈزۈلگەن توپلام.

تەزمىن [تضمين] (ئە) بىراۋنىڭ مەلۇم بىر شېئىرىنىڭ ئايرىم مىسرالىرىنى ئۆز شېئىرى ئىچىگە كىرگۈزۈش؛ نەقىل كەلتۈرۈش.

تەزھىب [تذهيب] (ئە) زەرلەش، ھەل بېرىش، ئالتۇن يالتىتىش، ئالتۇن قاپلاش، ئالتۇن بىلەن نەقىشلەش.

تەزۇج [تزويج] (ئە) ئۆيلەندۈرۈش؛ نىكاھ.

تەزۇير [تزوير] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر:

بۇ ئالەم زالىدىن تۇتغىل كەنارە،
ئېرۇر تەزۇيرى ئانىڭ بىشۇمارە.

— ئەرشى.

تەزئىف [تضعيف] (ئە) بىرنى ئىككى قىلىش (بىرنى ئىككىگە كۆپەيتىش)، ئىككى باراۋەر قىلىش.

تەزئىف ئولماق — ئىككىگە كۆپەيمەك؛ ئىككى باراۋەر بولماق.

تەزيىن [تزيين] (ئە) زىننەتلەش، بېزەش:

قاچان ئولسە ئول ھەم بۇ ئايىن بىلە،
بىرەۋ ئولتۇرۇپ تەخت تەزيىن بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئاسمان تەزيىن — ئاسمانغا ئوخشاش بېزەلگەن، ئاسمانغا ئوخشاش بېزەلگەن.

تەزيىن بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

تەزىين تاپماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك.

تەسامۇئ [تسامع] (ئە) ئۆزىنى ئاڭلىغانغا سېلىش.

تەسانىف [تصانيف] (ئە) [بىرلىكى: تەسنىف] «تەسنىف» كە قارالسۇن.

تەساھۇل [تساهل] (ئە) بېپەرۋالىق، بىخەستەلىك، سەل قارىماق، ئېتىبارسىزلىق:

خەت يازۇرغە بۇ تەساھۇل بائىسى سەندىن نېدۇر،
قىلدى كاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئىشتىتىڭمۇ جار.

— تەجەللى.

تەسەددۇق [تصدق] (ئە) سەدىقە قىلىش، بىرەر نەرسىنى سەدىقە يولى بىلەن باشقىلارغا بېرىش.

تەسەددۇق قىلماق — سەدىقە قىلماق، سەدىقە قىلىپ بەرمەك.

تەسەررۇف [تصرف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسەررۇفات] 1) ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىش، ئىگىلەش. 2) شېئىردا ئايرىم سۆزلەرنىڭ گراماتىك شەكلىنى شائىر ئۆز رايىغا ئۆزگەرتىش:

يۇز تۆمەن ئەرمان زىمىنىكىم مېنىڭ كۆڭلۈم ئېرۇر،
دەرد ئاڭا ساھىب تەسەررۇف، غەم ئۇنىڭ ئورتاغىدۇر.

— تەجەللى.

تەسەلسۇل [تسلسل] (ئە) زەنجىر ھالقىلىرىغا ئوخشاش بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ كېتىش، ئارقىمۇئارقا تىزىلىش:

سېنىڭ زاتىڭ تەسەۋۋۇردىن مۇنەززە،
ساماۋاتىڭ تەسەلسۇلدىن مۇنەززە.

— خەراباتى.

تەسەللۇف [تصلف] (ئە) ماختانچاقلىق، ئۆزى بىلمىگەن نەرسىلەرنى بىلىمەن دەپ دەۋا قىلىش، بىلەرمەنلىك قىلىش.

تەسەۋۋۇر [تصور] (ئە) بىرەر نەرسە ياكى ھادىسىنىڭ سۈرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، زېھنىدە گەۋدىلەندۈرۈش:

لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت گاھى ھەم گۈلگۈن شەراب.

— ئەرشى.

تەسەۋۋۇف [تصوف] (ئە) سوپىلىق، سوپىزىم.

تەسبىھ [تسبيح] (ئە) تەسۋى:

زاھىدىكىم كۆردى زۇلفۇڭ كۆفرىن ئىماندىن كېچىپ،
بويندا تەسبىھنى بېلىگە زۇننار ئەيلەدى.

— سەككاكى.

تەسبىھۇ نەماز — تائەت - ئىبادەت قىلماق، نامار ئوقۇماق:

تەكيە گاھى زاھىدان گەر بولسا تەسبىھۇ نەماز،
مۇستەھىقغە لۇتفى ئەيلەيدۇر خۇدايى ئاشقان.

— زەلىلى.

تەسبىھى يۇسىر — دېگىزدا ئۆسىدىغان بىر تۈرلۈك ئۆسۈملۈكتىن ئىشلەنگەن تەسۋى.

تەسخىر [تسخير] (ئە) 1) ئىستىلا قىلىش (ھەربىي كۈچ بىلەن)، بېسىۋېلىش، قولغا ئېلىش، ئىگىلەش:

كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئەل بىلە تەسخىر ئېتەر.
شەھرى دىل ئالماققە دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.

— گۈمنام.

2) ئىلىندۇرۇش، رام قىلىش. 3) ماقۇل كەلمەك، تەسلىم بولماق.

تەسخىر ئەيلەمەك — رام قىلماق، قولغا ئالماق؛ تەسلىم قىلماق، ماقۇل كەلتۈرمەك.

تەسخىر بولماق — «تەسخىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

مەگەرکىم ئول پەرى تەسخىر بولغاي،
زىلەيخا بىرلە يۇسۇف بىر بولغاي.

— لۇتفى.

تەسرىھ [تصريح] (ئە) ئوچۇق ۋە ئېنىق ئىپادىلەش.

تەسرىھ ئەيلەمەك — ئوچۇق ئىپادىلىمەك، ئېنىق سۆزلىمەك.

تەسفىيە [تصفيه] (ئە) ساپلاشتۇرۇش، تازىلاش، روشەنلەشتۈرۈش، تىندۇرۇش.

تەسفىيە تاپماق — ساپلانماق، روشەنلەشمەك.

تەسكىن [تسكين] (ئە) توختاش؛ توختىتىش، تىنچلىتىش؛ ئارام:

ۋاڭىزا، مەنئ ئەتمەگىل ئىلتىتىپ پەرى ئەيلەپ جۇنۇن،
يوق بۇ دەۋر ئوتنىغە تەسكىن يا كۆڭۈل سەۋداسىغە.

— موللا سالىھ.

تەسكىن بەرمەك — ئارام بەرمەك.

تەسكىن تاپماق — توختىماق، ئارام ئالماق، ئارام تاپماق:

بۇ سۆزدىن تاپتى بۇلبۇل كۆڭلى تەسكىن،
تىكەنگە رەشكىدىن كىسىم ئەيلەدى كىسىن.

— خىرقەتى.

تەسكىن تۇتماق — بىر يەردە تۇرماق، تىنچلانماق.

تەسلىم [تسليم] (ئە) تاپشۇرۇش؛ بىرەر پىكىرنى قوبۇل قىلىپ كۆنۈش؛ بويسۇنۇش؛ تەن بېرىش، قايىل بولۇش.

ئېرۇر ئالتىنچىنىڭ مەنسى تەسلىم،
ئەگەر ئالساڭ دىلۇ جان بىرلە تەئلىم.

— خىرقەتى.

تەسمىيە [تسميه] (ئە) ئات (ئىسىم) قويۇش، نام قويۇش، ئاتاش؛

تەسمىيە قىلماق — نام قويماق، ئاتىماق.

تەسنىف [تصنيف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسانىف] 1)

تۇرلەرگە ئاجرىتىش، كلاسسىفىكاتسىيە. 2) بىرەر ئەسەر يارىتىش. 3) مۇزىكىدا بىرەر كۈي يارىتىش.

تەسۋىر [تصوير] (ئە) سۈرەتلەش، بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتىنى سىزىش ياكى خىيالىغا كەلتۈرۈش.

تەشەببۇھ [تشبه] (ئە) ئوخشاشلىق، ئوخشاپ قېلىش.

تەشەددۇد [تشدد] (ئە) شىددەتلىنىش، قاتتىقلىشىش، قاتتىقلىق پەيدا قىلىش؛ ئېغىرلىشىش.

تەشبىئ [تشبيع] (ئە) 1) تولماق، لىق تولماق، قاپلىماق. 2) تويماق، تويۇنماق.

تەشبىھ [تشبيه] (ئە) 1) ئوخشىتىش، دوراش، تەقلىد قىلىش. 2) ئوخشىماق، ئوخشىشىپ كەتمەك، ئوخشاپ كەتمەك. 3) خۇددى شۇنداق، شۇنداق.

تەشبىھ ئەتمەك — ئوخشاتماق:

گۈلىدۇركىم قىزىل ساچباغ ئۈچىغا سەرنىگۈن ئەيلەپ،
ئۆزىن تەشبىھ يۇزۇڭگە ئەيلەمەكلىك بىرلە ئاسقاندۇر.

— گۈمنام.

تەشت [طشت] (پ) لېگەن؛ ئىدىش.

زەررىن تەشت — ئالتۇن لېگەن.

تەشخىس [تشخيص] (ئە) تونۇۋالىش، ئاجرىتىۋالىش، ئېنىقلاش؛ كېسەللىكنى ئېنىقلاش، دىئاگنوز قويۇش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىن كۆفر ئىلىگە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

تەشدىد [تشديد] (ئە) 1) شىددەتلەندۈرۈش، ئېغىرلاشتۇرۇش. 2) ئۈزۈك تاۋۇشلارنى ئىككى قېتىم قايتىلاپ (تەكرارلاپ) ئوقۇش؛ ئۈزۈك تاۋۇشلارنىڭ تەكرار ئوقۇلۇشىنى كۆرسىتىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە.

تەشرىھ [تشريح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئوقتۇرۇش، ئىزاھلاش، شەرھلەش؛ تەھلىل قىلىش.

تەشرىف [تشريف] (ئە) ئۇلۇغلاندۇرۇش، شەرەپلەندۈرۈش؛ مەرھەمەت قىلىپ كېيىش:

مەگەر تەشرىف ئەتسە، ئەرشىيا، سالى پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۇالار ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆب.

— ئەرشى.

تەشرىف ئەتمەك — مەرھەمەت قىلىپ كەلمەك.

تەشرىف كەلتۈرمەك — «تەشرىف ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەشرىفات [تشريفات] (ئە) پادىشاھ تەرىپىدىن بىرەر كىشىنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن بېرىلگەن ئۇستىباش.

تەشنە [تشنه] (پ) 1) ئوسسىماق، ئاغزى قۇرۇماق، چاڭقىماق. 2) تەشنا بولماق؛ ئارزۇ قىلماق، ئىنتىزار بولماق، سېغىنماق:

قويۇپ ناننى ئالدىم تۇمەن شۈكرى دەپ،
بەسى تەشنە بولدۇم قۇرۇق ناننى يەپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەشنەلەپ [تشنەلب] 1) (پ) ئوسساش، تەشنا، چاڭقاش:

ھەركىم ئېردى تەشنەلەب نۇش ئەيلەدى،
سۆز دېمەكدىن تىلنى خامۇش ئەيلەدى.

— نەۋائى.

گۈمنام ئەگەرچە تەشنەلەب يانسا بۇ چەشمە ساربىدىن،
بولماسا گەر قەترە نەسىب، بارما دېگەنچە بارادۇر.

— گۈمنام.

2) سېغىنىش، ئارزۇ، ئىنتىزارلىق:

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەبى رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنەلەب ئىچمەيى مەي رۇخسارىدىن.

— ئەرشى.

تەشنىئ [تشنيع] (ئە) مالامەت قىلىش؛ ئەيىبلەش.

تەشھىر [تشهير] (ئە) شۆھرەتلەندۈرۈش، مەشھۇر قىلىش، ھەممىگە بىلدۈرۈش.

تەشھىز [تشحيذ] (ئە) ئۆتكۈرلىتىش، بىلەش، چاقلاش.

تەشھىز خاتىر — خاتىرىسىنى، زېھنىنى ئۆتكۈرلىتىش.

تەشۋىر [تشوير] (ئە) 1) دولقۇن. 2) پالاكەت.

تەشئىر [تشعير] (ئە) چاچ، ساقال قويۇش.

تەغار I [تغار] چوڭ يۇمىلاق ئىدىش، چوڭقۇر كۇپ.

تەغار II [طغار] «تەغار I »گە قارالسۇن.

تەغارە [تغاره] «تەغار I » گە قارالسۇن:

تەرەب ژەقىتنى، ئەرشى، مۇغتەنەم بىلى،
سۇمۇر گەردۇنغە ئۇلچەپ بىر تەغارە.

— ئەرشى.

تەغارى I [تغارى] «تەغار I » گە قارالسۇن.

كەتۇر، ساقى، تەغارى بەھرى تىمسال،
قەدەھ كىشتىسىن ئول مەي بەھرىغە سال.

— نەۋائى.

تەغارى II [طغارى] «تەغارى I » گە قارالسۇن.

تەغافۇل [تغافل] (ئە) 1) بىلمەسلىككە سېلىش، كۆرمەسلىككە سېلىش. 2) بېپەرۋالىق، بىخۇدلۇق، بىخەستىلىك:

ئەيلەپ ئىستىغنا ئۇنۇتساڭ مەن گەدانى تالڭ ئەمەس،
كىم تەغافۇل كىشۋەردە سەن قاراخان ئەي نىگار.

— تەجەللى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى:

چۇ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،

ھەمايىلدار ئېتىپ گويا‌كى زەنجىرى تەغافۇل سەن.
— زەللى.

تەغايى [طغايى] تاغا (ئاننىڭ ئاكا ياكى ئۆكسى).

تەغەللۇب [تغلب] (ئە) يەڭمەك، غەلبە قىلماق؛ بويسۇندۇرماق، بېقىندۇرماق، ئىستىلا قىلماق.

تەغەننى [تغنى] (ئە) 1) كۈيلەش؛ ناخشا، ناخشا ئېيتىش. 2) بېيىش.

تەغەييۇر [تغير] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا تۈسكە كىرىش؛ بۇزۇلۇش.

تەغەييۇر تاپماق — ئۆزگەرمەك.

تەغرىب [تغريب] (ئە) سۈرگۈن قىلماق؛ قوغلاپ چىقارماق، ھەيدىمەك.

تەغلىت [تغليط] (ئە) 1) تەشۋىشلەنمەك. 2) خاتالاشماق.

تەغلىز [تغليظ] (ئە) 1) قويۇقلاشتۇرماق، زىچلاشتۇرماق. 2) كۆچەيتمەك؛ چوڭقۇرلاشتۇرماق. 3) قوپاللاشتۇرماق، يىرىكلەشتۈرمەك؛ دارىتمىلاپ تىللىماق.

تەغيىر [تغير] (ئە) ئۆزگەرتىش:
ياراغ ئولدۇركى ئاتلانساق بۇ شەبگىر،
قىلىب باشدىن ئاياغ تونلارنى تەغير.
— لۇتفى.

تەغيىر ئەتمەك — ئۆزگەرتمەك.
تەغيىر تاپماق — ئۆزگەرمەك.
تەغيىر قىلماق — «تەغيىر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەف [تف] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك.

تەفاخۇر [تفاخر] (ئە) پەخىرلىنىش.
تەفاخۇر قىلماق — پەخىرلەنمەك.

تەفاسىر [تفاسير] (ئە) [بىرلىكى: تەفسىر] تەفسىرلەر؛ «تەفسىر» گە قارالسۇن.

تەفاۋۇت [تفاوت] (ئە) ئايرىماق، پەرق:
كارۇ بارى دەھر ئارا يوقدۇر تەفاۋۇت، ئەي خىرەد،
غەم يېمە كۆپ، غەم غۇباربىدىن ئۆزۈڭ مەسرۇر تۇت.
— ئەرشى.

تەفاۋۇت ئەيلەمەك — ئايرىماق، پەرقلەندۈرمەك.

تەفەررۇج [تفرج] (ئە) سەيلە، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش:
تەفەررۇج گاھى سۈنئۈڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكسىبدىن،
مەشاغىل ياندۇرۇپ تۇن كېچىلەردە گۈنبەزى خۇزرا.
— زەللى.

تەفەررۇس [تفرس] (ئە) پاراسەت بىلەن بىلىۋېلىش، بايقىۋېلىش.

تەفەرئۇن [تفرعون] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلىنىش.

تەفەققۇد [تفقد] (ئە) 1) يوقالغان نەرسىنى ئاختۇرۇش، سۈرۈشتۈرۈش. 2) مېھرىبانلىق، مېھرىبانچىلىق كۆرسىتىش.

تەفەھھۇس [تفحص] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفەھھۇسات] ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، سۈرۈشتۈرۈش، ئاختۇرۇش:
باقىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلىپ،
كېلىپ خەشمى ئانداغ تەرەققۇس قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەفەھھۇس ئەيلەمەك — سۈرۈشتۈرمەك، تەكشۈرمەك.

تەفەھھۇم [تفهم] (ئە) ئۇقماق، چۈشەنمەك، بىلمەك، ئۆزلەشتۈرمەك؛ چۈشىنىشلىك، ئېنىق.

تەفەئۇل [تفال] (ئە) 1) تەخمىنلەش؛ پال كۆرۈش، پال ئېچىش. 2) ياخشىلىققا ئۆرۈش.

تەفتىك [تفتيک] 1) قوي يۇڭى (باھاردا قىرقىلغان پاكىز يۇڭ)؛ ئىنچىكە قىل؛ تىۋىت.

تەفرىھ [تفريح] (ئە) خۇرسەن قىلىش، شادلاندۇرۇش:
قارا ئەنگۈر ئابىدىن ئەتكەن مۇئەنبەر بادەنىڭ،
ئۆزگە بىر تەئسىرۇ خاسى، باشقا بىر تەفرىھى بار.
— تەجەللى.

تەفرىھ ئەتمەك — شادلاندۇرماق.

تەفرىت [تفريط] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا سۈسلۇق بىلەن قاراش، نورمال ھەرىكەتتىن ئارقىدا قېلىش، كەمچىلىك سادىر قىلىش. 2) نورمالسىزلىق.

تەفرىد [تفريد] (ئە) يالغۇزلۇق، يەككىلىك، ئۆزىنى دۇنيادىن چەتتە تۇتۇپ، يالغۇزلۇقتا ياشاش.

تەفرىق [تفريق] (ئە) 1) ئايرىش، بۆلۈش. 2) ئايرىلىش، بۆلۈنۈش. 3) پەرقلىنىش.

تەفرىقە [تفريقه] (ئە) ئايرىلىش؛ پەرىشان بولۇش؛ ئاجرىتىش.

تەفزىھ [تفضيح] (ئە) بىراۋنىڭ ئەيبىنى ئاشكارىلاپ رەسۋا قىلىش، شەرمەندە قىلىش.

تەفزىل [تفضيل] (ئە) ئاشۇرۇش، ئۆزەل بىلىش.

تەفسان [تفسان] (پ) ناھايىتى قىزىق، ناھايىتى ئىسسىق، تاۋلانغان.

تەفسەندە [تفسنده] (پ) قىزىغان، ئىسسىق، قاينىغان، قىزغىن.

تەفسىر [تفسير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفاسىر] 1) شەرھ، ئىزاھ، بىرەر تېكىستنىڭ مەنىسىنى ئېچىش. 2) قۇرئان

ئايەتلىرىنى ئىزاھلاش ۋە شۇ توغرىدا يېزىلغان كىتاب: *سۈرەئى ئىشقىنىڭ تەفسىر ئەتكەلى بار كىمدە تىل، مەكتەبى خامۇشلۇقنى كىردى ئەربابى بەيان.* — ئەرشى.

تەفسىل [تفصيل] (ئە) بىرەر نەرسىنى ئەتراپلىق، ئوچۇق ۋە ئېنىق بايان قىلىش، كېڭەيتىپ سۆزلەش.

تەفسىل ئەيلەمەك — كېڭەيتىپ سۆزلىمەك.

تەفھىم [تفهيم] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئاڭلىتىش.

تەفۇيز [تفويض] (ئە) تاپشۇرۇش، ئىشنى باشقىلارغا يۈكلەش.

تەفۇيز ئەتمەك — تاپشۇرماق.

تەقابۇل [تقابل] (ئە) 1) ئۇچراشماق، يولۇقماق. 2) قارىمۇقارشى. 3) سېلىشتۇرماق، تەڭلەشتۈرمەك.

خىتا ئىقلىمى گەرچە مۇرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلەر، خۇتەن رەئنالارىغە، ئەي كۆڭۈل، قىلما تەقابۇل سەن.

— زەلىلى.

تەقازا [تقاضا] (ئە) خالاش، ئىستەش، تەلەپ قىلىش.

تەقازا قىلماق — ئىستىمەك، خالىماق، تەلەپ قىلماق.

تەقەببۇل [تقبل] (ئە) قوبۇل قىلىش.

تەقەببۇل ئەيلەمەك — قوبۇل قىلماق.

تەقەببۇل قىلماق — «تەقەببۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەقەددۇم [تقدم] (ئە) ئىلگىرىلەش، مۇقەددەم بولۇش:

كۈن تۇرسا دائىم، ئولماسا پىنھان، ماڭا قاراڭ، كۆز تىرەلىككە قالغۇسى تەقەددۇمۇڭ.

— گۈمنام.

تەقەررۇب [تقرب] (ئە) يېقىنلىشىش.

تەقەييود [تقيد] (ئە) باغلىنىش.

تەقبىھ [تقبيح] (ئە) يامانلىققا تارتىش، يامانلاش.

تەقتىئ [تقطيع] (ئە) 1) كېسىش؛ بۆلەكلەرگە بۆلۈش، پارچىلاش. 2) شېئىردا مىسرالارنى ئايرىم بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ، ۋەزننى ئۆلچەش.

تەقدىر [تقدير] (ئە) 1) پەرەز، ئېھتىمال، ھال. 2) باھالاش. 3) پىشانىدىن كۆرۈش:

قاچان ۋاپەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىنىڭغە ئۆزلۈكدىن، ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.

— ئەرشى.

تەقدىس [تقديس] (ئە) پاك، مۇبارەك ۋە قۇتلۇق ھېسابلاش، مۇقەددەس ساناش، ئەزىز ۋە ھۆرمەتلىك دەپ بىلىش.

تەقدىم [تقديم] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى بىرسىگە بېرىش. 2) بىرسىنى ئىككىنچى بىرسى بىلەن تونۇشتۇرۇش.

تەقدىمۇ تەئخىر — ئالدى ـ كېيىن، مۇقەددەم ـ ئاخىر.

تەقرىر [تقرير] (ئە) قارار قىلىش؛ مەقسەتنى (ئاغزاكى) ئاڭلىتىش، بايان قىلىش:

جەفا مەكتۇبىنى ھىجران ئېلىگە شەرھ ئېتە ئالماي، تىلىم تەقرىر ئېتەرگە ئاجىز ئولدى ھەم قەلەم تەنھا.

— زەلىلى.

تەقرىر ئەتمەك — «تەقرىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەقرىر ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، تىلغا كەلتۈرمەك:

روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقرىر ئەيلەيىن، ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

تەقسىر [تقصير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەقسىرات] كەمچىلىك سادىر قىلىش؛ كەمچىلىك، نۇقسان:

ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۆتتى نېچۇن تەقسىرلەر، ۋەسلىڭە، ئەي شاھى خۇبان، بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.

— ئەرشى.

تەقسىر ئەتمەك — «تەقسىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەقسىر ئەيلەمەك — كەمچىلىك سادىر قىلماق؛ بىر ئىشنى ئاخىرغا يەتكۈزەلمەسلىك.

تەقسىر قىلماق — «تەقسىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەقسىرات [تقصيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەقسىر] كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

تەقلىل [تقليل] (ئە) ئازايتىش؛ كېمەيتىش.

تەقلىل قىلماق — ئازايتماق، كېمەيتمەك.

تەقۋا [تقوى] (ئە) دىندارلىق، پەرھىزكارلىق.

تەقۋا ئەھلى — تەقۋادار كىشى.

تەقۋى [تقوى] (ئە) «تەقۋا» غا قارالسۇن:

تەقۋى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق، مەست ئولۇپ مەيخارەلەر يەڭلىغ بارالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

تەقۋىم [تقويم] (ئە) 1) توغرىلاش، تىكلەش. 2) بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتى. 3) پىلانېتىلارنىڭ ھال ۋە ھەرىكەتلىرىنى كۆرسەتكۈچى يىللىق جەدۋەل، كالېندار، توپلام.

تەقۋىيە [تقويه] (ئە) «تەقۋىيەت» كە قارالسۇن:

قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۇز قىلۇر ئۆزىتەرگە جەھد، زۇلفى ئاڭا تەقۋىيە ئەيلەپ جىسمى دالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

تەقۋىيەت [تقويت] (ئە) قۇۋۋەتلەش، قۇۋۋەت بېرىش، كۈچەيتىش؛ يارەدەم بېرىش:

نەچە كۈن بۇلارنى قىلىپ تەربىيەت،

ساقايدى ياراسى قىلىپ تەقۋىيەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەقى [نقى] تېخى، تېخىمۇ:
ياراشۇر باغ گۈنچە غۇنچە بۇ گۈل،
تەقى خۇشلۇق باغىشلار ساقىنى مۇل.
— خىرقەتى.

يەنە، يەنىمۇ:
گۈل ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاڭا پەرھاد،
تەقى گەيلە مېنى ۋامىق، گۈل ئاينى ھەم قىلىپ گۈزرا.
— مۇللا بىلال.

تەك I [تك] (پ) يورغىلاش، يۈگۈرۈش، چېپىش:
نە مۇمكىن سەئىيى گىلە كوبى سارىغە نەچچە گۈرسام تەك،
تەمەننا ھەلقەسىدۇر گۈل قۇياش گىشكىدە سالىنچەك.
— گەرشى.

تەكۈ پوي — يۈگۈرۈش:
ئانىك نەشئەسىدە تەكۈ پوي گۈراي،
بۇ مەنزىلدىن گۈزگە ۋەتەندە تۇراي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەكۈ پوي ئەتمەك — «تەكۈ پوي گۈرماق» قا قارالسۇن.
تەكۈ پوي گۈرماق — يۈگۈرمەك، چاپماق.
تەكۈ تىز — يۈگۈرۈش، چېپىش.
تەكۈ دەۋ — يۈگۈرۈش.
تەك گۈرماق — يورغىلىماق، يۈگۈرمەك، چاپماق؛ تىز تەك — چاپار، چاپىدىغان، گىلدام.

تەك II [تك] تەگ، تېگى، تۈۋى، ئاستى:
جەننەت گەگەر بولسا تەكىدەدۇرۇر،
ئەيزى فۇتۇھى جان رەگىدەدۇرۇر.
— زەلىلى.

تەكاسۇل [تكاسل] (ئە) سۇسلۇق، پەرۋاسىزلىق.

تەكاۋەر [تكاور] (پ) يورغا ئات:
شاھانە نەسىھەتىمدۇر گويا كى نۇش دارۇ،
ئاھىستە سۇر تەكاۋەر ھەر گۈشە داد خاھى.
— زەلىلى.

تەكاۋەر سۇرمەك — ئات سالماق، چاپماق، ئاتلىق كىرىپ كەلمەك.

تەكە [تكە] تاغ ئۆچكىسى، تېكە.

تەكەسسۇر [تكسر] (ئە) سۇنۇش، قايرىلىش، جاراھەتلىنىش.

تەكەففۇل [تكفل] (پ) كېپىل بولۇش.
تەكەففۇل قىلماق — كېپىل بولماق.

تەكەللۇف [تكلق] (ئە) 1) ئۆزىنى كۈلپەتكە سېلىش، ئۆزىنى قىيناش، قىينىلىش ۋە ئازابلىنىش ئارقىلىق بىر ئىشنى بېجىرىش؛ 2) ھەشەمەت، بېزەك.
تەكەللۇفلار گەتتى تەۋازۇئ بىلە،
شەھەر گىچە تۇشتى تەۋابۇئ بىلە.
— ئا. نىزارى.

تەكەللۇفلىق [تكلق ليق] ھەشەمەتلىك، بېزەكلىك.

تەكەللۇم [تكلم] (ئە) سۆزلىش، پاراڭ سېلىش، سۆزلەشىش:
ئاشىق گولغان چاغدا ئۆرتەب ئانى بەرباد گەيلەدىم،
قىلما گەي ناسىھە، تەكەللۇم يوقۇ بارىمدىن ماڭا.
— مەھزۇن.

تەكەللۇم ئەتمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەكەللۇم ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، سۆزلەشمەك، پاراڭلاشماق.
تەكەللۇم سۇرمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەكەللۇم كۆرگۈزمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەكبەند [تكبند] (پ) 1) كەمەر. 2) تۆشلۇك، تۆش تارتقۇ.

تەكبىر [تكبير] (ئە) خۇدانى ئۇلۇغلاپ، «ئاللاھۇ ئەكبەر» ئىبارىسىنى ئېيتىش:
كۆرەرلەركىم مەلەك سىيرەت ئىكى پىر،
ئايۇرلار ئاھۇ نالىش بىرلە تەكبىر.
— لۇتفى.

تەكبىرى تەھرىم باغلاماق — نامازدا خۇدادىن باشقا ھەرقانداق نەرسىدىن كېچىپ، قول قوۋۇشتۇرماق.
تۆرت تەكبىرى فەنا — پانىيلىقىنلىك تۆت تەكبىرى؛ كۆچمە م: پانىيلىقىنلىك تۆت يولى.

تەكزار [تكزار] ئۆزۈملۈك، ئۆزۈمزار:
ھەر تەرەپىدە چەمەنۇ تەكزار،
لەبالەب ساي ئۆزرە ياتىپتۇر ھەزار.
— زەلىلى.

تەكزىب [تكذيب] (ئە) بىراۋنىك سۆزىنى يالغانغا چىقىرىش.
تەكزىب قىلماق — يالغانغا چىقارماق.

تەكسىر I [تكسير] (ئە) 1) سۇندۇرۇش، جاراھەتلەندۈرۈش. 2) سۇنۇش. 3) قىرىش، يونۇش (تاشقا كۆپتۈرمە سۈرەت چىقىرىش ئۈچۈن).

تەكسىر II [تكثير] (ئە) كۆپەيتىش.

تەكفىر [تكفير] (ئە) كاپىر (دىنغا ئىشەنمىگۈچى) دەپ ھۆكۈم قىلىش.

تەكفىن [تكفين] (ئە) مېيىتنى كېپەنلەش.

تەككە [تكه] «تەكە» گە قارالسۇن.

تەكمىل [تكميل] (ئە) كامالىغا يەتكۈزۈش، كامىل قىلىش، تولدۇرۇش، مۇكەممەللەش.

تەكيە [تكيه] (ئە) 1) ياستۇق، تەكيە؛ يۆلەنچۈك، تايانچ. 2) دەرۋىشلەرنىڭ مەخسۇس تۇرار جايى، ئومۇمىي ياتاقخانا.

تەكيە خارا — تاش ياستۇق، قاتتىق ياستۇق.

تەكيەدار [تكيەدار] (ئە + پ) «تەكيە» گە قارالسۇن:

ئەي زەلىلى، تەكيەدارى كىشىۋەرى تەن بولماغىل،
كىم سېنى شۇكرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئېيلەمىش.

— زەلىلى.

تەكيەگاه [تكيەگاه] (ئە + پ) 1) يۆلەنچۈك، يۆلىنىدىغان جاي؛ تايانچۇق. 2) كۆچمە م: ياردەم بەرگۈچى، مۇداپىئە قىلغۇچى:

كۆسەندىنىڭ ئاتى بولدى ئاندىن كۆچا،
كۆچادا بولۇر مەنزىلى تەكيەگاه.

— مۇللا شاكىر.

تەگ [تك] «تەك I» گە قارالسۇن.

تەگەرگ I [تكرك] (پ) خامپا.

تەگەرگ II [تكرك] مۆلدۈر.

تەگرە [تكرا/تيكرا] ئەتراپ؛

ئانىڭدەك چىرقىراب سەسكەندى ناگاه،
كىم ئول تەگرەدەگى ئول بولدى ئاگاه.

— لۇتفى.

تەگرەسىدە — ئەتراپىدا.

تەگرۇ [تكرو/تيكرو ...]غىچە، ...گىچە، ...گە، قەدەر؛ ئوشانغە تەگرۇ — شۇنىڭغىچە.

يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئېرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.

— ئەرشى.

تەگۈرمەك [تكورماك/تيكوراك] تەگكۈزمەك، يەتكۈزمەك.

كۆز تەگۈرمەك — كۆز يەتكۈرمەك؛ تىكىلمەك، ئېتىبارغا ئالماق.

تەك [تنك] (پ) 1) تار، قىستاق، زىچ. 2) بىر ئېشەكلىك يۈك؛ تاي، توپ، بىر باغلام (يۈك). 3) تۇش تارتقۇ، تۇشلۇك.

تەك شەرابلىغ — مەي كۆتۈرەلمەسلىك، مەيدىن يېڭىلىش.

تەك نەفەس — زىققى نەپەس، نەپەس سىقىلىش.

دىلتەك — يۈرىكى، دىلى سىقىق.

تەكەشتۇرمەك [تينكاشتوراماك] تەكلەشتۇرمەك.

تەكبەسته [تنك بسته] (پ) 1) مۇستەھكەم. 2) تۇشبېغى، تۇش تارتقۇسى (تۇشلۇك، كەمەلدۈرۈك) چىك تارتىلغان (ئات ھەققىدە):

كېچە شەبدىزىن ئەيلەب تەكبەسته،
ياڭى ئايدىن كېلىپ سەتلىغە دەسته.

— نەۋائى.

تەك ـ تەك [تنك تنك] (پ) توپ ـ توپ، تاي ـ تاي.

تەكدىل [تنك دل] (پ) يۈرىكى سىقىلغان.

تەكرى [تنكرى] ئاللا، خۇدا:

دېدى: ئەي شەھەنشاھ گەردۇن نەما،
سېنى تەكرى قىلمىش مىسالى ھۇما.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەكباي [تنكباى] (پ) 1) تار يول. 2) بوغۇز، ھەلقۇم.

تەل [تل] (ئە) تۆپە، دۆڭ، ئېگىزلىك:

تەرزى قاراساي تۇشۇپ تەل كەبى،
ساي يۇزى چۇن قارا بەخمەل كەبى.

— زەلىلى.

تەلاتۇم [تلاطم] (ئە) ئۇرۇلۇش، دولقۇنلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇشى.

پۇر تەلاتۇم — دولقۇنلۇق، غايەت زور دولقۇنلۇق.

تەلاج [تلاج] (ئە) ئالغاي.

تەلافى [تلافى] (ئە) قولدىن كەتكەن نەرسىنى قايتىدىن قولغا كىرگۈزۈش:

نە بولغاي، ئەي سەبا، گەر سائەتى تەركى جەفا تۇتسالىق،
تەلافى كاش يۇز نەۋمىد ئېتىپ بىر مۇددەئا تۇتسالىق.

— سەبۇرى.

تەلافى ئەيلەمەك — قولغا كىرگۈزمەك.

تەلافى ماقەت — يوقالغان نەرسىنى قولغا كىرگۈزۈش.

تەلالا [تلالا] (ئە) 1) ئاھالىق؛ كۇي. 2) ھايقىرىق:

كى تۇججار بىرلە تاماشا قىلۇر،
ئىچىپ مەينى ئاندىغ تەلالا قىلۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلايە [طلايه] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار قىسمى، ھەمايىچى ئەترەت.

تەله [تله] لاي؛ تۇزاق.

تەلەب [طلب] (ئە) سوراش، ئىستەش، خاھىش، مەيل:

ئۇلكۇچە قىلسام تەلەب ۋەسلى مۇيەسسەرمۇ ئىكىن،
ئەسلىنى تاپماق بەسى مۇشكىلكى، ئاسان سۇرەتى.

— ئا. نىزارى.

تەلەب ۋادىسى — سوپىلىق مەسلىكىدىكى يەتتە ۋادىي (يەتتە دەرىجە) نىڭ بىرىنچىسى.

تەلەبە [طلبه] 1) تەلەپ قىلغۇچىلار. 2) تىلەمچىلەر. 3) ئىلىم ئالغۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار.

تەلئەت [طلعت] (ئە) يۈز، بەت، چىراي؛ كۆرۈنۈش، ھۆسن، گۈزەللىك:

بىرىنىڭ ئىككى قاشىدۇر ياخشى ئاي،
بىرىنىڭ تەلئەتىدۇر ئىيدى ئەكبەر.

— ئاتابى.

قەمەر تەلئەت — ئاي يۈزلۈك:

قاشىدا جەۋانى قەمەر تەلئەتى،
بەدىنى پەريدۇر ئىنسانىڭ خىلقەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ماھى تەلئەت — «قەمەر تەلئەت» كە قارالسۇن.

كەلگۈسى بىر ـ بىر بەسىپ ئول ماھى تەلئەت ناز ئىلە،
ھەلقە ـ ھەلقە چىرماشىپ قەددىگە گىسىۋبى ھەبىب.

— موللا بىلال.

تەلەتتۇف [تلطف] (ئە) سىلىق ۋە يۇمشاقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئەركىلەش:

دېدىمكى: تەلەتتۇف بىلە باقساڭىز،
مىننىڭدەك غەريبغە نەزەر قىلساڭىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلەززۇ [تلذذ] (ئە) لەززەتلىنىش.

تەلەززۇزات [تلذذات] (ئە) [بىرلىكى: تەلەززۇز] لەززەتلىنىدىغان نەرسىلەر، «تەلەززۇز» غا قارالسۇن.

تەلەف [تلف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلەفات] نابۇت، ھالاك، يوق بولۇش.

تەلەف بولماق — نابۇت بولماق، يوق بولماق، يىتمەك، تۈگىمەك.

تەلەففۇز [تلفظ] (ئە) سۆزلەش، ئېيتىش، دېيىش.

تەلەققي [تلقى] (ئە) ئىلىش، قوبۇل قىلىش.

تەلەققي قىلماق — قوبۇل قىلماق.

تەلەممۇز [تلمذ] (ئە) شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

تەلەۋۈن [تلون] (ئە) 1) رەڭگارەڭ بولۇش، ئۆزگىرىپ تۇرۇش؛ تاۋلىنىش. 2) كۆچمە م: تۇتۇرۇقسىز (بولۇش)، ساۋاتسىز (بولۇش).

تەلەۋۈنلۈغ [تلون لوغ] 1) رەڭگارەڭ، ئۆزگىرىشچانلىق. 2) كۆچمە م: ساۋاتسىزلىق.

تەلەئلۇ [تلاءلو] (ئە) پارلاش، پارقىراش، يالتىراش.

تەلبە [تلبه] (پ) 1) تەلۋە، سەۋدا، مەجنۇن. 2) پەرىشان؛ گاڭگىرىغان. 3) ئاشىق، مەپتۇن، ئىشققا گىرىپتار بولغان:

زەلىلى تەلبەنى دىلبەر كويىدىن قوغلاغانلىقلار
چۈ بۇتخانە ئىچىدىن كافرۇ تەرسانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

تەلبەراي [تلبەراى] (پ) ساراڭلارچە، تەلۋىگە ئوخشاش:

تەلبەراي ئەتتى كۆڭۈل يادى بىلە مەجنۇن كەبى،
ئەيلەدى ئالەم ئىچىدىن بىزنى پىنھان سۆزەتى.

— ئا. نىزارى.

تەلبەرەتمەك [تيلباراتماك] ساراڭ قىلماق، تەلۋە قىلماق، ئازدۇرماق.

تەلبىس [تلبيس] (ئە) ھىيلە ـ مىكىر، نەيرەڭ، يالغان:

بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقتۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.

— لۇتفى.

تەلتىف [تلطيف] ئەركىلەش، ئەركىلىنىش، شېرىن سۆزلەرنى قىلىش.

تەلتىفى مەقال ئەيلەمەك — ئەركىلەپ سۆزلىمەك.

تەلخ [تلخ] (پ) ئاچچىق:

ھەمىشە گۈل يۈزىن تەدبىرىن ئەتكەي،
لەبىدىن تەلخ ئۈمرىن شىرىن ئەتكەي.

— خىرقەتى.

تەلخ ئەيلەمەك — ئاچچىقلا ئايلاندۇرماق، يېقىمسىز قىلماق.

تەلخ گۈفتار — ئاچچىق سۆزلەش.

تەلخ يىغلاماق — ئەلەملىك يىغلىماق، ئاچچىق يىغلىماق.

تەلخكام [تلخ كام] (پ) قايغۇلۇق، قىينىلىپ ئۆتكەن؛ ئۈمىدسىز.

تەلخكام ئولماق — قايغۇرماق، قىينىلىپ كۈن كەچۈرمەك.

تەلخىس [تلخيص] (ئە) يەكۈنلەش، خۇلاسىلەش.

تەلقىن [تلقين] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلقىنات] 1) تەلىم، بىرەر مەسىلىنى باشقىلارغا ئېنىق قىلىپ چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلاش:

ھۆسن ئەتفالىغە لەۋھى ئارەزىدىندۇر سەبەق،
ئايغە تەلقىن ئەيلەگەندەك شۇئلە مېھرى خاۋەرى.

— ئەرشى.

2) مېيىت دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن قەبرە بېشىدا ئىمام تەرىپىدىن «كەلىماتى مەئلۇمە» نىڭ تەكرارلىنىپ كېلىشى.

تەلقىن ئەيلەمەك — ئېنىق چۈشەندۈرمەك، ئۇقتۇرماق، يادىغا سالماق، ئۇندىمەك.

تەلقىن ئوقۇماق — چۈشەندۈرمەك، ئۇقتۇرۇلماق، يادىغا

غا سېلىنماق.

تەلىئە [طليعه] (ئە) قوشۇننىڭ ئالدىدا مېڭىپ يول ئاچقۇچى ۋە دۈشمەننىڭ ئەھۋالى، تۇرغان جايى ھەققىدە مەلۇمات ئېلىپ كەلگۈچى ئەسكەر؛ ئىلغار.

تەمام [تمام] (ئە) 1) ئاخىرلاشماق، تۈگىمەك: *دېدى: خاجە: شاھا، يوق ئېردى بالام، يېتىشتىكى ئۇمرۇم بولۇرغە تەمام.*

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەممە، ھەممىسى، بارلىقى، پۈتۈنلەي: *ئۇلارنىڭ سۆزىنى تەمام ئاڭلادىم، كى جانىم قۇلاقى بىلە تىڭلادىم.*

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بار مەلەك نىشاندۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام، ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساربىدىن.

— ئەرشى.

تەمەتتۇئ [تمتع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەمەتتۇئات] بەھرلىنىش، پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش.

تەمەتتۇئ تاپماق — بەھرلەنمەك، پايدا تاپماق، مەنپەئەت ئالماق.

تەمەسخۇر [تمسخر] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش.

تەمەسخۇر قىلماق — مەسخىرە قىلماق، مازاق قىلماق.

تەمەسسۇك [تمسک] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات. 2) تۇتماق، تۇتۇۋالماق، يېپىشماق.

پۈتۈن بىزگە بەرگىل تەمەسسۇك خەتى، داغى ئاندا تۇشسۇن ئۇلۇغلار ئاتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇق [تملق] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش؛ ساختا تەزىم:

تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام، كېلىپ ئۇردى بىر كاج مېنى چوك ئاغام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇك [تملك] (ئە) ئىگە بولغانلىق، بىرەر مۇلۇكنى ئۆز ئىگىدارچىلىقىغا ئالغانلىق.

تەمەننا [تمنا] (ئە) تىلەك، ئىستەك، ئارزۇ:

ئاتابى خۇد قىلۇر ۋەسلىك تەمەننا، ۋەلى مىسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس.

— ئاتابى.

تەماننا ئەتمەك — «تەمەننا ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەمەننا ئېيلەمەك — ئارزۇ قىلماق.

تەمەننای خام — ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئۇمىد، خام تەمە.

تەمەۋۇج [تموج] (ئە) دولقۇنلىنىش، چايقىلىش.

تەمەۋۇج سالماق — دولقۇنلاندۇرماق، چايقالدۇرماق.

تەمەۋۇل [تمول] (ئە) مالدارلىق، بايلىق، باي بولماقلىق.

تەمەئ [طمع] (ئە) 1) خام خىيال، تەمە. 2) ئارزۇ، ئىستەك، ئۈمىد (غايىۋى). 3) ئاچ كۆزلۈك، نەپسانىيەتلىك، تويماسلىق:

ۋەسلىڭ تەمەئىدە زاردۇرمەن، سەرگەشتەئى بىقەراردۇرمەن.

— ئەرشى.

تەم ـ تەم [تەم تەم] تامچە ـ تامچە، قەترە ـ قەترە: *سەر ـ بەسەر سۇرغىتدىن گۈل ئارەز ئۈزە تەم ـ تەم ئەرەق، نەۋنىھال ئۇستىدە قۇدرەت يېلىدىن شىرىن سەمەر.*

— ئەرشى.

تەمسىل [تمثيل] (ئە) مىسال كەلتۈرۈش، ئوخشىتىش.

تەمكىن [تمكين] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام؛ ئېغىر تەبىئەتلىك، سۈلەت، ھەيۋەت.

تەمكىن تاپماق — ئېغىر بولماق، بىر جايدا قارار تاپماق.

جەلال تەمكىن — ئەزىمەت، سۈلەتلىك، بۈيۈك، ھەيۋەتلىك.

سىپىھر تەمكىن — ئاسمانەك ۋەزمىن، ھەيۋەتلىك.

تەملىك [تمليک] مۈلۈكلۈك، مۈلۈك قىلىپ بېرىش: *مەغفىرەت گەنجى سەنگا تەملىك قېرۇر، مانىڭ ئەمەس، ئەيلەسەڭ ئىسيانى كۆپ ئۇممەتكە ھەر مىقدار خەرج.*

— نەۋائى.

تەممە [تم] (ئە) ئاخىرلاشتى، تامام بولدى، تۈگىدى (كۆپىنچە كىتابلارنىڭ ئاخىرىغا يېزىپ قويۇلىدۇ).

تەممە بىل خەير — ياخشىلىق بىلەن تامام بولدى.

تەممە چەكمەك — تامام قىلماق، تامام بولدى دەپ يازماق.

تەمھىد [تمهيد] (ئە) 1) يېيىش. 2) تۈزۈش، تەرتىپلەش، رەتلەش، تۈزىتىش.

تەمۇز [تموز] (پ) شەمسىيە يىلنىڭ مارت ئېيىدىن باشلاپ بەشىنچى ئېيىغىچە بولغان ئۇچ ئاينىڭ ئومۇمىي نامى (سەرەتان، ئىيۇل).

تەمۇغ [تموغ] «تامۇغ» غا قارالسۇن:

كى ئەھلى زوھد قىلۇر تاڭلا ئىشرەتى جەننەت، تەمۇغ ئارا نەچە مەيخانەلەر بەنا قىلايىن.

— گۈمنام.

تەمىز [تمييز] (ئە) 1) ئاجىرىتىش (ياخشىنى

یاماندىن) ، ئايرىش، پەرقلەندۈرۈش. 2) ئېنىق، روشەن، مەلۇم:
تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىيزدۈرۈر،
فىل يۈكىغە مورچە كۆپ ئاجىزدۈرۈر.
— خەراباتى.

تەمىيز قىلماق — 1) ئاجراتماق، پەرق قىلماق. 2) بىلمەك، سەزمەك.

تەن [تن] (پ) 1) تەن، بەدەن، جىسىم. 2) ئادەم، شەخس:
بۇ سائەت ئىچىندە بەرەھەمەن كېلىپ،
مۇنىڭ ئارقاسىدىن نەچە تەن كېلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەناب [طناب] (ئە) ئارغامچا؛ تاناب؛ يىپ؛ چۇلۇڭۇر:
ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭىز ھەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تەنابى سەيد ئول گىيسۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

تەناسۇب [تناسب] (ئە) بىر ـ بىرىگە ماس ۋە ئۇيغۇن بولۇش، كېلىشمەكلىك؛ نىسبەت پەيدا قىلىش.

تەناقۇز [تناقض] (ئە) بىر سۆزنىڭ ئىككىنچى سۆزگە قارشى قويۇلۇشى، ئىككى سۆزنىڭ بىر ـ بىرىگە قارىمۇقارىشى كېلىشى، زىتلىق، ئانتونىملىق.

تەنان [تنان] (پ) 1) تەنلەر، بەدەنلەر، گەۋدىلەر، جىسىملار. 2) ئادەملەر، شەخسلەر، كىشىلەر توپى:
دەۋى ئاتلانىپ چىقتى نەچچە تەنان،
بالىلار بىللە بولدى تاغقا رەۋان.
— مۇللا بىلال.

تەناۋۇل [تناول] (ئە) 1) يېمەك، ئىچمەك، ئىستېمال قىلماق:
كېلۇر ئالدىڭىزغە كى ئاندىن تەئام،
تەناۋۇل قىلۇرسەن ئىشىك تۇرفە خام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئېرىشمەك.

تەنەززۇل [تنزل] (ئە) 1) تۆۋەنلەش، پەسكە چۈشۈش. 2) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش، كىبىرسىزلىك، كەمتەرلىك:
چۇ مەسئۇد بولماس ئىدى تەندۇرۇست،
تەنەززۇللۇق ئولدى بولۇپ ھالى سۇست.
— ن. زىيائى.

تەنەففۇر [تنفر] (ئە) يىرگىنىش، نەپرەتلىنىش.

تەنەققۇل [تنقل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەنەققۇلات] ئىچمىلىك بىلەن بىللە قەنت ـ گېزەك، يەل ـ يېمىش يېمەك؛ زاكوسكا.

تەنەند [تنند] (پ) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس.

تەنەۋۇۋ [تنوع] (ئە) تۇرلىنىش، خىلمۇ خىل بولۇش، تۇرگە ئايرىلىش.

تەنەئۇم [تنعم] (ئە) نازۇ ـ نېمەتلەر ئىچىدە ياشاش، راھەتتە ياشاش:
ئاۋ ئاۋلاپ، قۇش سالىپ چىرغاپ ھەمىشە،
كېچە ـ كۈندۈز تەنەئۇم قىلدى پىشە.
— لۇتفى.

تەنەئۇماەت [تنعمات] (ئە) [بىرلىكى: تەنەئۇم] «تەنەئۇم» غا قارالسۇن.

تەنبەل [تنبل] (پ) 1) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس. 2) كۆچمە م: سېمىز.

تەنبۇرە [طنبوره] (ئە) تەنبۇرنىڭ كىچىك بىر تۈرى.

تەنبۇل [تنبول] تاماكىغا سېلىنىدىغان بىر خىل خۇشبۇي ياپراق (ھىندىستاندا ئۆسىدۇ).

تەنبىھ [تنبيه] (ئە) ئەيىبلەش، كايىش، تاپا ـ تەنە قىلىش، ئاگاھلاندۇرۇش؛ جازالاش:
بەشىنچى مەنسىدۇر، ئاڭلا، تەنبىھ،
بارلىبەر قايدا بولسۇن باغ ئىلە تېھ.
— خىرقەتى.

تەنپۇش [تن پوش] (پ) كىيىم، يېپىنچا.

تەندۇرۇست [تن درست] (پ) ساغلام، سالامەت.
تەندۇرۇست ئولماق — ساقايماق، تۈزەلمەك.

تەنزىھ [تنزيه] (ئە) يامانلىق ۋە يارىماسلىقلاردىن پاك قىلىش ۋە تازىلاش:
ئىككىنچى مەنسى تەنزىھدۇر بىل،
كۆڭۈلدىن خار خەشەكنى سەن ئېرىتقىل.
— خىرقەتى.

تەنسىف [تنصيف] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى تەڭ ئىككىگە بۆلۈش؛ 2) ھېساب ئىلمىدا بەلگىلىك سانىنىڭ يېرىمىنى بەلگىلەش.
تەنسىف قىلماق — ئىككىگە بۆلمەك، يېرىمىنى ئاجراتماق.

تەنقال [تنقال] بەلگىلەنگەن جايغا يىغىلىش توغرىسىدا ئەسكەرگە خەۋەر بېرىش ياكى بۈيرۇق قىلىش.

تەنقىر [تنقير] (ئە) ئويۇش، كولاش.
تەنقىر ئەيلەمەك — كولىماق.

تەنقىس [تنقيص] (ئە) كېمەيتىش، ئازايتىش، كەم كۆرسىتىش؛ پېتىشمەسلىك، سەقىلىش.
تەنقىس بەرمەك — سەقماق، كېمەيتمەك.
تەنقىس تاپماق — تۇگەللەنمەك، تۇگىمەك؛ تۇگەپ قالماق.

ماق.

تەنكىر [تنكير] (ئە) 1) ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش. 2) ئەرەبچىدە بىرەر ئىسىمنى «نەكرە» يەنى ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش (ئىسىم ياكى سۆيەتنىڭ ئالدىغا «ئەل /ال» نى قوشماسلىق).

تەنگە [تنكه] تەڭگە، پۇل.

تەنگەئى بەيئانە — زاكالەت، سودا ئۈستىدە ئالدىن بېرىلگەن پۇل.

تەنگۈداز [تن كداز] (پ) بەدەننى ئېرىتكۈچى، تەننى قىزىتقۇچى.

تەننار [طناز] (ئە) نازلىق، كېلىشكەن، گۈزەل، نازىنىن:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز ئىلە بىر نازلىق،
نازى شىرىن پەردەسىدە قىلغاي ئول تەننازلىق.

— ئەرشى.

تەنھا [تنها] (پ) [بىرلىكى: تەن] 1) يالغۇز، تەنھا، يەككە، يىگانە، بىردىنبىر. 2) پەقەت، پەقەتلا. 3) كىشىلەر توپى:

بادە ئىچتىم زەۋقىدە مەي ئەكسىنى كۆردۈم،
ھۇسن باغىدا تەنھا ئولتۇرۇر خىرامان قىز.

— نەۋبەتى.

تەنۇرە [تنوره] (پ) پەرتۇق (تۆمۈرچىلەر كىيىدىغان)؛

چەرمىن تەنۇرە — تېرىدىن ياسالغان پەرتۇق:

تېمۇرچىدىن تىلەب دەم بىرلە كۆرە،
بېلىگە باغلەبان چەرمىن تەنۇرە.

— نەۋائى.

تەنۇمەند [تنومند] (پ) كۆچلۈك، قۇۋۋەتلىك؛ ساغلام؛ سىمىز، گەۋدىلىك.

نا تەنۇمەند — كۆچسىز، ساقسىز، ھالسىز.

تەنۇير [تنوير] (ئە) نۇرلانماق، يورۇماق، نۇر چاچماق:

كۆزۈم تۇشتى ناگاھ بۇ تەسۋىرغە،
كى تەسۋىر ئەمەس، بەلكى تەنۇىرغە.

— ئا. نىزارى.

تەنۇين [تنوين] (ئە) «ن» لەشتۇرۇش (ئايرىم ئەرەبچە ئىسىملارنىڭ ئاخىرىنى «ن» بىلەن ئېيتىش).

تەھ [ته] (پ) تەگ، ئاست، ئەڭ ئاستى، قەۋەت:

بار ئېرىدىكى دەريا سۇيى ئانچە ئەۋج،
مېنى تەھكە تاشلاپ ئۇزار ئېرىدى مەۋج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھادى [تهادى] (ئە) ئۆزئارا سوۋغا ئەۋەتمەك، ئۆزئارا سوۋغا تەقدىم قىلماق.

تەھارەت [طهارت] (ئە) 1) پاكلىق، پاك بولماقلىق، يۇيۇنۇپ تازىلىنىش.

2) ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن پۇت، قول، يۈز قاتارلىق ئەزالارنى يۇيۇش.

تەھاشى [تحاشى] (ئە) بىرەر نەرسىدىن قورقۇپ چەتلىشىش، چېكىنىش؛ تارتىنىش.

تەھالۈك [تهالك] (ئە) 1) تەشنا بولماق، ئىنتىزار بولماق، ئارزۇ قىلماق؛ بېرىلمەك، ئىزدىمەك. 2) تىرىشماق. 3) جان تىكمەك، جېنىنىڭ بارىچە.

تەھەتتۈك [تهتك] (ئە) پەردە يىرتىلىش، شەرمەندە بولۇش، رەسۋالىق.

تەھەتتۈك بولماق — رەسۋا بولماق، شەرمەندە بولماق.

تەھەررۈك [تحرك] (ئە) قىمىرلاش، ھەرىكەتلىنىش:

يىگىرمە كۈن ئىچرە بۇ ئەتۋاردا،
تەھەررۈك بىلە يۈردى ئەبھاردا.

— ئا. نىزارى.

تەھەررۈك ئەھلى — ھەرىكەت قىلىپ تۇرغۇچى كىشىلەر.

تەھەررۈك ئەيلەمەك — قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

تەھەررۈك تاپماق — ھەرىكەتلەنمەك.

تەھەررۈكسىز [تحرك سيز] ھەرىكەتسىز، قىمىرلىمايدىغان.

تەھەرمۈز [تحرمز] (ئە) ھارامزادىلىك، ئالدامچىلىق، ھىيلىگەرلىك؛ شەخسىيەتچىلىك.

تەھەسسۇر [تحسر] (ئە) ھەسرەت چېكىش، ئېپسۇسلىنىش.

تەھەككۈم [تحكم] (ئە) 1) ھۆكۈم يۈرگۈزۈش، زورلۇق بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىش:

ئەل بەختى ئاقىلىغى نېتەيىن يەتتى ئۆسلىگە،
بەختىم قارالىغى ماڭا قاتتى تەھەككۈمۈڭ.

— گۈمنام.

2) غالىب كېلىش. 3) بىرەر نەرسىنىڭ ھۆكۈمىنى خالار ـ خالىماس قوبۇل قىلىش.

تەھەمتەن [تحمتن] (پ) 1) باھادىر، پالۋان. 2) رۇستەمنىڭ لەقىمى:

شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھەمتەن،
بولۇبان زىر دەستىڭ دىۋە ئەسۋەد.

— ئەرشى.

تەھەممۇل [تحمل] (ئە) تاقەت، سەۋر، چىدام، تەمكىنلىك، ۋەزمىنلىك:
تىلەر بولساڭ كۆڭۈل مەقسۇدىنى كۆل،
تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل.
— لۇتفى.

تەھەممۇل ئەيلەمەك — چىدىماق، تەمكىن بولماق، ئېغىرلىق قىلماق، سەۋر قىلىپ تۇرماق.

تەھەممۇل پىشە قىلماق — تەمكىنلىكنى كەسىپ قىلماق، ئېغىرلىقنى ئادەت قىلماق:
يانا ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۋەرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.
— لۇتفى.

تەھەممۇل كۆرگۈزمەك — «تەھەممۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھەممۇللىق [تحمل ليق] چىدامليق، سەۋرلىك، ئېغىرلىق، تەمكىنلىك.

تەھەۋۋۇر [تصور] (ئە) غەزەپ ۋە شىددەت بىلەن ھۆجۇم قىلىش، مەسىلىگە چۈشەنمەي تۇرۇپ، بىردەملىككە قىزىشىپ، غايەت ئاچچىقلىنىش، غەزەپلىنىش، ھولۇقۇش:
ئۆتۈپ نەچچە مۇددەت تەھەييۇر بىلە،
تەھەييۇر دېمەنكىم تەھەۋۋۇر بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇر [تحير] (ئە) ھەيران بولۇش؛ ھەيرانلىق:
قولىن تىشلەدى قىز تەھەييۇر قىلىپ،
ئوقۇغان نەمازنى تەمەسخۇر قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇرات [تحيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەھەييۇر] «تەھەييۇر» غا قارالسۇن.

تەھبەتەھ [تەبته] (پ) قاتمۇقات:
غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتمىغە رەھىم قىلماي زۇلۇم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋبەتى.

تەھت [تحت] (ئە) ئاست، تەگ:
ھېچ ئۇزۇيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە سەيرى بولغاي شاخۇ رەگ.
— گۇمنام.

تەھتى فەرماندە — ھۆكۈم ئاستىدا، ئىختىيارىدا، قارىمىقىدا:
تەھتى فەرماندە ئالەم كىشۋەرى.
— نەۋايى.

تەھتەس ـ سەرا [تحت الثرى] (ئە) يەر ئاستى:
نەماز ۋاقتىدىن تا بولۇپ چاشتگاھ،
بۇ مەنچىلىڭ سەپەر قىلدى تەھتەس ـ سەرا.
— مۇللا شاكىر.

تەھتۇش ـ شەرىن [تحت الثرين] (ئە) دوزاخنىڭ ئەڭ ئاستى:
سېنىڭ بىرلە تامۇغ خۇلد بەرىندۇر،
بەھىشتىم سەنسىزىن تەھتۇش ـ شەرىندۇر.
— لۇتفى.

تەھدىد [تهديد] (ئە) قورقۇتۇش، دوق قىلىش، تەھدىدىت.

تەھدىد ئەتمەك — قورقۇتماق، تەھدىت سالماق.

تەھرىر [تحرير] (ئە) يېزىش، ئەسەر يېزىش:
يىراقىراقدىن تۇرۇپ نەۋرۇزى نەۋشاد،
قىلۇر ھەر نەقشىنىڭ تەھريرىن ئىرشاد.
— لۇتفى.

تەھرىر ئەتمەك — «تەھرىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەھرىر ئەيلەمەك — يازماق، ئەسەر يازماق.

تەھرىس [تحريص] (ئە) ھېرىسمەن قىلىش، ھېرىسىنى ئويغىتىش، تەمە قوزغىتىش.

تەھرىس ئەيلەمەك — ھېرىسمەن قىلماق.

تەھرىك [تحريک] (ئە) ھەرىكەت، ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش، قىمىرلىتىش، قوزغىتىش.

تەھرىكە [تحريک] (ئە) «تەھرىك» كە قارالسۇن:
قالىپ تەھرىكەدىن ياتىپ مۇردەدەك،
كۆزىن ھەر بىرىگە چاتىپ مۇردەدەك.
— ئا. نىزارى.

قولى بىرلە سالنى قىلىپ تەھرىكە،
يۈرۈر ئېردى، تۇزدى شامال مەئرىكە.
— ئا. نىزارى.

تەھرىم [تحريم] (ئە) مەنئى قىلىش، ھارام قىلىش، قايتۇرۇش، ياندۇرۇش:
... سەبا بۇلبۇلنىڭ كۆڭلىنى گۈلى قەھقەھدىن تەھرىم قىلىپ، قىزىل گۈل قاشىغە تەكلىف قىلغانى.
— خىرقەتى.

تەھزىب [تهذيب] (ئە) تازىلاش، پاكلاش؛ تازىلىق، پاكلىق.

تەھزىر [تحذير] (ئە) 1) ھەزەر قىلدۇرۇش، قاچۇرۇش؛ چەتلەشتۇرۇش. 2) قورقۇتۇش.

تەھزىل [تهزيل] (ئە) ئاجىز، زەئىپ؛ قۇۋۋەتسىز.

تەھسىل [تحصيل] (ئە) ئوقۇش، بىلىم ئېلىش، بىلىم ھاسىل قىلىش، ئۆگىنىش.

تەھسىل ئەتمەك — «تەھسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھسىل ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، ئوقۇماق.

تەھسىن [تحسين] (ئە) 1) ئاپىرىن ئوقۇش، تەقدىرلەش، ماقۇللاش، ماختاش:

سەبا ئايدى گۈل بولماس مۇنچە ياخشى،
ئەجەب تەھسىن بۇ گۈلنىڭ تۇرفە نەقشى.

— خىرقەتى.

تەھسىن ئەتمەك — «تەھسىن ئەيلەمەك» كە قارا.

تەھسىن ئەيلەمەك — ماختىماق، ماقۇللىماق.

تەھقىق [تحقيق] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتىنى ئىزدەش، تەكشۈرۈش، ئېنىقلاش، سۈرۈشتۈرۈش، ھەقىقەتلەش؛ ھەقىقەتەن:

تەھقىقى جەھەننەم بولۇر مەنزىلى،
ئەزابلارنى كۆرگەي بۇ يولنىڭ ئېلى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەقىقەتلىك، راستلىق:

ئاغزى تەھقىقىدە كۆپدىن بار ئىدى كۆڭلۈمدە شەك،
ناگەھان شەكدىن چىقاردى لۇتق بىرلە خەندەسى.

— ئەرشى.

تەھقىق ئەتمەك — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قارا.

تەھقىق ئەيلەمەك — تەكشۈرمەك.

تەھقىق قىلماق — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قارا.

ئەھلى تەھقىق — ھەقىقەت ئەھلى؛ راستچىللار، راست سۆزلىگۈچىلەر:

يەنە گۈل خاتەمى تەينىڭكى دەۋرەخ ئىچرە كۆيمەسلىك،
دېمىشلەر ئەھلى تەھقىقلەر سەخاۋاتى ئېرۇر بائىس.

— مۇللا بىلال.

تەھلىل [تحليل] (ئە) 1) ئانالىز. 2) ئېرىتىۋېتىش. 3) مۇرەككەپ بىر نەرسىنى بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ تەكشۈرۈش. 4) تەڭرىنىڭ ئىسمىنى زىكرى قىلىش.

تەھنۇقرە [تەقره] (پ) تېگى كۆمۈش، يۈزى ئالتۇن.

تەھنىيەت [تهنيت] (ئە) قۇتلاش، تەبرىكلەش، مۇبارەكلەش:

سەرىر ئۈزرە چىقتىم تۇزۇپ سەلتەنەت،
خەلايىق كېلىپ ئەيلەدى تەھنىيەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھۇر [طهور] (ئە) ناھايىتى تازا، ئىنتايىن پاك:

گۈل غار ئىچرە چىلتەندۇر، ئىچكەنلەرى تەھۇردۇر،
كاسەلەرى دۇر دۇرۇر، شەراب ئىچەر ئىردىيا.

— م. نىيازى.

تەھۇرا [طهرا] (ئە) «تەھۇر» غا قارا.

تەھۇرا بادەسى — پاكىز شاراب؛ ئۈتكۈر شاراب.

تەھۇرا شەربەتى — ئەك شېرىن شەربەت.

تەھۋىل [تحويل] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆز ھالىتىدىن باشقا بىر ھالەتكە كەلتۈرۈش، ئايلاندۇرۇش، ئۆزگەرتىش. 2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە قۇياشنىڭ بىر بۇرجىدىن باشقا بىر بۇرجىغا ئۆتۈشى.

تەھۋىلدار [تحويل دار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

تەھىييات [تحيات] (ئە) [بىرلىكى: تەھىييە] «تەھىييە» گە قارا:

كى بىر نامەئى يازدى شاھى بۇخار،
كى بىزدىن تەھىييات ھەزاران ـ ھەزار.

— مۇللا شاكىر.

تەھىييە I [تحيه] (ئە) 1) سالام، دۇئا، ماختاش. 2) تىرىكلىك (ھايات) بېرىش.

تەھىييە II [تهيه] (ئە) ھازىرلاش، تەييارلاش.

تەۋابىئ [طوابع] (ئە) [بىرلىكى: تابىئ] ئەگەشكۈچىلەر.

تەۋاتۇر [تواتر] (ئە) ئېغىزدىن ئېغىزغا يېيىلىش، تارقىلىش؛ ئاشكارىلىنىش (خەۋەرگە ئائىت).

تەۋاجىر [تواجر] (ئە) «تاجىر» غا قارا:

چۇ دەريا سارىغە گۈزەر ئەيلەدىم،
تەۋاجىرنى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋاچى [تەواجى] جارچى، ئېلانچى؛ مۇخبىر.

تەۋاريخ [تواريخ] (ئە) [بىرلىكى: تارىخ] تارىخلار.

تەۋارۇد [توارد] (ئە) كەينى ـ كەينىدىن، ئارقا ـ ئارقىدىن، ئۈستى ـ ئۈستىلەپ؛ ئىككى ئىش تەڭ كەلمەك.

تەۋارى [توارى] (ئە) يوشۇرۇنماق، مۆكمەك، مۆكۈنمەك.

تەۋازۇئ [تواضع] (ئە) 1) ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتۇش، كەمتەرلىك. 2) ھۆرمەت، ئىززەت، ئېھتىرام:

ئانىڭ بىرلە ھەمراھ نەچە ئادەمى،
تەۋازۇئدا تۇردى نەچە خادەمى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) كۆچمە م: ئىتائەتمەنلىك، بويسۇنۇش.

تەۋازۇئ ئەيلەمەك — ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتماق، تۆۋەن تۇتماق، ھۆرمەت قىلماق.

تەۋاف [طواف] (ئە) زىيارەت.

تەۋاف قىلماق — مۇقەددەس ھېسابلانغان كىشى، نەرسە، جايلارنى زىيارت قىلماق.

تەۋافۇر [توافر] (ئە) پېتەرلىك، تولۇق، كۆپ، مول؛ باياشات، مولچىلىق، مەمۇرچىلىق.

تەۋان I [توان] (پ) قۇۋۋەت، كۈچ، قۇدرەت؛ تاقەت، چىدام.

ناتەۋان — كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز، قۇدرەتسىز:

ناتەۋان جانىمغە جانا ئۇلفەتىڭ دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.

— ئەرشى.

تەۋان II [توان] «تەبان» غا قارالسۇن.

تەۋانا [توانا] (پ) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك، ساغلام؛

بىرى ئايتۇركى: ئەي ھەييۇ تەۋانا،
ئېرۇرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.

— لۇتفى.

تەۋانا پەيكەر [توانا پيكر] (پ) تېنى قۇۋۋەتلىك.

تەۋانالىغ [توانالىغ] «تەۋانا» غا قارالسۇن.

تەۋانگەر [توانكر] (پ) 1) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك. 2) باي؛ دۆلەتمەن، پۇلدار:

بار ئېردىكى ئاندا ئەجدەم خەيلىدىن،
غەنىيۇ تەۋانگەر كەرەم خەيلىدىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋاب [تواب] (ئە) 1) قوبۇل قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى. 2) ئاللا، تەڭرى.

تەۋايىف [طوايف] (ئە) [بىرلىكى: تايىفە] گۇرۇھلار، قەبىلىلەر، تائىپىلەر.

تەۋەججۇھ [توجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، يۈزىنى بۇراش، ئىخلاس؛ ھۆرمەت، ئېھتىرام:

بەسىر پادىشاھى مىرزەبان پەرزەندى يوق جەھەتىدىن ئۇزلەت ئىختىيار ئەيلەپ، جەناب ھەزرىتى ئىززەتكە تەۋەججۇھ بىرلە يۈز كەلتۈرگەنى، ...

— ئا. نىزارى.

2) دىققەت ـ ئېتىبار. 3) تەڭرىگە يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش.

تەۋەججۇھ ئەتمەك — يۈزلەنمەك، يالۋۇرماق.

تەۋەججۇھ كۆرسەتمەك — ئىلتىپات قىلماق.

تەۋەسسۇل [توسل] (ئە) ۋاستە قىلىش، تايىنىش؛ باھانە، سەۋەب.

تەۋەسسۇئ [توسع] (ئە) كېڭىيىش، كېڭەيتىش، ئاشۇرۇش.

تەۋەققۇف [توقف] (ئە) توختاش، جىم تۇرۇش، ئىككىلىنىش:

دېدى: سىزنى چىرلار ئەمىرى زەمان،
تەۋەققۇفنى تاشلاپ بولۇڭلار رەۋان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەققۇف ئەيلەمەك — توختىماق، جىم تۇرماق.

تەۋەققۇڭ [توقع] (ئە) ئۈمىد بىلەن قاراش؛ ئىنتىزار بولۇش:

تەۋەققۇڭ ئولدۇر ئەسھابى ھۇنەردىن،
كى چۇن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.

— لۇتفى.

تەۋەققۇڭ ئەتمەك — «تەۋەققۇڭ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەۋەققۇڭ ئەيلەمەك — ئۈمىد بىلەن قارىماق، كۈتمەك، كۆز تۇتماق.

تەۋەققى [توقى] (ئە) چېكىنمەك.

تەۋەككەل [توكل] (ئە) 1) پۈتۈن ئۈمىدىنى تەڭرىگە باغلاش، تەڭرىنىڭ مەرھەمىتىگە ئىشىنىش. 2) تەۋەككۇل قىلىش، كۆپ ئىككىلەنمەي قىلىنغان ھەرىكەت.

تەۋەللا I [تولا] (ئە) 1) يېلىنىپ سوراش؛ يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش؛ ئۈمىد، ئۈمىدلىنىش. 2) دوست تۇتۇش:

شەھەرگە ياقتى بىر مەكان راستلادى،
تەۋەللا قىلىپ ئۆيى ساڭى باشلادى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەللا قىلماق — 1) يېلىنماق، يالۋۇرماق؛ ئۈمىد قىلماق. 2) دوست تۇتماق.

تەۋەللا II [تولى] (ئە) «تەۋەللا I » گە قارالسۇن.

تەۋەللۇد [تولد] (ئە) تۇغۇلۇش، پەيدا بولۇش:

... مۇھەببەتدىن نە ئىشلار تەۋەللۇد قىلۇر... ئۇل سىرنى ئەيان ئۆ ئۇل سۆزنى بەيان قىلماق.

— خىرقەتى.

تەۋەللۇد تاپماق — تۇغۇلماق.

تەۋەئەمان [توامان] (ئە) قوشكېزەك، ئىككىزەك:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋەئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

تەۋەھھۇم [توهم] (ئە) ۋەھىمگە چۈشۈش، قورقۇش:

كى سابىت تەۋەھھۇم بىلە قىلدى زار،
بولۇپ تەختى پارە ئۆزە بەر قەرار.

— ئا. نىزارى.

تەۋەھھۇم ئەيلەمەك — قورقماق، ۋەھىمگە چۈشمەك.

تەۋبە [توبه] (ئە) 1) يامان قىلمىشقا پۇشايمان قىلىپ، ئۇنى تەكرارلىماسلىق ئۈچۈن قىلىنغان قارار، بېرىلگەن ۋەدە:

كۆفر زۇلفىدىن يانارغە تەۋبە قەسدىن ئەيلەسەڭ،
كىم بۇ يەتلىغ تەۋبەلەردىن قىلمە ئىستىغفار بەس.

— ئەرشى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ.

تەۋبە شىكەن — توۋىسىنى بۇزغۇچى، ۋەدىسىدىن يانغۇچى؛

تەۋبە نەسۇھ — سەممىي ۋە ھەقىقىي توۋا.

تەۋدىئ [تودیع] (ئە) خوشلىشىش، خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش.

تەۋدىئ قىلماق — خەيرلەشمەك، خوشلاشماق.

تەۋر [طور] (ئە) 1) يوسۇن، رەۋىش، ئۇسۇل، تەرز؛ ئادەت، قىلىق، تەرتىپ:

كى بۇ ھەركۇندەكى ئىشتار ئەمەستۇر،
ئانىڭ تەۋرى بىلە گۇفتار ئەمەستۇر.

— لۇتفى.

تەۋر ئەتمەك — بىرەر نەرسىگە ئۆگەنمەك، ئادەت قىلىماق.

تەۋر ۋەزئ — رەۋىش ۋە تۇزلىش.

تەۋرات [تورات] (ئە) يەھۇدىيلارنىڭ دىنىي كىتابى (مۇسا پەيغەمبەرگە نازىل بولغان، دېيىلىدۇ).

تەۋرىت [توریت] (ئە) مۇسا ئەلەيھىسسالامغا نازىل بولغان كىتاب، تەۋرات.

تەۋرىت كەلىمەسىدىن تاپتى تەراۋەت ئىنجىل،
فۇرقانى ئەمەدىدە ھەرفى زەبۇر ئەمەسمۇ؟

— زەللىلى.

تەۋزىھ [توضیح] (ئە) ئىزاھلاش، روشەنلەشتۇرۇش.

تەۋزىھ بەرمەك — روشەن قىلماق، ئايدىڭلاشتۇرماق، ئىزاھلىماق.

تەۋزىھ قىلماق — «تەۋزىھ بەرمەك» كە قارالسۇن.

تەۋزىئ [توضیع] (ئە) تارقىتىش، بۆلۈپ تارقىتىش، تەقسىملەپ بېرىش.

تەۋسەن [توسن] (پ) شوخ ئات، ئويناق ئات:

مىندى چۇ تەۋسەن جۇنۇن كۇندە شەھ سۇۋارى ئىشق،
قەتئ بۇ ماسەۋا ئۇچۇن ئىلكىدە زۇلفىقار ئىشق.

— زەللىلى.

تەۋسەنى تەخەييۇل — خىيال ئېتى، خىيال.

تەۋسەنلىغ [توسن لیغ] كۆچمە م: شوخلۇق، شاشلىق.

تەۋسىئ [توسیع] (ئە) كېڭەيتىش؛ كەڭلىك، كەڭلىك.

تەۋسىف [توصیف] (ئە) سۈپەتلەش، ماختاش:

تەۋسىفى ھۇسنۇڭ تۇگەنمەكلىك مەھال ئېرمىش مەھال،
مېڭىدىن بىرنى بەيان ئەتسەم بولۇر يۈز مىڭ كىتاب.

— قەلەندەر.

تەۋف [طوف] (ئە) ئايلىنىش؛ يۈزىنى سۇرتۇش؛ زىيارەت:

تەۋف قىلىپ ئەرتەسى بولدۇم رەۋان،
بولدى ئەجەب گەرم زەمىنۇ زەمان.

— زەللىلى.

تەۋفى ۋىدا ٔ — خەيرلىشىش ۋاقتىدىكى كۆرۈشۈش.

تەۋفگاھ [طوف كاه] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي؛ «تەۋف، تەۋاف» لارغا قارالسۇن.

تەۋفىر [توفیر] (ئە) ئاشۇرۇش، چوڭايتىش؛ كۆپەيتىش؛ پايدا:

ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئەردى بىر پىر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئەردى تەۋفىر.

— لۇتفى.

تەۋفىر ئەتمەك — كۆپەيتمەك.

تەۋفىق [توفیق] (ئە) 1) مۇۋاپىقلىنىش، مۇۋاپىقلىق، ئويغۇنلۇق. 2) ياردەم، مەدەت.

گۇلشەنى تەۋفىقدىن ئالغان نەسىم،
كۆڭلىگە تەئسىر ئېتىپ ئەردى ئەزىم.

— نەۋائى.

تۆكۈلدى گۆھەردەك كۆزىدىن ياشى،
بولۇپ تەۋفىق ئاخىر ئانىڭ يولداشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋفىق ئەھلى — تەلىپىگە يەتكەن، ياخشىلىققا ئېرىشكەن كىشىلەر.

تەۋق [توق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتۋاق] 1) گۈناھكارنىڭ بوينىغا جازا تەرىقىسىدە سېلىپ، قۇلۇپلاپ قويۇلىدىغان گۈدا، تاقاق؛ گەدەنلىك. 2) كۆچمە م: باشقا چوشكەن ئېغىر تەشۋىش، دەردىسەر. 3) قۇشلارنىڭ بوينىدىكى ھالقا شەكىللىك سىزىق؛ قۇشلارنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان تاسما. 4) بويۇنغا باغلايدىغان باغ، مارجان يېپى:

گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە ئىكى كەۋندىن ئازاد.

— ئەرشى.

تەۋقى غەبغەب — ئېگىڭ ئاستى گۆشىنىڭ ئايلانمىسى.

تەۋقى لەئن — لەنەت تاختىسى، تاقىقى، ھالقىسى:

بوينىنى سۇنماي ئەيان ئەتكەندە تەئن،
سالىبان بوينىغە ئانىڭ تەۋقى لەئن.

— نەۋائى.

تەۋقىر [توقیر] (ئە) ئىززەتلەش، ھۆرمەتلەش، تەزىم قىلىش.

تەۋقىف [توقیف] (ئە) 1) توختىتىش، توختىتىپ قويۇش. 2) بەند قىلىش.

تەۋقىف گاھ [توقیف كاه] (ئە + پ) توختىتىپ قويۇش ئورنى، بەند قىلىش ئورنى؛ زىندان.

تەۋقىۋ [توقيع] (ئە) 1) شاھنىڭ يارلىقى، بۇيرۇق ۋە پەرمانلىرىغا قويۇلغان مەخسۇس بەلگە. 2) شۇنداق بەلگە قويۇلغان بۇيرۇق، پەرمان، يارلىق.

تەۋلە [طوله] «تەۋىلە» گە قارالسۇن.

تەۋلىيەت [توليت] (ئە) ۋەخپە يەرلەرنى باشقۇرۇش، مۇتەۋەللىلىك باشقۇرماقلىق.

تەۋھىد [توحيد] (ئە) 1) يەككە دەپ بىلىش، يالغۇزلۇقىغا ئىشىنىش، يېگانە دەپ ھېسابلاش. 2) ھەقىقەتكە يېتىشىش، كىشى روھىنىڭ ئىلاھ، ئىلاھىي روھ بىلەن قوشۇلۇپ كېتىشى، سوپىلىقنىڭ بەشىنچى دەۋرى:

كىمگە كىم، تەۋھىددىن بەردىڭ كۆشاد،
مىدھەتىدە كۆفر قىلدىڭ ئىتتىھاد.

— نەۋابى.

قىسمى تەۋھىد ئەيلەمەك — ئەزەلدە يەككە قىلىپ ياراتماق:

ھەر كىشىكىم، قىسمى تەۋھىد ئەيلەدىڭ،
باشىسى تەجرىدۇ تەفرىد ئەيلەدىڭ.

— نەۋابى.

بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەبى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

تەۋئ [طوع] (ئە) رىغبەت، مەيل، خاھىش.

تەۋئ ئەيلەمەك — خالىماق، مەيل (ئىختىيار) قىلماق.

تەۋىل [طويل] (ئە) ئۇزۇن.

تەۋىلە [طويله] (ئە) ئاتخانا، كاتتا ئاتخانا.

تەئىب [تعب] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق، خاراكتېر، تەبىئىي خۇسۇسىيەت. 2) خاھىش.

تەئبىر [تعبير] (ئە) بايان قىلىش، ئىزاھلاش، مەنىسىنى ئېچىش.

تەئبىر ئەيلەمەك — مەنىسىنى ئاچماق، بايان قىلماق.

تەئبىيە [تعبيه] (ئە) 1) تۈزۈش، تەرتىپكە سېلىش، جاي - جايىغا قويۇش (سەپ ھەققىدە). 2) پىستىرما، بۆكتۈرمە:

رەۋزەسىدە تەئبىيە قەندەلى نۇر،
رەۋشەن ئېتىپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.

— زەلىلى.

تەئبىيە باغلاماق — تىزماق، تەرتىپكە سالماق، بېزەمەك:

تەئبىيە باغلاپ بەسى ئەھلى ھونەر،
تاپىپ ئاندىن مۇلكۇ كىشۋەر زىيبۇ زەر.

— نەۋابى.

تەئتىر [تعطير] (ئە) خۇشپۇراق قىلىش، خۇشبۇيلاندۇرۇش.

تەئتىل [تعطيل] (ئە) بىكار تۇرۇش، ئىشنى ياكى ئوقۇشنى توختىتىش، تەتىل:

كى ئۇن تارتماقىغە بېرىلگ يارغۇچاق،
جۇ تەئتىل قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق.

— ئا. نىزارى.

تەئتىل ئەيلەمەك — ئىشنى توختاتماق.

تەئجىل [تعجيل] (ئە) 1) ئالدىراش، تېزلەشتۇرۇشكە ئىنتىلىش، سۈرئەتنى تېزلىتىشكە تىرىشىش. 2) ھولۇقۇش، ھاياجانلىنىش:

سەبا تەئجىل ئېتىپ تا كىردى يولغا،
قىلىپ سۈرئەت قاراماي ئولگ ۋە سولغا.

— خىرقەتى.

تەئجىل ئەيلەمەك — ئالدىرىماق.

تەئخىر [تاخير] (ئە) 1) كېچىكتۈرۈش. 2) كېچىكىش.

تەئخىر ئەتمەك — كېچىكتۈرمەك.

ئەرشىيا، مەي ئىچ دەما - دەم، قىلماغىل تەئخىركىم،
«ئەشرەبۇ يا ئەييۇھەلئەتشان» كېلۇر ھەردەم ئىدا.

— ئەرشى.

تەئداد [تعداد] (ئە) 1) سان، ھېساب، ئەدەت. 2) ساناش، ھېسابلاش:

ماڭا قىلغانلارنى تەئداد ئېتەرگە،
يوق ئەختەر، تۆكتى كۆك سەككى شۇمارە.

— ئەرشى.

تەئدىب [تاديب] (ئە) ئەدەپ بېرىش، جازا بېرىش.

تەئرىز [تعريض] 1) كىنايە بىلەن سۆزلەش. 2) ئېتىراز بىلدۈرۈش.

تەئرىف [تعريف] (ئە) نەرسە، ۋەقە، ھادىسە، چۈشەنچە قاتارلىقلارنىڭ ئىخچام ۋە ئېنىق ئىپادىسى، تەسۋىرى، خاراكتېرىستىكىسى:

كېلىپ ئېردى رۇمغە فەرەڭ ئەلچىسى،
بۇ تەئرىفنى ئاڭلاپ كۆلەر ئول بەسى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىب [تعذيب] (ئە) ئازابلاش، رەنجىتىش.

تەئزىر [تعذير] (ئە) كايىش، ئازار بېرىش؛ جازالاش.

تەئزىز [تعزيز] (ئە) ئىززەتلەش، ئەزىز كۆرۈش، ھۆرمەتلەش، ئېھتىرام بىلدۈرۈش.

تەئزىم [تعظيم] (ئە) ئۇلۇغلاش، ھۆرمەتلەش.

تەئزىم تاپماق — ئۇلۇغلانماق، ھۆرمەتلەنمەك.
ئاڭا تەئزىم ئەتتىم قوپۇپ نۇن كەبى،
قىلىپ سەيھە ئاندىغكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىيە [تعزيه] (ئە) ماتەملىك كىشىگە تەسەللى بېرىش، ئەھۋال سوراش.

تەئزىيەت [تعزيت] (ئە) «تەئزىيە» گە قارالسۇن.
بۇرادەرلەر ئاندىغ قىلىپ مەشۇرەت،
تۇگەشتى ئاتاغە تۇتۇپ تەئزىيەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئلىف [تاليف] (ئە) 1) سازلاش، تەڭشەش. 2) تۇزۇش، ئەسەر يېزىش، ئاھالڭ يارىتىش:
دەبدى تەئلىف ئەتكىل بۇ يەئلىغ كىتاب،
خەلايىق دىماغىغە يەتكۇز گۇلاب.
— غەربىي.
3) ئەسەر؛
سەۋت تەئلىف ئەتمەك — كۇي، ئاھالڭ ياراتماق.

تەئلىق [تعليق] (ئە) 1) ئېسىش، ئېسىپ قويۇش؛ ئېسىلىپ تۇرۇش. 2) ھۆسنخەتنىڭ بىر تۈرى (خەتتى تەئلىق)؛ تەئلىق نۇسخا.

تەئلىم [تعليم] (ئە) 1) ئىلىم. 2) ئەدەپ ـ ئەخلاق، تەربىيە. 3) تەلىمات، نەزەريە. 4) كۆرسەتمە، يولىيورۇق. 5) ئۆگىتىش، بىلىم بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى مولا ساۋۇق.
— ئەرشى.

تەئمىر [تعمير] (ئە) بۇزۇلغان جايىنى ياساش، ئىمارەت سېلىش، بىنا قىلىش.
تەئمىر ئەيلەمەك — بۇزۇلغان جايىنى ياسىماق، ئىمارەت (بىنا) قىلماق.

تەئمىق [تعميق] (ئە) چوڭقۇر پىكىر قىلىش، ئەتراپلىق ئويلاش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش.
تەئمىق قىلماق — چوڭقۇر پىكىر قىلماق، ئەتراپلىق ئويلىماق.

تەئمىم [تعميم] (ئە) ئومۇملاشتۇرۇش، كۆپچىلىك ئارد-سىغا تارقىتىش.
تەئمىم ئەيلەمەك — ئومۇملاشتۇرماق، تارقاتماق، يايماق.

تەئمىيە [تعميه] (ئە) يوشۇرۇن، سىرلىق ھالغا كەلتۈرۈش.
تەئمىيە ئامىز — تېپىشماققا ئوخشاش، سىرلىقراق.

تەئىن [طعن] (ئە) 1) ئېتىش، ئىرغىتىش (تاش ۋە ئوقنى). 2) تەنە قىلىش، كىشىنىڭ نۇقسان ۋە كەمچىلىكىلىرىنى يۈزىگە سېلىش.
تەئن ئەھلى — تەنە قىلغۇچىلار، گەپ ئوينىتقۇچىلار.

تەئنە [طعنه] (ئە) «تەئن» گە قارالسۇن.
فەلەك ئەشكىن تۇكۇپ ھەر سۇبھ ھالىمغە تۇتار ماتەم،
كۇلەر خۇرشىد قىلىپ تەئنە بۇ چېھرە زەئفىرانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەئنە ساز [طعنه ساز] (ئە + پ) تەنە قىلغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مەسخىرىلىك كۇلگۇچى.

تەئۇىز [تعويذ] (ئە) تۇمار (كۆز تېگىش ۋە باشقا يامانلىقلارنى قايتۇرۇش ئۈچۈن پۈتۈلگەن دۇئا):
تارەئى مويىنى كەلتۇر ئەيلەيىن تەئۇىزگە باغ،
يا ئۇزۇڭ بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۇرگىل ماڭا.
— مۇللا بىلال.

تەئۇىق [تعويق] (ئە) 1) قايتۇرۇش، كېچىكتۇرۇش، مەنئى قىلىش. 2) بەند قىلىش.

تەئۇىل [تأويل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەئۇىلات] 1) سۆزنى ئۆز مەنىسىدىن باشقا مەنگە بۇراش؛ بايان قىلىش، چۈشەندۇرۇش:
... ئاتاسى ئوغلىغە ئول سۇرەتنىڭ تەئۇىلىنى ئايتىپ، ئوغلىنى سەفەر ئىشىدىن مانىئ ئەيلەگەنى...
— ئا. نىزارى.
2) چۈش ئۇرۇش، چۈشكە تەبىر بېرىش.

تەئىد [تاييد] (ئە) قۇۋۋەتلەش، مۇستەھكەملەش، تەكىتلەش.

تەئىن [تعيين] (ئە) تەيىن، تەينىلەش، بەلگىلەش:
دەبدى: باشلاڭنزلار مۇنى ئىچكەرى،
قىلىڭ جاي تەئىن سارايدىن ناري.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەئىين ئەيلەمەك — تەينىلەمەك، بەلگىلىمەك.

تەي [طى] (ئە) يۇرۇش، كېزىش؛ ئۆتۈش:
ئىكى مۇشفىق يۇرۇپ تەي قىلدىلار يول،
كېتىپ غەم كۇنلەرى چۆللەر بولۇپ گۇل.
— خىرقەتى.
تەي ئەتمەك — «تەي ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەي ئەيلەمەك — يۇرمەك، كەزمەك.
تەييى ئەرز — يەر يۇزىنى ياكى ئۇزاق يولنى ئاز ۋاقىت ئىچىدە كېزىپ چىقىش.

تەير [طير] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇيور] 1) ئۇچۇش، پەرۋاز قىلىش:

سەبا ئېردى جەھان ئىچرە سەپۈك سەير،
قىلۇر ئېردى جەھان گۈلزاردا تەير.
— خىرقەتى.

2) ئۇتۇش، كېزىش:
گۈل كۆنى يولچاق لەبنى سەير ئېتسەڭ،
تاڭلاسى دەريا يۈزىدىن تەير ئېتسەڭ.
— زەلىلى.

3) قۇش، ئۇچار قانات:
قىلۇر ئېردىم ھەر كۆنى بۇ ئالەمنى سەير،
كېزىپ ھەر تەرەفنى ئۇچۇپ مىسلى تەير.
— ئا. نىزارى.

تەير قىلماق — ئۇچماق.

مەنتىقۇتتەير — «قۇشلار سۆھبىتى» (ئەسەر نامى).

تەيران [طيران] (ئە) ئۇچۇش، پەرۋاز:
يەتتە ئەئزا جەئفەرى تەيرانەك قىلغىل نىسار،
لالەئى داغدار ئۈندى سەراسەر قانىدىن.
— زەلىلى.

تەيران قىلماق — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق:
چۇن نېچە كۆن بۇيلە تەيران قىلدىلار.
— نەۋائى.

تەيلەسان [طيلسان] (ئە) ردا (باشقا ئارتىپ ياكى بويۇنغا سېلىپ يۈرۈلىدىغان، رومالغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل ئۇستباش):
كىيمىش ئېردى قارا ئەتلەسدىن ھەۋا بىر تەيلەسان،
ئانى مېھر ئەتتى زىيا تىرناغى بىرلە تار ـ تار.
— تەجەللى.

تەييار [طيار] (ئە) ئۇچقۇر، قاناتلىق:
زەلىلى جەئفەرى سادىقنى دەيدۇر مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھانى كەلامىم جەئفەرى تەييار بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

تەييىب [طيب] (ئە) «تەييبە» گە قارالسۇن.

تەييبە [طيبه] (ئە) 1) پاك، پاكىز، تازا. 2) ياخشى. 3) خۇشبۇي، خۇش پۇراق:
چىلتەن ئىدى ھەببە، بەرگىل ئاڭا نەسىبە،
بارچە ئەرۋاھ تەييبە، ئاندا ھازىر ئەردىيا.
— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.

ئەرۋاھى تەييبە — پاك ئەرۋاھلار.

توبەتو [توبتو] (پ) «توبەرتو» غا قارالسۇن.

توبەرتو [توبرتو] (پ) قاتمۇقات، ئۇستى ـ ئۇستىگە:
غەمى ئىشقىڭ كۆڭۈلدە باغلانىپ ئاندافكى توبەرتو،
بولۇپدۇر كۆڭلۇم ئىچرە بەستە ـ بەستە غۇنچە يەڭلىغ قان.
— ئا. نىزارى.

توبرە [توبره] توۋرا:
كى غەلبارغە ئالسىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

توبۇلغا [توبولغا] «داۋۇلغا» غا قارالسۇن.

تودە [توده] (پ) توپ، توپلام، دۆۋە؛ گۈرۇھ:
مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تودەئى خەسدۇر.
— زەلىلى.

تور [تور] 1) قۇش ۋە بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تور. 2) قۇش قونىدىغان ياغاچ، قوندىاق.

تورسۇق [تورسوق] تۆلۈم.

تورقە [تورقه] كەتان ناملىق ماتادىن تىكىلگەن قىممەت باھا كىيىم («كەتان» غا قارالسۇن).

توز [توز] چاڭ، توزان، غۇبار.

توزاڭ [توزانک] يۇمشاق توپا، شورلۇق.

توس [توس] 1) قېيىن ياغىچى، قېيىن ياغىچىنىڭ پوستى. 2) تۇپراق.

توستەغان [توستاغان] قىمىز قۇيۇپ ئىچىدىغان ياغاچ كاسا، ئاياق، جام؛ كوزا.

توسقال [توسقال] «توسقاۋۇل» غا قارالسۇن.

توسقاۋۇل [توسقاوول] 1) يول ئېغىزلىرىغا مەسئۇل قاراۋۇل، كۆزەتچى؛ مۇھاپىزەتچى؛ توسۇپ، تۇتۇپ تۇرغۇچى. 2) مەدەتكار.

توشۇق I [توشوق] قەدىمكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ شېئىرىي شەكىللىرىدىن بىرى، قوشاق:
ئاڭلامايىن سۆزدە تويۇق بەھرىنى،
قايسى تويۇق بەلكى توشۇق بەھرىنى.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

توشۇق II [توشوق] يۈك:
بۇ قالغانلىرى ئىككى يۈزدىن گۇشۇق،
كۆچۈپ كۆيدىن كۆيگە توشۇپدۇر توشۇق.
— موللا شاكىر.

توقۇشماق [توقوشماق] توقۇنۇشماق، دۇچ كەلمەك؛ تەگمەك.

توك [تونک] سوغۇق، قاتتىق سوغۇق؛ مۇز:
ئاھۇ ئىشكىدىن ئېرۇر ئوتۇ سۇ ئىچرە ئاشىق،
زاھىدا، نې غەم ئاڭا گەر قىزىغ گولغىل گەر توك.
— نەۋائى.

توڭراغۇ [تونكراغو] قوڭغۇراق:

توڭرائغۇ ئاۋازىدىن مەھمىلدە يار ئولماق كېرەك،
كۆپ نىشات ئاۋۇر كېلۇر ئول گۈلزار ئولماق كېرەك.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

توڭۇر [تونكور] پەرى؛ جىن، ئالۋاستى.

توڭۇز [تونكوز] 1) توڭگۇز، چوشقا:
قىز ئايتتى: «بولماسە شەيخى كىبار،
قىل توڭۇز كۆتمەكنى بىر يىل ئىختىيار.»
— ئىبنى يۈسۈپ خوتەنى.
2) تۇركىي خەلقلەر مۆچىلىنىدىغان ئون ئىككىنچىسى.

توڭۇلماق [تونكولماق] ئۇمىدسىزلەنمەك، غەمكىن بولماق، كۆڭلى سۇنماق:
ۋەفا قىلغاي دەپمان يۈزمىڭ يۇگۇردۇم،
ۋەفانى كۆرمەدىم، ئەمدى توڭۇلدۇم.
— خىرقەتى.

تولاشىق [تولاشق] تولغاشقان؛ ئەگرى ـ بۈگرى، ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، تۇگۇلگەن؛ چىرماشقان.

تولان [تولان] بەش ياشلىق (بەش ياشار) ئات.

تولاي [تولاى] كۆپ، تولا، نۇرغۇن؛ توپلانغان، جەملەنگەن:
ئېرۇرمەن بەندىلەرنى سەرىنگۈنى،
تولاي يارۇ بەرادەرنىڭ زەبۇنى.
— سوفى ئاللا يار.

تولغاماق [تولغاماق] قايرىماق، بۇرىماق، ئەشمەك؛ تولغىماق.
باش تولغاماق — بويۇن تولغىماق، تەكلىپنى رەت قىلماق، باش تارتماق:
شەپەق بىرلە فۇرۇزىن تولغاماي باش،
تاشىپ ئىش باشىغە ئاقۇ قىزىل تاش.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تولغامە [تولغامە] پىستىرمىدا يانقان ئەسكەر، بۆكتۇرمە؛ پاناھلانماق، يوشۇرۇنماق.

تولغاندۇرماق [تولغاندورماق] ئايلاندۇرماق، چايقالىدۇرماق، دولقۇنلاتماق:
چۇن قۇيۇننى دەشت ئارا ئايلاندۇرۇپ،
سۇۋدە ئىگرىمنى داغى تولغاندۇرۇپ.
— ئەۋلىيا.

تولقاماق [تولقاماق] دەرد ـ ئەلەم چەكمەك، غەم ـ ئەندىشە قىلماق.

تولقۇم [تولقوم] دولقۇن، مەۋج؛ تاشقىن:
ئىشقىكىم بىر بەھرى بېپايان ئېرۇر، تۇشتىڭ ئاڭا،
نەچچە بىر گىردابى تولقۇملار كۆرەرسەن بىگۇمان.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تولۇ [تولو] كەمچىلىكسىز، پۈتۈن، تولۇق.

تولۇن [تولون] تولغان، تولۇق، لىپمۇلىپ:
ئون تولۇن ئايىنىڭ قىراغىدىن چۇ ئالدىڭ ئون ھىلال،
كىردى تۇپراغە ھىلال، ئاچتى تولۇن ئايغە جەمال.
— نەۋائى.

تون [تون] كىيىم، تون، لىباس:
ئېرۇر سەرگەشتە خاكى تەن ئارا مەھزۇن كۆڭۈل ھەريان،
تون ئەتكەندەك قويۇندىن جىسمىغە مەجنۇنى سەرگەردان.
— نەۋائى.

تونغۇز [طونغوز] «توڭۇز» غا قارالسۇن.

تونلۇق [تونلوق] تونلۇق، تون كىيگەن.

تۇبا [طوبى] (ئە) «تۇبىي» غا قارالسۇن:
سال سايە مېنىڭ باشىمە، ئەي رەشكى سەنەۋبەر،
كىم غەيرەتى تۇبا داغى رىزۋان بېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

تۇبۇچاق [توبوچاق] يۇگۇرۈك، چاپقۇر ئات.

تۇبى [طوبى] (ئە) 1) دىنىي ئېتىقادتا جەننەت دەرىخى دەپ پەرەز قىلىنغان گۈزەل دەرەخ. 2) كۆچمە م: كېلىشكەن قامەت:
سايەئى تۇبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۈمنام.

تۇتەگمي [طوطكى] (پ) پىشىل؛ زەڭگەر.
تۇتەگمي رەڭ — پىشىل رەڭ، سەۋزە رەڭ، زەڭگەر رەڭ.

تۇترۇق [توتروق] 1) تۇتىرۇق، تۇتاندۇرۇق. 2) ئىشەنچ ـ سۈبات.

تۇتقۇن [تونقون] ئەسىر، بەند:
تەلەب قىلدى تۇتقۇننى مەجلىس ئارا،
كى سۇرگەي ئانىڭ بىرلە بىر ماجەرا.
— نەۋائى.

تۇتماچ [توتماچ] ئۇنئاش، ئۇگرە ئاش.

تۇتماق [توتماق] 1) ئۇشلىماق. 2) بەرمەك، تەقدىم قىلماق؛ ئۇزاتماق. 3) قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر قىلماق، رام قىلماق؛ ئىگىلىمەك، بېسىۋالماق؛ قاپلىماق. 4) ھەسسىلىماق؛ بىلمەك؛ پەرەز قىلماق. 5) قوللىماق؛ قوللاماق. 6) ساقلىماق، ئاسرىماق. 7) چىدىماق. 8) ئەمەل قىلماق. 9) كۆنمەك.
ئاتىنى تۇتماق — نامىنى ئاغزىغا ئالماق، ئاتماق، تىلغا ئالماق؛
ئارام تۇتماق — ئارام ئالماق، جىم تۇرماق.

ئەۋج تۇتماق — كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرىلىماق؛
خەۋەر تۇتماق — خەۋەر تاپماق، بىرەرسى ھەققىدە دېرەك ئالماق.
خۇش تۇتماق — شاد قىلماق، شادلىقتا ئۆتكۈزمەك.
رەنج تۇتماق — كېسەل بولماق.
قەدەمىنى سابىت تۇتماق — ئەھدىدە مەھكەم تۇرماق.
ئورنىنى تۇتماق — ئورۇن باسماق، بىراۋنىڭ ئورنىنى باسماق.
ئورۇن تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
ۋىسال تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
ئېتەك تۇتماق — كۆچمە م: 1) بېرىلمەك. 2) ئۇستاز، پىر ۋە ئىشانغا ئېتىقاد قىلىپ، ئۇنىڭ تەربىيىسىگە كىرمەك.
ياد تۇتماق — ئېسىدە ساقلىماق.
يول تۇتماق — 1) توسماق. 2) يولغا چۈشمەك، يوللانماق.

تۇتۇق [توتوق] 1) پەردە، توسۇق. 2) تۇتۇق.

تۇتىيا I [توتيا] (پ) مىسنىڭ دېتىدىن پەيدا بولغان كرىستال (قەدىمكى زامانىدكى كۆز ئاغرىقىنىڭ دورىسى):
نەزەردىن كەتتى ئاتىسى ئويناتىپ ئول چاۋكى چالاك،
ئىزىنىڭ تۇفراغىنى كۆزۈمگە ئەيلەپ تۇتىيا كەتتى.
— ئەرشى.

تۇتىيا II [طوطيا] (پ) «توتيا I» گە قارالسۇن.

تۇججار [تجار] (ئە) [بىرلىكى: تاجر] سودىگەرلەر، تىجارەتچىلەر:
مەتائۇ جەۋاھىر ئالىپ ئاقىلە،
كى تۇججارلاردەك قىلىپ ئامىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇخم [تخم] (پ) 1) ئۇرۇق، توخۇم. 2) مەنبە، نېگىز:
ۋەھشەتىم چۈن قەبر دەھشەت گىردىدىن ھەر باربار،
باۋۇجۇدى تۇخمى تائەتدىن تىجارەت قىلمادىم.
— زەلىلى.

تۇخمە [تخمه] (پ) نەسىل، ئەۋلاد، ئۇرۇق.

تۇخمىيانە [تخميانه] (پ) دورا ئۈسۈملۈكلىرىدىن بىرىنىڭ ئۇرۇقى.

تۇد [تود] ئۇجمە دەرىخى ۋە مېۋىسى.

تۇر [طور] (ئە) تۇر تېغى (ئەرەبىستاندا).

تۇراب [تراب] (ئە) تۇپراق، يەر:
نەۋائىيا، كېلىبان پىرى دەير ئاچسا ئىشىك،
كۆتەرمە باش ئاياغىدىن باشىڭ گەر ئولسا تۇراب.
— نەۋائى.

ئەھلى تۇراب — كۆچمە م: ئۆلگەن، ۋاپات بولغان كىشىلەر.

تۇربە [تربه] (ئە) 1) تۇپراق، يەر؛ 2) كۆچمە م: قەبرە، مازار. 3) ئۇلۇغ زاتلارنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان بىنا، مەقبەرە.

تۇربەت [تربت] (ئە) «تۇربە» گە قارالسۇن.
زەلىلى تۇربەتىدە مۇتربا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئەسىدە ھەمدەمى چاڭنۇ رەباب ئېردى.
— زەلىلى.

تۇررە [طره] (ئە) كوكۈل، ئۆرۈلگەن چاچ، چاچنىڭ بۇدۇرى:
قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پوشى پەرنىزادى،
كى ئاندىن تۇررە سۆزىنى يازارغە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

تۇررەئى پۇرخەم — بۇدۇر كوكۈل، چاچ.
تۇررەئى سۇنبۇل — سۇمبۇل شاخلىرى:
سەھەركىم، گۈلشەن ئىچرە گۈل ئاچىلغاي،
گۈل ئۆزرە تۇررەئى سۇنبۇل ساچىلغاي.
— نەۋائى.

تۇررەھات [ترهات] (ئە) [بىرلىكى: تۇرهه] تېتىقسىز سۆزلەر، بىھۇدە سۆزلەر.

تۇرشروي [تورش روى] (پ) سۆرۈن چىراي، قوشۇمسى تۇرۇلگەن، قاپىقى سېلىنغان.

تۇرغۇ [تورغو] ھۆكۈمنامە ۋە يارلىققا ئوخشاش ھۆججەتلەرنىڭ ياخشى ۋە ئۇزاق ساقلىنىشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا يېپىشتۇرۇلىدىغان داكا، بۆز.

تۇرفە [طرفه] (ئە) يېڭى؛ يېڭىلىق؛ قىزىق، ئەجەبلىنەرلىك، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ نادىر؛ كەم ئۇچرايدىغان:
قوزغالىپ ئەھلى جەھان تۇرلۇك تەماشا ئەيلەڭىز،
ئوت ساچىپ ئاھىمدىن ئەيلەي تۇرفە ئاتەشبازلىق.
— ئەرشى.

تۇرفەتۇل - ئەين [طرفةالعين] (ئە) كۆز ئېچىپ يۇمغىچە، دەقىقە، ئەڭ قىسقا مۇددەت:
تۇشتى ئول مەھۇش يۇزىگە تاكۆز ئاچتىم ھەر كېچە،
ئىستەمەسمەن تۇرفەتۇل - ئەين كۆز ئاچماق ئۇيقۇدىن.
— نەۋائى.

تۇرفەراق [طورفەراق] ئاجايىپراق، قىزىقراق.

تۇرناچى [تورناچى] قاتارلىغۇچى، سەپ تۈزگۈچى (قوشۇننى).

تۇرۇر [تورور] «-دۇر، - تۇر» قوشۇمچىسىنى ئىپادىلەيدىغان (كېسىم بەلگىسى).

تۇرۇق [طرق] (ئە) [بىرلىكى «تەرىق»] يوللار؛ مەسلەكلەر.

ئەھلى تۇرۇق — دەرۋىشلەر.

تۇرۇنج [ترنج] (ئە + پ) لىمون (لىمون دەرىخى ۋە مېۋىسى).

تۇرىسىنا [طورسينا] (ئە) «تۇر» غا قارالسۇن.

تۇزاق [توزاق] 1) دام، تۇزاق، قاپقان، قىلتاق. 2) كۆچمە م: ھىيلە ـ مىكىر، نەيرەڭ؛

رەھىمسىز كېتەرگە ئېرۇر يول يىراق،
ماڭا بۇ پەرىشەش بولۇپدۇر تۇزاق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇزلاق [توزلاق] تۇز كانى.

تۇزلۇق [توزلوق] تۇز ئىدىشى، تۇز قاچىسى، تۇز قاپىقى.

تۇش [توش] تەرەپ، ئەتراپ، تامان؛ ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل؛ تۇشمۇتۇشتىن؛ ھەر تەرەپتىن.

تۇش ـ تۇشىدىن — ھەر تەرەپتىن، تۇشمۇتۇشتىن.

تۇشلۇق تۇشى — ھەر كىشى ئۆزىچە، ھەر كىم ئۆز ئالدىغا.

تۇغ [توغ] بايراق:

غەمدە سارۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزىن،
توغ كۆرۈپ ئاندىغ كىيىكلەركىم تېڭىرقاپ قاراشۇر.

— ئەرشى.

تۇغدارى [توغدارى] دۇغداق (بىر خىل قۇش).

تۇغرا [طغرا] (ئە) 1) گىرب، دۆلەت نىشانىسى، پادىشاھنىڭ يارلىق، پەرمان ۋە قارارلىرى يېزىلغان قەغەزنىڭ ئۈستىگە چۇشۇرۇلگەن مەخسۇس بېزەكلىك بەلگە. 2) مەكتۇپلارنىڭ تۆپىسىگە يېزىلىدىغان مەخسۇس سۆز. 3) كىتابلارنىڭ بېشىغا چۇشۇرۇلگەن سىزىقلىق رەسىم:

خەتى لەۋھى ھۇسنىنىڭ دەفتەردە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئېيان دەرلەر.

— زەلىلى.

تۇغرايى سەئادەت — بەخت، ئىقبال بەلگىسى.

خۇجەستە تۇغرا — مۇبارەك (قۇتلۇق) بەلگە.

تۇغماچ [توغماچ] تۇركىي ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

تۇغماق [توغماق] 1) تۇغۇلماق. 2) چىقماق، كۆرۈنمەك (قۇياش ۋە ئاي ھەققىدە).

تۇغۇرماق [توغورماق] تۇغماق.

تۇغيان [طغيان] (ئە) تېشىش، ھاياجانلىنىش، ھەددىدىن ئېشىش، قۇلاق سالماسلىق؛ بويۇن تولغاش؛ قوزغىلىش، ئىسيان كۆتۈرۈش:

جۇنۇن تۇغيانىدىن دىۋانەمەن زەنجىرى يەتكۈزگەي،
مۇرۇۋۋەتتىن چۇ زۇلفى پۇرشىكەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

تۇفان [طوفان] (ئە) 1) كۈچلۈك سۇ تاشقىنى، توپان؛ 2) كۆچمە م: زور غوۋغا، توپىلاڭ.

بەلا تۇفانى — زور ۋە دەھشەتلىك ئاپەت:

قىلدى مەگەر ئول نۇھ سىفەت دەۋرىنى پۇرشور،
تۇفانى بەلا ئىچرە بەناگەھ ئاڭا قالدىم.

— ئەرشى.

تۇفەيل [طفيل] (ئە) 1) سەۋەب، باھانە، ۋاستە. 2) چاقىرىلمىغان مېھمان.

تۇفراغ [تغراغ] تۇپراق، يەر؛ چاڭ، غۇبار:

مۇسىبەتلەر يېتىمپ ئاخىر ئاتادىن،
قالۇ فەرزەند ساچماي باشقە تۇفراغ.

— ئەرشى.

تۇفراغ ئەجزاسى — تۇپراق زەررىلىرى.

تۇفراق [تغراق] «تۇفراغ» قا قارالسۇن.

تۇفۇلىييەت [طفوليت] (ئە) ياشلىق؛ ياشلىق پەيتى، باللىق:

يادىمە مۇنداق كېلۇر بۇ ماجەرا،
كىم، تۇفۇلىييەت چاغى مەكتەب ئارا.

— نەۋائى.

تۇل I [طول] (ئە) 1) ئۇزۇن، ئۇزۇنلۇق؛ بوي. 2) ئۇزۇن مۇددەت؛

تۇل بەرمەك — سوزماق، ئۇزارتماق.

تۇل تاپماق — سوزۇلماق، ئۇزارماق.

تۇلى ئەمەل — بىھۇدە خىيال، بىھۇدە ئۇمىد؛ كۆچمە م: دۇنياغا ھېرىس بولۇش.

تۇلى دەۋران — ئۇزاق دەۋر سۈرۈش.

تۇلى ھەيات — ئۆمۈرنىڭ ئۇزۇنلۇقى، ئۇزاق ياشاش.

تۇل II [تول] تول (تول ئايال).

تۇلانىي [طولانى] (ئە + پ) ئۇزۇنسىغا؛ ئۇزۇن تەرەپ، ئۇزۇنچاق.

تۇلۇئ [طلوع] (ئە) چىقىش، كۆرۈنۈش (قۇياش، ئاي):

بىلە ئالمان بۇ تۇلۇئ تالېئىمدۇر قايسى كەۋكەبدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

تۇلۇئ ئەتمەك — قۇياش ياكى ئاينىڭ چىقىشى، كۆرۈنۈشى.

تۇمار [طومار] (ئە) 1) ئۇچ بۇرجەك قىلىپ پۈكلەنگەن

نامە، خەت؛ مەكتۇب. 2) دۇئا يېزىلغان قەغەز:
ئىككى جادۇ كۆزلەرنگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىندا تۇمار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.

ھەجا تۇمارى — «ھەجا»غا قارالسۇن.

تۇماغە I [تۇماغە] يېڭىدىن ئۆگىتىلگەن قۇشنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈپ قويۇلىدىغان قېيىش تۇماق.

تۇماغە II [طوماغە] «تۇماغە I »گە قارالسۇن.

تۇمتەراق [طمطراق] (پ) 1) تەنتەنە، دەبدەبە؛ شاۇقۇن ـ سۇرۇن. 2) چىرايلىق كىيىنىپ يۈرگۈچى:
سوزى دىل تەقرىر ئېتەر چاغ ئاغزىدىن ئوتلار ساچىپ،
تۇمتەراقى سىنىنە بىرلە نوكتەرانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

تۇموشماق [توموشماق] دومسايماق؛ شۇمشەيمەك، بىر چەتتە ئۆكسۈگەن قىياپەتتە ئولتۇرماق.

تۇنبان [تنبان] (پ) ئىشتان، شىم.

تۇند [تند] (پ) 1) تېز، شىددەتلىك، قاتتىق. 2) ئاچچىق؛ غەزەپ؛ غەزەپلىك. 3) ئاساۋۇ، بوي بەرمەيدىغان؛ شوخ.

تۇند بادى — «تۇند سەرسەر»گە قارالسۇن.
چەمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.
— زەلىلى.

تۇند سەرسەر — قاتتىق بوران، سوغۇق شامال، شىۋىرغان.

تۇند سەمەند — چاپقۇر، توسۇن ئات.

تۇند سەيل — كۆچلۈك سەل، قاتتىق سەل (قىيان).

تۇند گىرداب — شىددەتلىك قايناش، كۆچلۈك قايناش؛ ئىلاجسىزلىق.

تۇند مەي — كۆچلۈك مەي، ئۆتكۈر مەي.

تۇند مىزاجلىق — باشقىلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋالماقلىق، قەيسەرلىك؛ ئىتتىكلىك.

تۇند ئولماق — غەزەپلەنمەك، ئاچچىقلانماق، قىزىشماق.

تۇندۇ تىز — تېز سۈرئەت بىلەن.

تۇند باد [تند باد] (پ) بوران، كۈچلۈك شامال؛ توپىلاڭ:
بەھردىن زەۋرەقنى تارتارلار تۇتۇپ ساھىل ساري،
كىم ئانى غەرق ئەتكەلى يەتكۈرمىش ئولغاي تۇند باد.
— نەۋائى.

تۇندخو [تندخو] (پ) 1) بىر سۆزلۈك، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرغۇچى، جاھىل.

2) نازۇك تەبىئەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخو سەخت بەھەمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

تۇندلىغ [تندليغ] تېزلىك، ئىتتىكلىك؛ قوپاللىق، توڭلۇق، سوغۇق مۇئامىلىلىك.

تۇنقال [تونقال] «تەنقال»غا قارالسۇن.

تۇھفە [تحفە] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇھەف] تۆھپە، سوۋغا، تارتۇق:
ئەجايىب تۇھفە بۇ مېھمانغە چۈنكىم شەھ چېكىپ خۇشراق،
يوق ئېرمىش جۇز مەتائى فەقر بەھرى ئەرمۇغان ئاندا.
— ئەرشى.

تۇھفە چەكمەك — سوۋغا (تارتۇق) قىلماق؛ تارتۇق تەقدىم قىلماق.

تۇۋاغ [تواغ] تۇۋاق:
يۇزۇمدۇرۇر ئەشھەبلىك تۇۋاغى،
باشىمدۇرۇر مەركەبلىك ئاياغى.
— نەۋائى.

تۇۋۇرلۇغ [تۇورلوغ] ئافتۇۋىنىڭ تۆڭلۈكىگە يېپىلىدىغان كىگىز.

تۇئمە [طعمە] (ئە) ئوزۇق، تائام، بىر ۋاخلىق يېمەكلىك؛ يەم:
ئىتى ئىچكەن يالاقىدىن ماڭا ھەم تۇئمە يەتكەي دەپ،
تىلەپ كەۋسەر شەرابى زۇھد ئېلى يەڭلىغ خۇمارىم بار.
— گۇمنام.

تۇيناغ [توينـاغ] «تۇيـاق» مەنىسىدە («تۇۋاغ»قا قارالسۇن):
ئاتىڭدىن تۇش، ئاتىم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، فۇزۇللۇق قىلماغىل كۆپ.
— لۇتفى.

تۇيناق [توينـاق] «تۇيناغ»قا قارالسۇن.

تۇيۇر [طيور] (ئە) [بىرلىكى: تەير] قۇشلار:
زەمىنىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.
— غەربى.

تۇيوغ [تويوغ] «تەجنىس»كە قارالسۇن.

تۇيۇق [تويوق] «تۇيۇغ»قا قارالسۇن.

تۆبە I [توبە] تۆپە، ئېگىز يەر:
قويۇپ، ئەي فەلانى، يېشىپ ئال مۇنى،
تۆبەمىزدە مۇنداغ كېلۇر بىر ئۇنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆپە II [توپە] «تۆپە I» گە قارالسۇن.

تۆر [تور] تۆپە، يۇقىرى، يۇقىرى ئورۇن، تۆر (ئۆينىلىدىغان تۆرى):
مەسجىد ئىچىدىكى، بولدى بۇتخانە،
يۇزۈڭكى، ئىككى قاشنىڭدىن تۆرىدەدۇر مېھراب.
— نەۋايى.

تۆرە [تورە] 1) قائىدە، قانۇن، ئىنتىزام؛ ئادەت. 2) ئادەم بويى باراۋىرىدە ياسالغان قالقان. 3) خانزادە، پادىشاھزادە، خان ئۇلادىغا مەنسۇپ كىشى:
تۆرە بارچە قۇللاب ئىلە بەندۇ بەست،
كەمىن ئەيلەبان كەينىدە ئەھلى شەست.
— نەۋايى.

تۆرە ئايىنى — تۆرە ئادىتى، تۆرە بەلگىلىگەن قائىدە:
غەم غىزاسى ئاراستىدە قانى تۆركانە ئاياغ،
تۆرە ئايىنى بىلە تامسا توقۇر، ئاقسا ئوتۇز.
— نەۋايى.

تۆرتەر [تورتار] تۆتتىن.
تۆرتەر مىلك — تۆت مىلك تالدىن.

تۆرت زىددى [تورت ضد] تۆت قارىمۇقارشى ماددا (ئوت، سۇ، ھاۋا ۋە تۇپراق):
سۇنۇشىدىن كۆرگىلىكى مۇنداق تۆرت زىد،
بولۇپ ئىنسان خىلقەتىدە مۇتتەھىد.
— نەۋايى.

تۆرت ئۇنسۇر [تورت عنصر] «تۆرت زىددى» گە قارالسۇن:
تۆرت ئۇنسۇر، يەتتى كۆك ئالتى جىھات،
نادىرۇ ئالىي ئەساسى كائىنات.
— نەۋايى.

تۆرمە [تورما] ئىنچىكە يۇڭدىن توقۇلغان تون.
تۆرمە تون — يۇڭدىن تىكىلگەن تون، چاپان.

تۆرمەك [تورماك] يىغماق، ئورىماق؛ ياپماق.

تۆزمەك [توزماك] چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك، تاقەت قىلماق:
كۆڭۈلگە شەمئى جەمالىڭ سالىبدۇرۇر بىر ئوت،
كى تۆزمەگەي ئاڭا پەرۋانە بەل سەمەندەر ھەم.
— نەۋايى.

تۆشە [توشە] ئوزۇق - تۈلۈك؛ يول (سەپەر) ئوزۇقى:
مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۆشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.
— زەلىلى.

تۆشەك [توشك] 1) ياستۇق، تەكىيە. 2) ئورۇن - كۆرپە:
بۇ بەخمەل تۆشەكدە ياتىپدۇر بىر ئىت،
تۇرار خىزمەتىدە بەش - ئالتە يىگىت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆكە [توكا] قەبرە، گۆر؛
تۆكە تاشى — قەبرە تېشى (ئۆلگەن كىشىنىڭ كىملىكىنى خاتىرىلەپ، ئۇنىڭ نام - ئەمىلىنى يېزىپ قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان تاش).

تۆكۈز [توكوز] تەلتۆكۈس؛ تولا:
كى تەييار بولدى كېمە يەتتە يۇز،
بەش - ئون كۈن ئىچىدە بارىسى تۆكۈز.
— ئا. نىزارى.

تۆكۈلمەك [تونكولماك] قايتماق، بەزمەك، تەزمەك، ئۈمىد ئۈزمەك؛ تۆكۈلمەك، سوۋۇماق.

تۆۋەن [توبن] تۆۋەن، پەس، تەگ:
سالىپ ئەلچى لەھزە باشىنى تۆۋەن،
دېدىكىم نە تەدبىر دەيىن سىزگە مەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۈرك [ترک] 1) تۈرك، تۈركىي خەلق. 2) كۆچمە م: شوخ، گۆزەل.
كىم كۆرسە ئانىڭ يۈزىنى ئايتۇر:
نە تۈرفە ئېرۇر بۇ تۈرك بالاسى.
— سەككاكى.

تۈركى ئەنجۈم — قۇياش.
تۈركى خوتەن — «تۈركى خىتا»غا قارالسۇن؛
تۈركى خىتا — كۆچمە م: 1) گۆزەل. 2) قۇياش.
تۈركىچە خەت — ھۆسنىخەتتىكى بىر تۈرى، تەئلىق ئۈسخا.
تۈركى چىن — «تۈركى خىتا»غا قارالسۇن.
تۈركى فەلەك — كۆچمە م: مارس پىلانېتاسى.
تۈركى ھىجاز — مۇزىكىدىكى بىر كۈي نامى.

تۈركانە [ترکانه] تۈركىلەرچە، تۈركىلەرگە خاس، تۈركىلەرنىڭكىدەك، تۈركىي، ساددا.
تۈركانە ئاياق — تۈركىلەر ئادەتىچە ئىچىلىدىغان مەي، تۈركىلەرچە مەي ئىچىش.
تۈركانە ساز — تۈركىچە ساز (چالغۇ)، تۈركىچە كۈيلەش.

تۈركتاز [ترکتاز] (پ) ئات سېلىپ، توساتتىن باستۇرۇپ كېلىش، تالان قىلىش ۋە تالان قىلغۇچى:
ئات ئايىغىدا قالۇر فەرھاد - مەجنۇن خۇبلاشىپ،
ئىشق مەيداندا قىلىمىڭ نەچچە تۈركتازلىق.
— ئەرشى.
تۈركتاز ئەيلەمەك — 1) تالان قىلماق، تالىماق. 2)

كۆچمە م: ھۆجۇم قىلماق:
نازەنىن چۈن كەلدى ئەيلەب تۇركتاز،
ئەيلەبان ئول خەستەغە زاھىر نىياز.
— نەۋايى.

تۈركىگۈي [تركى كوى] (شېئىر ۋە قوشاقلارنى) تۇرك تىلىدا يازغۇچى، تۇرك تىلىدا سۆزلىگۈچى.

تۈرمەك [تورماك] «تۆرمەك» كە قارالسۇن.

تۈز [توز] 1) توغرا، تۈز، كېلىشكەن. 2) تەكشى يەر، دالا.
تۈز بولماق — توغرا بولماق.
تۈزلەنمەك — مۇڭاپىقلاشماق، كېلىشمەك.

تۈزرەك [توزراك] 1) توغرىراق، راستراق. 2) تەكشىرەك، تۈزرەك.

تۈزلۈك [توزلوك] توغرىلىق، ھاللىلىق.

تۈزمەك [توزماك] 1) تۈزمەك، تۈزەتمەك، توغرىلىماق؛ بىنا قىلماق، ياراتماق:
يۈز جەفاڭۇ جەۋر ئەسبابىن تۈزەر، كۆركىم، بۇ دەھر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن ھەر لەھزەكىم ياد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
2) كېلىشتۈرمەك. 3) سازلىماق؛ تەرتىپكە سالماق. تەيياراللىماق.
ئەنجۈمەن تۈزمەك — مەجلىس قۇرماق.
مەئاش تۈزمەك — تىرىكچىلىك قىلماق، ھايات كەچۈرمەك.

تۈزۈك [توزوك] تۈز، تۈپتۈز:
چۈ مەسئۇدنى غەم خەيلى ئەتتى زەبۇن،
تۈزۈك قەددى كۆكدىن بولۇپ سەرنىگۇن.
— ن. زىيائى.

تۈزۈكلۈك [توزوك لوك] ياخشىلىق، توغرىلىق، دۈرۈسلۈق.

تۈشلەنمەك [توشلاناماك] ئۈدۈلمۇ ئۈدۈل كەلمەك، دۇچ كەلمەك.

تۈشمەك [توشماك] يۈز بەرمەك، كەلمەك.
ئاچچىغ تۈشمەك — ئاچچىق بولماق.
ئەگرى تۈشمەك — ناتوغرا ئورۇنلاشماق.
پىسەنده تۈشمەك — ماقۇل بولماق.
شىگۈفت تۈشمەك — ھەيران بولماق.
مەست تۈشمەك — مەست بولماق.

تۇگەن [توكان] داغ؛ ئىز، بەلگە؛ جاراھەتنىڭ دېغى.
تۇگەن قۇيدۇرماق — داغلىماق، تۆمۈرنى قىزىتىپ تامغا قىلىپ باسماق.
تۇگەن ئۆرتەمەك — «تۇگەن قويدۇرماق» قا قارالسۇن.

تۇگەنمەك [توكانماك] تامامىلانماق، تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك:
تىلەپ ئول گۈلنى ياشىم ئاققۇزۇپ مەن،
تۇگەندىم رەشك دەردىدىن سىزىپ مەن.
— خىرقەتى.

تۇگۇشمەك [توكوشماك] باغلاشماق، تۇگۇن قىلىشماق.
سۆز رىشتەسىن تۇگۇشمەك — سۆزنى بىر يەرگە قويماق، بىر قارارغا كېلىشمەك، گەپ بىرىكتۈرۈشمەك.

تۇگۇن [توكون] تۇگۇن، ھالقا:
سۇنۇق كۆڭلۈم ئۈزارلىك شەۋقىدىن تاپمىش تۇگۇنلۇككىم،
ھىلال ئاندىغكى ئولمىش مېھرىدىن ئون تۆرت كۈنلۈك مەھ.
— ئەرشى.

تۇگۇنگىنە [توكون كنه] تۇگۇنچە، كىچىككىنە تۇگۇن.

تۇمەن [تمان] 1) ئون مىڭ. 2) يېزا، رايون.
يۈز تۇمەن ۋاي — مىڭ ئېپسۇس.

تۇن [تون] كېچە:
مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۈمە ھىجران تۇنى گەردۇن،
يۇرى بىمەھد يارالمغ بۇ كۆڭۈلدىن ھەم خەراش ئولسۇن.
— ئەرشى.
تۇن ئاقشام — كەچقۇرۇن.
تۇن پەردەسى — تۇن قاراڭغۇلۇقى.
تۇن مۇشكى — «تۇن پەردەسى» گە قارالسۇن.

تۇنقاتار [توقاتار] پادىشاھ تۇرغان جاينىڭ تۇن قاراۋۇلى، كېچىلىك قاراۋۇل.

تۇنمەك [تونمك] تىنماق، تىنچلانماق، تىنچىماق، توختاماق.

تىپۇك [تيپوك] 1) تىپىش، تىپىك؛ تەپكۈ. 2) قىزىل، تەپ (بىر خىل بالىلار كېسەللىكى):
تاپىپ تەسكىن جەفاكارلار ھۇجۇمى،
تىپۇكدىن تىنسا كۆڭلۈم مەرزۇ بۇمى.
— نەۋايى.

تىپىنگۇ [تيپينكو] ئۈزەڭگە:
شەھسەۋارىمنىڭ ئاياغىن ئۆپكىلى رازى دۇرۇر،
ئاي بىلە كۈن ھەر بىرىسى بىر تىپىنگۇ ئورنىدا.
— نەۋايى.

تىشە [تيشه] (پ) مېتىن:
تاغ ئۆزرە چىقىپ ئېردى تاماشا بىلە شىرىن،
كۆرگۈزدى نەۋا نالەسىدىن تىشەئى فەرھاد.
— زەلىلى.

تېشەۋەر [تيشور] (پ) 1) ياغاچچى. 2) كۆچمە م: تاش كەسكۈچى:
كېزەر ئېردى باقىپ ھەر پېيشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چابۇك تېشەۋەرنى.
— نەۋايى.

تېك [تيك] 1) جىم. 2) پەقەت؛ يالغۇز، بىرلا، تاق (جۈپنىك قارشىسى)؛
تېك تۇرماق — جىم تۇرماق.

تېكىن [تيكين ...]، گىنچە، قەدەر:
مېنىڭ بۇ خەستە جانىمغە سېنىڭ دەردىڭ ئېرۇر مەرھەم،
قىيامەتكە تېكىن ھەرگىز بۇ دەردىمغە داۋا قىلماس.
— سەككاكى.

تېگىن [تيكين] «تېكىن» گە قارالسۇن.

تېڭىز [تينكيز] دېڭىز:
ئۆزۈمنى تېڭىزغە ئۇرۇپ ئاقىبەت،
ئۆزۈمنى سۇ يۇزىدە سۈرۈپ ئاقىبەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تېڭىشتۇرمەك [تينكيشتورماك] «تەڭشتۇرمەك» كە قارالسۇن:
چۈن ئانىڭ بىرلە تېڭىشتۇردى ئۆزىنى،
نالە قىلدى ئەشكبار ئەيلەپ كۆزىنى.
— نەۋايى.

تىب [طب] (ئە) 1) تېبابەت، مېدىتسىنا، داۋالاش:
ھەزرىتى نۇھەدەك ئۇمىر كۆرسە بىراۋ ئول ھەم نېدۇر،
تىب ئارا خەلقى جەھاننىڭ بولسەلەر لوقمانى ھېچ.
— موللا بىلال.
2) يېقىملىق پۇراق؛ پاكىزلىك، پاكلىق.
تىب ئىلمى — تېبابەت ئىلمى.

تىترەتمەك [تيتراتماك] تىترەك، بەزگەك كېسىلى.

تىترەگۈچ [تيتراكوچ] كېلىنلەرنىڭ بېشىغا سانجىپ قويۇلىدىغان بىزەك، جىغا:
ئول بۇتى چاپۇكسەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكراتۇر،
تىترەگۈچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.
— ئەرشى.

تىر [تير] (پ) 1) ئوق، كامان ئوقى، يا ئوقى. 2) ئاتاردۇد (مىركۈرىي) پىلانېتىسى. 3) ئۇزۇن، تىك ياغاچ، ماچتا (كېمە ۋە باشقىلارنىڭ).

تىراز [طراز] (ئە) 1) بېزىگۈچى؛ يارانقۇچى. 2) يېپەك جىيەك. 3) زىننەت، بېزەك، نەقىش. 4) ئۇسلۇب، رەۋىش، تەرز.
شەمئى تىراز — شامدەك، شامغا ئوخشاش، شامسىمان:
گۈلمۇ ھەم سەن، غۇنچەۋۇ ھەم سەرۋى ناز،
بەزمى ئۇششاق ئىچرە ھەم شەمئى تىراز.
— گۈمنام.

تىرەنداز [تيرانداز] (پ) مەرگەن.

تىردان [تيردان] (پ) ئوقدان.

تىش [تيش] چىش:
ئارەزى شەمس يا قەمەر، تىشلارى دۇرر يا گۈھەر،
خنفچەئى گۈلمۇدۇر بۇ يا كۆرسەم ئانىڭكى قامەتى.
— ئەرشى.
تىش بېركىتمەك — جەزم قىلماق؛ ئىستايىدىل كىرىشمەك، نىيەت قىلماق.
تىش قىرچىللەتماق — 1) چىش غىچىرلاتماق. 2) كۆچمە م: غەزەپلەنمەك.
تىشنى بەغرىگە بېرىك قىلماق — چىشنى چىشىغا قويماق.
تىش ئۇرماق — چىشلىمەك.
تىش ئىرجەيتماق — ھىجىيىپ كۆلمەك.

تىفل [طفل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتفال] 1) بالا، گۆدەك. 2) ياش، بويىغا يەتكەن:
جەفا تىغىنى دەۋران تىفل، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۇردى فىل ئۆزنگە ھەم چەكتى.
— ئەرشى.

تىفلۇەش [طفل وش] (ئە + پ) بالا تەبىئەت، نازۇك، نازىنىن، گۆزەل.

تىلا [تلا] (ئە) پارلاقلىق.

تىلاۋەت [تلاوت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ قىرائەت قىلىش.

تىلسىم [طلسم] (ئە) تىلسىم، جادۇ.

تىلسىمات [طلسمات] (ئە) تىلسىملار، جادۇلار:
ئېرۇر بۇ شەھەرنىڭ ئىچى تىلسىمات،
كىشى كىرسە ھەرگىز تاپالماس نىجات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تىلمىز [تلميذ] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلامىز] 1) شاگىرت، ئوقۇغۇچى. 2) تەۋە، ئەگىشكۈچى.

تىلۇك [تيلوك] 1) كېسىك، تىلىنغان. 2) يىرتىق.

تىم I [تيم] (پ) ئۇستى يېپىلغان بازار، رەستە؛ كاروان سارايى.

تىم II [تيم] تامچە، قەترە.

تىمار [تيمار] (پ) غەم، قايغۇ، غۇسسە.

تىمتەراق [تمتراق] دەبدەبە؛ زەرەر:

چۇ بۆرىدىن قويغه يەتسه تىمتەراق،
ئول شۇبانىدىن ئاندا بىر ئىت ياخشىراق.
— نەۋائى.

تمچه [تيمچه] تامچه.

تمسال [تمثال] (ئە) [كۆپلۈكى: تەماسىل] 1) سۈرەت، رەسىم. 2) مىسال؛ ئوخشاش. 3) تەسۋىر؛ يول-يورۇق، پەرمان.

تمساه [تمساه] تمساه (يۇلتۇز نامى).

تن [تين] هالاۋەت؛ دەم.

تن تاپماق — تىنچماق، تىنماق، دەم ئالماق.

تنهى [تهى] (پ) خالي، بوش؛ بەھرىسىز.

تۇه [تيوه] تۆگە:
سەلاتىن رۇسۇمى بىلە شىيۇەنى،
تۆزۈپ راست قىلدى نەچە تىۇەنى.
— ئا. نىزارى.

تي [تى] توختىماق، بەس قىلماق.
تىيرمەن ئاھۇ ئەشكىمنى ئۇلۇس بىدادىدىن يۇقسە،
ئالۇر دادىم ئالاردىن ئۇشبۇ سەرسەر بىرلە تۇفانىم.
— نەۋائى.

تيب [طيب] (ئە) «تىيبەت» كە قاراڭ.

تيبەت [طيبت] (ئە) ياخشىلىق، خۇش تەبىئەتلىك؛ خۇش ھەدلىق.

تير [تير] (پ) «تىر» غا قاراڭ؛
قولۇمغه ئالسىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تيرى بەلا — بالا ئوقى:
شەھادەتگاھى كۆڭلۈم ئۆزرە يۇز تىيرى بەلا تەگدى،
سىپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

تيره [تيره] (پ) 1) قاراڭغۇ؛ قارا. 2) غەم ـ غۇسسىلىك؛ قايغۇلۇق. 3) خىرە، نۇرسىز:
جەھانغا شەمئى تولسا، چىقسىمۇ كۇن تىيرەلىك كەتمەس،
بۇ رەڭ ئالەمغه، ئەي گۇمنام، جانان نۇرى تۇتاشىپتۇر.
— گۇمنام.

تيره ئەختەر — بەختسىز، تەلەيسىز.
تيره ئەنجۇم — خىرە يۇلتۇزلۇق.
تيره ئەۋقاتلىغ — غەم ـ غۇسسىلىك، قايغۇلۇق، بەختسىزلىك.
تيره بولماق — قارايماق.
تيره تۇتماق — قاراڭغۇلۇقتا قالدۇرماق.
تيره تۇفراق — قارا يەر.
تيره جەبىن — خىرە يۇزلۇك.
تيره چاھ — قاراڭغۇ زىندان.
تيره خاك — قارا تۇپراق.
تيره دۇد — قارا تۇتۇن.
تيره راي — يامان نىيەتلىك، قارا پىكىرلىك.
تيره رو — قارا يۇزلۇك.
تيره روز — قايغۇلۇق.
تيره روزگار — بەختى قارا؛ بەدبەخت:
نېگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۇ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.

تيره روي — نادان، كالتە پەم.
تيره زات — جاھالەتتە، قاراڭغۇلۇقتا قالغان كىشى.
تيره شام — قاراڭغۇ كەچە.
تيره گەرد — قويۇق چاڭ، توزان؛ قاراڭغۇلۇق.
تيره مزاج — قاراڭغۇلۇقنى خالىغۇچى.
تيره نهاد — غەملىك، يامان تەبىئەتلىك؛ كۆڭلى قاراڭغۇ.
تيره هال — يامان ئەھۋال.

تيره‌ڭ [تيرنگ] چوڭقۇر، تېرەن.

تيردان [تيردان] (پ) «تىردان» غا قاراڭ.

تيرى باران [تيرباران] (پ) ئوق يامغۇرى؛ ئوق ياغدۇرۇش:
تىيرى بارانى مەلامەتكە ھەدەف بولدى باشىم،
باشنى باشقۇرماق بەسى مۇشكۇلكى بۇ باران بىلە.
— ئا. نىزارى.

تيرى دەۋران [تيردوران] (پ) قاراڭغۇ زامان:
تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ـ ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۇچۇن جاندىن كى باقماڭ ئىنتىزارىمغه.
— ئا. نىزارى.

تيز پەي [تيزپي] (پ) يۇگۇرمەك، ئىلدام؛ چاپقۇر.

تيزتەك [تيزتك] (پ) چاپقۇر، ئىلدام.

تيز تۇند [تيزتند] (پ) تېز سۈرئەت، تېز سۈرئەت بىلەن، ناھايىتى چاپسان، چاپسانلا:
گاھى بولغاي تىيزۇ تۇند رەھمانغه قۇل،
گاھى بولغاي تىيزۇ تۇند شەيتانغه قۇل.
— خەراباتى.

تيزرەۋ [تيزرو] (پ) يۇگۇرۇك، چاپقۇر.

تيزكۇش [تيزكوش] (پ) تېز ھەرىكەت قىلىدىغان،

چاققان.

تىز گەرد [تيزكرد] (پ) تېز يۈرگۈچى، چاپقۇر:
تا نېچە مىڭ يىل سىپەھرى تىز گەرد،
جەھدۇ جىد بىرلە بولۇپ گېتى نەۋەرد.
— نەۋايى.

تىز ھۇش [تيزهوش] (پ) هوشيار، پەملىك.

تىيغ [تيغ] (پ) 1) قىلىچ، خەنجەر، پىچاق. 2) چوققا. 3) نەشتەر:
بۇجان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تىيغىڭ تەمەننادۇر،
زىببەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.
— ئەرشى.

تىيغى كىن — ئاداۋەت، دۈشمەنلىك قىلىچى، نەپرەت خەنجىرى:
قاراقچىغا تەييار ئېتىپ تىيغى كىن،
كى تۈججار يولىدا تۈتارلار كەمىن.
— غەربىي.

تىين [طين] (ئە) لاي.

تىينەت [طينت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، تەبىئەت، پېئىل، يارىتىلىش؛
ئىشتىلدى ئانداغ ئۇلۇغ تىينەتىڭ،
داغى مەئلۇم ئۆلدى يەنە سىيرەتىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئاربغ تىينەتلىغ — پاكىز تەبىئەتلىك.

ج

جا [جا] (پ) جاي، ئورۇن، ماكان، يەر:
ئىشقىڭ ھەۋەسىدە گەر يۇرۇرمەن،
دىيدەم ئۆزەسىدە جا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

جا بولماق — سىغماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق.

جا بەجا [جابجا] (پ) جاي ـ جايىدا، رەتمۇ ـ رەت، تەخمۇ ـ تەخ:
ھەممە كارىڭنى قىلاي جا بەجا،
كۆڭۈلدە نە كەچسە ئانى ھەم ئىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابدۇغ [جابدوغ] جابدۇق، ئۇسكۇنە، ئەسۋاب، ئۆي سەرەمجانى، ئىشلەپچىقىرىش قورالى:
قىلىپ مەشۇەرەت ئەلچى بىرلە بۇ قىز،
سەفەر جابدۇغىن ئەيلەدى رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابىر [جابر] (ئە) جەبىر قىلغۇچى؛ زالىم:
ئول بەغايەت زالىم ۋە جابىر ئېردى،
ئەمما باناكەتتي مۇنىڭ ئەكسى بىتىپتۇركىم.
— نەۋائى.

جادە [جادە] (ئە) «جادده» گە قارالسۇن.

جادەئى شەرئ — دىن، شەرىئەت يولى؛ تەرتىپ، نىزام:
يول ئېرۇر جادەئى شەرئ داغى توشەۋۇ سۇۋۇ،
ساڭا ئايىنى ئۇبۇدىيەت؛ ئاڭا فەرزۇ سۇنەن.
— نەۋائى.

جاددە [جادە] (ئە) 1) يول، كاتتا يول؛ كوچا:
تا قايسى ئارىخ تىنەتلىغ يولدىن ئازمىش بولغاي ۋە قايۇ پاك،
خىلقەتلىك جاددەدىن چىقىپ قىلۇر ئىشىن يازمىش بولغاي.
— نەۋائى.
2) قائىدە، نىزام، تەرتىپ. 3) يولىيورۇق:
جەننەتكە بارۇرغە ئىستەسەڭ يول،
بۇ جاددە بىرلە مۇستەقىم ئول.
— نەۋائى.

جاددەئى شەرئ — «جادەئى شەرئ» گە قارالسۇن.

جاددەئى نافەرمانلىغ — يولىيورۇققا بويسۇنماسلىق يولىنى تۇتۇش.

جادۇ [جادو] (پ) 1) سېھىر، جادۇ. 2) جادۇ قىلغۇچى، جادۇگەر، سېھىرگەر:
ئىككى جادۇ كۆزلەرىگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىندا تۇمار ئەيلەگەچ.
— نەۋەتى.

جادۇ قىلماق — سېھىرلىمەك؛ مىكرى قىلماق، كۆز باغلىماق.

جادۇيى دانىشۋەر — بىلىمدان سېھىرگەر.

جادۇيى ھىندى — ھىندى سېھىرگەرى.

نەرگىسى جادۇ — شوخ كۆز، ئويناق كۆز، سېھىرلىك كۆز:
كۆز ياشىم بولدى رەۋان بىر نەرگىسى جادۇ كۆرۈپ،
تىغلى يەڭلىغكىم يۇگۇرگەي ھەر تەرەپ ئاھۇ كۆرۈپ.
— نەۋائى.

جار [جار] (پ) سادا، ئېلان، ئاۋاز، نەرە؛ بىرەر ئىش توغرىسىدا ۋارقىراپ خەۋەر بېرىش.

جار يەتكۈزمەك — ئېلان قىلماق، ۋارقىراپ خەۋەر قىلماق، جار سالماق:
چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ،
يۇرۇش ھۆكمىنى ئەلگە جار يەتكۈزۈپ.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

جارچى [جارچى] جارچى، ئېلان قىلغۇچى، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

جاروب [جاروب] (پ) سۈپۈرگە:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەئ تارى مىژگانىنى جاروبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

جاروبكەش [جاروب كش] (پ) تازىلىق خادىمى (سۈپۈرگۈچى)؛ خىزمەتكار:
فەقىر ھەم ئول ئاستانە جاروبكەشلەرىدىنمەن.
— نەۋائى.

جاروبۇلجار [جارو بولجار] (پ) ۋەدە جايى، چاقىرىلغان جاي، تەكلىپ قىلىنغان جاي؛ جەڭ كۈنى يىغىلىدىغان ئورۇن.

جاري [جارى] (ئە) 1) يۈرگۈچى، يۈرىدىغان؛ ئايلىنىپ تۇرىدىغان. 2) ئاققۇچى، ئاقىدىغان؛ ئېقىپ تۇرغان:
سۇيى جارى جەننەتتىمۇ باغى بار،

ئانى كۆرمەگەنلىك يۈرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) تەسۋىرلىنىش، نىشانلىنىش. 4) نامايان بولۇش، كۆرۈنۈش. 5) تىلغا ئالماق:
تىلەرمەن كېچە ـ كۈندۈز زار بىرلە،
تىلمىغە جارى ئەيلەپ «رەببىنا» نى.
— خىرقەتى.

جارىي بولماق — 1) ئاقماق، ئېقىپ تۇرماق. 2) داۋام قىلماق. 3) تەقەززا قىلماق. 4) يۈرۈشمەك، ئەمەلگە ئاشماق.

جارىي بۇلاغ — ئاقار بۇلاق.

جارىي ئۇلماق — «جارى بولماق» قا قارالسۇن.

جارىيە [جاريه] (ئە) 1) چۆرە، خىزمەتچى ئايال:
مېنىڭ بىرلە ھەمراھ ئېرۇر جارىيە،
يەنە ساندۇقۇم بار، بىر ئىت سارىيە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قۇل، تۇتقۇنلۇقتىكى ئايال.

جازىب [جاذب] (ئە) 1) تارتقۇچى، رام قىلغۇچى؛ سۆيۈملۈك. 2) مايىل:
مۇنداڭ كىم يەتسە سادىقۇ كازىب،
تەبئى بولغاچ سۇۋۇ ئىچكەلى جازىب.
— نەۋائى.

جازىبە [جاذبه] (ئە) تارتىش كۈچى، تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى كۈچ.

جازىم [جازم] (ئە) جەزمەنلەشتۈرگۈچى، مۇقەررەرلەشتۈرگۈچى، قەتئىي قارار قىلغۇچى، بىرەر ئىشقا مەھكەم بەل باغلىغۇچى.

جازىم ئەيلەمەك — قەتئىي نىيەت قىلماق، ئېنىق ئىشەنچ ھاسىل قىلماق.

نىيەت جازىم بولماق — نىيىتى، ئىنتىلىشى ئېنىق (مۇقەررەر) بولماق.

جاسۇس [جاسوس] (ئە) سىر ئالغۇچى، ئايغاقچى.

جاسۇسۇل ـ قەلب — دىل سىرىنى ئوغرىلىغۇچى، بىراۋنىڭ دىلىدىكى مۇددىئاسىنى بىلىشكە ئىنتىلگۈچى.

جافىي [جافى] (ئە) جاپا قىلغۇچى، جاپاكار (ئاساسەن: ئاسىي ـ جافىي شەكلىدە كېلىدۇ):
ئاسىيۇ جافىي پەرىشانەمەن بەسىي.
— نەۋائى.

جالىس [جالس] (ئە) 1) پىكىرداش، دوست، ئۇلپەت. 2) ئولتۇرغان، بىر جايدا ئولتۇرغان.

جام [جام] (پ) 1) قەدەھ، مەي پىيالىسى:
قويۇپ ئالىغە گۈنە ـ گۈنە تەئام،
ئىگەچ ـ ئوق تۇتتىلەر تولا ـ تولا جام.
— نەۋائى.

جامى ئەلەست — تەقدىر شارابى؛ ئەزەل جامى؛ ئەزەل كۈنى.

جامى بەقا — جەننەت قەدەھى، شارابى.

جامى بىللۇرى — بىللۇر (خروستال) قەدەھ.

جامى تەرەب — شادلاندۇرغۇچى مەي.

جامى جەم — جەمشىت جامى، پادىشاھ جەمشىت ياساتتۇرغان تىلسىملىق جام (نەۋائىنىڭ تەرىپىچە: جەمشىت ھېكمەلەرگە بۇيرۇپ ئىككى جام ياساتتۇرغان. بىرىنىڭ ئىسمى «جامى ئىشرەتنەزاي» — بۇ جامدىكى مەي ئىچكەن بىلەن تۆگمەس، تولۇق تۇرۇۋېرەر ۋە قىيپاش قىلىنسىمۇ ھەم تۆكۈلمەس ئىكەن؛ ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى «جامى گىتىنما» — بۇ جامدىن مەي ئىچكەن پەيتتە دۇنيادا يۇز بەرگەن ھادىسىلەر كۆرۈنۈپ تۇرار ئىكەن. بۇ جام يەنە «جامى جەھانبىن، جامى جەھەننەما» دەپمۇ ئاتىلىدۇ):
كىشكىم كويىدا كۈل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بەل سۇلەيمەن تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.
— ئەرشى.

جامى جەھانبىن — «جامى جەم» گە قارالسۇن.

جامى جەھاننەما — «جامى جەم» گە قارالسۇن.

جامى دۇردئاشام — مەي دۇغىنى (قالدۇقىنى) ئىچكۈچى.

جامى شەبانە — كەچقۇرۇن ئىچىلىدىغان مەي:
كۆز ئاچقايمەن مەگەر مەھشەر سەباھى،
كى ئىچىشمەن ئەجەب جامى شەبانە.
— نەۋائى.

جامى مۇھەببەت — مۇھەببەت شارابى، قەدەھى:
تەشنەلەپ جامى مۇھەببەتدىن نوغا سەرشار ئەمەس،
چۈن ئەزەل ساقىسىدىن ھەردەم ماڭا پەيمانەدۇر.
— ئەرشى.

جامى ھىلالىي — يېرىم ئاي شەكلىدە ياسالغان قەدەھ.

جامى ئۆھدەت — 1) يەككە ـ يېگانە، خۇدا، 2) بىرلىك (بىرلىشىش) يولى.

جامى ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت جامى، قەدەھى:
كېلىپ گۈلشەندە نۇش ئەت جامى ئىشرەت،
ھەمىشەم مەن بولاي ئالدىڭدا ساقىڭ.
— خىرقەتى.

جامى ئىشرەتنەزاي — ئەيش ـ ئىشرەتنى ئارتتۇرغۇچى قەدەھ (مەي).

جامە [جامه] (پ) تون، كىيىم، لىباس:
ساڭا گۈل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،

يۈزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.
— خىرقەتى.

جامە باف [جامە باف] (پ) توقۇغۇچى، توقۇمىچى، باپكار:
جامە باف ئامادە قىلدى كارگاھ،
قىلغالى زەربەفت ئانى كىيمەككە شاھ.
— نەۋايى.

جامە چاك [جامە چاك] (پ) 1) يىرتىق تون؛ يىرتىق چاپان. 2) قەدەھ؛ كوزا:
گەر نەۋائىي بولسە مۇغ دىيردە مەستۇ جامە چاك،
كىم تىرىكلىكدىن بۇ سۇلتانلىغ ئانىڭ مەقسۇددۇر.
— نەۋايى.

جامگىر [جام كير] (پ) جام ئالغۇچى؛ مەيگە ئىنتىلگۈچى؛ مەي ئىچكۈچى.

جامىئ [جامع] (ئە) 1) جەملىگۈچى، توپلىغۇچى؛ ئۆز ئىچىگە قاپسۇالغۇچى:
ۋە بۇ جەمئىيەتنى «بەش گەنج» جامىئى ۋە ھىند شەكەر ـ رېزى، بەلكى شىرىن كەلامىغە مۇسەللەم تۇتماق.
— نەۋايى.
2) ئادەملەر توپلىنىدىغان جاي؛ مەسچىت.
مەسجىدى جامىئ — كاتتا مەسچىت.

جامىئىيەت [جامعيت] (ئە) 1) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك. 2) قورشۇالغان؛ قاپلىغان. 3) ئەكس ئەتتۈرگەن، ئىپادىلىگەن. 4) مۇجەسسەملىك؛ مۇجەسسەملەشتۈرگەن.

جان I [جان] (ئە) «جىن» غا قارالسۇن.

جان II [جان] (پ) 1) روھ، تىرىكلىك، ھايات:
ئانسىزىن جانسىز كۆرەرمەن گەر تېنىم جانلىغ ئېرۇر،
يا ماڭا جان بەرگۈچى يا جانغە دەرمانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.
2) ۋۇجۇد. 3) ھەرىكەت، قۇۋۋەت، ئىمكانىيەت. 4) كۆڭۈل:
چۇ مېھمان ئۇزاتىپ قولىن خانىغە،
قويۇپ مىزبان مىننەتىن جانىغە.
— نەۋايى.

جان بەلاسى — تىرىكلىك ئاپىتى.
جان تەركى ئەتمەك — ئۆلمەك.
جان رىشتەسى — قان تومۇرى؛ كۆڭۈل، ئارزۇ ـ ئۇمىدى، ئىستەكى:
نازۇك بىلىك گەر خەيال قىلغۇم،
جان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.
— ئەرشى.
جانغا يەتمەك — جېنىدىن تويماق.
جان كاھى — جاننى ئۆرتەيدىغان.
جان مۇلكى — كۆڭۈل:
ھۇسنىدىن ئافاق ئارا غەۋغا ئىدى،
زۇلمىدىن جان مۇلكىگە يەغما ئىدى.
— نەۋايى.
جان ھىرزى — جان ساقلىغۇچى، جانغا مەدەت بەرگۈچى (دۇئا).
جانۇ تەن — مادار ۋە قۇۋۋەت.
جانۇ جەھان — پۈتۈن دۇنيا، پۈتۈن بارلىق، مەۋجۇدلۇق:
مەي لەبىدىن گەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
جان ئۆرتەمەك — جاننى قىينىماق.
جانى ئاغىرغا يەتمەك — قاتتىق ساراسىمگە چۈشمەك، ئۆرلەر ھالەتكە كەلمەك.
جانى ئەزىز — ئەزىز، شېرىن جان.
جانى زار — بىچارە جان.

جانان — [جانان] (پ) 1) مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيۈملۈك يار:
لۇتفى ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نىسار ئەتكۈم بۇ جان،
چۇن نىسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.
— ئەرشى.
2) ناھايىتى گۈزەل، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن قىز، نازىنىن. 3) يېقىملىق؛ ئالىيجاناب.

جان ئەفرۇز [جان افروز] (پ) جانغا راھەت بەرگۈچى، ياشىنانقۇچى:
سۇبى كەۋسەر سۇيىدەك جان ئەفرۇز،
ئوقى دەۋزەخ يەلىنەك پور سوز.
— نەۋايى.

جان بەخش [جان بخش] (پ) جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:
قويماغى مۇمكىن ئەمەستۇر بەلكى تەبرەنماغى ھەم،
تاپماسا جان بەخش لەئلىڭ نۇكتەسىدىن جان سەبا.
— نەۋايى.

جانباز [جانباز] (پ) جېنىنى تىككۈچى، بىرەر ئىشتا غەيرەت كۆرسەتكۈچى، پىداكار:
زىرىھۇ قالغان كېرەك ئىسلام، بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازلىڭ ئىستەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

جانپەرۋەر [جان پرور] (پ) جانلاندۇرغۇچى، قۇۋۋەت بەرگۈچى؛ راھەت كەلتۈرگۈچى.

جان خاکسار [جان خاکسار] (پ) كەمستىلگەن، يامان هالەتكە چۈشكەن؛ غېرىب:
خاكى پايى بولدى جانى خاكسارىم قان يۇتۇپ،
كىم چىقىپ لەئلىڭنى ئۆپكەمي رىشتەڭى زۇلفىن تۆتۈپ.
— نەۋايى.

جاندار [جاندار] (پ) 1) جان ئىگىسى، هاياتلىق، تىرىك جان، جانلىق. 2) جانۋار.

جانسوز [جان سوز] (پ) جان ئۆرتىگۈچى، جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى:
بېدىل چېكىبان بىر ئاهى جانسوز.
— نەۋايى.

جانسپار [جان سپار] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى، جېنىنى قۇربان قىلغۇچى، قېنىنى ئايىمىغۇچى، ساداقەتلىك.

جانستان [جان ستان] (پ) جان ئالغۇچى، هالاك قىلغۇچى.

جانفۇروز [جان فروز] (پ) جانغا هۇزسن بەرگۈچى؛ روهلاندۇرغۇچى:
كىم دەردۇ گۈدازۇ سوز بىرلە،
يۇز شۇئلەڭى جانفۇروز بىرلە.
— نەۋايى.

جانفزا [جانفزا] (پ) 1) جاننى قۇۋۋەتلەندۇرگۈچى، جانغا راهەت، ئارام بەرگۈچى؛ شادلاندۇرغۇچى:
جانفزا لەئلىڭ بىلەن شىرىن سۆزۈڭ، سۆۋۈق كۆزۈڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۈندۇز كۆزلەرىم بولدى پۇرئاب.
— ئەرشى.
2) يېقىملىق.

جانفزاي [جانفزاى] (پ) «جانفزا» غا قارالسۇن.

جانفشان [جان فشان] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى.

جانكاه [جانكاه] (پ) جاننى قىينىغۇچى، جانغا ئازاب بەرگۈچى؛ ئۆمۈرنى قىسقارتقۇچى:
يارنى كۆڭلۇمدە جان يەڭلىغ نىهان قىلغاي ئېدىم،
ئەيبى كۆڭلۇمنىڭ بۇدۇركىم، نالەڭى جانكاهى بار.
— نەۋايى.

جانگۇداز [جان كداز] (پ) 1) جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى. 2) كۆڭۈلگە هارارەت سالغۇچى.

جانلىغ [جانليغ] «جانلىق» قا قارالسۇن.

جانلىق [جانليق] جانۋار، هايۋان.
جانلىق قىلماق — جان كىرگۈزمەك، تىرىلدۈرمەك.

جانن [جانن] (پ) دەۋە؛ پەرى:
گەر ئاتى گولۇب زەمان بەدئمي،
زاتى كېلىپ ئىنسۇ جانن بەدئمي.
— نەۋايى.

جاننەۋاز [جان نواز] (پ) 1) ئەركىلىگۈچى؛ يېقىملىق؛ 2) كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتىدىغان، خۇرسەن قىلىدىغان سۆز.

جان نسار [جان نثار] (پ) جان پىدا قىلغۇچى:
«نۇن» نيازمىدۇر مېنىڭ جانىمدىن ئۆزگە يوق نىياز،
شەمئىسەن، پەرۋانەدۇرمەن جاننسارىم سەنمۇ سەن.
— موللا سالىھ.
جان نسار ئەتمەك — جاننى پىدا قىلماق، باشقىلارغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلمەك.

جانىب [جانب] (ئە) 1) تەرەپ:
شەھەر جانىبىغە ئالىپ يۈردىلەر،
بۇ قىز گۈلشەنىغە بارىب تۇردىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھۆرمەت، ئېھتىرام. 3) سەۋەب.
جانىب تۇتماق — باشقا كىشى تەرىپىگە ئۆتمەك؛ كىشىدىن يىراقلاشماق.
جانىبى ئەسفەل — پەس، تۆۋەن تەرەپ:
فەزلەلەرى دەفىي ئۇچۇن ئىككى يول،
جانىبى ئەسفەلدىن ئولۇپ زاهىر ئول.
— نەۋايى.
جانىبىنى تۇتماق — تەرىپىنى ئالماق. ياقلىماق، همايە قىلماق.

جانىي [جانى] (پ) جانغا تېگىشلىك، كۆڭۈلگە ئەڭ يېقىن دوستلار.

جاه [جاه] (پ) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن:
بىل مۇنىكىم ئۆمىر ۋەفاسىزدۇرۇر،
دەۋلەت ئىلە جاه بەقاسىدۇرۇر.
— نەۋايى.
2) دۆلەت، بايلىق. 3) بۇيۇكلۇك، شان ـ شەرەپ، شۆكەت.
ئالىي جاه — يۇقىرى مەرتىۋە.
جاه بەزمى — ئولۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.
جاهۇ جەلال — شان ـ شۆكەت، مەرتىۋە ۋە ئولۇغلۇق.
جاهۇ مۇلك — مەرتىۋە، بايلىق.
جاهى رەفىئ — يۇكسەك مەرتىۋە؛ ئەڭ ئولۇغ مەنسەپ.
جەمشىد جاه — ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك، ئولۇغ پادىشاه.

جاهدوست [جاه دوست] (پ) ئەمەلپەرەس.

جاهىل [جاهل] (ئە) نادان، بىلىمسىز:

قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

جاھىل سىرىشت — نادان تەبىئەت، جاھىل.

جاھىلى خۇدكامە — ئۆزىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان ئەلمىسز كىشى.

جاھىلى ناخىرەدىمەند — ئەقىلسىز، نادان.

جاھىلىيەت [جاھلىيت] (ئە) جاھىللىق، ئىلمىسزلىك؛ ئەرەب جەمئىيىتىدە ئىسلامغىچە بولغان دەۋر.

جاۋزە [جاوزه] (ئە) جاۋزەل - ئىسنەينى شاڭ — ئەرەبچە ئىبارە: «كۆللۇسىررىن جاۋزەل - ئىسنەينى شاڭ» مىسرا- سىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، مەنىسى: «ھەممە سىر ئىككى چىش ئارىسىدىن ئۆتسە (ھەممىگە) يېيىلىدۇ» دېمەكتۇر.

جاۋىد [جاويد] (پ) ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۈ، ھەمىشە.

بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي ساقلىنىش، ئۆزگەرمەسلىك.

جاۋىد بولماق — دائىمىي بولماق؛ ئەبەدىي قىلماق.

جاۋىد ئولماق — «جاۋىد بولماق» قا قارالسۇن.

جاۋىدان [جاودان] (پ) «جاۋىد» قا قارالسۇن:
خەدەڭگىڭ تەئىنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانمىدۇر.
— ئەرشى.

جاۋىدان فۇرقەت — ئەبەدىي ئايرىلغان.

جاۋىدانە [جاودانه] (پ) دائىمىي رەۋىشتە؛ «جاۋىد» قا قارالسۇن.

جاۋىدانىي [جاودانى] (پ) 1) دائىمىيلىق، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك. 2) دائىمىي، ئەبەدىي.

جائىز [جائز] (ئە) مۇمكىن بولغان، رۇخسەت قىلىنغان.

جائىز تۇتماق — ئورۇنلۇق دەپ ھېسابلىماق؛ رۇخسەت بەرمەك.

جائىزۇل - خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جاي [جاى] (پ) «جا» غا قارالسۇن:
قىلىپ ھەمنىشىنلىق ئاڭا ئىككى ئاي،
ياندا ببرىپ تۇرغالى ياخشى جاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جايگىر [جايكىر] (پ) ئورۇن ئالغۇچى، ئورناشقۇچى، ئورۇن تۇتقۇچى:
مۇررۇۋۇەتكە ھەسەد بولمىش جايگىر،
زىھى خۇش، ئەلۋ مەملەكەت دىلپەزىر.
— نەۋائى.

جايگىر تۇشمەك — ئورۇنغا چۈشمەك.

جايىز [جايز] (ئە) «جائىز» غا قارالسۇن.

جايىزۇل - خەتا [جايزالخطا] (ئە) خاتا قىلىش مۇمكىن بولغان:
ئادەمى جايىزۇل - خەتا بولمىش،
بۇ خەتا بارچەغە رەۋا بولمىش.
— نەۋائى.

جايىزۇل - خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جەب [جب] (ئە) ئارۇز قائىدىلىرىدىن بىرى.

جەبەرۇت [جبروت] (ئە) 1) ئەزىمەت؛ بۈيۈك، ئۇلۇغ؛ بۈيۈكلۈك، ئۇلۇغلۇق. 2) كىبىرلىك.
نې ئەزىمەت ئىچرە ئاڭا سۇد ئولۇب،
نې جەبەرۇتىغە زىيان بۇد ئولۇپ.
— نەۋائى.

جەبەل [جبل] (ئە) [كۆپلۈكى: جبال] تاغ.

جەببار [جبار] (ئە) 1) قۇدرەتلىك؛ قۇدرەت ئىگىسى. 2) جەبر قىلغۇچى، غەزەپ قىلغۇچى؛ تەڭرى:
كىبرىيا ۋە جەبەرۇت ئاساسى خالىقى جەببارىدۇر،
بۇ سىفەتكە ئول سەزا ۋە بۇ سىفەت ئاڭا سەزاۋەردۇر.
— نەۋائى.

جەببار سىفەت — قەھرلىك.

دەرگەھى جەببار — تەڭرىنىڭ دەرگاھى:
بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەي تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

شاھى جەببار — قۇدرەتلىكلەر شاھى، تەڭرى:
سىياسەتلەرنى ئەيلەر شاھى جەببار،
مېنىڭ ساڭا دۇرۇر ھەر سىرفەكىم بار.
— نەۋائى.

قۇدرەتۇل - جەببار — تەڭرىنىڭ قۇدرىتى:
ھەرنە كەلسە باشىڭە تارتماسىغە سالبە چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتۇل - جەببار ئىشىق.
— موللا سالېھ.

جەبر [جبر] (ئە) ئازاب، زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:
كۆڭلۈم يۇزىنى جەبر ئىلە چۇن سەندىن ئۆيۈرمان،
ئاخىر نەچە بۇ جەبرۇ ستەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

جەبر - جەفا — «جەبر - ستەم» گە قارالسۇن:
قاچان يۇز قايتۇراي جەبرۇ جەفادىن،
غەمىڭ بارۇ ھەم يوق يۇز مىڭ بەلادىن.
— خىرقەتى.

جەبر - ستەم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق جاپا:

لۇتفۇ كەرەمىڭنى سەن ئەگەر مەندىن ئايىساڭ،
جەبر ستەمىڭ لۇتفۇ كەرەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتابى.

جەبرەئىل [جبرائيل] (ئە) تەڭرى بىلەن پەيغەمبەر ئوتتۇرىسىدا ۋەھيي يەتكۈزگۈچى پەرىشتە نامى.
جەبرەئىلى ئەمىن — ئىشەنچلىك پەرىشتە.

جەبرەئىل ئاسا [جبرائيل اسا] (ئە + پ) جەبرائىلغا ئوخشاش، جەبرائىل سۈپەت:
جەبرائىل ئاسا ئەيان راز ئاڭا،
قۇرب ئەرشى ئەۋجىدە پەرۋاز ئاڭا.
— نەۋائى.

جەبھە [جبهه] (ئە) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) يۈز؛ ئاي يۈزلۈك:
شۇكۇھىڭ جەبھەسىدىن چۈن سۈرەييا،
يەتتى قەترە ئارىقدەك يەتتى دەريا.
— نەۋائى.

جەبھە تەگۈرمەك — تەزىم قىلماق، يەر ئۆپمەك:
ئاچقاچ ئۇستادىنىڭ ئاتىن كۆردى،
ئۆپۈبان يەرگە جەبھە تەگۈردى.
— نەۋائى.

جەبھەچىنى - پېشانە قورۇقى.
جەبھەئى ھۇر - ھۆر يۈزلۈك، گۈزەل.

جەبىن [جبين] (ئە) 1) ماڭلاي، پېشانە:
جەبىنىدە ئەنۋارى شاھەنشاھى،
كەلامىدە ئەھيايى رۇھۇللاھى.
— نەۋائى.

2) يۈز، بەت؛ جامال.
جەبىنلەرى گۈل - گۈلۈ كىرپىكلەرى خار،
قاپاغلارى كەك - كەڭۈ ئاغىزلارى تار.
— نەۋائى.

3) باش:
قويدۇم ئاتىنىڭ ئايىغىغا جەبىن،
دېدىم ئەيا ناسىرى شەرئى مۇبىن.
— نەۋائى.

4) ياۋۇز، پەسكەش، رەزىل.
تەيرە جەبىن — پېشانىسى تەتۇر، شور پېشانە، بەختسىز.
مەھجەبىن — پېشانىسى ئايغا ئوخشاش يالتىراق؛ كۆچەم: گۈزەل، سۈيۈملۈك؛ سۈيۈملۈكى.

جەت [جت] (ئە) [كۆپلۈكى: جەتۈت] 1) ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق. 2) ھايۋان ئوينىتقۇچى:
ئەيغ لەئبىدىن جەتقەكىم نان ئېرۇر،
ئانى ئىتتىغە سالماق نې ئىمكان ئېرۇر.
— نەۋائى.

جەتۈت [جتوت] (ئە) «جەت» كە قارالسۇن.

جەدەل [جدل] (ئە) 1) تارتىشىش، بەسلىشىش، مۇنازىرە. 2) غەيرەت قىلىش، ئۇرۇنۇش، تىرىشىش. 3) تېز، تېز سۈرئەت.
بەھسۇ جەدەل — ئۇرۇش - جاڭجال.
جەدەل ئەتمەك — جۇشقۇنلۇق بىلەن كىرىشمەك؛ تىرىشماق، ھەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق.
جەدەل قىلماق — ئالدىرىماق.

جەدد [جد] (ئە) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئاتىسى، بوۋا؛ ئەجداد.
بۇزۇرگۈار جەدد — «جەددى بۇزۇرگۈار» غا قارالسۇن.
جەددۇ ئابا — ئاتا بوۋىلار، ئەجدادلار.
جەددۇ ئەب — بوۋا ۋە ئاتا.
جەددى ئەئلا — نەسەب جەھەتتىن ئالىي تەبەقە.
جەددى بۇزۇرگۈار — چوڭ بوۋا، ھۆرمەتلىك بوۋا.

جەددە [جده] (ئە) 1) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئانىسى، چوڭ ئانا؛ 2) بوۋى.

جەدۋەل [جدول] (ئە) 1) سىزىق. 2) گرافىك. 3) تۇسۇق، تام. 4) ئېرىق. 5) رىشتە، ئۆمەد رىشتىسى، يىپ. 6) پىلان.
جەدۋەل تارتماق — كىتاب بەتلىرىنى سىزماق، زىننەت لىمەك.

جەددىد [جديد] (ئە) 1) يېڭى؛ 2) ئاروز ۋەزىندىكى بەھرىلەردىن بىرىنىڭ نامى.

جەدى [جدى] (ئە) 1) تاغ ئۆچكىسى؛ كېيىك. 2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە: ئون ئىككى بۇرجدىن بىرىنىڭ نامى. 3) ئاي نامى (شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدا قىش پەسلى ئايلىرىنىڭ بىرىنچىسى بولۇپ، 22 - دېكابىر — 12 - يانۋارغا توغرا كېلىدۇ).

جەر [جر] (ئە) «جار» غا قارالسۇن:
چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ، يۇرۇش ھۆكمىنى ئەلگە جەر يەتكۈرۇپ.
— نەۋائى.

جەر يەتكۈزمەك — خەۋەر بەرمەك.

جەراھەت [جراحت] (ئە) 1) يارا، جاراھەت. 2) ئازار، رەنج. 3) ئەلەم. قايغۇ:
نەچچە كۇن بولدى جەراھەت قىلدى جىسمىمنى زەئىف.
ئەيلەبان يار كويىدا شامۇ سەباھ بىدادلىق.
— نەۋائى.

4) ئاجىزلىق.
... لەئلى شەھۋاردەك ئەلفازى كۆڭۈل جەراھەتسىغە جەۋھەرى رۇھ يەتكۈزدى.
— نەۋابى.

جەراھەت ئەنگىز — جاراھەتلىگۈچى، جاراھەتلەندۈرگۈچى؛ ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، ياردار.

جەراھەتلىق [جراحتليق] «جەراھەتلىغ» غا قارالسۇن.

جەراھەتۋار [جراحت وار] (ئە + پ) ياردارلارچە، جاراھەتلەنگەنگە ئوخشاش:
سىينەم ئۆزرە تەگدىكسم نەزارەسىدىن تىيرى ئىشق،
ناۋەكى پەيكانەدىن بولدۇم جەراھەتۋارلىق.
— نەۋبەتى.

جەرايىم [جرايم] (ئە) [بىرلىكى: جۈرم] گۇناھلار.

جەرەس [جرس] (ئە) قوڭغۇراق، كارۋان تۆگىسىنىڭ قوڭغۇرىقى:
كارۋانى دەرد ئىلە قىلغ مۇھەببەت دەشتىنى،
كىم نىدائى مۇجدەئى ۋەسل ئەيلەر ئاندا ھەر جەرەس.
— نەۋابى.

جەريان [جريان] (ئە) ئېقىش، ئېقىم، ھەرىكەتنىڭ داۋاملىشىشى، جەريانى.

جەرچى [جرجى] «جارچى» غا قارالسۇن.

جەردە [جرده] (پ) جەدە، جەدە ئات؛ تورۇق ئات.

جەرار [جرار] (ئە) 1) ئۆز تەرىپىگە تارتقۇچى. 2) كاتتا گۈرۈھ (توپ). 3) ئۇرۇشقاق، قورقماس كىشىلەر توپى.
سىپاھى جەرار — جەڭگىۋار قوشۇن.

جەرارلىق [جرارليق] جەڭگىۋارلىق، باتۇرلۇق.

جەرراھ [جراح] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر، ۋىراچ:
بىرىنىڭ غەمزەسى جەرراھى ئۇستاد،
بىرىنىڭ كىرپىگى ئالماس خەنجەر.
— ئاتابى.

جەررە [جره] (ئە) «جۇررە» گە قارالسۇن.

جەررەباز [جرەباز] (ئە + پ) قۇش نامى:
فەلەك جەۋھىدە غەرق ئولۇپ جەررە باز،
پەرۇ بال ئۇرار چۇن نىشەبۇ فەراز.
— نەۋابى.

جەرف [جرف] (پ) 1) چوڭقۇر. 2) بىپايان.

جەرگە [جركە] 1) ئايلانما، دائىرە، سەپ، قاتار. ئورۇنلىش (ئوۋدا). 2) ئەسكەر، قوشۇن. 3) مەرتىۋە.

ئۇلۇغ جەرگەلىك — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

جەرۇھ [جروح] (ئە) «جۇرۇھ» قا قارالسۇن.

جەرۇھناك [جروح ناك] (ئە + پ) جاراھەتلىك، ياردلىق:
ئىكەۋلەن بەرەھنە جەرۇھناك ئىدى،
قولى ۋە فۇتى ھەم باشى چاك ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەرىب [جريب] (پ) يەر ئۆلچىمى (تەخمىنەن بىر تاناپ):
مەساھەت بىلە بىفۇسۇنۇ فەرىبم،
بىلىپ ھەۋزەككىم، ئېرۇر بىر جەرىب.
— نەۋابى.

جەرىدە [جريده] (ئە) 1) دەپتەر. 2) يەككە، تەنھا.

جەرىمە [جريمه] (ئە) 1) گۇناھ، جىنايەت. 2) جەرىمانە.

جەزا [جزا] (ئە) 1) جازا، چارە:
ئىشقلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەك تەماشانى ئۆلۈس غەۋغاسىغە.
— موللا سالىھ.
2) بەدەل؛ مۇكاپات:
... جەمئى مەزاھىب ۋە مىلەل ئەھلى قاشىدە سابىتدۇركىم،
ياخشىلىق جەزاسى يوقتۇر يەجۇز ياخشىلىق.
— نەۋابى.

جەزالەت [جزالت] (ئە) 1) موللۇق، ئارتۇقلۇق؛ مۇستەھكەملىك. 2) سۆزگە چېچەنلىك؛ پاساھەت.

جەزائ [جزاء] (ئە) «جەزا» غا قارالسۇن.

جەزايىر [جزاير] بىرلىكى: جەزىرە] «جەزىرە» گە قارالسۇن.
ئەھلى جەزايىر — ئاراللاردا ياشىغۇچى:
قاراقچىلار دۇرۇر ئەھلى جەزايىر،
بولۇرلار بىگەران بەھر ئىچرە سايىر.
— نەۋابى.

جەزەئ [جزع] (ئە) بىتاقەتلىك؛ دادۇ پەريات، غوۋغا:
ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزەئ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزەئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەزەئ ئەيلەمەك — بىتاقەتلىك قىلماق؛ دادۇ پەريات قىلماق؛

جەزەئى ئەكبەر — دىنىي تەلىمات بويىچە، قىيامەت كۈنىدە بولىدىغان دادۇ پەريات:
مەھشەر كۈنىدە كىم، جەزەئى ئەكبەر ئولغۇسى،

ھەجرىڭدە كەلدى كۆڭلۈمە يۇز ئانچە رۇستەخىز.
— نەۋائى.

جەزەئى مەھشەر — قىيامەت غوۋغاسى.

جەزەئكار [جذعكار] (ئە + پ) دادۇ پەرياد قىلغۇچى، تاقەتسىز، سەۋرسىز:
بۇ دەرد ئىچرە ئولكسم، جەزەئكارراق،
رىزا بەرمەگەن دەردى دۇشۋارراق.
— نەۋائى.

جەزب [جذب] (ئە) تارتىش، جەلپ قىلىش، ھاياجانغا چۈشۈش (تەرىقەت ئەھلىنىڭ ئۆزىدىن كەتكەن ھالىتى):
كۈشاد ئەيلەپ يارىپ گۈل پەردەسىنى،
تېنىڭگە جەزب ئېتىپ گۈللار ئىسىنى.
— خىرقەتى.

جەزب ئەيلەمەك — 1) تارتماق. 2) شۇمۇرمەك.

جەزب قىلماق — كۆڭۈلنى ئۆزىگە جەلپ قىلماق:
ئانىڭدەككى مەي جەزبى ئانىڭ ئىشى،
ئالا ئالماغاي جەزب قىلماي كىشى.
— نەۋائى.

جەزبى نەزەر — جەلپ قىلىش نەزىرى، تارتىش، ھايا-جانلاندۇرۇش نەزىرى:
ھۇر پەرى بولغان بىلەن كۆزىدە يوق جەزبى نەزەر،
بىر نەزەردە قۇل قىلۇر پەشمى سىياھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

جەزبە [جذبه] (ئە) «جەزب» گە قارالسۇن.

جەزم [جزم] (ئە) 1) قەتئىي، مۇقەررەر؛ ئېنىق، قارار، نىيەت:
كى بىلدىم بۇ قىزنىڭ خەيالىنى جەزم،
ئىكەۋلەن قاچارغە قىلىپ يولنى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەقىرگە دەپ ئېردىلەركىم: «ئۆلچە مۇمكىن بار، بۇ يۇرتـ-نىڭ مەنئىغە سەئى قىلغايسەن ۋە ئول مەتلۇب سۇرەت باغلاما-غاي، ئەزىمەت جەزم بولسە، بىزگە بېتىپ يىبەرگەيسەن.»
— نەۋائى.
2) ئەرەب ئېلىپبەسىدە يېپىق بوغۇم بەلگىسى، سۆكۈن.

جەزم ئەتمەك — «جەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

جەزم ئەيلەمەك — «جەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

جەزم قىلماق — بەل بەغلىماق، قارار قىلماق، بىرەر ئىش ياكى پىكىرنى مۇقەررەر قىلماق.

جەزۇەل [جذول] (ئە) «جەدۋەل» گە قارالسۇن.

جەزئ [جزع] (ئە) مۇنچاق؛ كۆز، كۆز ساقىسى:
... قىزىل ئالتۇن قارا توغراغچە كۆرۈنمەي، كۆزى جەزئى بىللۇرىي دۇرۇجىغا تۇشۇپ...
— نەۋائى.

جەزىرە [جزيره] (ئە) [كۆپلۈكى: جەزائىر] 1) ئارال، جۇغراپىيىلىك جاي نامى:
ئالىپ يۈردى دەريا جەزىرە ساري،
بەناگاھ چىقىپ مەن قىراقدىن ناري.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) جانگال:
ھەم تەنۇمەندۇ ھەم شۇجائۇ دەلىر،
ئول سىفەتكىم جەزىرە ئىچرەكى شىر.
— نەۋائى.

جەسەد [جسد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىجساد] 1) گەۋدە، جىسىم، تەن، بەدەن. 2) سۆڭەك. 3) تۇپراق:
مەجازى ئاپتابدا قۇرۇتغىل بۇ جەسەدنى پاك،
كى ئاندىن سوختە ئەيلە ئىشق ھەقىقەت ئىچرە ئەي شاھا.
— مۇللا بىلال.

جەستە [جسته] (پ) 1) سەكرىگەن، ئىرغىپ چىققان. 2) «جەستە ـ جەستە» گە قارالسۇن.

جەستە ـ جەستە [جستەجسته] (پ) 1) ئۇ يەردىن ـ بۇ يەردىن؛ پارچە ـ پارچە. 2) كەم ـ كەم. 3) ئاستا ـ ئاستا؛ 4) ئارىلاپ ـ ئارىلاپ:
ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۈزىدىن بىرنى جەستە ـ جەستە دېدىم.
— نەۋائى.

جەسىم [جسيم] (ئە) يىرىك، كاتتا، گەۋدىلىك.

جەشن [جشن] (پ) ئويۇن ـ كۆلكە مەجلىسى، بەزمە، زىياپەت.

جەشن تۇزمەك — مەجلىس قۇرماق.

جەشنى ئەزىم — كاتتا مەرىكە.

جەشنى ئەزىم ئەيلەمەك — كاتتا بەزمە قۇرماق، كاتتا توي قىلماق.

جەشنى خۇسرەۋانە — كاتتا شاھلارغا مۇناسىپ يېغىن:
تۇزۇپ مەن ياڭلا جەشنى خۇسرەۋانە،
قىلاي ئەلچىنى ئۆزرى دەپ رەۋانە.
— نەۋائى.

جەفا [جفا] (پ) جاپا، زۇلۇم، ستەم، ئازار:
ھەر كۆنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەندىن فەقىر ئول بىۋەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.
— مۇللا سالىھ.

جەفا ئەيلەمەك — جەبر ـ زۇلۇم قىلماق، قىينىماق.

جەفا تىيغى — جاپا خەنجىرى، جاپا قىلىچى:

ۋەفا ئېلىكە ئۇرار دەم - بەدەم جەفا تېيغىن،
فەلەك ئىشىنى كۆرۈڭ شوخ بىۋەفاغە باقمىڭ.
— ئەرشى.

جەفا قىلماق — «جەفا ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەفائى روزگار — زامانە زۇلۇمى.

جەفا پەرداز [جفاپرداز] (پ) جاپا قىلغۇچى، ستەم قىلغۇچى، زالىم.

جەفاجو [جفاجو] (پ) جاپا (ستەم) قىلغۇچى، جاپا قىلىش يولىنى ئىزدىگۈچى، زالىم.

جەفاكار [جفاكار] (پ) 1) جاپا قىلغۇچى زالىم:
يەنە كىنىغە تۇردى بۇرادەرلەرنىم.
ۋەفاسىز جەفاكار بەد ئەختەرلەرنىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۆز ئاشىقىنى قىينىغۇچى مەشۇقە:
نې جەفاكەشمەن كۆرۈڭكىم، بار ئاڭا قىلماق جەفا،
سۆز ۋەفادىن زاھىر ئەتسەم ئول جەفاكار ئاللىدا.
— نەۋائى.

جەفاكەش [جفاكش] (پ) قىينالغان، جەبىر - جاپا تارتقان، ئەرزىيەت چەككەن، ئېزىلگەن.

جەفاكوش [جفاكوش] (پ) جاپا قىلىشقا تىرىشقۇچى.

جەفاكىش [جفاكيش] (پ) 1) جاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن:
ئول بىر ئۇرۇبان كۆڭۈلگە يۇز نىش،
بۇ بىر بولۇبان داغى جەفاكىش.
— ئەرشى.
2) ئەرزىيەت، جاپا قىلغۇچى؛ مەھبۇبە.

جەفاگەر [جفاكر] (پ) «جەفا گۇستەر» گە قارالسۇن.

جەفاگۇستەر [جفاكستر] (پ) جاپا قىلغۇچى، جاپاچى، ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەففەل - قەلەم [جف‌القلم] (پ) 1) قەلەمنىڭ قۇرۇشى، قەلەمنىڭ يېزىشتىن توختىشى؛ 2) چۇشەنمەسلىك؛ بىردىن.

جەڭ [جنگ] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
كى ئىماننى ئايتىپ دىلۇجان بىلە،
قىلىپ جەڭ ئاغاز شەيتان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەڭجۇ [جنگجو] (پ) «جەڭجوي» غا قارالسۇن.

جەڭجوي [جنگجوى] (پ) 1) ئۇرۇشقاق، ئۇرۇش - جاڭجال ئىستىگۈچى. 2) جەڭگىۋار:
بۇ ھەيئەت بىلە چاپۇكى جەڭجوي،
تۇرۇپ ئورتادە باشلادى گۇفتۇگۇي.
— نەۋائى.

جەڭگي [جنگى] (پ) 1) «جەڭجوي» غا قارالسۇن. 2) زوراۋان:
ئاڭا كىرگەلى شەپرى جەڭگي كېرەك،
مۇڭا ھەم دىلاۋەر نەھەڭگي كېرەك.
— نەۋائى.

جەلا [جلا] (ئە) 1) ۋەتەننى تاشلاپ كېتىش، ۋەتەندىن ئايرىلىش؛ غۇربەتچىلىككە قېلىش:
ئول لەھزە ئەجەب بولۇر ئىش،
يا ئولماغۇ يا جەلا بولۇر ئىش.
— نەۋائى.

جەلا بولماق — 1) كەتمەك، تاشلاپ كەتمەك، تەرك ئەتمەك؛ ھىجرەت قىلماق، كۆچمەك. 2) قوغلانماق.

جەلا قىلماق — «جەلا ئەتمەك» كە قارالسۇن:
جارى بەلا بىرلە ئېتىپ مۇبتەلا،
ئۇزدىيۇ ساۋۇردى، قىلدى جەلا.
— نەۋائى.

جەلا ئىختىيار قىلماق — ۋەتەننى تەرك قىلماق؛ غۇربەتچىلىكنى ئىختىيار قىلماق؛

جەلايى ۋەتەن — ۋەتەندىن جۇدا بولۇش.

جەلاجىل [جلاجل] (ئە) قوڭغۇراق.

جەلادەت [جلادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ مەردلىك، باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق، دادىللىق، جاسارەتلىك؛ چاققانلىق.

جەلادەت ئېيلەمەك — باتۇرلۇق قىلماق، جاسارەت كۆرسەتمەك.

جەلادەت قىلماق — «جەلادەت ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەلال [جلال] (ئە) ئۇلۇغ، بۇيۇك؛ ئەزىمەت، ئۇلۇغلۇق.

ئىززۇ جەلال — بۇيۇكلۇك ۋە ئەزىزلىك:
دېدىم: ئەي جۇداۋەند ئىززۇ جەلال،
ساڭا ئاشكارا ئېرۇر سىررۇ ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەلالەت [جلالت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، ئۇلۇغۋارلىق، بۇيۇكلۇك.

جەلالىيەت [جلاليت] (ئە) «جەلالەت» كە قارالسۇن:
تا ئەگەر ئوت سالسا جەلالىيەتى،
لۇتف ئىلە ئۇرغاي سۇۋ جەمالىيەتى.
— نەۋائى.

جەلايىر [جلاير] جەلائىر (قەبىلە نامى).

جەلد [جلد] (ئە) چاققان؛ زېرەك؛ ئەپچىل:
نەچە مىڭ جەلد مەللاھى ھۇنەرۋەر،

بەلىغ يەڭلىغ سۆۋ ئىچرە مەۋجىپەرۋەر.
— نەۋائى.

جەلدۇ [جلدو] (ئە) مۇكاپات، ئىنئام:
نەۋائىي، ئويناندى جان، جەلقدىن بۇرۇن رەھىم ئەت،
چۇ قىلدى جەلدلىك، ئەمدى كېرەك ئاڭا جەلدۇ.
— نەۋائى.

جەلل [جل] (ئە) «جەللە» گە قارالسۇن.

جەللاب [جلاب] (ئە) سودىگەر، ئېلىپ ـ ساتار.

جەللاد [جلاد] (ئە) جان ئالغۇچى، ئۆلۈم ھۆكۈمىنىڭ ئىجراچىسى، جاللات:
دېمەي ئەسلە ھەرقىنى قىلدىم سۆكۈت،
دېدى شاھ: جەللاد! بارىپ قۇلنى تۇت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەللادى فەلەك — ئەزرائىل.

جەللادى مەغبۇن — دەرغەزەپ جاللات:
ئېرۇر مەشھۇركىم، جەللادى مەغبۇن،
چۇ مىلك قان تۆكسە ئەيلەر تىغ مەدفۇن.
— نەۋائى.

جەللە [جلە] (ئە) بۆيۈك، ئۇلۇغ، ئالىي.

مەلىكى ئەللام جەللە ۋەئەلا — بۆيۈك ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك زور ئالىم.

جەللەت [جلت] (ئە) جەللەت ئەلا ئۇھۇ ۋە شەئنۇھۇ — (ئۇنىڭ نېمەتلىرى ۋە قەدرى ئارتسۇن) مەنسىدىكى دۇئا.

جەلىس [جليس] (ئە) بىرگە ئولتۇرغۇچى، ھەمسۆھبەت، مەجلىسداش؛ ئورتاق:
بولۇپ جۇزۇدانى ئەنىسى ئانىڭ،
كىتابى رەفىقۇ جەلىسى ئانىڭ.

جەلىل [جليل] (ئە) ئۇلۇغ، بۆيۈك.

جەلىلۇل — قەدر [جليل‌القدر] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قەدرى يۇقىرى، ھۆرمىتى يۇقىرى:
... شەيخى كۆپ جەلىلۇل ـ قەدر ۋە كەبىر ۋۇششان ئىكەندۇر.
— نەۋائى.

جەلىي [جلى] (ئە) 1) روشەن، ئوچۇق، يورۇق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك. 2) يىرىك يېزىلغان خەت.

جەم [جم] (پ) «جەمشىد» نىڭ قىسقارتىلمىسى («جەمشىد» كە قارالسۇن):
ئاتايى خود قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا،
ۋەلى مىسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس.
— ئاتايى.

جەم جەنان — «جەم قەدر» گە قارالسۇن.

جەم شۇكۇھ — دەبدەبلىك، جەمشىتتەك سۆلەتلىك.

جەم قەدر — جەمشىت مەرتىۋىلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەم ئىقتىدار — زور ئىقتىدارلىق، جەمشىتتەك قۇدرەتلىك.

جەماەت [جماعت] (ئە) 1) جەمئىيەت. 2) ئادەملەر، كۆپچىلىك، جاماەت، كىشىلەر توپى؛ گۇرۇھ.

جەماەتى ئەزىزلەر — ئەزىز جاماەت؛ ئۇلۇغلار، چوڭلار گۇرۇھى.

جەمەئاتى فۇزەلا — پازىللار، ئالىملار گۇرۇھى.

جەماەتى قەلەندەرلەر — بىر گۇرۇھ، بىر توپ قەلەندەرلەر:
بىر كۈن جەماەتى قەلەندەرلەر ھەمەدانغا يېتىپتۇرلەر...
— نەۋائى.

جەماەتى كەسىر — كاتتا گۇرۇھ، كۆپچىلىك.

جەماەتى مەشايىخ — شەيخلەر توپى، گۇرۇھى.

جەماەتخانە [جماعت خانه] (ئە + پ) يىغىلىش جايى، مەجلىسخانا.

جەماد [جماد] (ئە) تاش، جانسىز نەرسە، مىنېرال:
سېنىڭ تەختىڭ بىرنەچە جەمادۇر.
— نەۋائى.

جەمادات [جمادات] (ئە) جانسىز نەرسىلەر، جانسىز تەبىئەت.

جەمازە [جمازه] (ئە) تېز يۈرەر، چاپقۇر تۆگە، يۈگۈرۈك تۆگە:
رۇھىن قالىب ئول ئۇمىد تازە،
ھەر ساری سۇرەر ئىدى جەمازە.
— نەۋائى.

جەمال [جمال] (ئە) 1) ھۆسن، چىراي، يۈز، بەت، چىھرە:
ئەي نىگارا، كاشكى كۆرسەم جامالىڭ ئەكسىنى،
كۆيدۈما فانۇسدەك شەمئى شەبىستانىم ساڭا.
— نەۋەتى.
2) گۈزەللىك. 3) ياخشىلىق، ياخشى خۇسۇسىيەت:
... يەئنى خەلقنىڭ جەمالى ئەسبابىنىڭ ئىنبساتىدادۇر ۋە فەقر جەمالى ئەسبابى تەئەييۇن ۋە مۇسەببىب ئىسباتىداۋە ئاڭا رۇجۇئدا ۋە رىزا ئانىڭ ئەھكامىغە.
— نەۋائى.

تىيرە جەمال — قايغۇلۇق چىراي:
دېدىم: ئەي پەرىۋەش مەلال ئولماغىل،
بۇ غەم بىرلە تىيرە جەمال ئولماغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەمال ئاچماق — يۈز كۆرسەتمەك؛ چىراي ئاچماق.

جەمال ئەفزا — گۈزەللەشتۈرگۈچى، ھۆسن ئارتتۇرغۇ-

چى؛ ھۆسنى ئارتقان.
جەمال ئەھلى — ھۆسندارلار، گۈزەللەر.
جەمال تۇتماق — يۈز كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك.
جەمەل دەۋرى — ھۆسنلىك پەيتلىرى، ياشلىق.
شەمئى جەمال — نۇرلۇق چىراي:
كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۆلبەئى ئەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشاتۇر.
— ئەرشى.
جەمالىيەت [جمالیت] (ئە) «جەمالىييەت» كە قارالسۇن: *ئەما نېچۈككى ۋەھھابلىغى تەقازايى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەمالىيەت قىلدى، قەھھارلىغى داغى بۇلارنىڭ ئەكسى مۇقتەزىي قەھرۇ جەمالىيەت بولدى.*
— نەۋايى.
جەمالىييەت [جمالیت] (ئە) مەرھەمەت، ئىلتىپات، مېھرىبانچىلىق.
جەمان [جمان] (ئە) «جۇمان» غا قارالسۇن.
جەمەل [جمل] (ئە) تۆگە، ئەركەك تۆگە.
جەمرىي [جمری] (ئە) تۆگەنى تەبىئىگە مەنسۇپ.
جەمشىد [جمشید] (ئە) 1) ئۇلۇغ پادىشاھ. 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (ئەدەبىياتتا قىسقارتىلىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ): *قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن، نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.*
— ئەرشى.
جەمشىد جاھ — ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئۇلۇغ پادىشاھ.
جەمشىد شۇكۇھ [جمشید شکوه] (پ) جەمشىتكە ئوخشاش؛ شانۇشەۋكەتلىك.
جەمشىدۋەش [جمشیدوش] (پ) جەمشىت كەبى، جەمشىتكە ئوخشاش: *ئۆزى بىر تەخت ئۈستىدە جەمشىدۋەش،*
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.
— نەۋايى.
جەممازە [جمازه] (ئە) «جەمازە» گە قارالسۇن: *بۇ قافىلە ئەھلىغە ھەرەم شەۋقى تەمام،*
جەممازەلەرى پويە بىلەن ئەبىر خىرام.
— نەۋايى.
جەممال [جمال] (ئە) تۆگىلەرنى يولدا يېتىلەپ ماڭغۇچى، تۆگىچى.
جەممالۇ شۇتۇر — تۆگىچى ۋە ئات ـ ئۇلاغ.
جەمئ [جمع] (ئە) 1) يىغىندى، توپلام؛ قوشۇلما؛ يىغىش، توپلاش؛ توپلانغان، يىغىلغان. 2) بارچە، ھەممە. 3) يىغىن، مەجلىس ئەھلى:
يانار فانۇس بىرلە شۇئلەسىن شەمئ،
كۆرەرلەر پەردەدىن ئول شۇئلەنى جەمئ.
— نەۋايى.
4) گۈرۇھ، جامائەت.
جەمئ ئەتمەك — 1) يىغماق، توپلىماق، قوشماق؛ 2) تۇزمەك:
ئەمىر ئىقبال سىيىستانىي شەيخ ئەلائۇد دەۋلەدىنكى، ئانىڭ پىرىدۇر ۋە ئانىڭ سۆزلەرىدىن بىر كىتاب جەمئ قىلىپتۇر.
— نەۋايى.
جەمئ ئەيلەمەك — يىغماق، توپلىماق؛ «جەمئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
جەمئ بولماق — يىغىلماق، توپلانماق.
جەمئ قىلماق — «جەمئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
جەمئ ئولماق — «جەمئ بولماق» قا قارالسۇن:
دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەر سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساردىن خۇشھۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
جەمئى بەسر — ھوشيارلار، دانالار.
جەمئى كەسىر — كانتا گۈرۇھ؛ كۆپ كىشى.
دىل جەمئ — خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئارام‌لىقى:
قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقمىسا شەمئ ئۈزرەدۇر شەمئ.
— خىرقەتى.
جەمئىيەت [جمعیت] (ئە) 1) توپلانغان، جەم بولغان. 2) ئادەملەر گۈرۇھى، مەجلىس ئەھلى. 3) خاتىرجەملىك، تىنچلىق:
ئۇمىد ئۈلكىم، بارچە مېھنەتلەر دەۋلەتكە ۋە... بارچە پەرىشانلىغلار جەمئىيەتكە بات مۇيەددەل بولغاي.
— نەۋايى.
4) مال ـ مۈلۈك.
ۋە يەتقۇب ئىلەيھىسسەلامغە بۇ فەزەندلەر مۇيەسسەر بولغاندىن سۈڭ، قوي ۋە سايىر مەۋاشىي ۋە ئوبەيددىن كۆپ جەمئىيەت ھاسىل بولدى.
— نەۋايى.
جەمئىيەتى زاھىر — توپلانغان جامائەت، گۈرۇھ.
جەمىل [جمیل] (ئە) 1) چىرايلىق، گۈزەل، نازىنىن، 2) ياخشى، كۆركەم.
جەمىلە [جمیله] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل، ساھىبجامال:
ئىففەت ھەرەمىدە ئول جەمىلە،
سەۋداسىدە زار يۈز قەبىلە.
— نەۋايى.

جەمبۇ [جەمبع] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئىي، پۈتۈن:
بۇ ئۆي ئىچرە جەمبۇى پىرۇ بەرنا،
مۇغەننى بىرلە مۇترىب، زىشت رەئنا.
— خىرقەتى.

جەناب [جناب] (ئە) 1) ئاستانە، بوسۇغا، دەرگاھ؛ ھۆزۈر:
ئىلاھا، بىلۈرسەن قۇلۇڭ دەردىنى،
جەنابىڭغە قويدۇم يۈزۈم زەردىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مەرتىۋە (لىك)، دەرىجە (لىك). 3) ھۆرمەت، ئېھتىرام ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۆز.
جەنابى گەردۇن ئىنتىساب — ئالىي مەرتىۋە، ئالىي دەرگاھ.
گەردۇن جەناب — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەنابەت [جنابت] (ئە) غۇسۇل قىلىش، چۆمۈلۈش؛ ناپاكلىق:
نې جەنابەتدۇر بۇيۇ بىباكلىق،
كىم چۆمۈپ تۇن - كۈن يېتىشمەس پاكلىق.
— نەۋايى.

جەنازە [جنازه] (ئە) 1) مۇردا. 2) تاۋۇت.

جەناق [جناق] ئېگەرنىڭ قېشى.

جەناھ [جناح] (ئە) قانات، قۇشلار قانىتى:
بۇ قۇشلار جەناھى بىلە چۇن يېتىپ،
شەياتىن غۇبارىنى بەربات ئېتىپ.
— نەۋايى.

جەناھەين [جناحين] (ئە) ئىككى قانات.

جەنب [جنب] (ئە) يان، يان تەرەپ.

جەندە [جنده] (پ) دەرۋىشلەر تونى، جەندە:
تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كىيدى جەندە، باشىغە كۈلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

جەندە پوش [جنده پوش] (پ) دەرۋىش:
بىر كۈن ئەيلەر ئېردى جامى ئەيش نوش،
كۆردىكىم بارۇرلەر ئىككى جەندە پوش.
— نەۋايى.

گەدايى جەندە پوش — جەندە كىيگەن گادداي:
بۇ سەبۇرى ئىستەمەس ئىززۇ غۇرۇر ھەشمە جەلال،
گۈلخەنۇ فەقر ئىچرە ئۆرتەنگەي گەدايى جەندە پوش.
— سەبۇرى.

جەندەرە [جندره] (پ) 1) مۇقاۋىچىلارنىڭ پىرىسسى (ماتېرىياللارنى بېسىم بىلەن قىسىدىغان ماشىنا)، ئىسكەتە. جە. 2) قولباغ.

جەندەلىغ [جندەليغ] جەند كىيىملىك، قۇراق تونلۇق.

جەننات [جنات] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەت. لەر. 2) باغلار، بوستانلار.

جەننەت [جنت] (ئە) «جەننات» قا قارالسۇن:
زەمىننىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.
— غەربىي.
جەننەت ئەھلى — ياخشى ئادەملەر، ئۇلۇغلار.
جەننەت سەرىر — شادلىق تەختى.
جەننەتنەما — جەننەتكە ئوخشاش:
سۇبى جارى جەننەتنەما باغى بار،
ئانى كۆرمەگەننىڭ يۈرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
جەننەتى نەئىم — ئاق نېمەتلىك باغۇ بوستان.

جەننەتئاسا [جنتآسا] (ئە + پ) جەننەت كەبى، جەننەتكە ئوخشاش.

جەننەتئاسار [جنتآسار] (ئە + پ) ئاۋات، مەمۇر؛ جەننەت مىسال:
ۋەلى چۇنكى مەنزۇرى ئولغاج بۇ نەھر،
ياساپ ئاندا بىر جەننەتئاسار شەھر.
— نەۋايى.

جەنىبەت [جنيبت] (ئە) 1) پادىشاھلار سەپەرگە ئېھتىياج ئاتنى ئۈچۈن بىرگە ئېلىپ يۈرىدىغان ئات؛ مىنىلمىدىغان ئات:
لايىق ساڭا كەلدى بۇ جەنىبەت،
ئاتلانكى، مەھەل ئېرۇر غەنىمەت.
— نەۋايى.
2) ھەمراھلىق، بىرگە يۈرۈشلۈك.
جەنىبەت سۈرمەك — بىرلىكتە ئاتلىنىپ بارماق:
دېدىلەر ئول يان جەنىبەت سۈرگۈلۈكدۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقئې ئولسا، كۆرگۈلۈكدۇر.
— نەۋايى.

جەنىبەتكەش [جنيبت كش] (ئە + ب) ئېھتىياج ئاتنى يېتەكلەپ بارغۇچى غۇلام، («جەنىبەت») كە قارالسۇن:
دېدى: گۆدەكى بەندە زادەم مېنىڭ،
جەنىبەتكەشى خانەزادەم مېنىڭ.
— نەۋايى.

جەھالەت [جهالت] (ئە) جاھىللىق، نادانلىق، بىلىمسىزلىك؛ غەپلەت.

جەھان [جهان] (پ) ئالەم، دۇنيا؛ بارلىق:
خەزان بولسە ھەرگەھ جەھاننىڭ گۈلى،

تۇرارمۇ ئۇ يەردە غەرىب بۇلبۇلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەهان ئەهلى — بارچە خەلقلەر، ئادەملەر.

جەهان باغى — ئالەم؛ بارلىق؛ تەبىئەت.

جەهان دەر جاهان — جاهان ئىچىدە جاهان.

جەهاندىن بارماق — ئۆلمەك.

جەهاندىن كەچمەك — هايات بەھرىدىن كەچمەك.

جەهاندىن نىهان بولماق — دۇنيادىن يوشۇرۇنماق؛ ئۆلمەك.

جەهان غەمىنى يېمەك — دۇنيانى غەنىيمەت بىلمەك، توۋا ـ تەزەررۇ قىلماق.

جەهانغە ۋىلا ئەتمەك — دۇنيا بىلەن ۋىدالاشماق، ئۆلمەك.

جەهان كىشىۋەردى — دۇنيا مەملىكەتلىرى، ۋىلايەتلىرى.

جەهان مۇلكى — دۇنيا، شاهلىق؛ يەر ـ يۇزى.

جەهانى بىگەران — چەكسىز ئالەم.

جەهانى فانىي — ئۆتكۈنچى دۇنيا.

ئىككى جەهان — بۇ دۇنيا ۋە ئۇ دۇنيا.

جەهان ئارا [جهان ارا] (پ) جاهاننى بېزىگۈچى، دۇنياغا روشەنلىك بەرگۈچى.

جەهان ئاراي [جهان ارای] (پ) «جەهان ئارا» غا قارالسۇن.

جەهان ئەفروز [جهان افروز] (پ) ئالەمنى يورۇتقۇچى؛ ئاۋات قىلغۇچى.

جەهانبان [جهان بان] (پ) جاهاننى ئىدارە قىلغۇچى، ھۆكۈمدار، پادىشاھ.

جەهانبانلىغ [جهان بانليغ] پادىشاھلىق، ھۆكۈمدارلىق.

جەهانبانلىق [جهان بانليق] «جەهانبانلىغ» قا قارالسۇن.

كى چۈن ھەق ئەيلەپ زاهىر ھىدايەت،
ماڭا قىلدى جەهەنبانلىق ئىنايەت.
— نەۋائى.

جەهانبانلىق ئايىنى — پادىشاھلىق يوليورۇقى.

جەهانبىن [جهان بين] (پ) «جەهانبىنىن» غا قارالسۇن.

جەهانبىنىن [جهان بين] (پ) جاهاننى كۆرسەتكۈچى، ئۇزاقنى كۆرگۈچى قىز.

جامى جاهانبىنىن — جاهاننى كۆرسەتكۈچى جام:
ساقىيا، جانى جاهانبىنىن تۇتكى، ئاندىن كەشىف ئېتەي،
كىم كۆپ ئىش بۇ كارگەھ ۋەزئىدە مۇبھەمدۇر ماڭا.
— نەۋائى.

چەشمى جاهانبىنىن — ئۇزاقنى كۆرگۈچى كۆز؛ يەتكۈك، ئەقىللىق.

جەهان پەناھ [جهان پناه] (پ) جاهان ھامىيسى، جاهاننى ئۇز پاناھىغا ئالغان كىشى، پادىشاھ.

جەهان پەھلەۋان [جهان پهلوان] (پ) دۇنيادىكى ئەڭ زور پالۋان:
رۇستەمغە جەهان پەھلىۋانلىغ لەقەبىن بېرىپ، سىپاھسالار قىلدى.
— نەۋائى.

جەهان پەيما [جهان پيما] (پ) 1) جاهاننى كەزگۈچى، جاهانكەشتى. 2) ئۇچقۇر ئات:
تىلەپ ھىممەت، دۇئا بىرلە قوپۇپ تېز،
جەهان پەيماسى ئۇزرە ئەيلەدى خېز.
— نەۋائى.

جەهان پەيماي [جهان پيمای] (پ) «جەهان پەيما» غا قارالسۇن.

جەهانتاب [جهان تاب] (پ) جاهاننى يورۇتقۇچى؛ قىزدۇرغۇچى.

شەمئى جەهانتاب — گۈزەل سۆيۈملۈكى.

مېهرى جەهانتاب — ئالەمنى روشەن قىلغۇچى، جاهانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.

ھۇسنى جەهانتاب — جاهاننى روشەنلەشتۇرگۈچى ھۆسن:
كۆرۈپ شېرۇيا ئول ھۇسنى جەهانتاب،
ئىچىگە ئىشق ئوتى سالدى نىهانتاب.
— نەۋائى.

جەهان خۇسرەۋ [جهان خسرو] (پ) جاهان پادىشاھى.

جەهاندار [جهاندار] (پ) 1) جاهاننى ئىگىلىگۈچى، جاهاننى ئىدارە قىلغۇچى؛ زور شاھ. 2) قۇدرەتلىك.

جەهان سوز [جهان سوز] (پ) 1) جاهاننى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى؛ قۇياش. 2) مەھبۇبە. 3) زالىم، ستەمكار.

جەهان سۆز ئەيلەمەك — جاهاننى كۆيدۈرىدىغان، جاھانغا پىتنە (غوۋغا) سالىدىغان قىلماق:
ۋە لېكىن ھۇسن ئوتىن ئەيلەپ جەهان سوز،
بۇلارنى ئاندىن ئەتتى ئالەم ئەفروز.
— نەۋائى.

جەهان كۆشاي [جهان كشای] (پ) جاهاننى بويسۇندۇرغۇچى، جاهاننى بېسىۋالغۇچى، زور پادىشاھ.

جەھانگەرد [جهان كرد] (پ) دۇنيانى كەزگۇچى، جاھانكەزدى، جاھانكەشتى:
تۇن - كۈنكى قىلۇر سىپەرى ئاۋەرد،
سېنىڭ تەلەبنگدەدۇر جەھانگەرد.
— نەۋائى.

بەرقى جەھانگەرد — چاقماقتەك تېز يۈرگۈچى.

جەھانگەشتە [جهانكشته] (پ) ساياھەتچى، دۇنيانى كەزگۇچى.

جەھانگىر [جهانكبر] (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى؛ غالىب:
خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.
— زەلىلى.

جەھاننەما [جهان نما] (پ) جاھاننەما، جاھاننى كۆرسەتكۈچى.

جەھاننەماي [جهان نماى] (پ) «جەھاننەما» غا قارالسۇن.

جەھەننەم [جهنم] (ئە) دوزاخ:
ئۇرۇپ ئېردىم ئانىڭ باشىغە تاياق،
جەھەننەمگە قويدى بۇ كەمپىر ئاياق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەھەننەم خىتتەسى — دوزاخ مەملىكىتى.

جەھد [جحد] (ئە) 1) ئىنكار، تەنىش، رەت قىلىش؛ بىلىپ تۇرۇپ ئىنكار قىلىش. 2) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش؛ غەيرەت.

جەھد ئەتمەك — 1) ئىنكار قىلماق، تانماق. 2) «جەھد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەھد ئەيلەمەك — تىرىشماق، ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:
جەھد ئەيلەپ، ئەي سابا، بىر نامە كەلتۇرگىل ماڭا،
ئول پەرىۋەش نەزدىدىن پەيغامە كەلتۇرگىل ماڭا.
— مولا بىلال.

جەھد قىلماق — «جەھد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەھدۇ تەئجىل — تىرىشىش ۋە ئالدىراش (بىرەر ئىشنى تېزرەك بېجىرىش ئۈچۈن).

جەھدۇ جىد — ئەستايىدىل تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ سۇرئەت — سەممىي ئۇرۇنۇش؛ تىرىشىش ۋە ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ شىتاب — «جەھدۇ تەئجىل» گە قارالسۇن.

جەھر [جهر] (ئە) 1) ئوچۇق؛ ئاشكارا. 2) ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلەش.

جەھر ئەتمەك — ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلىمەك.

جەھل [جهل] (ئە) 1) بىلىمسىزلىك، نادانلىق؛ بىلىمسىزلىك. 2) غەپلەت؛ جاھالەت. 3) ئاچچىق قىلىش. 4) ئاتاقلىق ئات، نام.

جەھل ئەتمەك — نادانلىق قىلماق، بىلىمسىزلىك قىلماق؛ ئاچچىق قىلماق.

جەھل ئەھلى — نادانلار، بىلىمسىزلەر.

جەھل مەيى — نادانلىق، ئىلىمسىزلىك مەيى (شارابى):
... ھوشيارلەرى جەھل مەيدىن مەست، ئوسرۇكلەرى مەي ۋە مەئشۇقە پەرەست.
— نەۋائى.

جەھۇل [جهول] (ئە) ئىنتايىن نادان، ئۆتۈپ كەتكەن بىلىمسىز.

جەھىم [جحيم] (ئە) جەھەننەم، دوزاخ.

نىيرانى جەھىم — دوزاخ ئوتى:
كىم دوستدۇرۇر نارۇ نەئىم ئاڭلا ئانى،
دۇشمەن ئېسە نىيرانى جەھىم ئاڭلا ئانى.
— نەۋائى.

جەۋ [جو] (پ) 1) ئارپا. 2) كىچىك، ئاددىي.

جەۋ بەجەۋ — بىرمۇ بىر، ھەممە، بارلىق.

جەۋاب [جواب] (ئە) جاۋاب:
دېسەڭكىم: «يوق ھەددىڭ ۋەسفىمدە سۆز سورماق، ئەلىم تۇتماق،
جەۋابىم ئولدۇرۇركىم: «ئەركىورونى ھەق گۇۋاھىمدۇر.»
— ئەرشى.

جەۋاب ئايتماق — 1) جاۋاب ئېيتماق. 2) ئەسەر يازماق؛ مەلۇم ئەسەرگە جاۋابنامە يازماق.

جەۋابى تەسدىق — تەستىق جاۋابى.

جەۋابىدە جامە سىنماق — جاۋاب بېرىشكە ئاجىزلىق قىلماق:
رەقەم قىلدى فەرخۇندە «شەمنامە» كى،
چۇ سىندى جەۋابىدە ھەر جامەئى.
— نەۋائى.

جەۋاد [جواد] (ئە) سېخىي، ساخاۋەتلىك، قولى ئوچۇق.

جەۋار [جوار] (ئە) «جىۋار» غا قارالسۇن.

جەۋارىھ [جوارح] (ئە) بەدەن ئەزالىرى، ئورگانلار: قول، ئاياغ، تىل ۋە باشقىلار:
بارچە جەۋارىھ بىلە ئەئزادە تەڭ،
سۆرەت نەئىيۇ ھەيۇلادە تەڭ.
— نەۋائى.

جەۋامەت [جوامع] (ئە) [بىرلىكى: جامەت] توپلىغۇچىلار، جەم قىلغۇچىلار.

جەۋامىئۇل ـ كەلىم [جوامع الكلم] (ئە) ئۆزى قىسقا، لېكىن چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى.

جەۋان [جوان] (پ) ياش؛ يىگىت؛ زور، «جۈۋان» غا قارالسۇن:

جەۋانلىق كېتىپ يۈزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋان دەۋلەت — بەخت ـ ئىقبال ئىگىسى.

نەۋجەۋان — ياش يىگىت، «نەۋجۈۋان» غا قارالسۇن:

بۇ ھەنگامە ئېردىم ھەنۇز نەۋجەۋان،
كى بولدۇم ئاتا ئورنىدا ھۆكمران.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋانبەخت [جوانبخت] (پ) «جۈۋانبەخت» كە قارالسۇن.

جەۋانمەرد [جوانمرد] (پ) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك، ئېسىل خىسلەتلىك؛ ئالىي ھىممەتلىك يىگىت:

كى ھەم شاھ سەن ھەم جەھان پەھلەۋان،
جەۋانمەرد ئۆزۈڭ دەۋلەتىڭ نەۋجەۋان.

— نەۋايى.

جەۋانىب [جوانب] (ئە) [بىرلىكى: جانىب] تەرەپلەر، ئەتراپ، ياقلار:

... ۋە كۆڭلىنىڭ سافى ۋە كەڭلىغى بۇكىسم، ئەترافى ۋە جەۋانىبلارەكى پادىشاھلار قانتىنغ ـ يىرىك ۋە ئاچچىغ ـ چۈچۈك سۆزلەرنى قىلىپ ئەلچى كىرگۈزسەلەرمۇ، ئۇلۇغلۇق ۋە ئېغىرلىق قىلىپ، ... مۇلايىم، يۇمشاق شىرىن سۆزلەرنى قىلىپ، كەڭلىك بىرلە جەۋابىنى بېرىپ، مۇراسا ۋە مۇدارا تەرىقىنى ئۆزلەرىگە لازىم تۇتادۇر.

— م. سايرامى.

جەۋاھىر [جواھر] (ئە) [بىرلىكى: جەۋھەر] 1) گۆھەرلەر، قىممەت باھا تاشلار، جاۋاھىر:

بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،
ساچار زەررەسىنى بەغەينى قۇياش.

2) بەدىئىي يۈكسەك ئىنبارە ۋە سۆزلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر:

مۇرەسسەئ جەۋاھىر بىلە بولسە جام،
ۋەلى دەۋر ئەرا جام تاپسە خىرام.

— نەۋايى.

جەۋاھىر ئەفشان — 1) جاۋاھىر چاچقۇچى؛ 2) نۇر چاچقۇچى.

جەۋاھىر فىشان — «جەۋاھىر ئەفشان» غا قارالسۇن.

جەۋاھىر نىسار — گۆھەر بېغىشلايدىغان.

جەۋاھىرى ئەسرار — سىرلار جەۋھىرى (ئەسەر نامى).

جەۋاھىرى ئەشىك — ياش دانىلىرى، تامچىلىرى.

جەۋاھىرى سەمىن — قىممەت باھا تاشلار.

جەۋاھىرى نەفائىس — 1) نەپىس جاۋاھىرلار. 2) قىممەت باھا (ئەڭ تازا، ساپ) تاشلار. 3) چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر ۋە ئۇستىلىق بىلەن ئىشلىتىلگەن ئەدەبىي ئىنبارىلەر. 4) كۆڭۈلگە ناھايىتى يېقىن كىشىلەر.

جەۋاھىرى نەفايىس — «جەۋاھىرى نەفائىس» قا قارالسۇن.

مەئادىن جەۋاھىرى — مەدەنلەر جەۋھىرى؛ ئاجايىپ سۆزلەر.

جەۋەك [جوك] (پ) يوللۇق ماتادىن تىكىلگەن پەرىجىنىڭ بىر تۈرى.

جەۋەك ئەتلەس — يوللۇق ئەتلەس:

جەۋەك ئەتلەس ئەيلەپ ئۆزىگە لىباس،
كىيىپ بۆرك ئورنىدا باشىغە تاس.

— نەۋائى.

جەۋدەت [جودت] (ئە) 1) سەزگۈر. 2) نۇقسانسىز؛ كامالەتكە يەتكەن.

جەۋر [جور] (ئە) ئەرزىيەت، زۇلۇم، ستەم، جەبىر، جاپا، ئازار؛ ئادالەتسىزلىك:

مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۇن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەردەمى يۈز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.

— ئەرشى.

جەۋر ئەتمەك — «جەۋر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەۋر ئەندىش — زۇلۇم قىلغۇچى.

جەۋر ئەيلەمەك — 1) زۇلۇم قىلماق. 2) ئەقلىنى ئاداشتۇرماق، شەيدا قىلماق.

جەۋركەش [جوركش] (ئە + پ) ئەرزىيەت تارتقۇچى، جەۋر كۆرگۈچى.

جەۋزا [جوزا] (ئە) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئون ئىككى بۈرجنىڭ بىرى بولۇپ («بۈرج» غا قارالسۇن)، سەرەتان ۋە سەرۇى بۈرجلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. بۇ بۈرج يانمۇ يان تۇرغان ئىككى قىز شەكلىدە تەسۋىرلىنىدۇ. 2) شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدا باھار پەسلى ئايلىرىنىڭ ئۇچىنچىسى بولۇپ، 22 ـ ماي — 21 ـ ئىيۇنلارغا توغرا كېلىدۇ.

ئەتاردۇقا زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۈرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يېغماغلىق.

— زەلىلى.

جەۋزا ئاياغى — جەۋزا ئېيىنىڭ ئاخىرى.
جەۋزا تۇنى — جەۋزا ئېيى كېچىسى.
جەۋزا كۈنى — يىلنىڭ ئەڭ ئۇزۇن كۈنى، 22 ـ ئىيۇن.
جەۋزەھر [جوزهر] (پ) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئاينىڭ ھەربىر كەت يولى بىلەن قۇياش ھەربىر كەت يولىنىڭ كېسىشكەن جايى. 2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز.
جەۋزەھر دوم — ئاينىڭ ھەربىر كەت يولى بىلەن قۇياش ھەربىر كەت يولىنىڭ كېسىشكەن ئورنىدىن بىرى.
جەۋز بويا [جوزبويا] (پ) ھىندىستان ياڭىقى؛ دورىلىق ياڭاق.
جەۋز بويى [جوزبويى] (پ) «جەۋز بويا» غا قارالسۇن.
جەۋزبويا [جوزبويا] (پ) «جەۋز بويا» غا قارالسۇن.
جەۋشەن [جوشن] (ئە) ساۋۇت، قۇياق (سىمدىن توقۇلغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى):

مەرز ئۇزرە كىيەر سېپەرگە جەۋشەن،
شەشپەر كۆتەرۈر باشىغە سەۋسەن.

— ئەۋابى.
جەۋشەنى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان ساۋۇت.
جەۋف [جوف] (ئە) 1) ئىچ؛ قورساق. 2) بىر نەرسىنىڭ ئىچى، بوشلۇق، كاۋاك. 3) قەلب.
فەلەك جەۋفى — كۆك (ئاسمان) بوشلۇقى.
قەلەم جەۋفى — قومۇش قەلەمنىڭ كاۋىكى.
يەتتى كۆك جەۋفى — يەتتە قات ئاسمان بوشلۇقى.
جەۋلان [جولان] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش. 2) يۈرۈش، ھۇجۇم. 3) ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ ئويناش، ئويناقلاش:

كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نارغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىكى رەئنانى كۆر.

— ئەرشى.
جەۋلان ئەيلەمەك — ئايلانماق، كەزمەك؛ ئويناقلىماق.
جەۋلان بەرمەك — جىلۋە بەرمەك.
جەۋلان كۈنى — ئۇرۇش، ھۇجۇم كۈنى.
جەۋلانىن ئۆپمەك — سەيىر قىلىپ ئۆتكەن يېرىنى، ئىزىنى سۆيمەك.
جەۋلانگاھ — [جولانگاه] (پ) «جەۋلانگەھ» كە قارالسۇن.
جەۋلانگەھ [جولانكه] (پ) جەۋلان قىلىدىغان يەر، مەيدان:

چۈن ئادەمىدە يوق ۋەفا، كۆر ئول پەرى ئىشقى ئارا،
جەۋلانگەھىم دەشتى فەنا ۋەيرانەئى غەم مەسكەنىم.

— ئەۋابى.
جەۋلەھە [جولهه] (پ) توقۇمىچى، بۆزچى، باپكار.
جەۋھەر [جوهر] (ئە) 1) گۆھەر، قىممەت باھالىق تاش؛ ئېسىل ماددا:

بۇ تاغۇتلارنى ياساپ زەر بىلە،
مۇزەييەن قىلىپسەنكى جەۋھەر بىلە.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.
2) ئاساس، ماھىيەت. 3) نادىر، كەم ئۇچرايدىغان. 4) نازۇك ھېس ـ تۇيغۇلار. 5) ھايات. 6) تازا، ساپ.
جەۋھەرشۇناس — گۆھەرشۇناس.
جەۋھەر مىسال — گۆھەرگە ئوخشاش.
جەۋھەرى تەقۋا — تەقۋادارلىق ئاساسى.
جەۋھەردار [جوهردار] (ئە + پ) 1) يالتىراق، پارلاق؛ يالتىراپ، جۈشىرلاپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك. 2) قىلىچ.
جەۋھەرى [جوهرى] (ئە) قىممەت باھا تاشلارنى ئايرىغۇچى، پەرقلەندۈرگۈچى؛ جەۋھەرشۇناس:

قىيمەتى ھۈسنۈڭنى مەندەك ئۆزگەلەر قەھم ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر بەھاسىن گەر ئەمەسدۇر جەۋھەرى.

— ئەرشى.
جەئبە [جعبه] (ئە) ئوقدان، ساداق.
سىپىھر جەئبەسى — ئاسمان ئوقدانى.
جەئفەرى [جعفرى] (ئە) زەھەرلىك قارا يىلان:

يەتتە ئەگزا جەئفەرى تەيراندەك قىلغىل نىسار،
لالەھايى داغدار ئۇندى سەراسەر قانىدىن.

— زەلىلى.
جەيان [جيان] غەزەپلىك؛ دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:

قەھرىدىن ئەر شىرى جەيان كۆردى بېيم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۇتى ئىچكەن ئېتىم.

— ئەۋابى.
جەيب [جيب] (پ) 1) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى. 2) چۆنتەك، يانچۇق؛ قويۇن:

ساچىپ ئەبرى دەۋلەت باشىم ئۈزرە دۇر،
تولۇپ جەيب ـ دامەن گۆھەر بىرلە پۇر.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.
3) يان؛ يېقىنلىق:

ۋەگەر بەرسە ئۆز جەيبى ئىچرە مەھەل،
ئۆزى قەتلىغەدۇر تەنابى ئەجەل.

— ئەۋابى.
4) كۆڭۈل، دىل، دىلدىكى مۇددىئا.
جەۋھەرى جەيب — كۆڭۈلنىڭ نازۇكلۇقى.
جەيران [جيران] كېيىك، ئاھۇ، جەرەن:

سۇرمە بىلەنمۇ گۇل ئاي كۆزنى قارا ئەيلەمىش،
يوقسە خوتەن جەيرانى مۇشك ئىچىدە ئاغنەمىش.
— نەۋائى.

جەيش [جيش] (پ) ئەسكەر، لەشكەر، قوشۇن.
جەيش تۇزمەك — قوشۇن تۇزمەك:
ئۇچ ئاي بۇ قەسر ئەرا ھەم تۇزدىلەر جەيش،
سۇرۇدۇ ناده بىرلە قىلدىلەر ئەيش.
— نەۋائى.

جەيھۇن [جيحون] ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى:
نە دەيىن بەختى بەدىمدىن، ئەي مۇسۇلمانلار كۆرۈڭ،
سۇ تىلەپ جەيھۇنغا بارسام بولادۇر جەيھۇن سەراب.
— قەلەندەر.

جەيھۇن ئەتمەك — جەيھۇن كەبى ئاققۇزماق، كۆپ ئاققۇزماق (ياشنى).
جەيھۇن قىلماق — «جەيھۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

جو [جو] (پ) 1) ئېرىق:
كۆزىدىن دۇررى مەرجان ئاققۇزۇپ سۇ،
قاندىن ئاقتى ھەرياندىن بولۇپ جو.
— خىرقەتى.

2) سۇز بىرىكمىسىدە «ئىستىگۆچى، قىدىرغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
جوبەجو — «جوي» غا قارالسۇن.
دەۋاجو — دەۋا ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى.
رىزاجو — رىزالىق (رازىلىق) ئىزدىگۈچى.

جوب [جوب] (پ) 1) تەڭ، ماس، مۇناسىپ، لايىق:
ئىش ئەزىمۇ يول يىراقۇ خەۋف كۆپ،
نىچۈك ئولغاي ئەزمىمىز بۇ يولدا جوب.
— نەۋائى.

2) ئورۇن، ماكان.

جوش [جوش] (پ) 1) قاينىش:
مۇنى كۆرگەچ غەرىپ بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
مۇھەببەت خەمرى كۆڭلىدىن قىلىپ جوش.
— خىرقەتى.

2) غۇلغۇلا، غوۋغا، توپىلاڭ:
ھۇسن دىلجوي، كۆزى يەغماگەرى ئىقلىمى ھوش،
لەئل جان بەخشى، قاشى تىغى، نىگاھى فىتنە جوش.
— سەبۇرى.

3) زوق، زوق ـ شوق:
بۇ شىرىن سۆزىدىن دىلىم ئوردى جوش،
بولۇپ مەست ئانداغ يىراق بولدى ھوش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) غەيرەت، غەيرەت قىلماق:
سىپاھ بەھرىغە تۇشتى ئول نەۋئ جوش،
كى ئۆتتى قەلەك لۇججەسىدىن خورۇش.
— نەۋائى.

5) ھارارەت. 6) قىزىقىش (پەيدا بولماق). 7) ھۇجۇم قىلماق:
مەگەر بەسكى جوش ئوردى خەلقى كەسىر،
يەر ئەجزاسى بولدى تەخەلخۇل پەزىر.
— نەۋائى.

جوش سالماق — غۇلغۇلا سالماق، غوۋغا (توپىلاڭ) قىلماق.
جوشۇ خورۇش — غوۋغا، توپىلاڭ.

جوشان [جوشان] (پ) قاينىغان ھالدىكى؛ قاينىاپ تۇرغان؛ ئولقۇنلىنىپ تۇرغان.
بەھرى جوشان — قاينىاپ، دولقۇنلىنىپ تۇرغان دېڭىز.
مەراقى جوشان — قاينىاپ تۇرغان شورپا.

جوك — [جونک] كېمە:
ئىكى يۈز جوك ھەدسىز ھەربىرى كەك،
قەلەك جوڭنى ھەر بىر تۇتمايىن تەك.
— نەۋائى.

جولدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قارالسۇن.

جوي [جوى] (پ) 1) ئېرىق، ئۆستەك:
مەگەر شىرىنغە بولدى ئارزۇيى،
چىقارماق خارە ئىچرە تۇرفە جويى.
— نەۋائى.

2) ئېقىن سۇ:
ئۇزۇلدى تەندىن باشى گويدەك،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئىزدىگۈچى، ئىز ـ دېرىكىنى قىلغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
قىلدى ماڭا ئول جىلۋەئى ناگەھ باقا قالدىم،
دۇنيا بىلە ئۇقبانى جويغە ساتا قالدىم.
— ئەرشى.

تۇرفە جوي — ئاجايىپ ئىرق.
دەۋا جوي — دەۋا ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى.
دىلجوي — كۆڭۈل ئىزدىمەك؛ كۆڭۈلچەكلىك:
گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ژەھلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجويلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

رىزاجوي — رازىلىق ئىزدىگۈچى.

جويا [جويا] (پ) ئىزدىگۈچى، سۇرۇشتە قىلغۇچى، ئىز ـ دېرىكىنى قىلغۇچى، قىدىرغۇچى.

جويان [جويان] (پ) «جويا» غا قارالسۇن.

جويانى شەھ — پادىشاھ ئىزدىگۈچى:
خىلىمۇتى ئەخزەر بىلە جويانى شەھ،
يول ئازىقانلارغا بولغىل خىزرى رەھ.
— ئەۋالى.

جويانى مەتالىب بولماق — ئىزدەلگەن نەرسىلەرنى قىدىرماق.

جويە [جويە] (پ) ئېرىق، ئېرىقچە:
تاكى بىر جويە ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.
— ئەۋالى.

جويەندە [جوينده] (پ) ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى:
ئانى شاھەنشەھ بىلمەك كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۈزە،
بىرگەدا تەرنىزە گۈلفەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.

جويبار [جويبار] (پ) 1) ئېرىق، دەريا، سايى:
نىگاھى تىيغ چەكمىش، ئەي خىزىر، ھەيۋان سۇيى تۇت تەرك،
نېدىنكىم ئول شەھادەت جويبارىدىن ئىچەرمەن سۇ.
— سەيۇرى.
2) ھەقىقەت ئىقسمى. 3) بەھرىمەنلىك.

جويبارى ئەدل — ئادىللىق، ئىنساپلىق.

لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك.

جۇئەل [جعل] (ئە) قارا قوڭغۇز، تېزەك قوڭغۇزى:
جۇئەلدۇر تېزەك توشۇماقدىن زەبۇن،
كى بولمىش قەرارىب يۇزى سەرنىگۇن.
— ئەۋالى.

جۇببە [جبه] (ئە) 1) ھەشەمەتلىك، كەڭ، ئۇزۇن ۋە يەڭگىل تون. 2) جەڭدە كىيىدىغان كىيىم، جەڭ كىيىمى.

جۇببەۋۇ دەستار — ھەشەمەتلىك تون ۋە سەللە:
قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئېلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستارىدىن.
— زەللىلى.

جۇببەئى سىنجاپ — سىنجاپ (قىزىل تۈلكە) تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا:
جۇببەئى سىنجابىك ئىچرە ۋەسلە ـ ۋەسلە قاقمى،
توغرى ھىجران شامىدا بىر ـ بىر سەئادەت ئەنجۇمى.
— ئەۋالى.

جۇد [جود] (پ) 1) ئىنئام، ئېھسان. 2) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.
بافەررۇ جۇد — شان ـ شەۋكەت ۋە ساخاۋەت بىلەن.

جۇد ئەھلى — سېخىيلار.

جۇدا [جدا] (پ) ئايرىلىش، پىراق:
جۇدا بولدۇم فەلەكنىڭ گەردىشىدىن،
كېتىپ ئېردىم گۈلى قەھقە قاشىدىن.
— خىرقەتى.

جۇدا ئەيلەمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق.

جۇرئە [جرعه] (ئە) بىر يۇتۇم، بىر ئوتلام؛ ئىچىملىك:
غەم غۇبارى مەي خۇمارىدىن كۆڭۈل كۆزگۈسىدە،
ساقىيا، بىر جۇرئە تۇت ئاندىغكى يوقتۇر غەمزەدە.
— ئەرشى.

جۇرئە چەكمەك — بىر ئوتلام مەي ئىچمەك.

جۇرئەت [جرات] (ئە) جۇرئەت (بىرەر ئىشقا پېتىنىش)، جاسارەت، غەيرەت:
تەلەب بىرلە بولدۇم قىلىپ جۇرئەتى،
ھىساردىن چىقارغە كېتىپ سۇرئەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇرئەت بولماق — پېتىنمىاق، جۇرئەت قىلماق؛ جاسارەت كۆرسەتمەك.

جۇرئەچەش [جرعەچش] (ئە +پ) مەيخور، مەي تېتىغۇچى:
بولۇپ چۇن ئانىڭ جامىدىن جۇرئەچەش،
بولۇپ چەرخ سۇفىيلەرى جۇرئەكەش.
— ئەۋالى.

جۇرئەخار [جرعەخوار] (ئە + پ) مەيخور:
بولۇپ ھەم جۇرئەخار جامى ئانىڭ.
— ئەۋالى.

جۇرئەخور [جرعەخور] (ئە + پ) «جۇرئەخار» غا قارالسۇن.

جۇرئەدان [جرعەدان] (ئە + پ) 1) قەدەھ، رومكا. 2) ئىچىلىدىغان قەدەھنىڭ قېپى. 3) ياندا ئېلىپ يۈرۈلىدىغان سۇ ئىدىشى، سۇ قاپىقى.

جۇرئەرىز [جرعەريز] (ئە + پ) «جۇرئەدان» غا قارالسۇن.

جۇرئەكەش [جرعەكش] (ئە + پ) 1) ساقىي، مىراب، مەي قۇيغۇچى. 2) مەي ئىچكۈچى، مەي تېتىغۇچى:
بۇ كۈن فەرھاد ئول ئازادە ۋەشدۇر —
كى، يوقلۇق بادەسىدىن جۇرئەكەشدۇر.
— ئەۋالى.
3) مەدەت يەتكۈزگۈچى:
بولۇپ مەيغە چۇ ھوشى گەرەۋ،
ئاڭا جۇرئەكەش، يوق مەگەركىم، بىرەۋ.
— ئەۋالى.

جۇرئەنۇش [جرءەنوش] (ئە + پ) «جۇرئەكەش» كە قارالسۇن.

جۇررە [جرە] (ئە) ھەرقانداق قۇشنىڭ ئەركىكى.

جۇررەباز [جرەباز] (ئە) ئەركەك لاچىن، لاچىننىڭ ئەركىكى.

جۇرم [جرم] (ئە) گۇناھ، ئەيب، جىنايەت:

ئەرشى ھەم نەۋمىد ئەمەس، چۈنكىم ئېرۇر لۇتفۇڭ ئەمىم،
بارچە جۇرم ئەھلىدىن ئانىڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمەس.

— ئەرشى.

جۇرم ئەھلى — گۇناھكارلار؛ جىنايەتچىلەر.

جۇرم ئەيلەمەك — گۇناھ قىلماق.

جۇرمۇ ئىسيان — جىنايەت ۋە ئىسيان، ھېسابسىز گۇناھكارلىق.

جۇرمانە [جرمانە] (ئە + پ) قىلىنغان گۇناھ (جىنايەت) ئۈچۈن ئېلىنىدىغان نەرسە، ھەق، جەرىمانە، گۇناھنى، ئەيبنى ياپقۇچى.

جۇرمشوي [جرمشوى] (ئە + پ) گۇناھنى ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرگۈچى، گۇناھنى ياپىدىغان:

گۇناھكار بولغاچ ئاڭا ئۈزر جوي،
كەرەم بەھرىدىن بولغاي ئول جۇرم شۇي.

— نەۋايى.

جۇروھ [جروح] (ئە) [بىرلىكى: جەرھ] يارىلار، جاراھەتلەر:

بەسى ھىيلە بىرلە كىرىپ باغ ئارا،
بولۇپ باشى غەم ئىلە جۇروھدىن يارا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇز [جز] (ئە) 1) باشقا، ئۆزگە، بۆلەك:

ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.

— ئەرشى.

2) پارچە، بىرەر نەرسىنىڭ قىسمى، بىر دانىسى. 3) ئەزا، بەدەن ئەزالىرى. 4) ئازغىنە، كىچىككىنە.

جۇزجۇڭ — بۆلەك ـ بۆلەك، پارچە ـ پارچە.

جۇزۇكۇل — پارچە ۋە پۈتۈن، كانتىنا ۋە كىچىك؛ بار ـ يوق؛ ھەممە نەرسە.

جۇزى لايەنفەك — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان، ئاجرالماس قىسىم.

يوق تۇرۇر جۇز تىيرەلىك — قارائغۇلۇقتىن باشقا (نەرسە) يوقتۇر.

جۇزۇ [جزو] (ئە) «جۇز» غا قارالسۇن:

مەن قەترەۋۇ سەن دەريا، زاتىڭدا فەنا بولسام،
نە ئەيب مېنىڭ جۇزۇمنى كۆرگەندە دېسە ئەل گول.

— گۈمنام.

جۇزۇ ئولماق — پۈتۈنلىنىڭ بىر قىسمى بولماق؛ بىرىكىپ كەتمەك.

جۇزۇ كۇل — «جۇزۇكۇل» غا قارالسۇن.

جۇزۇى سەغىر — كىچىك بۆلەك.

جۇزۇى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەس، ئاجرالماس قىسىم.

جۇزۇى لايەنفەك — ئاجرالمايدىغان بۆلەك.

جۇزۇ ـ جۇزۇ [جزو ـ جزو] (ئە) بۆلەك ـ بۆلەك، پارچە ـ پارچە.

جۇزۇدان [جزودان] (ئە + پ) پوپكا، تېرە سومكا (خالتا):

... ئۇمىد ئەجزاسىن فەقر جۇزۇدانىغە سالىپ...
ھەر كۇن بىر مەنزىل ۋە ھەر ئاي بىر شەھەر قەتئى قىلغان مۇبتەدىيلەر.

— نەۋايى.

جۇزۇ [جزء] (ئە) قىسىم، بۆلەك، پارچە.

جۇزئى [جزئى] (ئە) بىرئاز، ئازغىنە، كىچىككىنە، قىسمەن، ئەرزىمەس.

جۇزئىيات [جزئيات] (ئە) 1) پارچىلار، بۆلەكلەر، ئەھمىيەتسىز، كىچىك، خۇسۇسىي مەسىلىلەر؛ پارچە، ئەرزىمەس نەرسىلەر. 2) شېئىر، ئۇلچەملىك سۆزلەر.

جۇستۇجو [جستجو] (پ) قىدىرىش، ئاختۇرۇش، ئىزدەش، سورىقىنى قىلىش:

مەن قاچان ئۆزلۈكىدىن ئەتتىم جۇستۇجۇ ئەۋۋەلدىن ئوق،
قىسمەتتىم كەلمىش زىبەس مەي بىرلەكەيفۇلمۇتتەفەق.

— ئەرشى.

جۇستۇجوي [جستجوى] (پ) «جۇستۇجۇ» غا قارالسۇن:

بەس ئىدى ئول رىشتەئى كاكىل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۇچۇن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستۇجوي ئۆزگە تەناب.

— موللا بىلال.

جۇسسە [جثه] (ئە) 1) تەن، بەدەن، گەۋدە. 2) جەسەت:

بىرى جۇسسە ئىچرە زەبەردەستراق،
يەنە بىرى ھەقىر ئېردىيۇ پەستراق.

— نەۋايى.

جۇغرات [جغرات] (ئە) قېتىق؛ قايماق.

جۇڭ [جنگ] 1) كېمە؛ 2) تۇرلۇك شېئىرلار ۋە تارىخلار يېزىلىدىغان دەپتەر؛ تاللانغان ئەسەرلەر؛ تەرمىلەر.

جۇل [جل] 1) ئات يۇپۇقى، جۇل، توقۇم:

كى زەبەرقەت جۇلنى ياپىدۇر ئاڭا،
ئون ئىككى لەئلنى ئاسىدۇر ئاڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تېرە.

جۇلدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قارالسۇن.

تۇتۇپ جۇلدۇ ئالۇر يارماقغا قالقان،
دېگىلكىم ئەيلەمىشلەر تاغنى تالقان.
— نەۋائى.

جۇلگە [جلگه] (پ) 1) تاغ ئېتىكى؛ تاغ ئارلىقى. 2) ئوتلاق، ياپلاق؛ كۆكلەمزار.

جۇللاپ [جلاپ] (پ) 1) گۈلاب. 2) گۈل سۇيى بىلەن ھەسەل ياكى شېكەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شەربەت:

لەززەت تاپار گۈل نەۋئ چۈچۈك جانىم ئالۇردىن،
ئەتقالدەك ئولغان كىبى جۇللاپ ئىللە مۇتەززز.
— نەۋائى.

2) شاراب.

جۇلۇس [جلوس] (ئە) ئولتۇرۇش؛ مەجلىس.

جۇلۇس بۇيۇرماق — قامماق:

دېدىكىم قىلدىلەرنارىن مەھبۇس،
چاھ قەھرى ئارا بۇيۇردى جۇلۇس.
— نەۋائى.

جۇمادۇس - سانى [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادىس - سانى» غا قارالسۇن.

جۇمادۇل - ئاخىر [جمادى الاخر] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 6 - ئاي نامى.

جۇمادۇل - ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) «جۇمادۇل - ئەۋۋەل» گە قارالسۇن.

جۇمادىس - سانى [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادۇل - ئاخىر» غا قارالسۇن.

جۇمادىل - ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 5 - ئاينىڭ نامى.

جۇمان [جمان] (ئە) ئونچە، مەرۋايىت، مەرۋايىت شەكىللىك كۆمۈش دانىلىرى.

جۇمئە [جمعه] (ئە) ھەپتىنىڭ 5 - كۈنى، جۇمە.

مەسجىدى جۇمئە — جۇمە نامىزى ئوقۇلىدىغان كاتتا مەسچىت.

جۇمەل [جمل] (ئە) ھەرپلەر بويىچە ھېسابلاش؛ ئەبجەد ھېسابىدا ھەرپ بويىچە ھېسابلاش قائىدىسى:

بۇ تارىخدا غەرابەت بارىكى، تارىخنىڭ ئاي ۋە كۈنىنىڭ زىكرى-
دىن يىلى ھېسابى جۇمەل قائىدەسى بىلەن ھاسىل بولۇر.
— نەۋائى.

جۇملە [جمله] (ئە) 1) توپ، ھەممە، پۈتۈن، بارچە:

بولۇپ ۋەقتى بەھارى گۈل ئاچىلسا،
باغ ئىچرە جۇملە قۇشلەر نالە قىلسا.
— خىرقەتى.

2) جۇملە (گراماماتىكىدا)، گەپ.

جۇملەئى ئالەم — بارچە ئالەم.

جۇملەئى خەيل — پۈتۈن جامائەت.

ئول جۇملەدىن — شۇ جۇملىدىن.

جۇملەتۇل - مۇلك [جملةالملک] (ئە) 1) پۈتۈن مەملىكەت. 2) دۆۋان بېگى، خەزىنىچى.

جۇناغ [جناغ] ئېگەر، «جەناق» قا قارالسۇن.

جۇناق [جناق] «جەناق» قا قارالسۇن.

جۇنبۇش [جنبش] (پ) «جۇنبىش» قا قارالسۇن.

ھەر ساڑى قارا بۇلۇتقا جۇنبۇش،
ئەيلەپ قارا دۆۋدەك غۇرۇنبۇش.
— نەۋائى.

جۇنبۇشنەماي [جنبش نماى] (پ) «جۇنبىشنەماي» غا قارالسۇن.

جۇنبىش [جنبش] (پ) 1) قىمىرلاش، ھەرىكەت، قوزغىلىش:

قۇرۇغلۇق ئىچرە چۈن قالمادى ھىچ ئىش،
رەۋانى كېمەلەرگە بولدى جۇنبىش.
— نەۋائى.

جۇنبىش قىلماق — قوزغالماق؛ قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

جۇنبىشنەماي [جنبش نماى] (پ) 1) ھەرىكەتچان؛ ھەرىكەتچانلىق؛ ھەرىكەتكە كىرىش. 2) قوزغالغۇچى، ھەرىكەت قىلغۇچى.

جۇنۇد [جنود] (ئە) قوشۇن، لەشكەر:

قىلاي شاھى بەندەر ئۆچۈن ھۆكىم زۇد،
يەتۇرگەي قاشىمغە ھەمىن دەم جۇنۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇنۇن [جنون] (ئە) 1) ئەقلىدىن ئازغان، سەۋدايى، ئازغانلىق، سەۋدايىلىق:

كۆڭلۈك بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى بېمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.
— زەلىلى.

2) ئاشقىلىق، بىقارارلىق.

جۇنۇن ئاياغى — ئاشىق:

سەۋداغە تۇتۇنغە ساچى مانەند،
ھر تارى جۇنۇن ئاياغىغە بەند.
— نەۋائى.

جۇنۇن ئەھلى — ئاشقىلار.

جۇنۇن تەئۇنزى — جۇنۇن، سەۋدايىلىقتىن ساقايتىدۇ، دەپ بويۇنغا ئېسىلغان دۇئا تۇمارى.

جۇنۇن دەشتى — 1) دەشت ۋە سەھراكەبى بىپايان. 2) ھېسابسىز جۇنۇن.

جۇنۇن سەھرالىسى — ئىشق سەھراسى، مەجنۇنلۇق چۆلى:

ماڭا مۇشكىل كۆرۈندى، ئەي پەرى، رولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يېغماغلىق.

— زەلىلى.

جۇنۇن قەيدىغە پابەست بولماق — جۇنۇنلۇق ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق، سەۋدايى ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق.

جۇھھال [جھال] (ئە) [بىرلىكى: جاھىل] جاھىللار، نادانلار.

جۇھۇد [جھود] (ئە) «جۇيۇت» قا قارالسۇن:

جۇھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بېرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇۋال [جوال] (پ) قاپ، تاغار.

جۇۋالگەر [جوالكر] (پ) «قاپ تىككۈچى؛ جۇۋالدۇروز:

ۋە شەيخى ئەبۇ ئەسامە ۋە شەيخى ئەبۇل خەيرى ھەبەشىيىۋ مۇھەممەد ساھىر جۇۋالگەر... نى كۆرۈپ ئېردى.

— نەۋائى.

جۇۋان [جوان] (پ) يېگىت، «جەۋان» غا قارالسۇن:

تاماشاغا كېلۇر پىرۇ جۇۋانلار،
قىلۇر گۈل زەۋقى بىرلە تازە جانلار.

— خىرقەتى.

نەۋجۇۋان — ياش يېگىت، يېگىتچاق.

جۇۋانە [جوانە] (پ) كەپتەر بالىسى، باچكا.

جۇۋانبەخت [جوان بخت] (پ) بەختيار، بەختلىك، تەلەيلىك؛ كېلەچىكى پارلاق.

جۇۋانغار [جوانغار] قوشۇننىڭ سول قانىتى:

جۇۋانغارغە ھەم ئالتى يۈز مىلك ئەدەد،
بۇلار باشقە ئاندىنكى بولغاي مەدەد.

— نەۋائى.

جۇۋانمەرد [جوانمرد] (پ) ئەر، يېگىت؛ مەرد، سەخىي، ئوچۇق قوللۇق؛ ئالىيجاناب.

جۇۋۇن [جوون] 1) دەريا، سايى. 2) يۇيۇنۇش، تازىلىنىش.

جۇئ [جوع] (ئە) 1) ئاچلىق. 2) ئىشتىھا.

جۇئ ئەھلى — ئاچلار.

جۇيۇت [جيوت] (ئە) 1) ئەسلى «جەت» بولۇپ، ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق نامى. 2) جوھۇت، يەھۇدىي.

جۇيۇش [جيوش] (ئە) [بىرلىكى: جەيش] 1) قوشۇنلار، ئەسكەرلەر. 2) گۇرۇھ، توپ.

جىبلى [جيلى] سىرتماق، كىشەن، ئىشكال، تاقاق، قول ـ بويۇندىكى تۇمۇر ھالقا.

جىبال [جبال] (ئە) [بىرلىكى: جەبەل] تاغلار.

جىبە [جبه] (ئە) مېتالدىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىمى، تۇمۇر كىيىم، ساۋۇت.

جىبەچى [جبەچى] 1) ساۋۇت، تۇمۇر كىيىم ياسىغۇچى. 2) قورال ـ ياراغ ئامبىرىنىڭ باشلىقى. 3) خان سارىيىدىكى مەنسەپدارلاردىن بىرسى.

جىبرىل [جبريل] (ئە) «جەبرەئىل» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، «جەبرەئىل» گە قارالسۇن:

شەھپەرى جىبرىل يا نەۋرەس نىھالى باغى ئىشق،
جىلۋەگەر يارۇھ شەكلى يا قەدى رەفتامۇدۇر.

— ئەرشى.

جىبىللەت [جبلت] (ئە) 1) خۇي. 2) يارىتىلىش، تۇغما، تەبىئىي. 3) ئۇلۇغلۇق.

جىبىللىي [جبلى] (ئە) 1) تۇغما، تەبىئىي. 2) ۋۇجۇد.

جىبىللىي خىسال — تۇغما (تەبىئىي) خىسلەتلەر.

فەنايى جىبىللىي — تۇغما پانىيلىق (ئۆزلۈكىنى يوقىتىپ، ئىلاھىيەتكە سىڭىنىش):

چۈن ئۇلارغا فەقرىي زاتى ۋە فەنايى جىبىللىي مەۋجۇد ئىدى.

— نەۋائى.

جىجىغ [جيجيغ] دۇمبە ياغ (ماي).

جىدال [جدال] (ئە) جەڭ، ئۇرۇش؛ نىزا، جاڭجال؛ توپىلاڭ:

تۇزەلدى يەنە ئىككى ياندىن يەسال،
يەنە ئاشكار ئولدى رەسمى جىدال.

— نەۋائى.

جىدد [جد] (ئە) 1) تىرىشىش، تىرىكىشىش؛ غەيرەت؛ 2) ھەرىكەت.

جىدد ئەيلەمەك — تىرىشماق، تىرىكىشمەك:

جىدد كۆرگۈزمەك — «جىدد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جىدۇ جەھد — تىرىشىش، بىرەر ئىشقا ئەستايىدىل كىرىشىش:

كى ئولتۇردى مۇنداق ئىكى بىخىرەد،

خاجە كىردى سۆزگە قىلىپ جىددۇ جەھد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىددۇ جەھد ئەتمەك — «جىددۇ جەھد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جىددۇ جەد ئەيلەمەك — ھەربىر قىلماق، كىرىشمەك.

جىرغاماق [جرغاماق] زوقلانماق.

جىرم [جرم] (ئە) 1) جىسىم:
غەيرەت ئول سىيمىن زەقەن دەۋرىدە ئاندىغىكىم ئېرۇر،
ھالە ئۆز جىرمىدىن ئول دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.
— ئەرشى.
2) ماھىيەت. 3) ئېغىرلىق، ۋەزىن. 4) گەۋدە، بىر نەرسىنىڭ بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى.

جىرمى غەبرا — يەر يۈزى، يەر شارى؛ يەر كۆرۈنۈشى.

جىرمى ماۋي — «يەتتە جىرمى ماۋي» غا قارالسۇن.

جىرمى ھىلال — ئاي شەكلى، كۆرۈنۈشى.

قۇياش جىرمى — قۇياش شەكلى، كۆرۈنۈشى.

يەتتە جىرمى ماۋي — يەتتە قات ئاسمان.

جىربب [جريب] (پ) «جەربب» كە قارالسۇن.

جىربلداماق [جربلداماق] 1) ژارقىرىماق. 2) غۇدۇڭشىماق، گەپ كۆتۈرەلمەي ئاچچىقلىنىپ سۆزلىمەك.

جىزىيە [جزيە] (ئە) سېلىقنىڭ بىر تۈرى (مۇسۇلمان ئەللىرىدە ياشىغۇچى باشقا دىندىكى كىشىلەردىن ئادەم بېشىغا ئېلىنىدىغان سېلىق).

جىسىم [جسم] (ئە) 1) گەۋدە، ئورگانىزم، جىسىم:
گەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھېكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.
2) ماددا. 3) شەكىل، پورما. 4) ئەسل، ماھىيەت. 5) ئاسمان يۈزى:
كۆك تەبئىغە چۇن ھەرارەت ئاشىب،
جىسمىغە شەفەقدىن ئوت تۇتاشىب.
— نەۋايى.
6) چېھرە. 7) تاقەت، سەۋر:
بىرىگە ھەجر جىسمىدىن تۇشەدۇر،
ئاڭا نەقد بەلكىم جىگەر گۇشەدۇر.
— نەۋايى.

جىسم پەست ئولماق — خار بولماق.

جىسم مۇلكى — پۇتۇن بەدەن، گەۋدە.

جىسمۇ جان — گەۋدە ۋە روھ.

جىسم ئۆيى — گەۋدە تۈزۈلۈشى.

جىسم ۋەيران — كۆڭلى بۇزۇلغان.

جىسمى غەم ئەفسۇرد — غەم بىلەن ئىشتىن چىققان (كاردىن چىققان) گەۋدە.

جىسمى گۈلگۈن — گۈل بەدەن.

جىسمى مەمات — مۇردا:
ئاياقچى كەتۈرگىل شەرابى ھەياتنى،
نېتائكىم تىرىلسە بۇ جىسمى مەماتنى.
— ن. زىيائى.

جىسمى ناتەۋان — كۈچسىز گەۋدە؛ ئاشىق گەۋدىسى.

جىسمى ئۇريان — يالىڭاچ بەدەن.

جىسمانىيەت [جسمانيت] (ئە) جىسمىغا تېگىشلىك، جىسمىيلىق.

جىغ [جغ] پىغان، داد ـ پەريات قىلىش.

فەريادۇ جىغ — پەريات ۋە پىغان:
كىمگە كىم، دولاب پەرخىدەك سالۇر سەرگەشتەلىك،
بوغزىدىن ئىپ بىرلىد بوغار قىلغان سايى فەريادۇ جىغ.
— نەۋايى.

جىغان [جيغان] كەمبەغەل، ھېچنەرسىسى يوق، قولى قىسقا.

جىفە [جيفە] (ئە) «جىيفە» گە قارالسۇن.

جىك [جيك] يېقىمسىز، سىڭىمەيدىغان.

جىگەر [جكر] (پ) 1) بېغىر، جىگەر:
گەجەب جەللاد ئىكەنسەن تاپمادىڭ مەندەك گەسىرى ئىشق،
كەباب ئەتتىڭ يۈرەك بىرلە جىگەر قانىم شەراب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.
2) يۈرەك.

جىگەرى كەباب بولماق — كۆيمەك:
كۆڭلى ئىشى ئىزتىراب بولدى،
گويا جىگەرى كەباب بولدى.
— نەۋايى.

جىگەر پارە [جكر چارە] (پ) پەرزەنت، ئوغۇل ـ قىز.

جىگەر تاب [جكر تاب] (پ) 1) جىگەرنى ئۆرتىگۈچى. 2) ئەلەملىك، دەردلىك:
بار ئاندا غىزا غەمى جىگەر تاب،
سۇۋ ئورنىدا قەترە ـ قەترە خۇناب.
— نەۋايى.

جىگەرخار [جكرخوار] (پ) 1) قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى. 2) قاتتىق ئازابلانغان، قايغۇلۇق، غەمكىن.

جىگەرخوۇن [جكرخون] (پ) 1) باغرى قان؛ ئادەتتىن تاشقىرى غەم ـ قايغۇ چەككەن، ئازابتا قالغان، قىينالغان:

سەبا خارىنى ئەيلەپ نىش دىلدوز،
جىگەرخۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىهانى.
— ئەرشى.
2) ئاشىق.

جىگەرىش [جىگرىش] (پ) كۆڭلى يارا، دەرد ـ ئەلەملىك؛ باغرى پارە.

جىگەرسوز [جىگرسوز] (پ) 1) غەمخور، غەمخورلۇق قىلغۇچى. 2) قانتتىق ئازاب بەرگۈچى، قىينىغۇچى. 3) باغرىنى كۆيدۈرگۈچى. 4) ئېچىنارلىق.

جىگەرگاھ [جىگركاھ] (پ) جىگەر جايلاشقان ئورۇن؛ ئوك قولتۇق:
بۇ سەۋدا كۆرۈپ تاجىرى ناتەۋان،
جىگەر گاھىدىن ئەتتى نەقدىن رەۋان.
— نەۋايى.

جىگەرگۇن [جىگركون] (پ) 1) جىگەررەڭ؛ قىزىل. 2) قانلىق كۆز ياش.

جىگەرگۇنە [جىگركونە] (پ) «جىگەرگۇن» غا قارالسۇن.

جىلا [جلا] (ئە) روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق:
سەرىغ كۆلاھ ئىلە ئول شوخ گۈل قەباغە باقىلىك،
كۆلاھى ئۈزرە ساچىلغان داغى جىلاغە باقىلىك.
— ئەرشى.

جىلا بەرمەك — روشەن قىلماق، روشەنلەشتۈرمەك، پارلاقلاشتۈرماق، پارقىراتماق.

جىلاتاپماق — روشەن بولماق، پارلىماق، پارقىرىماق.

جىلاۋ [جيلاو] (ئە) يۇگەن، تىزگىن، «جىلەۋ» گە قارالسۇن:
ئەل ئىنان ئىختىيارى چىقتى يەكسەر ئىلگىدىن،
پويەدە ھەر ساري ئول چابۇككى، قايتۇردى جىلاۋ.
— نەۋايى.

جىلاۋدار [جيلاودار] (ئە + پ) خان، پادىشاھ، بەگ ئاتلىق يۈرگەندە ئات تىزگىنىنى تۇتۇپ يېتىلەپ ماڭغۇچى، ئات يېنىدا يۈرگۈچى؛ ياندا ماڭغۇچى:
پىياز ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار.
پەتىنگان ئالدىدا لۇبيا جىلاۋدار.
— زەلىلى.

جىلەۋ [جيلو] (ئە) 1) ئالدى، ئالدى تەرەپ. 2) يۇگەن، تىزگىن.

جىلىد [جلد] (ئە) 1) مۇقاۋا، كىتاب مۇقاۋىسى. 2) توم (كىتابقا قارىتا، مەسىلەن: بىرىنچى توم، ئىككىنچى توم ...). 3) تېرە:
قان قويماي سالسا رەكلەرىغە،
جىلدى ياپىشىپ سۆڭەكلەرىغە.
— نەۋايى.

جىلۇە [جلوه] (پ) 1) يالتىراقلىق، پارلاقلىق:
ئاغنامىش گۈلزار ئارا مەئشۇقۇ ئاشىق بىر بولۇپ،
ئىككى رەڭلىك جىلۇە قىلغان بىر گۈلى رەڭنا ئەمەس.
— ئەرشى.
2) ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسىتىش، نازلىق كۆرسىتىش. 3) گۈزەل؛ ناز، كەرەشمە. 4) رەپتار، يۈرۈش، ھەرىكەت.

جىلۇە ئەيلەمەك — ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك، نازلىق كۆرۈنمەك؛ يالتىراپ كۆرۈنمەك.

جىلۇە بەرمەك — گۈزەل، جىلۋىلىك كۆرسەتمەك.

جىلۇە قىلماق — 1) نامايىش قىلماق، ئۆزىنى كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك. 2) ئۆزىنى گۈزەل، پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك.

جىلۇەئى زات ئاينەسى — ئۆزىنى كۆرسىتىش ئەينەكى.

جىلۇەئى زۇھۇر قىلماق — ئۆزىنى نامايان قىلماق؛ ئاشكارا بولماق.

جىلۇەئى ھۇسن ئەيلەمەك — ھۆسىنىنى كۆز ـ كۆز قىلماق، جامالىنى كۆرسەتمەك.

جىلۇەدەھ [جلوه‌ده] (پ + ئە) جىلۋىلەنگۈچى يالتىرىغۇچى.

جىلۇەساز [جلوه‌ساز] (پ) جىلۇە قىلغۇچى، يالتىراپ (پارلاپ) كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:
مەلىكە ئۈيى ئىچرە بەئىد ئىشۇە نازى،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۇە سازى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىلۇە ساز ئەتمەك — جىلۋىلەندۈرمەك، بېزىمەك.

جىلۇە ساز بولماق — خۇش كۆرۈنمەك، جىلۇە بىلەن پەيدا بولماق.

جىلۇەگاھ [جاوه‌گاه] (پ) 1) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش جايى؛ نامايان بولۇش، يالتىراپ كۆرۈنۈش ئورنى:
تۇرفە سۇنئى ئىلاھىدۇر كۆك چايى،
تەبئىنىك جىلۇەگاھىدۇر كۆك چايى.
— ئەرشى.
2) جاي، ئورۇن، تۇرار جاي.

جىلۇە گاھى گۈلشەنى قۇدس — پاكلىقنىك كۆرۈنۈش جايى.

جىلۇەگەر [جلوه‌گر] (پ) جىلۇە قىلغۇچى، جىلۇە بىلەن كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:
ئولسە گەر زۇلفۇك خەيالى بۇ كۆڭۈلدە جىلۇەگەر،

شانە يەڭلىغ چاك ـ چاك ئولمىش كۆڭۈل مەئۇاسىدىن.
— ئەرشى.

جىلۋەگەر بولماق — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق.

جىلۋە گۈستەر [جلوەكستر] (پ) جىلۋە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى.

جىلۋەنەما [جلوەنما] (پ) «جىلۋە نەماي» غا قارالسۇن.

جىلۋەنەماي [جلوەنماى] (پ) 1) جىلۋە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى. 2) ياشناپ تۇرغان، كۆرۈنگەن.

جىلى [جيلى] «جىبلى» غا قارالسۇن.

جىلىكار [جلى كار] (پ) 1) ئەمەلدارلىق. 2) تىزگىن.

جىم [جيم] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ج» ھەرپىنىڭ نامى:
بۇلەكلەر زۇلم ھەددىن ئول ئىكەۋغە يەتكۈرە ئالماس،
جەفانىڭ «جىم» ى گەر كۆزۈ، ستەمنىڭ «سىن» ى قاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

جىماد [جماد] (ئە) «جەماد» قا قارالسۇن.

جىمار [جمار] (ئە) مەيدە تاش (پارچە تاش).

جىن [جن] (ئە) جىن؛ پەرى، مالائىكە.
جىن ئەلالاسى — شاۋقۇن ـ سۈرەن:
قەسىر ئۆزە تۇشتى جىن ئەلالاسى،
مېنى دىۋانە قىلدى سەۋداسى.
— نەۋايى.
جىنۇ بەشەر — جىن ۋە ئادەم.
جىنۇ مەلائىك — دېۋە ۋە پەرىشتە.

جىنان [جنان] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەت، جەننەتلەر:
مەن نەدەپ ۋەسفىنى ئېيتاي ھۇر جىنان يەڭلىغ ئېرۇر،
ھۇسنى ئىقلىمىدا گويا بارچە قىزلار سەرۋەرى.
— موللا بىلال.
جىنان رەزۋەسى — جەننەت بېغى.
جىنان گۈلشەنى — «جىنان رەۋزەسى» گە قارالسۇن.

جىنانۇەش [جنان وش] (ئە + پ) جەننەتكە ئوخشاش؛ باغقا ئوخشاش.

جىنس [جنس] (ئە) 1) تۇر، خىل:
خۇدا ھەر جىنس مەخلۇق ئەتتى پەيدا،
بىرىنى بىرگە ئانداق قىلدى شەيدا.
— خىرقەتى.
2) ئۇرۇق ـ ئايماق؛ جىنس. 3) رەخت، مال، كىيىملىك:
تۇھفەرلەكى يۇبەردى قەيسەرى رۇم،
بولسە جىنسى فەرەڭ دېبالسى.
— نەۋايى.
بەشەر جىنسى — ئادەم جىنسى، ئىنسانىيەت.
جىنسى بەشەر — «بەشەر جىنسى» گە قارالسۇن:
ۋەفا مەۋجۇت ئەمەس جىنسى بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سىرىشتىدۇر تەغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۇر نىسيان.
— ئا. نىزارى.
جىنسى بەنى — «جىنسى ئىنسان» غا قارالسۇن.
جىنسى تەير — قۇشلار تۈرى.
جىنسى خىتا — پالاس تۈرى.
جىنسى زىبا — يىپەكتىن توقۇلغان رەخت؛ پالاس.
جىنسى مەخلۇقات — ھايۋانلار جىنسى.
جىنسى مور — ھاشارات تۈرى، چۈمۈلىلەر.
جىنسى ئىنسان — ئىنسانلار، ئادەملەر.

جىنسىيەت [جنسيت] (ئە) جىنسىيىەت» كە قارالسۇن.

جىنسىيىەت [جنسييت] (ئە) ھەمجىنسلىق، جىنسداشلىق.

جىنن [جن] (ئە) «جىن» غا قارالسۇن.
جىننۇ ئىنس — جىن ۋە ئىنسان.

جىنناھ [جناح] (ئە) «جەناھ» قا قارالسۇن.

جىھات [جهات] (ئە) [بىرلىكى: جىھەت] 1) جەھەتلەر؛ تەرەپلەر. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، ئەشۋاب، ئەشيا:
ھەم نەقدىڭ ئۆچۈن ئەۋزەردۇر ئاتىم،
ھەم ئۆزگە جىھاتىڭغە جىھاتىم.
— نەۋايى.
3) دۆلەت؛ مال ـ مۈلۈك:
تۇنۇ كۇن تارتقانچە مالۇ جىھات،
تارتتى مېھماننى ئالىغە بات.
— نەۋايى.
4) بارلىق:
قالماسە ئالەم مەتاۋىئدىن جىھات،
ئۆزگە نەۋئ ئولغاي ساڭا ئول دەم سىفات.
— نەۋايى.

جىھاد [جهاد] (ئە) دىن يولىدا ئۇرۇشۇش، دىن ئۈچۈن كۇرەش قىلىش.
جىھاد ئەيلەمەك — ئۇرۇشماق، جەڭ قىلماق.
جىھاد قىلماق — «جىھاد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
رۇم مالىنى ئەيلەبان بەرباد،
ئەيلەر ئەھلى فەرەڭ بىرلە جىھاد.
— نەۋايى.
جىھاد كەمەرىن ئىجتىھاد بىلىگە باغلاماق — غەيرەت بىلەن جەڭ قىلماق، ئۇرۇشقا ئاتلانماق.

جىھاز [جهاز] (ئە) مال، ئەشيا، نەرسە. بۇيۇم؛ ئەشۋاب ـ ئۇسكۇنىلەر:

كىم يار ئاڭا ھۇش ئىلە خىرەددۇر،
مالىيۇ جىھازى بىئەددەدۇر.
— نەۋايى.

جىھەت [جهت] (ئە) [كۆپلۈكى: جىھات] سەۋەب، ۋەج؛ «جىھات» قا قارالسۇن:
فەلەك سەككاكىغە بۇ كۈن قۇلۇڭ سەن دەر، جىھەت زاھىر،
تۈن ئاقشام ئىتلەرنىڭ بىرلە ئوتۇرمىش بىر زەمان، ئەي جان.
— سەككاكى.

جىھەت كۆرمەسلىك — سەۋەب، ۋەج تاپماسلىق.

جىۋار [جوار] (ئە) 1) يان؛ قاتار؛ ئەتراپ، يېقىن يەر؛ 2) قوشنا.

جىيىفە [جيفه] (ئە) ھارام، ھارام ئۆلگەن ھايۋان:
چۈ سىفلەگەنج تاپار، مۇجىبى ھەلاكى ئىبرۇر،
كى جىيىفەدۇر مۇشۇك ئىلكىگە چۈن تۇشەر مەسلۇخ.
— نەۋايى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق.

چ

چاپۇك [چاپک] (پ) 1) چاققان، تېز، ئىلدام:
كېزىر ئېردى باقسپ هەر پىشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چاپۇك تىشەۋەرنى.
— نەۋايى.
ئۇشبۇ سۆزلەرنى جىنەستە ئاڭلابان دەرھال كېلىپ،
چۈشتى چاپۇك ئۇجمەنىك سىر راھىنى ئالدى كېلىپ.
— ئابدۇقادىر داموللام.
2) شوخ:
خىزمەت چاغىدۇر چاپۇك ئول، ئەي قاسىدى دانا، بول بادىيە پەيما.
تاكاشغەر ئولغۇنچە ساڭا مەنزىلۇ مەئۋا، كەز ئۆلكەۋۇ سەھرا.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.

چاپۇك ئەندىشە — تېز پىكىر، ئۆتكۈر زېھىن.
چاپۇك پا — ئايىغى چاققان، تېز؛ تېز يۈرەر.
چاپۇك خىرام — «چاپۇك پا» غا قارالسۇن.
چاپۇك خىز — تېز چاپار، چاققان.
چاپۇك خەيال — پەملىك، پاراسەتلىك.
چاپۇك دەست — چاققان، ئەپچىل.
چاپۇك رەقەم — تېز يازار.
چاپۇك رەقەم چەكمەك — تېز يازماق:
چۇ سەفھەگە چەكتىيۇ چاپۇك رەقەم،
نۇقۇلات سەتىردە چاپتى قەلەم.
— ئا. نىزارى.
چاپۇك رىكاب — «چاپۇك سەۋار» غا قارالسۇن.
چاپۇك سەۋار — ئات مىنىشكە ماھىر، چەۋەندار:
ئول بۇتى چاپۇك سەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكرەتۇر،
تىتىرەگۈچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.
— ئەرشى.
چاپۇك سۆخەن — سۆزمەن.
چاپۇك قەدەم — «چاپۇك پا» غا قارالسۇن.
چاپۇك مەۋزۇن — خۇش پېچىم.
چاپۇك ئولماق — تېز، چاققان بولماق:
چۇن بولدى ئىجازەت ماڭا ئول ھەزرەتى پىردىن، چاپۇك ئولە قاچتىم،
ئانداقكى قەفەسدىن بوشۇغان مۇرغى خۇش ئاۋاز، يا بۇلبۇلى گويا.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.

چاپۇكلۇق [چاپکلوق] چاققانلىق، تېزلىك:
قەدى رۇھ ئافەتى چاپۇكلۇق ئىچرە،
بىلى جان رىشتەسى نازۇكلۇق ئىچرە.
— نەۋايى.

چاپۇن [چاپون] پەردە.
چاپون ئەتمەك — پەردىلىمەك، توسماق:
ناگاھ، ئۇكۇ چەكمەگەي دەبان ئۇن،
تۇمشۇغى ئېتىپ كۆزىنى چاپۇن.
— نەۋايى.
چاپون قىلماق — «چاپۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چاپ [چاب] (پ) بېسىش؛ باسما.
چاپ ئەتمەك — باسماق.
چاپ قىلماق — «چاپ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چاپار [چاپار] (پ) خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.
چاپان [چپان] چاپان، تون؛ جەندە:
ۋەيا كىيسەم چاپان قىلسام گەدالىق،
ئۇشۇنداغدا بولۇرمۇ ئاشنالىق.
— موللا فازىل.
چاپچى [چاپجى] كىتاب باسقۇچى، باسما ئىشچىسى.
چاپخانە [چاپخانه] (پ) باسمىخانا.
چادىر [چادر] (پ) چېدىر:
چىقىپ نېچۇككى قارا مەخمەلىنە چادىر ئارا،
بەرەھنە ياتسە بۇتى سىيمى پەيكەرى دىلدار.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.
چادىر شەب — چايشاپ.
چار [چار] (پ) «چەھار» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى، «چەھار» غا قارالسۇن:
چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئىبرەمىس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۇمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.
چار ئەناسىر — تۆت زات: سۇ، توپا، ئوت، ھاۋا:
قىبلەنى بىر بىلمەدىم ئالتە جەھەتتىن ھەنۇز،
چار ئەناسىر بىلەن ئاڭلاماغ ئەمرۇ مەھال.
— زەلىلى.
چار باغ — شەھەر سىرتىدىكى ھاۋالىق جاي، قورغانلىق

باغ:
دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بېۋە خاتۇنلار يېيىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

چارە [چارە] (پ) ئىلاج، تەدبىر:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلىپ،
كى رەھىم ئەيلەدى ئاللاھ چارە قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

چارە ئەتمەك — ئىلاج قىلماق.
چارە ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى.
چارە پەرداز — چارە قىلغۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چارە پەيۋەند — چارە تاپقۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چارە تاپماق — ئىلاجىنى قىلماق:
ھەۋەس قىلدى ئايىنە نەززارەسىن،
ئاڭىدا تاپارغە كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

چارە خاھ — چارە ئىزدىگۈچى:
ھەكىمۇ ئەتىبباڭى جەمئ ئەتتى شاھ:
«كى شەھزادە رەنجىگە بول چارە خاھ!»
— ئا. نىزارى.

چارە رەس — ئىلاج قىلغۇچى.
چارە ساز — چارە قىلغۇچى:
بۇلار رۇھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارە ساز.
— ئا. نىزارى.

چارە سەنج — چارە قىلغۇچى.
چارە سىگال — چارە كۆرگۈچى.
چارە كۇش — چارە تېپىشقا تىرىشقۇچى، جان كۆيەر.
چارە نەما — چارە كۆرسەتكۈچى.

چارە جو [چارەجو] (پ) چارە ئىزدىگۈچى، ئىلاج تاپقۇچى.

چارەگەر [چارەكر] (پ) چارە كۆرگۈچى.

چار پارە [چار پارە] (پ) تۆت پارچە؛ يىرتىق.

چارچوب [چار چوب] (پ) كىشەك، رامكا.

چارسەد [چارصد] (پ) تۆت يۈز:
يەنە مۇجتەھىدلەر ئېرۇر چار سەد،
كى ئاندا بولۇپ ئىنتىقالى جەسەد.
— ئا. نىزارى.

چارسۇ [چارسو] (پ) 1) تۆت بۇرجەكلىك. 2) تۆت كوچىنىڭ بىرلەشكەن جايى، تۆت كوچا ئاغزى.

چارگاھ [چاركاه] (پ) ئۈيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ بىرىنىڭ نامى:
چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

چارمىخ [چارميخ] (پ) گۇناھكارلارنى ئىككى قول ۋە ئىككى پۇتىنى باغلاپ ئازابلاش ئۈچۈن تۆت تەرەپكە قېقىلغان مىخ، قوزۇق.

چاريك [چاريك] قوشۇن، لەشكەر، ئەسكەر.

چاريەك [چاريـك] (پ) تۆتتىن بىر ئۈلۈش، چارەك.

چاسۇ [چاسو] (پ) «چارسۇ» غا قارالسۇن.

چاش [چاش] (پ) «چاشت» قا قارالسۇن:
پەيكەرىم گۈل يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەللىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

چاشت [چاشت] (پ) چۈش ۋاقتى:
چاشت بولۇپ ئەردى باۋەر خۇدا،
بولدى نەمايان سەۋادى نىيا.
— زەلىلى.

چاشتگاه [چاشتكاه] (پ) چۈشكىچە بولغان ۋاقىت.

چاشگاه [چاشكاه] (پ) «چاشتگاه» قا قارالسۇن:
نەسىب بولۇپ ئەردى مەگەر چاشگاھ،
بولدى زىياد ھەممەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

چاشنى [چاشنى] (پ) 1) لەززەت، تەم:
سۇھبەتى پىرى مۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىڭلەسسىدىن تەڭدۇر.
— زەلىلى.

2) بەھرە:
دىماغىم چاشنىڭى تاپمادى فەريادى بۇلبۇلدىن،
چەدىسى خەتتۇ خالىڭ قىلمادىم يا ھەرفى كاكۇلدىن.
— زەلىلى.

چاغىر [چاغر] مەي، شاراب:
بەگۈ ئەفيۇن، چاغىر بىلە بوزە،
ئىچەدۇر ئالددا قويۇپ كوزە.
— موللا قۇربان.

چاقىر [چاقير] «چاغىر» غا قارالسۇن.

چاقىلماق [چاقيلماق] ئوت ئالماق، يانماق؛ ئۈرۈلماق،

چېقىلماق:
چاقىلۇر ئېركەن سېنىڭ ئىشقىڭ ئوتى ئاھىم بىلە،
كىزلەسەم جان ئىچرە سىررىڭنى كۆزۈم ياشى چاقار.
— ھافىز خارەزمى.

چاقىن [چاقين] چاقماق، چېقىن:
چاقىن ھەرياندىن ئولغاچ بولسە يەردىن تاڤەلەك زاھىر،
تەجەللى شەۋقىدىن ئارىغە خىلۋەت مەسكەنى جانان.
— ناقىس.

چاك [چاك] (پ) 1) يىرتىق، يېرىق، چاك:
ئۇرۇبان خەنجەرى غەم كۆكسىگە چاك،
قىلىبان ياقاسىدىن تا ئېتەك چاك.
— مۇللا فازىل.

2) يارا، جاراھەت:
ھەيئەتتە چۇ قىلسە سەيرى ئەفلاك،
بۇ رەيھان سىينەسىن ئېتەر چاك.
— ئابدۇجىلىل دامۇللاھاجى.

چاك ئەتمەك — 1) يارماق، تىلماق:
قاش ئاتىپ قۇزەھ ياسىن، تەگدى تىيرى مىژگانى،
چاك ئېتىپ تىلىپ باغرىم تاپمادىم چى دەرمانى.
— شەھىدى.

2) چاك قىلماق، يىرتماق. 3) ئاچماق، كولىماق.

چاك ئەيلەمەك — «چاك ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.
خەنجەرى ھىجران ھۆجۇمى ئەيلەدى باغرىمنى چاك،
بىر قىيا باقماق بىلە ئول غۇنچە خەندان سۇرەتى.
— ئا. نىزارى.

چاك ئېرمەك — چاك بولماق، يىرتىلماق:
ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۇمىز غەمناك ئېرۇر،
گۇل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئېلىنىدىن چاك ئېرۇر.
— لۇتفى.

چاكەر [چاكر] (پ) خىزمەتكار، چاكار:
بۇ سوفىيانى رىيايىلاردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندان دەردى نۇش ئەردىم.
— زەلىلى.

چاكەر بولماق — خىزمەتچى بولماق:
بۇ يەڭلىغ كۇن ماڭا بولسە مۇيەسسەر،
ماڭا فەتھى زەفەر بولغايلا چاكەر.
— مۇللا فازىل.

چاكەران [چاكران] (پ) [بىرلىكى: چاكەر] خىزمەتكارلار:
كەربەلادۇر چاكەرانى ئالى مەرۋان قايداسەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سەۋارى ئاشقان.
— زەلىلى.

چاك ـ چاك [چاك چاك] (پ) تىلىم ـ تىلىم.
چاك ـ چاك ئەتمەك — تىلىم ـ تىلىم قىلماق.

چاكلىغ [چاكليغ] يارا، يارىلانغان.

چاڭگال [چنكال] «چەڭگال» غا قارالسۇن:
چاڭگالى غەمزەڭگە رەۋان جانىم قۇشى بولغاي ئەسىر،
كۆزۈڭنى باز ئەتكەن ئارا كىم ھەملەڭى بار ئەتكەسەن.
— ھافىز خارەزمى.

چال [چال] (پ) خەندەك، ئورەك.

چالاب [چالاب] (پ) سۇ ئورىكى.

چالاك [چالاك] (پ) 1) چاققان، تېز:
بۇ بىچارە تەخى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شەيخ چالاك.
— مۇللا فازىل.

2) كېلىشكەن، خۇشبۇي:
مەن پاك نەزەر بىرلە ئوشۇل پاكنى سەۋدۇم،
غەمزە بىلە جان ئالغۇچى چالاكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

چالاك ئەيلەمەك — چاققانلىق قىلماق؛ شوخلۇق قىلماق:
مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۇن كۆڭلۇم تەرەنباك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

چالماق [چالماق] 1) باغلىماق، تاقىماق. 2) ئۇرماق، يېقىتماق:
ساڭا نە بولدى بۇ نە ھالغە قالدىڭ،
مېنى باغرىم بىلەن توفراقغە چالدىڭ.
— مۇللا فازىل.

3) چالغۇ ئەسۋابلىرىنى چالماق.

چالىغ [چاليغ] (پ) يۇگۇرۇك، تېز؛ ئۇتكۇر.

چام [چام] مۇلچەر، قىياس؛ كۇچ، ماجال؛ قەدەم، باسقۇچ.

چاھ [چاه] (پ) 1) قۇدۇق:
تەشنەلىك قالمادى لەبلەك شورماي،
نى شەرابۇ نەچاھى زەمزەمدە.
— زەلىلى.

2) ئورا، يەر ئاستى گەمە:
ھەمە ھاسىلىڭنى تىقىپ چاھغە،
تۇرۇپسەن بەھاسىن تىلەپ ئاھغە.
— غەربىي.

3) زىندان:

باش چېكەرسەن تا فەلەككە خەلقىنىڭ ئىكرامىدىن،
ئەي ھەماقەت پىشە، ئەمدى مۇستەئىددى چاھ بول.
— ناقىس.

چاھغە سالماق — قۇدۇققا تاشلىماق؛ غەم ـ قايغۇغا سالماق:
ئەنقىيا زۇھدنى رىياغا سالىپ،
تائەتنى ياشۇردى چاھغە سالىپ.
— مۇللا قۇربان.

چاھى زەقەن — ئېچەكنىڭ چوڭقۇر يېرى:
زۇلفۇڭ كەمەندى بەند ئېتەرگەر زال بولسۇن ۋەر پىژمەن،
كىم قىلدى يوق ئىشق ئەھلىدىن يۇزمىڭنى گۇل چاھى زەقەن.
— ناقىس.

چاھى زەنەخدان — كۇلگەندە يۇزدە ھاسىل بولىدىغان زىناق:
مېنى ئاشۇفتەيۇ مەجنۇن قىلۇر زۇلفى پەرىشانىڭ،
كۆڭۈلنى ھەم سالۇر زىندانغە گۇل چ ھى زەنەخدانىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

چاۋۇش [چاوش] (پ) 1) ھۆدەيچى (ئەرز ئېيتقۇچىلارنى شاھقا مەلۇم قىلغۇچى ئوردا ئەمەلدارى). 2) ئىشىك ئاغىسى، قاراۋۇل:
كارۋان مەنزىلگە يەتتى، كەلمەدى باڭى جەرەس،
ئەي زەلىلى، بىخەبەرسەن كەتتى چاۋۇشى كېچە.
— زەلىلى.

چاي [چاى]چاي.
چاي جۇش — قاينىق، قىزىق چاي:
بۇ شۇھنى مەغزۇز تۇت، ئەي يار نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزمايى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش گۇل ھەييى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چاي جۇش چىلىم.
— ئەرشى.

چەپ [چپ] (پ) سول؛ تەتۇر، كاج.
چەپۇ راست — سول ۋە ئوڭ، سولغا ۋە ئوڭغا.

چەپەر [چپر] (پ) «چاپار» غا قارالسۇن:
چەپەر سەييارەسى سەۋزاقى يۇرگىل ئۈيلە سۇرئەتدە،
كى سەيرىڭنى كۆرۈپ بادى سەبا قالسۇن خىجالەتدە.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

چەتر [چتر] (پ) 1) چېدىر:
نۇزۇل ئەيلەدى باغ ئارا نىك بەخت،
كى چەتر ئارا قۇردى زەررىنە تەخت.
— ئا. نىزارى.

2) سايىۋەن:
چۇ زەرب تىغى بىرلە تەنىم ئۆزرە سەتر،
يۇزۇمدە ياپىغلىقكى زەررىن چەتر.
— ئا. نىزارى.

چەترى سىياھ — قاراڭغۇلۇق؛ بەختسىزلىك:
گۈنبەزى گەردۇن سەۋاد كىم دۇدى ئاھىڭدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئەرمەس ئۆرلەگەن چەترى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.
— ئەرشى.

چەترى شاھ — بەختلىك:
يار ھۇسنى پەرتەۋى تۇشكەچ كۆڭۈلدۇر چەترى شاھ،
جىلۋە قىلماڭ كېچىلەر ئەمدى ماڭا، ئەي چېھرى ماھ.
— ناقىس.

چەترى ئىقبال — بەخت، تەلەي.

چەرا [چرا] (پ) ئوتلاق، يايلاق.

چەراغ [چراغ] (پ) چىراغ؛ نۇر، يورۇقلۇق.

چەراغان [چراغان] (پ) «چىراغان» غا قارالسۇن:
زەلىلى تەلىبەگە ئالەم قاراڭغۇ بولسا غەم يەرمۇ،
چەراغان ئەيلەدى ئالەمنى گويا داغى ھىجرانىم.
— زەلىلى.

چەراكىم [چراكيم] (پ) شۇنىڭ ئۈچۈن، چۈنكى:
چۇ فەرھاد كۆڭلى مۇشەۋۋەش ئىدى،
چەراكىم ۋۇجۇددا ئاتەش ئىدى.
— ئا. نىزارى.

چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

چەراگاھ [چراگاه] (پ) يايلاق، ئوتلاق.

چەرب [چرب] (پ) 1) ماي.
چەربى بادام — بادام مېيى:
كى مالىش بېرىپ چەربى بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامغە.
— ئا. نىزارى.

2) چېچەن، ئۇستا.
چەرب دەست — چەبدەس، چاققان؛ ئۇستا.
چەرب زەبان — تىلى ياغلىما؛ سۆزمەن؛ شېرىن سۆز.

چەرخ [چرخ] (پ) 1) چاق 2) ئايلىنىش:
ئەي فەلەك، چەرخىڭ بۇزۇق، كىملەرگە خار قىلدىڭ مېنى،
مەيلى بارۇ مەيلى يوققە ئىنتىزار قىلدىڭ مېنى.
— شەھىدى.

3) كۆچمە: ئاسمان، پەلەك، كۆك. 4) كۆچمە: زامان، دەۋر:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر چەرخىنىڭ قىلمىشى،
ۋەفاسىز ئېرۇر دەھر گەردۇن ئىشى.
— ئا. نىزارى.

5) كۆچمە. تەقدىر، تەلەي، بەخت:
چۇن نەزەرگە تىيرەلىك يوق چەرخ مېھرىن كۆردىكىم،
كوبى گەردىن سۈرمە ئەيلەپ، ئەرشى، كۆزۈڭنى يارۈت.
— ئەرشى.

چەرخ ئاسا — چاقسىمان؛ ئاسماندەك.
چەرخ ئاشيان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
چەرخ ئەتمەك — ئايلانماق.
چەرخ ئەيلەمەك — «چەرخ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چەرخ دەبىرى — مىركۈرىي يۇلتۇزى.
چەرخ دەۋايىرى — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
چەرخ دەۋران — تەلەينىڭ قايتا كېلىشى:
تۇتاشتى ۋۇجۇدىغە ھىرمان ئوتى،
نە ھىرمان ئوتى، چەرخ دەۋران ئوتى.
— ئا. نىزارى.

چەرخ فەرسا — كۆككە تۇتاشقان، ئەڭ يۇقىرى.
چەرخ قەۋسى — ئۇپۇق.
چەرخ ئۇرماق — ئايلانماق:
باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەكەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پەركار مەن يەكلىغ.
— گۇمنام.

چەرخى ئەتلەس — ئاسمان، كۆك
چەرخى ئەخزەر — كۆپكۆك ئاسمان:
ئەگەرچە چەرخى ئەخزەر باشىغە خۇرشىد تاج ئولدى،
ئېرور مۇھتاج باشىن چەرخ ئېتىپ خۇرى تەجەللىغە.
— ناقىس.

چەرخى ئەرشا — ئاسمان سۆيەر.
چەرخى ئەنجۇم — يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشى.
چەرخى ئەئزەم — بۈيۈك ئاسمان.
چەرخى ئەئلا — ئەڭ ئېگىز ئاسمان.
چەرخى بەرىن — ئېگىز ئاسمان:
زەلىلى، بىسەرۇ ساماناللىغىڭنى سورماغىل مەندىن،
ساڭا مەئلۇم ئەمەسمۇ گەردىشى چەرخى بەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.

چەرخى بىباك — بىپەرۋا ئالەم.
چەرخى پابەرجا — قىمىرلىماس ئاسمان:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۆكۈن،
سىدق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پابەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

چەرخى پەيما — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى پەيمەي — «چەرخى پەيما» غا قارالسۇن.
چەرخى پۇرفەن — ھىيلىگەر دۇنيا، مەككار دۇنيا.
چەرخى پىر — كونا دۇنيا.

چەرخى دۇن — تەتۇر ئايلانغۇچى؛ پەسكەش پەكەك.
چەرخى زالىم — زالىم پەلەك، كاج تەقدىر:
مەئلۇم قىلاي ئەمدى ئەرزى ھالىم،
نې قىلدى ماڭا بۇ چەرخى زالىم.
— موللا نىياز.

چەرخى رەفېئ — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى كەجرەفتار — تەتۇر ئايلانغۇچى پەلەك:
ئەي ھۇژەيدا، بولما گول بۇ چەرخى كەجرەفتارغە،
لەھزەدە يۇز شىيۇەلەر بۇنياد ئەتتۇردى فەلەك.
— ھۇژەيدا.

چەرخى كەيۋان — زۇھەل يۇلتۇزىنىڭ زاھىر بولۇشى:
ئەجۇبەئى ئىلاھى كەۋنەين پادشاھى،
خىرگاھى بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

چەرخى كۇھەن — كونا دۇنيا.
چەرخى گەردان — پەلەك چاقى، تەقدىر:
چۇ تىترەپ تېنى بىدىلى زان كەبى،
باشى ئايلانىپ چەرخى گەردان كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى گەردۇن — «چەرخى گەردان» غا قارالسۇن:
كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نە گەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى مەككار — ھىيلىگەر پەلەك:
چەرخى مەككار ھىيلەسىدىنكىم كىنايەت ئەيلەيىن،
ئەھلى ئالەمدىن نەچە تەئرىف شىكايەت ئەيلەيىن.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

چەرخى مۇخالىف — تەتۇر پەلەك.
چەرخى مۇدەۋۋەر — توختىماي ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك.
چەرخى مۇقەۋۋەس — يايغا ئوخشاش پەلەك.
چەرخى مۇلايىب — ئويناشقۇچى، نەيرەڭۋاز پەلەك.
چەرخى نىگۇن — تەتۇر پەلەك؛ تەلەيسىزلىك:
ئۇزىدە سەرگەشتە ئەيلەپ دەھر ئارا چەرخى نىگۇن،
ۋەھشى قىلغان ئېبردى كۆڭلۇمنى بەلىيەت تاغىدا.
— ئا. نىزارى.

چەرخى نىلگۇن — كۆك ئاسمان.
چەرخى نىلۇفەر — نىلۇپەر ئاسمان.
چەرخى ۋاژگۇن — تەتۇر پەلەك، كاج پەلەك:
بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشىقلارنى زار ئەتتى،
كى نادانى سەرەفراز ئەيلەبان دانانى خار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

چەرخاب [چرخاب] (پ) 1) قاينام. 2) سۇ تۇگمىنى.

چەرخپەرۋاز [چرخ فرواز] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، پەرۋاز قىلغۇچى.

چەرخزەن [چرخ زن] (پ) ئۇسسۇلچى.

چەرخمانەند [چرخ مانند] (پ) ئاسمان كەبى.

چەرخۋار [چرخ وار] (پ) ئاسماندەك.

چەرخۋەش [چرخوش] (پ) ئاسماندەك كاتتا.

چەرگە [جر كه] (پ) دائىرە، ھالقا؛ گۈرۈھ، توپ.

چەرگە بولماق — توپ بولماق، قىسىلماق:

گۈل ئاغرىق سەندە گۈرمىش بىزدە بولدى،
يۈرەك باغرىم تامامى چەرگە بولدى.

— مۇللا فازىل.

چەرگەر [چركر] (پ) چالغۇچى، سازەندە.

چەرم [چرم] (پ) 1) چەم:

بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشلەك،
بۇ ھېرفە ئارا ئۆتتى يازۇ قىشلەك.

— غەربى.

2) تېرە:

باسماغاج يانقان كۆڭۈللەرنى يولۇڭدا قامەتلەك،
بولدى بۇ چەرمىغە ئىككى كاكۇلۇڭدىن دەررەسى.

— ناقىس.

چەرمىن [چرمين] (پ) چەمدىن تىكىلگەن.

چەرىك [چريك] (پ) ئەسكەر؛ قوشۇن.

چەشم [چشم] (پ) كۆز:

رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەڭى چەشمىلەك،
ئانى بەرھەم ئۇرارغە كىرپىكىلەك خەيكلى سىپاھىدۇر.

— گۈمنام.

چەشم باز — كۆز ئويناتقۇچى:

نەزەر قىلغىل، تەقى ھالىمنى بىلگىل،
ساڭا ئوخشاش چۇ يوقدۇر چەشم بازى.

— ھافىز خارەزمى.

چەشمۇ ئەبرۇ — كۆز ـ قاش:

نەزەرغە كەلتۈرۈر جاننى ھافىز،
ئىشارەت ئەيلەسە ئول چەشمۇ ئەبرۇ.

— ھافىز خارەزمى.

چەشمى خۇن فىشان — كۆزدىن قان ئېقىش؛ قان تېمىش:

كۆزۈڭ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلمىشلار،
لەبلەك يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانىمدۇر.

— ئەرشى.

چەشمى گىريان — يىغلىغان كۆز، دائىم يىغلايدىغان كۆز.

چەشمەئى ھۇسن — گۈزەل، چىرايلىق كۆز:

چەشمەئى ھۇسنۇڭدىن، ئەي جان، قەترەئى نۇش ئەتكەلى،
خىزر يەڭلىغ ئالەم ئىچرە زىندەدۇر ئايۇ قۇياش.

— ھافىز خارەزمى.

زەھرى چەشم — يامان كۆز بىلەن قاراش.

چەشمە [چشمه] (پ) بۇلاق:

تاغۇ تىزىنلەك سۇيى كېتىپ ناري،
چەشمەلەردىن سۇھەم ئەمەس جارى.

— مۇللا قۇربان.

چەشمە سار — بۇلاقلار كۆپ بولغان جاي:

چەشمە ساري مەشرەبلەك ھەريان قىلۇر تۇرلۇك زۇھۇر،
ئۇزلۇكسىدىن كۆكتە كەۋسەر، يەر ئۇزە زەمزەم ئەمەس.

— ئەرشى

چەشمە سۇ — بۇلاق سۇيى:

رەياھىن ۋەرد ئىچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۇيىدىن ئېرۇر نۇكتە بۇ.

— ئا. نىزارى.

چەشمەئى دەرد — دەرد ـ ئەلەم بۇلىقى.

چەشمەئى زىندەگانى — ھاياتبەخش بۇلاق.

چەشمەئى مېھر — قۇياش، ئاپتاپ.

چەشمەئى ھەيات — ھايات بۇلىقى.

چەشمەئى ھەيۋان — تىرىكلىك بۇلىقى، ئابىھايات.

چەشمە يەڭلىغ — بۇلاققا ئوخشاش، بۇلاقتەك:

ئەمرى سەرەندىب ئىشتىتى سۆزىمن،
قىلىپ چەشمە يەڭلىغكى ئىككى كۆزىمن.

— ئا. نىزارى.

چەشمە نەۋبەھار — ياشلىق بۇلىقى:

چەشمە نەۋبەھارىڭغە مەن نە دەپ بەھا ئايتاي،
لەبلەرىڭ قىزىلگۈلدەك ئابدانە رۇممانى.

— شەھىدى.

كۆز چەشمەسى — كۆز بۇلىقى، كۆز يېشى:

بەلايى ئىشقىدىن بولدى كۆزۈمنىڭ چەشمەسى دەريا،
ئەلىفتەك قەددىم ئول دەريانىڭ ئىچرە كۆرۈنۈر يەكتا.

— ھافىز خارەزمى.

چەشم بەند [چشم بند] (پ) كۆز باغلىغۇچى.

چەشمخانە [چشم خانه] (پ) كۆز چانىقى، چاناق.

چەشن [چشن] (پ) تەنتەنىلىك يىغىلىش، بەزم.

چەشن تۇزمەك — بەزمە قۇرماق.

چەغانە [چغانه] (پ) ساپايى:

دەريا ۋۇ كۆھ دەشتى جۇنۇت ئەيلەگەي مەقام،
ئاۋارەگى ھەمدەمى چەك، چەغانەدۇر.
— زەلىلى.

چەغرە [چغر] (پ) خەۋەرچى، ئۇقتۇرغۇچى:
نە ئىمامى شەھر بولدۇم نەمۇئەززىنان چەغرە،
نەچۇ سۇفىئى رىيابى نەقەلەندەران نۇكرە.
— زەلىلى.

چەك I [چك] (پ) تامچە، قەترە.

چەك II [چك] (پ) ئېڭەك، مەڭز:
سەن بولماساڭ جەننەت ئاراكسم ئارزۇ قىلغاي ئانى،
ھۇسنۇڭ چەكى ئاچىلمەسە ھەرگۇلكى بار بولغاي خەزان.
— ناقىس.

چەكمەك [چيكماك] 1) تارتماق، باشتىن كەچۈرمەك:
زەۋق ئېتىپ جەبرۇ جەفاسىن جان بىلە چەككەي ئىدىم،
ياد قىلسە گاھى گەھ ياري جەفاكارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

2) تارتماق، ئۇرماق:
چەككىل قىلىچىڭنى تەقى مەن خەستەنى چاپغىل،
سەنسىز چۇ تىرىلمەك ماڭا ئەسرى قارا قىندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

3) تىكىپ، سىزىپ، ئويۇپ، بېزىمەك:
چۇ سۆز ۋادىسىغە سۇرۇپ رەخشىنى،
قەلەم گامى بىرلە چېكىپ نەقشىنى.
— ئا. نىزارى.

4) قىلماق، ئەتمەك:
فەنا فەررائى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەۋ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

5) چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك:
نەچە يىل چېكىپ سەن ئۇچۇن رەنجىنى،
زەماندىن كۆرۇپ تۇرفە ئىشكەنجىنى.
— ئا. نىزارى.

6) ياسىماق، تەييارلىماق:
چۇ بىرلەمئە قەۋسى قۇزەھ چەكتى ياي،
تۇلۇۋ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.
— ئا. نىزارى.

7) سۆزلىمەك:
يۇرۇبان چېكىپ ئاغزىدا ئەلفىراق،
نىگارى ئۇچۇن تارتىبان ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

ئاھ چەكمەك — ئاھ ئۇرماق:
چېكىپ ئول زەمان ھەر بىرى ئوتلۇغ ئاھ،
كى بىخۇد يىقىلدى بولۇپ خاكى راھ.
— ئا. نىزارى.

ئاھى سەرد چەكمەك — سوغۇق، ئاچچىق ئاھ ئۇرماق:
كى شەھزادە قاتتىق چېكىپ ئاھى سەرد،
دېدى: «دۇشمەن ئېرمەس، ئېرۇر شىرى مەرد.»
— ئا. نىزارى.

ئەفغان چەكمەك — پىغان قىلماق، ناله قىلماق:
ئەجەب نۇكتەكەر بىرلە ئەفغان چېكىپ،
ئۇرۇپ باشىغە دەردى ھىجران چېكىپ.
— ئا. نىزارى.

ئەلەم چەكمەك — ئەلەم تارتماق.

پەركار چەكمەك — دائىرىسىنى سىزماق، بەلگىلىمەك:
نە قەرىە يوقكى سەۋادىدا سۇرمەدەك مەركەب،
نە شەھر يوقكى مەداريدا چەكمەدەك پەركار.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

تىغ چەكمەك — تىغ تارتماق، تىغ ئۇرماق.

تىل چەكمەك — سۆزلىمەك:
تۇرۇپ بەزم چەكتى رىۋايەتكە تىل،
جەھان ۋاقىئاتىن قىلىپ قالۇ قىل.
— ئا. نىزارى.

جام چەكمەك — ئىچكۈلۈك ئىچمەك، مەي ئىچمەك:
ھەمول زار فەرھاد فەرخۇندە فام،
چېكىپ يار يادى بىلە نەچچە جام.
— ئا. نىزارى.

رەقەم چەكمەك — يازماق، پۈتمەك:
رىۋايات نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفھەسىگە سۇرۇپدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.

ساز چەكمەك — ساز چالماق.

سەلا چەكمەك — چاقىرماق، دەۋەت قىلماق.

سىپاھ چەكمەك — ئەسكەر تارتماق.

ستەم چەكمەك — زۇلۇم كۆرمەك، ئېزىلمەك.

فىراق چەكمەك — ئايرىلىش، جۇدالىق دەردىنى تارتماق:
ئۇرۇپ ئاھ لەيلى چېكىبان فىراق،
مۇھەببەت نەۋاسىغە سالدى قۇلاق.
— ئا. نىزارى.

فىغان چەكمەك — زارلانماق، ئىڭرىماق:
ئول ئىتدەك بەيابانىدا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پويە ئول ساري بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

قول چەكمەك — قولىنى تۇتماق؛ قوللىماق:

قول بەردى ئىنايەت بىلە ئەمدى ماڭا جانان،
گويا ئۆزىنە چەكدى قولىن لۇتق ئىلە سۇلتان.
— ھافىز خارەزمى.

قۇللاب چەكمەك — بەند قىلماق، باغلىماق.

نالە چەكمەك — نالە قىلماق، ئاھ ئۇرماق:
فىغان بىرلە نالە چېكەر ھەمدەمى،
مۇشۇ ھەم چىقار چۇن سەدايۇ دەمى.
— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:
دىلئارا نەۋا چەكتى مۇنداغ كەلام،
چۇ مەستۇد دماغىغە يەتتى مەشام.
— ئا. نىزارى.

ئۇن چەكمەك — ئاۋاز چىقارماق، ئۇن چىقارماق؛ نالە قىلماق، يىغلىماق:
دېدى قىز: «تەۋەھھۇم بىلە چەكمە ئۇن،
يەنە بىر كېلۇرغە ئاڭا تۆرت كۇن!»
— ئا. نىزارى.

ئىشتىياق چەكمەك — سېغىنماق:
چىقىپ تۇنە لەيلى چېكىپ ئىشتىياق،
سەدا جانىبىغەكى قويدى ئاياق.
— ئا. نىزارى.

چەك I [چىنك] (پ) ئۇيغۇر سوقما تارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى، چاك:
گۈلىستان بولۇبان غۇنچە دىلتەك،
سەداغا كەلدىلەر قانۇن ئىلە چەك.
— موللا فازىل.

چەك زۇلفى — چاك تارى.

چەك II [چىنك] (پ) چاكگال، قول پەنجىسى.

چەلپەك [چلپك] (پ) سۇت، ماي بىلەن تەييارلانغان نان.

چەلچەلە [چلچلە] (پ) قارلىغاچ:
چەلچەلە كۆڭلۇڭدە ئولتۇردۇڭ خەلايىق بىلمەدى،
ئافتابى ماھى ئەختەر يا گۈزاھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

چەلىپا [چلىپا] (پ) بۇت؛ خرىستىئانلارنىڭ مۇقەددەس بەلگىسى، كرېست.

چەم [چم] (پ) تۆكۈلگەن؛ چۇڭۇلغان:
ھىچ تەببب كەلمەدى باشىم ئۇزە بەرادەران،
سۇرەتى چەم موي ئېرۇر رەنج چېكىپ ئىلەددەۋام.
— زەلىلى.

چەمەن [چمن] (پ) گۈللۈك، باغ، چىمەن، ئوتلاق:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساری بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ۋالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

فەسلى گۈل يەتمىش چەمەندە بۇلبۇل ئەيلەر زەمزەمە،
رەقس قىل، ناقىسكى بۇدۇر نەغمەئى زەۋقى ۋسال.
— ناقىس.

چەمەنزار [چمن زار] (پ) ئوتلاق، چىمەنلىك، يېشىلىق:
ئايا غۇنچە، كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.
— ئا. نىزارى.

چەمبەر [چمبر] (پ) دۇگىلەك، ھالقا، چەمبەر، گەردىش.

چەمبەرە [چمبرە] (پ) چەمبەرسىمان.

چەمدان [چمدان] (پ) كىيىم ساندۇقى، تېرە ساندۇق، چامادان.

چەند [چند] (پ) 1) بىرئاز. 2) بىرقانچە، بىرنەچچە:
قىلۇر جانىۋارنىڭ تەنى ئىچرە بەند،
ئۆزى ئۆلمەس ھەرگىز زەخم ئەتسە چەند.
— ئا. نىزارى.

3) بۆلۈم.

4) قاچان:
ھەر چەند ئىشىكىڭدە سەھەرلەر قىلامەن داد،
دادىمغە قەنى يەتكەنىڭ، ئەي زالىمۇ بىداد.
— زەلىلى.

چەند ھەزار — نەچچە مىڭ:
بارغۇسى ئەھلى زەمان ئەييامىلاردا چەند ھەزار،
يولغە سالسە قۇزۇمتى بولسە كېمە يولدىن ئازار.
— ئابدۇقادىر داموللام.

ئەگەر چەند — گەرچە:
ئەگەر چەندىكى بولساممۇ سەببدىن ئافەرىنىدە،
ۋەلىك خەلق ئىتكۈچى سەن - سەن بېرىپ جانىنى نەھىس تەندە.
— شەھىدى.

روز چەند — بىرنەچچە كۈن:
قىلىپ ئېردىم ئانىكى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.
— ئا. نىزارى.

ھەر چەند — گەرچە:
خوشلامام ئەغيارلار ھەرچەندە قىلسا ئىنزارىتىم،
جاھىلان سۆز قىلسالار تاپاس قولاقدە لەززىتىم.
— شەھىدى.

چەندان [چندان] (پ) 1) كۆپلىگەن، نۇرغۇن:

مېنىڭ بىرلە چەندان لىشى بار ئىدى،
مۇھىم ئىشلىرىمدە ماڭا يار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) بىرقانچە قېتىم، كۆپلەپ:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
«قىيامەتتىچە يوقتۇر ئاڭا خەندان» .
— موللا فازىل.

3) ھەسسە، باراۋەر:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۇمرىنى جاۋدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئنىنى يۇز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.

چەھ [چە] (پ) «چاھ» قا قارالسۇن.

كىرپىكلەرنىڭ چەھلەر قازار، گويا كۆڭۈللەرگە ياسار،
غەمدىن قۇتۇلماي ئولگەلى، ئەي ماھۇمش، بەيتۇل ـ ھەزەن.
— ناقىس.

چەھى غەبغەب — ئېڭەكنىڭ چوڭقۇر يېرى، زىناق:
تاپمادى بۇ مەلاھەتنىڭ ھېچ فەرشتەيۇ پەرى،
يۈسۈفى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبنىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

چەھار [چھار] (پ) تۆت.
چەھار داڭ — ئالتىدىن تۆت ھەسسە.
چەھار يار — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىنكى تۆت خەلىپە: ئەبۇبەكرى، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلى:
يا رەب مۇھەممەد ھۇرمەتى ھەم چەھاريارلار ئۈلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.

چەھار ياك — تۆتتىن بىر.
چەھارپا [چھارپا] (پ) چارۋا.
چەھارۇم [چھارم] (پ) تۆتىنچى:
شەمسى چەھارۇم ئاسمان داغ ئولۇبان خىجىل ھەنۇز،
رۇيى زەمىنده ئۇنگەلى سەبزۇ لالەزار ئىشق.
— زەلىلى.

چەۋرۇلمەك [چورولماك] چۆرۈلمەك، ئايلانماق:
فارىغ ئولسە ئالتەدىن مەردانە يۈركىم باك ئەمەس،
خاھى ئۆڭۈ خاھى سول چەۋرۇلسە گەر يەتتى فەلەك.
— ئەرشى.

چەۋكان [چو كان] «جەۋان» غا قارالسۇن:
ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بوتى چەۋكان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۇچۇن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

چەۋگان [چوكان] (پ) 1) ئاتلىق ئويناىدىغان توپ (گوي) نى دومىلىتىدىغان ئۇچى ئەگرى ئۇزۇن تاياق:
مەيداندا قىلسۇن گوي دەپ باشىمنى قىلدىم خاكى رەھ،
ئىلكىتگە ئالساڭ نې بولۇر چەۋگانۇ گويئەندازنى.
— ناقىس.

2) ئات توپى ئويۇنى.

چوب [چوب] (پ) ياغاچ، تاياق:
غەزەب قىلدى مەسئود نىگەھبانغە كۆپ،
قىساسسغە ئاندىن تۆتۈپ ئۇردى چوب.
— ئا. نىزارى.

چوبان [چوبان] (پ) «چوپان» غا قارالسۇن.

چوبدار [چوبدار] (پ) 1) تاياق تۇتقۇچى، توقماقچى:
جۇنۇندىن يەتتە ئەزا لەشكەرى غەمنىڭ ھىسارىدۇر،
بەلى ھەر ئۈستىخانىم ئىشق ئىلىنىڭ چوبداردۇر.
— زەلىلى.

2) پادىچى.

چوبدەست [چوب دست] (پ) ھاسا، تاياق.

چوبەك [چوبك] (پ) تاياقچە؛ چۇنۇق.

چوبىن [چوبين] (پ) ياغاچ، تاياق.

چوپان [چوپان] (پ) قوي باققۇچى، مالچى، پادىچى:
مەنئ قىلدى زەكاتنى چوپانلار،
ئۇشرەنى ھەم ئۇنۇتتى دېھقانلار.
— موللا قۇربان.

چوق [چوق] تولا، كۆپ.

چۇ [چو] (پ) «چۇن» نىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ تۆۋەندىكى مەنىلەردە كېلىدۇ: 1) جۇملە بېشىدا «چۇنكى، شۇڭا» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ ئىشق ئوتىدىن گۈلغە بەردى نەمۇد،
ئانىڭ تابىدىن بۇلبۇل ئۇرتەپ ۋۇجۇد.
— ئا. نىزارى.

2) جۇملە بېشىدا: «شۇنان، شۇ چاغ» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ دەريا رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

3) ئىككى جۇملە ياكى جۇملە بۆلەكلىرى ئارىسىدا «كى» باغلىغۇچىسى رولىدا كېلىدۇ:
بۇ مۇنچە توق بولغانىنى چو قىلدى سۇنئى بارى بار،
بۇ قۇدرەتنى كۆرۈپ ھەق ھەزرەتىندىن كارۇبار ئىنزدە.
— ھافىز خارەزمى.

4) كېيىنكى جۇملىنى ئالدىنقى جۇملىنىڭ بېقىندى جۇملىسىگە ئايلاندۇرىدۇ:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،

چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.
5) بەزى سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «...تەك، دەك» قوشۇمـ چىسى ۋە «كەبى، ئوخشاش» تىركەلمىلىرى رولىدا كېلىدۇ:
ئالىمپ كىردى قەسرى ئارا ئىچكەرى،
تۇرۇپ نەچچە خادىم چۇ كۆك ئەختەرى.
— ئا. نىزارى.

چۇجۇق [چۇجق] تاتلىق، شېرىن، سەرخۇش:
كۇندۇزى ھەم كۆڭلۇم چۇجۇقدۇر،
تاڭ ئاتقۇچە كۆزۈم ئاچۇقدۇر.
— مۇللا نىياز.

چۇست [چست] (پ) 1) تېز، چاققان:
كېلىپ چۇست فەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

چۇست دەست — چاققان.
چوستى چابۇك — چاققان، ئەپچىل.
2) تەييار، ھازىرلاندى.
چۇست ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
بۇ خۇشتانچ جابدۇقىنى ئەيلەدى چۇست،
بەنى ئۇزرا ساری بەل باغلادى رۇست.
— مۇللا فازىل.
3) مەھكەم، پۇختا.
چۇست ئەتمەك — مەھكەملىمەك.

چۇغز [چغز] (پ) 1) ھۇۋقۇش، بايقۇش:
نالەئى بۇلبۇل جۇداۋۇ نەغرەئى ئاۋازە چۇغز،
ۋائىزا، سەن قايداۋۇ تەرزى كەلامى ئاشقان.
— زەلىلى.
2) يامانلىق، ئاپەت:
بارچە تەشۋىشى زەمانە چۇغز بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئېردى گەر بۇ كۆڭلۇم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

چۇغزى يەڭلىغ — بايقۇشتەك:
چىقاردى غەربىنى بۇ يەردىن سوقۇپ،
زەغەن، چۇغزى يەڭلىغ باشىغە چوقۇپ.
— ئا. نىزارى.

چۇغۇل [چغول] غەيۋەتچى، ئىغۋاگەر.
چۇقەھ [چوقە] چوققا؛ دۆۋە:
كۆردى كۆزۈمكىم مېنىڭ نەچچە قۇرۇغان چۇقەھ،
خەت كەبى پەيدا ئىكەن جەبھەسى ئۆزرە رەقەم.
— ناقىس.

چۇلغاشماق [چولغاشماق] ئارىلاش يىغىلماق، چۇلغاشـ ماق:
چۇلغاشىپ بىر ئۆيگە نامەھرەم،
قىلدۇرۇپ نەغمە ـ ناۋالار ھەم.
— مۇللا قۇربان.

چۇن [چون] (پ) 1) ئوخشاش، كەبى:
قاشىمدە تۇرۇپدۇركى بىر نەۋ جەۋان،
بولۇپ خەۋق بىرلە يۈزۈم چۇن سامان.
— ئا. نىزارى.
2) چۇنكى:
بىگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۇن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.
3) شۇ چاغ، ۋاقتىكى:
ئۇشبۇ قىسسە نەسرى ئەردى،
چۇن ماڭا بېشارەت قىلدى.
نەزم قىل دەپ ھەم ئايدى،
تۇركى تىلگە دېدىيا.
— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.
5) ئۇنداقتا:
قىرانى سەئد بولغاي ئاشىق ئۇچۇن،
يۈزۈڭ چۇن ماھۇ قاشىڭدۇر تارازۇ.
— ھافىز خارەزمى.

چۇنۇ چەرا — 1) ئۇزۇلمەس دەتالاش، بەس ـ مۇنازىرە:
ھەر قوپال باشسىز ئېرۇر قوپمىش نىفاقۇ ماجەرا،
تۇتسە مەھكەم بىر ئۇلۇغنى چەست ئولۇر چۇنۇ چەرا.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.
2) نېمە ئۈچۈن، نېمىشقا:
ئول خالىقى ئەفلاكغە ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۇندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چەرا.
— ناقىس.

چۇنان [چنان] (پ) 1) شۇ قەدەر، شۇنچە:
باقىپ چېھرەسىگە چۇنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.
2) ئاشۇنداق، شۇنداق:
چۇنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇتاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.
— ئا. نىزارى.
3) خۇددى ... گە ئوخشاش:
بۇ مەزمۇننى قىلدى زەباندا ۋەرد،
كى سەرگەشتە بولدى چۇنان بادى گەرد.
— ئا. نىزارى.

چۇنانكى [چنانكه] (پ) شۇنچىۋالا، ئاشۇنچىلىك:
غەمكى دىن غەمىدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۇنانكى چوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ پەسۇ پىش.
— شەۋقى.

چۇنانكىم [چنانكيم] (پ) «چۇنانكى» گە قارالسۇن.
چىقىپ نەززارەگە كۆكدىن كەۋالىب،
چۇنانكىم لەيلىگە بولدىلا تالىب.
— موللا فازىل.

چۇنكى [چون كه] (پ) چۇنكى، سەۋەبى شۇكى؛ خۇددى ... غا ئوخشاش:
ئۇرتەدى شەمئىغە داغىم چەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۇنكى ئەبرى نەۋ بەھار.
— خەراباتى.

چۇنكىم [چونكيم] (پ) «چۇنكى» گە قارالسۇن.
سەناخان بولسە بۇلبۇلتەك قەمۇ جانلار ئەجەب ئېرمەس،
گۈلى ئەيشۇ تەرەب چۇنكىم ئانىڭ ئەھدىندە خەندانىدۇر.
— ھافىز خارەزمى.

چۆرگىمەك [چوركيماك] ئورماق:
ياپىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
— ئا. نىزارى.

چۆرى [چورى] بالا خىزمەتچى:
چۆرى كىردى، مەھزۇننى قىلدى خەبەر،
«ئاتا بىرلە ھەجگە قىلىپدۇر سەفەر».
— ئا. نىزارى.

چۆل [چول] سۇسىز يەر، دەشت.
نەكىم يوللاردا دېگىز، تاغ ئېرۇر،
گەھى چۆل - بەيابان توفراغ ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

چېغ [چيغ] (پ) داد - پەرياد:
چىنى تۈركىستان زەمىنىڭ خەلقىغە چېغىم كېلۇر،
شەھرى ماچىندىن ئۆتۈپ تەۋقى ئىمامان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

چېكىبان [چيكيبان] چەككەندىن كېيىن، چېكىپ:
كى جەدۋەل چېكىبان، رىجە تارتىبان،
قىلىپ ئاندا ئەنوار شەكلىن ئەيان.
— ئا. نىزارى.

چېھر [چهر] (پ) «چېھرە» گە قارالسۇن.

چېھرە [چهره] (پ) 1) يۈز، چىراي:
كۆرۈپ قەيس ئۇل دەم چېكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
بولۇپ ئەرغەۋان چېھرەسى مىسلى كاھ.
— ئا. نىزارى.

2) سىياق، كۆرۈنۈش:
باقىپ چېھرەسىگە چۇنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.

پەرى چېھرە — تۈرقى گۈزەل، پەرىزاتقا ئوخشايدىغان:
پەرى چېھرە ساقى تۇتۇپ پەي - بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.

چېيرە [چيره] (پ) 1) ئەپچىل، چاققان. 2) باتۇر، غالىب.

چېيرەكۆن — غەلىبىدىن دېرەك بېرىلگەن؛ قورشالغان:
ئەترافى باغ چېيرەگۈن ئەجەب لالەگۈن بۇ كۆن،
قەبرى ئىمامۇ جەئفەرى ئەبيارخۇن بۇ كۆن.
— زەلىلى.

چىبىن [چبين] چۈن:
ياتىپدۇر بىر ئىت كۆپ زەئىفو نەھىف،
بولا ئالماغان ئول چىبىنغە ھەرىف.
— ئا. نىزارى.

چىرا [چرا] (پ) «چەرا» غا قارالسۇن.

چىراغ [چراغ] (پ) چىراغ:
بۇ ئالەمنىڭ چىراغى مەن ئېرۇرمەن،
كى خاتىرلەر فەراغى مەن ئېرۇرمەن.
— موللا فازىل.

چىراغان [چراغان] (پ) 1) رەڭگارەڭ چىراغلار:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭدىن فەراۋان،
كەۋاكىبلارنى مانەندى چىراغان.
— زەلىلى.

2) رەڭگارەڭ چىراغ يېقىلغان جاي.

چىراغان بولدى — رەڭگارەڭ چىراغلاشتى:
سەماۋات ئۆزرە قىلدى كەۋكەبستان،
چىراغان بولدى ئول شەمئى شەبستان.
— موللا فازىل.

چىراكىم [چراكيم] (پ) «چەراكىم» گە قارالسۇن:
تۇمەنمىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

چىراي [چهره‌ای] (پ) گۈزەللىك، جامال.

چىرغاماق [چيرغاماق] شاد - خۇرام ياشىماق:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىرغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.
— لۇتفى.

چىرىك [چرك] (پ) 1) بۇزۇقلۇق، چىرىكلىك. 2)

بۇزۇقچىلىق:
كىمنى فۇھشۇ قىلسە خالى غەفلەت،
قىلۇر شەيتان چىركى بىرلە ئۇلفەت.
— موللا فازىل.

چىركى [چركى] (پ) 1) پاسكىنىچىلىق، ئىپلاسلىق، بۇزۇقلۇق:
قىلۇر ژەسۋاس ئول شەيتان چىركى،
بولۇر ئەلگە ھەمە ھاسىل چىركى.
— موللا فازىل.

2) پاسكىنا، ئىپلاس، بۇزۇق.

چىركىن [چركين] (پ) ئىپلاس، چىرىك:
ناقىسا، دەۋراندا دەۋر ئەتتىمكى ئىستەپ ئوخشاشلىق،
ھېچ تەن مۇلكىدە سەندەك تاپمادىم چىركىن كۆڭۈل.
— ناقىس.

چىرلاماق [چرلاماق] چاقىرماق، قىچقارماق:
ئالىپ كىردى چىرلاپ ئۇنى شول زەمان،
سەلام قىلدى، شەھنى كۆرۈپ نەژجەژان.
— ئا. نىزارى.

چىرماماق [چيرماماق] ئورىماق، ئايلاندۇرۇپ ئورىماق.

چىز [چيز] (پ) نەرسە؛ ئىش:
كى چىزى ساڭا ئەرز ئىزھاردۇر،
نەسايىھ سىفەت بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

چىگىل [چيكيل] قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
كېچىلەر ئەنجۇم ئەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۇز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

چىلتەن [چهل تن] (پ) قىرىق ئەۋلىيا، ماشايىخ:
ئۆزى بەھىشت ھۆرىدۇر،
چىلتەنلەرگە قوشۇلۇر.
ئىچەر شەراب ئەنتەھۇر،
خاس ئەۋلىيا ئېردىيا.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

چىللە I [چىله] (پ) 1) دەرۋىشلەرنىڭ قىرىق كۈنگىچە تاشقىرىغا چىقماي ئىبادەت قىلىشى:
چىقىپ ئەلدىن چىللەدىنۇ بەشەردىن،
خەيالات ئەيلەبان بارچە خەتەردىن.
— موللا فازىل.

چىللە ئولتۇرماق — ئىبادەت ئۈچۈن بىر جايدا قىرىق كۈن ئولتۇرماق.
2) قىش ۋە ياز پەسىللىرىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى قىرىق كۈن.
چىللە تابىستان — يازنىڭ ئەڭ ئىسسىق قىرىق كۈنى، مەۋسۈمى.
چىللە زىمىستان — قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق قىرىق كۈنى، مەۋسۈمى.

چىللە II [چله] (پ) كامالەكنىڭ كىرىچى.

چىللە فۇرۇش [چلەفروش] (پ) كامالەك كىرىچىنى ساتقۇچى.

چىللە خانە [چلەخانه] (پ) چىللە ئۆتكۈزىدىغان ئۆي.

چىللە نىشىن [چلەنشين] (پ) چىللە ئۆتكۈزگۈچى:
پىرى مۇغان ئىشقىدىن مىسرەئى شوخ تازەمەن،
چىللە نىشىن شەيخ ئۆتەر كۆڭلۈم ئاڭا مۇرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

چىمگىن [چم كن] (پ) سۇ لېشىدەك؛ لەشلىك:
ئاشقانە نالەۋۇ گۈلبانگ ئېتىپ چىمگىن ئارا،
بۇلبۇلى ئاشۇفتەنى ئۆزۈڭ بىلەن دەمساز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

چىن I [چين] (پ) راست، ھەقىقىي:
گەھى ھەزل بىرلە گەھى چىن ئويۇن —
قىلۇر، بەرمەدىم مەن ئاڭا ھېچ بويۇن.
— ئا. نىزارى.

چىن II [چين] (پ) چۈرۈم؛ چىگىلىك:
چىن قىلماق — تۇرمەك، پۈرۈشتۇرمەك:
نېدىن مۇنچە قورقارسەن، ئەي نازەنىن؟
ماڭا قىلما ھەرگىز قاباغىڭنى چىن!
— ئا. نىزارى.

چىنى زۇلف — چىگىلىك چاچ:
ئانىڭكىم چىنى زۇلفى پۈرشىكەندۇر،
لەبى شىرىنى شەككەر شىكەندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

چىن III [چين] 1) قەدىمكى شەرقىي تۈرك ئەللىرىنى ئۇز ئىچىگە ئالغان كەڭ زېمىن. 2) جۇڭگو.

چىن IV [چين] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ كېلىپ «تەرگۈچى» مەنىدە كېلىدۇ:
گۈل چىن — گۈل تەرگۈچى.

چىن - چىن [چين چين] (پ) تال - تال، پۈرۈم - پۈرۈم:
سەييارەمەن سۆزۈم چىن، ئىلكىمدە ھەلقە چىن - چىن،
ئاھۇيى دەشتى ماچىن، تاپتىم شىكار ئىچىدە.
— زەلىلى.

چىنان [چنان] (پ) «چۈنان» غا قارالسۇن:
كۆرۈپ بىر - بىرىنى چىنان يېغلاشىپ،
فەلەكدىن نە ئۆتكەننى مۇڭداشىپ.
— ئا. نىزارى.

خ

خاب [خواب] (پ) 1) ئۇيقۇ:
ھەرام بولسۇن سېنىڭسىز ھۇر ئىلە خاب،
نەسىبەم بولماسۇن بىر قەترەئى ئاب.
— موللا فازىل.

2) چۈش:
قۇلاغى گىلەمدەك، كۆزى چۇن ركاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇسىرىغان، ئۇيقۇ ئارىلاش، ئۇيقۇ باسقان ھالدا.

خابۇ خەيال — خام خىيال:
سەدقەئى دەردىڭ قىلۇرمەن دۇنيانى ئەيشى خۇشىن،
ئەيشى ئېرۇر خابۇ خەيال دەرد يولداشىم مېنىڭ.
— ھۇۋەيدا.

خاب جامە — ئۇخلاش كىيىمى.

خاب خانە — «خابگاھ» قا قارالسۇن.

خابى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسىنىڭ ئۇيقۇسى، ئۆلۈم ئۇيقۇسى:
بۇلبۇلى بىنەۋا ئىدىم يوق ئىدىكىم چەمەن ھەنۇز،
خابى ئەدەمدە ئەردىلەر سۇنبۇلى ياسەمەن ھەنۇز.
— زەلىلى.

خابى خەرگۇش — يالغان ئۇيقۇ؛ پەرۋاسىزلىق:
تاۋۇشقان ئۇيقۇسى ئاندىن ئالسىپ ھۇش،
ساغىنىپ دىلبەرىنى خابى خەرگۇش.
— نەۋائى.

خابى شىرىن — شېرىن ئۇيقۇ:
سەھەر دەردلىك كىشىنى كۆزىغە ئۇيقۇ بولۇر ئاچچىغ،
بولۇر بىدەردلەرغە خابى شېرىن سۇبھىدەم پەيدا.
— ھۇۋەيدا.

خابى غەفلەت — غەپلەت ئۇيقۇسى:
بەشەر كۆپ خابى غەفلەتدە، ئەمەس ئۆز ھالىدىن ئاگەھ،
غەرىقى بەھرى ئىسيان شەر ئېرۇر، فېئىلكارى بەھ.
— موللا قۇربان.

تەركى خاب ئەيلەمەك — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
سېپىپ يۈزىگە بويى ئەنبەر گۈلاب،
پەرى ئول زەمەن ئەيلەدى تەركى خاب.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خاب — شېرىن ئۇيقۇ، تاتلىق ئۇيقۇ:
خىتابى يا مۇزەممىل قۇم شەھەنشەھ گۇشىۋار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ گولمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدەپا.
— شەۋقى.

خابگاھ [خواب كاه] (پ) ئۇخلاش ئورنى، ياتاق.

خابگەھ [خاب كه] (پ) «خابگاھ» قا قارالسۇن.

خاتەم [خاتم] (ئە) 1) تامغا، مۆھۈر: تامغىلىق ئۇزۇك:
فەتھىل ـ ئەبۇابى فۇيۇزاتىڭدىن ئېردى ئىززۇ جاھ،
مايەئى مۇئجىز سۇلەيمان ئىلكىدە خاتەم ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئۇزۇك؛ ئۇزۇكنىڭ كۆزى:
بۇتون بىرلە خاتەم ساڭا تۇھفەدۇر،
تونى ھۇللە، خاتەم ئېرۇر بەلكى نۇر.
— ئا. نىزارى.

3) ئاخىر، ئەڭ ئاخىرقىسى:
شەفىئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرىنى،
ئەۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.
— موللا پازىل.

4) «خاتەمۇل ـ ئەنبىيا» نىڭ قىسقارتىلمىسى:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇركىم سەخاۋەت پىشەقىل،
روزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

خاتەمۇس ـ سەلتەنەت — پادىشاھلىق مۆھۈرى.

خاتەمۇل ئەنبىيا — ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ نامى بىلەن قوللىنىلىدىغان تەرىپ سۆزلىرىنىڭ بىرى) ؛

خاتەمى نەبۇۋۋەت — ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۇك.

خاتەمى بۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك مۆھۈرى.

نەققاشى خاتەم — مۆھۈر ئويغۇچى.

خاتۇن [خاتون] خانىم، خېنىم؛ ئايال:
ئاتاسىدىن ئوغۇلنى، ئېرىدىن خاتۇننى تاندۇرمە،
تاپىپ بىر ئەرگە تەككىل، كۆرگەن ئەلنى ۋەتنى قىلدۇرمە.
— موللا نىياز.

خاتىب [خاطب] (ئە) سۆزلىگۈچى، سۆزلەشكۈچى.

خاتىر [خاطر] (ئە) 1) خىيال، ئوي، پىكىر:
بەيابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،

چۈدۈر بار روشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

2) كۆڭۈل:
تۈرۈپ سائەت ئاندا تەماشا قىلىپ،
ئانىڭ كارى خاتىرنى شەيدا قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

خاتىر ئازار — كۆڭلى ئازار يېگەن، كۆڭلى ئاغرىغان.
خاتىر بەست — كۆڭۈل باغلىغان، بېرىلگەن.
خاتىر پەزىر — يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان.
خاتىر فەراغ — كۆڭلى تىنچ، خاتىرجەم:
داغى ھەربىر مەھرەمگە فەزل ئېتىپ بەشدىن ياراغ،
بۇ ياراغ بىرلە ئۇلارنى ئەيلەبان خاتىر فەراغ.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خاتىر مەلۇل — كۆڭلى زېرىككەن، رەنجىگەن:
كى خاتىر مەلۇل باقتى پەرزەندىغە،
تەسەللى بېرىپ نۇرى پەيۋەندىغە.
— ئا. نىزارى.

خاتىر نەۋاز — كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى، مېھرىبان.
خاتىر نىشان — ئەسكە سالىدىغان، ئەسلىتىپ تۇرىدىغان.
خاتىر نىشان قىلماق — ئەسكە سالماق.
خاتىرى تەسكىن تاپماق — كۆڭلى تەسەللىگە ئېرىشمەك، كۆڭلى خاتىرجەم بولماق:
مۇنىڭ بىرلە تەسكىن تاپىب خاتىرى،
فىراقى دىلىدىن بولۇر ھەم ناري.
— ئا. نىزارى.

خاتىرى غەمناك — كۆڭلى، دىلى غەملىك:
غەمناك كۆڭۈلگە ئۇشانىڭ كۆپ نەزەر بار،
بۇ مەئنا بىلەن خاتىرى غەمناكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

خاتىرى مەھزۇن — دىلى غەملىك، كۆڭلى قايغۇلۇق.
پەرىشان خاتىر — ئېسى جايىدا ئەمەس، كۆڭلى پەرىشان.
يورۇق خاتىر — كۆڭلى ئوچۇق، ئوچۇق پىكىرلىك.

خاتىرات [خاطرات] (ئە) [بىرلىكى: خاتىر] «خاتىر» گە قارالسۇن.

خاتىرە [خاطرە] (ئە) «خاتىر» گە قارالسۇن.

خاتىرخاھ [خاطر خواه] (ئە + پ) كۆڭلى چۈشكەن، كۆڭلىگە ياققان.

خاتىر شۇناس [خاطر شناس] (ئە + پ) ئېسىدە ساقلىغۇچى، كىشىنىڭ كۆڭلىنى تاپقۇچى.

خاتىمە [خاتمه] (ئە) 1) ئاخىرى، تاماملىنىشى. 2) كىتابنىڭ تۈگىگەن، تاماملانغان قىسمى.

خاج [خاج] (پ) كرېست، سەلىب.
خاج پەرەست — خرىستىئان.

خاجە [خواجه] (پ) 1) بەگ، خوجا، خوجايىن؛ ئەپەندى:
يەنە ھەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.
— ئا. نىزارى.

2) باي، تۇرە:
تىيالماي ئۆپكەسىنى خاجە نۇئمان،
بارۇر ئېرىدى ياشى چۈن ئەبر باران.
— موللا فازىل.

خاجەئى باشەفىق — شەپقەتلىك خوجايىن، باي:
مەلىكە دېدى: خاجەئى باشەفىق،
نەچۈك كەلدۇرۇر سىزگە كىم بول رەفىق.
— ئا. نىزارى.

خاجە سەرا [خواجه سرا] (پ) ھەرەم ئاغىسى.

خاجە ۋار [خواجەوار] (پ) خوجايىنلاردەك، باشلىق كەبى.

خاجىگان [خواجكان] (پ) [بىرلىكى: خاجە] «خاجە» گە قارالسۇن.

خادە [خاده] ئۇزۇن ۋە سىلىق، تۈز ياغاچ، خادا:
بالالار مەسخىرە قىلىپ قوغلار،
خادە بىرلە سېنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرار.
— موللا نىياز.

خادىم [خادم] (ئە) خىزمەتكار، مۇلازىم، مالاي:
نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادىمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.
— ئا. نىزارى.

خەسۇل ـ خاس خادىم — ئەڭ يېقىن خىزمەتكار.

خادىمان [خادمان] (ئە) [بىرلىكى: خادىم] خىزمەتكارلار، مۇلازىملار:
مېھمانلۇ فەرمانغە سۇردى زەبان،
يىغىلدى ھەمە چوڭ ـ كىچىك خادىمان.
— ئا. نىزارى.

خادىمە [خادمه] (ئە) خىزمەتكار خوتۇن ۋە قىز.

خادىملىق [خادم ليق] خىزمەتكارلىق، مۇلازىملىق.

خادىئ [خادع] (ئە) ئالدىغۇچى، ئالدامچى.

خار I [خوار] (پ) قەدىرسىز، ئېتىبارسىز، خار.
خار ئەتمەك — كەمسىتمەك، خارلىماق:
بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشقىلارنى زار ئەتتى،

کی نادانئی سەرگەفراز ئەیلابان دانانی خار گەتتی.
— موللا قۇربان.

خار بولماق — پس کۆرۈلمەك، خارلانماق:
مەردئول کەددی یەمئن ئەیلەپ شەبەن رۇز یاتماسە،
مبهنەت ئىلە قول - پۇتی گەرچە ئۇزۇلسە قاتماسە،
تارتمایین مننەت کىشىدىن ئابرویین ساتماسە،
ئافەرین مۇنداغ کىشىگە کۇلفەت ئەلدىن تارتماسە،
ئەهلی هممەت بولسە مۇنداغ خار بولماس هېچ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار — ناهایىتى ئېتىبارسىز، قاتتىق خارلانغان:
باغ ئىچىدە مېۋەلەردىن سەن ئېرۇرسەن خارۇزار،
ئەینی کۇلفەتتىن بولۇرسەن کەچ کۇز ئىچرە زارۇزار.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار ئەتمەك — قاتتىق خارلىماق.
مۇقەممەر، ئوغرى، یالغانچى، هەرامخور تىنچى راهەتدە،
ببرىپ دۇشمەنگە ئىززەت دوستلارنى خارۇ زار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

خار Ⅱ [خورا] (پ) سۆز یاسغۇچى ئارقا قوشۇمچە، بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «یېگۇچى» ، «ئىچكۇچى» مەنىلىرىدىكى سۆز یاسایدۇ:
هەرام خار — هارام یېگۇچى.
قەدەھ خار — مەي ئىچكۇچى.

خار Ⅲ [خار] (پ) تىكەن:
ئەدەمنى مەن ۋۇجۇدە نىسبەت ئەتمەن،
گۇلىستان ئۇزگە ئېرۇر، خار ئۇزگە.
— هافىز خارەزمى.

خار ئەفشان — 1) تىكەنلىك. 2) كۆچمە م: قوپال سۆزلۇك.
خار مۇغلان — چۆلدە ئۆسىدىغان بىر خىل تىكەنلىك ئۆسۈملۈك:
دولدىن ئۇیان خار مۇغلان ئىكەن،
چۆل جەزىرەئى بەبەیان ئىكەن.
— زەلىلى.

خارى ئەزاب — 1) ئازابلىغۇچى تىكەن. 2) قىيناق.
خارى خەسەك — تىكەنلىك ئوت.
خارى مژگان — تىكەنگە ئوخشاش كىرپىك:
خەمالىك گۇلىستانىندىن قاچان خۇشۇەقت بولغایمەن،
جىگەرنى گۇل بىكىن چۇن پارە ئەیلەر خارى مژگانىك.
— هافىز خارەزمى.

خارى هەلاك — هالاك قىلغۇچى تىكەن، زەهەرلىك تىكەن.

خارا I [خارا] (پ) ئۇیۇل تاش، گرانىت:
ستەم تىغىن ئۇرارىدا بەدەرىغ ئول،
فەزاي ئورنىغە دۇر خارا ۋە فۇلاد.
— ئەرشى.

خارا تەراش — تاش كەسكۇچى، تاشچى.
خارا شىكەن — تاش قازغۇچى، تاش یارغۇچى.
کی مىتىنى زەربىدە خارى شىكەن،
قىلىپ رەخنە خارانى ئول كۇهكەن.
— ئا. نىزارى.

خارا كەسمەك — تاش یونماق، تاش پارچىلىماق:
کی خارا کېسىشكە ئویۇن باشلادى،
نەچە قۇللەلەرىن کېسىپ تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

خارا یىرىك — یىرىك، قاتتىق:
ئەگەر بولسا مەسئۇد قاشىندا تىرىك،
یانىم ئاستىدا گەرچە خارا یىرىك.
— غەربى.

مەڭگى خارا — چوڭ قاتتىق تاش، قۇرام:
گۇلۇ بۇلبۇل فىغانىم بىرلە دائىم مەست بولمىشلار،
سرایەت قىلمادى كۆڭلۇڭگە گویا سەڭگى خارایى.
— زەلىلى.

خارا Ⅱ [خارا] (پ) پارقىراپ تۇرىدىغان قىممەت باهالىق بىر خىل یىپەك:
خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئەڭنىدە كۆڭلۇمگە هۇسن،
بولدى ئاندافكىم زەرۇ یاقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشى.

خاراۋەش [خاراوش] (پ) تاشقا ئوخشاش، مۇستەهكەم.

خاراكەن [خاراكن] (پ) تاش یونغۇچى، تاش قازغۇچى:
جۇنۇن تاغىدا خاراكەن كەبى هەردەم قىلۇر ئەفغان،
بۇلۇتدەك كۆزلەرىم ئاقۇ قاراسى ئالىشىپ گىریان.
— ئەرشى.

خاراكوب [خاراكوب] (پ) تاش قازغۇچى، تاش چاققۇچى.
خاراكوب قىلماق — تاش چاقماق.

خاران [خاران] (پ) خار بولغۇچىلار، خارلانغانلار:
یول بىلمىگەن ئالىملار،
سىر تۇتمىغان زالىملار،
ئەرۇ خاتۇن ئامىلار،
باری خاران ئەردىیا.
— موللامۇهەممەد نىیازى.

خاره [خاره] (پ) «خارا» گە قارالسۇن.
خاره ئەنداز — تاش قوپۇرغۇچى، تاش ئاتقۇچى.
خاره ئەفكەن — تاش ئاتقۇچى، تاش قازغۇچى.

خارە بۇر — تاش كەسكۈچى:
كى ئۈچ يىل ئىككى يۈز خارە بۇر ئۈستاد،
ئالە ئالماي ھەم ئانچە خارەدىن راد.
— نەۋايى.

خارە پەيماي — تاغ ـ تاشلارنى كەزگۈچى.

خارەزم [خارزم] ئوتتۇرا ئاسيادىكى بىر شەھەر:
ھافىزغە نەۋا تەگمەسە خارەزمدە، ئاندىن،
قىلار ئىدى ئاھەڭگى شىراز ئىلە سىپاھان.
— ھافىز خارەزمى.

خارەندە [خارندە] (پ) 1) تاتىلىغۇچى، قاشلىغۇچى. 2) تاتىلىغۇچ، قاشلىغۇچ.

خار خار [خار خار] (پ) 1) غەم ـ قايغۇ، تەشۋىش. 2) قاتتىق ئارزۇ تۇپەيلى پەيدا بولغان ھاياجان.

خار ـ خەس [خار خس] (پ) ئۇششاق تىكەن، تىكەن باسقان، تىكەنلىك:
يول باشلىغۇچى كەئبە تەۋافىغە نەھاجەت،
ھەر خارى خەسى دەشتى سەۋاد ھەرەمىدۇر.
— زەلىلى.

خاركەش [خار كەش] (پ) ئوتۇنچى.

خاريج [خارج] (ئە) چىققۇچى؛ تاشقىرى، سىرت:
چۈن ئەزە قىسمەتىدىن ھېچنېمە خارىج ئەمەس،
ئەيلەمەس فاقەسىدىن ۋاقىفى ئەسرار گىلە.
— نەۋايى.

خاريج ئەتمەك — چىقارماق، قوغلىماق:
خارىج ئەتتى بىرىنى ئەللامە،
ئىلمى ئەسبابدىن بۇ پىرى ھۇدا.
— شەۋقى.

خاريج نەۋا — ئاۋازى يېقىمسىز، ئاۋازى خۇنۇك.

خاريج روي — نىيىتى بۇزۇق، بۇزۇق نىيەتلىك.

خاريستان [خارستان] (پ) تىكەنلىك، تىكەنزار:
شەبى تارىك چۈن ئالەم زەمانى ھەم ئەمەس رەۋشەن،
ئانىڭسىز ئەدن خارىستانكىم بار ۋادى ھەم گۈلشەن.
— موللا قۇربان.

خارىق [خارق] (ئە) غەلىتە، پەۋقۇلئادده:
كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر ئىت بولسە ھەم دەۋرىشى سەن،
تاپتى شۆھرەت بىر نەچە ھەيۋانمۇ خارىقلار بىلە.
— ناقىس.

خارىقى ئادەت — ئادەتتىن تاشقىرى.

خاس [خاص] (ئە) 1) مەخسۇس، ئالاھىدە، تېگىشلىك. 2) يېقىن كىشىلەر؛ ئىمتىيازلىق تەبقە، يۇقىرى تەبقە.

بەندەئى خاس — يۇقىرى تەبقىغە مەنسۇپ كىشى:
مەنسۇر ئىبرۇر ھەق پەرەست،
ئالللا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاست،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— موللامۇھەممەد نىيازى.

خاس ئەتمەك — لايىق كۆرمەك، بەلگىلىمەك.

خاسۇ ئام — ھەممە، بارچە:
چۈتەختىمدە ئولتۇرسە قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.
— ئا. نىزارى.

خاس ـ ئام [خاس عام] (ئە) بارچە، ھەممە:
ئەلالا ئارا ئەيلەدى ئىمز دىھام،
كېتىپ ھەۋز ساري باري خاس ـ ئام.
— ئا. نىزارى.

خاسە [خاصە] (ئە) 1) ئارتۇقچىلىق، ئالاھىدىلىك. 2) مەخسۇس؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

خاسەلىق [خاصەلىق] ئالاھىدە، مەخسۇسلانغان:
خۇيدىن چىقتى ئارىغى،
ئاقىب كەردى چارباغى،
خاسەلىق ئەردى ئۇل باغى،
ھەۋز ئىچىگە توشتىيا.
— موللامۇھەممەد نىيازى.

خاستە [خواستە] (پ) 1) تەلەپ، ئۇمىد، تىلەك، تەكلىپ؛ سوراق:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.
— ئا. نىزارى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق.

خاسلىغ [خاص لىغ] يېقىنلىق، مەخسۇسلۇق.

خاسىر [خاسر] (ئە) زىيان تارتقۇچى، زىيان تارتقان.

خاسىيەت [خاصيت] (ئە) 1) مەخسۇس سۈپەت، خۇسۇسىيەت:
كى بۇ جايغە خاسىيەت بۇدۇرۇر،
زەۋايىرغە ھەم خەيرىيەت بۇدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت:
ئۇشبۇ ئاندا مېۋىلەردىن ھەر بىرى تاپتى خەبەر،
ھەربىرى ئۆز خاسىيەت ئەۋسافىدىن بەردى خەبەر.
— ئابدۇقادىر دامۇللا.

3) نەتىجە، تەسىر.

خاسىيەت بەرمەك — نەتىجە بەرمەك، تەسىر بەرمەك.

مۇخالىف خاسىيەت — قارىمۇ قارشى خۇسۇسىيەت.

خاشاك [خاشاك] (پ) 1) ئەخلەت، سۈپۈرۈندى، خەشەك، خەس:
كۆيدۈرەي دەپ ئاتەشسن مەي بىرلە ئول بۇت مەستكىم.
ھەجر ئوتى يانمىدا جىسمىم خارۇ خاشاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەرزىمەس، ياراقسىز:
ئايتەك يۈزىنە ئايىنە بولغالى كۆڭلۈم،
ھاشاكىم، ئۇشول كۆزگۈدە خاشاكنى سەۋدىم.
— ھافىز خارەزمى.

3) مۇردا.

خاشاك ئەتمەك — قۇرۇتماق، قاغجىراتماق.

خاشاك رۇب — كوچا سۈپۈرگۈچى، ئەخلەت يىغقۇچى.

خاشاكى خەۋاتىر — قۇرۇق، بىھۇدە خىيالالار.

خاشاكۆەش [خاشاكۈش] (پ) خەشەككە ئوخشاش، خەشەكتەك.

خاشە [خاشە] (پ) «خاشاك» قا قارالسۇن.

خاقان [خاقان] پادىشاھ، شاھلار شاھى، خانلار خانى، ئىمپېراتور:
چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۈترادى.
— ئا. نىزارى.

خاقانى چىن — چىن پادىشاھى.

خانۇ خاقان — خان ۋە پادىشاھلار:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا ساربدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

خاك [خاك] (پ) 1) توپا، تۇپراق؛ كۈل:
مەزەللەت خاكىغە سۈرتۈپ يۈزىنى، يىغلابان مەجنۇن.
نېچۈككىم بولماغايلار سەن كەبى ئالەمدە بىرلەيلا.
— شەۋقى.

2) پەس كۆرۈلگەن، خار:
ئادەملىق تۇپراغىن بەرسەفەنا يېلىگە چەرخ،
ئاھكىم، يوقتۇر كىشى ئەھلى ۋەفادىن خاكراق.
— نەۋائى.

خاك ئەرا — پۈتۈن دۇنيا، يەر يۈزى.

خاك ئەتمەك — ئۆلتۈرمەك.

خاك بولماق — 1) ئۆزىنى پەس تۇتماق. 2) كۆچمە م: ئۆلمەك.

خاك بۇس — 1) تۇپراقنى سۆيۈش. 2) كۆچمە م: قۇللۇق قىلىش، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش. 3) زىيارەت قىلىش.

خاك قىلماق — توپىغا ئوخشاش قىلماق، تۇگەتمەك، ئۆلتۈرمەك:
كۆزۈڭ قەترە پەلىدىن پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
— موللا پازىل.

خاكران [خاكران] (پ) يەر يۈزى، دۇنيا، ئالەم:
ئەھلى دىلنى بىھۇزۇر ئەيلەر فىغانى بۇلبۇلان،
خاكرانى دەھرىنىڭ ھەرگىز بەھارى بولماسا.
— زەلىلى.

خاكراھ [خاكراە] (پ) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتقۇچى، كەمتەر؛ خار.

خاكراھ بولماق — ئۆزىنى پەس تۇتماق، كەمتەر بولماق؛ خار بولماق:
ئەگەرچە ئەۋۋەلۇ ئاخىر گەدالار ئىچرە شاھ ئولدۇم،
فىغانكىم شوخلار سەر مەنزىلىدە خاكراھ ئولدۇم.
— زەلىلى.

خاكرەھ [خاكرە] (پ) «خاكراھ» قا قارالسۇن.

خاكسار [خاكسار] (پ) 1) تۆۋەن، پەس؛ خار، ئەرزەمەس:
ئەگەر يۈرسە بىر يىلكى لەيلۇ ناھار،
سەپەر مېھنەتىدە بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: كەمتەر:
مۇلاقات بولدى ئاخا بىر كىشى،
ئۆزى خاكسارۇ گادايلىق ئىشى.
— ئا. نىزارى.

خاكسار ئەتمەك — ئايىغ ئاستى قىلماق، خارلىماق.

خاكسار ئەدۇۋ — يەر بىلەن يەكسان بولغان دۈشمەن.

خاكسار بولماق — ئايىغ ئاستى بولماق، خارلانماق:
چىقارسام مۇھەببەت ئوتىدىن شارار،
كۆيۈپ چۈن ۋۈجۇدۇم بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

خاكسارلىق [خاكسارلىغ] 1) تۆۋەنلىك، خارلىق. 2) كەمتەرلىك.

خاكسۇد [خاك سود] (پ) توپىغا مىلەنگەن، چاڭ ـ توزان باسقان:
يۈزىن مېھرەڭ ئەيلەگەچ خاكسۇد.
ھەببىغە يەتكۈردى ھەقدىن دۇرۇد.
— نەۋائى.

قەدەم خاكسۇد قىلماق — قەدەم قويماق.

خاكى I [خاكى] (پ) توپىدىن بولغان، ئەسلى تۇپراق.

خاكى پا — «خاكى پاي» غا قارالسۇن.

خاكى پا بولماق — «خاكى پاي بولماق» قا قارالسۇن:

خسرامىك چاغى لوتق ئەيلەپ، نە بولغاي پايماقل ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۈڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

خاكى پاي — ئاياغ ئاستى توپىسى؛ بويسۇندۇرۇلغان. تەۋە:
ئاتىڭنىڭ خاكى پايىغە زەللىلى يۈزىنى سۈردى،
نىدا كەلدىكى قەسرىڭدىن: كۆزۈڭ سۇر، تۇتىيا دەرلەر.
— زەللىلى.

خاكى پاي بولماق — ئاياغ ئاستىدىكى توپا بولماق، بويسۇنماق، تەۋە بولماق.

خاكى دەر — توپىدا، تۇپراقنىڭ ئىچىدە:
ئۆپە بىلگەيمۇ ئەزاقىنى تەپ،
باشنى يولىندا خاكى دەر قىلدىم.
— ھافىز خارەزمى.

خاكى راھ — «خاكراھ» قا قارا:
سەرۇەرانى سەيرفىللاھ بارچەسىغە رەھبەر ئول،
جۇملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.
— ئەرشى.

خاكى رەھ — «خاكرەھ» قە قارا.

خاكى سىياھ ئەيلەمەك — قارا توپىدەك سوربماق (پۇلنى)، بۇزۇپ - چاچماق.

خاكى II [خاكى] (پ) ئۇچىغا سۆڭەك تۇتۇلغان ۋە ئەڭ يىراققا كېتىدىغان ئوق (ئوقيانىڭ ئوقى).

خاكستەر [خاكستر] (پ) كۈل:
ئىشتىكىل، ئايا خۇبلار، سەرۇەرى،
كى ئىشقىڭ ئوتى قىلدى خاكستەرى.
— ئا. نىزارى.

خاكستەرىي [خاكسترى] (پ) كۈل رەڭ.

خاكىي I [خاكى] (پ) تۇپراقتىن بولغان، تۇپراققا مەنسۇپ:
خاكىي قەدەمىنى كۆزۈم چەككەلى سۈرمە،
كۆزۈم قاشىدە دۇرئىلە گەۋھەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خاكىي نىھاد — ئەسلى تۇپراقتىن بولغان.

خاكىي II [خاكى] (پ) «خاكى I» گە قارا.

خال I [خال] 1) ئادەم يۈزىدىكى قارا نۇقتا، مەڭ:
يۈزى ئۇستۇندىكى ئول دانەئى خال،
گۈلى لالە ئۆزە مۇشكى خوتەرندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

2) كۆزگە چۈشكەن ئاق:
خەتتۇ خالى ھەسرەتىدىن ئانچە ئەشكىم ئاقتىكىم،
بىر كۆزۈم تۇتتى غۇبادۇر بىر كۆزۈمگە تۇشتى خال.
— نەۋائى.

خالى خەتتى — ئېچەكتىكى مەڭ:
خالى خەتتى زۇلفى چۇن نەقش نىگار،
مۇرغى كۆڭۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.
— زەللىلى.

خالى سىياھ — قارا خال:
زۇلفۇڭدەكىم ئول خالى سىياھ نافەئى چىنىدۇر،
يالقۇن تىمە، گەر مۇشك تىسەم ئانىڭى، چىندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خالدار [خالدار] خاللىق، خىلى بار:
ھەردەم كۆڭۈل ھەلاكۇ كۆزۈم تىيرە بولماغىن،
بىلگەي بىرەۋكى، يارى ئېرۇر شوخۇ خالدار.
— نەۋائى.

خالىس [خالص] (ئە) 1) غەرەزسىز، سەممىي، لىللا:
ناقسا، كۆڭلۇڭنى خالىس قىل نۇقۇشى غەيرىدىن،
ئول پەرى كويىدا جانىڭنى دېسەڭ گەر ئۇتقۇزاي.
2) ساپ، تازا:
ھەر غەشلىغدىنكى ناقىس،
بولدى بۇگۈداز بىرلە خالىس.
— نەۋائى.

3) يالغۇز، تەنھا:
كەرەمدىن جامىمە ئەفيون ئېزىپ مەي بەرگىل، ئەي ساقى،
كى باسماس بادەئى خالىس مېنىڭ ھەجر ئىچرە خۇمارىم.
— ناقىس.

خالىق [خالق] (ئە) يارانقۇچى، خۇدا:
پادىشاھا، جۇرمى ئىسيانىم كەچۇرگىل، خالىقا،
سەندىن ئولمىش ئەفۇ رەھمەت مەغفىرەت تۇرلۇك ئەتا.
— شەۋقى.

خالىقى ئالەم — ئالەمنى يارانقۇچى، خۇدا.

خالىقى ئەفلاك — ئاسمان - پەلەكنى يارانقۇچى، خۇدا:
ئول خالىقى ئەفلاكخە يۇز ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۇندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بىرلە بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چىرايى.
— ناقىس.

خام [خام] (پ) 1) پىشمىغان، پىشۇرۇلمىغان:
بىر كۆرسە ئانى مەجنۇن ھۇسىنىگە بولۇر مەفتۇن،
لەيلىگە كۆيۈپ نېچۇن ئىشق ئاشىنى خام ئەتتى؟
— ناقىس.

2) تەجرىبىسىز. 3) بىھۇدە، ئورۇنسىز، ئەمەلگە ئاشمايدىغان.

خامه [خامه] (پ) قەلەم:
رەمۇزى ئىشقى ئىنشا ئەيلەدىم مەن خامە بىلمەيدۇر،
سەرەپا ئوت تۇتاشتى خەت يۇزىگە نامە بىلمەيدۇر.
— زەللىلى.

خامە چەكمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق:
چېكىپ خامەسىن، نەقىش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.
— ئا. نىزارى.

خامە سۇرمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق.

خامە ئۇرماق — «خامە سۇرمەك» كە قارالسۇن.

خامكار [خامكار] (پ) ئىش كۆرمىگەن، ئاددىي پىكىر قىلىدىغان؛ كالتە پەم.

خامۇش [خاموش] (پ) ئۇندىمەس، جىم، سۆزسىز، شۇك:
شەھادەت مەيىنى بېگىم نۇش ئېتىپ،
ئۆزىن شاد ئېتىپ، بىزنى خامۇش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

خامۇش دىماغ — سۆز قىلمايدىغان، جىم تۇرىدىغان، سۆزسىز:
كى مەسئۇد دېدى سۆزنى باشتىن ئايىغ،
ئىشتىتى بۇلار بولدى خامۇش دىماغ.
— ئا. نىزارى.

خامۇش ئولماق — سۆز قىلماسلىق، جىم تۇرماق:
يىغىلدىكى پەرھاد مەدھۇش ئولۇپ،
ياتىپ يانىدا يارى خامۇش ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

خامۇشلىغ [خاموش ليغ] سۇكۇت ساقلاش، جىم تۇرۇش هالىتى.

خامىس [خامس] (ئە) بەشىنچى.

خامىسە [خامسه] (ئە) «خامىس» قا قارالسۇن.

خان I [خان] (پ) 1) داستىخان. 2) رىزىق، تائام، غىزا. 3) پلانبتا.
خانى گەرەم — ساخاۋەت داستىخىنى.
خانى نەۋال — مەرھەمەت داستىخىنى.

خان II [خان] پادىشاھ، خان.
خان بىننى خان — شاھ ئوغلى، شاھ.

خانە [خانه] (پ) 1) ئۆي، ئائىلە، ماكان، خانا:
ھەمرازى ئاڭا مەلەك ئولۇردى،
ھەم خانە ئاڭا فەلەك ئولۇردى.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.
2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئورۇن، جاي» ، مەنىسىدە كى سۆزلەرنى ياسايدۇ. م: كۆتۈبخانە، قىرائەتخانە.

خانە بەردۇش — قاتتىق ئىسراپخور، بار يوقنى سوروپ تۈگىتىدىغان:
چۇن ئەمەلى بىرلە نەۋا ساز ئولۇپ،
ئول نەي ئۇنى خانە بەردىنداز ئولۇپ.
— نەۋايى.

خانە بەردۇش — 1) ئۆي ـ ماكانسىز، سەرگەردان:
ئەي زەللىلى تەكىيەدارى كىشۋەرى تەن بولماغىل،
كىم سەنى تەڭرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئەيلەمىش.
— زەللىلى.

خانە زادە — ئۆلاد، سۇلالە.

خانەئى خاس — مەخسۇس ئۆي، مەخسۇس ئورۇن:
كېلىپ چۇن كىرىپ خانەئى خاس ئارا،
نەۋا باشلادى مىسلى داستان سەرا.
— ئا. نىزارى.

خانەئى كەلبە — مەككىدىكى مۇسۇلمانلار تاۋاپ قىلىدىغان مۇبارەك ئۆي، تاۋاپ قىلىدىغان جاي:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزىڭ ئول ئاستانى ئالى ئۆزرە سەجدەگاھىمدۇر.
— گۇمنام.

خانەقاھ [خانقاه] (ئە) چوڭ مەسچىت؛ شەيخ، سوپى ـ ئىشانلارنىڭ زىكرى قىلىدىغان جايى:
بۇ دەمدە خانەقاھ كۇنجى كۆرۈنۇر كۆزگە چۇن زىندان،
چېقىپ زىنداندىن، ئەي ئاشىق، چەمەندە لالەزار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خانەقەھ [خانقه] (ئە) «خانەقاھ» غا قارالسۇن:
خانەقەھ شەيخى ئۇماچىن ئىچمەكىم يوق ئەمدى سۇد،
ساقى، ئەمدى جامى مەي ئىچ، بول ھەم ئولدەم ھەقشۇناس.
— ئەرشى.

خانەندە [خواننده] (پ) 1) كىتاب ئوقۇغۇچى، كىتاب ئوقۇپ بەرگۈچى:
كاتىبىكىم مېھنەت ئەيلەپ بىر كىتابىنى يازار،
بەزى جا بولسا غەلەت راس ئەيلەمەكتۇر نىگۇكار،
قەست ئىلە ھەرگىز خەتا قىلما ۋەلى تەبئى ئازار،
ۋەرنەكىم راستى ئەقىل بولسا غەلەتلەر بىشۇمار،
قىلغايۇ خانەندەلەر دۇشنام، ھەقارەت ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.
2) ناخشىچى، غەزەلخان.

خاندان [خاندان] (پ) ئۆي، ئائىلە: ئائىلە كىشىلىرى، ئۇرۇق، نەسىل ـ نەسەب:
مۇسىبەت سالىپ خاندان ئىچرە ئول،

ئۆزى ھەم تامۇغ سارىغە تۇتتى يول.
— ئا. نىزارى.

خانمان [خانمان] (پ) ئۆي - جاي، ئۆي جاھازلىرى
ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرى، ئۆي - بىسات:
زەلىلى تەرك ئېتىپ ئالەمنى كەچتىم خانمانىمدىن،
تەۋافى ھەززەتى سۇلتان ساتۇقى بۇغراخان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خانىكە [خانيكە] ئانىسى ياكى چوڭ ھەدىلىرىنى چاقىرىش-
تىكى ھۆرمەت سۆزى:
ھەرمىلەرنى قىچقىردى ئىقبالىغە،
چۇ خانىكەسىن كەلتۈرۈپ ئالىغە.
— ئا. نىزارى.

خانۇمان [خان ومان] (پ) «خانمان» غا قارالسۇن:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇ مانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھەلالىڭغە فىدا يۈز قاتلە جانىمدۇر.
— ئەرشى.

خاھىش [خواھش] (پ) ئارزۇ، ئۈمىد، ئىستەك.
خاھىش ئەتمەك — ئىزلىمەك، خالىماق:
ئاتا ئەيلەمىش ھەق ساڭا تەختۇ تاج،
ئەگەر خاھىش ئەتسە قىلۇرمىز ئىلاج.
— ئا. نىزارى.

خاۋەر [خاور] (پ) كۈنچىقىش، شەرق:
كۆڭلۈنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزىگە رام ئەيلەپ،
كۆزۈم ئاچتىم، كىرىپ كەۋكەبىدە پىنھان شەمسى
خاۋەردەك.
— موللا سالىھ.

مېھرى خاۋەر — شەرق قۇياشى، قۇياش.

خاۋەرى [خاورى] (پ) شەرقىي، شەرققە مەنسۇپ،
شەرقچە.

خائىف [خائف] (ئە) يۈرەكسىز، قورقۇنچاق.

خەباسەت [خباسة] (ئە) بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق، يامان-
لىق.

خەبەر [خبر] (ئە) خەۋەر، ئۇچۇر:
ئىلگىرى ئەلچى يۈرۈتىبان قاراقاش بىلە شەھەر،
بارچە قاراقاش ئەھلىغە ئول كۈنى يەتتىلەر خەبەر.
— موللا سالىھ.

خەبەر ئالماق — خەۋرىنى ئۇقماق، ئۇچۇرغا ئىگە بول-
ماق؛ قارىماق، كۆيۈنمەك:
قىلىپ ئەقلىنى خىزمەتكە راھىبەر،
كۆڭۈل سىرىدىن ئاندا ئالغىل خەبەر.
— ئا. نىزارى.

خەبەرمەك — ئەھۋالنى بىلدۈرمەك، خەۋەردار قىلماق:
ئاقىپ مەن، ماڭا ھۇشدىن يوق ئەسەر،
كى تەقدىرى ھەق بەردى سىزدىن خەبەر.
— ئا. نىزارى.

خەبەر تاپماق — خەۋەردار بولماق، ئۇچۇرغا ئىگە بول-
ماق:
خەبەر تاپقاي ھېچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرۇ نادىم ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.

خەبەر قىلماق — خەۋەر بەرمەك، ئەھۋالنى بىلدۈرمەك:
بېلىنى ياد ئەيلەدىم ھەردەم،
ئالەمى غەيبىدىن خەبەر قىلدىم.
— ھافىز خارەزمى.

خەبەر گۈزار — خەۋەر بەرگۈچى، مۇخبىر.

خەببار [خباز] (ئە) نان ياققۇچى، ناۋاي.

خەبت [خبط] (ئە) ئەقلىدىن ئېزىش، ئەقلىنى يوقىتىش.

خەبت ئولماق — ئەقلىنى يوقاتماق، ئەقلىدىن ئازماق.

خەبجە [خبجە] پورەك.
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەرەن،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەبجەگى نەۋنىھال ئاچىلغ.
— زەلىلى.

خەبىر [خبير] (ئە) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەر قىلغۇچى.

خەبىس [خبيث] (ئە) ئىپلاس، ناپاك.

خەت (ت) [خط] (ئە) [كۆپلۈكى خۇتۇت - خطوط.] 1) سىزىق، يول، ئىز:
ئەگەر ئول ياش بىلە باشلغ ئوشالغاي،
سەئادەت خەتتىدۇر، گەر زەخمى قالغاي.
— نەۋائى.

2) خەت، مەكتۇب، پۈتۈك، يېزىق:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

3) يېڭى چىققان مويلەۋ، مىيىق؛ بۇرۇت.

4) چاچ، كوكۈلا چاچ:
كۆزۈڭ تۈركىۇ خەتلغ ھىندۇبى جادۇ،
كىم ئاندىن باغلادى قان نافى ئاھۇ.
— ھافىز خارەزمى.

5) ھۆكۈم، پەرمان.

خەتتى بەرات — ئازادلىق خېتى، گۇناھسىزلىق خېتى،
يارلىق:
نەمايان بولغانىدىن سۇنبۇلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەبى لەئلى ئەقىقلغ ئۆزدە ئول خەتتى بەراتىمدۇر.
— زەلىلى.

خەت ـ **بەخەت** — سىزىقمۇ سىزىق.

خەتى پىشانە — پىشانىگە پۈتۈلگەن:
خەتتى پىشانەڭى ئازارلىرنى سەندىن ئاڭلارمەن.
يۈزۈڭ بىرلە قاشىڭنى سەجدەدە لەۋھى قەلەم ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خەتى رەيھان — 1) قەدىمكى خەتتاتلىقتىكى خەت نۇسخىلىرىدىن بىرى. 2) بويى رەيھان، رەيھان، قامەتلىك:
ئەي كۆزلەى نەرگىس، خەتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەريات.
— ئەرشى.

خەتائ [خطاء] (ئە) يېڭىلىش، خاتا:
قىلىپ بىز بۇ دەرگاھىدا يۈزمىڭ خەتا،
سەن ئەيلەپ كەرەم بىزگە ھەردەم ئاتا.
— مۇللا قۇربان.

خەتاكار [خطاكار] (ئە + پ) ئەيبكار، خاتا قىلغۇچى، گۇناھكار.

خەتاكۇش [خطاكوش] (ئە + پ) گۇناھلىق ئىشلارنى قىلىپ يۇرگۇچى.

خەتەرات [خطرات] (ئە) خەۋپ ـ خەتەرلەر.

خەتەرناك [خطرناك] (ئە + پ) خەتەرلىك، خەۋپلىك؛
يول يىراقدۇر، كۆپ خەتەرناك يول غەمىنى تازە قىل،
شەۋقى بىلسەڭ يول غەمىنى تازە قىلغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

خەتتات [خطاط] (ئە) خېتى چىرايلىق، خۇش خەت يازغۇچى.

خەتم [ختم] (ئە) 1) تامامىلاش، تۈگىتىش، ئاخىرى. 2) مۆھۈر، تامغا.

خەتمى قۇرئان — ئۆلگەنلەر ئەرۋاھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇش ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم:
قالىپمەن ئاھ نېتەي ئارمان بىلە،
كى ياد ئەتكەمەن خەتمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى.

خەتمى كەلام — «خەتمى قۇرئان» غا قارا:
بۇلاردىن تىلەپ ئىستىئانەت مۇدام،
كى خەتمى كەلام ئەيلابان سۇبھى ـ شام.
— ئا. نىزارى.

خەتمى قىلماق — 1) بىرەر ئىشنى ئاخىرىغا يەتكۈزمەك. 2) مۆكەممەل بىلمەك.

خەتىب [خطيب] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى، ۋەز ئېيتقۇچى، ئىمام.

خەتىر [خطير] (ئە) خەتەرلىك، قورقۇنچلۇق.

خەد [خد] (ئە) يۈز، مەڭز، ياڭاق:
سەباھەتتە جەھان مەشھۇرى ئولسائ،
ئەگەر يۈسۇف مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.
— ئەرشى.

پەرى خەد — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
پەرى خەد، پەرنزاد، پەرنۇش داغى،
پەرى پەيكەران ئىسمى دىلكەش داغى.
— ئا. نىزارى.

قىرمىزى خەد — قىزىل يۈزلۈك:
ئىللا دېمىش كۆرمەي سېنى، ئەي لالەرۇخ، قىرمىزى خەد.
خۇرشىد يۈزۈ جەللاد كۆز، كاكۇللەرى مۇشكى خوتەن.
— ناقىس.

خەدەك [خد نك] (پ) ئوق، ئوقيانىڭ ئوقى:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىڭ كۆزلەرنىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەكدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

خەدەك ئەيلەمەك — ئوق قىلماق:
بۇنى سەبزەرەڭ ئەيلەپ، كەمەرنى تەڭ ئەيلەپ،
مىژەسىن خەدەڭ ئەيلەپ، قاشىن كەمان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.

خەدەك تارتماق — ئوق ئۇزمەك.

خەدەم [خدام] (ئە) [بىرلىكى «خادىم ـ خادم»] خادىملار، خىزمەتچىلەر، مالايلار.

خەددام [خدام] (ئە) «خادىم» غا قارا:
چىقاردى يۈلەپ بارچە خەددام لار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدنام لار.
— ئا. نىزارى.

خەددام لىق [خدام ليق] مۇلازىملىق، خىزمەتكارلىق، مالايلىق:
چۇ كىشتى ئارا قىلدى خەددام لىق،
چىقىپ خۇشكىغە يەتتى ئارام لىق.
— ئا. نىزارى.

خەر [خر] (پ) ئېشەك:
ناقىسى دىلخەستەدۇر قۇيرۇقى كالتە ئېشەك،
لېيىك قىلالماس بۇ سۆز قۇيرۇقى يۈزگەز خەرى.
— ناقىس.

مادە خەر — مادا ئېشەك:
كى ھىممەت يوقدۇرۇر بۇ فىرقەدە نامۇس يانەڭگى،
شەرىئەت ئۇشبۇ سۇرەتلىكنى دەيدۇر مادە خەر سۇلتان.
— مۇللا نىيازى.

مەردەكى خەر — ئەخمەق ئادەم.

خەراب [خراب] (پ) بۇزۇق، ۋەيران؛ يامان، ناچار:

كۆزلەردىن ئۆزگە كىشى كۆرمەي،
گۈشەئى مېھرابدە مەستۇ خەراب.
— ھافىز خارەزمى.

خەراب ئەتمەك — «خەراب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
كى ئوت بىرلە بىزنى خەراب ئەتكۈسى،
كىمە ئىچرە سىخلاپ كەباب ئەتكۈسى.
— ئا. نىزارى.

خەراب ئەيلەمەك — بۇزماق، ۋەيران قىلماق:
كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۈشتىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ۋەرنە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.

خەراب قىلماق — «خەراب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
قىلىپ زۇلۇم ئىلە خانمانىن خەراب،
شەھىد ئەيلەدى ئانى ئەفرەسسىياب.
— ئا. نىزارى.

خەرابات [خرابات] (پ) 1) ۋەيران بولغان، بۇزۇلغان جاي، خارابە. 2) مەيخانا:
ھەر نەۋىدىكىم جۇنۇندىن رەقس ئېتەر ئەيب ئەتمەكسىز،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

خەراباتىي [خراباتى] (پ) 1) خاراب بولغان جايدا تۇرغۇچى، دەرۋىش، تەركىيدۇنيا. 2) مەي ئىچكۈچى، مەيخانە ئەھلى:
سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىنغە.
— ئا. نىزارى.

خەرابە [خرابە] (پ) ۋەيرانە، بۇزۇلغان، تاشلاندۇق، خارابە:
تاشىرغە تاشۇ خىشتۇ بەل ئەرابە،
تۇتۇپ چىن ئىچرە ئابادۇ خەرابە.
— نەۋايى.

خەرابىي [خرابى] (پ) ۋەيرانلىق، بۇزۇقلۇق.

خەراج [خراج] (ئە) سېلىق، باج، پاراق.

خەراش [خراش] (پ) 1) يونۇش، تاراشلاش، قىرماق:
يەنە بار ئىدى قارەن سەڭگىتەراش،
قىلۇر ئېردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق:
ئانىڭ زەربىدە ساچراغان رەنزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.
— ئا. نىزارى.

خەراش ئەيلەمەك — 1) يونۇماق، تاراشلىماق، قىرماق:
خەراش ئەيلەدى يەشمىنى ئۇل زەمان،
چۇشەھزادە بولدى بەسى شادمان.
— ئا. نىزارى.
2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق.

خەراش قىلماق — «خەراش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
رىزق ئۇچۇن قىلمە كۆڭۈل لەۋھىنى ھەسرەتتىن خەراش،
ئەيب ئېرۇر ئەھلى خىرەددىن ئال بىلەن قىلماق تالاش.
— ناقىس.

خەراشىدە [خراشيده] (پ) قىرىلغان؛ خىرىلدىغان، بوغۇق.

خىراشىدە بولماق — قىرىلماق، بوغۇلماق، خىرىلدىماق.

خەرپۇشتە [خرپشته] (پ) گۈمبەز شەكلىدىكى نەرسە؛ راۋاق، چېدىر.

خەرج [خرج] (ئە) 1) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:
كەسىبدىن ئەجر بىرلە پۇل تاپىلۇر،
خەمر بىرلە زىناغە خەرجى قىلۇر.
— ئا. نىزارى.
2) خىراجەت قىلىنىدىغان پۇل، سەرپلىنىدىغان مەبلەغ:
ھەقدى رەھمەت خەرجىڭ ئەتسە ھەق نى تاڭ ئولكىم تاپار،
سەن كەبى مەھبۇبى ۋەسلىن ئەيلەگەي ناچار خەرج.
— نەۋايى.

خەرجۇ خەراج — خەج ۋە خىراجەت:
مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،
تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ خەراج.
— موللا شاكىر.

خەرجى دىرەم — يولدا لازىم بولىدىغان ئوزۇق.

خەرجى سەفەر — يول خىراجىتى.

خەرجى مەئاش — تىرىكلىكتە ئىشلىتىدىغان خىراجەت، ياشاش ئۇچۇن لازىم بولىدىغان نەرسىلەر.

خەرجلىك [خرج ليك] خەجلەشكە كېرەكلىك:
كۆز تۆكەر ۋەسلىڭ ئۇچۇن دۇررى ئەدەن، ئەي گۈلرۇخ،
خەرجلىك بولسە بۇرەڭ قالمادى ئىمساك ماڭا.
— ناقىس.

خەرچەڭ [خرچنك] (پ) قىسقۇچپاقا:
كۆڭۈل فىراقىڭە تۇشكەچ قىغان چېكەر ھەردەم،
تومۇزدا ئۆيلەكى ئەفغان تولا چېكەر خەرچەڭ.
— ناقىس.

خەرگۇش [خركوش] (پ) ياۋا توشقان.

خەرمەن [خرمن] (پ) چەمبىرەك.

خەرمۇھرە [خرمهره] (پ) ئىشەكمۇنچاق:

نەچچە ھۆسن ئەھلى كېلىپ ياندىشسا ئاندىغ بەلگۈرۈر،
بىر تىزىغ خەرمۇھرە ئىچىدە گۈيىيا بىر گەۋھەرى.
— ئەرشى.

خەرۋار [خروار] (پ) بىر ئېشەك يۈك (ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى، تەخمىنەن 300 كىلوگرام).

خەرىد [خريد] (پ) سېتىش، ساتماق:
ئاناسى بىلەن ئول ماڭا زەر خەرىد —
دەبان، كوپ جەدەل قىلدى خاجەسەئىد.
— ئا. نىزارى.

خەرىدار [خريدار] (پ) 1) سېتىۋالغۇچى، تەلەپكار:
مەن جەفاكارى، سەن ۋە فادارىم،
يۈز تۈمەن ئەيب ئىلە خەرىدارىم.
— مولا قۇربان.

2) كۆچمە م: بىرەۋگە مۇھەببەت قويغان، كۆڭلى چۈشكەن كىشى، ئاشىق:
مېھىنبانۇ ھەر كۈنى خەبەردار ئىدى،
ھەمول كۆھكەنگە خەبەردار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

خەرىدارلىق [خريداراق] تەلەپكارلىق؛ خېرىدارى بار، خېرىدارغا ئىگە:
كى بىزگە خەرىدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خەرىف [خريف] (ئە) كۈز، كۈز پەسلى.

خەزان [خزان] (پ) 1) كۈز پەسلىدە تۆكۈلگەن، سارغايغان ياپراق:
رەۋايى ھۆسن ئۇچۇن چېھرەمنى گاھى ئەيلەمىش ئەز بەس،
بولۇر گۈل ھۆسنى زاھىر بولسەگەر رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.

2) كۈز، كۈز پەسلى:
خەزان بەرگىدەك سارغايىپ چېھرەسى،
تولا خەۋق ئىلە قالمادى زەھرىسى.
— ئا. نىزارى.

خەزان ئەتمەك — سارغايتماق:
ئەلا ئەي لالە يەڭلىغ گۈلئۈزارىم،
خەزان ئەتتىڭ مېنى ئەي نەۋ بەھارىم.
— موللا پازىل.

3) يانجىلغان، ئازابلانغان؛ دەردلىك:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمىس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلىرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

خەزان بولماق — 1) سارغىيىپ، قۇرۇپ قالماق. 2) ئازاب ـ ئوقۇبەتتە ئېزىلمەك، مەجرۇھلانماق:
سېنى دەپ چېكەر بۇلبۇل ئاھۇ فىغان،
ئانى يىغلاتىپ كۆپ بولۇرسەن خەزان.
— ئا. نىزارى.

خەزان قىلماق — سارغايتماق، قۇرۇتماق:
مېنى ئىشق ئوتى قىلىپدۇر خەزان،
ھەنۇز سەبزە ئېردىم بولۇپمەن سامان.
— ئا. نىزارى.

بادى خەزان — كۈز شامىلى:
بادى خەزان پەددار، قالماس جەھاندا گۈلزار،
نى باغۇ، نى سۈمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.
— زەلىلى.

فەسلى خەزان — يوپۇرماقلار سارغايغان مەزگىل، كۈز پەسلى:
بەھار كۈنلەرى كەتمىش يېتىپ بۇ پەسلى خەزان،
دەرەختى ئۈمرىنى يۇلماقغە بىخ ئىلە بۇنياد.
— شەۋقى.

خەزانە [خزانه] (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.
خەزانە سەنج — خەزىنە ئىگىسى.
خەزانە خاس — پادىشاھنىڭ خۇسۇسىي خەزىنىسى.

خەزانەدار [خزانەدار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

خەزانى [خزانى] (پ) سېرىق رەڭلىك.
خازانى ئەيلەمەك — سارغايتماق.
خازانى باغ — قۇرۇپ قالغان باغ.
خازانى بەرگ — سارغايغان يوپۇرماق.

خەزايىن [خزاين] (ئە) خەزىنىلەر (بىرلىكى: خەزىنە):
سىپاھ ئايدى: «ئاندىغ ئىسە مەن ئالاي،
خەزايىنغە مىلك تەڭگەنى مەن سالاي.»
— ئا. نىزارى.

خەزەف [خزف] (ئە) ساپال، ساپال قاچا.

خەزرا [خضرا] (ئە) يېشىل:
تەفەررۇج گاھى سۈنئۇك قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن ـ كېچىلەردە كۈنبەزى خەزرا.
— زەلىلى.

خەزىنە [خزينه] (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.

خەس [خس] (پ) 1) قۇرۇق ئوت ـ چۆپ، پاخال:
ئەيا غۈنچە كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.
— ئا. نىزارى.

2) ۋاپاسىز، ناتەھلى؛ پەس كىشى:

ئۆچۈرمەككە ئاسان ئېرۇر دەر مەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نەقۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

3) ئىزىلگەن، يانجىلغان؛ يارىلانغان:
دېدى: «شاھزادە دىلىم خەس ئېرۇر،
بۇ قىلغان كىرامىڭ ماڭا بىس ئېرۇر».
— ئا. نىزارى.

خەسارەت [خسارت] (ئە) زەرەر، زىيان:
قەزاغە كىشى نالە ـ فەريادىن ئېتەر،
بۇ شۇم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت ئېتەر.
— ئا. نىزارى.

خەسايىس [خصايص] (ئە) [بىرلىكى: خاسىيەت] خۇسۇسىيەتلەر، خاسىيەتلەر.

خەسايىل [خصايل] (ئە) [بىرلىكى: خىسلەت] خىسلەتلەر.

خەستە [خسته] (پ) 1) كېسەل، كېسەلمەن:
يۈزۈڭنى كۆزۈم ئالقىنىدا تۇتسام بولاتتى،
ھەمراھ مەنى خەستەغە چۈن نۇرى يەتمەيدۇ.
— ھاپىز خارەزمى.

2) قىينالغان، ئازابلانغان؛ دەردمەن:
بىۋەفا ئەيلەمەگەي ئول نازەنىن،
رەھىم قىلسە خەستە ئاشىقلارىنە.
— ھاپىز خارەزمى.

3) ئاجىز، كۈچسىز، زەئىپ:
ھەمىشە خەستەدۇر دەردى بىلەن جان،
بولا بىلمەدى بۇ بىمار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.

4) بىچارە، مىسكىن:
يېتەرمۇ بىر كەمىنە خەستەگە بۇيى ۋىسالىڭدىن،
دېگەچ شامۇ سەھەرلەر ئۆشكى خۇندىن جۇيىبار ئەيلەر.
— شەۋقى.

خەستە ئەيلەمەك — 1) كېسەل قىلماق، مەجرۇھلاندۇرماق. 2) ئازابلىماق، قىينىماق:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلەن بىرنەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب.
— ئەرشى.

خەستە جان — ئاغرىق، زەئىپ:
كى سىزدەك بىرەۋ ناتەۋانى ئىدىم،
ئانىڭ ئىشقىدا خەستە جانى ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

خەستەجان بولماق — زەئىپلەشمەك، ئاجىزلاشماق:
بۇلار ئىلكىدىن بىر بولۇپ خەستە جان،
فەلەك بىزنى ئەيلەپ ئەجەب ناتەۋان.
— ئا. نىزارى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، دەردمەن:
دېدى خەستە دىلغە شاھى: «ۋاسىتە —
قىلالى سەرەندىب ساری رابىتە».
— ئا. نىزارى.

خەستە ھال — قىيىن ئەھۋالدا قالغان، بىچارە:
گۈھەر سىلكى كەبى مەنزۇمە بىرلە يوقلامىشسىزلەر،
بىزىڭدەك خەستە ھالىنى بۇ يەڭلىغ ھالى غۇربەتتە.
— ئابدۇخىلىل دامۇللا ھاجى.

خەستە ئولماق — ئازابلانماق، قىينالماق:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەگكەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمە پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

خەشتەۋۇ مىسكىن — ئاجىز ۋە غېرىب، دەردمەن بىچارە:
خوشلاشىبان خەستەۋۇ مىسكىن زەلىل،
بۇلبۇل ئېردى چىقتى قەپەزدىن دېگىل.
— زەلىلى.

خەستە خانە [خسته خانه] (پ) ئاغرىقلارنى داۋالايدىغان ئورۇن.

خەستە ۋار [خەستەوار] (پ) ئاغرىقتەك.

خەستەك [خستك] قۇرۇغان ئوت ـ چۆپتەك:
مەن خەستە، خەستەك تاڭ ئەمەس بولسام بولىدا پايمال،
ئول گۈل سەمەندىن سەكرەتىپ جەۋلان ئۈزە، جەۋلان ئېرۇر.
— مەھزۇن.

خەسدەك [خسدك] «خەستەك» كە قارالسۇن.

خەسەم [خصم] (ئە) قارشىلىشىش؛ دۈشمەن، رەقىب:
چۇ پەيۋەند ئېتىپ شەستىگە بىر خەدەڭ،
رەھا ئەيلەدى خەسمىغە بەدرەڭ.
— ئا. نىزارى.

خەسەم ئولماق — قارشىلاشماق، دۈشمەنلەشمەك:
بەرادەرلىرى خەسەم ئولۇپ ھەر زەمان،
كى تەدبىر ئىلە ئەيلەدى خەستە جان.
— ئا. نىزارى.

خەسى [خصى] (ئە) پىچىلغان، ئاختا.

خەسى قىلماق — پىچماق، ئاختا قىلماق.

خەسىس [خسيس] (ئە) بېخىل، پىخسىق:

ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەسىس،
زەھى بەد تەردىن ئىبنى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

خەشەب [خشب] (ئە) ياغاچ، ئوتۇن.

خەشخاش [خشخاش] (پ) كۆكنار، كۆكنار غوزىسى.

خەشم [خشم] (پ) قەھر، غەزەپ:
بولۇپ خەشم قىلدى مېنى مۇندا بەند،
بولۇبدۇر بۇ تەختە باشىمدا كەمەند.
— ئا. نىزارى.

خەشمناك [خشمناك] (پ) ئاچچىقلانغان، غەزەپلەنگەن.

خەفاۋ [خفاء] (ئە) 1) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيلىك. 2) رەنج، كۆڭۈل ئاغرىقى:
قالمادى ئالەم ئىچىدە زەررەئى بۇيى ۋەفا،
ئالسە بەرمەس، كەتسە كەلمەسلىك بىلە سالمىش جەفا،
بارچە گىش فەندۇ ـ فۇنۇن، مەكر ئولدىلار قالماي سەفا،
ھېچ جىھەتدىن ھېچ دىلدا شاد يوق باردۇر خەفا،
مۇنىك ئۈچۈن ھەممەلەرگە تەڭگو ـ تار ئولدى زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

خەفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، مەخپىي تۇتماق.

خەفالىغ [خەفالىغ] مەخپىي، يوشۇرۇن بولغان:
تەمامى ئىلمنىك فەننىگە ئېردى ئاخۇنۇم ھامىل،
خەفالىغ مەئنىنى سۆز رىشتەسىغە كىم تىزار ئەمدى.
— موللا پازىل.

خەفەقان [خفقان] (ئە) يۈرەك سېلىش، قان بېسىمنىك ئارتىشىدىن بولىدىغان كېسەللىك.

خەفتان [خفتان] (پ) ئۇرۇش كىيىمى.

خەففاش [خفاش] (ئە) شەپەرەك.

خەفى [خفى] (ئە) مەخپىي، يوشۇرۇن:
يەتتە فەلەك يەتتە بەھر، يەتتە يەرۇ يەتتە شەھر،
خاھى خەفى، خاھى جەھر، شەۋقۇڭدا زار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خەفىيات [خفيات] (ئە) [بىرلىكى: خەفىيە]: مەخپىيەتلىكلەرنىك سىرى، يوشۇرۇن سىرلار:
قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانايى سەن سىررۇل خەفىيات.
— زەلىلى.

خەفىيە [خفيه] (ئە) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيەت؛ مەخپىي.

خەفىيەت [خفيت] (پ) «خەفىيە» گە قارالسۇن.

خەفىق [خفيق] (ئە) يەڭگىل:
سۆرەتى پاكىزىغە بۇ جانىمنى نىسبەت ئەيلەسەم،
ئول كۆرۈنۈر بىس خەفىقۇ، بۇ كۆرۈنۈر بىس گەران.
— ھاپىز خارەزمى.

خەلاۋ [خلاء] (ئە) 1) خالىي جاي، بوش جاي:
لەئىنلەرنى كۆرسە كۆلۈپ يالبارىب،
خەلاۋ يېغلابان ئول يۈزى سارغارىب.
— ئا. نىزارى.

خەلاۋ بولماق — خالىي، پىنھان بولماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:
خەلايىق بارى ئۈيقۇغە قىلدى مەيل،
ئاتا ۋە ئاناىدن خەلاۋ بولدى لەيل.
— ئا. نىزارى.

خەلاۋ ۋە مەلا — ئايرىم ۋە توپى بىلەن:
كى مىراس دۇنياسى بىھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلاۋ ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.
2) تەرەتخانا.

خەلاب [خلاب] (پ) لاي، پاتقاق.

خەلاجاي [خلا جاى] (ئە + پ) خالاجاي، تەرەتخانا.

خەلاس [خلاص] (ئە) قۇتۇلۇش، ئىلاج تېپىش:
دېدى قىز: «گەر ئەتسەك، بۇ ئىشغە سەۋەب،
خەلاسىمغە مەن ھەم قىلايىن تەلەب».
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئەيلەمەك — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
جۇدا ئەيلەگىل ئەھلى فەسساقدىن،
خەلاس ئەيلەگىل كىبر ئەخلاقدىن.
— ئا. نىزارى.

خەلاس بولماق — قۇتۇلماق:
دېدىكىم: «قىلالى دېگىز ساري ئەزم،
بېھەمدىللا، بولدۇق خەلاس ئەمدى جەزم».
— ئا. نىزارى.

خەلاس قىلماق — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە زاھىزەلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق:
خەلاس ئولماق ئۈمىد ئەتسەك بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۇرمىش.
— شۇقى.

خەلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىدى ئايغىل ۋلا،

مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا.
— زەللى.

خەلايىق [خلايق] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر:
خەلايىق كۆپ ئېردى چۇ خاقان بىلە،
كى شەھزادەئى زارى ھەيران بىلە.
— ئا. نىزارى.

خەلە [خلە] (ئە) سانجىق، ئاغرىق.

خەلەف [خلف] (ئە) پەرزەنت؛ ۋارىس، ئىز باسار:
چۇ ئۆمرى ئانى سۈرئەت ئايىن ئېتىپ،
خەلەف يوقلۇغى ئانى غەمكىن ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

خەلەف بەرمەك — پەرزەنت تۇغماق:
بى بى بەتنىدىن بەرمەدى بىر خەلەف،
ماڭا رۇزگار ئېردى دۇرسىز سەدەف.
— ئا. نىزارى.

خەلەف بولماق — ۋارىس بولماق، ئىز باسار بولماق:
فەنا ئەزم ساڑى يېقىن بولدى يول،
ۋەلى يوقكى فەرزەند خەلەف بولغاي ئول.
— ئا. نىزارى.

خەلەق [خلق] (ئە) يىرتىق، تۇزىغان.

خەلەل [خلل] (ئە) 1) ئەيىب، نۇقسان:
ئاخىرەت ئەسبابى ئۆزرە تۇشتى سەر تا سەر گىرىھ،
زۇھدتەقۋا رىشتەسىدىن تاپسا بىر مويى خەلەل.
2) ئەندىشە:
جانۇدىل ئولغاي خەلاس شايەد كەسىلدىن، ئەي خۇدا،
شەۋقى پەرۋانە قۇتۇلغايلار خەلەلدىن، ئەي خۇدا.
— شەۋقى.

3) زىيان، ئاپەت:
نە سۇنئۇتكىدىن ئەجەب يۇز مىلك جەھان بولماق يەنا پەيدا،
نەمۇلكۇتكىغە خەلەل يۇزمىلك جەھاندەك بولسە نا پەيدا.
— نەۋائى.

خەلەل بەرمەك — زىيان يەتكۈزمەك:
چۇمەسئۇد بەرمەي كىشىگە خەلەل،
كى ئىنئام، ئېھسان قىلىپ ئەلگە بەل.
— ئا. نىزارى.

خەلەل بولماق — زىيان بولماق:
ئۆچۈرمەككە ئاسان ئېرۇر دەرمەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نە قۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

خەلەل يەتمەك — زىيان يەتمەك:
مەن ئۆلسەم جەھاندىن ئاتسم ئۆچمەگەي،
ۋىلايەتلىرىمگە خەلەل يەتمەگەي.
— ئا. نىزارى.

خەلخال [خلخال] (ئە) ئاياغقا تاقىلىدىغان كۈمۈش تاقا.

خەلفەت [خلفت] (ئە) 1) دىنىي جەھەتتە ئوقۇمۇشلۇق كىشى. 2) قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغانلارنىڭ نامىغا قوشۇلغان ئىلمىي مەرتىۋە نامى. 3) كونا (دىنىي) مەكتەپتە موللامغا ياردەملىشىپ بالىلارنى باشقۇرىدىغان ئوقۇغۇچى:
ئەبەردى بالالەرنى مەكتەب ئۇچۇن،
كى مەھزۇن قويۇپ بەردى خەلفەت ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

خەلق [خلق] (ئە) 1) ئادەملەر، كىشىلەر، ئاممە. 2) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش:
خەلق ئەتمەك — يارىتىش:
قەترەئى ناپاك سۇدىن سۆرەتسىز خەلق ئېتىپ،
مادە ـ نەر، ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

خەللاق [خلاق] (ئە) يارىتقۇچى، خۇدا:
خۇداۋەند خەللاق جان ئافەرىن،
كى جان ئافەرىن بەل جەھان ئافەرىن.
— ئا. نىزارى.
جەھان سەفھەغە كەلتۈرمىش ئەدەم ئىقلىمىدىن خەللاق،
ھەمە زىجانغە بولمىش گاھى خوشلۇق گاھى مەھزۇنلۇق.
— شەۋقى.

خەللاقى ئالەم — ئالەمنى يارىتقۇچى، خۇدا:
ئىنايەت قىلسەلەر خەللاقى ئالەم،
بېھىشت ئەنبەر سىرىشتىدىن چىقمادىك ھېچ.
— شەۋقى.

خەلۇ [خلع] (ئە) قومۇرۇش، ئېلىپ تاشلاش.

خەلىفە [خليفه] (ئە) 1) ئىز باسار، ئورۇن باسار. 2) خەلىپە:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفە كىم ئىدى ئايغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا.
— زەللى.

خەلىق [خليق] (ئە) ئەخلاقلىق، ياخشى تەبىئەتلىك.

خەلىل [خليل] (ئە) 1) دوست. 2) ئىبراھىم پەيغەمبەر:
رەھمەتىڭ مەۋج ئۇرسەلەر ئاتەشنى گۈلزار ئەيلەسەڭ،
نە ئەجەب قىلساڭ خەلىل يەڭلىغ ئانى بوستان ئارا.
— شەۋقى.

خەلىل ئاسا — ئىبراھىم پەيغەمبەرگە ئوخشاش:
ئەگەر تىغى قەزا ھەلقىڭغە يەتسە مەسەل ئەيتماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرمانىنى مەردى خۇدا بولماق.
— زەللى.

خەلىلۇللاھ [خليل الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى، ئىبرا-

هىم پەيغەمبەر:
گىشق گۈتىنى خارۇخەسدىن دېمە گۈرگەن دۇد گېرۇر،
يا خەلىلۇللاھغە سالغان ئاتەشى نەمرۇد گېرۇر.
— موللا قۇربان.

خەم [خم] (پ) ئېگىلگەن؛ پۈكۈلگەن:
كۈندۈزۈمدۇر كېچە، گۈل خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، گەگەر سەرۋى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

2) تولغانغان، تولغىماچ:
ھەر كىشىكى كۆردى پەرىدۇر دېدى،
رىشتەگى جان پۇرخەم زۇلفى گىدى.
— زەلىلى.

خەم ئەيلەمەك — پۈكمەك، ئەگمەك:
قامەتىم خەم ئەيلەبان جانىمنى سەكرەتمەك ئۈچۈن،
گاھى قاشىن تەبرەتىب گەھ كۆزلەرىنى ئويناتۇر.
— ئەرشى.

خەم بولماق — 1) ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك:
كۆزدىن پەرىۋش ئۇچتىلار، سەۋدايى گىشقىلىك تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۇرۇلدى دماغ.
— شەۋقى.

2) تولغانماق، تەۋرەنمەك:
بولدى خەم كاكۇللارىك فىكرىدە جانلار مۇزتەرىب،
سەبرى ئۇممىدى يىراقتۇر سېھرىنىك مەفتۇنىدىن.
— ناقىس.

خەم قىلماق — پۈكمەك، ئەگمەك:
تۆكۈپ گەشكىنى شاھزادە رەۋان،
بېلىن خەم قىلىپ ئۆزرە قىلدى گەيان.
— ئا. نىزارى.

خەماش [خماش] (پ) كېرەكتىن چىققان، كېرەكسىز، تاشلاندۇق.

خەمان [خمان] (پ) ئېگىلگەن، ئەگمە.

خەم بەخەم [خم بخم] (پ) تولغانغان، بۇرالغان، تولغىماچ.

خەم ـ خەم [خم خم] (پ) ئەگرى ـ بۇگرى.

خەمدار [خمدار] (پ) «خەمىدە» گە قارالسۇن.

خەمر [خمر] (ئە) شاراب، ھاراق.

خەمسە [خمسە] (ئە) 1) بەش. 2) بەشلىك. 3) بەش داستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان توپلام:
كىشى ئىستەسە نەقل تەتۇبلىنى،
تاپار «خەمسە» دە كۇللى تەفسىلنى.
— ئا. نىزارى.

خەمار [خمار] (ئە) مەيپۇرۇش، ھاراق سانقۇچى.

خەمار خانە — مەيخانا، قاۋاقخانا.

خەموش [خموش] (پ) جىمغۇر، تىنچ، جىم؛ خاموش:
ئانىك ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھوش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەموش.
— ئا. نىزارى.

خەموش ئەتمەك — سۆزلىمەي جىم تۇرماق، جىم بولماق:
ھەنۇز گول نازەنىن چىقماي ھەرەمدىن نالە قىلماڭلار،
زەلىلى دىلبەرىنى كۆردى نۇتقىنى خەموش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خەموش ئەيلەمەك — جىم قىلماق.

خەموش بولماق — جىم بولماق، سۆزلىمەي تۇرماق:
ئەي جان قۇلاقى، تۇتمە گۇش، يا رەب، دەۋام سەن ئەيبى پۇش،
سەتتار دەپ بولدۇم خەموش، يادىك بىلەن بولدۇم فەنا.
— غەربى.

خەمول [خمول] (ئە) نامسز؛ يالغۇزلۇق، تەركىدۇنياچىلىق.

خەمىدە [خميدە] (پ) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن:
ئالىنى قەد ئېردى گول بولدى خەمىدە،
بۇ ھاللارغا قالىپ مەجنۇن غەمىدە.
— موللا فازىل.

خەمىر [خمير] (پ) 1) خېمىر. 2) خېمىرغا ئوخشاش، يۇمشاق:
ھەرنەكسم كەلسە قەزادىن ئۆزنى چۇن تەسلىم ئېتەر،
ھەجرىنىك پامالى فۇرقەتىنىك خەمىرىدۇر كۆڭۇل.
— ناقىس.

خەمىيازە [خميازە] (پ) ئەسنەك:
سەفايى باتىن گەيلەپ ھەرنەفەستە تازە بولغايسەن،
مەئانى شاھىدىغە بائىسى خەمىيازە بولغايسەن.
— زەلىلى.

خەنجەر [خنجر] (پ) ئىككى تەرىپى بىسلىق پىچاق، خەنجەر:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
— ئا. نىزارى.

خەند [خند] (پ) «خەندە» گە قارالسۇن.
ئالىپ باردى، قولۇ پۇتنى بەند،
نەسىھەتلەر گەيلەپ قىلار ئىدى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەند قىلماق — يېقىملىق كۆلمەك:
ئالىب باردى، زىندان ئارا قىلدى بەند

كى سابىت بۇ ئىشىغە قىلۇر ئېردى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەندان [خندان] (پ) كۈلگەن، كۈلۈپ تۇرغان ھالەت، شاد ـ خۇراملىق:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
قىيامەتكىچە يوقتۇر ماڭا خەندان.
— موللا فازىل.

خەندان ئەيلەمەك — كۈلدۈرمەك، شادلاندۇرماق.

خەندان بولماق — كۈلمەك، شادلانماق:
گۈلىستانى ئەيش ئىچرە بىكىن خەندان بولۇپ،
لۇتق بىرلە ھافىزى مەيخارەنى ئاۋاز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

خەندان ئويناماق — شاد ـ خۇرام كۈلۈپ ئويىنماق:
گەر باشىڭنى جەۋر مىقرازى بىلە كەسسە نىگار،
شەمئىتەك مەجلىس ئارا گىريانۇ خەندان ئويناغىل.
— ھافىز خارەزمى.

گۈلى خەندان — ھۆپپىدە ئېچىلغان گۈل:
غۇنچە تەك تار ئاغزىغە مەگزەگەن
گۈلىستان ئىچرە گۈلى خەندان قانى؟ !
— ھافىز خارەزمى.

ناري خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى؛ يېرىلغان ئانار:
گۈلىستان بىرلە باغ ئىچرە كۆلە كىرىپ يۈزۈڭ ئاچسالڭ،
سالۇر ناز ئىچرە تۇرلۇ نار ئولدەم ناري خەندانلىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

خەندانتەك [خندانتيک] كۈلۈپ تۇرغاندەك؛ ئېچىلغاندەك:
ناري خەندانتەك كۆرۈنگەلى ئۆشانلىڭ گۈل يۈزى،
ئوتغە ئۆرتەر ھەرنەفەس بۇ جانى ئەفگارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

خەندە [خنده] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم:
ئېرۇر گۈل خۇجەمەن بىچارە بەندە،
خوشى بار شاد ئەيلەر خاھ خەندە.
— موللا فازىل.

خەندە ئەيلەمەك — يېقىملىق كۈلمەك:
بۇ گۈلشەن ئىچىدىن چىقار بىر فىغان.
ئاڭا خەندە ئەيلەر ھەمە بولبۇلان.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خەندە — شېرىن، يېقىملىق كۈلۈش، كۈلۈمسىرەش:
نە خىزمەتلەر ئەتتى شەكەر خەندىغە،
كى شاھى سەرەندىب جىگەر بەندىغە.
— ئا. نىزارى.

گۈلى خەندە — گۈلدەك ئېچىلماق.

خەندەئى [خندەء] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم، قاراڭ: «خەندە»:
چۇ شەھزادە ئاڭلاپ قىلىپ خەندەئى،
كىيىپ قاتمۇ قات جامەلەر زىندەئى.
— ئا. نىزارى.

خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھات — ئەپسۇس ـ ناداملىق كۈلكىسى:
گۆژاھدۇر تەلبەئى مەجنۇن تۇغۇڭغە بارچە ئايالىڭ،
يېتەر ھەردەم فەلەككە خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھاتلىڭ.
— موللا نىياز.

خەندەق [خندق] (ئە) ئورا، دۇشمەن ئۆتەلمەسلىك ئۈچۈن قېزىلغان چوڭقۇرلۇق؛ قانال.

خەندە ناك [خندەناك] (پ) كۈلۈپ تۇرغان؛ مەسخىرە قىلىپ كۈلگۈچى، زاڭلىق قىلغۇچى.

خەننا س [خناس] (پ) 1) ئازدۇرغۇچى، شەيتان:
ئۆزى مانەندى خەننا سى ھەمە ئىللەتدە سەننا سى،
شەياتىن خەيلىدىن بولغان ئەمەس ھەرگىز بەشەر سۇلتان.
— موللا نىياز.
2) يامان ئىش قىلغۇچى، شەيتان سۈپەت ئادەم:
دېدى: «ئەي دەللەسەن كاپكىيۇ ۋەسۋاس،
ساڭا جىن ئولاشىپ بولدۇڭمۇ خەننا س.»
— موللا فازىل.

خەننا ق [خناق] (ئە) بوغۇپ، دەمقتۇرۇپ ئۆلتۈرگۈچى.

خەۋاتىر [خواطر] (ئە) تىنچسىزلىق، تەشۋىش:
قالماغاندىن سوڭ كۆڭۈللەردە خەتەر،
ھېچ خاتىرده خەۋاتىردىن ئەسەر.
— نەۋائى.

خەۋارىق [خوارق] (ئە) ئاجايىپ ـ غارايىپلار؛ كارامەت:
قايدە خەۋارىق ئىلە مۇئجىزدۇرۇر،
ئەقل ئانىڭ ئىدراكىدە ئاجىزدۇرۇر.
— نەۋائى.

خەۋارىقى ئادەت — كارامەت.

خەۋاس [خواص] (ئە) 1) خاسىيەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر. 2) خاس كىشىلەر، ئۈلۈغ زاتلار.

خەۋاقىن [خواقين] (ئە) خاقانلار.

خەيال [خيال] (ئە) 1) ئوي، پىكىر، نىيەت، مۆلچەر، پەرەز. 2) گۇمان.

خەيال ئەيلەمەك — ئويلىماق، پىكىر قىلماق، مۆلچەرلىمەك، پەرەز قىلماق:
نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۆلار كارۇ بارىن خەيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

خەيالات [خيالات] (ئە) خيياللار، پىكىرلەر، پەرەزلەر؛ گۇمانلار:
خەيالات مەيدانىغە ئەزم ئېتەي،
كى مەزمۇن ھەرفى بىلەن بەزم ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

خەيالاتى سەۋدا — بۇزۇق خيياللار، يامان ئويلار:
كى دەريانى سەير ئەتسە دەفئە ئوللغۇسى،
خەيالاتى سەۋداكى رەفئە ئولغۇسى.
— ئا. نىزارى.

خەير [خير] (ئە) ياخشى، ياخشىلىق، ئىنئام:
مىزبانلەرگە مەلالەت يەتكەي،
خەير بىرلە ئەل ئانى ياد ئەتكەي.
— ئەۋايى.

خەيرۇ بەرەكات — ئىجابىي ئەتىجىلەر.
خەيرۇ سەلامەت — تىنچلىق، ئامانلىق.
خەيرۇ شەر — ياخشىلىق ـ يامانلىق.
خەيرۇ دۇئا قىلماق — ياخشىلىق تىلىمەك، ياخشى نىيەتتە دۇئا قىلماق.

خەيرات [خيرات] (ئە) ياخشىلىق؛ بەرىكەت.

خەيرئەندىش [خيراندش] (ئە + پ) ياخشى پىكىرلەر، ياخشى نىيەتلەر.

خەيرباد [خەيرباد] (ئە + پ) خەيرلىشىش، خوشلىشىش، ۋىدالىشىش.

خەيرۇلبەشەر [خيرالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى.

خەيل [خيل] (ئە) 1) نۇرغۇن، تولا؛ گۇرۇھ، تائىپە:
نە خۇب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خەيالىم.
— موللا فازىل.

2) ئەل، جامائە:
خەيلىم ئارا سالسە بۇيلە ئەفسۇس،
تۇشسە قارا يەرگە نەڭگۇ نامۇس.
— ئەۋايى.

3) ئائىلە، بالا ـ چاقا:
ھەر نېچە ئەدەب بولسە قاتىغ يەتكۇرگىل،
خەيلىڭغە ئەدەب قىلىپ ئاسىغ يەتكۇرگىل.
— ئەۋايى.

خەيلۇ سىپاھ — قول ئاستىدىكى ئادەملەر ۋە ئەسكەرلەر.
خەيلى بەشەر — ئىنسانلار.
خەيلى مەۋەددەت — بىر ـ بىرىگە ئىخلاسلىق ۋە مۇھەببەتلىك كىشىلەر.
خەيلى شۇكۇفە — گۈللەر گۈرۈپپىسى، گۈللەر توپى.

خەيمە [خيمه] (ئە) كىگىز ئۆي، چېدىر:
كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خەيمەگە.
— ئا. نىزارى.

خەيمەدۇز [خيمەدوز] (ئە + پ) كىگىز ئۆي، چېدىر تىككۈچى.

خوب [خوب] (پ) 1) ناھايىتى، ئىنتايىن، بەك:
بار ئېردى بىر ئوغلى ئانىڭ خوب دەلىر،
قىلىپ پەند بىرلە ئۇنى سەن ئەسىر.
— ئا. نىزارى.

2) ياخشى، دۇرۇس:
دېدى شاھى قۇلزۇم: «سۆزۈڭ خوب ئېرۇر،
قىياس ئەيلەسەم ئانچە مەرغۇب ئېرۇر.»
— ئا. نىزارى.

3) چىرايلىق، گۈزەل:
تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەب ئارا خوبلار سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

4) ئەۋزەل:
ۋەگەر خۇد ئۆزىن بىلسە مەغلۇبدۇر،
نەسىھەت بىلە ئېكتىغا خوبدۇر.
— ئەۋايى.

خوب كەس — ياخشى ئادەم؛
ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۇرسە خوب كەس بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

خوبلار سەرۋەرى — ياخشىلارنىڭ باشلىقى؛ گۈزەللەرنىڭ گۈزەللىرى:
دېدى ئول: «ئايا خوبلار سەرۋەرى،
مېنى قەيد قىلغان ئىدى بىر پەرى.»
— ئا. نىزارى.

خوبۇ جەمىل — گۈزەل ۋە كۆركەم، چىرايلىق ۋە كېلىشكەن:
جۇملەئى جانان ئارا شاھ سەن ئولسائ نە سۆز،
كى بىرى ئېرمەسىدۇرۇر سەن كەبى خوبۇ جەمىل.
— ناقىس.

خوبان [خوبان] (پ) 1) چىرايلىق، چىرايلىقلار، گۈزەل، گۈزەللەر، كۆركەملەر:
ماڭا بەس گۈشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.

2) ياخشى ئادەم:
خوبانى جەھان تەلىبە كۆرۈبان قاچادۇرلەر،

ئادەم ئەمەس ئول تائىفە گويا‌كى پەرىزاد.
— زەللى.

خوبلاشماق [خوبلاشماق] خوشلاشماق، خەيرلەشمەك:
كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.

خوبلۇق [خوبلوق] گۈزەللىك، ھۆسندارلىق؛ ياخشىلىق:
قىزنىنىڭ خوبلۇقى بولغاي ئانادىن،
ئىلىكلارنىڭ ئولۇر ياخشى ئىنادىن.
— مولا فازىل.

خورد I [خورد] (پ) يارىشا، مۇناسىپ، لايىق، لايا‌قەت.

خورد II [خورد] (پ) يېمەك ـ ئىچمەك، تاتام، غىزا.
خوردۇ خاب — يېيىش ـ ئىچىش ۋە ئۇيقۇ:
بەھرە خوردۇ خابىن ئول تاپتى، بۇدۇر ئاندا‌كىم،
قىلدى ئەھيا كېچەسىن، سايىم كېچۈردى كۈندۈزىن.
— نەۋائى.

خورما [خرما] (پ) خورما دەرىخى ۋە ئۇنىڭ مېۋىسى:
كىرىپ بىشە ئىچرە يېدىلەر غىزا،
ئىدى خورما ئاندا ئەدەسىز تولا.
— ئا. نىزارى.

خوشە [خوشە] (پ) 1) باش، باشاق:
ئوغۇرلاپ كېچە خوشەۋۇ ئۇنچەنى،
كى مەھكەم قىلىپ تولدۇرۇپ گۈشەنى.
— غەربى.

2) 12 ئاسمان بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى (سۈمبۈلا):
تۇتۇپ مەھسۇلى ھىرزىن خوشە خىرمەن،
چايانغە كەففەنىڭ ئاستىدا مەسكەن.
— نەۋائى.

خوشەچىن [خوشەچين] (پ) باشاقچى، باش تەرگۈچى:
مەلاھەتتە جەھان خوبانلارىكىم خوشەچىنىدۇر،
نەسىمى رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈلشەن.
— زەللى.

خوشەزار [خوشەزار] (پ) باشاق كۆپ جاي، باشاقلىق:
خوشەزارى دەھر ئارا بىر ھۇسن گۈندەم گۈن كۆرۈپ،
پۇشتى پابى ئۇرماسە فىردەۋسنى، ئادەم ئەمەس.
— ئەرشى.

خۇ [خو] (پ) خۇي، قىلىق؛ تەبىئەت، مىجەز:
مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىننى خۇ قىلغان ساري،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن بىگىت.
— ئەرشى.

خۇي يۇمشاق — خۇشخۇي، مىجەزى ياخشى:

خۇبەسا [خبثا] (پ) قەبىھ، ئىپلاس ئادەملەر.

خۇفتەن [خفتن] (پ) ئۇخلاش ۋاقتى، كەچ:
ۋەقتى خۇپتەن كېتەدۇر،
تاڭ ئاتقۇنچە ياتادۇر،
ئۇزكە ئىشلار قىلادۇر،
دەبان خەلقلەر ئىدىيا.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

خۇتبە [خطبه] (ئە) 1) جۈمە ۋە ھېيت نامازلىرىدا خاتىب (خۇتبە ئوقۇغۇچى) تەرىپىدىن مۇنبەرگە چىقىپ ئوقۇلىدىغان پەند ـ نەسىھەت سۆزلىرى:
ئەيلەبان ئىنشاكى مۇنبەر ئۇزرە تاڭلا خۇتبەدە،
زاھىر ئەتكەي شاھ ئاتىدىن سوڭ دۇئايۇ مىدھەتىن.
— نەۋائى.

2) ئىكاھ ۋاقتىدا ئىمام تەرىپىدىن ئوقۇلىدىغان دۇئالار مۇقەددىمىسى:
خۇتبە ئەمرىنى ئىنقىتىاھ ئەتتى،
خوجەغە سىڭلىنى نىكاھ ئەتتى.
— نەۋائى.

3) سۈپەتلەش، ماختاش.
4) كىتاب مۇقەددىمىسى.

خۇتۇت [خطوط] (ئە) «خەت» نىڭ كۆپلۈكى ـ خەتلەر.

خۇتۇر I [خطور] (ئە) ئويدا، خاتىرىسىدە ساقلاش، ئەسته تۇتۇش، ئەسلەش.

خۇتۇر II [خطور] (ئە) [بىرلىكى: خەتەر] خەتەرلەر:
دىيانەت بىناسىغە يەتمىش فۇتۇر،
ئىبادەت مەكانىغە بولمىش خۇتۇر.
— ئا. نىزارى.

خۇتۇۋۇەت [خطوت] (ئە) قەدەم، چامدام، ماڭدام:
رەئايا‌غە قىلمىش مۇرۇۋۇەت بەسى،
بەرايا‌غە ئەيلەپ خۇتۇۋۇەت بەسى.
— ئا. نىزارى.

خۇجەستە [خجسته] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك؛ بەختلىك:
خۇجەستە زاتىڭ ئول ۋەقتىكى پەيدا قىلدى ئول ھادىس،
كى قىلدى خىلقەتىڭنى ئايەتى لەۋلاكغە لابىس.
— موللا قۇربان.

خۇجەستە ئەسەر — تەسىرلىك ئەسەر.
خۇجەستە ئەلپاز — گۈزەل سۆزلەر.
خۇجەستە ئەۋقات — مۇبارەك ۋاقىتلار.
خۇجەستە جەمال — چىرايلىق، ھۆسندار.
خۇجەستە دەۋران — ئاجايىپ ياخشى زامان، دەۋر.
خۇجەستە كەلام — دانا، خۇش گەپ، شېرىن سۆز.
خۇجەستە مەقام — قۇتلۇق جاي.
خۇجەستە مەقدەم — قۇتلۇق قەدەم.

خۇجەستە ھەرىف — بەختلىك دوست، ياخشى ئۇلپەت.

خۇد I [خود] (پ) جەڭچىلەر كىيىدىغان تۆمۇر قالپاق:
ئاتى نەئىلىدىن تاكى خۇددا مىل،
كىرىپ كۆك تېمۇر ئىچرە ئانداقكى نىل.
— نەۋايى.

خۇد II [خود] (پ) 1) ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:
تانماغلىق ئانى ئەھلى ئەدەبنى ئۆرتەر،
تاتماغلىق ئانى خۇد ئىككى لەبنى ئۆرتەر.
— نەۋايى.

2) يالغۇز، پەقەت:
تىغەيلى ئانىڭ بارچە جانۇ جەھان،
تاپىپ خۇد ئاندىن بۇ كەۋنى مەكان.
— ئا. نىزارى.

3) ئۆزى، ئۆزىلا:
نە تەشنە بولغانى يادىغا كېلۈر،
نە ھۇشۇ فەھم خۇد يادىغا كېلۈر.
— مۇللا فازىل.

4) ھېچ، ھېچقانداق:
ئىبادى ئاسى ـ جافى تاڭلا مەھشەرگاھ ئارا تولغاي،
ھېساب ئالغاندا مەئيۇب ئۆزرلەر خۇد غەيبكە قولغاي.
— مۇللا قۇربان.

خۇدا [خدا] (پ) يارانقۇچى، ئاللا، تەڭرى:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.
— ئا. نىزارى.

خۇدايى زۇلمەنەن — ئېھسانلار ئىگىسى خۇدا:
رەھىم قىل گۇمنامغە بىر خەستەدۇر زارىڭ سېنىڭ،
دەۋلەتىڭ پايىندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
— گۇمنام.

خۇدايار — خۇداغا يېقىن، خۇداغا دوست:
ئايا دوستلار خۇدانىڭ يادىدىن ھېچ بولماغىل غاپىل،
خۇدا يارى بىلە بولغىن بۇ دۇنيا ئىشى بىكارى.
— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.

بەرايى خۇدا — خۇدانىڭ رايى بىلەن، خۇدانىڭ خاھىشى بىلەن:
تۇمەن رەنج ئىلە قىلدى ئاندىن خەلاس،
بەرايى خۇدا قىلدى جانىمغە خاس.
— ئا. نىزارى.

خۇداداد [خداداد] (پ) 1) سوۋغا قىلغان، ئىنئام قىلغان، بەخش ئەتكەن، ئىلتىپات قىلىنغان.
2) تەبئىي، تۇغما:
مەھبۇبەكىم بار تۇرۇر ھۇسنى خۇداداد،
بەربەستە ئوشۇل، زىينەتۇ زىۋەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خۇداۋەندە [خداوند] (پ) 1) خۇدا، تەڭرى، ئاللا:
ندا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋفە يۇئتىكە فەتەرزا»نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق ھەمىن ئاشىق خۇداۋەندا.
— شەۋقى.

2) ئىگە، خوجايىن:
خۇداۋەندى ئىنسۇ خۇداۋەندى جان،
خۇداۋەندى مۇلكۇ مەكىنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

خۇداۋەند تەئالا — ئۇلۇغ ۋە بۈيۈك خۇدا.

خۇداۋەند كەرىم — ئالىيجاناب، سېخىي خۇدا.

خۇداپەرەس [خداپرست] (پ) خۇداغا ئىبادەت قىلىدىغان.

خۇدبىن [خودبين] (پ) باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان، ھاكاۋۇر، تەكەببۇر، مەنمەنچى:
بۇ كۈن تەبلى تەمەننا قاقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
مەلامەت ئاتەشىگە ياقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن.
— زەلىلى.

خۇدبىنلىق [خودبين ليق] ھاكاۋۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق:
كۆرمە ئارادە ئۆزۈڭنى مىسكىنلىك ئارا،
كىم بولدى كىشى ھەلاكى خۇدبىنلىك ئارا.
— نەۋايى.

خۇدپەسەند [خودپسند] (پ) ئۆزىگە ئىشەنگەن؛ تەكەببۇر:
نەۋاساز قۇشنى قەپەس ئىچرە بەند،
چۈمەسئود قاشىدا قويۇپ خۇدپەسەند.
— ئا. نىزارى.

خۇددام [خدام] (ئە) مۇلازىملار، خىزمەتچىلەر، خادىملار:
گەر ساڭا خۇد لەبىيۇ خۇددام ئېرۇر،
قايغۇلارى كۆڭلىگە ناكام ئېرۇر.
— نەۋايى.

خۇدراي [خودراى] (پ) باشباشتاق، قەيسەر، جاھىل:
قىرقىپ ئېردى قاشىن ئول باده نەرەستى خۇدراي،
تازە چېقىمش، نىئەجەب، گەر دېسەم ئانى بېگى ئاي.
— نەۋايى.

خۇدرەڭ [خودرنگ] (پ) بويالمىغان، ئۆز ئەسلى رەڭگى، باشقا رەڭگە ئارىلاشمىغان رەڭ.

خۇدرۇ [خودرو] (پ) ئۆزى ئۆسۈپ قالغان، ياۋا:
تاشلاغىل ناقىس، رىزا دەشتىغە قويماي ھالىغە،
گەر سېنى تىندۇرماسا ھەريان سۇرۇپ خۇدرۇ كۆڭۈل.
— ناقىس.

خۇدروي [خودرى] (پ) «خۇدرو» غا قارالسۇن.

كۆزمۇدۇر يا كافىرى خۇنرىز يا جادۇبى ھىنىد،
يۇزمۇدۇر يا لالەگى خۇدروي يا بەرگى سۇمەن.
— ھافىز خارەزمى.

خۇدستانلىغ [خودستان ليغ] ئۆزىنى ماختىماق.

خۇدشىگەن [خودشكن] (پ) كەمتەر، كىچىك پېئىل:
خۇدشىگەنگە يەتتى ئول ئالى مەقام،
خۇدنەما تاپتى بۇ يەئلىغ ئىنتىقام.
— نەۋايى.

خۇدكار [خودكار] (پ) ئۆزلۈكىدىن ھەرىكەتلىنىدىغان، ھەرىكەتچان:
خەبەر ئالدى خەددام خۇدكارلار،
يىغىلدى ھەمە يار، ئەغيارلار.
— ئا. نىزارى.

خۇدكام [خودكام] (پ) پەقەت ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەيدىغان:
كىمكى مەندەك ئىشق ئەرا بىسەبرۇ ئارام ئولماسۇن،
يار ئاڭا بىر سەن كەبى بەدمېھرى خۇدكام ئولماسۇن.
— نەۋايى.

خۇدكامە [خودكامه] (پ) «خۇدكام» غا قارالسۇن.

خۇدنەما [خودنما] (پ) شۆھرەتپەرەس، ئۆزىنى كۆرسەتىشكە ئىنتىلگۈچى، ئابرۇيپەرەس:
مەرھەلەئى فەغانەكىم ئەھلى بەقا نەزەر قىلىڭ،
جەزبە ئېلى سەۋارەدۇر، زاھىد خۇدنەما يايلاق.
— زەلىلى.

خۇدنەمالىق [خودنماليغ] شۆھرەتپەرەسلىك، ئابرۇيپەرەسلىك.

خۇدنەماي [خودنماى] (پ) «خۇدنەما» غا قارالسۇن.

خۇرد [خورد] (پ) ئۇششاق، كىچىك؛ پارچە، پارچىلاڭغان:
تۇرالماي شەھەر ئىچرە، كەلدىم بۇيان،
كى ماتەم تۇتۇپ بارچە خۇردۇ كەلان.
— ئا. نىزارى.

خۇردى كەلان — چوڭ ـ كىچىك، ئۇششاق ـ چوڭ:
تۇشۇپ تاغ باشىدىن ھەمە كافىران،
توشۇپ بۇتلارىن ھەمە خۇردى كەلان.
— ئا. نىزارى.

خۇردە [خورده] (پ) «خورد» قا قارالسۇن.

خۇردەدان [خوردەدان] (پ) زېھنى ئۆتكۈر، پەملىك:
بەقاسىزدۇر جەھان مۇلكىنى شاھى خۇردەدان كەتمىش،
ۋەلى گەر كەتسە ھەركىمدەك نە بىنامۇ نىشان كەتمىش.
— ئەرشى.

خۇردەدانلىق [خوردەدانليق] ئۆتكۈرلۈك، ھوشيارلىق.

خۇررەم [خرم] (پ) خۇشال، شاد، خۇرسەند:
جەمالۇ ھۇشنى ئەكسىنىدىن گۈلىستان يەئلى خۇررەمدۇر،
ئانىڭ ھۇسنى جەھان ئاراسى تاكىم بولدى جان ئارا.
— ھافىز خارەزمى.

خۇررەم بولماق — خۇشاللانماق، شادلانماق:
جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى بارىنتەك،
سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مايى مايىنتەك.
— لۇتفى.

خۇررەم قىلماق — خۇشاللاندۇرماق، شادلاندۇرماق:
قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاڭلا خۇررەم سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

خۇررەملىق [خرم ليق] شادلىق، خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
باردۇر يامان ئەلگە ھەمنەشىنلىغدە زەرەر،
خۇررەملىق ئارا رەنجۇ ھەزىنلىغدە زەرەر.
— نەۋايى.

خۇرسەند [خرسند] (پ) رازى، مەمنۇن، خۇشال، شاد:
شەئن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئېرۇر مۇڭا زىيجان.
— موللا قۇربان.

خۇرسەندلىق [خرسندليق] رازىلىق، مەمنۇنلۇق، خۇشاللىق، شادلىق.

خۇرشىد [خورشيد] (پ) 1) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ:
كى خۇرشىدنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب ساري ئەيلەدى ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى.

2) ناھايىتى گۈزەل، بەك چىرايلىق:
ئول بار ئىكەنۇ ئۆزگە قاچان كۆزگە كۆرۈنسۇن،
خۇرشىد بارىندە مەھۇ ئەختەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خۇرشىدى پەرتەۋرا — نۇرلۇق قۇياش:
مەھۇشىم رۇخساريدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

خۇرشىدى خاۋەر — شەرق قۇياشى:
كى خۇرشىدى خاۋەر يۈزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئېرۇر ئۈنجۈسى.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد رەخشان — پارلاق قۇياش:

نەماھىكى، خۇرشىد رەخشان كەبى،
چۇ بەرپا قىلىپ خىيمەڭۇ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىدى فەر — كۆركەم، ھەيۋەتلىك قۇياش:
تەڭسىنى دۆڭلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.

خۇرشىد ماھ — نۇرلۇق ئاي:
بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىد ماھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەكتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۈز — گۈزەل يۈز، چىرايلىق يۈز:
خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قارىنداش،
گۈل كۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.
— موللا نىياز.

خۇرشىد راي [خورشىدراى] (پ) ئۆتكۇر، روشەن پىكىرلىك:
رەڭمن بولدى خاقانى خۇرشىدراي،
بۇ ئىلكىدە ئايىنە، گۈل بىردە ئاي.
— نەڭايى.

خۇرشىد سىيما [خورشىدسيما] (پ) قۇياش يۈزلۈك، گۈزەل.

خۇرشىدۋار [خورشىدوار] (پ) قۇياش كەبى، قۇياشىتەك.

خۇرشىدۋەش [خورشىدوش] (پ) قۇياشتەك نۇرلۇق، يارقىن:
گۈزى بىر تەخت ئۇستىدە جەمشىدۋەش،
ياندا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.
— نەڭايى.

خۇرۇج [خروج] (ئە) قارشى چىقىش، توپلاڭ قىلىش:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خۇرۇج ئەتمەك — قارشى چىقماق، توپلاڭ قىلماق:
ئانى ھەم تەماشا قىلىپ نەچچە كۈن،
خۇرۇج ئەتكەلى بەلكى يۆتكەپ ئورۇن.
— ئا. نىزارى.

خۇرۇج ئەيلەمەك — «خۇرۇج ئەتمەك» كە قارالسۇن.

خۇرۇس [خروس] (پ) خوراز:
ئۇچسە ئۇچقاي ئېردىلەر تاكىم قاناتىنلىك زوربىدىن،
ھالى مەكيانۇ خۇرۇسنىلىك مادەڭۇ نەردىن ئەمەس.
— ئەرشى.

خۇرۇش [خروش] (پ) قىچقىرماق، چىللىماق، توۋلىماق، ھۆركىرىمەك، پىغان، پەرياد، ناله:
رەڭى گۈل سىمگۈندۇر، شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر، بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خۇرۇش ئەيلەمەك — ۋارقىرىماق، ھۆركىرىمەك، قىچقىرماق، توۋلىماق؛ پەرياد چەكمەك، ناله قىلماق:
سۇ ئالىبان زەررەئى نۇش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

خۇرۇش قىلماق — «خۇرۇش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
مۇنچە بولۇپ باقمادى قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۈل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.
— زەلىلى.

خۇرۇشان [خروشان] (پ) پىغان، پەرياد چەككۈچى، قىچقىرغۇچى، شاۋقۇن سالغۇچى:
بولدى ھەر نەۋاكەش بىر بەھرى جۇشان،
رۇبائىي بەھرى ساز ئەيلەپ خۇرۇشان.
— نەڭايى.

خۇسرەۋ [خسرو] (پ) 1) بۇرۇنقى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىلىك لەقىمى:
مەدايىن ئىلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھۇرمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: پادىشاھ، شاھ:
باشىمغە تاپىلسە تاقىيىڭى نەۋ،
بىلسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.
— موللا نىياز.

خۇسرەۋانە [خسروانه] (پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلارەك، پادىشاھلارغا لايىق:
ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كېرەكلىكنى جەزم.
— ئا. نىزارى.

خۇسرەۋانى [خسروانى] (پ) پادىشاھلىق، پادىشاھلارغا تېگىشلىك، پادىشاھلارغا مەنسۇپ.

خۇسۇسەن [خصوصاً] (ئە) 1) بولۇپمۇ، ئالاھىدە مۇھىم:
خۇسۇسەن فەقىر غەمكەشۇ ناتەۋان،
سىرىشكىمنى ھەر سۇبھى ئەيلەپ رەۋان.
— ئا. نىزارى.

2) ئاتايىن، مەخسۇس:
خۇسۇسەن خىسالى ھەمىدلىك بىلىپ،
ئۇلۇغ ئېتىماد ئىشلەرنىڭگە قىلىپ.
— نەڭايى.

خۇسۇمەت [خصومت] (ئە) دۇشمەنلىك، ئاداۋەت:
خۇسۇمەت تەرەپتىن يىراق كاردۇر،
دېسەك راست سۆزنى فىراق كاردۇر.
— ئا. نىزارى.

خۇسۇسىيەت [خصوصيت] (ئە) 1) سۈپەت، بەلگىلەر. 2) خاسلىق، مەخسۇسلۇق.

خۇش [خوش] (پ) 1) ياخشى، ماقۇل:
يالغۇز بول، رەنج پەرۋەرد ئولماق،
خۇشراق چۇ يامان رەفىقدەك فەرد ئولماق.
— نەۋائى.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:
خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى دائىم،
ۋەلى خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمى.

3) شاد، خۇشال، خۇرسەن:
خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى دائىم،
ۋەلى خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇش ئەلھان — خۇش ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز:
سايەئى سەرۋىمەنۇ يارى گۈلۇ بوستانى،
نەغمە سەنج ئولسە دەغى بولبۇلى خۇش ئەلھانى.
— زەلىلى.

خۇش بولماق — شادلانماق، خۇشاللانماق، خۇرسەن بولماق:
مەنىم بىرلە بەسى خۇش بولغاي ئېردىڭ،
قاچان كەتسە ئارادىن بۇ مەڭۇ تۇ.
— ھافىز خارەزمى.

خۇش خەبەر — ياخشى خەۋەر، خۇرسەندلىك بېغىشلىغۇچى خەۋەر، شادلاندۇرغۇچى خەۋەر:
دېدى قىز: «ئىشتىكىل ساڭا خۇش خەبەر،
ماڭا بول كۆرۈنگەن ئېرۇر سىيمبەر».
— ئا. نىزارى.

خۇش سۆلۈك — خۇش مۇئامىلە:
ئېرۇر شاھىمىز ئىسمى تاجۇل مۇلۇك،
ئۆزى فەقرپەرۋەر تۇرۇر خۇش سۆلۈك.
— ئا. نىزارى.

خۇش نەفەس — ئاۋازى يېقىملىق، تاتلىق ـ شېرىن سۆزلەيدىغان:
ئاسپىدۇر تۇرۇسقا چۇ ئالتۇن قەفەس،
قۇشى بىر ـ بىرىدىن ئېرۇر خۇش نەفەس.
— ئا. نىزارى.

خۇش نىھاد — خۇش تەبىئەتلىك، مىجەزى يېقىملىق:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەفز ئېيلەپ ھەمۇل خۇش نىھاد.
— ئا. نىزارى.

خۇش ۋەقت — ۋاقتى خۇش، خۇشال ـ خۇراملىق:
سىزلەرنى داغى تۇتۇپ سەلامەت،
خۇش ۋەقتلىغىن قىلىپ كەرامەت.
— مۇللا نىياز.

خۇشا [خوشا] (پ) نېمىدېگەن ياخشى؛ قانداق ياخشى:
بولۇپ ھەم سەئب ھالەت بولماغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خۇشا، ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقامىدا بىردەك.
— ئەرشى.

خۇشاب [خوشاب] (پ) تازا، ساپ، تىنىق، يالتىراق:
ئەدەب بىرلە بانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەرلەفزى ئانىڭ چۇ دۇررى خۇشاب.
— ئا. نىزارى.

دۇررى خۇشاب — ساپ، تازا ئۇنچە ـ مەرۋايىت:
فىراقى رەڭگى رۇخسارى لەبىگدە تۇنلەيۇ كۇنلەپ،
سىرىشكىم يېغلارەم ھەر قەترەسىن دۇررى خۇشاب ئېيلەپ.
— ئەرشى.

خۇشامەت [خوش آمد] (پ) بىرەۋغا تەمەگەرلىك بىلەن خىزمەت قىلىش، خۇشامەت:
كى مەھزۇن خۇشامەت قىلىپ دايەگە،
قىلىپ فەرش توققۇز مەتاڭ پايەگە.
— مەھزۇن.

خۇشئايەندە [خوش آيندە] (پ) خۇش كەلگۈچى، گۈزەل تۇيۇلىدىغان، يېقىملىق:
ئانداغ خۇشئايەندە كۆزۈم قاشىدىن ئاشدى،
كىم گۈلشەنى جاندە يۇرۇسە سەرۋى خىرامان.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشباش [خوشباش] (پ) خۇش مۇئامىلە، خۇش ۋاقەت.

خۇشبەرنا [خوش برنا] (پ) چىرايلىق، كېلىشكەن.

خۇشبۇ [خوش بو] (پ) خۇشبۇي، ئىللىق:
دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەردە سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساردىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

خۇشتالبئ [خوش طالع] (پ + ئە) بەختلىك، بەختيار، تەلەيلىك:
بىر سۇبھىكىم ئاڭا كىم تالبئ ئولۇر باده قويانىنى،
خۇش بەختى ھۇمايۇن بىلە خۇشتالبئىن فېرۇز.
— نەۋائى.

خۇشتەبئ [خوش طبع] (پ + ئە) ياخشى تەبىئەتلىك، مىجەزى، خۇلقى ياخشى؛ شائىرانە مىجەزلىك، ئەدەب.

خۇشتەر [خوشتر] (پ) ياخشى، ناھايىتى ياخشى:
فۇقەراھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
— مولا قۇربان.

خۇشتەقرىر [خوش تقرير] (پ + ئە) يېزىقتا مەزمۇننى ياخشى ئىپادىلەپ بەرگۈچى، چىرايلىق، مەزمۇنلۇق جۈملىلەرنى توزگۈچى.

خۇشتەۋىر [خوش طور] (پ + ئە) ھەرىكىتى يېقىملىق.

خۇشخان [خوش خوان] (پ) خۇش ئاھاڭ، خۇش ئاۋاز.

خۇشخۇ [خوش خو (ى)] (پ) خۇش تەبىئەتلىك، ياخشى مىجەزلىك، ئوچۇق كۆڭۈل، خۇشخۇي، مۇلايىم:
رەنج بولماس ھەر جەفايىكسم چىكەر ئەغيارىدىن،
يار يادى بىرلە ئادەت ئەيلەگەن خۇشخۇ كۆڭۈل.
— ناقىس.

خۇشرەفتار [خوش رفتار] (پ) چىرايلىق ماڭىدىغان.

خۇشرەڭ [خوش رنگ] (پ) رەڭگى چىرايلىق، گۈزەل.

خوششائەت [خوش ساعت] (پ + ئە) ياخشى سائەت، ياخشى پەيت.

خۇشك [خشك] (پ) 1) قۇرۇق، سۇسىز:
يايۇشسە ئول ئوتدىن ھۆلۈ خۇشك ئارا،
ئۆچۈرمەك نە مۇمكىن سالۇر ماجىرا.
— ئا. نىزارى.

2) قۇرۇق يەر:
كى خۇشكىدا ئولتۇرۇپ ئېردى ئول،
تەۋەھۇم بىلەن باقىبان ئوڭۇسول.
— ئا. نىزارى.

خۇشك رۇد [خشك رود] (پ) قۇرۇغان دەريا، قۇرۇغان ئېقىن:
كىشى كىم مۇھەببەتى يوق ئانى دەرلەر خۇشك رۇدى،
سەببى تەمام ئالەم ئەۋلانىك ئېرۇر ۋۇجۇدى.
— زەلىلى.

خۇشك سال [خشك سال] (پ) قۇرغاقچىلىق يىلى:
خۇشك سال ئولدى بۇ يىل ئول نەۋئىكسم گەرد ئىچرە ئەل،
بىر ـ بىرىن كۆرمەس ئەگەرچە ئولتارۇرلەر روبەرۇ.
— نەۋايى.

خۇشك لەب [خوشك لب] (پ) مەھرۇم، بىبەھرە، تەشنا:
چەشمەئى ھەيۋاندىن ئوتكەن خۇشك لەب،
بەركەدىن دەفئى ئەتتىش قىلغان تەلەب.
— نەۋايى.

خۇشكۇۋار [خوشكوار] (پ) 1) تاتلىق، تەملىك، پۇراقلىق:
گۈلىستان خۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۇزۇپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خوشكۇۋار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشگۇي [خوش كوى] (پ) شېرىن سۆز، چىرايلىق سۆز:
سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمە سەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۇيلارنى دەستيار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشلەھجە [خوش لهجه] (پ + ئە) خۇش ئاۋاز، يېقىملىق سۆزلەيدىغان.

خۇش مەشرەب [خوش مشرب] (پ) ياخشى تەبىئەتلىك، خۇش چاقچاق، خۇشخۇي، لەۋەن.

خۇش مەقال [خوش مقال] (پ + ئە) سۆزگە ئۇستا، گەپدان.

خۇشنەما [خوش نما] (پ) كۆركەم، چىرايلىق، گۈزەل:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۇ بال ئىلەكسم بولۇپ خۇشنەما.
— ئا. نىزارى.

خوشنەۋا [خوش نوا] (پ) ئاھاڭى يېقىملىق، خۇش ئاۋاز.

خۇشنەۋاز [خوش نواز] (پ) ياخشى چالغۇچى، ئۇستا سازەندە.

خۇشنەۋىس [خوش نويس] (پ) چىرايلىق خەت يازغۇچى، خۇشخەت.

خۇشنۇد [خوشنود] (پ) رازى، مىننەتدار، شاد:
رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىك ياخشى فەئالىغە،
مېنىك خۇشنۇدلۇقۇمدىن ئول بەھىشتى جاۋىدان كەتتى.
— مولا سالېھ.

خۇففاش [خفاش] (ئە) قارىغۇ ياپىلاق، شەپەرەك.

خۇك [خوك] (پ) توڭگۇز، چوشقا.

خۇكبان [خوكبان] (پ) توڭگۇز باققۇچى.

خۇكچەران [خوك چران] (پ) «خۇكبان» غا قارالسۇن.

خۇلد [خلد] (ئە) مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك؛ جەننەت:
قىلىپ نۇكتە دۇئانىنى نەقشى چى،
مۇھەببەت ھەۋاسىدا خۇلدى بەرىن.
— ئا. نىزارى.

خۇلد ئاشىيان [خلد آشيان] (ئە + پ) جەننەتكە كىرىدىغان، جەننەتتى.

خۇلد ئايىن [خلد آين] (ئە+پ) جەننەتتەك بېزەكلىك.

خىزر سۈيى — ئابىھايات (ھايات بېغىشلىغۇچى سۇ).
خىزرى راھ — يول كۆرسەتكۈچى خىزىر.

خىزرمانەند [خضرمانەند] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش.

خىزرۇەش [خضروش] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش:
تەفەككۇر قىلسىپ تاپمادى يارنى،
كى غار ئىچرە ئول خىزرۇەش يارنى.
— ئا. نىزارى.

خىسارەت [خسارت] (پ) زىيان، چىقىم؛ زەخمىلەنمەك، زىيان تارتماق:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

خىسال [خصال] (ئە) (بىرلىكى: خىسلەت) خىسلەتلەر، ياخشى سۈپەتلەر:
بۇشەھ (ئىلگ) ھەمىدە خىسالىن ئەگەر،
كى ئىقبالى بىرلە كەمالىن ئەگەر.
— ئا. نىزارى.

خىسرەۋ [خسرو] (پ) «خۇسرەۋ» گە قارالگ.
خىسرەۋى خۇرشىد — شەرق قۇياشى:
خىسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

خىسلەت [خصلت] (ئە) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر.

خىشت [خشت] (پ) خىش:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈگ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.

خىلاپ [خلاق] (ئە) 1) قارشى، قارىمۇ قارشى، زىت:
كى سەرداردىن زۇلىم شايىئدۇرۇر،
خىلاق ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) يالغان:
چۇ ماقتاپ ئۆزۇڭنى تولا ئورما لاق،
بۇ ئورغان سۆزۇگ بەئزىسىدۇر خىلاق.
— غەربىي.

خىلاف ئەتمەك — قارشى ئىش قىلماق، خىلاپلىق قىلماق:
ۋەفاغە ۋەدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغە خىلاق ئەتمەس غەربىنى شەرمىسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

خىلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك، ئورۇنباسارلىق:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئالى يەزىد،
بىرىن كەربەلادە قىلىپدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.

خىلافەتدىسار [خلافت دثار] (ئە) ئورۇنباسارلىققا مۇناسىپ.

خىلافەت كەردەن — خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىش.

خىلال [خلال] (پ) چىش كولىغۇچ.

خىلئەت [خلعت] (ئە) چاپان، تون، ھەشەمەتلىك كىيىم:
ئانىلگ ئەجرىغە دىيدارىمنى كۆرسۇن،
كى خىلئەت نېئمەت ئىلۇانىمنى كۆرسۇن.
— موللا فازىل.

خىلئەت ئەخزەر — يېشىل تون.
خىلئەتى سەلتەنەت — سەلتەنەت كىيىمى، پادىشاھلىق كىيىمى:
قەددىغە ئەزەمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.
— موللا قۇربان.

خىلت [خلط] (ئە) ئارىلاش، ئارىلاشما؛ تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى ھەرخىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىلگ ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلار (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نىلگ ئومۇمىي ئاتىلىشى.
بولسە تەبئ ئىچرە خىلتدىن ئىللەت،
مادده بولسە ھەر نېچۇگ زەخمەت.
— نەۋائى.

خىلت بولماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.
خىلتى سەۋدا — نېرۋىسى بۇزۇلغان، ئېلىشىپ قالغان:
دېدىكىم: «بۇلار خىلتى سەۋدادۇرۇر،
ئىلاجى مۇنىلگ سەيرى دەريا دۇرۇر».
— ئا. نىزارى.

خىلقەت [خلقت] (ئە) 1) يارىتىلىش، پەيدا بولۇش:
ئانىلگ خىلقەتىدىن جەھان ئاشكار،
كى شەمسۇ قەمەر، بەلكى لەيلۇ نەھار.
— ئا. نىزارى.

2) تاشقى قىياپەت، بەدەن، تەن، ۋۇجۇد:
ئارزۇ ئەيلەمەكسم ئۆزگەلەرنىلگ خىلقەتىنى،
تۇپراق ئولغاي، توزۇغاي ھەشرىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.

خىلۇەت [خلوت] (ئە) 1) ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق، ھېچكىم كۆرمەيدىغان، پىنھان، خالىي:
تەۋەككەلتۇ ئىللەللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،

خۇن پالا [خون پالا (ى)] (پ) قان يۇقى، قان تەككەن.

خۇنخار [خون خوار] (پ) قانخور، قان تۆككۈچى:
كۆيدۇرۇپ جانۇ كۆڭۈل ھەم قانسىز گۈچمەكلىك گۈچۈن،
لەئلى ئاتەشبار ئىلە گۈل نەرگىسى خۇنخار بەس.
— ئەرشى.

خۇنخاره [خون خواره] (پ) «خۇنخار» غا قارالسۇن.

خۇنرىز [خونريز] (پ) 1) قان تۆككۈچى، قانخور:
كەمەر باغلاپ چىقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەھلا كۆزىدىن ھەر مىژە خەنجەرى تىيزى.
— زەلىلى.

2) رەھىمسىز، زالىم:
بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېتىقاد،
بۇ تۆتكەن خۇنرىزى بىتېتىماد.
— مۇللا شاكىر.

خۇن رىزان [خون ريزان] (پ) قان تۆكۈشكەن، قىرغىن قىلىشقان ھالدا:
ياغىپ قان ھاۋادىنكى باران كەبى،
ئىنكى كۆنغىچە خۇن رىزان كەبى.
— ئا. نىزارى.

خۇنسا [خنثا] (ئە) ئىككى جىنسىلىق:
نەيەردە ھاجى قىز خۇنساغە بولدى ئىككى - ئۇچدىن زەن،
بۇگۈن تاڭلا بولۇرمەن دەپ بۇ خاتۇنلارغا بەرمىش پەن.
— مۇللا قۇربان.

خۇنفشان [خون فشان] (پ) قان چاچقۇچى، قاتىل.

خۇنكار [خون كار] (پ) قان تۆككۈچى، قان ئىچەر، جاللات:
بەسكى نەرگىس بۇ چەمەنده جىلۋە خۇنكار ئەيلەدى،
يوق چەمەن نەرگىسلەرى، بەل نەرگىسى بىمارەلەر.
— ئەرشى.

خۇنىن [خونين] (پ) قانلىق، قان رەڭ، توق قىزىل:
نۇكتەئى مەۋھۇم ئەمىس كۆڭلۇمدە ئاغزىڭ يادىدىن،
كىم بۇ خۇنىن غۇنچە ئىچرە داغى پىنھانىمدۇر گۈل.
— نەۋايى.

خىتاب [خطاب] (ئە) 1) سۆز بىلەن قىلىنغان ئىلتىماس، مۇراجىئەت:
ئەگەر يېتىشسە ئەجەل بىر نەفەس ئارام بەرمەس،
خىتاب زائىقەتۇل - مەۋت ئىلە لەبىل - مىر ساد.
— شەۋقى.

2) بۇيرۇق:
قىلدىم ئېسە كىمىيا خىتابىڭ،
يىبەردى بۇ يەڭلىغ خىتاب ئەيلەبان.
— نەۋايى.

خىتاب ئەيلەمەك — ئىلتىماس، مۇراجىئەت قىلماق، بىراۋغا قارىپ سۆزلىمەك:
پۇرسىتى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەلىلى.

خىتاب قىلماق — «خىتاب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
مېھىنبانۇ ھەر نېچە قىلدى خىتاب،
چۇ بىدىل خىجالەتده بەردى جەۋاب.
— ئا. نىزارى.

خىتتە [خطه] (ئە) مەملىكەت، ئۆلكە؛ شەھەر.

خىتتەئى پاك — گۈزەل ئۆلكە، گۈزەل شەھەر:
گۈل ئايدىن يارۇمىش گۈل خىتتەئى پاك،
قۇياش ئۇيلەكسىم بۇ مەركەزى خاك.
— نەۋايى.

خىجالەت [خجالت] (ئە) ئۇيلىش، ئىزا تارتىش، خىجالەت:
خىجالەت بابىدىن ھەر كۈندە مىڭ تۈرلۈك ئاچىلمىشدۇر،
بۇ رەڭگىمنى كىشى كۆرگەي دېگەيلەر كىم سەمان كاغەز.
— شەۋقى.

خىجالەتزەده [خجلتزده] (ئە + پ) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خىجىل بولغان:
سۈنبۈلى زۇلفى بىلەن گۈل يۈزىدىن،
بولدى خىجالەتزەده مۇشكۇ گۈلاب.
— ھافىز خارەزمى.

خىجلەت [خجلت] (ئە) خىجالەت، ئىزا تارتىش:
تۈنۈ كۈن ئەزم ئەيلەپ ئۇل ئالەمگە بولغاج نۇر تاش،
خىجلەت ئەيلەپ ئاي قارالىق بولدى، سارغاردى قۇياش.
— ئەرشى.

خىجىل [خجل] (ئە) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان:
خىجىل بولدى بۇ ھالدا تىيرى مىژگان،
دېدى: بۇ فېئىلدىن، كەل ئەمدى سەن يان.
— ئا. نىزارى.

خىدمەت [خدمت] (ئە) خىزمەت، ئىش.

خىدمەتكۇش [خدمت كوش] (ئە + پ) تىرىشىپ ئىشلىگۈچى، تىرىشچان، خىزمەتلەرنى بېجىرگۈچى.

خىراج [خراج] (ئە) 1) سېلىق، تۆلەم، ئۇرۇش چىقىمى:
ئەمىس سۇلتان جەھان مۇلكىن ئالىسىپ، ئالدىن خىراج ئالغان،
جەھان سۇلتانى ناقىس ھالى سورغان ئەھلى ھىممەت بىل.
— ناقىس.

2) ئىشلىتىلىدىغان نەرسە، مەبلەغ، پۇل:

كى بىچارەدۇرمەن ماڭا يوق ئىلاج،
چۇ لازىم بولۇپدۇر ئاتامغا خىراج.
— ئا. نىزارى.

خىراجەت [خراجت] (ئە) لازىم قىلىدىغان پۇل، مەبلەغ، چىقىم:
ئۆزۈم ئىزدەمەككە ئىجازەت بېرىلمەك،
كى يول جابدۇقىغە خىراجەت بېرىلمەك.
— ئا. نىزارى.

خىرام [خرام] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش، قايتىش:
بولۇپ مەگرىكەنلىك ئىشى ھەم تەمام،
دېدىكىم: پەرىلەر قىلۇرمىز خىرام.
— ئا. نىزارى.

2) ناز ـ كەرەشمە بىلەن يۈرۈش، چىرايلىق يۈرۈش:
دۇنيا قىلدى ئول پەرى ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ ساري قىلدى خىرام.
— ئا. نىزارى.

3) ھەرىكەت، ئۇرۇنۇش، ئولتۇرماسلىق:
كى مۇرادى ئانىڭ خىرام بولۇپ،
كۆيى مەقسۇد ساري گام بولۇپ.
— نەۋائى.

خىرام ئەيلەمەك — كەتمەك، جۇنىمەك، ماڭماق:
بېگىم جەننەت ئىچرە خىرام ئەيلەدى،
بۇ دۇنيا ھۇزۇرىن ھەرام ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خىرام قىلماق — «خىرام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
بولۇپ ئانچە خۇشدىل قىلدى خىرام،
چۇ مەھۇمش ساري ئاشۇقۇپ قويدى گام.
— ئا. نىزارى.

خىرامان [خرامان] (پ) 1) ئۆزىنى ئوينىتىپ، ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:
باغى كىسرەتدە نىھانى ژەھدەتى كۆردى كۆڭۈل،
جىلۋە نەخلىستانىدا نەخلى خىرامانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

2) بىمالال، خاتىرجەملىك بىلەن:
خىرامان چىقىپ تەختكە پادشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ، ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

خىرامان بولماق — ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:
گەر خىرامان بولسا ئول سەرۋى رەۋان،
جان رەۋان بولۇر ئانىڭ رەفتارىنە.
— ھافىز خارەزمى.

خىرامان تۇتماق — ئۆزىنى چىرايلىق، خاتىرجەم، بىمالال تۇتماق:
خۇدانىڭ قۇللۇغىن بىرلەن خىرامىڭنى خىرامان تۇت،
ئانىڭ يادى بىلەن (ھەر كۇن) ئۆزۈڭنى شاد خەندان تۇت.
— موللا نىياز.

سەرۋى خىرامان — سەرۋدەك چىرايلىق، قامەتلىك، كېلىشكەن:
بوي چەكتىڭۇ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي - ھەي، نە بالا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

خىرە [خيره] (پ) گۇڭگا، تۇتۇق، قاراڭغۇ باسقان، خىرە؛ سۇنۇق:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ.
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

خىرەد [خرد] (پ) 1) ئەقىل، ھوش، پاراسەت:
كۆڭۈل ئىستەبان بىزگە بەردىڭ مەدەد.
قەبۇل ئەتمەگەي بۇ سۆزۈڭنى خىرەد.
— ئا. نىزارى.

2) چۇشەنچە.
گۇيا بۇيلە ھۇكم ئېتەر خىرەدىم،
كى ساڭا ھەم يېتەر ئىمىش مەدەدىم.
— نەۋائى.

خىرەد ئەھلى — ئاقىللار، دانىشمەنلەر، ئەقىل ئىگىلىرى:
ئىنانمە، ئەي خىرەد ئەھلى، بۇ دۇنيا ئەسرۇ بىپايان،
نەچە ئەللامە ئالىم بولسە يەرنىڭ قوينىدا پىنھان.
— موللا قۇربان.

خىردەد تەرىقى — دانالار ئۇسۇلى، ئاقىللار يولى:
ھەر كىمگە خىرەد تەرىقىنىڭ نىسبەتى بار،
دەۋلەتكە ئەگەر يەتسە ئانىڭ مۇددەتى بار.
— نەۋائى.

خىرەد سەفھەسى — ئەقىل كىتابى:
چۇ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۇشۇردى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

خىرەد شەمئى — ئەقىل چىرىغى.

خىرەد لال بولماق — ھەيران بولماق.

خىرەد نىشانى خىرەد — ئەقىل ـ ئىدراك بەلگىسى.

خىرەدنى زايىل ئەتمەك — ئەقىلنى يوقاتماق، مەست، بىھوش بولماق.

خىرەد پەرۋەر [خردپرور] (پ) ئەقىللىق، دانا.

خىرەد پەيۋەند [خردپيو ند] (پ) ئەقىللىق دەپ ھېسابلانغان.

خىرەد پىشە [خردپیشه] (پ) ئەقىللىق، دانا، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

خىرەد روب [خردروب] (پ) ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى، ئەقلى ـ ھۇشىنى ئالغۇچى.

خىرەدەفەن [خردفن] (پ) ئەقىلنى ئىشلەتكۈچى، ئەقلىدىن پايدىلانغۇچى.

خىرەدلىغ [خردلیغ] ئەقىللىق.

خىرەدمەند [خردمند] (پ) 1) ئەقىللىق، دانا:

ئانىڭ دامىغە، ئەي قۇش، تۇشمەگىل بولسائ خىرەدمەندى،
قۇسۇن دامىن قۇرۇپ ھەركىمگە بىر تەدبىر ئېتەي سۇلتان.

— مۇللا نىياز.

2) ئالىم، ئۇلىما:

سىكەندەر مەئابۇ فەربدۇن ھەسەب،
خىرەدمەندۇ دانايى ئالىي نەسەب.

— ئا. نىزارى.

خىرەدنامە [خردنامه] (پ) ئەقىل ـ ھېكمەت ھەققىدىكى بايانات، ھېكمەت رىسالىسى.

خىرەدنىھاد [خرد نهاد] (پ) ئەقىللىق، ئەقلى بار، زېرەك.

خىرەكەش [خیرەکش] (پ) قارائىغۇلۇققا تارتىش، خاپىلىق كەلتۈرۈش.

خىرقە [خرقه] (ئە) ئەسكى چاپان، جەندە، دەرۋىشلەر كىيىمى:

كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.

— زەلىلى.

خىرقەئى فەقىر — مەخسۇس پەقىرلىق تونى:

ئاڭلابان ئول دەرد ئىلە ھالات ئاڭا،
خىرقەئى فەقر ئەتتى ھەۋالات ئاڭا.

— نەۋائى.

خىرقە كىيمەك — دەرۋىشلەر قاتارىغا ئۆتمەك، سوپىلار يولىدا ماڭماق.

غەم خىرقەسى — غەم تونى:

فىتنە ئەھكامىن سۇرەرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

خىرقەپۇش [خرقه پوش] (ئە + پ) خىرقە كىيگەن، دەرۋىش.

خىرقەتى [خرقتی] (ئە) يىرتىق چاپان كىيگەن كىشى، دەرۋىش.

خىرگاھ [خرکاه] (پ) 1) چېدىر:

فەلەكدۇر يەتتە خىرگاھىكى بىر ـ بىر ئۆزرە تىكمىشلەر،
ئاڭا قەندىل ئېتىپ خۇرشىددىن ھەي قادىرى دانا.

— زەلىلى.

2) مەنزىل:

ئەنجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى، چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

سىپىھرى خىرگاھى — ئاسمان چېدىرى، كۆك، سامانىڭ.

خىرگاھۇش [خرکاهوش] (پ) چېدىرغا ئوخشاش، چېدىر كەبى.

خىرگاھ [خرکه] (پ) «خىرگاھ» قا قارائ:

ئول پەرى ھۇسنى جەھان ھۇسنى ئارا شاھدۇر مەگەر،
كۆزلەرنىم ئاقۇ قارالىق ئىككى خىرگاھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

خىرگاھى [خرکهی] (پ) تۆۋەن ئاۋاز بىلەن ئېيتىلىدىغان ناخشا.

خىرمەن [خرمن] (پ) 1) ئورۇلغان زىرائەتنى توپلاپ، تېپىپ، تازىلاپ ئالىدىغان جاي، خامان:

چۇ خىرمەن يىرىدە چاچىلغان ئۇرۇق،
ھەمە مۇرلەرغە بولۇپتۇر ئوزۇق.

— غەربى.

2) تۆپ، نېگىز، ئاساس:

ناز ئىلە ئوتلۇق كۆزى ھەريان باقىپ،
زۇھدۇ ۋەرەئ خىرمەنىگە ئوت ياقىپ.

— نەۋائى.

3) كۆپ، مول:

كۆڭۈلدە ئانچە ئوقۇغدىن تۆكۈلدى پەيكانكىم،
باشاق بىلە بۇ بەلا مەزرەئىدە خىرمەندۇر.

— نەۋائى.

خىرمەنى ئەغيار — دۈشمەن توپى، قارشى چىققۇچىلار، قارشى ھەرىكەت قىلغۇچىلار.

خىرمەنى بەرباد ئولماق — ھوسۇلى زايا بولماق، شامالغا ئۇچماق، يوق بولماق:

تا ھىرسۇ ھەۋىس خىرمەنى بەرباد ئولماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئۇفتاد ئولماس.

— سەبۇرى.

خىزاب [خضاب] (ئە) بوياق، رەڭ.

خىزاب بەرمەك — قىزارتماق، بويىماق.

خىزر [خضر] (ئە) خىزىر پەيغەمبەر، خىزىر ئەلەيھىسسالام:

ئەبھايۇزان نېگە بولسە جىلۋەئى خىزرى مەسىھ،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىپ ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.

— ئەرشى.

خىزر سۇيى — ئابىھايات (ھايات بېغىشلىغۇچى سۇ).
خىزرى راھ — يول كۆرسەتكۈچى خىزىر.

خىزرمانەند [خضرمانەند] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش.

خىزرۇەش [خضروش] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش:
تەھەككۈر قىلىپ تاپمادى يارنى،
كى غار ئىچرە ئول خىزرۇەش يارنى.
— ئا. نىزارى.

خىسارەت [خسارت] (پ) زىيان، چىقىم؛ زەخمىلەنمەك، زىيان تارتماق:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

خىسال [خصال] (ئە) (بىرلىكى: خىسلەت) خىسلەتلەر، ياخشى سۇپەتلەر:
بۇشەھ (نىك) ھەمىدە خىسالىن ئىگەر،
كى ئىقبالى بىرلە كەمالىن ئىگەر.
— ئا. نىزارى.

خىسرەۋ [خسرو] (پ) «خۇسرەۋ» گە قارالسۇن.
خىسرەۋى خۇرشىد — شەرق قۇياشى:
خىسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئالەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

خىسلەت [خصلت] (ئە) سۇپەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر.

خىشت [خشت] (پ) خىش:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈك شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— مۇللا نىياز.

خىلاپ [خلاف] (ئە) 1) قارشى، قارىمۇ قارشى، زىت:
كى سەردارىدىن زۇلىم شايىئىدۇرۇر،
خىلاف ئەمر ئىنش ئانچە ۋاقىئىدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) يالغان:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈكنى تولا ئۇرما لاف،
بۇ ئۇرغان سۆزۈك بەئزىسىدۇر خىلاف.
— غەربى.

خىلاف ئەتمەك — قارشى ئىش قىلماق، خىلاپلىق قىلماق:
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىزغە خىلاف ئەتمەس غەربىنى شەرمىسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

خىلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك، ئورۇنباسارلىق:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئالى يەزىد،
بىرىن كەربەلادە قىلىپدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.

خىلافەتدىسار [خلافت دثار] (ئە) ئورۇنباسارلىققا مۇناسىپ.

خىلافەت كەردەن — خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىش.

خىلال [خلال] (پ) چىش كولىغۇچ.

خىلئەت [خلعت] (ئە) چاپان، تون، ھەشەمەتلىك كىيىم:
ئانىك ئەجرىغە دىيارىمنى كۆرسۇن،
كى خىلئەت نېئمەت ئالۇانمنى كۆرسۇن.
— مۇللا فازىل.

خىلئەت ئەخزەر — يېشىل تون.
خىلئەتى سەلتەنەت — سەلتەنەت كىيىمى، پادىشاھلىق كىيىمى:
قەددىغە ئەزەمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.
— مۇللا قۇربان.

خىلت [خلط] (ئە) ئارىلاش، ئارىلاشما؛ تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى ھەرخىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىك ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلار (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نىك ئومۇمىي ئاتىلىشى.
بولسە تەبئ ئىچرە خىلتدىن ئىللەت،
مادده بولسە ھەر نېچۇك زەخمەت.
— نەۋائى.

خىلت بولماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.
خىلتى سەۋدا — نېرۋىسى بۇزۇلغان، ئېلىشىپ قالغان:
دېدىكىم: «بۇلار خىلتى سەۋدادۇرۇر،
ئىلاجى مۇنىك سەيرى دەريا دۇرۇر».
— ئا. نىزارى.

خىلقەت [خلقت] (ئە) 1) يارىتىلىش، پەيدا بولۇش:
ئانىك خىلقەتىدىن جەھان ئاشكار،
كى شەمسۇ قەمەر، بەلكى لەيلۇ نەھار.
— ئا. نىزارى.

2) تاشقى قىياپەت، بەدەن، تەن، ۋۇجۇد:
ئارزۇ ئەيلەمەكىم ئۆزگەلەرنىك خىلقەتىنى،
تۇپراق ئولغاي، توزۇغاي ھەشرىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.

خىلۇەت [خلوت] (ئە) 1) ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق، ھېچكىم كۆرمەيدىغان، پىنھان، خالىي:
تەۋەككەلتۇ ئىللەللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،

ئۇمىد ئەتكەچ ئۇسالىلىق خىلۇەتىدىن ئۆزنى خار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

2) يالغۇز، تەنها؛ يالغۇزلۇق، تەنھالىق:
بۇ رەڭ خىلۇەتكى نى تالڭ بەلكى ئادەت بۇدۇرۇر بولغاچ،
كى تالىب مىيزبان، مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

خىلۇەت ئەيلەمەك — خالىي قىلماق، بوشاتماق.

خىلۇەت تاپماق — يالغۇزلۇق تاپماق، قۇلاي پۇرسەتتىن پايدىلانماق؛ ئادەمسىز خالىي جاي تاپماق.

خىلۇەتى خالى — باشقا نامەھرەملەر بولمىغان جاي.

خىلۇەتخانە [خلوت خانه] (ئە + پ) ھېچكىم يوق ئۆي، يالغۇزلۇق ئۆيى.

خىلۇەتسەرا [خلوت سرا] (ئە + پ) «خىلۇەتخانە» گە قارالسۇن.

خىلۇەتگاھ [خلوت كاه] (ئە + پ) ياتلاردىن خالىي جاي، دەم ئېلىش ئورنى؛ يالغۇزلۇق ئۆيى، بوش ئۆي:
بىرگە بولۇپ مەدرەسە ئارام گاھ،
بىرىگە خىلۇەتگاھ بولۇپ خانەقاھ.
— نەۋائى.

خىلۇەت گۇزىن [خلوت كزين] (ئە + پ) يالغۇزلۇقىنى، يالغۇز جاينى ياخشى كۆرگۈچى.

خىلۇەتنىشىن [خلوت نشين] (ئە + پ) خىلۇەتتە، يالغۇز ئولتۇرغۇچى:
بولۇپ خىلۇەتنىشىن تەنھالىقىمنىڭ ھامىسى شولدۇر،
كىم ئىككى - ئۈچ نەفەس ئول تەبئى نازۇك بولدى مېھمانىم.
— ناقىس.

خىنا [خينا] (ئە) خېنە:
ئوسما، خىنا بىرلە قىيامەتدۇرۇر،
سۇرمەئى سۇنبۇلغە نە ھاجەتدۇرۇر.
— زەلىلى.

خىيار [خيار] (ئە) ئەرك، ئىختىيار.

د

دابىه [دابه] (ئه) مىنىشكه بولىدىغان ياكى يۈك توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تۆت ئاياغلىق هايۋان (ئومۇمىي ئىسىم).

داپقۇر [داپقور] مەرته، كەررە.

داج [داج] (ئه) قاراڭغۇ، تۇم قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇلۇق:

كى ئاهىستە ماڭدىم تاپالماي ئىلاج،
يولۇمنى كۆرەلمەي نېدىن ئېردى داج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇن داجى — تۇن قاراڭغۇلۇقى:

كى تۇن داجى كەتتى يەنە ئاتتى تالڭ،
خورۇس بىرلە تاۋۇس يەنە ئۇردى بالڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

داج ئەيلەمەك — قاپقاراڭغۇ قىلماق.

داخىل [داخل] (ئه) 1) كىرگەن، ئىچىدىكى؛ ئىچى، ئىچكىرىسى:

قەدەم تەشرىف ئەيلەپ بولدى داخىل،
كى بىر گۈلىنىڭ تۈبىگە بولدى نازىل.

— ناقىس.

2) داخىل، تېگىشلىك:

ئىچىپ گەر ئولدى كۆپ، قىلمىش پەناهسم،
بۇ ئىچكەنلەرنى ئۆلگەنلەرگە داخىل.

— ئەرشى.

داخىلى ئەۋباش — ئەقىلسىز، بەكۈاشلار بىلەن بىرگە بولماق.

داخىلى شەهر — شەهەر ئىچى؛ شەهەرگە كىرمەك:

بولاي بىر تەرزى بىرلەن داخىلى شەهر،
كى ئەل ئاڭلاپ بۇ ئىشدىن ئالماسۇن بەهر.

— ناقىس.

دەيرغە داخىل — 1) بۇتخانا ئىچىدە؛ 2) قاۋاقخانا ئىچىدە.

داد [داد] (پ) 1) ئەرز، پەرياد:

سەهەرلەر ئويغىنىپ فەريادە ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.

— خىرقەتى.

2) ئىنساپ، ئادالەت:

قىلسام ساڭا هەر نەچە تەزەللۇم،
فەريادۇ فىغانكى، داد تاپمان.

— بابىر.

3) ياردەم:

لۇتفى دىل ئەفگار تىلەر هەجر ئېلىدىن داد،
ئەهۋالىنى ئول بېگىمۇ خانىمە ئايتماڭ.

— لۇتفى.

داد ئالماق — ئۆچ ئالماق، مەزلۇمنىڭ شىكايىتىنى ئاڭلاپ، زالىمنى جازالماق.

داد ئەيلەمەك — ئىنساپ قىلماق، ئادالەت كۆرسەتمەك.

داد بەرمەك — دادىغا يەتمەك.

داد تاپماق — ئادالەت تاپماق.

داد تىلەمەك — ئىنساپ، ئادالەت تىلىمەك.

داد دېمەك — ياردەم تىلەپ شىكايەت قىلماق:

بۇ دەۋانە يىغلاپ ئۇرۇپ بۇتغە باش،
دېمىش «داد» كۆزدىن تۆكۈب تۇرفە ياش.

— ئا. نىزارى.

داد ئىستەمەك — ياردەم سورىماق، ئادالەت تىلىمەك.

دادىغا يەتمەك — دادىنى (ئەرزىنى) ئاڭلىماق، تىڭشىماق:

هەرچەندە ئىشىكىڭدە سەهەرلەر قىلارمەن داد،
دادىمغە قانى يەتكەنلىك، ئەي زالىمى بىداد.

— زەلىلى.

دادىن بەرمەك — بىرەر ئىشنى ئورنىغا قويماق، جايىغا يەتكۈزمەك، ناهايىتى ياخشى بېجىرمەك.

دادىنى بەرمەك — «دادىن بەرمەك» كە قارالسۇن.

نەفسى كافىردىن غەزات ئەيلەرگە بىر سۇلتان كېرەك،
كىم ئەسەس دادىنى بەرمەكلىككە ئارى خان كېرەك.

— زەلىلى.

دادىنى ئىشىتمەك — ئەرزىنى ئاڭلىماق، تىڭشىماق:

ئىشىتمىش ئۇلۇغ بۇت مۇنىڭ دادىنى،
بىلىپدۇركى يەنە نىكۇ زارىنى.

— ئا. نىزارى.

دادەك [دادك] 1) چۆرە، دېدەك؛ ئايال خىزمەتكار. 2) جانان، گۈزەل.

دادخاه [دادخواه] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت تەلەپ قىلغۇچى، ئادالەت ئىزدىگۈچى؛ شىكايەت قىلغۇچى،

دەۋاگەر:
ئىشىكىڭگە كەلدىم بولۇپ دادخاھ،
كى ئورنۇمدا قويساڭ مۇنى پادىشاھ.
— ئا. نىزارى.

2) ئەرز تىڭشىغۇچى:
«غەيىن» غەۋغا، ، غۇسسە، غەم كەلسە باشىمغە چارە يوق،
غەم غۇبارىم، جان فەراغىم، دادخاھىم سەنمۇ سەن؟
— مولا سالىھ.

دادخاھلىق قىلماق — ئادالەت تەلەپ قىلماق؛ شىكايەت قىلماق.
... خابە ئىتتىنىڭ ياۋەرلىكى بىلە سۇدىن خەلاس بولۇپ، تۇرلۇك مۇشەققەتلەر بىلە ئۆزىنى بىر شەھرگە ئىلتكەنىدە، يەنە بۇرادەرلەرى تۇتۇپ، ئول شەھرنىڭ پادىشاھىغە: «بىزنىڭ ئىنىمىزنى ئۆلتۈرۈپ ئەھۋالىنى بۇ قۇل ئالىپ قاچىپدۇر» دەپ داد ـ خاھلىق قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دادگەر [دادگر] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، دادىغا يەتكۈچى، ئادىل:
پادىشاھا بۇ قۇلۇڭغە قىل نەزەر،
سەندىن ئۆزگە يوق تۇرۇر بىر دادگەر.
— خەراباتى.

2) ئەرز ئاڭلىغۇچى، ئەرز تىڭشىغۇچى.

دادگەرى مۇلك پەناھ — ئادىل، ئادالەتپەرۋەر پادىشاھ:
ئەرز قىلىپ بارچەنى شاھ ئاللىدە،
دادگەرى مۇلك پەناھ ئاللىدە.
— نەۋايى.

دادگۇستەر [دادگستر] (پ) «دادگەر»گە قارالسۇن.

دار [دار] (ئە) 1) ياغاچ:
... ھەمول ئۆچۈردە بىر كارۋان ئول چاھ باشىغە تۆشۈپ، چاھغە دار سالىپ، يۈسۈف ئەلەيھىسسالامنى چاھدىن چىقاردىلەر.
— نەۋايى.

2) دار:
قىلدۇرۇڭ سىز يانە بۇ ئەرزىمنى، ئەي ئەھبابلار،
جەۋر ـ زۇلمى بىرلە ئاسسۇن شۇم رەقىبىنى دارغە.
— قەلەندەر.

3) ھويلا، ئۆي ـ جاي، ماكان؛ ئوچۇقچىلىق، دالا، مەھەللە؛ شەھەر، دۆلەت:
كىرىپ سۆز ئىشىتتىم بۇ شەھ دارىغە،
خەيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تارىغە.
— ئا. نىزارى.

دارۇس ـ سەلتەنەت — پايتەخت، مەركەز.

دارۇل ـ ئەمنا — قىيىنچىلىق ۋە مۇشەققەت ئۆيى.

دارۇل خىلافەت — شاھ دەرگاھى، شاھ ئوردىسى.

دارۇل ـ فەنادىن ئەزم قىلماق — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، پانىي دۇنيادىن ئۆ دۇنياغا كەتمەك.

دارۇل ـ مۇلك — مەركەز، پايتەخت.

دارى بەقا — مەڭگۈلۈك ئۆيى؛ ئەبەدىيەت، ئۇ دۇنيا.

دارى رەسەن — دارىنىڭ ئارغامچىسى:
بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.
— زەلىلى.

دارى فەنا — پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەيى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

دارى فەنادىن ئىنتىقال ئولماق — «دارۇل ـ فەنادىن ئەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

دارا [دارا] (پ) 1) ئىگە، ساھىب. 2) شاھ، پادىشاھ. 3) دارا ـ داريۇس (ئىرانىنىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى كىيانىيان سۇلالىسىنىڭ 5 ـ پادىشاھى):
قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.
— ئەرشى.

دارايى دەۋر — «دارايى زەمان» غا قارالسۇن.

دارايى زەمان — زامان پادىشاھى.

دارايى كىشۋەر — مەملىكەت پادىشاھى.

دارابەرەست [داراپرست] (پ) شاھپەرەس، پادىشاھپەرەس؛ شاھقا سادىقلار، شاھقا سادىق كىشىلەر.

دارافەر [دارافر] (پ) ھاكىم، شەۋكەتلىك شاھ؛ دارا (ئىران شاھى) دەك شەۋكەتلىك:
قويۇپ شاھى دارافەر ئالىغە يۈز،
نى دارافەر ئىسكەندەر ئالىغە يۈز.
— نەۋايى.

دارايى [دارايى] (پ) يىپەكتىن يۇپقا، نازۇك قىلىپ توقۇلغان بىر خىل ماتا (رەخت).

دارايى ماۋىي — ھاۋا رەڭلىك ماتا (رەخت).

دارەندە [دارندە] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى؛ خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.

دارباز [دارباز] (پ) دارۋاز.

داربازان [دارىازان] (پ) دارۋازلار:
تەۋەككۈل دەپ مىسالى داربازان،

دەرەخت ئۆزرە قەدەم قويدۇم ئوشۇل ئان.
— ناقىس.

دارچىنى [دارچينى] دارچىن (ھىندىستاندا ئۆسىدىغان بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى).

دارۇ [دارو] (پ) 1) دورا؛ ئىلاج:
ھېچ روبى زەمىندە يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

جۇنۇن دافئىگە ئىستەر ئېردى دارۇ،
بۇ دارۇ نەفئ قىلماس ئېردى بىر مۇ.
— ناقىس.

ھۇش دارۇ — ھۇشىغا كەلتۈرىدىغان دورا.
2) ئوق - دورا، مىلتىق دورىسى.

دارۇت - تەلەف [دارالتلف] (ئە) يوق بولۇش ئۆيى، غايىبلىق ئۆيى.

دارۇخانە [داروخانه] (پ) دورىخانا.

دارۇس - سەلام [دارالسلام] (ئە) 1) سالامەتلىك ئۆيى؛ تىنچ جاي. 2) ئەرەبستاندا بىر جاينىڭ نامى؛ باغدات شەھىرى. 3) ئۇ دۇنيا، جەننەت:
بۇ نەسىھەت ياد ئال ئەي خاسۇ ئام،
ئاقىبەت بولغاي ساڭا دارۇس - سەلام.
— خەراباتى.

دارۇس - سەلخ [دارالسلخ] (ئە) قۇشخانا، قوي قاتارلىق ھايۋانلار سويۇلىدىغان جاي، قاسساپخانا.

دارۇس - سۇرۇر [دارالسرور] (ئە) شاھلىق ئۆيى، خۇرسەنلىك ماكانى؛ ئۇ دۇنيا، جەننەت.

دارۇش - شىفا [دارالشفا] (ئە) شىپاخانا، كېسەلخانا؛ داۋالىنىدىغان ۋە تېبابەت ئىلمى ئۆگىتىلىدىغان ئورۇن.

دارۇغە [داروغه] شەھەر تەرتىپىنى نازارەت قىلغۇچى مىرشەپ؛ شەھەر باشلىقى، دوغا.

دارۇگىر [داروگير] (پ) ئۇرۇش، جەڭ؛ تالاش، تالاش - تارتىش، توقۇنۇش؛ ئىسيان:
دارۇگىرى ئىشقىنىڭ تاراجىدىن مەنسۇرۇار،
نەغمەئى جۇشى ئەنەل - ھەق چەككەلى مەردانە يوق.
— زەلىلى.

دارۇل - ئەمان [دارالامان] (ئە) تىنچلىق ئۆيى، سالامەتلىك ئۆيى، ئامانلىق ئۆيى، تىنچ ۋە ئاسايىشلىق جاي:
لەيلى باشىغە بەلا ياغدۇردى بۇ نەھار،
چۇن بەناھ بولماقغە، ئەي دارۇل - ئەمانىم، قايدەسەن؟
— ئا. نىزارى.

دارۇل - بەقا [دارالبقا] (ئە) باقىيلىق، ئەبەدىيلىك ئۆيى، ئۇ دۇنيا:
نە ھاجەت ئۆيۇ ئايۋانۇ سەرايۇ بوستان ئەتمەك،
كىرىپ قەبر ئىچرە تەنھا مەنزىلىڭ دارۇل - بەقا ئاخىر.
— زەلىلى.

دارۇل - غۇرۇر [دارالغرور] (ئە) مەغرۇرلۇق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، بۇ ئالەم.

دارۇل - فەنا [دارالفنا] (ئە) پانىيلىق ئۆيى، بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
كۆنىكسىم بولۇپمەن ساڭا ئاشنا،
ماڭا دەۋزەخ ئولدى بۇ دارۇل - فەنا.
— ئا. نىزارى.

دارۇل - قەزا [دارالقضا] (ئە) قازىخانا؛ ھۆكۈم ئۆيى:
ماسۇلايى قەتئ ئەيلەيدۇر دامى تىغى زەبان،
روبە روبى جانىبى دارۇل - قەزا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

دارۇل - قۇرب [دارالقرب] (ئە) ئۆز يۇرت، دائىمىي تۇرىدىغان جاي.

دارۇل - ھەۋادس [دارالحوادث] (ئە) ھادىسىلەر ئۆيى؛ دۇنيا، ئالەم.

دارۇل - ھۇففاز [دارالحفاظ] (ئە) قارىيخانا، قۇرئان-نى يادقا ئالدۇرىدىغان جاي.

داريماق [داريماق] 1) ھازىر بولماق، كەلمەك؛ پەيدا بولماق؛ مەيدانغا كەلمەك. 2) يولۇقماق، دۇچار بولماق.

داس [داس] (پ) ئورغاق (دېھقانچىلىق سايمىنى):
قىلمامىش كۆڭلۈمدە قىرقىلماق مەئاشى سەبىردىن،
ھەجرىدە بولغان نىگۇن قەددىم ئاڭادۇر ھۆكمى داس.
— ئەرشى.

ئەمەل داسىنى تۇتماق — ياخشى نام - ئەمەل بىلەن ياشىمەك.

مېھنەت داسى — مۇشەققەت، مېھنەت ئازابى؛ قىيناق، ئازاب - ئوقۇبەت.

داستان [داستان] (پ) تارىخ؛ ھېكايە، قىسسە، داستان:
كۆڭلەر ئېردىم بۇرۇن فەرھادى مىسكىن داستانىغە،
بۇ شىرىندۇركى ئانىڭ بىرلە - ئوق ھەم داستان بولدۇم.
— بابىر.

خەتمى داستان — ھېكايە ئاخىرى، خاتىمىسى؛ داستان-نىڭ تۈگەللىنىشى.

داستان ئاغازى — داستان، قىسسىنىڭ باشلىنىشى.

داستانسەرا [داستانسرا] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكا-يىچى.

داستانسەراي [داستانسراى] (پ) «داستانسەرا» غا

قارالڭ.

داستانگۇستەر [استان كستر] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى.

داستدارى [داستدارى] (پ) دەللال؛ يارەمچى:
نى دەۋرىدە خەيلى داستدارى،
نى ئالدىدە سەرۇى گۈل ئۇزارى.
— نەۋايى.

داش I [داش] (پ) خۇمدان؛ ھاك، ساپال ئىدىشلار پىشۇرۇلىدىغان جاي.

داش II [داش] تاش.

داشخانە [داشخانە] (پ) «داش I» گە قارالڭ.

داغ [داغ] 1) بەلگە، نىشانە، ئىز، ئەسەر:
جانسىدە ئەلىق يەتكىنى گۈل سەرۇى مەكان ئەتمىش،
جىسم نۇقتەسىدە داغىن جانسىدە نىھان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

2) كۆيۈك، كۆيگەن جاي، داغ:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر ساري ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۆلۈمسۈپ، شاد ئولۇر گۈل باغرى تاش.
— ئەرشى.

3) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، كۆلپەت؛ ھىجران؛ مۇھەببەت جاپالىرى:
تاۋۇس ئوخشە بار ئىدى ھەر داغىم ئۆزرە نەچچە داغ،
داغلىغ كۆڭلۈمگە شوخ لالەزارىم ئۇچرادى.
— قەلەندەر.

4) ئەپسۇس:
ئەزمىدە گۈل قەۋمغە داغ ئۆزرە داغ،
قەتئىدە بۇ خەيلغە باغ ئۆزرە باغ.
— نەۋايى.

5) تاغ:
گەي نەۋايى، تەلبە كۆڭلۇم ئايتتى، ئەمدى ئىستەمەن،
نەچچە داغنۇ دەشتدىن ئىستەب كېتۈرگەيمەن ئانى.
— نەۋايى.

داغ قويماق — كۆيدۈرمەك؛ قايغۇغا سالماق، ئۆرتىمەك.

داغ كۆيدۈرمەك — قىزىتىلغان نەرسە بىلەن يۇزىگە خال قويماق.

داغى ئەلىف — زىننەت ئۈچۈن كىشىنىڭ يۇزىگە چېكىلگەن ئوسمارەك داغ، خال.

داغى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، ھىجرانلىقتىن يەتكەن كۆلپەت:
مېنىڭ جانىمغە قويدۇڭ داغى فۇرقەت،
كىشى گەر كۆرمەگەن دەردۇ بەلانى.
— خىرقەتى.

داغى نىھانى — يوشۇرۇن ئەلەم.

داغى ھىجران — ھىجران غېمى، كۆلپىتى:
ماڭا گەر قويدى بۇلبۇل داغى ھىجران،
يەنادىن كۆرمەسۇن ئول ھەم ۋەفانى.
— خىرقەتى.

داغى ھىرمان — تىلەك، ئارزۇ، مۇرادقا يېتەلمەسلىك دېغى (كۆلپىتى).

داغى ئۆرتەمەك — داغلىماق، كۆيدۈرمەك؛ تامغا باسماق.

داغدار [داغدار] داغ چۈشكەن، بۇلغانغان.

داغۇلى [داغولى] ئالدامچى؛ ھەييار.

داغۇلىي [داغولى] «داغۇلى» غا قارالڭ.

داغى [داغى] يەنە؛ ھەم، ھەمدە:
تاغنى ئەرىتۇر ئاھىم ئەسىر قىلغۇسى بىر كۈن،
كۆڭلۈڭ نېچەكىم بولسە تېمۇر، تاش داغى پۇلاد.
— لۇتفى.

دافېئ [دافع] (ئە) خالاس قىلماق، قايتۇرماق، يوق قىلماق؛ قايتۇرغۇچى، يوقاتقۇچى:
ئىبەرتىپ ھەر تەرەفكە نەچچە ئادەم،
دېرەكلەپ بىر مۇئالىج دافېئى غەم.
— ناقىس.

دافېئى سەۋدا — (روھىي كېسەللىك) نى يوقاتقۇچى؛ داۋالىغۇچى؛ زېھرىكشنى قايتۇرغۇچى.

دافېئى گەزەند — زەھەرنى قايتۇرغۇچى.

دەردغە دافېئى — دەردنى قايتۇرغۇچى.

رەنجغە دافېئى — كېسەللىكنى، ئاغرىقنى (داۋالاپ) يوق قىلغۇچى.

دالڭ [دانك] 1) ھەر بىر نەرسىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمى؛ مەلۇم ھەسسىسى، مىقدار:
... *بۇ مەبلەغ ۋە مىقدارىدىن چەھار داڭنى ئۆزى ئالغاي،*
دۇ ـ داڭنى ئول ئىككەۋگە يەتكۈرگەي.
— نەۋايى.

2) تاڭ قالماق، ھەيران بولۇپ جايىدا تۇرۇپ قالماق:
مەگەركىم بۇ تۇركى بولۇپدۇر سارالڭ،
باشىم يەرگە قويغاچ تۇرۇپ قالدى دالڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دال [دال] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سەككىزىنچى ھەرپ «د» نىڭ نامى. 2) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، پۈكۈك:
رەھىم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۈچۈن،
ھەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئاندافكى دال.
— قەلەندەر.

3) سۆيگۈنىنىڭ چېچى، ماڭلىيى (ماڭلاي چاچ)، كوكۈلا:

كاكۇلۇڭ ئەلگە جەھاننى تىترە قىلغان دۇد ئېرۇر،
ھەر ساڕى زۇلفۇڭ ئىكى يانىدە تۇشكەن دال ئاڭا.
— نەۋايى.

4) دەلىل، بەلگە. 5) دالالەت، دالالەت قىلغۇچى:
بارچە خەلايىق توپ بىكىن تاشلار ئاياقلىڭ ئۆزە باش،
بۇ ئىشكە زۇلفۇڭ دال ئېرۇر، سەن ئانى چەۋگان ئەيلەمە.
— زەلىلى.

دال ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.
دال تاپماق — يولىورۇق تاپماق، دالالەتكە ئېرىشمەك.
دال ئولماق — بەلگە، نىشانە بولماق، دەلىل بولماق.
دالۇ گۇل — نەقىش، بېزەك؛ ئۈست كىيىمگە چۈشۈرۈلگەن دال «د» شەكلىدىكى گۈل.
دالان [دالان] (پ) دالان، دەھلىز.
دالباي [دالباى] ئوۋ قۇشىغا بېرىلىدىغان گۆش، پارچە گۆش، دالۇاي.
دالدا [دالدا] 1) ئارقا، ئارقا جاي، دالدا (پاناھ) جاي. 2) تايانچ.
دال - گۇل [دال گل] (پ) 1) نەقىش، بېزەك. 2) چايشاپ ۋە رومال قاتارلىقلارغا تىكىلگەن گۈللەرنىڭ بىر خىلى، «دال» غا قارالسۇن.
دالۇچى [دالوچى] پالچى، قارىسىغا سۆزلىگۈچى:
ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۇمرەھ بولۇر.
— خەراباتى.

دام [دام] (پ) 1) تۇزاق، تور:
كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

2) مىكىر، ھىيلە:
يۇزىدە دالار شەكلىن كۆرۈپ ئول،
قىلۇر جان قۇشلارىن تۇتماقغە چارە.
— ئەرشى.

3) ئاشىق، مۇپتىلا. 4) تۇرلۇك ھايۋانلار.
ئەسىرى دام بولماق — تۇزاققا ئىلىنماق، قولغا چۈشمەك.
دامۇ دەد — 1) زۇلۇم كۆرسىتىش. 2) يىرتقۇچ ۋە يىرتقۇچ بولمىغان ھايۋانلار.
دامى راھ — يولغا قويۇلغان تۇزاق؛ توسۇق.
دام يايماق — ھىيلە قىلماق.
داماد [داماد] (پ) كۆيئوغۇل؛ باغلانغان:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر، ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
— قەلەندەر.

دامان [دامان] (پ) «دامەن» گە قارالسۇن:
نى بولۇر كەلسەڭ بىرەر بۇ كۆلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۇرۇپ كۆزۈم ئاقاردى گەرچە دامانىڭ تىلەپ.
— قەلەندەر.

پاك دامان — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا:
ئولكى تەۋۋابۇن رەھمدۇر تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل،
ۋادەرىغا، بۇ مۇلەۋۋەس پاك دامانىڭغە ھەيف.
— شەۋقى.

دامانە [دامانە] (پ) «دامەنە» گە قارالسۇن.
قاف دامانەسى — قاپ تېغى ئېتىكى.
دامە [دامە] (ئە) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «داۋام قىلىش، داۋام ئەتتۈرۈش، ئۈزۈن بولۇش» مەنىلىرىنى بېرىدۇ.
دامە ھەياتۇھۇ — ئۇمرى ئۈزۈن بولسۇن! (دۇئا ئىبارىسى)
دامەن [دامن] (پ) 1) ئېتەك:
ئايا پادشاھا فەقىرلەرغە باق،
سەخا دامەننى غەرىبلەرغە قاق.
— ئا. نىزارى.

2) ئۆڭكۈر، چوڭقۇرلۇق، ئويۇلغان، چوڭقۇر جاي. 3) ھەر نەرسىنىڭ ئاخىرى، چېت، ياقا:
دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىمىنەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.

4) سەھرا، بياۋان:
كىم يەتدى چۇ ئول دامەنغە مەجنۇن،
كىم سەير ئېتىپ مېھرى گەردۇن.
— نەۋايى.

ئالۇدە دامەن — ئىپلاس، يارىماس، نومۇسسىز، بۇزۇق؛ ئېتىكى بۇلغانغان.
پاك دامەن — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا.
تەردامەن — نومۇسسىز، گۇناھكار.
دامەنى پاك — «پاك دامەن» گە قارالسۇن:
جەھاندا نازەنىن كۆپتۇر ۋە لېكىن،
سېنىڭدەك كىمدە باردۇر دامەنى پاك.
— لۇتفى.

دامەنە [دامنە] (پ) چېت، قىرغاق؛ ئېتەك.
دامەنفىشان [دامن فىشان] (پ) 1) ئېتەك يايغۇچى؛ 2) ئۈزۈندىن كەتكەن، زوق - ئىشتىياقتىن ئۈزۈنى تۇتالمىغان.
دامەنكەشان [دامنكشان] (پ) 1) ئېتەك سۆرەپ

يۇرۇش، سۆرىلىش؛ 2) پېشىنى (ئېتىكىنىى) قېقىش؛ ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى ئېلىپ قېچىش.

دامەنگىر [دامنگير] (پ) 1) ھەققىنى تەلەپ قىلغۇچى، دەۋاگەر. 2) ئېتىكىنى تۇتقۇچى، پېشىگە ئېسىلغۇچى.

دامەنگىر بولماق — توختاتماق، تۇتماق؛ توسۇق بولماق.

دامگاھ [دامگاه] (پ) 1) ئوۋ ئۈچۈن تۇزاق قۇرۇلغان جاي. 2) بۇ دۇنيا، پانىي ئالەم.

دامگەھ [دامگه] (پ) «دامگاھ» قا قارالسۇن.

دان [دان] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

ئۇنىرمۇ دان گەگەر نەم ئولماسا يەر،
چۈمۈپ دان بىخ ئۇرۇپ بەس كۆرسەتۇر سەر.

— خىرقەتى.

2) يەمچۈك، دان:

چوقۇپ بۇ مۇرغ ئول داننى تۇتۇلدى،
تۇتۇپ بەند ئەتتىلەر قايدىن قۇتۇلدى.

— خىرقەتى.

3) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

مۇرغى تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۇن سېنىڭ ئىشقىڭداكىم،
بۇ غەرەزدىن تىلىنۇرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۈپ.

— مۇللا بىلال.

4) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلگۈچى» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

بىسىياردان — كۆپ بىلگۈچى.

خۇررە دان — ئىنچىكە (مۇرەككەپ) ۋە نازۇك نەرسىلەرنى بىلگۈچى.

دانا [دانا] (پ) بىلىمدان، ئەقىللىق، دانىشمەن:

تەغاپۇلدىنمۇ يا دانالىغدىنمۇ بىلەلمەنكىم،
ئالىپ ئۇيقۇنى مەندىن لەھزەئى بىدارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

دانا بولماق — دانىشمەن، ئالىم بولماق.

دانايى ئافاق — يېگانە بىلىملىك، تەڭداشسىز بىلىم ئىگەسى.

دانايى دەۋران — ئۆز دەۋرىنىڭ دانا كىشىسى.

دانايى زاھىد — زاھىدلار داناسى.

دانايى ئىشق — ئىشق ئەھلىنىڭ داناسى، دانىشمەن ئاشىق:

شۇكرىللاھ، ئىشقىڭغە دەرلەر مېنى دانايى ئىشق،
تاكى قىلدىم بۇ خوتەندە سەن بىلەن سەۋدايى ئىشق.

— قەلەندەر.

فەن دانالارى — ئالىملار.

دانامەنىش [دانامنش] (پ) دانا تەبىئەتلىك.

داناۋەر [داناور] (پ) دانا، بىلىملىك، ئالىم.

داناۋەش [داناوش] (پ) دانالارچە، دانا سۈپەت، داناسىمان، بىلىمدان.

دانە [دانه] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

كۆرۈڭ ئىككى ۋەفالىق ئىشقىنىڭ دېھقانىنىڭ ھالىنى،
مۇھەببەت دانەسىنى ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.

— قەلەندەر.

2) يەمچۈك (قۇشلارنى تۇتۇش ئۈچۈن تۇزاق ئەتراپىغا چېچىلغان دان).

3) يالغۇز، يەككە، يېگانە:

گەر يىغىلسە يەر يۈزىدىن قالمايىن ساھىب جەمال،
بارچەسىنى گويا سەدەفدۇر، سەن ئارادە دانە سەن.

— قەلەندەر.

4) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

دانەئى ھۇسنىنى كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سېنىڭدەك مۇبتەلايى تاپمادىم.

— ئەرشى.

5) تامچە، تارام ـ تارام:

كۆزىدىن دانە ـ دانە ياش ئاقىزىپ،
گۈھەر خىزمەت قىلىپ بىر ـ بىر تامىزىپ.

— خىرقەتى.

6) چىش:

... بىر ـ بىرىگە قاۋۇشماي ئۆز ھالىغە كۈلۈپ، باشى كۆكسىگە تۇشۇپ، ئاغزى ھۇققەسىدىن دانەلەرى تۆكۈلۈپ، ...

— نەۋائى.

دانە خەشخاش — كۆكنار (ئەپيۇن) ئۇرۇقى.

دانە ساپماق — ئۇرۇق چاچماق.

دانەئى ئەنجۇم — يۇلتۇزلار، يۇلتۇز دانىلىرى:

فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساپىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دانە پاش [دانه پاش] (پ) 1) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچى.

2) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچ:

دېگىل دۇددىن شۇئلە دام ئەتتى فاش،
شەرەرلەردىن ئولدى ئاڭا دانە پاش.

— نەۋائى.

دانەرىز [دانه ريز] (پ) دان چاچقۇچى:

بەسى ئەل بولۇپ تام ئۆزە دانە رىز،
ئۇچۇرۇپ كەبۇتەر ببرۇر ئەردى خىز.

— نەۋائى.

دانەندە [داننده] (پ) بىلگۈچى، بىلىمدان، بىلەرمەن، ئالىم.

دانىش [دانش] (پ) بىلىم، ئىلىم، مەرىپەت؛ بىلىش؛

مەلۇمات:
بەزىدغە بازارمەنا، بەزىلەر قىلمىشلا ھېچ،
بىرگە ئەقلۇ فەھم دانىش، بىرنى نادان ئەيلەبان.
— مولا سالېھ.

دانىش ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئالىملار:
نەچچە يارۇ دانىش ئەھلىغە بار ئېردى ئۇلفەتىم،
كۆز ئاچىپ يۇمغۇنچە ئايرىلغاچ ئاشىپدۇر ھەيرەتىم.
— ئەرشى.

دانىش ئامۇز [دانش آموز] (پ) مۇئەللىم، بىلىم ئۆگەتكۈچى، بىلىمدان.

دانىش ئايىن [دانش آيين] (پ) 1) «دانىشمەند» كە قارالسۇن. 2) تىلەك، ئىستەك:
قىلىپ دانىش ئايىن دۇئا ئىپتىدا،
دۇئادىن سۆڭ ئەتتى بۇ يەكلىغ ئەدا.
— نەۋايى.

دانىشپەرۋەر [دانش پرور] (پ) ئىلىم ھامىيسى.

دانىش پۇجۇھ [دانش پجوه] (پ) تەنقىتچى، ئىلىم ئىزدىگۈچى، ئىلىم يولىدا ئىزدەنگۈچى، ئىلىمگە ئىنتىلگۈچى.

دانىش قەرىن [دانش قرين] (پ) بىلىمنى ئۆزلەشتۈرگەن (يېتۈك) ئالىم.

دانىشمەند [دانشمند] (پ) بىلىمدان، بىلىملىك، ئوقۇمۇشلۇق، دانا، دانىشمەن؛ پەيلاسوپ، ئالىم.

دانىشمەندانە [دانشمندانه] (پ) بىلىمدانلارچە، بىلىملىكلەرچە، ئالىملارچە.

دانىش نەۋرد [دانش نورد] (پ) بىلىم بىلەن يېتىشكەن، بىلىم جەھەتتە يېتىلگەن.

دانىشۋەر [دانشور] (پ) «دانىشمەند» كە قارالسۇن:
يېغىلدى مەسلەھەتدان زۇ فۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.

داۋ [داو] (پ) 1) شەترەنج (شاھمات)، قىمارغا ئوخشاش ئويۇنلاردا يېڭىدىن يۇرۇش ياكى باشلاش نۆۋىتى. 2) قىماردا ئوتتۇرىغا تىكىلگەن پۇل. 3) تالىشىش (يۇرۇش ياكى باشلاش) نۆۋىتى.

داۋەر [داور] (پ) شاھ، پادىشاھ؛ ھۆكۈمدار، ھاكىم.
داۋەرى ئەئزەم — ئۇلۇغ پادىشاھ.

داۋۇد [داود] (ئە) ئىسىم، داۋۇد پەيغەمبەر:
يەھياۋۇ نۇھ، ئادەم سەفى داۋۇد سۆلەيمان يېغلادى،
دوستۇڭ مۇھەممەدنى شەفىئ ئەيلەپ ئىجابەتدىن سوراغ.
— شەۋقى.

داۋۇدئاسار [داود آسار] (ئە + پ) داۋۇد پەيغەمبەرگە ئوخشاش.

داۋۇدى [داودى] (ئە) مۇزىكىدا بىر كۈينىڭ نامى:
سۇ ئەيلەي بۇ جەھان خەلقىن ئېرىتىمپ،
مېنىڭ داۋۇدى يەكلىغ ئۇد سازىم.
— خىرقەتى.

داۋۇدي [داودى] (ئە) «داۋۇدى» غا قارالسۇن.

داۋۇلغە [داولغا] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دائىر [دائر] (ئە) 1) ئايلانغۇچى؛ ئايلاندۇرغۇچى. 2) دائىر، ئائىت، تېگىشلىك.
دائىر ئەيلەمەك — ئايلاندۇرماق.
دائىر بولماق — ئايلانماق.
دائىر ئولماق — «دائىر بولماق» قا قارالسۇن.

دائىرە [دائره] (ئە) 1) دائىرە، مەيدان، ئايلانما، ئايلانما سىزىق (چەمبىرەك). 2) چېگرا. 3) ئاسمان، ئالەم تۈزۈلۈشى.
دائىرەئى سىپىھر — ئاسمان چەمبىرىكى، دۇنيا.
دائىرەئى لاجۇۋەرد — ئاسمان.
دائىرەئى ھەقىقەت — ھەقىقەت دائىرىسى.
دائىرەئى ئۇشر — پەلەكنىڭ ئوننىچى دائىرىسى.

دائىم [دائم] (ئە) دائىم، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت.

دائىما [دائما] (ئە) «دائىم» غا قارالسۇن.

دائىي [داعى] (ئە) ئىستىگۈچى، تەلەپ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ چاقىرغۇچى، دەۋەت قىلغۇچى:
بىرىگە چاكەرۇ بەندە ئاتابى،
بىرىگە خادىمۇ دائىيى كەمتەر.
— ئاتايى.

دائىيە [داعيه] (ئە) 1) ئارزۇ، مەقسەت؛ ئىستەك، خاھىش؛ ئىرادە. 2) تەقەززا. 3) سەۋەب. 4) چاقىرىق، تىلەك ئىزھار قىلماق؛ چاقىرغۇچى، تىلەك ئىزھار قىلغۇچى، تەشۋىقاتچى:
ئۇلۇغ دائىيەلەرى بىر ئۇلۇغ چال،
دۇرۇست ئەندىشەلەر بىرلە سۆچۈك قال.
— ناقىس.

داي [داى] 1) قۇر، سوقما تام قۇرلىرى:
كىم بارىسىن يەر بىلە ھەمۋار ئېتىمك،
داي ئارا ئولتۇرتۇڭۇ دېۋار ئېتىمك.
— نەۋايى.

2) لاي، سوقما، سوقما تام لېيى:
چېكىپ ھىغزى ئۇچۇن دەۋرىدە دېۋار،
قىلىپ دايىن ھىسارى ئاھەنىنۋار.
— نەۋايى.

دایه [دایه] (ئە) ئىنىكىڭانا، بالا باققۇچى، بالا تەربىيىلىگۈچى:
تاپىپ كەلتۈردىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزلۈككە ئانى قىلدى دايە.
— ناقس.

دايەئى جىگەر سوز — ئىچ كۆيەر ئىنىكىڭانا.

دايەئى مېھرىبان — مېھرىبان، كۆيۈمچان ئىنىكىڭانا:
دېدىم مەن: ئايا دايەئى مېھرىبان،
ۋەتەنگە يانارمەن سەھەر بىگۈمان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دايەگانە [دايەگانە] (ئە + پ) ئىنىكىڭانلارچە، ئىنىكىڭانغا ئوخشاش.

دايىگەر [دايكر] سوقمىچى، سوقما تام ئەتكۈچى، تام ئەتكۈچى ئۇستا:
بولۇپ ھەر دايىگەر گەردۇنغە پەيۋەست،
قالىپ بەل ئۇرغۇچى بالچىغ ئەرا پەست.
— نەۋايى.

دايىرە [دايرە] (ئە) «دائىرە» گە قارالسۇن.

دەبان [دبان] دەپ:
كېلۈرمۇ جان ئېلىگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن ھەجرەلەر كۆپ ـ كۆپ، ئۇلۇغ كاشانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

دەببابە [دببابە] (ئە) 1) شاھمات ئۇرۇقىدىن بىرى. 2) ئېيىق:
سەفلەر ئىچرە پىل ئىلە زۇررافە ھەم،
رۇھ بىلە دەببابەيۇ كەششافە ھەم.
— نەۋايى.

دەببىاغ [دباغ] (ئە) 1) كۆنچى، تېرە پىششىقلاپ ئىشلەگۈچى. 2) بۇقا تېرىسىدىن قاپقا ئوخشىتىپ ياسالغان، يا ئوقى ئۆتمەيدىغان قىلىن كىيىم؛ تېرە كىيىم. 3) قەدىمكى «شەترەنجى كەبىر» نامىلىق شاھماتنىڭ ئوفىتسىر دەرىجىلىك ئۇرۇقىدىن بىرىنىڭ نامى.

دەبدەبە [دبدبە] (ئە) 1) تەنتەنە؛ سۆلەت، ھەيۋەت:
شەھى كامرانلار كەبى دەبدەبە ـ
تۇزۇپدۇر، دېدىكىم قىلاي تەجربە.
— ئا. نىزارى.
2) يۇقىرى ئاۋاز، شاۋقۇن ـ سۇرەن:
مېنىپ رەخش ئۇزرە قىلىپ يولنى تەي،
تۇزۇپ دەبدەبە مىسلى كاۋۇس كەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەبدەبە قىلماق — ھەيۋە قىلماق، ھەيۋە كۆرسەتمەك.

دەبقۇر [دبقور] مەرتەم، كەررە.

يەتتە دەبقۇر — يەتتە مەرتەم.

دەبۇر [دبور] (ئە) غەرب شامىلى، غەربتىن شەرققە ئۇرۇلغان شامال.

دەبىر [دبير] (ئە) 1) كاتىپ، مىرزا:
دېدىكىم: دەبىرغە پۇتۇك نامەئى،
ئانى ئۆلتۈرۈرگە چېكىك خامەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئاتاروۇد (مېركورىي) سەييارىسى. 3) ھېسابچى، پادىشاھلىق پۇلنى ھېساب ـ كىتاب قىلغۇچى.

دەبىرى رەقەمسەنج — تەجرىبىلىك كاتىپ.

دەبىرى مەزكۇر — ئەسلىتىلگەن، تىلغا ئېلىنغان، قەيت قىلىنغان كاتىپ.

كۆك دەبىرى — ئاسمان كاتىپى؛ ئاتاروۇد يۇلتۇزى.

دەبىرىستان [دبيرستان] (ئە + پ) 1) يېزىقچىلىق ئۆيى. 2) مەكتەپ.

دەبىرىستان ئەھلى — مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى.

دەبىستان [دبستان] (ئە + پ) ئوقۇش (ئەدەب ـ قائىدە ئۆگىنىش) ئۆيى، تەلىم ـ تەربىيە ئۆيى؛ مەكتەپ، باشلانغۇچ مەكتەپ.

دەجلە [دجلە] (ئە) دەجلە دەرياسى (باغدات شەھىرى يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا).

دەججال [دجال] (ئە) 1) ئالدامچى، ھىيلىگەر. 2) ئەپسانىۋى مەخلۇق.

دەخل [دخل] (ئە) 1) كىرىش (بىر نەرسىنىڭ ئىچىگە)، ئارىلىشىش، مۇناسىۋەتتە بولۇش، ئالاقىدە بولۇش؛ بەھرىمەن بولۇش، دەخىل. 2) دارامەت، كىرىم:
خەرج قىلغىل دەخلىنىڭ ئەندازەسى،
بۇيرۇدى بۇ سۆزنى ھېكمەت قازىسى.
— خەراباتى.

دەخل ئەتمەك — «دەخل بەرمەك» كە قارالسۇن.

دەخل ئەيلەمەك — كىرىشمەك، ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق.

دەخل بەرمەك — ئارىلاشتۇرماق، يېقىنلاشتۇرماق؛ كىرگۈزمەك.

دەخل قىلماق — 1) ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق، ئالاقىدە بولماق. 2) باستۇرۇپ كىرمەك، ھۇجۇم قىلماق؛ دەخلى بار — كىرەكلىك، پايدىلىق، زۆرۈرلۈك.

دەخلىنىڭ ئەندازەسى — كىرىم ئۆلچىمى، ئەھۋالى.

دەخمە [دخمە] مەقبەرە.

دەخى [دخى] يەنە؛ تېخى:

چارشەنبە كۈنى يار كېزە كەلدى چەمەن ئىچرە،
بۇلبۇل دەخى كۆردى يۇزىنى، تۆشدى فىغانە.
— نەسەمى.

دەد [دد] (پ) يىرتقۇچ، ياۋايى ھايۋان؛ شىر.
دەدۇ ۋەھش — ۋەھشي، يىرتقۇچ ھايۋانلار.

دەدەك [ددک] «دادەك» كە قارالسۇن.

دەدىل [ددىل] (ئە) دادىل، جەسۇر، جەسۇرانە، مەردانە.

دەر [در] (پ) ئىشىك؛
دەرۇ دېۋار — ئىشىك ۋە تام.

دەرا [درا] (پ) قوتۇغۇراق:
بولسا گەر ئۆلۈك تىرىلۈر تەۋسەنى ئۈستىدە سەن،
كەلسە مەجنۇنۇك قۇلاقىغە كىرەر ئاۋاز دەرا.
— قەلەندەر.

دەراز [دراز] (پ) ئۇزۇن، دارازا:
بىلەلمەسمەن ئۇمرۇم ئېرۇرمۇ دەراز،
كى بىر يىل ئۆتەرمۇ ۋە يا ئاندىن ئاز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
سۆزۈڭنى تولا قىلماغايسەن دەراز،
قىلىپ مۇختەسەر ئەمدى قىل سۆزنى ئاز.
— ئا. نىزارى.

دەراز دەست — قولى ئۇزۇن؛ كۆچلۈك، قۇدرەتلىك.
دەراز نەفەس — 1) ئۇزۇن نەپەس، تىنىق 2) ئەزمە، گەپنى چاينىاپ، سوزۇپ قىلغۇچى.

دەراھىم [دراھم] (ئە) [بىرلىكى: دىرھەم] «دەرھەم» گە قارالسۇن.

دەراي [درای] (ئە) «دەرا» غا قارالسۇن.

دەرە [دره] (پ) 1) ئىككى تاغ ئارلىقىدىكى تار يول، ئاچال. 2) ئېگىز ـ پەس دەشت (چۆل) يەرلەر.

دەرەجات [درجات] (ئە) [بىرلىكى: دەرەجە] دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ ئىززەت ـ ھۆرمەت:
ئەگەرچە قوي سەرى مەھرەمنى قەلب ھەمدەمگە،
كۆتەر كەرەم بىلە ھەمنى تاپىلغۇسى دەرەجات.
— شەۋقى.

دەفئە دەرەجات — يۇكسەك دەرىجىلەر.
دەفئۇد ـ دەرەجات — يۇقىرى دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر.

دەرەجە [درەجە] (ئە) 1) مەرتىۋە، دەرىجە؛ تەرتىپ؛ «دەرەجات» قا قارالسۇن.

دەرەخت [درخت] (پ) 1) دەرەخ. 2) قامەت؛ ۋۇجۇد، بارلىق:
كىم ئەسكىرىبان ھەياتى رەختى،
مايىل ئەتسە يېقىلغەلى دەرەختى.
— نەۋائى.

3) بۆلۈم، باب:
... مەشھۇر مۇنداقدۇركى، ئالار سۆلۈك ئەييامىدە قىرىق ئەر-
بەئىن چېقارىپتۇرلەر ۋە تۆرت ئەربەئىن بىر دەرەخت ئۈستىدە
چېقارىپتۇرلەر.
— نەۋائى.

دەرەختى بىسەمەر — مېۋىسىز دەرەخ:
دەرىغا، قىلمادىم تائەت قېرىلىق نەۋبەتى يەتتى،
ۋۇجۇدۇم باغى ئۆرۈلدى دەرەختى بىسەمەر يەتتىلىغ.
— شەۋقى.

دەرەخش [درخش] (پ) 1) يالتىراش، پارلاش. 2) چاقماق، چېقىن.

دەرەخشان [درخشان] (پ) «دەرەخشەندە» كە قارالسۇن.

دەرەخشەندە [درخشندە] (پ) روشەن، پارقىراق، پارلاق، پارقىراپ تۇرىدىغان.
دەرەخشەندە بولماق — پارقىرىماق، پارلىماق.

دەرەفش [درفش] (پ) 1) بىگىز، دەرەش. 2) بايراق، تۇغ، ئەلەم:
... كاۋە ئاھەنگەرتى ئۆلۈق تەربىيەت قىلىپ، تەيەممۇن ئۇ-
چۇن ئانىڭ يېغاچقە باغلاپ ئەلەم قىلغان سەختىيانىنى مۇرەسـ-
سەگ قىلدىكىم، دەرەفشى كاۋيانى ئانى دەرلەر.
— نەۋائى.

دەرەك [درک] (ئە) خەۋەر، دېرەك.
دەرەكۇل ـ ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەر بېرىش.

دەرەكى [درنک] (پ) 1) ئاستا، ئالدىرىماي، ئېھتىيات بىلەن. 2) پۇرسەت، ۋاقىت. 3) توختىلىش، قارار تەـ-
پىش، ئارام:
بولۇپ جۇملە مۇشتاق ئاڭا ئىچكەلى،
ئۇلار قىلدى مەن يەتكىلىغ ئانده دەرەكى.
— خۇشھال غەربى.

دەرەكى ئەيلەمەك — تەخىر قىلماق؛ كېچىكمەك.
دەرەكى بولماق — توختالماق.
دەرەكى قىلماق — «دەرەكى ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

دەرەم [درم] (ئە) «دىرەم» گە قارالسۇن:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەب كويىدا ساچسام يۇز تەمەت.
— ئەرشى.

دەرەندە [درندە] (پ) «دەررەندە» گە قارالسۇن:
بۇ يەتكىلىغ دەرەندە ئىچىدە دېسە سۇ،
ئالىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لۇقمە بۇ.
— ئا. نىزارى.

دەرەۋ [درو] (پ) بۇغداي، ئارپىغا ئوخشاش دانلىق زىرائەتلەرنى ئورۇش:
قاچان ساچسە تۇفراققە بۇغداي بىرەۋ،
يوق ئىمكان كىم ئول ئارپا قىلغاي دەرەۋ.
— نەۋايى.

دەربان [دربان] (پ) دەرۋازىغا ئۆمەن، ئىشىك ساقچىسى:
نېچۈك قىلغاي ئىشكدىن قوغلاسە ئىتلارنى دەربانىم،
بۇ غەم بىرلەن يۇزۇم ئەكسىدىن ئولغاچ زەئفىران كاغەز.
— شەۋقى.

دەربايىست [دربايست] (پ) 1) مۇڭاپىق، توغرا كېلىدىغان. 2) كېرەك، زۆرۈر.
دەربايىست بولماق — مۇناسىپ بولماق؛ لازىم بولماق، كېرەك بولماق.

دەر بەدەر [دربدر] (پ) ئۆيىمۇ ئۆي يۈرۈش، كوچىمۇ كوچا چېپىپ يۈرۈش، سەرگەردان؛ بەكۈڭاش:
ئىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

دەربەر [دربر] (پ) 1) ئۆز ئىچىگە ئېلىش، تەركىبىدە بولۇش، ئىچىدە بولۇش. 2) ئىگە، ئىگە بولماق:
كىمكى ۋەسىقىنى ئىشتىتى، ئەي پەرىزادى زەمان،
كېچەۋۇ كۈندۈز خەيالى بۇ ئانى دەربەر قىلاي.
— قەلەندەر.
3) كىيىنمەك، ياسانماق؛ ياسىماق، يېزىمەك، زىننەتلەمەك:
شۇم رەقىب ئەيلەر جەفا ئانىڭگە دىلبەر قىلماسۇن،
جەۋر، سەركەشلىك كىتابىن مۇنچە دەربەر قىلماسۇن.
— قەلەندەر.

دەربەست [دربست] (پ) 1) قورشۇلمىغان، توسۇقلۇق:
ئانىڭ ئولدى تەراز ھەم دەربەست،
نەچە كىشۇەر داغى ئانا پەيۋەست.
— نەۋايى.
2) ھەمە، بارلىق، ھەممىسى.

دەربەند [دربند] (پ) 1) ئىشىك، دەرۋازا؛ ئىشىك ئالدى، بوسۇغا؛ تاغ ئارىلىقىدىكى ئوتۇشمە، تاغ ئاغزى:
قۇتۇلماغلىق كەمەند زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكىل،
نەھەڭ بەھرىنى بىپايان ئىدىم دەربەندى شەست ئولدۇم.
— زەلىلى.
2) قەلئە. 3) جاي نامى (خاس ئىسىم):
... ئەرز قىلدىلاركىم، قىنغچاق دەربەندغە مۇستەۋلىسى بولۇپتۇر، ئول يولغە ئوبۇر قىلىپ، ... دەربەندنى ئالىپ ئابادان قىلىپ، ... ئانداق مەزبۇت قىلدى.
— نەۋايى.

قەلئە دەربەندى — قورغان دەرۋازىسى.

دەربەندلىق [دربندلىق] قامال، قورشاۋدا قالماق، مۇھاسىرە ئىچىدە قالماق؛ تۇتقۇنلۇق.

دەرپەي [درپى] (پ) ئارقىمۇ ئارقا، كەينى ـ كەينىدىن، توختىماي؛ توختاتماي:
نەچچە ئىمساك ئەتكەسەن، ئەي ساقى، مەي دەرپەي تۇتۇپ،
بىر يولى ياغۇ يېقىت يا ياز خۇمارىم جام ئىلە.
— ئەرشى.

دەرج [درج] (پ) 1) سۆزلەش، بايان قىلىش. 2) ئورالغان خەت. 3) سەدەپ قۇتىچە؛ خەزىنە. 4) ئاغىز، لەۋ؛ ئەزگۈ (ياخشى) سۆزلەر.
دەرج ئەتمەك — سۆزلىمەك، بايان قىلماق.
دەرج قىلماق — 1) «دەرج ئەتمەك» كە قارالسۇن. 2) سۆز، پاساھەت دۇرلىرىنى چاچماق.
دەرجى دەقايىق — نەپىس خەزىنىلەر.
دۇرلەر دەرج قىلماق — ياخشى سۆزلەر ئېيتماق.

دەرخاست [درخواست] (پ) ئىلتىماس، تەلەپ، ئۆتۈنۈش:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىك راست،
ئېرۇر دەرخاست بىردىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.
دەرخاست قىلماق — ئىلتىماس قىلماق، سورىماق؛ تەلەپ قىلماق.

دەرخەر [درخر] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرخەرد [درخرد] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرخۇر [درخور] (پ) لايىق، مۇناسىپ، ئەرزىيدىغان، يارىشا:
جام دەرخۇر ئانا كەئسى خۇرشىد،
دېمە خۇرشىدكى، جامى جەمشىد.
— نەۋايى.

دەرخۇرد [درخورد] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرد [درد] (پ) 1) كېسەللىك، دەرد، ئاغرىق. 2) غەم، قايغۇ؛ كۈلپەت، ئازاب، مېھنەت. 3) ئىشىق، سۆيگۈ، مۇھەببەت؛ ئاشىق.
دەرد ئالۇد — خەستە، دەردلىك، غەملىك، دەردكە تولغان، قايغۇلۇق.
دەرد ئەھلى — ئاشىقلار:
قىلىپ جارى مۇھەببەت ئوتىنى تىز،

ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۆھەررىز.
— خىرقەتى.

دەرد پەرۋەرد — دەرد ئىچىدە ئۆسكەن، دەردكە يولۇققان، دەردلىك.

دەرد پەيدا بولماق — تولغاق تۇتماق.

دەرد پەيۋەند — دەردكە گىرىپتار بولغان، خاپىلىققا دۇچار بولغان.

دەرد تۇشمەك — غەم چۈشمەك.

دەرد ئېلتماق — قىينىماق، ئازابلىماق.

دەردۇ ئافەت — دەرد ۋە ئاپەت.

دەردۇ ئاھ — دەرد ۋە ئاھ.

دەردۇ بەلا — دەرد ۋە بالا، بالا ـ قازا، بالايىئاپەت:
تا سېنىڭدەك نازەنىنغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مېھنەتۈ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

دەردۇ بەلا تىكەنلەرى — غەم، كۈلپەت، جازا، ئاپەت تىكەنلىرى.

دەردۇ بەلا چاقمىنى — غەم ـ كۈلپەت، جاپا، ئازار چاقمىقى، چېقىنى.

دەردۇ ئەلەم — دەرد ۋە ئەلەم، غەم ـ قايغۇ، ئازاب ـ ئوقۇبەت:
ھىجرىڭ ئوتىدىن ئاھ ئۇرۇپ شامۇ سەھەر قان يىغلابان،
دەردۇ ئەلەم بىرلە فىغان نالان قىلىپ سىزدى قاراغ.
— شەۋقى.

دەردۇ رەنج — دەرد ۋە رەنج:
قارائ ھالىمغە كىم ھەيرەت بىلە ئەي ژامىقۇ ـ ئۇزرا،
كۆرۈپ ئەيلەپ تەرەھھۇم دەردۇ رەنجى بىشۇمارىمغە.
— ئا. نىزارى.

دەردۇ غەم — دەرد ۋە غەم:
بېرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھم ئېتىپ ھالىمغە باققايسەن،
نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەرراز يىغلارمەن.
— قەلەندەر.

دەردۇ مېھنەت — مېھنەت ۋە ئازاب، مېھنەت ئازابى:
ئىشق ئۈلپەت چەشمەسىدىن دەردۇ مېھنەت جۇش ئېتەر،
تۇپراغى ھەسرەت بىلەن بىتكەن ھېسارى كاشغەر.
— گۇمنام.

دەردۇ مېھنەت تاشىغە باش ئۇرماق — كۈلپەتكە دۇچار بولماق، ئازاب ـ ئوقۇبەتكە گىرىپتار بولماق، بېشىغا غەم چۈشمەك.

دەردۇ ئىشق ئاتەشكەدەسى — ئىشق مەنبەسى.

دەردى بېخۇدلۇق — ھۇشسىزلىق دەردى.

دەردى بېدەرمان — «دەردى بېدەۋا» غا قارائ.

دەردى بېدەۋا — ئىلاجسىز (ئامال قىلغىلى بولمايدىغان) دەرد؛ داۋالاپ، ساقايتىپ بولمايدىغان ئاغرىق.

دەردى دىل — كۆڭۈل دەردى، كۆڭۈل ئىزتىرابى، غەمى، ھەسرىتى:
قات ـ قات يۇرەگىم باغلادى قان غۇنچە مەڭگۈلۈك،
بۇ دەردى دىلىمنى گۈلى خەندانىمە ئايتىمائ.
— لۇتفى.

دەردى فۇرقەت — پىراق دەردى، ئازابى:
سەبا بۇلبۇلنى كەلتۇردى گۈشۇل ۋەقت،
ئاچىلدى دەردى فۇرقەت باغلاغان بەخت.
— خىرقەتى.

دەردى فىراق — ھىجران قايغۇسى، ئايرىلىش ئىزتىرابى، ئايرىلىش:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىنىدە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

دەردى مۇفرىت — ھەددىدىن زىيادە دەرد، كۈلپەت.

دەردى نايابى — كەم ئۇچرايدىغان دەرد، ئازاب.

دەردى ھال — مۇشكۈل ھال ـ ئەھۋال:
دېدى: گۈل دەردى ھالىم سورمادائ دەپ،
تىكەن ھەم جىسمى جانىم ئۇرتەدى دەپ.
— خىرقەتى.

دەردى ھىجران — ھىجران (ئايرىلىش) دەردى، ئازابى:
گۈل كۆڭۈلكىم دائىما ئىشى سېنىڭلە ۋەسل ئىدى،
ياندى شەۋقىڭدىن ئەسىرى دەردى ھىجران ئولدى، كەل.
— نەسىمى.

دەردى ئىشتىياق — سېغىنغانلىق، سېغىنىش قايغۇسى؛

دەردى ئىشق — ئىشق دەردى، ئازابى:
تاش يۇرەكى كۆرۈنۇر ئول شوخنىڭ قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك بار دۇرۇر تىرناغ ئارا.
— قەلەندەر.

دەردا [دردا] (پ) ئەي، ۋاي، ۋاھ! دەرىغا! ئەپسۇس:
ھەرچەندە سەئىي ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەردائۇ يۇز دەرىغا، بولدۇم ئۈزۈم ھىجابى.
— زەلىلى.

دەردائى [درداكە] (پ) «دەردا» غا قارائ.

دەردكەش [دردكش] (پ) دەردلىك، دەردمەن:
جۇنۇندىن ئەقلىكۇش، بەل دەردكەش ھەم،
پەرى رۇخسارە، بەل دېۋەنەۋەش ھەم.
— نەۋائى.

دەردلى [دردلى] دەردلىك:

غەقەت ھالىنى كۆرگەنلەر ئېتىپ ئاھ،
ئۇچار ئەترافىدا قۇشلار دەردلى ھەمراھ.
— سەيفى سەرايى.

دەردمەند [دردمند] (پ) 1) دەردلىك، غەملىك، قايغۇ-لۇق، مۇڭلۇق؛ كېسەل، دەردمەن:
دەردمىنى تۆكەرگە دەردمەند يوق،
ھالىم ئۇلاشۇرگە مۇستەمەند يوق.
— مولا سالېھ.

2) ئاشىق، ئىشق دەردىگە مۇپتىلا:
ئاشىقمەن، ئول قىلۇر ئەغيارغە مەھبۇبلۇق،
دەردمەندمەن ۋەلي ئول ئۆزگەگە دەرمان ببرۇر.
— بابىر.

دەردمەندانە [دردمندانه] (پ) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق؛ دەردمەن كىشىلەردەك.
دەردمەندانە تۇشمەك — ئاشىقانە بولماق؛ غەملىك، قايغۇلۇق كۆرۈنمەك.

دەردمەند شىيۋە [دردمند شيوه] (پ) ئادەتتە كېسەل-گە ئوخشاش يۇرىدىغان:
... مەۋلانا سەيفىي... بەغايەت دەرۋىشۋەش ۋە فانىي سىفەت ۋە دەردمەند شىيۋە ئىگىتدۇر.
— نەۋائى.

دەردمەندى [درمندى] (پ) «دەرمەند» كە قارالسۇن:
چەرخ ئۆزە خۇرسەندەك بارمەن جەھان ئىچرە غەرب،
دەردمەندى يايمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.

دەردناك [دردناک] (پ) 1) دەردلىك، دەردكە، سۆيگۈگە مۇپتىلا (گىرىپتار)، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، غەملىك:
تۆتۈپ ماتەمنى بولۇپ دەردناك،
پىچاق بىرلە قىلسام ئۆزۈمنى ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاغرىنىشلىق، خاپا:
بۇ ئىشتىن جەھان بولماسۇن دەرناك،
چۇ قايىم مەقام ئولدى پەيدا نې باك.
— نەۋائى.

دەردسەر [دردسر] (پ) باش ئاغرىقى، قىينىلىش؛ قىينىچىلىق، تەشۋىش:
بولماسا گەر بىللە ئول شوخى پەرى پەيكەر ماڭا،
ئارتادۇر سەيرى چەمەندىن نەچچە دەردسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

دەرراك [دراک] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك، ئۆتكۈر؛ سەز-گۈر.
دەرراك تەبئ — زېھنى ئۆتكۈر.

دەرران [دران] (پ) يىرتقۇچى، پارچە - پارچە قىلغۇچى؛ يىرتقۇچ:
ئەجەل خەنجەرلەرى جىسمىنى دەرران،
ئۆتۈپ ئاندىن ئەجەل غەۋغاسى نەرران.
— نەۋائى.

شىرى دەرران — يىرتقۇچ شىر.

دەررە [دره] (ئە) قامچا، دەررە.

دەررەندە [درەنده] (پ) يىرتقۇچ، ۋەھشىي ھايۋان.

دەرز [درز] (پ) يىرىلغان جاي، يىرىق، دەز، چاك.
دەرز ئەتمەك — يارماق؛ دەز، چاك كەتكۈزمەك.
دەرز - بەردەرز — زىچ، بىر - بىرىگە تېگىپ تۇرغان.
دەرز قىلماق — «دەرز ئەتمەك» كە قارالسۇن.

درزابان [درزابان] دەرۋازىۋەن:
دەرۋازىغا ئول يەتدى،
دەرزابان دەم ئايتدى.
— نىيازى.

دەرزىگەر [درزى كر] (پ) قاداقچى (چىنە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى قادايدىغان ئادەم).

دەرس [درس] (ئە) دەرس، ساۋاق:
دەرس تەركىن تۇتماق — دەرس تاشلىماق، ئوقۇماس-لىق.
دەرسى سەرد — سوغۇققا توڭدۇرۇپ ئۆگىتىش، سوغۇق-تىن دەرس بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى مولا ساۋۇق.
— ئەرشى.
دەرسى ئىشق — سۆيگۈ دەرسى، مۇھەببەت ساۋقى:
نى ئۆچۈن ئەھلى جەھان ئىشقىدا كامىل ئولماسۇن،
كىم ئېرىلمەي دەردسى ئىشق ئەيلەرگەدۇر قابىل يېگىت.
— ئەرشى.

دەرسگاه [درسگاه] (ئە + پ) دەرسخانا، مەكتەپ.

دەرك [درک] (ئە) پەم، ئىدراك بىلەن تېپىش، ھېس قىلىش، سېزىش، پەملەش، پەم قىلىش، چۈشىنىش، بە-لىش، ئىدراك، ئەقىل:
بارچە ئىنسان ئەھلىگە سەندىن دۇئا، مەندىن نەجات،
رەئىسىتىك دەركىدە ئانداغ خەير كەلدى مۇدرەكات.
— ئەرشى.
ئەھلى دەرك — ئىدراك ۋە پاراسەت ئىگىلىرى، پەم - پاراسەتلىك كىشىلەر، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ دانالار.
دەرك ئەتمەك — پەم - پاراسەت بىلەن تاپماق، سەزمەك، بىلمەك.

دەرك قىلماق — «دەرك ئەتمەك» كە قارالسۇن.
يېمەك ـ ئىچمەكنى ھەم قىلىپ تەرك ئول،
كى مەھۋىش ۋىسالىن قىلىپ دەرك ئول.
— ئا. نىزارى.

دەركى مەئنى — مەزمۇننىڭ بىلىنىش، چۈشىنىش.

دەركار [دركار] (پ) لازىم، كېرەك، زۆرۈر:
ئاگەر بەختىڭ ئو ياغدۇر، ئەختەرىڭ يار،
بۇ پەردىن ئوت، بۇ تاشنى ئەيلە دەركار.
— ناقىس.

دەرگاھ [درگاه] (پ) 1) ئىشىك، بوسۇغا؛ ئاستانە:
ئۆلەرمەن دەرگاھىڭدىن كەتمەيگەيمەن،
بەغايەت شەرھى ھالىڭنى ئىشتىتىم.
— خىرقەتى.
2) ئوردا، پادىشاھ قەسرى، ساراي. 3) ئۆي؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر تۇرىدىغان جاي. 4) تەڭرى ھۇزۇرى.

دەرگاھى ئالىي — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي جاي.

دەرگاھى ئەزەل — ئەڭ بۇرۇنقى دەرگاھ، تەڭرىنىڭ ھۇزۇرى:
قىلىپ شۇكرانە دەرگاھى ئەزەلگە،
ئۆلەشتۇردى جەۋاھىرلارنى ئەلگە.
— ناقىس.

دەرگاھى كىبرىيان — تەڭرىنىڭ دەرگاھى.

دەرگاھى ھەق — «دەرگاھى كىبرىيان» غا قارالسۇن:
قىلىپ دەرگاھى ھەققە شۇكرى ـ ئېھسان،
بولۇرغە ۋەئد قىلدىم ئاندا مېھمان.
— ناقىس.

دەرگەھ [درگەه] (پ) «دەرگاھ» غا قارالسۇن:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىيرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ،
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

دەرگەھ نىشىن [درگەه نشن] (پ) 1) ساراي ئەھلى؛ 2) پادىشاھ.

دەرگىر [درگير] (پ) ئۆزىگە ئالغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى، ئورۇنلىغۇچى:
بىلىپ بارچە كىشى مەنئى دەرگىر ئەمەس،
رىزادىن ئۆكۈن ھېچ تەدبىر ئەمەس.
— نەۋائى.

دەرمان [درمان] (پ) 1) كۇچ، قۇۋۋەت:
ناتەۋان جانىمغە جانا ئۆلفەتىڭ دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.
— ئەرشى.
2) داۋا؛ چارە، تەدبىر، ئىلاج:
بۇ ئۆلۈم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لوقمان ھەكىم،
ھېيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھېكمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

دەرمان ئەتمەك — ئىلاج قىلماق، داۋالىماق.

دەرمان قىلماق — «دەرمان ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەرماندە [درمانده] (پ) قىيىن ئەھۋالدا قالغان، ئەھۋالى ناچار، بىچارە:
يار ئەمەس دەرماندە بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.
— زەلىلى.

دەرماندە بولماق — ئامالسىزلىقتىن ئارا يولدا قالماق.

دەرماندە قالماق — «دەرماندە بولماق» غا قارالسۇن.

دەرمەھەل [درمهل] (پ + ئە) ئۆز ۋاقتىدا، تېزدىن:
مەن دېدىم: «ئەي بىئەدەپ، سەن غۇنچەغە يەتكۈرمە زەئفى»،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە كۆز ئاچىپ كۆردۈم رەقىب.
— موللا سالىھ.

دەرمىيان [درميان] (پ) ئوتتۇرىدا، ئارىدا:
ۋەقتى يەنە ئافەتى زەمانە،
كۆردى ئىكىمىزنى دەرمىيانە.
— موللا سالىھ.

دەرھەم [درهم] (پ) 1) چېتىشقاق، چىرماشقان، بىرلەشىپ كەتكەن؛ توپلانغان. 2) ئوراپ ئالغان، ئورىۋالغان. 3) چېچىلغان، پەرىشان بولغان:
ئىشق ئىلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئىلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

دەرھەم ئەتمەك — قوشماق، ئارىلاشتۇرماق.

دەرھەم ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق؛ ئورىماق.

دەرھەم قىلماق — «دەرھەم ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەرھەم ئۇرماق — توپلىماق.

دەرۋىزە [درويزه] (پ) «دەريوزە» گە قارالسۇن.

دەرۋىش [درويش] (پ) 1) پېقىر، كەمبەغەل. 2) خۇداگۇي، تەسەۋۋۇپ مەسلەكلىرىدىن بىرىگە مەنسۇپ بولغان كىشى، سوپى، زاھىد، دۇنيانى تەرك قىلغان كىشى. 3) پاك، ساپ دىل؛ 4) شەخس نامى، لەقەم.

دەرۋىش [درويش] (پ) «دەرۋىش» كە قارالسۇن:
ئول تۇنىكىم ئىككىنچى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئاتنى بىر ـ بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادىشاھ ئازادە بەخت ئۆز قەسرىگە يانىپ كېلىپ، دەرۋىشلەرنىكى ئول تاق

ئىچىدە كۆرۈپ ئىدى، ئۇلارنىڭ دەۋرىدە قىلغىلىق كىشى ئىكەنلىكىنى...
— ئا. نىزارى.

دەرۋىشانە [دوروىشانە] (پ) 1) دەرۋىشلەرگە ئوخشاش، دەرۋىشسىمان، دەرۋىشلەرچە. 2) دەرۋىشلەرگە ئاتاپ تەييارلانغان ئاش.

دەرۋىشخوي [دوريش خوى] (پ) دەرۋىشلەرگە ئوخشاش، دەرۋىشلەرچە:
بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقر جوي،
شەھ ئولسە ۋەلي بولسە دەرۋىشخوي.
— نەۋائى.

دەرۋىشدوست [درويش دوست] كەمبەغەللەرگە شەپقەت قىلغۇچى، كەمبەغەلپەرۋەر.

دەرۋىشۋەش [درويشوش] (پ) «دەرۋىشخوي» غا قارالسۇن.

دەرى [درى] (پ) 1) جىلغا، تاغ ئارىلىقىدىكى چوڭقۇر-لۇقتا ياشىغۇچى قۇش:
شەترەنجۇ بەختۇ بەردى سەئادەت سېنىڭ بىلەن،
كىم ئوينادى ئوتۇلدىيۇ باغلاندى شەش دەرى.
— سەيفى سەرابى.

2) «دەرە» گە قارالسۇن:
پاسىبانى بىمۇرۇۋۋەت رەشكىدىن ياندۇرماغىل،
بۇ دەرى دەرگاھىدىن دىدارى سۇلتاندۇر تەمەئ.
— زەلىلى.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:
مەلىكە ئۆي ئىچىدە بەگ ئىشۋەناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەرىجە [دريجە] (پ) «دەرىچە» گە قارالسۇن:
مۇنىڭدىن ھەم ئاچاي يەتتە دەرىجە،
كىرىپ ئىستەي، ياپاي بەختىم بارىچە.
— خىرقەتى.

دەرىچە [دريچە] (ئە) دېرىزە، كۇنگۇرە؛
دەرىچە دۇن — ئىشىك ـ دېرىزە:
ئانا ئىشىككە يەتتى،
دەرىچە دۇن ئاچىلدى.
— نىيازى.

دەرىدە [دريده] (پ) يىرتىق، يىرتىلغان:
كىيىپ جىسمىغە بىر دەرىدە چاپان،
ساپىدۇر پەتىلە، يۇرىدۇر سامان.
— ئا. نىزارى.

دەرىغ [دريغ] (پ) 1) ئەپسۇس! ئەتتەڭ! نادامەت: دەرىغ، ئول كۆڭلۇم ئىچرە پارە قىلغان يارەلىغ بىلمەس، ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

2) قىزغىنىش، ئاياش، كۆزى قىيماسلىق:
... فەرزەندىم بەھا ئۇددىن ھەقىدە تەربىيەت ۋە شەفقەتنى دەرىغ تۇتماغايسەن.
— نەۋائى.

دەرىغ بولماق — ئىچىنارلىق، ئەپسۇسلىنارلىق بولماق.
دەرىغ تارتماق — ئەپسۇس قىلماق، ئەپسۇسلانماق.
دەرىغ تۇتماق — ئايىماق، قىزغانماق.

دەرىغا [دريغا] (پ) دەرىغا، ھەي ئەتتەڭ، ئەپسۇس، ئىستە! » مەنسۇرنى بېرىدىغان ئۇندەش سۆز:
دەرىغا! ھېچكىم بىلمەس ئىسە ئەفتادە ھالىمنى،
نىگارىم لۇتفۇ قەھرىدىن ئۆزۈم كۆرسەم ئەيان كاغەز.
— شەۋقى.

دەرىي [درى] (پ) «دەرە» گە قارالسۇن.

دەريا [دريا] (پ) 1) دەريا. 2) دېڭىز:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل ـ مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۇشى تۇشمەگەي دەريا غە گۆھەر بولماسا.
— زەلىلى.

3) ئېقىن، مۇھىت. 4) چەكسىز، چېگرالىسىز. 5) ئەسەر، كىتاب («مەنتىقۇت ـ تەير» گە ئىشارە):
دۇرغە گەرچە يايماسە ھەم دەسترەس،
يىغسە دەريا مەۋجىدىن خاشاكۇ خەس.
— نەۋائى.

6) مەنە دەرياسى، ئىلىم:
قەلەندەر سەيرىنى ۋەقتى سەپەردە كىمكى مەنئ ئەيلەر،
ئېرۇر زەنجىر ئىلە باشدىن ئاياغ دەريانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

7) بەھرە ئېلىش، سايا‌ھەت قىلىش:
دەريا ئاتا — ئالىي ھىممەت، ناھايىتى ھىممەتلىك، مۇرۇۋۋەتلىك.
دەريايى ئافەت — ئاپەت كەلتۈرگۈچى دەريا.
دەريايى ئەبرار — 1) ياخشىلار دەرياسى. 2) خىسرەۋ دېھلەۋىي قەسىدىسىنىڭ نامى.
دەريايى ئەئزەم — ئۇلۇغ دەريا، كائىنات دەريا:
ئېرۇر ئول دەۋە ـ دۇشمەن خەسمى مەلئۇن،
ئېرۇر دەريايى ئەئزەم ـ خىزرى مەيمۇن.
— ناقىس.

دەريايى جەيھۇن — جەيھۇن دەرياسى (ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى):
ۋەسل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ ئىلتىفات،

سۆزنى جۇشى كۆتۈلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۇ كۇن.
— قەلەندەر.

دەريايى خۇنخار — قان ئىچكۈچى دەريا، قانخور دەريا:
ئېرۇرھەر بۇرجىدا دەريايى خۇنخار،
داغى ھەر ياندا تاغى چەرخى دىۋار.
— ناقىس.

دەريايى رەھمەت — رەھىم ـ شەپقەت دەرياسى، رەھمەت دەرياسى:
شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۇمىد ئەتسەڭ،
تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەئجۇز.
— شەۋقى.

دەريا زەمىر — كەڭ بىلىم دولقۇنىغا ئىگە بولغان كۆڭۈل؛ كۆڭلى كەڭ؛ بىلىملىك:
مۇئەللىم ئىدى ئانچە دەريا زەمىر،
ئانىڭدىن بۇ شەھزادە ئەقلا زەمىر.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ساھىل — دەريانىڭ قىرغىقى، ساھىلى:
خۇدايا يەتكۈزۈپ ئول مەغفىرەت دەريايى ساھىلغە،
بېھەققى ھۇرمەتى «تاھا» گۇنەھدىن ئەيلەگەيسەن پاك.
— شەۋقى.

دەريايى شاھى — شاھلىق دەرياسى:
بىلىپ ئول خەستە ھالاتىن كەماھى،
كى بار ئېرمىش دۇرى دەريايى شاھى.
— نەۋايى.

دەريايى شەۋق — دەريا ۋە دېڭىزغا ئوخشاش جۇش ئۇرۇپ دولقۇنلىنىپ تۇرغان زوق ۋە ئىستەك.

دەريايى ئۇممان — ئۇممان دېڭىزى، ئوكيان:
تۆكۈپ ياشىنى قەيس باران كەبى،
نە بارانكى، دەريايى ئۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ئىلىم — بىلىم ئېقىمى، ئىلىم دەرياسى.

غەربقى دەريايى رەھمەت قىلماق — رەھمەت دەريا-سىغا پاتماق؛ كەچۈرمەك، ئەپۇ قىلماق.

دەريا بار [دريابار] (پ) دەريالار، دېڭىزلار، كاتتا دېڭىز، ئوكيان.

دەريا جەناب [دريا جناب] (پ + ئە) كەڭ، پايانسىز دەرگاھ:
سۆز ئاندىن سۈرۈپ شاھى دەريا جەناب،
بېرىپ بۇيلە سۈقراتى دەنا جەۋاب. — نەۋايى.

دەريادىل [دياديل] (پ) 1) دىلى دەريا، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ. 2) زور ئالىم، يېتۈك ئالىم.

دەريا زەدە [دريازده] (پ) دەريا پالاكىتىگە ئۇچرىغان؛ كونىرىغان، ئىشتىن چىققان.

دەريا ستىز [دريا ستيز] (پ) دەريادەك قەھرلىك.

دەريا شۇكۇھ [درياشكو] زىيادە، ھېسابسىز شان ـ شۆكەتلىك:
بۇ ئايىن بىلەن شاھى دەريا شۇكۇھ،
يۈرۈپ قىلدى دەريانى يۈكدىن سۇنۇھ.
— نەۋايى.

دەريا كەش [درياكش] (پ) 1) كېمىچى، قېيىقچى. 2) كۆپ ئىچكۈچى.

دەريا گەرد [دريا كرد] (پ) دەريادا يۈرگۈچى، غەۋۋاس.

دەريا مايە [دريامايه] (پ) سەرمايىسى دەريا كەبى كۆپ، ھېسابسىز باي.

دەريا نەۋال [دريانوال] (پ) 1) دۆلەت ئىگىسى، دۆلەتلىك كىشى:
يانە قەتلە دارائى دەريا نەۋال،
دېدى: ئەي ھەكىمى مەسىھا مىسال.
— نەۋايى.
2) ھېسابسىز سېخىي، زور ھىممەتلىك، خەير ـ ئېھسانى دەريا كەبى كەڭ.

دەريا نەۋەرد [دريانورد] (پ) دېڭىز سايا‌ھەتچىسى.

دەريا ۋەش [دريا وش] (پ) دەريا كەبى، دەريادەك.

دەريە [دريه] (پ) «دەريا» غا قارا‌ڭ:
ئوشۇل ۋەقت مەھزۇن دېدى: «ئەي ئاتا،
سالاي تورنى مەن دەريەغە بىخەتا.
— ئا. نىزارى.

دەريوزە [دريوذه] (پ) 1) گادايلىق، تىلەمچىلىك. 2) گاداي، تىلەمچى، پېقىر. 3) دەرۋىش. 4) خاھىش، ئىستەك.

دەريوزە ئەتمەك — تىلىمەك، تىلەمچىلىك قىلماق؛ ئىستىمەك.

دەريوزە قىلماق — «دەريوزە ئەتمەك» كە قارا‌ڭ.

دەريوزە نەماي [دريوذەنماى] (پ) تىلەمچى، گاداي چىراي، گادايغا ئوخشاپ قالغان.

دەرموزە [درموزه] (پ) «دەريوزە» گە قارا‌ڭ.

دەژم [دژم] (پ) «دژم» گە قارا‌ڭ.

دەژەمۇار [دژموار] (پ) «دژمۇار» غا قارا‌ڭ.

دەساتىن [دساتين] (پ) [بىرلىكى: داستان] داستانلار؛ قوشاق، نەغمىلەر، «داستان» غا قارا‌ڭ:
دەساتىنى خاتىر نەۋاز — يېقىملىق داستانلار.

دەست [دست] (پ) 1) قول:
شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھمتەن،

بولوٚبان زىرى دەستىڭ دېۋە ئەسۋەد.
— ئەرشى.
2) ھوٚكوٚم، پەرمان:
سوٚيوٚپ ھەم يەنە شاھنىڭ دەستىنى،
ئوقوٚپ ئېردىم ئەوژەل ئېگىز - پەستىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) كەررە، مەرتەم، نوٚۋەت:
ماڭا تەشنە ئانچە بېرىپ ئېردى دەست،
سوٚمۇردوٚم ھەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
چابوٚك دەست — چاققان، چېۋەر.
چىيرە دەست — باتوٚر؛ پالوٚان.
دەست ئەندازلى — 1) قول ئوٚزىتىش. 2) بىمالال سوٚزلەش.
دەست بەدەست — قولمو٘ قول؛ ھەمدەم، ھەمراھ.
دەست بەرمەڭ — 1) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق؛ مو٘يەسسەر بولماق، ئېرىشمەك؛ ئىش ئوٚڭدىن كەلمەك:
ئەيمەنىپ ھاسىد تىلىنىدىن دەست بەرمەس چوٚن سەلام،
كوٚز ئوٚچى بىرلە يىراقتىن مەرھەبا بولسوٚن ساڭا.
— لوٚتفى.
2) ئىمكان، ئىلاج، ئىمكانىيەت:
جەوٚاب كوٚتدى بولوٚپ ئو٘ ئىشق ئارا مەست،
ژەلى تەقدىر كوٚلوٚپ تېر بەرمەدى دەست.
— سەيفى سەرايى.
دەست تاپماق — 1) قولغا چوٚشوٚرمەك؛ قولغا چوٚشمەك، ئەسىر ئېلىنماق. 2) زەپەر، غەلبە قىلماق؛ ئوٚستوٚن بولماق؛ غالىب كەلمەك.
چابوٚك دەست — قولى ئىتتىك، چاققان، قولى ئەپلىك:
ئىدىممەن شوخ، چابوٚك دەستو٘ تەنناز،
سەبا رەفتارى گوٚلگوٚن ئەيلەدىم ناز.
— ناقىس.
دەستى بەيئەت — تەۋە بولماق، تەۋەلىكىگە ئوٚتمەك:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھال پوٚرسىش، نەسىھەت قىلىپ.
— مولا شاكىر.
دەستى تەقدىر — تەقدىر قولى، تەقدىر قىسمىتى:
گەھى قىلدى فەلەك جەوٚرىنى تەقدىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لوٚتفى.
دەستى كوٚتاھ — قولى قىسقا:
خوٚش ياراشوٚر سەرۋەك قەددى ئوٚزە سىيم ئالماسى،
ئاھكىم، يەتمەس ئاڭا بوٚ دەستى كوٚتاھىم مېنىڭ.
— لوٚتفى.

دەستار [دستار] (پ) سەللە:
ئەي خىرەدىمەندلەر، سوٚزوٚمگە فەھەم - ئىدارائ ئەيلەلىڭ،
باشىغە كوٚك دەستار كىيىپ فەريادوٚ ئەفغان ئەيلەبان.
— مولا سالىھ.
ئاشوٚفتە دەستار — سەللىسى چوٚژوٚلغان.
دەستارخان [دستارخوان] (پ) داستىخان؛ سوٚپرا.
دەستاس [دستاس] (پ) قول تۇگمىنى، يارغوٚنچاق:
سوٚھاۋوٚش دانەسىن دەستاسى گەردوٚن،
مىلىڭ يىل دەوٚر ئەتسە بولماي تارتماق ئوٚن.
— نەۋائى.
دەست ئاموٚز [دست آموز] (پ) قولغا ئوٚگىتىلگەن، رام قىلىنغان.
دەستان [دستان] (پ) 1) داستان، قىسسە، ھېكايە. 2) مىكىر، ھىيلە. 3) كوٚيلەش؛ سايراش، ناۋا، نەغمە. 4) پالوٚان (رو٘ستەمنىڭ لەقمى):
كوٚپرەك تەۋارىخدە رو٘ستەمى دەستانىنى ئانىڭ نەسلىدىن دەپ-تىوٚرلەر.
— نەۋائى.
دەستان سەرا [دستان سرا] (پ) «دەستان سەراي» غا قارائ.
دەستان سەراي [دستان سراى] (پ) داستان ئوقوٚغوٚچى، داستان ئېيتقوٚچى، كوٚيلىگوٚچى.
دەست ئاوٚىز [دست آويز] (پ) تۇھپە، ھەدىيە، سوٚغا.
دەستە [دستە] (پ) 1) تۇتقوٚچ، دەستە، ساپ؛ 2) بىر تۇتام، بىر توپ، بىر دەستە (گوٚل):
قىلىپ گوٚلنى بېگتىلەر بەستە - بەستە،
يېبەرو٘ر مەئشوٚقىغە دەستە - دەستە.
— خىرقەتى.
3) مەسخىرە:
جىلوٚەگەر ئو٘ل كوٚزگوٚدە جان سوٚرەتى،
دەستە بولوٚپ ئاڭا ئارىغ ھەيئەتى.
— نەۋائى.
سىيمگوٚن دەستە — كوٚموٚش ساپلىق؛ كوٚموٚش دەستە.
دەستەفشان [دست افشان] (پ) قول سىلكىش، ژاز كېچىش.
دەست پېچ [دست پيچ] (پ) 1) قولغا ئوراش، يوٚگەش. 2) سەۋەب، ژاستە؛ «دەست ئاوٚىز» غا قارائ.
دەستبوس [دست بوس] (پ) قول تۇتوشوٚش.
دەسبوس قىلماق — قول تۇتوشماق.
دەستبوٚرد [دست برد] (پ) 1) توساتتىن ھوجوم قىلىش؛ كوٚچ ۋە قوٚۋۋەت كوٚرسىتىش؛ ئېلىشىش. 2)

غەلبە، ئۇستۇنلۇك. 3) كۆچ، قۇدرەت.

دەستبۇرد ئاشكار ئەيلەمەك — توساتتىن ھەمەل (ھۇجۇم) قىلماق.

دەسترەس [دست رس] (پ) 1) قولى يېتىش، ئىمكانىيەت پەيدا قىلىش. 2) ئىمكانىيەت، پۇرسەت. 3) قۇدرەت، ئىقتىدار، كۆچ، قۇۋۋەت.

دەسترەس تاپماق — ئىمكان تاپماق؛ يېتىشمەك، ئېرىشمەك.

دەسترەسى يوق — ئىمكانى يوق، يېتىشش مۇمكىن بولمىغان، قولى قىسقىلىق.

دەست رەنج [دست رنج] (پ) 1) قول ئەمگىكى، قول ئىشى. 2) مۇشەققەت.

دەستكار [دستكار] (پ) 1) سەنئەت؛ ھۇنەر؛ سەنئەتكار، ئۇستا. 2) قولدا ئىشلەنگەن؛ ئويمىكارلىق. 3) يار-دەمچى، مەدەتكار.

دەستگاھ [دستكاھ] (پ) 1) ئەسۋاب، ئەسۋاب-ئۇسكۇنە، ياراغ. 2) بايلىق، دۆلەت، قۇدرەت ۋە ئىمكانىيەت؛ ئىقتىدار:

ھەقايىق پەناھ، مەئرىفەت دەستگاھ،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناھ.

— ئا. نىزارى.

3) ئەمەل، مەرتىۋە:

دەستگاھىن بەلەندراق قىلدى،
قاشىدە ئەرجۇمەندراق قىلدى.

— ئەۋابى.

4) ۋەج، سەۋەب:

بۇ دەئۋى دەستگاھىن بىر زەمان يېغ،
چۇ دەئۋى ئىچرە مەئنى يوق، نې ئاسىغ؟

— ئەۋابى.

دەستگىر [دستكير] (پ) 1) ياردەمچى، قوللىغۇچى، يول كۆرسەتكۈچى، مەدەتكار:

ئانىك ئاتاسىدۇر ئاتامغە ۋەزىر،
يامان - ياخشى ئىشىدا ئىدى دەستگىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قولغا ئېلىش، قولغا چۈشۈرۈش؛ قولغا چۈشمەك، ئەسىر ئېلىنماق.

دەستگىر بولماق — 1) مەدەت بەرمەك، ياردەم بەرمەك:

كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستگىر.

— ئا. نىزارى.

3) ئەسىر بولماق، ئەسىر ئېلىنماق، قولغا چۈشمەك:

سېزىپ ئېردىكى ئول غۇربەت ئەسىرى،
ھەمانا بولدى دۈشمەن دەستگىرى.

— ئەۋابى.

دەستگىر قىلماق — قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر ئالماق:

دېدى: «كىرمەسۇن قاشىمە ئول ۋەزىر،
قىلالماس جەھاندا مېنى دەستگىر.»

— نىزارى.

دەستمايە [دستمايە] (پ + ئە) سەرمايە، دەسمايە، نەق پۇل:

ئىدى دەستمايە سەراسەر ئاشا،
يېگىرمە سەكىز تۇمەن مىك زەر ئاشا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەستمۇزد [دستمزد] (پ + ئە) ئىش ھەققى، ماياش:

ئانىك چۇن رىشتەئى ئۇمرىنى ئۇزدۇك،
ئېرۇر بۇ گەنجى مەخفىي دەستمۇزدۇك.

— ئەۋابى.

دەستۇ پا [دستو پا] (پ) قول ۋە ئاياغ؛

دەستۇپا ئۇرماق — تەلپۈنمەك، ھەرىكەت قىلماق، تىرىشماق، ئىنتىلمەك.

دەستۇر [دستور] (پ) 1) بۇيرۇق؛ ئىجازەت، رۇخسەت:

نە باغلىسىن بولۇپدۇر سىزگە دەستۇر،
داغى ئول ھۇر كىمدۇر، كىمگە مەقسۇر.

— ناقىس.

2) رەسىم، ئادەت؛ قائىدە، يوسۇن، تەرتىپ:

قەدىم دەستۇرى بىرلە ئول كالانى،
كالا ئېرمەس، جەھانغە ماجەرانى.

— ناقىس.

3) كۆرگەزمە؛ نەمۇنە، قوللانما.

دەستۇر تاپماق — ئىمكانىيەت تاپماق؛ ئىجازەت ئالماق.

دەستۇرۇل - ئەمەل — ئىش - ھەرىكەتنىڭ دەستۇرى، قائىدىسى:

شاھى راھى شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەردۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل - ئەمەل.

— زەلىلى.

دەستۇرخان [دستورخوان] (پ) «دەستارخان» غا قارالسۇن.

... *ئەلۋان - ئەلۋان تەئاملارنى تارتىپ دەستۇرخاننى يېغىپ بولغاندا بابىر شاھ مۇسىقىغە ئىشارەت قىلىپ ئېردىلار، بۇ ئەزىز تەنبۇرىنى قوللارىغە ئالىپ، «چۆل ئىراق» مۇقامىغە نەۋازىشغە كەلتۇردى.*

— مۇجىزى.

دەستيار [دستيار] (پ) ياردەمچى، ھەمراھچى،

كۆمەكچى.

دەشت [دشت] (پ) 1) چۆل، سەھرا، باياۋان:
كېزىپ دەشتلەرنى شكار ئەيلەدى،
شكارىكى ئانداغ شىئار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) جاي نامى:
بىر پەنجشەنبە كۈنى ئول ھەزرەت خىزمەتلەردە گازۇرگاھدىن دەشت يۈزى بىلە خىيابان ساري بارىلەدۇر ئېردى.
— نەۋائى.

دەشت بەھايىمى — ياۋايى ھايۋان.
دەشت تۇتماق — دەشت، سەھرا، باياۋاندا تۇرماق.
دەشت قەتئى — دەشت كېزىش.
دەشتنى سىپپەھر مەزرەسىدەك كۆكەرتىرمەك — بېيىماق، باي بولماق، مال ـ دۇنياسى زىيادە كۆپەيمەك.
دەشتۇ جىبال — سەھرا ۋە تاغ، تاغۇ دەشت:
كى باردۇر ماڭا ئانچە مالۇ مەنال،
چۇ ياپلاق ماڭا ئۇشبۇ دەشتۇ جىبال.
— ئا. نىزارى.

دەشتى بەيابان — چۆل ـ باياۋان:
سەبا نەغمە قىلىپ، بۇلبۇل غەزەلخان،
ئىكەۋلەن تەي قىلىپ دەشتى بەيابان.
— خىرقەتى.

دەشتى سەھرا — دەشت ۋە سەھرا، باياۋان:
تا جەمالىك كەئبەسىدىن ئارزۇ ئەتكەن كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

دەشتى غەم — غەم ـ ئەلەم چۆلى، سەھراسى:
بۇ يەردىن قۇدرەتى يەتكۈنچە كەتتى،
كېزىپ بۇ دەشتى غەم بىر يەرگە يەتتى.
— خىرقەتى.

دەشتى كەربالا — ئىراقتا بىر جاينىڭ نامى:
كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يا رەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول نەۋئى دەشتى كەربەلا بوقتۇر.
— ئەرشى.

دەشتى مەلاھەت — ئىنتايىن جەزىبىلىك، كۆڭۈل تارتىدىغان جاي.
دەشتى مىينۇ سىرىشت — گۈللەنگەن سەھرا.
دەشتى نەبەرد — ئۇرۇش مەيدانى:
نەسىمىيۇغا بىرسارى سۇردى گەرد،
كۆرۈندى خەلايىققە دەشتى نەبەرد.
— نەۋائى.

دەشتۇ ھامۇن — «دەشتى سەھرا» غا قارالسۇن.

كېزىپ فەرھاد يەكلىغ دەشتى ھامۇن،
ۋەزىرى ئېردى ئاقىل ئاندا مەجنۇن.
— ناقىس.

دەشتى ھىجران — جۇدالىق دەشتى، ھىجران ئازابى:
ئىشق تۇغيان ئەيلەبان بىچارەنى زار ئەيلەدى،
دەشتى ھىجران ئىچرە قىلدى بىزنى ھەريان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

فەنا دەشتى — يوقلۇق باياۋىنى، يوقلىش چۆلى، ئۆلۈم:
فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۇر بەقا ھاسىل ئۇمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاكلا مەھشەر ئىزىزۇ نازۇ ئىنتىخار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

دەشتبان [دشت بان] (پ) قوروقچى، نازارەتچى.

دەشت پەيما [دزت پيما] (پ) دەشت كەزگۈچى، سەھرادا يۈرگۈچى.

دەشت پەيماي [دشت پيماى] (پ) «دەشت پەيما» غا قارالسۇن.

دەشترەۋ [دشت رو] (پ) «دەشت پەيما» غا قارالسۇن.

دەشتنەۋەرد [دشت نورد] (پ) چۆل، سەھرا، باياۋان كەزگۈچى، دەشت ئايلانغۇچى؛ دەشتتە قالغان:
كۆردى شەھكىم سىپاھى دەشتنەۋەرد،
پاتتى ئانداقكى يوق ئالاردىن گەرد.
— نەۋائى.

دەشنام [دشنام] (پ) سۆكۈش، قارغاش؛ ئەيىبنى ئېيىتىپ ئۇياldۇرۇش؛ ھاقارەت:
خۇش ئېرۇر بارندەك چۇنكىم ئاچچىغ ـ چۇچۇك،
لۇتق بىرلە سورسا گەر ھالىمنى ھەم دەشنام ئىلە.
— ئەرشى.

دەشنام ئەتمەك — سۆكمەك، قارغىماق؛ ئۇياldۇرماق.
دەشنام ئەيلەمەك — «دەشنام ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەشنە [دشنه] (پ) خەنجەر، ئۇچى ئۆتكۈر پىچاق:
قىلاي دەشنەئى بىرلە باغرىنى چاك،
ۋە گەرنە ئۆزۈمنى قىلايىن ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەشنەئى خۇنرىز — قان تۆككۈچى خەنجەر.
دەشنە يېمەك — خەنجەر يېمەك؛ جاراھەتلەنمەك.

دەغا [دغا] (پ) ئالدام، ھىيلە، مىكر؛ ھەييارلىق، ھىيلىگەرلىك:
ئىسيان ئارا قالغان ئىبتىلانمۇ دەيسن؟
مەئمۇر ئەتكەن نەفسى دەغانمۇ دەيسن؟
— نەۋائى.

دەغاباز [دغاباز] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى.

دەغەل [دغل] (ئە) مەككار، ھىيلىگەر، ئالدامچى؛ قىلىتاقچى؛ قوپال، نائەھلى:
مەغرىپەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ ھۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.
— نەسىمىي.

دەغەلۇەش [دغل وش] (ئە + پ) 1) مەككارسىمان، ھىيلىگەرگە ئوخشىغان، ھىيلىگەردەك. 2) قوپال، نائەھلى.

دەغدەغە [دغدغه] (پ) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت. 2) تىنچسىزلىق، تەشۋىش، پەرىشانلىق. 3) دەۋا:
بۇ دەغدەغەدىن كەنارە ئىستە،
ھەم فىكر ئىلە بولسە چارە ئىستە.
— نەۋائى.
4) شەۋكەت، ئۇلۇغۋارلىق. 5) مايىللىق، خاھىش، ئىستەك، ئارزۇ.

دەغى [دغى] «داغى» غا قارالسۇن.

دەف [دف] (پ) داپ:
كى تەنبۇرۇ چەڭگۇ دەفۇ ئەرغەنۇن،
چالسىپ جەمئى ئاندا كۆپ ئەھلى فۇنۇن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفاتىر [دفاتر] (پ) «دەفتەر» گە قارالسۇن:
كېلىپ كۆڭلىمە مەجنۇن، لەيلى يادى،
دەفاتىر ئۇستىنە سۆز سېلى ياغدى.
— سەيفى سەرايى.

دەفائىن [دفاين] (ئە) «دەفاينە» غا قارالسۇن.

دەفاينە [دفاين] (ئە) [بىرلىكى: دەفىنە] كۆمۈلگەن بايلىقلار، خەزىنىلەر، كۆمۈكلۈك نەرسىلەر، مال ـ دۇنيالار:
قىلىپ راست ئانچە دەفاينە شەرەف،
سەفەر ئەزم قىلدىم بۇخارا تەرەف.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئە [دفعه] (ئە) [كۆپلۈكى: دەفائەت] مەرتىم، كەررە، قايتا، قېتىم، نۆۋەت:
... *خاجەنىڭ... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.*
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئە ـ دەفئە — قايتا ـ قايتا، مەرتەم ـ مەرتەم.

دەفەئات [دفعات] (ئە) قايتا ـ قايتا؛ «دەفئە» گە قارالسۇن.

دەفئەتەن [دافعته] (ئە) تۇيۇقسىز، كۈتۈلمىگەندە، بىراقلا:
ئىبەردى دەفئەتەن ئىككى ۋەزىرنى،
ئالىپ كەلمەك ئۇچۇن ئول بىنەزىرنى.
— ناقىس.
2) قايتا، قايتىدىن، قايتىلاپ:
كىرەلمەي دەفئەتەن ئارام ئالدى، يىرقدىن كۆزىنى ھەۋلىغە سالدى.
— ناقىس.

دەفەك [دفك] (پ) «دەف» گە قارالسۇن.

دەفتەر [دفتر] (پ) [كۆپلۈكى: دەفاتىر] 1) دەپتەر، تىكىلگەن (تۇپلەنگەن) قەغەزلەر:
نە تالىبئدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.
— بابىر.
2) كىتاب:
شەۋكەتى ھۇسنۇك بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھادۇ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.
— ئەرشى.
3) داستان:
شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىڭ دەفتەرىدىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.
— نەسىمىي.
4) شېئىر توپلىمى. 5) ھېساب ـ كىتاب توپلىمى:
تىلەپ دەفتەر ئول شاھ دېۋاندىن،
كى مەخزەن ئېدى جەمئى فەرمانىن.
— نەۋائى.
6) ئۇسلۇب، قائىدە ـ قانۇن كىتابى. 7) دۇنيا، ئالەم.

دەفتەرى سالۇس — مۇئامىلە قائىدە ـ قانۇنى.

دەفتەرى ھەجر — ئايرىلىش، جۇدالىق، پىراق ھەققىدە قىسسە، ھىجرانلىق داستانى.

دەفتەرى ھۇسن — گۈزەللىك مەجمۇئەسى، چىراي، بەت:
تا سېنى كۆردۇممەن، ئەي گۈلچېھرەئى نا مېھربان،
جەننىتۇ باغى ئىرەمدەك بولدى كۆزۈمگە جەھان،
دەفتەرى ھۇسنۇڭنى قىلدىم نەچچە تۇرلۇ داستان.
— قەلەندەر.

دەفن [دفن] (ئە) يەرگە كۆمۈش، دەپنە قىلىش؛ يوقىتىش؛ قۇتۇلۇش:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۇكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— نىزارى.

دەفن ئەتمەك — (يەرگە) كۆممەك، يەرلىككە (گۆرگە) قويماق.

دەفن ئەيلەمەك — «دەفن ئەتمەك» كە قارالسۇن.
دەفن قىلماق — 1) «دەفن ئەتمەك» كە قارالسۇن؛ 2) خەزىنە، بايلىق، مال ـ دۇنيانى يوشۇرماق، كۆممەك.
دەفئ [دفع] (ئە) قايتۇرۇش، يىراقلاشتۇرۇش. ھەيدەش، رەت قىلىش، كەتكۈزۈش، يوقىتىش:
يۈزلەنسە ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەڭۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.
— بابىر.
دەفئ ئەتمەك — 1) ئادا قىلماق؛ ساقىت قىلماق؛ 2) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
نەچەكسم خەستە جانۇرمەن مەيى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.
— ئەرشى.
دەفئ ئەيلەمەك — قايتۇرماق، رەت قىلماق؛ يوقاتماق، كەتكۈزمەك:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.
دەفئ قىلماق — 1) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن. 2) ئۆزىنى ساقلاپ قالماق، ئۆزىنى قوغدىماق، قوغدانماق:
ئىزەنگۈ قامچىلاپ دەفئ قىلدى بەھرام،
ئايتتىكسم: «سەن ئەي سەرداری ئەييام...
— لۇتفى.
دەفئى ئازار ئەيلەمەك — ئازارنى يوقاتماق، كەتكۈزمەك.
دەفئى ئەتەش — تەشنالىقنى يوق قىلىش.
دەفئى بولماق — يوقالماق، ساقىت بولماق:
دېدى: بولدى بىشەك رەۋا ھاجەتىم،
بەھەمدىللاھ، دەفئ بولۇپ ئافەتىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەفئى جۇنۇن — جۇنۇنلۇقنى قايتۇرۇش، تەلۋىلىكتىن شىپا تېپىش.
دەفئى خۇمار — خۇمارنى قايتۇرۇش، تەشنالىقنى قاندۇرۇش؛ مەستلىكتىن يېشىلىش:
زىھىكسم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەياللىڭ خىلۋەتىدە رۇزى ـ شەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.
دەفئى زەرەر ئەيلەمەك — زىيانىنى قايتۇرماق، زىياندىن قۇتۇلماق.
دەفئى سەۋدا — سەۋدايىلىقنى داۋالاش، سارالىقنى يوقىتىش:
دەفئى سەۋدايىمغا يازغىل بىر شىپانىڭ نۇسخەسىن،
كىم خىرەد بۇقراتى كۆڭلۇڭنى قارا بادىن ئاتار.
— تەجەللى.
دەفئى غەم — غەم ـ ئەلەمنى يوقىتىش، قۇتۇلۇش:
ئەمدى مەدھۇش بولدى دەپ قىلما خىيال ئەي ساقىيا،
دەفئى غەم ئەيلەپ ماڭا سەن بادەنى ئىنئامە تۇت.
— مولا بىلال.
دەفئى فىراق — ئايرىلىش ئازابىدىن قۇتۇلماق، ۋىسال تاپماق:
زەنجىر دېمەڭ، ئىلكىدىكى دىلبەرنىڭ،
كىم دەفئى فىراقىغە تۇمارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.
دەفئى مەلال — قىينىچىلىقتىن قۇتۇلماق، قۇتقۇزماق:
زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.
دەفئى مەلامەت — تەنە ۋە نۇقسانلارنى يوقىتىش.
دەفئى ئولماق — كەتمەك، قايتماق، يوقالماق.
دەفنە [دفينە] (ئە) [كۆپلۈكى: دەفاين] 1) بايلىق، خەزىنە، مال ـ دۇنيا؛ كۆمۈلگەن نەرسە. 2) مەنسەلەر خەزىنىسى؛ «دەفاين» غا قارالسۇن:
سەفىنە دېمەيكى، خەزىنەدۇر، ھەر بېيتى بىر ئۆيى مەئانىي
گەۋھەرلەردىن ئاندا [دېۋاندا] يۇز دەفنە.
— نەۋايى.
دەقائىق [دقائق] (ئە) [بىرلىكى: دەقىق] ئىنچىكە ۋە نازۇك مەنسەلەر، نازۇك پىكىرلەر؛ «دەقىق» كە قارالسۇن؛
دەقايىق خەيلى — ئىلىم ـ مەرىپەت كىشىلىرى، دانىشمەنلەر، ئەدىبلەر، بىلىم ئىگىلىرى.
دەققاق [دقاق] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا دىققەت بىلەن ئىنچىكىلەپ قارىغۇچى، نازۇك پەم كىشى، زىرىك ئادەم، چوڭقۇر چۈشەنچىلىك. 2) ئەللاپ (ئۇن سانقۇچى)، ئۇن سودىگىرى.
دەقىق [دقيق] (ئە) [كۆپلۈكى: دەقائىق] 1) نەپىس، ئىنچىكە، نازۇك، لەتىپ؛ قىيىن، چوڭقۇر مەنسەلىك:
لەئلى لەبىڭ كۆرەي دەپان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.
— زەلىلى.
2) دىققەت بىلەن ئۆڭشىنىش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش:
ھەكىملەر مىزاجىنى تەفتىش ئېتىپ،
دەقىق ئىلمىلار بىرلە ئەندىش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.
3) قىسقا:
... تەرىقەت ئادابى سۇلۇكىدە ئانداق دەقىق رەۋىش بىلە

تەرىقلەرىن تۇزدىلەر.
— نەۋابى.

دەقىق تەئەققۇللۇغ — ئۆتكۈر ۋە ئىنچىكە چۈشەنچىلىك، چوڭقۇر پەم.

نۇكتەئى دەقىق — نازۇك سۆز.

دەكاكىن [دكاكين] (ئە) دۇكانلار؛ «دوكان» غا قارالسۇن.

دەكلە [دكلا] «دېكلەي» گە قارالسۇن.

دەڭ [دنگ] (پ) 1) ھوشسىزلىق؛ گارالسۇن، ئاڭسىز:
بىر قەلەندەر بار ئىدى مەبھۇتى دەڭ،
سۇبھۇ شام ئانىڭ غىزاسى ئىبرىدى بەڭ.
— نەۋابى.
2) ھەيران، ھەيرەت. 3) داڭ، قوڭغۇراق:
گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفىۋۇ تۇمۇررەڭ،
يا مىسىۋ نۇقرەۋۇ دەڭ، يا كۈھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى

دەڭ ئەيلەمەك — 1) بىھوش قىلماق. 2) ھەيرەتتە قالدۇرماق.

دەڭ قالماق — ھەيران قالماق، ھەيران بولماق، نېمە قىلارىنى بىلمەسلىك.

دەڭ قىلماق — «دەڭ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

دەلال [دلال] (پ) قىلىق، ناز ـ كەرەشمە:
تەركى ئىشق ئەتتى نەۋائى، تۇتۇبان تەقۇنيۇ زۇھد،
ئەي سەنەملەر، ئاڭا كۆپ غەنجۇ دەلال ئەيلەمەڭىز.
— نەۋابى.

دەلالەت [دەلالت] (ئە) 1) نىشانە، ئالامەت، بەلگە؛ گۇۋاھلىق؛ شاھىدلىق. 2) كۆرسىتىش، يولغا سېلىش، ئۇندەش. 3) ھەرىكەت قىلماق، ئىنتىلمەك، ئۇرۇنماق.

دەلالەت قىلماق — ئىشارەت قىلماق، كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك؛ ئۇندەمەك.

دەلايىل [دلايل] (ئە) [بىرلىكى: دەلىل] دەلىللەر، ھۆججەتلەر:
يۈزۈڭدۇر شەمئ، ۋەللەيلى نىقابى ئەنبەرىڭ، جانا،
تىلەيدۇر گەر كىشى، باردۇر بۇ مەئنىغە دەلايىل كۆپ.
— ۋەفائى.

دەلايىل كۆرگۈزمەك — دەلىللەر كۆرسەتمەك.

دەلدە [دلدا] دالدا، پاناھ، پاناھ جاي:
دەۋر ئىلى جەۋرىدىن ئۆلدۇم، قېنى مەيخانە يولى،
كىم ئىبرۇر قاچقالى كۆپ دەلدەسى بىر لەھزە پەناھ.
— نەۋابى.

دەلق [دلق] (ئە) دەرۋىشلەر كىيىمى، جەندە:
مەخزەنى گەۋھەرى سۇخەن تەلبە زەلىلى تاپماغاچ،
دەلقى قەلەندەرى بىلمەن دەر ـ بەدەر گەدا ھەنۇز.
— زەلىلى.

دەلقى پەشمىنە — يۇڭدىن توقۇلغان كىيىم.

دەلقى خىزرۇەش — كۆك تون؛ يېشىل تون.

سارىغلىغ دەلق — مەللەتون.

دەللاك [دلاک] (ئە) ھاممامدا كىشىلەرنى ئۇۋۇلاپ، تېنىنى ئىشقىلاپ يۇيۇپ قويغۇچى كىشى، خىزمەتچى، خىزمەتكار.

دەللال [دلال] (ئە) خىزمەتچى؛ كېلىشتۇرگۈچى، بىدىك:
ياراتتى ھەر خېرىدارغە دەللال،
تۆرەتتى جۇملە مۇشكىللەرگە ھەللال.
— خىرقەتى.

دەللالە [دلاله] (ئە) دەللال، ھىيلىگەر (ئايال)، ژاستەچى، بىدىك (ئايال):
تولا تەكرار ئېتىمپ ئازغۇردى ئاخىر،
ئوشۇل دەللالەئى بەدبەختى كافىر.
— ناقىس.

دەللە [دلە] (ئە) جادۇگەر، ھىيلىگەر، ھەييار (خوتۇن).

دەللەتۇل ـ مۇختالە — ئەپسانىلەردە ھىيلىگەرلىك بىلەن نام چىقارغان ھەييار خوتۇن.

دەللەئى پۇرفەن — كۆپ ھۇنەرلىك دەللە، ناھايىتى ھىيلىگەر.

دەلۇ [دلو] (ئە) 1) چېلەك، سۇغا:
قىرىق غۇلاچ سىيلى جىبورتوپ سالىپ،
دەلۇ بىلەن چەشمەسىدىن سۇ ئالىپ.
— زەلىلى.
2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون بىرىنچىسى؛ قىش پەسلىنىڭ ئۈچىنچى ئېيى:
دەلۇە چاغى، جىدد چاغى، جىلۇەگەردۇر بۇلئەجەب،
يوقدۇرۇر دەۋزەخدە مۇنداغ ھەم يانا ھاشا ساۋۇق.
— ئەرشى.

دەلىر [دلير] (پ) «دەلىر» گە قارالسۇن.

دەلىر [دلير] (پ) يۈرەكلىك، شىجائەتلىك، جاسارەتلىك، جەسۇر، پالۋان، باتۇر، دادىل:
ئۆزى شوخ ئەمما بەغايەت دەلىر،
جەمالىغە دەھر ئىچرە شەھلەر ئەسىر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەلىرى زەمان — زامانىنىڭ پالۋان، باتۇرلىرى، جاسارەتلىك كىشىلىرى:
بۇ يەڭلىغ جەۋاب بەردى دەرۋىشلەر،
دەلىرى زەمان نىك ئەندىشلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەلىرانە [دلیرانه] (پ) جەسۇرلارچە، باتۇرلارچە، دادىل-لىق بىلەن.

دەلىل [دلیل] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات، ئاساس؛ گۇۋاھ:

يوق مەكانىڭ كۆزۈمگە پىنھان سەن،
بارلىقىڭغە دەلىل ھەمە ئاپاق.

— شەۋقى.

2) باشقۇرغۇچى؛ يول باشلىغۇچى؛ يېتەكچى:

دەلىل ئولدى خىزىر يەتكىلىغ تۇتۇپ قول،
ئۇ يەردىن بىر تەرەپكە باشلادى يول.

— ناقىس.

دەلىل ئەيلەمەك — شاھىد قىلماق؛ دەلىل كۆرسەتمەك.

دەلىل بولماق — يېتەكچىلىك قىلماق.

دەلىل ئولماق — ئىسپات بەرمەك، گۇۋاھ بولماق:

شاھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئېرۇرلەر ھەيات.

— ئا. نىزارى.

دەلىلۇللاھ — ئاللانىڭ دەلىلى، تەڭرى ئەۋەتكەن يول كۆرسەتكۈچى.

دەلىل ئاۋەر [دلیل اور] (ئە + پ) دەلىل كەلتۈرگۈ-چى، ھۆججەت كۆرسەتكۈچى.

دەللە [دلیله] (ئە) «دەلىل» گە قارالسۇن.

دەم [دم] (پ) 1) نەپەس، ھايات، ئۆمۈر:

كېچەڭۈ كۈندۈز تىلەر يېغلاپ قەلەندەر تەڭرىدىن،
قىلماغىل ئاخىر دەمىدە ئانى ئىماندىن جۇدا.

— قەلەندەر.

2) پەيت، پۇرسەت، ۋاقىت، كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئارا-لىق:

بىر دەمى ۋەسلى خىيالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۇھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئېرۇر مەھزى مەئاش.

— ئەرشى.

3) ئەھۋال، ھالەت، تۇرمۇش:

ئىشق ئىسىدىن ئەت دەمىمنى مۇشكىن،
ئىشق ئوتىدىن ئەت يۈزۈمنى رەڭگىن.

— نەۋائى.

4) ئاۋاز، ئۈن، سادا. 5) كۆيۈك، غەم، ئەندىشە. 6) ئىلھام. 7) شامال، يەل شامالنىڭ ئىسسىق ھارارىتى. 8) تۆمۈرچىلەرنىڭ كۆرىكى. 9) قىزىل رەڭلىك مەي. 10) بىر (شەمشەرنىڭ بىسى):

بىئەدەبىكى تەئنە ئىلە قىلسا ئەگەر سۆزۈمگە رەد،
تېغى زەبان ئاڭا كۆرۈڭ چۈن دەمى زۇلفىقار ئوتەر.

— زەلىلى.

دەم ئاچماق — ئېغىز ئاچماق، گەپ قىلماق.

دەم ئەتمەك — دەم (ھاۋا) بەرمەك.

دەم تاپماق — راھەت تاپماق؛ جانلانماق.

دەم تارتماق — سۈمۈرمەك، دەم تارتماق:

دۇنيا ھەمە ئاڭا ساڑى يۇز قويسا قەدەم،
دەم تارتار جەھاننى مىسلى ئەژدەھا.

— سەبۇرى.

دەم چەكمەك — ئاھ چەكمەك، ئىچىگە تارتماق.

دەم قىلماق — دەمىدە، دەمىدە قىلماق:

قۇلىن لام ئەلىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھىرزلارنىڭ ئاڭا دەم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەم ئۇرماق — نەپەس چىقارماق:

دەم ئۇرسا ئوت ئوتۇن ئۆزرە تۇتاشۇر،
ئۆچەر چوغ ھەرنەچە ئوچاقتىن ئاشۇر.

— خىرقەتى.

دەم ئۇرمان — نەپەس چىقارمايمەن، سۆز ئاچمايمەن:

يۇز ئۆيۈرسەڭ تاغى مەن يۇز چەۋۈرمەن،
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئۇرمان.

— لۇتفى.

دەمى پەيكان — تىنىق، نەپەس ئوقى:

خەدەڭگىڭ تەئنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋدانىمدۇر.

— ئەرشى.

دەمى تىغ — تىنىق خەنجىرى، نەپەس تېغى:

بۇ جان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تىغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.

— ئەرشى.

دەمى خەش — ياخشى نەپەس؛ ئىلتىپات، ياخشى گەپ.

دەمى دۇد — نەپەس، تىنىق تۇتۇنلىرى، ئىسلىرى:

چۇنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇ تاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.

— ئا. نىزارى.

دەمى سۆزلەمەي — بىر دەم سۆزلىيەلمەي:

ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھۇش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەموش.

— ئا. نىزارى.

دەمى غەمناك — غەمكىنلىك تىنىقلىرى، مۇڭلۇق ئاھاڭلار:

ئەگەر گۈل بىرلەن ئولتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ژەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىرىبان چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

دەمى مۇلكەش — پادىشاھلىق مېيى (شارابى)، شاھانە مەي:
قوي قىسسەئى جەمشىدنى جامى ئىلكىندىن،
گەر بولسا دەمى مۇلكەش جەندۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

دەمى نىشات — شادلىق نەپەسلىرى:
دەمى نىشات مەي ئەيشى بادەسى تۇتاڭالماس،
سىپەھر دائىر چەرخ نىگۇن گۇمبەزى دەۋۇار.
— سەبۇرى.

دەمى نەقد — ھازىرقى ۋاقىت، يېقىن پۇرسەت.

دەمى ئىيسا — «دەمى ئىيسەۋي» گە قارالسۇن.

دەمى ئىيسەۋي — ئىيسا نەپەسى (ئەپسانىلەردە بايان قىلىنىشچە: ئىيسانىڭ نەپەسى ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەرمىش).

دەم يولى — نەپەس يولى، كېكىردەك.

دەما ـ دەم [دەمادەم] (پ) ئۆزلۈكسىز، ئۈزۈلدۈرمەي، ئارقىمۇ ئارقا:
ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالىپ دەما دەم ساناشۇر.
— ئەرشى.

دەم ـ بەدەم [دەمبەدەم] (پ) «دەما ـ دەم» گە قارالسۇن:
دەم ـ بەدەم، ساڭەت ـ بەساڭەت مەينى كەلتۇر نۇش ئېتەي،
سۇبھى، شام، بەلكى دەۋام ئۆتكۈزمەيىن ئەييامە تۇت.
— مۇللا بىلال.

دەمار [دەمار] (ئە) 1) تارمار؛ يوق قىلىش، ھالاك قىلىش. 2) يىلتىز، تومۇر. 3) تۇتۇن:
سەنەم زۇلفىدەك ئەيلەبان تارۇمار،
قوپارۇر ئېردى بارچەمىزدىن دەمار.
— نەۋايى.

دەمار چىقارماق — ھالاك قىلماق.

دەمان [دمان] (پ) دەھشەتلىك؛ ھەيبە قىلغۇچى، نەرە تارتقۇچى؛ قورقۇنچلۇق (كۆپىنچە پىل، شىر، ئارسلانغا ئوخشاش ھايۋانلارغا قارىتىلىدۇ).

پىلى دەمان — ھەيۋەتلىك پىل.

دەمان چەكمەك — نەرە تارتماق.

دەمەك [دمك] 1) (ئىلگىرى ئادەم ئولتۇرغان، كېيىن كۆچۈپ كەتكەن) جاي، تاشلاندۇق يەر، ۋەيرانە، ئەسكى، كونا. 2) سەھرا، دەشت.

دەمدار [دمدار] (پ) قۇيرۇق، سايە:
ئارقاسىدا نەفسى مۇردارىنىڭ،
ئەرگەشىبان چۈن سەگى دەمدارمەن.
— مۇللا سالىھ.

دەمدەمە [دمدمە] (پ) پاراڭ، مۇھاكىمە، مەسلىھەت:
يېغىپ ئۆز سىپاھىن قىلىپ دەبدەبە،
كى شەھزادە بىرلە تۇزۇپ دەمدەمە.
— ئا. نىزارى.

دەمساز [دمساز] (پ) ھەمدەم، ھەمدەرد، ئۇلپەت، دوست، ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، سىرداش:
چەكسەم ئول رەشكى پەرى ھەجرىدە تۇرلۇك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانمان دەمسازلىق.
— ئەرشى.

دەمساز ئەتمەك — دوست تۇتماق، ئۇلپەت، ھەمدەرد بولماق.

دەمساز ئولماق — «دەمساز ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەم سەرد [دم سرد] (پ) سوغۇق نەپەس؛ يېقىمسىز سۆز قىلغۇچى:
ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتىپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەمگىر [دمكير] (پ) نەپەسنى قىسقۇچى، بوغقۇچى.

دەمىدە [دميده] (پ) كۆرۈنمەك، تۇغۇلماق:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋائى بۇلبۇل،
ئەي پىرى دەير، بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.

دەنا [دنا] (پ) «دانا» غا قارالسۇن:
ئۆزى قادىر، ئۆزى دەنايى بىئەيب،
مېنىڭ ھالىمغە لايىق قىلدى سۆز سەيب.
— خىرقەتى.

دەنائەت [دنائت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك.

دەنانىر [دنانير] «دىنار» غا قارالسۇن:
دېدىمكى دەنانىر بېرەي بىشۇمار،
ئالىنگلار خەرىدنى مەئمۇل ـ ئىختىيار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەندان [دندان] (پ) چىش:
ئەنبەر ساچىلۇر زۇلفىڭنى گەر شانە قىلۇر سەن،
شەككەر تۆكۈلۇر ئەز لەبۇ دەندانى فەلانى.
— نەسىمي.

دەندانە [دندانه] (پ) 1) چىش، كۆرەك چىش:

ئەجەل دەندانەسىن يەر باشقە ئاخىر،
كىشى جەمشىددەك گەر بولسە سەرۋەر.
— ئەرشى.
2) قەلئە، قەسىر، كېمىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى بوشلۇق، ئاراج، كۇنگۇرە:
قەسرى ئول ھۇسن شەھىنىڭ ئېرۇر ئانداق ئالىي،
كى فەلەك كۇنگۇرەسى دەندانە ئېمىش.
— نەۋايى.

دەنىي [دنى] (ئە) پەس، پەسكەش، تۆۋەن، رەزىل، يارىماس.
چەرخى دەنىي — پەسكەش پەلەك، ۋاپاسىز پەلەك.
دەنىي ئەۋقات — يامان ۋاقىت.

دەھ [دە] (پ) ئون، رامزاننىڭ ئاخىرقى ئون كۈنى:
دۇنيا قىزىدىن كېچەلى، ھۇر قىزىنى قۇچالى،
دەھ ئىچىدە ۋەجد ھالى مەشرەپ ئىختىيار قىلدىڭ.
— مەشرەپ.
بىر دەھ — ئون كۈن.

دەھان [دھان] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن.

دەھانە [دھانە] (پ) 1) ئېغىز، ئاغزى:
كىرىپ كەلدى ئاندىن ۋەزىر نەھس شۇم،
دېدى: «يېغلاما كۆپ دەھانەڭنى يۇم.»
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) دەرۋازا، كىرىش جايى، ئېغىزى؛ چېگرا.

دەھە [دھە] (پ) «دەھ» گە قارالسۇن.

دەھەن [دھن] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن:
ئېرۇر زۇلفى مۇشكىن چۇ پىستە دەھەن،
كى ھەر تارى مىژگانلارى سەپ شىكەن.
— ئا. نىزارى.

دەھەنە [دھنە] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن.

دەھر [دھر] (ئە) زامان، دەۋر؛ دۇنيا، ئالەم:
جەھان مىكرىغە خۇرسەند ئولمايىن ئاھىستە باسغىلكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.
2) يەر يۈزى.
سىپاھىدىن تولا كۆردىلەر يەر يۈزىن،
قارا ئەيلابان دەھر تاغۇ تۇزىن.
— نەۋايى.
3) ھايات:
گۈلىنىڭ شەمئىنى مۇنەۋۋەر قىل،
ئەتىرىدىن دەھرنى مۇئەتتەر قىل.
— نەۋايى.

دەھر ئەسبابى — جاھاندارچىلىق ئەسۋابلىرى؛ دۇنيا مۇلكى:
دەھر ئەسبابىن نېتەرسەن كۆر ھەۋادىس ئوقلارىن،
كەيگەنىڭدۇر گەر ساۋۇت، پەرران ئوتەر، كۆڭلۈڭ ساۋۇت.
— ئەرشى.

دەھر ئەھلى — دۇنيا، زامانە ئەھلى:
تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئېلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.
— مەھزۇن.

دەھر بازارى — دۇنيا، زامان بازىرى.

دەھر بەريان — دۇنيانى كۆيدۈرگۈچى، جاھانغا ئوت سالغۇچى:
دەھر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

دەھر دەيرى — جاھان بۇتخانىسى، خارابە دۇنيا:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداغ قايدا بىر زىيبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.

دەھر زالى — دۇنيا، ئالەم؛ ھىيلىگەر دۇنيا.

دەھر غەددار — مەككار ئالەم، ۋاپاسىز دۇنيا:
بىمېھر ئىكەن بۇ دەھر شەددار،
بۇ چەرخى فەلەك ئېرۇر ستەمكار.
— مولا سالىھ.

دەھر مەفخەرى — دۇنيانىڭ شان ـ شەۋكىتى، شۆھرىتى:
ئايدى رەۋان قەسىدەنى غەررا قىلىپ بۇ كۇن،
ئېلتكىل ئانىڭ قاتتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.
— سەيفى سەرايى.

دەھر ئېلى — ئالەم خەلقى، جاھان ئەھلى:
كۆرە ئالەمنى ئافىيەتدىن دەھر ئېلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇرەسىنى فىتنە ئاباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەھر ئىشى — ئالەمنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپلىرى، دۇنيانىڭ سىر ـ مۆجىزاتلىرى:
ئىكەۋ بىرلە قالدى ھېكايەت قىلىپ،
گەھى دەھر ئىشىدىن شىكايەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەھرى باغى — دۇنيا، ئالەم؛ دۇنيا، ئالەم بېغى؛ تەبىئەت:
لەتافەت گۈلشەنىدە گۈل كەبى سەن سەبزى خۇررەم قال،

مەن ئەرچە دەھرى باغدىن خەزان يايراغدەك باردىم.
— بابىر.

دەھرى ببەقا — تۇراقسىز جاھان، ۋاقىتلىق دۇنيا:
قويۇپ بارغۇمدۇرۇر ئاخىر بۇ دەھرى ببەقا ھەرگىز،
يۇزىدۇر لەئلۇ گەۋھەر... سىيمۇزەر قىلسام.
— قەلەندەر.

دەھرى دەنىي — پەسكەش دۇنيا، رەزىللىك دۇنياسى.

دەھرى دۇن — ھىيلىگەر ئالەم، مەككار دۇنيا:
دەھرى دۇندىن مۇبارەك تەگمەسۇن ئازار نازۇك جىسمىڭە،
دەھر ئەھلىدىن مۇبارەك كۆڭلۇڭگە غەم بولماسۇن.
— بابىر.

دەھرى دۇنپەرۋەر — «دەھرى دۇن» غا قارالسۇن.

دەھرى سايىم — روزا تۇتقۇچى، تەقۋادار، روزىدار كىشى:
كۆزى گىريان، ياقاسى چاك دائىم،
يىمەك ـ ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.
— ناقىس.

دەھرى فانى — بۇ ئالەم، يوقالغۇچى ئالەم؛ پانى دۇنيا:
ئۆتۈپ، ئەلقىسسە، مۇنداق كۆپ زەمانى،
موما تەرك ئەتتى بىر كۇن دەھرى فانى.
— ناقىس.

دەھرى فەنا — ۋاقىتلىق دۇنيا، بۇ ئالەم:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھېكايەتى،
ھەمە ئەلەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.

دەھرى فىتنە ئەنگىز — پىتنە ـ پاسات قىلغۇچى دەۋر، زامان، دۇنيا.

دەھرى كۆھەن — كونا ئالەم، قەبرى دۇنيا:
تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۇبەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كۇھەن.
— ئا. نىزارى.

دەھر نەۋەرد [دھر نورد] (پ) ئالەم كەزگۇچى، سەيياھ.

دەھسەد [دەصد] (پ) مىڭ (سان).

دەھشەت [دەھشت] (پ) 1) قورقۇنچ، قورقۇش، چۆچۈش. 2) قىيامەت خەۋپى. 3) تىنچسىزلىق، خەۋپ.

دەھشەتئەنگىز [دەشت انگيز] (پ) قورقۇنچلۇق.

دەھلىز [دھليز] (پ) يۆلەك؛ قازناق، كاردور، تونىل، دالان:
خادىم ۋە فەۋراشلەر ھەر كېچە... خانەقاھنىڭ گۈنبەزىدە ۋە دەھلىزلەردە شەمئ ياندۇرغايلار.
— نەۋائى.

دەھنە [دھنه] (ئە) ئېغىز، ئېقىن، سۇ ئېغىزى، سۇ چىقىش ئورنى، قاپتال، يېرىق، تۆشۈك:
مۇبارەك شەككەر ئەفشان مۇشكى ئاسا ئاب دەھنىدىن،
قۇدۇغدىن ئاب شور بىسيار تاتلىغ بولدى شىرىن ناك.
— شەۋقى.

دەھىيەك [دەيک] (پ) ئوندىن بىر.

دەۋ [دو] (پ) 1) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يۈگۈرگۈچى، چاپقۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇ دام، شىرى ژەيان.
— ئا. نىزارى.

تېزدەۋ — تېز يۈگۈرگۈچى، تېز چاپقۇچى، چاپقۇر. 2) قىمار ئويۇنىدا قويۇلغان پۇل؛ تەۋەككۈل قىلىش:
دەۋۇ داملارغە بولۇپ ئۇلفەتى،
بۇلاردىن ئاڭا يەتمەيىن كۈلفەتى.
— ئا. نىزارى.

دەۋا [دوا] (ئە) 1) دورا، مەلھەم:
نېدۇر ئولكىم سوقۇپ تەرتىب بۇڭلىمىس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭلىمىس.
— سەيفى سەرايى.

2) قۇۋۋەت، دەرمان:
پادىشاھى ئىسلامنىڭ شەفقەت بىلە چارە سازلىغى بارچە غەمزا-
دىلەر دەردىغە دەۋادۇر.
— نەۋائى.

3) چارە، تەدبىر، ئىلاج:
كى شايەد بىر دەۋايى چىقسە ئاندىن،
بولۇپ غەمسىز ئۆتۈپ كەتسەم جەھاندىن.
— ناقىس.

دەۋا قىلماق — داۋالماق.

دەۋا كۆمەك — داۋالاماق.

دەۋاب [دواب] (ئە) ھايۋانلار.

دەۋابب [دواب] (ئە) «دەۋاب» قا قارالسۇن.

بەھر دەۋابى — دېڭىز ـ سۇ ھايۋانلىرى.

دەۋات [دوات] (ئە) سىياھدان، دۇۋەت:
ئايەتى ئىشق جان ئارا سىزغالى كىرپىكى قەلەم،
بولدى يۈرەك دەۋات ئاڭا غەم خەتتىدىن سىيارەدۇر.
— گۈمنام.

دەۋاج [دواج] (پ) 1) يونتقان ـ كۆرپە؛ تۆشەك. 2) تون، يەڭسىز يېپىنچا:

سۇلتان كۆلدى... بىز ھېلى كەلسەك، دەپ لەشكەرگاھىغە بارىپ ۋەزىر ـ ئەمىرلەرنىڭ كۆرگەن ۋاقىتىنى بايان قىلدى. باشلارنىڭ تاج ئۈستىلارنىڭ دەۋاج يافتى.

— مۇئجىزى.

دەۋاجو [دواجو] (ئە + پ) داۋالىغۇچى.

دەۋاك [دوانک] دەۋاك دەرياسى («سەددى ئىسكەندەرىي» داستانىدا كۆرسىتىلگەن دەريادىن بىرى).

دەۋام [دوام] (ئە) ئۈزلۈكسىز، دائىم، داۋاملىق، ئەبەدىي، مەڭگۈ:

جەھاندا مېنىڭ ئىستەگىم بۇ ئىدى،
خۇدادىن دەۋام تىلەگىم بۇ ئىدى.

— ئا. نىزارى.

دەۋان [دوان] (پ) تۆپە، ئېگىزلىك، داۋان:

ئەي دەرىغا، خاھىشى نەفسىڭ دەۋاندىن ئۆتمەيىن،
ھەق تەرەپكە يول تاپىلماس ئۇشبۇ رەفتارىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

دەۋاۋىن [دواوين] (ئە) [بىرلىكى: دېۋان] دېۋانلار، كىتابلار، شېئىر توپلاملىرى.

دەۋائىر [دوائر] (ئە) [بىرلىكى: دائىرە] 1) دائىرىلەر، ئايلانمىلار. 2) زۇلۇم، جاپا. 3) مۇسىبەت، ئاپەت:

فەلەكدە دەۋائىرىكى رەسىم ئەتتى سۇنئۇك،
جەھان كۆنجىدەك ئاندا يۇزمىڭ زەۋايا.

— نەۋايى.

دەۋايىر [ئە] (ئە) «دەۋائىر» غا قارالسۇن.

دەۋەران [دوران] (ئە) «دەۋران» غا قارالسۇن.

دەۋر [دور] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدۋار] 1) ئايلانما، دائىرە، ھالقا:

ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋەدانغە نەچە تولغانىپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئايلىنىش:

يەتتە ئىقلىمنىڭ شەھى بولغۇنچە، ئەي ساھىب جەمال،
قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرسەم كاشكى.

— قەلەندەر.

3) پەيت، مۇددەت، ۋاقىت، زامان:

ئايتتىم يىغلابان دەۋرىم جەفاسىن،
بىر ئەرنىڭ قىسسەسى، ئاخچى ۋەفاسىن.

— سەيفى سەرايى.

4) ئەترابى، يېنى، چۆرىسى:

ئول زۇھەلكىم تاپتى ئانىڭ دەۋرىدە ئادەم ۋۇجۇد،
چەرخ ئۆزرە قارا رەڭ ئىلە قىلۇر ئەئدانى خار.

— تەجەللى.

دەۋر ئەتمەك — ئايلانماق.

دەۋر ئەھلى — بىر ۋاقىت ياكى بىر زاماندا ياشىغۇچى خەلق، زامانداشلار:

ساقىيا، تۇتغىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگەكىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر ساڭا يەڭلىغكى دەۋرانىدىن ۋەفا.

— خۇشھال غەربىي.

دەۋر ئاياغى — دەۋر، نۆۋەت بويىچە ئايلىنىپ تۇرغۇچى مەي قەدەھى؛ دەۋر قەدەھى؛

دەۋر ئاياقى — «دەۋر ئاياغى» غا قارالسۇن:

بۇ ھالەتدە خىرامان بولدى ساقى،
مەلىكزادغە يەتتى دەۋر ئاياقى.

— لۇتفى.

دەۋر بىۋەفالىرى — مەلۇم بىر دەۋردە ياشىغان زالىم ۋە جاھىل كىشىلەر، دەۋرنىڭ بىۋاپالىرى.

دەۋرى تاپماق — ئايلانماق: «دەۋر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەۋر ئېلى — زامانە ئادەملىرى، كىشىلىرى.

دەۋرى تەسەلسۇل — ئۈزلۈكسىز، ئايلىنىپ تۇرىدىغان؛ ئۈزۈلمەس زەنجىر، زەنجىر ھالقىلىرى:

قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىياڭ.

— زەلىلى.

دەۋرى چەرخ — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.

دەۋرى زەمان — مەلۇم بىر دەۋرنىڭ يەككە ـ يېگانە ھۆكۈمرانى.

دەۋرى سىپىھىر — 1) ئاسمانىنىڭ ئايلىنىشى. 2) تەقدىر.

دەۋرى فەلەك — «دەۋرى سىپىھىر» گە قارالسۇن.

دەۋرى قەمەر — ئايىنىڭ ئايلىنىشى؛ ئايىنىڭ دەۋر قىلىشى:

غەمزەسىنىڭ ئالتىنە ئالەم ئەسىر،
كۆزلەرى دەۋرى قەمەر فەتتانىدۇر.

— سەيفى سەرايى.

دەۋرى گەردۇن — پەلەك، ئاسمانىنىڭ ئايلىنىشى، دۇنيا.

دەۋرى مۇستەئجىل — 1) تېز ئايلانغۇچى. 2) دۇنيا.

دەۋرى نىشات — خۇرسەنلىك نۆۋىتى، شادلىق پۇرسىتى.

دەۋرى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت دەۋرى.

دەۋرى ئىنسان — ئادەملەر توپى، دائىرىسى:

ھەر بىرسىنىڭ جانى مەن خەستەغە قۇربان ئىدى،
ھەمزەبانغە ھال قىلسام، دەۋرى ئىنسان ئەيلەبان.

— مۇللا سالىھ.

دەۋران [دوران] (ئە) ئايلىنىش، سەير قىلىش؛ پەلەك، دائىرە. 2) ئەسىر، ئۆتۈپ تۇرغان دەۋرلەر، زامان:
دىلرەبالار قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇرىكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسەتۈر بادى بۇرۇت.
— ئەرشى.

3) يەر يۈزى، دۇنيا؛ تىرىكلىك، ھاياتلىق:
تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي مەھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۈزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

4) پادىشاھلىق، ھۆكۈمرانلىق:
كى، ئەي شاھزادەئى جەمشىدى دەۋران،
سەلاتىن نەسلىنى خاللاقى سۇلتان...
— ناقىس.
قۇلۇڭ گەر بولسەلەر شاھلەر، تاڭ ئېرمەس، ئەي پەرى پەيكەر،
سېنىڭدەك سۇرمەگەن دەۋران جەھان ئىچرە سۇلەيمان ھەم.
— قەلەندەر.

5) نۆۋەت، دۆرەم:
گۈلخەند قىلىپ ئىلگە تۇرۇپ سۇندى ئەياق،
تەئجىل ئەيلەگىل ساقىئى دەۋران ئۇتتى.
— گۈمنام.

دەۋران ئاھلى — زامانە ئاھلى.
دەۋران باغى — دۇنيا، ئالەم، جاھان.
دەۋران بەزمى — دۇنيا، زامانە ئىشرىتى.
دەۋران بۇلەغاسى — جاھاندىكى سۆز ئۇستىلىرى، سۆز سەنئەتكارلىرى؛ ماھارەتلىك ئەدىبلەر، بۇيۇك كىشىلەر.
دەۋران تاجى — دۇنيا تەشۋىشلىرى.
دەۋران سەھىفەسى — جاھان، دۇنيا، ئالەم ۋەرەقلىرى، سەھىپىسى.
دەۋران غۇسسەسى — دەۋر قايغۇسى، جاھان غەملىرى:
نېچە دەۋران غۇسسەسى بولغاي مېنىڭ جانىمغە خاس،
كاشكى ئۆلسەم داغى بۇ غۇسسەدىن بولسام خەلاس.
— بابىر.

دەۋران مېھنەتى — دەۋران جاپالىرى، جاھان مۇشەققەتلىرى:
نېچە بولغاي يار ھىجرانىيۇ دەۋران مېھنەتى،
نەقدى ئۇمرۇم، ئاھكىم، ئۆتتى غەمۇ ماتەم بىلە.
— بابىر.

دەۋران ھەۋادىسى — زامانە ھادىسىلىرى، تۇرلۇك - تۇمەن (ناخۇش) ھادىسىلەر.
دەۋران ئۇرماق — دەۋر سۈرمەك.
دەۋران ئۇيى — دۇنيا، ئالەم.
دەۋران ئېلى — دەۋرنىڭ قولى، زامان زۇلۇملىرى:
يۇلۇپ تاشلامىش ئانى دەۋران ئېلى،
تېگىپدۇر قۇرۇتقاي خەزانىنىڭ بېلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەۋرانى ئەفلاك — پەلەكنىڭ ئەتراپى، پەلەك ئاستى:
جەفاڭۇ شىيۋەڭۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىردىدۇر دەۋرانى ئەفلاك.
— ئەرشى.

دەۋرانى دۇن — پەسكەش زامان، دەۋر.
دەۋرانى مۇشەئبىد چەرخى پۇرفەن — سىرلىق، نەيرانگۇاز پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
دەۋرانى ھۇسن — گۈزەللىك دەۋرى، گۈزەللىك پەيتى.
دەۋرانى ۋىسال — ئۇچرىشىش پەيتلىرى، ئۇچرىشىش ۋاقىت - پۇرسەتلىرى.

دەۋرە [دورە] (پ) 1) ئايلانما، دائىرە؛ بىرەر نەرسىنىڭ گىردابى، ئەتراپى. 2) يىغىن، سۆھبەت، بەزمە:
زەقەن چاھى ئول دەۋرەنىڭ نۇقتەسى،
تۇشۇپ چاھ ئارا ئەھلى دەۋران بەسى.
— نەۋائى.

دەۋرەئى پەركار — ئايلانما، دائىرە.
دەۋرەئى خەت — يېڭى چىققان بۇرۇت ئەگمىسى، مىيىق ئەگمىسى:
دەۋرەئى خەت ئارەزى دەۋرىدە ئاندا غىكىم ئېرۇر،
مېھىر ئەترافىدا نىلى رەڭگى پەرخى چەنبەرى.
— ئەرشى.

دەۋرەئى ئىرادەت — ئايلىنىش خاھىشى، ئىرادىسى.

دەۋرىنج [دورىنج] (ئە) ئايلانغۇچى، ئايلىنىپ تۇرغۇچى:
پەرى چېھرە ساقى تۇتۇپ پەي بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.

دەۋزەخ [دوزخ] (پ) 1) دوزاخ، جەھەننەم:
ئەي خۇدايا شىدەتى مەھشەرنى ئاسان ئەيلەگىل،
يەتتە دەۋزەخ ئىچرە ئول نارى شەقاۋەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

2) ئازاب، مۇشەققەت؛ قىيىنچىلىق:
ئالار كۆپ يۇردىيۇ سەھرانغە كىردى،
گۈنەشدىن سەھرا ئۈزرە دەۋزەخ ئېردى.
— سەيفى سەرايى.

3) ئاخىرەت ئوتخانىسى:
توزۇغايلار ھەممە دەۋزەخ ئوتىدىن بولغاي ئەمان،
مۇشت خاكى بەشەر ئاتەشكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

دەۋزەخى سوزان — دوزاخ ئوتلىرى، كۆيدۈرگۈچى دوزاخ:
دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھەجر — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش ئازابى:
دەۋزەخى ھەجرىگدە كۆيدۈم رەھىم ئېتمەپ سور ھالىمنى،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىغا زەھر ئەپيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھىجران — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش زۇلمى:
ئېرۇر بۇ شەرت ۋەسلىڭ بەزمىدە بەرسەڭ مەيى ئىشرەت،
كى ئەۋۋەل دەۋزەخى ھىجران ئىلە ھەدسىز ئازاب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.

دەۋزەخچە [دوزخچە] دوزاخ كەبى، دوزاخقا تەڭ، دوزاخقا ئوخشاش.

دەۋلەت [دولت] (ئە) 1) دۆلەت، سەلتەنەت؛ قۇدرەت:
كېچەيۇ كۈندۈز تىلەرمەن ھەقتەئالادىن مۇراد،
بولغاسەن دەۋلەت بىلە خۇبلار ئىچىندە ئەرجەمەند.
— قەلەندەر.

2) بايلىق، مال ـ دۇنيا:
ساڭا بەرگەن بۇ دەۋلەتنى خۇدا ھېچكىمگە بەرمەپدۇر،
بېھىشتىنى ئارزۇ قىلماس كىشى كىرسە سەرايىڭغە.
— قەلەندەر.

3) بەخت، سائادەت، ئىقبال؛ تەلەي:
بۇ دەۋلەت بىزگە يەتمەسمۇ مۇھەممەد ئۈممەتى قىلدى،
ئەتايى خالىقىل ئەشيا بۇ دەۋلەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

4) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق:
تەلەبدە ھەمرەھ خىزرى ئىسكەندەر ئابىھەياتى،
بۇ يەڭلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۈچرار.
— شەۋقى.

5) بەھرىمەنلىك، ئۇلۇغلۇققا ئېرىشىش:
چۈنان ئاشىق ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن ئارزۇ ئەتكەچ،
چىقىپ سەۋتۇ سەداسىدىن تۈمەن تۇرلۇك فىغان پەيدا.
— شەۋقى.

6) مەدەت، ياردەم؛ مەقسەت:
سەدەفتەك كۆكسۈم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقىڭ قىلىپ مەنزىل.
ۋىسالىڭ دەۋلەتىنى ئارزۇ ئەيلەپ كۆڭۈل جويا.
— فىراقى.

دەۋلەت پەناھ — ھۆكۈمران پادىشاھ.

دەۋلەت قۇشى — بەخت قۇشى، بەخت بەلگىسى:
ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىك ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دېمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۈمە مەقرۇن.
— قەلەندەر.

دەۋلەت ياب — دۆلەت ئىگىسى، ھۆكۈمران.

دەۋلەتى — ئەبەدىيلىك مەملىكتى، مەڭگۈلۈك ئالەم:
شەۋقى دۇنيانى ئېتىبار ئەتمە،
ئىزدەگىل دەۋلەتى بەقا جايىڭ.
— شەۋقى.

دەۋلەتى پەناھ — «دەۋلەت پەناھ» قا قارالسۇن.

دەۋلەتى جاۋىد — دائىمىي بەختىيارلىق، ئەبەدىي دۆلەت.

دەۋلەتى دىيدار — نېسىپ بولۇش، ۋىسال دۆلىتىگە ئېرىشىش.

دەۋلەتى سەرمەد — يۈكسەك، ئالىي دۆلەت.

دەۋلەتى مەفخەر — پەخرلەنگۈدەك دۆلەت، سۆيۈنەرلىك دۆلەت:
بۇ كۈن يۈسۈف جەمالىنى قىلىپتۇر ھەق ساڭا بەخشىش،
نە بەخشىش، بەخشىشى دەۋلەت، نە دەۋلەت دەۋلەتى مەفخەر.
— سەيفى سەرايى.

دەۋلەتى ۋەسل — ۋىسال دۆلىتى، قوشۇلۇش راھىتى:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلە بىرنەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خىستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب؟
— ئەرشى.

دەۋلەتى ۋىسال — «دەۋلەتى ۋەسل» گە قارالسۇن:
ئەگەرچە لازىم ئېسە دەۋلەتى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كېچە، كۈندۈز ئىلە يازۇ قىش.
— شەۋقى.

دەۋلەتخاھ [دولتخواه] (ئە + پ) خەيرخاھ؛ دوست.

دەۋلەتخاھانە [دولتخواهانه] (ئە + پ) خەيرخاھلىق، دوستانە:
خەيالىڭغە كەلگەن دەۋلەتخاھانە سۆزۈڭ بولسە ئايت.
— نەۋايى.

دەۋلەت سەرا [دولتسرا] (ئە + پ) پادىشاھلىق قەسرى، ئوردا.

دەۋلەتمەند [دولتمند] (ئە + پ) 1) باي، مۇلۇكدار. 2) بەختىيار، بەختى كۈلگەن، پارلىغان.

دەۋۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قارالسۇن.

دەۋۋار [دوار] (ئە) دەۋر قىلغۇچى، ئايلانغۇچى.
چەرخ دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز، ئاسمان، ئايلانغۇچى پەلەك:
باشىدىن ئايلانىپ چۈن چەرخ دەۋۋار،
يىقىلىپ شەمئ ئالدىغە نىگۈن سار.
— خىرقەتى.

گۈنبەزى دەۋرار — «چەرخى دەۋرار» غا قارالسۇن.
قايسى كۈن كۆردۈم ئول ئاينى مەن بولۇپ دۇانەۋش،
گۈنبەزى دەۋرارغە يەتتى ئاھۇ ئەفغانىم مېنىلك.
— موللا بىلال.

دەۋرلغان [دولغان] «دەۋرلغە» گە قارالسۇن.

دەۋرلغە [دولغە] دۈبۈلغا، ئۇرۇش كېيىمى، باش كېيىم.

دەۋ [دع] (ئە) تاشلا، يوق قىل (پېئىل).

دەئب [دأب] (ئە) ئادەت، قىلىق، خىسلەت (بۇ سۆز كۆپىنچە: «دەئبۇ پېشە، دەئبۇ فەن، دەئبۇ خىسال، دەئبۇ خو، دەئبۇ شىئار» قاتارلىق شەكىلدە كېلىپ «ئادەت، پېئىل، ئەتىۋار، رەۋىش، خىسلەت» كە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ).

دەئب ئەتمەك — ئادەت قىلماق.

دەئب بولماق — ئادەتلەنمەك؛ ئادەت بولماق.

دەئب ئولماق — «دەئب بولماق» قا قارالسۇن.

دەئۇ [دعو] (ئە) «دەئۇە» گە قارالسۇن:
سەرۇ ئىلە شەمشاد تۇرلۇك دەئۇ قىلسە، سەن كېلىپ،
قىل خىرام ئەيلەپ خىجىل، سەرۇى رەۋانىم قايداسەن؟
— ئەرشى.

دەئۇا [دعوا] (ئە) دەۋا، دەۋا ـ دەستۇر؛ دەۋا قىلىش، ھەق تەلەپ قىلىش؛ ئىسپاتلاش، دە تالاش:
يۇزۇڭ تا پەردەدىن زاھىر بولۇپتۇر،
سەنەملەر ھۇسن دەئۋاسىن قويۇپتۇر.
— ئاتايى.

ئىشقلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەركىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەڭ تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.
— موللا سالىھ.

دەئۇا ئەيلەمەك — تالاشماق، تارتىشماق، دەۋا قىلماق؛ ئىسپاتلىماق.

دەئۇا قىلماق — 1) دەۋا قىلماق. 2) ئۆزىنى ئۇلۇغ كۆرسەتمەك.

دەئۇايى ئاشىق — ئاشىقلىق دەۋاسى، مۇھەببەت دەۋاسى؛ سۆيگۈ تەلىپى:
ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۇايى ئاشىقلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۈز مۇنچە مەندىن شەرمسار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

دەئۇايى شەرئى — شەرئىەت يولى بىلەن دەۋا قىلىش.

دەئۇات [دعوات] (ئە) «دەئۇەمگە» كە قارالسۇن.
خەيالى، ئانىدادۇر گەرچە ئۆزى دەئۇات ئولمىشكىم،
نى تاك ئېردى ئەگەر بولسە ئۆزى ھەم ھەرقاچان ئاندا.
— ئەرشى.

دەئۇادار [دعوادار] (ئە + پ) دەۋاگەر، دەۋا قىلغۇچى.

دەئۇە [دعوە] (ئە) دۇئا، تىلەك، ئىستەك.

مۇستەجابۇد ـ دەئۇە — دۇئاسى قوبۇل بولىدىغان:
ئىشق زۇلمى ھەددىدىن ئۆتتى كۆڭلۇمى، ئەي پارسا،
گويىيا پىر مۇستەجابۇد ـ دەئۇە ئانى قارغامىش.
— نەۋايى.

دەئۇەت [دعوت] (ئە) چاقىرىش؛ چاقىرىق، تەكلىپ:
قاشىمغە يەتۇرسۇن ياساۋۇل ئانى،
دېسۇن شاھ دەئۇەت قىلادۇر سېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەئۇەت قىلماق — چاقىرماق، تەكلىپ قىلماق؛ ئۇندەمەك، دەۋەت قىلماق.

دەئۇەت مەقامى — تەكلىپ ۋە ئۇندەش ھوقۇقىغا ئىگە.

دەئۇى [دعو] (ئە) «دەئۇا» غا قارالسۇن:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۇىسىن قىلسەڭ غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەھەك.
— ئەرشى.

دەئۇىئى ئىشق — سۆيگۈ دەۋاسى. سۆيگۈ تەلىپى، مۇھەببەت تەلەپ قىلىش:
چۇ قىلدىم دەئۇىئى ئىشقىڭ مۇڭا لازىم گۇۋاھ ئولدى،
سارىخ چېھرەمدە قان ياشىمنى كۆر، تەسدىقى قىل جانا.
— فىراقى.

دەئۇي [دعوى] (ئە) «دەئۇا» غا قارالسۇن.

دەي [دى] (پ) قىش مەۋسۇمى (قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق ئېيى)؛ سوغۇق؛ قاتتىق سوغۇق:
ئۆرتەدى ساۋۇغلىغىدىن جىسىم ئىلە جانىمنى دەي،
تۇت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.
— قەلەندەر.

دەي سەرسەرى — قىشنىڭ سوغۇق شامىلى.

دەي شىددەتى — قىشنىڭ قاتتىق سوغۇقى، زىمىستان.

دەيجۇر [ديجور] (ئە) ئەڭ قاراڭغۇ (كېچە)، قاراڭغۇلۇق؛ زۇلمەت.

شامى دەيجۇر — قاپقاراڭغۇ تۇن:
ئاڭا تەگرۇ تۇردىكى كەچ بولدى كۇن،
يېتىپ شامى دەيجۇر ئارا كىردى تۇن.
— ئا. نىزارى.

دەير [دير] (ئە) 1) بۇتخانا، راھىبلار تۇرىدىغان جاي؛ مۇناستىر.
2) مەيخانا، قاۋاقخانا:
سايەئى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۈمنام.
3) دۇنيا، جاھان، بۇ دۇنيا:

چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىمىز، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

ئەھلى دەير — 1) بۇتخانا ئەھلى. 2) مەيخانا ئەھلى.

پىرى دەير — «دەير پىرى» گە قارالسۇن.

قانىمۇ ئولغىل دەردىغە كىسەم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئىتى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمسالىك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەير ئەھلى — «ئەھلى دەير» گە قارالسۇن.

دەير پىرى — مەيخانا باشلىقى، مەيخانىچى، خوجايىن:

مەھزۇنا، مەي ئىستەسەڭ سىندۇر كۆڭلىنى بۇ گەداي،
دەير پىرى مەي بېرۇر سىنغان ساپالىڭنى كۆرۈپ.
— مەھزۇن.

دەيرى خەراب — خاراب بولغان، بۇزۇلغان بۇتخانا، ئىبادەتخانا، چېركاۋ.

دەيرى فەنا — دۇنيا لەززىتىدىن ۋاز كېچىپ، پانىي بولغانلار دۇنياسى.

دەيرى مەكر — ھىيلە ـ مىكىر دۇنياسى.

دەيرى مېھنەت — مېھنەت، مۇشەققەت دۇنياسى.

فەنا دەيرى — «دەيرى فەنا» غا قارالسۇن.

مۇيەسسەر ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيردە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋدان پەيدا.
— شەۋقى.

دەين [دين] (ئە) قەرز، (ئادا قىلىشقا تېگىشلىك) بۇرچ:

شەھر ئاھالىسىدىن ساداتى ئالىيشان ۋە ئۇلەمائى ئالىي مەكان
... تەئزىيە تۇتۇپ، لىباسىغە تەغيىر بېرىپ، مەرسىيە ۋە
تارىخلەر ئايتىپ، دەينىنى ئۇزلەرىغە ئىقرار قىلدىلەر.
— نەۋائى.

دەيۇپ [ديوب] دەپ، سوراپ:

دەيۇپ ئاڭا سۇھەيل: «نې گۇل تېرۇرسەن،
ئۇزۇڭ گۇلشەندە كۆركلى گۇل ئېرۇرسەن؟
— سەيفى سەرايى.

دەييار [ديار] (ئە) 1) تۇرغۇچى؛ ئىستىقامەت قىلغۇچى؛ مۇناخ. 2) ئۆي ئىگىسى؛ ھەمشەھەر.

دوبۇلغا [دوبولغا] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دوزد [دزد] (پ) ئوغرى:

زۇھدە ـ تەقۋا گويىيا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دوزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دوست [دوست] (پ) 1) دوست، يېقىن، ئاشنا، يار (يار ـ بۇرادەر). 2) مەھبۇبە، مەشۇق. 3) خۇدا، تەڭرى:

كىم ئاڭا جۇز دوست زۇھۇر ئەتمەگەي،
بەلكى ئانىڭ غەيرى خۇتۇر ئەتمەگەي.
— نەۋائى.

دوستدار [دوستدار] (پ) دوست، ئاشنا؛ دوست تۇتقۇچى.

دوستداران [دوستداران] (پ) «دوستدار» غا قارالسۇن:

ئايا دوستداران ساھىب خىرەد،
مەنۇ زارغە ئەيلەڭىزلەر مەدەد.
— ئا. نىزارى.

دوستگانىي [دوستكانى] (پ) 1) ئىچكۈلۈك ئىچىلىۋاتقان چاغدا، ئۆزى ئىچىشكە تېگىشلىك بولغان مەينى مۇھەببەت ۋە ئىخلاس بىلەن باشقا بىر كىشىگە تەقدىم قىلىش، تۇتۇش، ئۆتۈنۈش، كۆڭۈل ئۆتۈش؛ تەقدىم قىلىنغان قەدەھ، دوستلۇق قەدەھى، دوستلار بىلەن ئىچىلىدىغان مەي. 2) كاتتا جام، قەدەھ.

دوستگانىي تۇتماق — دوستلۇق يۈزىسىدىن قەدەھ تەقدىم قىلماق.

دوش [دوش] (پ) 1) يەلكە، مۇرە، تاغاق:

ئالىپ دوشىغە ئاينى گەردۇن كەبى،
بولۇپ باشىدە تاجى فەرىدۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

2) ئۆتكەن كېچە، ئۆتكەن كۈن، ئاخشام.

دوش بەردوش [دوش بردوش] (پ) مۇرىمۇ مۇرە، يانمۇيان؛ پەيدىنپەي:

بولۇپ مەھۇ يارىمغە مەدھۇش ئولاي،
نىگارىم بىلە دوش بەردوش ئولاي.
— ئا. نىزارى.

دوكان [دكان] (پ) [كۆپلۈكى: دەكاكىن] 1) دۇكان:

دوكاندا مەتائى ئېرۇر بىشۇمار،
گۇمان بىرلە سالى ئېرۇر قىرىق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئىشخانا؛ ئىجادىيەت ئۆيى:

بۇ ئىككى نەرسەنىڭ دۇككانى ئولدۇر،
دوكان ئېرمەس، دېگىلكىم كانى ئولدۇر.
— ناقىس.

دوكاننى يۇرۇتمەك — قەلبىدىكى (كۆڭلىدىكى) ئىشلارنى ئورنىغا قويماق.

دوكانچە [دكانچە] بوتكا، كىچىك دۇكان.

دوككان [دوكان] (پ) «دۇكان» غا قارالسۇن:

ئالىپ بەردى ئولار دوككانى مەھفۇز،
بولۇر ئېردىم تىجارەت بىرلە مەھزۇز.
— ناقىس.

دولبوغە [دولبوغە] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دولتۇ [دولتو] سىرتلان (بۆرىگە ئوخشاش بىر خىل يىرتقۇچ ھايۋان).

دولاب [دولاب] (پ) چاق، چىغرىق؛ دائىم بىر يۆنىلىشتە ئايلىنىپ تۇرىدىغان نەرسە:

چۇ نەسىمىي جاۋدانى يار ئىلە بولدى ۋىسال،
قوي نەچە ئايلانسە كەزسۇن بۇ ياشىل دولابلەر.

— نەسىمىي.

دون [دون] (پ) رەزىل، پەس، پەسكەش؛ خار، مەرتىۋىسى ئاز. «دۇن» غا قارالسۇن.

بۇ نە تالېئىدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختى ۋاژگۇن،
ھەممەت ئەھلىن بەند ئېتىپ، دونلارنى ئازاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دونان [دونان] «دونەن» گە قارالسۇن.

دونەن [دونن] تۆت ياشار ئات، تۆت ياشلىق ئات:

بىر قۇلۇننى «كۇررە» دەرلەر. ئۇزگە: تاي ۋە غونان ۋە دونەن ۋە تۇلەن ۋە چىرغە ۋە لەنغە دېگۈنچە فەسىھراقلارى تۇركچە دەرلەر ۋە كۆپرەگى مۇنى ھەم بىلمەسلەر.

— نەۋائى.

دۇ [دو] (پ) ئىككى (سان).

دۇ ئاشامە — ئىككى قەۋەتلىك.

دۇ ئالەم — ئىككى ئالەم، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا:

چۇن دەلىل سانىڭى دۇ ئالەمگە،
سابىت ئولمىش ھەقايىقى ئەشيا.

— شەۋقى.

دۇ ئەسپە — جۈپ ئات، قوش ئات:

قويۇپ ھەر قافىلە ئۆز مۇلكىنە يۈز،
دۇ ئەسپە ئىلگەرۇ تۇشتى قۇلاۋۇز.

— لۇتفى.

دۇپارە — ئىككى پارە، ئىككى بۆلەك:

رىيا كۆلاھىنى باشدىن زەلىلى تەرك ئەيلەپ،
چۇ غۇنچەئى سېھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.

— زەلىلى.

دۇجەھان — «دۇ ئالەم» گە قارالسۇن:

ئىشكىنگدە گەدالىقە ئالماس دۇ جەھان گۇمنام،
شەھلىق ماڭا ئول جانا سىز بولماساڭىز مەنسىز.

— گۇمنام.

دۇساله — 1) قوش يىل، قوش ئاي. 2) قوشۇش، قوشۇلۇش:

خۇمار ئول لەب مەيگۇن خەراب ئەتتى مېنى،
يۈرەك قانىنى زەلىلى مەي دۇساله قىلاي.

— زەلىلى.

دۇسەرا — ئىككى ئالەم، ئىككى دۇنيا:

ئىبتىدا ئەيلەدىم بەنامى خۇدا،
رەمز كۇن بىرلە خەلق ھەر دۇ سەرا.

— شەۋقى.

دۇ مىژگان — جۈپ كىرپىك، قوش كىرپىك:

كۆڭلۇم قۇشى كۆپ خەستە دۇ مىژگان ئوقىدىنكىم،
سەيدىگە ئانىڭ ئېرىدى مەگەر كۆزلەرى جەللاد.

— ئەرشى.

دۇئا [دعاء] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدئىيە] 1) سالام؛ تىلەك، ئىستەك؛ تەلەپ. مەقسەت؛ خۇدادىن يالۇۋۇرۇپ ياخشىلىق تىلەش؛ ئۇزاق ئۆمۈر تىلەش:

ئەي، سەبا، يەتكۈز بۇگۈن مەندىن نىگارىمغە دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ تۇشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.

— موللا بىلال.

ئىلاھا، رەھىم ئېتىپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھىمى رەھنەماسەنسەن ئاڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.

— ئەرشى.

2) تۇمار:

ماڭا يازدىڭ دۇئاكىم، ئول پەرىنى كۆرگەمەن ناگاھ،
يازار ئۇچۇن پەرى كۆزگە ئەيان بولغان زەمان تەئۇنز.

— نەۋائى.

دۇئا ئەيلەمەك — ياخشىلىق تىلىمەك:

ۋە لېكىن رەھىم شەفقەت بىرلە بىر خالىس دۇئا ئەيلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزرۇللاھ بېرىڭلار ئاش.

— شەۋقى.

دۇئا تىلەمەك — مەدەت تىلىمەك، دۇئاسىنى تىلىمەك:

مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۇشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.

— زەلىلى.

دۇئا خەتمى — ياخشى تىلەكلەرنىڭ ئادا ئېتىلىشى.

دۇئا قىلماق — «دۇئا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

ياز ئەگەر ناگاھ كېزەر بولساڭ چەمەندە ناز ئىلە،
گۇل ئاياغىڭغە تۇشۇپ، بۇلبۇل دۇئالار قىلغۇسى.

— لۇتفى.

دۇئايى خەير — بىراۋغا ياخشىلىق تىلەپ قىلىنغان دۇئا.

دۇئايى دەئۋەتى — دەۋەت قىلىش، چاقىرىق قىلىش دۇئاسى:

ئوقۇيدۇ ھەر نەپەس ئەھلى زەمانە،
دۇئايى دەئۋەتى بۇ ئاستانە.

— زەلىلى.

دۇئاخان [دعاخوان] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قارالسۇن:

ئەتىبانى كەلتۇردى كۆرمەك ئۇچۇن،
دۇئاخاننى كەلتۇردى ھۇرمەك ئۇچۇن.

— ئا. نىزارى.

دۇئاگو [دعاكو] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قارا‌ڭ:
ئاجۇنده تا ئانىڭتەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىبنى سىرانشاھ بولغاي.
— سەيىد ئەھمەت.

دۇئاگوي [دعاكوى] (ئە + پ) دۇئا قىلغۇچى، ياخشى تىلەك تىلىگۈچى؛ تىلەكداش، يېقىن ئادەم؛ ئاشىق:
يۇزۈڭ ئالىدە ئۆلمەكتۇر ياراغىم،
دۇئاگويىمەن ساڭا تا جان بارىنچە.
— سەيىد ئەھمەت.

دۇبارە [دوباره] (پ) ئىككى مەرتىم:
تۇنۇ كۇن شۇڭا ئولسۇن ئىشق بارى،
دېسەڭكىم، كۆرگەمەن ئۇمىرى دۇبارە.
— ئەرشى.

دۇبدوروڭ [دوبدورون] (پ) چۇقان - سۇرەن، دۇپۇر - دۇپۇر، دۇپۇرلىگەن ئاۋاز.

دۇبۇلغا [دوبولغا] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا تىغ ياكى ئوقتىن قوغدىنىش ئۈچۈن كىيىلىدىغان، تۆمۇر - پولاتتىن ياسالغان باش كىيىم).

دۇتا [دوتا] (پ) «دۇتاھ» غا قارا‌ڭ.

دۇتارە [دتاره] (پ) دۇتار، قوش تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:
دۇتارە ئۇنى ئەيشۇ فەراغەتنى ببرۇر ياد،
مۇتربىغە قۇلاق تۇتكى، نى دەر نەغمەدە سازى.
— بابىر.

دۇتاھ [دوتاه] (پ) ئىككى پۇكۇلگەن، پۇكۇك؛ ئېگىلگەن، ئېگىلىك؛ غەم تارتىپ پۇكۇلگەن:
قەمەر ھەر ئاي باشى مۇئجىز نەماي ئىلكىڭدىن،
قاچىپ باشىنى ئوغۇرلاركى، بولۇر ئۇيلە دۇتاھ.
— نەۋائى.

قەددى دۇتاھ — غەم بىلەن پۇكۇلگەن قەد.

دۇتەھ [دوته] (پ) «دۇتاھ» غا قارا‌ڭ:
ئاي كەبى ئىلىبەسكىڭ ئۆپەي قەسدە چەرخ ئولدى دۇتەھ،
شەيخلىق دەئۋاسىن ئەيلەپ قەددى ئانىڭ خەم ئەمەس.
— ئەرشى.

دۇججاج [دجاج] (پ) توخۇ:
چۇ سۇبھ ئولدى شەبنىڭ قاراسى كېتىپ،
كى دۇججاجلارنىڭ فىغانى بېتىپ.
— ئا. نىزارى.

دۇججاجە [دجاجه] (پ) «دۇججاج» غا قارا‌ڭ:
كى دۇججاجە فەرياد ئېتەر ھەر زەمان،
دەرىغا، ئۆتەر دەپ بەقاسىز جەھان.
— ئا. نىزارى.

دۇچار [دوچار] (پ) ئۇچراش، يولۇقۇش، دۇچ كېلىش:
ياپەرى، ياھۇرى يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتىتار بولۇر ھەر كىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

دۇچار بولماق — يولۇقماق، دۇچ كەلمەك.

دۇچار ئولماق — «دۇچار بولماق» قا قارا‌ڭ:
دۇچار ئولماس ئىردىم ساڭا كاشكى،
سەن ھەم باقماس ئىردىڭ ماڭا كاشكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇچوبە [دوچوبه] چېدىر:
دۇچۇبە ئەۋجى بۇ فىرۇزە خىرگاھ،
ئانىڭ ئىككى كۆمەچى مېھر ئىلە ماھ.
— نەۋائى.

دۇخان [دخان] (ئە) تۇتۇن، دۇت.

دۇختەر [دختر] (پ) قىز، قىز بالا:
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسىدۇر،
بارچە بالكى لەئل ئولسا، ئول سەدەفنىڭ گەۋھەرى.
— مولا بىلال.

دۇخۇل [دخول] (ئە) داخىل، داخىل بولۇش، كىرىش:
ئاتاسى سۆزىنى قەبۇل ئەيلەدى،
دەلالەتكە ئۆزنى دۇخۇل ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

دۇخۇل ئەيلەمەك — كىرمەك، كىرىپ كەتمەك.

دۇد [دود] (پ) 1) تۇتۇن، ئىس:
قارا قۇيۇندەك چېقار خەسىدەك تېنىمدىن دۇد ئاھ،
كىم خەيالىن ئەيلەسەم ئوتلۇق ئىگاھى ئوت ياقار.
— تەجەللى.

دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۇتى رۇھى رەۋانمىدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

2) ئاھ، ئاھۇ ناله؛ ساراسىم؛ پۇشايمان:
ئۆز قىلغان ئىشىنىڭ قەباھىتى خاتىرىگە كېلىپ، دۇد باشىغە ئاشتى.
— نەۋائى.

3) توزان، چاڭ - توزان؛ خىرە، خىرەلىك. 4) زۇلۇم.
5) غەم، ئەلەم:
رىشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇددىدن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.
— ئەرشى.

6) ئىسرىق:
دۇد سالدىم كىرفىڭ ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساربىدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ئاھى دۇد ئالۇد — ئادەتتىن تاشقىرى قايغۇلۇق ئاھ؛ تۇتۇن ئارىلاش ئاھ.

تۇن دۇدى — تۇن قاراڭغۇلۇقى، قاراڭغۇلۇق.

دۇدى ئاھ — ئوتلۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ؛ ئاھ تۇتۇنى؛ پىراق مۇشەققىتى:

يۇزى مەيگۇن ئەمەس قانلىغ ياشىم تەئسىرىدۇر، بىلكىم،
قارا كاكۇل ئەمەس باشىمدا پۇتكەن دۇدى ئاھىمدۇر.

دۇدى غەزەب — غەزەپ ئاھى؛ پىراق ئوتى.

دۇدى گۇناھ — ئىسيان تۇتۇنى.

دۇدى ھىجران — پىراق ئوتى، ھىجران، ئايرىلىش ئازابى:

ئەۋجىدىن تا ئەۋجىگە سالماق نەزەر مۇمكىن ئەمەس،
يا ئېرۇر بۇ دۇدى ھىجران [يا] ئۇزۇن ساچمۇ ئىكىن.

— ئەرشى.

دۇداغ [دوداغ] لەۋ، كالپۇك:

ئەسلى ئالچىن، سۆزلەرى چىن، كۆزلەرى تاتار ئېرۇر،
مىلك ياشار ھەركىم دۇداغى شەربەيىن تاتار ئېرۇر.

— سەيفى سەرايى.

دۇدە [دودە] (پ) 1) كۆيە، قۇرۇم؛ ئىس، تۇتۇن. 2) ئۇرۇق، ئەۋلاد:

تۇت ئاڭاكىم، ئېرۇر ئىش ئاگاھى،
مەفخەرى دۇدەئى مىرانشاھى.

— نەۋايى.

3) تاڭ قاراڭغۇلۇقى؛ قاراڭغۇلۇق نىشانىسى. 4) تەخت، دەرگاھ.

دۇدەئى كەيقۇباد — كەيقۇباد دەرگاھى؛ تەخت.

دۇدمان [دودمان] (پ) خانىدان؛ قەبىلە، ئائىلە.

دۇر I [دۇرر] (ئە) غا قارالسۇن:

لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خىجىل،
سۆزلەرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.

— ئەرشى.

دۇرى راز — سىر ئۇنچىلىرى، سىر جاۋاھىرلىرى:

دېدى ئەۋۋەل نەدىمى نۇكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.

— ناقىس.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئۇنچىسى، رەھمەت گۆھەرى:

ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئېرۇر ھاسىل،
ئۇلانسىلەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئابىھەيات.

— شەۋقى.

دۇرى سىيراب — «دۇرى سىراب» قا قارالسۇن:

بۇ كۆڭۈلنىڭ سەيدىغە ھەر تارىدۇر تۇللابلار،
خۇب ياراشسىپدۇر قۇلاغىڭغە دۇرى سىيرابلار.

— قەلەندەر.

دۇرى مەقسۇد — «دۇررى مەقسۇد» قا قارالسۇن:

قولغە كەلتۈرمەك مەھال ئېرمىش دۇرى مەقسۇدىنى،
كىم مېنىڭدەك ئوشۇرۇپ قويسە قەدەم ئۇرچاغىدىن.

— قەلەندەر.

دۇرى ناب — «دۇررى ناب» غا قارالسۇن:

مۇلاقات بولدۇمكى بەۋژابغە،
قاراپ مەن كەتۈرگەن دۇرى نابغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرى ئۇممان — «دۇررى ئۇممانى» غا قارالسۇن:

دېدى: «بۇ ئىلتىفات ئۇبدان بولۇپدۇر،
مېنىڭدەك تاش دۇرى ئۇممان بولۇپدۇر.

— ناقىس.

دۇرى يەكتا — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:

دېمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كىمگويو كىم ئىستېئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانىمۇ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.

— ئەرشى.

دۇر II [دور] (پ) ئۇزاق، يىراق؛ يىراقلاشقان:

چۇ سەن سالدىڭ مېنى نەۋرۇزدىن دۇر،
ئانى ماڭا، مېنى ئاڭا قاۋۇشتۇر.

— لۇتفى.

دۇرەخش [در خش] (پ) «دەرەخش»، «دەرەخشان» لارغا قارالسۇن.

دۇرەخشان [درخشان] (پ) يالتىراق، پارلاق، يالت ـ يۇلت قىلىپ تاۋلانغۇچى، نۇرلۇق، يورۇق:

يەر ئۈزە پەيدا ئەمەس خىزر، فەلەك ئۈزرە مەسىھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

بەرقى دۇرەخشان — يالت ـ يۇلت قىلىپ چاقنىغۇچى چاقماق، ئەتراپنى يورۇتقۇچى چاقماق، چېقىن.

دۇرەخشان ئەيلەمەك — يورۇتماق.

دۇرەخشان بولماق — روشەن بولماق، نۇرلۇق بولماق:

جۇۋانۇ قىز دۇرەخشان بولسا چۇن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۇرار ئاھ ئۇستىگە ئاھ.

— خىرقەتى.

دۇرەخشان قىلماق — «دۇرەخشان ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

مېھرى دۇرەخشان — پارلاپ نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياش.

دۇرەخشەندە [در خشندە] (پ) «دۇرەخشان» غا قارالسۇن.

دۇرەر [درر] (ئە) [بىرلىكى: دۇرر] دۇرلار، ئۇنچە-لەر، مەرۋايىتلار؛ «دۇرر» غا قارالسۇن.

دۇرەر ساچماق — 1) ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچماق. 2) ئاجايىپ سۆز ئېيتماق.

دۇرەربار [دربار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك، مەنىلىك، نازۇك ۋە نەپىس سۆز ئېيتقۇچى؛ شائىر.

دۇرەفشان [درفشان] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى:

قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۆسنۈڭ كەبى،
قايسى گۈل بەرگى لەبى لەئلى دۇرەفشانىڭچە بار؟

— گۇمنام.

2) چىرايلىق شېئىرلار تۇزگۇچى؛ گۈزەل سۆزلىگۈچى:

قۇلاق سالغىل ساڭا بىر سۆز ئايتاي،
دۇرەفشانلىق قىلىپ كۆڭلۈڭنى ئاۋتاي.

— خىرقەتى.

دۇرەڭ [دورنگ] (پ) 1) ئىككى خىل، ئىككى خىل رەڭ. 2) ئىككى يۈزلىمچى. 3) ساۋاتسىز.

دۇرئەندىش [دوراندىش] (پ) يىراقنى كۆزلىگۈچى، مۇلاھىزىلىك، ئاقىۋەتنى ئويلاپ ئىش قىلغۇچى:

ئەمما بۇ ھىساب خىرەدى دۇرىبىن ۋەززانى بىلە ۋە ئەقلى
دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمەس.

— نەۋابى.

دۇربار [دربار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت ياغدۇرغۇچى. 2) چوڭقۇر مەنىلىك، قىممەتلىك ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەر قىلغۇچى، گۈزەل سۆزلىگۈچى:

كۆرمەدىم كۆڭلۈم ئالۇرغا سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۇرگە لەئلى دۇربارى يەنە.

— ئەرشى.

دۇربار ئەلفاز — 1) نازۇك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر. 2) كۆز يېشى.

دۇربارلەفز — مەنىلىك سۆز، شېرىن سۆز.

دۇربار يىغلاماق — يىغلىماق، كۆز يېشى تۆكمەك:

سەھابىكىم بولۇپ دۇربار يىغلاپ،
ئاڭا كىرگەن كىشىگە زار يىغلاپ.

— نەۋابى.

دۇرباش [دورباش] (پ) يىراقلاش، قېچىش، ئۇزاقلىشىش؛ چەتكە چىقىۋېلىش.

دۇرباش ئەيلەمەك — يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، چەتلەتمەك.

دۇربىن [دوربين] (پ) 1) دۇربۇن. 2) يىراقنى كۆرىدىغان، ئۇزاقنى كۆرەلەيدىغان:

مۇئەييەن كۆرگەنىڭدىن ھەر نەزەردە جەننەتتۇ دەۋزەخ،
كەرامەت قۇلزۇمىنىڭ كۆشتەسىدە دۇربىن دەرلەر.

— زەلىلى.

دۇربىين [دوربين] (پ) «دۇربىن» غا قارالسۇن.

دۇرپاش [درپاش] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى. 3) ياش تۆككۈچى؛ 4) كۆز ياشلىرى.

دۇرج [درج] (ئە) 1) سەدەپ، قىممەت باھا تاشلار ساقلىنىدىغان قۇتا، جاۋاھىر قۇتىسى:

يەنە يول كىراسى بىلە خەرجىغە،
بېرىپ نوقرەلەرنى سالىپ دۇرجىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېغىز، كاۋاك.

دۇرجى دەقايىق — گۈزەل سۆزلەر يېغىندىسى.

دۇرجى لەب — لەۋ قۇتىسى؛ گۈزەل لەۋ:

كۆزى نەچچە قەتلىك ئىستەر، بولماغىل نەۋمىدكىم،
دۇرجى لەبدىن تىرگۈزۇرگە خەستە سۆپ ئىمانى كۆر.

— ئەرشى.

دۇرجى لەئل — ئېغىز، ئاغزى، لەۋ ياقۇتى؛

دۇرجى مۇھەببەت — سۆيگۈ جاۋاھىرى، ئۇنچىسى:

مۇھەببەتنىڭ ئۈچىنچى ھەرپى «ب» دۇر،
قاچان دۇرجى مۇھەببەت ئېرىدى بە دۇر.

— خىرقەتى.

دۇرجى ياقۇت — ياقۇت قۇتىسى، گۈزەل لەۋ، ئېغىز:

لەئلى نابىڭ چەشمەسسىندە ئابھەيۋان ياشسىرىن،
دۇرجى ياقۇتىڭدە، ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشسىرىن.

— نەسىمى.

دۇرد [درد] (پ) ھەر نەرسىنىڭ قالدۇقى، دۇغى، لايقىسى.

بادە دۇردى — مەي دۇغى.

دۇردى ئامىز — دۇغ ئارىلاشقان:

شەرابى نىخۇدى ئايىنە يەڭلىغ سافدۇر كۆڭلۇم،
بۇ مەيخانە مەيىدىن ئىچمەڭلەر دۇردى ئامىزى.

— زەلىلى.

دۇردى جامىن سۈمۈرمەك — جام، پىيالىدىكى قالدۇق، ساقىنىڭ (مەينى) سۈمۈرمەك.

دۇرد ئاشام [درد آشام] (پ) مەي دۇغىنى، ساقىنىدىنى ئىچكۈچى.

دۇردان [دردان] (ئە + پ) 1) ئۇنچە قۇتىسى، دۇر ساقلىنىدىغان قۇتا؛ 2) ئۇنچە، مەرۋايىت:

قاشى مېھرابىغە يۈز قويسام كۆزى چولپانچە بار،
لەبلەرى مانەندى لەئلۇ تىشلارى دۇردانچە بار.

— موللا سالىھ.

دۇردانە [دردانە] (ئە + پ) 1) يۇلتۇز ۋە سەييارىلەر:
ھەمۇل چەرخ باغرىغە دۇردانەدۇر،
ھەمۇل بەھرۇ گەۋھەرغە ئەفسانەدۇر.
— نەۋايى.

2) دۇر، ئۇنچە، مەرۋايىت:
پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.

3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:
چۇ بەرنا ئىشتىتى بۇ ئەفسانەنى،
تۆكەر بولدى كۆزدىنكى دۇردانەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇردكەش [دردكش] (پ) مەي دۇغنى، ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى، مەيخور؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.

دۇردنوش [دردنوش] (پ) «دۇردكەش» كە قارالسۇن.

دۇر [در] (ئە) [كۆپلۈكى: دۇرەر] 1) دۇر، ئۇنچە، مەرۋايىت:
ساڭا قۇل بولغانىغە فەخر ئېتەرلەر بارچە سەرۋەرلەر،
تىشىڭنى ھەسرەتىدىن قان يۇتارلار دۇررۇ گەۋھەرلەر.
— قەلەندەر.

2) مەنىلەر، سۆزلەر؛ چوڭقۇر مەنىلىك، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:
قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇ كان بېرۇر.
— بابىر.

3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى، ياش ئۇنچىلىرى:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.

4) پەرزەنت:
مۇكەللەل مېھر دۇرى بىرلە تاجى،
ئانىڭ بىر ئۆزگە دۇرغە ئېھتىياجى.
— نەۋايى.

5) سۆيگۈ، ئىشق:
بولۇپ قىزغە مەۋجۇد چۇ دۇررى مۇراد،
كۆلۈپ غۇنچە يەڭلىغ چۇنان بولدى شاد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇت ـ تاج — «دۇررى تاج» غا قارالسۇن؛

دۇررى ئەدەن — ئەڭ تازا، ساپ ئۇنچە:
ۋەسلىڭ بىلە دەشت ئۆزرە خارا دۇرۇ گەۋھەردۇر،
مانەندى ئۇشاق تاشدۇر ھەر دۇررى ئەدەن سەنسىز.
— گۇمنام.

دۇررى ئەشك — كۆز يېشى، ياش ئۇنچىلىرى:
ئەيا مەھبۇب يولۇڭغە دۇررى ئەشكىمنى نىسار ئەيلەپ،
تەسەددۇق ئەيلەسەم مۇڭلۇغ باشىمنى خار ـ زار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

دۇررى ئەمانەت — قىممەتلىك تاپشۇرۇقلار.

دۇررى ئەنجۇم — يۇلتۇز دۇردانىلىرى:
يۇگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

دۇررى بەخت — بەخت گۈھىرى، بەختىيارلىق جاۋاھىرى:
بۇ سەرھەد ئېرۇر ھەم ئاڭا پايى تەخت،
فەلەك ياغدۇرۇپدۇر بەسى دۇررى بەخت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى بىبەھا — باھاسىز ئۇنچە، قىممەتلىك بايلىق:
نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۇن خەرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى بىبەھا كەتتى.
— ئەرشى.

دۇررى پاك — 1) ساپ، تازا، گۈھەر. 2) نازۇك تەبىئەت. 3) شاھزادىگە ئىشارە:
ۋە ئۇلچە سەلتەنەت دۇرجىنىڭ دۇررى پاكى... سۇلتان مۇ-ھەممەدمىرزا ... بابىدا بىتىلىپ ئېردى.
— نەۋايى.

دۇررى تاج — تاجغا ئورنىتىلغان ئۇنچە.

دۇررى جەۋاھىر — ئۇنچە ـ مەرۋايىت، قىممەت باھا خەزىنە:
نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلەر ئىخلاس زاھىر.
— لۇتفى.

دۇررى جەۋھەر — «دۇررى جاۋاھىر» غا قارالسۇن:
سەيفى سەرايى خىزمەتىگە مەدھ ئوقۇپ تۆكەر،
بەھرى ئېرۇر ئىچىندىن ئالىپ دۇررى جەۋھەرى.
— سەيفى سەرايى.

دۇررى خۇشاب — يالتىراق، ساپ مەرۋايىت:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇر شەككەر، تىشلەرىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايىغە ئاي يۈزۈڭدۇر ئافتاب.
— قەلەندەر.

دۇررى زات — ئەسلى نەسەب.

دۇررى ژالە — ياش، كۆز يېشى، ياش ئۇنچىلىرى:
دېدى: كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە؟
دېدى: ئىشقىڭ تېگىپتۇر ئاھۇ نالە.
— خىرقەتى.

دۇررى سەفىد — 1) ئاق ئۇنچە. 2) قورغان نامى:
... ۋەئۆز ئوغلى ئىسفەندىيارنىكىم، دۇررى سەفىد قورغاندا

مەھبۇس قىلىپ ئېردى، چىقارىپ... ئەرجەسپ ئىنتىقامىغە يېتەردى.
— نەۋائى.

دۇررى سەمەن — قىممەت باھا تاش؛ بىباھا گۆھەر تاش.

دۇررى سىيراب — تازا، پاكىز گۆھەر.

دۇررى شاھانە — شاھلارغا مۇناسىپ، كەم تېپىلىدىغان گۆھەر.

دۇررى شەب ئەفرۇز — كېچىسى يورۇيدىغان، كېچىنى يورۇتىدىغان گۆھەر.

دۇررى شەب چىراغ — كېچىسى چىراغقا ئوخشاش يورۇيدىغان گۆھەر، پارىلداپ يېنىپ تۇرىدىغان گۆھەر.

دۇررى شۇھۇد — سىرە گۆھەر، چوڭ مەرۋايىت:
كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھۇ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى غەلتان — يۇمىلاق گۆھەر:
مەقدەمىڭگە ساچقالى يۇزدىن ئۆگۈن يوق ئالتۇنۇم،
بار ۋەلى كۆز بەھرىدە كۆپ دۇررى غەلتانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

دۇررى گەرانمايە — 1) قىممەت باھا ئونچە. 2) شاھ-نزادىگە ئىشارە:
ئول دۇررى گەرانمايەنى تەڭرى تەئالا مىرزا بابەن بېگىم ئۈچۈن پايەندە تۇتسۇن.
— نەۋائى.

دۇررى گەۋھەرخانە — گۆھەر ۋە ئونچىلەر خەزىنىسى:
ھەق تەلەب سەن تىنمايىن ھەق ساڑى قاچ،
دۇررى گەۋھەر خانەگە دەرۋازە ئاچ.
— شەۋقى.

دۇررى گۆھەر — گۆھەر ئونچىلىرى، مەرۋايىت:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى نا پەيداسى بار.
— ئەرشى.

دۇررى گىرامى — 1) قىممەت باھا گۆھەر؛ 2) مەھ-بۇب، گۈزەل جانان.

دۇررى لايەنزۇر — تەڭدىشى يوق گۆھەر، ساپ گۆھەر، ئاز ئونچىرايدىغان گۆھەر.

دۇررى ماتەۋھا — ۋەھمى (خەۋەر) دۇرلىرى؛ قىممەت-لىك خەۋەرلەر.

دۇررى مەقال — سۆز ئونچىلىرى؛ سۆزلەش قابىلىيىتى.

دۇررى مەقسۇد — مەقسەت گۆھىرى، ئىنتىلىشكە سە-ۋەبچى بولغان نەرسە:
بەھرىڭگە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.
— مەشرەپ.

دۇررى مەكنۇن — تازا، ساپ مەرۋايىت:
لەبلەرىڭدەك لەئلى يوقتۇر، ئاغزىڭ ئوخشە غۇنچەئى،
تىشلەرىڭگە، ئەي پەرىۋەش، دۇررى مەكنۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

دۇررى مەنزۇم — شېئىر ئونچىلىرى، نەزم تىزمىسى.

دۇررى مەئنى — دۇر كەبى قىممەت باھا مەنىلەر، چىرايلىق، چوڭقۇر مەنىلىك، نازۇك پىكىرلەر.

دۇررى ناب — 1) تازا، تىنىق، ساپ، سۈزۈك، مەرۋايىت؛ قىممەت باھا تاش. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز.

دۇررى نايياب — 1) كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان مەرۋايىت. 2) مەنە دۇرلىرى، ئونچىلىرى.

دۇررى نەزمى — نەزم، شېئىر ئونچىلىرى:
سېھر قىلغاي سۆزدە لۇتفى ساھىرى كەشمىرتەك،
دۇررى نەزمىغە قۇلاق گەر سالسە ماھى كەبۇلى.
— لۇتفى.

دۇررى ھەقايىق — ھەقىقەت سۆزلىرى.

دۇررى ئۇممانىي — ئوكيان، دېڭىز مەرۋايىتى.

دۇررى ئېھسان — ساخاۋەت ئونچىلىرى:
دوستلار مەندىن ئىشىت گەفسانە ئەئيان ئەيلەبان،
بىر ـ بىرىمىزگە ھەقىقەت دۇررى ئېھسان ئەيلەبان.
— موللا سالىھ.

دۇررى يەتىم — سەدەپتە يالغۇز يېتىشكەن مەۋايىت، قىممەت باھا مەرۋايىت، يېگانە گۆھەر:
سەن كەبى چىقماس نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،
توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.
— شەۋقى.

دۇررى يەكتا — دۇنيادا يېگانە، قىممەت باھا، تەڭدىشى يوق گۆھەر:
دۇررى يەكتا تاپماس ئىبرەتكىم سەدەفى گىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.

دۇررى يەكدانە — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:
نىسان ئولدى سەدەفدە گەۋھەرى بىر دۇررى يەكدانە،
بۇ دەھر بىبەقا دەپ، خۇشلامايى ئول لامەكان كەتتى.
— موللا سالىھ.

دۇررى يېگانە — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:
تەلقىنى ئىشقى پىرى تەرىقەتكى ئەيلەدى،
سالدىم بۇ جان قۇلاقىغە دۇررى يېگانەدۇر.
— زەلىلى.

دۇرراج [دراج] (ئە) 1) قىرغاۋۇل، بۆدۈنە تۇرىدىكى بىر خىل قۇش:
چەمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۇزۇپ دۇرراجۇ كەكلىك تۇرلۇك ئەلھان.
— لۇتفى.
2) شەخس نامى (خاس ئىسىم):
ئەبۇلھەسەن دۇرراج ئۇچىنچى تەبەقىدىندۇر.
— نەۋائى.

دۇررەتۇت ـ تاج [دەرەلتاج] (ئە) تاجغا قادالغان ئۇنچە؛ ئەك يۈكسەك، ئەك ئالىي سۈپەت.

دۇرفىشان [در فشان] (ئە + پ) «دەرافشان» ، «دۇرەفشان» لارغا قارالسۇن:
چىقىپ ساھىلغە ئەيلەپ دۇرفىشانلىغ،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەمىشدۇر نوكته دانلىغ.
— ناقىس.

دۇرنىسار [درنثار] (ئە) دۇر چېچىش؛ دۇر چاچقۇچى، بەھرە بەرگۈچى يامغۇر:
قىلدى بۇلۇت ئەشكى بىلەن دۇرنىسار،
بولدى چاقىن كۈلكۈسىدىن خاكسار.
— نەۋائى.

دۇرود [درود] (ئە) دۇئا، سالام، ئالقىش، مەدھىيە؛ ياخشىلىق تىلەش:
دۇرۇد ئايغىل مۇھەممەد جانىبىغە تىنمايىن، شەۋقى،
ئۈمىدى ۋەسل ئىلە قورقۇنجى فۇرقەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.
دۇرۇدى نامەئدۇد — سانسىز ـ ساناقسىز ماختاش.

دۇرۇ دەراز [دوررودراز] (پ) ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن، سوزۇلغان.

دۇرۇر [دورور] دۇر (ھۆكۈم يارەمچىسى):
ئۇرتەنمەكۈ كۆز ياشىمى تۆكمەكدۇرۇر ئىشىم،
بۇ غۇسسە نى ئول شەمئى شەبىستانىمە ئايتىلك.
— لۇتفى.

دۇرۇست [درست] (پ) 1) تولۇق، كامىل، پۈتۈن. 2) ياخشى، توغرا، راست؛ ئورۇنلۇق. 3) ساغلام، سالامەت. 4) خالىس، سەممىي:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يارى نۇخۇست.
—ئا. نىزارى.
دۇرۇست ئەيلەمەك — قەتئىي كىرىشمەك، جەزم قىلماق.
دۇرۇست قىلماق — توغرا قىلماق؛ ئاساس سالماق.

دۇرۇغ [دروغ] (پ) ئالداش، ئالدىماق؛ ساختا، يالغان:
ئەگەرچە ۋەزىرىنلىك سۆزىدۇر دۇرۇغ،
سېنىلىك ئەمرىلىك ئانداغ تونۇر ئىچرە چوغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇشت [درشت] (پ) قوپال؛ قوپاللىق بىلەن.

دۇرۇشتخوي [درشتخوى] (پ) قوپال قىلىقلىق، قوپال خاراكتېرلىك.

دۇرۇشتگوي [دروشكوى] (پ) قوپال سۆزلۈك؛ قوپال مۇئامىلىلىك:
ئەكسەرى فاھىق ۋە بەدخۇي، ۋە قالغانى كاج تەبئۇ دۇرۇشت-گوي.
— نەۋائى.

دۇزد [دزد] (پ) ئوغرى:
زوھدۇ تەقۋا گويىيا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دۇزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دۇشاب [دوشاب] (پ) شىرنە، ئۈزۈم شىرنىسى.

دۇشمەن [دشمن] (پ) رەقىب، ياۋ، دۇشمەن.
دۇشمەن تۇتماق — دۇشمەن، رەقىب دەپ بىلمەك، دۇشمەن، رەقىب دەپ ھېسابلىماق.

دۇشنام [دشنام] (پ) تىل، ھاقارەت؛ تىللاش، ھاقارەتلەش، كەمسىتىش، دەشنەم، «دەشنام» غا قارالسۇن:
ئەلگە كۆپ ئىنئام ئېتەرسەن، دەم ـ بەدەم دۇشنامنى،
قەدر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېسھان قىلماغىل.
— لۇتفى.

دۇشۋار [دشوار] (پ) قىيىن، ئېغىر، مۇشكۈل:
ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.
— بابىر.
دۇشۋاردىن دۇشۋار — ناھايىتى قىيىن.
دۇشۋار قىلماق — قىيىنلاشتۇرماق، مۇشكۈللەشتۈرمەك.

دۇشىزە [دوشيزه] (پ) قىز.
دۇشىزەدىن نىقاب ئالماق — غايىبتىن خەۋەر تاپماق.

دۇك [دوک] يىك.

دۇكتەراش [دوک تراش] يىكچى.

دۇگانە [دو كانه] (پ) جۈپ، ئىككىزەك؛ ئورتاق:
يوق، يوق، دېمە ئانى ئىككى دانە،
ئول دانە ئەمەس ئېدى دۇگانە.
— نەۋائى.

دۇلاب [دولاب] (پ) 1) چىغرىق (قۇدۇقتىن سۇ چىقىرىدىغان چاق)؛ 2) ئىشكاپ، يەشىك، ساندۇق.

دۆلدۆل [دلدل] (ئە) جەرەن؛ دۆلدۆل:

كى شىرى خۇدا شاھ دۆلدۆل سەۋار،
ئەلىيۇر ـ رىزا ساھىبى زۇلفىقار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇلۇغە [دولوغە] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا كىيىدىغان، تۆمۈردىن ياسالغان باش كىيىم)، «دۇبۇلغا» غا قاراڭ.

دۇم [دم] (پ) «دۇمىن» غا قاراڭ:

كى بۇ دۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋۇجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.

— ئا. نىزارى.

دۇمار [دمار] (پ) «دەمار» غا قاراڭ.

دۇمۇئ [دموع] (ئە) [بىرلىكى: دەمىئ] كۆز ياشلىرى:

لالەگۈن دۇمۇئ — لالىدەك (قىپقىزىل) كۆز ياشلىرى.

دۇمىن [دمين] (پ) ئاخىرى؛ ئىككىنچى؛ قۇيرۇقى:

تاشلاسە ھەر ئىت ئەۋۋەلغى ئىشكىن،
ھەر ئىشىكنىڭ ئىتلارى تۇتقاي دۇمىن.

— خەراباتى.

دۇن [دون] (پ) 1) پەس، پەسكەش، رەزىل، ناكەس:

كەتمەگەي مىھرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي ھۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلەرىمنى گەر رەمىم.

— قەلەندەر.

2) خار؛ لاياقەتسىز. 3) كاج، بىتەلەي:

سەرنەۋشتىم ئېردىمۇ يا تالىئىمنىڭ دۇنلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرۇيلاردىن بىر دەۋايى تاپمادىم.

— ئەرشى.

دۇن سىفەت — پەسكەش، ئەخلاقسىز، يارىماس سۈپەت-لىك ئادەم.

دۇن شىئار — رەزىل نىيەتلىك، ياۋۇز.

دۇن مەرتەبە — مەرتىۋىسى پەس، تۆۋەن.

دۇنى لەئىم — لەنتى؛ زاتى، نەسلى پەس.

دۇنبال [دنبال] (پ) دۇم، ئارقا؛ ئارقا تەرەپ؛ بىرەر نەرسىنىڭ داۋامى، ئاخىرى:

قەزا يەتسە كەتسەم ئىدى ئالدە،
قالىپمەن نېتەي ئەمدى دۇنبالدە.

— ئا. نىزارى.

دۇنبالە [دنبالە] (پ) 1) ئارقا، ئارقا تەرەپ. 2) قويرۇق، قويرۇق قىسمى. 3) داۋاملىق، ئۈزلۈكسىز.

دۇنپەرەست [دون پرست] (پ) پەسكەش، يارىماس، ئەخلاقسىز، رەزىل، ناكەسلەرنى دوست تۇتقۇچى:

بىرەۋكىم ئېرۇر دەھر ئارا دۇنپەرەست،
تەئەللۇق مەيىگە قىلىپ ئۆزنى مەست.

— ئا. نىزارى.

دۇنپەرۋەر [دون پرور] (پ) 1) يامان، پەس كىشىلەرنى تەربىيە قىلغۇچى:

بۇ دۇنپەرۋەرلەر ئىچرە ئېئتىبارىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيەمبەر مۆئجىزى ئوخشە ئەگەر شەققۇل ـ قەمەر قىلسام.

— قەلەندەر.

2) چەرخ، پەلەك؛ تەقدىر.

دۇنخىسال [دون خصال] (پ + ئە) پەسكەش، پەس تەبىئەت؛ زاتى، نەسلى پەس؛ يامان، ناچار خۇلق:

بار ۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئۇل دۇنخىسال،
تونىغە تىكمىش ئېدى گەردۇن مىسال.

— نەۋايى.

دۇنسىرىشت [دون سرشت] (پ) پەس خۇلق، ناكەس، يامان تەبىئەت.

دۇنۇۋ [دنو] (پ) «دۇنۋ» غا قاراڭ.

دۇنۇۋۋ [دنو] (پ) «دۇنۋ» غا قاراڭ.

دۇنۋ [دنو] (پ) پەسلىك، تۆۋەنلىك (تۆۋەن دەرەجە، مەرتىۋىدە).

دۇنيا [دنيا] (ئە) 1) جاھان، ئالەم، بارلىق:

ئەي كۆڭۈل، ياخشى ئىككى دۇنيادىن،
بىر نەزەر قىلسا ساڭا دىلدارىڭ.

— بابىر.

2) دۇنيا، بايلىق:

«سوفى مەن» دەپ، زاھىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۈف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكىر دۇنيا دىسوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

تەركى دۇنيا قىلماق — 1) ئالەم تەشۋىشلىرىنى تەرك ئېتىپ، ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلماق. 2) مال ـ دۇنيا-دىن ۋاز كەچمەك:

سالىھى يار كەيىدە گوۋھەرنى جۇستىجوييىدە،
تەرك ئېتىبانكى دۇنيانى دەر ـ بەدەر گەدا بولاي.

— موللا سالىھ.

دۇنيا ئەرۇسىبى تەلاق قىلماق — دۇنيادىن كەچ-مەك، دۇنيادىن كۆڭۈل ئۈزمەك.

دۇنيادىن بارماق — ۋاپات بولماق، ۋاپات قىلماق.

دۇنيادىن چىقماق — «دۇنيادىن بارماق» قا قاراڭ.

دۇنيا غەمى — مال ـ دۇنيا، بايلىق غېمى، مال ـ دۇنيا يىغىش ئىستىكى:

تاشلاغىل دۇنيا غەمىنى ئەسلى غەمدۇر ئاخىرەت،
بادى سەر ـ سەردەك ئۆتەر ئۆمرۈڭ بۇ تۇرغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

دۇنياۋۇ ماھىفا — دۇنيا ۋە دۇنيادىكى بارلىق نەرسە ۋە ھادىسىلەر.

دۇنيايى دۇن — پەسكەش دۇنيا:
بولماغاي ھەرگىز گەدالار ئەل ئالىندا ئېتىتىبار،
زىنەتى دۇنيايى دۇننى ئەي، قەلەندەر، زەر كېلىپ.
— قەلەندەر.

دۇنياپەرەست [دنيا پرست] (ئە + پ) «دۇنيا دوست» قا قارالسۇن.

دۇنيا دوست [دنيا دوست] (ئە + پ) دۇنيانى دوست تۇتقۇچى، بايلىقنى ياخشى كۆرگۈچى.

دۇنيا گۈزىن [دنيا كزين] (ئە + پ) دۇنيانى (بايلىقنى) خالىغۇچى.

دۇنيالىغ [دنياليغ] 1) دۇنيالىق، بايلىق، مال ـ ئەشيا. 2) ئاخىرەتلىك.

دۇنيە [دنيى] (ئە) «دۇنيا» غا قارالسۇن:
تۇتۇپتۇر دۇنيەنى ھۈسنىڭ سەراپاي،
جەمالىڭ چۈن بولۇپتۇر ئالەمئارای.
— سەيد ئەھمەد.

دەۋات [دوات] (ئە) دۇۋەت، سىياھ قۇتىسى:
كىيىپدۇركى خەلقى فەرەڭ جامەسىن،
ئالسىپ قوللارىغە دەۋات خامەسىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇۋەت [دوت] (پ) «دەۋات» قا قارالسۇن:
كېتىۋر ساقىكى، تۇت بادە، ماڭا ئانداغ مۇھىت ئىچسە،
قەلەم ساقى بولۇپ جامى دۇۋەتتىن گەر دىھان كاغەز.
— خۇشھال غەربى.

دۇۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قارالسۇن.

دۇيۇم [دويم] (پ) ئىككىنچى، ئىككىنچى نۇۋەت، مەرتەم:
يەنە زەرب ئۇردى دۇيۇم بارەڭى،
يىقىلدىم تاپالماي ئاڭا چارەڭى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىبەق [ديبق] (پ) قىممەت باھالىق ماتا، ئىسىل رەخت.

دىر [دير] (پ) ئۇزاق (ۋاقىت).
دىر ئەتمەك — ئۇزاقتا سوزۇلماق.

دىرەك [ديرك] (ئە) ئىز، بەلگە؛ خەۋەر.
دىرەكلىمەك — ئىزدىمەك:
دىدىكىم: «ئۇستا بىر نەققاش تاپسۇن،
ھايال بولماي دىرەكلەپ رەخش چاچسۇن».
— ناقىس.

دىكلەي [ديكلاى] قىسقا يەڭلىك ئۇست كىيىم.

دىگۇل [ديكول] ئەمەس.

دىگۇلۇك [ديكولوك] ئىيتقۇلۇق؛ ئىيتىشقا تېگىشلىك گەپ.

دىگۇنچە [ديكونجه] دېگۈچە، ئىيتقۇچە؛ ... غىچە، ... گە قەدەر.

دىگىن [ديكين] «تېگىن» گە قارالسۇن.

دىگىنىچە [ديكينجه] «دېگۈنچە» گە قارالسۇن.

دىمەمەك [ديماماك] دېمەسلىك، ئىيتماسلىق.

دىمەن [ديمان] دېمەيمەن:
ئۆزنى لايىق لۇتفۇ ئېھسانغا دىمەن،
كىم سىياسەت قىلغالى ھەم ئىدىمەن.
— نەۋائى.

دىھ [ديه] (پ) قىشلاق، يېزا.

دىھدار [ديهدار] (پ) قىشلاق ئاقساقىلى (مەنسەپ نامى).

دىھقان [ديهقان] (پ) 1) دېھقان. 2) قىشلاق باشلىقى. 3) تەجرىبىلىك كىشى، ئىش بىلەرمەن؛ ئىش باشقۇرغۇچى. 4) ئىگە، يارانقۇچى، خالىق.
دىھقانى ئەزەل — ئاللا، تەڭرى؛ تەقدىر:
ئەزەل دىھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زىھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
دىھقانى قەزا — «دىھقانى ئەزەل» گە قارالسۇن.
دىھقانى سۇنۇئ — «دىھقانى ئەزەل» گە قارالسۇن.

دىھقانلىغ [ديهقانليغ] دېھقانچىلىق.

دىبا [ديبا] (پ) نەپىس يىپەك ماتا؛ يىپەك كىيىم:
ياپىپ نەقش ئۇزرە چۇ زىبا مەتاۋ،
بەسى رەڭگى خۇش ئىردى دىبا مەتاۋ.
— ئا. نىزارى.
دىبايى بىنەفش — بىنەپشە رەڭلىك يىپەك رەخت.
دىبايى چىنى — چىندا توقۇلغان نەپىس رەخت.
دىبايى گۈل رەڭ — ئاچ قىزىل رەڭلىك، شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك يىپەك رەخت.
دىبايى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان شايى.
دىبايى چىن — چىن شايىسى.
سەفھە دىباسى — نەپىس زىننەتلەنگەن بەت، زىننەتلىك سەھىپە.

دىباچە [ديباچه] (پ) 1) كىرىش سۆز، مۇقەددىمە. 2) كىتابنىڭ نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن بىرىنچى سەھىپىسى. 3) ھەر نەرسىنىڭ باشلىنىش قىسمى.

دىدبان [ديدبان] (پ) قاراۋۇل، نۆۋەتچى.

دىدەك [ديدک] (پ) چۆرە، خىزمەتچى قىز، چاكار:
كى زالىم قاشىدىن قۇتۇلدى ئۈلەر،
بولۇپ شادۇ خۇررەم دىدەكلەر كۆلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىرا [درا] (پ) «دەرا» غا قارالسۇن.

دىرايەت [درايت] (ئە) ئالىم، ئەقىل ۋە تەجرىبە ئارقىلىق بىلىش، خەۋەردارلىق.

دىرايەت ئاسا [درايت اسا] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، دانىشمەن، ئۇستاز.

دىرەفش [درفش] (پ) 1) چاقماق. 2) پارقىراق، پارلاق، پارلاپ تۇرغان. 3) بىگىز، دەرەش. 4) ئۇچ بۇرجەكلىك ۋە زىننەتلىك بايراقچە؛ بايراق.

دىرەفشى كاۋىيانى — قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرسى بولغان زەھھاكقا قارشى خەلق قوزغىلىڭىنى تەشكىللىگەن ئىسپاھانلىق مەشھۇر تۆمۈرچى كاۋەنىڭ چەم بايرىقى.

دىرەم [درم] (ئە) تەڭگە، كۈمۈش تەڭگە؛ تىيىن:
كېلىپ بۇتپەرەستلەر تىزىنى پۈكۈپ،
ئالىپ ھەم بارۇرلار دىرەملەر تۆكۈپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىرەمپاش [درم پاش] (پ) تەڭگە چاچقۇچى، سېخىي.

دىرەمسەنج [درم سنج] (پ) پۇل ئۆلچىگۈچى.

دىرەمسىز [درم سيز] پۇلسىز؛ كەمبەغەل، پېقىر.
دىرەمسىز ئەل — كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.

دىرھەم [درهم] (ئە) «دىرەم» گە قارالسۇن.

دىرۇ [درع] (ئە) ساۋۇت (قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى).

دىز [دز] (پ) قورغان، قەلئە.
ئاھەنىن دىز — تۆمۈر قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

دىزەم [دژم] (پ) 1) ئېزىلگەن، ئازاب چەككەن؛ خار، غەمكىن، سۈلغۇن، خاراب. 2) غەزەپلىك، قەھرلىك.
دىزەم ئەھلى — ئازاب چەككەن، ئېزىلگەن كىشىلەر، خار ـ زار ئادەملەر:
دېدى: ئىككى مەرھۇم ئەجدەم ئەھلىدىن،
ئوغۇرلۇق قىلىپدۇر دىزەم ئەھلىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىزەمۋار [دژموار] (پ) خارلارچە، غەمكىن ھالدا، سۈلغۇن قىياپەتتە.

دىسار [دثار] (ئە) سۆز بىرىكمىسىدە «مول، تولۇق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

بۇقەلەمۇن دىسار — ئۆزگىرىدىغان، ئۆزگىرىشچان؛ ئىرادىسى ئاجىز، سۆزىدە تۇرالمايدىغان؛ ۋاپاسىز.

فەساھەت دىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق سۆزلەر بىلەن تولغان.

مۇسىبەت دىسار — مۇسىبەت (بەختسىزلىك) بىلەن تولغان.

خىلافەت دىسار — ئالىي مەنسەپلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

دىققەت [دقت] (ئە) 1) ئىنچىكىلىك، نازۇكلۇق:
قان يۇتۇپ دىققەت بىلە ۋەسىڭنى ئىنشا ئەيلەدىم،
بىلمەدىڭ قەدرىمنى سەن، ئەي ماھ رۇھ ئەفزا، دەرىغ.
— قەلەندەر.
2) نازۇك تەبىئەتلىك. 3) ھوش. 4) ئېھتىيات. 5) ئوي، پىكىر، تەپەككۇر:
مەھۇ ئولدى مىيانىڭدە خەيالىم بۇ سەببىدىن،
دىققەت قىلىبان قىل كەبى نازۇك سۈخەن ئىستىر.
— تەجەللى.
6) چۈشىنىش ھەددىدىن تاشقىرى قىيىن بولغان مەزمۇن.
دىققەت شىرا — چوڭقۇر مۇلاھىزىلىك.
دىققەتى گرىنھاك — پىكىر ـ خىيالى چىگىش.
دىققەت تۇتماق — ئىنچىكىلەپ كۆزەتمەك؛ ئېتىراپ قىلماق.

دىققەت پىشە [دقت پيشه] (ئە + پ) ھەربىر نەرسىگە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان، ئىنچىكە كۆزەتكۈچى.

دىققەتسازلىغ [دقت سازليغ] مەسىلىگە ئەتراپلىق قارايدىغان؛ قانتىتىق ئېتىبار بېرىدىغان.

دىگەر [ديكر] (پ) ئۆزگە، باشقا.

دىگەرگۇن [ديكر كون] (پ) باشقا رەڭدىكى؛ باشقىچە، ئۆزگىچە:
بۇ سۆزنى دەر ئىدى، ئەمما جىگەر خۇن،
بۇرۇنغى ھالىدىن بولدى دىگەرگۇن.
— خىرقەتى.
دىگەرگۇن ئەيلەمەك — باشقىچە ھېس قىلماق.
دىگەرگۇن تاپماق — «دىگەرگۇن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

دىل [ديل] (پ) 1) يۈرەك، كۆڭۈل، قەلب:
تىغى ھىلالە ئوخشار، ئەي دىل، ساڭا مۇبارەك،
ئىيدى شەھادەتىڭنى قىلسۇن خۇدا مۇبارەك.
— تەجەللى.
2) خاتىرە؛ روھ، مەيل، خاھىش، ھەۋەس.
دىل ئەينەسى — 1) كۆڭۈل ئەينىكى؛ ئەينەكتەك كۆڭۈل:
بولۇپ مەست مەئشۇق جەمالىن كۆرەي،

دىل ئايىنەسىنىڭ غۇبارىن سۈرەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆچمە م: خاتىرىسى، تەسەۋۋۇرى، خىيالى.

دىلۇ جان — دىل ۋە جان، بارلىق، پۈتۈن ۋۇجۇد:
مېنىڭ ھالىم ئانىڭ يادى خەرابى،
دىلۇ جانىم ئانىڭ ئىشقى كەبابى.
— خىرقەتى.

دىلى گىريان — يۈرىكى يىغلىغان، قايغۇلۇق، غەمكىن، پىغانلىق:
پاكدۇرسەن ھەمە ئىنسان سىفەتتىدىن، يا رەب،
مۇنچەلىك بىرلە تەسەللى دىلى گىريان يەتلىغ.
— شەۋقى.

ئەھلى دىل — پاك كىشىلەر، پەزىلەتلىك كىشىلەر:
ياد قىلسۇن بۇرقەئىن ئەسمەك نەسىمى سۇنبۇلى،
دېسە گەر ئەھلى دىلى ھەرلەھزە ئۆزۈمدىن باراي.
— ئەرشى.

تىيرە دىل — كۆڭلى قاراڭغۇلاشقان؛ كۆڭلى خاپا، دىلى غەش:
كېتىپ شام رەنجۇر ئاتىپ ساڭا تاڭ،
دىلى تىيرە دىلدۇر ئاتاۋۇ ئاناڭ.
— ئا. نىزارى.

جانۇ دىل — «دىلۇ جان» غا قارالسۇن:
كۆزۇ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلىشلار،
لەبىڭ يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانىمدۇر.
— ئەرشى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، پەرىشان، خاپا:
ئىلاھا، ئاچقاسەن بەختىم ئىشىكىن،
كۆتەرگىل خەستە دىلدىن غەم چىرىكىن.
— خىرقەتى.

خۇنى دىل — يۈرەك قېنى:
خۇنى دىلدىن تۇشە ئەيلەپ، ئەرشى، قىل قەتئى تەرىق،
ئىشىق ئەتۇارىندا يوقتۇر مۇندىن ئارتۇغراق مەمەر.
— ئەرشى.

سوزى دىل — 1) يۈرەك ئوتى، قەلب ھارارىتى:
سوزى دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسىنىڭ كۆيگەنلەرىن،
قەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوزى ھىجرانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) كۆيگەن يۈرەك، ئۆرتەنگەن قەلب.

شەھرى دىل — دىل مەملىكىتى، كۆڭۈل ئېلى:
كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئىل بىلە تەسخىر ئېتەر،
شەھرى دىل ئالماقتا دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

دىلئارا [دل ارا] (پ) 1) كۆڭۈلنىڭ ېزىكى، كۆڭۈلنى زىننەتلىگۈچى؛ كۆڭۈلنى يۇمشىتىدىغان، ئوۋلايدىغان. 2) يار، مەشۇق، گۈزەل جانان، سۆيۈملۈك مەھبۇب. 3) كىشى ئىسمى:
دىلئارانىڭ دىلىنى ئالدى دىلبەركىم نەۋا ئەيلەپ،
ئانىڭ يادى بولۇپدۇر بۇ كۆڭۈل تەختى ئۆزە سۇلتان.
— ئا. نىزارى.

دىلئاراي [دل آراى] (پ) «دىلئارا» غا قارالسۇن.

دىلئارام [دل آرام] دىلغا ئارام بەرگۈچى، مەھبۇبە، مەشۇق، يار، جانان:
دىلئارام كۆپ ئېرۇر، دىلدار كەمدۇر،
بۇ ئىشتىن جانغە پۇر دەردۇ ئەلەمدۇر.
— خىرقەتى.

دىلئازار [دل ازار] (پ) دىلغا ئازار بېرىدىغان، كۆڭۈلنى ئاغرىتىدىغان؛ كۆڭۈلنى رەنجىتكۈچى، قىينىغۇچى:
بېردىپ كۆڭلۈم، ئانى دىلبەر دەبان سەھۋ ئەتكەن ئىرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك غەيرى دىلئازارلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

دىلئازۇردە [دل آزوردە] (پ) كۆڭلى ئازار تاپقان، رەنجىگەن.

دىلئاسا [دل آسا] (پ) كۆڭۈلگە خۇشياقمىدىغان، يېقىملىق، غەمخور:
كىرىپ ئۇي ئىچىگە تاپىپ خاجەنى،
دىلئاسالىق ئەتتى سۆيۈندى جېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلئاساي [دل آساى] (پ) «دىلئاسا» غا قارالسۇن.

دىلئاشۇب [دل اشوب] (پ) كۆڭۈلنى تىنچسىزلاندۇرغۇچى، غەش قىلغۇچى، رەنجىتكۈچى' پىتنىخور:
ئاشىقكى بولۇر ھۇسن ئىلە يوق مۇنچە دىلئاشۇب،
ئاندىن داغى بىر ئۆزگە لەتافەتدۇرۇر ئۇشبۇ.
— لۇتفى.

دىلاۋەر [دلاور] (پ) 1) باتۇر، قەھرىمان، پالۋان؛ يۈرەكلىك. 2) خۇش پېئىل، چىقىشقاق. 3) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، خۇرسەن قىلغۇچى:
ئانچەغە تەگرۇ ئەدگۇ ئاتاڭ خەير ئۆزە قالسۇن،
سۆزلەنسۇن ئەل تىلىندە جەھاننىڭ دىلاۋەرى.
— سەيفى سەرايى.

دىلئاۋنز [دل اويز] (پ) كۆڭۈلنى بەند قىلماق؛ مەپتۇن قىلماق؛ يېقىملىق:
قىلۇر تۇرلۇك نەۋا بىمەد دىلئاۋنز،
بولۇر ئانىڭ نىداسىدىن شەكەررىز.
— خىرقەتى.

دىل ئەفروختە [دل افروخته] (پ) 1) دىلنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى. 2) دىلنى شادلاندۇرغۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى.

دىل ئەفكار [دل افكار] (پ) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى ژەيران، ئاشىق؛ مەھبۇب:

تىيرە قىلغان روزىگارىمنى بۇ كۆزى قارەدۇر،
مەئلۇم ئولكىم يوقتۇرۇر مەندەك دىل ئەفكارى يەنە.

دىلبەر [دلبر] (پ) 1) كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى. 2) گۈزەل، جانان، مەشۇق، مەھبۇب:

ئەي يىنجۇ تىشلىق دىلبەرىم، لەئلى گۈھەر بارلىق ھەقى،
سەككاكىنىلىك ئىككى كۆزىن ھەر لەھزە ئۇممان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

دىلبەرى تەرار — كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى گۈزەل، مەشۇق:

نېگە بولدۇم ئانىڭدەك دىلبەرى تەرارغە مايىل،
لەبى لەئلى بەدەخشانۇ يۈزى گۈلزارغە مايىل.

— قەلەندەر.

دىلبەرى تەرسا — خرىستىئان (ناسارا) گۈزىلى.

دىلبەرى تۈرپان — تۈرپان گۈزىلى، تۈرپان قىزى:

خۇشلاشۇرمەن كاشغەردىن، چىنۇ ماچىن سەير ئېتەي،
ئانداكى كۆڭلۈم قالىپتۇر دىلبەرى تۈرپاندىن.

— زەللى.

دىلبەرى خۇنخار — قان ئىچكۈچى مەشۇق، قانخور جانان:

زۇلم كۆرگۈزدى ماڭا ئول شوخ گۈلرۇخسار شەمەئ،
قىلمادى رەھمى ماڭا ئول دىلبەرى خۇنخار شەمئ.

— قەلەندەر.

دىلبەرى سەرمەستان — خۇش كەيپ گۈزەل؛ سۆيگۈ شارابىدىن مەست بولغۇچى مەشۇق؛ شوخ؛ بىپەرۋا:

ئەي بۇيى بەھەرىستان، ژەي ھۇرى نىگارىستان،
ژەي دىلبەرى سەمەرىستان دىدارىڭغە مۇشتاقمەن.

— نەسىمى.

دىلبەرى رەئنا — گۈزەل مەھبۇب، تەڭداشسىز يار:

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپمەن ژالەئى شەيدا، تۇشۇپسەن شاھى خۇبانىم.

— فىراقى.

دىلبەرى گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك دىلبەر، گۈلدەك گۈزەل يار:

سەن ھۇسىن ئىلىنىڭ خانسەنۇ بەندە تىلەنچى،
سەن دىلبەرى گۈلرۇخسەنۇ مەن بۇلبۇلى مەھجۇ.

— لۇتفى.

دىلبەرى مەھۋەش — ئاي يۈزلۈك گۈزەل، ئايدەك گۈزەل يار، جانان:

ئۇ دىلبەرى مەھۋەشغە، غەمزە بىلە دىلكەشكە،
چېھرەم ئۆزە قان ـ ياشىم ھالىمنى بايان ئەتمىش.

— ژەفائى.

دىلبەرى نادىر — تەڭداشسىز گۈزەل، تەڭدىشى يوق جانان:

بۇ قاشۇ يۈزۇ كۆزۈڭ سەنئەتى سۇنئى ئىلاھىدۇر،
سېنىڭدەك كۆرمەگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.

— قەلەندەر.

بۇتى دىلبەر — دىلنى مەھلىيا قىلغۇچى سەنەم؛ گۈزەل سىيما؛ يار، جانان:

بارغالى ئەزم ئەيلەسەم ئول جەننەتى كويى ساری،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر ماڭا.

— قەلەندەر.

دىلبەرا [دلبرا] (پ) ئەي گۈزەل، ھەي جانان:

سېنى مەن، دىلبەرا، ئول كۇندە كۆردۇم،
ئىكى ئالەم ئارا جان بىرلە سۆيدۇم.

— خىرقەتى.

دىلبەستە [دلبسته] (پ) كۆڭلى باغلانغان، مەپتۇن بولغان، ئاشىق بولغان، قانتىق بېرىلگەن؛ ئاشىق.

دىلبەند [دلبند] (پ) 1) بىراۋغا كۆڭۈل قويغان، كۆڭۈل بەرگەن، كۆڭلى باغلانغان؛ ئاشىق. 2) كۆڭلىنى رام قىلىۋالغان كىشىسى، سۆيگىنى. 3) جىگەر پارىسى، پەرزەنتى:

بۇلار دېدىكى: ئەي فەرزەندى دىلبەند،
غىزا يەپ ئولتۇرۇڭ خۇررەمۇ خۇرسەند.

— ناقىس.

دىلپەزىر [دلپزير] (پ) يېقىملىق، گۈزەل، كۆڭۈلدەكىدەك:

چۇ ئەسباب ئالىدە تاشدۇر خەمىر،
ھەجەرنى ياغاچدەك ياساپ دىلپەزىر.

— ئا، نىزارى.

دىلپەزىر بولماق — كۆڭۈلگە ياقماق.

دىلپەزىر تەبئىلىق — خۇش تەبىئەتلىك، خۇش مۇئامىلەلىك.

دىلپەزىز تۇشمەك — ماقۇل كەلمەك، ياقماق.

دىلپىسەند [دلپسند] (پ) 1) كۆڭۈلگە خۇش كېلىدىغان، كۆڭۈل تارتىدىغان، كۆڭۈلگە ياقىدىغان؛ يېقىملىق:

بولماسا ئىبرىدى نارەنجى ئىگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئىبرىدى ئىگىننى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.

— قەلەندەر.

2) پەرزەنت، بالا:

دېدىكىم ئاناسى: «ئايا دىلپىسەند،
ئاتاڭنى مەلىك چاھ ئارا قىلدى بەند».
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلتەڭ [دلتنگ] (پ) 1) تەڭلىكتە قالغان، سىقىلغان، غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا. 2) ئىچى تار.

دىلتەڭ ئولماق — سىقىلماق، ئازابلانماق، قايغۇرماق.

دىل جەمئى [دل جمع] (پ + ئە) خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئارام‌لىقى:
قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئى،
قاچان ئوت ياقماسە شەمئى ئۆزرەدۇر شەمئى.
— خىرقەتى.

دىلجۇ [دل جو] (پ) كۆڭۈل ئىزدىگۈچى، كۆڭۈل ئوڭلىغۇچى، كۆڭۈلگە تەسەللى بەرگۈچى؛ ئەركىلىگۈچى.

دىلجۇي [دل جوى] (پ) «دىلجۇ» غا قارالسۇن.

دىلجۇيلۇق [دل جوى لوق] كۆڭلىنى ئېلىش، خۇرسەن قىلىش، كۆڭۈل ئوڭلاش، كۆڭۈل ئىزدەش، ھېسداشلىق قىلىش:
گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ۋەسلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجۇيلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

دىلجۇيلۇق ئەيلەمەك — 1) ھال ـ ئەھۋال سورىماق. 2) مېھرىبان بولماق. 3) يېقىملىق، سۆيۈملۈك بولماق.

دىلخاھ [دل خواه] (پ) 1) كۆڭۈل ئىستەكى، ئارزۇ، ئىنتىلىش. 2) كۆڭۈلگە يېقىن، كۆڭۈل تارتقان، يېقىملىق:
تىلەر كۆڭلۈم سېنى ئالەمدەۋۇ بەس،
بۇ نىسبەتدىن سېنى دىلخاھ دەرمەن.
— لۇتفى.

دىلخاھۇەش [دل خواهوش] (پ) «دىلخاھ» قا قارالسۇن.

دىلخەراش [دل خراش] (پ) كۆڭۈل دەردلىرىنى قوزغىغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.

دىلخەستە [دل خسته] (پ) يۈرەكى دەردلىك، دىلى ئېزىلگەن، كۆڭلى ۋەيران؛ ئاشىق:
دىلخەستە ۋەفائىنى ئۇل كۆزلەرى مەستانە،
باغرىنى كەباب ئەيلەپ كۆڭلىن تولا قان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

دىلخۇش [دل خوش] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن؛ كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى:
ئۇ يەردە بار ئىكەندۇر ياخشى بىر قۇش،
ئۆزى غەمكەش ئىكەن، ئاۋازى دىلخۇش.
— خىرقەتى.

دىلخۇن [دل خون] (پ) يۈرەكى قان، زەردائ؛ قاتتىق غەلەم چەككەن، قاتتىق ئازابلانغان.

دىلدار [دلدار] (پ) 1) كۆڭۈلنى رام قىلغۇچى؛ ئوۋلىغۇچى. 2) يېقىملىق، تەسىرلىك:
تەكەللۇمدىن ئېتىپ تۇرلۇك شەكەررىز،
كۆڭۈل دىلدار ھېكايەت قىلدى ئەنگىز.
— لۇتفى.

3) گۈزەل، جانان:
ساڭا كۆڭلۈمنى ئالدۇردۇم جەھاندا،
كۆرۈپمەن گەرچە كۆپ دىلدارلارنى.
— بابىر.

4) يار، دوست، ئاشنا:
ئەي نىگارا، سەن ئىدىڭ بۇ خەستە كۆڭلۈم خۇشلۇغى،
ئەمدى بۇ غۇربەت ئىچىدە كىمسەنى دىلدار ئېتەي؟
— موللا بىلال.

دىلدارى مۇساھىب — كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى سۆھبەتداش.

دىلدارلىق [دلدارليق] غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، ھېسداشلىق:
رەئىيەتكە قىلدىم ۋەفادارلىق،
فەقىر ناتەۋانلارغە دىلدارلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلدوز [دلدوز] (پ) 1) كۆڭۈلدىن قايغۇنى يوقاتقۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى؛ كۆڭۈلنى ياسىغۇچى، تەسەللى بەرگۈچى. 2) باتۇر، مەرد:
ئاتى ئول يىگىتنىڭكى بېھروز ئىدى،
يىگىتلىكدە گويا‌كى دىلدوز ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) دىلنى يارا قىلغۇچى، قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى:
ئاتار بولسە كىشىگە ناۋەكى خۇنرىزى دىلدوزىن،
ئەگەر فۇلادى جەۋسەن كىيسەكىم سۇدەك گۇزەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

تىيرى دىلدوز — يۈرەككە سانجىلغۇچى ئوق:
ئەي فەلەك، كۆكسۈڭدە زەخمىن گەرچە كۆپدۇر، ھەزەر،
تىيرى دىلدوز ئۆزگەدۇر، بۇ ناۋەكى ئاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دىلرەبا [دل ربا] (پ) 1) كۆڭۈلنى تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى:
خۇش ئىشۋە نەماۋۇ دىلرەباسەن،
ئەمما نېدىنكى بېۋەفاسەن.
— ئەرشى.

2) گۈزەل، ساھىبجامال:
دىلرەبالار باغرىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەگەي،

بىر نىگاهى غەمزەسىدىن گۈلئۇزارى كاشىغەر.
3) يار، مەشۇق، جانان:
كۆرۈپدۇر بۇ خوتەندە ئاي يۈزۈڭنى، ئەي ماهى تابان،
فىراقۇ ھەجرىڭە، ئەي دىلرەبا خۇنخار، يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

ساقى دىلرەبا — دىلنى تارتقۇچى ساقى:
تەكەللۇم قىلىپ ساقىئى دىلرەبا،
كى مەي دۇردىنى لۇتف ئىلە قىل ئەتا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلرەبايەندە [دل رباينده] (پ) كۆڭۈلنى جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈل ئالغۇچى.

دىلرىش [دل ريش] (پ) كۆڭلى يارا، قايغۇغا چۆككەن، كۆڭلى ۋەيران بولغان:
ئالۇر ئېردى دۇئا دەرۋىشلەردىن،
تەجەررۇد پىشەلىق دىلرىشلەردىن.
— ناقىس.

دىلسوز [دل سوز] (پ) 1) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى؛ دىلى كۆيگەن، يۈرىكى ئۆرتەنگەن. 2) جانكۆيەر، غەمخور، مېھرىبان:
قالۇرلار ئەھلى فەرزەند يىغلاشىپ قەۋمۇ قارىنداشلىك،
كىم ئولغاي ئوندا يولداشلىك نەماز ـ روزە ئىلە دىلسوز.
— شەۋقى.

دىلسۇختە [دلسوخته] (پ) يۈرىكى كۆيگەن، ئۆرتەنگەن.

دىلسۇختەۋار [دلسوختەوار] (پ) يۈرىكى كۆيگەندەك غەمكىن، ئەلەملىك.

دىلستان [دلستان] (پ) دىلنى تارتقۇچى، كۆڭۈلنى ئەسىر قىلغۇچى، كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، دىلبەر، مەھبۇب:
بەھارۇ باغ سەيرىن نې قىلايكىم، دىلستانسىزلىك،
يۈزى گۈل، زۇلفى سۇنبۇل، قامەتى سەرۋى خىراماندۇر.
— بابىر.

دىل سۇۋەيدا [دل سويدا] (پ + ئە) يۈرەكتىكى داغ، جاراھەت، كۆيۈك ئىزى، يارا:
دىل سۇۋەيداسى قارادۇر، ھەق نەزەرگاھى ئوشۇل،
شاھىدى سىررى ئىلاھى ئول قاراغە يارى غار.
— تەجەللى.

دىلشاد [دل شاد] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن، مەمنۇن، خۇشال:
ئەلگە ئىشرەت باغىدا خۇررەملىقۇ دىلشادلىق،
مەن غەرىبلىك غەم بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.

دىلشىكەستە [دل شكسته] (پ) كۆڭلى سۇنۇق، دىلى ئازار يېگەن، غەمكىن، مەيۇس.

دىلشىكەن [دل شكن] (پ) كۆڭۈلنى سۇندۇرغۇچى، خاپا قىلغۇچى، ئازار بەرگۈچى.

دىلفەزا [دل فزا] (پ) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، شادلاندۇرغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:
ئەجەب دىلفەزا بەيتى ئەشئارنى،
كى مەزمۇنىدا ياد ئېتىپ يارنى.
— ئا. نىزارى.

دىلفۇروز [دل فروز] (پ) 1) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى:
ھىدايەت چىراغى قىلىپ دىلفۇروز،
كى زۇلمەت سەراسى بولۇپ مىسلى روز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى، مەھلىيا قىلغۇچى، يېقىملىق.

دىلفىرىب [دل فريب] (پ) 1) كۆڭۈلنى ئالدىغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ئۆزىگە تارتقۇچى:
قارەلىقدىندۇر سەنەملەر ساچۇ قاشى دىلفىرىب،
قارەلىقدىن تاپتى قىممەت ئەنبەرۇ مۇشكى تاتار.
— تەجەللى.

دىلفىگار [دلفگار] (پ) دىلى يارا، خەستە، مەجرۇھ:
مۇنچە نېگە ئەيلەدىڭ دىلفىگار؟
يوقتۇر يەنە سەن كەبى ستەمكار.
— ئەرشى.

دىلكەش [دلكش] (پ) دىلنى تارتقۇچى، يېقىملىق، سۆيۈملۈك:
مېنىڭ بەزمەمدە بولسە نەغمە پەرداز،
مۇھەببەتدىن چىقارسە دىلكەش ئاۋاز.
— خىرقەتى.

دىلكەش نەۋا — دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى مۇقام، كۆڭلۈلۈنى مەھلىيا قىلغۇچى كۈي.

دىلكەش سۇرۇد — يېقىملىق ناخشا؛ ئاۋاز.

ئايىنى دىلكەش — ياخشى ئادەت، يېقىملىق مىجەز، ئېسىل پەزىلەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداغ شوخ بېپەرۋا يىگىت،
خۇلقى خۇش، ئايىنى دىلكەش، ھەيئەتى زىبا يىگىت.
— ئەرشى.

سەۋتى دىلكەش — «دىلكەش سۇرۇد» قا قارالسۇن.

دىلكۇشا [دلكشا] (پ) كۆڭۈلنى ئاچقۇچى، شادلاندۇر-

غۇچى؛ يېقىملىق:
كاشغەر شەھرىن بىلىك گۈمنامنىك يايلاغىدۇر،
دىلكۈشا، ئىشرەتفەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.
— گۈمنام.

نەۋائى دىلكۈشا — يېقىملىق كۈي.

نۇتقى دىلكۈشا — دىلغا ياقىدىغان سۆز، يېقىملىق نۇتۇق.

دىلكۈشادە [دلكشادە] (پ) 1) ئوچۇق كۆڭۈل. 2) شاد، خۇرسەن.

دىلكۈشادە ئولماق — شاد بولماق، كۆڭلى ئېچىلماق، غەمدىن قۇتۇلماق.

دىلكۈشاي [دلكشاى] (پ) «دىلكۈشا» غا قارالسۇن.

دىلگىر [دلگير] (پ) يۈرىكى سىقىلغان، بوغۇلغان؛ ئازار يېگەن، رەنجىگەن؛ خاپا، غەمكىن:
قىلىپ ھۈسنى ئاتى بۇلبۇلغە تەئسىر،
غەرىب بىچارە بۇلبۇل بولدى دىلگىر.
— خىرقەتى.

دىلمۇردە [دل مرده] (پ) كۆڭلى ئۆلۈك، ئازرۇ ـ ھەۋىسى يوقالغان، بوشاشقان.

دىلنەۋاز [دل نواز] (پ) 1) دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى يايراتقۇچى؛ يېقىملىق؛ يار، جانان، مەشۇق:
مېنىڭ سەن ئىككى ئالەم دىلنەۋازىم،
سېنىڭ ئۇچۇن ئېغرۇر سوزۇ گۇدازىم.
— خىرقەتى.

دىمار [ديمار] (ئە) 1) تۇتۇن. 2) ھالاكەت، نابۇت. 3) «دەمار» غا قارالسۇن.

دىمار چىقارماق — ھالاك قىلماق:
ئالى ئەببىاس ئەيلەبان كىسۈەتلەرنى قاپقارا،
قارا باسقاندەك مۇخالىفتىن چىقارمىشلار دىمار.
— تەجەللى.

دىماغ [دماغ] (پ) 1) بۇرۇن. 2) مېڭە:
كۆزدىن پەرئۇش ئۇچتىلەر، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلەر مەستانە ئەۋرۇلدى دىماغ.
— شەۋقى.
3) كەيپىيات، روھىي ھالەت. 4) تەبىئەت، كۆڭۈل. 5) ئازرۇ ـ ئىستەك، خاھىش. 6) خىيال، ئەقىل، ھوش.

دىماغ زەئفى — نېرۋا ئاجىزلىق.

دىماغ خۇش ئولماق — شاد بولماق، خۇشاللانماق.

دىماغ قىزىغ ئولماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

دىماغ گەرم ئەتمەك — مەست قىلماق.

دىماغ ئۆيى — مېڭە قاپقىقى.

دىماغى فۇلاد — جاھىل، قەيسەر، گەپكە كىرمەيدىغان.

دىماغى مۇشەۋۇشى — پەرىشان ھالەت.

دىن [دين] (ئە) ئېتىقاد، ئىشەنچ:
خار كۆرسەڭ بايغە ئىززەت ئەيلەبان فەقر ئەھلىنى،
دىننى بەرباد ئەيلەگەيسەن، دىنۇ ئىمانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

دىنار [دنار] (ئە) 1) ئالتۇن تەڭگە. 2) پۇل بىرلىكى. 3) قىيمەتلىك، چاقناپ تۇرغان:
قويار سەدقەلەر دەپ بۇ دىنارنى،
بىلىپ مۇئتەبەر گۇل نىگۇنسارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىنپەرۋەر [دين پرور] (ئە + پ) دىن ھامىيسى.

دىنىي [دينى] دىنغا مەنسۇپ، دىنغا ئائىت.

دىۋ [ديو] (پ) 1) دېۋە، شەيتان؛ ھەيۋەتلىك، ناھايىتى زور، كۆچلۈك ۋە قورقۇنچلۇق ئەپسانىۋى مەخلۇق:
قازىپ ئېردى دىۋلەر قىلىپ ئېھتىمام،
پامەردى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى. 2) مۇغەمبەر، ئالدامچى، مەككار، ھىيلىگەر. 3) بالا ـ قازا. 4) دەھشەت. 5) تېز، چاپقۇر، ئىلدام يۈرەر.

دىۋى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق، شەيتانلىق، زوراۋانلىق.

دىۋى لەئىن — لەنەتلەنگەن دېۋە:
كىمكى سۇجۇد ئەيلىمەدى ھۈسنۇڭە،
دىۋى لەئىن ئولدىيۇ شەيتانىمىز.
— نەسىمي.

مىدھەتى دىۋ — دېۋىنىڭ مەدھىيىسى:
ئىستەمە قەددىڭ جەھاندىن بەسكى ئەفرىدۇن ئەسىر،
مىدھەتى دىۋ ئەيلەبان سۇلىبى پەرىزاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دىۋار [ديوار] (پ) 1) تام. 2) چېگرا؛ توسۇق:
ئەجەب باغىكى ھەر دىۋارى ئانىڭ،
شەرافەت سايەسى يەتكىنغ ھۇمانىڭ.
— ناقىس.

سايەئى دىۋار — تام سايىسى، كۆلەڭگىسى:
دەۋلەت ئىستەپ ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كويى ساري سايەئى دىۋار بەس.
— ئەرشى.

سەرى دىۋار — تامنىڭ بېشى، كوچىنىڭ بېشى:
مەنى ھەيران باشىغە سايەسى تۇشسە ئەجەب ئېرمەس،
نېتاڭ، خۇرشىدى شەۋكەتكىم سەرى دىۋارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

دىۋان [ديوان] (پ) [كۆپلۈكى: دەۋاپىن] 1) دەپتەر؛

دۇان، توپلام؛ مەجمۇئە:
بىلمەسەك ئەھلى جۇنۇننىڭ ھالەتىنى، زاھىدا،
ھەسبى ھال ئاچقىل زەلىلى تەلبەنىڭ دۇاننىدىن.
— زەلىلى.
2) دۆلەت مەھكىمىسى، ھۆكۈمەت ئىدارىسى:
كى دۇانغا باردىم تەمەللۇق ئۈچۈن،
ئالار سەرۋەرىغە تەئەللۇق ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) دۆلەت ھېسابات مەھكىمىسى:
دۇاندا موللالارکى پۈتۈپ دەفتەرى ھىساب،
ئىنسابۇ ئەدل چېھرەسىگە ياپسا ئول نىقاب.
— سەبۇرى.
4) ئوردا، ساراي، قەسىر:
مەجالىس تۈزۈپ بىللە دۇان ئارا،
ئىكەۋ ئولتۇرۇپ قەسرۇ ئەيۋان ئارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇان باشى — دۇان باشلىقى، مەھكىمە باشلىقى، ۋەزىر.

دۇان بېگى — ۋەزىر؛ باش كاتىپ:
دېدىكىم: ئاتام شەھقە دۇان بېگى،
نە دۇان بېگى، بەلكى ئەيۋان بېگى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەفەھئى دۇان — دۇان بېتى، سەھىپىسى:
گۈلىستانى سۇخەننى سەير قىلىپ،
چېكەر باشىغە گۈلدەك مسىرە ئىنى ئىنتىخاب قىلىپ.
— زەلىلى.

ھۇسن دۇانى — گۈزەل چېھرىسى، رۇخسارى.

دۇانە [ديوانە] (پ) 1) ئەقلىدىن ئازغان، سەۋدايى:
يارىنىڭ كويىدا مەن دۇانە بولدۇم ئاقىبەت،
خەلق ئاراسىدىن چىقىپ بىگانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.
2) سەرسان، سەرگەردان؛ گاداي. 3) ئاشىق:
ئەي سەنەملەر سەرۋەرى، جانىم ساڭا دۇانەدۇر،
كىم چىراغى ھۇسنۇڭە كۆڭلۇم قۇشى پەرۋانەدۇر.
— ئەرشى.
4) دۇانە، تىلەمچى:
بۇ دۇانە ئالسۇن يىغىپ پۇللارىن،
خەزايىن، دەفايىن بىلە قۇللارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇانە پەيۋەند — دۇانىلەرچە.

دۇانە كىردار — دۇانە مىجەز، سەۋدايى.

دۇانە شىئار — دۇانە سۇپەت، سەۋدايى مىجەز.

دۇانە مانەند — دۇانىگە ئوخشاش، سەۋدايىلاردەك.

دۇانە مىسال — «دۇانە مانەند» كە قارالسۇن.

دۇانەئى ئاشۇفتە — ئاشىق، شەيدا، سەرسان ـ سەرگەردان.

دۇانەئى ئالىي سىفەت — پاك ھەقىقىي ئاشىق.

دۇانەئى خۇمارى ئەبتەرىي — دائىم ئىچىپ، مەست ـ ئەلەست بولۇپ يۈرگۈچى كىشى.

دۇانەئى سىياھپۇش — 1) ئەل نەزىرىدىن قالغان كىشى. 2) ئۆزىنى كەمتەر قىلىپ كۆرسەتىش.

دۇانەئى شەيدا — ئەقلىدىن ئادىشقان ئاشىق.

دۇانەئى فاسىقى ئەبتەرىي — يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى سارالسۇن.

دۇانەئى فەرزانە — دانىشمەن، بىلىمدان دۇانە.

دۇانە ئولماق — 1) سەۋدايى، تەلۋە بولماق. 2) ئاشىق بولماق، گىرىپتار بولماق.

دۇانەسار [ديوانەسار] (پ) سەۋدايى سۇپەت، سارالسۇغا ئوخشاش، تەلۋىلەردەك، دۇانىلەر كەبى.

دۇانەگان [ديوانەكان] (پ) سەۋدايىلار، دۇانىلەر:
جان بېرىۋردە زررە تەغىيىر ئولمادى،
ئەي پەرى رو، ھالەتى دۇانەگان.
— زەلىلى.

دۇانەۋار [ديوانەوار] (پ) «دۇانەسار» غا قارالسۇن:
ئەرشىيا، گەرچە نەۋائى ھەم ئىسىر بولمىش ئىكەن،
بولماغاي مۇنداغ ئانى دۇانەۋار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

دۇانەۋەش [ديوانەوش] (پ) «دۇانەسار» غا قارالسۇن.

دۇانخانە [ديوان خانە] (پ) دۆلەت كاتىبات مەھكىمەسى.

فەلەك دۇانخانەسى — ئاسمان.

دۇانىي [ديوانى] (پ) دۇانغا تېگىشلىك، مەھكىمىگە تەۋە.

دۇانىي قىلماق — مۇسادىرە قىلماق، دۆلەت ئىختىيارىغا ئالماق.

دۇئايىن [ديواين] (پ) 1) دۇئىگە ئوخشاش، دۇئاسمان. 2) ھىيلىگەر، مەككار، قۇۋ.

دۇباد [ديوباد] (پ) 1) چاڭ ـ توزان. 2) قۇيۇن. 3) كۆچلۇك، پالۋان.

دۇبەند [ديوبند] (پ) دۇە بىلەن ئېلىشقۇچى، دۇئىنى يەڭگۈچى، دۇئىنى باغلىغۇچى؛ زور، جەسۇر، كۆچلۇك، پالۋان.

دۇپەيكەر [ديو پيكر] (پ) دۇئىدەك؛ ھەيۋەتلىك، بەتشەكىل.

دۆزاد [ديوزاد] (پ) 1) دۆندىن تۇغۇلغان، دۆۋە ئەۋلادى. 2) دۆندەك. 3) زور گەۋدىلىك، يۇگۇرۈك ئات.

دۆزادە [ديوزادە] (پ) «دۆزاد» قا قارالسۇن.

دۆزەدە [ديوزدە] (پ) دۆۋە ئۇرغان، جىن ئۇرغان.

دۆسار [ديو سار] (پ) دۆۋە شەكىللىك، دۆڭگە ئوخشاش.

دۆسان [ديو سان] (پ) دۆسسىمان، دۆۋە كەبى؛ زور.

دۆسىيرەت [ديو سيرت] (پ) دۆۋە خۇيلۇق، دۆۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، بۇزۇق مىجەزلىك.

دۆكۈش [ديو كش] (پ) 1) دۆننى ئۆلتۈرگۈچى. 2) كۈچلۈك، پالۋان، باتۇر.

دۆلاخ [ديولاخ] (پ) دۆۋە كۆپ جاي، دۆلەر ماكانى.

دۆمانەند [ديومانند] (پ) دۆسسىمان، دۆڭگە ئوخشاش؛ زور، كۈچلۈك؛ قوپال.

دۆنەزاد [ديو نژاد] (پ) دۆۋە نەسەب، دۆۋە ئەۋلادى، دۆندىن تۇرەلگەن؛ دۆندەك قەبىھ.

دۆنھاد [ديونھاد] (پ) دۆۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، قەبىھ.

دۆۋەش [ديو وش] (پ) «دۆ مانەند» كە قارالسۇن.

دۆۋەش خەلق — دۆڭگە ئوخشايدىغان كىشىلەر.

دۆە [ديوە] (پ) «دۆ» گە قارالسۇن:

كىم ئول پەرىسىز قىلغۇسىدۇر دۆە تەسۋۇرى،
ئەرشىكى ئانىك بولسە چۇ ھەمخانە پەرىزاد.

— ئەرشى.

دۆە ئەبتەر — بەتھەيۋەت؛ يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى دۆە؛ قورقۇنچلۇق ئادەم:

بار ئىبرىدىكىم ئاڭا يەتتە بەرادەر،
زەخامەتلىك، يوغان باش دۆە ئەبتەر.

— ناقىس.

دىيار [ديار] (ئە) 1) ئۆلكە، مەملىكەت؛ ئۆلكىلەر، مەملىكەتلەر. 2) يۇرت، ۋەتەن، ئۆي، ماكان:

زېھى ئازادەئى مەن ئىشق ئارا مەجنۇن ئەمىس ھەمراھ،
نە مەندە خانۇمانۇ نە ماڭا يارۇ دىيار ئولغاي.

— سەبۇرى.

دىيارى ئەجەم — ئەجەم مەملىكىتى، ئۆلكىسى:

تاپاي مەنفەئەت دەپ سەفەر ئەيلەدىم،
دىيارى ئەجەمغە گۇزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيارى خاۋەر — شەرق مەملىكىتى، ئۆلكىسى.

دىيارى كاشغەر — قەشقەر دىيارى، ۋىلايىتى:

مەزرەئى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئىلىنىك قىبلەگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

دىيارى ھۇسن — 1) گۈزەللىك دىيارى. 2) چىراي، يۈز، چىھرە:

دىيارى ھۇسندىن ئەزىم ئەيلەسەم كۇلبەم سارى ناگەھ،
يۇلىنە كۆزلەرىم سەردا بەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

غەم دىيارى — غەم ـ قايغۇ دىيارى، دەرد ـ ئەلەم ماكانى:

سەبا ھەم قىلدى بۇلبۇلنى پۇرستىش،
ساڭا بۇ غەم دىيارىدا بەدۇر ئىش.

— خىرقەتى.

دىيانەت [ديانت] (ئە) 1) دىندارلىق، دىن تۇيغۇسى. 2) كۆچمە م. ۋىجدان، ئىنساب. 3) ھەقىقەت. 4) ئىبتىقاد، ئىشەنچ.

بەددىيانەت [بددىانت] (پ + ئە) 1) دىنسىز. 2) ئىبتىقادسىز. 3) ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:

مېنىك چىقمايدۇ دەردىم، ئەي قەلەندەر، زەررەچە ھەرگىز،
رەقىبى بەددىيانەتنى ئەگەر ئوت ئىچرە كۆيدۇرسەم.

— قەلەندەر.

دىيەت [ديت] (ئە) خۇن باھاسى، خۇن پۇلى (بىراۋنى ئۆلتۈرگەنلىك ئۈچۈن تۆلىنىدىغان قان باھاسى).

ھۇكمى دىيەت — خۇن ھەققى تۆلەش ھۆكۈمى، خۇن ھەققى توغرىسىدىكى كېسىم.

دىيدار [ديدار] (پ) 1) يۈز، چىھرە. 2) ۋىسال، يۈز كۆرۈشۈش، ئۇچرىشىش:

سەبا گۈلىنىك دىيدارىغە خەرىدار ئىستەپ بارىپ، بۇلبۇلنى تاپقانى.

— خىرقەتى.

دىيدار كۆرمەك — كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.

جىلۋەئى دىيدار — چىراي جىلۋىسى:

گۈلنى نەيلەي، گۈلشەن ئىچرە بولسە گۈلرۇخسار بەس،
شىيۋەئى ھۇسنى مەلاھەت، جىلۋەئى دىيدار بەس.

— ئەرشى.

مەستى دىيدار ئولماق — كۆرۈشۈش ئىشتىياقىدا مەست بولماق، قاتتىق سېغىنماق.

نېئمەتى دىيدار — ئۇچرىشىش نېمىتى، ۋىسال:

ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددەئاۋۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىيداردۇر.

— شەۋقى.

دىيده [ديده] (پ) كۆز:
ئىشقىڭ ھەۋەسىدە گەر يۇرۇرمەن،
دىيدەم ئۆزمىسىدە جا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

دىيده بىخاب — ئۇيقۇسىز كۆز.

دىيدەئى پۇرخۇن — قانغا تولغان كۆز.

دىيدەئى جان — جان كۆزى:
تەۋاق ئەيلەدىم دىيدەئى جان بىلە،
بارىپ ئالدىغە خەتمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيدەئى جەھانبىن — جاھاننى كۆرەلىگۈچى كۆز، ئۆتكۈر كۆز.

دىيدەئى خۇنبار — قانلىق ياش تۆككۈچى كۆز:
ئىلتىفاتى كۆرمەدىم ئول دىلبەرى تەرراردىن،
كەلمەدى رەھمى ئانىڭ بۇ دىيدەئى خۇنباردىن.
— قەلەندەر.

دىيدەئى رەۋشەن — نۇرلۇق، ئۆتكۈر كۆز.

دىيدەئى گىريان — يىغلاپ تۇرغان كۆز، ياشقا تولغان كۆز.

دىيدەئى ئىبرەت — ئىبرەت كۆزى، ئىبرەت ـ ساۋاق ئالغۇچى كۆز.

نۇرى دىيده — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت، سۆيۈملۈك كىشىسى:
كى ئەي نۇرى دىيدەم قايان باردىڭىز؟
سەفەردىن بۇ يەرگە قاچان كەلدىڭىز؟
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيدەبان [ديدەبان] (پ) پايلاقچى، نازارەتچى، كۆزەتچى، قاراۋۇل، ساقچى، مۇھاپىزەتچى.

دىيدبان [ديدبان] (پ) «ديدەبان» غا قارالسۇن.

دىينار [دينار] «دىنار» غا قارالسۇن.

ر

رازجو [رازجو] (پ) سىر، مەخپىيەتلىك ئىزدىگۈچى:
كەيفىيەت سوردىكى نە هال ئېردى بۇ،
شەيخ ئايتدى: كى ئەي رەفىقى رازجو.
— نەۋايى.

رازدار [رازدار] (پ) 1) سىرداش، مۇڭداش:
شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۈم بىرلە بەرسەك مۇژدەڭى،
رازدارىم، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.
— مەھزۇن.
2) خەۋىردار. 3) ئىشەنچلىك.

رازۇلۇغ [راضولوغ] رازىلىق، «رازى» غا قارالسۇن:
بەرمەگەلى نەهدە تۇرۇر كەلسە قەزاغە رازۇلۇغ،
قانغالى ئارزۇسىغە كۆرمەدىلەر رەۋا چېچەك.
— موللا سالىھ.

رازى [راضى] (ئە) باش ئەگمەن، قوبۇل قىلغان، ئىتائەت قىلغان:
ئەندەلىبغە خاردىن مەجۇنغە ئەتقال تاشىدىن،
رازىدۇر يۇز جەۋرى يەتسە خار ئىلە خاراسىغە.
— موللا سالىھ.

رازى بولماق — كۆنمەك، قانائەت قىلماق، باش ئەگمەك، ئىتائەت قىلماق:
ئەرزى دىلىمنى ئىشتىبان رەھىم ئەيلەسە مەن زارغە،
گۈل سۆيگەلى بولسە بەھەم رازى بولۇرمەن خارغە.
— موللا سالىھ.

رازىق [رازق] (ئە) رىزق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى، تويدۇرغۇچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
جەمئى جەھاننىڭ ئېرۇر خالىقى،
ھەمە زى نەفەسىنىڭ ئېرۇر رازىقى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رازىيانە [رازيانه] (پ) ئارپابەدىيان.

راست [راست] (پ) 1) چىن، ھەقىقەت؛ توغرا؛ ئوڭ:
... فەرەڭ ئەلچىسى ۋەزىرىنىڭ سۆزى راست چىقىپ ۋە ئانى ئىغفا قىلىپ، شاھ ۋەزىرنى زىندانىدىن خەلاس قىلىپ ۋە شاھ قەفەسدەكى ئىككى كىشىنىڭ ھالىنى تەجەسسۇس قىلغانىدا، خاجە نائىلاجلىقىدىن باشىغە كەلگەن سەرگۈزەشتىنى بەيان قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۈدۈل، تۈپتۈز:
كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇتفى.
3) لايىق، مۇناسىپ؛ ئوخشاش، ماس؛ خۇددى:
ئەگەر راست بولسانگ ئانگا مۇئتەقىد،
كى زىندانغە بارغىل بولۇپ مۇستەئىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) تازا، پاكىز:
خىزىردىن ئىبلىس ئېرۇر ئەئما كەبى،
راست زۇمۇررەد بىلە ئەفئا كەبى.
— نەۋايى.
5) مۇزىكا كۈيلىرىدىن بىرى.

راست ئەيلەمەك — راسلىماق، تەييارلىماق:
بۇ شەھ ئەمر قىلدى تەبەھكارنى،
ئاسانگ راست ئەيلەپ ئېگىز دارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راست قىلماق — 1) سازلىماق (چالغۇ ئەسۋابلىرىنى):
سەن مەي ئىچىبۇ راست قىلىپ ساز ئىلە ئاھەڭ،
مەن قان يۇتۇبۇ تارتىبان ئەفغان ئىلە نالە.
— نەۋايى.
2) تەييارلىماق، راسلىماق، «راست ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىڭ راست،
ئېرۇر دەرخاست بىزدىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.

راست كەلتۈرمەك — توغرىلىماق، توغرا كەلتۈرمەك.

راست كەلمەك — ماس كەلمەك، توغرا كەلمەك؛ راست چىقماق.

راستى - رەستى — «توغرا بولسانگ قۇتۇلسەن» مەنىسىدىكى ئىبارە.

راست بەسەر [راست بصر] (پ + ئە) توغرا كۆڭۈل:
تۇز كۆرگۈچى پاك نەزەر، ھۇنەر كۆرگۈچى راست بەسەر.
— نەۋايى.

راست رەۋ [راست رو] (پ) توغرا يۈرگۈچى، توغرا، ھالال.

راست رەۋلىق [راست رو ليق] توغرىلىق، ھاللىق.

راستگار [راست كار] (پ) قۇتۇلۇش؛ ئاقلىنىش، پاكلىنىش:
ئاڭا راستي - رەستي كەلگەي بەكار،
قاچان راست بولماي بولۇر راستگار.
— نەۋايى.

راستگار بولماق — قۇتۇلماق.

راستگام [راست كام] (پ) توغرا يۈرگۈچى، توغرا قەدەم تاشلىغۇچى.

راستگو [راستكو] (پ) توغرا سۆزلۈك، توغرىسىنى، ھەق گەپنى قىلغۇچى:
راستگو كىرسە بولماغاي ئاڭا جۇش،
سۇيى بەرگەي ھەۋاسى چەشمەئى نۇش.
— نەۋايى.

راستگوي [راستكوي] (پ) «راستگو» غا قارالسۇن:
تاپىلماي ئالەم ئىچرە بىر مۇۋاپىق يار، مەگەر تاپتىم،
ئۆزى سافۇ سۆزى ساق راستگويلىغدە ئەيان كاغەز.
— خۇشھال غەربى.

راست مانەند [راست مانند] (پ) راستقا ئوخشاش.

راسۇ [راسو] (پ) سۆسەرلەر ئائىلىسىدىن بولغان يىرتقۇچ كىچىك ھايۋان.

راسىخ [راسخ] (ئ) [كۆپلۈكى: راسخىن] 1) مۇستەھكەم، تەۋرەنمەس، بەرقارار، دائىمي، مەھكەم تۇرىدىغان. 2) بىلىمدىغان، ياخشى بىلگۈچى.

راسىخ بولماق — بەرقارار بولماق، مۇستەھكەم بولماق.

راسىخ تۇتماق — مۇستەھكەم قىلماق، بەرقارار تۇتماق.

راغ [راغ] (پ) 1) ئوتلاق، ياپلاق؛ دالا:
نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر ساڭەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قىلىپ راغنى باغ ئىلە بوستان،
كى جارى قىلىپ ئاندا ئابى رەۋان.
— ئا. نىزارى.

2) باغ، باغچە؛ باغ - بوستان:
يەتتى سۇلتانغە بۇ سۆز باشىدىن - ئاياغ،
تىيرە بولدى كۆزلەرگە باغۇ راغ.
— زەلىلى.

راغىب [راغب] (ئ) خالىغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى؛ مايىل؛ خاھىش:
ئەگەر راغىب ئىسەم دىل باغىغە ۋەسلى قەدەم قىلماق،
بەكىت كۆڭلۈڭگە ئىتلار مېھرىنى راغىب قۇياشمىدۇر.
— گۇمنام.

راغىب بولماق — خالىماق، مايىل بولماق:
بۇلبۇل سەبادىن گۈلىنىڭ ۋەسفىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى گۈلغە تالىب بولۇپ، بارۇرغە راغىب بولۇپ، سەبادىن بىرنەچچە سوئال سوراغانى.
— خىرقەتى.

راغىب ئولماق — تەلەپ قىلماق، «راغىب بولماق» قا قارالسۇن.

رافەت I [رافت] (ئ) ئەسلى «رەئفەت» بولۇپ، ۋەزن ئېتىبارى بىلەن «رافەت» بويىچە ھەم تىرانسكرىپسىيە قىلىنىدۇ؛ «رەئفەت» كە قارالسۇن:
بولدى سەركەشلىكدىن ئانىڭ ئافەتى،
ئەجزۇ تۇفراغلىق يۇ بىرىنىڭ رافەتى.
— نەۋايى.

رافەت II [رافت] (ئ) يېقىنلىق؛ «رەئفەت» كە قارالسۇن.

رافىئ [رافع] (ئ) يۇقىرى كۆتۈرگۈچى، يۇكسەلدۈرگۈچى.

راقىم [راقم] (ئ) خەت يازغۇچى، كاتىپ:
... دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت شىئار نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان ئىستىمال تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇ ۋە مەقبۇل ۋە مەئنى دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان دىۋانە لىساندىن داغى بىگانە بولدى.
— قەدىرخان يەركەندى.

راقىي [راقى] (ئ) دۇئاخان؛ سېھىرگەر، سېھىر قىلغۇچى:
يانە راقىيۇ ساھىرى ھۇنەرى،
دەفئ ئېتەردۈك زىيانى دېۋۇ پەرى.
— نەۋايى.

راك [راك] ئۈيغۇر مۇقاملىرىدىن بىرى:
ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىف نەغمە،
بەلكى نەۋادا قىلچقىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.
— مۇللا سالىھ.
راك، ئوشاق ۋە ئوشاقنىڭ مەرغۇلەلارنى ئىجاد ۋە كەشف قىلىپ ئالەمگە يايغان، شاگىردلارىغە تەئلىم قىلغان ئېردى.
— مۆجىزى.

راكىب [راكب] (ئ) ئاتلىق، ئات (ئات، تۆگە، ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارنى) مىنىپ يۈرگۈچى:
مىنسە ئەبرەش ئول قۇياش، كۆيمەي نېتەيكىم، بابىرا،
مېنى كۆيدۈرمەككە يەلدۇر مەركەب، ئوتدۇر راكىبى.
— بابىر.

راكىب بولماق — «راكىب ئولماق» قا قارالسۇن:
چۇ شەھ باد پەيماغە راكىب بولۇپ،
تەقى قاھ بارماقغە راغىب بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

راكىب ئولماق — بىرەر ئۇلاغقا مىنمەك؛ ئاتلانماق.

راكېتۇ [راكع] (ئە) 1) رۇكۇ قىلغۇچى، بېشىنى ئەگكۈچى، ئىككى پۇكۈلگۈچى:

ئەي نەۋائى، ئىستەسەڭ بەرگۇ نەۋا بۇ باغ ئارا،
گۈلدەك ئول راكېتۇ، كېچە بۇلبۇل كەبى بىدار سۇبھ.

— نەۋائى.

راكېتۇ ئولماق — ئېگىلمەك، پۇكۈلمەك.

رام [رام] (پ) پەرمانبەردار، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش:

كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلە بولدى بەسى رام،
نى يەرگە يەتكۈسى ئاخىر سەرەنجام.

— سەيىد ئەھمەد.

رام ئېيلەمەك — 1) جەلپ قىلماق، ئۆزىگە تارتماق:

دانەنى ئادەمگە سەن دام ئېيلەدىڭ،
نەفسنى ئول دانەغە رام ئېيلەدىڭ.

— خەراباتى.

2) ئىتائەت قىلماق، ئىتائەتكار بولماق.

رام بولماق — مايىل بولماق، بويسۇنماق:

تەسەللى خاتىر دېدىم ياخشى سۆز،
بولۇپ ئەندەكى رام بۇ قىز ئاچتى كۆز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رام قىلماق — «رام ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

رام ئولماق — «رام بولماق» قا قارالسۇن:

نېتكۈڭ، ئەي جان، گەرچە ئىستەر بۇتى ئارامىڭ سېنىڭ،
رام ئولغان كۆڭلىدىن ئوق ئارامى جانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

رامىش [رامش] (پ) 1) پاراغەت؛ رەھمەت قىلىش. 2) ناخشا، مۇزىكا:

كى ئول ئۇن بىلە ئېيلەگىل رامىشى،
كى يەتكەي ماڭا بىردەم ئارامىشى.

— نەۋائى.

رامىش ئېيلەمەك — كۈيلىمەك، مۇزىكا چالماق.

رامىشگەر [رامشگر] (پ) ناخشىچى؛ مۇزىكانت:

زۇھرە داغى فەخر ئېتىپ بولمىش ئىدى رامىشگەرى،
خىزمەتىدە خەم قىلىپ قەددىنى چەرخى چەنبەرى.

— ئەرشى.

رامشى [رامشى] (پ) كۈيلىگۈچى، (مۇزىكا) چالغۇچى.

رامىھ [رامح] (ئە) 1) (ھەربىكەتتىكى) ئاتلىق ئەسكەر. 2) نەيزە تۇتقان، نەيزىلىك. 3) يۇلتۇز نامى.

سىماقى رامىھ — ئەسەد بۇرجى (ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرى) دىكى بىر يۇلتۇزنىڭ نامى؛ «بۇرج» قا قارالسۇن.

رامىھ يۇزى دەرھەم.

— نەۋائى.

ران [ران] سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يۇرگۈزگۈچى، ماڭغۇزغۇچى، كەتكۈزگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

زەئفران — كۆچسىزلىكنى، ماغدۇرسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى؛ كۆچكە، ماغدۇرغا كىرگۈزگۈچى.

راھ [راح] (ئە) 1) شادلىق. 2) كۆچمە م: مەي، شاراب:

ئىچۈرگەچ غۇسسە راھىن مېھر ئېيلاغى،
شەفەق يۈزىگە چىقمىش كۆڭلى قانى.

— ئەرشى.

راھى رەيھانىي — كۆكۈش ۋە خۇشبۇي مەي.

راھىۋ گۈلفام — گۈل رەڭ، ئەتىرگۈل رەڭلىك مەي، قىزىل مەي، قىزىل رەڭلىك شاراب:

تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالىپ جامنى،
كى پۈر ئېيلەبان راھى گۈلفامنى.

— ئا. نىزارى.

راھى نەھرۇن ـ نىجات — نىجاتلىق دەرياسىنىڭ شارابى، ئاساياشلىق مېيى:

كى بولسۇن ماڭا راھى نەھرۇن ـ نىجات،
تاپاي زەۋقىدىن جاۋدانى ھەيات.

— ئا. نىزارى.

راھى ۋەسل — ۋىسال شارابى، ئۈچرىشىش مېيى:

ئايا ساقىيا، تۇت ماڭا راھى ۋەسل،
بولاي زەۋقى ـ شەۋقىدە مىسباھى ۋەسل.

— ئا. نىزارى.

راھ II [راه] (پ) يول؛ مەسلەك؛ ئېتىقاد:

يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە راھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم خەتەر بولماسا.

— زەلىلى.

راھى ئەدەم — يوقلۇق يولى:

ئەي گۈرىستان ئەھلى بىر ـ بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇ كۇن تاڭلا قىيامەت ئەقەرىب.

— زەلىلى.

راھى راست — توغرا يول:

يا رەبا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىلكى، ھاسىق بولماغاي.

— خەراباتى.

ئەزمى راھ — يولغا چىقىش:

زەمىن تۇفراغى ھەم بەغايەت سىياھ،
ئانىڭدىن تۇشۇپ ئېيلەدىم ئەزمى راھ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇشە راھى — سەپەر ئۈزۈقى، يول ئوزۇق ـ تۇلۇكلەر.

رى:
ياشلىقىمدا گەۋھەرى تاشقىنى بەرباد قىيلەدىم،
تۇشە راهى ئاخىرەت بىلكۇل ئەدا بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

تۇشەئى راھ — «تۇشە راهى» غا قارالسۇن:
كېتەر يولۇڭغە نە لازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
نەدۇركى تۇشەئى راهىڭ ئاخىرنى قىلغىل ياد.
— شەۋقى.

خاكى راھ — يولنىڭ توپا ـ تۆپرىقى؛ يولنىڭ چاڭ ـ توزىنى:
خارلىق ھەددىدىن ئاشۇرماڭ، چۈنكى ئىززەت بولدادۇر،
ئاتىڭىز نەئىلىنده بىزنى خاكى راھ قىيلەپ ئۆتۈڭ.
— لۇتفى.

شاھ راھ — پادىشاھلىق يول، خان يولى؛ كاتتا يول:
شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك قەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ـ ئەمەل.
— زەلىلى.

راھەت [راحت] (ئە) تىنچلىق، ھۇزۇر، لەززەت، دەم ئېلىش:
يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
گول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.
— موللا سالىھ.

راھەت سىرىشت — راھەت ئارىلاش:
رەۋزەئى فىردەۋس ئېرۇر ھەرقانچە كىم راھەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدە جۇز ئازرۇيى ۋەسلى بار.
— مەشھۇرى.

راھەتۇ ئىشرەت — راھەت ۋە ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:
مىڭ دېدىم ئەرزىمنى، بىرى بولمادى باۋەر ساڭا،
كۆرمەدى ھەرگىز جەھاندە راھەتۇ ئىشرەت يۇزىن.
— قەلەندەر.

راھەتى دەۋران — دەۋرنىڭ راھەت پاراغىتى:
تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي موھۇەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۇزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

راھەتەين [راحتين] (ئە) ئىككى راھەت.

ئەل ـ يەئسۇ ئىھدەر ـ راھەتەين — ئۇمىدسىزلىك ئىككى راھەتنىڭ بىرى:
ساقىيا، كۆپ ۋەدە قىلدىڭ، راھ ئىلە راھەت بېتۇر،
يوقسە قىل مەئيۇسكىم، ئەل ـ يەئسۇ ئىھدەر ـ راھەتەين.
— نەۋائى.

راھبەر [راهبر] باشقۇرغۇچى؛ يول كۆرسەتكۈچى، يولباشچى، يېتەكچى:
دېدىم: يەتسە ناگاھ بۇلاردىن زەرەر،
مەنى ناتەۋانغە بولۇڭ راھبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھرەۋ [راەرو] (پ) يولۇچى، سايادەتچى:
كۇفرۇ ئىمان راھرەۋغە كىش ئەمەس،
ئەسل بولدا بەند راھى بىش ئەمەس.
— نەۋائى.

راھزەن [راهزن] (پ) ئوغرى؛ يول توسار، قاراقچى:
مەستانە نەۋا بىرلە قويايى كەئبە ساري يۇز،
كىم بولدە مېنى مۇغبەچەئى راھزەن ئىستەر.
— تەجەللى.

كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە راھزەنلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

راھشۇناس [راەشناس] (پ) يول تونۇغۇچى، يول بىلگۈچى:
بولدۇڭ چۇ بەلادە راھشۇناسىم،
باردۇر ساڭا مۇنچە ئىلتىماسىم.
— نەۋائى.

راھنەما [راەنما] (پ) «رەھنەما» غا قارالسۇن.

راھنەمۇن [راەنمون] (پ) «رەھنەما» غا قارالسۇن.

راھنەۋەرد [راەنورد] (پ) «رەھنەۋەرد» كە قارالسۇن.

راھۋار [راهوار] (پ) 1) يولۇچى، يول يۈرگۈچى:
ئايدى يەتىم: ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئاياغلەرى بار.
— زەلىلى.

2) يول يۈرمەك، ئاتلانماق، ماڭماق:
كى ئاندىن بولۇپمىز يەنە راھۋار،
قىلىپ ئىختىيارۇ ئىدائۇ دىيار.
— ئا. نىزارى.

راھىب [راهب] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇھبان] خرىستىئان دىنىدىكى تەقۋادارلار، زاھىد، مونا‌خ؛ تەركى دۇنيا قىلغانلار:
ياراماس قۇلغە ئالۇر ساھىبى،
كېتەر ئۆز يېرىگە ئەمەس راھىبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھىبى جاۋىد ئەتمەك — يولباشچىلىق قىلماق:
كۆڭلۈڭنى زەمان بەھرمىسىدىن نەۋمىد ئەت،
نەفسىڭگە بۇ ئىشنى راھىبى جاۋىد ئەت.
— نەۋائى.

راھىلە [راحله] (ئە) ئات ـ ئۇلاغ، يۈك ھايۋانلىرى:
كىم قىلسە سەفەر يۈك بىلە، خەۋفۇ خەتەرى بار،
نې مال، ئۇزۇقۇ راھىلە، بىخەۋفۇ خەتەرمەن.
— گۇمنام.

راهىم [راحم] (ئە) باشپاناه، مېھرىبان، شەپقەتچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت، ئەي راهىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە بۇرى ئىمان ھەم.
— قەلەندەر.

راۋەند [راوند] (پ) بىر تۈرلۈك دورا ئۆسۈملۈكى:
بىلە دورى، راۋەند، نىلپەر، كۈن دورى،
سۆرۈنجان، خۇللەنجان، كىبابە، سەلىخ.
— موللا بىلال.

راۋي [راوى] (ئە) رىۋايەت قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى، نەقىل كەلتۈرگۈچى؛ خەۋەر، مەلۇمات بەرگۈچى:
قۇلاق تۇتقىل رىۋايەت قىلسا راۋي،
ئىشتىكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.
— سەيىد ئەھمەد.

راۋىيى نۇكتەدان — ھېكمەت سۆزلىگۈچى، رىۋايەتچى:
رىۋايەت قىلۇر راۋىيى نۇكتەدان،
كى ئۇتكەن زەماندىن نەچە داستان.
— ئا. نىزارى.

راۋىيان [راويان] (ئە) [بىرلىكى: «راۋي»] 1) «راۋي» غا قارالسۇن. 2) رىۋايەت، قىسسە:
كەل، ئەي ۋەئزگوي، ئەيلەگىل راۋىيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان.
— موللا شاكىر.

رائىز [رائض] (ئە) تەربىيىلىگۈچى، ئۆگەتكۈچى؛ مەشىق قىلدۇرغۇچى؛ «رايىز» غا قارالسۇن:
كۆڭۈلكىم، ئەسرۇ تەۋسەن ئېردى زۇھد ئايىنىدە، كۆڭۈل،
كى ئىشقىڭ رائىزىدىن نې زەبۇنلەردەك يۈۋاشىپدۇر.
— نەۋائى.

رائىي [راعى] (ئە) باشچى، سەركەردە، ھۆكۈمران:
رائىي ئول دېھقانكى نان بەرگەي رىيا،
بولغاي ئول مەھشەر كۈنىدە روسىيا.
— خەراباتى.

رائىيە [رائيە] (ئە) ئاخىرى «ر» ھەرپلىك سۆز:
رائىيە قەسىدەسى — قاپىيىسى ياكى رادىپى «ر» بىلەن تۈگىگەن قەسىدە.
قەسىدەئى رائىيە — «رائىيە قەسىدەسى» گە قارالسۇن.

راي I [راى] (ئە) 1) پىكىر، ئوي، قاراش؛ ئەقىل، پەم، پاراسەت:
ئانىڭ رايى بىرلە تۇزەلدى جەھان،
كى ئاباد بولدى بۇزۇلغان مەكان.
— ئا. نىزارى.

2) ئىرادە، خاھىش؛ ئىختىيار:
كىرەك ئۇلتۇر، كىرەك ئەرسە قۇلۇڭمەن،
مۇبارەك بۇيرۇغۇڭدۇر قۇتلۇ رايىم.
— سەيفى سەرايى.

3) قارام، تەۋە:
فەلەك شەمئى رايى مۇنىرى ئانىڭ،
مەلائىك چىراغى زەمىرى ئانىڭ.
— نەۋائى.

4) يول:
سەھەر ۋەقتى بىر راي تاپتى سەۋاب،
ئالىپ غەيب دوشىزەسىدىن نىقاب.
— نەۋائى.

رايى ئەلەم ئاراي — ئالەمنى بېزىگۈچى (بېزەتكۈچى) پىكىر.
رايى ئەلىل — خاتادىن خالىي بولمىغان چۈشەنچە، قاراش.
رايى ئەئزەم — ئۇلۇغ پىكىر؛ كاتتا ئىختىيار، چوڭ ھوقۇق:
خاجەنى رايى ئەئزەم پادىشاھ دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان ھالەتتە پادىشاھغە كېسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگىلى بۇيرۇغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
رايى پاك — توغرا پىكىر.
رايى خىرەد — ئەقىل، ئىدراك ئىلاجى:
دىماغ ئىچرە خەبت ئولدى بىھەددۇ ئەد،
فۇتۇر ئولدى ئايىنى رايى خىرەد.
— نەۋائى.
رايى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان سۆز، پىكىر.
رايى رەفىئ — يۇكسەك، ئۇلۇغۋار پىكىر.
رايى سايىب — توغرا پىكىر، ھەققانىي پىكىر.
رايى سەۋاب — توغرا ئوي، توغرا قاراش، پىكىر.
رايىغە كىرمەك — بىراۋنىڭ پىكرىگە قوشۇلماق، سۆزىگە كىرمەك.
رايى گەردۇن — قىسمەت، تەقدىر:
رايى گەردۇنغە دەست تاپقۇسىدۇر،
كۆكنى ئالىدە پەست تاپقۇسىدۇر.
— نەۋائى.
راي مەزبۇت — خاتىرىسى ياخشى؛ ئەستە مەھكەم ساقلانىدىغان ئوي - پىكىر:
يىگىچكە فىكر بىرلە رايى مەزبۇت،
خوتۇنى ھۇسن بىرلە خەتتى مەقبۇت.
— ناقىس.
خۇد راي — بىر سۆزلۈك، ئۆز پىكرىنى راست قىلىدىغان؛ ئۆز بېشىمچى.

ھۇمايۇن راي — قۇتلۇق پىكىر، ياخشى ئوي.

راي Ⅱ [رای] ھىندى پادىشاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى.

رايەت [رايت] (ئە) [كۆپلۈكى: رايات] بايراق:

رايەتى گەردۇنسايي — ئاسمانغا، كۆككە تۇتاشقان بايراق.

رايزەن [راى زن] (ئە + پ) 1) پىكىر قىلغۇچى؛ بىلدۇرگۈچى؛ سۆزنى ئۇتكۈزگۈچى، سۆزى ئۇتكۇر:

تۇزۇپ ھېكمەت ئەھلى بىلە ئەنجۇمەن،
بولۇر ئېردى بۇ ئەمرده رايزەن.

— نەۋابى.

2) دانا، ئەقىللىق؛ مەسلىھەتگوي.

رايزەن بولماق — پىكىرلەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك، پىكىر ئالماشتۇرماق.

رايگان [رايكان] (پ) پۇلسىز؛ تېپىۋالغان، بىكارغا كەلگەن نەرسە:

بېرۇرسەن ئاندا قۇشنى رايگانە،
تاپالماي بەرمەشتىگە ھېچ بەھانە.

— ناقىس.

رايىج [رايج] (ئە) ئىستېمالدىكى، قوللىنىلىۋاتقان؛ ئۇتۇمدىغان (پۇل، ئاقچا):

ئۇز سۆلۈكىغە نەتايى ئىستەدى،
قىلماق ئۇ نەقدىنى رايىج ئىستەدى.

— نەۋابى.

رايىجە [رايجه] (ئە) «رايىج» غا قارالسۇن.

رايىز [رايض] (ئە) ئات چاپتۇرغۇچى، ئات ئۆگەتكۈچى، چەۋەندار؛ «زائىز» غا قارالسۇن.

رايىھە [رايحه] (ئە) ھىد، ئىس، بۇي.

رەئايا [رعايا] (ئە) [بىرلىكى: رەئىييەت] «رەئىييەت» كە قارالسۇن:

تۇرغۇزۇبان شەھر ئىچىدە تۇرت ئاي،
خىزمەت ئېيتىپ بەگۇ رەئاياۋۇ باي.

— زەللىلى.

رەب [رب] (ئە) «رەببى» گە قارالسۇن:

تەلەبدىن قالما شەۋقى ئىزده رەبدىن،
دەرى رەھمەت ئاچىلغاي ئىرتىھال شەيخ.

— شەۋقى.

قەزاراكى بىر كۈن ئىدى نىمشەب،
قىلىپ بەندىلىك مەن بەدەرگاھى رەب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەبا [ربا] (پ) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە «تارتقۇچى، ئالغۇچى، كۆتۈرگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

دەۋى پىر: بۇ بەچچە ماڭا ئەقرەبا،
كۆرۈپ خۇب بۇت ئەتمىش دىلنى رەبا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

پەردە رەبا ئولماق — پەردىنى كۆتۈرمەك.

رەباب [رباب] (ئە) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى):

قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارىنى.

— قەلەندەر.

رەبات [رباط] (ئە) [كۆپلۈكى: رەباتات] مۇساپىرخانا، كارۋان ساريىي، يولۇچىلار قونالغۇ قىلىدىغان ئۇتەك:

تازە تاپىپ تەنده دىلدۇجان، ھەيات،
يول يۇردۇك تا تەرەفى قۇم رەبات.

— زەللىلى.

رەباتى ئالىي — ئالىي قونالغۇ جاي، ئالدىي كارۋان ساراي:

ئەسكى رەبات — كۆچمە م: دۇنيا.

رەباي [ربای] (پ) «رەبا» غا قارالسۇن.

ھۇشرەباي — ھوشسىزلاندۇرغۇچى.

رەبايەندە [رباينده] (پ) ئۇزىگە تارتىدىغان، جەزبىلىك: ئىككىنچى قىسىم ئولدۇركى، جەمئى ھالەتى ۋەناخۇش خەيالاتى ئۇزىگە پىسەنددە ۋە رەبايەندە، مۇستەھسەن ۋە خۇشايەندە كۆرۈنگەي.

— نەۋابى.

رەبب [رب] (ئە) تەڭرى، خۇدا، پەرۋەردىگار، ئاللا:

ئەجەب ئېرمەس كەرەمىدىن ئەتائى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇ ھەسبى قازىيۇل ـ ھاجات.

— شەۋقى.

رەببى رەھىم — ناھايىتى شەپقەتلىك تەڭرى، پەرۋەردىگار:

ئاسراغاي بارچە يامانلىقدىن سېنى رەببى رەھىم،
تەر چېكىپ ئوتەك يانىپسەن مەي ئىچىپ مەستانە سەن.

— قەلەندەر.

رەببى غەفۇر — (گۇناھلارنى) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى ئاللا.

رەببانىي [ربانی] خۇداغا مەنسۇپ:

ئۇلۇمى فەيزى رەببانىي ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇك ئېردىلەركىم ئىلىم ھېكمەت بابىدىن يەنبۇ.

— شەۋقى.

رەببەنا [ربنا] (ئە) ئەي، بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىز؛ تەڭرى:

نەچچە كۈن ياتتىم پۇتۇم ئاغرىق بولۇپ، يالغۇز خەفا،

رەببىنا، دۇشمەنگە كۆلكۇ قىلماغىل، دوستغە تەفا.
— موللا سالىھ.

تىلەرمەن كېچە ـ كۈندۈز زار بىرلە،
تىلىمغە جارى ئەيلەپ «رەببىنا» نى.
— خىرقەتى.

رەببۇل ـ جەلىل [رب الجليل] (ئە) ئۇلۇغ تەڭرى:
«زەلەمنا» دېيان يېغلادى نەچچە يىل،
كەرەم ئەيلەدى باز رەببۇل ـ جەلىل.
— غەربى.

رەببۇن [ربون] (ئە) تەڭرى، ئاللاھ:
زىيارەتكە سەببدۇر نېئمەتى كۈبراغە شۈكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» فۇر مەزكۇر.
— شەۋقى.

رەببىكە [ربك] (ئە) ئىگەڭ، پەرۋەردىگارىڭ، تەڭرىڭ:
بۇيى گۈلىنىڭ ئانھەزرەتى رەببىكە ئەلادۇر،
بۇ گۈلنى قىلاي تۇھفە ئۇ زىبىا سەنەمىمگە.
— موللا سالىھ.

رەببىل ـ فەلەق [رب الفلق] (ئە) سۇبھىنىڭ پەرۋەردىگارى، تاڭ سەھەرنىڭ يارانقۇچىسى:
يۇز گىرىھ دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كوڭلۇم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم رەببىل ـ فەلەق.
— ئەرشى.

رەببىل ـ ئىززەت [رب العزة] (ئە) قۇدرەت ئىگەسى؛ شەرەپ ئىگەسى:
باشىدىن ئەۋرۇلۇپ قىلسام ئىكەنمەن جانىمە قۇربان،
كېلىپدۇر رەببىل ـ ئىززەتدىنكى «كۈللۇمەن ئەلەيھافان» .
— موللا سالىھ.

رەببىئۇل ـ ئەئلا [رب الاعلى] (ئە) ھەممىدىن يۇقىرى خۇدا، مەرتىۋىلىك ئاللا، خۇدا:
تەلبە مەشرەب يېغلايۇر يا رەببەنا،
«رەببىئۇل ـ ئەئلا» دېسەم بولغايمۇكىن.
— مەشرەب.

رەبت [ربط] (ئە) 1) باغلىنىش، تۇتىشىش. 2) ئالاقە، ئالاقىدارلىق:
تۇز كۆرگۈچى پاك نەزەر، ھۇنەر كۆرگۈچى راست،
بەسەر، گۈلكىم، دىماغىدا خەبت ـ سۆزىدە يوق رەبت.
— نەۋائى.

3) قائىدە، ئىنتىزام:
مۇلك ئىشى زەبتۇ رەبتسىز بولدى،
سەلتەنەت ئەمرى زەبتسىز بولدى.
— نەۋائى.

رەبت ئەيلەمەك — باغلانماق؛ ئالاقە قىلماق.

رەبھ [ربح] (ئە) ① پايدا، ئۈسۈم، جازانە. ② كەرىم، مەنپەئەت.

رەبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك سائەت.

رەبىت [ربيط] (ئە) 1) زاھىت. 2) باغلانغان، چىگىلگەن.

رەبىئ [ربيع] (ئە) ياز بېشى، كۆكلەم چېغى، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ:
كۆرۈپ ئارەزىڭ يېغلاسام يوق بەدىئ،
كېلور سەيل بولغەندە سەيل رەبىئ.
— نەۋائى.

رەبىئۇلئاخىر [ربيع‌الآخر] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 4 ـ ئاينىڭ ئاتلىشى. (« رەبىئۇسسانى») دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

رەبىئۇل ئەۋۋەل [ربع‌الاول] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 3 ـ ئاينىڭ نامى.

رەت [رت] (پ) يالىڭاچ، يالاڭۇياش؛ قۇرۇق.

رەتەب [رطب] (ئە) ھۆل، قۇرۇمىغان، نەم.

رەتل [رطل] (ئە) قەدەھ، كاسا، پىيالە، سۇيۇقلۇق ئۆلچىمى — لېتىر:
چۇ بىر رەتل نۆش ئەيلەبان مەست ئولۇب،
كى ساقىي ئەياغىدە — ئوق پەست ئولۇب.
— نەۋائى.

رەج [رج] (پ) بوشىشىپ كەتكەن؛ ئەزمە كىشى.

رەجاۋ [رجاء] (ئە) ئۈمىد، ئارزۇ، تىلەك.

رەجاھەت [رجاحت] (ئە) ئاشماق، ئېشىپ كەتمەك، ئۈستۈنلۈك.

رەججالە [رجاله] (ئە) جەمئىيەت داشقىلى؛ يالاقچى؛ پىيادە يۈرگۈچى.
رەججالە بازى — لۇكچەكلىك ھەرىكىتى، مۇتەھەملىك.

رەجە [رجه] (ئە) قاتار، تىزىق، سەپ، تەرتىپ:
تارەجە چەكمەس يەرىگە باغبان،
باغ ھەمان زىبىدە جاڭگال ھەمان.
— نەۋائى.

رەجەب [رجب] (ئە) قەمەرىيە ھېسابىدا 7 ـ ئاينىڭ نامى — رەجەب ئېيى.

رەجەز [رجز] (ئە) ئۆزىنى ماختىماق.

رەجئەت [رجعت] (ئە) قايتىش، ئارقىغا يېنىش:
بۇ تەئەجقۇبلىق سەفەردىن چۇن تەئەققۇل قىلدى ئۇد،
سەيرئە ئارا قىلغەن كىبى زاھىر ئەتارۇد رەجئەتىن.
— نەۋائى.

رەجۇلىيەت [رجوليت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك،

باتۇرلۇق، يېتىلگەنلىك، بالاغەتكە يەتكەنلىك.

رەخ [رخ] (پ) 1) چاك، يېرىق، سىزىق. 2) چېگرا.

رەخت [رخت] (پ) 1) ئۇي جابدۇقلىرى، مال ـ مۈلۈك؛ كىيىم ـ كېچەك، يوتقان، يېپىنچا. 2) سەپەر يۈكى.

رەخت ئاۋۇز — كىيىم ئاسقۇچ.

رەخت باغلاماق — يۈك باغلىماق، سەپەر جابدۇقلىرىنى يىغىشتۇرماق، يولغا ھازىرلانماق؛ كېتىشكە تەييارلانماق:

باغلاغىل رەختى سەفەر بارماق ئۈچۈن ئامادە بول،
قالماغاي ئۇشبۇ جەھان ئىچىندە ئاخىر ھېچ شەي.

— قەلەندەر.

رەختى سەفەر باغلاماق — سەپەر يۈكىنى تاڭماق، مېڭىشقا تەييارلانماق.

رەخش [رخش] (پ) 1) يۈگۈرۈك ئات، ئالا ئات، تۇلپار:

ئىتدەك ئىرىشىپ رەخش ئىزىن سۈرمە قىلىپ،
باش ئىشكىگە قويغان يارى غارىم كېلەدۇر.

— گۈمنام.

2) نۇر، يورۇقلۇق؛ چاقماق:

ئايانغاك رەخشىنى فەرخۇندە ئۈزەر كۆزلەرىم سۈرتۈپ،
ھەياتى تازە تاپىش نۇشىدىن سامى گۈلاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

رەخش خىرامى — ئاتنىڭ يورغىلاپ يۈرۈشى.

رەخش سۈرمەك — ئات سالماق، ھۇجۇم قىلماق.

رەخشى تېزتەك — چاپقۇر ئات، يۈگۈرۈك ئات.

رەخشى گەۋھەر — پارلاق، نۇرلۇق گۆھەر.

رەخشان [رخشان] (پ) جىلۋىلىنىپ تۇرىدىغان، يالتىراق، پارلاق:

كىم كۆرۈپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى رەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان بېگىت.

— قەلەندەر.

رەخشان بولماق — پارلىماق، يالتىرىماق، نۇر چاچماق.

رەخشان شىھاب — جۇلالىق چېقىن:

قارا تۇن كەلدى كۆلبەم سارى گۈل گۈلرۇخ شىتاب ئەيلەپ،
ئىرۇركىم قەترە ـ قەترە خۇبلارنى رەخشان شىھاب ئەيلەپ.

— مەشھۇرى.

رەخشان قۇياش — پارلاق قۇياش.

رەخشان ياساماق — يورۇتماق؛ كۆركەم قىلماق، پارقىراتماق.

خۇرشىد رەخشان — نۇرلۇق قۇياش، پارلاق قۇياش:

تەلئىتىڭ چۈن ۋەززۇھادۇر ساچلارىڭ مانەندى شەب،
ھەم شەرافەت ئەۋجىدە خۇرشىد رەخشان سەنمۇسەن.

— موللا سالىھ.

شەمئى رەخشان — نۇرلۇق چىراغ، نۇرلۇق شام:

ئەرشى ئاغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك نەچۈككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يا رەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.

— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — يالتىراق گۆھەر، نۇرلۇق ياقۇت:

سېلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

مېھرى رەخشان — كۆڭلى نۇرلۇق:

كاكۇلۇڭ جان ئۈقدەسىدۇر ھەم ئېسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يا مەھى تابانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

رەخشەندە [رخشندە] (پ) «رەخشان» غا قارالسۇن:

قۇياش ئېرمەس فەلەكدە يارنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسكىم، شۇئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

رەخشەندە بەرق — يالتىراق، پارلاق چاقماق.

رەخشەندە كۆزگۈ — مەشۇقەنىڭ پارلاق جامالى.

رەخشەندە مېھر — پارلاق قۇياش، يورۇق ئاپتاپ.

مەھى رەخشەندەسى — ئاي جىلۋىسى، ئاي نۇرى:

فەرش ئولغان خىشتلارىكىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۆزىن كۆكنىڭ مەھى رەخشەندەسى.

— ئەرشى.

رەخنە [رخنه] (پ) 1) دەز، يېرىق، تۆشۈك، چاك:

ۋەسل قەسرىدۇر بەلەند، ئاندىن فەلەكنىڭ رەخنەسى،
يارنى قايدىن كۆرەر ئاشىق ئىنايەت بولماسا.

— مەشھۇرى.

2) زەرە، جاراھەت:

كۆز ئوچى بىرلە باقتى تەگدى تېرە مىژگانى،
سىنەم ئۆزرە پەيكانى رەخنە قىلدى ۋەيران قەز.

— نەۋبەتى.

رەخنە تۇشمەك — زەرەرلەنمەك.

رەخنە سالماق — 1) بوشاشتۇرماق، سۇسلاشتۇرماق. 2) تەشمەك، دەز كەتكۇزمەك.

رەخنە ـ رەخنە [رخنه رخنه] (پ) دەز، يېرىق، چاك ـ چاك:

ئىشق ئىلىنىڭ تۇتمەسى غەم تىدىن قانمۇ ئېكىن،
رەخنە ـ رەخنە ھەر تەرەف چۈن لالە خەندانمۇ ئېكىن.

— گۈمنام.

رەد [رد] (ئە) قايتۇرۇش، ئىنكار قىلىش؛ قوبۇل قىلماسلىق:

بۇ ئالەم زىيىبىدىن بولغىل مۇجەررەد،

فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى ړەد.
— ئەرشى.
«يىرىم ئىقلىم» دەپتۇر بىخىرەددۇر،
ئەگەر «بىر» دېسە ھەم يۈز قاتلا ړەددۇر.
— ناقىس.

ړەد ئەتمەك — «ړەد ئىيلەمەك» كە قارالسۇن.

ړەد ئەيلەمەك — قايتۇرماق؛ ئىنكار قىلماق.

ړەد قىلماق — «ړەت ئىيلەمەك» كە قارالسۇن:
دۇدنى تارتىپ ئانى ړەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى ړەۋانمىدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ړەدد [رد] (ئە) «ړەد» كە قارالسۇن:
قەبۇلىدۇر نە يەئنى بەسكى سور دەپ،
ئانىڭ ړەددىدە تەجرىد ئەھلى بېھەد.
— ئەرشى.

ړەددۇ بەدەل — ړەت قىلىش ۋە ئالماشتۇرۇش:
ھەسەددىن بۇلار ئىچرە بولدى جەدەل،
بۇلار سۆزلەرى بولدى ړەددۇ بەدەل.
— غەربى.

ړەددۇ قەبۇل — ړەت قىلىش ۋە قوبۇل كۆرۈش:
ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پەرسا،
ړەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.
— زەلىلى.

ړەددى باب — ئىشكىتىن قايتۇرۇش، ئىشكىتىن كىرگۈزمەسلىك:
سېنى مەئشۇقلاردىن سۆيمەكىم تاڭلاپ گۈناھ ئېركەن،
نېدۇر ئوششاقلار سىلكىدىن ئايرىپ ړەددى باب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.

ړەددى بەلا — بالانى قايتۇرۇش:
زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇنا قىل،
ړەددى بەلا دېدىلەر ھەر سۇھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.

ړەدىف [ردىف] (ئە) 1) ئاتقا مىنگەشكۈچى، ئەگىشىپ، سۈكۈدىشىپ بارغۇچى. 2) شېئىر تۈزۈلۈشىدە مىسرا ۋە بەيتلاردا قاپىيىدىن كېيىن تەكرارلىنىدىغان سۆز، رادىپ:
بۇ قائىدە ۋە ړەدىف سۇلتان ساھىبقىرانىڭ ئىختىرائىدۇر.
— نەۋائى.

ړەز [رز] (پ) تەك، ئۈزۈم:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىڭ شىرەسىدىن ړەز چىقارىبدۇر قانات.
— قەلەندەر.

ړەز چەمەنى — تەكزار، ئۈزۈمزار.

ړەز سۈيى — مەي، مۇسەللەس.

ړەز فەرزەندى — مەي، شاراب.

ړەز قىزى — ئۈزۈم، تەك قىزى؛ مەي، مۇسەللەس:
مەشھۇرى يۇرۇر خۇمار تارتىپ،
ړەز قىزىغە ئىنتىزار تارتىپ.
— مەشھۇرى.

فەرزەندى ړەز — «ړەز فەرزەندى» گە قارالسۇن.

ړەزالەت [رذالت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك، تۆۋەنلىك، پەس تەبىئەتلىك، ړەزىللىك:
بىلۇركى، روزى ئاڭا ھەق بېرۇر، ئۇزىدەكىنىڭ،
بولۇر چۇ بەندەسى، بائىس ئېرۇر ړەزالەت ئاڭا.
— نەۋائى.

ړەززاق [رزاق] (ئە) رىزىق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى:
كەرەمىڭ كەڭرۇ ئەھلى ئالەمگە،
لۇتفى ئېھسان بىلەن ئەجەب ړەززاق.
— شەۋقى.
بەندە ئاجىزغە يېتىشسە نامە ئەئمال ئوڭ تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى ړەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

ړەزم [رزم] (پ) ئۇرۇش، جەڭ؛ غوۋغا:
چۇ بەندەر ئىچىدە تۇگەپ كارى ړەزم،
ۋەتەن ساري يانماق ئىشىن قىلدى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ماڭا قەتل ئىشىنى قىلىپدۇركى جەزم،
تاپىپ خالى يەرنى ئىكەۋ تۇزسە ړەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ړەزم ئەيلەمەك — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

ړەزم تۇزمەك — ئۇرۇشماق، ئۇرۇش قىلماق، جەڭ قىلماق.

ړەزم سالماق — ئۇرۇش ئاچماق.

ړەزم مەيدانى — جەڭ مەيدانى.

ړەزمۇ كىن — ئۇرۇش ۋە جاڭجال (ئاداۋەت).

ړەزم ئىچىنىدە تەلەف ئولماق — جەڭدە نابۇت بولماق، قۇربان بولماق؛ يوقاتماق.

ړەزمساز [رزمساز] (پ) 1) جەڭچى. 2) جەڭگىۋار:
تۇمەن مىڭ قانىنىڭ ئولسام ړەزمسازى،
سېنىڭ قانىڭغە بولغايمۇ مۇۋازى.
— نەۋائى.

ړەزمگاھ [رزم گاھ] (پ) ئۇرۇش جايى، جەڭ مەيدانى:
بۇ يەڭلىغ سپاھ باشىن بان ئىككى شاھ،
كى بىر كۈنچىلىك قالدى يول ړەزمگاھ.
— نەۋائى.

رەزمگەھ [رزم كه] (پ) «رەزمگاه» قا قارالڭ.

رەزىل [رذيل] (ئە) پەس، تۆۋەن؛ قەبىھ، ناكەس.
رەزىلى دەنيي — پەس، پەسكەش، بۇاپا دۇنيا.
رەزىلى دۇنيي — «رەزىلى دەنيي» گە قارالڭ.

رەزىلۇەش [رذيل وش] (ئە + پ) پەسكەش، يىرگىنچ-لىك.

رەزىن [رزين] (ئە) مەھكەم، قەتئىي؛ مۇھىم:
رايى رەزىن — قەتئىي پىكىر.

رەس [رس] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «قىلغۇچى، يەتكۈ-چى، يېتىشكۈچى؛ كۆرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەي-دۇ:
چارە رەس — بىرەر ئىشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ يەتكۈچى، ئىلاجىنى قىلغۇچى.
فەرياد رەس — (بىراۋنىڭ) داد ـ پەريادىنى ئاڭلىغۇچى، رەھىم قىلغۇچى؛ قۇلاق سالغۇچى:
نەچچە شامى غەمدە ئولسام، بولمايىن فەرياد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رەسا [رسا] (پ) يېتىش، يېتىۋېلىش (يېتىشۇېلىش):
گەرچە تەرىقەتتە ئەمەسمەن رەسا،
تۇشە قىلاي سەبۇر تەۋەككۇل ئىسا.
— زەلىلى.
نەھەددى كىمسەنىڭ باردۇر بىلىشدە ساڭا تەڭ ئولغاي،
فلاتون ئافەرىن ئەيلەر سېنىڭ ئەقلى رەسايىڭغە.
— قەلەندەر.

رەسا ئولماق — يەتمەك، يېتىشمەك.

رەساس [رصاص] (ئە) 1) قوغۇشۇن. 2) ئوق:
گەر شىكەستىم بولسا پەست ئەغيارىدىن تەئن ئەتمەڭىز،
كىم، شىكەستىغە سەبەب ئالماسىنىڭ باردۇر رەساس.
— بابىر.

رەسان [رسان] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يەتكۈزگۈچى، كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
مۇجدە رەسان — خۇش خەۋەر كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى.
نەفىئ رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى.

رەسائىل [رسائل] (ئە) «رەسايىل» غا قارالڭ:
ھەر يەردەكى ئول دەبان مەسائىل،
ئاندىن فۇقەھا يازىپ رەسائىل.
— نەۋائى.

رەسايىل [رسايل] (ئە) [بىرلىكى: رسالە] رىسالىلەر، كىتابچىلار؛ مەكتۇپلار.

رەسەد I [رسد] (پ) ئۆلۈش، ھەسسە:
ۋە ئاساردىن رەسەددۇركىم، بابىلدە ياساپتۇركىم، ھالا تەل-لى ئەقەرقۇن دەرلەر.
— نەۋائى.

رەسەد II [رصد] (ئە) كۆزىتىش جەدۋىلى تۈزۈش؛ ئاستىرونومىيىلىك جەدۋەل:
رەسەد باغلاماق — ئاستىرونومىيىلىك جەدۋەل تۈزمەك، سەييارىلەرنى ھېسابقا ئالماق.
رەسەد قىلماق — كۆزەتمەك.

رەسەد بەند [رصد بند] (ئە + پ) ئاستىرونوم؛ مۇنەج-جىم:
سۇ ھەيلا ھىكمەت ئايىنى رەسەد بەند،
كى ئول بولغۇسى مەندىن سوڭغى فەرزەند.
— نەۋائى.

رەسەن [رسن] (پ) 1) ئارقان، ئارغامچا؛ تاسما، يىپ:
بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى، ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.
— زەلىلى.
2) ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى؛ كۆچمە م: يار:
دۇد سالدىم كىرفىڭ ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساردىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رەسەن ئالماق — تاسما، يىپ ئالماق.

رەست [رست] (پ) قۇتۇلۇش، نىجات، نىجات تېپىش.

رەستە [رسته] (پ) 1) قۇتۇلغان، نىجات تاپقان؛ خالاس قىلىنغان. 2) سەپ، قاتار:
شەيخۇل ـ ئىسلام دەپتۇركى، يەر ـ كۆك ئەھلىدە ھەركىم-دىن رەستە بولغايسەن، سۇد قىلغايسەن.
— نەۋائى.

رەستە بولماق — قۇتۇلماق؛ خالاس بولماق.

رەستگار [رست كار] (پ) قۇتۇلغۇچى، خالاس تاپقۇچى؛ خالاسلىق؛ قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.
رەستگار بولماق — قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.

رەسم [رسم] (ئە) قائىدە، قانۇن؛ يولىيورۇق:
نبگە بىس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بس.
— ئەرشى.
بۇ ئالەم رەسمى بىرلە ئول چېكەر باش،
تەئەززۇرسىز بولۇر ئىش بولغۇسى پاش.
— ناقىس.

رەسمۇ ئايىن — قائىدە ـ يوسۇن:
جەھاندا قويدى ياخشى رەسمۇ ئايىن،
تۇزەتتى دۇنيەنى سەر تا بەپايىن.
— لۇتفى.

رەسمى ئادەت — ئەدەپ ـ قائىدە، قائىدە ـ يوسۇن:
ئۇمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەگزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇبى شان ھادىس.
— شەۋقى.

رەسمى ئىسلام — ئىسلام دىنى قائىدە ـ يوسۇنى، ئىسلام دىنى ئەدەپ ـ قائىدىسى:
كېلىپ بەردى سەلامى رەسمى ئىسلام،
سەلامىغە جەۋابىن ئەيلەدۈك خام.
— ناقىس.

رەسۇل [رسول] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇسۇل] ئەلچى، پەيغەمبەر:
بەھەققى ئالى نەبى ھۇرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبۇل ـ ئەلەم بولماس.
— شەۋقى.

رەسۇلى ئەرەب — ئەرەبلەردىن چىققان ئەلچى.

رەسۇلى ئەمىن — ئىشەنچلىك، راستچىل ئەلچى (پەيغەمبەر سۈپىتى).

رەسۇلى خىرەد پېشە — ئەقىل ـ ئىدراكلىق دانا ئەلچى.

رەسۇلى مۇستەفا — تاللانغان ئەلچى، پەيغەمبەر:
يوق ئىدۈك بار ئەيلەدىك لۇتفۇڭنى ئىزھار ئەيلەدىك،
ئەۋۋەلا خەلق ئەيلەدىك نۇرى رەسۇلى مۇستەفا.
— شەۋقى.

ئەسھابى رەسۇل — پەيغەمبەرنىڭ ساھابىلىرى:
بەندە ئەجىزغە شەفىئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى ئول شاھ نۇئمانمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەسۇلانە [رسولانه] (ئە + پ) پەيغەمبەرانە، ئەلچىلەرگە خاس؛ ئەلچىلىككە يارىشا.

رەسۇلانە نۇزۇل — ئەلچىلەرگە ئوخشاش بېرىش.

رەسۇللاھ [رسول الله] (ئە) ئاللانىڭ ئەلچىسى، پەيغەمبەر؛ مۇھەممەد پەيغەمبەر:
رەسۇللاھ بىلەن زىينەت بېرىپ ئول ئەنبىيالارغە،
تەمامى ئەھلى جەننەتلەرگە سەرۋەر باغىبان كەلمىش.
— شەۋقى.

رەسۋا [رسوا] (پ) رەسۋا، شەرمەندە؛ رەسۋالىق، شەرمەندىلىك:
ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لىك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.
— قەلەندەر.

رەسۋايى ئالەم — پۈتۈن ئالەمنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
گەرچە ئاشىق لازىمى ئالەمدە رەسۋالىقدۇرۇر،
ئىشق ئارا بابىر كەبى رەسۋايى ئالەم بولماسۇن.
— بابىر.

رەسۋايى جەھان — جاھاننىڭ رەسۋاسى، جاھاننىڭ شەرمەندىسى:
ئىشق ئارا قاچتىم خالايىقتىن داغى مەجنۇن بولۇپ،
كىم مەلامەت بىرلە رەسۋايى جەھان قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

رەسۋايى دەھر — زامان، دەۋرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم، كۆردۈم ئەگەرچە نەچچە شەھر،
ئاقىبەت مەندەك بولۇر شەك يوقتۇكىم رەسۋايى دەھر.
— قەلەندەر.

رەسۋايى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
ھەر زەمان يۈز ناز ئىلە، ئەي شوخ، جەۋلان ئەيلەمە،
ئىشق ئېلىنى دەھر ئارا رەسۋايى دەۋران ئەيلەمە.
— قەلەندەر.

رەسۋايى ئىشق — سۆيگۈ رەسۋاسى، مۇھەببەت شەرمەندىسى:
ماڭا ئوخشە يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر شەيدايى ئىشق،
بولماغان مەندەك كىشى دۇنيادا بىر رەسۋايى ئىشق.
— قەلەندەر.

رەسىدە [رسيده] (پ) يېتىشكەن، ئېرىشكەن، يېتىلگەن:
نارەسىدە — ۋايىغا يەتمىگەن، بويىغا (بالاغەتكە) يەتمىگەن، نارەسىدە.
نەۋرەسىدە — يېگىدىن يېتىلگەن، ئۆسمۈر.

رەشاد [رشاد] (ئە) توغرا يول تېپىپ، شۇ يولدىن مېڭىش.

رەشاشە [رشاشه] (ئە) 1) شەبنەم. 2) يامغۇر تامچىسى.

رەشەھات [رشحات] (ئە) [بىرلىكى: رەشھە] تامچىلار:
..... *ئول چەشمە رەشەھاتىدەك ئەشكى رۇدىن.*
— نەۋايى.

رەشك [رشک] (پ) ھەسەت، قىزغىنىش:
سەبا بۇلبۇلغە نەسىمەت قىلىپ ئاۋۇتقانى، رەشك ئوتىنى سالىۋۇتقانى.
— خىرقەتى.

لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خجىل،
سۆزلەردىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىك نەزاكەتى.
— ئەرشى.

رەشك تەرىقى — ھەسەت يوللىرى.

رەشكى جەننەت — جەننەتنىك رەشكى:
كويىدۇرمۇ رەشكى جەننەت يا مەلائىككە مۇتەۋق،
يا كۆڭۈللەر خىلۇەتى يا مەسجىدى ئەقسامۇدۇر.
— ئەرشى.

رەشكى قەمەر — ئايىنىك قىزغىنىشى.

رەشە [رەشع] (ئە) سىزىش، تېمىش.

رەشھە [رشحە] (ئە) [كۆپلۈكى: رەشھەات] تامچە، سىزىپ چىققان سۇ تامچىلىرى:
ئۆزى دەريايى رەھمەتتۇر خىرامى مەۋجى رەھمەتتۇر،
ئىكى ئالەم لەبىدە رەشھە لۇتفى ئاتاسىدۇر.
— مەشھۇرى.

رەشىد [رشيد] (ئە) 1) مەرد، باتۇر؛ كامالىغا يەتكەن، ژايىغا يەتكەن:
يەنە فەرھاد بولمىش نەۋجۇۋان ھەم،
خىرەدمەندۇ رەشىدۇ پەھلەۋان ھەم.
— نەۋايى.

2) توغرا يول تاپقان 3) خاس ئىسىم.

رەغبەت [رغبت] (ئە) خاھىش، مەيل، قىزىقىش، ئارزۇ:

رەغبەت ئەتمەك — خالىماق، قىزىقماق؛ ئۇرۇنماق؛ ئارزۇ قىلماق.

رەغبەت ئەيلەمەك — «رەغبەت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەغبەت قىلماق — «رەغبەت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەغبەتنەماي [رغبت نماى] (ئە + پ) رەغبەتلەنگۈچى، خالىغۇچى، قىزىققۇچى:
نې مەنزىلغە كىم بولسە ئىشرەتفەزاي،
تەبئىت كېرەك بولسا رەغبەتنەماي.
— نەۋايى.

رەغم [رغم] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ ئەكسىنى قىلىش، ئەكسىچە ئىش كۆرۈش؛ قارىماستىن، ئېتىبار بەرمەستىن، ھېسابلاشماستىن.

رەغمىغە — قارشىسىغا، ئەكسىگە.

رەف [رف] (پ) كۆچمە م: قىسىلىش، سىقىلىش، تۇنجۇقۇش:
قويمە يۈزىڭنى نىقاب ئىچىندە،
رەف ئولدى ئادەم ھىجاب ئىچىندە.
— نەسىمى.

رەفاقەت [رفاقت] (ئە) 1) دوستلۇق، يولداشلىق؛ مېھرىبانلىق؛ ئېتىبار بېرىش، كۆيۈنۈش:
چىقىپ ئالدىغە مەرھەبا ئەيلەدى،
رەفاقەت روسۇمىن ئەدا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

ئەگەر ئىككى كىشى تاپسە رەفاقەت،
بۇ ئىككەۋدىن ئىدى نەقلى ھېكايەت.
— ناقىس.

2) سەپداش، دوست:
چۇ بەندەر بارۇرغە خەيال ئەيلەدىم،
رەفاقەتلەرىمگە سىگال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفاقەت ئەيلەمەك — دوستلۇق، مېھرىبانلىق كۆرسەتمەك؛ ئېتىبار بەرمەك، كۆيۈنمەك:
ئايا فەرھادۇ شېرىن، ئەيلەگىنز بىزگە رەفاقەتلىك،
كى ھىجران ئوتى ھەرگىنز بەرمەدى تەسكىن قەرارىمغە.
— ئا. نىزارى.

رەفاھىيەت [رفاھيت] (ئە) پاراۋانلىق، تۇرمۇش بايلىقى چىلىقى؛ ياخشى ئەھۋال.

رەفئەت [رفعت] (ئە) يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك:
ھەم رەفئەت ئەرشى بارىندە مەكان،
ھەم بۇراقىڭغە خۇلدى بارىندە چەرا.
— نەۋايى.

رەفتار [رفتار] (پ) 1) ئادەت، رەسىم:
ئەي ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەج رەفتار فەلەك،
ئۆزدى بۇ غۇنچەمنى كۆردى بىۋەفا غەددار فەلەك.
— موللا سالىھ.

2) يۈرۈش، يۈرگۈچى:
قايسى كۆز بىرلە سېنىڭدىن ئۆزگىنى مەن كۆزلەيىن،
قايسى پايىم بىرلە سەنسىز كوچىدا رەفتار ئېتەي.
— موللا بىلال.

رەفتار ئەتمەك — يۈرمەك.

رەفتار ئەيلەمەك — «رەفتار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
كۆز نەزاكەت گۈل كەبى تاڭ يېلىدىن گۈلبەرگىكىم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرمق.
— ئەرشى.

باد رەفتار — شامالدەك يۈرەر.

تېز رەفتار — تېز يۈرەر، يۇگۈرۈك:
ياكى ئات بىرلە ئېشەك بولسە ئىدى تېز رەفتار،
مىنىبان ئۇستىگە ئەل سەيرىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

خۇش رەفتار — خۇش يۈرەر؛ ئەۋرىشىم:

بەندەلىكنى تەۋقىنى بويىنغە سالغاي شول زەمان،
كىمكى كۆردى قامەتى گول سەرۋ خوش رەفتار شەمئ.
— قەلەندەر.

رەفرەف [رفرف] (ئە) پەلەمپەي، شوتا؛ باسقۇچ؛ يۇقىرىغا چىقىش ياكى تۆۋەنگە چۈشۈش ئۈچۈن ياسالغان قۇرۇلما:
دېگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇممىددۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

رەفز [رفض] (ئە) 1) تاشلاپ كېتىش. 2) رەت قىلىش، ئىنكار قىلىش.

رەفئ [رفع] (ئە) 1) كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش؛ يۇكسەلتىش:
نەدۇر مەندىن تەمەننايىك بۇ مۇشتاقانە بەزم ئىچرە،
قولۇم سۇندۇم سوراھى بويىنغە رەفئى ھىجاب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

2) يۇقىرى، ئېگىز:
مۇھەببەت غەيرەتى گۈلگۈن ھەرىرىن قىلمىش ئانداغ رەفئ،
تۇن ئاقسام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.
— ئەرشى.

3) يوق قىلىش:
ئانى سېغاراي ئەيلەي ئەندۇھ دەفئ،
داغى نەشئەسى ئەيلەسۇن غەمنى رەفئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفئ ئەتمەك — «رەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رەفئ ئەيلەمەك — كۆتۈرمەك، يوق قىلماق.

رەفئ ئولماق — 1) كۆتۈرۈلمەك، يۇكسەلمەك. 2) يوق بولماق، غايىب بولماق.

رەفئى بولماق — «رەفئ ئولماق» قا قارالسۇن.

رەفئى رەۋاق — يۇقىرى، ئېگىز كۆتۈرۈلگەن پەشتاق، راۋاق.

رەفئى مەقام — يۇقىرى جاي، يۇكسەك ماكان.

رەفئى ھىجاب ئەيلەمەك — ئاردىكى ئۇياتنى يوق قىلماق؛ پەردىنى كۆتۈرمەك، ئېچىپ تاشلىماق.

رەفئى ئولماق — «رەفئ ئولماق» قا قارالسۇن.

رەفىق [رفيق] (ئە) ھەمراھ، يولداش، دوست؛ بۇرادەر؛ مەھبۇبە، سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى؛ ھەمدەرد، سىرداش، سۆھبەتداش:
تەقۇى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخارەلەر يەكلىغ بارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

ئىشتىك دوستلار، بۇ كۈن جۇدا بولدۇم نىگارىمدىن،
رەفىقىم، ھەمدەمىم، ئول مېھرىبانىم، گۈلئۇزارىمدىن.
— مولا سالىھ.

رەفىق بولماق — ھەمراھ، دوست بولماق، ئورتاقلاشماق:
دېدى: كۆڭلىڭىزدۇر مەلال، ئەي شەفىق،
تەماشا قىلىڭكى، بولالى رەفىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىقۇ ئاشنا — دوست ۋە ئاشنا:
بىلە ئالمان بۇ تۇلۇۋ تالىئىمدۇر كەۋكەبدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.
— ئەرشى.

رەفىقۇ ھەمدەم — ھەمراھ، دوست؛

رەفىقى جاۋىدانىي — ئۆمۈرۋايەت ئورتاق، دائىمىي يار.

رەفىقى رازجو — سىرداش.

رەفىقى زىبا چېھر — گۈزەل سىمالىق (كۆرۈنۈشلۈك) ھەمراھ.

رەفىقى مەھرەم — سىرداش دوست؛ سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى.

رەفىقى مەۋەددەت — مېھر ـ مۇھەببەتتە ئورتاق.

رەفىئ [رفيع] (ئە) يۇكسەك، ئېگىز، بۇيۇك:
بار ئېرىدىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسىئ،
تەھى مەم ئەمىقۇ شىكافى رەفىئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىئ مەكان — يۇكسەك ئورۇنلۇق، يۇقىرى دەرىجەلىك.

رەفىئۇد ـ دەرەجات — يۇكسەك، بۇيۇك دەرىجىلەر.

رەقەبە [رقبه] (ئە) 1) گەدەن، بويۇن. 2) قۇل، چۆرى.

رەقەم [رقم] (ئە) 1) سان؛ بەلگە؛ يېزىق؛ يېزىش:
كۆرۈپ بارچەسىنىڭ گۈناھىن ئۆتۈپ،
ئەۋلادلارغە بىر ـ بىر رەقەملەر پۈتۈپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەكتۇپ، نامە:
كاشىفۇل ـ ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەرە،
ئەھسەنەت ـ تەقۇئم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.

باشىم كېتىپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسىگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.
— شەۋقى.

3) تەقدىر:
تىيىر ئىلگىدە نە قەلەم، نە رەقەم،
بەلكى رەقەم ئايەتى جەففەل ـ قەلەم.
— نەۋائى.

رەقەم ئەتمەك — «رەقەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
رەقەم ئەيلەمەك — يازماق، پۈتمەك.
رەقەم تاپماق — يېزىلماق، پۈتۈلمەك؛ كۆرسىتىلمەك.
رەقەم چەكمەك — ھۆكۈم چىقارماق؛ يازماق؛ يېزىشقا باشلىماق:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۈزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.
رەقەم قىلماق — يازماق، پۈتمەك:
بەييەنۇدەر، بەيان قەنى ئالىم، بە ئەمەل ھەممە،
فەتىۋا ئۈزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۈجرۇ.
— زەلىلى.
روزى رەقەم — تەقدىر قىلىنغان كۈن:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۈزىنى فەقىر، قىلما ھەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.
رەقەمخان [رقم خوان] (ئە + پ) سىرداش:
يەنە بىر يان ئۇستادۇ پىرىڭ سېنىڭ،
رەقەمخانى لەۋھى زەمىرىڭ سېنىڭ.
— نەۋايى.
رەقەمزەد [رقم زد] (ئە + پ) رەقەم چېكىش، يېزىش:
رەقەمزەد قىلماق — يازماق.
رەقەمزەدە [رقم زده] (ئە + پ) يېزىلغان، ئىنشا قىلىنغان:
لاجەرەم بۇ شەرىق سىلسىلەنىڭ مەناقىبى شەرھىن ۋە ئەھۋالىن ئالارنىڭ بەئزى قۇدسىيا كەلىماتلارى بىلەكى، مەئارىق نىگارخانەلەرنىڭ رەقەمزەدەسى بولۇپتۇر، مىسكىيەتۇل - ختام قىلىلدى.
— نەۋايى.
رەقەمزەن [رقم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ:
چىقاردى سەفھەيۇ كىلكىم قەلەمزەن،
ھەمۇل يەر سۇرەتىن بولدى رەقەمزەن.
— نەۋايى.
رەقەمسەنج [رقم سنج] (ئە + پ) دانىشمەن، بىلىمدان.
رەقەمكار [رقم كار] (ئە + پ) 1) يېزىلغان، سىزىلغان. 2) رەقەم چەككۈچى.
رەقەمكەش [رقم كش] (ئە + پ) يازىدىغان، پۈتۈدىغان.
رەقەمى [رقمى] (ئە) رەقەملىك؛ يېزىلغان:
يا رەب، چېكىبان كۆپ رەقەمى جۇرمۇ گۇناھ،
نامەمنى قارا قىلدىمۇ ئۇمرۇمنى تەباھ.
— قىدىرخان يەركەندى.
رەقبە [رقبه] (ئە) ئېرىق، ئۆستەڭ بويىدىكى يەر، سۇغا يېقىن يەر.
رەقس [رقص] (ئە) ئويۇن (تۇرلۇك شەكىلدىكى سەنئەت ئويۇنلىرى)؛ ئۇسسۇل:
جەننەت مەڭگۈ بىزە دېسە ئولدەم ئۆزىن جەھان،
رەقس ئۇردى ئاشىقانە يۇرۇپ چەرخ چەنبەرى.
— سەيفى سەرايى.
رەقسان [رقصان] (ئە + پ) ئۇسسۇلچى، ئۇسسۇل ئوينىغۇچى:
ئىيدى ۋەسل بولماس بەھەم ئىشقىڭدا قۇربان بولمايىن،
جان قۇشۇڭ تاغىڭ ھەۋاسى ئۆزرە رەقسان ئولمايىن.
— مەشھۇرى.
رەققاس [رقاص] (ئە) 1) ئويۇنچى؛ ئۇسسۇلچى:
سەماڭ ئەيلەپ ئۇچۇپ تا بولدى رەققاس،
ئىكى قولدەك پەرىدىن چىقتىلار قاس.
— خىرقەتى.
قىلۇر ھەركىم بىلۇر ياخشى قىلىقلار،
غەزەلخانلىق بىلە ھەم رەققاسلىقلار.
— خىرقەتى.
2) تەشۇشكە ياكى ھاياجانغا، ئىزتىراپقا چۈشكەن؛ تىنچسىز، تىنىمسىز؛ كۆڭلى غەش؛ بىتاقەت، بىئارام:
مېھمان بولماق ئېمىش جان ئۆيىدە،
يۈركۈم، كۆڭلۇم ئولۇپتۇر رەققاس.
— نەۋايى.
رەقىب [رقيب] (ئە) كۆزىتىپ يۈرگۈچى، پايلاقچى، دۈشمەن:
رەقىبىڭ ئولماسۇن مەقسۇدى ھاسىل،
ئەلىفدەك قەددىمى ئول سالدى دالە.
— نەسىمى.
فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.
رەقىق [رقيق] (ئە) مېھرىبان، شەپقەتلىك:
كىم قەلبى رەقىق ئېرۇر، ئاڭا مۇھتاج ئول،
توقلۇق چۇ كۆڭۈلنى قانىق ئەيلەر ئاچ ئول.
— نەۋايى.
رەك [رک] (پ) «رەگ» كە قاراڭ:
ھېچ ئۈزۈيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە، سىر بولغاي شاخۇ رەك.

— گۈمنام.
جەننەت ئەگەر بولسا تەكىدە دۇرۇر،
فەيزى فۇتۇڭ جان رەكىدە دۇرۇر.
— زەللىلى.

رەكەتات [ركعات] (ئە) [بىرلىكى: رەكئەت] «رەكئەت» كە قارالسۇن.

رەكئەت [ركعت] (ئە) ئۆتۈلۈۋاتقان نامازنىڭ بىر قىسمى، يەنى بىر قىيام (تىك تۇرۇپ ئوقۇش)، بىر رۇكۇ (ئېگىلىپ ئوقۇش)، سۇجۇت (يېتىپ باش قويۇپ ئوقۇش) قاتارلىقلار، مەسىلەن: پېشىن نامىزى ئون رەكئەت، شام نامىزى بەش رەكئەت دېگەندەك:
ئوقۇغىل تۆرت رەكئەت، ئەي بۇرادەر،
كى ھەر رەكئەتكە بىر قۇليا بەرابەر.
— «فەۋزۇن ـ نىجات».

رەكىك [ركيك] (ئە) سۇس، زەئىپ:
رەكىك گۇفتار — سۇس، خۇنۇك سۆز، گەپ.

رەگ [رگ] (پ) تومۇر، قان تومۇر:
رەگى گۇل سىيمگۇندۇر شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەللىلى.

رەگ ئۇزمەك — تومۇر ئۇزمەك؛ ئالاقە ئۇزمەك.

رەگ ـ بەرەگ [ركبرگ] (پ) تومۇر ـ تومۇرلىرى:
قىلىچ زەخمى ئانداغ ئۆتۈپ رەگ ـ بەرەگ،
بۇ ئەھۋالنى كۆرەى بىچارە سەگ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەگزەن [رگ زن] (پ) 1) تومۇرغا نەشتەر ئۇرۇپ قان ئالغۇچى. 2) چالغۇ تارىنى چەككۈچى، مۇزىكا ئورۇنلىغۇچى، مۇزىكانت.

رەڭ I [رنک] (پ) 1) رەڭ، بوياق، تۈس:
زىبىا سەنەمۇ بادەئى گۇل رەڭسىز ئولماس،
ھەركىمدەئى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.
— تەجەللى.

2) خىل، تۈر. 3) نەپ، پايدا:
رەڭگى يوقتۇر چۇن قىزىل گۇلدىن ساڭا، ئەي ئەندەلىب،
ئەل قولاغىن ئەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىڭ بىلە.
— نەۋائى.

4) يۈز، چىراي، بەشىرە؛ كۆرۈنۈش، ھالەت:
مەي ئىچكەن قىز كەبى تۇرسا قىزارىپ،
كېتەر ئۆزگە سۇچۇڭ رەڭگى قاۋارىپ.
— خىرقەتى.
ئەزدى كۆڭلۇم جىلۇەگەر كۆرگەچ بۇ رەڭ ئاقىل يىگىت،
بەرقدەك جەۋلان قىلۇردا ھەر تەرەف مايىل يىگىت.
— ئەرشى.

5) ئىنتىزام، يۈرۈش ـ تۇرۇش، تەرتىپ:
بۇ رەڭ بارماغلىقۇ كەلمەگلىك ئاڭلاپ تىشلەبان بارماغ،
تەجەللى جىلۇە قىلدى بارىبان خۇرشىدى سان ئاندا.
— ئەرشى.

6) بايلىق؛ مەنسەپ، ئەمەل، ھۆكۈم؛ دەرىجە، مەرتىۋە، ئابرۇي:
ھەم ھۇسەينى سۆزىدىن رەڭگى غەرىب،
ھەم غەربىي دەمىدىن بەيتى ئەجەب.
— نەۋائى.

7) كۆز بوياش، ئالداش؛ ئالدامچىلىق؛ 8) خىل، تۈر، قىسىم، يوسۇن:
ھىيلەگەر زاھىدنى كۆرگەچ ئىشق ئېلى بولمىش بۇ رەڭ،
قەسدى جان ئاندىغكى بۇركۈت ئەيلەگەي تۇلكو كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رەڭ ئەتمەك — بويىماق، پەردازلىماق.
رەڭ ئەيلەمەك — «رەڭ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رەڭ تۇتماق — رەڭلەنمەك، بويالماق، قىزارماق.
رەڭ قىلماق — «رەڭ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رەڭگارەڭ — ھەرخىل تۇسلۇك، رەڭمۇ رەڭ.
رەڭگى كافۇرى — ئاپئاق رەڭلىك.
رەڭگى گۇلنار ئولماق — ئانار گۇلىگە ئوخشاش رەڭدە بولماق.
رەڭگى مەلبۇسات — ھەر خىل رەڭلىك كىيىم؛ نەقشلىك.
رەڭگىنى ياقۇت ئەتمەك — قىزارتتۇرماق، پەدازلىماق، ياشناتماق.

رەڭ II [رەنک] (پ) تاغ ئۆچكىسى:
بەلىغ سەيد ئەيلەبان ھەر يان نەھەڭى،
نېچۇككىم رەڭ سەيد ئەتكەي پەلەڭى.
— نەۋائى.

رەڭ ئامىز [رنک اميز] (پ) 1) رەڭ، بوياقلارنى ئارىلاشتۇرغۇچى، نەققاش. 2) رەڭمۇ رەڭ، رەڭ ئارىلاشقان، تاۋلىنىدىغان.

رەڭ ئامىزلىق — 1) نەققاشلىق، بوياقچىلىق. 2) كۆز بويامچىلىق، ھىيلىگەرلىك.

رەڭ ـ بەرەڭ [رنک برنک] (پ) رەڭگارەڭ، خىلمۇ خىل، تۇرلۇك:
جەھان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۇللار،
سېنىڭدەك چىقماغاندۇر ھېچ بىرى گۇلبەرگىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

رەڭرىز [رنک ريز] (پ) بوياقچى.

رەڭرىزلىق — بويىاقچىلىق:
كۆرۈپ ئول رەڭرىزلىق ئىشلەرىنى،
تەراغ كۈلمەككە ئاچىپ تىشلەرىنى.
— نەۋايى.

رەڭگىن [رىنگين] (پ) 1) رەڭدار، تاۋلىنىپ تۇرىدىغان؛ رەڭلىك؛ گۈزەل؛ رەڭمۇ رەڭ:
خەيالى شۇئلەئى رەڭگىن قۇياشىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.
— ئەرشى.
2) بەزەكلىك، نەقىشلىك. 3) شېرىن، دىلكەش، يېقىملىق:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇگۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

رەڭگىن بولماق — بويالماق، قىزارماق.

رەڭگىن قىلماق — رەڭدار قىلماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

رەڭگىنلىغ — گۈزەللىك، رەڭدارلىق:
لەئل يەڭلىغ رەڭگىنلىغ چىقمىش ئۆيىدىن ئافتاب،
بادەئى رەڭگىن مەي ئىچتى گۈل لەبى سەرشارىدىن.
— ئەرشى.

رەڭگىنلىق — «رەڭگىنلىغ» قا قارا.

رەڭلىغ [رەڭ لىغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزبىلىك.

رەم [رەم] (پ) قورقۇش، چۆچۈش، ئۇركۈش، ئۇركۇپ قېچىش:
رەم ئۇرما زەلىلى مەئرىفەتدىن ھەرگىز،
دەرۇش دۇئايى ساھىب خەير ئەيلەر.
— زەلىلى.

رەم ئەتمەك — چۆچۈپ قاچماق، چۆچۈمەك، ئۇركىمەك.
رەم بەرمەك — چۆچۈتمەك، ئۇركۈتۈپ قاچۇرماق.
رەم قىلماق — «رەم ئەتمەك» كە قارا.
رەم قىلىپ قاچماق — ئۇركۈپ قاچماق.
رەم يېمەك — «رەم ئەتمەك» كە قارا.

رەمان [رەمان] (پ) ئۇركۈگەن، ئۇركۈپ قاچقان:
ۋەھشەتىم دەشت ئۆزرە زاھىردۇر جۇنۇندىن ئانچەكى،
ۋەھشكىم مەجنۇنغە رام ئىبرۇر مەندىن رەمان.
— نەۋايى.

رەمە [رەمە] (پ) توپ، پادا (ئادەملەر توپى، قوي پادىسى دېگەندەك)؛ گۈرۈھ، جەمئىيەت، خەلق:
مۇلك ئەھلىغە مېھرىبانلىغ ئەيلە،
ئاندافكى رەمەغە شۇبانلىغ ئەيلە.
— نەۋايى.

رەمەد [رەمد] (ئە) كۆز ئاغرىقى:
قىلىپ نەرگىس ئۆز غۇنچەسىن بەيزەدار،
كى كۆزىنىدە ئېپردى رەمەددىن غۇبار.
— نەۋايى.

رەمەزان [رەمضان] (ئە) توققۇزىنچى ئاي (ھىجرىيە يىلى ھىسابىدا)، روزا ئېيى:
چىراكىم خەير بىسيار ھاسىل ئولغايلار بۇ ئاي ئىچرە،
مۇبارەك رەمەزانىنىڭ جابدۇغىدىن يېڭى جان كەلمىش.
— شەۋقى.

رەمەق [رەمق] (ئە) جان چىقىش ئالدىدىكى نەپەس، تىنىق، ئەڭ ئاخىرقى نەپەس:
ئوتغە تۇشسە مەھۇ ئولماي نېتكۈسى ناگاھ قىل،
قايدا قالسۇن سوزىشى ئىشق ئىچرە بۇ جاندىن رەمەق.
— ئەرشى.

رەمز [رەمز] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇمۇز] 1) ئىما، ئىشارەت، ئالامەت؛ ئۆز ئارا كېلىشىلگەن يوشۇرۇن بەلگە، شىفىر:
خىلافى رەسم ئۇچۇن بۇ رەمزىدىن بومىش كىشى ئاگەھ،
پەرىزادى پەرى ئاسىيىدىن تەئۇنز تاپغاي ۋەھ.
— ئەرشى.
2) كىنايە:
شوخىنىڭ تەبئىدە چۇ دىققەت ئىدى،
رەمز ئىلە نۇكتەئى دەقىق دېدى.
— نەۋايى.
3) مەخپىيەت، مەخپىيەتلىك:
كى ئىشتەرمەن بۇ رەمزىڭ ئاشكارا،
مەنى يارىڭغە ئايغايسەن، نىگارا.
— ناقىس.

رەمل [رەمل] (ئە) [كۆپلۈكى: رىمال] قۇم، قۇم بىلەن پال ئېچىش؛ پالچىلىق.
رەمل مەشقى — پال ئېچىش ئۇچۇن قەغەزگە تۇرلۈك سىزىق ۋە نۇقتىلارنى سىزىپ مەشىق قىلىش، پالچىلىق مەشقى.

رەممال [رەمال] (ئە) پالچى، قۇم (تاش) بىلەن پال ئاچقۇچى.

رەمۇز [رەموز] (ئە) ئىما ـ ئىشارەتلەر؛ «رەمز» گە قارا:
ناز قىلىپ رەمۇز ئىلە قىلدى كۆڭۈلنى پۇر جۇنۇن،
بارمىدى ياكى بىلمەدىم لەيلى بىلەن قەرابەتى.
— ئەرشى.

رەمۇزات [رەموزات] (ئە) «رەمز» گە قارا.

ره‌مىده [رمیده] (پ) ئۇركۈگەن، چۆچۈگەن، قورققان؛ چۆچۈپ قالغان، قورقۇپ قالغان؛ ئۇركۈپ قاچقان.
ره‌مىده ئەيلەمەك — ئۇركۈتۈپ قاچۇرماق؛ چۆچۈتمەك.
ره‌مىده بولماق — يىراقلاشماق، قاچماق.
ره‌مىده خاتىر — خاتىرى، كۆڭلى پەرىشان.
ره‌مىده هۇش — هوشىدىن ئايرىلغان، بىهوش.

ره‌مىم [رمیم] (ئە) كونا، ئەسكى، قەدىمكى؛ ئەسكىرىگەن، چىرىگەن:
كەتمەگەي مېھرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي هۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلىرىمنى گەر رەمىم.
— قەلەندەر.

ئەزمى ره‌مىم — چىرىگەن سۆڭەك.

ره‌نج [رنج] (پ) 1) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق؛ مېھنەت:
سودىگەركى يامبۇ بولسا نەچە تۇمەن،
بىرلەھزە يەتمەسە ئاڭا هېچ رەنج ـ لەھەن.
— سەبۇرى.
يار ۋەسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.
2) زەخمەت؛ ئازاب، ئازار، دەرد، ئەلەم؛ ئاغرىق:
بۇ دەردىڭ هېچ دەۋاسى يوقتۇر،
بۇ رەنجىڭ هېچ سىغاسى يوقتۇر.
— موللا سالېھ.
بەرمەگىل قولدىن قەنائەت گەنجىنى،
بولغۇسى ئول گەنجى رەنجىگە ئىلاج.
— شەۋقى.

ره‌نج پەرۋەرد — مۇشەققەت بىلەن ئۆسكەن، كېسەلمەن.
ره‌نج پەيماي — مۇشەققەت تارتقان، رەنجىگەن.
ره‌نج پەيمۇدەلىغ — قىينالغانلىق، مۇشەققەت تارتقانلىق.
ره‌نج تاپماق — قىينالماق، مۇشەققەت چەكمەك.
ره‌نج فەرساي — قايغۇلاندۇرغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.
ره‌نج فەرسۇد — جاپا ـ مۇشەققەتتىن هارغان، دەرد ـ ئەلەمدىن هالسىزلانغان.
ره‌نج كۆرمەك — «رەنج تاپماق» قا قارالسۇن.
ره‌نجگە سالماق — ئازار بەرمەك، خاپا قىلماق.
ره‌نجۇ ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:
ماڭا مۇنچە رەنجۇ ئالەم قىلغۇچە،
تومۇغدىن فۇزۇنراق سىتەم قىلغۇچە.
— ئا. نىزارى.

ره‌نجۇ ئەنا — ئازاب ـ ئوقۇبەت، مېھنەت ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم.

ره‌نجۇ تەئەب — كېسەللىك ۋە هارغىنلىق:
مەن ئۆلسەم فەرەھلىك بىلە روز ـ شەب،
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.
— ئا. نىزارى.

ره‌نجۇ رىيازەت — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:
نېكىم تەقدىر بولسا، ئول بولار تەھقىق بىلگەيسىز،
ئېرۇر مەڭگۇ جەدەل، رەنجۇ رىيازەت بارچە بىھۇدە.
— بابىر

ره‌نقۇ زەلەل — مۇشەققەت ۋە خارلىق.

ره‌نجۇ مۇشەققەت — جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:
يۇزلەنىپ ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەۋۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.
— بابىر.

ره‌نجۇ مېھنەت — غەم ـ غۇسسە، جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:
ساڭا بولدى شامى هەجرىڭ ئاقىبەت سۇبهى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

ره‌نجى خۇمار — خۇمار ئاغرىقى:
ئولتۇرۇر هەردەم مېنى مەي ئىچمەسەم رەنجى خۇمار،
مەن نېچۈك بولماي هەمىشە كۆلبەئى خۇممار ئارا.
— مەشھۇرى.

ره‌نجى ره‌ۋان — جان ئازابى.

ره‌نجى زەخمەت — جاراھەت، زەخمەت ئاغرىقى، دەردى:
ۋا دەرىغا، بىر كۈنى كەلگەي كەمىنگاھىدىن ئۆلۈم،
جان هىسارى تەنگە ئورغاي رەنجى زەخمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

ره‌نجى هادىس — تۈيۇقسىز بالا ـ قازانىڭ دەرد ـ ئەلىمى:
ۋەلى بىر ئۆمۈر، بۇ گۈلشەندىن هەۋادىس،
قىلىپ جانىمغە هىجران رەنجى هادىس.
— قىدىرخان يەركەندى.

ره‌نجان [رنجان] (پ) رەنجىگەن:
ئەزاسىدىن بولۇپ هەر خەيل رەنجان،
يەنە هەق مەۋهىبەت ئەيلەپ يېڭى جان.
— نەۋائى.

ره‌نجه [رنجه] (پ) رەنجىگەن، قىينالغان، ئازابلانغان، سقىلغان؛ خاپا.
ره‌نجه ئەيلەمەك — قىينالماق، ئازابلانماق.
ره‌نجه قىلماق — «رەنجه ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رەنجۇر [رنجور] (پ) كېسەلمەن، دەردمەن؛ ئېزىلگەن؛ كېسەل، كۈچسىز، ماغدۇرسىز:
ھەببىلىك ھۇرمەتىدىن شەۋقى ئىمانىنى مەھكەم قىل،
ئۆلەر ۋەقتىدە شەيتان غارەتىدىن قىلماغىل رەنجۇر.
— شەۋقى.

تاشىدۇر ھۇققەئى ياقۇت ئارا دۇر،
كۆزۈڭ سېھھەت تاپار گەر بولسا رەنجۇر.
— خىرقەتى.

رەنجۇر بولماق — ئازابلانماق، قىينالماق؛ كېسەل بولماق، سقىلماق.
دەپى گۈل بىزدىن ئۆتكەن بولسا مەئزۇر،
مەنى بىچارەدىن كۆپ بولما رەنجۇر.
— خىرقەتى.

رەنجۇرلۇغ — كېسەللىك، بىمارلىق.

رەنجۇر ئولماق — «رەنجۇر بولماق» قا قارالسۇن.

يار رەنجۇر ئولدى مەن ئاندىن داغى رەنجۇررراق،
ھالەتىم دىشۋار، ئەي پەرۋاردىگارا، بول تەبىب.
— زەلىلى.

رەنجىدە [رنجيده] (پ) رەنجىگەن، مۇشەققەت تارتقان، ئازاب چەككەن:
قەدىم رەنجىدە قىل كۆڭلۇم ئۈچۈن، ئەي يارىنىڭ ئوقى،
مېنىڭ بۇ ناتەۋان كۆڭلۈمگە چۈن دەرماندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

رەھ [ره] (پ) يول، ئىز؛ «راھ» گە قارالسۇن:
يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە رەھى مۇستەقىمى،
ئاندا قەدىم راست قويكىم، خەتەرى بولماسا.
— زەلىلى.

ئىت كەبى تەلمۇرۇبان خاك رەھىڭ باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

رەھ ئاۋەرد — 1) سوۋغا. 2) مەسلەك، ئۇسۇل.

رەھ رەۋان — يولغا راۋان بولۇش، يۈرۈپ كېتىش:
ئەلىپ رۇخسەت ئاندىن بولۇپ رەھ رەۋان،
بۇ مەجمۇئغە ياپماق ئۈچۈن بىر مەكان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەھا [رها] (پ) خالاس بولغان، قويۇپ بېرىلگەن، بوشىتىلغان؛ قويۇپ بېرىش، بوشىتىش؛ ئازاد، ئەركىن:
نىشانغە ئوقىنى رەھا ئەيلەگەي،
كۆڭۈل مەقسەدىنى ئەدا ئەيلەگەي.
— ئا. نىزارى.

دەپى: «پۇت ـ قولىنى قىلىڭلار رەھا،
كى ئەمرىمنى ئىلھال كېتۈرسۇن بەجا».
— ئا. نىزارى.

رەھبە [رحبه] (ئە) سەھنە، ئويۇن ـ كۈلكە جايى؛ سۆپا:
مەۋلانا شەرەفىددىن ئەلى يەزدىي ... بىر رەھبەدە ئولتۇرۇپ ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.

رەھبان [رهبان] (ئە) بۇتپەرەسلەر ئۇستازى، رەھبىرى، باشلىقى:
ئاندا نې رەھبان ئىدى نې بەرەھمەن،
لېك بارى بۇتلەر ئىدى سىيمتەن.
— نەۋايى.

رەھبەر [رهبر] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ ئۇستاز:
رىزا باشىنى سۇئالىڭغە ئەيلەسەڭ رەھبەر،
سۇئال ئىچىندە كۆتۈر سەرۇى قامەتىڭنى پات.
— شەۋقى.

خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۇمرۇ ئىزززەت جۇملەسى،
شەۋقى بىلسەڭ ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

رەھدار [رەدار] (پ) يول ساقچىسى، يول نازارەتچىسى، يول كۆزەتچىسى.

رەھرەۋ [رەرو] (پ) يول يۈرگۈچى؛ مۇساپىر، «راھرەۋ» گە قارالسۇن:
نەچە تەشنە رەھرەۋنى سىيراب ئېتەر،
ئۇنىڭ سايەسىدە تېخى خاب ئېتەر.
— زەلىلى.

رەھرەۋى جەھان پەيما — تېز يۈرگۈچى جاھانكەشتى.

رەھرەۋى فەرزانە — دانىشمەن يولۇچى.

رەھزەن [رەزن] (پ) قاراقچى، يول توسار؛ «راھزەن» گە قارالسۇن:
كېلىپ تەگدى رەھزەن بورقن ياكى چاڭ،
پۇلىن بەردى ئەمما قۇتۇلدى ئاغاڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ نېچۈك كۆز، بۇ نېچۈك تەرز، بۇ نېچۈك نازۇ نىگاھ،
ھەر بىرى يۈز كارۋانى ئەقىلىنىڭدۇر رەھزەنى.
— مەشھۇرى.

رەھشۇناس [رەشناس] (پ) يول تونۇيدىغان، بىلىدىغان؛ يول بىلگۈچى، يول تونۇغۇچى:
بولۇپ ئەنجۇم ئەھۋالىغە رەھشۇناس،
تەبىئەتلەرىن داغى ئەيلەپ قىياس.
— نەۋايى.

رەھ فىكەندە [رەفكنده] (پ) يولغا، يەرگە تاشلانغان.

رەھكاۋ [رەكاو] (پ) «راھرەۋ» گە قارالسۇن.

رەھكۇب [رەكوب] (پ) يول باسقۇچى، يول يۈرگۈچى.

رەھكۈب بولماق — يول باسماق، يول يۈرمەك.

رەھگۈزار [رەگزار] (پ) 1) قاتناش يولى، كاتتا يول، ئادەملەر ئۆتۈشۈپ تۈرىدىغان يول. 2) يولۇچى، ئۆتكۈنچى:
دېمە كويدا ھەر ساری ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەراسەر رەھگۈزاردىن لەشكەرى نەززارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

رەھگۈزەر [رەگزار] (پ) «رەھگۈزار» غا قارالسۇن:
تەرىقەت ئەھلى بۇ كۈن بەردىلەر ئەجەب خەبەر،
قەلەندەرانە ئۆتۈگىلەر جەھان چۈ رەھگۈزەرى.
— زەلىلى.

ئۇشبۇ ئالەم گويىيا بىر رەھگۈزەر،
قىلماغىل زىنھار ئاڭا ئەندەك نەزەر.
— خەراباتى.

رەھل [رحل] (ئە) 1) ئەسۋاب؛ يول (سەپەر) جابدۇقلىرى (يۈكى). 2) سەپەرگە چىقىش؛ كۆچۈش. 3) ئوقۇش ۋاقتىدا كىتاب قويىدىغان تاختا، ئورۇندۇق.

رەھم I [رحم] (ئە) رەھىم، شەپقەت، جان كۆيدۈرۈش؛ ئېچىنىش:
رەھمسى كەلمەس غەرىبنىڭ ئاھىغە،
كىرگەلى قويماس رەقىب دەرگاھىغە.
— غەيرەتى.

رەھم ئەتمەك — «رەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر ساری ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھم ئەتكەي كۆلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.
— ئەرشى.

رەھم ئەھلى — قېرىنداشلار، رەھىمدىللار؛ جان كۆيەرلەر.

رەھم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق؛ ئېچىنماق:
لۇتفى ئېتىپ مىسكىن رىزائى ھالىغە رەھم ئەيلەگىل،
بر نەزەر قىلساڭ ماڭا ھېچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

رەھم قىلماق — «رەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئىجابەتكە بولدى دۇئايىم قەرىن،
ماڭا رەھم قىلدى جەھان ئافەرىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەھم II [رحم] (ئە) بالىيانتۇ؛
رەھم ئىچرە غىزا ھەم ئولكى مەئلۇم،
ھەۋايى دىلكۈشا ھەم ئولكى مەئلۇم.
— نەۋايى.

رەھمان [رحمان] (ئە) رەھىم ـ شەپقەت قىلغۇچى، ئاللا:
يۈزىڭدە سۈرمتى رەھمانىنى كۆردۈم،
قاشىڭدە قاق ۋەل ـ قۇرئانىنى كۆردۈم.
— نەسىمى.

بەندە ئاجىزغە ئاغىر كەلتۈرسە مىزان پەللەسى،
ياخشى ئەئمال بىرلە شايەد زات رەھمانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەھمانىي [رحمانى] (ئە) خۇداغا، تەڭرىگە تېگىشلىك، خۇدانىڭ، خۇدادىن.

رەھمەت [رحمت] (ئە) مەرھەمەت، رەھمەت، تەشەككۈر:
مۇھەييا ئەيلەگەيلەر ئانچۇنانكىم ئابۇ نېئمەتدىن،
ئوشۇل رەھمەت ئىلە ماھى مۇبارەك رەمەزان كەلمىش.
— شەۋقى.

ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سىرىشتە،
سالىپ بوينۇمغە مېھرىڭ بىرلە رىشتە.
— خىرقەتى.

رەھمەتەن لىل ئالەمىن — ئالەم ئۈچۈن رەھمەت:
چۈن ئۈجۈدى رەھمەتەن لىل ئالەمىن،
سەجدەگەھ بولدى ماڭا روبى زىمىن.
— خەراباتى.

رەھمەت شەرابى — ئىلتىپات، تەشەككۈر شەرابى:
بوستان ئىچىندە تۈرلى چەچەك ئەنجۈمەن قۇرۇپ،
رەھمەت شەرابى بىرلە بولۇپ مەست ھەر بىرى.
— سەيفى سەرايى.

رەھمەت قىلماق — شەپقەت قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.

رەھمەتىغە بارماق — «رەھمەتىغە ۋاسىل بولماق» قا قارالسۇن.

رەھمەتىغە ۋاسىل بولماق — دۇنيادىن ئۆتمەك، قازا قىلماق.

رەھمەتى ھەق — ھەقتائالانىڭ رەھمەتى، ئاللانىڭ مەرھەمىتى:
تەۋبە ئوت، رەھمەتى ھەق بىرلە ئوتۇن بارچە گۇناھ،
تەۋبە رەھمەت ئوتىنىڭ شەرھىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

ئايەتى رەھمەت — رەھىم قىلىش، مەرھەمەت قىلىش توغرىسىدىكى ئايەت:
نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا، ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت،
ئانىڭ ھەققىدە نازىل بولدى گويا ئايەتى رەھمەت.
— قەلەندەر.

ئەھلى رەھمەت — رەھمەتكە لايىق كىشى:
ئېرۇر تالىبغە تەڭ ئەيش ئولسا نېئمەت،
بارىغە شۈكر ئېتەر بىل ئەھلى رەھمەت.
— خىرقەتى.

دەريايى رەھمەت — مەرھەمەت دەرياسى:
شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۇمىد ئەتسەڭ،

تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەغجۇز.
— شەۋقى.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئۇنچىسى، تەشەككۇر ئۇنچىسى:
ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئېرۇر ھاسىل،
ئۇلانسالەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئايى ھەيات.
— شەۋقى.

رەھمەتفىزاي [رحمت فزای] (ئە + پ) رەھىم - شەپقەتلىك؛ مەرھەمەت قىلغۇچى.

رەھمەتۇللاھ [رحمة الله] (ئە) رەھمەتلىك، خۇدانىڭ رەھمىتىگە لايىق، مۆمىن (ۋاپات بولغان كىشى ھەققىدە):
ۋەدەئى لاتەقنەتۇمىن رەھمەتۇللاھدىن ئۈمىد،
شەۋقى، نالان بولماغىل بىس فېئىلى شەيتانىڭغە ھەيىق.
— شەۋقى.

رەھن [رهن] (ئە) رەنە، گۆرۈ:
رەھن ئەتمەك — گۆرۈگە، رەنگە قويماق.
رەھن ئەيلەمەك — «رەھن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەھنەما [رهنما] (پ) يول باشلىغۇچى، يولباشچى، يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ رەھبەر، «راھنەما» غا قارالسۇن:
مېنى خەلق ئەيلەگەن قادىر خۇداسەن،
يولىن يوق ئەيلەگەنگە رەھنەماسەن.
— ناقىس.
تەلەبدە بولساڭ ئەگەر ياخشى رەھنەما ئۈچرار،
كۆڭۈلنىڭ زەڭگىنى ئاچغۇندەك ئاشنا ئۈچرار.
— شەۋقى.

رەھنەماي [رهنامای] (پ) «راھنەما» غا قارالسۇن.

رەھنەمۇن [رهنمون] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ «راھنەمۇن» غا قارالسۇن:
تاپىپ دانا مۇئەللىم زۇفۇنۇنى،
جەمئى ئەھلى دانىش رەھنەمۇنى.
— ناقىس.

رەھنەۋەرد [رهنورد] (پ) يول يۈرگۈچى، يولۇچى، سايامەتچى، كەزگۈچى:
دېدىمكى، سۈرمە قىلاي گەردى رەھنەۋەردىڭنى،
فىغانكى، تاپمادى كۆز تۇتىياغە گەردىڭنى.
— نەۋايى.

رەھۋار [رەوار] (پ) تېز، راۋان:
ئول ئەشھەب گەردى پەست ئېرىدى رەھۋار،
نېچۈككىم بولسە غەلتان دۇررى شەھۋار.
— نەۋايى.

رەھىق [رحيق] (ئە) ساپ، سۈزۈك (تىنىق) مەي، ياخشى مەي.

رەھىل [رحيل] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش؛ 2) ئۆلۈش.
رەھىل ئاغاز قىلماق — كۆچۈشكە باشلىماق؛ كېتىشكە تەمشەلمەك.
رەھىل ئەتمەك — كۆچمەك، كەتمەك؛ يولغا چىقماق.
رەھىل تۇتماق — كۆچمەك، سەپەر قىلماق.

رەھىلكوش [رحيل كوش] (ئە + پ) 1) يولۇچى. 2) يولغا سالغۇچى:
سۆز ناقەسىنىڭ رەھلىكوشى،
بۇ نەۋئ چېكەر ھودى خۇرۇشى.
— نەۋايى.

رەھىم [رحيم] (ئە) مەرھەمەتلىك؛ رەھىملىك، رەھىم قىلغۇچى، مېھرىبان؛ مېھرىبان ئاللا:
ئەگەر يەتسە شەھدىن ماڭا بۇ سىتەم،
رەھىم سەن بۇ بەندەڭغە قىلغىل كەرەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىلاھا، رەھىم ئېتىپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھىمى رەھنەما سەنسەن، ماڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.
— ئەرشى.

رەھىمەھۇللا [رحمه الله] (ئە) ئاللا ئۇنى ئەپۇ قىلسۇن، كەچۈرسۇن، گۇناھىدىن ئۆتسۇن:
... ۋە مەۋلانا ئەبدۇسسەلام شىرازىي رەھىمە ھۇللاھكى، ئول زەماننىڭ ماھىر ھەكىمى ۋە ھازىق تەببى ئېردى — بۇ زەئىفغە مۇئالىج ئېردى.
— نەۋايى.

رەۋ [رو] (پ) قوشما سۆز تەركىبىدە «يۈرگۈچى، كەزگۈچى» مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
رەھرەۋ — يول يۈرگۈچى، كەزگۈچى، سايامەتچى.

رەۋا I [روا] (پ) 1) لايىق، مۇناسىپ، ماس، مۇۋاپىق. 2) چىقىرىش. 3) يەتمەك، ئېرىشمەك.
رەۋا ئەيلەمەك — مەقسەتكە يەتمەك (يەتكۈزمەك)، ئېرىشمەك (ئېرىشتۈرمەك)؛ ھەل قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق:
مەيى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىمە،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
مېنىڭ بۇ دەردىمە، يا رەب، دەۋا قىل،
ماڭا لۇتفۇڭ ئىلە ھاجەت رەۋا قىل.
— خىرقەتى.
رەۋا بولماق — لايىق كەلمەك؛ مۇمكىن بولماق.
رەۋا تۇتماق — لايىق كۆرمەك، مۇناسىپ كەلمەك.
رەۋا كۆرمەك — «رەۋا تۇتماق» قا قارالسۇن.

بۇ گۈلشەندە مېنىڭ كۆڭلۈم خۇشى سەن،
نېچۈك مېھنەت رەۋا كۆرسەم ساڭا مەن.
— خىرقەتى.

رەۋا II [روا] (پ) «رەۋان» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، يۈرگۈچى، ماڭغۇچى، كەتكۈچى.

رەۋاتىب [رواتب] (ئە) [بىرلىكى: راتبە] بەلگىلەنگەن ھەق؛ مائاش، نەپەقە.

رەۋاج [رواج] (ئە) 1) ئېتىبار:
تاپالمىغاي ئېردى رەۋاجى قىسسەئى ئالى ھەيات،
زۇلمەت ئىچرە نەچچە يىل خىزرۇ سىكەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

2) قوللىنىۋاتقان پۇل. 3) ئامال، چارە:
تاپالمام كېتەرنىڭ ئىلاجىنى ھەم،
بىلەلمەم تۇرارنىڭ رەۋاجىنى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەۋاق [رواق] (پ) پېشايۋان؛ ئايۋان؛ راۋاق.

رەۋان I [روان] (پ) 1) مېڭىش، يۈرۈش، كېتىش:
چىقىپ مەن بۇ يەردىن تاڭ ئاتقان زەمان،
يۈرۈپ ئەھلى تۈججار قاشىغە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېقىش، تامچىلاش، تۆكۈلۈش (كۆز يېشى):
ناۋەكى ئىشقىڭ تېگىپ ئانداغ كۆڭۈل مەجرۇھدۇر،
ھەر قايان بولدى رەۋان ھەر قەترە قانىمدىن قىيان.
— ئەرشى.

3) دەرھال، دەررۇ، تېز. 4) سىلىق، سىپايە. 5) قىممەتلىك، قىممەت باھا.

رەۋان ئايتماق — پاساھەت بىلەن سۆزلىمەك، سىلىق ئېيتماق.

رەۋان ئەتمەك — بەجا كەلتۈرمەك، ئورۇنلىماق.

رەۋان ئەيلەمەك — «رەۋان ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەۋان ئولماق — يۈرمەك، ماڭماق، يولغا چىقماق. 2) كەتمەك، قايتماق.

رەۋان قەد — خۇش قامەت، بوي ـ تۇرقى كېلىشكەن.

رەۋان قىلماق — 1) ئەۋەتمەك، يولغا سالماق:
گەردى باد ئايلەپ ۋۇجۇدۇمنى ئەدەم ۋادىسىدا،
كوھى غەم سەر مەنزىلى ساڭا رەۋان قىلغان قەلەك.
— ئا. نىزارى.

2) ئۇرماق، سالماق:
غەزەب بىرلە خەنجەرنى قىلدى رەۋان،
تېگىپ دالۇسغە، كېسىلدى چاپان.
— ئا. نىزارى.

رەۋان II [روان] (پ) جان، روھ؛ ھايات، تىرىكلىك.

رەۋان بەخش — جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى.

رەۋان تاپماق — جان تاپماق، تىرىلمەك.

رەۋانى پۇر ئەنۇار — نۇرلۇق، پاكىز روھ.

رەۋان كىرگۈزمەك — جانلاندۇرماق.

رەۋانى ھەشىمەت — ئۇلۇغلۇق، ھەشىمەتلىك، دەبدەبە.

رەۋان ئاسا [روان آسا] (پ) راھەتبەخش؛ ناھايىتى راۋان.

رەۋانە [روانە] (پ) «رەۋان I » گە قارالسۇن:

رەۋانە ئەيلەمەك — كۆز يېشى قىلماق، تۆكمەك، ئاققۇزماق.

رەۋانپەرۋەر [راوان پرور] (پ) ھاياتبەخش.

رەۋان سۇ [راوان سو] ئېقىن سۇن.

رەۋانى [روانى] (پ) دەرھال، تېزدىن، تېز سۈرئەت بىلەن.

رەۋايەھ [روايح] (ئە) يېقىملىق، خۇش پۇراق ھىدلار؛ «رايىھە» گە قارالسۇن.

رەۋەندە [روندە] (پ) 1) يۈرگۈچى، كەزگۈچى؛ كەتكۈچى. 2) مۇساپىر. 3) خەت توشۇغۇچى؛ چاپارمەن.

رەۋەندەئى سەما — ئاسمان كېزەر.

رەۋزە [روضە] (ئە) 1) باغ، باغچا؛ گۈلشەن. 2) جەننەت:
ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەئلا، ئۇزرۇڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

3) قەبرە، مازار، زىيارەتگاھ:
رەۋزەسىدە تەئبىيە قەندەلى نۇھۇر،
رەۋشەن ئەيلەپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.
— زەلىلى.

4) باب، بۆلۈم، پەسىل.

رەۋزە بوستانى — جەننەت بوستانى.

رەۋزە پاك — مۇقەددەس مەقبەرە، پاك قەبرە.

رەۋزە مانەند — گۈلباغ، جەننەتتەك.

رەۋزەئى جان — جان گۈلشىنى.

رەۋزەئى جەننەت — جەننەت بېغى:
سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئكى رەخشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

رەۋزەئى جىنان — جەننەت باغلىرى.

رەۋزەئى خەزرا — ياپىيشىل باغ، يېشىل بوستان.

رەۋزەئى خۇلد — ئەبەدىي جەننەت، دائىم كۆكلەپ تۇرىدىغان باغ.

ىدغان باغ.

رەۋزەئى دارۇل ـ بەقا — «رەۋزەئى خۇلد» قا قارالسۇن.

رەۋزەئى رۇھ ئەفزا — دىلنى شادلاندۇرغۇچى باغ؛ جان بېغىشلىغۇچى گۈلشەن.

رەۋزەئى رىزۋان — «رەۋزەئى جىنان» غا قارالسۇن:

مەئىز يا رەۋزەئى رىزۋانمىدۇر بۇ؟
ئاغىز يا غۇنچەئى خەندانمىدۇر بۇ؟

— ئاتايى.

رەۋزەئى زەركار — ئالتۇن بېزەكلىك بىنا.

رەۋزەئى فىردەۋس — جەننەت بېغى:

رەۋزەئى فىردەۋس ئېرۇر ھەرقانچە كىم رەھمەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدا جۇز ئارزۇيى ۋەسلى يار.

— مەشھۇرى.

رەۋزەئى نەزم — شېئىرىيەت بېغى، نەزم گۈلشىنى.

رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى (ئەپسانىۋى گۈزەل بىر باغنىڭ نامى).

رەۋزەن [روزن] (پ) تۆشۈك؛ تۆشۈك؛ دېرىزە:

قىلىپدۇرمەن دىلۇ جانىم نىسارىڭ،
تېنىمنى قىلدى رەۋزەن نىش خارىڭ.

— خىرقەتى.

رەۋزەن ئەيلەمەك — تەشمەك، تۆشۈك ئاچماق؛ دېرىزە ياكى تۆشۈك ئاچماق.

رەۋزەن ـ رەۋزەن — ئۆتمىتۆشۈك.

رەۋزەن ئۆزرە رەۋزەن — ئۆتمىتۆشۈك ئۈستىگە تۆشۈك.

رەۋزەنە [روزنە] (پ) 1) «رەۋزەن» گە قارالسۇن؛ 2) ئۆزۈم بارىڭغا ئىشلىتىلىدىغان بادرا.

رەۋشەن [روشن] (پ) 1) روشەن، يورۇق، يارقىن. 2) سۈزۈك، غۇبارسىز، پاك. 3) غەمسىز؛ شاد ـ خۇرام:

چىراغى تىيرە ئولسە ياغ قۇيماق،
كېلىپ رەۋشەن قىلىپ ئورنىغە بارماق.

— خىرقەتى.

رەۋشەن ئەتمەك — بېزەك بەرمەك، زىننەتلىمەك.

رەۋشەن ئەيلەمەك — مەلۇم قىلماق، ئاشكارىلىماق.

رەۋشەن چەراغ — نۇر چاچقۇچى؛ پەيز بەرگۈچى.

رەۋشەن دىل — پاك قەلب؛ ئوچۇق كۆڭۈل.

رەۋشەن قىلماق — يورۇتماق.

رەۋشەن گۈۋاھ — ئوچۇق دەلىل.

رەۋشەن ئولماق — نۇرلانماق، روشەنلەشمەك، پارلاق.

رەۋشەن راي [روشن راى] (پ) مۇتەپەككۇر، دانا، پىكرى روشەن.

رەۋشەن رەۋىش [روشن روش] (پ) گۈزەل ئەخلاق، شان ـ شەرىپىگە داغ تەگمەيدىغان.

رەۋنەق [رونق] (ئە) 1) جىلۋە قىلىش، يالتىراش، پارلاش. 2) كۆركەم، گۈزەل:

مەي ئىچەردە گۈل ۋەقتى رەۋنەقى چەمەن ياخشى،
تازە بولدى ھەر مەجلىس شەمئى ئەنجۇمەن ياخشى.

— زەللىلى.

3) رونۇق، راۋاج، تەرەققىيات:

گۈلىستانى چەمەنده رەۋنەقى ئابى تەراۋەت يوق،
تەرەننۇم ئەيلەگەيمۇ بۇلبۇلى باغى خىتا ئاخىر.

— زەللىلى.

رەۋنەق تاپماق — تەرەققىي قىلماق، يۇكسەلمەك، يۇقىرىغا ئۆرلىمەك، راۋاجلانماق، رونۇق تاپماق.

رەۋنەقلىق [رونقلىق] كۆركەملىك، گۈزەللىك.

رەۋھ [روح] (ئە) ئارام، راھەت.

رەۋىش [روش] (پ) 1) يولىيورۇق. 2) ئادەت، قىلىق، مىجەز:

كىچىك ـ چوڭغە مۇنداغ رەۋىش خۇب ئەمەس،
ئىشتىمەي سۆزۈمنى ساڭا ئەرزىمەس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) رەسىم ـ يوسۇن، قائىدە:

قىلىپ ئىشلارىمدا ئول ئاگاھلىق،
ئۆتۈپ بۇ رەۋىشده شەھەنشاھلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) ئىش:

ئېرۇر ئالتىنچى ھازىرلىق بۇ ئىشده،
رىزا جويەندەلىقدۇر ھەر رەۋىشده.

— خىرقەتى.

رەئد [رعد] (ئە) 1) چېقىن ـ چاقماق ئاۋازى؛ گۈلدۇرماما:

ياقام يىرتسىپ، كۆكسى تىرناپ، ساچسىپ ئوت سوزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۈمنام.

2) ئوت چاچقۇچى قورال؛ توپ.

رەئد ئەسابى — ئوت چاچقۇچى قورال، توپ.

رەئد تاشى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ تېشى، ئوقى.

رەئد يايى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ يايى.

رەئس [رأس] (ئە) باش، باشلىق.

رەئسەن ـ بەرەئس — باشمۇ باش؛ تەڭ.

رەئشە [رعشه] (ئە) تىترەك، لەرزە.

رەئشە قىلماق — تىترەتمەك، لەرزىگە كەلتۈرمەك.

رەئفەت [رافت] (ئە) مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، دوستلۇق؛ ھېسداشلىق:
ماڭا مەئلۇم ئولدى ئانىڭ ھىممەتى،
كۆڭۈلگە پەددار ئولۇپ رەئفەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئنا [رعنا] (ئە) 1) گۈزەل، چىرايلىق، يېقىملىق؛ زىبا، زىننەتلىك:
دىلبەرىم، سەندەك جەھاندە ھېچكىم رەئنا ئەمەس،
فۇرقەتىڭدە ھېچكىم مەندەك ساڭا شەيدا ئەمەس.
— نەۋبەتى.

2) بىر خىل گۈلنىڭ نامى:
ئەبىرۇ ئەنبەرۇ رەئنايۇ سەۋسەن،
خۇخاگۈل، ياسۇمەن ھەم مىسلى گۈلشەن.
— خىرقەتى.

رەئنايى جەھان — جاھان گۈزلى:
كى رەئنايى جەھان مەئشۇق ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتكەچ،
قىزىلگول ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.
— شەۋقى.

رەئنايى خوتەن — خوتەن گۈزلى:
خىتا ئىقلىمى گەرچە مۇرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلار،
كى رەئنايى خوتەنغە، ئەي كۆڭۈل، قىلمە تەقابۇل سەن.

رەئنا سىفەتلىك — خۇشپىچىملىق، گۈزەللىك، زىبالىق؛ يېقىملىق.

رەئنا قەد — گۈزەل قامەت، سەۋرى قەد:
قىلىپ رەئنا قەدلىك يادىن سەھەردە ئانچە يىغلارمەن،
كۆزۈمنىڭ جويىبارى ئىچرە سەرۋى نارۋەن بولدى.
— سەككاكى.

رەئنالىغ [رعنالیغ] خۇش قامەتلىك، گۈزەللىك؛ يېقىملىق؛ مەغرۇرلۇق.

رەئنالىغ قىلماق — ئۆزىنى خۇش قامەت قىلىپ كۆرسەتمەك.

رەئنالىق [رەئنالیق] «رەئنالىغ» قا قارالسۇن.

رەئنا نىھال — گۈزەل قامەت، خۇش قامەت.

رەئىس [رئیس] (ئە) باش؛ باشلىق، سەردار؛ بىر دۆلەتكە ياكى بىرەر جەمئىيەتكە رياسەتچىلىك قىلغۇچى:
ئەكابىر رەئىسلەر چىقىپ سەيرىگە،
ئويۇن تۇزدى باقماي شەرۇ خەيرىگە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئىسى شەرىف — ئەزىز رەئىس، شەرەپلىك رەئىس:
تۇتۇپ جامى زەررىن رەئىسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزغا غىزايى لەتىف.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئىيە [رعیه] (ئە) «رەئىيەت» كە قارالسۇن:
تەزۇبر بىرلە بىرنى ئىكى، ئوننى يۇز پۇتۇپ،
سالسە رەئىيەلەرغە دەما ـ دەم تۇمەن ئەزاب.
— سەبۇرى.

رەئىيەت [رعیت] (ئە) 1) پۇقرا، خەلق:
ئەي مەلىك، سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىر بەرلە ھەم دادىنى.
— خەراباتى.

2) بىرەر چارۋىدارنىڭ ئىلكىدىكى مال ـ ژارانلار.

رەئىيىيەت [رعیت] (ئە) [كۆپلۈكى: رەئايا] «رەئىيەت» كە قارالسۇن.

رەئىيەتنەۋاز [رعیتنواز] (ئە + پ) خەلقپەرۋەر، پۇراقپەرۋەر، ئەل سۆيەر:
ئۆزى ئادىل ئىبرىدى رەئىيەتنەۋاز،
ئانىڭ لۇتفى بىرلە ئۇلۇس سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

رەئىي [رأی] (ئە) ئوي، پىكىر، خىيال؛ ئەندىشە؛ تەدبىر:
نېچە مەقدۇر بار، نېچە ئانىڭ رەئىيىچە بارغايسەن،
نېچە بارغانچە سەن ئۆزۈڭنى بىمىقدار تاپغايسەن.
— بابىر.

رەياسەت [ریاست] (ئە) 1) رەئىسلىك، يېتەكچىلىك، رىياسەت. 2) ئەمەلپەرەسلىك.

رەياسەت مەسنەدى — ھۆكۈمرانلىق تەختى.

رەياھىن [ریاحین] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] رەيھانلار، خۇشبۇي ئۆسۈملۇكلەر، گۈللەر، گىياھلار.

رەيب [ریب] (ئە) شۇبھە، گۇمان، شەك:
مېنىڭ تەييىبلىكىمدىن كۆپدۇر ئەيبىم،
بۇ سۆزگە يوق ئىبرۇر ھېچ شەك ۋە رەيبىم.

رەيھان [ریحان] (ئە) «رەياھىن» غا قارالسۇن:
بىنەپشە، سۇنبۇلۇ رەيھان دېسەك بار،
گۈلى ئەبباس، نا پەرمان دېسەك بار.
— خىرقەتى.

رەيھانە [ریحانه] (ئە) رەيھانزار، گۈلزار.

رەيھانى [ریحانی] (ئە) 1) رەيھان ھىدلىق، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى. 2) رەيھان رەڭلىك.

رو [رو] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چېھرە؛ «روي» غا قارالسۇن:
ئانىڭ بىرلە مۇنداڭ كىرەر ئىبردى سۆ،
يېتەردى يۈيۈرغە ئىلىك بىرلە رو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) توغرىسىدا، ھەققىدە، قارىتا.
رو قىلماق — مايىل قىلماق، قىزىقتۇرماق.
پەرى رو — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھرە، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يىگىت.
— ئەرشى.

روب [روب] (پ) سۆز تەركىبىدە «كەتكۈزگۈچى، يوق قىلغۇچى؛ يۇيۇپ، سۈپۈرۈپ تاشلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
تاش ئۆزرە قىلىپ تەننى سەركوب،
مۈژگانىنى ئەيلەبان زەمىن روب.
— نەۋائى.

ئەمنىيەت روب — تىنچلىقنى كەتكۈزگۈچى، بۈزغۇچى؛ تىنچسىزلاندۇرغۇچى.
خىرەد روب — ئەقىلنى ئالغۇچى، ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى.
سەلامەت روب — تىنچسىزلاندۇرغۇچى، تىنچلىقنى بۈزغۇچى.

روباب [رباب] (پ) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى)، «رەباب» قا قارالسۇن:
مەن چاك كەبى ئىككى قات ئولۇپ،
نەۋھە قىلۇرەم روباب ئىچىندە.
— نەسىمى.

روباھ [رباه] (پ) تۈلكە:
بەبرىگە جۇبۇن بېشەسىدىن ئەربەدە قىلدى،
روباھ سىفەت ئەقل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.
— زەلىلى.

روبەراھ [روبراه] (ئە) «روبەرەھ» كە قارالسۇن:
جەزايىرنى تا فەتھ قىلغۇنچە شاھ،
ھىسابىن ھەكىم ئەيلەبان روبەراھ.
— نەۋائى.

روبەرەھ [روبره] (پ) يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش.
روبەرەھ قىلماق — سەپەرگە چىقماق:
بولغىل نەۋائى روبەرەھ، قىلغىل فەنا كويىن پەناھ،
تەرك ئەيلە زۇھدۇ خانقاھ، قىل دەير پىرى خىزمەتىن.
— نەۋائى.

رو بەرو [روبرو] (پ) يۈزمۇ يۈز، روبىرو، مۇقابىل، ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل؛ قارشى، قارىمۇ قارشى:
فەرھاد شاھى شاھ بەندەرنى كەلتۇرۇپ روبەرو قىلماقچى بولغا-
نىدا، بەرھەمەن تەئەررۇز قىلىپ پادىشاھنىڭ قاشىدىن چىققا-
نى ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
روبەرو ئەيلەمەك — مۇقابىل قىلماق، كۆرۈشتۈرمەك، يۈزلەشتۈرمەك:
رەسۇلى خۇدا ئارزۇ ئەيلەدى،
كى رۇھۇل ـ ئەمىن روبە رو ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.
روبەرو قىلماق — «روبە رو ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بەرھەمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتىگۇ،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي رو بەرو.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روبەروي [روبروى] (پ) «روبەرو» غا قارالسۇن:
ئاغزىنە رو بەروي قىلۇر لۇتفىغە مېنى،
يوق يەردە نېچە بولغاي ئول ئاينىڭ ھەۋالەسى.
— لۇتفى.

روپوش [روپوش] (پ) يۈزى يېپىقلىق، شەرم ـ ھايالىق؛ يۈزىنى ياپقان، روپاش:
بەرگى ياپراغى بىلەن تا گۈلنى روپۇش ئەيلەمىش،
بۈلبۈلانى باغىنى گويا كى خامۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

روتازە [روتازه] (پ) تازا، پاكىز يۈز (چىراي)؛ گۈزەل، چىرايلىق.

رود [رود] (پ) ئېرىق، ئۆستەڭ؛ دەريا؛ جىلغا؛ «رۇد» قا قارالسۇن:
گاھ ئايتۇر بىنەۋا يانە سۇرۇدى،
گاھ ئاقىزار سېرىشكى بىرلە رودى.
— لۇتفى.

رود ئولماق — ئېقىن بولماق، ئاقماق:
نەۋائى نالەئى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفانى سىرىشكىم، چەشمە ـ چەشمە بولدى رود ئولدۇم.
— زەلىلى.

رودى جەيھۇن — جەيھۇن (ئەمۇ) دەرياسىنىڭ ئېقىنى:
ئاراده بۇلبۇلۇ سەۋسەن جىگەر خۇن،
ئاقىزىپ كۆزلەرىندىن رودى جەيھۇن.
— لۇتفى.

روده [روده] (پ) ئىچ ـ قارىن، ئۆچەي ـ باغىر.
قۇي رودەسى — قوي ئۆچىيى؛ قوينىڭ ئىچ ـ قارنى، ئۆچەي ـ باغرى:
تېشىپ بېھەد تەنى ئاسۇدەسىنى،
كەباب ئەتكەن كەبى قوي رودەسىنى.
— نەۋائى.

رود باد [رودباد] (پ) سۇ بۇيى، سۇ ئېقىپ تۇرغان جاي:
ئاندا كەتتىمكى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.
— زەللى.

رود بار [رودبار] (پ) 1) ئاقار سۇ؛ دەريا. 2) جىلغا، قانال. 3) دېڭىز؛ دېڭىز قىرغىقى. «رۇدبار» غا قارالسۇن.

رودخانه [رودخانه] (پ) دەريا؛ ئېرىق؛ ساي، جىلغا، قانال؛ «رۇدخانه» گە قارالسۇن.

روز [روز] (پ) كۈن؛ كۈندۈز:
يۇرۇپ سال ئارا چۈن قىرىق روز ـ شەب،
بۇ مۇددەتدە يەتمەي ئاڭا ھېچ تەئەب.
— ئا. نىزارى.

روز ئەفزۇن — كۈنسايىن ئارتماق، كۆپەيمەك:
گەنج بەخشكەم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمدىن كىشىۋەر كۈشا-
لىق سىككەسىنىڭ مىرئاتى بەھبۇدى نەقشىن زاھىر ئەتتى.
— قىدىرخان يەركەندى.

روز چەند — نەچچە كۈن:
قىلىپ ئېردىم ئانى كى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

روزۇ شەب — كېچە ۋە كۈندۈز؛ ھەمىشە، ھەر دائىم:
شاھى كەنئان ئىشقىدا ھەمچۈن زىلەيخا نەچچە يىل،
يۈسۈفنىم دەپ روزۇ شەب قان يىغلابان بىداردۇر.
— شەۋقى.

روزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، ئەڭ دەسلەپكى كۈن:
روزى ئەزەل كۆيى دېدى، كۆيدۇم ـ ياندىم كۈل بولدۇم،
يولدا يانقان خار ئېردىم، نەزەر تاپتىم گۈل بولدۇم.
— مەشرەپ.

روزى رەخشان — كۈندۈز كۈن، يورۇق كۈن، پارلاق كۈن:
تونۇماس خۇشرۇيى بىلەن بەدرۇينى سوفىئى شەھر،
ئەگماغە تۇندىن نە مېھنەت روزى رەخشاندىن نەھەز.
— مەشھۇرى.

روزى رەقەم — ئەزەل كۈندىكى تەقسىمات خېتى، قىسمەت:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى فەقىر، قىلماغىل ھەسەدخورلۇق،
بىرنگە كۆپ، بىرنگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.

روزى مەھشەر — قىيامەت كۈنى:
كىمسە گەر ئىشكىنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجر ئىلە تا روزى مەھشەر قىلما ھىرماندىن خەلاس.
— ئەرشى.

روزى نەۋرۇز — باھارنىڭ بىرىنچى كۈنى، نورۇز كۈنى:
بېگى يىلنىڭ باشىندە روزى نەۋرۇز،
سەدەفدىن چىقتى بىر دۇررى شەب ئەفروز.
— لۇتفى.

روزى ھەشر — «روزى مەھشەر» گە قارالسۇن:
خۇشرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۈنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

تىيرە روز — قارا كۈنگە قالغان، قايغۇلۇق:
نېگە ۋەسلىڭ فۇرقەتىدىن مېنى قىلغۇڭ تىيرە روز،
كىم شىتار ئەيلەپ ئۆزۈڭگە مۇنچە ئىستىغنا يىگىت.
— ئەرشى.

نىم روز — يېرىم كۈن:
شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىم روز،
قۇشتەك ئۇچۇبان يېتىبان تاربوغۇز.
— زەللى.

روزانه [روزانه] (پ) 1) كۈندۈزى، كۈن بويى، ھەر كۈنى:
ھەي ـ ھەي، نې گۇناھكار زەللىدۇرمەن،
شەب مەست، سەھەر بەڭگۇۋ روزانە جۇنۇب.
— زەللى.
2) رىزق، ئوزۇق ـ تۇلۇك؛ كۈندىلىك تىرىكچىلىك كىرەمى:
بىھىشتىن چىقاردى نېچە دانەنى،
تېرىپ ئەيلەگىل رىزقى روزانەنى.
— غەربى.

تىلەمچى گەدالارغە روزانەگى،
تويۇپ شادلىق بىرلە مەستانەگى.
— غەربى.

روزە [روزە] (پ) روزا، رامزان ئېيىدا روزا تۇتۇش:
يېتىشتى بەيرەمۇ رەفئ ئەتتى روزە قايغۇسىن،
ھىلال مۇسقىلى يورۇتتى بادە كۆزگۈسىن.
— نەۋايى.

روزە ئەلەست — ئەزەل كۈنى، ئەڭ بۇرۇنقى كۈن، قىسمەت كۈنى:
زەللىدىن رەمۇزى مەئىنىڭ لاۋۇ نەئەم سورمالىڭ،
كى مەن دىۋانەگى ئەقل روزە ئەلەست ئولدۇم.
— زەللى.

روزە دار [روزەدار] (پ) روزا تۇتقۇچى، روزا تۇتقان كىشى:
ئەقل ئىلە شۇرب ئەيلەمەگەي روزەدار،
لېك ئىككىنچىگە بۇدۇر ئېتىبار.
— نەۋايى.

روز گار [روزگار] (پ) 1) تۇرمۇش؛ تىرىكچىلىك، كۈن كەچۈرۈش:
مېنىڭكى روزگارىمغە ئەجەل چاڭگالىنى ئاچتى،
كى غۇنچە ئاچىلۇر ۋەقتىدە ئەزرائىل ئۇزۇپ قاچتى.
— مولا سالېھ.

مۇنىڭ بىرلە ئۆتۈپ روزگارى،
بولۇپ مەقبۇل قىلغان ئاھۇ زارى.
— ناقىس.

2) تەقدىر، قىسمەت؛ تەلەي، بەخت:
كۆزۈمنىڭ نۇرى ھۇسنۇڭ شەمئى ئېردى،
جۇدا بولدۇم، قارادۇر روزگارىم.
— خىرقەتى.

3) دەۋر، زامان:
بولماسا نامۇ نىشانىم، ئەيب قىلماڭكىم، فىراق،
روزگار ئەۋراقىدە نامۇ نىشانىم ئۆرتەدى.
— نەۋائى.

روزگار ئەھلى — دەۋر، زامان كىشىلىرى.

روزگار ھاۋادىساتى — دەۋر ھادىسىلىرى، ھايات ھاۋادىساتى:
تا روزگار ھەۋادىساتى بىرلە ئول شاھاندا سەلتەنەتى ئاساسىن بەرھەم ئۇردى، ...
— قەدىرخان يەركەندى.

روزگار ئېلتمەك — ۋاقىت ئۆتكۈزمەك، ۋاقىتنى سوزماق؛ ھاياتنى ئۆزارتماق.

روزگار كۆھەن — قەدىمدىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان ھايات، قېرى دەۋر:
زەمان ئىنقىلابىغە قىلدى سۇخەن،
گۈزەر ئەيلەگەي روزگارى كۆھەن.
— ئا. نىزارى.

تىيرە روزگار — يامان تۇرمۇش؛ قاراكۈن؛ جاپالىق شارائىت:
نېگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئاندىق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.

روزنامە [روزنامە] (پ) كۈندىلىك دەپتەر (خاتىرە):
مىرزام دەۋلەت بىلە دېۋانىدا ئولتۇرغاندا، ھەر ئىشكىم ۋاقىئە بولۇر، قەلەمىي قىلىپ، روزنامىدە سەبت قىلىلسە.
— نەۋائى.

روزى [روزى] (پ) رىزق، نېسىۋە؛ «رۇزى» غا قارالسۇن:
ئاقار ياش كۆزىدىن ئۇنىڭ دەم بەدەم،
بېرىپ روزى كۆرگەن كىشىلەر دەرەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روزى ئەيلەمەك — «روزى قىلماق» قا قارالسۇن.

روزى بولماق — نېسىپ بولماق، نېسىۋىگە مۇيەسسەر بولماق، (بىرەر نەرسىگە) ئېرىشمەك.

روزى قىلماق — نېسىپ قىلماق، ئېرىشتۇرمەك.

روزى ئولماق — «روزى بولماق» قا قارالسۇن.

روسياه [روسياه] (پ) گۇناھكار: قارا يۈز:
تىترەتىپ ئەرزۇ سەمانى بىر باقىپ ئول نامۇەر،
ئولدى خالىس دەرگەھىگە كەلسە يۈز مىڭ روسياھ.
— ئەرشى.

روسيەھ [روسيە] (پ) «روسياھ» قا قارالسۇن:
گۇناھىم زەڭگى بىرلەن روسيەھ شەرمەندە قۇلدۇرمەن،
ئۇمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

روشناس [روشناس] (پ) 1) رەمال، مۇنەججىم. 2) مەشھۇر، داڭدار، تونۇلغان، كۆزگە كۆرۈنگەن:
لۇتفىئى گۇمنامنى ئالەمدە قىلغان رۇشناس،
داغى ئىشقىڭدۇركى دەۋلەتلىق ئىشق دەرلەر ئانى.
— لۇتفى.

رۇفته [روفته] (پ) سۇپۇرۇلگەن، پاكىزلانغان، تازىلانغان؛ پىشقىلانغان.

روفته قىلماق — سۇپۇرمەك، پاكىزلىماق، تازىلىماق.

روكەش [ركش] (پ) 1) قاپلىما، ياسما، ساختا، باشقا نەرسە ئارىلاشقان:
مىسىدۇر ئالتۇن بىلە روكەش، تاشى خۇشنەما ۋە ئىچى ناخۇش.
— نەۋائى.

2) ئۇياتلىق، شەرمەندىلىك:
جەزم ئېدىلەردىكى تەختى گەردۇنۇمش،
ئايدۇر، ئەما كۇنەش بىلە روكەش.
— نەۋائى.

روگەردان [روكردان] (پ) يۈز ئۆرۈگەن، تەتۇر قارىۋالغان، قارشىلاشقان.

روگەردان بولماق — يۈز ئۆرۈمەك، قارشىلاشماق.

روي [روى] (پ) 1) يۈز، بەت، چىراي، چېھرە؛ «رو» غا قارالسۇن:
رويۇڭ بىلەن قاشىڭغە تەشبېھ ئەيلەسەم مەن،
دېسەم مۇنى خاتادۇر شەمسۇ قەمەر مىسالىڭ.
— خۇشھال غەربى.

2) قوغۇشۇن ۋە قەلەي ئارىلاش مېتال قېتىشمىسى:
ئىچىندە نەمۇدار ئاندىق تىلسىم،
كىم ئول ھۇفرە كۇنجىدە بىر روي جىسىم.
— نەۋائى.

رويى ئانار — ئانار يۇزلۇك، يۈزى ئانارەك قىزىل:

بەختى قاچقان بولماسام ھەم تالىتىم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىممۇ بۇ كۈن رويى ئانارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.

رويى ئەندۇد — قاپلىما، ساختا؛ سىرتى باشقا، ئىچى باشقا.

رويى تەۋەككۇل — تەۋەككۇل قىلىش، تەۋەككۇل ساھەسى:
قوپتى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
رويى تەۋەككۇلنى بە مەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

رويى خاك — يەر يۈزى، زېمىن يۈزى:
بولۇپ سۇبھىنىك سىنەسى ئەمدى چاك،
ھەمە مەستى خاب ئېردىلەر رويى خاك.
— موللا شاكىر.

رويى رەخشان — نۇرلۇق يۈز، چىراي:
ھۇسنىكىم ئول ئايدادۇر مەڭزىگە كىمنى مەڭىز ئېتەي،
كۈندۈز ئۆزنى كېچە كۆردى رويى رەخشانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رويى رىيا — رىياكارلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك، سەمىمىيەتسىز:
مۇرادىم بولمادى ھاسىل، قەلەندەر، بۇ جەھان ئىچرە،
مەگەركىم تەڭرىمە مەن تائەتى رويى رىيا قىلدىم.
— قەلەندەر.

رويى زەرد — چىرايى سېرىق:
رويى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقدىر ئەيلەيىن،
ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

رويى زەمىن — يەر يۈزى:
ھېچ رويى زەمىنده يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

رويى سىياھ — قارا يۈز، گۇناھكار؛ يارىماس؛ بەختسىز، بەختى قاچقان:
رەھمەتىك ئىشكىن ئاچىپ قەھر ئەتمەي ئەمدى، ئەيلەكىم،
قىلغان ئۇشبۇ جۇرمدىن رويى سىياھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

رويى لالە ئەھمەر — چىرايى قىزىل لالىدەك، قىزىل يۈزلۈك:
شەھلا كۆزى، رويى لالە ئەھمەر،
سەرۇ قەد ئول سىيمىن بەدەن يوق.
— موللا سالىھ.

رويى نىگار — يار جامالى:
چەھار چىزكى دىل مىبەرەد بەۋەقتى بەھار،
شەرابى سەبزەئى ئابى رەۋان رويى نىگار.
— ئا. نىزارى.

پاك روي — تازا، توغرا، نومۇسچان.

پەرى روي — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل.

تازە روي — پاك، غۇبارسىز:
مەئانى گۈلىن ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەڭگۇ بۇي.
— ئا. نىزارى.

زىشت روي — خۇنۇك چىراي:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇند خو سەخت بىمەھتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

سىياھ روي — «روبى سىياھ» قا قارالسۇن.

گۈل روي — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل چېھرىلىك:
بىر سەرۇ ئېرۇر بويۇڭ، سەرۇ ئۆزرە گۈل رويۇڭ،
لەئلىڭنى خەيال ئەتتىم، گۈل شاخىدىكى بۇلبۇل.
— گۈمنام.

رويكەش [ری كش] (پ) «روكەش» كە قارالسۇن.

رويىنتەن [روين تن] (پ) «شاھنامە» دە تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلاردىن ئىسپەندىيانىك لەقىمى؛ تۆمۇر تەنلىك:
قېنى دارا داغى قېنى بەھمەن،
قېنى ئىسفەندىيارى رويىنتەن.
— نەۋائى.

كۆك تۆمەردىن ساۋۇت كىيگەن، ئۆتكۈر قىلىچ ئويناتقۇچى، رويىنتەنەك توققۇز مىڭ بەش يۈز پالۋاننى ..... شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى.
— «ئىسكەندەرنامە».

رۇباۋ [رباع] (ئە) تۆتتىن، تۆت دانىدىن.

روبائي [رباعی] (ئە) تۆتلۈك (بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى مىسرالىرى ياكى ھەممە مىسراسى قاپىيىداش بولغان بىر خىل شېئىر تۈرى):
تىزغاندا لۇئالىئى رۇبائىي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋائى.
— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

رۇبائىيات [رباعيات] (ئە) تۆتلۈكلەر:
سالدى شەرھى رۇبائىيات ئاندىن،
رۇبئى مەسكۇن ئارا ھەيات ئاندىن.
— نەۋائى.

رۇبائىييە [رباعيه] (ئە) رۇبائىي بەھىرىدە ئېيتىلغان شېئىر پارچىسى، تۆتلۈك، «رۇبائىي» غا قارالسۇن.

رۇبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك.

رۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزىنىك ئىنسان ياشايدىغان،

ئاۋات قىسمى؛ يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق:
بۇ رۇبئى مەسكۇن خەلايىقى فەراغەت مەسكىنىدە مۇ-
شەرىفۇل - ھال ئۆز ئەمنىيەت مەئمەنندە فارىغۇل - بال
بولۇپ، ...
— قىدىرخان يەركەندى.

بولۇپ كۆڭلى ئارا بۇ نەۋئى پىندار،
كى بولمىش رۇبئى مەسكۇنغە جەھاندار.
— ناقىس.

رۇتەب I [رطب] (ئە) 1) ھۆل، نەم. 2) يېڭى پىشقان مېۋە، ھۆل مېۋە:

لەئلىك ئاسا چاكلىك بىمار كۆڭلۈمنى نېتاك،
ئەي مەلاھەت نەخلى، چۈنكىم خەستەسىز بولماس رۇتەب.
— نەۋائى.

رۇتەب II [رتب] (ئە) «رۇتبە» گە قارالسۇن.

رۇتبە [رتبە] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇتەب] ئۇنۋان، مەرتىۋە، دەرىجە:

دېمەگىل شەھلەرچە يوقتۇر سۆز ئىلىنىك رۇتبەسى،
بولسە مۇشكىل سۆز ئەگەر سەن سەددى ئىسكەندەر دېگىل.
— قەلەندەر.

رۇتبەئى ئەئلا — يۇقىرى ئورۇن، ئالىي مەرتىۋە:

نېتەي، نەيلەي، مۇسۇلمانلار كېتىپدۇر ئول شەھى ئەئلا،
دەرىغ، ئول خۇلقى شىرىنۇ دەرىغ، ئول رۇتبەئى ئەئلا.
— ئەرشى.

رۇتۇبەت [رطوبت] (ئە) ھۆل، نەم؛ نەملىك، ھۆللۈك:

نەفىس بولغە قىلدى كۆزگۈنى سەد،
چۈ كۆزگۈ يۈزىگە رۇتۇبەت رەسەد.
— ئا. نىزارى.

رۇجۇلىييەت [رجولیت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك؛ باتۇر، قەيسەر.

رۇجۇئ [رجوع] (ئە) 1) قايتىش:

خەلايىق ئۆيىگە رۇجۇئ ئەيلەدى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە شۇرۇئ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مۇراجىئەت قىلماق؛ يۈكلىمەك، تاپشۇرماق.

رۇجۇئ ئەتمەك — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رۇجۇئ ئەيلەمەك — قايتماق:

يەنە شاھ پەرىغە قىلىپ شەففەتى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە بېرىپ رۇخسەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇجۇئ قىلماق — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

شەۋقى، ھالىنخە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گۈي،
ئىشق بىرلە زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۇركار ئەمەس.
— شەۋقى.

رۇخ I [رخ] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چىراي، «رو» غا قارالسۇن:

باقىبان ئەل ساری جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالساڭ،
رۇخۇڭنى چۈن مەھى ئەنۋەر تەجەللىسى خۇدا دەرلەر.
— زەلىلى.

رۇخى تابان — تاۋلىنىپ تۇرغان يۈز، نۇرلۇق يۈز؛ ئىللىق چىراي:

ھىجران تۈنى كۆزگە نەچە بىھەد قارا بولسا،
چۈن سۇبھ ئۇمىدىم رۇخى تابانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۇمنام.

رۇخى زەرد — سېرىق يۈز، يۈزى سارغايغان:

ئەغيار ئىلە جۇفت بەرمە فەردىم بار،
كىم فۇرقەتى زەئفىدە رۇخى زەردىم بار.
— نەۋائى.

ئايىنە رۇخ — چىراي ئەينىكى، يۈز، چىراي، بەت:

فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر ساری،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈز مىڭ تۈتىئى گويا سى بار.
— ئەرشى.

پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق:

ئىدىم ناگاھ ئوشۇل ئەيۋانىدا تەنھا،
ھەرەمدىن بىر پەرى رۇخ بولدى پەيدا.
— ناقىس.

گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل.

رۇخ II [رخ] (ئە) شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:

خۇبلارنى رۇخ بىلە قىل ماتكىم،
شاھ كۆرمەيدۇر سېپىنگدەك بۇ بىسات.
— نەۋائى.

رۇخام [رخام] (ئە) مەرمەر تاش:

بارچە ياشىمۇ سەماغ ئىزارە،
لېك فەرشى رۇخام يەكپارە.
— نەۋائى.

رۇخەس [رخص] (ئە) [بىرلىكى: رۇخسەت] رۇخسەتلەر، ئىجازەتلەر، «رۇخسەت» كە قارالسۇن:

تەقۇئىنى ئىشق ئارا چۈ ئەزىمەت تىلەر كۆڭۈل،
ئەۋۋەل كېبرەككى، بىر تەرەف ئەتسەڭ بارى رۇخەس.
— نەۋائى.

رۇخرۇخ [روخ روخ] (پ) ۋاي - ۋۇي! (ئۇندەش):

سوردۇم مەگەر بۇ دۇرجى دەھەندۇر دېدىم، دېدى:
رۇخرۇخ دەۋائى دەردى نىھانىڭ ئىبرۇر سېپىنگ.
— مەشھۇرى.

روھى پەيغەمبەر — پەيغەمبەرنىڭ روھى، ئەرۋاھى:
شەھىنشاھىم ساڭاكى شاد بولغاي روھى پەيغەمبەر،
جەۋاھىر خىرمەندە دۇررى يەكتا يادىكارى سەن.
— قەرارى.

روھى رەۋان — تىرىك جان، ھەربىرىكتىكىنىڭ تۇرغۇچى روھ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋىتى روھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ئەي رەياھىن راھىمۇ روھى رەۋانىم، لۇتف ئىلە،
سەر فەرازىم، سەركەشىم، شوخۇ سەئادەت ئەختەرىم.
— نەسىمى.

روھىغە قۇت بولماق — روھلاندۇرماق، شادلىق كەلتۈرمەك:
ھۇسنىندىن ئالەم ئەھلى روھىغە قۇت،
يۈزى خۇرشىدى ئالەمى بەرقۇت.
— نەۋايى.

روھى قۇدسىي — ئىلاھىي روھ، مۇقەددەس روھ:
ھەيرەت ئىلە روھى قۇدسىي سۈرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىبباسى بىلەن سەرۋى خىرامانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

روھى مۇجەسسەم — كونكرىت، جىسىمغا ئىگە بولغان روھ:
ھەم روھى مۇسەۋۋەرسەنۇ ھەم روھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتف ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران بېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

روھى مۇسەۋۋەر — تەسەۋۋۇردىكى روھ، مەرھۇم روھ.

روھى نەۋائىي — نەۋايىنىڭ روھىناتى، ئەرۋاھى:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر روھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

روھ ئاسا [روح آسا] (ئە) روھنى كۆتۈرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى؛ كۆڭۈل ئاچقۇچى:
روزى ئەتتى ئەلگە روھ ئاسا شەمىم،
كىم شەجەرغە تاپتى جان ئەزمى رەمىم.
— نەۋايى.

روھانە [روحانه] (ئە + پ) روھلۇق، روھ بىلەن، روھقا ئىگە:
تا ئانى ئىچكەچ نەۋائىيغە ئاچىلغاي گۈلىستان،
گەر سەبۇك روھانە كىرسە ئوتغە ئانداقكىم خەلىل.
— نەۋايى.

روھانىي [روحانى] (ئە) روھقا مەنسۇپ؛ دىندار؛ دىنىي ئەرباب:
تەئالەللاھ، زىھى سۈرەت، زىھى مەھبۇبى روھانىي،
كىم ئانىڭ ھۇسنى شەۋقىدىن كۆڭۈللەر بولدى نۇرانىي.
— سەيفى سەرايى.

روھانىيەت [روحانيت] (ئە) «روھانىيىەت» كە قارالسۇن.

روھانىيىەت [روحانيت] (ئە) روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق.

روھ ئەفزا [روح افزا] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، جانلاندۇرغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى:
نە راھەت سەير گۈلشەننىڭ ھەۋاسى،
نە روھ ئەفزا مۇغەننىلەر نەۋاسى.
— خىرقەتى.

سەھنى گۈلشەن يا تەجەللى يا مەگەر ئەينى جەمال،
مەشئەلى خۇلدى بەرىن يا مېھر روھ ئەفزامۇدۇر.
— ئەرشى.

روھ ئەفزاي [روح افزای] (ئە + پ) «روھ ئەفزا» غا قارالسۇن:
دەھر ئارا گۈل چېھرەڭۇ ئىيساڭۇ روھ ئەفزايسەن،
نې بولۇر بەرسەك ئۆلۈك جىسمىمگە سەن جان كاشكى.
— قەلەندەر.

روھبان [رهبان] (ئە) «راھىب» قا قارالسۇن.

روھ بەخش [روح بخش] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى، جان كىرگۈزگۈچى:
كۆرگۈزۈبان بەرق بۇلۇتدىن دەرەخش،
قەترە خىزر چەشمەسىدەك روھ بەخش.
— نەۋايى.

روھپەرۋەر [روح پرور] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى؛ يېقىملىق:
مەلاھەتدە جەھان خوبانلارىكىم خوشە چېنىڭدۇر،
نەسىمىي روھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈل سەن.
— زەلىلى،

روھ گۈستەر [رح گستر] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، جان كىرگۈزگۈچى:
ماڭانىي سەرۋى گۈللارى بىلە روھپەرۋەر ۋە مەقاسىدى شەمشاد سۈنبۈللەرى بىلە روھ گۈستەر.
— نەۋايى.

روھۇل - ئەمىن [روح الامين] (ئە) پەرىشتە جىبرائىل:
مەقدەمى سۈرەت بىلە بەزمىگەكىم قويدۇڭ قەدەم،
شەھپەرى روھۇل - ئەمىن ھەم لال گولۇپ ھەمدەم ئەمەس.
— ئەرشى.

گۈلى رۇخسارە — «گۈلى رۇخسار» غا قارالسۇن.

نە گەنبەر بۇيى خەتدۇر گۈل گۈلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشىقلار مەھى گەنۇارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

رۇخسەت [رخصت] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت، «رۇخس» كە قارالسۇن:

تامام قىلدى ئايتىپ ئەرز سۆزىنى گۈمنام،
بۇدۇر: بېرىلسۇن رۇخسەت، بولماسا كېرەكمۇ.

— گۈمنام.

سەبا گۈل دەمدە گۈلدىن رۇخسەت ئالدى،
قوبۇپ ژەقتى سەھەردە يولنى ئالدى.

— خىرقەتى.

رۇخۇت [رخوت] (پ) [بىرلىكى: رەخت] رەختلەر، «رەخت» كە قارالسۇن.

رۇد [رود] (پ) 1) مۇزنىكا ئەسۋابى، بىر خىل چالغۇ:

گاھى مەجالسىدە تۇزۇپ چاڭنى زۇد،
گاھى مۇغەننىيلەر بىلەن ئەيلە رۇد.

— زەلىلى.

2) ئېرىق؛ دەريا؛ ساي، جىلغا، «رود» قا قارالسۇن:

فەزاسىدە كۆپ چەشمەيۇ رۇد بار،
بارى يۇب كۆكۈل كۆزگۈسىدىن غۇبار.

— نەۋائى.

رۇد ئاقىزماق — «رۇد تۆكمەك» كە قارالسۇن:

بۇ سۆز بىلە كۆزىدىن ئاقىزىپ رۇد،
دېۋانەسى بىرلە قىلدى پەدرۇد.

— نەۋائى.

رۇد تۆكمەك — كۆز يېشى قىلماق:

تۆكۈپ گەشكىدىن بارچە يۇزلەرغە رۇد،
دېدىلەر ئانىڭ جانىغە كۆپ دۇرۇد.

— نەۋائى.

رۇدۇجام — دولقۇنلۇق دەريا، دەريا (قەلبىنىڭ) مەۋج ئۇرۇشى:

بۇرۇنراق كىشكىسم چوزۇپ رۇدۇ جام،
جەھاندارلىق تەختىن ئەتتى مەقام.

— نەۋائى.

رۇدۇ راھ — نەغمە بىلەن راھەتلىنىش.

رۇدى سىند — سىند دەرياسى:

شىمالىدا بۇ بېشەنىڭ رۇدى سىند،
جەنۇبىدا زاھىر بولۇپ شەھرى ھىند.

— نەۋائى.

رۇدبار [رودبار] (پ) ئاقارسۇ، «رودبار» غا قارالسۇن:

يەنە يۇزدىن ئارتۇق ئېرۇر رۇدبار،
كى ئالۇر ئۇلاردىن ئۇلۇس ئېتتىبار.

— نەۋائى.

رۇدخانە [رودخانه] دەريا، ئېرىق، ساي، «رودخانه» گە قارالسۇن.

رۇست [رست] (پ) مەھكەم، قاتتىق، مۇستەھكەم، پۇختا:

تۇتۇپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە چۇست،
كى زەرىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇست ئەتمەك — «رۇست قىلماق» قا قارالسۇن:

كى رۇست ئەتتى ئاتنى كېلىپ كوھكەن،
قىلىپ شۇستۇشۇ پاك ئەيلەپ بەدەن.

— ئا. نىزارى.

رۇست ئەيلەمەك — «رۇست قىلماق» قا قارالسۇن.

رۇست قىلماق — مۇستەھكەم قىلماق.

رۇست گام — قاتتىق، پۇختا قەدەم، تەۋرەنمەس قەدەم؛ دادىل:

ھەر بىرىگە بىر ژەزىرى رۇست گام،
يانە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاج خىرام.

— نەۋائى.

رۇستاخىز [رستاخيز] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، قوزغىلاڭ. 2) قىيامەت، مەھشەر؛ «رۇستەخىز» گە قارالسۇن.

رۇستائى [رستائى] (پ) «رۇستايى» غا قارالسۇن:

ئايا رۇستائىيكى سەھرا نىشىن،
نىدىن مۇنچە سۆزلەرگە بولدۇڭ قەرىن.

— غەربى.

رۇستايى [روستايى] (پ) قىشلاق؛ قىشلاقتا ياشىغۇچى، سەھرالىق.

رۇستەخىز [روستخيز] (پ) «رۇستاخىز» غا قارالسۇن:

نەزەر قىلدى خاجە مۇڭا تېز ـ تېز،
تېگىپ ئىشق ئوتى بولۇپ رۇستەخىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇستەخىز سالماق — غوۋغا سالماق، توپىلاڭ قىلماق:

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رەنج،
ئايتماقتا فەزلى سالىپ رۇستەخىز.

— غەربى.

رۇستەم [رستم] (پ) «شاھنامە» دە بايان قىلىنغان مەشھۇر شەخس:

بىرىنى ئەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشىرۋان،
بىرىنى ئەيلەدى ھاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.

— شەۋقى.

رۇستەمى داستان — «رۇستەم» گە قارالسۇن:

ئەگەر بولسە كىم رۇستەمى داستان،
بۇ يەڭلىغ قىلا ئالماغاي پەھلەۋان.
— ئا. نىزارى.

رۇستەمى زەمان — زامانىنىڭ رۇستىمى، ئۆز دەۋرىنىڭ پالۋانى:
مەشرىقى، مەغرىبى، جەنۇب بولسۇن شىمالىغە ئەيان،
كەلدى بالالاغە چېچەك ئافەتى رۇستەمى زەمان.
— موللا سالىھ.

رۇستەم ئاسا [رستم ئاسا] (پ) رۇستەمگە ئوخشاش، رۇستەمدەك، رۇستەم كەبى:
رۇستەم ئاسا سالغۇسى خۇنغارەلەرغە ئىزتىرار،
قانىمىزنى ئالمۇغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار.
— ئەرشى.

رۇستەملىق [رستم ليق] قەھرىمانلىق، پالۋانلىق (رۇستەم كەبى).

رۇستخىز [روستخيز] (پ) «رۇستەخىز» گە قارالسۇن.

رۇسۇخ [رسوخ] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ مەھكەملىك، بەرقارارلىق، ئېغىشماسلىق.

رۇسۇخ تاپماق — ئورناشماق، بەرقارار بولماق.

رۇسۇل [رسل] (ئە) ئەلچىلەر، پەيغەمبەرلەر؛ «رەسۇل» غا قارالسۇن:

رۇسۇل پەيغامى — پەيغەمبەرلەر خەۋىرى، دېرىكى.

رۇسۇم [رسوم] (ئە) [بىرلىكى: رەسم] ئادەتلەر، قائىدىلەر، ئۆرۈملار، تەرتىپلەر:
ئەي، كاشكى ئول ئەدىبى دانا،
تەرك ئەتسە رۇسۇمى ئەھلى دۇنيا.
— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

رۇسۇم ئايىنى — ئۆرپ ـ ئادەت، رەسم ـ قائىدە:
مۇڭا خوب كۆرۈنمىش فەرەڭلەر دىنى،
داغى مەرغۇب ئولمىش رۇسۇم ئايىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇسۇم بولماق — ئادەت بولماق، ئۆدۈم بولماق:
چىقىپ ئوترۇ خاقانغە ئەيلەپ ھۇجۇم،
ئانىڭدەككى ئول چاغدا بولغاي رۇسۇم.
— ئەۋايى.

رۇسۇمى مىزبانلىق — مېھمان كۈتۈش قائىدىلىرى، ئادەتلىرى:
قىلىپ تۇرلۇك رۇسۇمى مىزبانلىق،
ئانامدىن ياخشى قىلدى مېھرىبانلىق.
— ناقىس.

رۇسى [روسه] (پ) سەھرايى:
كۆندۈز ساڭا بىر گەدايى رۇسى،
خۇرشىددىن ئىگىنىدە كەدۇسى.
— ئەۋايى.

رۇشد [رشد] (ئە) 1) توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا چۈشۈش. 2) يېتىلىش؛ يېتۈكلۈك.

رۇشد ئاسارى — يېتۈكلۈك بەلگىلىرى.

رۇشد تاپماق — يول تاپماق، يېتىلمەك.

رۇفۇ [رفو] (پ) ياماش، توقۇش، توقۇپ ياماش.

رۇفۇ قىلماق — توقۇپ يامىماق، ياماق سالماق.

رۇفقا [رفقا] (ئە) [بىرلىكى: رەفىق] «رەفىق» كە قارالسۇن.

رۇقئە [رقعه] (ئە) 1) خەت، مەكتۇپ:
ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا.»
— ئا. نىزارى.
پۈتۈپ رۇقئە بەردىم قولىغە ئەمەل،
كىشى بەرمەيىن ھېچ سۆزۈمگە خەلەل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ياماق:
چۇ شەيخ خىرقەسىغە رۇقئە تىكتى، جىسمى تۇتاشتى،
سەمۇم ھۇللەسىدەك كۆڭلەكىم يورۇنمۇ ئېركىن؟
— ئەۋايى.

رۇقئە ھاملى — خەت، مەكتۇپ كەلتۇرگەن كىشى.

رۇقئەيى نامە — خەت، پۈتۈك، مەكتۇپ:
بۇ مۇنشى يازىپ رۇقئەيى نامەنى،
ئىشتىسۇن دېدى ئوقۇيىن نامەنى.
— موللا شاكىر.

رۇقئەيى نىياز — ھاجەت سورالغان خەت، ئىلتىماسنامە.

رۇقئەئى [رقعه] (ئە) خەت، مەكتۇپ يېزىش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان؛ «رۇقئە» گە قارالسۇن:
ئەكابىرلاردىن ئالىپ رۇقئەئى،
ئېرۇركىم خۇراسان ئۇلۇغ بۇقئەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇقۇم [رقوم] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] يېزىقلار، رەقەملەر، سىفىرلار:
بىرى مەنتىق رۇسۇمىدە رەقەمكەش،
بىرى ھەيئەت رۇقۇمىغە قەلەمكەش.
— ئەۋايى.

رۇكن [ركن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەركان] ئۇستۇن؛

ئاساس، تايانچ؛ «ئەركان» غا قارالسۇن.

رۇكناباد [روكناباد] (پ) جاي ئىسمى (ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە).

ئابى رۇكناباد — ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جاينىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا:

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھەل ئېرۇر،
خۇلددىن ئەفزۇن تۇمەن مەڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۇمنام.

رۇكۇئ [ركوع] (ئە) پۇكۈلۈش، نامازدا پۇكۈلۈپ تۇرۇش:

قەدىمگى ئىشقىڭدە ئوتروۇ كۆزلەرىم نەززارەسى،
نې قىيامۇ نې رۇكۇئ، يوق ئوڭۇ سولغە باقماغىم.

— گۇمنام.

رۇكۇئ ئولماق — ئېگىلمەك، پۇكۈلمەك.

رۇم [روم] (ئە) قەدىمكى رىم:

ئىسفەندىيارى رۇم چىقىپ تىكتىسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ ھەزىمەت، ئانى شام لەشكەرى.

— سەيفى سەرايى.

سەندىن يەنە تاپمايىن جەھاندا،
كىردىم يەنە رۇم ئىلەل يەمەن، يوق.

— مۇللا سالىھ.

رۇم سىپاھى — رۇم لەشكىرى، رۇم قوشۇنى:

مەگەر ئەلچى كەلدى ياقا شەھىردىن،
ئەمىس رۇم سىپاھى يانا شەھىردىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇمۇ ئىراق — رۇم ۋە ئىراق:

ساقى، بول مەي تۇتغىلۇ ئەي گۈلرۇخان رۇمۇ ئىراق،
بەزم ئەيلەپ تۇگىلۇ يۇز مەڭ ئەجايىب تۇمتەراق.

— مۇللا سالىھ.

رۇمى شەھۋار — رۇمنىڭ يىرىك (چوڭ) گۆھىرى:

پىلەك ئىچرە ياتار خەرۋار - خەرۋار،
كى سۇرەت بىرلە بەندى رۇمى شەھۋار.

— زەلىلى.

رۇم ئەھلى [روم اهلى] 1) ئاق تەنلىك؛ رۇم ئەھلى:

بولۇپ ئەمرىم ئىچرە ھەمە ئەھلى رۇم،
سىپەھلەر قاشىمدا تۇزۇپ چۇن نۇجۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) شەترەنج (شاھمات) نىڭ ئۇرۇقلىرى.

رۇممان [رمان] (ئە) ئانار:

غۇنچەئى نىھالىدا ئىككى مېۋەنى كۆردۇم،
ياكى ساڭگۇلاچ ئالما، ياكى ئىككى رۇممان قىز.

— نەۋبەتى.

لەئلى رۇممان — ئانارنىڭ ياقۇت لەۋ، قىپقىزىل لەۋ:

لەئلى رۇممان، ساچى سۇمبۇل، قەددى شامشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئىشھەب گۈلى رەيھان يەئلىغ.

— شەۋقى.

رۇممانى [رمانى] (ئە) ئانار رەڭ، قىپقىزىل، توق قىزىل.

لەئلى رۇممانى — قىپقىزىل ياقۇت، ئانار دانىلىرىدەك، ئانارنىڭ ياقۇت:

زەھملىق كۆڭلۈم لەبلىڭ شەۋقىدە بولمىش قان ئارا،
لەئلى رۇممانى بىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىدە.

— نەۋائى.

رۇمە [رمح] (ئە) نەيزە:

«ھا» لەر ئۈچى قەتل ئىشىدە تېز ئولۇپ،
رۇمە ئۈچىدەك ھەر بىرى خۇنرىز ئولۇپ.

— نەۋائى.

رۇموز [رموز] (ئە) [بىرلىكى: رەمز] شەرەتلەر، ئىما - ئىشارەتلەر.

رۇموزى ئىشق — ئىشق سىرلىرى؛ ئۆزئارا بىلىشىدىغان شەرەت، يوشۇرۇن بەلگىلەر:

تۇشۇپدۇر باشىمە سەۋدا، رۇموزى ئىشقىدىن غەۋغا،
ئۆزىگە ئەيلەدى شەيدا، مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ.

— مەشرەپ.

رۇمى [رومى] (ئە) رۇملۇق.

رۇمى چېھر — ئاق يۈزلۈك.

رۇھ [روح] (ئە) 1) ئەرۋاھ؛ خاتىرە:

تاپىپ ئىشقىمە كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەئلىغ ئۆيرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.

— ئەرشى.

2) تەبىئەت، مىجەز؛ ئەھۋال:

رۇھۇمغەكى مەيدىن ئېردى ھەر لەھزە فۇتۇھ،
ناسىھ تىلى نېشى قىلدى ئانى مەجرۇھ.

— نەۋائى.

3) جان، نەپس.

رۇھ تاپماق — تىرىلمەك:

ۋىسالى لەززىتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددىتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.

— بابىر.

رۇھ كۆزگۈسى — دىل، كۆڭۈل ئەينىكى.

رۇھۇ كۆڭۈل — جان ۋە كۆڭۈل:

بولدى فىدايى رۇھۇ كۆڭۈللەر مۇئەررىھى،
كۆركىلى سىفاتلارىڭ بىلە دىۋانۇ دەفتەرى.

— سەيفى سەرايى.

روھى پەيغەمبەر — پەيغەمبەرنىڭ روھى، ئەرۋاھى:
شەھنشاھىم ساڭاكى شاد بولغاي روھى پەيغەمبەر،
جەۋاھىر خىرمەنىدە دۇررى يەكتا يادىكارى سەن.
— قەرارى.

روھى رەۋان — تىرىك جان، ھەرىكەتلىنىپ تۇرغۇچى روھ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋىتى روھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.
ئەي رەياھىن راھىمۇ روھى رەۋانىم، لۇتف ئىلە،
سەر فەرازىم، سەركەشىم، شوخۇ سەئادەت ئەختەرىم.
— نەسىمى.

روھىغە قۇت بولماق — روھلاندۇرماق، شادلىق كەلتۈرمەك:
ھۇسنىدىن ئالەم ئەھلى روھىغە قۇت،
يۈزى خۇرشىدى ئالەمى بەرقۇت.
— نەۋائى.

روھى قۇدسى — ئىلاھى روھ، مۇقەددەس روھ:
ھەيرەت ئىلە روھى قۇدسى سۈرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىبباسى بىلەن سەرۋى خىرامانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

روھى مۇجەسسەم — كونكرېت، جىسىمغا ئىگە بولغان روھ:
ھەم روھى مۇسەۋۋەرسەنۇ ھەم روھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتفى ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

روھى مۇسەۋۋەر — تەسەۋۋۇردىكى روھ، مەرھۇم روھ.

روھى نەۋائى — نەۋايىنىڭ روھىناتى، ئەرۋاھى:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر روھى نەۋائىيدىن قۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئىلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

روھ ئاسا [روح آسا] (ئە) روھنى كۆتۈرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى؛ كۆڭۈل ئاچقۇچى:
روزى ئەتتى ئەلگە روھ ئاسا شەمىم،
كىم شەجەرغە تاپتى جان ئەزمى رەمىم.
— نەۋائى.

روھانە [روحانه] (ئە + پ) روھلۇق، روھ بىلەن، روھقا ئىگە:
تا ئانى ئىچكەچ نەۋائىيغە ئاچىلغاي گۈلىستان،
گەر سەبۇك روھانە كىرسە گۇتغە ئاندافكىم خەلىل.
— نەۋائى.

روھانى [روحانى] (ئە) روھقا مەنسۇپ؛ دىندار؛ دىنىي ئەرباب:
تەئالەللاھ، زىھى سۇرەت، زىھى مەھبۇبى روھانىي،
كىم ئانىڭ ھۇسنى شەۋقىدىن كۆڭۈللەر بولدى نۇرانىي.
— سەيفى سەرايى.

روھانىيەت [روحانيت] (ئە) «روھانىيىەت» كە قارالسۇن.

روھانىيىەت [روحانيت] (ئە) روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق.

روھ ئەفزا [روح افزا] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، جانلاندۇرغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى:
نە راھەت سەير گۈلشەنىنىڭ ھەۋاسى،
نە روھ ئەفزا مۇغەننىلەر نەۋاسى.
— خىرقەتى.
سەھنى گۈلشەن يا تەجەللى يا مەگەر ئەينى جەمال،
مەشئەلى خۇلدى بەرىن يا مېھر روھ ئەفزامۇدۇر.
— ئەرشى.

روھ ئەفزاي [روح افزای] (ئە + پ) «روھ ئەفزا» غا قارالسۇن:
دەھر ئارا گۈل چېھرەڭۇ ئىيساڭۇ روھ ئەفزايسەن،
نې بولۇر بەرسەڭ ئۆلۈك جىسمىمگە سەن جان كاشكى.
— قەلەندەر.

روھبان [رهبان] (ئە) «راھىب» قا قارالسۇن.

روھ بەخش [روح بخش] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى، جان كىرگۈزگۈچى:
كۆرگۈزۈبان بەرق بۇلۇتدىن دەرمخش،
قەترە خىزر چەشمەسىدەك روھ بەخش.
— نەۋائى.

روھپەرۋەر [روح پرور] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى؛ يېقىملىق:
مەلاھەتدە جەھان خوبانلارىكىم خوشە چېنىگدۇر،
نەسىمىي روھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈل سەن.
— زەلىلى،

روھ گۇستەر [رح گستر] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، جان كىرگۈزگۈچى:
ماڭانىي سەرۋى گۈللارى بىلە روھپەرۋەر ۋە مەقاسىدى شەمشاد سۇنبۇللەرى بىلە روھ گۇستەر.
— نەۋائى.

روھۇل - ئەمىن [روح الامين] (ئە) پەرىشتە جىبرائىل:
مەقدەمى سۇرەت بىلە بەزمگەكىم قويدۇڭ قەدەم،
شەھپەرى روھۇل - ئەمىن ھەم لال گۈلۈپ ھەمدەم ئەمەس.
— ئەرشى.

رۇھۇل - قۇدس [روح القدس] (ئە) جىبرائىل؛ مۇقەددەس رەسۇل.
سۇبھە ئاندىن خىلۋەتىمغە نەغمەئى رۇھۇل - قۇدس،
شام مۇندىن كۆنجى ھەقرىم رەۋزەئى دارۇس - سەلام.
— نەۋ ئابى.

رۇھۇللاھ [روح الله] (ئە) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:
ئەمەس بۇت بۇ گۈشتىن ئەگەر ئەگاھى،
بېتەر دادىمە ئىيسا رۇھۇللاھى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ «رۇئۇنەت» كە قارالسۇن.
شۇھرەت تونى كىيمەگىلىك رۇئۇنەتتىندۇر،
كىمي خىرقەئى ھەقرۇ خاتىرىڭنى تىندۇر.
— نەۋ ئابى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ سەۋرسىزلىك، سەۋر - تاقەتسىزلىك، «رۇئۇنەت» كە قارالسۇن.

رۇئىيا [رؤيا] (ئە) چۈش، چۈش كۆرۈش (ئۇيقۇدا كۆرگەن غايىب نەرسىلەر):
دېدىم: ئىشق ئالەمى خۇب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،
دېدى: مەن بولماسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئىيادۇر.
— نەسىمى.

رۇئىيەت [رؤيت] (ئە) كۆرۈش، قاراش؛ كۆزدىن كەچۈرۈش:
تۇرى ھەقنو كىتاب مەستۇرى ئول،
رۇئىيەتنو مەگەرچە ئايەت مەئلۇم.
— تەجەللى.

ريھ [ريح] (ئە) يەل؛ شامال؛ ھىد:
سەندەل ئاسا شەمىمۇ ريھ ئاندا،
ئەلگە بارىپ دەمى مەسىھ ئاندا.
— نەۋ ئابى.

رىھلەت [رحلت] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش. 2) ئۆلۈش، ۋاپات بولۇش.
رىھلەت سەھابى — كۆچۈش بۇلۇتى:
غەم تۇنى رىھلەت سەھابى جالەسىدۇر، يا ئەبرۇر،
ماتەمىمغە چەرخ ئەنجۇم جەۋھەرىدىن ئەشكىرىز.
— نەۋ ئابى.

رىھلەت كوسىن چالماق — ئۇ دۇنياغا كەتمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك.

رىئايەت [رعايت] (ئە) 1) ئېتىبارغا ئېلىش، ھۆرمەتلەش، رىئايە:
يەنە بىرى بۇ كىم، ھەر ھەرق غەزەلياتى ئول پۇتكەن غەزەل بىرلە غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلما-يىن تۇرۇرلار، ...
— قىدىرخان يەركەندى.
2) ئەندىشە؛ ساقلاش، ساقلىنىش:
بۇ تائىفەنىڭ شەرىئەت رىئايەتى ۋە سۇننەت،
مۇتابەئىتىدىن ئۇلۇغراق ئىشلەرى يوقتۇر.
— نەۋ ئابى.

رىئايەت ئەتمەك — «رىئايەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رىئايەت ئەيلەمەك — 1) ھۆرمەتلىمەك، ئېتىبارغا ئالماق، نەزەردە تۇتماق، رىئايە قىلماق. 2) ساقلانماق:
خوجە مەيدىن رىئايەت ئەيلەپ ئىدى،
ئېھتىياتىن بەغايەت ئەيلەپ ئىدى.
— نەۋ ئابى.

ريبقە [ربقه] (ئە) سىرتماق.

ريجال [رجال] (ئە) [بىرلىكى: رەجۇل] ئەرلەر، ئەركەكلەر:
بۇ دەئۋا بىرلە چىقمىش بىر تەرەفدىن،
خاتۇنلار كەلتۈرۈپ ھەلقە ريجال شەيخ.
— شەۋقى.

ريجائ [رجاع] (ئە) قايتىش، بۇرۇلۇش، يېنىش:
بەندە ئاجىز داۋاسىدا خەۋفۇ ريجائىڭ ئۈستىدە،
ھەق بىلۇر، مەن بىلمەگەيمەن ئاقىبەت كارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

ريجائ ئەتمەك — قايتماق، يانماق، بۇرۇلماق:
تارىخىنى بەگدە ريجائ ئەت دېدىم،
ھەيف مۇبارەك يۈزىنى كۆرمەدىم.
— زەلىلى.

ريجائ سۇلكى — قايتىش يولى، يانىدىغان يول:
شەۋقى مەستانەنى گەھ قورقۇتۇبان خەۋق ئىلە بىيم،
كى ئۇمىد بىرلە ريجائ سۇلكىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

ريدا [ردا] (ئە) ئۇست كىيىم، يېپىنچا؛ شەيخلەر ۋە دەرۋىشلەر كىيىمى، ئۇستىدىن يېپىپ يۇرىدىغان يەڭسىز تون:
ريداغە تارىنى بەرمەم كۆرۈپ تەننازى تەرسانى،
ئاسىپتۇر ئىشق زۇننارىن بويۇنغە شەيخ سەنئانىم.
— مەشھۇرى.
ھەۋايى سۇنبۇلى ئەزبەس كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نە ھاجەت ئول سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن ريدا بولماق.
— ئەرشى.

ريز [ريز] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ ئاققۇزغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

قايانكىم مەيل قېتىمۇ جانان مۇھەببەت قىلسا رىزا قىلىپ،
كۆڭۈل قىچرە نىمانىراق ئانى جاندىن ئاسراشمۇ، يا رەب.
— ئەرشى.

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىزا،
قېيتماقتا پەزلىن سالىپ رۇستەخىز.
— غەربى.

2) پارچە، ئۇۋاق:
قەگەر تاشلاسە قىل بىرەر رىزە نان،
ۋەيا ئاش قىلە سۇ ۋەيا ئوستىخان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىز ئەتمەك — تۆكمەك:
بۇ كۆڭۈل ئايىنەسىنى گەرچە تۆتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز قېتىپ ئول نەۋقىكىم باك قىلەمىش.
— ئەرشى.

ئەرەق رىز — تەر تۆككۈچى.
ئەشك رىز — ياش تۆككۈچى.
كېمە يۈردى يىلدام بوراندىنمۇ تېز،
چۆمۈپ سۇ قىچىدە قىلىپ ئەشك رىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بەرگ رىز — بەرگ، يوپۇرماق تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ كۆز:
بۇ كۆن باغى گۈلىستان گۈللارى خۇش بەرگ رىز ئولدى،
سەھەر ھۇبى چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خاررىز ئەتمەك — تاش پارچىلىماق.

رىزان [ريزان] (پ) چېچىلغۇچى، تۆكۈلگۈچى:
گۈلشەنغە خازان بولۇپ ستىزان،
ئەشجارىغە سالدى بەرگ رىزان.
— نەۋائى.

رىزە [ريزه] (پ) «رىز» غا قارالسۇن:
ئانىك زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.
— ئا. نىزارى.

رىزەچىن [ريزەچين] (پ) پارچە ـ پۈرات نەرسىلەرنى، قالدۇق نەرسىلەرنى تەرگۈچى:
بىز فەقىرلەركىم، بۇ جەماەتتىنىك رىزە چىنى خانى ۋە خۇشە-چىنى خىرمەنى تۆتەربىز.
— نەۋائى.

رىزە ـ رىزە [ريزه ريزه] (پ) «رىز ـ رىز» غا قارالسۇن:
گۈفتارغە كەلدى ناگاھ ئۆچۈپ لەئلى نۇش خەند،
بىر پىستە كۆردۇم ئۇندا تۆكەر رىزە ـ رىزە قەند.
— مەشھۇرى.

رىز ـ رىز [ريز ريز] (پ) پارچە ـ پارچە:
رىز ـ رىز ئەيلەمەك — «رىز ـ رىز قىلماق» قا قارالسۇن.
رىز ـ رىز قىلماق — پارچە ـ پارچە قىلماق، ئۇۋاقلاماق.

رىزۇ پاش [ريزوپاش] (پ) (بىرەر نەرسىنى يونۇش ياكى قىرىشتىن چىققان) قىرىندى، چېپىندى، كېپەك.

رىزا [رضا] (ئە) 1) رازىلىق، بويسۇنۇش، كۆنۈش:
بولماس رىزا بۇ مەرتىبەسىن پەست ئېتەر خەيال،
ھەم مەنسەبى كۆرۈنۇر ئۇنىك كۆزىگە كەم.
— سەبۇرى.

قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

2) بۇيرۇق، پەرمان:
بويۇن سۇنغاي رىزايى ھەققە بەندە،
لەبىن زاھىر يۇمار باتىنىدە خەندە.
— خىرقەتى.

رىزا ئەھلى — قانائەتلىك ئادەملەر، رازىلار:
يېغى زار قىلماق ئاڭا خۇب ئەمەس،
كى ئەھلى رىزاغە بۇ مەرغۇب ئەمەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىزا بەرمەك — رازىلىق بېرىش، بويسۇنۇش:
ھەرنە ھالەتدۇر رىزا بەر قىسمەتى رەززاقغە،
دىلنى پال ئەيلەپ ھەسەددىن قىلماق ئەئلاغە غەلىز.
— شەۋقى.

رىزا بولماق — «رىزا بەرمەك» كە قارالسۇن:
شۇم رەقىبى سەگكە قىلدىك تا سەن، ئەي گۈل، ئىلتىفات،
ئۆلمە كىمگە رەشكىدىن، جانا، رىزا بولدۇم بۇ كۆن.
— قەلەندەر.

رىزا يولى — رازىلىق يولى، رىزالىق يوسۇنى:
خۇداغە باغلاغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.
— ناقىس.

رىزاجوي [رضا جوى] (ئە + پ) رازىلىق ئىزدىگۈچى:
سەن شوخ مەست قاتىل، مەن ئاشىقى رىزا جوي،
سەندىن جەفا مۇناسىب، مەندىن ۋەفا مۇبارەك.
— تەجەللى.

رىزامەند [رضامند] (ئە + پ) رازى، كۆنگەن:
رىزامەند يوق ئولسا ئەگەر بۇ جەھان،
جەھان يوقكى بەلكى بەدەن ئىچرە جان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىزق [رزق] (ئە) ئوزۇق ـ تۆلۈك، نېسىۋە، ھايات ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر:
رىزقىنى تەڭرىم بېرۈر بەرمەكلىكى يەردىن ئەمەس،
قىز ـ ئوغۇل فەرزەند تاپماق يا خوتۇن، ئەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

رىزقۇ روز — كۈندىلىك يېمەك ـ ئىچمەكلەر:
سۇبھ ئۈيقۇسىن ئۈلكى ئېيلەر تەرك،
رىزقۇ روزىن ئۈزىگە توش كۆرگەي.
— نەۋائى.

رىزقى بابى — رىزق توغرىسىدىكى باب، نېسىۋە ھەققىدىكى بايان:
خۇدانى زىكرىنى تەرك ئەيلەبان زەھى غافىل،
ئوقۇرسە نەفسىگ ئۈچۈن رىزقى بابىدىن ئۇزراد.
— شەۋقى.

رىزقى تەييىب — ئەلا نېسىۋە، مول رىزق:
رىزقى تەييىبكە قەنائەت مەندە يوق،
يەتسە خەيرىدىن سەرايەت مەندە يوق.
— خەراباتى.

رىزقى فەراۋان — مول نېسىۋە، يېتەرلىك رىزق؛
بېرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، ھىندى، كافىرغە،
قاچان مەھرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەھان ھادىس.
— شەۋقى.

رىزالىق [رضالىق] «رىزا» غا قارالسۇن:
ندا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋقە يۇڭتىكە فەتەرزا» نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەڭشۇق ھىمىن ئاشىق خۇداۋەندا.
— شەۋقى.

رىزۋان [رضوان] (ئە) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ رازىلىق، مەمنۇنىيەت جەننىتى؛ سەككىز جەننەتنىگ بىرى:
سەن ئاي پەرىلەر ئەختەرىڭدۇر،
رىزۋان ئىلە بارچە چاكەرىڭدۇر.
— ئەرشى.

ئىقامەت چۈنكى قىلدىگ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىگ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۈزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

ھۇرى رىزۋان — جەننەتتە خىزمەت قىلىدىغان گۈزەل قىز، ھۇر:
جەننەتى فىردەۋس ئاراگەر ھۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سېنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

رىسالە [رساله] (ئە) [كۆپلۈكى: رەسايىل] خەت، مەكتۇپ؛ كىتابچە؛ «رەسايىل» غا قارالسۇن:
ئىشت، سامىئا، بۇ ناقىس ئۈزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىساله، بولسە گەر كۆز.
— ناقىس.

رىساله يېتمەك — ئەسىر يازماق:
مەۋلانا مۇھەممەد بەدەخشىي ··· مۇئەممانا فەنىدە رىساله يېتىپ-
دۇر.
— نەۋائى.

رىسالەت [رسالت] (ئە) 1) پەيغەمبەرلىك، ئەلچىلىك:
بۇ دۇر گۈلدەستەگى باغى رىسالەت تۆرت زىبباكىم،
ئەبا بەكرى، ئۈمەر، ئۈسمان، ئەلىيۇ مۇرتەزاسىدۇر.
— مەشھۇرى.

2) نامە، مەكتۇپ:
ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەگى يارمىشكىم،
خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

رىسالەت قىلماق — ئەلچى ئەۋەتمەك.

رىسالەت ئايىن [رسالت آين] (ئە + پ) ئەلچىلەر-
دەك، ئەلچىلەرگە ئوخشاش:
ئۈيلەكىم، سەدرە كەبى مىنبەر ئۈزە گاھى ھەدىس،
يىغىلۇر ھەر ساری ئەسھابى رىسالەت ئايىن.
— نەۋائى.

رىش I [ريش] (پ) ساقال؛ قىل.
رىش باغلاماق — كېلىشىمەيدىغان، قاملاشمىغان ئىش قىلماق؛ ساقالغا ياماشماق.

رىش II [ريش] (پ) يارا، جاراھەت؛ ھەسرەت، نادامەت؛ رەنجىش؛ ناتۇغان، زەخمى؛ «رىش I » گە قارالسۇن:
كىرپىگ نەدىنكى بەلكى بولۇپ نىش،
ئەل كۆڭلىنى ھەردەم ئەتكەلى رىش.
— ئەرشى.

ئەگەر يەتسە تىكەندىن جانىغە نىش،
بىرەر قىلغان ئىكەن ھالىڭنى ئول رىش.
— خىرقەتى.

رىش ئەتمەك — ياردار قىلماق، جاراھەتلەندۈرمەك:
ئاڭا پويە رىش ئەتمىش ئېردى جىگەر،
كى بىر تۆرفە كىشۋەرغە قىلدى گۈزەر.
— نەۋائى.

رىش ئەيلەمەك — «رىش ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رىش بولماق — يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك.
رىشى قازى — 1) قىلدىن توقۇلغان ياكى شۇنداق نەرسە-
لەردىن ياسالغان مەي سۈزگۈچ. 2) قازى ساقىلى.
رىشى گاۋ — 1) ئەخمەق، نادان؛ خامتاما؛ تەمەخور.
2) پاخماق ساقال، داپ ساقال.

رىشە [ريشه] (پ) يىلتىز، كۆتىچەك:

چۈن گىياھ بۇتمىش ئۈيلەكىم بىشە،
تۈبىنى مەھكەم ئەيلەمىش رىشە.
— نەۋائى.

رىشت [رشت] (پ) 1) ئېگىرىش (يىپ ئېگىرىش). 2) ئادەت، تەبىئەت.

رىشتە [رشته] 1) يىپ، تاناپ؛ تار؛ پىلىك:
يەنە بولدى تانۇشلۇق ھۈكمى مەزبۇت،
ئۈزۈلگەن رىشتە تاپتى ئەقدى مەربۇت.
— ناقىس.
كۆز ئۈچى بىرلەن ئىگىردى شەۋقى نەئىلىك رىشتەسىن،
جامە تەقۋا سەنسىزىن پۈتمەس بۇدۇركىم ئېھتىياج.
— شەۋقى.

2) جان؛ تومۇر:
زىنھاركى زۇلم رىشتەسىن ئۈز،
ئىنساق ئىلە ئەدل قەسرىنى تۈز.
— نەۋائى.

3) كىشەن:
ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سەرىشتە،
سالىپ بوينۇمغە مېھرىڭ بىرلە رىشتە.
— خىرقەتى.
سېنى، جانا، ھەمە كۆڭلۈم ئالۇرغە دىلرەبا دەرلەر،
مېنى دائىمكى زۇلفۇڭ رىشتەسىغە مۇتەلا دەرلەر.
— ئەرشى.

رىشتە تابى — يىپ ئۆرۈمى، ئېشىپ تەييارلانغان يىپ.
رىشتەئى ئەنكەبۇت — ئۆمۈچۈك تورى.
رىشتەئى جان — جان رىشتىسى، ھاياتلىق رىشتىسى، يىپى:
ئىككى زۇلفى سايەسىغە ئاي يۈزىدۇر ئافتاب،
كىم يۈزىنى كۆرسە تۇشمىش رىشتەئى جانىغە تاب.
— قەلەندەر.
رىشتەئى دۇر — قىممەت باھادۇر (ئۇنچە ـ مەرۋايىت) ئۆتكۈزۈلگەن يىپ:
ھەر بىرسى رىشتەئى دۇرمۇ ئىكىن،
يا لۇئلۇئى دەريائى تەفەككۇرمۇ ئىكىن.
— نەۋائى.
رىشتەئى رەنج — قىزىتما ۋە بەزگەكنى بەند قىلىش ئۈچۈن دۇئاخان تەرىپىدىن بېرىلىدىغان يىپ.
رىشتەئى زۇننار — زۇننار رىشتىسى (چۈلۈۋۈر ياكى بەلۋاغ تانىسى، يىپى):
سۇجۇد كەئبە دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئېرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەئى زۇننار.
— سەبۇرى.
رىشتەئى كاكۈل — چاچ تارلىرى، كوكۈلا رىشتىسى:
بىس ئىدى ئول رىشتەئى كاكۈل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۈچۈن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستجوي ئۈزگە تەناب.
— مۇللا بىلال.
رىشتەئى مەريەم — مەريەمنىڭ يىپى؛ ئاق ئىنچىكە، نازۇك تالا:
زۇلفىدە سەر رىشتەئى ئىمان بەدەلدۇر كۇفر ئىلە،
نې تەفاۋۇت تۇشسە مەريەم رىشتەسى زۇننار ئارا.
— نەۋائى.
رىشتەئى مەقسۇد — مەقسەت رىشتىسى، مۇرادقا يېتىش ۋاستىسى:
تاپار ئەبھار سەيرىسىز رىشتەئى مەقسۇد ئول سائەت،
كى رەھى ئەجز، تەرىقى فەقر، ئايىنى فەنا تۇتسالىڭ.
— سەبۇرى.
رىشتەئى نەئت — مەدھىيە، ماختاش رىشتىسى:
ئىگىردى رىشتەئى نەئتىڭنى شەۋقى كۆز ئۈچى بىرلەن،
ئاڭا شايەد ئاسلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرەپ ئېلتۇر چاغ.
— شەۋقى.
رىشتەئى ئۇلفەت — ئۇلپەتچىلىك، دوستلۇق رىشتىسى:
گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرسالىڭ مەن قاچان كەتكۈم ئۇچۇپ،
باغلانىپ بالۇ پەرىمكىم رىشتەئى ئۇلفەت بىلە.
— مەشھۇرى.
رىشتەئى ھىجران — ئايرىلىش يىپى، ھىجران رىشتىسى:
رىشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇددىن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.
— ئەرشى.
رىشتەئى ئىشق — مۇھەببەت رىشتىسى:
قاچان ژابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۇزلۇكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.
جان رىشتەسى — «رىشتەئى جان» غا قارالسۇن:
نازۇك بىلىڭ ئەر خەيال قىلغۇم،
قان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.
— ئەرشى.
مۇھەببەت رىشتەسى — «رىشتەئى ئىشق» قا قارالسۇن:
ئۇنىڭ ئالدىدا مەن ژەسفىڭنى سىزدىم،
مۇھەببەت رىشتەسىغە دۇرنى تىزدىم.
— خىرقەتى.

رىشتەتاب [رشتەتاب] (پ) ئېشىپ تەييارلانغان يىپ، يىپ ئۆرۈمى:
قىلىپ ھۆكمىكىم ئال قىلىپ ئىزتىراب،
كىشىدىن تەمەئ قالماسۇن رىشتە تاب.
— نەۋائى.

رىشتەكەش [رشته كش] (پ) كەشته تىككۈچى، كەشتىچى.

رىشخەند [ريشخند] (پ) مەسخىرە قىلىش، كۈلكە قىلىش، زاڭلىق قىلىش؛ مەسخىرە.

رىشخەند ئەتمەك — مەسخىرە قىلماق، كۈلكە قىلماق، زاڭلىق قىلماق.

رىشۋە [رشوه] (ئە) پارا:

رىشۋە بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلار،
باشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ھەققىنى قاچارلار.

— تەۋفىق.

بىر شۇنچە بەرمەسە كىشىگە بىر قوشۇمچە سۆز،
بىتۈھپە ھېچكىم ئىشىغە بەرمەسە نىزام.

— سەبۇرى.

رىشۋە بەرمەك — پارا بەرمەك:

بېرىپ ئېردى رىشۋە ئەمىرغە تولا،
كى رىشۋە ئەمىرغە بولۇبان بەلا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىشۋە يېمەك — پارا يېمەك، پارا ئالماق:

رىشۋەلەر يەپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېسەك،
ئەين ئىقبالىم بەلەنددۇر ئۇشبۇ ئىقبالىك غەلەت.

— شەۋقى.

رىشۋەت [رشوت] (ئە) «رىشۋە» گە قارالسۇن.

رىشۋەتخور [رشوتخور] (ئە + پ) پارىخور، پارا ئالغۇچى، پارا يېگۈچى:

قازىئى رىشۋەتخور ئىسلام ھىسارىغە رەخنەگەر ئولكى رىشۋەت بېرىپ قۇزات ئالە ئالغاي.

— نەۋائى.

رىفئەت [رفعت] (ئە) يۈكسەكلىك، يۈقىرىلىق، يۈقىرى مەرتىۋىلىك:

رىفئەت ئارا ئاسمانچە قەدرىڭ،
ۋۇسئەتدە جەھان ـ جەھانچە سەدرىڭ.

— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر يازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

رىفئەت تاپماق — يۈكسەلمەك، ئېتىبارغا، يۈقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

رىفئەتى شان — يۈكسەك شۆھرەت، يۈقىرى شەۋكەت:

فەراخى ھەۋسلەۋۇ رىفئەتى شان،
تەمامىيەۋۇ قارۇ فەرتى ئېھسان.

— ناقىس.

رىفق [رفق] (ئە) مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، يۈمشاقلىق.

رىفق ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق قىلماق:

رىفق ئەيلەمەگى ھەر ئىشتا ئەۋلا ئاخىر،
كىم، ئەقل دەللىدۇر مەدارا ئاخىر.

— نەۋائى.

رىقاب [رقاب] (ئە) [بىرلىكى: رەقەبە] قۇللار.

مالىك رىقابى — قۇل ئىگىسى، خوجىسى:

ئايا قۇتب ساھىبقىرانى ۋىلايەت،
شەھىنشاھ مالىك رىقابى دۇ ئالەم.

— تەجەللى.

رىققەت [رقت] (ئە) نازۇكلۇق، ئىنچىكىلىك؛ يۈمشاقلىق، مۇلايىملىق.

رىققەت ئەيلەمەك — كۆڭلى يۈمشاقلىق قىلماق، مۇلايىملىق كۆرسەتمەك.

رىكاب [ركاب] (ئە) 1) ئۇزەڭگە:

كۆز ياشىمدىن بار شەرابىم، بار يۈرەكسىمدىن كەباب،
ئاتلانۇر بولساڭ قىلاي كۆزۈم چەناقىنى رىكاب.

— قەلەندەر.

قاچان ئالسا ئاتماق ئۈچۈن قولىغە يا،
قويۇر رەخش ئۆزرە ركابىغە پا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەرمان، ھۆكۈم:

ئەي جەھانى ھۈسن زىيبالىق نىقابىڭ ئاستىدە،
دىلرەبائى ئاتى دەۋلەتلىك ركابىڭ ئاستىدە،

— لۇتفى.

3) بەند (كويزا ـ كىشەن، تاقاق):

بوينۇڭ ئارا شوخلار تەنابى،
باشىڭ ئۆزە شاھلار ركابى.

— نەۋائى.

4) شاھ ھۇزۇرى:

دېدى: «لاتەزكۈرۇ مەۋتاكۈنۇ ئىللا بخەيرىن» نى،
ئوشۇل شەھىنىڭ ركابىدا ئىدى روھىل ـ ئەمىن پەرراش.

— شەۋقى.

رىكۇە [ركوه] (ئە) تېرە، چەمدىن ئىشلەنگەن سۇ ئىددىشى، تۇلۇم.

رىكىب [ركيب] (ئە) ئۇلاغ (ئات، تۆگىگە ئوخشاش ھايۋانلار).

رىگ [ريگ] (پ) قۇم.

رىگزار [ريگزار] (پ) قۇملۇق، قۇم ـ شېغىللىق:

تەي قىلىبان مۇجى بىلەن رىگزار،
زاھىر ئولۇپ گاھى دەرەختى جۇدار.

— زەلىلى.

رىگىستان [ريگستان] (پ) «رىگزار» غا قارالسۇن.

بۇ تۇشكەن يېرىمىر رىگىستان ئېرۇر،
كى ئوك قول تەرەفدە گۈلىستان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىند [رند] (پ) 1) مەيپەرەس؛ ئەيش ـ ئىشرەتتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان:
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

2) بىغەم، بىپەرۋا؛ قورقماس:
بادە شىشەگە قولدى، خۇنى دىل بەجۇش ئوردى،
مۇھتەسىب يېقىن بولدى، رىند بىرلە سۇھبەت تۇت.
— زەلىلى.

گۈنبەزى دەستارىدىن قورقۇتمىغىن، ئابىد، مېنى،
رىندلەرنىڭ گۈنبەزى دىۋارىدىن پەرۋاسى يوق.
— مەشھۇرى.

رىند ئەھلى — مەيخور، ئىچەرمەن كىشىلەر، بىغەم، بىپەرۋا ئادەملەر:
سايەڭى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۈمنام.

رىند ئېلى — «رىند ئەھلى» گە قارالسۇن.
ئەيلەكى تەماشا رىند ئېلى باشىدىن ھەردەم، چۈن
ياستانىبانكىم،
مەيخانە گۈچۈن جامى ئەگەر بولسە مۇدەۋۋەر، كىم
مەيغەگەدادۇر.
— خۇشھال غەربى.

رىندى باخەبەر — بىپەرۋا مەيپەرەس:
دېدى ساھىب دەردى رىندى باخەبەر،
كى ئەي ھەمىيەتدە تۇتگۈزلەردىن بەتەر.
— نەۋايى.

رىندى شىراز — شائىر خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ لەقىمى.

رىندى فەنا — تۇگەشكەن، يوقالغان، بىغەم كىشى:
ئەرشى، گەر رىندى فەناسەن كەي لىباسى فەقرىكىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.
— ئەرشى.

رىندى ئىشق پىشە — ئىچىملىك، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگۈچى:
سەن شەيخ زۇھد شىۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
— تەجەللى.

رىندانە [رندانە] (پ) مەيپەرەسلەردەك؛ «رىند» گە قارالسۇن:
بۇ سوفيانى رىيايىلەردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندانە دۇردى نۇش ئېردىم.
— زەلىلى.

رىندانە بولماق — مەيپەرەس بولماق، مەيگە ئامراق بولماق:
يۇمدۇم كۆزۇمنى سەندىن بۇلەكتىن،
كەچتىم باردىن، رىندانە بولدۇم.
— مەشرەپ.

رىندەۋەش [رندوش] (پ) مەيپەرەسلەرگە ئوخشىغان، تەبئىتى بىغەم، بىپەرۋا؛ مەيپەرەسلەردەك:
مەۋلانازادەئى ئەبھەرىيكىم، شەھەرنىڭ مۇفتىيسى ۋە رىندەۋش
كىشى ئېردى.
— نەۋايى.

رىندى [رندى] (پ) ھىيلىگەر، قۇۋۇ، تادان؛ «رىند» گە قارالسۇن:
ئىشق ئارا قەدر ئىستەسەڭ ببباك بولكىم، ئۆزگەدۇر،
ئەھلى تەقۋا ئاندا، رىندى لاۋۇ بالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

رىۋ [ريو] (پ) مىكىر، ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ:
چەرخ ئۇرۇبان رىۋ ئىلە نەيرەڭ ساز،
ئويلەكى كۆك خىرقە بىلە تاسباز.
— نەۋايى.

رىۋ ئەيلەمەك — ھىيلە قىلماق، ئالدىماق.
رىۋ كۆرسەتمەك — ھىيلە ئىشلەتمەك.
رىۋ كۆرگۈزمەك — «رىۋ كۆرسەتمەك» كە قارالسۇن.
رىۋۇ ئەفسۇن — مىكىر ۋە ھىيلە؛ ئالداش، كۆز بوياش.
رىۋۇ تەزۋىر — مىكىر ۋە ھىيلە.
ھەم ئاخىر بويلە بولدى ئىشغە تەدبىر،
قايۇ تەدبىر، مەكر رىۋۇ تەزۋىر.
— نەۋايى.

رىۋۇ رەڭ — ھىيلە ۋە نەيرەڭ.

رىۋايات [روايات] (ئە) [بىرلىكى: رىۋايەت] سۆز؛ سۆزلەش، ھېكايە ئېيتىش، نەقىل كەلتۇرۇش:
بۇ تۇتى ھەم قىلىپ شىرىن ھىكايات،
داغى رەڭگىن سۇخەنلەردىن رىۋايات.
— ناقىس.

دەبان ھەر كېچە بىر رىۋايانى،
قارا باشىدىن ئۆتكەن ھىكاياتنى.
— ئا. نىزارى.

رىۋايات ئەتمەك — ھېكايە قىلماق، نەقىل قىلماق.
رىۋايات ئەيلەمەك — سۆزلىمەك؛ «رىۋايات ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رىۋايەت [روايت] (ئە) «رىۋايات» قا قارالسۇن.

ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھىكايەتى،
ھەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.

— سەبۇرى.

رىۋايەت گۇداز — رىۋايەت سۆزلىگۈچى، سۆزمەن، ناتىق:

سۇخەندان شىرىن ھىكايەت گۇداز،
تىزىپ سۆزنى مۇنداق رىۋايەت گۇداز.

— ئا. نىزارى.

رىيا [ريا] (ئە) ئىككى يۈزلىمىلىك؛ مۇناپىق، ئىككى يۈزلىمىچى؛ ئۆزىنى ياماناتلىقلاردىن ساقلانغان قىلىپ كۆرسىتىش:

زاھىد سۇبھەت شەيخلەرنىڭ مەسجىد سەرى يۇرغۇسى،
قوللاردە تەسبىھى رىيا تاغىت قورغۇسى.

— مەشرەپ.

زاھىدلەرنكى، تاغىتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.

— سەبۇرى.

رىيا ئەھلى — رىياكارلار، ئىككى يۈزلىمىچى كىشىلەر:

تاڭ ئەمەس گەرمەست يۇرسەڭ دەھر ئارا، چۈنكىم نەسىب،
با رىيا ئەھلىگە مەسجىدۇ ماڭا مەيخانەدۇر.

— ئەرشى.

رىيا بەھرى — يالغانچىلىق دەريىاسى، ساختىپەزلىك ئېقىنى:

بۇ ھەينەدە يامانلار گىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.

— ئا. نىزارى.

رىيا چەرخى — ئالدامچىلىق، ئىككى يۈزلىمىچىلىك چەرخى (دەۋر، پەلەك).

رىيا كۆلاھى — ساختىپەزلىك كۆلاھى، ئۆزىنى تەقۋادار زاھىد قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن كىيگەن كۆلاھ:

رىيا كۆلاھىنى باشىدىن زەللى تەرك ئەيلەپ،
چۈ غۇنچەئى سەھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.

— زەللى.

رىياۋۇ ئۇجب — رىياكارلىق، شەخسىيەتچىلىك، مەنمەنلىك:

سەلاھىن گەر كۆرەر زۇھد ئىچرە زاھىد،
رىياۋۇ ئۇجبىدىن كۆرمىس فەسادىن.

— نەۋائى.

رىياۋۇ زۇھد ئېلى — ساختىپەز ۋە زاھىد كىشىلەر:

مەيۇ مەيخانەنىڭ داغىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.

— ئەرشى.

تەركى رىيا — ساختىپەزلىكىنى تاشلاش، يالغاندىن قول ئۈزۈش:

يۈز قويدى خانەقاھىدىن مەيخانەغە تەجەللى،
جامى شەراب بىرلەن تەركى رىيا مۇبارەك.

— تەجەللى.

مەكرۇ رىيا — ھىيلە ۋە ساختا:

ئەلگە بەردى بەختۇ دەۋلەت، گىشرەتۇ راھەت تەمام،
ماڭا يەتكەندە مەگەر مەكرۇ رىيا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

رىياز [رياض] (ئە) [بىرلىكى: رەۋزە] باغلار، جەننەتلەر؛ «رەۋزە» گە قارالسۇن:

يۈزۈم قىسر گۈلۈپدۇر بەياز ئەيلەگىل،
مەقامىمنى رەۋزە رىياز ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىيازى بەھىشت — جەننەت باغلىرى.

رىيازى ئىرەم — ئىرەم (ئەپسانىۋى گۈزەل، خۇش ھاۋا بىر باغنىڭ نامى) بېغى:

گۈل ئاچىپ يۈز گۈلى رىيازى ئىرەم،
گۈللار ئۈزرە بۇ ياغدۇرۇپ شەبنەم.

— نەۋائى.

رىيازات [رياضات] (ئە) قىينىچىلىقلار، مۇشەققەتلەر، ئازابلار، «رىيازەت» كە قارالسۇن.

رىيازەت [رياضت] (ئە) قىينىچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت:

رىيازەتنى ئاشۇرمىشلار پەيغەمبەرلەر تەمامىدىن،
مەقام ئاشماق بىلەن بۇ ئالىي ھىممەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.

— شەۋقى.

تالىب ئەيلەر خۇدايى لامەكاننى،
رىيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جاننى.

— ناقىس.

رىيازەت چەكمەك — قىينىچىلىق تارتماق، ئازاب چەكمەك:

تا رىيازەت چەكمەيىن تاپماسكى ئۆسلى يارنى،
تا تىرىكمەن ئەيلەسەم ئالىددا خىزمەتكارلىق.

— نەۋائى.

رىيازەت فۇتەسى — رىيازەت پوتىسى، جەبىر - جاپا لۆڭگىسى:

رىيازەت فۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

رىيازىي [رياضى] (ئە) 1) رىيازەتلىك، جاپاكەش ئادەم؛ رىيازەت، مۇشەققەتلەرگە بەرداشلىق بەرگۈچى:

ريبازي بولسا قازى، بەس ئەجەبدۇر،
كېرەككىم فىقھ ئىلمى بىلسە قازى.
— نەۋايى.

2) ھېساب ئىلمى، ماتېماتىكا:
تەبكىيۇ ريبازىيۇ ئىلاھي،
«ئەلىف» ، «بە» ، «تە» دەك ئالىندە كاماھي.
— نەۋايى.

ريياسەت [رياست] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ رەئىسلىك، باشلىقلىق؛ «رەياسەت» كە قارالسۇن.

ريياكەش [رياكش] (ئە + پ) رياكار، ئىككى يۈزلىمە:
زاھىد سەنۇ كەۋسەر، بىزۇ مۇغ دەيرى نېدىنكىم،
بىر زەھرى بەلاكەش بىزۇ سەن نوشى رياكەش.
— نەۋايى.

ريياليق [ريالىق] ئىككى يۈزلىمچىلىك، مۇناپىقلىق، كۆز بويامچىلىق، رياكارلىق:
نە مۇمكىن جان قۇشى تاپاق رياليق ئۇمر ئىچى بەسكىم،
كى باشدىن ـ ئوق ئاڭا قىسمەت ئىمىشدۇر مۇبتەلا بولماق.
— ئەرشى.

رياھ [رياح] (ئە) [بىرلىكى: رىھ] شامالالار؛ يەللەر؛ ھىدلار، «رىھ» قا قارالسۇن:
ئاڭا تەگرۇكى شەبىستانى سىپىھر،
يەتكۈرۈر رۇھ دىماغىغە رياھ.
— نەۋايى.

رياھىن [رياحين] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] ئۆسۈملۈك، گۈل ـ گىياھ:
تۈپراقتىن تۈرلۈك رياھىنلەر ھوۋەيدا قىلغاندەك خاتىرەم
بوستانلىرىنى لەتايىف گۈللارى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئىبىدى.
— قىدىرخان يەركەندى.

ريائي [ريائى] (ئە) ئىككى يۈزلىمچىلىك؛ ئالدامچىلىق؛ رياكار؛
زاھىدۇ شەيخى رياڭىيغە قىلىپ لۇتفۇ كەرەم،
ئىشق ئىبلىسلىك ھەر بىرىنى بىنەۋا قىلدى ھەلەك.
— قەلەندەر.

تاڭەتۇ خەيرى سەخا بۇ ئەل رياڭي ئەيلەمىش،
ئەھلى تەقۋا ئولدۇرۇر تەقۋاسىنى بىلدۇرمەسۇن.
— قەلەندەر.

ز

زابىت [ضابط] (ئە) زەبت ئەتكۇچى، ئىدارە قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى.

زابىت سپەھدار — باشقۇرغۇچى، قوشۇن باشلىقى:
سۇرۇپ ئەلنى زابىت سپەھدارلار.
سىياسەت تەرىقىدە غەددارلار.
— نەۋابى.

زابىتە [ضابطه] (ئە) قائىدە، قانۇن، تەرتىپ، نىزام؛ قانۇن ـ قائىدە، نىزامنامە:
ئىشىم بولدى كۇندىن قەۋزى زابىتە،
تۇتار بولدى چوڭلار ماڭا رابىتە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زابىتەئى دىن — دىن قائىدىسى، دىنىي قائىدىلەر:
زابىتەئى دىنغە ئىگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەدەتكار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

زابىتەئى رۇسۇمى شاھىي — شاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ قائىدىلىرى.

زات [ذات] (ئە) 1) ئەسل، ماھىيەت، ئاساس. 1) تەڭرى ئىگە، ساھىب:
خالىن ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەفەقسىز،
چۇنكى، شەيئىللاھ چېكىپ شائىل دەرەم ئۇزرە تىلەك.
— ئەرشى.
بار مەلەك نىشاندۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساردىن.
— ئەرشى.
3) جىسىم، گەۋدە:
دېدىڭ ۋەيرانە خۇبدۇر گەنجى زاتىم ئاسراماقىمغە،
بۇ ئەرمەسمۇ ئىدى مۇلكى ۋۇجۇدۇمنى خەراب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.
4) ئىنسان تەبىئىتى، شەخسىيەت؛ كېلىپ چىقىش، نەسل ـ نەسەب:
سەبا سوردى سېنىڭ ئاتاڭ نە بولغاي،
خەبەر بەرگىن ماڭا زاتىڭ نە بولغاي.
— خىرقىتى.

زاتى ئەللاھ — تەڭرى، ئاللا، خۇدا:
پەنجەئىنى كۆرەر ئىبسەم بەناگاھ.
قىلغۇمدۇ خەيال زاتى ئەللاھ.
— ئەرشى.

زاتى بەشەر — بەشەرىيەت، ئىنسانىيەت، ئىنسانلار؛ كىشىلىك.

زاتى پاكى — «زاتى پاكىي» غا قارالسۇن.
ئاقار ھەردەم سۇخەنگەھ تۇتى يەڭلىغ ئاغزىدىن شەككەر،
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ دۇررى ھەققىي شاھ جەھان پەرۋەر.
— قەرارى.

زاتى پاكىي — زاتى پاك، خۇدانىڭ سۇپىتى.

زاتى فەرد — يېگانە شەخس.

زاتى مەلەك — ئەسلى مەلەك، پەرىشتە.

زاتى ۋاھىد — «زاتى فەرد» كە قارالسۇن.
ۋەفا ئىستەر ئىسمىڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.

زاتۇل بۇرۇج [ذاتالبروج] (ئە) بۇرجلار ئىگىسى، يەنى سەككىزىنچى پەلەك (كۇرسى):
بۇرجىغە بۇ يەتتى فەلەكدىن ئۇرۇج،
بەلكى ئاتىڭ بابىدە زاتۇل ـ بۇرۇج.
— نەۋابى.

زاتى [ذاتى] (ئە) بىر زات، يېگانە زات، ئۇلۇغ زات:
ۋۇجۇدلەر خوبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى،
بەھاسىز گەۋھەرى نايابى ئېردى زاتى يەكتاسى.
— مەشھۇرى.

زاتىي [ذاتى] (ئە) تەبىئىي، ئەسلى، شەخسىي، تۇغما.

ئىلتىفاتىي زاتىي — شەخسىي، خۇسۇسىي ئىلتىپات.

زاخىر [زاخر] (ئە) دولقۇنلۇق؛ دولقۇنلانغان، كۆتۈرۈلگەن؛ ھاياجانلانغان؛ ھاياجانلىق.

بەھرى زاخىر — دولقۇنلانغان، مەۋج ئۇرغان دەريا:
كېلىپ كۆڭلى ئاتىڭدەك بەھرى زاخىر،
كى ئاندا زاخىر ئەۋۋەل تا بەئاخىر.
— نەۋابى.

زاد I [زاد] (پ) بالا، پەرزەنت، ئەۋلاد.

زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يېرى، يۇرت:
سورارىدا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىبەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.

زادى شەكەررېز — شېرىن سۆزلۈك، يېقىملىق

پەرزەنت.

زادى ئىففەت — پاكلىق سەۋەبلىرى.

زادى ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك خوتۇن، ئايال.

زاد II [زاد] (پ) «ئازاد» نىڭ قىسقارتىلمىسى.

زاد سەرۇ — ئازاد سەرۇ، تىك ئۆسكەن سەرۇ (قىش ـ ياز كۆپكۆك تۇرىدىغان، ھىدى يېقىملىق، خۇش قامەت بىر دەرەخ).

زاد III [زاد] (ئە) ئوزۇق، ئوزۇق ـ تۈلۈك، دەسمايە:

سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادىنى،
بىلادىغە يەتكۈر بۇ دامادنى.

— ئا. نىزارى.

زاد راھ — «زادى راھ» قا قارالسۇن.

دېدى ئەي ئاتا، راست قىل زاد راھ،
كى بىچارە فەرزەندىڭە بول تەباھ.

— ئا. نىزارى.

زادى ئەبەد — مەڭگۈلۈك ئوزۇق.

زادى راھ — يول ئوزۇقى، سەپەر جابدۇقلىرى.

زادى راھىلە — «زادى راھ» قا قارالسۇن.

زادە [زادە] (پ) پەرزەنت؛ «زاد I» گە قارالسۇن:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساف ئېيلەگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەياتـ.

— قەلەندەر.

زادەئى تەبئ — 1) كۆڭۈللۈك؛ خۇش پەم. 2) قابىلىيەتلىك، پاراسەتلىك:

نېچە زادەئى تەبئ ئېھرۇر ناپەسەند،
كىشىنىڭ ئۆز ئاللىدە بار ئەرجۇمەند.

— نەۋائى.

زار [زار] (پ) 1) پەرياد، يىغا، پىغان، ئاھ:

بەقالىق يار ھۆسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇڭ ئاڭا قىلساڭ نەزارە.

— ئەرشى.

يەتسۇ قايدىن نالەئى زارىم قۇلاغىغە ئانىڭ،
چالدۇرۇر غەۋغا بىلەن بەزمىغە ئول چەڭۇ ـ رەباب.

— قەلەندەر.

2) يىغلىغۇچى، پەرياد چەككۈچى، ئاھ تارتقۇچى:

زار كۆڭلۇم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكۇ كۆرۈپ،
ئەندەلىبى خۇش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خۇشبۇ كۆرۈپ.

— مەشھۇرى.

3) غەمكىن، دەردلىك، ھەسرەتلىك: بىچارە، ئاجىز، كۈچسىز، ناتۇۋان، خار:

كۆردۈم نۇرىنىكى زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.

— مولا سالىھ.

سېنىڭ ۋەسلىڭ تەمەننا ئەيلەپ ئەي گۈل،
يىلاندەك تولغانۇر بۇ جىسمى زارىم.

— خىرقىتى.

4) موھتاج، تەشنا:

كى يەئنى ئاتا ۋە ئانام باردۇر،
مېنى كۆرگەلى ھەم ئۇلار زاردۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

5) ئىسىملارغا قوشۇلۇپ يەر، جاي ناملىرىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: گۈلزار؛ بىنەفشەزار؛ سەبزەزار، دېگەندەك.

زار ئەيلەمەك — يىغلاتماق، سېغىندۇرماق، موھتاج قىلماق:

گۈل يۈزۈڭنى ئەندەلىب يەڭلىغ قىلىپ زار ئەيلەدىڭ،
گۈلمۇسەن، رەيھانمۇسەن، يا ھۇرمۇسەن، غۇلمانمۇسەن.

— مولا بىلال.

زار بولماق — 1) ئاجىز، ناتۇۋان بولماق، غەمكىن بولماق؛ دەرد، ھەسرەت چەكمەك. 2) موھتاج، تەشنا بولماق.

زار ـ زار يىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، پەرياد ئۇرۇپ يىغلىماق.

«قاف» قاراڭغۇ سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇڭدا زار ـ زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمنى فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇسەن؟

— مولا سالىھ.

زار قىلماق — ئاجىز، ناتۇۋان قىلماق؛ غەمكىن، پەرىشان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويماق؛ خار، موھتاج، تەشنا قىلماق:

يارەب سەھەر بىدار قىل، ئىشقىڭ غەمىدە زار قىل،
زىكرى شەرىئىڭ جارى قىل ھۇ ـ ھۇ دەپان قويسام ئاياغ.

— شەۋقى.

زار ئولماق — «زار بولماق» قا قارالسۇن.

زارۇبىقەرار — سەۋر ـ تاقەتسىز موھتاجلىق:

مەن فەقىر دىلخەستەگە رەھىم [ئەيلە] ئەي شاھى جەھان،
كۆرگەلى ۋەسلىڭنى زارۇ بىقەرار بولدۇم نېتەي.

— مولا سالىھ.

زارۇ بىنەۋا — موھتاج ۋە غەمكىن:

جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە داغىم ئەسىرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.

— ئەرشى.

زارۇ زار — ناله، پىغان، قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىماق:

بۇ سالىھ زارۇزار يىغلاپ، باشىغە گەردلەر ساچتى،
ئانىڭكى ئاھۇ فەريادۇ فىغانى ھەددىدىن ئاشتى.

— مولا سالىھ.

زارۇ زەلىل — خار ۋە خەستە.

زارۇ غەرىب — خار ۋە غېرىب بىچارە:

ئاجىزۇ بىچارەيۇ دەرماندەۋۈ زارۇغەرىب،
سەن ئاخىر دەمدە ئەتا قىلغىل ئاڭا ئىمانىنى .
— قەلەندەر.

زارۇ غەمناك — خار ۋە غەمكىن:
دېدى: *بولدۇڭ نە دەپ سەن زارۇ غەمناك؟*
دېدى: *جانىمنى قىلدى بۇ نازىك چاك.*
— خىرقىتى.

زارۇ مۇستەمەند — خارۇ زارلىق، موھتاجلىق:
بولمىشىم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىد قۇمۇلى.

زارۇ مىسكىن — خار ۋە غېرىب، سولغۇن:
ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشىدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھىدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

زارۇ نىزار — خارۇزار، پېقىر، مىسكىن:
ئولدۇمكى مېنى زارۇ نىزار ئەيلەدى ئىشق،
غەم تىغىدا كۆڭلۈمنى فىگار ئەيلەدى ئىشق.
— ئەرشى.

زارۇ ھەيران — خارلىق ۋە بىچارىلىك:
يارۇ يار دەپ بىھۇدە، ئەي سالىھى، جان چەكمەگىل،
يوقسە مەقسۇدۇڭ ئۇچۇنكىم زارۇ ھەيران سەنمۇسەن.
— مۇللا سالىھ.

زارى ئەبتەر — خارلىق، پېقىرلىق:
بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.
— خىرقىتى.

زارى بىبىزائەت — ئاجىز، بىچارە، كەمبەغەل.

زارى غەمكەش — زار ۋە غەملىك:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۈل ھۆنىدىن جانغە ئاتەش.
— خىرقىتى.

زاريىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، ھۆڭرەپ، ھۆركىرەپ يىغلىماق:
سەھەرلەر ئويغانىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.
— خىرقىتى.

زارىب [ضارب] (ئە) ئۇرغۇچى، زەربە بەرگۈچى:
ئانىڭ خاسىيەتى بۇ كىم مۇھارىب،
ئەگەر بۇ تىغ بىرلە بولسە زارىب.
— ئەۋلىيا.

زارىب بولماق — ئۇرماق، ئۇرۇلماق.

زاغ [زاغ] (پ) قاغا؛ سېغىزغان:
جەھاننىڭ قۇشلارىدا فەرق نېدۇر؟
ئانىڭدۇر زاغى بۇلبۇل، بۇلبۇلى زاغ.
— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا ـ قۇزغۇن:
بىلمەگەي ھۇسنى جەمالىڭ مەدھىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۈل ھەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.
گۇمنام.

زاك [زاک] (پ) زاك، بويۇق (چەم قارايتىش، چەكمەن بويۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بويۇق):
كەبر، كەرەفشەيۇ سەندال، سەپىت،
كى ئاسفىر، زاك چانتىيانا، خەدىت.
— مۇللا بىلال.

زاكىر [ذاكر] (ئە) تىلغا ئالغۇچى، ھەمدۇ ـ سانا ئېيتقۇچى؛ ئىبادەتكە قىلغۇچى ئىبادەتكە مەشغۇل بولغۇچى مەشغۇل بولغۇچى:
رەۋاجى ئىزدەسەڭ بازار مەھشەرنىڭ مەتاڭىدىن،
ھەمىشە زاكىر ئول، شەۋقى، نە شىرىن زىكرىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

زال I [ذال] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ذ» ھەرپىنىڭ نامى:
نېچۈككىم بولسا دال لەفزىغە نۇقتە «زال» بولۇر ھاسىل،
مەزەللەت ئىككى ئايرىلغان كۆڭۈلگە يەتتى خالىنگدىن.
— ئەۋلىيا.

زال II [ذال] (پ) قېرى، كەمپىر، چال:
بار ئېردى شەھەرگە ياقىن پىرى زال،
قارىلىقدا ئېردى بويى مىسلى دال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زال مەككارە — مەككار كەمپىر:
كى ھەر كۈن ناز بىرلە جىلۋە قىلسە زال مەككارە،
يۈزىنى كۆرسەتىپ كۆڭلىن ئالسىپ، ئۇمرىنى قىلغاي كەم.
— ئەرشى.

زالى ئافاق — ئاسمان.

زالى چەرخ —1) پەلەك. 2) بىر كۈنلۈك ئاي، ھىلال.

زالى خىرەد — ئەقىللىق، ئەقىللىق چال، پىر.

زالى دەھر — دۇنيا، ئالەم، جاھان:
كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زالى سەرا — خىيال قەسىرى، خىيالىي قەسىر، كونا ساراي:
گەرم رەۋلەر زەررەلەر دەك چەرخ ئۈزرا مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.
— گۇمنام.

زالى فەلەك — ئاسمان، پەلەك.
زالى گەردۇن — ئاسمان، كۆك، پەلەك:
ۋەفاسىزدۇر جەهان گىشىت بۇ موزمۇن،
تېگمەر ھەر كۇن بىرەۋگە زالى گەردۇن.
— قەلەندەر.

زال Ⅲ [ضال] (ئە) 1) ئاداشقان، يولدىن ئازغان، گۇمراھ. 2) ياماناتلىقتا ئۇندىگۇچى؛ ئازدۇرغۇچى، ئازدۇرۇش:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
— قەلەندەر.
چەرخ زالىن كۆركى، يۇزۇك مىكز بونياد ئەيلەمىش،
يۇز جەھان شاد ئەھلىنى بىر دەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زالىكە [ذالك] (ئە) بۇ (ئالماش).
غەيرى زالىكە — ۋە بۇنىڭدىن باشقىلار:
... ۋە قازان ۋە ئەياق ۋە تەبەق ۋە پىيالە ۋە قاشۇق،
ۋە غەيرى زالىكە كېرەك بولسا تەرتىب قىلىپ بەرگەي.
— نەۋائى.

زالىم [ظالم] (ئە) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم؛ ئادالەتسىز:
تا ساڭا بەردىم كۆڭۈل ئەي مىسلى ئالىم يوق ئارا،
يۇرەكسىمنى ئەيلەدىڭ، زالىم، يارا ئۇزرە يارا.
— قەلەندەر.
زالىم تەبئى — زالىم تەبىئەتلىك.
زالىم سىرىشت — زالىم تەبىئەت، ئادالەتسىز.
زالىمۇش — زالىم كەبى، زالىملارچە.
زالىمى ئالىم نەما — ئۆزىنى ئالىم كۆرسەتكۈچى زالىم:
فەلەك يەڭلىغ جەھاندا زالىمى ئالىم نەما يوقتۇر،
قولىدا تىغدۇركىم كېچە باشىدا دەستارى.
— مەشھۇرى.

زامىن [ضامن] (ئە) كېپىل بولۇش؛ كېپىللىك؛ كېپىل:
مۇۋافىق، يارلار بىرلە بۇ دەمنى خۇش كەچۇر، بابىر،
نې ئۇچۇنكىم كېلۇر دەمگە بۇلا ئالماس كىشى زامىن.
— بابىر.
زامىن تىلەمەك — كېپىللىك تىلەمەك.
زامىن ئولماق — كېپىل بولماق.

زانۇ [زانو] (پ) 1) يېقىن. 2) تىز (ئادەمنىڭ تىزى):
قىلىپ ئېردى قۇفلىن خەتا مانۇسى،
يوغانلىقىدا گويا تېۋە زانۇسى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زانۇ بەزانۇ — ناھايىتى يېقىن، يانمۇيان؛ يېقىن ئولپەت.
زانۇيۇ ھەمدۇش — تىزى تىزغا، يەلكىسى يەلكىسىگە يېپىشىپ:
بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەماغۇش.
— لۇتفى.
زانۇيى ھەبىب — ئەڭ يېقىن دوست:
چۇن قەدەم رەنجىغە باشىڭنى بىلال قىلغىل نىسار،
گەر كېلىپ كۆلبەڭ ئارا ئولتۇرسا زانۇيى ھەبىب.
— موللا بىلال.

زانىي [زانى] (ئە) زىنا قىلغۇچى، پاھىشۇاز؛ «زىنا» غا قارالسۇن.

زاھىد [زاھد] (ئە) 1) تەركىدۇنيا قىلىپ، يەنى دۇنياۋى ئىشلاردىن قول ئۈزۈپ، تائەت ـ ئىبادەتكە بېرىلگەن دىندار، تەقۋادار، تەقۋادار كىشى، شەيخ:
مېنى مەنئى ئەتمە، ئەي زاھىد، قۇۋانمە زىكرە، ئەي سوفى،
كى سەن مەغرۇرسەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىيدار.
— نەسىمى.
زاھىد سىفەت شەيخلەرنىڭ مەسجىد سەرى يۇرغۇسى،
قوللارىدە تەسبىھى رىيا تائەت قۇرغۇسى.
— مەشرەپ.
2) پەرھىزچى، ئۆزىنى كۆپ نەرسىدىن چەكلىگۈچى:
زاھىد تۇتۇپ ئۆزىنى، كىيىپ سوفى خىرقەسىن،
كۆزىن يۇمۇپ فۇسۇن بىلە باشىن تەبرەتىپ.
— سەبۇرى.
زاھىدا — ھەي زاھىد، ھەي شەيخ:
زاھىدا، فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۆلبەم ئىچرە گەر خەيالى ھۇسنى جانان بولماسا.
— ئەرشى.
زاھىد ئەھلى — شەيخلەر، تەقۋادارلار.
زاھىدۇەش — زاھىد تەبىئەتلىك، «زاھىد» قا ئوخشاش.
زاھىد ئىلى — «زاھىد ئەھلى» گە قارالسۇن:
قەدرى تاجى مەغرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئىلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستاردىن.
— زەلىلى.
زاھىدى پەرسۇدە — قېرىغان زاھىد، ھارغان، چۈشكۈنلەشكەن سوپى:
ئىشق ئەتۋارىنى ئايتمام زاھىدى پەرسۇدەگە،
كىم قۇرۇق بەرگى گىياھغە ئابى باراندىن نەھەز.
— مەشھۇرى.
زاھىدى تەرراز — ئوغرى زاھىد، ئوغرى شەيخ:
مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەرراز زەھرىگە،

كۆڭۈل ئەھلىن بەلائي ناگەھاندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

زاهىدى خۇدبىن — ئۆزىنى كۆرسەتكۈچى زاهىد، رىيا-كار سوپى:
مەغرۇر نەماز ئوقىماغىل، ئەي زاهىدى خۇدبىن،
مىكر ئىلە رىيادىن.
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تۇدەئى خەسدۇر،
مانەند پۇچەك پۇل.
— زەلىلى.

زاهىدى زەرق بەرەست — ئۆزىنى زاهىد قىلىپ كۆر-سەتكۈچى ھىيلىگەر، رىياكار.

زاهىر [ظاهر] (ئە) 1) روشەن، پارلاق، يورۇق:
رەۋاجى ھۇسن ئۇچۇن چېھرەمنى كاھى ئەيلەمىش ئەزبەس،
بولۇر گۇل ھۇسنى زاهىر بولسە گەر رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.

2) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئوچۇق - ئاشكارا، ئايان:
نەچچە ئەرزى ھال قىلسام باۋەر ئەتمەس، ۋايكىم،
داغى دىل زاهىر قىلۇرغە ئەمدى كۆكسۈمنى ياراي.
— ئەرشى.

3) تاشقى كۆرۈنۈش، بىرەر نەرسىنىڭ سىرتى، تېشى:
«سوفى مەن» دەپ، زاهىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سوۋ ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكر دۇنيا سوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

زاهىر ئەتمەك — «زاهىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زاهىر ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۇرمەك، ئاشكارا قىلماق.

زاهىر بولماق — كۆرۈنمەك، مەلۇم بولماق، بىلىنمەك، ئاشكارا بولماق:
يۇزۇڭ تا پەردەدىن زاهىر بولۇپدۇر،
سەنەملەر ھۇسن دەۋاسىن قويۇپدۇر.
— ئاتايى.

زاهىر قىلماق — «زاهىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
كاشغۇل - ئەسرارلىق زاهىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنوتتەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەسىر رەقەم.
— ئەرشى.

زاهىر ئولماق — «زاهىر بولماق» قا قارالسۇن:
زاهىر ئولغاي ھەر نەفەس بىر تۇن ساچىڭىڭ ھەجرىدە،
ئوتلۇق ئاھىم دۇد يەڭلىغ چىقسا پىچۇ خەم بىلە.

زاهىر ئۇلۇمى — «زاهىر ئىلمى» غا قارالسۇن.

زاهىر ئىلمى — مەلۇم پەن، مەۋجۇت پەنلەر.

زاهىرە [ظاهره] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، «زاهىر» گە قارالسۇن:
ئالارغە ئالىي مەقامات ۋە زاهىر، كەرامات كۆپ ئېركەندۇر.
— نەۋائى.

زاهىرەن [ظاهراً] (ئە) كۆرۈنۈشى؛ كۆرۈنۈشچە، ئاشكارا، «زاهىر» گە قارالسۇن:
زاهىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
قىلمەقىقەت ئەمىرى زىندەئى پۇش.
— ن. زىيائى.

زاهىرىي [ظاهرى] (ئە) ئاشكارا، ئايان، «زاهىر» گە قارالسۇن.

زاهىرىي سەفا — تاشقى كۆرۈنۈپ تۇرغان پاكلىق.

زاۋىيە [زاويه] (ئە) [كۆپلۈكى: زەۋايا]1) بۇرجەك، ئۇي بۇرجىكى؛ بۇلۇڭ. 2) چەت جاي، شەھەردىن يىراق بولغان جاي:
ۋائەرەئى قىسمەتتۇر ئۇ سەرگەشتەئى تەقدىر،
كىم سەيرگەھى بادىيەۋۇ زاۋىيەلەردۇر.
— مەشھۇرى.

زاۋىيەئى خاك — يەر يۈزى، دۇنيا.

زائىدە [زائده] (ئە) ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە؛ كېرەكسىز.

زائىد قىلماق — قوشماق، ئارتتۇرماق.

زائىدە [زائده] (ئە) «زائىد» قا قارالسۇن:
سكەندەرگە چۇن يەتتى بۇ قائىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.
— نەۋائى.

زائىر [زائر] (ئە) «زايىر» غا قارالسۇن:
خەيلى مەلەك قۇببەسىنىڭ زائىرى،
ئۇيلەكى سەرۇ ئۆزرە چەمەن تائىرى.
— نەۋائى.

زاي [زای] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۇغدۇرغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

ۋەھشەتزاي — ۋەھشەت تۇغدۇرغۇچى؛ قورقۇنچلۇق.

زايەندە [زاينده] (پ) تۇغۇلغۇچى، تۇغقۇچى، كۆپەيگۈچى.

زايەندە بولماق — تۇغۇلماق، پەيدا بولماق، كۆپەيمەك.

زايەندە ئولماق — «زايەندە بولماق» قا قارالسۇن.

زايچە [زايچه] (پ) مۇنەججىم ۋە رەممال يەنى پالچىلار پال ئېچىشتا ئەمەل قىلىدىغان دۇئالار يېزىلغان جەدۋەل:
يەنە نۇجۇم ئىلمىن ئانچە بىلۇر ئېردىلەركىم، ھەر مۇۋەللەد

ئۇچۇن زايچەنى تالېدۇ بىتىي ئالۇر ئېردىلەر.
— نەۋايى.

زايېدۇ [ضايع] (ئە) «زايىدۇ» قا قارالسۇن:
قىلماغسل ئۇمرۇڭنى زايېدۇ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

زايىر [زاير] (ئە) زىيارەت؛ زىيارەتچى، زىيارەت قىلغۇچى.

زايىقە [ذايقە] (ئە) مەزە (تاتام) نىسبەتەن بىلىش ئىقتىدارى:
سەن كېتىپ ئەيۇ جانجان، جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.
— مەشھۇرى.

زايىل [زايل] (ئە) 1) يوق بولغۇچى، يوقالغۇچى، پانىي؛ يوقىلىدىغان:
بۇ رەڭ زەھر ئىچكەن ئېرىمىش ھۇشىمەند ئۇل،
كى بەل بىلمەك ئانىڭ ھۇشىنى زايىل.
— ئەرشى.

2) ئۇزۇن، تۇگىمەيدىغان:
نې مېھر ئىلە ماھ ئىچرە بۇ قىسسەم يارۇغلۇق بار،
ھەجرىنىڭ كېچەسى بىلمەم نې ۋەجھ ئىلە زايىلدۇر.
— گۇمنام.

زايىل ئەتمەك — «زايىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى ھەجرى فىراقىڭ، ۋايكىم،
زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شىرىن زەبانىم سەنمۇ سەن؟
— مۇللا سالىھ.

زايىل ئەيلەمەك — يوقاتماق، يوق قىلماق، بىر تەرەپ قىلماق.

زايىل بولماق — يوقالماق، يوق بولماق؛ سۇنماق.

زايىل قىلماق — «زايىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زايىل ئولماق — «زايىل بولماق» قا قارالسۇن:
دەۋر ئۇزارادا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بىس پەرىشان مەن بۇ كۇن.
— مەھزۇن.

زايىدۇ [ضايع] (ئە) يوقالغان، يوق بولغان؛ يوقىتىلغان، نابۇت بولغان؛ زەرەر، زىيان؛ بىكارغا كېتىش، بىھۇدە:
بۇلارنى سەفەرگە ئىبەرگەنىدە، بارغان يېرىدە مال ـ ئەھۋاللارنى زايىدۇ قىلغاندىن خەبەر تاپىپ، خاجە ئىستەپ بارىپ،
... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زايىدۇ ئەتمەك — يوقاتماق، نابۇت قىلماق؛ بىھۇدە كەتكۇزمەك:
دەردىم كۇرۇپ مۇئالەجەدە زايىدۇ ئەتمە ئۇمر،
كىم جاندا دەردى ئىشقىدۇرۇر بىدەۋا ماڭا.
— بابىر.

زايىدۇ بولماق — يوقالماق، نابۇت بولماق، بىكارغا كەتمەك.

زايىدۇ قىلماق — «زايىدۇ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

زايىدۇ كەچۇرمەك — بىھۇدە ئۇتكۇزمەك:
زۇلفۇڭ يۇزۇڭ فىراقىنىدە تۇمەن ھەسرەت بىلە،
ھەيفكىم، زايىدۇ كەچۇردۇم مۇنچە سالۇ ماھنى.
— نەۋايى.

زايىدۇ ئولماق — «زايىدۇ بولماق» قا قارالسۇن.

زەبان [زبان] (پ) تىل، نۇتۇق:
ھۇر ئۆمىلى بىرلە ئۇچماق قۇشلارنى لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شىۋەئى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

زەبانى ھال — كۇي ئارقىلىق ئىپادىلەش؛ ھالىنى بايان قىلىش:
ئىشىتكەن ئىسە زەبانى ھالىمنى،
چىقماس ئىدىيۇ قومۇشدا شەككەر.
— مۇللا سالىھ.

زەبان ئاۋەر [زبان آور] (پ) سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا، ناتىق:
ئەلقىسسە، پەھلەۋاننىڭ بارچە نەۋئى ئىشلارىنىڭ خۇشلۇغى بەياندا ۋە ھەر تەۋر سىيرەت ۋە سۇرەتىنىڭ دىلكەشلىغىنىڭ شەرھىدە زەبان ئاۋەرلەر تىلى قاسىر ۋە داستان گۇستەرلەر نۇتقى ئاجىزدۇر.
— نەۋايى.

زەبان ئاۋەرد [زبان آورد] (پ) «زەبان ئاۋەر» گە قارالسۇن.

زەبانە [زبانه] (پ) ئۇچقۇن، يالقۇن:
كۆيەر بۇلبۇل مەئانى ئەۋجىدە گەر بولسا ھەم پەرۋاز،
چۇ بەرقى ئاھىدىن ھەربىر زەبانە بىر قەناتىمدۇر.
— زەلىلى.

زەبانە تارتماق — ئۇچقۇنلىماق، يالقۇنلىماق، يالقۇنجىماق.

زەبانە چەكمەك — ئەۋج ئالماق، دولقۇنلىماق.

زەبانە ئۇرماق — 1) «زابانە تارتماق» قا قارالسۇن:
زەبانە ئۇردى ئىشق ئوتى، ئۇنىڭ ھەر زەخمىدىن گۇمنام،
كىشى كۆرگەنمۇ ئېركىن مېھر پۇر ئەنۋار مەن يەڭلىغ.
— گۇمنام.

2) سۆزلەشمەك، بايان قىلماق، ئېيتىپ ئۇتمەك.

زەبان بەست [زبان بست] (پ) سۇكۇت ساقلىغۇچى،

خامۇش قىلغۇچى، جىمىلىگۇچى؛ خامۇش، جىمىغۇر.
مۇتەكەللىمكى، ئەرەب فۇسەھاسى بەلاغەت گۈلبانگىن سەپھر گۈلشەنىدىن ئاشۇرغاندا ئانماق بۇلبۇل نۇتقى تەرەننۇمى بىلە ئالارنى زەبان بەست ۋە دەئۋالارى ئاۋازمسىن يەرگە پەست قىلدى.
— نەۋابى.

زەبان بەند [زبان بند] (پ) 1) تىلى تۇتۇق، تىلى بەند قىلىنغان، سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىمكانىيىتى بولمىغان. 2) تىلنى بەند قىلىش، جادۇگەرلىك.

زەبان بەند ئەيلەمەك — تىلنى بەند قىلماق، گەپ قىلالمايدىغان قىلىپ قويماق.

زەبان بەند قىلماق — «زەبان بەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەباندان [زبان دان] (پ) تىل بىلگۇچى، تىلشۇناس:
كېرەك، مەخفىي فەھمىغە زەباندانى،
يوق، زەباندانكىم كېرەك سۆلەيمانى.
— نەۋابى.

زەبەر [زبر] (پ) 1) ئۈست، ئۈستى؛ ئۈستىدە، تۆپسىدە:
بارچە قارا قاش ئەھلىغە ئول كۆنى يەتتىلەر خەبەر،
كەلدى بالالارغە غەزەب، ئەيلەدى زىر ئىلە زەبەر.
— مۇللا سالىھ.

2) ئېگىز، يوقىرى:
بارچەلەرى خادىمى مەشھەد بولۇپ،
مەشھەدى ئەئلاي زەبەر ئولۇپ،
— زەلىلى.

3) ئەرەبچە «فەتھە» دەپ ئاتىلىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە. بۇ بەلگە تاۋۇشلارنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ تاۋۇشنىڭ ئەسلى ئاۋازىغا «ئە» تاۋۇشىنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ.

زەبەرجەد [زبرجد] (پ) قىممەت باھا تاش:
ھەمسەن سائەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئونچە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەبەرجەد فىشان [زبرجد فشان] (پ) قىممەت باھا تاشلارنى چاچقۇچى، تۆككۈچى:
يېرى سەبزە بىرلە زۇمۇرەد نىشان،
ئاڭا چەرخى مىينا زەبەرجەد فىشان.
— نەۋەئى.

زەبەردەست [زبردست] (پ) 1) كۈچلۈك، پالۋان، زوراۋان. 2) قولى گۈل، ماھىر؛ ئىستېداتلىق، ئىقتىدارلىق:
ھەر كىمكى، ئالەمدە زەبەردەست ئەتتىلەك،
ئاخىر ئەجەل ئىلكىدە ئانى پەست ئەتتىلەك.
— نەۋابى.

زەبەردەست ئەيلەمەك — كۈچلۈك، ماھىرتۇلۇك قىلماق.

زەبت [ضبط] (ئە) 1) ئىگىلەش، قولغا ئېلىش، ئىشغال قىلىش؛ تۇتۇش:
جەھان ئىچرە زەبتىم سالىپ تۇمتەراق،
كېلۇر بولدى رۇمغە ياقىنۇ يىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) نازارەت، تەكشۈرۈش؛ ساقلاش:
ھەمە ئالىي نەسەب ئۇلادى ئەئيان،
ئۇمۇرى مەملەكەتكە زەبتى ئەركان.
— ناقىس.

زەبت ئەتمەك — «زەبت قىلماق» قا قارالسۇن.

زەبت ئەيلەمەك — «زەبت قىلماق» قا قارالسۇن.

زەبت ئالماق — 1) ئىگىلىمەك، ئىشغال قىلماق، قولغا ئالماق. 2) تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.

زەبت قىلماق — ئىگىلىمەك، تۇتماق.

زەبتۇئايىن — ئىنتىزام ۋە تەرتىپ.

زەبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش:
ساڭا گەر بولماسا ئاشىق مەھى تىغى مۇھەببەتدىن،
نە ئۈچۈن شەمئ سەر ـ تاپا بولۇر بىسمىل زەبھ ئاسا.
— مەشھۇرى.

زەبھ بولماق — بوغۇزلانماق.

زەبھ قىلماق — سويماق، بوغۇزلىماق.

زەبۇر [زبور] (ئە) دىنىي كىتاب، داۋۇت پەيغەمبەرنىڭ كىتابى:
گۇشتىكەن زەمان ئول ئىنسۇ جان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بېھۇش يىقىلمىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.
— شەۋقى.

زەبۇن [زبون] (پ) 1) ئاجىز، ناتۋان، زەئىپ، كۈچسىز، بىچارە، ئېزىلگەن، خارلانغان:
لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۈچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل، يارەب، ماڭا مۇشكىلىنى ئاسان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.
دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناھار ئىشق.
— مۇللا سالىھ.

2) مەغلۇپ، يېڭىلىش، يېڭىلگەن؛ ئەرزىمەس:
مېنى قىلدى ئاندىغ فراقى زەبۇن،

كېتىپ ھۇش ـ ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.
— ئا. نىزارى.

زەبۇن ئەتمەك — ئەقلىنى ئاجىز قىلماق، زەئىپلەشتۇرمەك؛ بىچارە ھالغا چۈشۈرمەك:
ئايتتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
— لۇتفى.

زەبۇن ئەيلەمەك — غەلبە قىلماق، يەڭمەك.

زەبۇن بولماق — مەغلۇپ بولماق، يېڭىلمەك:
يارىنىڭ كويىدا ئۆلمەكلىك سەئادەتدۇر ماڭا،
بەلكى ئىشقىدا زەبۇن بولماق ھەلاۋەتدۇر ماڭا.
— موللا بىلال.

زەبۇن قىلماق — يەڭمەك، مەغلۇپ قىلماق، غالىب كەلمەك.

زەبۇنكۇش [زبون كش] (پ) ئاجىزلارنى ئۆلتۈرگۈچى؛ رەھىمسىز، زالىم:
بۇ ئۆتكەن ئىككى يىلكىم، بۇ بەندە باشىغە ھەۋادىسى روزگار-
دىن يۇز نەۋئ بەلا ۋە ئىشقى زەبۇنكۇش بىدادىن يۈز تۇرلۈك ئىبتىلا يۈزلەندى.
— نەۋائى.

زەبۇنكۇشلۇق [زبون كشلوق] پەس، ئەرزىمەس خارۇزارلىق، ناتىۋانلىق، زەئىپلىك.

زەبۇنۇش [زبون وش] (پ) ئاجىزلارچە، خارلارچە، بىچارىلەرچە:
ھەق ئاندىن ئاسراسونكىم ئول زەبۇنۇشى،
بىراۋنىڭ ئىشقىدىن بولغاي مۇشەۋۋەش.
— نەۋائى.

زەجاج [زجاج] (ئە) كۆلالچى؛ شىشە، ئىدىش ياسىغۇچى؛ شىشە، ئىدىش ساتقۇچى.

زەجر [زجر] (ئە) 1) قىيناش؛ ئازابلاش، ئازاب بېرىش. 2) (پەند ـ نەسىھەت بىلەن) قايتۇرۇش. مەنئى قىلىش؛ توسۇش. 3) زۇلۇم، ئازاب، زورلۇق. 4) بىچارىلىك.

زەخامەت [ضخامت] (ئە) يوغان:
يۈز ئەللىك قارى ئەۋجى رىفئەت ئاڭا،
يەنە مۇنچە داغى زەخامەت ئاڭا.
— نەۋائى.

زەخار [زخار] (ئە) دولقۇن، دېڭىز سۈيىنىڭ شاۋقۇن سېلىپ دولقۇنلىنىشى:
زەمىرى لۇججەئى زەخخارى مەئنى،
كەلامى گەۋھەرى شەھۋارى مەئنى.
— نەۋائى.

زەخم [زخم] (پ) يارا، جاراھەت:
غەمزەسىدىن تەگدى كۆپ جانىڭغە نەۋئ گوقلارى،
زەخم بولدى زار جىسمىڭ تاڭمادىڭ باشىدىن ـ ئايىغ.
— ئابىد قۇمۇلى.
نېدۇر ئولكىم سوقۇپ تەرتىب بۇڭىلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭىلمەس.
— سەيفى سەرايى.
2) ئازار، رەنجىش؛ خاپىلىق، مەلامەت؛ كۆڭۈل غەشلىكى؛ دىل ئاغرىقى:
ھەر نەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىدە بۇ كۈلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
3) زەربە، ئۇرۇش كۆچى:
تىكەننىڭ زەخمىدىن ئەۋۋەل قۇتۇلغىل،
كېلىپ گۈل قاشىدا ئىشرەتدە بولغىل.
— خىرقىتى.
كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۋۇ ۋەھمىدىن،
ئەمىن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك. 5) ئاشىقلىق:
نەچە بولغاي زەخملىق كۆڭلۈمنى مەھزۇن ئەيلەمەك،
زەخمى قاندىن كۆزۈم ياسىن جىگەر گۈن ئەيلەمەك.
— نەۋائى.

زەخم ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۇرمەك، ياردار قىلماق؛ گىرىپتار قىلماق:
قاشىغە باردىم گول سائەت، قىلىپ تەزىم گول پۇرسەت،
ئاتىپ گول تىيرى مژگانىن باغىر زەخم ئەيلەدى ئەييار.
— نەۋائى.

زەخم ئۇرماق — «زاخم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
خۇداغە كۆپ يېقىن بولماق، شەياتۇنلارغە زەخم ئۇرماق.
بىلىڭ ئەھلى سۇلۇكنىڭ نەفئى ئىسباتى ئىبرۇر بائىس.
— موللا بىلال.

زەخمى پەيكان — ئوق بىلەن جاراھەتلەنگەن يارا، جاراھەت:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەككەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمى پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زەخمى تەرەننۇم — كۆچمە م: چالغۇ ئەسۋابىنىڭ تارى:
بەزمىڭگە لايىق ئولمادى چەڭۇ رەبابى ساز،
ئىشق ئەھلى جان رىشتەسى زەخمى تەرەننۇمۇڭ.
— گۈمنام.

زەخمى زەبان — تىلدىن (گەپتىن) يەتكەن ئازار، تىل ئازارى.

زەخمى نىھان — يوشۇرۇن يارا، پىنھان دەرد:

ھەزىن كۆڭلۇمنى ئەزبىس ناۋەكى ئىشقىڭ نىھانىمدۇر.
— ئەرشى.

زەخمى ھىجران — ھىجران يارىسى، ئايرىلىش ئازابى:
كۆرۈپ ئول ئىشتىياقى زەخمى ھىجران،
كى ئىستەپ ۋەسل تاپقاي جانۇ جانان.
— لۇتفى.

زەخمە [زخمە] (پ) 1) ئۇرۇش، زەربە. 2) يارا، زەخمە. 3) ناخۇن (تەمبۇر چېلىش ئۈچۈن سىمدىن تەييارلانغان زەخمەك). 4) كۇي، چالغۇ كۇيى.

زەخمە پەرداز [زخمەپرداز] (پ) كۇيلىگۈچى، چالغۇچى.

زەخمەك [زخمک] (پ) «زەخمە» گە قارالسۇن:
لەززەتى فەقر ئاڭلادىم شەۋكەت ئۆيىن ئەيلەپ ھەبا،
زەخمەكى غەم بىرلە كۆڭلۇم سازىدىن چەكتىم نەۋا.
— ئەرشى.

زەخمناك [زخمناک] (پ) «زەخمىن» گە قارالسۇن:
خەنجەرى ھىجران ۋۇجۇدۇمنى قىلىپدۇر زەخمناك،
كۆز يولىدىن جارى ئەيلەپ قانىنى يۇپمەن قان بىلە.
— ئا. نىزارى.

زەخمىن [زخمين] (پ) يارىدار، جاراھەتلىك؛ غەمدىن ئېزىلگەن:
سەنسىز ئاچىلماس تەجەللى خاتىرىدىن ئۇقدەلەر،
كىم ھىلالى ئىيد ئانىڭ زەخمىنەغەم تىرناغىدۇر.
— تەجەللى.

زەخىرە [ذخيره] (ئە) ئېھتىياجات ئۈچۈن يىغىپ قويۇلغان مال، ئوزۇق ـ تۆلۈك:
ببرىپ تەرتىب ئەۋۋەل فەقىرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخىرەلەرگە.
— ناقىس.

زەخىم [ضخيم] (ئە) كاتتا، زور، ھەيۋەتلىك، گەۋدەلىك:
ۋە ئول تائىفە بەغايەت زەخىم ۋە جەسىم ئەل ئېردىلەر. مەۋلانە قەۋسىي... زەخىم ۋە كۆچلىدۇر.
— نەۋائى.

زەد [زد] (پ) ئۇرۇش، جېدەل.
زەدۇ خورد قىلماق — بىر ـ بىرىگە ھۇجۇم قىلماق، ئۇرۇش، جېدەل قىلىشماق، سېلىشماق.

زەدا [زدا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، «كەتكۈزگۈچى، ئېرىتكۈچى، تازىلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «غەمزەدا» غا قارالسۇن.

زەداي [زداى] (پ) «زەدا» غا قارالسۇن:
ئاياقچى بەر ئول ساغەرى غەمزەداي،
دېمە غەمزەداي، جامى ماتەمزە داي.
— نەۋائى.

زەدە [زده] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «ئۇرۇلغان، ئېزىلگەن، يانجىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «سەۋدا-زەدە» گە قارالسۇن:
تەرك ئەيلەرگە جەھان ئىقلىمىنى ئەر كېرەك،
چۈن مۇسىبەت زەدە خاتىر دىلگىر كېرەك.
— زەللى.

زەر [زر] (پ) زەر، ئالتۇن:
ياساپ تىترەگۈچ شەھقە تاج زەر،
تېخى ئىشلەدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.
— غەربى.

زەر ئەندەرزەر — زەر ئۈستىگە زەر، ئالتۇن ئۈچرە ئالتۇن.

زەر پەيكەر — ئالتۇن يىپ، ئالتۇن قاپلانغان زەرلىك.

زەر قۇماشى — زەردىن توقۇلغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان قىممەت باھالىق رەخت:
ئەرشى، گەر رىند فەناسەن كىي لىباسى فەقركىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئۈچرە لىباس.
— ئەرشى.

زەرقىزى — ئالتۇن قىزى، ئالتۇندەك پاك قىز؛ قۇياش؛ گۈزەل يار، سۆيۈملۈك قىز:
زەر قىزى، ھەڭگامىسىدىن ئەرشى ئاندىغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى، مەردۇمى ئوينارغە بەت.
— ئەرشى.

زەرۇ سىيم — ئالتۇن ۋە كۈمۈش، دەپنە ـ دۇنيا:
زەرۇ سىيم تاپقان كەبى شاد ئولۇر،
نېدىن ئىتتغە ئاندىغ لەئلىنى ئاسۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك، مال ـ مۈلۈك ۋە يېمەك ـ ئىچمەك:
كى ئەلقىسسە، پۇتتى سەفەر جابدۇغى،
زەرۇ نۇقرە بىرلە مەتاۋ ساندۇقى.
— ئا. نىزارى ن. زىيائى.

زەرى مەغرىبى — تازا، ساپ ئالتۇن؛ ھالال ئالتۇن.

زەرىن ساغەر — ئالتۇن قەدەھ:
بىر ئىلگىدە سەبۇھى مەي، بىر ئىلگىدە زەرىن ساغەر،
كىرىپ ئولتۇردى يانمدا مېنىكىم نەشئەياب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

زەرائەت [ضراعت] (ئە) ئاجىزلىق، كەمتەرلىك، ئىتتائەتكارلىق؛ بويسۇنۇش.

زەرافەت [ظرافت] (ئە) 1) پاكىز، پاكىزلىق؛ گۈزەل-

لىك، نازۇك تەبىئەتلىك:
بۇ كۇن ھۆسن ئوردەسسندە پادشاھسەن،
زەرافەت ئالەمسندە مەھلىقاسەن.
— سەيد ئەھمەد.
2) خۇش چاقچاقلىق؛ چاقچاق سۆزلەر:
دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت شىئار
نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان
ئىستىماۋ تۇشەركسم، كۆپرەك مەتبۇئ ۋە مەقبۇل مەئنى ۋە
دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان دىۋانە
لىساندىن داغى بىگانە بولدى.
— قەدىرخان يەركەندى.
3) ماھىرلىق، ئۇستىلىق:
كى بىزلەردە ئانچە زەرافەت دۇرۇر،
ھۇنەر ئىلكىمىزدە لەتافەت دۇرۇر.
— غەرىبى.
زەرافەت ئاسار — نازۇك پەملىك؛ خۇش چاقچاق.
زەرافەت ئەندىشە — نازۇك پەملىك، ساپ، پاك كۆڭۇللۇك، ساپ دىل:
بۇ دەققەت پىشە ۋە زەرافەت ئەندىشە ئەزىزلەردىن ئەگەرچە
بەئزى ئەجەل مەيىدىن مەست ۋە بىخەبەردۇرلار.
— نەۋائى.
زەرافەت دىسار [ظرافت دثار] (ئە) نازۇك پەم، خۇش چاقچاق.
زەراگىن [زراكين] (پ) ئالتۇن قاپلانغان.
زەرايىر [زراير] (ئە) [بىرلىكى: زەرىر] 1) «زەرىر» گە قارالسۇن. 2) زەررەلەر.
زەرايىر ساچماق — سارغۇچ تاۋلانماق، سارغۇچ پارقىرىماق.
زەرايىف [ظرايف] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] زىبا، گۈزەل لەتىپ؛ «زەرىف» كە قارالسۇن:
زەرايىف باش ئۇرماق — نازۇك مەنىلىك سۆزلەرنى ۋۇجۇدقا، بارلىققا كەلتۈرمەك.
زەر ئەفشان [زرافشان] (پ) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى:
مەشئەلى خۇرشىدۇ رەخشان بولۇپ،
روبى زەمىن يەئنى زەر ئەفشان بولۇپ.
— زەلىلى.
زەرئەندۇد [زرانده] (پ) ئالتۇن قاپلانغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇلغان، ئالتۇن كەبى يالتىرايدىغان:
كۆزەركسم، شەھەرنىڭ ھەمە قەلئەسى،
زەر ئەندۇد قىلغانكى شۇدۇر بەسى.
— ئا. نىزارى.
زەرب [ضرب] (ئە) 1) ئۇرۇش، زەربە:
ئالىپ قوللارىغە كى ئەسباب ھەرب،
كى قۇبلىغە قاتتىق قىلىپ ئېردى زەرب.
— ئا. نىزارى.
2) كۆچ، قۇدرەت:
كى زەرنى سوقۇپ زەرب ئىلە پەخش ئېتىپ،
ياساپ تۆگمەلەر يۈزىگە نەقش ئېتىپ.
— غەرىبى.
3) شېئىرىيەتكە ئائىت تېرمىن؛ بېيتىنىڭ ئىككىنچى مىسىراسىنىڭ ئاخىرقى رۇكنى ياكى سۆزى.
زەرىبى ئازار — زەربە، رەنجىش، ئازار، ھاقارەت:
جەبىن ئۇزرە تەغەبيۇر ئەيلەپ ئىزھار،
بېرىپ باتىن قولىدىن زەرىبى ئازار.
— ناقىس.
زەرىبى دەست — قول كۆچى؛ قاتتىق كۇرەش، جەڭ.
زەربافت [زربافت] (پ) «زەر بەفت» كە قارالسۇن:
ئەسكى چاپان بىلە فارىغ توفراغدا ئولتۇرماق ياخشىراقكى،
زەربافت خەفتان كىيىپ بىراۋ ئالىدە تۇرماق...
— نەۋائى.
زەربەت [ضربت] (ئە) ئۇرۇش، ئۇرماق، زەربە:
ئەجايىب بىمەدار ئەتتىڭكى ھەجرىڭ زەربەتى بىرلە،
نەھىق بولدۇم كەلامىڭ داغى شىرىن ھەسرەتى بىرلە.
— موللا بىلال.
زەربەفت [زربفت] (پ) زەردىن توقۇلغان ماتا (رەخت)، تەتىللا، كىمخاب:
خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئىگنىدە، كۆڭلۈمگە ھۆسن،
بولدى ئاندىغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشى.
زەربخانە [ضربخانه] (ئە+پ) پۇل ياسىلىدىغان جاي؛ ئالتۇن، تەڭگە، چاقا پۇل قاتارلىقلار سوقۇلىدىغان كارخانا.
زەرپاش [زرپاش] (پ) 1) زەر چاچقۇچى؛ ساخاۋەتلىك، سېخىي:
ئىمارەت سەئىيەكىم بولسا زەرپاش،
بىنا ئانىڭ ئاتى بىرلە بولۇر پاش.
— قەدىرخان يەركەندى.
2) قۇياش.
زەرپەيكەر [زرپيكر] (پ) زەر تۆسلۇك، ئالتۇن رەڭلىك:
ئانى ئۇلۇپ تۆگمەئى زەر پەيكەرى،
ئاقۇ قىزىل ئالما دۇرۇ گەۋھەرى.
— نەۋائى.
زەرخەرىد [زرخريد] سېتىلغۇچى، قۇل، مالاي:
مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب

ئىشق غۇلامى مەن بۇگۈن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەللىلى.

زەرد [زرد] (پ) سېرىق، سېرىقلىق؛ سارغايغان:
كېچىلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەئۋايىلىك غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىلىك غەلەت.
— شەۋقى.

زەرد رۇخسار — چىرايى سارغايغان، چېھرى سۇلغان:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شەفتالۇ شەھد ئەفشان چۈن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەرداب [زرداب] (پ) جاراھەتتىن ئاققان سېرىق سۇ، زەردار:
ئىچىپدۇر سۇ تىكەن گويا زەھەردىن،
تىگەر زەرداب ئاقار جانۇ جىگەردىن.
— خىرقىتى.

زەردار [زردار] (پ) پۇلدار، بايى؛ كۆچلۈك، قۇدرەتلىك:
زىيادە ئەيلەگىل ئىشقىمنى، يارەب قىلما ھەرگىز ئاز،
مۇھەببەت ئەھلى ئىچرە شۇئلەئى ھىجراندا زەردار ئەت.
— ئا. نىزارى.

زەرد ئالۇ [زردآلو] (پ) ئۆرۈك:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شافتالۇ شەھد ئەفشان چۈن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەردە [زردە] (پ) 1) سېرىقلىق، سېرىق تۇسلۇك، سارغايغان. 2) ئوت، سەپرا.

زەردەشت [زردشت] (پ) «زەردۇشت» قا قارالسۇن.

زەردەك [زردك] (پ) زەردەك، سەۋزە:
گوشەئىدىن ئاچچىغ ئېتىپ ئىياز،
فەررەكچىنلىك زەردەكى فىل ـ فىل دەراز.
— زەللىلى.

زەردوز [زردوز] (پ) زەرلىك كەشتە تىككۈچى.

زەردوزلۇق [زردوزلوق] زەردىن تىكىلگەن كەشتە:
ئەگەر شۇنقارەدەك باشىڭدا زەردوزلۇق تۇماغىدىن تاج ئەمەستۇر،
شۇكر قىلكىم كۆزۈڭ يارۇق دۇنيانى كۆرەرگە موھتاج ئەمەستۇر.
— نەۋائى.

زەردۇشت [زردشت] (پ) قەدىمكى ئىراندا ئوتپەرەسلىك دىنىنىڭ ئاساسىنى قۇرغان كىشى (بۇ دىن شۇ نام بىلەن «زەردۇشت دىنى» دەپ ئاتالغان)؛
زەردۇشت ئايىنى — زەردۇشت دىنى.

زەرر I [زر] (پ) «زەر» گە قارالسۇن:
نەرگىس ئۇرۇندى تاجى زەررىنى،
كىيدى سەۋسەن لىباسىنى چىنى.
— شەيخ.

زەرر II [ضر] (ئە) زەرەر، زىيان:
سەفەر نەفئۇ زەررى — سەپەرنىڭ پايدا ۋە زەررى (زىيىنى).

زەررابخانە [زراب خانه] (پ) ئالتۇن ۋە كۈمۈش تەڭگىلەر ساقلىنىدىغان جاي:
... كەۋاكىبى سەييار دۇرۇستى سېككە خۇتۇتىدىن مۇئەررادۇر، رۇز، ئول ساده سىيملەر ئاچقان كىشۋەر زەررابخانەسىده سېككەئى ئەدلىڭغە سوقۇلسۇن.
— نەۋائى.

زەررات [ذرات] (ئە) [بىرلىكى: زەررە] «زەررە» گە قارالسۇن.

زەررراتى ئالەم — ئالەم زەررىچىلىرى، دۇنيادىكى بارلىق مەۋجۇدىيەت:
ھەمە زەررراتى ئالەم ئىچرە بوقتۇر سەندىن ئۆزگە شەي،
كى سەنسەن جىلۋەگەر ھەر سارى پىنھانۇ ئەيان ئىچرە.
— ئابىد قۇمۇلى

زەررراتى جەھان — «زەررراتى ئالەم» گە قارالسۇن:
خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بولسا لامېئ،
زەررراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابېئ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەررراتى كەۋن — بارلىق زەررىلىرى، پۈتكۈل مەۋجۇدىيەت:
ئاسمانى ئەرشى كۇرسى بىرلە بۇ زەررراتى كەۋن،
جەزبە مەيدانى ئۆزە گەردۇ غۇبارى ئاشقان.
— زەللىلى.

زەررافە [زرافه] (ئە) 1) زىرافە (بويىنى ئۇزۇن، بويى ئېگىز، تاغىل ھايۋان). 2) «شەترەنجى كەبىر» دەپ ئاتىلىدىغان قەدىمكى شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرى.

زەررە [ذره] (ئە) 1) ئەڭ ئۇششاق بۆلەك، زەررە، ئاتوم:
ئاھلار كىم ئارزىڭ مېھرىدە چەكسەم، زەررەدەك،
ئايۇكۇن بەلكىم توقۇز چەرخى بەرىننى تىترەتۇر.
— ئەرشى.

2) ئازغىنە، كىچىككىنە؛ قىلچە؛ ناھايىتى ئاز:
ئاتەشى ئىشق ئىچرە قالدىم مەن سەمەندەردەك بولۇپ،
زەررە قالماي پاك قۇرۇپدۇر تەندىكى قانىم مېنىڭ.
— مولا بىللال.

3) نۇر، قۇياش نۇرلىرى:
بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،

ساچار زەررەسىنى بەگەينى قۇياش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررە - زەررە — پارچە - پارچە، ناھايىتى ئۇششاق.

زەررەئى دەردۇغەم — دەرد - ئەلەم. غەم - غۇسسە زەررىلىرى:
نەسىب ئەت زەررەئى دەردۇ غەمىڭدىن بۇ پەرىشانغە،
قالىپدۇر ھەجر ئارا ۋەسلىڭ تەماننااسىدا بۇ شەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەررەئى دىيدار — ئازغىنە ئۇچرىشىش، بىردەملىك كۆرۈشۈش، ۋىسال زەررىچىسى:
جىلۋە سالىپ ئۇنتىتى بەيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.
— زەلىلى.

زەررەئى سەبرۇ قەرار — ئازراق سەۋر - تاقەت، كىچىككىنە چىدام:
تاكى نارەنجى ئېگىننى كىيدىڭ ئەي سۇلتانى ھۇسن،
قالمادى ئىشق ئەھلىدە بىر زەررەئى سەبرۇ قەرار.
— قەلەندەر.

زەررەئى سۇ — بىر تامچە سۇ، بىر زەررە مىقداردىكى سۇ:
ئوترا قىردا چىغ ئاۋازە ئەلھەزەر،
زەررەئى سۇ تاپمادى ئەيلەپ گۇزەر.
— زەلىلى.

زەررەئى كەم سەرمايە — 1) كەمىنە (ئادەتتىن تاشقىرى كەمتەرلىك يۇزىسىدىن ئۆزىنى زەررىگە ئوخشىتىش)؛ 2) ھېچقانداق قىممىتى يوق نەرسە.

زەررەئى گەردى غۇبار — 1) چاڭ - توزان زەررىلىرى. 2) ئاداۋەت:
ياش ئىدىم، يۇزلۇك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېئتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— مۇللا سالىھ.

زەررەئى مېھرۇۋەفا — ئازغىنە مېھر - ۋاپا، مېھر - ۋاپانىڭ زەررىچىسى:
سىتەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.

زەررەئى نوش — ئازراقلا، بىر تامچە ئىچىش:
سۇ ئالىبان زەررەئى نوش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

زەررەئى يەخلىغ — زەررىچىلەردەك، زەررىگە ئوخشاش:
يۇزۇڭ مېھرىدە كۆخلۇم زەررە يەخلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىڭ يادىدا تۇنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

زەررەۋار [زەرەوار] (ئە+پ) زەررىدەك، زەررە كەبى، زەررىگە ئوخشىغان:
... تۇتىيا شىرىن گۇفتارىڭ نەفەسى سۇبھ ئاسارى نەسىمى بىلە ئافتابى ئالەم سور ئىشق بەھرەۋەر بانۇ باتىنى مەشرىقىدىن باش چىقارىپ زەررەۋار ئىزتىرابغە تۇشكەنى.
— مۇللا سابىر بىننى ئابدۇلقادىر.

زەررىشتە [زررشتە] (پ) زەر يىپ، ئالتۇن كەبى يالتىراق يىپ: نۇر:
كۆرۈنۇپ كۆزگە ئايدىنىدەك نەمۇدى،
قۇياش زەررىشتەسىدىن تارۇ پۇدى.
— نەۋائى.

زەررىشتە كەش — زەر بىلەن تىكىلگەن، زەر يىپ بىلەن ئىشلەنگەن:
ياغلىقى ئول ھۇللەئى زەررىشتە كەش،
كىم ئاڭا جانلار چېكىبان رىشتەكەش.
— نەۋائى.

زەررىن [زرين] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن زىننەتلەنگەن:
نەچچە غەم چەكسەم خەتىگدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەررىن ئۆزە ئاندىغكىم يارائىقانەدەك شەمەت.
— ئەرشى.

زەررىن ئەلەم — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تۇغ، ئالتۇن ئەلەم، زەر بايراق:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.

زەررىن تاج — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن تاج، ئالتۇن تاج:
كى خۇشخۇيلۇقدا يەكتا ئېردى زەررىن تاجدىن ئارتۇق،
ئانىڭ ھۇسنى ماڭا ئېردى جەھان ئىراجدىن ئارتۇق.
— مۇللا سالىھ.

زەررىن فىيالە — ئالتۇن پىيالە، ئالتۇن قەدەھ:
مەنى قىلسە تاڭلا ھەۋالە ئاڭا،
ئەسىر بولسە زەررىن فىيالە ئاڭا.

زەررىن غەزال — 1) ئالتۇن كېپىك. 2) قۇياش، ئاپتاپ:
ياشۇندى مۇشك ئىچىندە چىن غەزالى،
دېمە چىنكىم، فەلەك زەررىن غەزالى.
— نەۋائى.

زەررىن قەدەھ — ئالتۇن قەدەھ:
تۇتۇپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە بۇست،
كى زەررىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررىن قەفەس — ئالتۇن قەپەس، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن قەپەس:
تۇتىئى تەبئىمگە بولسە ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بۇلبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۈم ئەيىب ئەمەس.
— ئەرشى.

زەررىن كەمەر — 1) ئالتۇن كەمەر، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن كەمەر. 2) پالۋان، باتۇر:
بىلىن گەرچە كەمەر تاپماي كەماھى،
ۋەلي زەررىن كەمەرلەردۇر سپاھى.
— نەۋائى.

زەررىن كۆلاھ — ئالتۇن كۆلاھ، ئالتۇن تاج:
چىقىپ ئۇچۇنلار ئۇرغان ئاھ ئىلە باشىمغە چىرماشغان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۆلاھىمدۇر.
— گۇمنام.

زەررىن لىۋا — ئالتۇن تۇغ، زەر بايراق:
بولدى چۇن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقىدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.

زەررىن لىباس — ئالتۇن يىپلىق، زەرلىك رەختتە تىكىلگەن كىيىم:
كى سوزەن قىلۇرغە قىلىپمىز قىياس،
ئۇننىڭدىن پۇتەر بارچە زەررىن لىباس.
— غەربى.

زەررىن مەھافە — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن مەپە، زەر پەيتۇن:
كى زەررىن مەھاگا قىلىپ ئۇستۇۋار،
ئىچىگە كىرىپ دىلبەرى تاجدار.
— ئا. نىزارى.

زەررىنە [زرينە] (پ) ئالتۇندىن ئىشلەنگەن؛ ئالتۇن بېزەك، ئالتۇن ئەسۋاب؛ ئالتۇن تۇسلۇك، ئالتۇنغا ئوخشاش:
ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۇچۇن ياخشى ئات،
كى زەررىنە زىن پۇش ئىدى قاتمۇقات.
— ئا. نىزارى.

زەررىنە تاج — ئالتۇندىن ئىشلەنگەن تاج، ئالتۇن تاج:
باشىغە قويۇق ئېردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ ناغىلاج.
— موللا شاكىر.

زەررىنە رەڭ — زەر، ئالتۇن رەڭلىك؛ سېرىق.

زەررىنۇەش [زرين وش] (پ) ئالتۇنسىمان، ئالتۇنغا ئوخشىتىلغان:
جۇزۇئى ئالتۇن بىلە قىلىپ روكەش،
كى كۆرۈنگەي نەزەرغە زەررىنۇەش.
— نەۋائى.

زەرف [ظرف] (ئە) ئىدىش، كوزا، كاسا:
كىيىپدۇر بويىغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئال كۆزىگە پەسەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تۆكۈلدى جان سۇيى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى ھەم كۆڭلى تىندى.
— خىرقىتى.

زەرفۇ مەزرۇف — ئىدىش ۋە ئىدىش ئىچىدىكى نەرسە.
زەرفۇ ئىنا — ئىدىش ۋە ئاياق (كاسا).
زەرفى چىنىي — چىنە (ساپال) ئىدىش.

زەرفشان [زرفشان] (پ) 1) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى، «زەر ئەفشان» غا قارالسۇن. 2) نۇر چاچقۇچى، نۇر تارانتقۇچى.

زەرق [زرق] (ئە) 1) ئالدام، ھىيلە، كىمىر. 2) مۇناپىقلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك. 3) غەيۋەت ـ پىسقى ـ پاسات. 4) قەھر ـ غەزەپ.
زەرق ئەھلى — ئالدامچىلار، ھىيلىگەرلەر؛ ئىككى يۈزلىمچى، مۇناپىق كىشىلەر.
زەرقۇرىيا — ئالدامچىلىق، ساختىلىق، ھىيلە ـ نەيرەڭ.
زەرقۇ رىياۋۇ شور — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.
زەرقۇ گەزاف — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.
زەرقۇ مەكر — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.

زەرقىپەرەست [زرق پرست] (ئە+پ) رىياكار، ھىيلىگەر:
ھەق رەھمەتى ئۇمىدى بىلە تۇن ـ كۇن مەست،
كۆپ ئارتۇغراقكى، زاھىدى زەرقىپەرەست.
— نەۋائى.

زەرقساز [زرق ساز] (ئە+پ) «زەرقىپەرەست» كە قارالسۇن.

زەركار [زركار] (پ) 1) نەرسىلەرنىڭ يۈزىگە، سىرتىغا زەر بىلەن ھەل بەرگۈچى، زەر سۈرتكۈچى، پەرداز قىلغۇچى، زەرگەر. 2) زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

زەركەش [زركش] (پ) 1) رۇددىن ئالتۇن ئاجراتقۇچى. 2) ئالتۇن تۇسلۇك (رەڭلىك) بېزەك تارتىلغان؛ زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن زەرلەنگەن.
زەركەش تەناب — زەردىن ئۆرۈلگەن (ئىشلىگەن) يىپ، ئارغامچا، ئارقان.
زەركەش لىباس — زەر كىيىم.

زەرگەر [زركر] (پ) زەرگەر، ئالتۇن، كۈمۈش بېزەكلەر ياسىغۇچى، ئالتۇنچى:

زەرنى سىيەھ تابىدە زەرگەر تانۇر،
ئەرنى تانۇر بولسە يانە ئەر تانۇر.

— زەللى.

زەرگەرى ھەققانى — تەڭرى، ئاللا:
مىسسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زەر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.

— زەللى.

زەرنىشان [زرنشان] (پ) ئالتۇن قادالغان، زەرلىك؛ زەرگە ئوخشاش:
كۆڭۈلكىم زەرنىشان پەيكانلارىڭدىن ناتەۋان بولمىش،
مەگەر بۇ باغ ئارا ئۇل بەرگلەر بىرلە خەزان بولمىش.

— نەۋايى.

زەرنىگار [زرنگار] (پ) ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن، زەرلەنگەن، ئالتۇن سۇيى بىلەن ھەل بېرىلگەن:
بىر قەسرى زەرنىگار ياسىغاندەك بىرەر بەيتغە دەخل قىلۇر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

خۇسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.

— زەللى.

زەرھەل [زرحل] (پ+ئە) زەر بىلەن بېزەش، زىننەتلەش؛ ئالتۇن ھەل.

زەرھەل ئەتمەك — زەر بىلەن بېزىمەك، زىننەتلىمەك؛ ئالتۇن ھەل بەرمەك.

زەرھەل ئەيلەمەك — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قارالسۇن.

زەرھەل قىلماق — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قارالسۇن.

زەرھەل ئۇتۇك — زەرلەنگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ئۇتۇك.

زەرھەلقە [زرحلقه] (پ+ئە) ئالتۇن ھالقا:
ئارەزلىك زەر ھەلقەلەردىن، ئەي مەلاھەت مەشئەلى،
مۇسھەفىدۇر لاجۇۋەردۇ ئالتۇن ئانلىك جەدۋەلى.

— نەۋايى.

زەرۋر [ضرور] (ئە) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر:
بولۇپدۇركى شەھغە كەنىزەك زەرۋر،
ئۆزى سەرۋى قەد بولسا، رۇخسارى ھۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۋرەت [ضرورت] (ئە) 1) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر. 2) چارسىزلىك، نائىلاجلىق، ئامالسىزلىق:
يانە ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۋرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.

— لۇتفى.

زەرۋرەت بولماق — كېرەك، لازىم بولماق.

زەرۋرەت يۇزىدىن سورىماق — ۋەزىيەت تەقەززاسى بىلەن سورىماق، ۋارىسىزلىقتىن، ئامالسىزلىقتىن سورىماق.

زەرۋرەتەن [ضرورةً] (ئە) زۆرۈرىيەتتىن؛ چارىسىز، ئامالسىز، نائىلاج:
خۇسۇسەن ئالاردەك بۇزۇرگەۋارغە زەرۋرەتەن قۇرئان ئوقۇماق بۇنياد قىلىپتۇرلەر.

— نەۋايى.

زەرۋەرەق [زرورق] (پ) ئالتۇن قەغەز، يۇپقا (نېپىز) ئالتۇن ياپراق؛ تىللا قاداق (ئايالالار پىشانىسىگە تاقايدىغان نېپىز زىننەت بۇيۇمى)؛ زەرلىك نېپىز رەخت:
زەر ۋەرەقتەك بولمىشەم سىيمىن ساقالىڭ شەۋقىدىن،
كۆركى، نەزەردۇ نىزار ئەتتى مېنى سەۋدايى خام.

زەرۋەش [زروش] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن ھەل بېرىلگەن، زەرگە ئوخشاش.

زەرگ I [زرع] (ئە) ئېكىن، دېھقانچىلىق:
ئورماقدا ئەمەل زەرئى فەنا داسىنى تۇت،
ئىنبلىس بۇ يولدا ئەقل ۋەسۋاسىنى تۇت.

— نەۋايى.

زەرگ II [ذرع] (ئە) گەز، ئۆلچەم:
سۇۋنىڭ سەتھىغە چۇن بولۇپ رەھشۇناس،
نەچە زەرگ ئېركەننى ئەيلەپ قىياس.

— نەۋايى.

زەرىر [زرير] (ئە) رەخت ۋەيىپ بويالغان ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سېپىق ئۆسۇملۇك.

زەرىف [ظريف] (ئە) 1) پاك، پاكىز؛ گۈزەل؛ خۇش مىجەز؛ خۇش چاقچاق. 2) ھوشيار، زېرەك، دانا:
شائىر تەبئى ھەمە فەھمۇ زەرىف،
شائىرى غەيبى خۇداغە ھەم قەرىب.

— خەراباتى.

زەرىفۇەش [ظريف وش] (ئە + پ) «زەرىف» كە قارالسۇن:
مەۋلانا مۇھەممەد ئاملىي ـ زەرىفۇەش ۋە نازۇكسىيۇە كىشى ئېردى.

— نەۋايى.

زەغەن [زغن] (پ) قۇزغۇن:
كۆڭۈل ئەگرىش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل، زەغەن سەۋتى چەكارە.

— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا ـ قۇزغۇن.

زەفەر [ظفر] (ئە) 1) غەلبە، غەلبىلىك، زەپەر:
تۇرۇپ ۋەئدىسىگە ئاڭا بەردى زەر،
بەلا ھادىسىدىنكى تاپتىم زەفەر.

— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

2) بەخت، ئىقبال:
خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەفەر بولماق — غەلىبە قىلماق، مەقسەتكە يەتمەك.
زەفەر تاپماق — «زەفەر بولماق» قا قارالسۇن.
زەفەر دۇرلارى — غەلىبە گۆھەرلىرى:
ۋە مۇلك سىتانىكىم، ئەزىم ئەسىرىدىن بەزمە چەمەنىدە ئىنايەت
سەھابىدىن زەفەر دۇرلارى ساچىلدى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زەفەر ئولماق — «زەفەر بولماق» قا قارالسۇن.
زەفەر پەيكەر [ظفرپيكر] (ئە+پ) غالىب، يېڭىلمىس.
زەفەر پەيكەر رايەت — غالىبانە كۆتۈرۈلگەن بايراق.
زەفەر نامە [ظفرنامە] (ئە+پ) زەپەرنامە (غەلىبە ھەققىدە يېزىلغان پۈتۈك).
زەقەن [ذقن] (ئە) ئېڭەك، زاڭاق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شۇۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.
— ئەرشى.

زەققۇم [زقوم] (ئە) 1) زەھەر، ئوغا:
ئانچە نەزەر سالسە سەراسىردۇر قۇم،
ئابى تەئام ئاندا بەجايى زەققۇم.
— زەلىلى.

2) دەرەخ نامى (مېۋىسى ئاچچىق بىر خىل دەرەخ).
زەققۇمى جەھىم — دوزاختا ئۆسىدىغان دەرەخ.

زەكا [ذكا] (ئە) ئۆتكۈر، ئەقىللىق، زېھىنلىك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك:
ئالارنىڭ تۇفۇلىيەتدە بۇ نەۋئ زېھىن ۋە زەكاسىدىن مۇتەبەسسىم بەلكى مۇتەئەججىب بولۇر ئېرمىشلەر.
— نەۋائى.

زەكا خەيلى — ئەقىللىق، ئۆتكۈر زېھىنلىك كىشىلەر، ئەقىل ئىگىلىرى.
زەكات [زكات] (ئە) مۇسۇلمانلاردا ھەر يىلى ئومۇمىي بايلىقىدىن شەرىئەت ھۆكمى بويىچە پەقىرلەرگە بېرىلىدىغان قىسمى، زاكات:
جەمالۇ ھۇسن ئىلە سەن بايۇ لۇتفى ئەسرۇ فەقىر،
زەكات ئۈچۈن سەدىقەئىدىن نەۋا تىلەي كەلدىم.
— لۇتفى.

زەكاتى ھەيۋان — ھايۋانلاردىن (تۇياق سانى بويىچە) بېرىلىدىغان زاكات.
زەكاتى ھۇسن — چىراي كۆرسىتىش، ھۆسنى بىلەن خۇرسەن قىلىش:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەپ كويىدا ساچسام يۇز تەمەت.
— ئەرشى.

زەكاتچى [زكاتچى] زاكات، سېلىق يىغقۇچى ئەمەلدار.
زەكاۋەت [ذكاوت] (ئە) «زەكا» غا قارالسۇن.
زەكي [ذكى] (ئە) ئەقىللىق، قابىلىيەتلىك، سەزگۈر:
... ئەممما بەغايەت زىيرەك ۋە زەكي ۋە زاھىد ۋە مۇتتەقي كىشى ئېرمىش.
— نەۋائى.

زەڭ [زنگ] (پ) 1) چاڭ، غۇبار؛ كىر، دات:
كۆڭۈل كۆزگۈسىدە ئەگەر بولسا زەڭ،
سىفاتىن ئىشتىپ تاپار يۇز سەفا.
— مەشھۇرى.

2) قارا، قارىلىق. 3) قوڭغۇراق:
زەخمىدىن كۆپ قان بارۇردىن قالدى چاھ ئولغان كۆڭۈل،
زەڭگىدەك ئەفغان چېكىپ خەيلىدە بولغاي ئېردى كاش.
— نەۋائى.

زەڭ ئەھلى — ھەبەش، قارا تەنلىكلەر.
زەڭ تۇتماق — داتلاشماق، كىرلەشمەك:
يا قاشىڭغا ئوسما چەككەچ ئايدى ئەل،
قاندا زەڭ تۇتقان قىلىچدۇر يا قاشىڭ.
— زەلىلى.

زەڭۇەش — قوڭغۇراق تەبىئەت، بەھۇدە ئاۋاز چىقىرىدىغان.
زەڭبار [زنكبار] (پ) ھەبەشىستان (زەڭگىلەر ئۆلايىتى).
زەڭبار شاھى ـ كۆچمە م: كېچە، تۈن.
زەڭگ [زنگ] (پ) قارا، قارىلىق؛ چاڭ ـ توزان، غۇبار، كىر، دات.
زەڭگۇغەم — غەم كىرلىرى، غەم ۋە بۇغار:
بۇ كۆڭۈل ئايىنەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول نەۋئىكىم باك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زەڭگى ھەۋا — ھەۋەسنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى، داتلىرى:
ئىشق سەيقەل ئۇرۇپ زەڭگى ھەۋالارنى چىقاردى.
ئايىنە بولۇپ تەلئىتى بازارنى كۆردۈم.
— گۈمنام.

زەڭگار [زنگار] (پ) يېشىل، زەڭگەر؛ غۇبار، دات:
سىينە زەڭگارىنى تەقۋا سەيقەللىدە پاك قىل،
پاكلىق بىرلە قارا ئايىنەدە جانانەغە.
— ھافىز شىرازى.
سەفالىغ ھەم سەفاسىزلەر بىلەن يۇرسەڭ نە پەرۋايىم،

ئەگەر ئاينىنەڭ رەۋشەن ۋەگەر زەڭگار بولساڭ بول.
— مەشھۇرى.

زەڭگارگۈن — كۆك تۈسلۈك، كۆك رەڭلىك:
سەرۋلەرى سەركەشۈ زەڭگارگۈن،
ھەربىرى كۆك بارگاھىغە سۈتۈن.
— نەۋائى.

زەڭگارى [زانگارى] (پ) 1) سارغۇچ يېشىل رەڭ، سۈس يېشىل رەڭ. 2) داتلاشقان، دات باسقان:
قويارمەن ئەيىب ئۆزۈمگە يار ئەگەر بولسا ماڭا بىمېھر،
ئۆزارى ئەكسىنى سالماس كۆزۈپ كۆزۈمدە زەڭگارى.
— مەشھۇرى.

زەڭگى [زنگى] (پ) قارا، قارىلىق؛ قارا تەنلىك، ھەبەش، نېگىر:
گۈناھىم زەڭگى بىرلەن رۇسىيەھ شەرمەندە قولدۇرمەن،
ئۈمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

يېتىپ كەلدى فىلھال بەش ـ ئون زەڭگىلەر،
ئۇرۇپ تەنتەنە چاڭ ھەمۇل زەڭگىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى تۈن زەڭگىسى — قاراڭغۇلۇق، تۈن، كېچە.

زەڭگى دىل — كۆڭۈل قارىلىقى، كۆڭۈل غۇبارلىرى:
گۈشتىتى سۈزۈمنى ھەمۇل سەنگى دىل،
جىلا تاپتى ئاندىن كېتىپ زەڭگى دىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى شىئار — زەڭگىگە ئوخشاش، قاپقارا.

زەڭگىئى خۇنخار — قانخور زەڭگى، ۋەھشىي قارا تەنلىك:
بار ئېردى ئاندا بىر زەڭگىئى خۇنخار،
زۇھىلدىن نەھىراق مىرىخ كىردار.
— لۇتفى.

زەڭگىئى دېۋسىيرەت — ھەركەت ۋە گۈشلىرى دۈگە ئوخشاش قارا ئادەم؛

زەڭگىئى شەبرەڭ — تۈن قاراڭغۇسىدەك قاپقارا، قاپقارا.

زەڭگىبار [زنگبار] (پ) ھەبەشىستانلىق، زەڭگىلەر؛ «زاڭبار» غا قارالسۇن.

ئاچماساڭ بۇ غەم قاراڭغۇسىن جەۋابى خەت يازمې،
بىر قارانى يۈز قارا ئەيلەپ مەن ئاچقۇم زەڭگىبار.
— تەجەللى.

زەلال [ضلال] (ئە) توغرا يولدىن ئادەشىش، ئېزىش، خاتالىشىش، يولدىن چىقىش، گۇمراھ:
كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.
— خەراباتى.

زەلال ئەھلى — ئاداشقانلار، يولدىن ئازغانلار.

زەلالەت [ذلالت] (ئە) خارلىق، پەسلىك:
زەلالەت كويىنىڭ مەئزۇنلارىغە،
جەھالەت دەشتىنىڭ مەجنۇنلارىغە.
— قەدىرخان يەركەندى.

زەلالەت تۇنى — ئىسيان، گۇمراھلىق قاراڭغۇلۇقى.

زەلەمە [ظلمە] (ئە) [بىرلىكى: زالىم] زالىملار:
فۇقەرا ۋە ناتەۋانلار ئانىڭ رىغق ۋە مەدارسىدىن ئاسۇدە،
زەلەمە ۋە ئاۋانلار ئانىڭ تىغى سىياسەتىدىن فەرسۇدە.
— نەۋائى.

زەللەت [ذلت] (ئە) «زەلالەت» كە قارالسۇن:
تەۋھىھۇم ئەيلەگىل ھەقدىنۇ خۇدىپسەند ئولما،
كى قەھرى زەللەت ئېرۇر تۇخمى خۇد نەمالىغنىڭ.
— گۇمنام.

زەلۇم [ظلوم] (ئە) ئارتۇقچە زۇلۇم قىلغۇچى، ناھايىتى زالىم؛ «زۇلۇم» غا قارالسۇن:

زەلۇمۇ جەھۇل — ئۆتۈپ كەتكەن زالىم ۋە جاھىل.

زەلىخا [زلىخا] بىر خىل تاتلىق، مايلىق يېمەكلىك:
شائىرانى شەھرى تۇركىستان بەسى نازۇك ئۇچۇن،
شام ئىچىدىن شېشە ـ شېشە زەلىخا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

زەلىل [ذليل] (ئە) خار، تۆۋەن، پەس:
بۇخارادا ئاندىغ بولۇپدۇر زەلىل،
يۇزىگە دېمەي سۆز بولۇر دەپ خىجىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەلىل ئەتمەك — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەلىل ئەيلەمەك — خار قىلماق، خارلىماق.

زەلىل قىلماق — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەلىلۇ ناتەۋان — خار ۋە ئاجىز، بىچارە، ناتەۋان:
فىراقىڭ ئەيلەدى ئاندىغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۇزۇم ھەمرەڭگى نەيى، نال جىسمى ناتەۋانمىدۇر.
— ئەرشى.

زەلىلانە [ذليلانە] (ئە) بىچارىلەرچە، خارلارچە، خارلىق بىلەن:
زەلىلانە غەۋغاڭۇ فەرياد ئېتىپ،
چۇ شەھنىڭ ۋەسىيەتلەرىن ياد ئېتىپ.
— نەۋائى.

زەم I [ذم] (ئە) خورلىماق، سۆكمەك؛ خورلانغۇچى.

زەم II [ضم] (ئە) جەملەش، قوشۇش، قوشۇلغان، جەم-

لەنگەن:
نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يامەگەر ھەيۋان سۆيىدۇر ئابى زەمزەم بىرلە زەم.
— ئەرشى.

قابۇغىنىڭ قەناتى چىنان زەم ئىدى،
سالىپ قۇفلى ئاندىغكى مەھكەم ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەم ئەتمەك — «زەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەم ئەيلەمەك — قوشماق، جەملىمەك؛ يۇكلىمەك.

زەم قىلماق — «زەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئاي يۇزۇڭگە ۋاللە بولغاندىن بېرى شاد بولمادىم،
بەلكى بۇ سەۋدايى ئىشق شادلىقىنى غەمگە قىلدى زەم.
— مۇللا بىلال.

زەمان [زمان] (ئە) 1) ۋاقىت، دەۋر، زامان:
چاپۇكسكىم قەتل ئۇچۇن سۇردى يەنە مەيدانغە ئات،
ئادەمى قالماس تىرىك سالغان زەمان جەۋلانغا ئات.
— نەۋائى.

2) مۇددەت، پۇرسەت:
ۋە يالاشنىڭ پادشاھلىغىنىڭ زەمانى بەش يىل جۇزۇيى ئۆكسۈكدۇر،
— نەۋائى.

زەمان ئەبناسى — زامان پەرزەنلىرى، دەۋر كىشىلىرى:
ھەر نېچە قىلدىم ۋە يا كۆرگۈزدىلەر جەبر، ئەي كۆڭۈل،
ئەيب قىلما گەر زەمان ئەبناسىدىن ياد ئەيلەمان.
— نەۋائى.

زەمانە [زمانە] (ئە) دەۋر پەلەك، تەقدىر:
دېسەڭ زەمانە ستېزىنى ھەر زەمان كۆرمەي،
زەماننى خۇش تۇتۇ قىلما زەمانە بىرلە ستېز.
— نەۋائى.

زەمانى [زمانى] (ئە) بىر ئاز ۋاقىت.

زەمزەم [زمزم] (ئە) 1) توختاتقان؛ توختا. 2) مەككىدە كەبە شېرىپ يېنىدىكى بىر بۇلاق.

زەمىر [ضمير] (ئە) كۆڭۈل، يۈرەك، قەلب؛ ئىچ سىر، ئىچكى دۇنيا؛ ۋىجدان:
مەزمۇن بىلە كۆڭلۈم ئوق كەبى بولدى،
ئەلفازى بىلە زەمىر خۇررەم بولدى.
— نەۋائى.

زەن I [زن] (پ)1) ئايال، خوتۇن:
بېۋە زەنى ئايدى: ماڭا مۇژدە بەر،
مەن بېرەيىن سىزگە سەنەمدىن خەبەر.
— زەللى.

2) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۇرغۇچى، چالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
كىمنى كۆرسە ئاقىتادۇر قانىنى دەريا قىلىپ،
قايسى جەللاد ئولغۇسى قاشىڭ كەبى شەمشەرى زەن.
— گۇمنام.

ئىشق ئارا رەسۋالىقىمدۇر تەلىبە مەجنۇندىن زەبۇن،
مەۋجى زەن بولدى كۆڭۈلدە ھەر نەفەس دەريايى خۇن.
— زەللى.

زەنبۇ فەرزەنىد — ئايال ۋە پەرزەنت، ئائىلە، بالا ـ چاقا:
بولغاي ئۆز شەئىنىڭ غۇرۇرىغە بەند،
زەنبۇ فەرزەند، دېرەم بىلە خۇرسەند.
— ن. زىيائى.

زەنبۇ مەرد — ئەر ۋە ئايال:
فۇزۇللاردا ئاندىغ ئېرۇر تۇمتەراق،
كىچىك ـ چوڭ، زەنبۇ مەرد ئىچەرلەر ئەراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەنى كامىلە — كامىل ئايال:
ئانام ئېردى ئاندىغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە
— ئا. نىزارى.

زەن II [ظن](ئە) ئوي، پىكىر؛ تەخمىن، گۇمان، شۇبھە:
يەقىن بولماسە غالىبى زەن كېرەك،
كىشى بارچە ئىشتا خىرەد فەن كېرەك.
— نەۋائى.

زەنان [زنان](پ) «زەن I » گە قارالسۇن:
يىراق قاچساڭ ئېردى تۇغالماس كىشى،
بۇ يەڭلىغ بولۇرمۇر زەنانلار ئىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەنانە [زنانە] (پ) ئايالچە، ئايالدەك:
ئەي كۆڭۈل تاكى ئوي ئىچرە ئولتۇرۇرسەن زەنانە،
كوچەۋۇ بازار ئىچرە ئەيلەگىل مەردانە رەقس.
— زەللى.

زەنەب [ذنب] (ئە) 1) قۇيرۇق:
دېمە تەرەب ئەيلەردە زەنەبدۇر ياخشى،
كىم، ئاندىن ئەل ئىستەرگە ئەدەبدۇر ياخشى.
— نەۋائى.

2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز:
ئول ئاي جەمالى ئارا زۇلفىدىن ئەجەب قالدىم،
كى ئاي ئاراسىدا قىلمىش ئەيان زەنەب سۇۋرەت.
— نەۋائى.

زەنب [ذنب] (ئە) [كۆپلۇكى: زۇنۇب] گۇناھ، ئەيىب.

زەنەخ [زنخ] (پ) زىناق؛ ئېگەك، ساقاق:
قىلماغىل ئۆزۈڭگە زۇلۇم، ئولتۇرماغىل نادان بىلە،
ئەررە تارتار پىرقىڭە ھەر بىر زەنەخ ئۇرغان بىلە.
— مەشھۇرى.

زەنەخ چاھى — زىناق چوڭقۇرلۇقى.

زەنەخ ئۇرماق — كۆچمە م: بىھۇدە سۆزلەرنى ئېيتماق، لاپ ئۇرماق؛ ھەجايماق.

زەنەخدان [زنخدان] (پ) «زەنەخ»كە قارالسۇن.

زەنبەق [زنبق] (ئە) پىياز گۈل:
زەنبەق ئاندا لالەگۈن بۇتكەي، شەجەرلەر سۇرخ بىد،
ھەر چەمەنغە بارچە سۇۋ قانلىغ سىرىشكىم ياغىنى.
— نەۋائى.

زەنبەل [زنبل] (پ) زەمبىل؛ كاجۇۋا.

زەنبەل باق — زەمبىل توقۇغۇچى، سېۋەت، كاجۇۋا توقۇغۇچى.

زەنبەل بافلىغ — «زەنبەل باق» قا قارالسۇن.
ۋە ئاقشام ئۆيىگە ئەزىمەت قىلغاچ، زەنبەل بافلىغدىن ھاسىل
قىلغان نېمە بىلە روزا ئاچار ئېردى.
— نەۋائى.

زەنبۇر [زنبور] (پ) «زەمبۇر» غا قارالسۇن.
سەن ئانىڭ ۋەسلىنى تىلەپ تەرك ئەتمە ئاجىزلىق سۆزىنى،
ھەجر زەنبۇرىنى تۇتارغە نالە يېڭلىغ يوق ئەسىل.
— گۇمنام.

زەنبۇر نىشى — ھەرە نەشتىرى.

زەنبورەك [زرنبوک] (پ) توپ، زەمبىرەك:
توپەڭلەر بىلە زەنبورەك ساز ئېتىپ،
شىكار ئەيلەدى ھەر كىشى غاز ئېتىپ.
— نەۋائى.

زەنبۇرخانە [زنبورخانه] (پ) ھەرە ئۇۋىسى، ھەرە كۇنىكى:
بولۇپ مىڭ غۇسسە ئوقىغە نىشانە،
زەمىرىم بولماسا زەنبۇرخانە.
— نەۋائى.

زەنج [زنج] (پ) ئاھ ئۇرماق، ھەسرەت چەكمەك، خورسىنماق، دەرد تۆكمەك:
چېكىپ يۈز زەنج نەۋائى قايسىم ئولدۇم،
ۋەلى تۇرغان يېرىمدە دائىم ئولدۇم.
— ناقىس.

زەنجەبىل [زنجبيل] (پ) زەنجۇبىل، بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى:
ئەگەر قارچىغە توڭماسۇن دېسە، يىل،
كۇنۇن ئەرتە بەرمەك كېرەك زەنجەبىل.
— موللا ئەلى قۇشچى.

زەنجىر [زنجير] (پ) زەنجىر، كىشەن:
ئەگەر بوينۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۈز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردمەندىغە تەرھى نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

زەنجىر ئەتمەك — زەنجىرلىمەك، كىشەنلىمەك:
ئەيلەمىش تۇغيان مېنىڭ دىۋانەگى كۆڭلۇم مېنىڭ،
زەنجىر ئەتسەڭ بوينۇمە ئول تۇررەگى تەرزار جوب.
— قەلەندەر

زەنجىر مانەند — زەنجىرگە ئوخشاش، زەنجىر كەبى.

زەنجىرى ئاھەن — تۆمۇر زەنجىر:
مېنى دىۋانەگە ھاجەت ئەمەس زەنجىرى ئاھەندىن،
خەيالىڭ رىشتەسى جان بويىغە مەھكەم تەناب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

زەنجىرى پا — پۇتقا سېلىنغان زەنجىر:
كۆرۈبان بەگنى ئاشقلاركى ھەلقە - ھەلقە زۇلفۇڭنى،
ئەزەلدىن بىرىگە سالغان بۇ ھەم زەنجىرى پا دەرلەر.
— زەلىلى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى، بىخۇدلۇق كىشىنى:
چۇ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىپ گويياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.
— زەلىلى.

زەنجىرى جۇنۇن — ئىشق مۇپتىلالىقى.

زەنجىرى زۇلف — زەنجىرگە ئوخشىتىپ ئۆرۈلگەن چاچ ئۆرۈملىرى؛ زەنجىرسىمان چاچ ئۆرۈمى:
دىلبەرا زەنجىرى زۇلفۇڭ شانە قىلدىڭ، قىلماغىل،
سەن ھەزاران ئاقىلى دىۋانە قىلدىڭ، قىلماغىل.
— ئىبنى قەمبەر.

زەنجىرى قۇللاب — زەنجىر تۇنقۇسى، گىرە:
بۇكى مەجنۇنلۇقدە تۇشتى كۆڭلۇمە سەۋدايى زۇلف،
قىلغان ئېرمىشمەن مەگەر زەنجىرى قۇللاب ئارزۇ.
— ئەرشى.

زەنجىرى ئىرادەت — ئۆز ئىرادىسگە بويسۇندۇرۇش، تەۋە قىلىش.

زەند [زند] (پ) زەردۇشلارنىڭ دىنىي كىتابى؛ «زەر-دۇشت» قا قارالسۇن.

زەنن [ظن] (ئە) «زەن I » گە قارالسۇن:
ۋەقتىڭ چۈن كۆڭلۈڭنى مەشغۇل قىلساڭ ھەر زەنن ۋە گۇ-مانغە، كى، خاتىرىڭغە كىرگەي، زايىدۇ قىلغايسەن.
— ئەۋابى.

زەھەب [ذهب] (ئە) ئالتۇن، تىللا:
مۇشتەرى قىلدى يەرنى ھەمۋارە،
چىقتى يەردىن زەھەب نەچە پارە.
— ن. زىيائى.

زەھەب ئەقرەسى — ئالتۇن - كۈمۈش، پۇل - مال:
چۇ بەندەر شەھىنى بارىپ ئۆلتۇرۇڭ،
زەھەب ئەقرەسىنى ماڭا كەلتۇرۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك:
زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بېشۇمارراق ئىكرام.
— ن. زىيائى.

زەھەر [زهر] (پ) «زەھر» گە قارالسۇن:
كىشى يارى بىلە دايىم زەھەر يەر،
ئانى ئىشق ئەھلى زەھر ئىبرەس شەكەر دەر.
— خىرقىتى.

زەھەر تۇتمى — زەھەرلىك تەمى:
ئەي تەبىب ئىلاج ئەتمە، دەردىمە دەۋا ئەيلەپ،
زەھەر تۇتمىنى بەرمىش شەربەتىڭ تەماغىمغە.
— مەھزۇن.

زەھەر فىشان — زەھەر چاچقۇچى، زەھەرلىك:
گاھى دەۋاندا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.
— ن. زىيائى.

زەھر [زهر] (پ) 1) زەھەر، ئوغا:
قاچان ئاقسل كۆزۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

2) ئاچچىق ئاغرىق:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس
خەلاس ئول زەھردىن گەر پىرى كامىل.
— ئەرشى.

3) مەي، شاراب:
كى فەرسۇدەلىكىنىڭ ئىچىپ زەھرىنى،
يۇرۇپسىز كېزىپ يەر ئىلە بەھرىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەقىبدۇر رۇسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،
ھەياتىم مۇژدەسى لەئلىڭ خەيالى جام ئىچرۇر مۇل ھەم.
— گۈمنام.

زەھر ئاب — زەھەرلىك سۇ:
شىرىن لەبىدىن شەھىدى ھەلاۋەت قاچان ئىچكۈم،
زەھر ئابىنى ئەندۇڭ ئىچرۇر قىسمەتى فەرھاد.
— مەشھۇرى.

زەھر ئاشام — زەھەر ئىچكەن.

زەھر ئاغۇش — زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان، زەھەرلىك:
قايسى ھەلقۇمدۇرۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش؟
— ن. زىيائى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاش، زەھەرلىك، زەھەرلەن-گەن.

زەھر ئەژدەرھا — ئەجدىھانىڭ زەھىرى:
سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئىچرۇر دۇنيانى يېغماغلىق،
كى شىرىن جانغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يېغماغلىق.
— زەللى.

زەھر ئەسرارى — ئاچچىق سەرگۈزەشت، قايغۇ - ھەس-رەت:
بۇ زەھر ئەسرارىدىن بىرنەچچە سۆز كىم،
دېدىممەن، ئاڭلا ئەي مەغرۇر غافىل.
— ئەرشى.

زەھر بەرمەك — پىيىنى قىرقماق، ئۈمرىنى قىسقا قىلماق.

زەھر تاپماق — زەھەرلەنمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

زەھر فراق — ئايرىلىش زەھىرى، جۇدالىق ئازابى:
سىنۇق سەفال ئىلە ئىچسەم ھەمىشە زەھر فراق،
نە ئارزۇيى مەي جام ئىچرۇر نە مىننەتى جەم.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەھر كۈملىغ — بەختسىزلىك.

زەھر گىياھ — زەھەرلىك ئۆسۈملۈك.

زەھر ھىجران — چىدىغۇسىز ھىجران، ئايرىلىش.
ھۇسنى گۈل يەڭلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،
زەڭفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جامۇ ئىكىن.
— گۈمنام.

زەھرى ئەفيۇن — ئەپيۇن زەھىرى:
دەۋزەخى ھەجرىڭغە كۆيدۈم رەھىم ئىتسەپ سۇردۇربىر،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىدا زەھرى ئەفيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زەھرى جۇش — قاياناپ تۇرغان زەھەر:
ئەگەر قىلساڭ ئىبردى نەسىھەتنى گۇش،

ساڭا ئۇرماس ئېردى فەلەك زەھرى جۇش.
— ئە. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھرى چەشىم — زەھەرلىك كۆز قاراش.

زەھرى غەم — غەم ـ غۇسسە زەھىرى، قايغۇ ـ ئەلەم:
كېچە ـ كۈندۈز كەمىتىمەي قىلدى نالە،
ئېزىپ گۈل زەھرى غەم تۇتقاچ پىيالە.
— خىرقىتى.

زەھرى قاتىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن.
بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل،
ھەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.
— ئەرشى.

زەھرى مۇھلىك — ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى زەھەر.

زەھرى ناب — ئۆتكۈر، كۈچلۈك زەھەر.

زەھرى ھەلاك — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن.

زەھرى ھەلاھىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن:
سەمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمدىن ئىغتىراق ئەيلەر.
— ن. زىيائى.

زەھرە [زەھرە] (پ) 1) ئۆت، سەپرا:
قۇلاقى گىلەمدەك، كۆزى چۇن ركاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: جۇرئەت، شجائەت، جاسارەت:
لېك ئانىڭ ساڭى باقارغا زەھرە يوق،
كۆزگە ئول جانىب تەزەردىن بەھرە يوق.
— نەۋائى.

3) ئىنتىلىش، بېرىلىش؛ مايىل، ھەۋەس:
ۋەفا ئىزدە شەۋقى ۋەفادارىدىن،
كۆڭۈل بەرمە دۇنياغە ئوي زەھرە تۇرش.
— شەۋقى.

زەھرە يارىلماق — ئۆتى يېرىلماق؛ قورقماق، قورقۇپ كەتمەك:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

زەھر خەند [زەھرخند] (پ) ئاچچىق كۈلۈش؛ زەھەرخەند:
دەھر ھەرچەند كۈلسە، ئەرشى، سەن ساڭى بىل زەھرخەند،
بارمۇ جان قەسىدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

زەھر خەند ئەيلەمەك — ئاچچىق كۈلمەك.

زەھر نوش [زەھر نوش] (پ) زەھەر ئىچىدىغان.

زەھر نوش ئەيلەمەك — 1) زەھەر ئىچمەك. 2) قەينىچىلىق تارتماق، قەينالماق.

زەھەم [زەھم] (ئە) قەيناش، ئازابلاش:
ۋە پەراكەندە زەھمىلەر بىلە ئانى ئاخىر قىلدىلار ۋە ئايافىغە ئىپ تاقىب مەھەللەتقە سۇدرەدىلەر.
— نەۋائى.

زەھمەت [زەحمت] (ئە) قەينىچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت، ئازار، ئەلەم، كۈلپەت، رەنج:
يامان بىرلە ھەر كىم تۇتار سۇھبەتى،
گەمىس نەفئى ھەرگىز يېتەر زەھمەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھمەت تارتماق — «زەھمەت چەكمەك» كە قارالسۇن.

زەھمەت چەكمەك — ئازار (ئەلەم، مۇشەققەت) چەكمەك، كۈلپەت تارتماق.

زەھمەت يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئازار يەتكۈزمەك.

زەھى [زەھى] (ئە) تېخى؛ ئەجەبمۇ؛ ھەقىقەتەن، راستتىنلا؛ ھەقىقىي، چىن:
ئۇمىددۇركىم سۇ بەرگەيلەر دەرەختى نەۋ نىھالىڭغە،
چۇنان دەريايى رەھمەتدىن زەھى كىم مېۋەدار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
زەھى ھۇسنۇڭ زۇھۇرى كەئبە ھەم بۇتخانەدە پەيدا،
بۇ رەئناغە مۇسۇلمان بىرلە كاپىر ۋالە ھەم شەيدا.
— مەشھۇرى.
بىر قاراپ ۋەلى تاراج ئېتەر ئەقلۇ شەكىب،
ئىشۋەلەر ئەيلەپ قاراقچىدەك زەھى مەستانە يار.
— تەجەللى.

زەۋ [ضو] (ئە) نۇر؛ روشەنلىك:
زەۋ سالماق — نۇر چاچماق، يورۇتماق، روشەنلەشتۇرمەك.

زەۋال [زوال] (ئە) 1) يوقلىش، يوق بولۇش، ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش؛ سۇنماق، سۇنۇش، ھالاكەت:
خۇدايا ساقلا بىز مۇئمىنلەرنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەترۇد.
— شەۋقى.

2) زاۋال، زاۋال ۋاقتى (كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرگەن پەيت):
گەر تاپار خۇرشىد چۇش ۋەقتى كەمال،
شول زەمان ئەيلەر يەنە مەيلى زەۋال.
— ئەھمەدى.

زەۋال بولماق — كۈن پاتماق، كەچ كىرمەك.

زەۋال تاپماق — يوق بولماق، پاتماق (قۇياش):
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ھېچكىم نىگارى بەر كەمال،
دەۋلەتۇ ئىقبالۇ ھۇسنۇڭ تاپماغاي ھەرگىز زەۋال.
— قەلەندەر.

زەۋال چاغى — كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرىش ئالدىدىكى پەيت.

زەۋال يەتكۈزمەك — نابۇت قىلماق؛ تۆۋەنلەتمەك.

زەۋاھىر [ظواھر] (ئە) [بىرلىكى: زاھىر] «زاھىر» غا قارالسۇن.
فەساھەت زەۋاھىرى بىلە مۇكەللەل نۇكاتلەردىن ئول مەھبۇبى ئاقىبەت مەھمۇد نەۋتى بىلە مۇزەييەن ۋە مۇھەللا قىلۇرلار.
— نەۋابى

زەۋائىد [زوائد] (ئە) كۆپ، زىيادە، ئارتۇق؛ كۆپلۈك، زىيادىلىك، ئارتۇقلۇق:
ھەم ئانىڭ ئەنجامىن تەئەققۇل قىلسا ئول ھەم مۇجىبى زەۋائىد بولۇر.
— نەۋابى.

زەۋايا [زوايا] (ئە) [بىرلىكى: زاۋىيە] بۇرجەكلەر، بۇرجلار، «زاۋىيە» گە قارالسۇن:
فەلەكدە دەۋائىرىكى رەسم ئەتتى سۇنئۇڭ،
جەھان كۈنجىدەك ئاندا يۇز مىلك زەۋايا.
— نەۋابى.

زەۋج [زوج] (ئە) جۈپى، جورىسى؛ ئەر:
دىلئارامكى تاپتى ھەرمىلىقتە ئەۋج،
بۇ مۇددەتدە مەسئۇد ئانا بولدى زەۋج.
— ن. زىيائى.

زەۋج ئەيلەمەك — جۈپلەشتۈرمەك، ئەر ـ خوتۇن قىلماق، قوشماق (بېشىنى).

زەۋجە [زوجه] (ئە) ئايال، خوتۇن؛ جۈپى، خوتۇنى، ئايالى:
بۇ خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھىنىڭ زەۋجەلەرى ئىدى.
— مۆجىزى.

زەۋرەق [زورق] (پ) 1) قېيىق، كېمە:
كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم ھەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.
— خەراباتى.

2) سۈرەت:
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىدى،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئىشكىم بولدى سەت.
— ئەرشى.

زەۋرەق سۈرمەك — باشلىماق، قەدەم قويماق.

زەۋرەقى مەي — (قېيىق شەكلىدە ياسالغان) مەي قەدەھى.

زەۋرەقچە [زورقچه] (پ) كىچىك قېيىق، كىچىك كېمە، قېيىقچە:
ئەيلەدى مەشھۇرىنى نەۋئى گىريان ئول قۇياش،
چەخلەر زەۋرەقچەگى ئەشكى رەۋانمىدۇر مېنىڭ.
— مەشھۇرى.

زەۋق [ذوق] (ئە) 1) خۇرسەنلىك، شادلىق:
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئاساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

2) لەززەت، مەززە، ھۇزۇر، كەيپ:
چۇ بىدار بولدۇم بەسى زەۋق ئىلە،
ئالىپ جابدۇقىنى بەسى شەۋق ئىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۇل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.
بۇ دەير ئىچرە نېچە يۈرگەمەن خۇمار ئالۇد،
سەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقنى راسا قىلايىن.
— ئەرشى.

3) ھەۋەس، خاھىش، مەيل:
تۇشۇپ كىرمە كىمگە كۆڭۈل ئىچرە شەۋق،
تەماشا قىلۇرغە بەسى ئىبرەتى زەۋق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) ئىستېداد، ماھارەت:
بەسى سۇلتانى ئالەم سەن غۇرۇر ئەتمە ئەمەس دەۋلەت،
خۇدانىڭ شەۋقى زەۋقىدىن ئۇ كۈنلەر بارچە ئەفسانە.
— ھۇزۇرى.
شەفائەتى نەبۇئىيىدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئايتقىلكى مۇستەفا ئۇچرار.
— شەۋقى.

5) ئىشق:
ئەگەر رىغبەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۇل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

زەۋق تاتات — تائەت ـ ئىبادەت ئىشتىياقى، زوقى:
بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۈكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەۋق تاتات.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەۋق تاپماق — لەززەتلەنمەك، مەززە قىلماق.

زەۋق سەھبا — شاراب ھەۋىسى، كەيپى:
تۇشتى ئادەم يەرگە يىغلادى بېھىشت ئەيۋاندا،

نە ئۇچۇن مەخمۇر مەھزۇن زەۋق سەھبا قىلماسۇن.
— مەشھۇرى.

زەۋقۇ تەئەججۇپ — ئىشتىياق ۋە ئەجەبلىنىش، مەھلىيا بولۇش:
كۆرسە بىلقىس دەۋلەتى ھۇسنۇخنى ھەسرەتدە قالۇر،
ئەيلەمىش زەۋقۇ تەئەججۇب بەلكى ھەيرەتدە قالۇر.
— قەلەندەر.

زەۋقۇ ھالەت — لەززەت ۋە خۇشاللىق، خۇش كەيپلىك.

زەۋقۇ ھال ئەھلى — لەززەت، خۇشاللىق ئەھلى.

زەۋق ئىنبىسات — شاد ـ خۇراملىق.

زەۋق ئەتمەك — لەززەت تاپماق؛ لەززەت بەرمەك، خۇرسەن قىلماق.

زەۋقناك [ذوقناك] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد:
تەنى يول گەردىدن چۇن پاك ئولدى،
چىقىبان خاجە زەۋقناك ئولدى.
— نەۋايى.

زەۋلانە [زولانە] (پ) كويزا، كىشەن:
زۇلفى سەۋداسى نەۋائىنى چىقاردى ئەلدىن،
تەلبە ئەتتىيۇ ئايلغدە ئانلاك زەۋلانە.
— نەۋايى.

زەۋۋ [ضوء] (ئە) يورۇقلۇق، نۇر، جىلۋە:
فەيز كۆز تۇتما رىيازەتدە تېشىلمەي يۇرەگىلك،
ئاچمايىن رەۋزەنە ئۇي ئىچرە قۇياش سالمادى زەۋۋ.
— نەۋايى.

زەۋىل [زول] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

زەئف [ضعف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز، قۇۋۋەتسىزلىك، كۈچسىزلىك، ھالسىزلىق؛ كېسەللىك:
كويۇخدا مەن كەبى ئەۋۋارە بولغان زەئفلىغ ئىتلەر،
سورارسەنمۇ گەھى ھالىن بۇ ئايتقان ئىتنى ياد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

زەئف تاپىي بولماق — ئاجىزلىق، خەستلىك پەيدا بولماق، ئاجىزلاشماق، زەئىپلەشمەك.

زەئفى جۇنۇن — روھىي كېسەللىكتىن، سەۋدايىلىقتىن بولغان ھالسىزلىق.

زەئفى جىسمانىي — بەدەن زەئىپلىكى.

زەئفى ھال — زەئىپ ھالەت، يامان ئەھۋال:
دەرىغا، دەردى ھىجران زەئفى ھالىمنى خەراب ئەيلەپ،
مۇرادىمغە قاچان يەتكۈم بۇ كۆڭلۇم ئىنتىراب ئەيلەپ.
— مۇللا سالىھ.

زەئف يەتكۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك، زەخمىلەندۈرمەك:
مەن دېدىم: «ئەي بىئەدەب، سەن غۇنچىغە يەتكۈرمە زەئف»،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە، كۆز ئاچىپ كۆردۈم رەقىب.
— مۇللا سالىھ.

زەئفەر [زعفر] (ئە) زەپەر؛ سېرىق، «زەئفەران»غا قارالسۇن:
يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.
— ئا. نىزار، ن. زىيائى.

زەئفەران [زعفران] (ئە) زەپىران، بىر تۈرلۈك سارغۇچ خۇشبۇي ئۆسۈملۈك؛ سېرىق رەڭ:
شەھىدى كەربلا يەخلىغ تۆكۈپ خۇن، بۇزغالى چېھرەم،
گەھى ئەخزەر گاھى ئەسفەر، بە مىسلى زەئفەراندۇرمەن.
— مۇللا سالىھ.

زەئفەران ئەتمەك — «زەئفەران ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەئفەران ئەفشانىي — زەپىران چاچقۇچى، سېرىق رەڭ بەرگۈچى.

زەئفەران ئەيلەمەك — سارغايتتۇرماق؛ سارغايتماق.

زەئفەران چېھر — سېرىق يۈز، سارغايغان چىراي.

زەئفەران دۇكانىن ئاچماق — يۈز سارغايتماق.

زەئفەرانزار [زعفران زار] (ئە+پ) زەپە ئۆسۈملۈكى تېكىلگەن باغ؛ ئىشقتىن سارغايغان يۈز:
كۆرمە سارىخ بەرگۈ قىل نەززارە رۇخسارىم ساری،
قوي خەزان باغىن، گۈزەر قىل زەئفەرانزارىم ساری.
— نەۋايى.

زەئفەرانىي [زعفرانى] (ئە) 1) زەپىران رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق. 2) سارغايغان، سولغان.

زەئفەرانىي ئەيلەمەك — سارغايتماق، سولدۇرماق، سولاشتۇرماق.

زەئفران [ضعف ران] (ئە+پ) ھالسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى، ماغدۇرىغا كىرگۈزگۈچى؛ داۋا:
سەندەلۇ مۇشكۇ ئەبىرۇ زەئفەران،
تەبئ جەھلىدىن سەراسەر زەئفران.
— نەۋايى.
لەئلى رۇمان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەخلىغ.
— شەۋقى.

زەئقە [زعقه] (ئە) تىترەش.

زەئقە ئۇرماق — تىترىمەك.

زەئم [زعم] (ئە) پەرەز قىلماق؛ پەرەز، قىياس، مۆلچەر؛ پىكىر؛ ئىشەنچ، ئېتىقاد:
بۇسە سۇئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،

زەئمىدەدۇر «نەئەم» شۇم ئاندافى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

زەئىف [ضعيف] (ئە) قۇۋۇەتسىز، كۈچسىز، ئاجىز، ناتىۋان؛ بىچارە، ئىلاجسىز، «زەئىف» كە قارالسۇن:
يا فىراقىنىڭ شىددىتى ياكىم ئەجەلنىڭ مۇددىتى،
ھەم بەدەننىڭ قۇۋۇەتى قالماي ئەجەب بولدۇم زەئىف.
— موللا سالىھ.

زەئىف ئەھلى — بىچارىلەر، ئىلاجسىزلار.

زەئىف ئولماق — ھالىدىن كەتمەك، ماغدۇرسىز بولماق:
زەئىف ئولدى گۈشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەئىفۇ ناتەۋان — ئاجىز، ناتىۋان، بىچارە:
نىگارا، ئىشتىياقىڭدا زەئىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

زەئىفى خاكسار — «زەئىفى نامۇراد» قا قارالسۇن.

زەئىفى خەستە — ئىلاجسىز، كۈچسىز بىمار.

زەئىفى شەيدا — ئاشىقى مۇپتىلا، مۇپتىلا بولغان ئاشىق.

زەئىفى غەمناك — غەملىك، پېقىر، خەستە.

زەئىفى ناتەۋان — بىچارە، كۈچسىز، خەستە:
ھەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۇرمەس داغى پەرۋاسىغە،
— موللا سالىھ.

زەئىفى نامۇراد — كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن»، «پېقىر» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان سۆز:
... ۋە بۇ زەئىفى نامۇراد ھەزرەتى شارايىپ خىزمەتىغە مۇشەررەف بولۇپ ئېردىم.
— نەۋائى.

زەئىفە [ضعيفه] (ئە) ئايال، خوتۇن كىشى:
تۇشۇپ بىر زەئىفە ھەۋا ساردىن،
سالام ئەتتى بىزگە كۆرۈپ ناردىن.
— ئا. نىزارى.

زەيتۇن [زيتون] (ئە) بىر تۈرلۈك مېۋىلىك دەرەخ، زەيتۇن دەرىخى:
چۇ زەيتۇن بولۇپ چەرخ ئىلە مۇتتەسىل،
بولۇپ چەرخ زەيتۇنى ئاندىن خىجىل.
— نەۋائى.

زەيف [ضيف] (ئە) مېھمان:
يەنە بىر بۇ كىم ھەر قاچان كەلدى زەيف،
ئاڭا قىلغاسىدىن بەرمەيىن تۇتمە ھەيف.
— نەۋائى.

زەيل [ذيل] (ئە) 1) ئېتەك؛ چەك، بىرەر نەرسىنىڭ تۆگىللىنىش (ئاخىرلىشىش) جايى، ئاخىرى:
كى شەھبالغە لەفزىن دەيدى ئاشكار،
سۆزىن زەيلى ئاناغ ئىرۇر بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.
2) داۋامىدا، قاتاردا، شۇنىڭ بىلەن بىرگە. 3) ئاخىرقى قاتار، مەخسۇس ئورۇن. 4) ئىلاۋە، قوشۇمچە. 5) ئەتراپ، ئۆپچۆرە.

زەيلۇچە [زيلوچه] (پ) كىچىك گىلەم، پايانداز، پالاس:
ئىپەك زەيلۇچە ھەم سالدۇردى فىلھال،
دەيدى: ئولتۇرسۇن ئول شوربده ئەھۋال.
— نەۋائى.

زەين [زين] (ئە) 1) زىننەت، بېزەك. 2) ھۆسن، يارىشىق.

زەينۇل ـ مىللەت — مىللەتنىڭ بېزىكى ھۆسنى، يارىشىقى.

زور [زور] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ پالۋان، كۈچلۈك؛ زوراۋان:
باده زوربەندۇر ئەل ئىچرە باسى ئوتلۇغ فىغان،
يوقسە مەي گەر ئەرغەنۇن قاندىن چېكەر تۇرلۇك سەدا.
— ئەرشى.
مەلامەت بىرلە ئارتار ئىشق پۇرشور،
نەچە تىيغان سايۇ ئانچە قىلۇر زور.
— لۇتفى.

زور ئەتمەك — «زور ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
گاھى گۈل ئىشقى زورئەتسە قۇچاغلار،
گاھى سانجار تىكەن قاچماقنى چاغلار.
— خىرقىتى.

زور ئەيان قىلماق — كۈچىنى نامايىش قىلماق، كۈچىنى كۆرسەتمەك.

زور ئەيلەمەك — كۈچ كۆرسەتمەك، ھەرىكەت قىلماق؛ غەلىبە قىلماق؛ غالىب كەلمەك.

زور پەنجە — پەنجىلىرى كۈچلۈك، پەنجىسى يوغان.
ئىرۇر زور پەنجە قۇۋۋەتلىك يوغان،
بۇ ھەم سەيدىگە مىسىل تۇيغۇن دۇرۇر.
— موللا ئىلى قۇشچى.

زور قىلماق — تەئەددى قىلماق، مەجبۇر قىلماق، ئىشلەتمەك.

زورئازمۇن [زورازمون] (پ) كۈچ سىناش؛ كۈچ سىنىغۇچى.

زورباز ۇ [زورباز و] (پ) كۈچلۈك بىلەك؛ كۈچ، قۇۋ-ۋەت؛ بىلەك كۈچى.

زورخانه [زورخانه] (پ) ھەربىي مەشق قىلىنىدىغان بىنا، جاي.

زوردەست [زوردست] (پ) قولى كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت:
قولۇڭدىن مەيلۇ شەستىڭدىن داغى ھەيىق،
شۇكۈھۇ زور دەستىڭدىن داغى ھەيىق.
— نەۋايى.

زورسەنج [زورسنج] (پ) كۈچ ئۆلچەش؛ كۈچ ئۆلچىگۈچى، «زور ئازمۇن»غا قارالسۇن.

زورگەر [زورگر] (پ) زوراۋان، زورلۇق قىلغۇچى، زورلۇق كۆرسەتكۈچى:
زورگەر ھەم ئەيلەدى ھەمراھلىك،
يوق ئاڭا يول رەنجىدىن ئاگاھلىك.
— نەۋايى.

زورمەند [زورمند] (پ) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:
مۇسھىلى ساز ئەتتى بىھەد زورمەند،
بەردىكىم ئانى سۇمۇردى مۇستەمەند.
— نەۋايى.

زۇ [ذو] (ئە) ئىسمىنىڭ ئالدىدا كېلىپ «ئىگە، ساھىب» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ؛ «زى»گە قارالسۇن.

زۇئەفا [ضعفا] (ئە) [بىرلىكى: زەئىف] زەئىپلەر، كۈچسىزلەر؛ ئاياللار؛ «زەئىف»كە قارالسۇن:
ئول زۇئەفانىڭ كەيفىيىتى ھالىن سورۇپ، ئالار دېدىلەر كىم، بىز شۇئۇنىڭ پەيغەمبەر قىزلىرى بىز.
— نەۋايى.

زۇباب [ذباب] (ئە) چىۋىن؛ پاشا:
تاقنى قويىكى، ئەنبەرنى مېھراب،
ئۈستىدە خالى ئەنبەرنە زۇباب.
— نەۋايى.

زۇبدە [زبده] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ياخشى قىسمى، ياخشى نەتىجىسى.
قايان كەتتى، دەرىغا، زۇبدەئى ئەسلى بەنى ئادەم،
كېتىپ ئانداغكى تەئخىر ئەتمەدى بىردەم مەسىھمادەم.
— ئەرشى.

زۇجاج [زجاج] (ئە) «زۇجاجە»گە قارالسۇن.

زۇجاجه [زجاجه] (ئە) جام؛ شىشە؛ قەندىل:
مۇلەۋۋەن زۇجاجە نىشانى بولۇپ،
كۆڭ ئەيۋاننىڭ تابەدانى بولۇپ.
— نەۋايى.

زۇخر [ذخر] (ئە) ئارتۇق ساقلاش، زاپاس قىلىش، «زەخىرە»گە قارالسۇن.

زۇد [زود] (پ) تېز، تېزدىن، تېزلىك بىلەن:
يېتىپتۇر بۇ نامە چۇ بەندەرگە زۇد،
كېلىپ شاھى بەندەر ئالىپ كۆپ جۇنۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇدا [زدا] (پ) «زەدا»غا قارالسۇن.

زۇدا ـ زۇد [زودا زود] (پ) تېز ـ تېز، تېزلىك بىلەن، تېزدىن:
كى ئۇلايەتدە شاھ ئولۇپ مەئسۇد،
ئول يېتىشسۇن ئىشككە زۇدا ـ زۇد.
— نەۋايى.

زۇداي [زدای] (پ) «زەداي»غا قارالسۇن.

زۇرەفا [ظرفا] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] ئەقىللىكلەر، زېرەكلەر، دىت ئىگىلىرى؛ نازۇك پەم:
ۋە زەماننىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرە فاسىدىن ئالارنىڭ ئۇساقى خالى ئېرمەس ئېردى.
— نەۋايى.

زۇررافه [زرافه] (ئە) «زەررافە»گە قارالسۇن.

زۇرريات [ذريات] (ئە) ئەۋلادلار، نەسىللەر، پەرزەنلەر:
بەنى ئىسرائىل يەتتۇب ئەلەيھىسسەلام زۇرريياتىدۇر ۋە ئىسبات ئون بىر ئوغلى.
— نەۋايى.

زۇروب [ضروب] (ئە) [بىرلىكى: زەرب] «زەرب»كە قارالسۇن.

زۇروف [ظروف] (ئە) [بىرلىكى: زەرف] «زەرف»كە قارالسۇن.

زۇزەنابه [ذوذنابه] (ئە) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز؛ كومېتا:
ئول سەرۇ ئەمەس ئېردى زۇزەنابەك،
تەھسىيىەتتىدىن جەھان خەرابەك.
— نەۋايى.

زۇزەنب [ذوذنب] (ئە) «زۇزەنابە»گە قارالسۇن.

زۇغال [زغال] (پ) كۆمۈر.

زۇفۇنۇن [ذوفنون] (ئە) ئىلىم، پەن، ھۈنەرلەر ئىگىسى؛ بىلىملىك، دانىشمەن؛ پەم ـ پاراسەتلىك:
يىغىلدى مەسلەھەتدان زۇفۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.
ئىشق ئىلە دېۋانەلىكتە بولمىشىم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.
— بابىر.

زۇكۇر [ذكور] (ئە) ئەركەكلەر، ئەرلەر.

زۇگال [زكال] (پ) «زۇغال» غا قارالسۇن.

زۇل [ذل] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەسكەشلىك:

ئىزۇر زىيىپ ئىچىرە ئول بىمىسىل مەن ھەم زۇل ئارا كەمسىز،
ئانىڭ ھۇسنىغە مەن ھەيران، مېنىڭ ھالىمغە دىلبەر ھەم.

— گۇمنام.

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتىڭ دەريالىسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەزرەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.

— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:

لەبئىڭنىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شېرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتتىم.

— خىرقىتى.

3) شاراب:

ھەمىيەت داغى مانېڭ ئولدى بەسى،
كى ئالدىن زۇلالىغە تۇشكەي خەسى.

— نەۋائى.

زۇلال تاپماق — 1) شېرىنلىك تاپماق، لەززەتلەنمەك. 2) تىنماق، سۈزۈلمەك، تازىلانماق.

زۇلالى خۇرۇشان — شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاق.

زۇلالى خىزىر — تىرىكلىك سۈيى، ھاياتبەخش سۇ، ئابى ھايات.

زۇلالى زىندەگانى — «زۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالى كەۋسەر — كەۋسەر (جەننەت بۇلىقى) سۈيى، تىنىق ۋە سوغۇق سۇ.

زۇلالى ھەيات — «زۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالى ھەيۋان — «سۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالى [زلالى] (پ) ساپ، تىنىق، تازىغا مۇناسىپ.

كۆزنى ئارىغ ئەشكى زۇلالى قىلىپ،
بەلكى كۆڭۈلنى داغى خالى قىلىپ.

— نەۋائى.

زۇلانە [زولانە] (ئە) «زەۋلانە» گە قارالسۇن.

زۇل - ئەكتاف [ذوالاكتاف] (ئە) لەقەم: ئاتاش:

مەشھۇر مۇنداقدۇرىكىم، ئېگىنلەرىن يارىپ، باغرلەرىن سۆكۈپ ئۇرۇپ ئەزاب بىلە ئۆلەرلەر ئېردى. بۇ جەھەتتىن ئانى زۇل - ئەكتاف دېدىلەر.

زۇلەل [ذلل] (ئە) خارلىق، پەسلىك (تۆۋەنلىك)، «زۇل» غا قارالسۇن.

زۇلەما [ظلما] (ئە) ناھەق، ناھەقچىلىك، ھەققانىي بولمىغان، پايدىسىز:

زۇلامالارنى بىر تەرەف قىلىسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلىسە.

— ن. زىيائى.

زۇلجەلال [ذوالجلال] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك ئىگىسى؛ تەڭرىنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:

يا غىياسۇل - مۇستەغىس، سەن بەرچەغە فەريادرەس،
ئالىمۇل - ئەسرارى ئالەم، يا ئىلمى زۇلجەلال.

— مەنسۇر باخشى.

تەڭرىدىن ھەركىم تىلەر مالى ھەلال،
شول زەمان يەتكۈرگۈسدۇر زۇلجەلال.

— خەراباتى.

زۇلخافقەين [ذوالخافقين] (ئە) شەرق ۋە غەربنىڭ ھۆكۈمدارى:

ئەببەدەت ئېھسانەھۇ سۇلتان ھۈسەين،
شاھ ئەبۇلغازى مالا - زۇلخافقەين.

— نەۋائى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ، چاچ ئۆرۈمى:

ئىشق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلە باغلايدۇر،
ئۆلتۈرگەلى چاغلايدۇر، بۇ قۇل نە زىيان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

ئىشقىنىڭ ئەلچىسىنە كۆڭلۈم مۇنەققەشدار ئېرۇر،
زۇلفىنە تۇشكەن كۆڭۈللەرنىڭ مەقامى دار ئېرۇر.

— سەيفى سەرايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ توزىقى:

كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىمىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ - يۈز:

ئاي يۈزىنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

زۇلف زەنجىرى — چاچ ئۆرۈمى، ئاشىقلارنى باغلىغۇچى چاچ، زەنجىردەك چاچ:

خەيالى ۋىسال ئىلە خۇرسەند ئولۇپ،
ئانىڭ زۇلف زەنجىرىغە پەند ئولۇپ.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

زۇلف قۇللابى — چاچ ئۆرۈمى، چاچ بېغى، بېغىشى:

زۇلف قۇللابىغە بۇ جانۇ كۆڭۈل بولدى ئەسىر،
تەلبە قۇشتەك تەلپۈنۇر ھەردەم نەۋا ئەفغان بىلە.

— ئا. ئىزارى.

زۇلفۇ چەشمى — چاچ ۋە كۆز:

ئۇششاقە زۇلفۇ چەشمىڭ بولسا بەلاۋە فىتنە،

بول فىتنە ھەم ھۇمايۇن ھەم ئول بەلا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇلفۇ خالى — چاچ ۋە خال، چاچ بىلەن مەك:
بىرىنىڭ زۇلفۇ خالى دانەۋۇ دام،
بىرىنىڭ قامەتى سەرۋۇ سەنەۋبەر.
— ئاتايى.

زۇلفۇ كاكۇل — چاچ ئۆرۈمى ۋە قىرقىمى، چېچى ۋە كوكۇلىسى:
ئەنبەرى زاراغە خۇش بۇيلۇقنى بېرۇر سۇنبۇلۇڭ،
كىم ئايافىغە تۇشۇبدۇر ساچۇ زۇلفۇ كاكۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

زۇلفى ئەرۇسان — كېلىنلەرنىڭ چېچى:
يايىپ بەرگىنى چۇن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپدۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.
— زەلىلى.

زۇلفى ئەنبەر بار — ئىپارھىدلىق چاچ، خۇش پۇراق قاپقارا چاچ:
باش ئالىپ كەئبەدىن شەيخى ھەرەم، دەير ئىستەدى ئولدەم،
كى ئول بۇت زۇلفى ئەنبەر بار ناگەھ پىچۇ خەم چەكتى.
— ئەرشى.

زۇلفى ئەنبەرى سارا — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قارا‌ڭ:
ئولتۇرۇر ئەتىر ئەنبەرستان ئىچرە ئول خۇش دىماغ،
خەتتى مۇشكى ناب زۇلفى ئەنبەرى سارا يېگىت.
— مەشھۇرى.

زۇلفى ئەنبەرىن — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قارا‌ڭ:
پەرى رويىكى ئىسمەت پەردەسىدە ئافتاب ئېردى،
كى زۇلفى ئەنبەرىن رۇخسارەسىدە چۇن نىقاب ئېردى.
— زەلىلى.

زۇلفى پەرىشان — چۇڭۇلغان چاچ، چېچىلىپ تۇرغۇچى چاچ:
سۇبلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلفى تابدار — ئۆرۈلگەن چاچ.

زۇلفى تابى — چاچ ئۆرۈمى:
قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.

زۇلفى تارى — چاچ تالاسى.

زۇلفى تەرسا — ناسارا دىنىدىكى قىزلارنىڭ چېچى:
كى ھەر مەرغۇلەسى بىر زۇلفى تەرسا،
بولۇر ئاندىن خىجىل گۇشى نەگىسا.
— ناقىس.

زۇلفى زەمبەر — بۇدۇر چاچ:
چىنۇ ماچىنۇ خىتايدا بولماغاي مانەندىڭىز،
سىزلەيىن بىر قەددى سەركىش زۇلفى چەمبەر بولماغاي.
— قەمبەر ئوغلى.

زۇلفى چەۋگان — چېچى چەۋگان ئوينايدىغان تاياقتەك، چېچى چەۋگاندەك؛ ئۇزۇن چاچ:
كەس باشىمنى گۇيتەك خەيلىڭ ئاداقى ئىچرە سال،
قويما سەرگەردان مېنى، ئەي زۇلفى چەۋگانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

زۇلفى دال — پۇكۇلگەن چاچ، قايىرما چاچ:
يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر، ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۇز ئۆزرە زۇلفى دالىڭ.
— مەھزۇن.

زۇلفى دەرھەم — چىگىش چاچ، چىگىشلىشىپ كەتكەن چاچ:
ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۇ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

زۇلفى دىلاۋىز — كۆڭۈلنى باغلىۋالغۇچى چاچ، كۆڭۈلـ
نى مەپتۇن قىلغۇچى چاچ:
كۆزى، قاشى قىلىپ مەك فىتنە ئەنگىز،
لەبى پۇر شۇھىيۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.

زۇلفى سەۋداسى — مەھبۇبنىڭ چاچلىرىنىڭ ئىشتىياـ
قى، سەۋداسى:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىپ ھەددىن، كۆڭۈلگە كېچەكسىم،
كۆزگە تالىڭ ئولدى سەھەر ئۆتكەنچە تۇندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

زۇلفى سۇمەنسا — خۇشبۇي چاچ.

زۇلفى سۇمبۇل — سۇمبۇل چاچ، خۇشبۇي قارا چاچ:
كىم كۆرۈپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى زەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يېگىت.
— قەلەندەر.

زۇلفى سىلسىلى — «زۇلف زەنجىرى»گە قارا‌ڭ:
زۇلفى سىلسىلىنى ئول ئاي يۇزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نازۇ كەرەشمە دىن تەرق.
— زەلىلى.

زۇلفى سىياھى — قاپقارا چاچ:
يۇزىن مېھرى خەيال ئەتمەك ئەسىرى ئىشقىغە گويا،
پەرىشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر.
— گۇمنام.

زۇلفى قۇللاب قانتىق چاڭگاك چاچ؛ يالغان چاچ:
تاپماغۇچدۇر ئىستەسەك مەشھۇرى شەيدادىن كۆڭۈل،

كىم همه شەيدا كۆڭۈل زۇلفى قوللابدەدۇر.
— مەشھۇرى.

زۇلفى مۇسەلسەل — «زۇلف زەنجىرى» گە قارالسۇن: كاكۇلىن گەژدەرهاسى دەي، زۇلفى مۇسەلسەلىنمۇ دەي، نەرگىسى جادۇسىنمۇ دەي، كۆڭلۇم ئالۇرغە ئافەتى.
— ئەرشى.

زۇلفى مۇشكىن — قاپقارا چاچ، ئىپاردەك قارا ۋە خۇش پۇراق چاچ:
نې ئۇچۇن ئالەمنى خۇشبۇيۇ مۇنەۋۋەر قىلماسۇن، گەنبەر ئاسا زۇلفى مۇشكىنۇ قۇياش رۇخسارى بار.
— قەلەندەر.

زۇلفى يار — يارنىڭ چېچى، مەھبۇبنىڭ چېچى:
مېنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇل ـ ئىسلام گەھرەمەن يەڭلىغ، نېچۇن بوينۇمدا زۇلفى يار چىرماشقان تۇمارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلفى يەلدا — قاپقارا چاچ، كېچىدەك قارا چاچ:
ئەي شەھەنشاھى جەھان ئالدىڭدا بۇ ئاجىز غۇلام، سۇبھى «ۋەششەمسى» يۇزۇڭنى زۇلفى يەلدا قىلدى شام.
— موللا سالىھ.

زۇلفەين [زلفين] (ئە) ئىككى تۆرۈمە چاچ، تۆرۈلگەن ئىككى تال چاچ.

زۇلفىقار [ذوالفقار] (ئە) ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىلىچى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام تارتۇق قىلغان):
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار، ئەلىيۇر رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى.

مۇنافىقلارغا بۇ مەيدان گىچىدە، تىلمىدۇر رۇلفىقارۇ ئەقل دۇلدۇل.
— زەلىلى.

زۇلفىن [زلفين] (پ) ئىشىك، ساندۇقلارنىڭ قۇلۇپ سالىدىغان ھالقىسى، قاغىتۇمشۇق:
تۇتۇپ قۇلۇق ئاغزى زۇلفىنى مەھكەم، ئېتىپ ئىما ئانى ئاچماسقا ئول ھەم.
— نەۋائى.

زۇلقافىيەتەين [ذوالقافيتين] (ئە) ئىككى قاپىيىلىك، قوش قاپىيىلىك بەيت.

زۇلقەرنەين [ذوالقرنين] (ئە) ئىككى مۇڭگۈزلۈك (دۇنيا قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخس ـ ئىسكەندەرنىڭ لەقىمى):
ھەزرىتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغانى.
— ئىسكەندەر نامە.

زۇلقەئدە [ذوالقعده] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون بىرىنچى ئاي نامى.

زۇلل [ذل] (ئە) «زول» غا قارالسۇن.

زۇللسانەين [ذواللسانين] (ئە) ئىككى تىل ئىگىسى، ئىككى تىللىق، ئىككى تىل بىلگۈچى.

زۇلم [ظلم] (ئە) جەۋر، ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم؛ ئازاب، دەرد:
كۆڭۈل ئالۇردا ماڭا لۇتف بەھساب ئەتتىڭ، يەنە نە ئېردىكى بۇ زۇلم ئىلە ئىتاب ماڭا.
— ئابىد قۇمۇلى.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد، رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيد ئەھمەد.

زۇلم ئەتمەك — ئۇستۇن كەلمەك؛ زوراۋانلىق قىلماق:
دەرھر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن دائى، كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۇپ.
— ئەرشى.

زۇلم ئەيلەمەك — «زۇلم ئەتمەك» كە قارالسۇن:
قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ، قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

زۇلم بىداد — ئازاب ـ ئوقۇبەت، ئادالەتسىزلىك:
غۇنچە يەڭلىغ يۇرەكسىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان، مەن يەتىمغە رەھم قىلماي زۇلم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋبەتى.

زۇلم پەرران قىلماق — زۇلۇم يەتكۈزمەك.

زۇلم چەكمەك — جەۋر ـ سىتەم كۆرمەك.

زۇلمۇ سىتەم — زۇلۇم ۋە ئازاب، ئېغىر كۈلپەت:
زۇلمۇ سىتەمنى زۇلفۇڭۇ كافىر كۆزۇڭگە ئۆگرەتىپ، بۇ كەڭ جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

زۇلم ئېلى — زۇلۇم قىلغۇچىلار، جاپا سالغۇچىلار:
ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يىمەك دەردۇ بەلا قۇتىن، نە ئىشرەت گۈلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۈزارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلمى گەردۇن — پەلەك زۇلمى، ئالەم (جاھاننىڭ) كۈلپىتى:
ئەي مۇسۇلمانلار، نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج، ئول پەرىنىڭ جەۋرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زۇلمى نەمايان — زۇلۇم كۆرسەتمەك، كۈلپەت سالماق:
ئەي ئەجەل ئاھىستەرەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلەدىڭ،

قىبىلە گاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەيدىك.
— ئا. نىزارى.

زۇلمات [ظلمات] (ئە) 1) «زۇلمەت» كە قارالسۇن.
ئول تەرەفى تۇرفە زۇلمات ئىكەن،
ھەر دۇبە قۇمسىز سۇمۇئات ئىكەن.
— زەلىلى.
2) ئەپسانىۋى جاي نامى:
ھەزرىتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ «ئابى ھەيات» ئىزدەپ زۇلماتقا كىرگەنى.
— «ئىسكەندەرنامە».

ساچ زۇلماتى — قاپقارا چاچ.

زۇلمانىي [ظلمانى] (ئە) 1) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇققا مەنسۇپ؛ زۇلمەتلىك. 2) قارا، قاپقارا.

زۇلمانىي ھىجاب — 1) قاراڭغۇلۇق پەردىسى. 2) نەپس خاھىشى.

زۇلمەت [ظلمت] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇلۇمات] قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:
قۇتۇلدى ھەجرىدىن ياپتى فەراغەت،
يانىپ ۋەسلى چىراغى، كەتتى زۇلمەت.
— خىرقىتى.

زۇلمەت ئاسا — قاراڭغۇلۇق، قاپقاراڭغۇ زۇلمەتكە ئوخشاش؛ زۇلمەتلىك:
ساقىيا، ئابى ھەياتى مەي بىلە كۆڭلىمە ياروت،
كىم فىراق ئوتىدىن ئاندا زۇلمەت ئاسا بولدى دۇد.
— نەۋائى.

زۇلمەت ئامىز — قاراڭغۇلاشقان، قاراڭغۇ چۈشكەن.

زۇلمەت ئەفگەن — 1) قاراڭغۇ. 2) قاراڭغۇلۇق چۈشۈرگۈچى

زۇلمەت ئەفگەن بولماق — قاراڭغۇلۇق چۈشمەك.

زۇلمەت ئەندۇد — قاپقاراڭغۇ، ناھايىتى قاراڭغۇ، زۇلمەت؛ قاراڭغۇلۇق قاپلىغان.

زۇلمەت ئەھلى — گۇمراھلار؛ غەيرىي دىنىدىكىلەر؛ جاھىللار.

زۇلمەت زەدا — قاراڭغۇلۇقنى كەتكۈزىدىغان، يوق قىلىدىغان.

زۇلمەت زۇدا — «زۇلمەت زەدا» غا قارالسۇن.

زۇلمەت فىشان — قاراڭغۇلۇق چاچقۇچى، پەيدا قىلغۇچى؛ تۇم قارا، قاپقارا.

زۇلمەت كىردار — قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى؛ دۇنيا، جاھان.

زۇلمەت نىشىن — زۇلمەت ئىچىدە ئولتۇرغۇچى، قاراڭغۇلۇقنى ماكان قىلغۇچى.

شەمئىنى دەرمەن تۇتۇن ئىچرە ئىبرۇر زۇلمەت نىشىن،
گەر كۆرەر ئىبرسەم يۇزىنى زۇلفى ئەنبەر بار ئارا.
— مەشھۇرى.

زۇلمەتى كۇفر — گۇمراھلىق زۇلمىتى، قاراڭغۇلۇقى.

زۇلمەتى مەھر — يورۇقلۇق يېنىدىكى زۇلمەت:
بۇ گەرد ئەمۇاجىدۇركىم زۇلمەتى مەھر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۆلمىش يۇز ئىسكەندەر.
— ئەرشى.

زۇلمەت ئىسيان — گۇناھكارلىق.

زۇلم پىشە [ظلم پيشه] (ئە + پ) زالىم، ستەمكار:
مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۇن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەر دەمى يۇز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.
— ئەرشى.

زۇلمكار [ظلمكار] (ئە + پ) ئەزگۈچى، زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى؛ زالىم:
ئۇ نە يوقدۇر زۇلمكارلاردا پەرۋا،
كىمە مۇڭغايسۇن ئايتىپ دەردۇ دەۋا.
— سەيفى سەرايى.

زۇلمكىش [ظلم كيش] (ئە + پ) زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن، زۇلۇمكار:
بارچەغە ئەيلەپ ستەم ھەم ئەيلەپ ئازتۇغراق ماڭا،
زۇلمكىشلىك بابىدا ئەرشنى ئۇستاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زۇلم گۇستەر [ظلم گستر] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.

زۇلمىنەن [ذوالمنن] (ئە) كۆپ ياخشىلىقلار قىلغان زات؛ تەڭرى؛ ياخشىلىق ۋە ئېھسانلار ئىگىسى؛ ئېھسانلار:
زىبىبا سەنەمۇ بادەئى گۇل رەڭسىز ئولماس،
ھەر كىمسەكى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.
— تەجەللى.

زۇلھەججە [ذوالحجه] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون ئىككىنچى ئاي نامى.

زۇلھىججە [ذوالحجه] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالسۇن.

زۇلۇم [ظلوم] (ئە) «زۇلم» غا قارالسۇن:
جوھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بېرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلۇمات [ظلمات] (ئە) «زۇلمەت» كە قارالسۇن.

زۇلئىقتىدار [ذوالاقتدار] (ئە) ئىقتىدار ئىگىسى؛ ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك.

زۇمرە [زمره] (ئە) توپ، جامائەت، گۇرۇھ؛ بۆلەك،

قىسىم؛ خىل، تۈر؛ جىنس:
قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ۋاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.
— ئابىد قۇمۇلى.
قاندا شادان زۇمرەسى مەقبۇلى دانا بولغۇسى،
قاندا نابىنا كىلىپ مەنزۇرى بىنا بولغۇسى.
— مەشھۇرى.

زۇمرەئى ئەۋباش — بەڭۇاشلار.
زۇمرەئى تەھقىق — ھەقىقەتچىلەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى كۇففار — كۇپپارلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى مەھرەم — مەھرەملەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ھۇججاج — ھاجىلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ئىشق — ئاشىقلار.

زۇمرەد [زمرد] (پ) «زۇمۇررەد» كە قارالسۇن.

زۇمۇخت [زمخت] (پ) 1) بىر خىل ئاچچىق ئۇسۇملۇك؛ ئاچچىق. 2) قوپال، سوغۇق چىراي، سۇرۇن تەلەت.

زۇمۇختۇەش [زمخت وش] (پ) «زۇمۇخت» قا قارالسۇن:
ئۇز ئىلگىدە بىر ئانار بولسا بىلمەسكى، نېچە پەردە ۋە نېچە خانىسى بار ۋە ھەر پەردە ۋە ھەر خانىسىدە نېچە دانىسى بار. ئۇل دانە ئاچچىغمۇدۇر يا زۇمۇختۇەش يا چۇچۇكمۇدۇر ۋە يا مەيخۇش.
— نەۋايى.

زۇمۇررەد [زمرد] (پ) يېشىل؛ پېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش، زۇمرەت:
ئانى شاھەنشاھ بىلىك كۇرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۇزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۇلخەن ئىچىدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.
تۇشۇپ گۇل ئەكسى بۇلبۇل بولدى چۇن ئوت،
زۇمرۇررەد ئىردە بۇلبۇل بولدى ياقۇت.
— خىرقەتى.

زۇمۇررەد پوش [زمرد پوش] (پ) چىرايلىق، قىممەت باھا كۇك لىباسلىق، يېشىل كىيىملىك:
ئول ئىكى رەھرەۋى زۇمۇررەد پوش،
رەھنەمايى ئانىلىك، نېچۇككى سۇرۇش.
— نەۋايى.

زۇمۇررەد فام [زمرد فام] (پ) «زۇمۇررەد گۇن» غا قارالسۇن.

زۇمۇررەد گۇن [زمرد كون] (پ) زۇمرەت رەڭلىك، يېشىل رەڭلىك:
گوييا توتى خەتلىك بىرلە لەبىڭدىن سۇردى نۇتق،
كىم لىباس ئولدى زۇمۇررەد گۇن ئاڭا مىنقار لەئل.
— نەۋايى.

زۇننار [زنار] (پ) 1) خرىستىئان دىنىدىكىلەرنىڭ بېلىگە باغلايدىغان بەلۇبغى، بەلۇاغ:
شەيخ سەنئانەدەك ماڭا ئول مەھۇشى تەرسا سىفەت،
قاشلارىنى بۇت قىلىپ زۇلفىنى زۇننار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.
سۇجۇدى كەئبەئى دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئىرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەئى زۇننار.
— سەبۇرى.
2) بۇت؛ ئۇزۇنگە چوقۇنىدۇرغۇچى، تارتقۇچى:
ھەۋايى كاكۇلى كۇفرۇڭنى ئەيلەبان زۇننار،
ساچىلىك سەۋادى خىيالىنى مەن رىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
3) (بوينىغا ئاسىدىغان) زىننەت بۇيۇمى:
يولدا بىر مەھۇشنى كۇردۇم ئۇزگەچە رەفتارى بار،
باشىدا گۇلگۇن جەلاسى ئۇشىنە زۇننارى بار.
— مەھزۇن خوتەنى.

زۇنۇب [ذنوب] (ئە) [بىرلىكى: زەنب] گۇناھلار، ئەيىبلەر، »زەنب» كە قارالسۇن.

زۇھا [ضحى] (ئە) يېڭى چىققان كۇن، چاشگاھ ۋاقتىدىكى قۇياش:
مەھۇشى خاتىر كەشۇ شىرىن سۇخەن نازۇك ئەدا،
پاكلىق بابىدا مەرىيەم، ھۇسن ۋەششەمسۇ زۇھا.
— قەلەندەر.

زۇھەل [زحل] (ئە) زۇھەل يۇلتۇزى، ساتۇرن يۇلتۇزى:
ئەتارۇدقا زۇھەل شەمشەرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۇن جەۋزانى يىغماقلىق.
— زەلىلى.

زۇھەل رەڭ — يۇلتۇز رەڭلىك، چىرايلىق.
زۇھەل رەڭ بولماق — يۇلتۇز رەڭگىدە بولماق.

زۇھەلۇەش [زحل وش] (ئە + پ) زۇھەلگە، ساتۇرن يۇلتۇزىغا ئوخشاش.

زۇھد [زهد] (ئە) دۇنيادىن ۋاز كېچىپ تائەت ـ ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش، تەقۋادارلىق:
تاكى تاپسە سەلاھ تائەتكە،
ئەيلەسە زۇھد ئىلە ئىبادەتكە.
— ن. زىيائى.

زۇھد ئەھلى — دۇنيادىن ۋاز كەچكەنلەر، دەرۋىشلەر:
زۇھد ئەھلىنى قويكى، ھەرچەند نوش ئىبتەر كەۋسەر سۇيىن،
بىر دەمى ھەم بولسە بولغىل رىندى دەرد ئاشام ئىلە.
— ئەرشى.

زۇھد ئەيلەمەك — تەقۋادار بولماق، تائەت ـ ئىبادەت

قىلماق:
قۇربى ھەقدىن ئىزدەسەڭ ئىلمۇ ئەمەل زۇھد ئەيلەگىل،
دەۋلەتى دۇنياۋۇ ئۇقبا سىيم ئىلە زەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

زۇھد تارۇپۇدى — پەرھىزكارلىق، سوپىلىققا دالالەت قىلغۇچى ئەسۋابلار.
— نەۋايى.

زۇھد شىيۋە — تائەت ـ ئىبادەتنى ئادەت قىلغۇچى، تەقۋادار:
سەن شەيخ زۇھد شىيۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇھدفۇرۇش — تائەت ـ ئىبادەتنى، تەقۋادارلىقنى سۈيئىستېمال قىلغۇچى؛ رىياكار سوپى.

زۇھدۇ تائەت — تەقۋادارلىق ۋە ئىبادەت:
كۆرمەسەم يۈزۈڭ، ئەي جان، رەقبۇ ئۇستىخانىلار بولۇر خەشەك،
تەرك ئولۇر بۇ ۋەجھىدىن كىم ھەمە زۇھدۇ تائەت.
— مولا بىلال.

زۇھدۇ تەقۋا — ئىبادەت ۋە تەقۋادارلىق.

زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ — زاھىدلىق، تەقۋادارلىق ۋە دىيانەت:
تا تېرىكسەن تەگرى يادىنى ئۇنۇتما بىر دەمى،
ئەيلەگىل پىشە بۇ يولدا زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زۇھدۇ رىيا — زاھىدلىق ۋە ساختىپەزلىك، ساختا تەقۋادارلىق:
تەۋبە قىل زۇھدۇ رىيايىغە بۇرۇنراق، ھافىزا،
بەسكى ئاچىلسىدا ئىشىكنى بۇ كېچە مەيخانەغە.
— ھافىز شىرازى.

زۇھد ئېلى — زاھىدلار، تەقۋادارلار:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.
— ئەرشى.

زۇھدى بەكەمال — كامالەتكە يەتكەن تەقۋادار.

زۇھدى پارسا — يامان ئىشلاردىن ساقلىنىپ تائەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:
ئەتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئالەم بولماسا، يارەب،
يوق ئاندا فايدەسى زۇھدى پارسالغىنىڭ.
— گۈمنام.

زۇھدى رىيا — يالغان سوپىلىق، ساختا تەقۋادارلىق:
نېتەي بۇ زۇھدى رىيانى مەسجىدى ئىچرە مۇدام،
بارىپ سەنەمكەدەگە زىكرى رەببەنا قىلايىن.
— ئەرشى.

زۇھر [ظهر] (ئە) چۈش ۋاقتى، قىيام ۋاقتى.

زۇھر رەكەئاتى — چۈش ۋاقتى ئوقۇلىدىغان نامازرەكەتلىرى.

زۇھرە [زهره] (پ) چولپان يۇلتۇز، زۇھرە، ۋېنېرا:
بۇ سۆز ئەنگىز مەنى ئەفسانە پەرداز،
نەۋائادا زۇھرەيۇ زۇھراغا دەمساز.
— لۇتفى.

زۇھرەۋۇ جىبىن — زۇھرە يۇلتۇزىدەك جۇلالىنىپ تۇرغان چىرايلىق يۈز، جامال؛ جۇلالىنىپ تۇرغان، زۇھرە يۇلتۇزىدەك:
ئەي زۇھرە جەبىن ماھ پەيكەر،
يوقدۇر ساڭا ھۆسنىدە بەرابەر.
— مەشھۇرى.

زۇھرەۋۇ ئاي — زۇھرە يۇلتۇز ۋە ئاي:
سېپىنىڭ بەزمىگىدە، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئاياقچى مېھرۇ ساقى زۇھرەۋۇ ئاي.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇھرەۋەش [زهرەوش] (پ) زۇھرە، چولپان كەبى؛ چىرايلىق، پارلاق:
ئۇدۇ سەندەل بىلە ياساپ ئاڭا چەك،
زۇھرەۋەش چالماغ ئەيلەبان ئاھەك.
— نەۋايى.

زۇھھاد [زهاد] (ئە) [بىرلىكى: زاهد] زاھىتلار، «زاھىد» قا قارالىڭ:
ھەيف يۈز ھەيفكى ئۇمر ئۆتتى ئىبادەت قىلماي،
زۇھھاد سەر چەشمەسىدە ھېچ تەھارەت قىلماي.
— مەشھۇرى.

زۇھھاد كۆش — زاھىدلارنىڭ قاتىلى، زاھىدلارنى ئۆلتۈرگۈچى:
تاپىپ ئاتەشگاھ ئىشقىن ئەھلى ھۇش،
پارسا سوزەندەيۇ زۇھھاد كۆش.
— نەۋايى.

زۇھۇر [ظهور] (ئە) كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
خۇشا، ھۆسنۇڭ زۇھۇرى مەسجىدۇ مەيخانەدە پەيدا،
بولۇيدۇر ئىشقىدا ھەيرانۇ بىخۇد مۇئمىنۇ تەرسا.
— ئەرشى.

زۇھۇر ئەتمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق، بىلىنمەك، پەيدا بولماق:
ھەرگىز سەلاتىنى ئالى مىقدار مۇلازىمەتى خاتىرىمغە خۇتۇر قىلمايدۇر ئېردى ۋە خەۋاقى سىپېھر ئىقتىدار تەمەننالىسى باتىنىمدا زۇھۇر ئەتمەيدۇر ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زۇھۇرغە كەلمەك — پەيدا بولماق، ۋۇجۇدقا كەلمەك.
زۇھۇر قىلماق — «زۇھۇر ئەتمەك» كە قارالسۇن.
زۇھۇرى بىدايەت — دەسلەپ پەيدا بولۇش، تۇنجى كۆرۈنۈش.
زۇۋاله [زوالە] (پ) زۇۋۇلا (خېمىرنىڭ راسلانغان بىر بۆلىكى):
... خادىملەرى سۇفرا سىدە ئاي گىردەسى ۋە قۇياش قۇرسى ئىككى فەتىر ۋە تەبياخلارى تەختەسىدە كەھكەشان شەكلى ئۇ سەپكەن بىر زۇۋاله خەمىر.
— نەۋايى.
زۇئم [زعم] (ئە) گۇمان، شۇبھە.
زى [ذى] (ئە) ساھىب، ئىگە، «زۇ» غا قارالسۇن.
زى ھەيات — ھايات ئىگىسى؛ جانلىق، تىرىك:
زى ھەيات ئۆلمەك ئۇچۇندۇر ئاقىبەت،
بۇيلە تەھقىق ئەتتى ئەھلى مەئرىفەت.
— نەۋايى.
زىبەس [زى بس] (پ) بەس، كۇپايە، بولدى:
نېگە يادىدا ئەرشى، روزگارنىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.
ئەبەس گەرچە يۇرۇرمەن ئاھ ئۇرۇپ ئىشقىڭدا قان يىغلاپ،
زىبەس مەھبۇبلار ئىچرە سېنىڭدەك بىۋەفا يوقتۇر.
— ئەرشى.
زىبەك [زيبک] (ئە) سىماب.
زىبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش؛ قۇربان قىلىش.
زىبھ بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك، سويۇلماق.
زىبھ قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قۇربان قىلماق.
زىج [زيج] (ئە) ئاسترونومىيە جەدۋىلى؛ تەقۋىم:
چۇ بەخت ئەختەرى سەئد ئولمادى نەسۇد، ئەيكسم،
سىپىھر زىجىنى ھەل قىلغالى رەسەد قىلدىڭ.
— نەۋايى.
زىج بىتماق — ئاسترونومىك جەدۋەل تۈزمەك.
زىجان [ذي جان] (پ + ئە) جانلىق نەرسىلەر، جانلىقلار، جان، ھايات ئىگىلىرى:
تەئرىنىڭ رەھمەتىگە زىجانغە،
ئەنبيا ھېچرى ياخشى ئىسنانغە.
— ن. زىيائى.
زىد [ضد] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى؛ ئەكسى:
بەسكى، قىلدىڭ زىددىمە ئەغيارىمە كۆپ ئىلتىفات،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.
زىد تۆرت زىد — بىر ـ بىرىگە قارىمۇ قارشى تۆت ئۇنسۇر (تۇپراق، سۇ، ھاۋا، ئوت).
زىدد [ضد] (ئە) «زىد» كە قارالسۇن.
زىددەيىن [ضدين] قارىمۇ قارشىلىق، ئىككى قارىمۇ قارشى ئېلىپبېنت:
ھەمىشە تا ئەناسىر تۆرت زىددەيىن،
قىلۇر تەركىبى ئىنسانىنى مۇئلىفق.
— نەۋايى.
زىددىيەت [ضديت] (ئە) قارشىلىق، قارىمۇ قارشىلىق، كېلىشەلمەسلىك، زىددىيەت.
زىر [زير] (پ) 1) ئاست، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى، ئاستى:
مەسىسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زىر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.
— زەلىلى.
2) مۇزىكىدا ئەڭ ئىنچىكە، يېقىملىق ئاۋاز، نازۇك تاۋۇش:
ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىرۇ بەم چەكتى.
— ئەرشى.
3) سىنىش، ئولتۇرۇش، ئۆزلىشىش:
سۇھبەتى ئالىم كۆڭۈلغە زىر ئېتەر،
ئول كىشى ھەق بۇيرۇغانىنى تېز ئېتەر.
— خەراباتى.
زىرۇ بەم — ئەڭ ئىنچىكە ۋە ئەڭ بوم، نازۇك تاۋۇش:
چالدى مەگەر مۇغەننىيلەر نەغمەگى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىر مۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زىرۇ بەم.
— زەلىلى.
زىرۇ زەبەر — ئاستىن ـ ئۈستۈن؛ ئاغدۇرۇلغان، تىنچسىز:
زىرۇ زەبەر خەتىنىڭ مەزمۇنىدىن بىلۇرمەن،
ھەر ھەرفىدۇر رىسالە، ھەر نۇكتەسى رىئايەت.
— زەلىلى.
زىرۇ زەبەر قىلماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق، خارۇزار قىلماق:
نە مۇشكىلدۇر، مۇسۇلمانلار، ئىشتىمەسدۇر پەرىزادىم،
فىغانۇ نالەدىن ئالەمنى گەر زىرۇ زەبەر قىلسام.
— قەلەندەر.
زىرۇ زەبەر ئولماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن بولماق؛ تۇرلۇك ھالەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەك؛ ئېغىر ئەھۋالغا چۈشمەك، قاتتىق ئازابنى باشتىن كەچۈرمەك.
زىرى تۇراب — تۇپراق ئاستىدا:
بۇ سەھرا شەھەر ئەھلى زىرى تۇراب،

بولۇپ ئەردەۋىل شەھرى خاكى تۇراب.
— مولا شاكىر.

زىرى خاك — توپا ئاستىدا:
دۇئا بىرلە ئەيلەك ئۇلارنى ھەلاك،
ھەمە قەۋمى بەد قاغۇسى زىرى خاك.
— مولا شاكىر.

زىرى نىگىن — بىراۋنىڭ قول ئاستىدىكى، قارام، تەۋە.

زىرائەت [زىراعت] (ئە) تېرىقچىلىق، دېھقانچىلىق؛ زىرائەت:
زىرائەت ئىشىدا رىيازەت قىلىپ،
رىيازەت ئىشىدا زىرائەت قىلىپ.
— غەربىي.

زىرە [زيره] (پ) «زىر» گە قارالسۇن.

زىردەست [زير دست] (پ) تەۋە، قارام، بىراۋنىڭ قول ئاستىدا ياشىغۇچى؛ بىراۋنىڭ قولى ئاستىدىكى؛ مەغلۇپ، زەئىپ:
تاكى بەردى، ئەي قەلەندەر، لۇتفىدىن جامى مۇراد،
تالىئىمنىڭ زىردەستى چەرخى گەردۇندۇر بۇ كۇن.
— قەلەندەر.

زىردەست قىلماق — ئۆزىگە بويسۇندۇرماق، تەۋە قىلماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم قىلماق.

زىردەست ئولماق — تەۋە بولماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم بولماق، بويسۇنماق.

زىرىھ [زره] (پ) 1) زىرە، ھالقا. 2) ساۋۇت، تۆمۇردىن ئىشلەنگەن ئۇرۇش كىيىمى:
زىرەھۇ قالقان كېرەك ئىسلام بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازلىنىڭ ئىشتەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

زىرىھ ئۆزرە زىرىھ — زەنجىر، ھالقا ـ ھالقا.

زىرىھپۇش [زره پوش] (پ) ساۋۇت كىيگەن:
بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئورۇپ جۇش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپۇش.
— لۇتفى.

زىرىھگەر [زرەكر] (پ) 1) زىرە، ھالقا ياسىغۇچى، زەرگەر. 2) ساۋۇت، تۆمۇر كىيىم ياسىغۇچى.

زىست [زيست] (پ) ھايات، تىرىكلىك.

زىست قىلماق — ياشىماق، تىرىكچىلىك قىلماق:
نە ئۇچۇنكى، ھەرگىز نەفسىم مۇرادى بىلە زىست قىلمايدۇر-مەن.
— نەۋائى.

زىشت [زشت] (پ) سەت، خۇنۇك ياماق:
كى تەقدىر ئۆزگە بولمايدۇر بىتىلگەن سەرنەۋشت ئىچرە،
قارىغان چاغدا ئەل ئاغزىدا قالدىم ئىچرە زىشت ئىچرە.
— مولا سالىھ.

زىشت خۇي — خۇيى سەت، خۇيى ياماق:
بىر دىرەم بەرسە ساڭا بىر زىشت خۇي،
دېمەگىن يۈسۇف مەسەللىك خوب روي.
— ئەھمەدى.

زىشت روي — چىرايى سەت، كۆرۈمسىز، سۆرۈن تەلەت:
كۆردى كىم ئەلەمدە مۇنداق قاتىلى يەكنا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخۇ سەخت مەھمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

زىغاق [زغاق] (ئە) توي، نىكاھ:
زىغاق كېچىسى ئەسھابغە بۇيۇردىلەركى، ...
— نەۋائى.

زىكر [ذكر] (ئە) سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش؛ شەرھلەش:
يۈزۈڭنى كۆرمەگەننى كۆز دېمەسمەن،
سېنىڭ زىكرىڭ ئەمەسنى سۆز دېمەسمەن.
— خىرقىتى.
بارى ئەلنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئول گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەر كىم ئول پەرىغە خىزىر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

زىكر ئايتماق — خۇدانىڭ نامىنى تەكرارلىماق، تىلغا ئالماق، ئەسلىمەك:
زىكر ئايتقىل، شۇكرى ئايتقىل، يېغلاغىل شەۋقى مەدام،
بارچە ئەئزا روزى مەھشەردە گۇۋاھ بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

زىكر ئەتمەك — سۆزلىمەك، تىلغا ئالماق، بايان قىلماق.

زىكر ئەيلەمەك — «زىكر ئەتمەك» كە قارالسۇن:
جامۇمەي ئىسمىن جۇدا زىكر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي ئەدا.
— ئەرشى.

زىكر بولماق — تىلغا ئېلىنماق، بايان قىلماق.

زىكر قىلماق — تىلغا ئالماق، بايان قىلماق، ئەسلەمەك؛ يازماق.

زىكر بالى — قىزغىن ماختاش؛ خىيال قانىتى:
بىكىتمەس دىلرەباسى زىكرى بالىن،
ئەگەر ئىستەر دىلئارامى جەمالىن.
— خىرقىتى.

زىكرى جەھر — ئاشكارا سۆزلەش، ئاشكارا تىلغا ئېلىش.
زىكرى زەبان — سۆز، سۆز قىلىش، زۇۋان سۈرۈش:
جەمال شاھى جەھان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەك،
مۇدام زىكرى زەبان دانە دان قىل، ئەي ھافىز.
— شەۋقى.
زىكرى مەھبۇب — يارنىڭ سۆزى، مەھبۇبنىڭ بايانى:
ئەللاھ ـ ئەللاھ دەپ گۈناھ دەردىڭ دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مەھبۇب بارچە ئىللەتكە دەۋا بولدى، دەرىخ.
— شەۋقى.
زىكرى ھەق — راست گەپ؛ خۇدانى ئەسلەش:
شەۋقى ھالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گۇيى،
ئىشق بىرلەن زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۇرکار ئەمەس.
— شەۋقى.
زىل [ظل] (ئە) سايە؛ ھامىي:
تەۋانايى بەدەن ھەم قۇۋۋەتى دىل،
چىرايلىغ سۈرەتۇ رەۋشەن چىراي زىل.
— ناقىس.
زىلى رەفئەت — مېھرىبانلىق سايىسى.
زىلى شەفقەت — رەھىمدىللىك، شەپقەت ھامىيلىقى.
زىلى ھەق — «زىلى ئىلاھ» قا قارالسۇن.
زىلى ئىقبال — بەخت ئىگىسى.
زىلى ئىلاھ — 1) خۇدانىڭ سايىسى، خۇدانىڭ ھامىيلىقى. 2) پادىشاھ:
شەھرىيارى بار ئىدى شاھلارگە شاھ،
ئالەم ئەھلى باشىدە زىلى ئىلاھ.
— ئەۋالى.
زىلى ئىلاھىي — «زىلى ئىلاھ» قا قارالسۇن.
زىلال [زلال] (ئە) 1) تىنىق، تازا، سۈزۈك. 2) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ.
زىلالى سافىي — مەنىلىك، مېغىزلىق گەپ.
زىلزىلە [زلزلە] (ئە) قىمىرلاش، تىترەش، زىلزىلە:
رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتار سەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.
— زەلىلى.
زىلقەئدە [ذى القعدە] (ئە) «زۇلقەئدە» گە قارالسۇن.
زىلل [ظل] (ئە) «زىل» گە قارالسۇن.
زىللى ئاتىفەت — «زىللى رەفئەت» كە قارالسۇن:
تانۇماس ئەسلى ئۆز سىفەتلەرىنى،
بۇ ئۇلۇغ زىللى ئاتىفەتلەرىنى.
— ن. زىيائى.
زىللى جاھ — مەرتىۋە سايىسى، كۆلەڭگىسى؛ ئۇلۇغۋارلىق.
زىللى رەھمەت — مېھرىبانلىق، شەپقەت سايىسى.
زىللى ئىقبال — بەخت، ئىقبال سايىسى.
زىللى ئىلاھ — خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ.
زىللەت [ذلت] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەسلىك:
قايى دىلغە ئىرادەڭ تۇشتى قويدى لالە يەڭلىغ دىل،
كىشى سادىق ئەمەس ئىشقىڭدا زىللەت يەتتى خالىڭدىن.
— گۈمنام.
زىللۇللاھ [ظل الله] (ئە) خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ:
يانە مۇنداغ دېدى ھەببى ئىلاھ،
شاھلار بارەسىدە زىللۇللاھ.
— ن. زىيائى.
زىلھەججە [ذى الحجە] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالسۇن.
زىمام [زمام] (ئە) 1) يۈگەن، تىزگىن. 2) ئىختىيار.
زىمامى خىيال — خىيال تىزگىنى، پىكىر يۈگىنى:
كېتىپدۇر قولىدىن زىمامى خىيال،
بولۇپدۇر ئاڭا ئارزۇيى ۋىسال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زىمان [ضمان] (ئە) كېپىل، كېپىللىك؛ كېپىل بولۇش:
چۈ شەھ خەلق رىزقىغە بولمىش زىيان،
ئېرۇر ئارتۇق ئۆكسۈك يېتۈرمەك يامان.
— ئەۋالى.
زىممە [ذمە] (ئە) مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيەت، بۇرچ؛ قەرز:
ئەمما ئەل زىممەسىدە ئېردى ۋە ئون مىڭنى، ئەلگە كەچتى ۋە ئون مىڭنى ئالدى.
— ئەۋالى.
زىمن [ضمن] (ئە) 1) ئارا، ئوتتۇرا، ئىچ؛ ئارىسىدا، ئوتتۇرىسىدا، ئىچىدە. 2) مەقسەت، ئىستەك.
زىن [زين] (پ) ئېگەر:
كى ئەكسەر كۆنلەرى رەخش ئەيلەبان زىن،
ئالسىپ كۆپ ئەۋجەۋانى ئىلغەت ئايىن.
— ناقىس.
ۋەلەددىن زىرا بولماسا ۋالىدەين،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدە زەين.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زىن پوش — يوپۇق، ئېگەرنىڭ يوپۇقى:
ئالسىپ كەلدى مىنمەك ئۈچۈن ياخشى ئات،
كى زەررىنە، زىن پوش ئىدى قاتمۇ قات.
— ئا. نىزارى.
زىنا [زنا] (ئە) جىنسىي ئالاقە (ھارام، قانۇنسىز

مۇناسىۋەت).

زىندان [زندان] (پ) 1) قاماقخانا:
كى زىندان ئىچىدە گۇنەھكارلار،
كۆپ ئېردى ئىچىدە تەبەھكارلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قاراڭغۇلۇق، قاراڭغۇ جاي، زىندان:
ئىككىنچى دەپئە پادىشاھنى ئەرز قىلىپ چاھنە تاشلاڭلار دەپ بۇيرۇغانىدا، زىندانغا ئىتىلىپ ئۆزىنى ھالاك قىلغان ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) غەم، قايغۇ:
كۆز ئاقارىپ سىرغۇدەك بولدى كۆزىنىڭ مەردۇمى،
گەرچە ئەيشى ـ راھەتنى مېھنەتى زىندان قىلىپ.
— مولا سالىھ.

زىندان ئەھلى — مەھبۇسلار.

زىندانى [زندانى] (پ) قامالغان، مەھبۇس:
چىن دەپ كەلسە، ئانى ئەمدى،
ئەيلەي كۆڭسۇمدە زىندانى.
— نەۋائى.

زىندە [زنده] (پ) تىرىك، جانلىق، ھاياتلىق:
ئايدى: ئەي مەردى خۇدا خوب كەلدىڭىز،
بولدى ئۇچ يۇز يىل بىلىڭكىم، زىندە بىز.
— زەلىلى.

مۇنچە كىم زىندەلەرغە بەردى جان،
ئانى ئۆلتۈرمەيىنكى قويدى ئەمان.
— ن. زىيائى.

زىندە پىلى — ھەيۋەتلىك پىل.
زىندە پىلى دەمان — گەۋدىلىك، زور پىل، ھەيۋەتلىك پىل.
زىندە دىل — دىلى روشەن، شاد، دىلىدا كىرى يوق، خۇش چاقچاق.
زىندە قىلماق — تىرىلدۈرمەك، ھاياتلىق بەرمەك:
كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلى زىندە قىلماق ئېرۇر كۆپ بەسىر.
— ئا. نىزارى.

زىندەئى پۇش — ھاياتلىق، تىرىكلىك كىيىمى، لىباسى:
زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
قىلمەقىقەت ئەسىرى زىندەئى پۇش.
— ن. زىيائى.

زىندەئى جاۋىد — ئەبەدىي تىرىك.

زىندەكار [زندكار] (پ) تىرىكلىك، ھاياتلىق، ياشىناش:
پادىشاھلار زىكرىدەكىم ئەگەر ئادىل بولسە، ئادالەت جۇيبارىدىن لەب تەشنەلەرنى سىيران ئېتەر، ۋە گەر دادخاھلىق مۇددەئاسىغە ئۆزى ئامىل بولسە، لەتافەت سەرشارىدىن قۇرۇغان شەجەرلەرغە زىندەگارلىق ھاسىل قىلۇر.
— ن. زىيائى.

زىندەگان [زندكان] (پ) «زىندەگانىي» غا قارالسۇن:
كى تەھسىلى ۋۇجۇمى زىندەگانلىغ،
زەرۇرەتدۇر كىشىكىم بولسە جانلىغ.
— ناقىس.

زىندەگانىي [زندكانى] (پ) ھايات، ئۆمر، تىرىكلىك، تىرىكلىككە دائىر:
زۇلمەتكە سەۋادى گەر نىشانى ئېردى،
مەزمۇن ئاڭا ئابى زىندەگانىي ئېردى.
— نەۋائى.

زىندىق [زنديق] (ئە) دىنسىز، خۇداسىز، مۇناپىق:
ھەر كىشىكىم ئەھلى سىدىق، سىددىق بولۇر،
ھەر كىشىكىم ئەھلى جەھل زىندىق بولۇر.
— خەراباتى.

زىندىقە [زنديقه] (ئە) خۇداسىز، دىنسىز ئايال:
مانىي نەققاشنىڭ مىللەتىكىم زىندىقە ئېردى، ئانىڭ زەمانىدە شائېئ بولدى.
— نەۋائى.

زىنھار [زنھار] (ئە) 1) زىنھار، ئەسلا، ھەرگىز، ھېچ:
ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن زىنھار،
كى، بىر دەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.
— بابىر.

2) ئىلتىجا، ئىلتىماس، يېلىنىپ سوراش:
زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بىلا دېدىلەر ھەر سۆھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.

3) ئېھتىياتتا بولۇش، ئاگاھ بولۇش؛ دىققەت، ھوشيار:
ھوشيار بولۇپ بارما بەيابان ساري دەۋرىش،
— بۇ ۋادەدە زىنھار.
يول كۆرگۈزۈر ئەلىنىڭ ئۈنى ئاۋاز جەرەسدۇر،
— چۈن سەيھەئى دۇلدۇل.
— زەلىلى.

4) ئەلۋەتتە، چوقۇم:
ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەفن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئولدى، ئەي ئەھباب.
— مەھزۇن.

زىنھارۇ زىنھار — زادى، ھەرگىز:
ئايا، سەيدى سەنەملەر مەشرەبىنده،

تەمەڭ تۆتما ۋەفا زىنھارۇ زىنھار.
— سەيد ئەھمەد.

زېھ [زە] (پ) 1) ئاپىرىن، تەھسىن. 2) كامانىنىڭ يېپى، كىرىچى. 3) قىرغاق، ساھىل، چەت؛ جىيەك.
زېھ ئاتماق — 1) ئاپىرىن ئېيتماق، تەھسىن ئوقۇماق. 2) كامانىدىن ئوق ئۇزمەك، ئاتماق.
زېھ قىلماق — كامانىنىڭ يېپىنى تارتماق.

زېھىن [ذىھن] (ئە) زېھىن.
زېھنۇ فىكرى — زېھىن ۋە پىكىر، ئەقىل ـ ھوش:
راست يولدىن كىشىكى قىلدى خۇرۇج،
زېھنۇ فىكرى ھەۋاغە ئەتسە ئۇرۇج.
— ن. زىيائى.
زېھنى سالىم — ساغلام زېھىن.

زېھاق [زىھاق] (ئە) 1) قىمىرلاش، ئۆملىش. 2) ئاروزدا بىر بەھىر (ۋەزىن) نىڭ بۆلەكلىرىدە بولىدىغان ئۆزگىرىش:
ئانىڭ شەرھى بۇدۇركى، ئول دېۋانىدە ھەر غەزەل باشىدا ئول غەزەل نە بەھىردە ۋە نە ۋەزىندە ئېيركەنىن ۋە ئەركانىغە قايسى زېھاق كىرىپ، نە نەۋئ تەغەييۇر تاپقانىن بىتكەيلەر.
— نەۋائى.

زېھافات [زىھافات] (ئە) «زېھاق» نىڭ كۆپلۈكى، «زېھاق» قا قارالسۇن.

زېھى [زىھى] (پ) 1) ياخشى، ئوبدان، جايىدا. 2) گۈزەل، يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان. 3) خۇددى، ئوخشاش؛ تولىمۇ، ئەڭ. 4) قانداق، قانداقچە، ھەقىقەتەن:
زېھىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەياللىڭ خىلۋەتىدە روزۇشەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.
زېھى ئازاد — تولىمۇ ئازادە، ئاجايىپ ئەركىن:
زېھى ئازاد تەبئ ئېرمىش سەبۇرى دوستلار بەسى،
غەربىۋ خاكسار ئاشىق پەژمۇردەھەل ئەسرو.
— سەبۇرى.
زېھى دەۋا — ئاجايىپ داۋا، ياخشى دورا، تولىمۇ شىپالىق:
رىزا، قەزاغە بەلاسىغە سەبرى كەلتۇرگىل،
كى ھەمچۇ يۇنۇسۇ ئەييۇب زېھى داۋا ئۇچرار.
— شەۋقى.
زېھى دەۋلەتلى — ئەقىدىر دۆلەتلىك، نېمىدېگەن بەختلىك:
زېھى دەۋلەتلى ئاشىقكىم سېنىڭ بىرلە قىلۇر ئىشرەت،
نە ئىشرەت، ئىشرەتى جەننەت، نە جەننەت، جەننەتى گەۋھەر.
— سەيفى سەرابى.

زېھى سائىل — ئاجايىپ تىلەمچى، بەختلىك سايىل:
ھەق تەرەفدىن ھەرنەكىم ئىزدەپ تاپىق بەخشىش ئەتا،
ئەي زېھى سائىل، زېھى بازىل، زېھى رىغبەت نىھاج.
— شەۋقى.
زېھى شەقاۋەت — قانداق بەختسىزلىك.
زېھى غافىل — غاپىل، غەپلەتتە قالغان كىشى.
زېھى غەباۋەت — قانداق ئەخمەقلىق.
زېھى لۇتف — ئاجايىپ ياخشىلىق، ئاجايىپ مەرھەمەت:
زېھى لۇتفۇڭ نەسىمىدىن ئاچىلمىش بىر گۈلى رەئنا،
تەرەننۇم چەكتىلەركىم ھەر تەرەفدىن بۇلبۇلى شەيدا.
— شەۋقى.
زېھى ئىشرەت — نەقەدەر ئىشرەت، قانداق راھەت:
زېھى ئىشرەت سېنىڭ ئۆسرۈك كۆزۈڭگە،
كى گۈلزار ئىچرە خۇش مەجلىس تۈزۈپدۇر.
— ئاتايى.

زېۋەر [زىيور] (پ) بېزەك، زىننەت:
بۇ زېۋەر بىرلە يۈزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىغلاس.
— ئەرشى.
زېۋەر بەرمەك — بېزىمەك؛ بېزەتمەك.
زېۋەر تاپماق — بېزەنمەك، ياسانماق.
زېۋەر كۆرگۈزمەك — چىرايلىق كۆرۈنمەك.

زىيا [ضيا] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ روشەنلىك؛ پارلاق:
مۇھەببەت پەيزىدىن بېتكۇر دەمادەم تىيرە كۆڭلۈمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇر زىيا پەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.
زىيا ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، يورۇتماق، روشەن قىلماق:
مېنى بۇ بەلادىن رەھا ئەيلەگىل،
مۇكەددەر دىلىمنى زىيا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زىيا تۆتماق — يورۇتماق.
زىيايى چەشم — كۆز روشەنلىكى:
نەھاجەت ھەججى ئەكبەر كاشغەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىمە خاكى دەرىدىن سۈرمە زارىم بار.
— گۇمنام.

زىياد [زياد] (پ) ئارتۇق، كۆپ:
بولۇپ ئول كىشىدىن كۆڭۈل ئانچە شاد،
كى ئىنئام قىلدىم ئەدەددىن زىياد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زىياد ئەتمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۇرمەك.
زىياد قىلماق — «زىياد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

زىيادە [زيادە] (ئە) ئارتىش، كۆپىيىش ئارتۇق، كۆپ، ئارتۇقچە، ئارتقان:
زىيادە خۇش بولۇپ كەلدى يەقىنراق،
سەلام ئەتتى ئاڭا سۇلتانى ئافاق.
— ناقىس.

زىيادە ئەتمەك — «زىيادە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زىيادە ئەيلەمەك — كۆپەيتمەك، ئارتتۇرماق.

زىيادەت [زيادت] (ئە) «زىيادە» گە قارالسۇن.
بولغان ساڭا زىيادە زىيادەت تەلەپ قىلمۇر،
تويماس مۇرادى ھەر نەچە بولسا مۇيەسسەرى.
— سەبۇرى.

زىيادەت بولماق — ئارتماق، كۆپەيمەك.

زىيارەت [زيارت] (ئە) بىرەر شەخس ياكى بىرەر مەشھۇر جايىنى ھېرىپ كۆرۈش، زىيارەت:
زىيارەتكە سەھەبدۇر نېئمەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇرمەزكۇر.
— شەۋقى.

زىيارەتگاھ [زيارنكاه] (ئە + پ) زىيارەت جايى، تاۋاپ قىلىنىدىغان مەشھۇر ئورۇن، زىيارەتگاھ:
قويۇپ تۇغ - ئەلەملەر مەزارەتگاھ،
بولۇپ ئىشق ئېلىگە زىيارەتگاھ.
— ئا. نىزارى.

زىيارىيز [ضيارىز] (ئە + پ) روشەنلىك، نۇر چاچقۇچى، يورۇتقۇچى:
گەھ يەسرىپ ئۆزە بۇ پەرق ئىنسپ تېز،
زۇلمەتقە ئەشبۇئىسى زىيارىيز.
— نەۋائى.

زىيافەت [ضيافت] (ئە) مېھماندارچىلىق، مېھمان كۈتۈش، زىياپەت:
بۇ بىچارەلەرغە ئېئانەت كېرەك،
بۇ ئەۋۋارەلەرگە زىيافەت كېرەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان [زيان] (پ) زەرەر؛ چىقىم، زىيان:
بۇ تەدبىر بىرلە تاپارسەن ئەمان،
سېنى كۆرسە ھەركىم يەتۇرمەس زىيان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان قىلماق — زەرەر، زىيان كەلتۇرمەك.

زىيان - بۇد [زيان بود] (پ) زىيان - زەرەر:
نە نەۋۇ ئىش بىرلە تاپتى دىن ئىشى سۇد،
نە ئىشدىن ئاخىرەت تاپتى زىيان - بۇد.
— نەۋائى.

زىيانزەدە [زيان زده] (پ) زىيان كۆرگەن، زىيان تارتقان:
فاسىق ۋە خەممار زىيانزەدە ۋە زىيانكار.
— نەۋائى.

زىيانكار [زيانكار] (پ) زىيان يەتكۈزگۈچى، بۇزغۇچى.

زىياڭ [ضياع] (ئە) 1) يوقىتىش؛ يوقىلىش، نابۇت بولۇش:
قەرقىق ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋنەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىياڭ.
— زەلىلى.
2) مۇلۇكلەر؛ تېرىلغۇ يەرلەر، «زەيئە» گە قارالسۇن:
ۋە ئول خەلىلغە دېدىكىم، گۇۋاھ بولۇڭكىم، ھەر نېمە مەندىن باردۇر زىياڭ ۋە ئەملاكدىن، بارىن ۋەقف قىلدىم.
— نەۋائى.

زىيىب [زيب] (پ) 1) بېزەك، زىننەت:
بۇ ئالەم زىيىبىدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.
— ئەرشى.
2) كۆرك، ھۆسن، چىراي. 3) پەرداز بېرىش؛ ئۆزىنى ياخشى كۆرسىتىش. 4) گۈزەل؛ گۈزەللىك:
ۋەرەق ھۆسن ئەھلى زىيىبغە تازۇنقان گۈلئۇزارىمدۇر،
ئەمىس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۆزرە رەشكى خارىمدۇر.
— گۈمنام.

زىيىب ئەنگىز — گۈزەللىكى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان، گۈزەللىكى ئاپئاشكارا:
زىيىب ئەنگىز شۇخى تۇركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.
— زەلىلى.

زىيىب ئەمىلى — گۈزەللەر.

زىيىب بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك، گۈزەللەشتۈرمەك:
زىيىب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.
— زەلىلى.

زىيىب تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىيىب تۇتماق — «زىيىب تاپماق» قا قارالسۇن.

زىيىبۇ ئارايىش — «زىيىبۇزەين» گە قارالسۇن.

زىيىبۇ زەيىن — زىبۇ زىننەت ۋە پەرداز.

زىيىبۇ زىۋەر — «زىيىبۇ زەين» گە قارالسۇن:
سەن لەتافەت سۇيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇر سەن تەمام،
گۈزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا زىيىبۇ زىۋەردىن لەتىف.
— ئانايى.

زىيىبۇ زىينەت — «زىيىبۇ زەين» گە قارالسۇن:

سالىك [سالك] (ئە) يولۇچى، سەپەر قىلغۇچى؛ تەسەۋ-ۋۇپ يولىغا كىرگەن، مۇساپىر:
ئۆزلۈكسىز سەلب ئەيلەمەي سالىككە كەشف ئىزھار ئېتەر،
ئول ئېرۇر خاتۇنكى ھەيز ئىچرە قىلۇر ئىزھار خۇن.
— ناقىس.

سالىم [سالم] (ئە) 1) ئامان، ساق، سالامەت. 2) ئارۇز ۋەزىن بەھرىلىرىنىڭ بىرى.

سالىنماق [سالينماق] تاشلانماق، قالدۇرۇلماق.

سالىھ [صالح] (ئە) توغرا ئىش قىلغۇچى، ياخشى ئىش قىلىدىغان، پاك:
ئەۋلى ئاللىڭە يازغانىن كۆرمەيىن بولماس،
ئېرۇر ھەق ئالدىدىن ئەر سالىھ ئول ۋەگەر تالىھ.
— ئەۋلى.

سالىھە [صالحه] (ئە) پاكىز، توغرا، ساپ ئايال.

سام [سام] (پ) ئىششىق، يالىۇغ.

سامان [سامان] (پ) ئىمكانىيەت؛ ئامال، ئىلاج؛ ياردەم:
كۆرەر بولسام ئەگەر كىم دىلبەرى يۈسۈفى نىشانىمنى،
تاپا ئالماي يۈرۈپدۇرمەن جەھاندا بىسەرۇ سامان.
— قەلەندەر.

سامىئە [سامعه] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش.

سامىت [صامت] (ئە) جىم تۇرغۇچى، سۆكۈت قىلغۇچى.

سامىر [سامر] (ئە) جادۇرگەر، سېھىرگەر.

سامىرىي [سامرى] (ئە) «سامىر» غا قارالسۇن.
كۆزىن ئەفسۇنساز ئېتىپ جانىبەخش لەبدىن نۇكتە ئەيت،
سامىرىي سېھرىن مەسىھا مۆجىزىن ئىزھار قىل.
— ئەۋلى.

سامىئ [سامع] (ئە) ئىشتكۇچى، ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇ-چى:
ئىشت، سامىئ، بۇناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسەگەر كۆز.
— ناقىس.

سامىئ بولماق — ئاڭلىماق، تىڭشىماق، ئىشتىمەك:
بولۇر سامىئ بۇدۇر مەجنۇننىڭ جانى،
چىقاردى كۆكسىدىن تۇرلۇك فىغانى.
— مولا پازىل.

سانى [ثانى] (ئە) ئىككىنچى.

سانىئ [صانع] (ئە) ياسىغۇچى، ياراتقۇچى، خۇدا:
نە چۈككىم سانىئى ئىمكانى ئالەم،
يارانتى قۇدرەتىدىن جىنسى ئادەم.
— ناقىس.

سانىئى غەيب — يارانتقۇچى، خۇدا:
چۇ ئەشياده كۆرسە كشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئى غەيبىدىن قۇدرەتىن.
— ئەۋلى.

سانىئى قۇدرەت — قۇدرەتلىك خۇدا، قۇدرەت ئىگىسى:
يارانماپدۇر ئانىڭدەك بۇ جەھاندا سانىئى قۇدرەت،
نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا ئول پەرىغە ئەيش ئىشرەت.
— قەلەندەر.

سانىھ [سانح] (ئە) بەرىلگەن، قولغا كىرگەن، ئاتا قىلىنغان:

سانىھ بولماق — پەيدا بولماق، قولغا كىرمەك:
سەن ئېتىرازنى قويغىلكى، بارچە ھەقدىندۇر،
چۇ غەيب مەكمەنىدىن ھەرنەكىم بولۇر سانىھ.
— ئەۋلى.

سانىيەن [ثانِيةً] (ئە) ئىككىنچىدىن.

ساھەت [صاحت] (ئە) مەيدان، كەڭ جاي، دەرگاھ:
ساھەتى ئىچرە خەلق غەۋغاسى،
ئارزۇخاھ ئۆلۈس ئەلالاسى.
— ئەۋلى.

ساھىب [صاحب] (ئە) ئىگە، مۇئەللىپ:
ئۇلار كىم ئىردى پەيغەمبەرغە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇيى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

ساھىبۇل مېئراجى — مېئراجقا چىققۇچى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ:
بەردىلەر ئەلفەقرۇ فۇخرىدىن خەبەر،
ساھىبۇل مېئراجى ئول لاۋلاك تاج.
— شەۋقى.

ساھىبى ئەفئال — ئىش ئىگىسى.

ساھىبى خۇرۇج — قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى. توپىلاڭچى:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ.
— زەلىلى.

ساھىبى نەزم — شېئىر، نەزم ئىگىسى، شائىر:
ئەيا ساھىبى نەزم گۈيى سۆخەن،
مۇشەۋۋەش خىيالات، ئەفسۇردە تەن.
— ئا. نىزارى.

ساھىبى دەۋلەت — دۆلەت ئىگىسى، دۆلەت باشلىقى، پادىشاھ.

ساھىب ئەزا [صاحب عزاء] (ئە) ھازا ئىگىسى، ھازىدار.

ساھىب ئەسرار [صاحب اسرار] (ئە) سىرلەر

زىينەت ئەيلەمەك — «زىينەت بەرمەك» كە قارالسۇن.

زىينەت بەرمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك:

ھۆسنىغە زىينەت بېرىپ قىلدى يۇرەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇئى مەرجانىمغە ئايت.

— خۇشھال غەربىي.

زىينەت تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىينەت قىلماق — بېزىتىلگەن، زىننەتلەنگەن.

زىينەتى باغ — باغنىڭ زىننىتى، باغنىڭ گۈزىلى؛ قەزىلگۈل:

سەبا ئەيدى ئاڭا، ئەي زىينەتى باغ،
ساڭا قۇل تاپقالى جاندا كىدى داغ.

— خىرقىتى.

زىينەتى دۇنيايى دۇن — مەككار دۇنيانىڭ زىننىتى، ھىيلىگەر جاھاننىڭ پەردازلىرى:

بولماغاي ھەرگىز گەدالەر ئەل ئالىندا ئېئتىبار،
زىينەتى دۇنيايى دۇننى، ئەي قەلەندەر، زەر كېلىپ.

— قەلەندەر.

زىينەتى گۈلشەن — گۈلشەننىڭ گۈزەللىكى، گۈلشەننىڭ كۆركى:

دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىينەتى گۈلشەن بېرۈرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەللىي.

زىينەتى ھۇرى پەرى — ھۇر ـ پەرىلەرنىڭ زىننىتى:

تىشلەپ ئىلكىڭنى تەماشا قىلغۇچە رەسۋالىغىم،
زىينەتى ھۇرى پەرى ئول ھۇسنى گۈلزارىمغە باق.

— گۇمنام.

ژ

ژاله [ژاله] 1) هۆللۈك، شەبنەم؛ يامغۇر، مۆلدۈر، يامغۇرسىمان مۈز پارچىلىرى:
تەۋەھۈمدا باغرىم بولۇپ لالەدەك،
ئاقار ئېردى كۆزدىن ياشىم ژالەدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
نەۋائىدەك نىشانە ئورنىغە باشىن تۆتار ئەرشى،
ئەگەر ئىشقىڭ ھەۋاسىدىن ياغار ھەرژالە تاش ئولسۇن.
— ئەرشى.
2) ياش، كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:
دېدى: كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە،
دېدى: ئىشقىڭ تېگىپدۇر ئاھۇ ناله.
— خىرقەتى.
ژاله ھىجران — ئايرىلىش ئازابى، جۇدالىق مۆلدۈرى:
ھەۋايى ئىشقىدىن باشىمغە ياغقان ژاله ھىجراندۇر،
كى بۇ بارانغا ئاھىم گەردى بادى چۈنكى قالقاندۇر.
— ئا. نىزارى.
ژالەئى ناب — يالتىراق مۆلدۈر، مۈز پارچىلىرى.
ژەرف [ژرف] (پ) چوڭقۇر، تېرەن؛ ئۆزۈن، ئۇزاق، بىپايان:
قايۇ قەتره سۇۋۇ بەلكى دەريايى ژەرف،
كى قىلمىش ئاڭا ھەق دەۋاتمىنى زەرف.
— ئەرشى.
دەريايى ژەرف — چوڭقۇر ۋە بىپايان دەريا؛ دېگىز:
يانە بەردىلەر جىلۋە جامى شىكەرف،
تولا مەيدىن ئاندىغكى دەريايى ژەرف.
— نەۋائى.
ژەندە [ژندە] (پ) «جەندە» گە قارالسۇن.
ژىيان [ژيان] (پ) غەزەپلىك، قەھرلىك، دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:
قەھرىدىن ئەرشىرى ژىيان كۆردى بىيم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۇتى ئىچكەن يەتىم.
— نەۋائى.
شىرە ژىيان — قەھرلىك شىر، قورقۇنچلۇق مەخلۇق:
ئىشق كويىدە ئەگەر شىرى ژىياندۇر ئىتدۇر،
تاڭ يوق ئەر فەخرۇ مۇباھات ئىلە بۇ نۇقتە سۇرەي.
— نەۋائى.
قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇدام، شىرى ژىيان.
— ئا. نىزارى.
ژولىده [ژوليده] (پ) پەرىشان، غەش؛ چۈۋۈق، چۈۋۈلغان، چېچىلغان، يېيىلغان.
ژولىده مو — چېچى چۈۋۈلغان، پاخماق چاچ:
ھوي بۇ ژولىده مولاردىن چۇ دىلگىر ئولماڭىز،
زاھىر ئولماس زىينەتى شەھرى، قەلەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

س

سائەت [ساعت] (ئە) ۋاقىت، مەزگىل، سائەت:
كى داخىل بولۇپ ياخشى سائەت بىلە،
چۇ ئاندا تۇرۇپمىز ئىبادەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

سابان [سبان] ساپان، قوش.

سابۇن [صابون] (ئە) سوپۇن.

سابىت [ثابت] (ئە) تۇرغۇن، مۇقىم، تەۋرەنمەس، ئۆز سۆزىدە، مەيداندا مەھكەم تۇرىدىغان:
بەيان ئولمىش يۇزۇڭ خۇرشىددىدن ۋەشىمسى تەفسىرى،
ساچىڭ سەۋداسىغە ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.
— شەۋقى.

سابىت ئەتمەك — ئىسپات قىلماق.

سابىت بولماق — قەيد قىلىنماق، يېزىلماق.

سابىت قەدەم — ئۆز گېپى، ئۆز مەيداندا چىڭ تۇرىدىغان، بىر سۆزلۈك، ئۇجمەر:
تەلەبدە ھەمچۇ زىلەيخا سابىت قەدەم بولغىل،
مەدەد بېرىلسە بۇ بەختىڭگە مىسىر شاھ ئۇچار.
— شەۋقى.

سابىت قىلماق — «سابىت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

سابىت ئولماق — «سابىت بولماق» قا قارالسۇن.

سابىتات [ثابتات] (ئە) تۇرغۇن يۇلتۇزلار:
يانە بىردە سابىت ئەيلەدىڭ سابىتات،
ئاڭا سەير، ئەمما بۇلەرگە سەبات.
— نەۋايى.

سابىر [صابر] (ئە) سەۋر قىلغۇچى، سەۋرلىك، چىداملىق، تاقەتلىك:
جەھانكىم بولسە مۇنداغ جانغە جابىر،
نە ئىمكاندۇر بۇتەن بولماقغە سابىر.
— ناقىس.

سابىق [سابق] (ئە) ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى، بولۇپ ئۆتكەن، پېشقەدەم:
ئەمەسمەن بەگز ـ بەگز ئولماققا لايىق،
ئەمەسدۇر ھېچنېمە زاتىڭغە سابىق.
— ناقىس.

ساتىر [ساتر] (ئە) پەردە؛ يوشۇرغۇچى، سۇققۇچى:
بار ئېردى ۋەسمۇ خەلق سايىر،
ئەشجار گۈلۈسى ئەلگە ساتىر.
— نەۋايى.

ساتىدۇ [ساطع] (ئە) يالتىرايدىغان، پارقىراق:
جەبىندا ساتىدۇ رۇ نۇرى سەفا،
جەھەت بۇكى قويماقغە ئات مىرۋەفا.
— ئا. نىزارى.

ساجىد [ساجد] (ئە) سەجدە قىلغۇچى، تەزىم قىلغۇچى:
ھەر ساڑى بىنا قىلىپ مەساجىد،
ئادەمگە مەلايىك ئانده ساجىد.
— نەۋايى.

ساچ [ساچ] چاچ، مويى:
گۈل يەرىۋشىنىڭ ۋىسالىن تەڭرىدىن قىلدىم تەلەب،
تەلئەكى چۇن «ۋەززۇھا» دۇر ساچلارى مانەندى شەب.
— موللا سالىھ.

ساچباغ [ساچ باغ] چاچۋاغ:
ساچباغ ئىرمەستۇركى، گۈل كافىرغىلاق ئەيلەبدۇر،
ئەلەم ئىچرە كۇفر تەزىمى ئۇچۇن زۇننارىغە.
— نەۋايى.

ساچماق [ساچماق] 1) سەپمەك، چاچماق؛ تاراتماق، يايماق:
فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەكمەك، تېرىماق:
مەززەئى ئىشق ئىچرە ساچماق قابىلىيەت دانەسىن،
ئەيلەدى كۆڭ تاسىدىن گويا قەزا دېھقانى قايىل.
— نەۋايى.

ساچىق [ساچيق] تارتۇق؛ چاچقۇ:
ساچىق بىرلە نەۋائۇ سازى ئانىڭ،
خىتايى جىنس پايەندازى ئانىڭ.
— نەۋايى.

ساخت [ساخت] (پ) تەييارگەرلىك؛ بېزەك.

سادات [سادات] (ئە) ئابرۇيلۇق، مۆتىۋەر ئادەملەر.

سادە [ساده] (پ) ساددا، ئاددىي، توغرا:
شاھىدى سادە كىرەڭ فايز تەلەب مولالاغە،
مۇتربىۇ بادە كېرەڭ رىندەئى بېپەرۋالاغە.
— ناقىس.

ساده سۆز — توغرا، راست سۆز:
كى پىچىده قىلماي، قىلىپ ساده سۆز،
تەكەللۇف ئۇمۇردىن ئازاده سۆز.
— ئا. نىزارى.

سادەلىغ [ساده‌ليغ] ساددىلىق، تۇزلۇك، گوللۇق.

سادەۋەش [ساده‌وش] (پ) ساددىغا ئوخشاش، ساددا بولۇپ كۆرۈنگەن:
سادەۋەش يارىم بەغايەت نۇرغەن ئېرمىش ئاڭلادىم،
ئاشكارا دوست، پىنهان دۈشمەن ئېرمىش ئاڭلادىم.
— نەۋائى.

سادىر [صادر] (ئە) پەيدا بولغۇچى، يۈز بەرگۈچى.
سادىر بولماق — يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.
سادىر ئولماق — «سادىر بولماق» قا قارالسۇن.

سادىس [سادس] (ئە) ئالتىنچى.

سادىق [صادق] (ئە) راست گەپ قىلغۇچى، توغرا ئىش قىلغۇچى؛ ساداقەتلىك، ۋاپادارلىق:
دەيدى شەيخ: «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
هەقىقەت هەرىمگە سادىق ئىكەن.»
— ئا. نىزارى.

سادىقانه [صادقانه] (ئە + پ) سادىقلىق، توغرىلىق، ۋاپادارلىق بىلەن:
كى هۈسن شۇئله سىدىنكىم يارۇت كۆزۈك، ئەرشى،
كى شاهى هەجرىنى تا سۇبهى سادىقانه قىلاي.
— ئەرشى.

سار [سار] (پ) غەم، قايغۇ، هەسرەت، ئازاب:
بار مەلەك نشانىدۇرلەر ئىشق زاتىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل، مۇهەببەت ساردىن.
— ئەرشى.

سارا [سارا] (پ) خالىس، ساپ، تازا:
ئەي گۈلشەنى رۇخسارىڭ ئولۇب دەهرغه ئارا،
رۇخسار ئۆزە ساچىڭ گۈل ئۆزە ئەنبەرى سارا.
— نەۋائى.

ساربان [ساربان] (پ) تۆگىچى، تۆگە يېتىلىگۈچى:
قوينى قويچىيۇ شۇتۇرنى ساربان،
ئوي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئوستىخان.
— زەلىلى.

سارت [سارت] پارس، تاجىك.

سارغارماق [سارغارماق] سارغايماق:
قۇياش رەڭگىنى ئەكسىمدىن قىزارماق گاهى سارغارماق،
تەلەتتۇق بىرله قەهرىڭدىن قىزارماق زەڧىران پەيدا.
— شەرقى.

سارۇلماق [سارولماق] سورۇلماق، ئۇچماق:
رەسىم ئاڭاكىم دەفتەرى هۆسنىنى كۆڭۈل قىلسە هەۋەس،
يەلده سارۇلغان ۋەرەقلەردىنمۇ ئەفكار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

سارۇن [سارون] ئورۇن، مەرتىۋىلىك ئورۇن:
ئۆزىن ئالىم ساناپ سارۇن تالاشىپ بىرنەچە نادان،
ئانىڭ جاهىللىقى گويا قۇياشىدىن هەم داغى تابان.
—موللا قۇربان.

ساری [ساری] 1) تەرەپ، تامان، ياق:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساری، بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ۋالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.
2) سىرى، ... . بغانچە:
مەن ۋەفاڭۇ مىهر ئايىنىنى خۇ قىلغان ساری،
سەن جەفاڭۇ جەۋ رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

ئانا ساری — ئانا تەرەپ:
ئانا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا ساردىن قورب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

ساریغی [سارغى] تەرەپتىكى، ياقتىكى، تامانداكى.

ساز I [ساز] (پ) سۆز بىرىكمىسىده «قىلغۇچى، ياسىغۇچى، ئىشلىگۈچى» دېگەن مەنىلەرده كېلىدۇ:
بۇلار روهىغه كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغه بولۇپ چارەساز.
— ئا. نىزارى.

ساز II [ساز] (پ) 1) چالغۇ قورالى، مۇزىكا ئەسۋابى، ساز. 2) سازلانغان، سېزى تۇزۇلگەن. 3) ياخشى، دۇرۇست.

سازەنده [سازەنده] (پ) ساز چالغۇچى، سازچى، مۇزىكانت.

ساف [صاف] (ئە) تازا، پاكىز، ساپ:
كۆڭۈلنى مۇهەببەت بىلەن ساف قىل،
كى مەزمۇن قۇلۇبىغه كەششاف قىل.
— ئا. نىزارى.

ساف ئەيلەمەك — ساپ قىلماق، پاكىزلاماق:
ئۆلارنى داغى مەن تەۋاف ئەيلەدىم،
تەۋاف ئەيلەبان دىلنى ساف ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

سافی [صافى] (ئە) 1) ساپلىق، تازىلىق، روشەنلىك. 2)

ساپ، تازا، كىرسىز.
سافى مەشرەب — پاك تەبىئەتلىك، ساپ ۋىجدانلىق.
ساف تەبئ [صاف طبع] (ئە) تەبىئىتى پاك، ياخشى خۇلقلۇق.
ساف چەش [صاف چش] (ئە + پ) ساپ، سۈزۈك مەي ئىچكۈچى.
سافي ۋەش [صافي وش] (ئە + پ) پاك، ساپ، خالىس:
بۇ سۆيەت سافي ۋەشى ئالي نەسەب،
كىم سەفي كەلدى ئاڭا ھەقدىن لەقەب.
— نەۋائى.
ساغ [ساغ] 1) كېسەل ئەمەس، ساغلام، ساق، سالامەت.
2) ئەس ـ ھوشى جايىدا، ھوشيار:
قالۇرلار ئاغزىن ئاچىپ ئىشق ئەھلى بۇيانىدىن،
ساغ ئەلگە كۈلگۈ ئېرۇر تەلبە ئەيلەگەن ھەرەكەت.
— نەۋايى.
ساغەر [ساغر] (پ) مەي، شاراب پىيالىسى، قەدەھ:
مەرھەبا ساقى بۇگۈن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەڭ،
شىشەئى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۈلگۈن شاراب.
— زەلىلى.
ساغەرى ياقۇت فام — ياقۇت رەڭ مەي.
ساغەركەش [ساغركش] (پ) مەي ئىچكۈچى:
سۆزدىن ئولغان زەماندا ساغەركەش،
ئەيلەگەي مەنئى جۇئۇ دەفئى ئەتەش.
— نەۋايى.
ساغداق [صاغداق] ئوقدان، ئوق خالتىسى:
قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
ساغۇ [ساغۇ] سۇغا، تۆك، چېلەك:
بۇ دەدەكنىڭ ئىلكىدە دەستۇخان،
بىر ساغۇدا جوپپەردە، بىردەستە نان.
— زەلىلى.
ساق [ساق] (ئە) 1) بالدۇر، ئىلگىرى، بۇرۇن:
سەندىن ئېرۇر مەرتەبەئى ساق ئەرش،
سەندىن ئېرۇر غۇلغۇلەتا تەھتى فەرش.
— زەلىلى.
ساقي [ساقى] (ئە) مەي، شاراب قۇيغۇچى:
كەل، ئەي ساقي، تەمام بولدى مۇناجات،
دېيىلدى ھەرنەكىم بار ئېردى ھاجات.
— ناقىس.

ساقيا [ساقيا] (ئە + پ) ئەي ساقي:
ساقيا كەلتۇر مېيى گۈلگۈننى خۇش دەمدۇر بۇگۈن،
بارچەدىن مەجلىستە مەي ئەھلى مۇقەددەمدۇر بۇگۈن.
— ئاتايى.
ساكىت [ساكت] (ئە) جىملىق، جىمجىتلىق، سۈكۈت:
جەۋلان شول تەرزى ئەۋۋەل قىلدى ساكىت،
ئىدى لەب باغلاماق بابىدا سابىت.
— ناقىس.
ساكىن [ساكن] (ئە) 1) بىر جايدا تۇرغۇچى، تۇرغۇن ياشىغۇچى:
كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خىيمەگە.
— ئا. نىزارى.
2) سۈكۈن بەلگىسى (O) قويۇلغان ھەرپ.
ساكىنلىك [ساكن لىك] تۇرغۇنلۇق، بىر جايدا تۇرۇشلۇق، ۋەزمىنلىك:
تەدرىج ئىلە تىغل ئولۇر خىراد مەند،
ساكىنلىك ئىلە قامىش بولۇرقەند.
— نەۋايى.
سال I [سال] ياغاچتىن دەريا، كۆللەردە يۈك توشۇش ئۈچۈن ياسالغان قاتناش قورالى.
سال II [سال] (پ) 1) يىل:
مەيى تەمام ئولدى ئۈمۈر فىسق بىلەن ماھۇسال،
غافىل ئىدىم بىلمەدىم تەۋبە ئايا زۇل زىلال.
— زەلىلى.
2) ياش:
يېتىپ يەتتەگە سالى ئول ماھنىڭ،
بولۇپ ساھىبە دەرد ئىلە ئاھنىڭ.
— ئا. نىزارى.
سالۇماھ — يىل ۋە ئاي:
يارەب، ئەتكىل خەستە ئەرشى بىردەم ئاگاھ ئولمايىن،
غەپلەت ئىچرە ئۆتكەن ئۇشبۇ سالۇ ماھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.
سالۇس [سالوس] (پ) ئالدامچىلىق، تىل ياغلىمىچىلىق، يالغانچىلىق، ھىيلە:
بۇ تەلەب ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇدبىل،
زاھىدا سالۇسغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.
— ئەرشى.
سالس [ثالث] (ئە) ئۈچىنچى:
بولۇر تىيرە كۆزگۈڭ، تولار زەھر جامىڭ،
تۇتايكىم بول ئىسكەندەرۇ جەمگە سالىس.
— نەۋايى.

سالىك [سالك] (ئە) يولۇچى، سەپەر قىلغۇچى؛ تەسەۋ-ۋۇپ يولىغا كىرگەن، مۇساپىر:
ئۆزلۈكسىز سەلب ئەيلەمەي سالىككە كەشق ئىزھار ئېتەر،
ئول ئېرۇر خاتۇنكى ھەيز ئىچرە قىلۇر ئىزھار خۇن.
— ناقىس.

سالىم [سالم] (ئە) 1) ئامان، ساق، سالامەت. 2) ئاروز ۋەزىن بەھرىلىرىنىڭ بىرى.

سالىناق [سالىناق] تاشلانماق، قالدۇرۇلماق.

سالىھ [صالح] (ئە) توغرا ئىش قىلغۇچى، ياخشى ئىش قىلىدىغان، پاك:
نەۋائى ئاللىگە يازغانىن كۆرمەيىن بولماس،
ئېرۇر ھەق ئالدىدىن ئەر سالىھ ئول ۋەگەر تالىھ.
— نەۋائى.

سالىھە [صالحه] (ئە) پاكىز، توغرا، ساپ ئايال.

سام [سام] (پ) ئىششىق، يالىلۇغ.

سامان [سامان] (پ) ئىمكانىيەت؛ ئامال، ئىلاج؛ يارەدەم:
كۆرەر بولسام ئەگەر كىم دىلبەرى يۈسۈف نىشانىمنى،
تاپا ئالماي يۈرۈپدۇرمەن جەھاندا بىسەرۇ سامان.
— قەلەندەر.

سامىئە [سامعه] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش.

سامىت [صامت] (ئە) جىم تۇرغۇچى، سۈكۈت قىلغۇچى.

سامىر [سامر] (ئە) جادۇگەر، سېھىرگەر.

سامىرىي [سامرى] (ئە) «سامىر» غا قارالسۇن.
كۆزىن ئەفسۇنساز ئېتىپ جانىبخش لەبدىن نۆكتە ئەيت،
سامىرىي سېھرىن مەسىھا مۆجىزىن ئىزھار قىل.
— نەۋائى.

سامىئ [سامع] (ئە) ئىشتكۈچى، ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇ-چى:
ئىشىت، سامىئ، بۇناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسەگەر كۆز.
— ناقىس.

سامىئ بولماق — ئاڭلىماق، تىڭشىماق، ئىشىتمەك:
بولۇر سامىئ بۇدۇر مەجنۇننىڭ جانى،
چىقاردى كۆكسىدىن تۇرلۇك فىغانى.
— موللا پازىل.

سانى [ثانى] (ئە) ئىككىنچى.

سانىئ [صانع] (ئە) ياسىغۇچى، يارانتۇچى، خۇدا:
نە چۈككىم سانىئى ئىمكانى ئالەم،
ياراتتى قۇدرەتىدىن جىنسى ئادەم.
— ناقىس.

سانىئى غەيب — يارانتۇچى، خۇدا:
چۈ ئەشيادە كۆرسە كشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئى غەيبىدىن قۇدرەتىن.
— نەۋائى.

سانىئى قۇدرەت — قۇدرەتلىك خۇدا، قۇدرەت ئىگىسى:
ياراتماپدۇر ئانىڭدەك بۇ جەھاندا سانىئى قۇدرەت،
نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت.
— قەلەندەر.

سانىھ [سانح] (ئە) بېرىلگەن، قولغا كىرگەن، ئاتا قىلىنغان:

سانىھ بولماق — پەيدا بولماق، قولغا كىرمەك:
سەن ئېتىرازنى قويغىلكى، بارچە ھەقدىندۇر،
چۈ غەيب مەكمەنىدىن ھەرنەكىم بولۇر سانىھ.
— نەۋائى.

سانىيەن [ثانِيةً] (ئە) ئىككىنچىدىن.

ساھەت [صاحت] (ئە) مەيدان، كەڭ جاي، دەرگاھ:
ساھەتى ئىچرە خەلق غەۋغاسى،
ئارزۇخاھ ئۆلۈس ئەلالاسى.
— نەۋائى.

ساھىب [صاحب] (ئە) ئىگە، مۇئەللىپ:
ئۇلار كىم ئىردى پەيغەمبەرغە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

ساھىبۇل مېئراجى — مېئراجقا چىققۇچى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى كۆرستىدۇ:
بەردىلەر ئەلفەقرۇ فۇخرىدىن خەبەر،
ساھىبۇل مېئراجى ئول لاۋلاك تاج.
— شەۋقى.

ساھىبى ئەفئال — ئىش ئىگىسى.

ساھىبى خۇرۇج — قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى. توپىلاڭچى:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۈن ئارسلان ئەمەسمۇ.
— زەلىلى.

ساھىبى نەزم — شېئىر، نەزم ئىگىسى، شائىر:
ئەيا ساھىبى نەزم گۈيى سۈخەن،
مۇشەۋۋەش خىيالات، ئەفسۇردە تەن.
— ئا. نىزارى.

ساھىبى دەۋلەت — دۆلەت ئىگىسى، دۆلەت باشلىقى، پادىشاھ.

ساھىب ئەزا [صاحب عزاء] (ئە) ھازا ئىگىسى، ھازىدار.

ساھىب ئەسرار [صاحب اسرار] (ئە) سىرلەر

ئىگىسى، يوشۇرۇن سىرنى بىلگۈچى، سىرداش.

ساھىب بەيت [صاھىب بيت] (ئە) ئۆي ئىگىسى، ئۆي - جايلىق.

ساھىب تاج [صاھىب تاج] (ئە) تاج - دۆلەت ئىگىسى.

ساھىب تەخت [صاھىب تخت] (ئە + پ) تەخت ئىگىسى، شاھ:

ۋەسل ئۈمىددە ساھىب راھلەر،
بەلكى ساھىب تەخت ئالىي شاھلەر.

— نەۋايى.

ساھىب تەرىق [صاھىب طريق] (ئە) تەرىقەت يولىغا كىرگەن، يول تاپقان، يولغا چۈشكەن.

ساھىب جاھ [صاھىب جاه] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك:

چۈ دەۋران بىۋەفادۇر نەچچە ساھىب جاھ ئېسىلگ، ئەي شەيخ،
گەدالەر خاتىرىن ئاسرەي مەغرۇر ئولماغىل ئەسرۇ.

— نەۋايى.

ساھىب جەمال [صاھىب جمال] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل:

چۈ تۈرپان نەۋاھىدا تاپمىش كەمال،
كى ئەفرىدۇن ئول شاھ ساھىب جەمال.

— ئا. نىزارى.

ساھىبخانە [صاھىب خانه] (ئە + پ) ئۆي ئىگىسى:

ئۇمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەگزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەگزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇبى شان ھادىس.

— شەۋقى.

ساھىب خەير [صاھىب خير] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، ئىنئام - ئېھسان قىلغۇچى:

گويىيا ئول كۈن ئەخمىي ساھىب خەير،
شەھر ئەترابىنى قىلۇر ئېدى سەير.

— نەۋايى.

ساھىب خىرەد [صاھىب خرد] (ئە + پ) ئەقىللىق، دانا:

نە قىلدۇڭكى دارايى ساھىب خىرەد،
بارىمىزغە مۇنداق چېكىپ خەتتى رەد.

— نەۋايى.

ساھىبدار [صاھىب دار] (ئە + پ) ئىگىدار:

بەندى زەنجىرى جۇنۇندىن ساھىبدار ئولمىشەم،
بادەپۇر زۇر ئەردى بىر ساغەردە سەرشار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

ساھىب دەلى [صاھىب دلى] (ئە + پ) خەزىنە ئىگىسى، خەزىنىدار:

يانا ھەم سىياۋۇش ئېردى ۋەلى،
كى ئۆز ۋاقتىدا ئېردى ساھىب دەلى.

— ئا. نىزارى.

ساھىب دەۋلەت [صاحب دولت] (ئە) دۆلەتمەن، ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك؛

مىسرەدە بار ئېردى ئالىي ھىممەتى،
ئالەمىي مەئمۇرە ساھىب دەۋلەتى.

— ناۋايى.

ساھىب دۇئا [صاحب دعا] (ئە) دۇئا قىلغۇچى، خۇدادىن ياخشىلىق تەلەپ قىلغۇچى:

قىلىپ ياد ياران ساھىب دۇئا،
ئۇلار روھىغە ئەيلەيىن ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ساھىب دىل [صاحب دل] (ئە + پ) ساپ دىللىق، كۆڭلى پاك:

ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيو ۋەلى،
مەكان ئەيلەبان نەچچە ساھىب دىلى.

— ئا. نىزارى.

ساھىب راي [صاحب راى] (ئە) پىكىر ئىگىسى، دانا.

ساھىبقران [صاحب قران] (ئە) جاھانگىر؛ بەختيار، بەختكە ئېرىشكەن، بەختى ئېچىلغان:

ئاتاب ئاتىنى ئىسيان ئەھلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يارۇقلار سەپلەرىن سىندۇرغالى ساھىبقىران ئاندا.

— ئەرشى.

ساھىب كەرەم [صاحب كرم] (ئە) سېخىي، مەرد، مەرھەمەتلىك، شەپقەتلىك:

بۇ ساھىب كەرەمدىن قىلىبان ۋىداۋ،
يەنە گەشت قىلماقغە قىلدىم شۇجاۋ.

— ئا. نىزارى.

ساھىب كەمال [صاحب كمال] (ئە) بىرەر ھۈنەر ياكى كەسپىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن ئادەم، كامالەتكە يەتكەن، ئالىم:

ئەگەرچى فەننىدە ساھىب كەمال ئېرۇر سەييادە،
قاچان بالىغ تۇتا ئالغاي سۇ مەۋجى دامى بىلە.

— نەۋايى.

ساھىب مەقالەت [صاحب مقالت] (ئە) سۆز ئۇستەسى، ناتىق:

قىلاتۇنغە لېكىن ھەۋالەتدۇرۇر،
كى ھىكمەتدە ساھىب مەقالەتدۇرۇر.

— نەۋايى.

ساھىب مۇرەۋۋت [صاحب مروت] (ئە) ساخاۋەتلىك،

ئادەمگەرچىلىك قىلغۇچى.

ساهىب نەزەر [صاحب نظر] (ئە) ئالدىن كۆرگۈچى، ئۆزاقنى كۆرىدىغان، كارامەت ئىگىسى:
نەزەر تا قۇتىبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۇمان بىلگىل،
نەچۈك ئالغاي جەۋاهىر بەھرىدىن ساهىب نەزەر تەنها.
— زەلىلى.

ساهىب نىساب [صاحب نساب] (ئە) پۇل ۋە مال ـ مۈلكىدىن زاكات بېرىشكە قادىر كىشى.

ساهىب هال [صاحب حال] (ئە) ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكىدىن خەۋەردار، ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىدىغان.

ساهىب هۇنەر [صاحب هنر] (ئە + پ) هۈنەرۋەن، كاسىپ:
ئېرۇرسەن سەئدۇۋەققاس ساهىب هۇنەر،
ئاڭا هەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.
— ئا. نىزارى.

ساهىب ۋىقار [صاحب وقار] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن:
شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
هىدايەت تەرىقىدە ساهىب ۋىقار.
— ئا. نىزارى.

ساهىب ۋۇقۇف [صاحب وقوف] (ئە) خەۋەردار، بىلىملىك، تەجرىبىلىك.

ساهىب ئىهسان [صاحب احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، هەدىيە، ئىنئام ئىگىسى:
كى مۇندا داغى ساهىب ئىهسان ئېرۇر،
مۇسەممما ئاڭا مىر قۇربان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

ساهىر [صاحر] (ئە) سېهىرگەر، جادۇگەر، هىيلىگەر؛ ئالدامچى، نەيرەڭ؛ ئاز:
نەچە بىمەزە سۆزى كافىردىبان،
بۇلارمۇ ئىجزاتىنى ساهىر دىبان.
— ئا. نىزارى.

ساهىل [صاحل] (ئە) دەريا، دېڭىز، كۆللەرنىڭ بويى، قىرغاق:
باشلەبان ئول چېرىكنى ساهىل ئىلە،
سۇ ياقاسىدەغى مەنازىل ئىلە.
— نەۋائى.

ساۋۇتماق [صاووتماق] سوۋۇتماق:
گەهى يادى بىلە ئۆزنى ئونۇتۇپ،
گەهى ئىشق ئوتىنى ئولدەم ساۋۇتۇپ.
— موللا پازىل.

ساۋۇرماق [ساوورماق] سورۇماق، ئۇچۇرماق:
فەنا يەلىگە ساۋۇرمىش ۋۇجۇد خىرمەنىنى،
تەمامى ئەلگە نەدامەت بىلە پۇشەيمان چەرخ.
— شەۋقى.

ساۋۇغ [ساووغ] «ساۋۇق» قا قارالسۇن.

ساۋۇق [ساووق] سوغۇق:
بەهار كۈنلەرى كەلمىش كېتىپ زىمىستان چەرخ،
ساۋۇقنى شىددەتىنى يوق قىلىپ تابىستان چەرخ.
— شەۋقى.

ساۋۇماق [ساووماق] سوۋۇماق، ئىسسىقلىقىنى يوقاتماق:
ساۋۇسا پەرهادۇ مەجنۇن قىسسەسىدىن كۆڭلۈڭنى،
بىس، مېنىڭ ئىشق ئىچرە ئوتلۇغ داستانىمنى تىلەڭ.
— نەۋائى.

سائىر [سائر] ـ (ئە) باشقا، ئۆزگە.
سائىر ئەفراد — باشقا ئادەملەر، قالغان كىشىلەر:
سائىر ئەفراد ئىشى بۇ بولسە ئولكىم فەرد ئېرۇر،
بارچە ئەلدىن هۇسن ئارا ئازدۇر ئاڭا يۇزمۇنچە هەم.
— نەۋائى.
سائىر ئەئزا — بەدەننىڭ هەممە ئەزاسى، ئىنسان بەدىنىنىڭ ئەزالىرى.

سائىقە [صاعقه] (ئە) چاقماق، يېشىن:
ئېسىپ سائىقە چىقتى بادى خىلاف،
تەلاتۇم قىلىپ كېمەنى ئىنهىراف.
— ئا. نىزارى.

سائىل [سائل] (ئەل) 1) تىلەمچى، قەلەندەر:
كەرەم سائىلنى مەهرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇممەد بىرلە،
كېلىپمەن دەرگەهىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
2) سوئال قىلغۇچى، سورىغۇچى، ئىزدىگۈچى:
بولسە ئىكىنچى هۇسنىگە مايىل،
بولغۇسىدۇر هەكىم ئاڭا سائىل.
— نەۋائى.

سائد [صاع] (ئە) ئاشلىق كەملەيدىغان چارەك.

سائىد [صاعد] (ئە) بىلەك:
ئانىڭدەك تاپتى سىيمىن سائىدىڭ يادى بىلە ئۇلفەت،
كى دەستامۇز قۇشدەك ئانسىز ئولماس هەر زەمان كۆڭلۈم.
— نەۋائى.

سائىي [صاعى] (ئە) هەرىكەت قىلغۇچى، تىرىشچان.

سايه [سايه] (پ) 1) سايه، كۆلەڭگە:
گۈلشەنۇ گۈلبەرگى ساقى، سايەگى بەرگى كەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئېرۇر ئەترافىدا كەنارەلەر.
— ئەرشى.

2) راھەت، شادلىق:
قايدىن تاپقاي ھەيات سەدمايەسىنى،
ھەق ئەيلەدى قىسقە ئۆمرىن سايەسىنى.
— نەۋائى.

سايه سەۋادى — زۇلمەت نىشانى.
سايەئى چەرخ — يۇكسەكلىك.
سايەئى دىۋار — ئازراق دەم ئېلىش، ئازراق راھەتلىنىش:
دەۋلەت ئىستەب ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كويى ساڕى سايەئى دىۋارى بىس.
— ئەرشى.

سايه ئەفگەن [سايەافكن] (پ) ھمايە قىلغۇچى، پاناھ بولغۇچى.

سايەبان [سايەبان] (پ) سايە چۈشۈرگۈچى، سايە چۈشۈرىدىغان، كۈنلۈك، ساتما، چېدىر:
بۇ قۇلنى شەررى دۇشمەندىن ئەمان تۇت،
باشىمغە ئۆز پەناھىڭ سايەبان تۇت.
— ناقىس.

سايەۋەر [سايەور] (پ) سايە چۈشۈرگۈچى.
سايەۋەش [سايەوش] (پ) سايىگە ئوخشاش.

سايىب [صايب] (ئە) توغرا، توغرا يۆنىلىشلىك، نىشانغا توغرا يۆنىلىش بىلەن ماڭغۇچى:
گەھى سايىب، گەھى نازىم، گەھى خاك،
گەھى ھافىز، گەھى تەنزىمى ئەفلاك.
— ناقىس.

سايىر [سايىر] (ئە) «سائىر» غا قارالسۇن.
دېدى: ئاي بىرلە كۈنگە «بولمە سايىر»،
دېدى: «پەر ئۈرماغىل، ئەي نەسرى تايىر».
— ناقىس.

سەئادەت [سعادت] (ئە) بەخت، ئىقبال، تەلەي، بەختىيارلىق:
سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەخت يار ئولسا،
كېلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غۇلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەئادەت سىرىشت — بەختىيار، تەلەيلىك يارىتىلىش:
كى بۇدۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

سەئادەت يۇلدۇزى — بەخت يۇلتۇزى:
سۇبھى دەۋلەت تەلئىتى باشىدە دۇررى شەبچەراغ،
تالغ باشىدە كۆر تولۇغ ئەتكەن سەئادەت يولدۇزىن.
— نەۋائى.

سەئادەتلىغ [سعادت لیغ] بەختلىك، تەلەيلىك.

سەئادەتمەند [سعادت مند] (ئە + پ) بەختلىك، تەلەيلىك، بەختىيار:
قىلدى ئەلقابلىغ ئەزەلدە ھەق شەفىئۇلمۇزنەبىن،
كەلمەدى ئالەمگە بىر سەندەك سەئادەتمەند شاھ.
— ئەرشى.

سەبا [صبا] (ئە) 1) يېقىملىق شامال، تالغ شامىلى:
سەبا خادىنى ئەيلەپ نىش دىلدۇر،
جىگەر خۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىھانى.
— ئەرشى.

2) ئەتىگەن، سەھەر:
دەشت ئۆزرەكى سەير ئۇلەر سەباغە،
بەرگى تازالەر ئۇچار ھەۋاغە.
— نەۋائى.

سەبات [ثبات] (ئە) مەھكەم تۇرۇش، مۇستەھكەم، چىداملىق:
سەباتى ئانىڭ ئەسلە جاۋند ئەمەس،
زەۋالى داغى غەير ناھىد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

سەبات ئولماق — مۇستەھكەم، پۇختا بولماق، چىلغ تۇرماق:
شەھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئېرۇرلەر ھەيات.
— ئا. نىزارى.

سەباغ [سباغ] يۇغ، پاختا قاتارلىقلارنى ساۋايدىغان ئىككى تال بارماقتەك ئۇزۇن ياغاچ، ساۋىغۇچ، ساۋاغ.

سەباھ [صباح] (ئە) ئەتىگەن، ئەتىگەنلىكى، تالغ سەھەر:
سەباھدا مۇرغى سۇلەيمان كەبى سەبا يۇرگىل،
مەسادا مەتلۇبى جان ئەينى مۇددەئا ئۇچرار.
— شەۋقى.

سەباھۇ مەسا — ئەتە ـ كەچ، دائىم:
تا بولايىن مەست مەسا،
نەچە رىيا بىرلە بولاي پارسا.
— نەۋائى.

سەباھەت [صباحت] (ئە) يورۇقلۇق، پارلاقلىق، گۈزەللىك:
سەباھەتدە جەھان مەشھۇرى ئولسالغ،
ئەگەر يۈسۈپ مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.
— ئەرشى.

سەبەب [سبب] (ئە) ۋەج، باھانە، ئاساس، سەۋەب:
قىلۇر ئېردى دىلدا ھەمىشە تەلەپ،
مەجازمت قىلۇر ئېردى ئانچە سەبەب.
— ئا. نىزارى.

سەبەب بولماق — ئاساس بولماق، باھانە بولماق:
سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.
— ئا. نىزارى.

سەبەد [سبد] نەرسە ـ كېرەك سېلىش ئۈچۈن دەرەخنىڭ ئۇششاق تېلى (چۈبۈق) دىن ياسالغان قاچا، سېۋەت:
بىر سەبەدكە قويىنىڭ ئىچ ئالەتىنى،
سەلىبان ئەھشاۋۇ قازۇراتىنى.
— نەۋائى.

سەبەق [سبق] (ئە) 1) دەرس، تەلىم:
سۆزى دانىش كىتابىدىن سەبەقدۇر،
يۈزى ھۆسن ئاتىدىن كەم ۋەرەقدۇر.
— زەلىلى.

2) مەنە، چۈشەنچە:
ھەر كىمسەگە ئۆلچە قابىلىيەت،
كۆرسۈن سەبەتى غەمۇ بالىيەت.
— نەۋائى.

سەببەتەكەللاھ [ثبتك الله] (ئە) «ئاللا سېنى مۇسەببەتكەم قىلدى» دېگەن مەنىدىكى ئىبارە.
ۋەفا يولىدىكى سابىت قەدەم ئېرۇر ناقىس.
دېگەيكى «سەببەتەكەللاھ» كەمال ئەربابى.
— ناقىس.

سەبت I [ثبت] (ئە) 1) يېزىلغان، قەيت قىلىنغان:
ۋەرەققە كىتاب ئىشى بولدى سەبت،
ھەزار دوسەد باز پەنجاھۇ ھەفت.
— ناقىس.

2) يازماق، پۈتمەك:
دېدىم: ئەي كۆڭلۈمغە ئوق ئۇرغان، نەدۇر ئاتىڭ دېگىل،
دېدى: باقكىم ئەيلەمىشلەر ئانى پەيكانىمدە سەبت.
— نەۋائى.

سەبت ئەتمەك — مەھكەم قىلماق، مۇستەھكەملىمەك.
سەبت ئەيلەمەك — «سەبت ئەتمەك» كە قارالسۇن.
سەبت قىلماق — «سەبت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

سەبت II [سبت] (ئە) شەنبە (شەنبە كۈنى).

سەبر [صبر] (ئە) تاقەت، چىدام، بەرداش:
ئەگەر سەبر بىرلە رىزا بولسا ئول،
قىلۇر مۇددەئاسىن خۇدايىم قەبۇل.
— ئا. نىزارى.

سەبر قىلماق — چىدىماق، تاقەت قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك:
ئاتا سۆگىدا سەبر قىلماق كېرەك.
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

سەبرپەيۋەند [صبرپيوند] (ئە + پ) چىداملىق، تاقەتلىك:
ئاڭا ھاجەت ئېرمەس بىزنىڭ پەندىمىز،
ھەمۇل نوكتەئى سەبرپەيۋەندىمىز.
— نەۋائى.

سەبرخاھ [صبرخواه] (ئە + پ) سەبر ـ تاقەتلىك، چىداملىق.

سەبز [سبز] (پ) يېشىل، يېشىل رەڭ:
ئۆتۈپ نەچچە ۋەقت بولدى فەسلى بەھار،
چەمەن سەبز ئولۇپ، بولدى چۈن لالەزار.
— ئا. نىزارى.

سەبزە [سبزه] (پ) 1) يېشىل كۆك، كۆكات، كۆكلەم، مايسا:
دەرەخت ئۈمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېتىماد ئەتمەك،
نەسىيمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەنددىن جۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

2) يارىنىڭ قېشى:
سەبزەئى خەتتىڭ سەۋادى لەئلى خەندان ئۈستىنە،
خىزر گويا سايە سالمىش ئابى ھەيۋان ئۈستىنە.
— نەۋائى.

سەبزە بولماق — كۆكەرمەك، ياپيېشىل بولماق:
قايدا كەج بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەبزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئويۇڭ.
— زەلىلى.

سەبزەئى خەت — ئىنچىكە سىزىق، مىيىق:
لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.

سەبزەزار [سبزەزار] (پ) مايسلىق، ئوتلاق، كۆكلەم:
دامەنى سەھرا دىمەنلەر لالەزارى بولماسا،
زىننەتى گۈلشەن بېرۈرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.

سەبزەزار ئەيلەمەك — ئوتلاق، مايسىزارغا ئايلاندۇرماق:
ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر سەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتتىن بېرىپ ئىسلاھ زەھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەبز پۇش [سبزپوش] (پ) 1) كۆك لىباسلىق، پۇر-كەلگەن:
ئۇل ئېرۇر شاھى سەبزپۇش قىنزى،
كى قۇياش كۆھلىدۇر ئايىغى ئىنزى.
— نەۋايى.
2) شەيخ، زاھىد، سوپى:
كۆتەرگەچ باشنى كۆردى سەبز پۇشى،
يۇزى نۇرانە ئاندىغكىم سۇرۇشى.
— نەۋايى.

سەبقەت [سبقت] (ئە) ئىلگىرىلىك، ئالدىغا ئۆتۈش:
غەمزە كافىر كۆزلەرنگنى نەقد تاراجى ئۇچۇن،
سەبقەت ئېيلەرگە ئىكەۋلەن، بىر - بىرىنى ماراشۇر.
— ئەرشى.

سەبھە [سبحە] (ئە) تەسۋى.

سەبۇ [سبو] (پ) كوزا، مەي كوزىسى:
بۇگۇنكى ساقىنى مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۇ شىشەنى گۇلگۇن گەھى سەبۇ بولدۇم.
— زەلىلى.

سەبۇت [ثبوت] (ئە) ئىسپات، تەستىق؛ ئىسپاتلىماق، تەستىقلىماق، ئاقلىماق:
ئالەمنۇ ئادەمگە دۇر نۇرى سىفاتىدىن سەبۇت،
مەھۇ مۇتلەق ئولغۇسى كۆرسەتسەگەر دىيداربىدىن.
— ئەرشى.

سەبۇر [صبور] (ئە) سەۋرلىك، تاقەتلىك، چىداملىق، بەرداشلىق:
چۇن بولدى سەبۇر تەگرى دادىغە يېتەر،
سابىر كىشى ئاقىبەت مۇرادىغە يېتەر.
— نەۋايى.

سەبۇر بولماق — سەۋر - تاقەتلىك، چىداملىق بولماق.

سەبۇرىيى [صبورى] (ئە) سەۋر - تاقەتلىك، چىدام-لىق.

سەبۇك [سبک] (پ) ئېغىر ئەمەس، يەڭگىل، يېنىك:
ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بەھۇدە قىلماق نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا.
— زەلىلى.

سەبۇكەش [سبوكش] (پ) مەي قۇيغۇچى، مەي كوزىسى-نى توشۇغۇچى.

سەبۇكەشلىك [سبوكش ليك] ئىچىشۇازلىق، مەيخور-لۇق؛ مەي توشۇش.

سەبۇكبار [سبكبار] (پ) يۇكى يېنىك، يەڭگىل يۈك:
تاشلاپ ئۆزلۇكنى زەلىلى سەن فەنا يولىغە كىر،
چۇن مۇشەققەتدۇر سەپەر ئۆزرە سەبۇكبار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەبوكبار ئولماق — چاققان، يەڭگىل بولماق، خاتىر-جەم بولماق:
ئەي نەۋايى، سەفاغە تەييار ئول،
تاكى مۇمكىندۇر سابۇكبار ئول.
— نەۋايى.

سەبۇكپەر [سبكپر] (پ) تېز ئۇچار، ئۇچقۇر:
بولۇپ بىر - بىرلەرىدىن ھەم سەبۇكپەر،
ئالۇرغە قىرغاۋۇل بىرلە كەبۇتەر.
— ناقىس.

سەبۇكپەي [سبك پى] (پ) تېز يۈرگۈچى؛ بۇاپا:
كى مەندىن سوڭرە گەردۇنى سەبۇكپەي،
چۇمىلك يىل ئەيلەسە يەر دەۋرەسىن تەي.
— نەۋايى.

سەبۇكرەۋ [سبكرو] (پ) تېز يۈرگۈچى، چاققان:
فەنا جامىنى ئىچىپ بولغىن سەبۇكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسىلك گەرچە گىرانبار.
— ئەرشى.

سەبۇكروھ [سبكروح] (ئە + پ) خۇشخۇي، خۇش چاقچاق.

سەبۇكسەلك [سبك سنگ] (پ) يېنىك تاش؛ يەڭگىل؛ قەدىرسىز:
قۇرۇدى ئول ياغاچ، بولدى سەبۇكسەلك،
بۇ قىلدى لامەكان سارىغە ئاھەلك.
— ناقىس.

سەبۇكسەير [سبك سير] (پ) تېز ئۇتار، تېز يۈرگۈ-چى:
كېلىپ رەلك تىگرەسىدىن ژەھش ئىلە تەير،
بارىپ قاشىغە ئول پەيكى سەبوكسەير.
— نەۋايى.

سەبۇكگام [سبك گام] (پ) قەدىمى يېنىك، تېز يۈرىدە-غان.

سەبۇھ [صبوح] (ئە) 1) تاڭ سەھەر، تاڭ ئاتار ۋاقتى.
2) مەي قەدەھى، تاڭ سەھەر باش ئاغرىقىغا ئىچىلىدىغان مەي:
سوبۇھ راھ ئىستەب ئېتتى مەيلى سەبۇھ،
يانىدىن غايىپ ئېردى راھەتى روھ.
— نەۋايى.

سەبۇھ ئەھلى — سەھەردە مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇھى يامغۇر — سەھەردە ياغىدىغان يامغۇر.

سەبۇھ گەشان [صبوح كشان] (ئە + پ) تاڭ سەھەر

مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇھىي [صبوحى] (ئە) تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي:

چالغىنىپ مىھر سەبۇھىدەك ئەجەپ مەستانەسەن،
تەلبەسەن، ببباكسەنمۇ ياكى ئوتتەك يانەسەن.

— ئەرشى.

سەبۇھىي جام — «سەبۇھىي مەي» گە قارالسۇن.

سەبۇھىي مەي — تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي، شاراب.

سەبۇھىي قىلماق — تاڭ سەھەردە مەي ئىچمەك.

سەبۇئ [سبع] (ئە) ۋەھشىي، يىرتقۇچ ھايۋان.

سەبۇئىيەت [صبوعيت] (ئە) ۋەھشىيلىك، يىرتقۇچلۇق.

سەبئە [سبعه] (ئە) «سەبئى» گە قارالسۇن.

سەبئى [سبع] (ئە) يەتتە (سان):

زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى ساماۋات.

— زەللى.

سەبئى سەييار — يەتتە پلانېتا (يەتتە سەييارە يۇلتۇز).

سەبي [صبى] (ئە) بالا، گۆدەك:

كى فەرزەند يەھيا ھەم ئىبردى نەبى،
كى سىنى سەلابەتدە ئىبردى سەبى.

— ئا. نىزارى.

سەبىل [سبيل] (ئە) يول، سەپەر:

جان ئەزمزەم ئەيلەگەچ يار ئىشكىدە سەبىل،
كۆڭلۈمگە ئاچتىلەر چەشمە جوبى سەلسەبىل.

— زەللى.

سەبىل قىلماق — بەخش ئەتمەك، قۇربان قىلماق:

قازان ئاستۇرۇپ قىلدى قويلەر قەتل،
كى مالىن زىيارەتكە قىلغاي سەبىل.

— نەۋائى.

سەبھ [صبيح] (ئە) گۈزەل، چىرايلىق، ئاق يۈزلۈك؛ بالاغەتكە يەتكەن مەھبۇبە.

سەتەرۋەن [سترون] (پ) تۇغماس ئايال.

سەتەرۋەنلىك [سترونليك] تۇغمايدىغان، تۇغماسلىق.

سەتتار [ستار] (ئە) 1) ياپقۇچى، خالاس قىلغۇچى:

ئەي خۇدايا، روز مەھشەر قىلمە رەسۋا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيبىن مەھۇ ئېتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.

— شەۋقى.

2) ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

سەتر I [ستر] (ئە) پەردە، يېپىش، يوشۇرۇش:

كەرەم ئەيلەپ نىگارىم سەتر قىلغان ئەيبۇ نۇقسانىم،
ئۇزىدىن ئۆزگىگە كۆرسەتمەگەيلەر دەپ نىھان كاغەز.

— شەۋقى.

سەتر ئەتمەك — ياپماق، يوشۇرماق.

سەتر ئەۋرەت — ئۇياتلىق جايىنى ياپماق.

سەترى ھال — ئەھۋالىنى، ئىچكى سىرىنى يوشۇرماق، بىلدۇرمەسلىك.

سەتر II [سطر] (ئە) يېزىق، يېزىقنىڭ ھەربىر قۇرى، سەتر:

چۇ سەفھىگە چەكتىمۇ چابۇك رەقەم،
نە قۇلات سەتردە چاپتى رەقەم.

— ئا. نىزارى.

سەتھ [سطح] (ئە) يۈز (ھەرقانداق نەرسىنىڭ يۈزى):

قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويدى قەدەم.

— نەۋائى.

سەتھى خاك — يەر يۈزى.

سەتھلىغ [سطح ليغ] يۈزەلىك:

تايىب ۋادى ئارا ھەر سەتھلىق مەرز،
سىرىشكى خەيلىدىن ھەرسارى يۈز دەرز.

— نەۋائى.

سەججادە [سجاده] (ئە) جاينامаз:

بىز ۋەلى دەپ ئولتۇرۇپ سەججادە دە،
كۆزلەرى كېلىن ھەمىشە ماددە.

— زەللى.

سەجدە [سجده] (ئە) نامازدا پېشانىنى بىر قېتىم يەرگە تەككۈزمەك:

كېچەۋۇ كۈندۈز يۈرۈپدۇرمەن سۇراغىدا دېدىم،
تۇغنى پېشانەڭگە كۆرگەچ سەجدە چاغىدا دېدىم.

— قەلەندەر.

سەجدە قىلماق — تەزىم قىلماق، تېپىنماق:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچەلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

سەجدەگاھ [سجدەگاه] (ئە + پ) سېغىنىدىغان جاي، مەسچىت، مەسچىت مېھرابى:

پەلەك دېدىكى: «مەن ئالەم پەناھى»،
دېدى يەر: «مەن ئەرەنلەر سەجدەگاھى».

— ناقىس.

سەجىئ [سجع] (ئە) نەسرىي شېئىر.

سەخاۋ [سخاء] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق، مەرد-

لىك:
فۇقىرا ھەم ئەتاسسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسسىدىن پەرۋەر.
— موللا قۇربان.

سەخا ئەھلى — سېخىيلەر، قولى ئوچۇقلار.

سەخاسىز [سخاسيز] بېخىل، پېخسىق.

سەخالىق [سخاليغ] قولى ئوچۇق، سېخىي:
بۇلۇتدەك سەخالىق كېرەك مىزبان،
كى تەڭدۇر ئاڭا مەرز ئىلە مەرزبان.
— نەۋايى.

سەخاۋەت [سخاوەت] (ئە) «سەخاء» غا قارالسۇن.
كى ئاجىزغە بول لۇتف ئىلە مېھرىبان،
سەخاۋەت بىلە ئۆزنى قىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

سەخاۋەت كۆرگۈزمەك — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق:
بۇ خىل ئەيلەسە نەفسىڭغە ئەداۋەت كۆرگۈز،
ھەرنىمەنكى تاپىلسە سەخاۋەت كۆرگۈز.
— نەۋايى.

سەخەت [سخط] (ئە) قىيىن، تەس؛ غەزەپ، ئاچچىق:
شور ـ شورى دەريادۇ سەدايى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخەت.
— زەلىلى.

سەخت [سخت] (پ) قاتتىق، قېتىپ قالغان؛ مۇستەھكەم:
كى دۇنيا تالاشىپ بۇرەك ئەيلەدى،
ئىمامىلار بىلەن سەخت جەڭ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەختكۆش [سخت كوش] (پ) ئۇجەر، قەيسەر؛ تىرىشچان.

سەختگىر [سخت كىر] (پ) كەڭ ساقلايدىغان، ئاداۋەتخور، ئۆچ ئالغۇچى.

سەد I [سد] (ئە) توسۇق، تام، سېپىل، ئىستىھكام، قورغان، قەلئە:
تولا چەكتىم جەفاڭۇ جەرى بىھەد،
ئوقۇشنىڭ يولىغە باغلاندى بىرسەد.
— ناقىس.

سەددى چىن — جۇڭگو قورغىنى.

سەددى راھ — يول توسۇقى.

سەددى سىكەندەر — ئىسكەندەر سالدۇرغان ئېگىز قورغان:
ھەۋارىس يۈزىگە نىقاب ئەيلەدى،
چۈ سەددى سىكەندەر ھىجاب ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەددى يەئجۇج — ئەڭ چوڭ دەرۋازا؛ تۆمۈر دەرۋازا:
گەھى سەددى يەئجۇج قىسىم ئەيلەبان،
گەھى يۈز ئەجايىب تىلىسىم ئەيلەبان.
— نەۋايى.

سەد II [صد] (پ) 100 (سان):
سۇبھەئى سەد دانە سۇفىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سومنات ئىچرە بەرھەمەنلەردە زۇننار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەد پارە — يۈز پارچە:
گۈل ۋەرەق ئاچىپ چەمەندە مۇسفەھى ۋەسفىن ئوقۇر،
غۇنچەلەر شەرھى گۈلى ھۇسنى ئۇچۇندۇر سەد بەيان.
— ئەرشى.

سەد دانە — يۈز دانە:
ئەي زەلىلى زاھىدى خىلۋەت نىشىن دۇر بخەبەر،
كۆركى ئەيلەيدۇر قولىدا سۇبھەئى سەددانە رەقس.
— زەلىلى.

سەد ھەزار — يۈز مىڭ:
دىدى خاتۇنغە ئۆتكەن سەرگۈزەشتىن،
دەرىغا سەد ھەزار دەردا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەد ھەزاران — يۈز مىڭلاپ:
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن،
سەد ھەزاران بەندەئى يەتكۈر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
— زەلىلى.

سەداء [صداء] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش، ئۈن:
ئول شەفىئولمۇزنەبىن ئىسمى قىلۇر مۇنداق ندا،
چىقتى داغى سىنەئى پۇرغۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا.
— ئەرشى.

سەدايى رەشاد — ھەقىقەت، ئادالەت ئاۋازى.

سەدايى شىۋەن — مۇڭلۇق ئاۋاز، پىغانلىق ئاۋاز:
مۇختەلىق تاپىب سەدايى شىۋەنىن،
قىلدى ئاندىن ۋەزئى مۇسىقى فەنىن.
— نەۋايى.

سەدارەت [صدارت] (ئە) رەئىسلىك، ۋەزىرلىك؛ چوڭ مەنسەپ.

سەداغ [سداغ] ئوقيا خالتىسى، ساداق:
سەداغى ئۇچىدا ئاسرايدۇ بىر بۆلەك قاتىل،
جەھان خەرابىغە ئول كافىرى بەلاغا باقسۇن.
— ئەرشى.

سەداق [سداق] «سەداغ» قا قارالسۇن.

سەداقەت [صداقت] (ئە) سادىقلىق، ۋاپادارلىق:
سىدىق ئىچرە قاچانكى چىقسە ئاتى ئەرنىك،
فاش ئولسە سەداقەتدە سىفاتى ئەرنىك.
— نەۋايى.

سەدە [صدد] (ئە) مەقسەت، نىيەت، قەست، كۆزلەش:
يارىكەند ئىچرە زەلىلى تەلبە قويمايدۇ قەدەم،
تا سەدە كۆھۇ كۆچاۋۇ سەيرى تۈرفان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

سەدەف [صدف] (ئە) 1) سەدەپ:
زەمانە ئەتا قىلدى ھەق بىر پىسەر،
سەدەفا بەتسىندىن چىقتى ئوتلۇق گۆھەر.
— ئا. نىزارى.
2) ئىدىش، قاچا؛ ساقلىغۇچى:
ئەگەر ئاشىيانە خۇد خەزەفدۇر،
ۋەلى ئول دۇرغە مەخزەندەك سەدەفدۇر.
— ناقىس.

سەدەف پارە [صدف پارە] (ئە + پ) سەدەپ، ئاق تاش پارچىلىرى.

سەدەپ رىزە [صدف ريزە] (ئە + پ) سەدەپ سۇنۇقى، ئۇششاق سەدەپ.

سەدەپ سان [صدف سان] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەف كار [صدف كار] (ئە + پ) سەدەپ يونغۇچى، سەدەپ قادالغان.

سەدەفگۇن [صدف گون] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپ رەڭ.

سەدەف ۋار [صدف وار] (ئە + پ) سەدەپتەك، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەقە [صدقه] (ئە) خەير ـ ئېھسان، قۇربان:
نە ئۇچۇنكىم رەسۇل قەۋلى بىلەن،
ياخشى سۆز باردۇر ئويلەكىم سەدەقە.
— نەۋايى.

سەدەقە قىلماق — پىدا قىلماق، بېغىشلىماق، قۇربان قىلماق.

سەد بەرگ [صد برگ] (پ) يۇز ياپراق:
گۈل سۇرۇخۇ سارىغ سەدبەرگ، سەۋسەن،
گۈلى رەنگناغە ئەيتۇر بىزنى سەۋ سەن.
— زەلىلى.

سەددەق [صدق] (ئە) راست، توغرا، ھەقىقەت:
چۇنكى ئانىڭ بارچە سۆزى ھەقدۇرۇر،
ئوترۇسىدا ئەل سۆزى «سەددەق» دۇرۇر.
— نەۋايى.

سەدر [صدر] (ئە) 1) ئۆلۈغ، چوڭ (مەنسەپ)؛ باشلىق. رەئىس:
دەۋردۇر سەدر بەدەر كائىنات ئەيلەي بۇگۇن،
ئەژدەھاسەر ئوتلۇغ ئاھىمدىن ئەلەم كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.
2) كۆكرەك، مەيدە.

سەدرى سۇدۇر — ئەڭ تۆر، ئەڭ يۇقىرى ئورۇن؛ ئۆلۈغلارنىڭ ئۆلۈغى:
سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىلتىماس،
سايە رەمىنگە سالمايىن بالۇپەر ھۇماھۇنۇز.
— زەلىلى.

سەدرە [سدره] (ئە) سېدە، قارىياغاچ:
خىزمەت ئەيلەپ چۇن رىگابىنىدا مەلائىك خەيلىدىن،
سەدرەدىن ئاشماقغە جەبرەئىل تاپمادى ھەرگىز ئىلاج.
— شەۋقى.

سەدرەمۇنتەھا [سدرەمنتها] (ئە) جەننەتتىكى ياكى ئەرشىدىكى بىر دەرەخ:
ئېتىپ پەرۋاز سەدرە مۇنتەھاغا،
يېتىپ قەۋسەيىن ئەۋئەدنا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەدقە [صدقه] (ئە) كەمبەغەللەرگە قىلىنغان ئىقتىسادىي ياردەم، خەير ـ ئېھسان؛ قۇربان:
نەچۇك دىسە قىلساق ئاڭا بىر ئىلاج،
باشى سەدقەسىدۇر كىم ئولماس خىراج.
— ئا. نىزارى.

سەدىيەك [صديك] (پ) يۇزدىن بىر:
يىغلەرمىنى، ئەيكى، كۆپ مەنىڭ ئەيلەدىلەك، يوقتۇر شەكىم،
ئەشكىلەك ئولماقدە سەدىم، گەر بولسە دەردلەك سەدىيەكىم.
— نەۋايى.

سەر [سر] (پ) باش، ھەر قانداق نەرسىنىڭ ئۈستى؛ ئۇچ، چوققا:
ئانىڭدەك خارىكىم تەرك ئەيلەگىل سەر،
ئۇرۇپ تىل بىرلە داغىم تامغە خەنجەر.
— ناقىس.

سەرى مو — «سەرى موي» غا قارالسۇن.

سەرى موي — باشتىكى تۈكنىڭ ئۇچىچىلىك، قىلچە، ئازغىنا، بەك ئاز:
چۇ ئىستىغنا يۇزىدىن بۇرقەئى ھۇسىننى ئاچمايدۇر،
ۋۇجۇد ئەسبابىدىن ئاشىقدە بولسە گەر سەرى مويى.
— زەلىلى.

سەرا I [سرا] (پ) ساراي، قەسىر:
باغۇ سەرا بارچە بولۇپ يەرگە تۆز،

زۇلمۇ تەمەدە بولدى ۋەلي بىرگە يۇز.
— نەۋايى.
2) دۇنيا:
كى تەنبەل ساڭا بۇ سەرانلىك ئىشى،
ئەزەلدىن ئەبەدكە خۇدانلىك ئىشى.
— ئا. نىزارى.

سەرا Ⅱ [سرا] (پ) سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ «كۆيلىگۇچى، ئېيتقۇچى، سۆزلىگۇچى...» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:
سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمەسەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۇيلارنى دەستيار ئىزدە.
— ھاپىز خارەزمى.

سەرا Ⅲ [ثرا] (ئە) 1) يەر. 2) گۆر، قەبرە.
تەھتەسسەرا — يەر ئاستى.

سەراب [سراب] (ئە) ئىسسىق كۈنلەردە دالىدا سۇغا ئوخشاش ژىلىلداپ كۆرۈنىدىغان نەرسە، ئېزىنتقۇ:
بۇ قانكى ژادىئىي ئىشق ئىچرە ئاقتى بولسە نې تاڭ،
سامۇم رەڭگىدەك گۇل دەشت ئارا سەراب قىزىل.
— نەۋايى.

سەرابوستان [سرابوستان] (پ) باغلىق ھويلا، ئۆي ئەتراپىدىكى باغ، شاھانە قەسىر.

سەراپا [سراپا] (پ) باشتىن ـ ئاخىر، باشتىن ئاياغ ـ پۈتۈنلەي:
پەردەپۇش بولغاچ چېمەنده جەڤەرى كەلدۈك چېپىپ.
مەن سەراپا ھايى ھۇيى نالەدىن چۈن ئەندەلىپ.
— زەلىلى.

سەراپەردە [سراپرده] (پ) چوڭ پەردە؛ پادىشاھ چېدىرى.

سەراسەر [سراسر] (پ) ئۇ باشتىن ـ بۇ باشقىچە، باشتىن ـ ئاياغ، ھەممەيەر؛ پۈتۈنلەي:
كى مۇنداغ تەرزده بۇلسە سەراسەر،
بىزىنگدەكلەر ئوقۇپ: «قايداغ كىتاپ» دەر.
— مۇللا سابىر.
كى تاكەلدىم جەھانغە، ئەي بەرادەر،
كۆرەر مەنكىم ھەمە غەمدۇر سەراسەر.
— ناقىس.

سەراسىمە [سراسيمه] (پ) ھودۇقۇش، تەمتىرەش، ئالاقزادە، سەراسىم.

سەراغاز [سراغاز] (پ) باشلىنىش، ئەڭ ئاۋۋال، يېڭىدىن.

سەرافەت [صرافت] (پ) ئورۇنسىز، ئارتۇقچە قىلىنغان خەج، ئىسراپ.

سەرافەت بولماق — ئىسراپ بولماق.

سەراي I [سراي] (پ) «سەرا I » گە قارالسۇن.
كى داخىل بولۇپمىز چۇ ئاندا بارىپ،
تۇشۇپمىز سەراي ئىچرە يولدا ھارىپ.
— ئا. نىزارى.

سەراي Ⅱ [سراي] (پ) «سەرا I » گە قارالسۇن.

سەرايەت [سرايت] (ئە) كۆچمەك، يوقىماق؛ ئۇنۇم، نەتىجە:
قىلاي ئۆز كۆرگەنىمدىن بىر ھىكايەت،
ئۇمىد ئولدۇركى بۇ قىلغاي سەرايەت.
— ناقىس.

سەرايەندە [سراينده] (پ) ئېيتقۇچى، ناخشا ئېيتقۇچى، غەزەلخان.

سەرەتان [سرطان] (ئە) 1) قىسقۇچ پاقا (راك). 2) ئاستروندومىيىدە 12 بۇرجنىڭ تۆتىنچىسى؛ يازنىڭ بىرىنچى ئېيى (ئىيۇن):
ئەتارۇ، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان① بىلە زۇھرايى خۇش فام.
— ناقىس.

سەرەفراز [سرافراز] (پ) بەختىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن، مەغرۇر، ؛ يۇقىرى، يۇكسەك؛ خۇرسەند، خۇشال:
گۇل قۇش سەفەر ئەيلەپ نې تەرەف گۈلبۇنىن ئاچقاي،
كىم باغ ئارا بىر سەرۇى سەرەفرازى قالمىتۇر.
— نەۋايى.

سەرەفراز ئەيلەمەك —ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:
سەرەفراز ئەيلەدى ھەددىن زىيادە،
بۇلار يانماق ئۈچۈن قىلدى ئىرادە.
— مۇللا سابىر.

سەرەفراز بولماق — خۇشال، مەمنۇن بولماق، ئېرىشمەك.

سەرەفراز قىلماق — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:
سوردى ھالىنى قىلىبان سەرەفراز،
بەردى شەۋقىغە بۇ كەلتۇرگەن نىياز.
— زەلىلى.

سەرەفرازلىق [سرافرازليق] ئۇلۇغۋارلىق، يۇكسەكلىك، خۇرسەندلىك.

سەرەفكەندە [سرافكنده] (پ) بەختى ئېگىلگەن، ئۈيانقا

① شېئىردا «سەرەتان» سۆزى «سەرتان» قىلىپ يېزىلغان. شائىر بوغۇم ئېتىبارى بىلەن شۇنداق ئىشلەتكەن بولسا كېرەك.

قالغان؛ خجالەتتە قالغان:
كى ئسيان بىلە بارچە شەرمەندە بىز،
سېنىڭ دەرگەھىڭدە سەرەڤكەندە بىز.
— ئا. نىزارى.

سەرەڤكەندەلىك [سرافكندەليك] بويسۇنۇشلۇق، ئىتائەتلىك:
زۇھوردىن ئەتتى ساڭا بەندەلىك،
تۇمەن قۇللۇق ھەم سەرەڤكەندەلىك.
— ئا. نىزارى.

سەرەندار [سرانداز] (پ) 1) بېشى چۇشكەن، غەمكىن، خاپا:
گەر خەسم جەفاسىدىن سەرەنداز ئولغۇڭ،
دائىم تەڭبۇ ئالەمگە ئەنزاب ئولغۇڭ.
— نەۋايى.
2) باتۇر، غەيرەتلىك، شجائەتلىك؛ ئەپچىل، چاققان.

سەرەندازلىق [سراندزليق] ئاشقىلىق، سۇكۇتلۇك.

سەرەنجام [سرانجام] (پ) 1) بېجىرىلىش، تاماملىنىش:
بارىپ دەۋلەت ئەركانى شەھ كامىغە،
تاپىب شوغل ئول ئىش سەرەنجامىغە.
— نەۋايى.
2) ئاقىۋەت، ئاخىر:
جەمىكى ئىزنى تانىب سەرەنجام،
لەيلى ھەشەمى سەرى ئورۇپ گام.
— نەۋايى.

سەرەنجام ئەيلەمەك — تۇگەتمەك، بىر تەرەپ قىلماق.
سەرەنجام بولماق — تۇگەمەك، بىر تەرەپ بولماق.
سەرەنجام ئولماق — «سەرەنجام بولماق» قا قارالسۇن.

سەربار [سربار] (پ) باش يۈكى، باشقا قويۇلىدىغان يۈك؛ باشقا چۇشكەن ئېغىرلىق.

سەربارلىق [سربارليق] ئېغىرلىق، قىيناش.

سەرباز [سرباز] (پ) ئەسكەر، چېرىك.

سەربەرەھنە [سربرهنه] (پ) بېشى ئوچۇق، يالاڭباش:
كۆردىلەر كىم ئاندا قىرىق تەن ئولتۇرۇر،
سەربەرەھنە، پابەرەھنە، غەرقى نۇر.
— زەللى.

سەربەسەر [سربسر] (پ) باشتىن - ئاياغ، پۈتۈنلەي:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چاريارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەللى.

سەربەستە [سربسته] (پ) يېپىق، يوشۇرۇن، مەخپىي.

سەربەلەند [سربلند] (پ) يۇكسەك، ئاتاقلىق، مەشھۇر، داڭدار:
كى شەمشادى بولسۇن بەسى سەر بەلەند،
چۇ ئاشۇپ ئىلە يەتمەسۇن ھېچ گەزەند.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئەيلەمەك — خۇش ۋاقىت قىلماق؛ داڭقىنى، شۆھرىتىنى چىقارماق:
بىرىن سەربەلەند ئەيلەدى بىرنى خار،
بىرىن جابەجا قىلدى بىرنى فىرار.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند بولماق — ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماق، شۆھرەت قازانماق:
چۇن ئىلىم ئىلە ئەرجمەند بولغاي،
ئافاق ئارا سەربەلەند بولغاي.
— نەۋايى.

سەربەلەند قىلماق — «سەربەلەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
تەفەككۇر بابىدا قىل سەربەلەند،
تەخەييۇل دىيارىدا قىل ئەرجۇمەند.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئولماق — «سەربەلەند بولماق» قا قارالسۇن.

سەرپەنجە [سرپنجه] (پ) قول بارماقلىرى، چاڭگال.

سەرپۇش [سرپوش] (پ) قاپقاق، تۇڭاق:
ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزرەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئايىنە خەرىدار ئولماسا.
— زەللى.

سەرتاب [سرتاب] (پ) بويسۇنمايدىغان، گەپ ئاڭلىمايدىغان، جاھىل، كاج.

سەرتاسەر [سرتاسر] (پ) باشتىن - ئاياغ، پۈتۈن، پۈتۈنلەي:
سەرتاسەر جەھانغە ياغسا بالايى توفان،
ئەي قەۋمي قورقماڭ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟
— زەللى.

سەرتاراش [سرتراش] (پ) ساتىراش.

سەرجۇش [سرجوش] (پ) راسا قاينىماق، قاينام:
سەرجۇش بەھار ئەيلەدى زەررىن چىمەنى شوخ،
بۇلبۇل قىلىبان نالەسىدىن ئەنجۇمەنى شوخ.
— زەللى.

سەرچە [سرچه] (پ) شېشە.

سەرچەشمە [سرچشمه] (پ) بۇلاق، بۇلاق بېشى:
يۈرۈپ سەرچەشمە ئىگە قىلدى فائىز،
كى گەرچەننەت دېسەم ھەم ئېرىدى جائىز.
— ناقىس.

سەرخەت [سرخط] (ئە + پ) ھۆسن خەت مەشىق

قىلغۇچىلار ئۇچۇن يېزىپ بېرىلگەن خەت ئۇلگىسى:
تاجۇ توغرايى مۇھەببەتنامە تا كەلتۈرمىشەم،
سەرخەتنى مەشقى جۇنۇندىن ئىپتىدا كەلتۈرمىشەم.
— زەللىلى.

سەرخەم [سرخم] (پ) ھالقا، ئەگمە.

سەرخەيل [سرخيل] (پ) باشلىق، رەھبەر، يولباشچى:
سەرخەيلى سەگى دىلبەر ئەي تەلبە زەللىلى سەن،
يول بەرمەي ئىشكىدە بىللاھ كى ۋەبال ئەيلەر.
— زەللىلى.

سەرخىل [سەرخيل] (پ) باشلىق، قوماندان:

سەرخۇش [سرخوش] (پ) كەيپ، مەست:
ئالەمنى ئەگەر قوزغەبان ئوت سالسە تاكى ئېرمەس،
ئول شۇككى سەرخۇش چىقىبان سېكرىتۇر ئەربىش.
— نەۋابى.

سەرد [سرد] (پ) سوغۇق:
ئارادىن كۆتەردى غەمۇ دەردنى،
كى ئاھىدىن ئولغان دەمى سەردنى.
— ئا. نىزارى.

سەردابە [سردابه] (پ) سۇ ساقلاش ئۇچۇن كولانغان ئۇستى يېپىق كۆلچەك:
دىيارى ھۇسنىدىن ئەزم ئەيلەسە كۆلىمە ساري ناگەھ،
يولىنە كۆزلەرىم سەردابىلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەردار [سردار] (پ) باشلىق، يېتەكچى، يولباشچى:
كى سەرداردىن زۇلم شايىئدۇرۇر،
خلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

سەردار بولماق — باشلىق، رەھبەر بولماق.

سەردەفتەر [سردفتر] (پ) ئەك باشتا بولۇش، ئۇلۇغ بولۇش، ئېتىبارغا ئىگە بولۇش؛ دەپتەرنىك ئەك بېشىغا يېزىلغان:
سەرۋەرى سەردەفتەرى پەيغەمبەران،
ھەزرەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.
— زەللىلى.

سەرراج [سراج] (ئە) ئېگەر ـ جابدۇق ياسايدىغان ئۇستا.

سەرراست [سرراست] (پ) توز، توز كۆتۈل، ئاق كۆڭۈل.

سەررا ف [كراف] (ئە) 1) پۇل ئالماشتۇرغۇچى، پۇل پارچىلىغۇچى.
2) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن:
خەبەر بەرگۈچى سەررافى گۆھەر پاش،
بۇ يەتلىغ ئەيلەدى نەقدى خەبەر فاش.
— نەۋابى.

سەررىشتە [سررشته] (پ) يىپنىك ئۇچى؛ ئىشنىك ئاساسى:
بىر نەزەر ئاندىن ئېرۇر سەررىشتەئى نۇر شادلىغ،
كۆرسە ھالىمنى ئۇ تۇفەتدىن پۇتەر ئېرىدى كەمىم.
— ناقىس.

سەرزەمىن [سرزمين] (پ) يەر ـ جاي، ئۆلكە، مەملىكەت.

سەرزەنىش [سرزنش] (پ) تىل، ئازار، تەنە، تەنبىھ؛ كايىش:
پەلەكدىن يېتىپ ئول زەمان سەرزەنىش،
تەۋەققۇئ تاپىپ باشىغە تۇرفە ئىش.
— ئا. نىزارى.

سەرزەنىش قىلماق — كايىماق، تەنبىھ بەرمەك.
ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئنەت قىلىپ شاھى بىدادغە.
— ئا. نىزارى.

سەرسام [سرسام] (پ) جۆيلۇمەك، ئېگىز ـ پەس سۆزلىمەك.

سەرسەبز [سرسبز] (پ) كۆكەرگەن، دائىم كۆپكۆك؛ خۇرسەند، شاد.

سەرسەر [صرصر] (ئە) 1) كۈچلۈك ۋە سوغۇق شامال، دەھشەتلىك بوران:
قەدى سەرۇ باغى بەھاردا بار،
قەزا سەرسەرى قىلماغاي تارمار.
— ئا. نىزارى.
2) توپىلاك، تىنچسىزلىق:
ئانچە كوفر ئەيتە باشلەدى فەرفەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەرسەر.
— نەۋابى.

سەرسەرى ئافەت — بالايىئاپەت بورىنى.
سەرسەرى ئاھ — قانتىق ئاھ، كۈچلۈك پىغان:
بۇگۈن باغى گۈلىستان گۈللەرى خۇش بەرگ دېز ئولدى،
سەھەر ھوي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەللىلى.

سەرسەرى مېھنەت — مۇشەققەت بورىنى.
سەرسەرى خىرام — شامالدەك يۈگۈرۈك (ئات).
سەرسەرى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران بورىنى.

سەرسەرمانەند [صرصرمانند] (ئە + پ) كۈچلۈك بورانغا ئوخشاش.

سەرسۇخەن [سرسخن] (پ) سۆز بېشى، باشلانما،

مۇقەددىمە، كىرىش سۆز.

سەرشار [سرشار] (پ) لىق، لىپمۇلىپ، تولا، سىراپ:
ۋسال جامىدىن بىر نەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇكۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خۇمار ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەرشار ئەتمەك — لىقلىماق، تولدۇرماق؛ قاندۇرماق:
يۇز نىگاھى لۇتفى ئىلە ئەغيارنى سەرشار ئېتىپ،
گۈلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.
— ئەرشى.

سەرىشكەن [سرشكن] (پ) تەك چېچىش، تەك تەقسىم قىلىش؛ بىر ئۇلۇش:
يەنە ئەگدىيۇ ئەسمۇئى سەرىشكەن،
كى مەجنۇن، ۋاقىت بىلە كۆھكەن.
— ئا. نىزارى.

سەرف I [سرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:
ئۇستاد ئول شاھ ئىلە خەيلىن تېرىپ،
سەرفلەرىغە زېبۇ ئارايىش بېرىپ.
— نەۋايى.

سەرف ئەتمەك — خىراجەت قىلماق، ئىشلەتمەك، چىقىم قىلماق.

سەرف II [صرف] (ئە) تۈرلىش، مورفولوگىيە.

سەرفەراز [سرفراز] (ئە) ئۇلۇغ، بەختيار، ھۆرمەتلىك:
بۇتاش ئۆزرە قىلدى مۇھەممەد نەماز،
كى ئانچە بولۇپ تەختى سەك سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

سەرفەراز ئەيلەمەك — بەختيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق، ھۆرمەتلىمەك، ئۇلۇغلىماق.

سەرفەراز قىلماق — «سەرفەراز ئەيلەمەك» كە قارا:
كەرەم ئەيلەگىل شاھ بەندە نەۋاز،
مۇھەببەت تەرىقىدە قىل سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

سەرفتنە [سرفتنه] (پ + ئە) پىتنە باشلىقى، پىتنە باشلىغۇچى، پىتنە قوزغىغۇچى.
دېدىم، ئەتكىل ئارەزىڭ بىرلە كۆزۈڭ ۋەسفىن، دېدى:
ئارەزىم دەۋرى قالار، سەرفتنەئى دەۋران كۆزۈم.
— نەۋايى.

سەرفتنەئى ئەييام — پىتنە ـ پاسات كۈنى.

سەرفكەندە [سرفكنده] (پ) ئىتائەت، بويسۇنۇش:
قەۋمۇ ھەيلىكى بەندەم ئېردىڭلەر،
نې دىسەم سەرفكەندەم ئېردىڭلەر.
— نەۋايى.

سەرفي [صرفى] (ئە) ئەرەب گراممىاتىكىسىغا ئائىت.

سەركار [سركار] (پ) ئىش بېشى، نازارەتچى:
ھەمە ئەترافى ئالەمدىن خەبەردار،
ئانىڭ خەيلى ئىچىدە ئەقلى سەركار.
— ناقىس.

سەركەش [سركش] (پ) 1) باش بەرمەيدىغان، ئىتائەتسىز، ئۇجەر، باش تارتقۇچى:
سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.
— زەلىلى.

2) ئەركەيار:
شوخى سەركەش دېدى: ئەي جاھىل سىرىشت،
رازى ئولسالىڭ ھەرنە ئولسە سەرنەۋشت.
— نەۋايى.

سەركەش نىھال [سركش نهال] (پ) چىرايلىق، ئېگىز دەرەخ.

سەركۇب [سركوب] (پ) دۇشمەنگە نەيزە ئاتىدىغان ئېگىز جاي؛ قەلئە، قورغان ئەتراپىدىكى ئېگىز توپا دۆۋىسى.

سەركۇفتە [سركوفته] (پ) بېشى يانجىلغان.

سەرگەران [سرگران] (پ) بېشى ئايلانغان، مەست.

سەرگەردان [سركردان] (پ) بېشى ئايلانغان، قەيەرگە بېرىشنى بىلمەيدىغان، سەرسان، سايات:
تىلەر سەندىن بۇ سەرگەردان كەمىنە،
بويول قەتئىگە رەخشى يا سەفىنە.
— ناقىس.

سەرگەرم [سركرم] (پ) بېشى قىزىغان، مەست.

سەرگەشتە [سركشته] (پ) بېشى ئايلانغان، گاڭگىراغان، سەرگەردان، ئاۋارە، پەرىشان:
شىكەستە بەستەۋۇ سەرگەشتەۋۇ دىلخەستە ئەۋۋارە،
يۇزۇمنى سۇرتۇبان دەرگاھىغە بەس ناتىۋان كەلدىم.
— زەلىلى.

سەرگەشتە ئاشىق — بېشى ئايلانغان، سەرسان بولغان يار:
خەس ئېمەس گىرداب ئاراكىم باشىگە ئېۋرۇلغەلى،
سۇ ئۇزە سەرگەشتە ئاشىق جىسمىنىڭ خاشاكىدۇر.
— نەۋايى.

سەرگەشتەھال — ئەھۋالى ناچار، بىچارە، ئاۋارە:
غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.
— ئا. نىزارى.

سەرگەشتەلىك [سركشتەليك] سەرسانلىق، سەرگەردانلىق.

لىق، ئاۋارىلىك؛

سەرگۈزەشت [سرگذشت] (پ) بېشىدىن ئۆتكەنلەر، بېشىدىن كەچۈرگەنلەر:
ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۆي،
دېگەي سەرگۈزەشت ماڭا مۇيەمۇي.
— ئا. نىزارى.

سەرلەۋھە [سرلوحە] (پ + ئە) تاختىنىڭ بېشى؛ گېزىت ـ ژۇرناللاردا ماقالىنىڭ ماۋزۇسى.

سەرمايە [سرمايە] (پ) 1) ئاساس، سەۋەب. 2) دۆلەت، بايلىق، مەبلەغ:
قەتر كېرەك ئاڭلاسا ئۆزپايەسى،
بەھر ئىلە تەك تۆتماسە سەرمايەسى.
— نەۋائى.

سەرمەد [سرمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم، داۋاملىق:
دۇرۇدى بىئەدەد ئىقبالى سەرمەد،
ئەزەل سۇبھى ئەبەد شامى بولۇپ ھەد.
— ناقىس.

سەرمەدي [سرمدى] (ئە) مەڭگۈ، ئەبەدىي، دائىمىي.

سەرمەست [سرمست] (پ) كەيب، خۇش كەيب، مەست:
كېتۈر جامى، ياغاچ ئولغاي ئاڭا تاج،
مەيىن ئىچكەچ بولاي سەرمەستى مېئراج.
— ناقىس.

سەرمەستان [سرمستان] (پ) كەيپلىك، خۇش كەيپلىك، مەستلىك.

سەرمەنزىل [سرمنزل] (پ + ئە) كارۋانلار ۋە يولۇچىلارنىڭ بىرىنچى قونالغۇسى:
يوق ئاغىزدىن سورۇبان نۇكتە ئاقىبەت قىلدى،
مېنى موسافىرى سەرمەنزىلى فەنا ئول شوخ.
— نەۋائى.

سەرنەۋشت [سرنوشت] (پ) پېشانىگە يېزىلغان، تەقدىر:
سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەختىيار ئولسا،
كىلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غىلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەرنىگۇن [سرنكون] (پ) بېشى تۆۋەن؛ دۇم كۆمتۇرۇلگەن، ئاستىن ـ ئۈستۈن:
بىرسى ئىستىغنا ئىچىدە سەرنىگۇن،
بىرلەرنى مەست ئەيلەپدۇر جۇنۇن.
— زەلىلى.

سەرھ [صرح] (ئە) قەسىر.

سەرھەد [سرحد] (پ + ئە) چېگرا، ئاخىرقى چېگرا، ئاخىرقى چەك؛
سەرۋى ئىلە سەنۇبەرچۇن بوستاندا خىجىل بولدى،
قەددىنى بۇگۈن ئۇ شۇخ سەرھەدى كەمال ئەيلەر.
— زەلىلى.

سەرھەڭ [سرھنگ] (پ) ھەربىي باشلىق، قوماندان:
گەر فەتىلە ساچلەر تۇغ ئەيلەسە ئاشىق نېتەڭ،
ئىشق شەھرىدە گەدالەر ساھەڭ سەرھەڭدۇر.
— زەلىلى.

سەرھەلقە [سرحلقە] (پ + ئە) ھالقا شەكلىدە تىزىلغان نەرسىلەرنىڭ (مارجان، مەرۋايىتقا ئوخشاش) ئەڭ چوڭى؛ باشلىق، يېتەكچى:
بۇدەۋرىدە يوق سەن كېبى خۇشخان ھافىز،
ھۇففاز ئارا سەرھەلقەئى دەۋران ھافىز.
— نەۋائى.

سەرۇپا [سروپا] (پ) ئۈستباش:
سەرۇپا بەرەھنەلىكدىن بولماس كىشى قەلەندەر،
دۇنياۋۇ ئاخىرەتنى بەرباد ئەگەر قىلماسا.
— زەلىلى.

سەرۇسامان [سروسامان] (پ) ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنە، نەرسە ـ كېرەك؛ لازىمەتلىك، يارىدەم:
زەلىلىدىن سەرۇسامان خىتا ئىلى سورما،
موسافىران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئېردىم.
— زەلىلى.

سەرۋ [سرو] (پ) 1) تال ۋە تۈز ئۆسىدىغان، قىش ـ ياز ياپيېشىل تۇرىدىغان، چىرايلىق، خۇش قامەت دەرەخ، سەرۋ:
قەدىڭگە سەرۋ ئىلە تۇبى، ساچىڭگە سۇنبۇلى خۇبى،
يۈزۈڭگە ئايۇكۇن، گۈل بىرلە شەمئى ئەنجۇمەن ئاشىق.
— قەلەندەر.
2) قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق، گۈزەل مەشۇق:
مۇيەسسەر بولسە ئۇمرۇمغە ئەگەركىم بىر يۈزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم گۈل سەرۋىگە بۇتەندە جانىمنى.
— قەلەندەر.

سەرۋى ئازاد — چىرايلىق، لەتاپەتلىك يار:
جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۋى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەنىمنى ھەجرۇ فۇرقەتدىن قەبا قىلدىم.
— قەلەندەر.

سەرۋى بوستان — سەرۋدەك چىرايلىق، كېلىشكەن مەشۇق:
بەرمەدى پۇرسەتكى بىردەم ھەمنەشىن بولسا ئاڭا،

ئول گۈلى باغى جىنانۇ سەرۋى بوستانىم بىلە.
— قەلەندەر.

سەرۋى چالاك — چىرايلىق سەرۋ:
كەنەب شاخى يوق گەرچى خاشاكچە،
قەلەندەرغە دۇر سەرۋى چالاكچە.
— نەۋايى.

سەرۋى خىران — سەرۋدەك چىرايلىق، قامەتلىك جانان:
بوي چەكتىگو ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي - ھەي، نەبالا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

سەرۋى دىلجوي — مېھرىبان، كۆيۈمچان دىلبەر:
يۈرۈر ئېرمىش كېچەلەر كوچەڭۇ كوي،
كېزىپ ئالەم ئارا ئول سەرۋى دىلجوي.
— موللا پازىل.

سەرۋى رەۋان — كېلىشكەن مەھبۇب، قەلبى گۈزەل يار؛
قىلمەدىم جانىم پىدا ئالدىڭدا ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى ئەدامەت، سەھسۇۋارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

سەرۋى رەئنا — خۇش پېچىم، كېلىشكەن، گۈزەل:
ھۆكم قىلدىكى، سەرۋى رەئنانى،
ئالەم ئەھلىغە شۇرۇ ياغمانى.
— نەۋايى.

سەرۋى سايە — گۈزەل، قامەتلىك جانان:
تاپىپ كەلدىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزلۈكە ئانى قىلدى رايە.
— موللا سابىر.

سەرۋى سەھى — بويى كېلىشكەن، گۈزەل مەشۇق:
باقمە ھەقارەت بىلە مۇفلىس ئۆچۈن ئەغنىيا،
سەرۋى سەھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

سەرۋى قامەت — كېلىشكەن، گۈزەل قامەت:
رىزا باشنى سوئالىڭغە ئەيلەسەك رەھبەر،
سوئال ئىچىندە كۆتەر سەرۋى قامەتىڭنى پات.
— شەۋقى.

سەرۋ گۈلرۇ — سۆيۈملۈك مەشۇق:
كېچە كەلگۈمدۇر دېبان ئول سەرۋى گۈلرۇ كەلمەدى،
كۆزلەرىمگە كېچە تاڭ ئاتقۇنچە ئۇيقۇ كەلمەدى.
— نەۋايى.

سەرۋى مەۋزۇن — گۈزەل سەرۋ:
نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،
ئول گۈلىنەدەك قامەتىڭغە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

سەرۋەر [سرور] (پ) يېتەكچى، يولباشچى، باشلىق:
تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەپ ئارا خۇبلار سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

سەرۋەقت [سروقت] (پ) يوقلاش، يوقلاپ كېلىش، زىيارەت.

سەروبۇن [سروبون] (پ) قەددى كېلىشكەن، خۇش قامەت.

سەرۋستان [سروستان] (پ) سەرۋ كۆپ ئۆسكەن جاي، سەرۋزارلىق:
كىچىك بىرلە ئۇلۇغلار سان ئىچىندە،
نېچوككىم سەبزە سەرۋستان ئىچىندە.
— نەۋايى.

سەرۋ قامەت [سروقامت] (پ) قەددى - قامىتى كېلىشكەن، زىلۋا بوي.

سەرۋ قەد [سروقد] (پ) قامىتى سەرۋدەك مەھبۇبە.

سەرىر [سرير] (ئە) تەخت، ئورۇندۇق، كارىۋات:
شەفائەت سەرىردە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ئۇنقار.
— ئا. نىزارى.

سەرىھ [صريح] (ئە) ئاشكارا، ئېنىق، ئوچۇق، ئايدىڭ.

سەرىئ [سريع] (ئە) تېز سۈرئەتلىك:
رەھىم ئوتى كۆككە چىقار ئويلا تېز،
كى بەرق ئىنسانەگەي يەرگە ئاندىق سەرىئ.
— نەۋايى.

سەزا [سزا] (پ) جازاغا لايىق، جازاغا تېگىشلىك.

سەزاۋار [سزاوار] (پ) لايىق، مۇۋاپىق:
بۇيۇرماغىل يەنەن سەبر، ئەي تەبىب تەڭرى ئۈچۈن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئەمەس ئەمدى سەزاۋار ماڭا.
— نەۋايى.

سازاۋار ئولماق — لايىق، مۇناسىپ بولماق.

سەس [سس] تاۋۇش، ئاۋاز، ئاھاڭ، سادا.

سەغ [سغ] (پ) تورۇس، ئۆگزە؛ گۈمبەز.

سەغانە [سغانه] (پ) ئارىلىق، دەلىز ئۆي.

سەغر [ثغر] (ئە) چېگرا، چەك.

سەغىر [صغير] (ئە) كىچىك، ياش بالا (ئوغۇل):
سىزدىن ئەر بولسۇن ئەزىم، ئەرخۇد ھەقىر،

تەۋرۈ ۋەۋ ئىچرە سەغىر، ئەرخۇد كەبىر.
— نەۋايى.

سەغىرە [صغيره] (ئە) قىز بالا.

سەف [صف] (ئە) رەت، قاتار، سەپ.

سەفا [صفا] (ئە) 1) پاكلىق، ساپلىق، تازىلىق:
چۇ تۇفراغى ۋۇجۇدۇك بۇتەگى مېھنەتتە كۆيدۈرگىل،
سەفايى زاھىدۇ باتىنىدە شەرتى كىميا بولماق.
— زەلىلى.

2) تىنچلىق، ئاسايىشلىق:
گۈلىستان غۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۈزۈپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرايى خۇشكۈۋار ئىزدە.
— ھاپىز خارەزمى.

3) گۈزەللىك:
سەفا بەرگاھىدا سۈلتان ئولۇپ،
ۋەفاكارگاھىدا بۈرھان بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

سەفايى ئاسمان — سۈزۈك ئاسمان:
ئۈمىد ئەتكەچ تۈشەردەپ تارى زەردىن تىيرە كۆلبەمگە،
جەمالى ئافتابىدىن سەفايى ئاسمان كاغەز.
— شەۋقى.

سەفال [سفال] (پ) سافال قاچا، ئىدىش:
گۈھەر ئورنىغا قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۈردار كۆزى ئەھۋال شىغال شەيخ.
— شەۋقى.

سەفالەت [سفالت] (ئە) خورلۇق، ئابرۇيسىزلىق، تۆۋەنلىك؛ پەسكەشلىك:
زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالەت،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەلىلى.

سەفاھەت [سفاهت] (ئە) ئەخمەقلىق، ئەقىلسىزلىق، يەڭگىلتەكلىك.

سەفاھەت ئامىز [سفاهت آميز] (ئە) ئەخمەقلەرچە، نادانلىق بىلەن، قەبىھلەرچە.

سەفايياب [صفاياب] (ئە) پەيزلىك بولۇش، مۇنەۋۋەر، نۇرلۇق بولۇش:
گاھ سالىپ ئابۇقۇبايىس ئۆزە تاب،
ئاندىن بولۇبان ھەرەم سەفايياب.
— نەۋايى.

سەفايىن [صفاين] (ئە) كېمىلەر.

سەفايىھ [صفايح] (ئە) سەھىپىلەر، ۋاراقلار؛ لەۋھىلەر.

سەفەر [سفر] (ئە) سايا‌ھەت، يول، سەپەر:
كى مۇندىن يەنە تەبرەدۈك يۈرگەلى،
سەفەر مېھنەتىدە قەدەم سۈرگەلى.
— ئا. نىزارى.

سەفەرگەشتە [سفركشته] (ئە + پ) سەپەر قىلغۇچى:
دەر بەدەر شەھەر بەشەھەر ئىزدەكى مەگشۇق سوراغىن،
ھەمچۇ سەييارە سەفەرگەشتە غەربىان يەگلىغ.
— شەۋقى.

سەفەرىي [سفرى] (ئە) سەپەر قىلغۇچى.

سەفدەر [صفدر] (ئە) باتۇر، جەسۇر:
كۆرسە ئىردى گەر يۈزۈگنى بولۇر ئىردى ساڭا قۇل،
رۇستەمۇ بەرزو بىلە ئىسكەندەر سەفدەر ساڭا.
— قەلەندەر.

سەفرا [صفرا] (ئە) سېرىق؛ جىگەر ئىشلەپ چىقىرىدىغان سېرىق ياكى كۆكۈش سېرىق ئاچچىق سۇيۇقلۇق؛ زەردە، ئاچچىق:
ئىچ قەبز تاپار تەرەنجەبىندىن،
سەفرا ئارتار سىكەنجەبىندىن.
— نەۋايى.

سەفرەت [صفرت] (ئە) سېرىقلىق، رەڭگى ئۆچكەن.

سەفسەتە [سفسطه] (ئە) پايدىسىز، بىھۇدە، قۇرۇق سۆز.

سەفشىكەن [صف شكن] (ئە + پ) سەپ بۇزغۇچى، باتۇر، قەھرىمان.

سەفھە [صفحه] (ئە) 1) قەغەز، ۋاراق، سەھىپە، بەت:
چۇ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۈشۈردى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

2) جامال، يۈز، چېھرە:
سەفھە يۈزى دەرد جىلۋەگاھى،
مىستەر خەتى ھەجر شاھراھى.
— نەۋايى.

3) كىتاب، يېزىق، سۆز:
قىلاي سۆز، بۇ سۆزۈم پايانغە يەتسۇن،
پۈتۈلسە سەفھەگە ھەريانغە كەتسۇن.
— ناقىس.

سەفھە ئاچماق — كىتابنى ئاچماق؛ بىر - بىر ۋاراقلىماق.

سەفھەئى ھۇسن — چىرايلىق يۈز، گۈزەل چېھرە:
ساچى سەرفىتنەئى دەۋرانەلىقنى ئەيلەدى ئىزھار،
قارا قاشىنى كۆردۈم سەفھەئى ھۇسنىدە مىسرەئۇزار.
— زەلىلى.

سەفىد [سفيد] (پ) ئاق، ئاق تۇسلۇك:

سەندىن گېرۇر شام غەربىنە سەپەر،
سەندىن گېتەر بارچە گەسرانى گۇمەر.
— زەلىلى.

سەپەر [سفير] (ئە) باش ئەلچى.

سەپەل [سفيل] (ئە) بەك نامرات، كەمبەغەل، موھتاج-لىقتىكى كىشى.

سەپىنە [سفينە] (ئە) كېمە:
سەپىنەگە گولتۇردى چۇن كارۋان.
ئانىك بىرلە دەريادا بولدى رەۋان.
— ئا. نىزارى.

سەقاغ [سقاغ] ئىككى:
كەلگىل، سەنەما، قۇچۇپ دۇداغىنگە گۇپەي،
مەگزىنگنى شۇرۇپ -شۇرۇپ قاپاغىنگە گۇپەي.
گېسلەپ داغى سەقاغىنگە گۇپەي.
بەس گەمدى، دېسەك، تۇشۇپ ئاياغىنگە گۇپەي.
— گەرشى.

سەقەر [سقر] (ئە) دوزاخ، جەھەننەم، تومۇغ:
بۇ ئالەم كۆرگۈزۇر گەر لالەۋۇ باغ،
گېرۇر باغى سەقەر ھەر لالەسى داغ.
— گەرشى.

سەقەرلات [سقرلات] (ئە) نەپس يۇك رەخت:
يار يامغۇرى يەتكەچ گەيلەدىك بات،
يەر چەكمەننى يەشىل سەقەرلات.
— نەۋايى.

سەققا [سقا] (ئە) سۇ بەرگۈچى؛ سۇ سەپكۈچى، سۇ توشۇغۇچى.

سەئقە [صعقه] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش.

سەقىل [ثقيل] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن.

سەقىم [سقيم] (ئە) كېسەل، ئاغرىق، بىمار، خەستە.

سەگ [سگ] (پ) 1) ئىت، گۇۋ ئىتى:
بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بىۋەفا،
شەھىد گەيلەدى گول سەگى بىھەيا.
— ئا. نىزارى.

2) پەسكەش، رەزىل، ئىت مىجەز:
سەگ رەقىب بىلمەسدۇرۇر، جانا، يۇزۇڭنىك قەدرىنى،
گۈلنى رەڭگو بويىدىن نې بەھر تاپمىشدۇر گۈلاب.
— قەلەندەر.

سەگباز [سگباز] (پ) ئىت ئۆگەتكۈچى، ئىت ئويناتقۇچى.

سەگبان [سگبان] (پ) ئىت باقار.

سەگسار [سگسار] (پ) ئىتقا گوخشاش؛ ئاچ كۆز، شەخسىيەتچى.

سەلا [صلا] (ئە) چاقىرىق، مۇراجىئەت، دەۋا:
كى كەلدى گۈي ھەرەمىدىن نىدائى،
نىدا كىرمەك گۈچۇن گېردى سەلائى.
— نەۋائى.

سەلا سالماق — جار سالماق، مۇراجىئەت قىلماق.

سەلا ئۇرماق — جار سالماق، گۇندىمەك.

سەلابەت [صلابت] (ئە) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىك، گۇلۇغلۇق؛ قەتئىيلىك، شىجائەتلىك؛ سالاپەت:
كى فەرزەند يەھيا ھەم گېردى، نەبى،
كى سىينى سەلابەتدە گېردى سەبى.
— ئا. نىزارى.

سەلات [صلات] (ئە) نامار، ئىبادەت:
سەلات خەمسە — بەش ۋاخ نامار.

سەلاتىن [صلاطين] (ئە) سۇلتانلار، پادىشاھلار:
شەيخان شەھرەباتىن، ئاچ مەگرىفەت قاناتىن،
جانىم بۇگۈن سەلاتىن، تەن قەسرى شاھ گەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

سالاتىنى كامگار — قۇدرەتلىك سۇلتانلار.

سالاتىنى مەسنەدىنىش — يۇقىرى مەرتىۋىلىك سۇلتانلار.

سالاتىنى مازىن — گۇتكەن سۇلتانلار، قەدىمىي شاھلار.

سەلاتىنزادە [صلاطين زاده] (ئە + پ) شاھزادە.

سەلاس [ثلاث] (ئە) گۇچ (3).

سەلاسەت [سلاست] (ئە) گوچۇقلۇق، روشەنلىك، راۋانلىق.

سەلاسىل [سلاسل] (ئە) زەنجىرلەر، كويزىلەر، كىشەنلەر:
شەياتىن لەشكەرىگە داد قىلدى،
سەلاسىل تەبرەتىب پەرياد قىلدى.
— ناقىس.

سەلام [سلام] (ئە) سالام بېرىش، سالام:
تۇمەنمىك سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكسىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

سەلام بەرمەك — سالام قىلماق:
كېلىپ رۇھۇل - گەمىن بەردى سەلامى،
يەتۇردى ھەقتە ئالانىك پەيامى.
— ناقىس.

سەلامەت [سلامت] (ئە) ساغلاملىق، ئامانلىق، تىنچلىق:

ئىنشائەللاھ، تۇتۇپ سەلامەت،
قىلغاي كۆرۈشۈرنى ھەق كەرامەت.
— موللا نىياز.

سەلاھ [صلاح] (ئە) 1) ئاسايىشلىق، خاتىرجەملىك، تىنچلىق:
كى مەقسەد تىلەپ ئاندا شامۇ سەباھ،
بوھەمدۇللا يەتكۈردى بىزگە سەلاھ.
— ئا. نىزارى.

2) توغرىلىق، ئەخلاقلىق، ئەدەپلىك، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلاش:
ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سەلاھى.
— ناقىس.

3) پەرھىزكارلىق، تەقۋادارلىق، شەيخلىق:
سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.
— ئا. نىزارى.

سەلاھ ئەھلى — توغرا ئادەملەر، تەقۋادار ئادەملەر.
سەلاھ سۆزى — توغرا سۆز، ھەق گەپ:
گەر يوشۇردى بىلمەپ سەلاھ سۆزىنى،
بارچە سەلاھ ئەھلىغە ھاسىلدۇرۇر.
— نەۋائى.

سەلاھەتفزاي [صلاح افزای] (ئە + پ) ھەقىقەتپەرەسلىك، توغرىلىق.

سەلاھىيەت [صلاحيت] (ئە) قابىلىيەت، لايىقەت.

سەلايە [سلايه] (ئە) دورا ياكى سىياھنى ئېزىدىغان تاش.

سەلەۋات [صلوات] (ئە) رەھمەتلەر، دۇئالار:
دەرى مەككەنى مۇئەززەم بىلە رەۋزەئى پەيەمبەر.
سەلەۋات بى نەھايەت ئىنبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.
— زەلىلى.

سەلەف [سلف] (ئە) ماختانچاق.

سەلەب I [صلب] (ئە) ئاساق، ئېسىپ ئۆلتۈرمەك.

سەلەب II [سلب] (ئە) تانماق، ئىنكار قىلماق، يوققا چىقارماق، يوق قىلماق:
چۇ سەلب ئېردى ئىشىدە ئارزۇ خاھ،
نەسەھتگۈيغە بولدى ئارزۇ گاھ.
— نەۋائى.

سەلب ئەتمەك — تاشلىماق، كەتكۈزمەك، يوق قىلماق.
سەلب قىلماق — «سەلب ئەتمەك» كە قارالسۇن.
سەلبى مەئرۇم — يوقاتماق، يوق قىلماق:
كى ئول كېچە ئۇچۇن ئىلمىدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇھۇل - ئەمىندىن سەلبى مەئدۇم.
— ناقىس.

سەلبى ۋۇجۇد — ئۆزلۈكىدىن ۋاز كېچىش.

سەلبىي [سلبی] (ئە) نامۇۋاپىق، مۇۋاپىق ئەمەس، ئىنكار قىلىنغان.

سەلتەنەت [سلطنت] (ئە) 1) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق، سۇلتانلىق:
ئەگەر يۈز يىل ئەمىرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئەيلەپ، يەر يۈتۈپ قىلغاي ئانى مەھكەم.
— ئەرشى.

2) دەبدەبە، تەنتەنە:
ئەي نەۋائى، فەقر مۇلكىدىن تۇت غەنىمەت زىنھار،
كى غىنائۇ سەلتەنەتنىڭ كونتۇرۇر دەردى سەرى.
— نەۋائى.

سەلتەنەت بەھرى — ھۆكۈمرانلىق مۇقامى.
سەلتەنەت بۇرجى — ھۆكۈمرانلىق چوققىسى.
سەلتەنەت قىلماق — ھۆكۈمرانلىق قىلماق.

سەلسەبىل [سلسبيل] (ئە) تازا، تىنىق، مۇزدەك ئېقىن سۇ؛ جەننەت بۇلىقى:
جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشكىدە سەبىل،
كۆڭۈلگە ئاچتىلەر چەشمەجوي سەلسەبىل.
— زەلىلى.

سەللە [سله] (ئە) نامازغا ئوقۇشتا باشقا ئورايدىغان داكا، سەللە.

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللام [صلي الله عليه و سلم] (ئە) ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن.

سەللەللاھۇ مەھۇمۇللاھ [سلمهم الله] (ئە) ئاللا ئۇلارنى ساق - سالامەت قىلسۇن.

سەلىب [صليب] (ئە) خرىستىئانلار بۇتى، كرىست.

سەلىتە [سليطه] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز، ناپاك.

سەلىس [سليس] (ئە) روشەن، ئوچۇق، راۋان، سىلىق.

سەلىسەلغاز [سليسا لغاظ] روشەن، سىلىق، راۋان سۆزلۈك، ناتىق.

سەلىقە [سليقه] (ئە) قابىلىيەت، تەبىئەت؛ زەۋق؛ ئۇسلۇب.

سەلىم [سليم] (ئە) ساغلام، سالامەت، ئامان:
مېھنەتتۇ دەردۇ ئەلەم بولدى نەسىھەت سۆيۈپۇ شام،
كىمگە بولسە ئەي قەلەندەر دانىشۇ تەبئى سەلىم.
— قەلەندەر.

سەم [سم] (ئە) 1) ئوغا، زەھەر:
ئەسەلدۇر زىكرى ھەق لەززەت تاپار كامۇلەبىلگە ئاندىن،
ئۆزۈڭنى ئۇرماغىل شەككەر يىدىم دەپ ئۆلتۈرۇر سەمگە.
— ناقىس.

2) ھەييارلىق، ئالدامچىلىق:
ھىممەتى ئېلى كۆزدە قۇرۇتۇپ نەملەرنى،
نەچە قىلۇر ئاشام فەلەك سەملىرنى.
— نەۋايى.

سەما [سما] (ئە) ئاسمان، كۆك:
كېلىپ كېمە بىريەردە تۇتتى قەرار،
قىلىبان خەلايىق سەماغە فىرار.
— ئا. نىزارى.

سەمان [سامان] سامان:
قەدەم يۆتكەر ئىدىكىم ئاندا ئول نۇر،
سەمانغە كەھرەبا قىلغان كەبى زور.
— ناقىس.

سەماۋات [سماوات] (ئە) «سەما» نىڭ كۆپلۈكى (ئاسمانلار):
زەمىننى ئەيلەبان سەبرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەلىلى.

سەماۋات پەيما [سماوات پيما] (ئە + پ) سامالارنى، ئاسمانلارنى كەزگۈچى.

سەماۋەش [سماوش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش، ھاۋارەڭ:
سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سەماۋەش،
ئاياغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.
— نەۋايى.

سەماۋي [سماوى] (ئە) ئاسمانغا تېگىشلىك، ئاسمانغا ئالاقىدار، ھاۋارەڭ، كۆك.

سەماڭ I [سماع] (ئە) تىڭشاش، ئاڭلاش، ئىشتىش.

سەماڭ II [سماع] (ئە) زىكر قىلىش:
بىر كۈن ئولغاچ سوفىلار سەماڭدىن مەلۇم،
چالدۇرۇپ چەڭگۈ چەغانە، ئويناندىم ئەسنام ئىلە.
— ئەرشى.

سەمەد [صمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك؛ خۇدانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:
يۈزىن كەلتۈردى دەرگاھى ئەھەدگە،
مۇناجات ئەتتى ئەللاھى سەمەدگە.
— ناقىس.

سەمەر [ثمر] (ئە) 1) مېۋە، ھوسۇل؛ نەتىجە:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

2) پايدا، مەنپەئەت، نەپ.
سەمەر بەرمەك — ھوسۇل بەرمەك.

سەمەر تاپماق — پايدا تاپماق، نەپ ئالماق.
سەمەر ساچماق — ياخشىلىق قىلماق.

سەمەرات [ثمرات] (ئە) «سەمەرە» نىڭ كۆپلۈكى:
مۇراد ھوسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راھەتدىن،
مۇراد چۆرەسىدىن ئۈچلا ئانادۇر سەمەرات.
— شەۋقى.

سەمەرە [ثمره] (ئە) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە.

سەمەرقەند [سمرقند] ئۆزبېكىستاننىڭ بىر شەھىرى، سەمەرقەنت.

سەمەك [سمك] (ئە) بېلىق، بېلىق تۇرىدىغانلار؛ يەر ئاستى.

سەمەن [سمن] (پ) ئاق، سېرىق رەڭلىك بىر خىل خۇش پۇراق گۈل:
نەچچە قامچى تۇشۇپتۇر ئول قەدى سىيمىن بەدەن، ئۆزرە،
پەيابەي سانقە تۇشكەن كەبى سەرۋۇ سەمەن ئۆزرە.
— نەۋايى.

سەمەند [سمند] (پ) رەڭگى سېرىق، يايلى ۋە قۇيرۇقى ئاق ئات؛ چىرايلىق ئات؛ دۇلدۇل، ئارغىماق:
كى ئاندىن يۈرۈپ تىز ئەيلەپ سەمەند،
كى داغىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.
— ئا. نىزارى.

سەمەندى قەلەم — تېز يازىدىغان، چاپقۇر قەلەم:
قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويىدى قەدەم.
— ئا. نىزارى.

سەمەندەر [سمندر] (پ) ئوتتىن پەيدا بولغان ۋە ئوتتا ياشايدىغان ئەپسانىۋى ھايۋان؛ قۇش:
كوھ ئىلە سەھرادا تەڭ يۈرگەي سەمەندەر پەيزى ئام،
فەرقى يوق ناقىس، گەدا بول ياكى ساھىب جاھ بول.
— ناقىس.

سەمەندەرلىق [سمندرليق] سەمەندەردەك كۆيۈش، جان پىدا قىلىش.

سەمەندەرۇەش [سمندروش] (پ) سەمەندەرگە ئوخشاش، سەمەندەر كەبى.

سەمۇر [سمور] (ئە) قۇندۇز؛ قۇندۇز تېرىسىدىن تىكىلگەن كىيىم:
بۇ تۇپراقكى مۇنۇڭدەك تامۇغ ئارا تۇشمىش،
سەمۇرۇ قاقىم ئۈچۈن ئالەم ئاھىغە تەكۈتاز.
— نەۋايى.

سەمۇم [سموم] (ئە) 1) ھەممە نەرسىنى قۇرۇتىدىغان، ھالاكەتلىك ئىسسىق شامال:

سەھەردە نالەۋۇ ئاھىم سەمۇمى ئىشق بىلدىلەر،
سىپاھى ئەقل دەرخاھ ئەردىلەر ئەزىمسكى ئويغاتتىم.
— زەللى.

2) زەھەر، ئاچچىقلىق؛
مەرگ سەمۇمىدى گەر ئەتسە بىيم،
بىل ئانى ئىسا نەفەسىدىن نەسىم.
— نەۋايى.

سەمەن [ثمين] (ئە) قىممەت باھا، قىممەتلىك:
ئەھلى ئەۋلادىنىڭ غەمىن قىلمە،
نەفسىنى لاغىرلىقت سەمىن قىلمە.
— ناقىس.

سەمەن گەۋھەر — قىممەتلىك تاش، گۆھەر.
سەمەن كالا — قىممەتلىك مال ـ مۇلۇك.

سەمىئ [سميع] (ئە) ئىشتكۇچى، ئاڭلىغۇچى، قۇلىقى ئوچۇق:
بەنامى خۇداۋەند ھەيىي قەدىم،
سەمىئو، بەسىرو غەفۇرۇر رەھىم.
— ئا. نىزارى.

سەنا [ثنا] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، داڭلاش:
سەناۋۇ ستايىش ساڭا يا ئەھەد،
كى ھامىد جەنابىڭغە جانۇ خىرەد.
— ئا. نىزارى.

سەنائىي [صنعاني] (ئە) ئۇستا ھۇنەرۋەن؛ سەنائىلىق (يەمەنىنىڭ مەركىزىدىن)
شەيخى سەنائىندەك كى بۇزۇرگ شەيخىنى.
بۇتغە سەجدە قىلدۇرۇر سەۋدايى ئىشق.
— زەللى.

سەناچ [سناج] تېرە خالتا، تولۇم مەش.

سەناخان [ثناخوان] (ئە + پ) ماختىغۇچى، مەددىاھ، سەنا ئېيتقۇچى.

سەنائىي [ثنائي] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، ئالقىش.

سەنايىئ [صنايع] (ئە) «سەنئەت» نىڭ كۆپلۈكى (سەنئەتلەر، ھۇنەرلەر).

سەنئەت [صنعت] (ئە) ھۇنەر، كەسىپ، ئۇستىلىق؛ ماھارەت:
زەمانىكى خاقان قىلىپ يارلىغ،
قىلىپ ئەھلى سەنئەتكە دىلدارلىغ.
— ئا. نىزارى.

سەنئەت قىلماق — ئۇستىلىق قىلماق، ماھىرلىق قىلماق:
تۇت ھەق تەرەفى كەسبى سەنئەت قىلماق،
ھەقدىن نە يۇزلەنسە قەنائەت قىلماق.
— نەۋايى.

سەنئەت ئايىن [صنعت آيين] (ئە + پ) سەنئەتكە ئوخشاش.

سەنئەتفاش [صنعت فاش] (ئە + پ) مەشھۇر ھۇنەرۋەن، سەنئەتكار.

سەنئەتپەرداز [صنعت پرداز] (ئە + پ) سەنئەتكار، ئۇستا ھۇنەرۋەن.

سەنئەتساز [صنعت ساز] (ئە + پ) سەنئەتكار، ماھىر ئۇستا.

سەنئەت نەما [صنعت نما] (ئە + پ) سەنئەتچى، سەنئەتكار:
كى سەير ئەتكەلى باشىغە تۇشتى ھەۋا،
چىقىپ گەشت ئېتىپ نەچچە سەنئەت نەما.
— ئا. نىزارى.

سەنە [سنه] (ئە) يىل.

سەنەد [سند] (ئە) 1) تايانچ؛ دەللىل؛ سەۋەب؛ بىرەر نەرسىنىڭ رەنجىرسىمان بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كېتىشى:
مۇڭا تەگرۇكىم يوق ئىدى بىر ۋەلەد،
بۇ ئىقبال ئەۋجىدە قىلسە سەنەد.
— ئا. نىزارى.

2) ئەۋلاد، ئەجداد، ئۇلۇغ ئەۋلادلىق:
تا نەجاتىمغە ئول مەدەد بولغاي،
نەمەدەد كىم ئۇلۇغ سەنەد بولغاي.
— نەۋايى.

سەنەم [صنم] (ئە) 1) بۇت:
چەراكىم بۇلەر بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچدىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە. گۈزەل مەھبۇبە، مەشۇقە، يار:
مېنى بەسكىم شەھىد ئەتكەچ ئېرۇر قانىم بىلە گۈلگۈن،
ۋەگەر نە ئول سەنەم تىرناغىدا رەڭگى ھىنا يوقتۇر.
— ئەرشى.

سەنەمكەدە [صنم كده] (ئە + پ) ئىبادەتخانا، بۇتخانا:
بارىپ سەنەمكەدەگە سەجدە ئاشقانە قىلاي،
كى مەنئ ئەيلەسە زاھىد، مەن ئانى يانە قىلاي.
— ئەرشى.

سەنەۋبەر [صنوبر] (ئە) 1) قارىغايغا ئوخشاش خۇش قامەت دەرەخ:
قىلىپ سەرۇۋ سەنەۋبەر بويىدىن قەد،
ھىنارەڭگى بىلەن ئەيلەپ قىزىل خەد.
— ناقىس.

2) كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت، بوي:
ۋامىق - ئۆزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنەۋبەر گۈل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.
— شۆقى.

سەنج [سنج] (پ) بىرىككەن سۆزنىڭ ئىككىنچى تەركىبىدە كېلىپ، تارتقۇچى، چەككۈچى، قىلغۇچى قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلىتىدۇ:
سايەئى سەرۋ مەنۇ يار گۈلۈ بوستانى،
نەغمەسەنج بۇلسە دەغى بۇلبۇل خۇسىلھانى.
— زەلىلى.

سەنجاب [سنجاب] (پ) «سنجاب» قا قارالسۇن.

سەنجەق [سنجق] بايراق، ئەلەم، تۇغ، سانجاق.

سەنچماق [سنچ ماق] 1) سانجماق، قادىماق، تاقىماق:
چىقتى گۈلگۈن تون كىيىپ، گۈل سەنچىبان دەستارغە،
قىلدى ئالەمنى گۈلىستان، گۈلكى گۈلگۈن رەخش ئۆزە.
— نەۋائى.

2) چاقماق:
تاكى بىر جويا ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.
— نەۋائى.

سەنچىق [سنچىق] ئاغرىق.

سەندان [سندان] (پ) تۆمۈرچى، زەرگەرلەرنىڭ سەندىلى.

سەندەروس [صندروس] (پ) 1) سېرىق يېلىم. 2) كۆچمە، سېرىق تۇس.

سەندەل [صندل] (ئە) ياغمچى قارا - سېرىق رەڭلىك، ياغمچىنى كۆيدۈرسە بىرخىل خۇش پۇراق چىقىدىغان دەرەخ:
ۋاغىز ئاقسۇل ئەيلەگەچ مەۋگىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۈرۈڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇراغ.
— زەلىلى.

سەندەل ئاسا [صندل آسا] (ئە + پ) سەندەل دەرىخى كەبى، سەندەل دەرىخىگە ئوخشاش.

سەندەل ئايىن [صندل آيين] (ئە + پ) خۇش ھىدلىق دەرەخكە (سەندەل دەرىخىگە) ئوخشاش.

سەندەل بۇ [صندل بو] (ئە + پ) سەندەل ھىدلىق، خۇشبۇي.

سەندەل بۇي [صندل بوی] (ئە + پ) «سەندەل بۇ» غا قارالسۇن.

سەندەل پۇش [صندل پوش] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭلىك كىيىم كىيگەن.

سەندەل گۇن [صندل گون] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭ.

سەندەل نەسىم [صندل نسيم] (ئە) خۇشبۇي، يېقىملىق شامال.

سەنگ [سنك] (ئە) تاش:
خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئىبرىكەن گەران سەنگ گەۋھەرىنى.
— ناقىس.

سەنگى بەلا — بالا - ئاپەت تېشى.

سەنگى خارا — قاتتىق، گرانىت تاش:
تىل ئەيلەر ئانى ئايتىپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەنگى خارا.
— ناقىس.

سەنگى مۇشەققەت — مۇشەققەت تېشى، قىيىنچىلىقلار.

سەنگى مالامەت — مالامەت تېشى؛ ئابرۇيسىزلاندۇرۇش.

سەنگ ئەنداز [سنگ انداز] (پ) تاش ئاتقۇچى؛ قەلئە تامىلىرىدىن ئوق، تاش ئېتىش ئۈچۈن چىقىرىلغان مەخسۇس تۆشۈك.

سەنگ باران [سنگ باران] (پ) تاش بوران، تاش يېغدۇرۇش:
يۇز ئۆردى ئويلاكىم ئەبرى بەھاران،
كى فەرھاد ئۆزرە قىلغاي سەنگ باران.
— نەۋائى.

سەنگ بەست [سنگ بست] (پ) مۇستەھكەم.

سەنگ بۇر [سنگ بور] (پ) تاش كېسەر.

سەنگ پارە [سنگ پاره] تاش پارچىسى، ئۇششاق تاش.

سەنگ دىل [سنگ دل] (پ) باغرى تاش، رەھىمسىز.

سەنگ تەراش [سنگ تراش] (پ) تاشتاراش ئۇستا، تاش يونغۇچى:
يەنە بار ئىدى قارۇن سەنگ تەراش،
قىلۇر ئىبردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.
— ئا. نىزارى.

سەنگسار [سنگسار] (پ) تاش بوران قىلىش؛ ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان ئادەمنى بېلىگىچە كۆمۈپ قويۇپ، ئاندىن تاش بوران قىلىپ ئۆلتۈرۈش:
ئەگەرچە تىغلى تاشى باشىم ئۆزرە سەنگسار ئىمدۇر،
ۋەلى پىنھان ئالۇرغە ئەل كۆزىدىن كۆھسار ئىمدۇر.
— زەلىلى.

سەنئە [صنع] (ئە) ساخاۋەت؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:

ئۇلار كەتتى، قويدى مېنى يادكار،
ھەيات ئولماقتىم - سەنئى پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

سەنئەت ئەتمەك — ساختاۋەت قىلماق؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:
ئەدەددە قازاقلار ئېرۇر بىشۇرمار،
تولا خەلق ئېتىپ سەنئەت پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

سەھ [سە] (پ) توغرا، خاتاسىز، دۇرۇس.

سەھاب [سحاب] (ئە) بۇلۇت؛ تۇمان:
زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۇزىگە ئول ھۇرۇشى،
يا قۇياش يۇزىنى ياپىپدۇر ئىكىن مۇشكىن سەھاب.
— قەلەندەر.

سەھابە [صحابە] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولغان، نۇتۇقلىرىنى ئاڭلىغان كىشىلەر؛ ئۇرۇق - تۇغقان، يېقىنلىرى:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەلىلى.

سەھاب نەما [سحاب نما] (ئە + پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

سەھايىق [صحايق] (ئە) ژاراقلار، سەھىپىلەر، بەتلەر. (كىتاب بەتلىرى.).

سەھەر [سحر] (ئە) تاڭ، ئەتىگەن، سەھەر، سۈبھى.

سەھەرگاھ [سحرگاه] (ئە + پ) سەھەر ۋاقتى، تاڭ پەيتى:
تاشى ئانىڭ تەقۋىيى جانگاھىدىن،
ئۇقلادى ھەم ئاھى سەھەرگاھىدىن.
— نەۋائى.

سەھەرگەھ [سحرگه] (ئە + پ) «سەھەرگاھ» قا قارالسۇن.

سەھبا [صهبا] (ئە) قىزىل مەي، ئۇزۇم سۈيى، ئالىي سۈپەتلىك مەي:
ئارەزىن جانان ئاچىپدۇر مەھرى نۇر ئەفزا ئىمىس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئىمىس.
— ئەرشى.

سەھرا [صحرا] (ئە) دەشت، چۆل، باياۋان:
يەنە غالجە، سەيرەت، بەدەقشان ئېلى،
كى سەھرادا يۇرگەن، بەيابان ئېلى.
— ئا. نىزارى.

سەھرانەۋەرد [صحرانورد] (ئە + پ) چۆل - باياۋان كەزگۈچى.

سەھرانىشىن [صحرانشين] (ئە + پ) سەھرانى ئۇزىگە ۋەتەن قىلىپ ئالغان، سەھرادا ئولتۇرغۇچى.

سەھرائى [صحرائى] (ئە) سەھرادا ياشىغۇچى، دائىم سەھرادا يۇرگۈچى.

سەھل [سهل] (ئە) ئاسان، ئوڭاي، قىيىن ئەمەس، يەڭگىل:
چۇ قارۇن دىدى: «شاھ ئالىجەناب،
سەھل ئىشمۇدۇر ئەيلەگىل ئىكتساب».
— ئا. نىزارى.

سەھم I [سهم] (ئە) ئوق، كامان ئوقى.
سەھمى قەزا — تەقدىر ئوقى.

سەھم II [سهم] (ئە) قورقۇش، خەۋپ، ۋەھىمە؛
نې ۋەفاسىز يار ئىكەن ھالىم كۆرۈپ رەھم ئەتمەدى،
ئۇزگەلەردەك قاشۇ مىژگاندىن ماڭا سەھم ئەتمەدى.
— ناقىس.

سەھن [صحن] (ئە) مەيدان، بوش جاي، ھويلا، سەھنە:
ئېرۇر بۇ سۆز زەمى نازۇك ئىشارەت،
كى ئەتكەي تارلىق سەھنى ئىبارەت.
— ناقىس.

سەھۇ [سهو] (ئە) خاتا، يېڭىلىش، ئۇنتۇش:
بېرىپ كۆڭلۇم ئانى دىلبەر دەبان سەھۇ ئەتكەن ئېرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك، غەيرى دىل ئازارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

سەھۇلقەلەم [سهوالقلم] (ئە) قەلەم خاتاسى، يېزىقتىكى يېڭىلىش، خاتالىق:
يوق، يوق ئەمەس بۇيلەكى قىلدىم رەقەم،
بەلكى ئېرۇر بارچەسى سەھۇلقەلەم.
— نەۋائى.

سەھى [سهى] (پ) تىك، تۇز:
قەبر ئىچىدە تا بەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەبچەئى نەۋنىھال ئاچىلىق.
— زەلىلى.

سەھى كامكار — بەختيار، قۇدرەتلىك، ھۆكۈمران:
خىسرەۋى خۇرشىد سەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

سەھىفە [صحيفه] (ئە) 1) بەت، ۋاراق؛ كىتاب بېتى.
2) ئالەم، دۇنيا، يەر يۈزى:
مەقسۇدكى بۇيلە تۇرفە مەقسۇد،
يوق دەھر سەھىفىسىدە مەۋجۇد.
— نەۋائى.

سەھىفەئى كاپۇر — ئاق قەغەز؛ ساپ دىل.

سەھىۋ [صحيح] (ئە) ساغلام، توغرا، خاتاسىز.
سەھىۋ ئاھاڭ — توغرا يۇرۇش.
سەھىۋ قىلماق — تۈزەتمەك.

سەھىھنەسەب [صحيح النسب] (ئە) كېلىپ چىقىشى، نەسلى ياخشى، ساپ:
كى ئول سەيد ئېرمىش سەھىھنەسەب،
ۋۇجۇددا بىسيار فەزلى ھەسەب.
— ئا. نىزارى.

سەئۇبەت [صعوبت] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت:
ھەجر ئارا چەككەن سەئۇبەتنى ئەگەر نەزم ئەتمەدىم،
رىشتەئى جانىمغە ئىشكىنم دانەسىن بىر ـ بىر تىزاي.
— ناقىس.

سەۋاب I [ثواب] (ئە) خەيرلىك، ياخشى ئىش؛ ياخشى ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن مۇكاپات.

سەۋاب II [صواب] (ئە) ئەۋزەل؛ راست، توغرا، خاتاسىز:
بۇرۇنراق كېتىۋرسەڭ جەۋابى سەۋاب،
سەۋاب ئولغۇسى بىزگە داغى جەۋاب.
— نەۋابى.

سەۋابىت [ثوابت] (ئە) 1) پىلانېتىلار، يۇلتۇزلار. 2) تۇمۇر قوزۇق.

سەۋاد [سواد] (ئە) 1) قارا، قاراتۇس، قارىلىق:
سەۋادى سايەئى سەرۇى قەدىڭ ئەگەر تۇسسە،
ئىكى جەھاندا ئىكى يۇزۇمە قارقىلايىن.
— ئەرشى.

2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:
شەبى يەلدە بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فىراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىنكىم شۇئلەدىن دايىم چىراغىم بار.
— زەلىلى.

3) ئەتراپ، تامان، جاي:
مەككەتۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.
— زەلىلى.

4) شەھەر، ئۆلكە، دىيار، تېررىتورىيە، مەملىكەت:
ئەي ساچىڭ شەيدا كۆڭۈللەرنىڭ سەۋادى ئەگزەمى،
ھەلقە ـ ھەلقە روھنىڭ سەرمەنزىلىدۇر ھەر ھەمى.
— ناۋابى.

5) خەت ـ يېزىق، ساۋات.
سەۋاد ئەيلەمەك — خەت يازماق.
سەۋادى رەۋان بولماق — ساۋاتى چىقماق، خەت يېزىش، ئوقۇشنى ئۆگىنىۋالماق.

سەۋار [سوار] (پ) ئۇلاغ مىنگەن، ئاتلىق؛ مىنمەك:
دىگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇممىدۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

سەۋاش [سواش] ئۇرۇش، جەڭ، ئېلىشىش.

سەۋال [سوال] (ئە) سوئال، سوراق:
فەراغىدىن كېيىن گەپ سوردى مەندىن،
سەۋال ئىلە جەۋابلار ئۆتتى چەندىن.
— ناقىس.

سەۋالات [سوالات] (ئە) [«سوئال» نىڭ كۆپلۈكى] سوئاللار، سوراقلار.

سەۋامىئ [صوامع] (ئە) تەكرىگە ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا، (خرىستىئانلارنىڭ) مۇناستىر:
مەساجىد، خانەقاھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەپتە تۇرفە رافىئ.
— ناقىس.

سەۋاھىل [سواحل] (ئە) ساھىللار، قىرغاقلار:
بارى مەنزىل بولۇپ سەۋاھىل ئاڭا،
ساھىلى بەھر بولۇپ مەنازىل ئاڭا.
— نەۋابى.

سەۋەللاھ [سوالله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە:
ئىسىستىپ «كۈللۈ شەيئىن ھالىكۇن» نى،
كى بولغايسەن سەۋەللاھدىن كەنارە.
— شەۋقى.

سەۋب [صوب] (ئە) تەرەپ، تامان، ياق.

سەۋەب [ثوب] (ئە) كىيىم.

سەۋت [صوت] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش؛ كۈي، ئاھاڭ:
قىزىغ بولغانچە سەۋتى تەبلى پەرداز،
ئىگىز پەردازلىقنى قەست ئېتىپ باز.
— ناقىس.

سەۋتى ئەلھان — يېقىملىق كۈيلەر، كۈيلەش، سايراش:
چەك نەۋا، ئەي بۇلبۇلى گۈلزارى شەۋق،
سەۋتى ئەلھانىڭ كېلىپ ئەسرارى شەۋق.
— نەۋابى.

سەۋدا I [سودا] (ئە) 1) ئىشق ـ مۇھەببەت، شەيدالىق:
ئۆزۈڭ سالدىڭ بۇ سەۋدانى باشىمغە،
تەرەھھۇم قىل ئاقۇزغان كۆز ياشىمغە.
— ناقىس.

2) خىيال، ھەۋەس، ئارزۇ:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىب ھەددىن، كۆڭۈلگە كېچەكىم،
كۆزگە تەڭ ئولدى سەھەر ئۆتكۈنچە تۇندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

3) مەجنۇنلۇق، ئەقىلدىن ئېزىش:

بەيان ئولمىش يۈزۈك خۇرشىددىن ۋەششەمسى تەفسىرى، ساچماق سەۋداسىغا ۋاللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.

— شەۋقى.

سەۋدا Ⅱ [سود] (پ) 1) ئالدى ـ ساتتى، تىجارەت، سودا:

تۆگەپ نەچچە كۈندە بۇ سەۋدا ئىشى،
يەقىن بولدى ئول كېمەنىڭ يانىشى.

— ئا. نىزارى.

2) مەنپەئەت، پايدا:

بارۇر ئېردى بىر كېچە شەبگىر ئېتىپ،
بەسى سۇدۇ سەۋدانى تەدبىر ئېتىپ.

— نەۋايى.

سەۋدا Ⅲ [سودا] (ئە) كېسەللىك نامى؛ ئىنسان ئەزاسىدىكى تۆت خىلتىنىڭ بىرى:

ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دىمەك ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمەس.

— ئەرشى.

سەۋدا ئامىز [سوداآميز] (ئە + پ) ئاشقىلىق، شەيدالىق.

سەۋدا ئەفزاي [سودا افزاى] (ئە + پ) غەم ـ تەشۋىش ئارتتۇرغۇچى، كۆپەيتتۈرگۈچى.

سەۋدا پېشە [سودا پېشە] (پ) سودىگەر، سودىگەرچىلىك.

سەۋدائي [سودائى] (ئە) ئەقىلدىن ئازغان، سارىق، تەلۋە:

كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلار سەۋدائي ئىشقىڭ تۈشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۈشتىلار مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.

— شەۋقى.

سەۋر [ثور] (ئە) ئۆكۈز؛ قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئاسماندىكى ئون ئىككى بۈرجنىڭ ئىككىنچىسى:

رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغا،
سەۋر ئەر ـ ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتادىل غىياس.

— شەۋقى.

سەۋسەن [سوسن] (پ) بىر خىل ئۆسۈملۈك، گۈلسۈسەر:

چېكىپ سەۋسەن تىلى بىرلە فىغانلار،
ئوقۇپ ھەرلەھزە تۈرلۈك داستانلار.

— ناقىس.

سەۋسەنى [سوسنى] (پ) گۈلسۈسەر رەڭ، يېشىل رەڭ:

سەۋسەنى ئازادە چۈن قامەت چېكىپ ئاچتى كۆزىن،

نەرگىسى پەتتانە يەتكۈزمىس بەلاسى قالمادى.

— ناقىس.

سەۋق [سەوق] (ئە) تېرە، يۇڭ:

سەۋق رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۈنبۈل بىلە مۇشكى خوتەن.

— زەلىلى.

سەۋلەت [صولت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سالاپەت، ئۈلۈغۋارلىق. 2) سىياسەت، قەھر ـ غەزەپ.

سەۋلەجان [صولجان] (ئە) چەۋگان (ئۇچى ئەگرى تاياق بىلەن ئاتلىق ئويناىدىغان توپ ئويۇنى).

سەۋم [صوم] (ئە) روزا.

سەۋم ئەھلى — روزا تۇتقانلار، پەرھىزكارلار:

كۆپ تۆگمە يەر ئەل ئاراسىدىن ئىخراج ئول،
سەۋم ئەھلى ئارا باش قويۇ ساھىب تاج ئول.

— نەۋايى.

سەۋمەئە [صومعه] (ئە) خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى، مۇناستىر:

شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەڭ تېز ئېرۇر.
ھەرسوفى سەفا تاپماغۇچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لائىنچە فىتنە ئەنگىز ئېرۇر.

— زەلىلى.

سەۋمەك [سومك] سۆيمەك:

گۈلسۇرۇخۇ سارىغ سەد بەرگ، سەۋسەن،
گۈلى رەئناغە ئەتيۇر بىزنى سەۋسەن.

— زەلىلى.

سەئىب [صعب] (ئە) قىيىن، ئېغىر، مۇشەققەتلىك:

بولۇپ ھەم سەئب ھالەت بولماغاي ھىجران بالاسىدىن،
خوشا ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقشامىدا بىرەك.

— ئەرشى.

سەئىبھال [صعب حال] (ئە) قىيىن ئەھۋال:

گەرنەۋائىغە يېتەرمىك سەئبھال ئاندىندۇرۇر،
كىم خەبەرسىزلەرنى ھالىدىن خەبەردار ئەيلەدى.

— نەۋايى.

سەئد [سعد] (ئە) 1) بەخت، تەلەي، ئىقبال:

ئاڭا سەئد ئەكبەر بولۇپ مۇشتەرى،
كى بەخش ئەيلەسۇن ھۆكم ئەنگۇشتەرى.

— ئا. نىزارى.

2) ئادەم ئىسمى.

سەئقە [صعقه] (ئە) ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش؛ ھاۋانىڭ گۈلدۇرلىشى.

سەئۇە [صعوه] (ئە) بىر خىل قۇش:

ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى زار ئەيلەدۇك،
سەئۇمنى گويياكى شەھباز ئەيلەرۇك.
— زەللىلى.

سەئىي [سعى] (ئە) ھەرىكەت، تىرىشىش، ئۇرۇنۇش، كىرىشىش:
قىلىپ مۇلك سەئىينى رادۇلئىمان،
ئانىلك سەئىيدىن بولدى ياخشى، يامان.
— ئا. نىزارى.

سەئىي ئەتمەك — ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:
دەۋران قىزىنىلك ھۇسنىدە بىرچىنى يوق،
گەرچە كۆپ دىسە ئەل بىرىدە ھەم چىنى يوق.
بۇغۇسسەنى دەفئ ئېتەرگە سەئد ئەتسە كىشى،
مۇشكىلدۇر ئاڭا چايى بىلەن چىنى يوق.
— ئەرشى.

سەئىي قىلماق — قانىتىق تىرىشماق:
ئەمان ئىستەپ قىلىپ كۆپ سەئىي مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.
— ناقىس.

سەئىد [سعد] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك، بەختيار.

سەيد [صيد] (ئە) ئوۋ، شىكار، ئوۋلانغان نەرسە:
سەيد بىپەرۋا يۈرۈر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شاھىنلىك ئايازى بولماسا.
— زەللىلى.

سەيد ئەتمەك — ئاشق قىلماق، گىرىپتار قىلماق:
دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۇم فىگار،
مىلك كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەنىلىك مەررەسى.
— ناقىس.

سەيد قىلماق — ئوۋلىماق:
زەمىن ۋەھىشىلەرنى قىلماق ئۈچۈن سەيد،
ھەۋائائىرلارنى ئەتمەك ئۈچۈن قەيد.
— ناقىس.

سەيدگەر [صيدگر] (ئە + پ) ئوۋچى:
نەچە بولسە چۈمچۇققە جادۇ لەقەب،
كۆپىدىن قىلۇر سەيدگەر كۆپ تەرەب.
— نەۋائى.

سەيدگاھ [صيدگاه] (ئە + پ) ئوۋ قىلىدىغان جاي، شىكارگاھ:
يانىپ كەلگۈنچە ناگاھ سەيدگاھىدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكەش مېھرۇ مەھدىن.
— ناقىس.

سەير [سير] (ئە) يۈرۈش، تاماشا، سايا‌ھەت:
مەلائىكىدىن دېمەسمىز بىز داغى سۆز،
سەيرنى كۆر بارىپ، ئەي ساھىبى كۆز.
— ناقىس.

سەير ئەيلەمەك — سايا‌ھەت قىلماق:
داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز فەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.
— ناقىس.

سەير قىلماق — تاماشا، سايا‌ھەت قىلماق:
چۇ قىلدۇرسە بولغاي خەزايىننى سەير،
خەزايىن ئىچىدە دەفايىننى سەير.
— ئا. نىزارى.

سەيران [سيران] (ئە) كېزىپ، تاماشا قىلىپ يۈرمەك.

سەيرفۇرۇش [سيرفروش] (ئە + پ) قۇرۇق ۋەدە بىلەن ئالداش، قۇرۇق گەپ سانقۇچى.

سەيف I [صيف] (ئە) ياز، ياز مەۋسۇمى.

سەيف II [سيف] (ئە) قىلىچ.

سەيفى [صيفى] (ئە) يازلىق.

سەيفۇر [سيفور] (پ) نېپىز رەخت، ئەتلەس:
كەفەن ئەيلەپ ھەرىر ئىلە سەيفۇر،
سېپىبان ئول كەفەن ئارا كافۇر.
— نەۋائى.

سەيفۇلمەلىك [صيف الملك] (ئە) بايا‌شات ۋاقىت:
فىراقىلك شىددەتىدىن قان يۇتۇپ سەيفۇلمەلىك يىللار،
بەلا دەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جاندىن تاپىپ جانا.
— شەۋقى.

سەيقەل [صيقل] (ئە) پەرداز، جۇلا؛ پەردازلىماق، يالتىراتماق، جۇلا بەرمەك:
سىنە تا ئاينە ياڭلىغ قىلماساڭ سەيقەلدە سانى،
ئەي بۇرادەر تۇتىيا شەكەر شىكەندەك ئۇرمالاڭ.
— زەللىلى.

سەيقەلى ئاينە — پارقىراق، جۇلالىق ئەينەك:
كاشغەرنى سەيقەلى ئاينەئى ئىسلام ئېتىپ،
ھەببەتىگدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىلك نىدا.
— زەللىلى.

سەيقەل ئەندۇز [صيقل اندوز] (ئە + پ) پەرداز، جۇلا بەرگۈچى:
ئەي ئىلىم يۈزىگە مەشئەل ئەفرۇز،
فەيز ئاينەسىگە سەيقەل ئەندۇز.
— نەۋائى.

سەيل [سيل] (ئە) 1) سەل، قانىتىق يېغىن:
كىم ئەلگە جەفا چەھىن تامۇغ زەيلى قىلۇر،
كەۋسەر سۇيىن ئۇزىگە ئۆلۇم سەيلى قىلۇر.
— نەۋائى.

2) كۆچلۇك سۇ ئېقىمى، دولقۇن:
ۋەقا كەلمەدى كاشغەر خەيلىدىن،
باربان قۇتۇلدى بەلا سەيلىدىن.
— ئا. نىزارى.

سەيل ئەيلىمەك — ئاقتۇرماق:
يەنە ئەزم قىلماقغە مەيل ئەيلەدىم،
غەربىلىقدا ئەشكىمنى سەيل ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

سەيھە [صيحە] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش، نەرە.

سەيھۇن [سيحون] (ئە) سىردەريا (سۇۋېت ئىتتىپاقىدا):
فىراقىدا ئاقار بەھەد ئىكى كۆزۈم ياشى تۇرماي،
ئانى كۆرگەن گۇمان ئەيلەر بىرى سەيھۇن، بىرى جەيھۇن.
— قەلەندەر.

سەيىد [سيد] (ئە) باشلىق، رەھبەر، خوجايىن، ئىگە:
بەھەقكى سەيىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھاريار كەبى مۇھتەشەم ئۇممەم بولماس.
— شەۋقى.

سەيياد [صياد] (ئە) ئوۋچى:
نە ئوچمەس ئوت ئېرۇر بىر شۇئلە ئورغان،
نە بىر سەييات ئىدى ئول دام قۇرغان.
— موللا پازىل.

سەيياد لەئىم — پەسكەش، لەنتى ئوۋچى:
شاھ ئايانىڭغە سالىپ بەندى ئەزىم،
يوقكى شاھ، ھەر قايسى سەيياد لەئىم.
— نەۋائى.

سەيىادلىق [صيادليق] ئوۋچىلىق.

سەيىار [سيار] (ئە) كەزگۈچى، سەير قىلغۇچى:
ئولارغا دىدى: مەن تۇججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

سەيىارە [سياره] (ئە) يۇلتۇز، پىلانېتا:
قۇياش ئەرمەس فەلەكتە يارىنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسى كىم شۇئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

سەيياھ [سياح] (ئە) ساياھەتچى.

سەيىد [سيد] (ئە) «سەيىد» كە قارالسۇن:
رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەييىدىگە قەرابە بۇلار.
— زەلىلى.

سەيىدلىق [سيدليق] باشلىقلىق، رەھبەرلىك، خوجايىنلىق:
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭ تاڭدۇر ئەمەس فىسقۇ كەسافەتدۇر،
سېنىڭدەك لەندىگە دەۋايى سەييىدلىق قەباھەتدۇر.
— موللا نىياز.

سەيىدىلئەنبىيا [سيدالانبيا] (ئە) پەيغەمبەرلەرنىڭ مۇتتەبەرى:
رەسۇلى خۇدا سەييىدىلئەنبىيا،
كېلىپ زاتى تاجى سەرى ئەۋلىيا.
— ئا. نىزارى.

سوغان [سوغان] پىياز.

سوق [سوق] ئاچ كۆز:
ئۆزىگە ئاشق ئېردى گاھى مەئشۇق،
مەتائى ھۇسنىگە ئۆز خىلۋەتى سوق.
— ناقىس.

سوقتۇر [سوقتور] ئۆزدەكنىڭ بىر خىلى؛ سوخسۇر.

سوقماق [سوقماق] تار يول، كىردى - چىقتى يول.

سوكۇل [سوكول] قارغىشقا قالماق، قارغىشقا قالغان.

سوڭ [سونك] كېيىن:
ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.
— ناقىس.

سوڭرا [سونكرا] «سوڭ» غا قارالسۇن:
ئانىڭدەك ئوردى ئول تاش بىرلە ئانى،
كى ئەۋۋەل مەغزى سونكرا چىقتى جانى.
— موللا سىدىق.

سو (ي) [سو، سوى] (پ) تەرەپ، ياق، تامان:
دۇنيا يەتكۇر سەبا يارىمغە سەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە،
سەھەر سەير ئەيلەسەڭ سويى چېمەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

سويۇرغال [سويورغال] ئىنئام، بەخش.

سۇبات [ثبات] (ئە) مۇستەھكەم، مۇقىم، پۇختا، چىڭ:
جەھان بەقاسىغە يوقتۇر بۇ گۈلشەن ئىچرە سۇبات،
ئەجەب سەئادەت ئېرۇر چىقسە ياخشىلىق بىلەن ئات.
— شەۋقى.

سۇببۇھ [سبوح] (ئە) خۇدانىڭ سۇپەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، «ھەممە ئەيىبلەردىن خالىي» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

سۇببۇھىيان [سبوحيان] (ئە) ھەممە ئەيىبلەردىن خالىيلار، پاكلار:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،

ھەمە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقىس.

سۇبھ [صبح] (ئە) 1) تاڭ، تاڭ پەيتى، تاڭ سەھەر:
ياشىم ئاقىنرىپكى ژالە ـ ژالە،
تا سۇبھ قىلىپ فىغانۇ نالە.
— موللا نىياز.
2) يۇزنىڭ يورۇقلۇقى، چىرايىنىڭ پارلاقلىقى، گۈزەللىك:
كۆرگۈزمەدى ئانى چەرخنىڭ ھەر سۇبھى،
جۇز شەنبەئۇ پەنجشەنبەئى ئەنۋەر سۇبھى.
— نەۋايى.

سۇبھ جۇيبەرى — تاڭ دەرياسى، يورۇقلۇق.
سۇبھ سەۋبى — تاڭ تۇنى، تاڭ قارانغۇسى.
سۇبھ سۇپۇرگۈسى — تاڭ شامىلى.
سۇبھۇ شام — ئەتە ـ كەچ، ئەتىگەن ۋە كەچ:
قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭگە سۇبھۇ شام،
تاتىرىكمەن دەۋر سۈرسەم مەھۋەشىم.
— قەلەندەر.

سۇبھى ئەنۋەر — يورۇق تاڭ، نۇرلۇق تاڭ.
سۇبھى دەم — تاڭ پەيتى.
سۇبھى سادىق — ھەقىقىي تاڭ، تاڭ ئېتىش پەيتى:
تولۇۋ ئەتمەككە ھۇسنى سۇبھى سادىق،
تەقازا ئەيلەدى مەتلەۋ مۇژاپىق.
— ناقىس.

سۇبھى ئۇمىر — ياشلىق مەزگىلى:
زەھى سۇبھى ئۇمرۇم يېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقل ھۇش.
— شەۋقى.

سۇبھى ۋىسال — ۋىسال تېڭى، ئۇچرىشىش پەيتى:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

سۇبھان [سبحان] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش (ئاللانىڭ سۇپەتلىرىدىن:)
قايسى ژەسفىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ ياراتمايدۇر ئانىڭدەك خالىقى سۇبھان يېگىت.
— قەلەندەر.

سۇبھاسار [صبح انار] (ئە) تاڭغا ئوخشاش يورۇقلۇق:
كۆلۈپ چۈن سۇبھ مېھر ئىزھار قىلدى،
غەمىم شامىنى سۇبھاسار قىلدى.
— نەۋايى.

سۇبھانەللاھ [سبحان الله] (ئە) ئاللا ھەممە نۇقسانلاردىن خالىي، پاكدۇر.

سۇبھانەللەزى ئەسرا [سبحان الذي اسرى] (ئە) شۇل كېچىدە مىراجغا چىققۇچى پاكتۇر:
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يامۇزەمىىل قۇم،
بىمبئراجى ژۇجۇدەش نەسىى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

سۇبھانىي [سبحانى] (ئە) ئاللا، تەڭرى.

سۇبھە [سبحه] (ئە) تەسۋى:
سۇبھەئى سەددانە سۇفىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سۇمنات ئىچرە بەرەھمەنلەردە زۇننار ئولماسا.
— زەلىلى.

سۇبھگاھ [صبح گاه] (ئە + پ) سۇبھ ژاقتى، تاڭ پەيتى، تاڭ ئاتار چاغ:
ھىجران تۇنى زەلىلى رەقىس ئەيلەمەي بولۇرمۇ؟
نالەڭگە ئۇن قوشارلەر مۇرغان سۇبگاھى.
— زەلىلى.

سۇبھنىشان [صبح نشان] (ئە + پ) تاڭ خەۋەرچىسى؛ پاكىز:
بارى كىيگەن ھەررى سۇبھنىشان،
كۆزى تاڭ ئانقۇچە ستارەفشان.
— نەۋايى.

سۇبۇ [سبو] (پ) سۇ قاچىسى، ساپال چۆگۈن.

سۇبۇت [ثبوت] (ئە) قەتئىيلىك، پۇختىلىق، مۇستەھكەملىك:
سىفاتى سۇبۇتىغە يۇزمىڭ لىسان،
كى بولسا قىلالماس بىرىنى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

سۇتۇر [ستور] (پ) ئات، تۆگە قاتارلىق ئۇلاغ.

سۇتۇن [ستون] ئۇستۇن:
فەلەك ئىقبالى تەختىنىڭ سۇتۇنى،
زەمان شەمشىرى ئەمرىنىڭ زەبۇنى.
— ناقىس.

سۇتۇھ [ستوه] (پ) يۇرىكى سىقىلغان؛ خاپا؛ ئاجىز؛ چارچىغان، ئازابلانغان.

سۇجۇد [سجود] (ئە) سەجدە (نامازدا ئوقۇغاندا ئېگىلىپ يەرگە باش قويۇش):
ژۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتدىن ئېرۇر مەئخۇر،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلايى ئۇلفەتدىن ئېرۇر مەئخۇر.
— شەۋقى.

سۇجۇدات [سجودات] (ئە) سەجدىلەر، چوقۇنۇشلار:
بۇگۈن مىھرابى مۇنبەر ھەرفىدىن دەم ئۇرماغىل زاھىد،

سۇجۇداتىم سەنەم قاشىغە يەتكى تەركى ھۇش كەتكەچ.
— زەلىلى.

سۇچۈك [سوچوك] تاتلىق، مەززىلىك، شېرىن:
يەدى قۇدرەت بىلە مەي تۇتتى بىر جام،
مۇھەممەد بولدى ئۇش كەتكەچ سۇچۈك كام.
— ناقىس.

سۇخەن [سخن] (پ) سۆز، نۇتۇق، ئىپادە:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

سۇخەنئەدا [سخن ادا] (پ) گەپكە چېچەن، ئەدىب، شائىر.

سۇخەنپەرداز [سخن پرداز] (پ) ناتىق، شېرىن سۆز.

سۇخەندان [سخندان] (پ) سۆز ئۇستىسى، ناتىق، سۆزمەن:
بەرمەس تەتۈل چۇن سۇخەندان سۆزگە،
قىل مۇھتەسەر ئولچە بولغاي ئىمكان سۆزگە.
— نەۋايى.

سۇخەنرەس [سخن رس] (پ) سۆز قىلغۇچى، نۇتۇق سۆزلىگۈچى:
بېرىپ تەرتىپ ئەۋۋەل فەقرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخرەلەرگە.
— ناقىس.

سۇخەنسەرا [سخن سرا] (پ) «سۇخەنپەرداز» غا قارا.

سۇخەنسەنج [سخن سنج] (پ) سۆزمەن، گەپچى، سۆزگە چاققان:
شەبىستانى كۆڭلۇمدە تەھرىر ئېتەي،
سۇخەنسەنج ئولۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.
— زەلىلى.

سۇخەنگۇي [سخن گوى] (پ) سۆزمەن، گەپچى:
سەنەم شەھر ئىچرە گۇيا خىرمەنى گۈل پەردەپۇش ئولغاچ،
زەلىلى خاكى رىزى قەلئىدە مۇرغى سۇخەنگۇيى.
— زەلىلى.

سۇخەنۇەر [سخن ور] (پ) سۆزمەن، گەپدان:
ئەي ۋائىزى سۇخەنۇەر، گويا چۇ ساز ئولدۇڭ،
ئاچماس دەرىنى مەقسۇد مەفتاھى قىيلۇ قالدىڭ.
— غەربىي.

سۇختە [سختە] (پ) يانغان، كۆيگەن؛ كۆيۈك:
ئەيدى بۇ سۆزنىيۇ فەرۋاز ئەيلەدى،
شۇرشى سۇختەنى ئاغاز ئەيلەدى.
— زەلىلى.

سۇخرە [سخره] (ئە) مەسخىرە، كۈلكە.

سۇخسۇر [سخسر] ئۆردەكتىن كىچىكرەك بىر جانۋار، قوشماق ئۆردەك:
بىر ئاتتىم تىيۇەدۇر، بىرى ئۇشتۇر،
تۇرۇقۇم لاچىنۇ ۋەيا سۇخسۇر.
— موللا نىياز.

سۇد [سود] (پ) پايدا، نەپ، مەنپەئەت:
قارا قىلمە بۇ يەڭلىغ فىسقى بىرلە نامەئى ئەئمال،
نەدامەت سۇد قىلماس، قولدا يالماس ئوسمە بىرلە خال.
— موللا نىياز.

سۇد ئەتمەك — پايدا يەتكۈزمەك، نەپ بەرمەك:
زەلىلى شەرمسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمەس،
بىدەرگاھى خۇدا ھەرھاجەتمەك بولسە بۇگۈن كەلتۇر.
— زەلىلى.

سۇدۇ زىيان — پايدا ـ زىيان:
زەمزە مەسۇرۇددىن ئەيلەدى بىخەبەر مېنى،
كۆڭلۇم ئىچىدە قالمادى سۇدۇ زىيان بېشۇكەم.
— زەلىلى.

سۇداڭ [صداع] (ئە) باش ئاغرىقى:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۇرۇڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇداڭ.
— زەلىلى.

سۇدە [سوده] (پ) پارچىلانغان، مايدىلانغان، ئېزىلگەن:
نەسىمى سۇبھى خەيلى سۇنبۇلى زۇلفۇڭنى تارقاتقاچ،
سەۋادى تۇنچە مۇشكى سۇدادىن ھەريان غۇبار ئېلتۇر.
— نەۋايى.

سۇدە ئەيلەمەك — مايدىلىماق، پارچىلىماق.

سۇدئەندىشە [سوداندیشه] (پ) پايدا قوغلاشقۇچى.

سۇدرەمەك [سودرامك] سۆرىمەك:
بويۇن ئارغامچى سالدى سۇدرەدىلەر،
رەسۇلۇللاھ ساری رەئنا پەری رۇخ.
— شەۋقى.

سۇدۇر I [صدور] (ئە) باشلىقلار، رەھبەرلەر: كاتتا ئەمەلدارلار، مەنسەپدارلار.

سۇدۇر II [صدور] (ئە) پەيدا بولۇش، كېلىپ چىقىش.
سۇدۇر تاپماق — پەيدا بولماق، سادىر بولماق.

سۇدۇس [سدوس] (ئە) ئۇزۇن چاپان، تون:
بۇراق ئەيلەر ئىدى يۇرمەكتە تەتجىل،

جىلاۋىدا سۈدۈس گويا‌كى جىبرىل.
— ناقىس.

سۈر I [سر] (ئە) توي، بەزم، شادلىق يىغىلىشى:
ئايدىن ئايرۇ ئەيشىدىن غەم ياخشىراق،
سۈردىن يۈز قەتلە ماتەم ياخشىراق.
— نەۋائى.

سۈر بولماق — توي بولماق، خۇرسەن بولماق.
سۈر ئولماق — «سۈر بولماق» قا قارا‌ڭ.

سۈر II [صور] (ئە) مۇڭگۈزدىن ياسالغان كانا‌ي، سۇناي:
ماڭا يۈزمە‌ڭ قىيامەت جىلۋە قىلدى بىلمەيىن زاھىد،
نەسىھەتدە بەيانى ھەيبەتى ئەۋازى سۈر ئەيلەر.
— زەلىلى.

سۈراخ [سوراخ] (پ) تۆشۈ‌ك، ئۆڭكۈر:
كىرفىمە‌ك ئوتىدىن سىنەم ئېرۈر ھەردەمى سۈراخ،
ئوخشاتقان ئۇچۇن ئىككى قاشىمە‌ك سۈرمەتى ياغە.
— زەلىلى.

سۈران [سران] شاۋقۇن ـ سۈرەن، غوۋغا؛ ژارقىراش.

سۈراھى [صراحى] (ئە) قەدەھ، جام، مەي قۇيۇلىدىغان قاچا:
سۈراھىنىمە‌ك كەنارىدە مۇسەففا بادەنى كۆرۈپ،
خىجالەتىمە‌ك نىقابى ئىچرە پىنھان ئايى ھەيۋاندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

سۈرە [سورە] (ئە) قۇرئانىمە‌ك 114 بابىنىمە‌ك ھەربىرى:
تىلاۋەت ئەيلە ئۇشبۇ سۈرە «كەھف» ئاخىرىدىن،
«لىقا ئەرەببىھى فەلىيەئمەل ئەمەلەن» دۇرۇش.
— شەۋقى.

سۈرئەت [سرعت] (ئە) تېزلى‌ك، ئىتتىكلى‌ك، چاپسا‌لىق.

سۈرەت [صورت] (ئە) 1) سۈرەت، رەسىم:
سۈرەتىدىن ئاجىز ئېرسە مانىي ئېرمەستۇر ئەجەب،
قايدا نەققاش ئەيلەگەي كەلكى ھەزا تەسۋىرىنى.
— نەۋائى.
2) تاشقى كۆرۈنۈش، شەكىل. 3) يوق، تەرىقە، ھىلە.
سۈرەت ئەھلى — رەسساملار، نەققاشلار.
سۈرەتى دۈ‌ۋار — دۈ‌ۋارنى‌ڭ كۆرۈنۈشى، شەكلى.
سۈرەتى زاھىر — تاشقى كۆرۈنۈش.

سۈرئەتئايىن [سرعت آيىن] (ئە + پ) تېزلى‌ك بىلەن، جەدەللەپ.

سۈرەتئەنگىز [صورت انگيز] (ئە + پ) سۈرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، جامالىنى نامايان قىلىش.

سۈرەتگەر [صورتگر] (ئە + پ) سۈرەتچى، رەسسام.

سۈرئەتنەما [سرعت نما] (ئە + پ) تېز ھەرىكەت قىلغۇچى، چاپسان يۈرگۈچى، ئىتتىنى‌ڭ ماڭغۇچى.

سۈرەتنەماي [صورت نماى] (ئە + پ) سۈرەت كۆرسەتكۈچى.

سۈرەييا [ثريا] (ئە) ئۈكەر يۇلتۇزى:
خاكسار ئول دەھر ئارا ئىستەر ئېسە‌ڭ بولماق بەلەند،
تاپتى شەبنەم ئەجرىدىن ژەسلى سۈرەييادىن نىشان.
— ناقىس.

سورخ [سرخ] (پ) قىزىل:
كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىمە‌ك ھۆرمەتى،
خۇدا نەزدىدە سۈرخ ئېرمىش بەتى.
— ئا. نىزارى.

سۈرخاب [سرخاب] (پ) قىزىل سۇ.

سۈرخ بىد [سوخ بيد] (پ) قىزىل تال:
زەنبەق ئەندە لالەگۈن بۇتكەي، شەجەرلەر سۈرۈخ بىد،
ھەرچەمەنگە بېرسە سۇۋ قانلىغ سىرشىكىم ياغىنى.
— نەۋائى.

سۈرۈخ رو [سرخ رو] (پ) قىزىل يۈز؛ شاد، خۇشال.

سۈرخ رولۇق [سورخ رولوغ] قىزىل يۈزلۈ‌ك، شادلىق.

سۈرۇد [سرود] (پ) ناخشا، قوشاق، كۈي؛ كۈيلەش، چېلىش:
نەھاجەت نالەئى نەي، يارەبابۇ، بەربەتۇ قانۇن،
سۈرۇدى ئەرغەنۇندىن شۇرۇشى پەيمانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

سورۇد چەكمە‌ك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمە‌ك:
يۈز نەۋئى نالەئى نەي يۈز سەدايى ئەرغۇنۇن،
بىرسەھەر چەككەن سۈرۇد ئۆزرە خاھىشىدۇر سېنىمە‌ك.
— زەلىلى.

سۈرۇدى ئەرغەنۇن — ئەرغەنۇن كۈيى، ئەرغەنۇن ئاۋازى:
سۈرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
فىغانىمدىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.
— زەلىلى.

سۈرۇدى دەردناك — غەمكىن كۈي:
مۇترىبا، تۇز بىر سۈرۇدى دەردناك،
ساقىيا، بىدەردلىغدىن مەن ھەلاك.
— نەۋائى.

سۈرۇر [سرور] (ئە) خۇرسەنلى‌ك، شادلىق، خۇشاللىق:
تا يۈزۈ‌ڭ مېھرى تۇلۇ‌ئ ئەيلەپ جەھاننى تۇتتى نۇر،

تاپتى ئالەم ئول يورۇغلۇق ئىچرە جەننەتتەك سۆرۈر.
— ناقىس.

سۆرۈش [سروش] (پ) پەرىشتە، جەبرائىل:
مۇھتەسىبدىن ھېچ ۋەھم ئەتمەيدۇ گويا مەيفۇرۇش،
بەردى ئىشرەتدىن خۇمار ئەھلىغە پەيغامى سۆرۈش.
— زەللى.

سۆز [سوز] (پ) 1) كۆيدۈرۈش، ئۆرتەش؛
سۆز دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سۆز ھىجرانىن كۆرۈب.
— ئەرشى.
2) سۆز بىرىكمىسىدە «كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
ئەي ئىشق ئوتىن ئەيلەگەن جەھانسۆز،
ھەربىر شەرەرىنى خانۇمانسۆز.
— نەۋايى.

سۆزان [سوزان] (پ) كۆيگەن، يېنىپ تۆرغان، يالقۇنلۇق:
ئەلھەزەر، مۇنداغ بەلايى ناگەھاندىن ئەلھەزەر،
بەرق جىلۋە، شوخ پەيكەر، ئاتەشى سۆزانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

سۆزىش [سوزش] (پ) كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق:
تەۋەككۈل ئەيلە خۇدا دەرگەھىغە باش قويغىل،
باغىرقانىن ئاقىزىب ئىشق بىرلە جان سۆزىش.
— شەۋقى.

سۆساماق [سوساماق] ئۆسسىماق، سۆسىرماق:
فىراقىڭ چۆلىدە ئۆلەر قەلەندەر سۆساب، ئەي دىلبەر.
مۇھەببەت بادەسىدىن زەردەئى جانىغە قويماسسەن.
— قەلەندەر.

سۆست [سوست] (پ) بوش، كۆچسىز، ئاجىز، سۆس:
پىرلىق ۋەقتى يېتىشتى سۆست بولۇپ ئەندامىلار،
تەن زەئىفۇ، جان زەئىفۇ دىل گەدا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

سۆف [صوف] (ئ) يۇڭ، مامۇق.

سۆفار [سوفار] (پ) يا ئوقىنىڭ ئۇچى:
ئوقى سۆفارى كۆڭۈلدە گەرقىزاردى، نې ئەجەب،
كىم بەغىر پەرگالەسى ھەردەم غىزاسىدۇر ئانىڭ.
— نەۋايى.

سۆفرە [سفره] (ئ) داستىخان.

سۆفرەت [صفرت] (ئ) سېرىقلىق، سېرىق تۆسلۇك.

سۆففە [صفه] (ئ) ئايۋان، سۆپا:
سەفايى سۆففەئى ئەھلى سەفادىن تازەدۇر جانىم،
چىراغى مەئرىفەتدىن نۇر ئالۇر قەندىلى ئىمانىم.
— زەللى.

سۆفى [صوفي] (ئ) سوپىزم يولىنى تۇتقان كىشى، سوپى.

سۆفىيانە [صوفيانه] (ئ + پ) سوپىلار روھى بىلەن، سوپىلىق يولى بىلەن، سوپىلارچە:
قىلسامكى ئۆزۈمنى پارە - پارە،
ئەمدى بولايىن گەھ سوفىيانە.
— مولا سالىھ.

سۆكر [سكر] (ئ) مەستلىك، كەيپلىك:
خۇدانىڭ بەرگەنىگە قىلمادىم شۆكر،
يېيىشىم بولدى غەدۇر تەغمان بىلە سۆكر.
— قەلەندەر.

سۆككان [سكان] (ئ) تۆرغۇچىلار، بىر جايدا ياشاپ تۆرغۇچىلار، («ساكىن» نىڭ كۆپلۈكى).

سۆكۈت [سكوت] (ئ) جىم تۇرۇش، ئۈندىمەسلىك، سۆكۈت.

سۆكۈن [سكون] (ئ) تىنچىش، ئاسايىش، ھەرىكەتسىزلىك، سەۋر:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۆكۈن،
سىندىق ئەتۈارنىدا ئول چۈن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

سۆكۈنات [سكونات] (ئ) جىمجىتلىق:
خىتاب ئەتتى فەلەككە: ئەي فەلەك، تۇر،
تەھەررۈكنى سۆكۈنات خاكىغا ئۇر.
— ناقىس.

سۆگ [سوگ] (پ) ماتەم، ھازا، ئۆلۈم قايغۇسى، مۇسىبەت:
ئاتا سۆگىدا سەبر قىلماق كېرەك،
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. ئىزارى.

سۆگۈار [سوگوار] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق:
بالا دەردىدە بولدىلەر سۆگۈار،
قىلىپ دەم بەدەم نالەئى ئاھۇزار.
— ئا. ئىزارى.

سۆلەيمان [سليمان] (ئ) قەدىمكى يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ پادىشاھى داۋۇتنىڭ ئوغلى (ئەقىللىقتا مەشھۇر):
بىر كۈنى ھەزرەتى سۆلەيمانى،
يىغدىلەر جەمئ بولدى ھەيۋانى.
— زەللى.

سۆلەيمانۇەش [سليمان وش] (ئ + پ) سۆلەيمان كەبى، قۇدرەتلىك، ئەقىللىقلەرگە ئوخشاش:

سۇلەيمانۇش چېكىپ گۇل يەرگە پايە،
كى قۇشلەر تارتىبان باشىغە سايە.
— نەۋايى.

سۇلب [صلب] (ئە) قاتتىق، مۇستەھكەم.

سۇلتان [سلطان] (ئە) سۇلتان، شاھ، ھۆكۈمران:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا ساربدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

سۇلتانى رەزراق — نېمەت بەرگۈچى سۇلتان:
بەندە ئاجىزغا بېتىشسە نامە ئەمگال گۇلك تەرمۇ،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

سۇلتانى رۇسۇل — پەيغەمبەرلەر ئۇلۇغى.

سۇلتانى ساھىبقىران — جاھانگىرلار سۇلتانى.

سۇلتانى غەففار — شەپقەتچىلەر سۇلتانى:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۆر ئەزابى يەتسەلەر،
رەھىم ئېتىپ دەفنىڭ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

سۇلتانى ۋەقت — زامان، دەۋر سۇلتانى.

سۇلتانزادە [سلطان زادە] (ئە + پ) پادىشاھ، سۇلتان ئوغلى.

سۇلتانى [سلطانى] (ئە) ھاكىم، ھۆكۈمدار.

سولس [ثلث] (ئە) ئۈچتىن بىر ($\frac{1}{3}$):
كىم ئېرمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەك،
بولالماس روبئى مەسكۇن سۇلسىغە تەك.
— ناقىس.

سۇلسان [ثلثان] (ئە) ئۈچتىن ئىككى ($\frac{2}{3}$).

سۇلھ [صلح] (ئە) يارىشىش، مۇرەسسە:
سالىپ سۇلھدىن سۆز، يۈبەرگەي رەسۇل،
بارىشماق تەرىقىنى قىلغاي قەبۇل.
— ناۋايى.

سۇم [سم] (پ) 1) تۇياق:
پەتە قىلدىك لەشكىرى بىسيارى ھارۇن بۇغراخان،
دۇلدۇلۇڭنىڭ سۇمىدىن دەريادەك ئاقتى قان رەۋان.
— زەلىلى.

2) ئاياغ، پۇت:
يۈگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە توكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

سۇمەن [سمن] (پ) خۇشبۇي ئاق گۈل، ياسمەن گۈلى:
كۆز مۇدۇر ياكافىرى خۇنرىز يا جادۇيى ھىند،
يۈزمۇدۇر يا لالەئى خۇدرۇيى يا بەرگى سۇمەن.
— ھاپىزخارەزمى.

سۇمەنبەر [سمنبر] (پ) ئاق بەدەن، گۈزەل يار:
ئاشۇفتە مېنى ئەيلەدى، گۇل شوخ بستەمگەر جانىمغە بەلادۇر،
سىيمىن تەنۇ رەئنالىغدا گۇلدى سۇ مەنبەر چۇن زوھرى سەفادۇر.
— خۇشھال غەربى.

سۇمەنبۇ [سمنبو] (پ) ياسمەنگە ئوخشاش خۇش ھىد؛ يېقىملىق، گۈزەل مەھبۇبە.

سۇمەنبۇيى [سمنبوى] (پ) «سۇمەنبۇ» غا قارالسۇن.

سۇمەنبىز [سمنبيز] (پ) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

سۇمەنسا [سمنسا] (پ) ياسمەنگە ئوخشىغان:
ھەم سۇبھ شەمامەسى سۇمەنسا،
ھەم شام نەسىمى سۇنبۇلاسا.
— نەۋايى.

سۇمەنساي [سمنساى] (پ) «سۇمەنسا» غا قارالسۇن:
چېھرە تاماشا قىلىڭ تەرزى گۈلى ياسمەن،
زۇلفى سۇمەنسايىنى سۇنبۇلى تەر ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

سۇمەمە [ثم] (ئە) كېپىن، سۇڭرە؛ يەنە.

سۇمنات [سمنات] (پ) بۇتخانا، بۇت نامى.
بەرھەمەن زادە دەۋرى سۇمناتنىم ئىچرە يۇرسۇن دەر،
مېنى بۇتخانەئى تەرسا ئىچىدە گۇل سەنەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.

سۇمناتپەرەست [سمنات پرست] (پ) بۇتپەرەس.

سۇنەن [سنن] (ئە) يول، تۇتۇلغان يول، رەۋش، ئادەت.

سۇنباده [سنباده] (ئە) ئەسۋاب بىلەيدىغان تاش، بىلەي.

سۇنبۇل [سنبل] (ئە) 1) بىر خىل خۇشبۇي قارا رەڭلىك ئۆسۈملۈك:
ئىندى سۇنبۇل بىلە گۇل دەممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.
— ناقىس.

2) كۆچمە، سۆيگەن يارنىڭ چېچى:
يەتكەچ گۇق بۇنامە بەرگىل سۇنبۇلۇڭدىن نەچچە تار،
قىلسە خۇش كۆڭلىنى ئەرشى يىغلابان گاھى بۇزاب.
— ئەرشى.

سۇنبۇلى پېچان — قايرىما كۆكۇلا.

سۇنبۇلى دىلكەش — چاچلىرى كۆڭۈل ئوۋلايدىغان.

سۇنبۇلى سىراب — پۇراقلىق گۈل.

سۇنبۇلى زۇلف — زۇلف چاچلىرى:

سۇنبۇلى زۇلفى بىلە گۈل يۇزىدىن،
بولدى خجالەتزەدە مۇشكۇ گۈلاب.
— ھاپىز خارەزمى.

سۇنبۇله [سنبله] (ئە) ئاسترونومىيىدە، ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى، ئاي نامى (ئاۋغۇستقا توغرا كېلىدۇ):
شېر يولىدىن تۇتۇبان گۈشەئى،
سۇنبۇله رەخشىغە بولۇپ تۇشەئى.
— نەۋايى.

سۇنبۇلئاسا [سنبل آسا] (ئە + پ) سۇنبۇلغا ئوخشاش.

سۇنبۇلئامىز [سنبل آميز] (ئە + پ) سۇنبۇل ئارىلاش، سۇنبۇل قوشۇلغان.

سۇنبۇلستان [سنبلستان] (ئە + پ) سۇنبۇللۇق، سۇنبۇل ئۆسكەن جاي، باغ:
ئەنبەرى مۇشكىن خوتەن خالىغە بولمىش پايمال،
كاكۇلۇ زۇلفۇڭغە جانا سۇنبۇلستانىم پىدا.
— قەلەندەر.

سۇننەت [سنت] (ئە) يول، ئادەت؛ مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يولى ۋە قىلغان ئىشلىرى.
سۇننىتى مىشكان — مىشكان كىتابىدىكى سۇننەتلەر:
كىتابى سۇننەتى مىشكاندۇرلەر ئىلمىنىڭ كانى،
بېرىپ ئېركەن مۇبارەك ئاخۇنۇمغە ئىلىم رەببانى.
— مۇللا نىياز.

سۇننىي [سنى] (ئە) سۇننىي مەزھەبىدىكى؛ سۇننەت ئەھلىگە مەنسۇپ.

سۇنئى [صنع] (ئە) ياساش، يارىتىش؛ ئىش؛ ھۈنەر:
لۇتفۇڭ خەفى سۇنئۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن ياۋەلى يۇرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.
— شەۋقى.

سۇھا [سها] (ئە) 1) ئۈكەر توپىدىكى يۇلتۇزلارنىڭ ئەڭ كىچىك كۆرۈنىدىغىنى.
2) ناھايىتى كىچىك، ئەرزىمەس:
كى بىر قەترە قىلدى دەريا نىھان،
سۇھازىمىنىدە چەرخى ئەئلا — نىھان.
— نەۋايى.

سۇھاكىردار [سهاكردار] (ئە + پ) سۇھاغا ئوخشاش، كۆزگە غىرە - شىرە كۆرۈنىدىغان.

سۇھان [سهان] (ئە) ئېكەك؛ ھەرە.

سۇھبەت [صحبت] (ئە) سۆزلىشىش، پىكىرلىشىش، سۆھبەت:
ھارام ئېرمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باغى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۇھبەتى ھەمرازى - ھەمرازى.
— مۇللا نىياز.

سۇھبەت تۈزمەك — مەجلىس ئاچماق، سۆھبەتلەشمەك.

سۇھۇەيداء [سويداء] (ئە) قارا چېكىت، نۇقتا (بۇ نۇقتا يۇرەكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولارمىش):
بۇ مەھۇشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۇۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۈم ئىچىدە بىر سۇۋەيدا.
— ناقىس.

سۇۋۇرماق [سوورماق] سۇغۇرماق، يۇلماق.

سۇرمە [سرمه] (پ) قاش ۋە كىرپىكنى بويايدىغان بىر خىل قارا گىرىم، سۇرمە:
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەينى ئەلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.
— شەۋقى.

سۇرمە ئەيلەمەك — سۇرمە قويماق:
جۇن نەزەرگە تىيرەلىك يوق چەرخ مىھرىن كۆردىكىم،
كويى گەردىن سۇرمە ئەيلەپ، ئەرشى كۆزۈڭى ياروت.
— ئەرشى.

سۇرمەئى ھەيا — ھايا سۇرمىسى:
نەزەركى ئاشقى مەفتۇنفە ھېچ سالمايدۇ،
بۇ شوخ كۆزلەردە سۇرمەئى ھەياغا باقمايدۇ.
— زەلىلى.

سۇرمە ئالۇد [سرمه آلود] (پ) سۇرمە قويۇلغان، سۇرمە سۇرتۇلگەن:
ئوتلۇغ ئىكى كۆزى سۇرمە ئالۇد،
ئول ئوتغە داغى بۇ سۇرمەدىن دۇد.
— نەۋايى.

سۇرمە ئەندۇد [سرمەاندود] (پ) سۇرمىلەنگەن، سۇرمە قويۇلغان (كۆز)؛ تەشۇشلىك، بىسەرەمجان.

سۇرمەدان [سرمەدان] (پ) سۇرمە سالىدىغان قۇتا.

سۇرمەگۈن [سۇرمەگون] (پ) سۇرمەرەڭ.

سۇرمەگى [سرمگى] (پ) سۇرمەرەڭ، قارا.

سۇروك [سوروك] پادا، توپ:
زەمان دەبئى بولدى دىل ئازارلىق،
سۇروك ناتەۋانلارغا دىشۋارلىق.
— ئا. نىزارى.

سېيب [سيب] (پ) ئالما (مېۋە).

سېپىمەك [سيپماك] سەپمەك، چاچماق.

سېپىچ [سەپىچ] (پ) باشقا ئىككى - ئۈچ ئايلاندۇرۇپ ئورايدىغان سەللە.

سېراب [سيـراب] (پ) 1) يېتەرلـىك دەرىجـىدە كۆپ، مول - كول:
ھىجران ئوتىدىن ئوزارىدە تاب،
گۈل بەركى شىرشىك بىرلە سېراب.
— نەۋابى.
2) سۈلۈق، ھۆل، نەم.

سېرپەك [سيرپەك] سەپەك، چاچماق، پۈركىمەك.

سېشەنبە [سەشنبە] (پ) سەيشەنبە.

سېگاھ [سيگاه] (پ) ئاھاڭ، كۈي.

سېل [سيل] (ئە) قار ئېرىش، قاتتىق يامغۇر يېغىشتىن ھاسىل بولغان شىددەتلىك سۇ ئېقىنى، تاشقىن، سەل:
ئىشق سېلى يىقەردە كاشانە،
تەڭدۇر ئاباد بىرلە ۋەيرانە.
— نەۋابى.

سېلاب [سيلاب] (پ) 1) سەل سۈبى، تاشقىن. 2) كۆز يېشى:
ئەلىف ئېرىمەس، تاڭ ئېرىمەس بولسە ئەمدى دال يەڭلىغ خەم،
بىس ئېرىمەس، ئېرىدى مۇنداغ كۆزلەرىم سېلابىدىن پۈرنەم.
— ئەرشى.

سېل ئەندۇز [سيل اندوز] (پ) سەلگە ئايلىنىدىغان، سەلگە ئوخشاش.

سېلگىنچەك [سيلگنچاك] تۇمار.

سېھر [سحر] (ئە) نەيرەڭ، كۆز باغلاش، جادۇ، سېھىر:
سېھىرلەر كۆرگۈزدى ئول يۈز غەمزەئى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتەيىن بىر غەمزەئى خۇنخارىدىن.
— ئەرشى.

سېھرئەنگىز [سحرانگيز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

سېھرپەرداز [سحرپرداز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، سېھىر قىلىشقا ئۇستا.

سېھر پەيۋەند [سحرپيوند] (ئە + پ) سېھىر باغلاش؛ ماھارەت كۆرسىتىش.

سېھر ساز [سحرساز] (ئە + پ) مەپتۇن قىلغۇچى، سېھىرلىگۈچى؛ چىرايلىق سۆزلىگۈچى.

سېۋىمەك [سيوماك] ياخشى كۆرمەك، كۆڭۈل بەرمەك.

سېۋىنمەك [سيونماك] سۆيۈنمەك، خۇرسەن بولماق.

سې [سى] (پ) ئوتتۇز (سان).

سىئايەت [سعايت] (ئە) چېقىمچىلىق، تۆھمەت، بۆھتان.

سىبا [صبا] (ئە) ياشلىق، باللىق دەۋر.

سىبائ [سباع] (ئە) يىرتقۇچ ھايۋانلار.

سپاريش [سپارش] (پ) ھال - ئەھۋال سوراش، ھۆرمەت، مېھرىبانلىق:
ھەر نۆكتەكى ئەيلەبان گۆزارىش،
مەجنۇننى قىلۇر ئېدى سپارىش.
— نەۋابى.

سپاريش قىلماق — 1) تاپشۇرماق:
ئانى چۈن سپارىش قىلىپ دايەگە،
قىلماق بەرۋەرىش يەتكۈزۈڭ ۋايەگە.
— ئا. نىزارى.
2) ھۆرمەتلىمەك، مېھرىبانلىق قىلماق.

سپاس [سپاس] (پ) ماختاش، مىننەتدارلىق، رەھمەت:
ھەمدۇ سپاس لايىقى پەرۋەردەگار ئېرۇر،
پەرۋەردەگار ئالەمنى ھەژدە ھەزار ئېرۇر.
— زەلىلى.

سپاھ [سپاه] (پ) 1) ئەسكەر، چېرىك، قوشۇن:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سپاھىمدۇر.
— زەلىلى.
2) ئىقتىدار، قۇۋۋەت:
مىننەتىنىڭ ئاستىدا مۇلكۇ سپاھ،
مۇلكۇ سپاھ قايسى بولۇر، بەلكى شاھ.
— نەۋابى.

سپاھ ئەھلى — ئەمەلدارلار، قوماندانلار، ئەسكەر باشلىقلىرى:
قىلۇر خىزمەتدە گويياكىم سپاھ ئەھلىغە بىر نادان،
نەچە تىللاپ ھەقارەت قىلسە بولمايدۇ داغى نالان.
— موللا نىياز.

سپاھ تارتماق — لەشكەر ماڭغۇزماق.

سپاھى غەم — غەم قوشۇنى، غەم لەشكىرى:
كۆڭۈل كەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەپدۇر سپاھى غەم،
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بى تىغۇ سىپەر تەنها.
— زەلىلى.

سپاھ ئىلمى — ھەربىي ئىلىم، جەڭ ئىلمى:
كۆڭۈل ئاڭلادى ھەرب ئەسبابى جەڭ،
سپاھ ئىلمىنى ئۇرگەنىپ بىدەرەڭ.
— ئا. نىزارى.

سپاھي [سپاهى] (پ) ھەربىي خىزمەتچى، ئەمەلدار.

سپاھىيلىغ [سپاهى ليغ] «سپاھىيلىق» قا قارالسۇن.

سپاھىيلىق [سپاهى ليق] ھەربىيلىك، لەشكەرلىك، ئەمەلدارلىق.

سپاھىيلىك [سپاهى ليك] «سپاھىيلىق» قا قارالسۇن.

سپاھىيشېۋە [سپاهى شيوه] (پ) ئەسكەرگە ئوخ-

شاش، ئەسكەر سۈپەت.

سپەر [سپر] (پ) قالقان:
سەدايى نالەپۇر دەشتۇ بەيابان ئىچرە زىرۇ بەم،
قەنى مەجنۇن ۋەقتى ھال ئولۇپ رەقس ئەيلەگەي بىرەدەم؛
مېنىڭ توفانى ئەشكىم مەۋج دەريادىن ئەمەسدۇركەم،
كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەي دەپ سىپاھى غەم؛
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بىتىغۇ سپەر تەنھا.
— زەللى.

سپەرى [سپرى] (پ) ئاخىرىغا يەتكۈزۈلگەن، تۈگەللەنگەن، تۈگەل:
ئىچتى بەھرام قانۇ نىلۇپەرى،
تۈنەدىكىم ياسالغان ئول سپەرى.
— نەۋايى.

سپەھ [سپە] (پ) «سپاھ» قا قارالسۇن.

سپەھبەد [سپھبد] (پ) ئەسكەر باشلىقى، لەشكەر باشلىقى.

سپەھدار [سپھدار] (پ) ئەسكەر باشلىقى، سەركەردە؛ ھۆكۈمران.

سپەھسالار [سپەسالار] (پ) باش قوماندان.

سپىقارماق [سيپقارماق] شۇمۇرمەك، بىر تامچە قالدۇرماي ئىچمەك:
ئەرشى، كەل، ئەمدى خەرابات ئەھلىدىن دەر يۇزەئەت.
جامى بىخۇدلۇقدىن ئانى سىپقارىپ پىرى ھەرى.
— ئەرشى.

سپىھر [سپھر] ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى؛ پەلەك، تەقدىر؛ زامان:
ۋەجىد بىلەن ئۇچقالى قانچە يىراقدۇر سپىھر،
سەدرە ساڭا ئاچتىلەر مۇرغى كۆڭۈل پەرۇبال.
— زەللى.

سپىھر ئەتلەسى — ئاسمان، پەلەك.
سپىھر خىرگاھى — كۆك، ئاسمان، پەلەك.
سپىھر زەرگەرى — قۇياش.
سپىھر لۇججەسى — پەلەك، ئاسمانلىق قەھرى.
سپىھر مەزرەئەسى — كۆك، ئاسمان، كائىنات.
سپىھرى ئەخزەر — كۆك ئاسمان:
كۆرۈنۈر سپىھرى ئەخزەر سەمەن چۇ سۈنبۇلۇتەر،
كېچىلەردە ئاي ئەختەر تالغ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.
— زەللى.

سپىھرى بەرىن — ئېگىز ئاسمان، ئەرشى ئەلا:
يەنە ئوردۇيىكىم سپىھرى بەرىن،
كېلىپ ئانده بىر چادرى كەمتەرىن.
— نەۋايى.

سپىھرى پۈرفەن — ھىيلىگەر چەرخ.
سپىھرى تېزگەرد — زامانىنىڭ تېز يۈرەرگەردىشى.
سپىھرى دەنى — پەسكەش، نامەرد پەلەك.
سپىھرى دۇن — بەختسىز تەقدىر، بەختى قارا.
سپىھرى دىجەم — غەمكىن تەقدىر.
سپىھرى غەددار — ۋاپاسىز پەلەك، كاج تەقدىر:
ھەيھات، نېتەي بۇ سپىھرى غەددار،
ھىجرانىڭغە مېنى قىلىپ گىرىفتار.
— موللا نىياز.

سپىھرى كەھكەشان — سامانيولى.

ستارە [ستارە] (پ) يۇلتۇز:
ئاچۇق سۆزلۈك ئۇچۇن ھەم خۇش ستارە،
دەر ئىبرەدى بىر ئاتىنى «ماھبارە».
— ناقىس.

ستارە سەھرى — سەھەر يۇلتۇزى.
فىراق كېچىلەرى كۆركى ئوتلۇق ئاھىمدىن،
ستارە سەھرىدەك ئەجەب چىراغىم بار.
— ناقىس.

ستارەپشان [ستارەفشان] (پ) يۇلتۇز چاچقۇچى، كۆز ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى:
بارى كىيگەن ھەرىرى سۇبھىنشان،
كۆزى تالغ ئاتقۇچە ستارەفشان.
— نەۋايى.

ستام [ستام] (پ) ئاتىنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرى.

ستان [ستان] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئالغۇچى، ئىگەلىگۈچى، بويسۇندۇرغۇچى» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. م:
جانىستان — جان ئالغۇچى، كىشۇەرىستان ـ مەملىكەتنى بېسىۋالغۇچى.

ستايىش [ستايش] (پ) ماختاش، مەدھىيە:
سەناۋۇ ستايىش ساڭا يا ئەھەد،
كى ھامىد جەنابىڭغە جانۇ خىرەد.
— ئا. نىزارى.

ستەم [ستم] (پ) جەبىر، زۇلۇم:
قايدادۇر يابىۋەئى يادەردى ناك،
يا ستەم ئىلكىدە بولغان سىنەچاك.
— زەللى.

ستەمدىدە [ستمديده] (پ) ئازاب چەككەن، قىينالغان.

ستەمكار [ستمكار] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، جەبىر سالغۇچى، زالىم، زومىگەر:

بىمىھر ئىكەن بۇ دەۋرى غەددار،
بۇچەرخى فەلەك ئېرۇر ستەمكار.
— مۇللا سالىھ.

ستەمكەش [ستمكش] (پ) زۇلۇم چەككەن، ئازاب تارتقان، دەردمەن.

ستەمگەر [ستم كر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زومىگەر، زالىم:
مېنىڭدەك بىۋەنى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
ستەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىفايەتكىم.
— مۇللا نىياز.

ستتە [ستە] (ئە) ئالتە (سان).

سىددىق [صديق] (ئە) راست، توغرا سۆزلىگۈچى، چىن سۆزلۈك؛ ئەبۇ بەكرىنىڭ لەقىمى.

سىدرە [سدره] (ئە) ئاچچىق چىلان؛ دىنىي ئېتىقادقا كۆرە يەتتىنچى ئاسماندىكى بىر دەرەخ:
كۆردى نەبى جەبرەئىل بىر قەدەمى بارالمادى،
سىدرەدىن ئول نىچۈك ئۆرتەر بولماسا پەرۋبال ئىشق.
— زەللى.

سىدراسا [سدرآسا] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندىكى ئەڭ ئېگىز دەرەخقە ئوخشاش.

سىدرەفەرساي [سدرەفرساي] (ئە + پ) ئاسمانىنى، پەلەكنى بۇزغۇچى.

سىدرەنىشىن [سدرەنشين] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندا تۇرغۇچى:
ئەرش پەرۋاز ئولدىيۇ سىدرەنىشىن،
ئەلگە زاھىر ئەيلەمەي پەرۋاز ئىشىن.
— نەۋايى.

سىدق [صدق] (ئە) توغرىلىق، توغرا سۆزلۈك؛ راستلىق؛ پاكلىق:
ئۇلار سەندىن ئەمەسدۇر، مەن يارانقان،
ئۇلار كەلتۇرسە سىدقى بىرلە ئىمان.
— ناقىس.

سىدق ئەھلى — راست سۆزلۈك كىشىلەر؛ توغرا يولدىكى كىشىلەر:
چىن بۇ مەقسۇدىغە سادىق ئېردى ئول،
سىدق ئەھلىغە مۇۋافىق ئېردى ئول.
— نەۋايى.

سىدقۇ سەفا — توغرىلىق، پاكلىق:
شۇكرى قىلدىلەر كۆرۈبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سىدقۇ سەفا.
— زەللى.

سىدقى سەفا — ھەقىقىي، چىن يورۇقلۇق:
ئەي، مېھرى ۋەفا سىپىھرىدە ماھ،
ئەي، سىدقى سەفا سەرىدە ئەي شاھ.
— مۇللا نىياز.

سىدقى مەزىد — ناھايىتى توغرىلىق؛ راستچىللىق:
كىمە بولدى دەريا ئارا ناپەرىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سىدقى مەزىد.
— ئا. نىزارى.

سىر [سر] (ئە) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ سىر.

سىرات [صراط] (ئە) كۆۋرۈك، يول؛ دوزاخ ئۈستىگە سېلىنغان ئىنچىكە كۆۋرۈك:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەۋقى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئىي مەنازىل ئەتكەلى جۇززەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەللى.

سىراج [سراج] (ئە) چىراغ؛ يورۇقلۇق، نۇر:
ئاياغىدا بەشەرلىك ھۆل ياغاچى،
بۇ زۇلمەتخانەنىڭ ئېردى سىراجى.
— ناقىس.

سىرايەت [سرايت] (ئە) ئىچىگە ئۆتۈش، يوقۇش، تەسىر:
ئەلەم ئېلى سەراسەر غافىل ئەگەر ئەمەسدۇر،
بۇنالەئى جۇنۇنۇم قىلماسمىدى سىرايەت.
— زەللى.

سىرايەت ئەيلەمەك — يۇقماق، ئىچىگە كىرىپ، سەڭچۈپ كەتمەك، ئۆتمەك:
غەمىڭ قاتتىغلىغىن قىلسا ھىكايەت،
ئىشتىسە تاش، ئاڭا ئەيلەر سىرايەت.
— نەۋايى.

سىرايەت قىلماق — «سىرايەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بى رەھىملىكىڭدىن ساڭا قىلمايدۇ سىرايەت،
ئەرگەۋدە ئەسەر ئەيلەدى تەسخىرى فۇسۇنۇم.
— زەللى.

سىردار [سردار] (ئە + پ) سىرلىق.

سىرر [سر] (ئە) «سىر» غا قارالسۇن:
كۆڭۈل قايسى، خىيالىم قايسىدۇر ھەم،
ئېرۇر سۆزلەتكۈچى سىررىغە مەھرەم.
— ناقىس.

سىررى ئىشق — مەخپىي، يوشۇرۇن ئىشق:
نېچەكىم سىررى ئىشقىنى كۆڭۈلنىڭ كېزەرمەن.
ھەدىسى سوزناكىمدىن بولۇر خۇرشىد تەك پەيدا.
— ھاپىز خارەزمى.

سىرفە [صرفه] (ئە) جەبر، زۇلۇم، جاپا:
نەچە سىرفەدىن شاھ كېرەكتۇر يىراق،

بۇ يەردە ۋەلى سىرفەسى ياخشىراق.
— نەۋابى.

سىرمەمەك [سيرماماك] ئىلىۋالماق، يۇلۇۋالماق؛ ئوغرىلىماق.

سىرىش [سريش] (پ) يېپىشتۇرۇش.

سىرىشت [سرشت] (پ) يارىتىلىش، تەبىئەت، خۇلق؛ خىسلەت:
قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاڭلا خۇررەم سىرىشت
— ئا. نىزارى.

سىرىشك [سرشك] (پ) كۆز يېشى:
سەۋدا ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرىشك قىرمىزىدىن مەتتەسىل فەۋزارە قىلاي.
— زەلىلى.

سىغار [صغار] (ئە) ياش بالىلار، گۆدەكلەر.

سىغىر [صغر] (ئە) ياشلىق، كىچىكلىك.

سىغىرىقماق [سيغريقماق] يوشۇرۇنماق؛ چاقماق (چېقىلىق قىلماق)؛ خەۋەر بەرمەك.

سىغماق [سيغماق] سىغماق، جايلاشماق.

سىغۇرماق [سيغورماق] 1) تەزىم بىلدۇرمەك، تەزىم قىلماق. 2) سىڭدۇرمەك.

سىغىنماق [سيغينماق] تېۋىنماق، سەجدە قىلماق؛ ئۈمىد بىلدۇرمەك، ئىخلاس قىلماق:
ياقىنراق سىغىنىدى ۋىسال ئىستەبان،
ۋىسال ئەۋجىغە ئىتتىسال ئىستەبان.
— نەۋابى.

سىفات [صفات] (ئە) سۈپەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر:
كى مەشھۇر ئىدى ياخشى ئاتى بىلەن،
ئاتاپ ھەر بىلەد ۋە سىفاتى بىلەن.
— ئا. نىزارى.

سىفاتۇللاھ [صفات الله] (ئە) ئاللانىڭ سۈپەتلىرى.

سىفاتلىغ [صفات ليغ] ياخشى سۈپەتلىك، خۇسۇسىيەتلىك.

سىفاھان [صفاهان] ئىراندىكى بىر شەھەر، ئىسفەھان:
ئىجازەت بولسا، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئوقۇيىن بۇ غەزەلنى دەر سىفاھان.
— سەيىد ئەھمەت.

سىفەت [صفت] (ئە) 1) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، خىسلەت:
داغى «تاھا» ۋۇ «ياسىن» دۇر سىفاتى،
قىياس ئەت بۇ سىفەتدىن پاك زاتى.
— ناقىس.
2) ئوخشاش:
ھەمايىل سىفەت تارتىبان قويىنغە،
ئىلىگىن ھەمايىل قىلىپ بويىنغە.
— نەۋابى.

سىفىرە [سفره] (ئە) يولچى، سەپەر قىلغۇچى:
مېنى كوچەئى گەدايى نە فەرىبى شەيخ سىفىرە،
نەفسى خۇدا تەلەبلەر رەۋىشىدە بارمادىم رە.
— زەلىلى.

سىفلە [سفله] (ئە) پەس، پەسكەش؛ پىخسىق:
سۆھبەتى پىرمۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىفلەسىدىن تەگدۇر.
— زەلىلى.

سىفلىي [سفلى] (ئە) پەس، تۆۋەن.
سىفلى مەقام — ئەسلى پەس، پەسكەش.
سىفلىي مەكان — پەس ئورۇن، پەستىكى جاي.

سىكەنجەبىن [سكنجبين] (پ) سىركە مۇرابا.

سىكەندەر [سكندر] (پ) ئالىكساندىر ماكادونسكى:
سىكەندەر جەھاندىن قىلۇردا گۇزەر،
ئاناسىغە بىر نامە قىلدى بەدەر.
— ئا. نىزارى.

سىككە [سكه] (ئە) ئالتۇن ـ كۈمۈش قاتارلىقلاردىن قۇيۇلغان پۇل، ئاقچا، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن پۇل قۇيۇش:
گۈشىدە گۇل گون ئىككى ھەر بىرىدۇر دىنار،
كى ئەدل سىككەسىدىن يۈزلەرىدە زىۋەر دۇر.
— نەۋابى.

سىككەئى ئەدل — ئادالەت تېغى.
سىككەئى بەھبۇد — ياخشىلىق.
سىككەئى ئىشق — چىن سۆيگۈ، ھەقىقىي مۇھەببەت:
كەچمەدى تا مەگگو نامۇسدىن قەلەندەر دەھر ئارا،
سىككەئى گىشقى مۇھەببەت نەفسى بەرجا بولمادى.
— قەلەندەر.

سىكىن [سيكين] ئاستا، ئالدىرماي، ئاۋايلاپ:
كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكىن ماگدى، قىلدى دىلئارا غە نەۋم.
— ئا. نىزارى.

سىگاھ [سيگاه] (پ) ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:
چېقىپ قاتىپ نەفىس چېقماقغە باگىس بىلمەسەك نېدۇر،
تەرەننۇم قىل سىگاھ ئاھەڭگى بىرلە نەغمە رىندانە.
— ناقىس.

سىڭار [سينكار] يايىنىڭ ئۇچىغا باغلايدىغان پەي.

سىڭەك [سينكاك] چۈن، پاشا.

سىڭىرەمەك [سينكراماك] ئاستا، پەس ئاۋاز بىلەن يىغلىماق.

سىڭۈرمەك I [سينكورماك] قايغۇرماق، غەم قىلماق؛ ناله قىلماق:

كۆپ مەدەددۇر ھەجر ئەندۇمىدە ساۋۇغ ئاھلەر،
كىم سىڭۈرسە مەن كەبى ئۆزنىگە قەستى جان قىلۇر.

— نەۋايى.

سىڭۈرمەك II [سينكورماك] سىغدۇرماق، ھەزىم قىلماق.

سىلاھ [سلاح] (ئە) قورال ـ ياراغ؛ ئەسلىھە، ئەسۋاب.

سىلاھشۇر [سلاح شور] (ئە + پ) قورال تۈتۈشقا ماھىر، باتۇر، جەڭچى.

سىلان [سيلان] (ئە) ئېقىش، ئېقىپ كېتىش

سىلان دەم — قان ئاقماق، قان چىقماق.

سىلە [صله] (ئە) ئىنئام؛ ياخشىلىق؛ خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش.

سىلىك [سلك] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆتكۈزۈپ تىزىدىغان يىپ.

2) تىزىق، قاتار، سەپ.

سىللى [سيلى] (ئە) شاپىلاق؛ مۇشت.

سىلىغ [سيليغ] سىلىق.

سىلسىلە [سلسله] (ئە) 1) زەنجىر:

بەندە زەللىي سەگى ئەسھاب ئىبرۇر،
سىلسىلەسى بوينۇمە قوللاب ئىبرۇر.

— زەللىي.

2) ئاتا ـ بوۋىلار تىزىمى، ئەۋلاد؛ سۈلالە:

سىلسىلەئى مەشايخان سۈننەتى تەۋق ئەۋلىيا،
شەيخ رىبايى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تېرەك.

— زەللىي.

سىلسىلە ئەھلى — تەبىقىلەر، گۇرۇھلار.

سىلسىلەئى زۇلف — چاچ ئۆرۈملىرى.

زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەرقەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۇشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاغە.

— زەللىي.

سىم [سيم] (پ) كۈمۈش، تەڭگە؛ مېتال يىپ، ئېلېكتر سىمى، تار (چالغۇنىڭ).

سىماب [سيماب] (پ) سىماب:

قاچانكىم زۇلف مۇشكىڭنى سەن ھەرتاب ئەيلەرسەن،
يۈرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.

— قەلەندەر.

سىمابىي [سمابى] (پ) سىمابقا مەنسۇب، سىماب رەڭ:

كىردى سىمابى لىباس ئىچرە يانە ئۇ گۈلئۇزار،
ئول قۇياشدەككىم ئاڭا مانىئ بولۇر ئەبرى بەھار.

— نەۋايى.

سىماڭ [سماع] (ئە) 1) ئىشتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش.

2) سايراش، كۈيلەش.

سىمۇرغ [سيمرغ] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك قۇش، سۈمۈرۇغ:

ئەجەپ سىمۇرغ سەن قانى بەدەنگە،
قانائەت مۇلكىگە ئەنقا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

سىمۇرغ زال — ئازغان قۇش:

فەيز مۇرغى چۈن قانات ياپتى ئىشاك پۇتتى سېنىك،
ئۇمرۇ دانىش تاپتى شەپقەت ئەيلەگەچ سىمۇرغ زال.

سىمۇرغ بىن [سيمورغ بين] (پ) سۈمۈرۇغنى كۆرگۈچى، كۆزى ئۆتكۈر:

كۆزلەرىڭ سىمۇرغ بىن گەر بولماغاي،
كۆرگۈدەك كۆڭلۈڭ مۇنەۋۋەر بولماغاي.

— نەۋايى.

سىن I [سين] چىراي، شەكىل، تۈس.

سىن II [سين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «س» ھەرپىنىڭ نامى؛ ئادەمنىڭ چىشىغىمۇ ئوخشىتىلىدۇ.

سىنان [سنان] (ئە) نەيزە، نەيزە ئۇچى؛ يارنىڭ كىرپىكلىرى:

كىرپىكلىرى سەف تۈزۈپ سىنانەك،
ھەر قايسىسى بىر جانىمغە نەشتەر.

— موللا سالىھ.

سىنانى قەلەم — قەلەم ئۇچى.

سىنانۋەر [سنان ور] (ئە + پ) نەيزىلىك جەڭچى.

سىنتاش [سنتاش] مەڭگۈتاش، ئابىدە.

سىنچ [سنج] چىلدىرما چۆرىسىگە ئۆتكۈزۈلگەن قوڭغۇراقلار.

سىند [سند] ھىندىستاننىڭ بىر ئۆلكىسى:

گەرچە كۆردۇم ھىندۇ سىند، تۇرانۇ ئىرانۇ بوخار،
مەھۋشى دىلكەش سېنىڭدەك دىلىستانى كۆرمەدىم.

— قەلەندەر.

سىندۈرماق [سيندۈرماق] سۇندۇرماق، ئوشتۇماق؛ بۈزماق.

سىنىقماق [سينيقماق] شىكەست يېمەك؛ رەڭگى ئۆچمەك.

سەھەت [صحت] (ئە) ساقلىق، سالامەتلىك، ساغلام-لىق:
مېنى، ئەي دوستلار، ھەرىەردە بولسام ياد ئەيلەڭلەر،
تىلەپ ھەقدىن مېنىڭ سەھەتلىكىم فەريياد ئەيلەڭلار.
— ئەرشى.

سەھەت تاپماق — داۋالانماق، ساقايماق.

سەھەتى زات — تەن ساقلىقى.

سەھەتسىز [صحت سيز] كېسەل، ساقسىز، ئاغرىق.

سەھىي [صحى] (ئە) توغرا؛ ئېگىز:
ياد ئەيلەمەڭىز باغدىغى سەرۋى سەھىينى،
چۈن جان بىلەن ئول سەرۋى خىرامانىنى سەۋەرمەن.
— ھاپىز خارەزمى.

سەھىي سەرۋ — چىرايلىق ۋە سەرۋ قامەتلىك يار:
ئاچىلدى چەمەن، گۈلئۈزارىم قەنى،
سەھىي سەرۋ بويلۇغ نىگارىم قەنى؟
— نەۋائى.

سەھىي قەد [صحى قد] (ئە) قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، خۇش قامەت.

سۈا [سوى] (ئە) باشقا، ئۆزگە.

سۈەللاھ [سوى الله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە، باشقا.

سۈۋۇق [سيووق] سوغۇق، يېقىمسىز:
جانفەزا لەئلىڭ بىلە شىرىن سۆزۈڭ، سۈۋۇق كۆزۈڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۈندۈز كۆزلەرىم بولدى پۇر ئاب.
— ئەرشى.

سىيادەت [سيادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، باشچىلىق؛ پەيغەمبەر ئەۋلادىغا مەنسۇپلۇق:
كى تۇرپان نەۋاھى سەئادەت يېرى،
سەئادەت بىلە ھەم سيادەت يېرى.
— ئا. نىزارى.

سىياسەت [سياست] (ئە) 1) سياسەت؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ باشقۇرۇش. 2) قەتل:
تولغاسە بويىنىنى بۇ ئالەمدە ئەمرىڭدىن كىشى،
قىل سياسەت تىغ ئىلە رىشتەئى ئومرىن ئەدا.
— قەلەندەر.

3) تەدبىر، چارە؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا قول ئاستىدىكىلىرىنى جازالاش، قورقۇتۇش يوللىرى بىلەن ئىتائەت قىلدۇرۇش:
رىسالەتىڭ دەسىدىن شەرئى كۆزگۈسىگە جىلا،
سياسەتىڭ ئوتىدىن كۈفر راكىبىغە جەلا.
— نەۋائى.

سياسەت قىلماق — قانتىق جازالماق، قورقۇتماق، پوپوزا قىلماق:
چۈ فەرمان قىلىپ ئول پەرى مەرگىگە،
سياسەت قىلىپ بەلكى گۈل بەرگىگە.
— ئا. نىزارى.

سىياسەتگاھ [سياست گاه] (ئە + پ) جازا مەيدانى، ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىدىغان جاي.

سىيانەت [صيانت] (ئە) غەمخورلۇق، ساقلاش، مۇھاپىزەت؛ ئاسراش؛ ساقلىنىش، ئاسرىلىش.

سىياق I [سياق] ھېساب، ئارىفمېتىكا؛ ئىپادە شەكلى.

سىياق II [سياق] (ئە) تەرز، يوسۇن؛ تەرتىپ؛ چىراي، كۆرۈنۈش:
يەتتە باش سەكسەن ئاياغ، ئوتتۇز بەدەن ماري سياق،
خەم بولۇپ گۈل ئۈستىدە تەلپۈنمىشىن كۆردۈم بۇ كۈن.
— خۇشھال غەربى.

سىياھ [سياه] 1) (پ) قارا:
بۇلۇت ئېرمەس فەلەكنىڭ ئۈچى ئۆزرە جىلۇەگەر بولغان،
باشىمغە سايە قىلغان ھەردەمى بەختى سىياھمدۇر.
— زەلىلى.

2) خەت يازىدىغان سىياھ.

سىياھبەخت [سياەبخت] (پ) بەختى قارا.

سىياھپۇش [سياەپوش] (پ) قارا كىيىم، قارا كىيىملىك:
سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفزۇر رەۋان ئولمىش،
سىياھپۇشلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.
— شەۋقى.

سىياھجەردە [سياەجرده] (پ) قارامتۇل.

سىياھگىلىم [سياەگليم] (پ) بەتبەخت، پالاكەت باسقان.

سىياھي [سياهى] (پ) قارا رەڭ.

سىيەر I [سير] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەھۋالى بايان قىلىنغان كىتاب:
داغى دەبدۇر «سىيەر» دانلارى سۆز،
بۇ يەڭلىغكىم ئىشت، سامىئ قويۇپ يۈز.
— ناقىس.

سىيەر II [سير] (ئە) خىسلەت، خۇلق ـ مىجەز؛ ئادەت، تەبىئەت؛ كۆرۈنۈش، يۈرۈش ـ تۇرۇش:
لۇقمانىنكى بەئزى دىدىلەر پەيغەمبەر،
بەئزى دىدىلەر ھەكىمى پاكىز سىيەر.
— نەۋائى.

سىيەر III [سير] خەت يازىدىغان سىياھ:
زالىمى مەزلۇمىغە قىلسە ستەم،

تىغى باتىن بىرلە قىلغاي سيەر قەلەم.
— زەلىلى.

سيەھ [سيە] (پ) «سياھ» قا قارالسۇن.

سيەھپۇش [سيەپوش] (پ) «سياھپۇش» قا قارالسۇن.

سياھتاب [سيەتاب] (پ) قارا تاۋلىنىدىغان؛ قارامتۇل.

سيەھچال [سيەچال] (پ) قۇرۇق، زىندان.
بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سيەھچال ساڑى ئالىب كەتتىلەر.
— نەۋائى.

سيەھ رو [سيەرو] (پ) يۈزى قارا؛ بەختسىز.

سيەھ روي [سيەروي] (پ) «سيەھ رو» غا قارالسۇن.

سيەھ روز [سيەروز] (پ) ئېغىر كۈندە قالغان، بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەن، جەبىر ۋە زۇلۇم ئاستىدا قالغان.

سيەھستارە [سيەستارە] (پ) يۇلتۇزى قارا؛ بەختسىز.

سيەھفال [سيەفال] (پ) بەختسىز.

سيەھكار [سيەكار] (پ) ئىچى قارا؛ قارا نىيەت.

سيەھلىك [سيەلىك] پۈتكۈچىلىك، كاتىپلىق:
بۇ يەردە ئىككى يىل قىلدىم سيەھلىك،
ھەممە قىلغان ئىشىم ئېبردى تىبەتلىك.
— ناقىس.

سيەھنامە [سيەنامە] (پ) گۇناھكار، جىنايەتچى.

سيت [صيت] (ئە) ئەل ئاراسىغا تارالغان گەپ ـ سۆز، خەۋەر.

سير [سير] (پ) تويۇش، قېنىش:
كىشكى مەي بىرلە سير ئولسە ئاب ئىستەرمۇ،
چۈ تاپسە باغ ئارا گۈلنى گۈلاب ئىستەرمۇ؟
— خۇشھال غەربىي.

سيرەت [سيرت] (ئە) يۈرۈش ـ تۇرۇش، ئادەت، ئەخلاق:
سۈرەتى ئادەم ۋەلى سيرەتدە يوق،
ھېچ قايسى مەزھەبۇ مىللەتدە يوق.
— زەلىلى.

سيغە [صيغە] (ئە) پورما، شەكىل؛ گراماتىكىلىق شەكىل.

سيم [سيم] (پ) 1) كۈمۈش، تەڭگە، پۇل:
قىنالىپ يۈرگۈچە ئاچلىققە بۇ بىر قىسىم ھۈنەر،
قەدرى بىلگەنگە مۇنىڭدەك يەنە يوق سيم ئىلەزەر.
— مۇللا نىياز.

2) ئاقلىق، ئاق بەدەن:
تەنىم سيمى ئىچىڭنى قىلسە مەھزۇن،
بولۇر ئېبركىن يۈزۈڭ ئول غەمدىن ئالتۇن.
— نەۋائى.

سيمۇزەر — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن ـ كۈمۈش:
گەر سېنى كۆرسەم، نىگارا، باشىمە ئەفسەر قىلاي،
ھەم نىسار، ئەي دىلرەبا، باشىڭغە سيمۇزەر قىلاي.
— قەلەندەر.

سيمۇ زەھەب — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن ـ كۈمۈش:
بولدى كۈلكۈڭدىن جەمئى كان ئارا سيمۇ زەھەب،
ساكىنى مەيخانەڭۇ مەسجىد سېنى ئەيلەر تەلەب.
— ناقىس.

سيمى ناب — ساپ كۈمۈش.

سيما [سيما] (ئە) يۈز، چىراي، تەلەت، كۆرۈنۈش، بەت، ئەپت، تۇرۇق:
ساچار ئېبردى مەڭانى دۇرلاردىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلمىكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سيما.
— مۇللا نىياز.

سيمەندام [سيم اندام] (پ) كۈمۈش تەن، ئاق بەدەن.

سيمەندود [سيم اندود] (پ) كۈمۈش قاپلانغان، كۈمۈش بىلەن ئورالغان.

سيمبەر [سيم بر] (پ) كۈمۈش بەدەن، ئاق بەدەن؛ گۈزەل مەھبۇب:
مۇنىڭ ھالىدىن شەھ ئىندى بىخەبەر،
نىھان ئاھ ئۇرار ئېبردى ئول سيمبەر.
— ئا. نىزارى.

سيمپاش [سيم پاش] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى.
سيمپاش ئەيلەمەك — كۆز يېشى تۆكمەك:
سيمدەك ئەشك كۆزى فاش ئەيلەپ،
بەرى ئالەمگە سيمپاش ئەيلەپ.
— نەۋائى.

سيمپا شەندە [سيم پاشندە] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى؛ كۆز ياش تۆكۈش.

سيمتەن [سيم تن] (پ) كۈمۈش بەدەن؛ گۈزەل، زىبا:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سيمتەن،
سەرۇ بويلۇق، گۈل مەڭزلىك سىرىنۇ نازۇك بەدەن.
— قەلەندەر.

سيم قەلب [سيم قلب] (پ + ئە) ساختا پۇل.

سيمكەش [سيم كش] (پ) كۈمۈش يۈكلەنگەن، كۈمۈش ئارتىلغان.

سيمگۇن [سيم گون] (پ) كۈمۈش رەڭ، ئاق

تۇسلۇك:
رەگى گۈل سیمگۈندۇر شىشەئى شەنبەمنى نوش ئەتكەچ،
چىمەن گویا مۇسبەتخانادۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

سیمىن [سیمین] (پ) كۈمۈشتەك ئاپئاق، كۈمۈش رەڭ:
نە كۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇداممدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سیمىن بەدەنكىم ماھىتاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

سیمىن بەدەن — ئاق بەدەن، تېنى ئاپئاق:
قەدەھ تۇت ساقىئى سیمىن بەدەنسەن،
قیامەت قامەتى گۈلى پىرھەن سەن.
— زەلىلى.

سیمىن زەقەن — ئاق يۇزلۇك؛ چىرايلىق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شۇۋەسى سەييادلىق،
سەرۇى قەد، سیمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئۆتلۈككىنە.
— ئەرشى.

سیمىنبەر [سمین بر] (پ) ئاق بەدەن، زىبا.

سینە [سینه] (پ) كۆكرەك، كۆكس؛ يۈرەك:
سینەپۇر دەردى يۈرەكدىن خۇ چىكان،
ئەيدىلەر: «بىزلەرگە بۇ يەردۇر مەكان».
— زەلىلى.

سینەئى ئەفكار — كۆكسى جاراھەتلەنگەن، قەلبى يارا:
ئوتلۇغ ئاھىمنى چىقارغان سینەئى ئەفكاردىن،
گۈل جەفاسىنى چېكىپ گۈلشەن ئىچىدە خاردىن.
سابىتى سەييارە يەڭلىغ كۆزلەرى بىداردىن،
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن.
سەد ھەزاران بەندەكى يەتكۈر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
— زەلىلى.

سینەئى پاك — ساپ قەلب، پاك يۈرەك:
چۈجۈدۇڭ قەددىگە كۆرمىش مۇناسىب خىلئەتى لەۋلاك،
ئەلەم نەشرەھ سىغاتلىغ سینەئى پاكىڭنى قىلمىش چاك.
— شەۋقى.

سینەبەند [سینەبند] (پ) ئاشىق يۈرىكىنى ئۆزىگە بەنت قىلغۇچى.

سینەرىش [سینەریش] (پ) كۆكرىكى تېشىلگەن، كۆڭلى يېرىم.

سینەسۇز [سینەسوز] (پ) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى:
ھەرلاله بىر ئەخگەر ئىبرۇر، لىبك سینەسۇز،
قاي كۆھى دەرد ئارا بۇ سىفەت لاله باردۇر.
— نەۋايى.